

η ιστορία των ανθρώπων

βιβλίο πρώτο

βιβλίο για το δάσκαλο

Αθήνα 2003

η ιστορία των ανθρώπων

βιβλίο για το δάσκαλο

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
Αθήνα 2003

ΕΠΕΑΕΚ - Γ' ΚΠΣ

Άξονας 1

Μέτρο 1. 1

Ενέργεια 1. 1.1. Προγράμματα ένταξης των παιδιών με πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες στο εκπαιδευτικό σύστημα

Πρόγραμμα: «Εκπαίδευση Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών»

Χρηματοδότηση: Ευρωπαϊκή Ένωση - ΕΚΤ

Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων

Φορέας παρακολούθησης: ΥΠΕΠΘ Ειδική Γραμματεία Π.Ο.Δ.Ε.

Ειδική Γραμματέας: Στ. Πριόβολου

Διεύθυνση Γ' ΚΠΣ

Φορέας υλοποίησης: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Επιτροπή Ερευνών

Τμήμα Φ.Π.Ψ.

Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής

Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου

Ιλίσια 15784

Τηλ.: 210-7277522

E-mail: info@keda.gr

Website: <http://www.keda.gr>

Επιστημονικός υπεύθυνος: Θεόδωρος Παπακωνσταντίνου

Έρευνα - Συγγραφή: Φωκίων Γεωργιάδης

Πάολα-Μαρίνα Μουγνάι

Επιλογή εικαστικού-φωτογραφικού υλικού: Φωκίων Γεωργιάδης

Πάολα-Μαρίνα Μουγνάι

Επιμέλεια έκδοσης: Φωκίων Γεωργιάδης

Πάολα-Μαρίνα Μουγνάι

Εικονογράφηση: Νέστορας Ξουρής

Γιώργος Υφαντής

Φιλολογική επιμέλεια: Κλεοπάτρα Φάκλαρη

Μακέτα - Προεκτυπωτικές εργασίες -

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία: ΒΙΒΛΙΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΑΕΠΕΕ

Πρόλογος

Τα τελευταία χρόνια, δημογραφικής και επικοινωνιακής φύσεως αλλαγές στην κοινωνία μας υπαγορεύουν τη συνεύρεση και τη συνεργασία ατόμων και ομάδων με διαφορετική γλώσσα και διαφορετικό πολιτισμό.

Το σχολείο, περισσότερο από κάθε άλλη περίοδο στην ιστορία του, έχει σήμερα να αντιμετωπίσει την πρόκληση να εκπαιδεύσει μαθητές με διαφορετική γλωσσική και πολιτισμική έκφραση. Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων έχουν ανάγκη νέων παιδαγωγικών προσεγγίσεων για να αντιμετωπίσουν τη γλωσσική και πολιτισμική πολλαπλότητα στις τάξεις τους, αλλά και τις προκαταλήψεις, την ξενοφοβία και το ρατσισμό που εμφανίζονται σ' όλο και μεγαλύτερη έκταση και ένταση στην καθημερινή τους εκπαιδευτική δραστηριότητα.

Για να αντιμετωπίσει τη νέα αυτή πρόκληση, το υπουργείο Παιδείας υιοθέτησε τη διαπολιτισμική προσέγγιση ως βασική διάσταση της εκπαιδευτικής του πολιτικής. Η εισαγωγή, ωστόσο, της διαπολιτισμικής προσέγγισης στο επίπεδο της εκπαιδευτικής πράξης συνιστά μια ιδιαίτερα επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία σχολικής παρέμβασης, αφού συνδέεται άμεσα με τη συνολική προσπάθεια αναβάθμισης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και τη διασφάλιση ισότητας εκπαιδευτικών ευκαιριών και αποτελεσμάτων σε όλους τους μαθητές.

Το πρόγραμμα για την Εκπαίδευση Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών, όπως και άλλα συναφή προγράμματα, αποτελεί την πρώτη σοβαρή προσπάθεια του υπουργείου Παιδείας να προωθήσει τη διαπολιτισμική προσέγγιση στο ελληνικό σχολείο εντάσσοντάς την στο γενικότερο σχεδιασμό για τον εκσυγχρονισμό και την ποιοτική αναβάθμιση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Στην παρούσα φάση εξέλιξης του προγράμματος δίνεται έμφαση στη διατύπωση μιας συνολικής διαπολιτισμικής πρότασης, καθώς και στην παροχή βασικών μέσων για την εφαρμογή της, όπως προγράμματα σπουδών, διδακτικό υλικό, διδακτικές προσεγγίσεις, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, κ.λπ.

Η ιστορία των ανθρώπων απευθύνεται σε μαθητές του δημοτικού, γηγενείς και αλλοδαπούς. Επιδιώκει μια διαπολιτισμική διερεύνηση του μαθήματος της Ιστορίας παρουσιάζοντας με πλούσια εικονογράφηση και απλή γλώσσα τους γνωστούς πολιτισμούς της αρχαιότητας. Καλύπτει χρονικά την Ιστορία των Γ' και Δ' τάξεων, τοποθετώντας τον ελληνικό πολιτισμό ανάμεσα στους άλλους αρχαίους πολιτισμούς.

Το πρόγραμμα αναπτύσσεται και εφαρμόζεται από το Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής του Τμήματος Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών μέσω του Ειδικού Λογαριασμού Κονδυλίων Έρευνας.

Εισαγωγικό σημείωμα για το δάσκαλο

Η σημασία της επιστήμης της Ιστορίας

«Η διάρκεια της **ιστορικής περιόδου** του ανθρώπινου είδους, 5000 χρόνια, δεν αντιστοιχεί παρά σε ένα ελάχιστο κομμάτι της προϊστορικής περιόδου. Αν μπορούσαμε να συμπιέσουμε τα χρόνια του ανθρώπου πάνω στη Γη μέσα σε μια ημέρα με 12 ώρες, η ιστορική περίοδος θα άρχιζε γύρω στις 11:53 μ.μ., οι Σταυροφορίες θα είχαν γίνει πριν ένα λεπτό και 44 δευτερόλεπτα και η Αμερική θα είχε ανακαλυφθεί πριν από 55 δευτερόλεπτα.»¹

Η Ιστορία μας επιτρέπει να εκτείνουμε ικανοποιητικά τη φυσική μας μνήμη μέσα στο κοντινό αλλά και το απώτερο παρελθόν, να κερδίσουμε από την εμπειρία όχι μόνο της δικής μας ζωής αλλά και της ζωής **ολόκληρης της ανθρωπότητας**. Δεν υπάρχει κανένα είδος ανθρώπινης σοφίας που δεν ενημερώνεται από τη γνώση του παρελθόντος.

Η Ιστορία μας διδάσκει ποιοι είμαστε αλλά, την ίδια στιγμή, μας εισάγει στην απίστευτη **ποικιλία** της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των επιτευγμάτων του ανθρώπου, εφόσον δεν περιορίζεται στην Ιστορία του δικού μας Έθνους.

Η Ιστορία μας ωθεί να αμφισβητήσουμε τη βάση της τωρινής κοινωνικής και πολιτικής δομής και μας βοηθάει να ξεχωρίζουμε τα εφήμερα πράγματα από τις **διαχρονικές αξίες**.

Την ίδια στιγμή, η Ιστορία μπορεί να είναι και μια ατελείωτη ευχαρίστηση. Λίγες ταξιδιωτικές εμπειρίες είναι τόσο ευχάριστες όσο να γυρίζεις τα φύλλα ενός ημερολογίου ή να διαβάσεις την αλληλογραφία σπουδαίων ή και απλών ανθρώπων που έζησαν σε άλλη εποχή.

η ιστορία των ανθρώπων

Όπως η διδασκαλία όλων των άλλων μαθημάτων, έτσι και **το μάθημα της Ιστορίας** μπορεί πάντα να **συνεισφέρει στο γλωσσικό μάθημα**.

Για το σχεδιασμό και την υλοποίηση του υλικού «**η ιστορία των ανθρώπων**» τέθηκαν ορισμένα **κριτήρια** που συνιστούν το βασικό σκεπτικό της παραγωγής του.

Το **πρώτο κριτήριο** ήταν η απλότητα του λόγου καθώς το βιβλίο απευθύνεται σε ξενόγλωσσους με περιορισμένη γλωσσική ικανότητα στα ελληνικά.

Το **δεύτερο κριτήριο** ήταν η **διαπολιτισμική προσέγγιση** του μαθήματος της Ιστορίας, πλαισιωμένου με μύθους απ' όλο τον κόσμο. Συμπεριλήφθηκαν στοιχεία για διαφορετικούς πολιτισμούς που άνθισαν ως το 1200 π.Χ. καθώς και μύθοι απ' όλο τον κόσμο. Στόχος μας ήταν **η ιστορία των ανθρώπων** να αποτελέσει ένα εγχειρίδιο Παγκόσμιας Ιστορίας και Μυθολογίας για παιδιά, έτσι ώστε κάθε μαθητής, από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, να βρει μέσα στο υλικό αυτό ένα σημείο, μια εικόνα, μια λέξη, μια προσωπικότητα, ένα μύθο, ένα γεγονός, ένα αντικείμενο από τη χώρα προέλευσής του.

Συγχρόνως, οι Έλληνες μαθητές, ξεφεύγοντας από τα στενά εθνοκεντρικά πλαίσια του μαθήματος της Ιστορίας, μπορούν να γνωρίσουν στοιχεία Ιστορίας και Μυθολογίας και άλλων λαών του κόσμου. Η πολυπολιτισμική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού και στην Ελλάδα οδηγεί στην ανάγκη διεύρυνσης του ιστορικού ορίζοντα και πέρα από τον Ελληνισμό. Αυτό είναι σε όφελος και των Ελλήνων μαθητών.

Οι μαθητές μπορούν να συνδέσουν στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού με ανάλογα στοιχεία άλλων πολιτισμών, να κάνουν απλές συγκρίσεις και να καταλάβουν έτσι καλύτερα την ελληνική ιστορική πραγματικότητα. Επίσης, η ολοκληρωμένη εικόνα πολιτισμού που δημιουργείται στο μαθητή οδηγεί και στην καλύτερη αξιοποίηση των στοιχείων που του παρέχονται.

Το **τρίτο κριτήριο** στην παραγωγή του υλικού ήταν η **δελεαστική προς τα παιδιά μορφή** του. Έγινε η προσπάθεια να έχει πλούσια και με χιούμορ εικονογράφηση, έντονο το μυθολογικό στοιχείο και να είναι προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των σημερινών μαθητών. Παράλληλα, συμπεριλήφθηκαν χάρτες, σχεδιαγράμματα, ιστορική γραμμή και στοιχεία μικροϊστορίας με συνέπεια στην ιστορική μεθοδολογία.

Το διδακτικό υλικό **η ιστορία των ανθρώπων** περιλαμβάνει:

βιβλίο μαθητή: εγχειρίδιο παγκόσμιας Ιστορίας και Μυθολογίας για παιδιά της Γ' τάξης² που καλύπτει χρονολογικά την περίοδο από τις απαρχές του κόσμου ως το 1000 π.Χ. περίπου.

βοήθημα: δίγλωσσο συνοδευτικό εγχειρίδιο για το μαθητή που περιέχει λεξιλόγιο, μύθους και κείμενα σε δεύτερη γλώσσα: **ελληνικά - αγγλικά, ελληνικά - αλβανικά και ελληνικά - ρωσικά.**

βιβλίο για το δάσκαλο: εγχειρίδιο που παρέχει αναλυτική πληροφόρηση και ιδέες για τη διδασκαλία του υλικού.

Ως **αποδέκτες** του υλικού αυτού μπορούν να θεωρηθούν οι αλλόφωνοι μαθητές που διδάσκονται την ελληνική γλώσσα ως δεύτερη ή ξένη.

Μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, τάξεις υποδοχής, φροντιστηριακά τμήματα, ξενόγλωσσα σχολεία, ελληνικά σχολεία του εξωτερικού, κ.ά.

Επίσης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως **βιβλίο αναφοράς** από το δάσκαλο οποιουδήποτε σχολείου.

Είναι αρκετά **εύχρηστο υλικό** έτσι ώστε να μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην τάξη ως κύριο εγχειρίδιο, ως βοηθητικό ή και αυτόνομα από αλλόφωνους μαθητές. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στη **διδακτική μέθοδο** αποτελεί η συνδυαστική χρήση βιβλίου και βοηθήματος.

¹Από το βιβλίο του ιστορικού Philip Hitti, "Η Μέση Ανατολή στην Ιστορία", εκδόσεις D. Van Nostrand Company, Inc.

²Το υλικό έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί και σε μεγαλύτερες τάξεις.

Περιεχόμενα

Πρόλογος	3
Εισαγωγικό σημείωμα	4
Περιεχόμενα	5
Οργάνωση σελίδων	6
1. Η ζωή πάνω στη Γη	13
2. Οι άνθρωποι	23
3. Άνθρωποι και φωτιά	35
4. Οι άνθρωποι μιλούν	43
5. Η ζωή γίνεται καλύτερη	49
6. Τα πιο παλιά σημάδια	55
7. Οι σοφοί άνθρωποι	61
8. Το τέλος των πάγων	87
9. Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη	93
10. Τα πρώτα χωριά	105
11. Άνθρωποι και μέταλλα	115
12. Χωριά και πρώτες πόλεις	120
13. Σουμέριοι	125
14. Τα πρώτα χωριά στην Ελλάδα	139
15. Αίγυπτος	145
16. Ιαπωνία	175
17. Η εποχή του μετάλλου στην Ελλάδα	183
18. Κυκλάδες	191
19. Ευρώπη	201
20. Ινουίτ, οι άνθρωποι των πάγων	217
21. Ο πολιτισμός της Κρήτης	227
22. Ο πολιτισμός του Ινδού ποταμού	275
23. Κίνα	283
24. Η Βαβυλώνα του Χαμμουραπί	299
25. Εβραίοι	309
26. Η Αυτοκρατορία των Χετταίων	323
27. Αραβία, η καλότυχη χώρα	328
28. Φοίνικες	335
29. Οι πολύχρυσες Μυκήνες	345
30. Η Αμερική από το 5.000 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.	389
31. Η Αφρική από το 5.000 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.	394
32. Με μια ματιά.....	402
Πηγές φωτογραφιών	405

Πώς είναι οργανωμένες οι σελίδες του βιβλίου του μαθητή:

σύμβολο μύθου

σύμβολο πληροφορίας
από την αρχαιολογία

α

β

γ

σύμβολα άσκησης

(α) άσκηση για σκέψη και συζήτηση
(β) γραπτή άσκηση (γ) άσκηση ζωγραφικής

Χάρτης του κόσμου:

Το κόκκινο χρώμα στον παγκόσμιο χάρτη ορίζει την περιοχή στην οποία αναφέρεται η ενότητα.

Χάρτης της περιοχής: Ο χάρτης της κάθε περιοχής περιλαμβάνει σημαντικά στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα του κάθε πολιτισμού, όπως αυτός αναπτύχθηκε στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Μύθος: Στις ενότητες περιλαμβάνονται μύθοι από όλο τον κόσμο.

παροιμία

Ιστορική γραμμή, γραμμή του χρόνου: Η ιστορική γραμμή δείχνει πότε έγιναν αυτά που περιλαμβάνονται στην ενότητα. Είναι ένα κομμάτι της μεγάλης γραμμής του χρόνου.

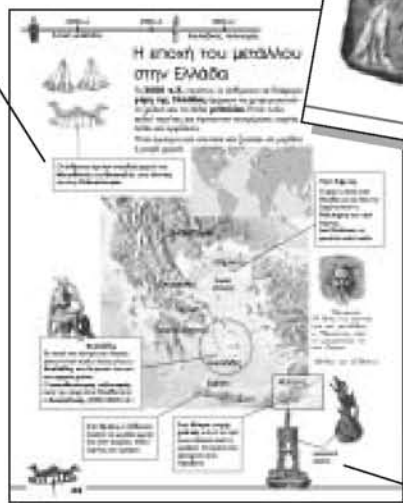
Λέξεις-κλειδιά: Οι λέξεις-κλειδιά και οι λέξεις με τα χοντρά γράμματα περιλείουν τα πιο σημαντικά στοιχεία της ενότητας.

Δύσκολες λέξεις: Πολλές από τις δύσκολες λέξεις υπάρχουν στο βοήθημα μεταφρασμένες σε μια άλλη γλώσσα (π.χ. αγγλικά, αλβανικά, ρωσικά, κ.ά.).

άσκηση

Πλαίσιο πληροφορίας: Σε πολλά σημεία πλαίσια πληροφοριών δίνουν συνοπτικά κάποια σημαντικά στοιχεία σχετικά με το θέμα της ενότητας.

Σχόλιο: Το σχόλιο είναι πάντα με μικρά γράμματα και αναφέρει κάτι περισσότερο για κάθε εικόνα ή σκίτσο.

Σελιδοδείκτης: Οι αριθμοί των σελίδων πλασιώθηκαν με εικόνες-σκίτσα σχετικές με κάθε ενότητα. Οι σελιδοδείκτες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ως τίτλοι των ενότητων στο βοήθημα για το μαθητή.

Μπεζ χρώμα: Τα κομμάτια με μπεζ χρώμα δίνουν με απλό και κατανοητό τρόπο πληροφορίες για την επιστήμη της αρχαιολογίας.

λεζάντα

Πώς είναι οργανωμένες οι σελίδες του βοηθήματος του μαθητή:

σύμβολο μύθου

σύμβολο πληροφορίας από την αρχαιολογία

οικογένεια λέξεων

σύμβολα άσκησης
(α) άσκηση για σκέψη και συζήτηση
(β) γραπτή άσκηση
(γ) άσκηση ζωγραφικής

Το **βοήθημα** είναι ένα «εργαλείο» για το μαθητή, το οποίο χρησιμοποιεί μια **δεύτερη γλώσσα** για να λύσει κάποιες **δυσκολίες** που παρουσιάζονται στις ενότητες του **βιβλίου του μαθητή** και προσφέρει κάποιες συμπληρωματικές πληροφορίες και δραστηριότητες.

Ο **σελιδοδείκτης** ως **τίτλος** δείχνει από ποια σελίδα του βιβλίου του μαθητή προέρχεται το δύσκολο λεξιλόγιο.

Άσκηση: Στο βοήθημα υπάρχουν διάφορες ασκήσεις-δραστηριότητες όπου οι μαθητές καλούνται να σκεφτούν, να ερευνήσουν, να συζητήσουν, να γράψουν, να ζωγραφίσουν ή να χρωματίσουν.

Οικογένεια λέξεων: Ομάδα λέξεων που αποτελείται από κάποια παράγωγα και σύνθετα ενός θέματος λέξης το οποίο συναντάται στην ενότητα και θεωρείται σημαντικό. Η οικογένεια λέξεων μπορεί να χρησιμοποιηθεί από το δάσκαλο με διάφορους τρόπους και ανεξάρτητα ως ένα περαιτέρω πεδίο γλωσσικής άσκησης για τους μαθητές, π.χ. να φτιάξουν προτάσεις, κ.ά.

Δύσκολες λέξεις: Πολλές από τις δύσκολες λέξεις του βιβλίου του μαθητή υπάρχουν στο **βοήθημα** μεταφρασμένες σε μια άλλη γλώσσα (π.χ. αγγλικά, αλβανικά, ρωσικά, κ.ά.)

Στοιχεία μικροϊστορίας: Τα κείμενα με στοιχεία μικροϊστορίας εμπλουτίζουν τις γνώσεις των μαθητών με παράξενες ή ενδιαφέρουσες πληροφορίες από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, πολιτισμικά ή άλλα θέματα σχετικά με την ενότητα.

Πλαίσιο ορισμών: Μέσα σε πλαίσια υπάρχουν σημαντικοί όροι που η εξήγησή τους δίνεται συχνά και στις δύο γλώσσες.

Σελιδοδείκτης:

Οι αριθμοί των σελίδων στο βοήθημα δίνονται και ολογράφως ως αφορμή για μάθηση ή επανάληψη των αριθμών από τους μαθητές.

Κι ένας μύθος στη μητρική γλώσσα των μαθητών: Στο βοήθημα περιλαμβάνονται μύθοι από όλο τον κόσμο - γλωσσικά πιο δύσκολοι- στη γλώσσα των μαθητών.

Πώς είναι οργανωμένες οι σελίδες

Στόχοι που επιδιώκονται στη συγκεκριμένη σελίδα της ενότητας

Προτεινόμενος διδακτικός χρόνος για την ολοκλήρωση της ενότητας¹

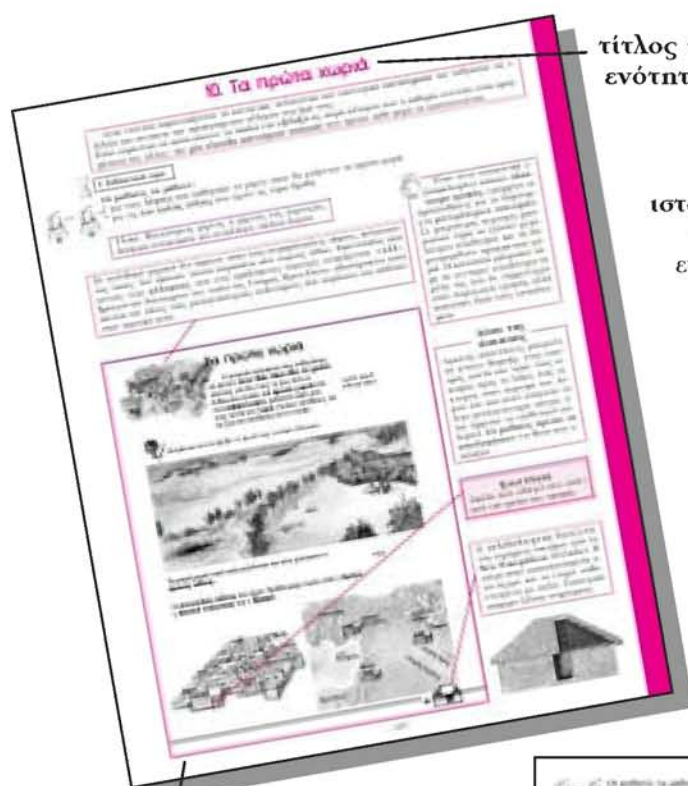
Περισσότερες πληροφορίες εγκυκλοπαιδικής μορφής για την ενημέρωση του εκπαιδευτικού

Ιδέες για δραστηριότητες μέσα ή έξω από την τάξη- Κατάλληλο εποπτικό υλικό

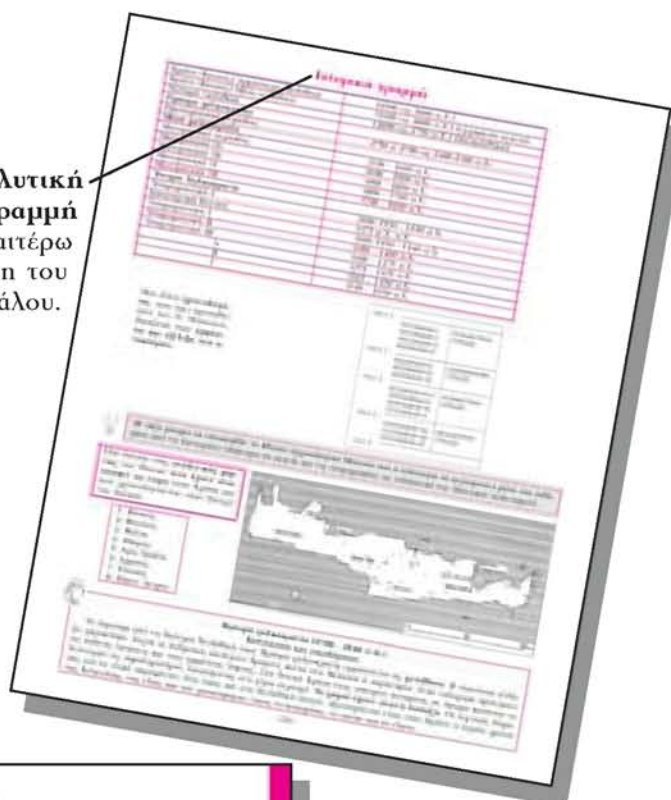

Στοιχεία Αρχαιολογίας

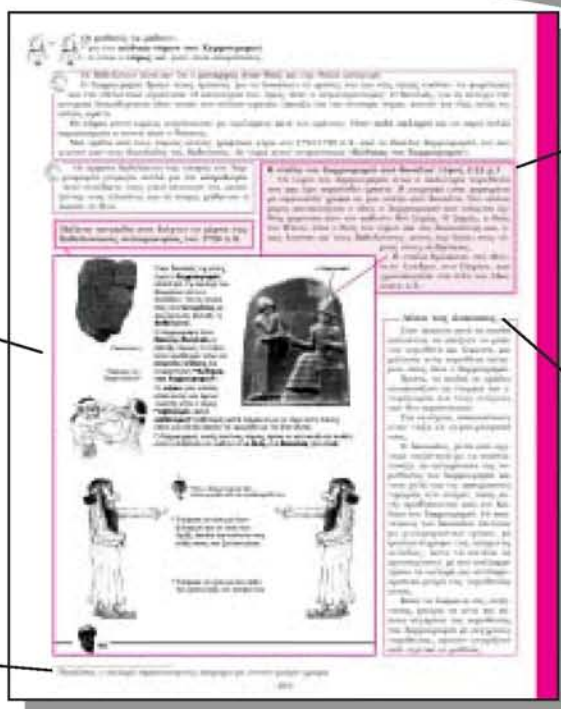
τίτλος της ενότητας

Αναλυτική ιστορική γραμμή για περαιτέρω ενημέρωση του δασκάλου.

Η αντίστοιχη σελίδα του βιβλίου του μαθητή περιέχει σε ομίكرون για περισσότερη ευκολία του δασκάλου. Ο δάσκαλος έχει άμεση οπτική επαφή με το αντικείμενο που έχει να διδάξει ή διδάσκει και ενημερώνεται σχετικά.

Υποσημείωση: Διευκρινίζει κάποιο δύσκολο σημείο.

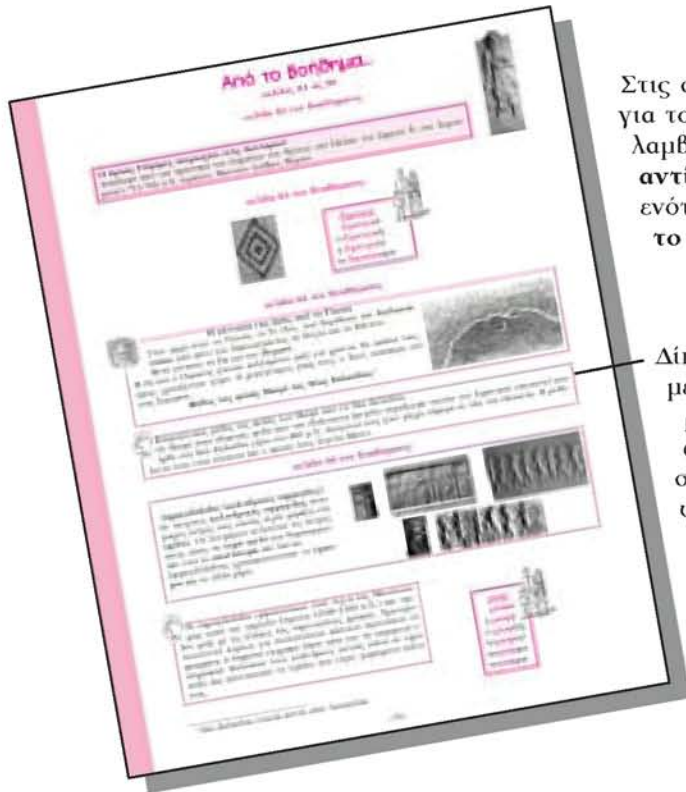

Πληροφορίες για τις εικόνες της αντίστοιχης σελίδας του βιβλίου του μαθητή.

Λύση της άσκησης

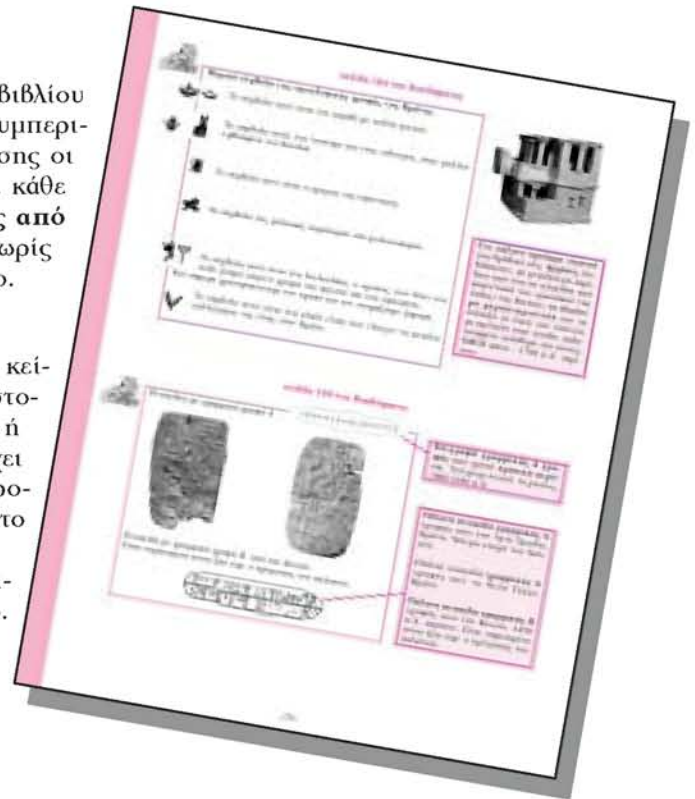
¹Ο/Η δάσκαλος/-α της τάξης, οργανώνοντας το χρόνο των διαφόρων μαθημάτων και σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα, μπορεί να διευρύνει τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας και σε ώρες άλλων μαθημάτων κυρίως με τη μορφή σχετικών δραστηριοτήτων, π.χ. Τεχνικά, Μουσική, Θεατρική Αγωγή, κ.ά.

του βιβλίου για το δάσκαλο:

Στις σελίδες του βιβλίου για το δάσκαλο συμπεριλαμβάνονται επίσης οι **αντίστοιχες** για κάθε ενότητα **σελίδες από το βοήθημα** χωρίς το λεξιλόγιο.

Δίπλα σε κάθε κείμενο (μικροϊστορίας, μύθου ή άλλο) υπάρχει σχετική πληροφορία για το δάσκαλο, όπου κρίθηκε σκόπιμο.

Σύμφωνα με τις αρχές που διέπουν τη δημιουργία του υλικού αυτού, ο δάσκαλος μπορεί, ανάλογα με τη **σύνθεση των μαθητών** της τάξης του (χώρα προέλευσης), να επιμείνει περισσότερο σε **ορισμένες ενότητες** ή να τις διδάξει περιληπτικά.

Στο βιβλίο του μαθητή υπάρχει σε τρίπτυχο **ιστορική γραμμή** όπου συγκριτικά παρουσιάζονται οι πολιτισμοί που εξετάζονται. Στην ιστορική αυτή γραμμή έχουν ενταχθεί κάποια ενδεικτικά και αντιπροσωπευτικά στοιχεία.

Κομμάτια της ιστορικής γραμμής εντάσσονται σε κάθε ενότητα ξεχωριστά. Οι μικρότερες αυτές κατά ενότητα ιστορικές γραμμές εμπλουτίστηκαν με περισσότερες ημερομηνίες, τις πιο σημαντικές κατά πολιτισμό και περιοχή.

Ο **σκοπός** που εξυπηρετείται με τη μεγάλη ιστορική γραμμή, αλλά και με τις μικρότερες κατά ενότητα ιστορικές γραμμές, είναι να αποκτήσουν οι μαθητές εξοικείωση με την **έννοια του χρόνου** και των γεγονότων, ώστε να έχουν μια ολοκληρωμένη εικόνα της εξέλιξης και των πολιτισμών του παρελθόντος.

Ο δάσκαλος δεν πρέπει να επιμένει στην απομνημόνευση των ημερομηνιών από τους μαθητές. Αντίθετα, μπορεί να τους παροτρύνει να αναπτύξουν κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο μάθημα της Ιστορίας που να στηρίζεται στη συγκεκριμένη ιστορική γραμμή και να αναφέρεται στην πολιτισμική μαθητική κατανομή της τάξης τους.

Οι επαναληπτικές σελίδες των **σταυρόλεξων** μπορούν να φωτοτυπηθούν από το δάσκαλο και να μοιραστούν στους μαθητές.

Γυναικεία κεφαλή από χαυλιόδοντα μαμούθ. Brassemprouy, Γαλλία. 23.000 π.Χ. περίπου.

Γυναικεία μορφή από τη Γιούτα, Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.

Ανδρική μορφή, ιλ-λυρικής τεχνοτροπίας από το Δυρράχιο. 4ος αιώνας π.Χ.

Μικρή κεφαλή γυναίκας από χαυλιόδοντα μαμούθ. Από το Dolni Vestonice της Μοραβίας.

Εγχάρακτη παράσταση καθισμένης μορφής σε πλακαρό βότσαλο. Νεολιθική εποχή. Προέρχεται από τον οικισμό της Μαγούλας Καραμουρλάρ, ΒΔ του Βόλου. Μουσείο Βόλου.

1. Η ζωή πάνω στη Γη

Η ενότητα καλύπτει τη δημιουργία του πλανήτη Γη, την εμφάνιση ζωντανών οργανισμών και την εξέλιξή τους· επίσης αναφέρεται στην εμφάνιση και εξαφάνιση των δεινόσαυρων και το σχηματισμό των ηπείρων.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- * την αρχή και τα στάδια δημιουργίας του πλανήτη Γη
- * για την εμφάνιση των πρώτων μορφών ζωής στο νερό
- * για την εξέλιξή τους σε φυτά και ζώα της στεριάς
- * ότι η εξελικτική διαδικασία διήρκεσε πολλά (εκατοντάδες χιλιάδες) χρόνια
- * τι είναι τα απολιθώματα.

Πρώτα ίχνη ζωής 3.800.000.000	χρόνια πριν
Πρώτα γνωστά απολιθώματα 3.400.000.000	» »
Πρώτα ίχνη πολυκύτταρων ζώων 630.000.000	» »
Πρώτα ζώα με όστρακο 580.000.000	» »
Πρώτα φυτά στη Γη	» »
Πρώτα ζώα στην ξηρά	» »
Πρώτα ψάρια με σαγόνια 410.000.000	» »
Πρώτα τετράποδα 360.000.000	» »
Πρώτα ερπετά 340.000.000	» »

Τριλοβίτης

Ένα από τα πρώτα υδρόβια αρθρόποδα, το οποίο μοιάζει με μεγάλη πλατιά ψείρα. Οι τριλοβίτες εξαφανίστηκαν στο τέλος της Πέρμιας.

Ο τριλοβίτης Δαλμανίτης (1.000.000 χρόνια πριν) πιθανότατα προχωρούσε έρποντας στο βυθό των θαλασσών, ενώ άλλοι τριλοβίτες κολυμπούσαν στο νερό ή πήγαιναν κάτω από το έδαφος του βυθού.

Η ζωή πάνω στη Γη

Στην αρχή η Γη ήταν μια **μιάλα φωτιάς**. Σιγά σιγά άρχισε να κρυώνει. Τότε χωρίστηκε σε **θάλασσα** και **στεριά**. Η στεριά ήταν όλη μαζί ενωμένη.

Μέσα στο νερό φάνηκαν οι **πρώτοι ζωντανοί οργανισμοί**, φυτά και ζώα της θάλασσας.

Μετά από πολλά χρόνια και πολλές **αλλαγές**, μερικά φυτά και ψάρια βγήκαν στη στεριά και μεταμορφώθηκαν σε φυτά και ζώα, μικρά και μεγάλα.

μιάλα φωτιάς
θάλασσα στεριά

μέσα στο νερό
φυτά (φύκια)
ζώα ψάρια
αλλαγές

Οι πρώτοι ζωντανοί οργανισμοί άφησαν σημάδια στις πέτρες, τα απολιθώματα.

Euomphalus

Ένα πολύ συνηθισμένο είδος **γαστροπόδου** (σαλιγκάρι) που ζούσε στις θάλασσες τη **Σιλούρια περίοδο**. Τρεφόταν με φύκια.

Το σκίτσο βασίζεται σε επιστημονικές υποθέσεις για τη **μορφή της επιφάνειας της Γης** κάποια χρονική στιγμή των εκατομμυρίων χρόνων εξέλιξης.

Κοσμογονικός μύθος της Αιγύπτου¹. Σημαντικό στοιχείο που τον συνδέει με την ενότητα είναι το **νερό**, η θάλασσα ως η **αρχή της ζωής**. Ο **Λωτός** είναι υδρόβιο λουλούδι, αυτόχθων στην Αφρική και την Ασία. Αυτό το είδος νούφαρου θεωρούνταν **ιερό** από τους αρχαίους Αιγύπτιους αλλά και τους Ινδούς.

Το σάβλο του Νίλου
Ο κόσμος ήταν μια ανεύρητη
θάλασσα, απ' ην οποιονδήποτε
ένας άνδρας πήλιν στο λίκνο
βήναις έτα φησέ ο Άνθρωπος
απὸ το λίκνο τὸν γαστήριον
ο ἰσχυρὸς θεὸς του Νίλου ο
Ἀμμων-Ρα. Ἀπὸ τὸ σάβλο
τοῦ Ἰσχυροῦ γαστήριον ο ἀέρας καὶ
ἡ γῆρας. Ἀπὸ τὸν αἶρα καὶ
τὴν γῆρας γαστήριον ο θεὸς
τῆς Γῆς καὶ ἡ θεὰ τοῦ Οὐρανοῦ.
Μύθος τῆς Αἰγύπτου

¹Αναλυτικά για τους θεούς των αρχαίων Αιγυπτίων βλ. σελ. 164 του βιβλίου για το δάσκαλο.

Η θεωρία της μεγάλης έκρηξης είναι η πιο διαδεδομένη θεωρία για την καταγωγή του σύμπαντος. Οχτώ δισεκατομμύρια χρόνια μετά τη μεγάλη έκρηξη, το Σύμπαν ήταν όπως περίπου το ξέρουμε σήμερα: μεγάλοι γαλαξίες από αστέρια, αέρια και μεσοαστρική σκόνη.

4,7 δισεκατομμύρια χρόνια πριν, στη γωνιά του δικού μας γαλαξία, ένα νέφος αερίων άρχισε να στροβιλίζεται και να θερμαίνεται τόσο πολύ, ώπου δημιουργήθηκε ένα άστρο. Καθώς η φλεγόμενη σφαίρα περιστρεφόταν, κάποιες φορές δημιουργούνταν φλεγόμενα δαχτυλίδια που ξέφευγαν από το καυτό κέντρο. Αυτά, είτε διέφευγαν στο διάστημα είτε έμεναν σε τροχιά ώπου, μερικά εκατομμύρια χρόνια αργότερα, σχηματίστηκαν οι εννέα πλανήτες του συστήματός μας με τους δορυφόρους τους, τους αστεροειδείς και τους κομήτες. Η Γη ήταν μια μπάλα φωτιάς που άρχισε να ψύχεται. Όταν σκλήρυνε η επιφάνειά της, δημιουργήθηκε η ξηρά, ενώ από τις συνεχείς βροχές των συμπεκνωμένων σε σύννεφα ατμών δημιουργήθηκαν οι ωκεανοί.

Όπως και οι άλλοι πλανήτες, απέκτησε με την πάροδο του χρόνου έναν κεντρικό πυρήνα, ένα μανδύα και έναν επιφανειακό φλοιό. Οι συνεχείς ηφαιστειακές εκρήξεις άφηναν διάφορα αέρια να διαφεύγουν από το εσωτερικό της Γης. Μερικά από αυτά –κυρίως το διοξείδιο του άνθρακα και το άζωτο– δεσμεύτηκαν από τη βαρύτητα του πλανήτη και σχημάτισαν μια πρώτη ατμόσφαιρα.

Πριν από 3,5 δισεκατομμύρια χρόνια περίπου, εμφανίστηκε η πρώτη μορφή ζωής μέσα στο νερό. Χημικές αντιδράσεις μετέτρεψαν τον ορυκτό κόσμο σε ζωικό. Τα πρώτα ζωντανά όντα είχαν μόνο ένα κύτταρο και λέγονται (προκαρυωτικά) πρώτιστα. Ήταν τα βακτήρια και τα κυανοβήκη. Αργότερα δημιουργήθηκαν κύτταρα ικανά για παραγωγή χλωροφύλλης. Κατά τη διάρκεια της φωτοσύνθεσης απελευθέρωναν μόρια οξυγόνου που άρχισαν να σχηματίζουν την ατμόσφαιρα. Στο πάνω στρώμα δημιουργήθηκε το όζον, ένα αέριο που κρατούσε μακριά τις κοσμικές ακτινοβολίες. Τότε η ζωή μπόρεσε να βγει από το νερό. Τα φύκια¹ ήταν και είναι οι παραγωγοί των τριών τετάρτων του οξυγόνου της Γης.

Απλά συμπλέγματα κυττάρων με πυρήνα (ευκαρυωτικά) υπήρχαν 850 εκατομμύρια χρόνια πριν.

Προς το τέλος του Προκάμβριου –τη μακρά περίοδο από το σχηματισμό της Γης μέχρι την αρχή της Κάμβριας– αναπτύχθηκαν αρκετά πιο πολύπλοκα ζώα. Τα πιο γνωστά απολιθώματα αυτής της εποχής είναι εκείνα που βρέθηκαν στην περιοχή Ediacara της Αυστραλίας, αλλά απολιθώματα όμοια βρέθηκαν και σ' άλλα μέρη του κόσμου. Η συγγένεια μεταξύ των όντων αυτών δεν είναι βέβαιη. Πιθανόν να αντιπροσωπεύουν τις πρώτες μορφές σύγχρονων ομάδων όπως οι πολύποδες με σχήμα φτερού και οι δακτυλιοσκόληκες.

Διαφορετικά, θα πρέπει να είναι από τα πρώτα πολυκύτταρα ζώα που δεν έχουν καμία συγγένεια με σημερινές ομάδες. Τα πολυκύτταρα ζώα λέγονται μετázωα και εμφανίστηκαν 650.000.000 με 630.000.000 χρόνια πριν.

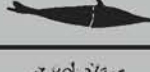

«Το Σύμπαν γεννήθηκε από ένα μη αισθητό υλικό το οποίο προϋπήρχε», με έναν τρόπο με τον οποίο συμφωνούν κάποιες προχωρημένες κοσμολογικές απόψεις σύγχρονων αστροφυσικών. Η κοσμολογική άποψη που διατυπώνει σήμερα ο Στήβεν Χώκιν έχει σαφείς συμπτώσεις με την περιγραφή της γέννησης του Σύμπαντος από έναν από τους μεγαλύτερους λυρικούς ποιητές της αρχαιότητας, τον Αλκμάν (7ος αι. π.Χ.). Το θέμα των μελανών και λευκών οπών, η ύπαρξη ενός παράλληλου και μη αισθητού Σύμπαντος, η ύπαρξη μιας τέταρτης διάστασης στο Σύμπαν, η ύλη ως ένα πύκνωμα ενεργειακού ρεύματος, ο χωρόχρονος του Αϊνστάιν και η Σχετικιστική και Κβαντική Φυσική είναι μερικές από τις σύγχρονες αστροφυσικές και κοσμολογικές θεωρήσεις που ξεφεύγουν από τη Νευτώνεια Φυσική και την αριστοτελική πρακτική σκέψη.

Η θεωρία του «Big Bang» (η Μεγάλη Έκρηξη) μοιάζει να υποχωρεί –αν και απέμεινε ως επικρατέστερη και πιο διαδεδομένη στα σχολικά βιβλία– μπροστά στη σύγχρονη επιστημονική σκέψη του 21ου αιώνα που ξεπερνά την «κοινή ανθρώπινη λογική» και την κυριαρχία των υλικών αισθήσεων. Η σύγχρονη Αστροφυσική παραπέμπει τον «σκεπτόμενο» μελετητή και αναζητητή πίσω στον Πλάτωνα και στον υπαρκτό –αλλά μη αντιληπτό από τις αισθήσεις– κόσμο των ιδεών και στους Ηράκλειτο, Δημόκριτο και Παρμενίδη που δίδασκαν ότι αυτά που φαίνονται στις αισθήσεις δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Οι πλέον προχωρημένες κοσμολογικές απόψεις της εποχής μας συμφωνούν με τις απόψεις των προσωκρατικών φιλοσόφων ότι το Σύμπαν αποτελείται από ένα μεγάλο αριθμό ανεξάρτητων μεταξύ τους κόσμων, που είτε συνυπάρχουν και ο ένας δε γίνεται αντιληπτός από τον άλλον είτε υπάρχουν ή θα υπάρξουν.

Ας μην ξεχνάμε ότι η κλασική Φυσική επιστήμη με τους νόμους της δεν έχει πετύχει να εξηγήσει διάφορα φαινόμενα στο Σύμπαν, γεγονός που οδήγησε τους επιστήμονες να διαφοροποιηθούν. Η σύγχρονη Φυσική Θεωρία ανατρέπει την έννοια της ύλης, όπως αυτή γινόταν αντιληπτή από τις αισθήσεις μας.

Σε κάθε περίπτωση, η Φυσική Θεωρία περιγράφει, εξηγεί, αναζητεί. Παραδέχεται το σχέδιο. Και ο Σχεδιαστής; Η Μία Αρχή, ο Ένας Νους; Όταν η Φυσική αγγίζει τη Μεταφυσική, καθένας από μας αντλεί από τα βάθη της ψυχής του την απάντηση.

¹ τα μονοκύτταρα θαλάσσια φυτά, το πλαγκτόν

	Περίοδος	Εποχή	Εκατομμύρια χρόνια πριν	
Καινοζωική υποπερίοδος	Τεταρτογενής περίοδος	Ολόκαινος		
		Πλειστόκαινος	0.01	
		Πλειόκαινος	1.8	
	Τριτογενής περίοδος	Μειόκαινος	6	
		Ολιγόκαινος	22.5	
		Ηώκαινος	38	
		Παλαιόκαινος	55	
			65	
Μεσοζωική υποπερίοδος	Κρητιδική			
	Ιουρασική		141	
	Τριαδική ή Τριάσιος		195	
Παλαιοζωική υποπερίοδος			230	
	Πέρρια			
	Λιθανθρακοφόρος		280	
	Δεβόνια		345	
	Σιλούρια		395	
	Ορδοβίκια		435	
	Καμβρία		500	
				570
Η προ-κάμβριος περίοδος πηγαίνει πίσω ως το σχηματισμό της Γης, περίπου 4600 εκατομμύρια χρόνια πριν.				

Κάμβρια, 570 εκατομμύρια χρόνια πριν

Την περίοδο αυτή υπήρξε μια ξαφνική ανάπτυξη πολύπλοκων ζωικών μορφών, όπως τα μαλάκια και τα αρθρόποδα, πολλά από τα οποία είχαν σκληρά όστρακα ή εξωσκελετούς.

Ορδοβίκια, 500 εκατομμύρια χρόνια πριν

Τα ζώα της περιόδου αυτής ήταν ακόμη όλα θαλάσσια. Τεράστιος ήταν ο αριθμός των τριλοβιτών, μελών της ομάδας των αρθρόποδων.

Σιλούρια, 440 εκατομμύρια χρόνια πριν

Οι κύριοι θαλάσσιοι θηρευτές της εποχής αυτής ήταν οι θαλάσσιοι σκορπιοί, αλλά άρχισαν να αναπτύσσονται και τα πρώτα γναθόστομα ψάρια. Στην ξηρά υπήρχαν διάφορα φυτά κι αργότερα εμφανίστηκαν φυτοφάγα ζώα.

Δεβόνια, 410 εκατομμύρια χρόνια πριν

Στη θάλασσα αυξήθηκε τρομακτικά η ποικιλότητα των γναθόστομων και άγναθων ψαριών. Τα αμφίβια βγήκαν στην ξηρά κι αναπτύχθηκαν τα πρώτα έντομα.

Λιθανθρακοφόρος, 365 εκατομμύρια χρόνια πριν

Ελώδη δάση μεγάλων κρυπτόγαμων φυτών, φυλόμορφων βρύων και γυμνόσπερμων κάλυπταν μεγάλο μέρος της ξηράς. Τα πρώτα μικρά ερπετά εμφανίστηκαν παράλληλα με πτερωτά έντομα όπως οι κατσαρίδες και τα έντομα ελικόπτερα.

Πέρμια, 290 εκατομμύρια χρόνια πριν

Στην Πέρμια, τελευταία περίοδο του Παλαιοζωικού αιώνα που αρχίζει πριν από 290.000.000 χρόνια, υπάρχει μια μόνο τεράστια ήπειρος που ονομάζουμε **Παγγαία**. Το κλίμα που έχει γίνει πιο ξηρό, ευνοεί την εξαπλώση των ερπετών που αρχίζουν να αντικαθιστούν τα αμφίβια. Τα φυτά λιγοστεύουν και προσαρμόζονται στο νέο κλίμα. Κυριαρχούν τα κωνοφόρα. Οι μεταβολές της θερμοκρασίας δεν επιφέρουν μόνο ευνοϊκά αποτελέσματα. Ορισμένα θαλάσσια είδη, όπως οι τριλοβίτες εξαφανίζονται για πάντα. Όλες αυτές οι αλλαγές χαρακτηρίζουν το τέλος του Παλαιοζωικού αιώνα, μια μακρόχρονη περίοδο που άρχισε από την Κάμβρια, πριν από 580.000.000 χρόνια, και τελείωσε πριν από 250.000.000 χρόνια. Ένας κόσμος πιο σύγχρονος θα αναπτυχθεί στη διάρκεια του Μεσοζωικού αιώνα. Θα είναι ο αιώνας των δεινοσαύρων και κατά τη διάρκειά του θα εμφανιστούν τα θηλαστικά.

Τριαδική ή Τριάσιος, 245 εκατομμύρια χρόνια πριν

Τα ερπετά κυριαρχούν στη Γη. Οι χελώνες και οι ιχθυόσαυροι αναπτύσσονται στη θάλασσα και οι πτερόσαυροι θριαμβεύουν στον ουρανό, ενώ οι πρώτοι δεινόσαυροι –και τα θηλαστικά– αρχίζουν να περπατούν πάνω στη Γη. Προς το τέλος της Τριασίου περιόδου της Μεσοζωικής εποχής, πριν από 230-210 εκατομμύρια χρόνια, δύο μεγάλες μάζες ξηράς, η Λαυρασία από το βορρά και η Γκουντουάνα από το νότο, έχουν συγκροτηθεί και αποτελούν μία ενιαία μάζα της Γης που ονομάζεται Παγγαία και κινείται προς βορράν.

Ιουρασική ή Ιουράσιος¹ περίοδος, 210 εκατομμύρια χρόνια πριν

Κυκαδοειδή, φτέρες και δενδρώδεις φτέρες σκέπαζαν τη Γη αυτή την περίοδο. Πολλά είδη φυτοφάγων και σαρκοφάγων δεινόσαυρων αναπτύχθηκαν – καθώς και το πρώτο αληθινό πουλί, ο *Archaeopteryx*. Οι θάλασσες ήταν γεμάτες από οστέιχθες και χονδριχθές καθώς και από περιελιγμένους αμμώνιτες.

Προς το τέλος της Ιουρασίου περιόδου, πριν από 165 με 145 εκατομμύρια χρόνια περίπου, η Παγγαία έχει χωριστεί από μια μάζα νερού ανάμεσα στις ηπείρους του βορρά και τις ηπείρους του νότου. Οι θερμοκρασίες της Γης είναι γενικά υψηλότερες από σήμερα.

Κρητιδική, 140 εκατομμύρια χρόνια πριν

Στην ξηρά αναπτύσσονται φυτά ανθοφόρα, εφόσον πλέον υπάρχουν μέλισσες και πεταλούδες να μεταφέρουν τη γύρη. Αναπτύσσονται πολλά είδη φυτοφάγων και σαρκοφάγων δεινόσαυρων.

Προς το τέλος της Κρητιδικής περιόδου, πριν από 75 εκατομμύρια χρόνια περίπου, οι ήπειροι έχουν πάρει σχεδόν τις σημερινές τους θέσεις. Οι θάλασσες είναι ακόμη ρηχές και τα βουνά χαμηλά. Καθώς πολλά είδη δεινόσαυρων είναι πια απομονωμένα, θα ακολουθήσουν τη δική τους αυτοτελή εξέλιξη.

Τριτογενής, 65 εκατομμύρια χρόνια πριν

Μετά την εξαφάνιση των μεγάλων ερπετών από ξηρά, θάλασσα και αέρα στο τέλος της Κρητιδικής, οι κυρίαρχες μορφές ζωής είναι τα θηλαστικά και τα πουλιά.

Η Τριτογενής περίοδος διακρίνεται στην Παλαιογενή και τη Νεογενή.

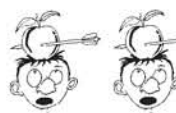
Οι εποχές της είναι:	Παλαιόκαινος,	65 εκατομμύρια χρόνια πριν
	Ηώκαινος,	55 εκατομμύρια χρόνια πριν
	Ολιγόκαινος,	38 εκατομμύρια χρόνια πριν
	Μειόκαινος,	25 εκατομμύρια χρόνια πριν
	Πλειόκαινος,	5 εκατομμύρια χρόνια πριν

Τεταρτογενής, 2 εκατομμύρια χρόνια πριν

Αναπτύσσονται οι πρώτοι άνθρωποι. Οι άνθρωποι εξαπλώνονται σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Οι εποχές της είναι:	Πλειστόκαινος,	2 εκατομμύρια χρόνια πριν
	Ολόκαινος	0,01 εκατομμύρια χρόνια πριν

¹**Jurassic**. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου οι δεινόσαυροι έγιναν κυρίαρχοι, γεγονός που έκανε τον Μάικλ Κράιτον να δώσει στο βιβλίο του το όνομα **Jurassic Park** και τον **Σπύλμπεργκ** να γυρίσει την **ομώνυμη ταινία**. Αρκετά παιδιά θυμούνται έτοι **πότε έζησαν οι δεινόσαυροι**. Ορισμένες σκηνές της ταινίας (καθώς και άλλων παρόμοιων) μπορούν να προβληθούν στην τάξη. Επίσης προτείνεται και η ταινία **«Δεινόσαυρος»** της **Disney**.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την **έννοια της εξέλιξης** ως σειράς αλλαγών προς το καλύτερο
- * τι ήταν οι δεινόσαυροι, πότε έζησαν και σε ποια **βασικά είδη** χωρίζονταν
- * για την αδυναμία της σημερινής επιστήμης να προσδιορίσει την ακριβή **αιτία εξαφάνισης** των δεινόσαυρων
- * για την αρχική μορφή της ξηράς (**Παγγαία**) και το σταδιακό χωρισμό της σε **ηπείρους**
- * να χρησιμοποιούν τον **παγκόσμιο χάρτη**
- * τις **ηπείρους**.

Παγκόσμιος χάρτης, παιδικά βιβλία για τους δεινόσαυρους (προαιρετικά), παιδικά παιχνίδια – δεινόσαυροι, σχετικές κασέτες video

Γιγάντια φτέρη. Τα δέντρα αυτά μπορούσαν να φτάσουν το ύψος των 30 μ. Η περίοδος ονομάστηκε **Λιθάνθρακοφώρα** επειδή τα νεκρά φυτά, τα αποθεμένα στα δάση, έδωσαν αργότερα τους λιθάνθρακες. 360.000.000 χρόνια πριν, το θερμό και υγρό κλίμα ευνοούσε την ανάπτυξη γιγάντιων βαλιωδών δασών.

Tyrannosaurus, πιθανόν το **μεγαλύτερο σαρκοφάγο** που έζησε ποτέ. Ο πιο εξελιγμένος σαρκοβόρος του είδους «Σαυρίσχια», μια πραγματική **φονική μηχανή**. Κάθε φορά που έτρωγε, άφηνε στο έδαφος και μερικά από τα **δόντια** του. Πολύ σύντομα καινούργια κοφτερά φύτρωναν στη θέση των παλιών.

Το σκίτσο του **σαρκοφάγου** Τυραννόσαυρου με τα μεγάλα δόντια να **συγκριθεί** με το σκίτσο του **φυτοφάγου** Βροντόσαυρου. Σημαντική είναι η **χρήση του βοηθήματος** όπου δίνονται συγκεκριμένοι ορισμοί.

«ξέλιξη» = αλλαγές

Η ζωή πάνω στη στεριά και μέσα στη θάλασσα **άλλαξε** συνέχεια.

δεινόσαυροι = μεγάλες σαύρες

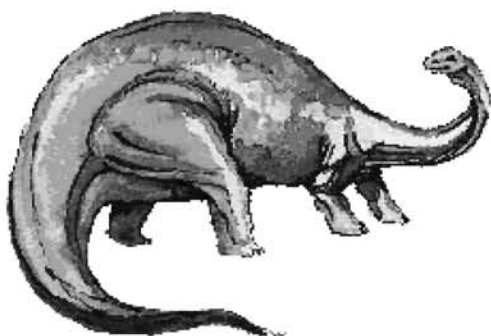
Πριν από εκατομμύρια χρόνια μέσα στα πυκνά **δάση** ζούσαν τα μεγαλύτερα ζώα, οι **δεινόσαυροι**. Άλλοι έτρωγαν φυτά και είχαν μικρά δόντια, γιγάντια και άλλοι...

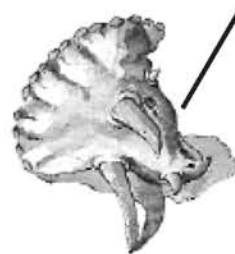
Ποιο είναι το όνομα του δεινόσαυρου;

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
A	B	Γ	Δ	E	Z	H	Θ	I	K	Λ	M
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
N	Ξ	Ο	Π	P	Σ	T	Υ	Φ	X	Ψ	Ω

2 17 15 13 19 15 18 1 20 17 15 18

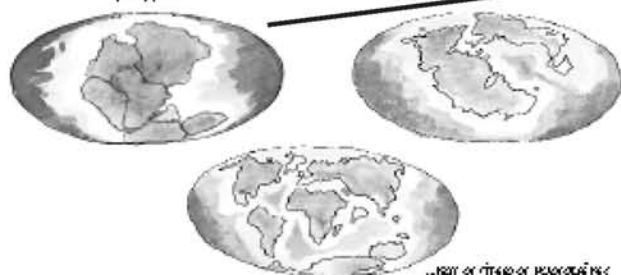

Κάποτε οι **δεινόσαυροι** **εξαφανίστηκαν**, δεν ξέρουμε σίγουρα **γιατί**.

Η **Γη άλλαξε**. Η μεγάλη στεριά άρχισε να σπάει σε μικρά κομμάτια, την Ινδία, την Ασία, την Αφρική, τη Νότια και Βόρεια Αμερική, την Ευρώπη...

η Παγγαία

...και οι ήπειροι χωρίζονται

Λύση της άσκησης

BRONTOΣΑΥΡΟΣ

Σκίτσο νεκρού δεινόσαυρου (τρικεράτωψ).

Εκατομμύρια χρόνια πριν ο άνθρωπος εμφανιστεί στη Γη, οι δεινόσαυροι **εξαφανίστηκαν ξαφνικά** και αυτό είναι ένα **μυστήριο** που ίσως η επιστήμη δεν θα καταφέρει ποτέ να διαλευκάνει.

Παγγαία: Μια **αρχαία ήπειρος**, η οποία σχηματίστηκε **240 εκατομμύρια χρόνια πριν**. Σ' αυτό το στάδιο της τεκτονικής ιστορίας των πλακών της Γης, φαίνεται ότι όλες οι **κύριες ηπειρωτικές πλάκες** ήταν συγκεντρωμένες σε μία. Η Παγγαία αργότερα (180 εκ. χρόνια πριν) χωρίστηκε σε δυο μεγάλες μάζες στεριάς – την **Ευρασία και την Γκοντουάνα**.

Η Γκοντουάνα στη συνέχεια χωρίστηκε ξανά και δημιούργησε τη Νότια Αμερική, την Αφρική, την Ινδία, την Αυστραλία και την Ανταρκτική.

Ο δάσκαλος μπορεί να χρησιμοποιήσει κάποιο **puzzle των ηπείρων** για καλύτερη **εμπέδωση**. Η συζήτηση για τις ηπείρους μπορεί να αποτελέσει αφορμή για μαθήματα της Μελέτης Περιβάλλοντος.

Το κομμάτισμα της Παγγαίας στη διάρκεια του Μεσοζωικού αιώνα (Μεσοζωικής υποπεριόδου) δημιούργησε τις σημερινές ηπείρους.

1. Βόρεια Αμερική
2. Νότια Αμερική
3. Ασία
4. Ευρώπη
5. Αφρική
6. Ινδία
7. Ανταρκτική
8. Αυστραλία

Οι κυρίαρχοι από τα βάθη των αιώνων

Εξήντα πέντε εκατομμύρια χρόνια έχουν περάσει από τότε που οι δεινόσαυροι εξαφανίστηκαν ξαφνικά από το πρόσωπο της Γης. Όμως, το **ενδιαφέρον** των παιδιών και των ενηλίκων είναι πάντα **αυξημένο**.

Ένα ενδιαφέρον όχι και τόσο παράλογο, αν σκεφτούμε ότι οι δεινόσαυροι ήταν **οι πρώτοι κυρίαρχοι του πλανήτη**, ένα είδος που κυριάρχησε πάνω σ' όλα τα άλλα είδη **για 140 εκατομμύρια χρόνια**, ενώ ο άνθρωπος υπάρχει μόλις για 4 εκατομμύρια χρόνια.

Οι δεινόσαυροι εμφανίστηκαν στη Γη κατά τη διάρκεια της **Τριασίου** (τριάδικης) περιόδου, της πρώτης περιόδου της Μεσοζωικής εποχής. Έλκοντας την καταγωγή τους από έναν κοινό παράγοντα, οι δεινόσαυροι είχαν στο τέλος της Τριασίου χωριστεί σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τα **Ορνιθίσχια** (φυτοφάγοι δεινόσαυροι με ισχία πτηνών) και τα **Σαυρίσχια** (σαρκοφάγοι δεινόσαυροι με ισχία σαύρας).

Για ένα διάστημα, από περίπου 200 εκατομμύρια χρόνια πριν μέχρι το τέλος της Κρητιδικής, 65 εκατομμύρια χρόνια πριν, οι δεινόσαυροι κατέλαβαν σχεδόν κάθε οικολογική φωλιά που ήταν διαθέσιμη στα μεγάλα χερσαία σπονδυλωτά. Υπήρχαν **σαρκοφάγοι**, **φυτοφάγοι** και **παμφάγοι** δεινόσαυροι. Το **μέγεθός** τους κυμαινόταν από αυτό της οικιακής γάτας μέχρι αυτό των μεγαλύτερων ζώων που έζησαν ποτέ.

Είναι αδύνατον να προσδιορίσει κανείς πως οι πρώτοι δεινόσαυροι εμφανίστηκαν στον πλανήτη. Κατά πάσα πιθανότητα, όμως, οφείλουν την καταγωγή τους σ' ένα είδος ερπετών, τα λεγόμενα **Θηκοδόντα**, που κι αυτά με τη σειρά τους οφείλουν την καταγωγή τους **στα πρώτα αμφίβια** που εμφανίστηκαν στη Γη και άρχισαν να αποθέτουν τα αυγά τους στην ξηρά. Τα Θηκοδόντα ήταν **μικρά έρποντα αρπακτικά** που θύμιζαν περισσότερο από οτιδήποτε άλλο σαύρες, με τα μέλη τους να προεξέχουν πλάγια από το σώμα τους. Σε μία, όμως, από τις κατηγορίες των Θηκοδόντων, με την πάροδο του χρόνου, τα μέλη άρχισαν να παίρνουν κατεύθυνση κάθετη, κάτω από το σώμα τους παρά προς το πλάι. Αυτό τους επέτρεψε να πραγματοποιήσουν κάτι που κανένα άλλο ζώο στον κόσμο δεν είχε καταφέρει ως τότε: **να σταθούν στα πόδια τους αντί να έρπουν!** Η αναγκαιότητα αυτή, μέσα από την εξελικτική διαδικασία, οδήγησε τη συγκεκριμένη κατηγορία των Θηκοδόντων στο να δημιουργήσει διαφορετικά χαρακτηριστικά από την άποψη της δυναμικής του σώματός τους. Τα Θηκοδόντα αυτά, από τα οποία προήλθαν οι δεινόσαυροι, ήταν τα πρώτα έμβια όντα που άρχισαν να αποκτούν την τεχνική δυνατότητα να κατακτήσουν τον πλανήτη. **Η δυνατότητα να στέκονται στα πόδια τους** ήταν μια από τις πρώτες μεγάλες «**επαναστάσεις**» του πλανήτη, μια και έδινε στους δεινόσαυρους ένα σοβαρό πλεονέκτημα κίνησης, πράγμα απαραίτητο για να ξεφεύγουν από τους διώκτες τους ή για να κταδιώκουν τα θηράματά τους.

Στη συνέχεια, όμως, υπήρχαν και κάποιες συμπτώσεις που τους ανέβασαν στο θρόνο του κυρίαρχου είδους, οι οποίες δεν έχουν βρει ακόμη την επιστημονική τους εξήγηση. Η **επικράτησή τους στον κόσμο** μοιάζει να κρύβει ένα **μυστήριο** παρόμοιο μ' αυτό που κρύβει και η εξαφάνισή τους.

Από τα Θηκοδόντα προήλθαν γραμμές που έδωσαν τις **σαύρες** και τα **φίδια**, άλλες γραμμές που έδωσαν τους **κροκόδειλους** και τους **πτερωτούς πτερόσαυρους**. Από τους μικρούς σαρκοφάγους δεινόσαυρους που χρησιμοποιούσαν τα δύο τους πόδια για να κινηθούν πιστεύεται ότι εξελίχθηκε, στο τέλος της Ιουρασίου περιόδου, **το πρώτο πουλί**, ο Archaeopteryx.

Αποτυπώματα από φτερά γύρω από το σκελετό ενός Αρχαιοπτερυγίου που βρέθηκε σε λατομείο ασβεστόλιθου στη Γερμανία το 1876. Αυτό το απολίθωμα σε μέγεθος περισσότερου ενισχύει την επικρατούσα θεωρία ότι ο Αρχαιοπτερυγός ήταν ο συνδετικός κρίκος στην αλυσίδα της εξέλιξης ανάμεσα στους δεινόσαυρους και στους σύγχρονους απογόνους τους, τα πουλιά.

Στην πραγματικότητα, οι δεινόσαυροι δεν εξαφανίστηκαν ποτέ ολοκληρωτικά. Εξαφανίστηκαν τα περισσότερα είδη τους αλλά όχι όλα. Τα πτηνά, που είναι η εξέλιξη των Ορνιθισχίων δεινόσαυρων, υπάρχουν ακόμη και σήμερα. Έτσι, στην ουσία, όταν βλέπουμε μπροστά μας ένα οποιοδήποτε πτηνό, μπορούμε με επιστημονική ακρίβεια να ισχυριστούμε ότι αυτό που αντικρίζουμε είναι ένας δεινόσαυρος. Η διαδεδομένη, όμως, αντίληψη για τους δεινόσαυρους είναι εκείνη που αναφέρεται κυρίως στην τάξη των Σαυρισχίων, στην οποία ανήκαν και όλοι οι **σαρκοβόροι δεινόσαυροι**. Επίσης, σ' αυτήν ανήκαν και τεράστιοι φυτοφάγοι δεινόσαυροι όπως οι **Diplodocus** και **Brachiosaurus**. Αυτοί οι τεράστιοι φυτοφάγοι οργανισμοί ήταν τα μεγαλύτερα ζώα που περπάτησαν ποτέ στη Γη.

Οι περισσότεροι από τους δεινόσαυρους **Ορνιθίσχια** ήταν φυτοφάγοι που εκμεταλλεύτηκαν τη μεγάλη εξάπλωση της ποικιλότητας των ανθοφόρων φυτών κατά τη διάρκεια της Κρητικής. Οι σιαγόνες τους και τα δόντια τους είχαν υψηλή εξειδίκευση για την επαρκή επεξεργασία των φύλλων. Η ομάδα αυτή περιλαμβάνει δεινόσαυρους όπως οι *Iguanodon*, *Stegosaurus* και *Triceratops*.

Η **βλάστηση**, 75 εκατομμύρια χρόνια πριν, είχε πιο τραχιά όψη απ' ό,τι σήμερα. Το τόσο συνηθισμένο χορτάρι δεν είχε ακόμα εμφανιστεί. Φύτρωναν όμως τα **αγγειόσπερμα** και άλλα **φυτά που έβγαζαν άνθη**. Υπήρχαν **κωνοφόρα δάση** με γιγαντιαίες **φτέρες**.

Οι δεινόσαυροι έζησαν σ' ένα τόσο μακρινό παρελθόν που φαίνεται ακόμη μάταιο να αναζητεί κανείς περισσότερα στοιχεία για τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Κανείς δεν ξέρει, για παράδειγμα, αν οι δεινόσαυροι ήταν **ψυχρόαιμοι** ή **θερμόαιμοι**, ένα σημείο μεγάλης πρακτικής σημασίας, βάσει του οποίου θα μπορούσαν να κατανοηθούν πολλά για τη **συμπεριφορά** τους. Κανείς δεν ξέρει αν ζούσαν **σε αγέλες**, όπως οι ελέφαντες για παράδειγμα, ή αν ήταν μοναχικοί και συνέβαινε να βρεθούν μαζί μόνο για να τεκνοποιήσουν. Τα καινούργια και μεγάλα σε αριθμό **ευρήματα** της παλαιοντολογίας έχουν ρίξει νέο φως στις γνώσεις της επιστήμης για τους δεινόσαυρους, δημιουργώντας συγχρόνως και ένα καινούργιο πεδίο για θεαματικές επιστημονικές μονομαχίες.

Κανείς δεν ξέρει ποια ήταν τα αληθινά **χρώματα** των δεινόσαυρων αλλά οι επιστήμονες υποθέτουν ότι πρέπει να παρουσίαζαν μια **ποικιλία** αντίστοιχη με των σημερινών πουλιών.

Πρόσφατες **θεωρίες** αναφέρονται ακόμη στα **μητρικά ένστικτα** των δεινόσαυρων και την **κοινωνική ζωή** τους.

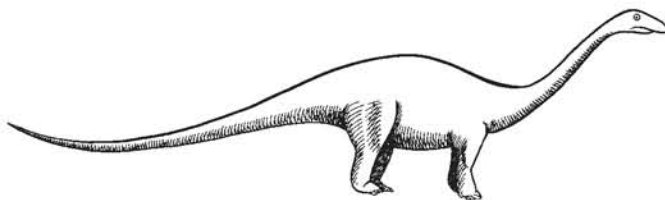
Το τέλος

Το τέλος ήρθε ξαφνικά και παραμένει ένα **μυστήριο**. Πριν από 65 εκατομμύρια χρόνια, στο τέλος της Κρητικής, συνέβη μια απότομη μεταβολή. Οι δεινόσαυροι, οι πτερόσαυροι και τα μεγάλα θαλάσσια ερπετά εξαφανίστηκαν μαζικά – εκτός από την κατηγορία των πτηνών.

Υπάρχουν πολλές θεωρίες για αυτή τη **μαζική εξαφάνιση** αλλά, όποια και αν ήταν η αιτία της, έδωσε τέλος στον πιο **μακροχρόνιο «πρωταγωνιστικό ρόλο»** που έπαιξε ποτέ χερσαίο σπονδυλωτό. Καμία άλλη ομάδα δεν κυριάρχησε στην Γη για τόσο μακρό χρονικό διάστημα όπως οι δεινόσαυροι.

Για άλλους το τέλος οφείλεται στην **πτώση ενός τεράστιου μετεωρίτη** που, δημιουργώντας ένα σύννεφο γύρω από τον πλανήτη, άλλαξε τις **κλιματολογικές συνθήκες** τόσο ώστε να εξαφανιστούν οι κυρίαρχοί του. Άλλοι υποθέτουν ότι η εξαφάνισή τους ίσως οφείλεται σε κάποιον, άγνωστο, **ιό** που τους εξολόθρευσε ολοκληρωτικά. Για άλλους πάλι, μια άποψη που είναι και η πιο πιθανή, οι δεινόσαυροι εξαφανίστηκαν απλώς γιατί **συμπλήρωσαν τον κύκλο τους** στη διαδικασία της εξέλιξης ή γιατί υπέπεσαν σε κάποια **«υπέρβαση»** και η Γη τους εξαφάνισε, γιατί δεν μπορούσε πια να τους «ανεχτεί», δηλαδή να τους συντηρήσει, ή γιατί **δεν είχαν καμιά χρησιμότητα πια στην εξέλιξη της ζωής**. Τα **θηλαστικά**, που ήδη υπήρχαν την εποχή των δεινόσαυρων αλλά που σε σχέση με αυτούς ήταν ως τότε οι «είλωτες» της εξελικτικής διαδικασίας, αποδείχτηκαν **πιο προσαρμόσιμα και ικανά**, πρώτον να αντέξουν στον «κατακλυσμό», την αιτία που εξαφάνισε τους δεινόσαυρους, όποια κι αν ήταν αυτή. Σε σύγκριση με τους δεινόσαυρους, τα θηλαστικά ήταν ένα πολύ **πιο εξελιγμένο «τεχνολογικά» μοντέλο**, ένας λόγος που θα ήταν από μόνος του αρκετός για να κάνει την «εταιρία» –τον οργανισμό της ζωής– να αποσύρει από την κυκλοφορία το προηγούμενο μοντέλο. Το τελειότερο είδος των θηλαστικών, **ο άνθρωπος**, σε σύγκριση με τους δεινόσαυρους, υπερτερεί σε κάθε σημείο για να χειριστεί τα δεδομένα αυτού του πλανήτη.

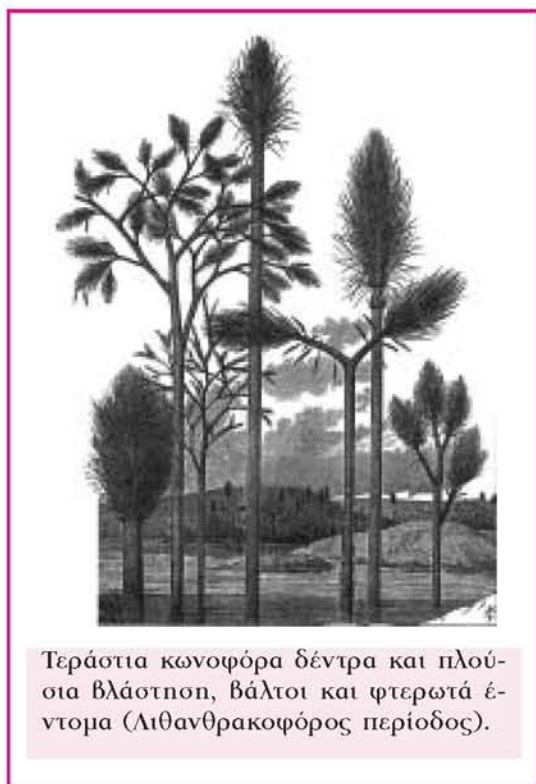
Οι **κυρίαρχοι από τα βάθη των αιώνων** δεν είναι παρά οι **μακρινοί μας πρόγονοι** στη μεγάλη οκάλα της εξελικτικής διαδικασίας. Σήμερα τους θυμόμαστε σαν κάποιον παλιό ξεχασμένο παππού μας, που, παρόλο που έχει χαθεί εδώ και πολύ καιρό, **ίσως έχει πολλά να μας διδάξει** για το πώς κατόρθωσε να ζήσει τόσα χρόνια.

Από το βοήθημα...

σελίδες 11 ως 18

σελίδα 12 του βοηθήματος

Τεράστια κωνοφόρα δέντρα και πλούσια βλάστηση, βάλτοι και φτερωτά έντομα (Λιθανθρακοφόρος περίοδος).

σελίδα 14 του βοηθήματος

Australoceras, ένας Αρμονίτης της Ιουραϊκής περιόδου με uncoiled shells. Οι Αρμονίτες είναι από τα πιο δημοφιλή αλλά και σημαντικά απολιθώματα για τους γεωλόγους και τους συλλέκτες, εξαιτίας του πλούθους και της ποικιλίας τους.

Arietis, ένας μεγάλων διαστάσεων Αρμονίτης της Ιουραϊκής περιόδου (3,25 μέτρα διάμετρος).

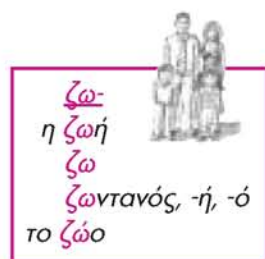

Palasterina, ένας αστερίας της Δεβόνιας περιόδου που βρέθηκε στη Γερμανία.

Απολιθώματα: Τα πετρωμένα υπολείμματα ή αποτυπώματα ενός οργανισμού διατηρημένα σε ιζηματογενή πετρώματα. **Σκληρά ανθεκτικά μέρη** σκελετού, όπως δόντια, λέπια και οστά, έχουν περισσότερες πιθανότητες να σχηματίσουν απολιθώματα απ' ό,τι τα **μαλακά** μέρη ενός οργανισμού. Υπάρχουν λοιπόν περισσότερα απολιθώματα οργανισμών με σκληρά μέρη, όπως τα σπονδυλωτά, από αυτά οργανισμών με μαλακά σώματα, όπως οι μέδουσες.

σελίδα 13 του βοηθήματος

σελίδα 14 του βοηθήματος

Το σύμβολο αυτό δείχνει το **θετικό και το αρνητικό**, το καλό και το κακό, το θηλυκό και το αρσενικό. Γενικά συμβολίζει τη **δυναμικότητα της ζωής στη Γη**, τα δύο είδη **ενέργειας** καθώς και ότι το ένα συμπληρώνει το άλλο και **ενυπάρχει** σε αυτό.

Στην αρχή βασιλεύε το **Χάος** και είχε το σχήμα αυγού κότας. Μέσα στο αυγό υπήρχαν οι δυο αντίθετες ουσίες που αποτελούν το Σύμπαν, το σκοτάδι και το φως, το θηλυκό και το αρσενικό, το κρύο και το ζεστό, το **Γιν και το Γιανγκ**.

Κάποια μέρα το αυγό έσπασε. Τα πιο βαριά κομμάτια του αυγού σχημάτισαν τη γη και τα πιο ελαφριά τον ουρανό. Ανάμεσα στη γη και τον ουρανό βρισκόταν το πρώτο ον, ο **Παν-Κου**. Το σώμα του Παν-Κου είχε τρίχωμα και το κεφάλι του είχε δυο κέρατα και δυο χαυλιόδοντες. Κρατούσε χωριστά τη γη από τον ουρανό.

Κάποτε κουράστηκε να κρατάει χωριστά τη γη από τον ουρανό και πέθανε. Τότε, από το σώμα του έγινε ο κόσμος. Οι φύλλοι του Παν-Κου έγιναν οι άνθρωποι.

Ένας άλλος μύθος λέει ότι ο Παν-Κου μαζί με τα ιερά του ζώα, το δράκοντα, τη χελώνα, το φτερωτό φοίνικα και το μονόκερο, έφτιαξε τον κόσμο.

Κάθε μέρα από τον ψηλό θρόνο του δίδασκε στους ανθρώπους. Ένα πρωί, αφού ο μεγάλος Παν-Κου είχε δώσει όλη τη σοφία του στους ανθρώπους, εξαφανίστηκε και από τότε κανείς δεν άκουσε ξανά γι' αυτόν.

Μύθοι των Κινέζων

Η ιστορία της «Γενέσεως» περιγράφει
πώς ο Θεός μίλησε και δημιούργησε τον Κόσμο.
Η Δημιουργία κράτησε έξι μέρες.

Μέρα Πρώτη (1η)
Ο Θεός δημιούργησε το
φως και
χώρισε τη μέρα και τη νύ-
χτα.

Μέρα Δεύτερη (2η)
Χωρίστηκε ο ουρανός από
τη θάλασσα.

Μέρα Τρίτη (3η)
Ο Θεός δημιούργησε τη
Γη και όλα τα φυτά.

Μέρα Τέταρτη (4η)
Ο Θεός έφτιαξε τον ήλιο,
το φεγγάρι και τα αστέρια.

Μέρα Πέμπτη (5η)
Εμφανίστηκαν τα ψάρια
στη θάλασσα και τα πουλιά
στον ουρανό.

Μέρα Έκτη (6η)
Ο Θεός δημιούργησε όλα
τα ζωντανά πλάσματα πάνω
στη Γη και ανάμεσα σ' αυτά
τον άνθρωπο: τον άντρα,
τον Αδάμ, και τη γυναίκα,
την Εύα.

Μύθος των Εβραίων

Εν αρχή ην...

Η **Γένεση** περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη ως ιερό βιβλίο Ιουδαίων και Χριστιανών. Ποια είναι η **σχέση** της Αρχαιολογίας, της Ιστορίας και των Θετικών Επισημύων με τη Βίβλο;

Η **δημιουργία του κόσμου**, κατά τη διήγηση της Αγίας Γραφής, έγινε διαδοχικά σε **έξι μέρες**, οι οποίες είναι φάσεις που αντιστοιχούν σε **μεγάλα χρονικά διαστήματα**.

Αντιστοιχία των «ημερών» της δημιουργίας με τους **γεωλογικούς αιώνες** της επιστήμης:

1η ημέρα της δημιουργίας = Κοσμικός και Λεωτικός αιώνας

2η ημέρα της δημιουργίας = Αρχαιοζωικός αιώνας

3η ημέρα της δημιουργίας = Ηωζωικός αιώνας

4η ημέρα της δημιουργίας = Παλαιοζωικός αιώνας

5η ημέρα της δημιουργίας = Μεσοζωικός αιώνας

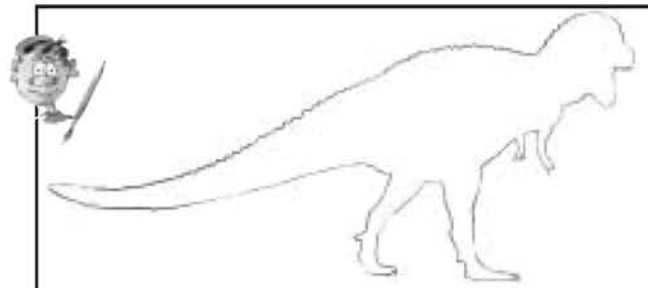
6η ημέρα της δημιουργίας = Καινοζωικός αιώνας.

Ο Καινοζωικός αιώνας άρχισε πριν από 60 εκατομμύρια έτη και υποδιαιρείται στην Τριτογενή περίοδο και στην Τεταρτογενή περίοδο. Η **έβδομη ημέρα της δημιουργίας, την οποία διανύουμε**, αντιστοιχεί με την **Τεταρτογενή περίοδο του Καινοζωικού αιώνα**.

Ο Μέγας Βασιλείος, στην Εξαήμερο, τονίζει ότι «είτε ημέρα πούμε είτε αιώνας είναι το ίδιο», γιατί δεν πρόκειται κατά κυριολεξία για ημέρες της εβδομάδας αλλά για τεράστια χρονικά διαστήματα. Αφού «**μία ημέρα παρά Κυρίου ως χίλια έτη** και χίλια έτη ως ημέρα μία» (Β' Πέτρ. 3, 8). Η **δημιουργία έχει δυναμικό χαρακτήρα** και ακολούθησε μια **εξέλιξη από τα ατελέστερα και απλούστερα προς τα τελειότερα και συνθετότερα**. Είναι καταπληκτικό ότι η ζωή εμφανίζεται πρώτα στις θάλασσες και από εκεί βγαίνουν τα ερπετά στην ξηρά και τα πτηνά στον αέρα. Έπειτα δημιουργούνται τα θηλαστικά και τέλος ο άνθρωπος. Την αλήθεια αυτή **επικυρώνει** μετά από αιώνες η επιστήμη της **βιολογίας**.

η εξέλιξη = αλλαγές που γίνονται συνέχεια στη φύση και μέσα σε αυτές τα φυτά και τα ζώα παίρνουν καλύτερη μορφή. Η εξέλιξη κρατάει πολύ χρόνο και είναι συνεχής.

αλλ-
αλλάζω
άλλος, -η, -ο
αλλά
η αλλαγή

Εξέλιξη

Η **εξέλιξη** είναι κάτι που συμβαίνει σε ζωντανούς οργανισμούς. Είναι η **μεταβολή της ζωής** με την πάροδο του χρόνου. Ένα είδος εξελικτικής αλλαγής ονομάζεται **προσαρμογή** - η αργή, από γενιά σε γενιά μεταβολή των γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν ένα είδος. Οι αλλαγές της προσαρμογής σημειώνονται στους πληθυσμούς ενός μόνο είδους. Στοιχεία που μας δίνουν τα απολιθώματα για τη ζωή κατά το παρελθόν αποκαλύπτουν την εμφάνιση καινούργιων μορφών ζώων και φυτών, την ακμή τους και τη μετά από κάποιο χρόνο εξαφάνισή τους. Δείχνουν την ύπαρξη μιας πιο ριζικής εξελικτικής αλλαγής που οδηγεί στη δημιουργία νέων ειδών - μια διαδικασία που είναι γνωστή σαν **ειδογένεση**.

Η ειδογένεση και η προσαρμογή είναι γεγονότα της ζωής, αλλά η μελέτη της εξέλιξης προσπαθεί να εξηγήσει γιατί συμβαίνουν έτσι όπως συμβαίνουν. Στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, επικράτησε η αποδοχή ότι οι ζωντανοί οργανισμοί αλλάζουν. Οι ιδέες γύρω από το τι καθοδηγεί αυτές τις αλλαγές αποκρυσταλλώθηκαν σε μια επίσημη θεωρία, που περιείχε τις απόψεις του **Charles Darwin**, ο οποίος, στα μέσα του 19ου αιώνα, πρότεινε ότι ο δυναμισμός της ζωής και οι εξελικτικές αλλαγές της ήταν αποτέλεσμα της **φυσικής επιλογής**.

Η θεωρία της φυσικής επιλογής πιθανόν να εξηγείται καλύτερα ως μια **σειρά από αιτίες κι αποτελέσματα**. Πρώτον, κάθε γενιά ενός είδους παράγει περισσότερους απογόνους από όσους θα επιζήσουν για να παράγουν την επόμενη γενιά. Δεύτερον, τα ξεχωριστά μέλη ενός είδους σε μια γενιά μπορούν δυνητικά όλα να διασταυρωθούν, αλλά δεν θα είναι ταυτόσημα. Τρίτον, μερικά μεταβλητά **χαρακτηριστικά** δίνουν στα άτομα που τα έχουν τη δυνατότητα να είναι **πιο ανταγωνιστικά** στον αγώνα για επιβίωση και να έχουν περισσότερες ευκαιρίες για αναπαραγωγή, ώστε τελικά να είναι εκείνα που θα παραγάγουν την επόμενη γενιά.

Αν θεωρήσουμε ότι αυτά τα **ευνοϊκά χαρακτηριστικά κληρονομούνται**, είναι πιο πιθανό να εμφανιστούν αυτά στις ακόλουθες γενιές παρά να εμφανιστούν τα λιγότερο ευνοϊκά χαρακτηριστικά. Είναι δηλαδή επιλεγμένα από τη φύση. Ως αποτέλεσμα, τα είδη αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου με τρόπους τέτοιους ώστε τα μέλη τους να ταιριάζουν καλύτερα στο περιβάλλον μέσα στο οποίο αγωνίζονται να επιβιώσουν.

Αν και 150 χρόνων, αυτή η **δαρβινική θεωρία της εξέλιξης** είναι αναμφισβήτητη ακόμη το πιο περιοπούδαστο κείμενο που θα μπορούσε να γραφεί γύρω από τη φύση της ζωής. Η ουσία της ακόμη και σήμερα στηρίζει όλες τις σύγχρονες επιστήμες της ζωής. Οι καινούργιες γνώσεις γύρω από τη μοριακή βάση της γενετικής και της ζωής απλώς μας επιτρέπουν να επαναδιατυπώσουμε τις ιδέες του **Darwin** με μεγαλύτερη ακρίβεια.

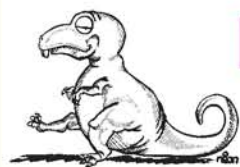
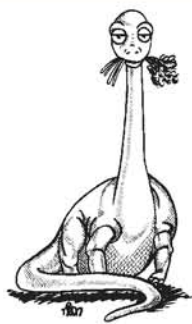
Ήταν μοναδική η ενόραση του **Darwin** να τεκμηριώσει το γεγονός της εξέλιξης και τους θεμελιώδεις μηχανισμούς της.

Αυτή είναι η τελευταία παράγραφος από το έργο του «**Η Καταγωγή των Ειδών**» (1859):

«Υπάρχει μια μεγαλοπρέπεια στη θέωρηση της ζωής, όπου οι διάφορες δυνάμεις της έχουν αρχικά εμψυσηθεί από το Δημιουργό σε ορισμένες μορφές ή σε μια, κι ενώ αυτός ο πλανήτης εξακολουθούσε να περιστρέφεται σύμφωνα με τους νόμους της βαρύτητας, από μια τόσο απλή αρχή εμφανίστηκαν μορφές ατέρμονες, από τις πλέον καλλίμορφες και θαυμαστές, οι οποίες διαρκώς εξελίσσονται».

Γελο-σαυρος

Πότε τρεις γιγάντιοι δεινόσαυροι μπαίνουν κάτω από μια ομπρέλα χωρίς να βρέχονται;

μελέτησε το λείο :ουπληρύμ

Εξαφάνιση ενός είδους

Όταν ο αριθμός των θανάτων των ατόμων ενός είδους ξεπερνάει τον αριθμό γεννήσεων για μια αρκετά μεγάλη περίοδο, τότε το **είδος εξαφανίζεται**. Ορισμένα είδη μπορεί να εξαφανιστούν εξαιτίας της εξέλιξής τους σε νέο είδος ή της διάσχισής τους σε περισσότερα από ένα νέα είδη. **Μαζική εξαφάνιση** είναι η απώλεια ενός μεγάλου αριθμού διαφορετικών ειδών μέσα σε μια μικρή χρονική περίοδο. Η τελευταία μαζική εξαφάνιση ήταν εκείνη που συνέβη στα τέλη της Κρητιδικής, 65 εκατομμύρια χρόνια πριν, όταν εξαφανίστηκαν όλοι οι **δεινόσαυροι**. Αιτία για κάτι τέτοιο θεωρείται ότι είναι οι μεγάλης κλίμακας, και μερικές φορές παγκόσμιες, αλλαγές στις περιβαλλοντικές συνθήκες.

2. Οι άνθρωποι

Η ενότητα καλύπτει την εμφάνιση των θηλαστικών ζώων και την εξέλιξη μερικών από αυτά στο είδος **Αυστραλοπίθηκος** και **Ικανός Άνθρωπος (Homo habilis)**.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- * τη σημασία της **όρθιας στάσης** που πήραν κάποια θηλαστικά ζώα
- * τη σημασία της **χρήσης των χεριών** για τη συλλογή της τροφής
- * τον όρο: **τροφοσυλλέκτης**
- * τη χρήση **ξύλων και λίθων** ως πρώτων όπλων και εργαλείων
- * τις συνθήκες της δύσκολης ζωής των πρώτων ανθρώπων
- * ότι οι **δυσκολίες** και η ανάγκη για επιβίωση οδήγησαν στην **καλύτερευση του είδους**.

Η άσκηση αυτή έχει στόχο να συνειδητοποιήσουν τα παιδιά την **ανασφαλή θέση** των πρώτων ανθρώπων μέσα στη φύση – και ειδικότερα μέσα στο φυσικό περιβάλλον της Αφρικής από όπου έχουμε και τα πρώτα δείγματα του ανθρώπινου είδους. Η φύση ήταν γεμάτη **κινδύνους**. Αλλά οι πρώτοι άνθρωποι ανέπτυξαν σιγά σιγά τις απαραίτητες ικανότητες ώστε να **παρατηρούν και να θυμούνται καλά** τι συμβαίνει στη ζούγκλα και –το κυριότερο– να θυμούνται τις συνθήκες των διάφορων ζώων.

Έτσι πλούτισαν τη φυτική προέλευσης αρχικά **διατροφή** τους με ζωικό κρέας, τρώγοντας τα σκοτωμένα ζώα που αφήναν τα αιλουροειδή κρυμμένοι στα δέντρα, ενώ αυτά κυνηγούσαν ακόμα. Αυτή η «κλοπή» ήταν αρκετά επικίνδυνη διαδικασία, όμως η **ζωική πρωτεΐνη** έδωσε ώθηση στην εξέλιξή τους. Επίσης παραφύλαγαν κοντά στο νερό για να πίνουν μικρά ζώα.

Οι άνθρωποι

Πριν από πολλά εκατομμύρια χρόνια, πάνω στα δέντρα ζούσαν **θηλαστικά ζώα**. Μετά από πολλές **αλλαγές**, μερικά από αυτά άρχισαν να περπατούν στα δυο τους πόδια. Στέκονταν **όρθια** και με τα χέρια τους **μάζευαν καρπούς**.

Χιλιάδες χρόνια περνούσαν και οι αλλαγές στη φύση γίνονταν αργά.

Κάποια στιγμή εμφανίστηκαν **οι πρώτοι άνθρωποι**. Μάζευαν την τροφή τους, ήταν δηλαδή **τροφοσυλλέκτες**. Ετρώγαν επίσης και μικρά ζώα. Χρησιμοποιούσαν **ξύλα και πέτρες**. Ζούσαν μαζί σε **οικογένειες**. Η ζωή τους ήταν **δύσκολη**. Έπρεπε να **αλλάζουν συχνά μέρη** για να βρίσκουν τροφή. Ζούσαν μέσα σε **καλύβες** από κλαδιά και κάτω από **βράχους**.

Άρχισαν να γίνονται **πιο έξυπνοι** και τα χέρια τους **πιο ικανά**.

θηλαστικά
αλλαγές
όρθια στα δυο πόδια
καρπούς

τροφή
τροφοσυλλέκτης

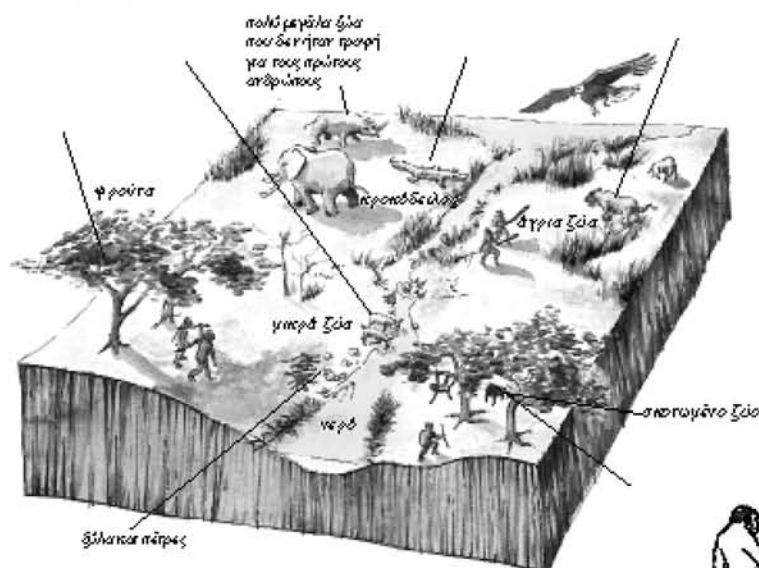
δύσκολη ζωή

πιο έξυπνοι
ικανά χέρια

Σημείωσε ποιο υπήρχε τροφή για τον πρώτο άνθρωπο. Τ
και ποιο υπήρχε κίνδυνος: Κ

Σημείωσε ότι οι πρώτοι άνθρωποι για να θυμούνται το δάσος καλά
ήταν αρκετά έξυπνοι

Υλικά: Μερικά χοντρά κλαδιά ή άλλα ξύλα, μερικές πέτρες στο μέγεθος του χεριού. Να τονιστεί ότι, **συγχρόνως με τις πέτρες**, τα πρώτα εργαλεία που είχαν μπροστά τους οι πρώτοι άνθρωποι και που **τα άρπαζαν** για να βρουν τροφή ή να σωθούν ήταν **τα ξύλα**. Φυσικά, κανένα εύρημα ή αρχαιολογική απόδειξη δεν το πιστοποιεί· αποτελεί όμως **συμπέρασμα ανθρωπολογικών μελετών**.

Η άσκηση καθώς και όλη η σελίδα προσφέρεται για **δραματοποίηση**. Παίζοντας το ρόλο των πρώτων ανθρώπων, τα παιδιά θα έρθουν αντιμέτωπα με τα προβλήματα της ομιλίας, της συνεννόησης, της στάσης του σώματος και της ακρίβειας των κινήσεων. Σκοπός είναι να βιώσουν την ανασφάλεια, τον αγώνα για επιβίωση, την έλλειψη κατοικίας και τους κινδύνους των μακρινών προγόνων τους.

Λύση της άσκησης:

φρούτα στο δέντρο	T
μικρά ζώα	T
κροκόδειλος	K
άγρια ζώα	K
σκοτωμένο ζώο	
πάνω στο δέντρο	T

Όταν ο **Δαρβίνος** διατύπωσε τη θεωρία ότι ο **άνθρωπος κατάγεται από τον πίθηκο**, 150 χρόνια πριν, πολεμήθηκε σκληρά. Σήμερα, παλαιοντολόγοι και βιολόγοι υποστηρίζουν ότι ο **γενετικός κώδικας** των ανθρώπων είναι ταυτόσημος κατά 99% μ' αυτόν των χιμπατζήδων.

Τα **πλακουντοφόρα θηλαστικά** εμφανίστηκαν στην Ασία πριν από το τέλος της Μεσοζωικής υποπεριόδου. Από το 75.000.000 π.Χ. δε σταμάτησαν να πολλαπλασιάζονται και να καταλαμβάνουν όλους τους χώρους. Μολονότι προτιμούν το περιβάλλον της ξηράς, από νωρίς έζησαν και μέσα στα νερά, όπως τα κητώδη, αλλά και στον αέρα, όπως οι νυχτερίδες.

Η ανωτερότητά τους έγκειται πάντα στον **τρόπο αναπαραγωγής** τους. Διαθέτουν χρόνο και ενέργεια για την προγενετική ανάπτυξη των εμβρύων τους. Έτσι, κατά τη γέννησή τους, είναι τα πιο «**τελειοποιημένα**».

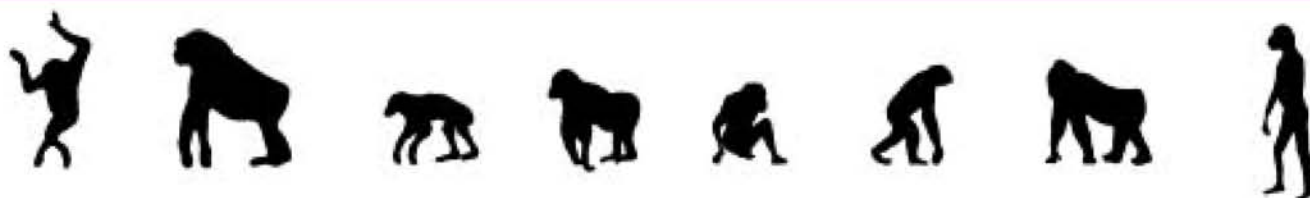
Στο τέλος της Παλαιόκαινης (55.000.000 π.Χ.) υπήρχαν τουλάχιστον 20 είδη θηλαστικών. Το 1/3 των σημερινών πλακουντοφόρων υπήρχε ήδη τότε: τυφλοπόντικες, σκαντζόχοιροι, πρωτόγονα πρωτεύοντα, πρόγονοι των τρωκτικών, σαρκοφάγα κ.ά.

Στη διάρκεια της Ηώκαινης, (55.000.000 - 37.000.000 π.Χ.), ένα **νέο κύμα θηλαστικών** παίρνει τη θέση των πρωτόγονων ειδών: τρωκτικά, φυτοφάγα με οπλές, ελέφαντες, σύγχρονα πρωτεύοντα, νυχτερίδες, θαλάσσια θηλαστικά κ.ά.

Τα **Πρωτεύοντα**, χάρη στο σύστημα ζωής τους που ήταν αποκλειστικά **δενδρόβιο**, διαφοροποιήθηκαν από τ' άλλα θηλαστικά. Η ανάγκη να ψάχνουν την τροφή τους πάνω στα δέντρα ευνόησε την **ανάπτυξη της κινητικότητας των άκρων** και την **ικανότητα λαβής του χεριού** και του ποδιού. Επίσης, ευνόησε τη μεγαλύτερη ανάπτυξη της όρασης σε βάρος της όσφρησης.

Η πτώση της θερμοκρασίας, η αύξηση των πάγων και η συγκόλληση Ασίας και Ευρώπης έφεραν **αλλαγές στην πανίδα** της Ευρώπης κατά την Ολιγόκαινη εποχή (37.000.000 - 25.000.000 π.Χ.).

25 εκατομμύρια χρόνια πριν, **οι πίθηκοι** διακρίνονταν σε δύο οικογένειες: τους **κερκοπιθηκοειδείς** που είχαν ουρά και τους **ανθρωποειδείς** χωρίς ουρά. Οι πρώτοι παρέμειναν κρεμασμένοι στα δέντρα και **οι δεύτεροι ξεκίνησαν να καταλάβουν τον κόσμο**.

Ανθρωπιδισμός

Έτσι ονομάζεται η **μακρόχρονη εξελικτική διαδικασία των ανθρωπιδών** ως την απόκτηση της σημερινής τους μορφής.

Η παρουσία των ανθρωπιδών στην Πλειόκαινο και στην Πλειστόκαινο περίοδο αποδεικνύεται από εκατοντάδες απολιθώματα που βρέθηκαν σε διάφορες περιοχές της Γης, ιδιαίτερα στην Αφρική, στην Ασία και στην Ευρώπη.

Ποιος είναι ο **κοινός πρόγονος**; 20.000.000 χρόνια πριν, οι **Proconsul**, μεγάλοι πίθηκοι, ζούσαν στα δάση. Μετακινούνταν **πάνω στα δέντρα** με τα τέσσερα μέλη τους και κάπου κάπου κατέβαιναν και στο έδαφος. Μετά από κάποια καταστροφή της γήινης επιφάνειας, οι προκόνσουλ διαχωρίστηκαν σε **δύο ομάδες**. Στη Δύση, εκεί όπου το δάσος επέμενε να υπάρχει, θα εξελιχθούν σε χιμπατζήδες και γορίλλες. Στην Ανατολή, θα προσαρμοστούν στο ξηρότερο περιβάλλον της σαβάνας και θα εξελιχθούν σε δίποδα πριν από 4.000.000 χρόνια.

Η **γέννηση του ανθρώπου και του ουραγοτάγκου είναι το αποτέλεσμα μιας αλλαγής των τοπίων που έγινε πριν από 15.000.000 χρόνια**. Τα τεράστια δάση αντικαταστάθηκαν από **μεγάλες χορτώδεις εκτάσεις**, όπου οι αντίστοιχοι πρόγονοί τους τρέφονταν.

1. Προκόνσουλ	6. Χιμπατζής
2. Σιβαπίθηκος	7. Γορίλλας
3. Ουρανοπίθηκος (ανακαλύφθηκε στην Ελλάδα, ηλικίας 10.000.000 χρόνων)	8. Ραμαπίθηκος
4. Δρυοπίθηκος	9. Γιγαντοπίθηκος
5. Ουραγοτάγκος	10. Αυστραλοπίθηκος

Η **ζωή στα ξέφωτα** αποδείχτηκε μια καταπληκτική ευκαιρία για τα Πρωτεύοντα να φτάσουν στην **όρθια στάση** και το **δίποδο βάδισμα**. Η όρθια στάση και η ικανότητα να κινούνται εύκολα στα δύο πόδια, τους έδινε τη δυνατότητα να **μεταφέρουν φορτία, επομένως και ποσότητες τροφής**. Έτσι, δεν καταλάωναν την τροφή τους εκεί που την έβρισκαν αλλά τη μετέφεραν σε ασφαλέστερη βάση.

Αυστραλοπίθηκοι (Australopithecus)

Εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια περνούσαν και οι μεγάλες γεωλογικές και γεωγραφικές μεταβολές συνεχίζονταν.

Τα νέα περιβάλλοντα που διαμορφώνονταν ευνοούσαν για άλλη μια φορά καινούργια εξελικτικά πρότυπα και σε κάποιο σημείο, μέσα σ' αυτή την αναστάτωση, **εμφανίστηκε στην Αφρική ένα μικρόσωμο** ον της οικογένειας των ανθρωπίδων, που ονομάστηκε **Αυστραλοπίθηκος**. Για τον Αυστραλοπίθηκο οι γνώσεις μας εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά **ασαφείς**, αλλά για κάποιο διάστημα έτεινε να επικρατήσει η άποψη πως, αν το ανθρώπινο είδος έχει έναν κοινό πρόγονο, αυτός πρέπει να προέρχεται από κάποιο είδος αυτού του γένους. Ο Αυστραλοπίθηκος παρουσιάζει επίσης ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω του ότι επηρέασε αποφασιστικά την αρχαιολογική σκέψη. Τα τελευταία είκοσι χρόνια, χρειάστηκε να επεκταθεί κατά τρία περίπου εκατομμύρια χρόνια η περίοδος την οποία καλύπτει η έρευνα για την καταγωγή του ανθρώπου, εξαιτίας ακριβώς των ανακαλύψεων που συνδέθηκαν με τον Αυστραλοπίθηκο.

Πήραν το **όνομά** τους από το γεγονός ότι ο **πρώτος** από αυτούς **ανακαλύφθηκε** στη **Νότια Αφρική (Africa australis στα λατινικά)**.

Το παιδί της Ταούνγκ - Ρ. Νταρτ (1893-1988)

Ο καθηγητής Ράιμοντ Νταρτ, ιατρός ανατομίας στη Νότια Αφρική, γνωστοποίησε το **1924** την **ανακάλυψη** των πρώτων λειψάνων προγόνων του ανθρώπου. Ήταν το **κρανίο ενός παιδιού ηλικίας 6 χρονών** που βρέθηκε στα λατομεία της Ταούνγκ στην Μποφιθατσουάνα. Η ανακάλυψη δεν έγινε αποδεκτή. Ο Νταρτ το ονόμασε **πίθηκο της Νότιας Αφρικής**, δηλαδή **Αυστραλοπίθηκο**. **Χρειάστηκαν περισσότερα από 10 χρόνια για να γίνει αποδεκτή** η υπόθεση του Νταρτ, μετά την ανακάλυψη του πρώτου ενήλικα Αυστραλοπίθηκου.

«Lucy»

«Lucy in the sky with diamonds»....

Αυτό το τραγούδι των Beatles ακουγόταν όταν, το 1974, μία διεθνής αποστολή **ανακάλυψε στο Hadar**, στην περιοχή των Afar στην Αιθιοπία (σημερινό Τζιμπουτί), τα **λείψανα ενός θηλυκού Australopithecus Afarensis**. Πρόκειται για ένα **εύρημα καταπληκτικό, σχεδόν ανέπαφο**, ενός Αυστραλοπίθηκου. 52 οστά αντιπροσωπεύουν το **40% του σκελετού** της Λούσι.

Η αναπαράσταση της Λούσι πραγματοποιήθηκε χάρη σε μια σειρά από εικόνες-είδωλα των οστών που έλειπαν.

Η Λούσι έζησε πριν από 3.000.000 χρόνια στις όχθες του ποταμού Αουάχ στην Αιθιοπία. Ήταν **μικρόσωμη**: το ύψος της δεν ξεπερνούσε το 1,10 μ. και το βάρος της τα 30 κιλά.

Ο **όγκος του εγκεφάλου της ήταν ακόμα αρκετά μικρός**. Έφτανε μόλις τα 340 κυβικά εκατοστά, όσο δηλαδή διαθέτει και ένας ενήλικας χιμπατζής μικρών διαστάσεων. Η μελέτη των οστών του σκελετού της έδειξε ότι η Λούσι **βάδιζε όρθια**, αλλά ήταν το ίδιο εύκολο γι' αυτήν να **σκαρφαλώνει** και στα δέντρα.

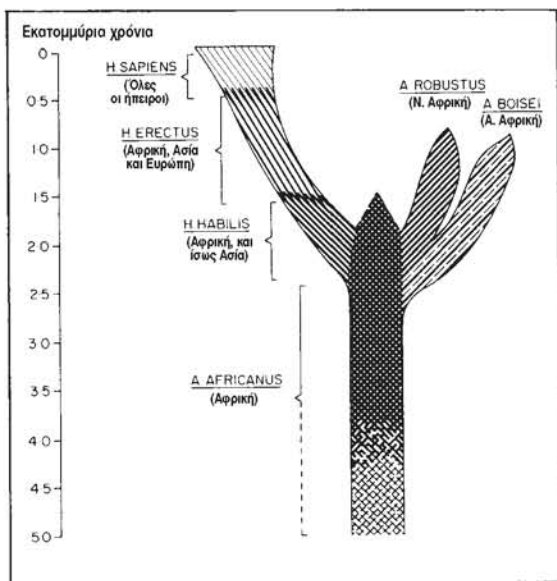

Οι Αυστραλοπίθηκοι έζησαν γύρω στα 7 με 2 εκατομμύρια χρόνια πριν, απ' την Αιθιοπία μέχρι το Τράνσβαλ. Αν και ο Αυστραλοπίθηκος πρέπει να εμφανίστηκε δύο εκατομμύρια χρόνια νωρίτερα, τα πρώτα στοιχεία γι' αυτό το είδος έχουν ηλικία μεταξύ δύο και τριών εκατομμυρίων χρόνων. Στη χαράδρα Ολντουβάνι της Τανζανίας βρέθηκαν απολιθωμένα λείψανα είκοσι περίπου Αυστραλοπιθήκων καθώς και υπολείμματα αντικειμένων που είχαν μεταφέρει σε εκείνη την τοποθεσία. Αργότερα, προστέθηκαν νέα στοιχεία για τους πρώτους ανθρώπιδες, που προέρχονται από μια τοποθεσία κοντά στη λίμνη Ρούντολφ¹ -Τουρκάνα- της βόρειας Κένυας καθώς και από μεταγενέστερες ανακαλύψεις στο Ολντουβάνι. Ολόκληρη η συλλογή περιλαμβάνει κομμάτια και κομματάκια από εκατό περίπου ανθρωπίδες.

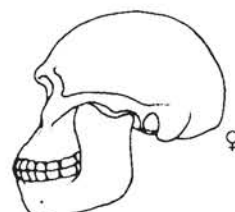
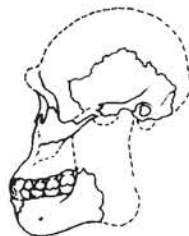
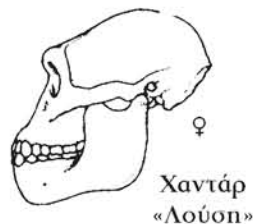
Οι Αυστραλοπίθηκοι έζησαν μέσα σ' ένα περιβαλλοντικό μωσαϊκό, από το δάσος έως τη σαβάνα. Ορισμένοι ήταν ογκώδεις (Αιθιοπικός, Εύρωστος, Μπυόσειος) και άλλοι πιο μικρόσωμοι (του Αφάρ και Αφρικανικός). Οι πρώτοι έπρεπε να μασάνε σκληρές τροφές όπως ρίζες και σπόρους. Τα δόντια των δεύτερων μας κάνουν να υποθέτουμε ότι έτρωγαν κρέας.

Ήταν τα πρώτα πλάσματα με όρθιο βάδισμα, όπως το αποδεικνύουν τα αποτυπώματα βημάτων που βρέθηκαν στην Τανζανία, αλλά η διποδία τους ήταν ακόμα ατελής. Οι Αυστραλοπίθηκοι ήταν κυνηγοί, κατασκεύαζαν εργαλεία πελεκώντας κροκάλες και ζούσαν σε σαβάνες, λίγο πολύ δασώδεις, στις όχθες των ποταμών ή των λιμνών. Από φυσιολογική άποψη, αν και μικρότεροι από τους σημερινούς ανθρώπους, είχαν κνήμες και πέλματα που έμοιαζαν περισσότερο με πόδια ανθρώπου παρά πιθήκου. Περπατούσαν όρθιοι και μπορούσαν να τρέχουν και να μεταφέρουν φορτία σε μεγάλες αποστάσεις, πράγμα αδύνατο για τους πιθήκους. Τα δάχτυλα των χεριών τους πλάταιναν στις άκρες, όπως τα χέρια του ανθρώπου. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι πολύ συγγενικά με τα ανθρώπινα, έστω κι αν ο πραγματικός πρόγονος του είδους μας προέρχεται από κάποιον άλλο κλάδο του δέντρου των ανθρωπιδών.

Επιπλέον, οι Αυστραλοπίθηκοι άφησαν πίσω τους εργαλεία. Χρήση εργαλείων δεν έκανε μόνο ο άνθρωπος. Για μεγάλο, όμως, χρονικό διάστημα θεωρούσαμε την κατασκευή εργαλείων αποκλειστικά ανθρώπινο χαρακτηριστικό: Πρόκειται για σημαντικό βήμα στην πορεία για την κατάκτηση του περιβάλλοντος. Τα εργαλεία που βρέθηκαν στην Κένυα είναι τα αρχαιότερα εργαλεία που έχουμε και αποτελούνται από χονδροειδώς κατεργασμένες πέτρες, τις οποίες απολέπιζαν ώστε να γίνουν κοφτερές. Οι πέτρες μεταφέρονταν, καθώς φαίνεται, μ' αυτόν το σκοπό –και ίσως έπειτα από επιλογή– στην τοποθεσία όπου τις επεξεργάζονταν. Είχε αρχίσει, επομένως, η συνειδητή κατασκευή εργαλείων.

Μεγάλα ερωτήματα παραμένουν, βέβαια, αναπάντητα και με το πέρασμα του χρόνου η απάντηση γίνεται, κατά κάποιον τρόπο, δυσκολότερη. Δεν έχει ακόμη σχηματιστεί μια απλή και καθαρή εικόνα, παρόλο που οι ανακαλύψεις συνεχίζονται. Αν και για τον Αυστραλοπίθηκο έχουμε τα περισσότερα στοιχεία, και παρά το ότι οι ανθρωπολόγοι μιλούσαν κάποτε γι' αυτόν με μεγάλη σιγουριά, σήμερα είναι γνωστό ότι υπήρξαν περισσότερα από ένα είδη του. Και, ακόμη περισσότερο, θεωρείται πλέον βέβαιο ότι πλάι στον Αυστραλοπίθηκο πρέπει να έζησαν όντα που έμοιαζαν περισσότερο με τον άνθρωπο – όντα στα οποία δόθηκε το όνομα του γένους **Homo**.

Άλλες θεωρίες

Οι ανακαλύψεις της τελευταίας δεκαετίας θέτουν υπό επανεξέταση πολλές θεωρίες για την ιστορία του προϊστορικού ανθρώπου.

¹Η λίμνη ονομαζόταν Ρούντολφ ή Ροντόλφο. Τώρα ονομάζεται Τουρκάνα (Turkana).

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τα **πρώτα κατασκευασμένα εργαλεία** από πέτρα
- * ότι το ένα βήμα οδήγησε στο άλλο, δηλαδή ότι οι άνθρωποι, βελτιώνοντας τα εργαλεία τους, έγιναν και **κυνηγοί**
- * ότι παρέμειναν πάντα και **τροφοσυλλέκτες**
- * τον όρο: **Λίθινη εποχή** = Εποχή του Λίθου.

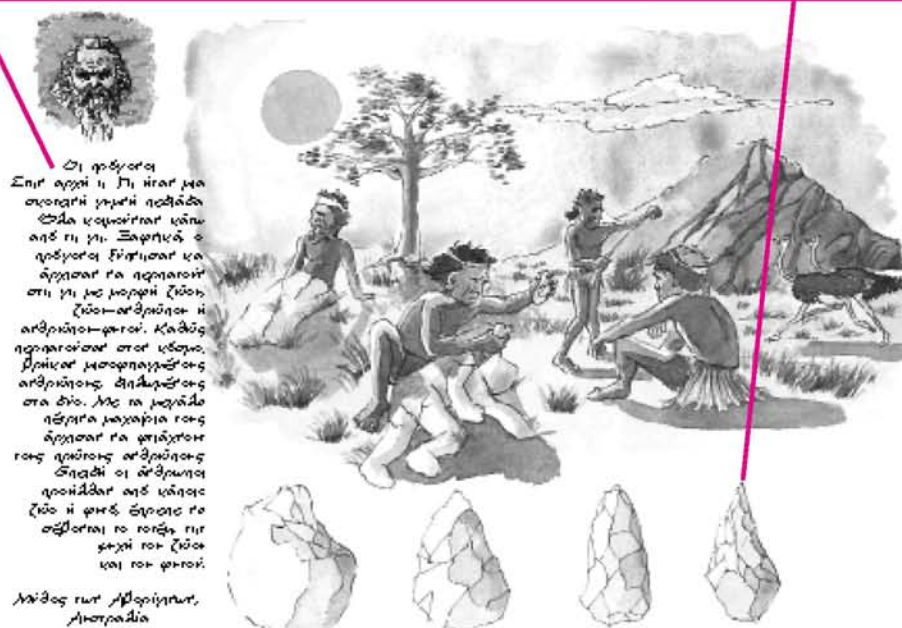
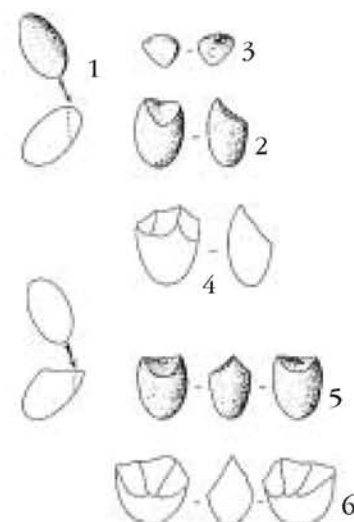
Πελεκημένη κροκάλα (chopper, chopping tools, pebble tools)

Οι **πελεκημένες κροκάλες** είναι τα **πιο παλιά** ανθρώπινα εργαλεία. Χαρακτηρίζουν την **Αρχαϊκή παλαιολιθική περίοδο** και σχετίζονται με την εμφάνιση του ανθρώπου στην Αφρική. Χαρακτηρίζουν την Ολντουβαία πολιτισμική φάση, ενώ απαντούν επίσης κατά περιοχές κατά τη διάρκεια της Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής. Για τα εργαλεία αυτά χρησιμοποιήθηκαν ως πρώτη ύλη **ποτάμιες ή λιμναίες κροκάλες** διαφόρων πετρωμάτων. Το βάρος και οι διαστάσεις τους ποικίλλουν. Κατά κανόνα το μήκος τους δεν ξεπερνά τα 20 εκ.

Στην **Ελλάδα**, μια πελεκημένη κροκάλα, πιθανόν της Πρώιμης παλαιολιθικής, περιουλλέχθηκε στην περιοχή της Κοριτσίας λίμνης στην Κέρκυρα. Ο ίδιος τύπος εργαλείου έχει βρεθεί σε περιουλλογές στη Δυτική Πελοπόννησο και τα Ιόνια Νησιά (Μέση παλαιολιθική).

Κοσμογονικός μύθος των Αβορίγινων ιθαγενών της Αυστραλίας. Σημαντικό στοιχείο είναι η **χρήση των πέτρινων εργαλείων** καθώς και η **διαδικασία των χτυπημάτων**. Μπορεί να δοθεί έμφαση στην **οικολογική συνείδηση** των Αβορίγινων και να αντιληφθούν τα ανάλογα συμπεράσματα για εμάς σήμερα.

Τα σκίτσα δείχνουν την εξέλιξη της **κατεργασίας των λίθινων εργαλείων** από πιο απλές τροποποιήσεις σε πιο επεξεργασμένες μορφές.

Οι πρόγονοι
Στην αρχή η Πη ήταν μια
συντομική γηραιά παλαιά
έσχα κομμάτι που κάπνιζε
από τη γη. Σαφηνό, ο
πρόγονος διάστημα και
αρχισαν να χρησιμοποιούν
στη γη με μεγάλη ζύση
ζύση-αθρόνηση ή
αθρόνηση-φύση. Κι όμως
ησυχάζονταν στο κέντρο.
Βρίσκον μεσοφωτισμένης
αθρόνησης, διαλυμένης
στα δύο. Άρα τα μεγάλα
πέτρινα μαχαίρια τους
αρχισαν να φαίνονται
τους πρώτους ανθρώπους
Οι παλιότεροι άνθρωποι
προσέδωσαν από κάποια
ζώο ή φυτό. Έτσι οι
σώματα το οποίο την
εργασία του ζώου
και του φυτού.

Λίθος των Αβορίγινων,
Μητροπόλη

Σιγά σιγά και αφού πέρασαν πολλά χρόνια, οι άνθρωποι άρχισαν να ξεχωρίζουν κάποιες **πέτρες** και να τις κάνουν πιο κοφτερές. Αυτά ήταν τα πρώτα **εργαλεία** και **όπλα**. Τότε οι άνθρωποι έγιναν **κυνηγοί**. Χρησιμοποιούσαν αυτές τις μυτερές πέτρες μαζί με ξύλα για να **κυνηγούν**, να **κόβουν** και να **σκάβουν** για ρίζες.

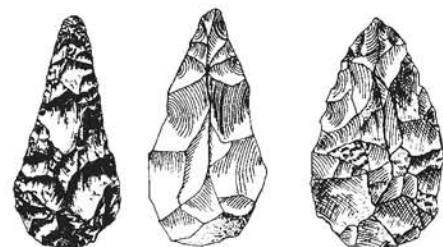
πέτρα = λίθος
Εποχή του Λίθου =
Λίθινη Εποχή

Τα χρόνια που οι άνθρωποι
χρησιμοποιούσαν εργαλεία
από πέτρα.

Ο μύθος μπορεί να συνδυαστεί με τη σελίδα 30 που αναφέρεται στους πρώτους Αυστραλούς. Επιλογές από την πολύ καλή βιντεοκασέτα του National Geographic για τους Αβορίγινες μπορούν να προβληθούν στην τάξη.

Το σκίτσο δείχνει τον **χειροπέλεκυ**, όπως τον παρουσιάζουν οι ανθρωπολογικές μελέτες.

πελεκημένη κροκάλα

Homo habilis - Ικανός Άνθρωπος = Επιδέξιος Άνθρωπος (Κ.Ε.Μ. 1470)

Στο πάρκο Serengeti της Τανζανίας, στη θέση Olduvai Gorge, ανακαλύφθηκε ο παλαιότερος άνθρωπος, ο Homo habilis.

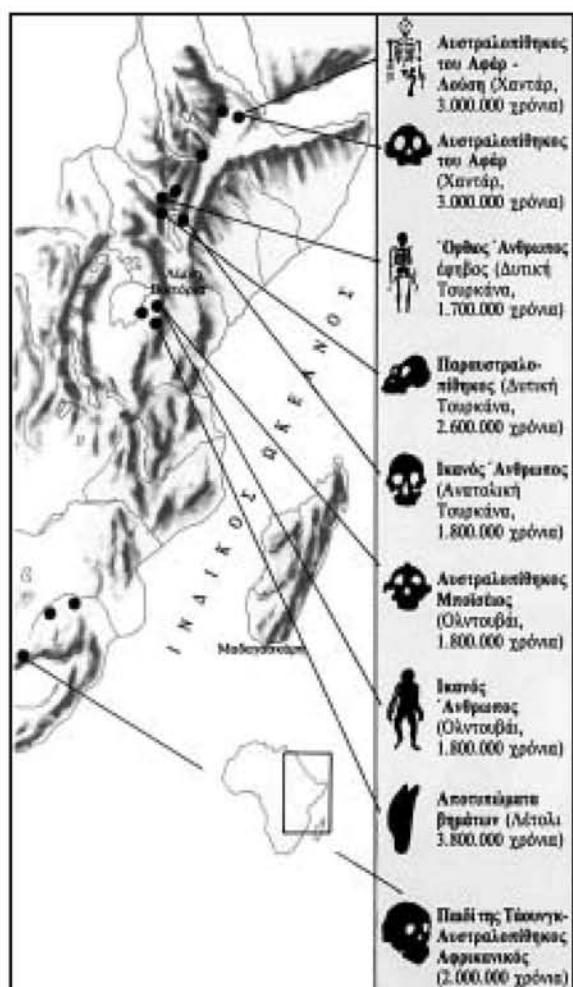
Εκεί, το 1960, βρέθηκε ένα **κρανίο ηλικίας 1,8 εκ. ετών** από τους παλαιοντολόγους **Louis Leakey (1903-1972)** και **Mary Leakey**.

Η ανακάλυψη του Homo habilis στο Olduvai και άλλες περιοχές προκάλεσε διαμάχες για την ομοιότητα του κρανίου του με του Australopithecus καθώς και για την ικανότητά του να ανεβαίνει στα δέντρα, σε σχέση με τις πιο ανθρώπινες διαστάσεις του εγκεφάλου του (600-800 κυβ. εκ.).

Ο **Homo** ήταν ένα δίποδο της οικογένειας των ανθρωπιδών **με πιο όρθια στάση** του σώματος. Τα πιο πρόσφατα λείψανα βρέθηκαν νοτιότερα του Ολντουβάι και η ηλικία τους χρονολογήθηκε με ραδιενεργό άνθρακα περίπου στο 3.500.000 π.Χ. Τα λείψανα ενός ακόμη μεγαλύτερου εκπροσώπου της οικογένειας των ανθρωπιδών ανακαλύφθηκαν πριν από λίγα χρόνια κοντά στη λίμνη Τουρκάνα. Με ύψος περίπου ενάμιτρο μέτρο και με **εγκέφαλο περίπου διπλάσιο** από τον εγκέφαλο ενός σύγχρονου χιμπατζή, πήρε το προσβλητικό όνομα «**άνθρωπος 1470**», από τον αριθμό που πήραν τα ευρήματα στον κατάλογο του Εθνικού Μουσείου της Κένυας.

Ωστόσο, αυτά τα τόσο συναρπαστικά στοιχεία δεν είναι παρά ελάχιστα και μεμονωμένα θραύσματα πραγματικών περιστατικών. Δεν μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι οι περιοχές της Ανατολικής Αφρικής ήταν κατ' ανάγκην τυπικά δείγματα των περιοχών που υπήρξαν φυσικό καταφύγιο του ανθρώπου και επέτρεψαν την εμφάνισή του. Μας είναι γνωστές απλώς και μόνον επειδή επέτρεψαν τη διατήρηση και, στη συνέχεια, την ανακάλυψη πρώτων λειψάνων ανθρωπιδών. Ορισμένοι ειδικοί θεωρούν ότι ήταν απαραίτητη μια πιο ευνοϊκή «γωνιά» για να εξασφαλιστεί η επιβίωση των ειδών.

Ο Άγγλος ανθρωπολόγος **Λιούις Λίκν (Louis S. B. Leakey)** γεννήθηκε στην Καμπέτε της Κένυα το 1903 και πέθανε στο Λονδίνο το 1972.

Έγινε γνωστός απ' τις πολυάριθμες και βασικές ανακαλύψεις που έκανε με τη συνεργασία της γυναίκας του Μαίρης στη χαράδρα του Ολντουβάι. Η **συνεισφορά του Λίκν** είναι βασική στην ιστορία της εξέλιξης του ανθρώπου. Σ' αυτόν οφείλουμε την ανακάλυψη των λειψάνων του Προκόνησουλ (Proconsul) το 1948, του Ζινιανθρώπου (Zinjanthropus) το 1959 και του Κενυανθρώπου (Kenyanthropus). Δεν ήταν ούτε ο πρώτος ούτε ο μοναδικός που πρόσφερε τόσα πολλά στις παλαιοανθρωπολογικές επιστήμες. Η αφιέρωσή του όμως και η ικανότητα να μεταδίδει τον ενθουσιασμό του σ' όποιον πλησίαζε αυτόν ή την **οικογένειά του**, δημιούργησαν κάτι **το μυθικό** που συνδέεται με την προσκοπική φάση των ερευνών αυτών.

Μαίρη Λίκν - Λέτολι, 3.800.000 π.Χ.

Τα λείψανα του **Χόμο χάμπιλις** συσχετίστηκαν με τ' απομεινάρια σκοτωμένων και κατασπαραγμένων ζώων και με μια σειρά απολεπισμένων εργαλείων από λάβα. Η **ολοφάνερα σκόπιμη επεξεργασία των αντικειμένων** αυτών ήταν η αιτία που επέτρεψε τον καθορισμό του γένους Χόμο και του είδους χάμπιλις.

Οι ανακαλύψεις που πραγματοποιήθηκαν στη χαράδρα του Ολντουβάι και στο Κόομπι-Φόρα (Koobi-Fora) στη λίμνη Τουρκάνα βοήθησαν τους επιστήμονες να καθορίσουν όλα τα **χαρακτηριστικά του πρώτου ανθρώπου**. Αν τον συγκρίνουμε μόνο στη **σωματική διάπλαση** με τον Αυστραλοπίθηκο, θα δούμε ότι ο χάμπιλις διαφέρει τόσο στο βάρος όσο και στο ύψος. Η μορφολογία του γοφού και του πέλματος εμφανίζεται πιο αναπτυγμένη. Το **βάδισμά** του πρέπει να γίνεται μ' ευκολία όπως και το **τρέξιμο**. Η **κρανιακή κοιλότητα** φτάνει σε πιο υψηλά σημεία, 530 με 750 cm³. Όμως, το καθαρά ανθρώπινο στοιχείο εκδηλώνεται όχι τόσο στη σωματική διάπλαση αλλά στην **εμφάνιση κοινωνικών φαινομένων**. Οι ενδείξεις μας δίνονται απ' τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις: αρχές λιθοτεχνίας, ίχνη εμβρυακής κοινωνικής δομής όπως βάσεις από σκηνές και πατώματα κατοικίας (living floors) στη χαράδρα του Ολντουβάι και τη Μέλκα-Κοντουρέ (Melka-Konturè) στην Αιθιοπία.

Η πιο σημαντική συνέπεια της όρθιας στάσης είναι η απελευθέρωση του χεριού απ' τα βαδιστικά του καθήκοντα.

Ο συνδυασμός της **δυναμικής λαβής** με μια μεγαλύτερη **ικανότητα αφής** σημειώνει έναν καθοριστικό σταθμό στη διαδικασία του ανθρωπιδισμού κι ανοίγει το δρόμο σε πιο σύνθετες μορφές κίνησης.

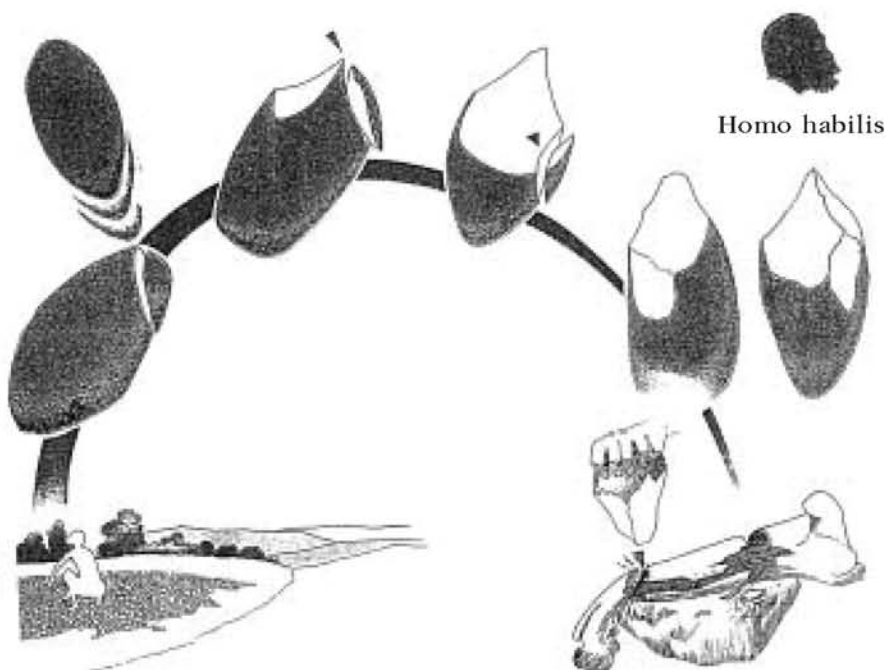
Υποστηρίζεται ακόμη ότι στο Ολντουβάι έχουν βρεθεί τα ίχνη της πρώτης διαπιστωμένης κατασκευής - ενός **πέτρινου ανεμοφράκτη**. Τέλος, η τοποθεσία αυτή παρέχει στοιχεία ότι οι κάτοικοί της ήταν **κρεατοφάγοι**, συμπέρασμα που βγαίνει από τον τρόπο που έσπαζαν τα οστά για να αφαιρέσουν το μεδούλι και το μυαλό και να φάνε το κρέας ωρό.

Το Ολντουβάι σχετίζεται και με μια άλλη υπόθεση. Η **μεταφορά λίθων και κρέατος στο χώρο αυτό**, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, υποδηλώνει ότι τα παιδιά των πρώτων ανθρωπιδών δεν μπορούσαν εύκολα να κρεμιούνται από τη μητέρα τους κατά τη διάρκεια μεγάλων εκστρατειών για ανεύρεση τροφής, όπως έκαναν οι βλαστοί άλλων πρωτεύοντων. Αυτό είναι πιθανότατα το **πρώτο ίχνος του ανθρώπινου θεσμού της οικιακής βάσης**. Απ' όλα τα πρωτεύοντα, μόνον οι άνθρωποι έχουν μια βάση όπου μένουν συνήθως **τα θηλυκά και τα παιδιά**, ενώ τα αρσενικά αναζητούν τροφή για όλους. Η ύπαρξη αυτής της βάσης συνεπάγεται επίσης μια πρώτη **ασαφή διαφοροποίηση των οικονομικών ρόλων** κατά φύλο. Από το γεγονός ότι οι άνθρωποι **δεν καταβρόχθιζαν την τροφή** εκεί όπου την έβρισκαν ικανοποιώντας άμεσα την όρεξή τους (όπως έκαναν τα περισσότερα πρωτεύοντα) αλλά **την κρατούσαν** για να καταναλωθεί από ολόκληρη την οικογένεια σε άλλο μέρος, μπορούμε ακόμη να συμπεράνουμε ότι υπήρχε **κάποιος βαθμός προνοητικότητας και προγραμματισμού**. Αν και δεν είναι βέβαιο ακόμα ότι μπορούμε να μιλούμε για κυνήγι αντί για ανεύρεση τροφής, ωστόσο είναι γεγονός ότι στο Ολντουβάι **έτρωγαν κρέας μεγάλων ζώων** ήδη από πολύ πρώιμη εποχή.

Τα **πλεονεκτήματα** των Αυστραλοπιθήκων και των **Homo habilis** τους επέτρεψαν να αφήσουν τα ίχνη τους **στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου**, εκτός από την Αμερική και την Αυστραλία, για ένα περίπου εκατομμύριο χρόνια.

Δεν γνωρίζουμε αν αυτό έγινε με τη διασπορά από έναν κοινό κορμό ή με την εξέλιξη παρόμοιων πλασμάτων σε διαφορετικά μέρη. Παρ' όλ' αυτά, δεδομένης της **κλιματολογικής βιαιότητας** που χαρακτήριζε το πρώτο μισό της Πεισιτοκαινης, πρέπει να συμπεράνουμε ότι η επιβίωση των ανθρωπιδών σε τόσο διαφορετικά μέρη αποδείκνυε **την αναπτυγμένη ικανότητά τους να αντιμετωπίζουν τις μεταβαλλόμενες συνθήκες**. Τελικά ήταν τα μόνα θηλαστικά που εξαπλώθηκαν τόσο πολύ **πριν από τον Homo sapiens** - τον κλάδο της ανθρώπινης οικογένειας στον οποίο ανήκουμε και ο οποίος τελικά κατέλαβε αυτομάτως ολόκληρο τον πλανήτη, κάτι το οποίο συνιστά μοναδικό βιολογικό επίτευγμα.

Στόχος της άσκησης είναι να κατανοήσουν τα παιδιά το γεγονός ότι υπάρχουν τροφές που τις έτρωγαν τότε και τις τρώμε και σήμερα. Να τονιστεί ότι πιθανότατα το κρέας τρωγόταν ωμό καθώς η ανακάλυψη της χρήσης της φωτιάς έγινε αργότερα.

Σκέψου και γράψε ποια τροφή θα έτρωγε ο πρώτος άνθρωπος και ποια ο σημερινός.

αυγά

μαρούλι

μπισκότα

μήλα και σταφύλια

κρέας

μπανάνα

μακαρόνια

αμύγδαλα

καρότο

πατάτα

τηγανητές πατάτες

κοτόπουλο

«Το χόρτο που με ανέβανε ο
πρώτος άνθρωπος μαζί τους
απλό όλα τα μέλη του κέρματος.
Εβραϊκή παροιμία»

Λύση της άσκησης:

σύγχρονος άνθρωπος – αυγά, μαρούλι, μπισκότα, μήλα και σταφύλια, κρέας, μπανάνα, μακαρόνια, αμύγδαλα, καρότο, πατάτα, τηγανητές πατάτες, κοτόπουλο

πρώτος άνθρωπος – αυγά, μαρούλι, μήλα και σταφύλια, κρέας, μπανάνα, αμύγδαλα, καρότο, πατάτα, (το κοτόπουλο ας συζητηθεί)

Οι μαθητές μπορούν να περιγράψουν αναλυτικά τα είδη τροφής των πρώτων ανθρώπων και να κάνουν συγκρίσεις με τα σημερινά.

Η εβραϊκή αυτή παροιμία τονίζει την **κοινή καταγωγή** του ανθρωπίνου γένους και την **παγκοσμιότητα** διάφορων φαινομένων και χαρακτηριστικών. Μπορεί ν' αποτελέσει αφορμή για γενικότερη συζήτηση που θα υπηρετούσε τους στόχους της διαπολιτισμικής αγωγής.

Παλαιολιθική εποχή

Ο όρος **παλαιολιθικός** εμφανίζεται για πρώτη φορά στο 2ο μισό του 19ου αι., και συγκεκριμένα το 1865, με την έκδοση στην Αγγλία του βιβλίου του John Lubbock, *Pre-historic as illustrated by ancient remains and the manners and customs of modern savages*.

Ο **John Lubbock** χρησιμοποιεί τον όρο **παλαιολιθικός** για να ορίσει την **Παλαιά εποχή του λίθου**, σε αντίθεση με τη **Νέα εποχή του λίθου**, για την οποία χρησιμοποιεί τον όρο **νεολιθικός**.

Η Παλαιολιθική εποχή αρχίζει με την εμφάνιση των πρώτων λίθινων εργαλείων, πελεκημένων από τον άνθρωπο, και περιλαμβάνει όλα τα λίθινα πελεκημένα εργαλεία που ανήκουν στην Πλειστόκαινο (2,6 εκ. έως 10.000 χρόνια πριν). Τα λίθινα εργαλεία που ανήκουν στη Μεταπαγετώδη περίοδο, δηλαδή στην Ολόκαινο (10.000 έως σήμερα), και κυρίως στην αρχή της, ονομάζονται **μεσολιθικά**.

Ας τονιστεί ότι η **αρχαιότητα της ΠΕ** είναι συνδεδεμένη με αυτή του ανθρώπου: Όσο πιο παλιά τοποθετείται στο χρόνο η εμφάνιση του ανθρώπου τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η διάρκεια της Παλαιολιθικής.

Σ' αυτή την πρώτη χρονολογική έννοια του όρου **παλαιολιθικός** προστίθεται και μια δεύτερη διάσταση, **πολιτισμική**.

Η ΠΕ χαρακτηρίζεται αποκλειστικά από την παρουσία των λίθινων πελεκημένων εργαλείων που αποτελούν και το κατεξοχήν αρχαιολογικό υλικό μιας παλαιολιθικής θέσης. Ωστόσο, η κατασκευή και η χρήση τους επιβιώνει και στις μεταγενέστερες εποχές, παράλληλα με την εμφάνιση νέων τεχνολογιών, όπως η λείανση των εργαλείων, η κεραμική και η μεταλλουργία.

Η παλαιολιθική οικονομία βασίζεται στη **φυσική εκμετάλλευση του περιβάλλοντος χώρου**: φυσικοί πόροι (ο άνθρωπος περιουλλέγει φυτά, λίθινες πρώτες ύλες), ζωικοί πόροι (ο άνθρωπος κυνηγάει και ψαρεύει), και νομαδισμός (ο άνθρωπος μετακινείται ανάλογα με τις ανάγκες του).

Εάν γίνεται λόγος τόσο συχνά για **λίθινη τεχνολογία** σ' αυτή την παρωχημένη εποχή της προϊστορίας, είναι γιατί τα λίθινα πελεκημένα εργαλεία είναι τα μόνα που διατηρήθηκαν, σε σχέση με άλλα δουλεμένα σε **φθαρτές ύλες** (κυρίως ξύλο). Αν και πολυάριθμα σε κάθε παλαιολιθική θέση, αποτελούν ένα μέρος των εργαλείων, κι αυτό πρέπει να οδηγεί πάντα τη σκέψη του επιστήμονα που προσπαθεί να αναπαραστήσει τη ζωή του ανθρώπου σ' αυτή την περίοδο.

Ιστορικό

Η μελέτη της ΠΕ στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο άρχισε στο πλαίσιο της έρευνας των προϊστορικών χρόνων και αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του 19ου αι. Η έρευνα των πολιτισμών του παρελθόντος εντάχθηκε μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ανάπτυξης που γνώρισε η επιστήμη και η σκέψη εκείνη την εποχή.

Κατά τον Μεσαίωνα και την αρχή των Νέων χρόνων, οι θεωρίες οι σχετικές με την προέλευση του ανθρώπου και την προϊστορία είχαν ως πηγή τη Βίβλο.

Αυτό που έδωσε **ώθηση** σε μια πιο ρεαλιστική ερμηνεία των προϊστορικών εργαλείων και άλλων ευρημάτων ήταν οι **εξερευνήσεις** του 15ου και του 16ου αι. που έφεραν στο φως την ύπαρξη πρωτόγονων λαών που ασκούσαν το κυνήγι και την περισυλλογή και χρησιμοποιούσαν λίθινα και ξύλινα εργαλεία.

Αργότερα, και παράλληλα με τη συλλογή ορυκτών, απολιθωμάτων, φυτών και ζώων που άρχισε με συστηματικό τρόπο από τους φυσιοδίφες στην Αναγέννηση, άρχισε και η παρατήρηση της ακολουθίας των στρωμάτων που περιείχαν τα απολιθώματα και τα ανθρώπινα κατάλοιπα, γεγονός που εισήγαγε τη διάσταση του χρόνου στη μελέτη της ιστορίας της φύσης και του ανθρώπου.

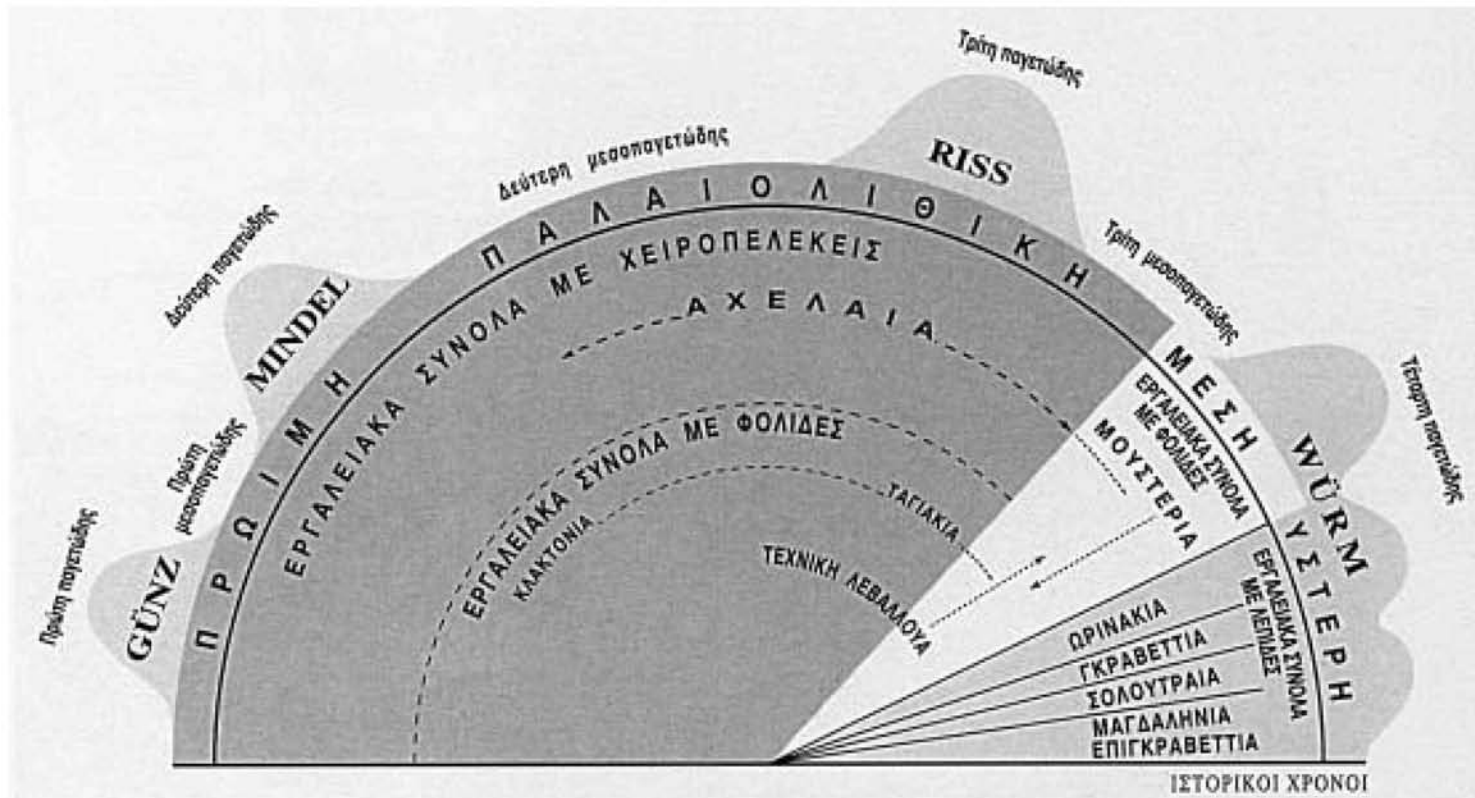
Το **βασικό πρόβλημα** των πονιέρων της προϊστορίας κατά τον 18ο αιώνα ήταν να δεχτούν την **αρχαιότητα του ανθρώπου**.

Το κλίμα που επικρατούσε στους επιστημονικούς κύκλους στα μέσα του 19ου αιώνα γίνεται καλύτερα κατανοητό αν τονίσουμε ότι το **1857** ήρθε στο φως, κοντά στο Dusseldorf της Γερμανίας, ένα ανθρώπινο κρανιακό απολίθωμα και άλλα οστά που σωστά αποδόθηκαν **στον άνθρωπο του Νεάντερταλ**. Την ίδια χρονιά δημοσιεύθηκε επίσης το έργο του **C. Darwin**, *On the origins of species by means of nature selection*, η επίδραση του οποίου είναι γνωστή. Την ίδια εποχή, τέλος, τοποθετείται και το βιβλίο του J. Lubbock που εισάγει τους όρους Παλαιολιθική και Νεολιθική.

Προς το τέλος του 19ου αι. άρχισε η **υποδιαίρεση της ΠΕ σύμφωνα με πολιτισμικά κριτήρια** όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά και στην Ασία και στην Αφρική. Έγινε αποδεκτό ότι η εξέλιξη της Παλαιολιθικής άρχισε από ένα στάδιο με χειροπελέκες (Αχελαιά), πέρασε από διάφορα στάδια που χαρακτηρίζονται από εργαλεία σε φολίδες (Μουστέρια), σε λεπίδες (Ωρινάκια), με φυλλόσχημες αιχμές (Σολουτραία), και τέλος από εργαλεία οστέινα (Μαγδαλάνια). Το σχήμα αυτό εφαρμόζεται σήμερα σχεδόν σε όλο τον κόσμο.

Στην εποχή μας, η νέα γενιά των ερευνητών στρέφεται στη μελέτη του περιβάλλοντος και στη σημασία του στην πολιτισμική εξέλιξη.

Προϊστορικοί χρόνοι και εργαλεία

Χρονολογικό πλαίσιο της Παλαιολιθικής εποχής

Η αρχή της Παλαιολιθικής εποχής ταυτίζεται με την εμφάνιση στην Αφρική, πριν από 2,6 εκ. χρόνια, των πρώτων λίθινων εργαλείων, πελεκημένων από τον άνθρωπο. Το τέλος της τοποθετείται γύρω στα 10.000 χρόνια π.Χ., εποχή που χαρακτηρίζεται από την τήξη των παγετώνων και τη σταθερή βελτίωση του κλίματος. Η ΠΕ υποδιαιρείται σε τρία στάδια: Πρώιμη μέση, και Ύστερη ή Νεότερη.

Η διαίρεση αυτή αντικατοπτρίζει κυρίως την τεχνολογική εξέλιξη, αν και πολλές φορές έγινε προσπάθεια να συνδεθεί η τεχνολογική εξέλιξη με τους κυριότερους ανθρώπινους τύπους και τις κλιματολογικές αλλαγές.

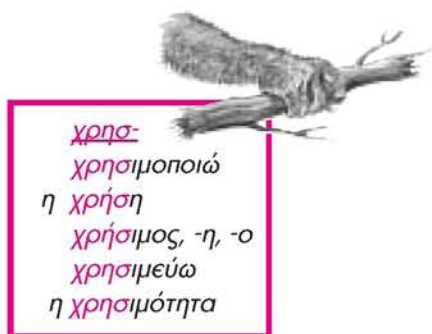
Η τριμερής διαίρεση της ΠΕ εφαρμόζεται κυρίως στην **ευρωπαϊκή ήπειρο**. Στην **Αφρική**, η ΠΕ αρχίζει πολύ νωρίτερα και αυτό το παλιότερο στάδιο ονομάστηκε Αρχαϊκή παλαιολιθική.

Όσον αφορά την **Αμερική** και την **Ωκεανία**, ας σημειωθεί ότι η πρώτη ανθρώπινη κατοίκηση τοποθετείται χρονολογικά γύρω στα 35.000 χρόνια π.Χ.

Από το βοήθημα..

σελίδες 19 ως 24

σελίδα 20 του βοηθήματος

σελίδα 21 του βοηθήματος

Πώς η μύγα έσωσε το ποτάμι

Πολλά πολλά χρόνια πριν, όταν ο κόσμος ήταν **καινούριος**, υπήρχε ένα όμορφο **ποτάμι**. Πολλά ψάρια ζούσαν σ' αυτό και το νερό ήταν τόσο καθαρό και νόστιμο που όλα τα ζώα έρχονταν να πουν.

Ένας γιγάντιος **τάρανδος** άκουσε για το ποτάμι και ήρθε να πει.

Ήταν όμως τόσο μεγάλος και ήπιε τόσο νερό που το ποτάμι άρχισε να λιγοστεύει.

Τα ζώα του ποταμού άρχισαν να ανησυχούν. Προσπάθησαν, λοιπόν, να βρουν ένα τρόπο να διώξουν τον τάρανδο, όμως όλα τα ζώα φοβούνταν.

Η **μύγα** είπε τότε ότι θα διώξει τον τάρανδο. Όλοι γέλασαν.

Την άλλη μέρα, η μικρή μύγα άρχισε να τσιμπάει τον τάρανδο παντού ώσπου αυτός τρελάθηκε απ' τον πόνο και άρχισε να τρέχει.

Η μύγα ήταν πολύ περήφανη για το κατόρθωμά της και είπε στα άλλα ζώα: "**Ακόμη κι ένας μικρός μπορεί να νικήσει το δυνατό, αν χρησιμοποιήσει το μυαλό του**".

Μύθος των Ινδιάνων του Καναδά

σελίδα 22 του βοηθήματος

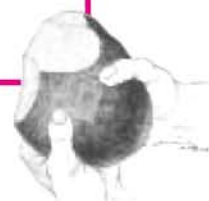
Πιάνοντας ένα **βότσαλο** με τα δύο χέρια και χτυπώντας το με δύναμη το απολεπίζουμε.

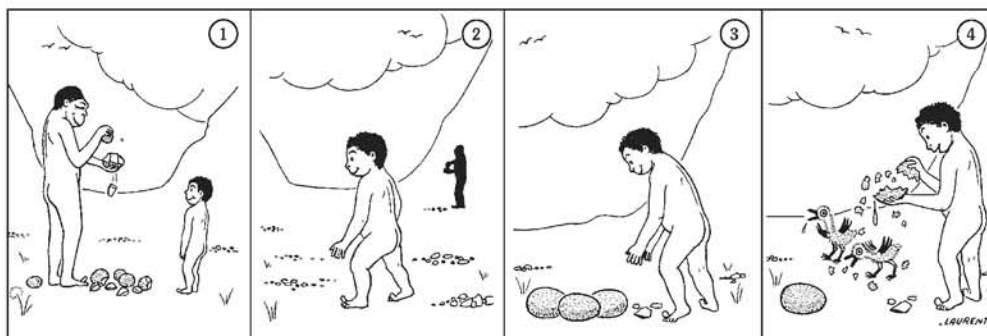
Τα απολεπισμένα τμήματα σχηματίζουν μεταξύ τους και με την υπόλοιπη επιφάνεια μυτερές και κοφτερές γωνίες. Γεννιέται έτσι λοιπόν, το **πρώτο εργαλείο** που επινοήθηκε και κατασκευάστηκε απ' τον άνθρωπο. Μια σειρά τέτοιων εργαλείων χωρίς άλλη επεξεργασία προέρχεται απ' το πρώτο στρώμα της χαράδρας του **Ολντουβάι**.

Η λιθοτεχνία αυτή (**pebble culture** ή ολντουβαία) συνδυάζεται και με κάποια τεχνική απολεπίσματος.

Απλά κορμμένες πέτρες του ίδιου τύπου που βρέθηκαν τους μεταγενέστερους χρόνους εμφανίζονται σε όλο τον **παλαιό κόσμο της προϊστορικής εποχής**: Τις χρησιμοποιούσαν, λόγου χάρη, στην κοιλάδα του Ιορδάνη ένα εκατομμύριο χρόνια π.Χ. Επομένως, το μεγαλύτερο, όπως αποδείχτηκε, ενιαίο σύνολο στοιχείων για τον προϊστορικό άνθρωπο και τους προδρόμους του, αυτό που έχει δώσει τις **περισσότερες πληροφορίες** για την κατανομή και τις κουλτούρες τους, προέρχεται από την Ανατολική Αφρική.

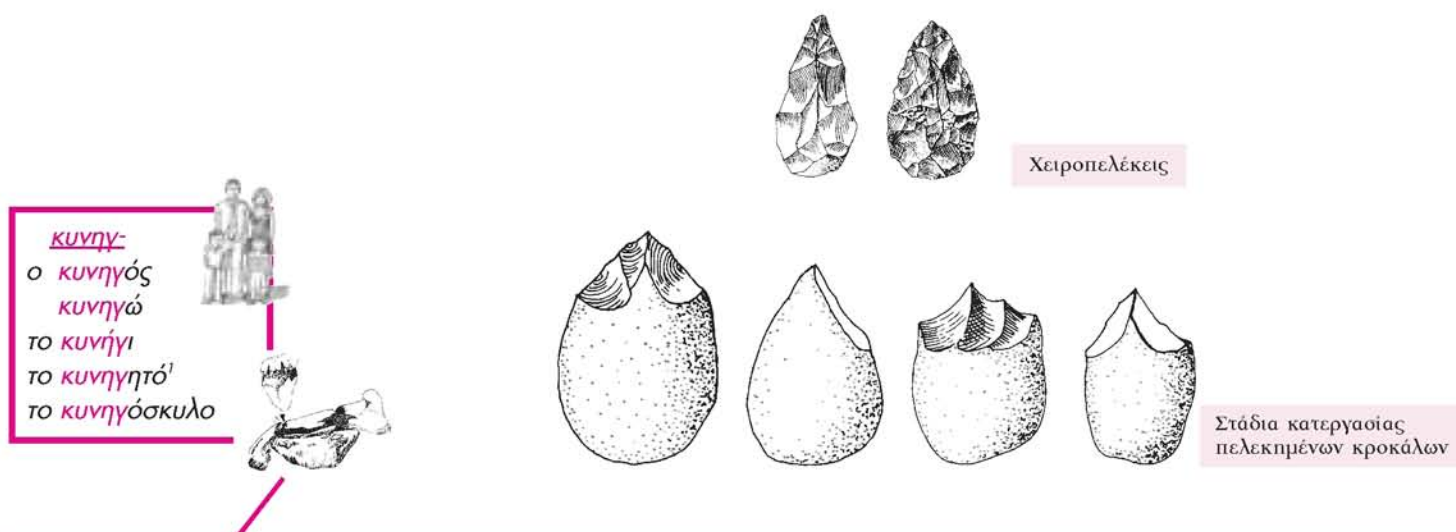
Λιδ-
ο **λίθος** = η πέτρα
λίθινος, -η, -ο
το **λιθάρι**
η **Εποχή του Λίθου**

Χωρίς λόγια

σελίδα 23 του βοηθήματος

Πολλές φορές οι πρώτοι ανθρωπίδες κατάφεραν να διώξουν τα τοακάλια αποσπώντας απ' αυτά τα απομεινάρια των μεγάλων θηραμάτων. Χρησιμοποιώντας το λίθινο εργαλείο, κατάφεραν να βγάλουν το μεδούλι -μια από τις κύριες πηγές πρωτεϊνών- από τα οστά τους.

σελίδα 24 του βοηθήματος

Ο ιδρώτας του Θεού

Ο Θεός στην αρχή κοιμόταν και ονειρευόταν για πολλούς αιώνες. Κάποτε όμως ξύπνησε και κάθε του ματιά γινόταν κι ένα αστέρι.

Τότε άρχισε να ταξιδεύει για να δει το σύμπαν που είχε δημιουργήσει. Όπου κι αν πήγαινε όμως, δεν υπήρχε ούτε αρχή ούτε τέλος. Τελικά έφτασε στη γη. Ήταν κουρασμένος και είχε ιδρώσει. Ο ιδρώτας του έσταξε στο χώμα και πήρε ζωή. Έτσι έγινε ο πρώτος άνθρωπος και γι' αυτό σ' όλη του τη ζωή πρέπει να κουράζεται και να ιδρώνει.

Μύθος της Σερβίας

3. Άνθρωποι και φωτιά

Η ενότητα καλύπτει την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους στον **Homo erectus** (Όρθιο άνθρωπο) και την ανακάλυψη της **χρήσης της φωτιάς** ως αποτέλεσμα των νέων αναγκών που δημιουργήθηκαν λόγω της **εποχής των πάγων**.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την **εξέλιξη** του ανθρώπινου είδους προς μία καλύτερη μορφή
- * για την έννοια της **εξάπλωσης** και της **μετακίνησης**
- * για την **αλλαγή του κλίματος** της γης και την **εποχή των πάγων**
- * για την **ανακάλυψη της χρήσης της φωτιάς** εξαιτίας των δυσκολιών και των αναγκών που είχαν
- * ότι όλοι σχεδόν οι λαοί σε διάφορα μέρη της γης έχουν **μύθους που αφορούν τη φωτιά**, η οποία δόθηκε στους ανθρώπους -συνήθως- από κάποιον «**κλέφτη**».

Ο **Homo erectus** είχε μια μοναδική ικανότητα να ελέγχει το περιβάλλον, όσο αδύναμη κι αν φαίνεται τώρα σ' εμάς η κυριαρχία του. Πέρα από τους χειροπελέκεις, που μας επιτρέπουν να παρατηρήσουμε την πολιτιστική του παράδοση, ο **Homo erectus** έχει αφήσει τα **πρώτα ίχνη κατασκευασμένων κατοικιών** (καλύβες, μερικές φορές μήκους δεκαπέντε μέτρων, κατασκευασμένες από κλαδιά, με δάπεδο από πέτρινες πλάκες ή δέρματα), τις πρώτες κατασκευές από ξύλο, το πρώτο ξύλινο δόρυ και το πρώτο δοχείο - ένα ξύλινο κύπελλο. Η δημιουργικότητα αυτής της κλίμακας υποδηλώνει σαφώς ένα νέο διανοητικό επίπεδο, που επιτρέπει τη σύλληψη του αντικειμένου πριν από την έναρξη της κατασκευής του.

Άνθρωποι και φωτιά

Όλο και πιο έξυπνοι
μετακίνηση
Εποχή των Πάγων

φωτιά

Πέρασαν χιλιάδες χρόνια και οι πρώτοι άνθρωποι, **τροφουσυλλέκτες** και **κυνήγοι**, απλώνονταν σε διάφορα μέρη της Γης.

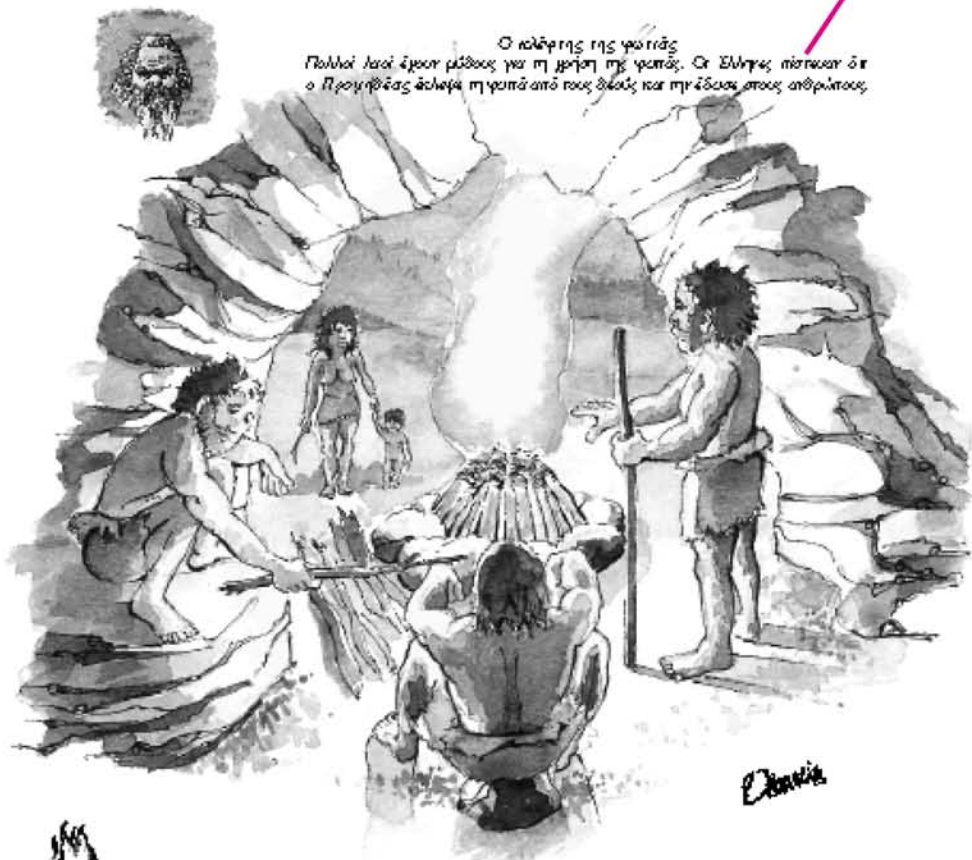
Γίνονταν **όλο και πιο έξυπνοι**.

Ήλπιζαν συνεχώς το μέρος που ζούσαν, δηλαδή **μετακινούνταν**.

Ήλπιζε όμως και η Γη και ο καιρός της Γης. **Χιόνι και πάγος** τη σκέπαζαν. Το κυνήγι ήταν δύσκολο, γιατί πολλά ζώα εξαφανίστηκαν.

Οι άνθρωποι κρύωναν και πεινούσαν. Τότε βρήκαν τον **τρόπο να ανάβουν φωτιά**.

Ο κλέφτης της φωτιάς
Πολλοί λαοί έχουν μύθους για τη χρήση της φωτιάς. Οι Έλληνες πιστεύουν ότι ο Προμηθέας άλεξε τη φωτιά από τους θεούς και την έδωσε στους ανθρώπους.

18

Σχόλιο για το μύθο του Προμηθέα ο οποίος βρίσκεται αναλυτικά στο βοήθημα στη σελίδα 28. Να μελετηθεί παράλληλα με το μύθο των Ινδιάνων από τη σελίδα 20 (β. μαθητή).

Τη μεγαλύτερη τεχνική και πολιτιστική πρόοδο επιτυγχάνει ο **Homo erectus** όταν μαθαίνει να χρησιμοποιεί τη φωτιά. Τα πρώτα στοιχεία για τη χρησιμοποίηση της φωτιάς έχουν προέλευση από την **Κίνα** και ανάγονται περίπου στο 700.000 π.Χ. Δεν φαίνεται πιθανό να έμαθε ποτέ ο **Homo erectus** πώς να ανάβει τη φωτιά - ακόμα και στους διαδόχους του πήρε πολύ καιρό να μάθουν αυτή την τέχνη. Από την άλλη, όμως, είναι αναμφισβήτητο ότι **γνώριζε να τη χρησιμοποιεί**. Η **μυθολογία** και οι **λαϊκές παραδόσεις** πολλών μεταγενέστερων λαών μαρτυρούν τη σπουδαιότητα αυτής της γνώσης. Σε όλους σχεδόν τους μύθους μια **ηρωϊκή φυσιογνωμία** ή ένα **μυστηριώδες θηρίο** κυριεύει τη φωτιά. Αποτέλεσμα αυτής της κατάκτησης είναι η **παραβίαση της υπερφυσικής τάξης**. Στην ελληνική μυθολογία, ο **Προμηθέας** κλέβει τη φωτιά από τους θεούς.

Προμηθέας¹

Η έννοια της «**πρωτιάς**» παίζει μεγάλο ρόλο στην ελληνική μυθολογία. Οι Έλληνες τιμούσαν θεούς και ήρωες παρουσιάζοντάς τους να επινοούν ως *πρωτοί εύρεται* διάφορα στοιχεία του πνευματικού και του υλικού πολιτισμού.

Ένας από τους κατεξοχήν εύρετάς είναι ο **Προμηθέας**.

Ο **Προμηθέας** θεωρούνταν γιος της Τιτανίδας Θέμιδας ή της μάνας της, της Γης, χωρίς όμως να αναφέρεται και το όνομα του πατέρα. Έτσι, ο Προμηθέας ήταν για άλλους γιος Τιτάνα και για άλλους Τιτάνας ο ίδιος.

Στην **Τιτανομαχία** ο Προμηθέας, είπαν οι πιο πολλοί, ήταν εναντίον του Δία· όμως υπήρχαν και μερικοί που έλεγαν πως πολέμησε στο πλευρό του, μάλιστα πως έπαιξε σπουδαίο ρόλο σαν σύμβουλος του Δία, τόσο πριν όσο και μετά την επικράτησή του.

Όταν ο **Δίας** νίκησε τους εχθρούς του και ανέβηκε στο θρόνο του πατέρα του, κάλεσε τους θεούς και τους **μοίρασε** τιμές και εξουσίες, στον καθένα ανάλογα με τη δύναμή του και με τη σοφία του. Για τους ανθρώπους δεν σκέφτηκε τίποτα και αρκέστηκε να πει πως, άμα εξαφανιστεί το γένος τους, αυτός θα δημιουργήσει νέο. Τότε, ο Προμηθέας ήταν ο μόνος που **αντιτάχθηκε** φανερά σε αυτή την απόφαση του Δία. Και όχι μόνο αντιτάχθηκε αλλά και, ενεργώντας με πολλή τόλμη και σοφές προβλέψεις, πέτυχε να **σώσει τους ανθρώπους**.

Έτσι, από τότε έβαλε μέσα στο νου των ανθρώπων πολλές ελπίδες. Ύστερα **τους έφερε τη φωτιά**, που αποδείχτηκε «κοινό ωφέλημα για τους θνητούς», «μεγάλη ευκολία και δάσκαλος κάθε τέχνης». Μερικοί μάλιστα είπαν πως ο Προμηθέας δεν περιόρισε ως εδώ τις ευεργεσίες του στους ανθρώπους, αλλά έκασε ο ίδιος και τους δίδαξε τις τέχνες και τις επιστήμες.

Στις ιστορίες για τον Προμηθέα πολλοί προχωρούσαν ακόμα πιο πέρα. Γι' αυτούς δεν ήταν μόνο ο μεγάλος φίλος και ευεργέτης του ανθρώπινου γένους αλλά και ο **δημιουργός** του και, μάλιστα, όχι μόνο επειδή ήταν **πατέρας του Δευκαλίωνα** –του πρώτου θνητού βασιλιά πάνω στη Γη που έγινε γενάρχης των Ελλήνων και όλων των ανθρώπων– αλλά επειδή τους **είχε πλάσει** με τα ίδια του τα χέρια. Έλεγαν, δηλαδή, πως ο Προμηθέας, με τη συνεργασία της Αθηνάς, **είχε πλάσει** τους ανθρώπους από πηλό και φωτιά και τους είχε δώσει μορφή παραπλήσια με τη μορφή που είχαν οι θεοί.

Σύμφωνα με μία άλλη εκδοχή, όταν οι θεοί έπλασαν τις μορφές όλων των ζώων μέσα στη γη από χώμα και φωτιά, πρόσταξαν τον **Προμηθέα** και τον **Επιμηθέα** να αναλάβουν να τα εξοπλίσουν με δυνάμεις κατάλληλες για το καθένα, ώστε να μπορέσουν να επιζήσουν. Τότε ο Προμηθέας είπε στον αδελφό του να κάνει τη διανομή και ύστερα εκείνος θα επιθεωρούσε για να δει αν έγιναν όλα όπως έπρεπε. Ο Επιμηθέας όμως ξεχάστηκε με τη δουλειά του, ξόδεψε σπάταλα όλες τις φυσικές δυνάμεις για τα άλλα ζώα και στο τέλος δεν είχε τίποτα να δώσει στον άνθρωπο. Όταν είδε ο Προμηθέας τον **άνθρωπο γυμνό και ανυπεράσπιστο**, σκέφτηκε, έτρεξε στο εργαστήρι του Ηφαίστου και της Αθηνάς και έκλεψε τη φωτιά και μαζί όλες τις σχετικές τέχνες, ώστε να μπορέσει ο άνθρωπος με αυτά τα όπλα να επιβιώσει.

Τον Προμηθέα τον **τιμώρησε** ο Δίας με τον πιο σκληρό τρόπο. Τον έδεσε πάνω σε έναν πάσσαλο, στην κορφή του Καυκάσου, στη μακρινή Ανατολή, στην άκρη του κόσμου. Κι ένας αετός από πάνω του ορμούσε και του έτρωγε το συκώτι· κι αυτό ξαναγινόταν την άλλη μέρα· και πάλι ο αετός ορμούσε και το έτρωγε. Τη λύτρωση από το μαρτύριο την έδωσε ο **Ηρακλής**.

Ανάλυση

Ο Προμηθέας κοσμογονικά λειτουργεί σαν **ακρογωνιαίος λίθος του οικοδομήματος του σύμπαντος** και σημείο προσανατολισμού. Από αυτήν τη θεμελιακή παράσταση βγαίνει ο **ρόλος του «δεσμώτη»** δικαιολογημένος από την αρχική φύση του Προμηθέα, ως **προολυμπιακού θεού**, αντίστοιχου του Δία και γι' αυτό ανταγωνιστή του. Ο **«λυόμενος»** Προμηθέας δεν ανήκει στην πρώτη μορφή του μύθου και δεν εντάσσεται στις θεογονικές διαδικασίες: παρουσιάζει θεούς προσωπικούς, όχι δυνάμεις κοσμογονικές.

Ο **πυρφόρος θεός**, το πνεύμα της φωτιάς, ήταν επόμενο να μυθοποιηθεί και σαν **θεσμοθέτης της εστίας**, του βωμού, της θυσίας με τα σχετικά έθιμα και, στη συνέχεια, σαν εφευρέτης κάθε τέχνης που εξαρτάται από τη χρήση της φωτιάς.

Προ-μαθ-εύς είναι αυτός που προ-μαθ-αίνει, που προνοεί, σε αντίθεση με τον επίτηδες πλασμένο αδελφό του, τον Επιμηθέα. Εδώ εντάσσεται όχι μόνο η μυθοποιία που παρουσιάζει τον Προμηθέα ως σύμβουλο του Δία ακριβώς επειδή προμαντεύει αλλά και το γεγονός ότι ο Προμηθέας συμβολίζει πάντα το **πνεύμα ανεξαρτησίας** απέναντι στην εξουσία.

Το **όρνιο**, που κάθε μέρα ορμά και τρώει το συκώτι του τιμωρημένου Τιτάνα πάνω στην κορφή του βουνού, ο σταλμένος από τον Δία αετός, σε παλαιότερη αντίληψη ο ίδιος ο Δίας, έχει πρότυπο το δαιμονικό που καταβροχθίζει τον ήλιο, όπως ξέρουμε από ανάλογες δοξασίες των πρωτόγονων για τον ήλιο και το φεγγάρι, την ανατολή και τη δύση, τη χασοφεγγαριά και τις εκλείψεις. Όσο για τον Προμηθέα σαν πυρφόρο θεό, το θέμα είναι καίριο: με το φλεγμένο συκώτι που ξαναγίνεται την άλλη μέρα για να ξαναφαγωθεί, έχουμε φανταστική εξήγηση γιατί ο **Ήλιος**, κατά τη διατύπωση του Ηρακλείτου, είναι νέος έφ' ἡμέρη.

¹Αποσπάσματα από το βιβλίο «Ελληνική Μυθολογία» του Ι.Θ. Κακριδής.

Όρθιος άνθρωπος

Το 1891 στην **Ιάβα**, ανακαλύφθηκαν λείψανα Ορθίου πιθηκανθρώπου. Λίγα χρόνια αργότερα ανακοινώθηκε η ανακάλυψη ανθρώπινων δοντιών στην **Κίνα**, σ' ένα φαρμακείο του Πεκίνου. Πωλούνταν ως φάρμακο με την ονομασία «**δόντια του δράκου**». Αποδόθηκαν σε κάποιο νέο πλάσμα, τον Σινάνθρωπο του Πεκίνου. Λόγω της μεγάλης ομοιότητας με τον άνθρωπο, όλα αυτά τα απολιθώματα συγκετρώθηκαν με την ονομασία **Όρθιος άνθρωπος**. Η νέα αυτή μορφή θεωρήθηκε αποκλειστικά ασιατική μέχρι το 1954, όταν ανακαλύφθηκαν στην **Αλγερία** τα απολιθώματα Ορθίου ανθρώπου. Αυτός ονόμαστηκε Μαυριτανικός ατλαντάνθρωπος (*Atlanthropus mauritanicus*).

Σήμερα αυτοί είναι γνωστοί τόσο σε Βόρεια, Νότια και Ανατολική **Αφρική** όσο και στην **Ασία** και στην **Ευρώπη** (700.000-200.000 χρόνια π.Χ.). Οι αρχαιότεροι υπολογίζεται ότι έζησαν στην Ανατολική Αφρική (1.700.000 χρόνια στην Κένυα), αλλά και ορισμένα λείψανα που βρέθηκαν στην Κίνα θα μπορούσε να είναι της ίδιας ηλικίας. Πρόσφατες ανακαλύψεις στη **Γαλλία** στηρίζουν την υπόθεση ότι άνθρωποι μπορεί να έζησαν στην Ευρώπη πριν από 1.500.000 χρόνια. Οι περισσότερες ανασκαφές στην Ευρώπη δεν δίνουν ανθρώπινα λείψανα αλλά εργαλεία. Έτσι είναι δύσκολο να ονομάσουμε τους κατασκευαστές τους.

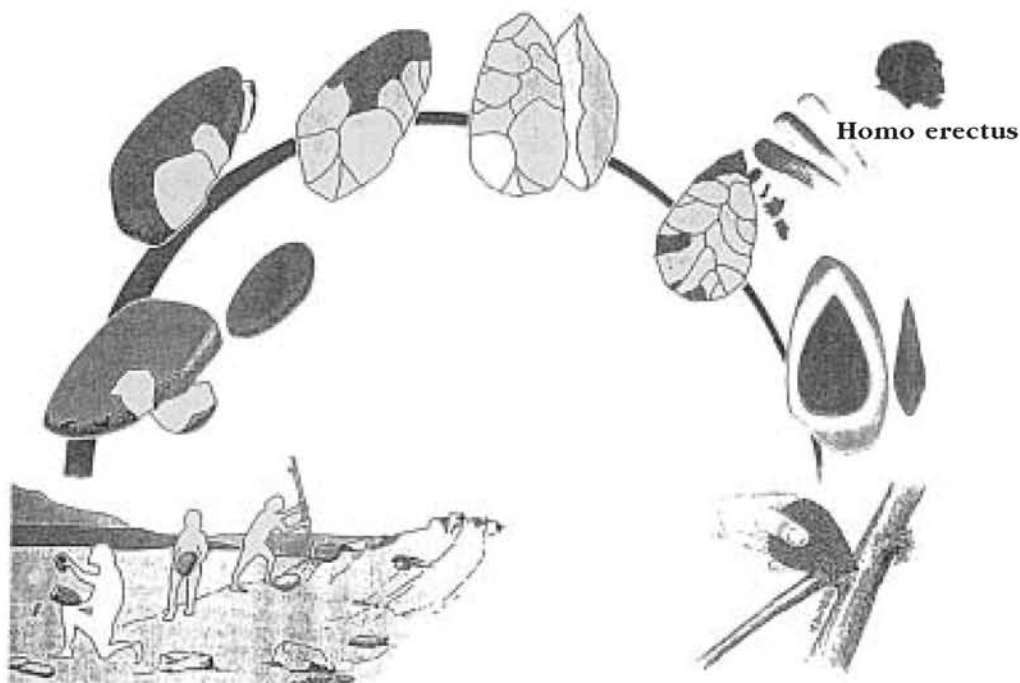
Homo erectus

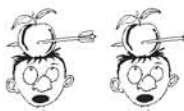
Πριν 2 εκατομμύρια χρόνια περίπου, εμφανίζεται στη Γη ένα είδος **ανθρωπίδα** που συνοψίζει όλες τις μέχρι τότε εξελικτικές τάσεις, ο **Χόμο ερέκτους** (**Homo erectus**). Με τον Αυστραλοπίθηκο έχουμε την απόκτηση της δίποδης βάδισης. Με το Χόμο χάμπιλις, την ανάπτυξη της λειτουργικότητας του χεριού. Με την εμφάνιση του Χόμο ερέκτους καταγράφουμε τη μεγαλύτερη **αύξηση του εγκεφαλικού όγκου**, φτάνοντας τα 800 με 1.000 cm³. Το πρόσωπο φέρει ακόμη ίχνη πιθηκοειδούς (εξέχοντα υπερόφρυα τόξα, πλατύτερο πρόσωπο, δόντια μεγαλύτερα από αυτά του σημερινού ανθρώπου) ενώ το σώμα παρουσιάζεται όπως του σημερινού ανθρώπου.

Η **Λιθοτεχνία** χαρακτηρίζεται από μια πλούσια και πολύμορφη σειρά εργαλείων. Δίπλα στα βότσαλα που μας θυμίζουν την pebble culture, εμφανίζονται ο πέλεκυς με την πλάγια κόψη, οι **λεπίδες** και τα **ξέστρα** που προέρχονται απ' την επεξεργασία των απολεπισμάτων και οι αμφίπλευροι **πελέκεις**.

Στο σπήλαιο του Τσου-Κου-Τιεν (Chou-Kou-Tien), μιας τοποθεσίας στα περίχωρα του Πεκίνου, ένα στρώμα στάχτης και απανθρακωμένων οστών, πάχους έξι μέτρων, μας φανερώνει την **ελεγχόμενη χρήση της φωτιάς**. Ο Χόμο ερέκτους κατάφερε να δαμάσει το πιο εχθρικό στοιχείο του περιβάλλοντός του, τη φωτιά. Υπερνικώντας το ζώδην πανικό του, η φωτιά έγινε γι' αυτόν ένα πολύτιμο βοήθημα.

Η οργάνωση και ο συντονισμός **σύνθετων κοινωνικών δραστηριοτήτων** όπως το κυνήγι –μας το μαρτυρούν τα ευρήματα των κοιτασμάτων της Τορράλμπα (Torralba) στην Ισπανία και του Ολορτζεσαίλιε (Olorcesailie) στην Κένυα – προϋπέθεταν **κάποιας μορφής επικοινωνία**.

Οι μαθητές:

- * να έρθουν σε επαφή με τον **παγκόσμιο χάρτη** και να τον μελετήσουν σε σχέση με το κείμενό τους
- * να μάθουν για την προηγούμενη επαφή των ανθρώπων με τη φωτιά
- * να μάθουν τους πρωτόγονους **τρόπους ανάμματος**
- * να εκτιμήσουν τις σημαντικές **συνέπειες** που είχε η χρήση της φωτιάς για την ποιότητα της ζωής των ανθρώπων.

Η φωτιά πάντως ήταν **επαναστατικό εργαλείο**, αν και θα πρέπει να θυμίσουμε ξανά ότι μια «επανάσταση» στους προϊστορικούς χρόνους απαιτούσε χιλιετηρίδες. Η φωτιά παρείχε στον άνθρωπο τη δυνατότητα **θέρμανσης και φωτισμού** και επομένως του επέτρεπε να πετύχει διπλή επέκταση του περιβάλλοντός του, στο κρύο και στο σκοτάδι. Προφανής έκφραση αυτής της δυνατότητας ήταν η **κατάληψη των σπηλαίων**. Τώρα μπορούσαν με τη φωτιά να διώχνουν και να κρατούν έξω τα ζώα (έτσι πιθανότατα προέκυψε η πρώτη ιδέα της χρησιμοποίησης της φωτιάς στο κυνήγι των μεγάλων ζώων). Παράλληλα, η χρήση της φωτιάς επέτρεπε την πρόοδο της τεχνολογίας: με τη φωτιά μπορούσαν τώρα να σκληρύνουν τα δόρατα και να μαγειρέψουν, έτσι ώστε να μπορούν να τρώνε δύσπεπτες ουσίες όπως τους σπόρους και τα φυτά με δυσάρεστη ή πικρή γεύση.

Η φωτιά πρέπει, επίσης, να επηρέασε άμεσα τον **τρόπο σκέψης**. Ήταν ένας ακόμη παράγοντας που ενθάρρυνε την τάση για συνειδητή συγκράτηση και περιορισμό, και επομένως ενίσχυσε τη σημασία τους για την εξέλιξη του ανθρώπου. Η εστία της φωτιάς, του μαγειρέματος και η πηγή του φωτός και της ζέστης είχαν τη βαθιά **ψυχολογική δύναμη** που διατηρούν ακόμη και σήμερα.

Η ουσιαστικότερη όμως συνεισφορά αυτής της νέας δύναμης ήταν η **απελευθέρωση** του Homo erectus. Η φωτιά άρχισε να διαλύει την ακαμψία της νύχτας και της ημέρας, ακόμα και την καταναγκαστική πειθαρχία των εποχών. Έτσι, προχώρησε ακόμα περισσότερο η ρήξη με τους μεγάλους αντικειμενικούς φυσικούς ρυθμούς που κρατούσαν δέσμιο τον Homo erectus. Η συμπεριφορά του μπορούσε να γίνει λιγότερο στερεότυπη και μηχανική. Επιπλέον άρχισε να διαμορφώνεται και η δυνατότητα του ελεύθερου χρόνου.

Ο παγκόσμιος χάρτης δείχνει τα μέρη που κατοικούσαν οι Όρθιοι άνθρωποι γύρω στο 400.000 π.Χ. Τα παλαιότερα σημάδια ελεγχόμενης φωτιάς έχουν βρεθεί στην **Κίνα** - το σημείο στον χάρτη σημειώνεται με τη μεγαλύτερη φλόγα.

Από παλιά οι άνθρωποι γνώριζαν τη **φωτιά μέσα στη φύση** - τη λάβα από τα **ηφαίστεια** και τους **κεραυνούς**.

Τώρα όμως, έμαθαν να την ανάβουν μόνοι τους **τρίβοντας** δύο ξύλα ή δύο πέτρες και να τη **χρησιμοποιούν**.

Αυτό ήταν **πολύ σπουδαίο** και **άλλαξε τη ζωή** των ανθρώπων.

Έδωξαν από τις **σπηλιές** τα άγρια ζώα και έμεναν αυτοί μέσα.

Η φωτιά τους **προσάττει** από το κρύο και τα ζώα. Τους **φωτίζει** τις παγωμένες νύχτες. **Έβηναν** πάνω στις καυτές πέτρες κρέατα και ψάρια, είχαν ζεστό νερό και ζεστή σούπα. Ακόμη με τη φωτιά **έφτιαξαν καλύτερα εργαλεία**.

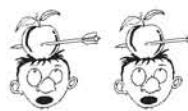
η ζωή άλλαξε
σπηλιές
προστασία
ζεστό φαγητό

καλύτερα εργαλεία

Πιθανός τρόπος ανάμματος φωτιάς. Οι ανθρωπολόγοι αντλούν ενδείξεις και συμπεράσματα από τη μελέτη σύγχρονων φυλών που ζουν ακόμη στη Λίθινη εποχή.

Το σκίτσο δείχνει τον **τρόπο ψησίματος**. Γύρω από τη φωτιά τοποθετούσαν πέτρες οι οποίες έκαιγαν. Πάνω σ' αυτές τοποθετούσαν την τροφή. Να αντιστοιχίσουν οι μαθητές την εικόνα **από το βοήθημα** στην οποία η γυναίκα μεταφέρει και ρίχνει μέσα στο δερμάτινο σακούλι μια καυτή πέτρα - τρόπος βρασμού.

Οι μαθητές:

* να διαβάσουν ένα **μύθο** για τη φωτιά

* να **επαναλάβουν** βασικά στοιχεία της ενότητας σε συνδυασμό και με πληροφορίες από το **βοήθημα**.

Λύση της άσκησης

Οι άνθρωποι ήξεραν από παλιά τη φωτιά μέσα στη **φύση**.
Έβλεπαν τους **κεραυνούς** να πέφτουν από τον ουρανό
και να καίνε δέντρα.
Έβλεπαν τη **λάβα** να βγαίνει από τα ηφαίστεια.
Ήξεραν ότι τα άγρια **ζώα** φοβούνται τη φωτιά.
Έτριβαν δύο **ξύλα** ή δύο **πέτρες** και έτσι είχαν ζέστη
και **φως** μέσα στη σπηλιά. Όταν άναβαν φωτιά, έδωχναν
τα άλλα ζώα από τη **σπηλιά**.
Πάνω στις καυτές πέτρες **έψηναν** κρέατα και ψάρια. Έριχναν **καυτές** πέ-
τρες μέσα στο νερό και στη σούπα.
Με τη φωτιά **έφτιαξαν** καλύτερα τα **εργαλεία** τους.
Με τη φωτιά **άλλαξε** η ζωή τους και έγινε πιο άνετη.

Η άσκηση δεν είναι απολύτως όμοια με το κείμενο της σελίδας 19 και ίσως θα έπρεπε να γίνει στην τάξη γιατί παρέχει **πρόσθετες πληροφορίες**. Να έχει προηγηθεί η μελέτη του βοηθήματος (σελ. 30).

Πώς το κογίτ έβλεπε τη φωτιά

Στα πολύ παλιά χρόνια ο άνθρωπος ζούσε σπηλαιόσπιτος. Ηταν άγριος, φοβόταν το καλοκαίρι και το φθινόπωρο. Το χειμώνα όμως με τα κρύα γινόταν άσπλητος.

Το κογίτ, ο μικρός λίκος, βλέποντας τους ανθρώπους να κρυφτούν από το κρύο αποφάσισε να πάει στις σπηλιές να τους βοηθήσει. Έτσι ζούσαν τα τρία γλάστρια της φωτιάς και τα ήξερε τη φωτιά.

Τα γλάστρια της φωτιάς κρατούσαν τη φωτιά καλά κρυμμένη για να μην την πάρουν οι άνθρωποι και γίνουν άγριοι. Το κογίτ παρακολουθούσε τα γλάστρια και διακρίνοντας την αναίτια έκδοση άγρις, φωτιάς και γινόταν στους ανθρώπους.

Λίκος των Ινδιάνων της Αμερικής

Διάβασε ξανά τη σελίδα 19.
Σκέψου και γράψε τις λέξεις που λείπουν.

Οι άνθρωποι ήξεραν από παλιά τη φωτιά μέσα στη ____.
Έβλεπαν τους ____ να πέφτουν από τον ουρανό
και να καίνε δέντρα.
Έβλεπαν τη ____ να βγαίνει από τα ηφαίστεια.
Ήξεραν ότι τα άγρια ____ φοβούνται τη φωτιά.
Έτριβαν δύο ____ ή δύο ____ και έτσι είχαν ζέστη
και ____ μέσα στη σπηλιά. Όταν άναβαν φωτιά, έδωχναν
τα άλλα ζώα από τη ____.
Πάνω στις καυτές πέτρες ____ κρέατα και ψάρια.
Έριχναν ____ πέτρες μέσα στο νερό και στη σούπα.
Με τη φωτιά έφτιαξαν καλύτερα τα ____ τους.
Με τη φωτιά ____ η ζωή τους και έγινε πιο άνετη.

Σχετική κινηματογραφική ταινία: «Η μάχη για τη φωτιά» (La guerre du feu) (1981). Διάρκεια 97 λεπτά. Σκηνοθεσία: Jean Jacque Annaud.

Από το βοήθημα...

σελίδες 25 ως 32

σελίδα 27 του βοηθήματος

κιν-
μετακινούμαι
κινώ
μετακινώ
η κίνηση
η μετακίνηση
ο κινηματογράφος

Η κατάκτηση της φωτιάς.
Από τον L. Figuiet,
L' Homme Primitif.
Paris 1870.

σελίδα 28 του βοηθήματος

Ο Προμηθέας

Ο Προμηθέας ήταν ένας μεγάλος **Τιτάνας**, προστάτης των ανθρώπων και θεός του πολιτισμού.

Με διαταγή του Δία, ο Προμηθέας έπλασε τους ανθρώπους με **χώμα και νερό**.

Η ζωή των ανθρώπων ήταν δύσκολη. Ο Προμηθέας, για να τους βοηθήσει, τους χάρισε - κρυφά από το Δία - **τη φωτιά**. Έκλεψε τη φωτιά από τους θεούς και την έφερε μέσα σ' ένα **καλάμι** στους ανθρώπους. Με τις συμβουλές του, οι άνθρωποι έμαθαν τη δύναμη και τη χρήση της φωτιάς και η ζωή τους έγινε καλύτερη.

Μετά την κλοπή της φωτιάς, ο Δίας φοβήθηκε τη δύναμη των ανθρώπων και τιμώρησε τον Προμηθέα. Πρόσταξε να τον δέσουν με δυνατές **αλυσίδες** σ' ένα βουνό, τον Καύκασο. Ένας αετός πήγαινε κάθε μέρα και έτρωγε **το συκώτι** του. Τη νύχτα το συκώτι του ξαναγινόταν.

Το βασανιστήριο αυτό θα ήταν αιώνιο, αν δεν ερχόταν ο **ήρωας Ηρακλής** να ελευθερώσει τον Τιτάνα.

Μύθος των Ελλήνων

Προμηθέας.
Πίνακας της ζωγράφου Elsie
Russell, ελαιογραφία, 1994.

σελίδα 29 του βοηθήματος

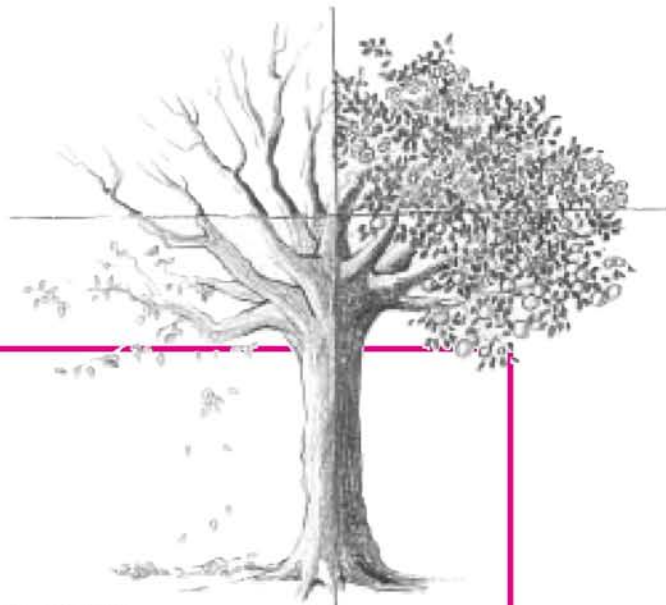
σελίδα 30 του βοηθήματος

Η ζεστή σούπα

Οι πρώτοι άνθρωποι, επειδή δεν μπορούσαν να βάζουν το **δερμάτινο σακούλι** πάνω στη φωτιά, έριχναν μέσα στη σούπα **καυτές πέτρες**. Έτσι ζέσταιναν και το νερό.

σελίδα 31 του βοηθήματος

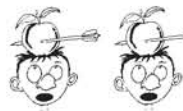
η άνοιξη
το καλοκαίρι
το φθινόπωρο
ο χειμώνας
οι τέσσερις εποχές του χρόνου

4. Οι άνθρωποι μιλούν

Η ενότητα αναφέρεται στη σταδιακή **εμφάνιση και ανάπτυξη της ομιλίας** στους ανθρώπους, με ιδιαίτερη έμφαση στον προβληματισμό για τις πιθανές συνθήκες ζωής που οδήγησαν στη διαμόρφωση και την ανταλλαγή των πρώτων εννοιών.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές:

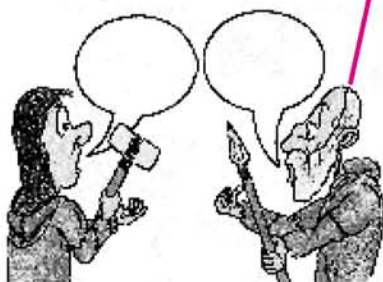
- * να προβληματιστούν για το **πώς άρχισε η ομιλία**: Κατά τη διάρκεια της οργάνωσης του κυνηγιού ή γύρω από την εστία και μέσα στην οικογενειακή θαλπωρή;
- * να μάθουν ότι, εκτός από τις **σπηλιές**, οι άνθρωποι κατοικούσαν και σε **καλύβες**, κοντά σε λίμνες και ποτάμια
- * να κατανοήσουν ότι οι άνθρωποι μετακινούνταν συνεχώς κατά την Εποχή των Πάγων.

Οι βασικές βιολογικές μονάδες των κυνηγετικών ομάδων του Homo erectus προοιωνίζουν πιθανότατα τις **πυρηνικές οικογένειες** του ανθρώπου, οι οποίες θεμελιώθηκαν στους **θεσμούς της οικιακής βάσης** και στην κατανομή των δραστηριοτήτων κατά φύλο.

Μια καλή **απόρρηση** για το μάθημα θα ήταν η ανάθεση ρόλων στα παιδιά για **δραματοποίηση**. «Είστε δύο, τρεις κυνηγοί, δεν ξέρετε να μιλάτε και βλέπετε ένα μεγάλο ήσυχο ζώο που είναι ιδανικός στόχος. Πεινάτε πολύ και πρέπει να πάτε φαγητό και στους άλλους ανθρώπους της οικογένειας. Πώς θα συνεννοηθείτε; Με χειρονομίες, με κραυγές; Πώς θα οργανώσετε την επίθεσή σας; Γιατί **πρέπει να συνεργαστείτε!**»

Οι άνθρωποι μιλούν

«Τα άβηλα φεύγουν,
τα γραμμένα μέσονται».
Παροιμία των Σουαίων

Πώς οι πρώτοι άνθρωποι μπορούσαν να κυνηγούν μεγάλα άγρια ζώα; Έπρεπε να μαζεψτούν **πολλοί κυνηγοί μαζί** μέσα στα χιόνια και να οργανώσουν μια παγίδα ή μια επίθεση.

κυνήγι

Έπεπα, τα κρύα βράδια κάθονταν όλοι μαζί **γύρω από τη φωτιά** για να φάνε και να ζεσταθούν. Εγκιθιαν τότε ωραία, ο ένας κοντά στον άλλο έγκιθε **σιγουριά**.

Κι έτσι χορτασμένοι, ζεσταμένοι, σίγουροι κι αγαπημένοι άρχισαν να **μιλούν** μεταξύ τους. Να μιλούν στους άλλους για τα κατορθώματα της ημέρας, να λένε ιστορίες για τα ζώα και τη φύση, να **οργανώνουν** τη ζωή τους. Ήταν όλοι μαζί μια **οικογένεια**, μια **φυλή**.

γύρω από τη φωτιά

σιγουριά
ομιλία
κατορθώματα
οικογένεια
φυλή

Μερικές οικογένειες ζούσαν σε σπηλιές αλλά και σε **καλύβες** φτιαγμένες κοντά σε λίμνες και ποτάμια. Μετακινούνταν συνέχεια. Ζούσαν στην Εποχή των Πάγων.

σπηλιές
καλύβες
μετακίνηση

Η εστία της φωτιάς του μαγειρέματος και η πηγή του φωτός και της ζέστης είχαν τη **βαθιά ψυχολογική δύναμη** που διατηρούν ακόμη και σήμερα. Όταν έπεφτε σκοτάδι, γύρω από την εστία συγκεντρωνόταν η κοινότητα, η οποία, είναι σχεδόν βέβαιο, είχε ήδη **επίγνωση** ότι αποτελούσε μια μικρή και αξιόλογη μονάδα απέναντι σ' ένα χαοτικό και εχθρικό περίγυρο. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, **η γλώσσα**, για την καταγωγή της οποίας δε γνωρίζουμε τίποτα, **σχηματοποιήθηκε** περισσότερο χάρη σ' ένα καινούριο είδος ομαδικής επικοινωνίας.

Γλώσσα - ομιλία

Για την ιστορία της γλώσσας πριν από τους πρόσφατους χρόνους **πολύ λίγα γνωρίζουμε**. Οι σύγχρονοι τύποι γλώσσας εμφανίστηκαν πολύ καιρό μετά την εξαφάνιση του *Homo erectus*. Ωστόσο, κάποιο είδος γλώσσας θα πρέπει να χρησιμοποιούνταν στο κυνήγι μεγάλων ζώων και οίγουρα όλα τα πρωτεύοντα εκφέρουν σήματα με σημασία. Τως να μη μάθουμε ποτέ **τι σύστημα επικοινωνίας** διέθεταν οι πρώτοι άνθρωπιδες αλλά μπορούμε να διατυπώσουμε μια λογική υπόθεση: Άρχισαν να διαχωρίζουν κραυγές, συγγενικές μ' εκείνες άλλων ζώων, σε ιδιαίτερους ήχους τους οποίους μπορούσαν να παραθέτουν με διαφορετική σειρά. Αυτό τους έδωσε τη δυνατότητα να διατυπώνουν διαφορετικά **μηνύματα** και αποτέλεσε ίσως τη μακρινή ρίζα της γραμματικής. Και σ' αυτή την περίπτωση όμως δεν είναι δυνατό να διαχωρίσουμε απολύτως μια εξελικτική διαδικασία από τις άλλες: Η καλύτερη όραση, η αυξανόμενη φυσική ικανότητα να αντιμετωπίζουν τον κόσμο ως σύνολο ευδιάκριτων αντικειμένων και ο πολλαπλασιασμός των τεχνουργημάτων χάρη στη χρήση εργαλείων, αναπτύσσονται ταυτόχρονα επί εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια στη διάρκεια των οποίων εξελίσσεται και η γλώσσα. Όλες αυτές οι **διαδικασίες** συνέβαλαν από κοινού στη συνεχή διεύρυνση της **διανοητικής ικανότητας**, ώσπου, κάποια μέρα, έγινε δυνατή η διαμόρφωση εννοιών και εμφανίστηκε η **αφηρημένη σκέψη**.

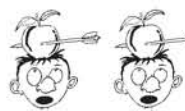
Η αλήθεια βέβαια είναι ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε με μεγάλη ακρίβεια για τη **συμπεριφορά** των ανθρωπιδών πριν από τον άνθρωπο, ούτε καν να κάνουμε κάποιες ακριβείς γενικεύσεις. Κινούμαστε σε μια ομίχλη, μέσα από την οποία διακρίνουμε κάποτε το θαμπό περίγραμμα πλασμάτων που, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, φαντάζουν όμοια με τον άνθρωπο και οικεία. Μπορούμε να ισχυριστούμε με μεγάλη σιγουριά ότι **το μυαλό τους** ήταν σε απίστευτο βαθμό διαφορετικό από το δικό μας ως εργαλείο καταγραφής του εξωτερικού κόσμου. Ωστόσο, όταν παρατηρούμε τον *Homo erectus*, αυτά που μας εντυπωσιάζουν περισσότερο είναι τα ανθρώπινα και όχι τα προανθρώπινα χαρακτηριστικά του. Από φυσική άποψη, ο *Homo erectus* έχει **εγκέφαλο** μεγέθους ανάλογου με το δικό μας. Κατασκευάζει **εργαλεία** –στο πλαίσιο όχι μόνο μιας τεχνικής παράδοσης–, οικοδομεί καταλύματα, καταλαμβάνει φυσικά καταφύγια εκμεταλλευόμενος **τη φωτιά** και εξορμά από αυτά για να κυνηγήσει και να συλλέξει την τροφή του. Το έργο αυτό το πραγματοποιεί ομαδικά, με την **πειθαρχία** που είναι απαραίτητη για να υλοποιηθούν πολύπλοκες επιχειρήσεις. Επομένως, διαθέτει κάποια **ικανότητα ανταλλαγής απόψεων** με την ομιλία.

Τα σύμβολα

Η **γλώσσα** επιτρέπει στους ανθρώπους να συνθέτουν προτάσεις που μπορεί να έχουν ή να μην έχουν σχέση με τον ορατό κόσμο. Έτσι, καθώς οι άνθρωποι άρχισαν να αντιλαμβάνονται τη **δύναμη των συμβόλων**, πιθανότατα άρχισαν να επινοούν και **τελετές**, δηλαδή πράξεις που επαναλαμβάνονται για τη συμβολική και όχι την πραγματική αξία τους. Έχουν βρεθεί δύο στοιχεία που παραπέμπουν σε **πιθανή τέλεση τελετουργιών** από τους *Homo erectus*: «παστέλ», κορμάτια κόκκινης ώχρας, δηλαδή κοκκινοχώματος, και πολλά κρανία από *Homo erectus* απ' τα οποία είχε αφαιρεθεί προσεχτικά ένα τμήμα του εγκεφάλου. Το δεύτερο στοιχείο πιθανόν υποδηλώνει κάποια τελετουργία κανιβαλισμού, όπου οι νικητές έπαιρναν τη δύναμη του πτηνμένου.

Οι μαθητές:

- * να μάθουν για τον **τρόπο ζωής** στις καλύβες της εποχής (400.000 π.Χ.) σε συνδυασμό με το κείμενο του βοηθήματος
- * να εκφράσουν τη γνώμη τους για το επιστημονικό πρόβλημα της **εμφάνισης της ομιλίας** στην πρώτη άσκηση
- * να αναλάβουν **ρόλους ανθρώπων** Homo erectus και να οδηγηθούν σε πιθανή **δραματοποίηση** μέσα από τη δεύτερη άσκηση.

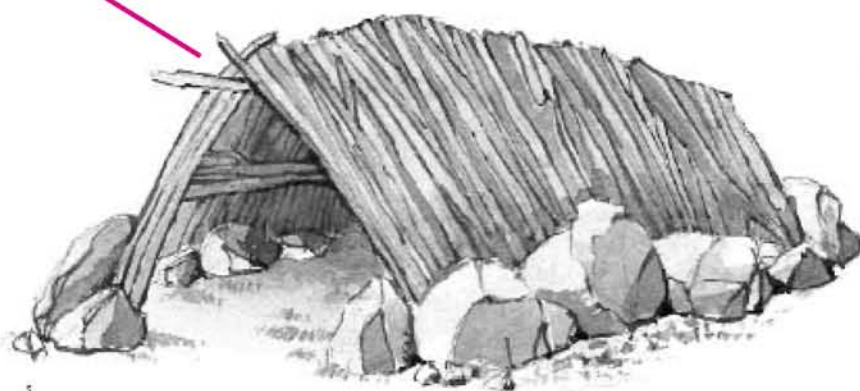
Η καλύβα της Terra Amata

Στην τοποθεσία Τέρρα Αμάτα (Αγαπημένη Γη) κοντά στη Νίκαια της **Γαλλίας**, ήρθαν στο φως το 1965-66 τα απομεινάρια ενός παλαιολιθικού οικισμού, όταν στην περιοχή χτίστηκε ένα οικοδομικό μεγαθήριο. Χρονολογείται πριν 300.000 με 400.000 χρόνια περίπου.

Η εγκατάσταση αυτή βρίσκεται σε μια απολιθωμένη παραλία και σε ύψος 30 μέτρων πάνω απ' το σημερινό επίπεδο της Μεσογείου. Αποτελείται απ' τις **βάσεις σκηνών** μήκους 8 έως 15 μέτρων. Η περίμετρος των σκηνών καθορίζεται από πέτρες μικρών και μεγάλων διαστάσεων, ενώ τα πατώματα έχουν ίχνη από τρύπες για τους κεντρικούς πασσάλους. Υποθέτουμε ότι τα πλαϊνά είχαν φτιαχτεί από πλεγμένα κλαδιά.

Στα τέλη της Παγετώδους του **Μίντελ**, το κλίμα ήταν λιγότερο τραχύ κι εχθρικό από άλλες περιοχές της Ευρώπης. Μια ορεινή κορόνα προστάτευε τον κόλπο της Τέρρα Αμάτα απ' τους σκληρούς βορειοανατολικούς ανέμους. Μια πηγή εκεί κοντά τροφοδοτούσε τους κατοίκους με πόσιμο νερό. Την **τροφή** τους την εξασφάλιζαν με μαλάκια (μύδια, στρείδια), χελώνες και μικρά ψάρια που ψάρευαν στη θάλασσα και στο ποτάμι που κυλούσε τα νερά του κοντά στον οικισμό. Τα ζώα της περιοχής πρέπει να ήταν πολλά και διάφορα. Απ' τα αποφάγια στο εσωτερικό των σκηνών, συμπεραίνουμε ότι οι **κυνηγοί** αυτοί προτιμούσαν νεαρά μεγάλα θηλαστικά όπως ελέφαντες, ρινόκερους, βόδια, γουρούνια, ελάφια κ.ά. Δεν περιφρονούσαν όμως και τα μικρότερα θηράματα (κουνέλια, πουλιά).

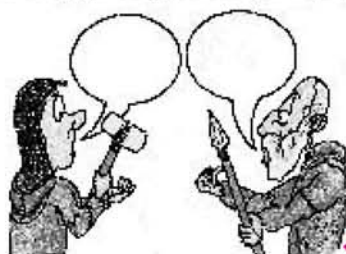
Η **λιθοτεχνία** της Τέρρα Αμάτα έχει ως πρώτη ύλη τα βότσαλα της περιοχής. Αποτελείται από χοντροφτιαγμένους χειροπελέκεις, αμφίπλευρα, σουβλιά και ξέστρα. Βρέθηκαν οστέινα εργαλεία, μερικά «παστέλ» κόκκινης ώχρας κι ένα στρογγυλωπό αποτύπωμα, ίσως από ξύλινη γαβάθα.

Συζητήστε πότε άρχισαν να μιλούν οι πρώτοι άνθρωποι.

γύρω από τη φωτιά;

στο κυνήγι για να οργανώσουν μια παγίδα;

Γράψτε τα λόγια των πρώτων ανθρώπων. Τι λένε; Τι σκέφτονται;

Ο προϊστορικός οικισμός της Τέρρα Αμάτα δε μας έδωσε ανθρώπινα απολιθώματα. Η χρονολόγηση και τα αρχαιολογικά ευρήματα αποδίδουν τον οικισμό σ' ένα είδος του **Homo erectus**. Απ' τους κατοίκους του όμως, μας έμεινε το αποτύπωμα πάνω στην άμμο ενός δεξιού πέλματος. Το **αποτύπωμα** αυτό έχει μήκος 24 εκ. κι αποτελεί τη μοναδική μαρτυρία για τη μορφή των ανθρώπων της Τέρρα Αμάτα.

Το σύνολο των αρχαιολογικών ευρημάτων μας δίνει μια ζωντανή εικόνα για την **καθημερινή ζωή** των κατοίκων. Απ' τα κατοικημένα εδάφη συμπεραίνουμε ότι οι κυνηγοί αυτοί στάθμευσαν πολλές φορές στην απάνερμη παραλία ακολουθώντας τη διαδρομή των κοπαδιών που κυνηγούσαν. Η τοποθεσία αυτή, με τη βλάστησή της και με την αφθονία σε πρώτες ύλες για την κατασκευή εργαλείων, ήταν ένα μέρος ιδανικό όχι μόνο για τη στάθμευση μιας μεγάλης ομάδας κυνηγών αλλά και για τις γυναίκες και τα παιδιά τους (βλ. σελ. 35 στο βοήθημα).

Στην πρώτη άσκηση δεχόμαστε ως σωστές και τις δύο εκδοχές, με την προϋπόθεση τα παιδιά να έχουν καταλάβει και να έχουν πάρει θέση για το πρόβλημα της ανάπτυξης της γλώσσας.

Στη δεύτερη άσκηση να γίνει σαφές ποια **bubbles** είναι για τις σκέψεις και ποια για τα λόγια των ανθρώπων. Η **δραματοποίηση** μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως στοιχείο αξιολόγησης και εμπέδωσης της ενότητας.

«Αρχαϊκός» Homo sapiens

Όποια και να είναι η εξέλιξη του Homo erectus, σήμερα πιστεύουμε ότι πριν από 500.000 έτη περίπου εμφανίστηκε στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική μια **προηγμένη ομάδα ανθρωπιδών**.

Αν και οι μορφές αυτές θυμίζουν πολύ τους Homo erectus, οι διαφορές τους είναι μεν μικρές αλλά σταθερές. Η κυριότερη από αυτές είναι ο **αυξημένος εγκέφαλος**. Οι ανθρωπίδες αυτοί ομαδοποιούνται κάτω από το γενικό όρο «Αρχαϊκός» Homo sapiens.

Οι «Αρχαϊκοί» Homo sapiens φαίνεται ότι διαφέρουν μεταξύ τους ανάλογα με την ευρύτερη γεωγραφική περιοχή όπου βρίσκονται. Επίσης, ανάλογα με τη **γεωγραφική προέλευση**, η εξελικτική πορεία τους ήταν και αυτή διαφορετική. Στην **Ευρώπη** παρατηρείται μια βαθμιαία αλλαγή, η οποία τελικά θα οδηγήσει στους Neanderthal. Στην **Αφρική**, όπου τα απολιθώματα είναι λίγα, είναι δύσκολη η παρατήρηση μιας εξελικτικής τάσης. Είναι, όμως, αρκετά εμφανές ότι ο σύγχρονος Homo sapiens αναπτύχθηκε πρώτα στην Αφρική από πληθυσμό του «Αρχαϊκού» Homo sapiens, την ίδια ώρα που οι μόνοι κάτοικοι στην Ευρώπη ήταν οι Neanderthal.

Σημαντικά **ευρήματα** Homo erectus και «Αρχαϊκών» Homo sapiens βρέθηκαν σε:

Trinil στην Ιάβα

Lantian στην ανατολική Κίνα

Mauer στη Γερμανία

Saccopastore στην Ιταλία

Solo στην Ιάβα

Broken-Hill στη (Ροδεσία) Ζάμπια

Saldanha στη Νότια Αφρική

Atapuerca στην Ισπανία

Azylch στο Αζερμπαϊτζάν

Γαλλία

Γιουγκοσλαβία

Ουγγαρία

Ελλάδα

Μαρόκο

Αλγερία

Τανζανία

Αιθιοπία

Ινδονησία

Πετράλωνα, Steinheim και Swanscombe

Στο διάστημα ανάμεσα στις Παγετώδεις του Μίντελ (Mindel) και Ρίς (Riss), **250.000 χρόνια πριν** περίπου, εξαπλώθηκε στην **Ευρώπη** ένας ανθρωπίνος πληθυσμός με χαρακτηριστικά πιο εξελιγμένα απ' αυτά του Homo erectus. Τα ελάχιστα πρώιμα ανθρώπινα απολιθώματα έχουν προκαλέσει πολλές συζητήσεις.

Μερικά **διάσπαρα κρανία** που βρέθηκαν στην Ευρώπη φαίνεται ότι ανήκουν σ' αυτό το μεσοδιάστημα, εποχή τόσο διαφορετική κλιματολογικά από τη δική μας, κατά την οποία ελέφαντες έβοσκαν στην ημιτροπική κοιλάδα του Τάμεση και οι πρόγονοι των λιονταριών αναζητούσαν τη λεία τους σε μια περιοχή που θα εξελισσόταν αργότερα στο γνωστό μας Γιορκοάιρ. Το **κρανίο «Σουάνσκομ»**, που πήρε το όνομά του από το μέρος όπου βρέθηκε, δείχνει ότι το ον στο οποίο ανήκε πρέπει να είχε μεγάλο εγκέφαλο (περίπου 1300 κ.εκ.). Κατά τα άλλα, όμως, δεν έμοιαζε και πολύ με τον σύγχρονο άνθρωπο.

Το άλλο παράδειγμα είναι ο «**άνθρωπος του Στάνχαϊμ (Steinheim)**». Τα λείψανά του προέρχονται απ' την ομώνυμη περιοχή της Γερμανίας. Το κρανίο διαφέρει μορφολογικά από το κρανίο του Homo sapiens αλλά και πάλι έχει μεγάλη χωρητικότητα εγκεφάλου.

Στο γνωστό **σπήλαιο των Πετράλωνων** στη Χαλκιδική βρέθηκε το 1960 από τον **Α. Πουλιανό** ένα ανθρώπινο απολιθωμένο κρανίο, ο **Αρχάνθρωπος των Πετράλωνων**. Η **πιθανή ηλικία** του διαπιστώθηκε ότι είναι περίπου 700.000 χρόνων, και διασταυρώθηκε με δέκα τουλάχιστον διαφορετικές μεθόδους (Α. Ν. Πουλιανός¹). Άλλη ηλικία που του αποδίδεται είναι αυτή των 260.000 χρόνων. Πολλά από τα **λίθινα εργαλεία** που έχουν βρεθεί στο σπήλαιο είναι **δεξιόχειρα**, γεγονός που υπαγορεύει ότι ο Αρχάνθρωπος χρησιμοποιούσε κάποιο **είδος έναρθρου λόγου**.

Η κρανιακή χωρητικότητα προσεγγίζει τα 1220 με 1230 κυβ. εκατ. και θεωρείται ότι ανήκει σε κάποιο μεταβατικό τύπο.

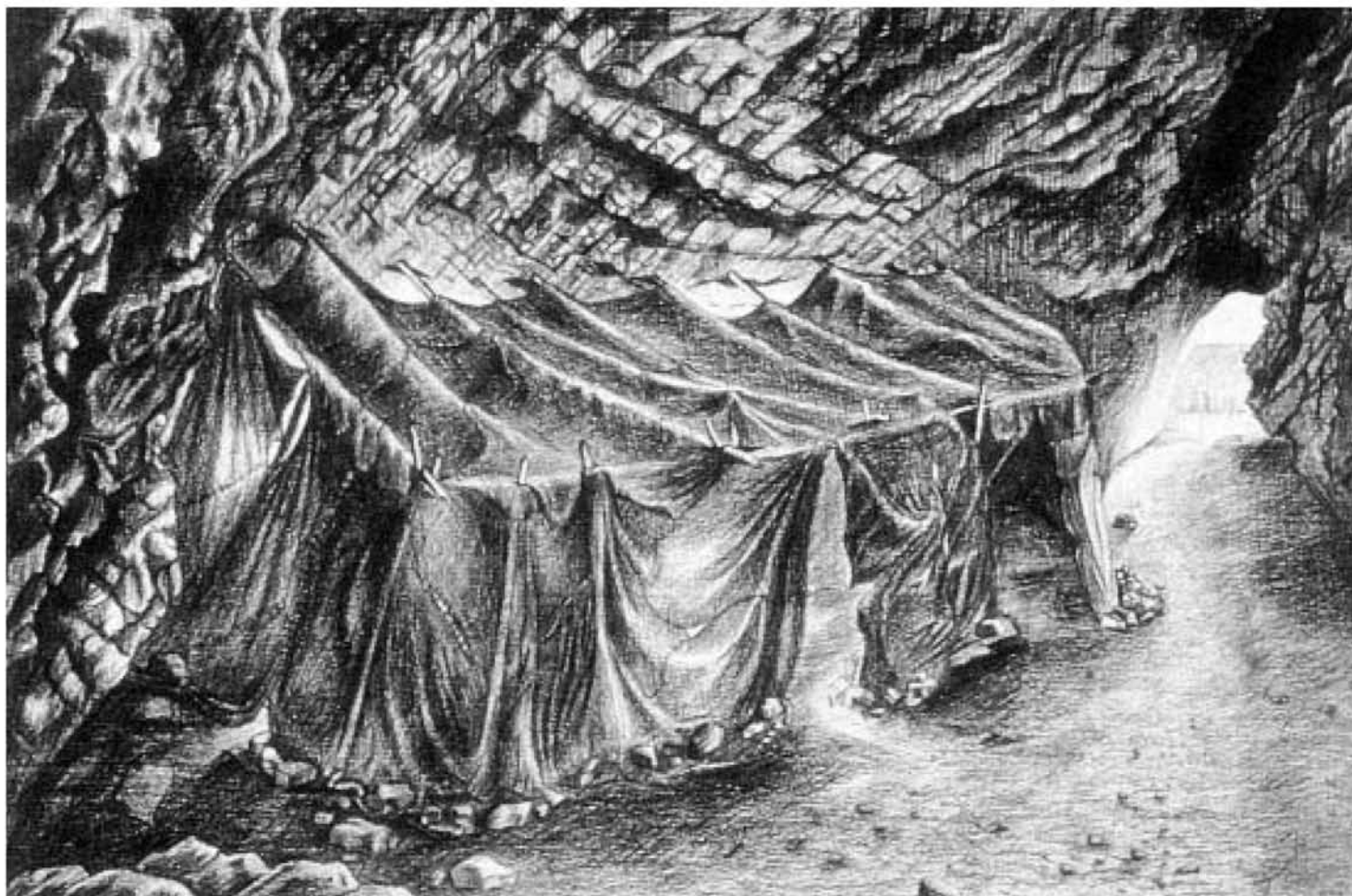
¹Ο ανθρωπολόγος Α. Ν. Πουλιανός έχει ερευνήσει τη Βόρεια Ελλάδα και έχει ανακοινώσει σημαντικά συμπεράσματα βασισμένα σε εκπληκτικά ευρήματα, των οποίων η χρονολόγηση αποτελεί θέμα επιστημονικής διαμάχης. Η θεωρία του για την παλαιότητα των ανθρώπινων ιχνών στον ελλαδικό χώρο δεν έχει γίνει παγκοσμίως αποδεκτή.

Στην **Ευρώπη**, λίγο πριν από το 100.000 π.Χ., ζούσαν όντα τα οποία πρέπει πλέον να αποκαλούνται ανθρώπινα. Στην περιοχή του **Ντορντόν** υπάρχουν σπήλαια, τα οποία πρέπει να κατοικούνταν επί 50.000 χρόνια – από το 90.000 ως το 40.000 π.Χ. Οι πολιτισμοί, επομένως, αυτών των ανθρώπων επιβίωσαν στη διάρκεια μιας περιόδου μεγάλων κλιματολογικών αλλαγών: Τα πρώτα ίχνη τους ανήκουν σε μια θερμή εποχή μεταξύ δύο παγετώνων, ενώ τα τελευταία φτάνουν ως τα μέσα της Τέταρτης εποχής των παγετώνων. Το γεγονός αυτό πιστοποιεί μια **εντυπωσιακή συνέχεια**, σε αντιπαράθεση με τις μεγάλες μεταβολές της χλωρίδας και της πανίδας που θα πρέπει να σημειώθηκαν στις περιοχές αυτές. Για να επιβιώσουν οι πολιτισμοί αυτοί για τόσο μεγάλο διάστημα, θα πρέπει να διέθεταν πολύ **μεγάλη ικανότητα προσαρμογής**.

Το σπήλαιο του **Λαζαρέτ (Lazaret)** βρίσκεται στην περιοχή της νότιας Γαλλίας και κατοικήθηκε στη διάρκεια της Παγετώδους του Ρις. Οι κάτοικοί του, για να προστατευθούν απ' το δριμύ ψύχος, κατασκεύασαν ένα είδος ξύλινου φράχτη. Φαίνονται ακόμη τα πέτρινα υποστηρίγματα.

Το πάτωμα παρουσιάζει ίχνη φωτιάς. Σ' ένα βράχο, κοντά στην είσοδο, βρέθηκε το κρανίο ενός λύκου.

Η Τρίτη παγετώδης ή **Παγετώδης του Ρις** ήταν η μεγαλύτερη σε διάρκεια και σε έκταση. Οι παγετώνες αρκτικού τύπου εισέβαλαν στο βόρειο ημισφαίριο φτάνοντας μέχρι τα πιο χαμηλά επίπεδα.

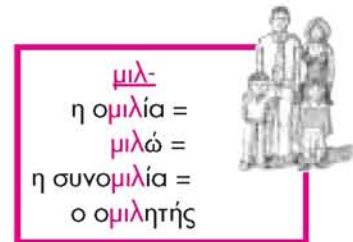
Παρ' όλη τη δριμύτητα του ευρωπαϊκού κλίματος, ο άνθρωπος κατοίκησε στις περιοχές γύρω απ' τους πάγους και κατάφερε να επιζήσει κυνηγώντας τα ζώα του βουνού που είχαν κατέβει χαμηλότερα.

Οι καλύτερα γνωστοί «**Αρχαίοι**» **Homo sapiens** είναι οι **Νεαντερτάλιοι** (*Homo sapiens neanderthalensis*) από την Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Οι ανθρωπίδες αυτοί είναι σαφώς διαφορετικοί από τα προηγούμενα είδη, όπως επίσης και από τους ακόλουθους *Homo sapiens*, με σημαντικές βιολογικές διαφορές.

Από το βοήθημα..

σελίδες 33 ως 36

σελίδα 34 του βοηθήματος

μιλ-
η ομιλία =
μιλώ =
η συνομιλία =
ο ομιλητής

Απ' ό,τι γνωρίζουμε, μόνο οι άνθρωποι έχουν επινοήσει έναν **κώδικα συμβόλων** που τους αναγκάζει να **ονομάζουν** τα πράγματα.

σελίδα 35 του βοηθήματος

Η καλύβα Terra Amata

Οι άνθρωποι που ζούσαν σ' αυτήν τη **μακριά και μεγάλη καλύβα**, έτρωγαν ψάρια, μύδια, στρείδια, χελώνες, κουνέλια και πουλιά. Ακόμη κυνηγούσαν κι έτρωγαν τα μικρά ελαφιών, ελεφάντων, γουρουνιών, ρινόκερων και βοδιών.

Έφτιαχναν τις καλύβες τους από **κλαδιά που τα έπλεκαν** μεταξύ τους. Μέσα έστρωναν **δέρματα και πέτρες**. Στη μέση βρισκόταν αναμμένη η φωτιά που ζεσταίνει, φωτίζει και συγκέντρωνε τη φυλή.

Μέσα στις καλύβες έφτιαχναν εργαλεία, έτρωγαν και κοιμόνταν. **Ζούσαν εκεί για λίγο καιρό** και μετά έφευγαν ψάχνοντας για καινούριο κυνήγι.

φτιαχν-
φτιαγμένος, -η, -ο
φτιάχνω
το **φτιάξιμο**

η φυλή = Πολλές οικογένειες που ήταν συγγενείς, έκαναν μια φυλή. Μιλούσαν την ίδια γλώσσα και είχαν τις ίδιες συνήθειες. Έμεναν όλοι μαζί και συνήδως μετακινούνταν μαζί.

Εδώ δίνεται ο **ορισμός της φυλής** με ανθρωπολογική έννοια. Είναι αρκετά δύσκολο για τα παιδιά να κατανοήσουν αυτή την έννοια, γι' αυτό και δίνεται τόση έμφαση στον ορισμό. Η εξήγηση επαναλαμβάνεται μέσα στο βοήθημα κάθε φορά που υπάρχει η λέξη στο κείμενο.

σελίδα 36 του βοηθήματος

Ιζανάμι και Ιζανάγκι

Στην αρχή του κόσμου ο ουρανός και η γη ήταν ένα.

Μέσα από το χάος βγήκε ένα **καλάμι** που ξεχώρισε τον κόσμο. Ύστερα, η **θεά Ιζανάμι** και ο **θεός Ιζανάγκι** άρχισαν να ανακατεύουν τον ωκεανό μέχρι που αυτός έπηξε και παρουσιάστηκε το **πρώτο νησί**. Εκεί οι δυο θεοί έχτισαν **το σπίτι τους**. Το **πρώτο τους παιδί** το ονόμασαν **Χιρούκο** και αργότερα έγινε ο **θεός των ψαράδων**.

Μύθος της Ιαπωνίας

λογ-
τα **λόγια**
ο **λόγος**
οι **λόγοι**
η **λογοτεχνία**
ο **λογαριασμός**

5. Η ζωή γίνεται καλύτερη

Η ενότητα αναφέρεται στην εξελιγμένη μορφή **Homo neandertalensis**. Έμφαση δίνεται στα πρώτα στοιχεία που πιστοποιούν την ύπαρξη πολιτισμού, κοινωνικής ευαισθησίας και μεταφυσικών ή θρησκευτικών ανησυχιών.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την εξέλιξη των δυνατοτήτων του ανθρώπινου μυαλού
- * για τη βελτίωση της ικανότητας ομιλίας
- * για την αλλαγή στον τρόπο που αντιλαμβάνονταν τον κόσμο και για την εμφάνιση -πιθανότατα για πρώτη φορά- στοιχείων πολιτισμού
- * για την κατασκευή πολλών και εξειδικευμένων εργαλείων καθώς και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης.

Σχέδιο καλύβας βασισμένο σε ευρήματα από την Ουκρανία. Μουστεριανός πολιτισμός.

Η οβάλ αυτή καλύβα των 10 x 7 μέτρων κατασκευάστηκε από κυνηγούς μαμούθ και τάρανδων. Για την κατασκευή της χρειάστηκαν 12 κρανία, 34 ωμοπλάτες και λεκάνες, 5 σιαγόνες και 14 χυλιόδοντες. Στο εσωτερικό φαίνονται ακόμη τα ίχνη πολλών εστιών φωτιάς με στάχτες και καμένα οστά. Οι οικιακές δραστηριότητες λάβαιναν χώρα στο εξωτερικό του οικήματος.

Μαζί με τον άνθρωπο του Νεάντερταλ, στα ίδια ψυχρά κλίματα ζούσαν ζώα κατάλληλα εφοδιασμένα ώστε να αφηφούν το κρύο - αποτέλεσμα μακρόχρονης εξέλιξης. Τάρανδοι, μαμούθ, τριχωτοί ρινόκεροι, αίγαγροι, ελάφια και βίσσες - όλα αυτά τα ζώα παρείχαν μεγάλες ποσότητες κρέατος στον άνθρωπο. Φαίνεται ότι διατηρούσαν αυτό το κρέας μέσα σε κοιλώματα που έσκαβαν στο χιόνι.

Ιεροτελεστίες ταφής

Η ύπαρξη μεγάλης ποσότητας γύρης γύρω από το σκελετό ενός ανθρώπου του Νεάντερταλ (60.000 χρόνια π.Χ.) μαρτυρεί ότι υπήρχαν λουλούδια γύρω από το σώμα του (οπίλιαιο Shanidar, Ιράκ).

Ξέστρο και αιχμή Levallois (60.000 - 40.000 χρόνια πριν) από την περιοχή Βένετο, Ιταλία. (Μουσ. πολιτισμός, ΔΜΦΙ Βερόνας, Γεωλ. Ινστ., Φερράρα, Ιταλία).

Έχει βρεθεί ο σκελετός ενός ανθρώπου του Νεάντερταλ που είχε χάσει το δεξί του χέρι χρόνια πριν από το θάνατό του. Ο άνθρωπος αυτός πρέπει να ήταν πολύ εξαρτημένος από τους άλλους και να συντηρούνταν από την ομάδα παρά την αναπηρία του.

Λεπίδες που αποσπάστηκαν από την επιφάνεια του πυρήνα. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εργαλεία με τις κοφτερές τους πλευρές ή να διαμορφωθούν σε εργαλεία μετά από νέα επεξεργασία (τεχνική Levallois).

Ένα παράδειγμα της σύνθετης διανοητικής ικανότητας μας δίνει ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιούσε την «τεχνολογία»: Από τις ανακαλύψεις των ξέστρων, τα οποία χρησιμοποιούσε για να κατεργαστεί τα δέρματα και τις προβιές των ζώων που σκότωνε, γνωρίζουμε ότι ο άνθρωπος του Νεάντερταλ φορούσε ρούχα (αν και δεν έχει διασωθεί τίποτα).

Η ζωή γίνεται καλύτερη

Χιλιάδες χρόνια περνούσαν.

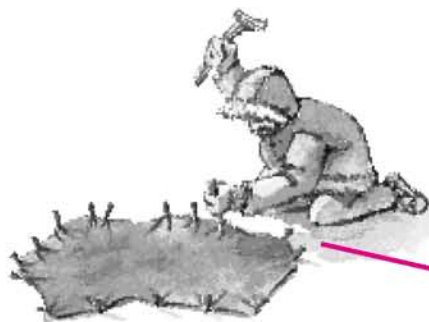
Το μυαλό των πρώτων ανθρώπων γινόταν όλο και πιο έξυπνο.

Μιλούσαν αρκετά καλά και καταλάβαιναν τον κόσμο γύρω τους διαφορετικά. Φρόνιζαν τους αρρώστους και τους γέρους.

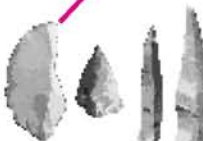
Έθαβαν τους νεκρούς βάζοντας κοντά τους λουλούδια, κέρατα ζώων ή καϊκινόχωμα.

Τα εργαλεία τους ήταν πιο κοφτερά και λεπτά. Τώρα οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν την πέτρα, τα κόκαλα και τα κέρατα των ζώων. Είχαν διαφορετικά εργαλεία: τσεκούρια, μαχαίρια, ξυστρες για τα δέρματα, βελόνες για ράψιμο και όπλα. Ζούσαν στο κρύο και στους πάγους και ήταν ντυμένοι με δέρματα. Κατοικούσαν στην Ευρώπη, στην Ασία και στην Αφρική.

φροντίδα

ταφή

διαφορετικά εργαλεία καλύβας και ρούχα από δέρμα

Ταφή

Από οριομένες ενδείξεις, πιστεύουμε ότι ο άνθρωπος του Νεάντερταλ είχε φτάσει σε ένα **βαθμό υψηλής κουλτούρας**. Το γεγονός αυτό μας το μαρτυρεί όχι μόνο η υιοθέτηση σε ευρεία κλίμακα μιας περίπλοκης και σύνθετης μεθόδου απολεπίσματος της πέτρας –γνωστή ως τεχνική «Λεβαλλουά» (Levallois)– αλλά, πάνω απ' όλα, το θάψιμο των νεκρών. Οι **ενταφιασμοί** συνοδεύονταν από προσφορές αντικειμένων και τροφής και τα επεισόδια τελετουργικού κανιβαλισμού αποδίδουν στους ανθρώπους του Νεάντερταλ υψηλή ποιότητα σκέψης. Σ' αυτούς ανάγεται η σύλληψη της **ιδέας κάποιας μεταθανάτιας μορφής ζωής**.

Στη Λα Φερασί της Γαλλίας οι ώμοι και το κεφάλι ενός ενήλικα βρέθηκαν σκεπασμένα με τρεις πέτρινες πλάκες.

Το **κρανίο του ανθρώπου του Cîrceo (Ιταλία)** βρέθηκε τοποθετημένο στο κέντρο ενός κύκλου από πέτρες, γυρισμένο ανάποδα. Το κρανίο είναι τεχνητά ανοιγμένο.

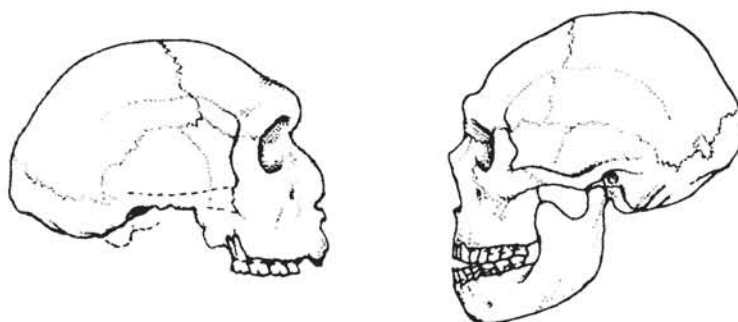
Συχνά, οι σκελετοί περιβάλλονταν από εργαλεία πυρίτη και κόκαλα ζώων. Στο Ουζμπεκιστάν, ένα θαμμένο μικρό αγόρι βρέθηκε καθισμένο στις φτέρνες, ανάμεσα σε κέρατα αίγαγρων.

Homo neandertalensis

Η τελευταία (4n) **Παγετώδης του Βουρμ**¹, που άρχισε από το 100.000 π.Χ. και τελείωσε πριν από το 10.000 π.Χ., χαρακτηρίζεται από δύο **κυρίαρχα συμβάντα**: την εμφάνιση των δύο «**εμφρόνων**» **ανθρώπων**: του Νεαντερταλίου και του Συγχρόνου ανθρώπου.

Στη Δυτική Ευρώπη μπορούμε να παρακολουθήσουμε εύκολα την **εξέλιξη του κρανίου** του Ορθίου ανθρώπου προς την τυπική μορφή του Νεαντερταλίου: προεξοχή ή «κότσο» (chignon) στο πίσω μέρος του κρανίου, έντονα υπερόφρνα τόξα, ανύπαρκτα μάλα παρειών, πρόσωπο προτεταμένο, μύτη προεξέχουσα, οιαγόνα όπου το πηγούνι δεν υπήρχε ακόμα, είναι τα **χαρακτηριστικά** αυτού του ανθρώπου. Το ύψος του ήταν 1,50 με 1,60 μ. περίπου και ήταν **σωματώδης**. Ο μορφολογικός και σωματοσκοπικός χαρακτήρας του ήταν αποτέλεσμα προσαρμογής σε περιβάλλον με ψυχρές κλιματολογικές συνθήκες.

¹Würm: Ο τελευταίος παγετώνας που πήρε τ' όνομά του από έναν παραπόταμο του Δούναβη (100.000 - 10.000 π.Χ.).

Οι Νεαντερτάλιοι εμφανίστηκαν το 80.000 π.Χ. και χάθηκαν το 35.000 π.Χ. (πιθανότατα υπάρχουν από το 200.000) και δεν είναι σε καμιά περίπτωση οι πρόγονοι του Σύγχρονου ανθρώπου (*Homo sapiens sapiens*). Τα θέματα της φυλογενετικής τους **προέλευσης** και **μετεξέλιξης** από και σε μορφές αρχαϊκού *sapiens* είναι αντικείμενα επιστημονικής συζήτησης.

Λείψανά τους ανακαλύφθηκαν για **πρώτη φορά στο Νεάντερταλ της Γερμανίας** (γι' αυτό και οι άνθρωποι του συγκεκριμένου τύπου ονομάζονται συνήθως άνθρωποι του Νεάντερταλ). Το κρανίο τους είχε τόσο περίεργο σχήμα, ώστε για μεγάλο χρονικό διάστημα επικρατούσε η άποψη ότι ήταν κρανίο σύγχρονου πλινθίου. Η επιστημονική έρευνα έχει αφήσει **ανερμύνετα** πολλά πράγματα. Θεωρείται γενικά ότι ο άνθρωπος του Νεάντερταλ αποτελεί ένα **υποείδος** αποκομμένο λόγω απρόβλεπτων περιστατικών που συνδέονταν με τους παγετώνες.

Μέχρι πρότινος, οι ανακαλύψεις λειψάνων του ανθρώπου του Νεάντερταλ περιορίζονταν στη Δυτική Ευρώπη. Πρόσφατα όμως, **βρέθηκαν λείψανα** στο Μαρόκο, στη βόρεια Σαχάρα, στο όρος Κάρμπλος της Παλαιστίνης και σε άλλες περιοχές της Εγγύς Ανατολής και του Ιράν. Ακόμη, **στην Ελλάδα** (Απείδημα Μάνης) και στην Ισπανία (Atapuerca), προεκτείνοντας τη φυλογενετική του ιστορία κατά 200 ως 300 χιλιάδες χρόνια στο παρελθόν. Λείψανα αυτού του εξαιρετικά επιτυχημένου είδους ανακαλύφθηκαν επίσης στην Κεντρική Ασία και την Κίνα, όπου τα πρωιμότερα ευρήματα ανάγονται μάλλον περίπου στο 200.000 π.Χ. Στις αρχές της τελευταίας εποχής των παγετώνων, γύρω στο 80.000 π.Χ., αντικείμενα κατασκευασμένα από τον άνθρωπο του Νεάντερταλ ήταν διασκορπισμένα σε ολόκληρο το **βόρειο ημισφαίριο του Παλαιού Κόσμου**. Τα αντικείμενα αυτά παρουσιάζουν διαφορές τεχνικής και φόρμας. Η αρχέγονη **πολιτιστική ενότητα** φαίνεται ότι τελικά **κατακερματίστηκε**, με αποτέλεσμα την εμφάνιση διαφορετικών πολιτιστικών παραδόσεων.

Η **εξάπλωση** των Νεαντερτάλιων είναι **πιο πλατιά** απ' όσο μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε τα οστέινα ευρήματα. Το επίπεδο της εξάπλωσής τους σχηματίζει ένα χάρτη αρκετά εκτεταμένο που μας προσφέρεται απ' τη μουστεριανή λιθοτεχνία, χαρακτηριστική των Νεαντερτάλιων. Ο **Μουστεριανός πολιτισμός** πήρε τ' όνομά του από την ομώνυμη περιοχή της **Dordogne στη Γαλλία**, όπου βρέθηκαν πολλά ευρήματα.

Ο άνθρωπος του Νεάντερταλ δεν κατοίκισε μόνο στις σπηλιές, υπάρχουν στοιχεία για οικισμούς στην ύπαιθρο και για στεγασίες σε βραχосκεπές. Η **δομή της κατοικίας** στη μουστερία περίοδο, οι διάφοροι τύποι χτισμένων εστιών καθώς και ο νομαδισμός του ανθρώπου του Νεάντερταλ, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρχε μια αυστηρά καθορισμένη μικροπεριοχή με μία κύρια **μόνιμη ή ημιμόνιμη εγκατάσταση**, όπου λάβαιναν χώρα δραστηριότητες όπως το κυνήγι, η περισυλλογή, η κατεργασία των λίθινων πρώτων υλών κ.ά.

Σε πιο ανοικτές περιοχές, όπως για παράδειγμα στη **ρώσικη πεδιάδα**, το μοντέλο της κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης ίσως να διέφερε. Τα αρχαιολογικά δεδομένα από τη θέση Molodova, στην κοιλάδα του Δνειότερου [εικόνα καλύβας], υπονοούν μια πιο μόνιμη εγκατάσταση.

Οι Νεαντερτάλιοι είχαν **εγκέφαλο** ίδιου μεγέθους με το δικό μας, αλλά, λόγω του σχήματος των φωνητικών τους διόδων, δεν μπορούσαν να προφέρουν όλους τους **ήχους**.

Πολυάριθμα **κρανία αρκούδας** (*ursus spelaeus*), έντεχνα τοποθετημένα, μας κάνουν να υποθέσουμε την ύπαρξη λατρείας των Νεαντερτάλιων προς αυτήν.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την εφεύρεση του **ακοντίου** με λίθινη αιχμή από τους **Homo neanderthal**
- * για την **κοινωνική οργάνωση** σε οικογένειες και φυλές καθώς και για την αρχή της **εξειδίκευσης**.

Λίθινη αιχμή: 100.000 χρόνια πριν, κοινότητες στη Σαχάρα χρησιμοποιούσαν μικρότερα εξειδικευμένα εργαλεία. Πολλά έχουν βρεθεί στην περιοχή Μπρ ελ Ατέρ στην Τυνησία. Οι τριγωνικές αιχμές ίσως χρησιμοποιούνταν σε ξύλινα ακόντια.

Αιχμή: Τριγωνικό εργαλείο από πέτρα, οστό ή κέρατο, με πολύ αιχμηρή άκρη. Η ύπαρξη μίσχου διευκόλυνε την τοποθέτησή της σε ακόντια ή βέλη.

Παρόλο που δεν υπάρχουν ίχνη κάποιας τεχνικής **ραφίματος**, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιούσαν τα δέρματα των ζώων για την κατασκευή **ενδυμάτων** και υποδημάτων.

Μουστεριανός πολιτισμός, 60.000-40.000 χρόνια πριν (περιοχή Βένετο, Ιταλία, βλ. σελ. 21 β.μ.).

Με την **ξύστρα** έξυναν τα δέρματα για να τα μαλακώσουν και να τα προετοιμάσουν για **ράφιμο**.

Το **ομαδικό κυνήγι** μεγάλων θηραμάτων, που για πρώτη φορά εμφανίζεται τόσο εκτεταμένο, δε γίνεται χωρίς **συνέπειες** για τους Neanderthal. Οι ερευνητές κάνουν λόγο για σοβαρούς **τραυματισμούς**, παρόμοιους με αυτούς των σημερινών αθλητών του ροντέο. Από την άλλη πλευρά, δεν παρουσιάζονται ικανοί να σκεφτούν τους προώστες. **Μπήγουν** παρά πετούν τα ακόντιά τους, πράγμα που τους φέρνει πολύ κοντά στον κίνδυνο.

μύσησπιον
φυλή
διαφορετικές ασχολίες

Για πρώτη φορά οι κυνηγοί έβαλαν μύτη σ' ένα μακρύ ξύλο, **το ακόντιο**. Μέσα στην **οικογένεια** και τη **φυλή**, ο καθένας είχε **διαφορετική ασχολία**. Άλλοι κυνηγούσαν, άλλοι μαγείρευαν, άλλοι έφτιαχναν εργαλεία, όπλα και δερμάτινα ρούχα, άλλοι μάζευαν τροφή και ξύλα.

Τι έκαναν τα παιδιά:

Πώς χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι τα **κόβει εργαλεία**; Ένας **κόβει εργαλείο** με την εργασία του παιδιού.

Βελόνες

πέτρινη μύτη για τσεκούρι

μύτη

ξύστρα

πέτρινη μύτη για τσεκούρι

Ξύνει το δέρμα.

Κόβει με τσεκούρι.

Κρατάει ακόντιο.

Ράβει.

Χρησιμοποιεί τσεκούρι.

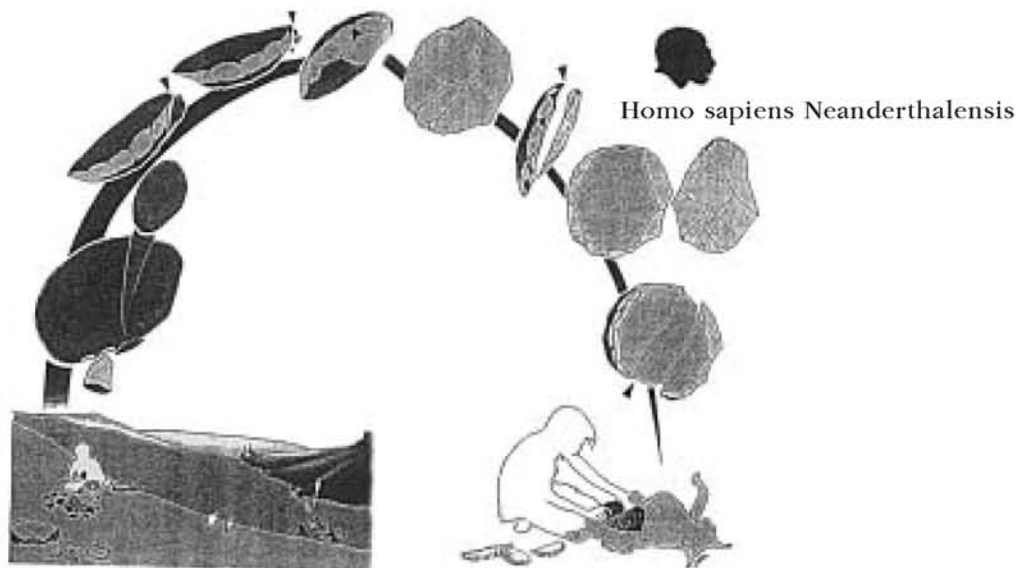
Στην **πρώτη άσκηση**, η εργασία αφορά τις **ασχολίες των παιδιών** και έχει **σκοπό** να προκαλέσει ανάλογη **συζήτηση** και προβληματισμό στην τάξη. Οι μαθητές θα βοηθηθούν να ανασύρουν στη μνήμη τους τις πληροφορίες που έχουν ήδη για τους ανθρώπους της εποχής και να παίξουν ανάλογους **ρόλους** λειτουργώντας συνδυαστικά. Οι επιστήμονες θεωρούν ότι τα παιδιά βοηθούσαν τις μητέρες τους κυρίως στη συλλογή καρπών και άλλων τροφών καθώς και στη φροντίδα της φωτιάς (συλλογή καύσιμης ύλης και διατήρηση).

Κατά τη Μέση παλαιολιθική, είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς ένα **χειροπέλεκυ** από μια διπρόσωπη **φυλλόσχημη αιχμή**.

Η **δεύτερη άσκηση** είναι απλή και κύριος **στόχος** της είναι να δείξει στους μαθητές μερικές από τις κυριότερες **ασχολίες** των ανθρώπων της εποχής. Επίσης, δείχνει -αν επεκταθεί ο δάσκαλος ανάλογα- τη **σημασία** ενός λίθινου ευρήματος για τις επιστήμες της αρχαιολογίας και της ιστορίας. Κατά συνέπεια, αποτελεί **αφόρμηση** για την επόμενη ενότητα - σελίδα 25: Τα πιο παλιά σημάδια.

Η Μέση παλαιολιθική χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση της **τεχνικής Λεβαλλούα**, δηλαδή της προσχεδιασμένης απόκρουσης. Ετοιμάζοντας **το κομμάτι του πυρίτη** κατάλληλα, μπορούσαν ν' αποκόψουν από ένα και μόνο κομμάτι μια αρκετά μεγάλη ποσότητα κοφτερών, χρησιμοποιώντας εργαλείων: μαχαίρια, ξυστρες (ξέστρα), λεπίδες και άλλα. Αντί να ξύνουν μία πέτρα ώσπου να γίνει εργαλείο, τη χάραζαν και, στη συνέχεια, χτυπώντας την, απέκοβαν τα **προσχεδιασμένα κομμάτια**.

Η πρώτη γενοκτονία;

Στον άνθρωπο του **Νεάντερταλ** οφείλουμε τις πρώτες μαρτυρίες που έφτασαν μέχρι εμάς για το σχηματισμό αφηρημένων σκέψεων, τις τεχνικές επεξεργασίας του πυριτόλιθου, τους ενταφιασμούς και ορισμένα σημάδια χαραγμένα σε βότσαλα ανεξιχνίαστης ακόμη σημασίας. Όλα αυτά είναι **έκφραση της κουλτούρας** του που κατάφερε να επιζήσει γιατί την υιοθέτησε ο **άνθρωπος του Cro-Magnon**. Δεν είναι καθόλου δύσκολο να αντιληφθεί κανείς γιατί οι Neanderthal δεν επέζησαν μετά την εμφάνιση του σύγχρονου Homo sapiens. Τα αρχαιολογικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, όπως είναι τα εργαλεία, ο τρόπος εκμετάλλευσης του χώρου, η διατροφή και η ικανότητα προσαρμογής, δείχνουν ότι ήταν **κατώτεροι**. Αυτό που είναι, ίσως, δύσκολο να απαντηθεί είναι: **Πώς εξαφανίσθηκαν οι Neanderthal;**

Υπάρχουν **δύο υποθέσεις**: Είτε αντικαταστάθηκαν, κατά κάποιον τρόπο, από τους σύγχρονους Homo sapiens είτε εξελίχθηκαν σε σύγχρονους Homo sapiens.

Σύμφωνα με την **πρώτη**, μάλλον ισχυρότερη, άποψη, ο άνθρωπος του Νεάντερταλ **αντικαταστάθηκε** ολοσχερώς από τον σύγχρονο Homo sapiens, που είχε εξελιχθεί στην Αφρική και στη συνέχεια μετανάστευσε στην Ευρώπη, προκαλώντας την εξαφάνιση του πρώτου. Αρχικά προς την Ασία και μετά προς την Ευρώπη, ο **Homo sapiens** σάρωσε στο πέρασμά του τα συγγενικά του ανθρώπινα είδη, όπως πιστεύουν ορισμένοι επιστήμονες, στηρίζοντας την άποψή τους εν μέρει στο γεγονός ότι **δεν υπάρχουν ευρήματα ενδογαμίας** μεταξύ των ανθρώπινων ειδών. Το σενάριο όμως ενός **ολοκαυτώματος** στη λίθινη εποχή δεν υποστηρίζεται από ευρήματα, όπως οσκελούς Νεάντερταλ με τραύματα από όπλα της εποχής, μολονότι ουδείς αμφισβητεί ότι η συνάντηση των δύο ειδών πρέπει να ήταν εξαιρετικά **βίαιη**. Παρ' όλα αυτά, ένα είδος όπως ο Homo sapiens, κατά πολύ εξυπνότερο και με πιο ανεπτυγμένες γλωσσικές ικανότητες, ήταν αναμφισβήτητα ένας πολύ ισχυρός ανταγωνιστής.

Για πολλά χρόνια, οι επιστήμονες θεωρούσαν την εξαφάνιση του Νεάντερταλ ένα **τυχαίο ιστορικό ατύχημα**. Σήμερα, όμως, ουδείς αποκλείει ότι σε περιοχές όπου τα δύο είδη δεν μπορούσαν να συνυπάρξουν, η εξαφάνιση του Νεάντερταλ ίσως να ήταν αποτέλεσμα της πρώτης επιτυχούς εκστρατείας **γενοκτονίας** που εξαπέλυσε ο σύγχρονος άνθρωπος.

Η **δεύτερη θεωρία** υποστηρίζει πως οι πληθυσμοί του Νεάντερταλ, μέσω της γονιδιακής ροής από περισσότερο εξελιγμένους πληθυσμούς, είχαν τη δυνατότητα **τοπικής μετεξέλιξης** και **γενετικής συμμετοχής** στη διαμόρφωση του Homo sapiens sapiens.

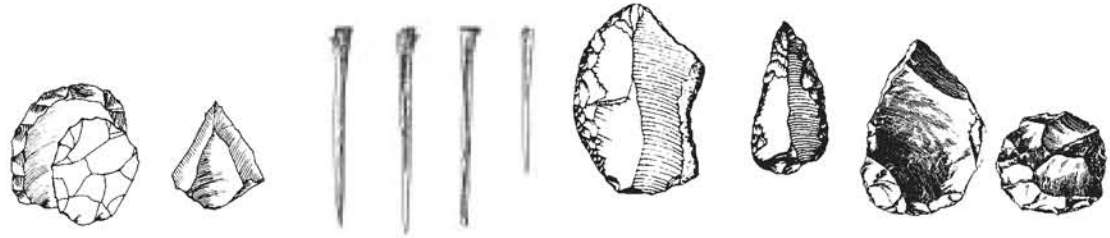
Η διεξοδική διερεύνηση της χρονολογικής και φυλογενετικής συσχέτισης των αρχαίων και των σύγχρονων μορφών του Homo sapiens που βρέθηκαν, κατά ευτυχή σύμπτωση, στην Πελοπόννησο (σπήλαιο Απήδημα), σε συνάρτηση με την ιδιαίτερη σημασία του γεωγραφικού μας χώρου, θα μπορούσε να συμβάλει στην **επίλυση του επίκαιρου προβλήματος** της εξελικτικής συνέχειας ή της εξαφάνισης του Νεάντερταλ.

Από το βοήθημα...

σελίδες 37 ως 40

σελίδα 39 του βοηθήματος

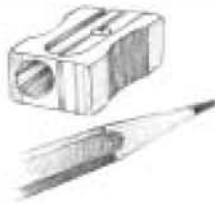
εργ-
το εργαλείο
το έργο
εργάζομαι
η εργασία
ο εργάτης

Διάφορα εργαλεία (ξέστρα, αιχμές, βελόνες) της Μέσης παλαιολιθικής.

σελίδα 40 του βοηθήματος

ξυν-
η ξύστρα
ξύνω
ξυσμένος, -η, -ο

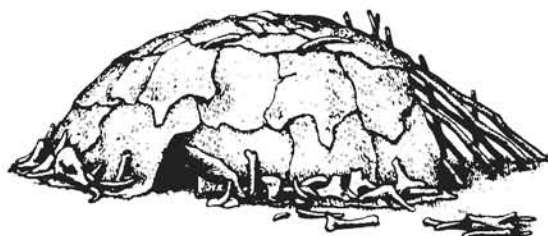
ξύστρες

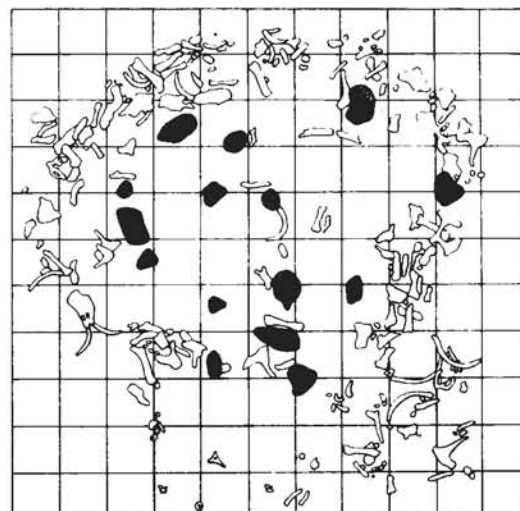
μύτες για ακόντιο

Μουστέρια αιχμή κατασκευασμένη με την τεχνική Levallois, από τη Συρία.

Τα ξέστρα είναι χαρακτηριστικά εργαλεία της Μέσης παλαιολιθικής και συχνά αντιπροσωπεύουν τα τρία τέταρτα του εργαλειακού εξοπλισμού. Διακρίνονται σε πολλούς τύπους.

Καλύβα του Μουστεριανού πολιτισμού από τη θέση Μολοντόβα στην Ουκρανία.

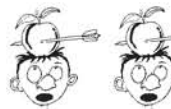

6. Τα πιο παλιά σημάδια

Η ενότητα αυτή είναι μία παρενθετική ενότητα που ξεχωρίζει και λόγω χρωματισμού της σελίδας. Δίνει πληροφορίες από την πλευρά της επιστήμης και εισάγει τους μαθητές στις έννοιες της **αρχαιολογικής έρευνας** και θεωρίας. Έμφαση δίνεται στο γεγονός ότι η έρευνα πάντα συνεχίζεται και ότι πιθανά νέα ευρήματα μπορούν να ανατρέψουν υπάρχουσες θεωρίες.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές:

- * να μάθουν για τα ποικίλα **σημάδια-απομεινάρια** που έμειναν από το παρελθόν
- * να κατανοήσουν τη σημασία της πάντα **συνεχιζόμενης αρχαιολογικής έρευνας**
- * να κατανοήσουν τη σημασία που ενδέχεται να έχει **ένα και μόνο εύρημα**, εφόσον μπορεί να ανατρέψει τις θεωρίες των αρχαιολόγων, ανθρωπολόγων και ιστορικών
- * να εννοήσουν, κατ' επέκταση, τη φράση «**μέχρι τώρα έχουμε βρει**».

Υλικά: Βιβλία διάφορων εκδόσεων που αφορούν την επιστήμη της αρχαιολογίας και την εργασία των αρχαιολόγων
Οδηγός ή οδηγοί από μουσεία
Ένα σκουπάκι και πινέλα διαφορετικού πάχους, ενδεικτικά εργαλεία των αρχαιολόγων από την καθημερινή μας ζωή.

Τα πιο παλιά σημάδια

Οι πρώτοι άνθρωποι **άφηναν σημάδια** εκεί που ζούσαν: πέτρες, κόκαλα και κέρατα που χρησιμοποιούσαν για εργαλεία, τις πέτρες που έβαζαν γύρω από τη φωτιά, τα κόκαλα των ζώων που έτρωγαν, τους σπόρους των καρπών, τη γύρη των λουλουδιών, το πατημένο χώμα.

Και στο τέλος **έμεναν και τα δικά τους κόκαλα** μέσα σε σπηλιές, στις καλύβες τους, κοντά σε λίμνες και ποτάμια.

Οι **επιστήμονες** που ψάχνουν αυτά τα παλιά σημάδια των πρώτων ανθρώπων λέγονται **αρχαιολόγοι** και **ανθρωπολόγοι**.

σημάδια των πρώτων ανθρώπων

κόκαλα των ανθρώπων

επιστήμονες
αρχαιολόγοι
ανθρωπολόγοι

Πατήματα πρώτων ανθρώπων σε ξηστή λάβα που σκληρύνει κι ήταν απολεθάρια

Μέχρι τώρα, οι επιστήμονες έχουν **βρει τα πιο παλιά σημάδια** ανθρώπων στην Αφρική. Είχε εμφανιστεί καν άραγε ο πρώτος άνθρωπος;

Οι **αρχαιολόγοι ψάχνουν συνέχεια**. Κάποιο καινούριο σημάδι που θα βρουν, μπορεί να αλλάξει ακόμη και τα βιβλία της Ιστορίας!

Αρχαιολόγοι που εργάζονται

οι αρχαιολόγοι
ψάχνουν

Στην πεδιάδα του **Λαέτολι** (Τανζανία), 25 μίλια στα νότια του Ολντουβάνι, ένα ζευγάρι **αυστραλοπίθηκων** άφησε τα **ίχνη** του στις στάχτες μιας έκρηξης του ηφαιστείου Σάντιμαν. Στις ανασκαφές του 1976-1978 βρέθηκαν αυτά τα αποτυπώματα που χρονολογούνται 3 με 3,75 εκατομμύρια χρόνια πριν. Το εύρημα αυτό είναι **εξαιρετικά σημαντικό**, γιατί ήδη αναγνωρίζουμε το ανθρώπινο πέλμα, δηλαδή με ευθυγραμμισμένα δάχτυλα και το πελματικό τόξο προσαρμοσμένο να στηρίζει το βάρος του σώματος.

Σημάδια εξόρυξης στο τοίχωμα **παλαιολιθικού ορυχείου** **ώχρας** στη **Θάσο**. Η εξόρυξη της **ώχρας** υπήρξε η πρωιμότερη **εξορυκτική δραστηριότητα** του ανθρώπου. Λόφος Τζίνες, ανασκαφικό πρόγραμμα Η' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Καβάλας.

εργαλεία των αρχαιολόγων

Από το βοήθημα...

σελίδες 41 ως 44

σελίδα 42 του βοηθήματος

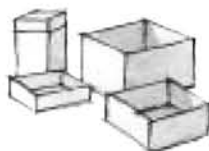

Ανασκαφική εργασία 1993-1995: Βραχοσκεπή Μποϊλα, δυτική Πίνδος, Κοιλάδα Βοϊδομάτη, Νομός Ιωαννίνων.

αρχ-
ο/η **αρχαιολόγος**
η **αρχή**
αρχίζω
αρχαίος, -α, -ο
ο **αρχαίος**
η **αρχαιολογία**

σελίδα 43 του βοηθήματος

Ανασκαφή

Αντίθετα από τα «κυνήγια θησαυρών» του παρελθόντος, οι αρχαιολόγοι σήμερα δίνουν έμφαση στην καταγραφή όλων των χαρακτηριστικών του τόπου της ανασκαφής.

Τα πασσαλάκια και ο σπάγκος χρησιμοποιούνται για να φτιαχτούν οι κάναβοι, τετράγωνα, δηλαδή, πλαίσια, τα οποία ορίζουν το χώρο όπου σκάβουν οι αρχαιολόγοι.

Εργαλεία

Μία ποικιλία εργαλείων, όπως βούρτσες, πινέλα και οδοντόβουρτσες, χρησιμοποιούνται κατά τον καθαρισμό ευρημάτων που χρειάζονται προσοχή.

Κλίμακες

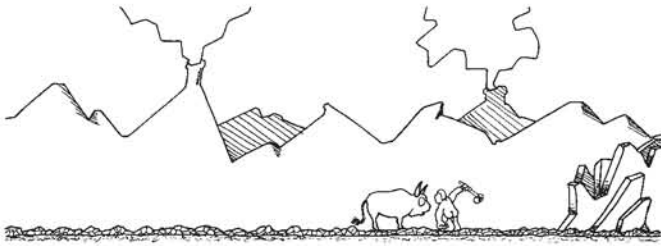
Οι φωτογραφίες αποτελούν βασικό στοιχείο σε κάθε ανασκαφή. Οι κλίμακες χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό των διαστάσεων του αντικειμένου, όταν αυτό φωτογραφίζεται. Επίσης, κατά τη φωτογράφιση προσδιορίζεται ο προσανατολισμός του σημείου με ξύλινο βέλος.

Συσκευασία ευρημάτων

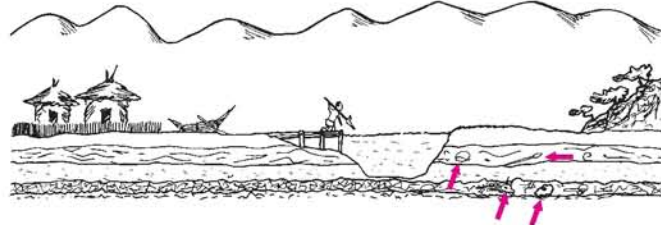
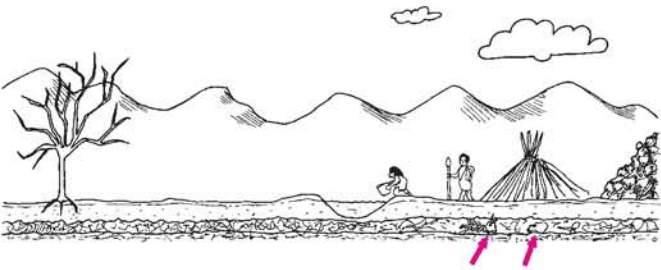
Κάθε εύρημα συσκευάζεται ξεχωριστά μαζί με καρτέλες όπου αναφέρονται το σημείο εύρεσης και η ουσία του.

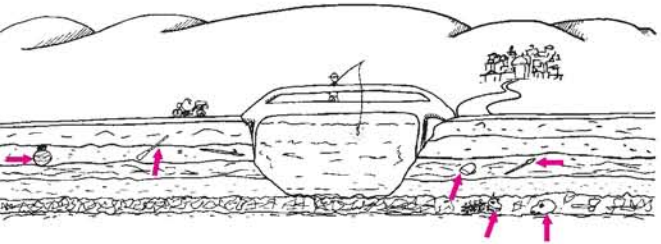
Τα ευρήματα που βρίσκονται σε κάθε ανασκαφή, καθαρίζονται, σχεδιάζονται, φωτογραφίζονται, χρονολογούνται (ανάλογα με το στρώμα στο οποίο βρέθηκαν ή και με άλλες επιστημονικές μεθόδους) και καταγράφονται στο ημερολόγιο της ανασκαφής. Φανταζόμαστε συχνά την αρχαιολογία απλώς ως... ανασκαφή, όμως, μόλις αυτή τελειώσει και γίνει καταγραφή, αρχίζουν εργασίες ανάλυσης και αναγνώρισης του υλικού που βρέθηκε. Όταν δημοσιευτούν τα αποτελέσματα της έρευνας, κατατίθενται ή εκτίθενται σε μουσεία, μαζί με τα δείγματα, τα ευρήματα και τις σημειώσεις.

Σχηματισμός και καταστροφή μιας παλαιολιθικής θέσης.

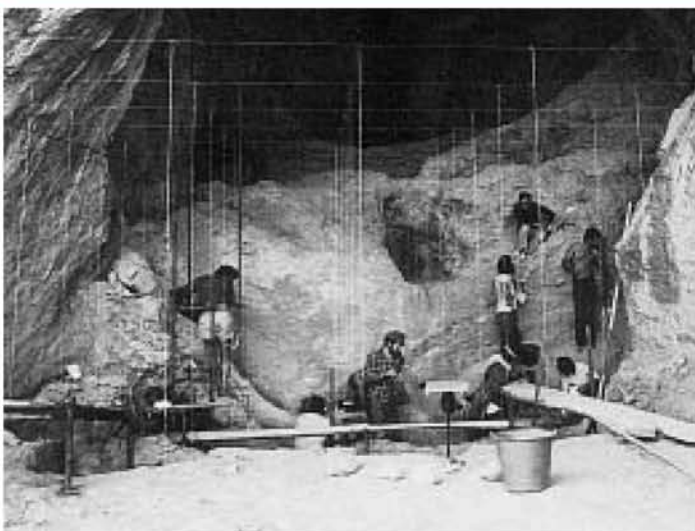
Νεολιθική θέση.

Στη σύγχρονη εποχή, τα απομεινάρια του παρελθόντος βρίσκονται σε διάφορα στρώματα, ανάλογα με την παλαιότητα.

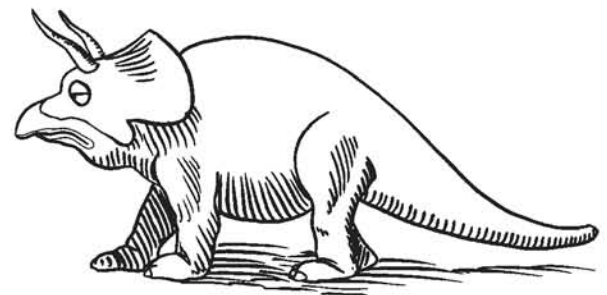
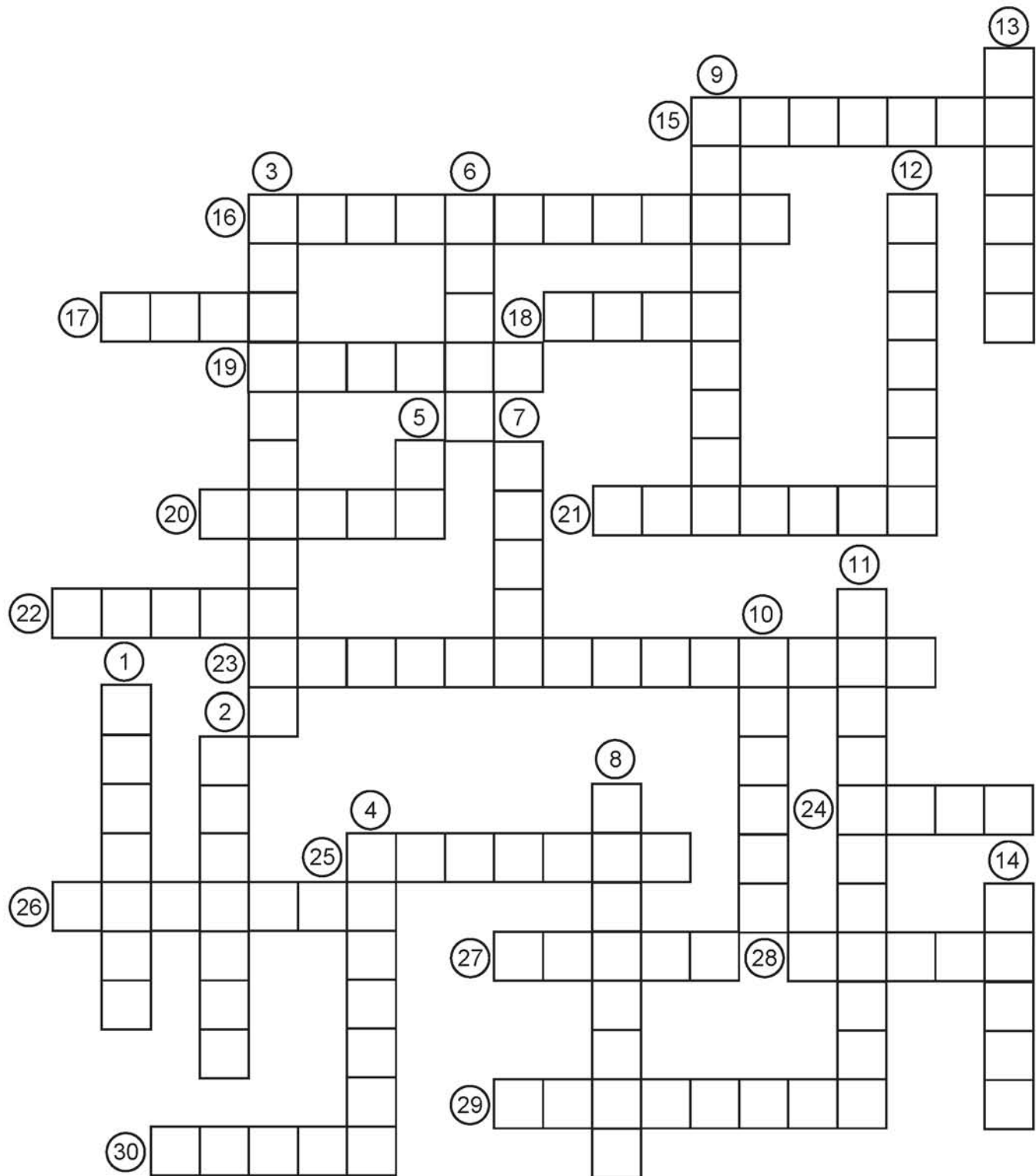
Ο δάσκαλος μπορεί να εξηγήσει αναλυτικά και να επιμείνει σε αυτήν τη σελίδα του βοηθήματος. Μια επίσκεψη στους σταθμούς του Μειρό στο Σύνταγμα, όπου εκτίθενται δείγματα στρωματογραφίας, στη Δάφνη ή στην Ακρόπολη, θα αποτελούσε μια καλή ιδέα. Η επίσκεψη αυτή έχει σχέση με την ύλη της Ιστορίας και μεγαλύτερων τάξεων.

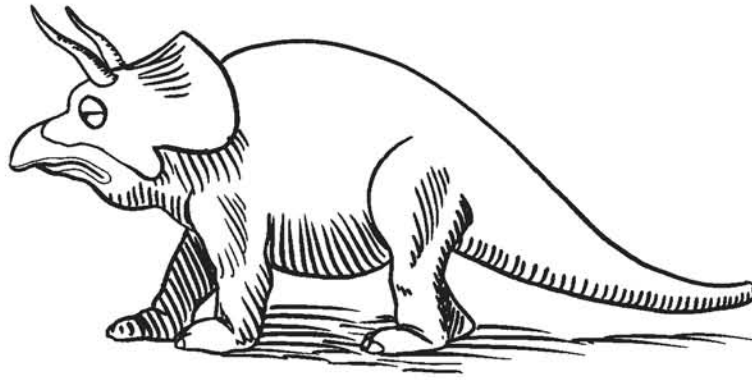

Κάθετη στρωματογραφική τομή. Ανασκαφή στο σπήλαιο Arago στη Γαλλία, το οποίο έδωσε σημαντικά ανθρώπινα ευρήματα.

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

1. Στην αρχή η στεριά ήταν όλη - - - - -.
2. Έτσι λέγονται τα μεγάλα κομμάτια της στεριάς. (οι)
3. Σημάδια των πρώτων οργανισμών πάνω στις πέτρες. (τα)
4. Μέσα σε αυτές ζούσαν οι πρώτοι άνθρωποι. (οι)
5. Ο θεός Ήλιος των Αιγυπτίων. (ο)
6. Ήταν τα χέρια των πρώτων ανθρώπων.
7. Το πρώτο φυτό της δημιουργίας των Αιγυπτίων. (ο)
8. Λέγονται αυτοί που κόβουν καλά.
9. Ο “κλέφτης της φωτιάς” για τους αρχαίους Έλληνες. (ο)
10. Ο “κλέφτης της φωτιάς” για τους Ινδιάνους της Αμερικής. (το)
11. Μεγάλες σαύρες που ζούσαν πριν από εκατομμύρια χρόνια. (οι)
12. Αλλαγές στη φύση που κάνουν τα πράγματα καλύτερα. (η)
13. Τους μάζευαν οι πρώτοι άνθρωποι με τα χέρια. (οι)
14. Μέσα σε αυτό οι άνθρωποι έβρισκαν ζώα για τροφή. (το)
15. Ήταν τα μαχαίρια των Αβορίγινων της Αυστραλίας.
16. Επιστήμονας που ψάχνει, βρίσκει και μελετάει τα παλιά σημάδια των ανθρώπων. (ο)
17. Μέσα σε αυτό εμφανίστηκαν οι πρώτοι οργανισμοί. (το)
18. Μεγάλη οικογένεια των πρώτων ανθρώπων. (η)
19. “- - - - - Εποχή” : Τα χρόνια που οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν εργαλεία από πέτρα (=λίθος).
20. Στην αρχή η Γη ήταν μια μπάλα από - - - - -. (η)
21. Ήταν η ζωή των πρώτων ανθρώπων.
22. Από αυτό έφτιαχναν τα ρούχα τους οι πρώτοι άνθρωποι. (το)
23. Έτσι λέγονται οι πρώτοι άνθρωποι γιατί μάζευαν την τροφή τους.
24. Έφτιαχναν και τέτοια από πέτρα οι πρώτοι άνθρωποι. (τα)
25. Λέγεται αυτός που κυνηγάει. (ο)
26. Στην αρχή η Γη ήταν μια σκοτεινή - - - - -. (Από το μύθο της Αυστραλίας) (η)
27. Όλα τα ζώα και τα φυτά έχουν - - - - -, δηλαδή ψυχή.
28. Τα πρώτα φυτά μέσα στη θάλασσα. (τα)
29. Έφτιαξαν τους πρώτους ανθρώπους. (Από το μύθο της Αυστραλίας) (οι)
30. Και έτσι λέμε την πέτρα. (ο)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 1 ως και 6 (ως τη σελ.: 25 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτισυπνηθεί από το δάσκαλο.

Λύση 1ου επαναληπτικού σταυρόλεξου

7. Οι σοφοί άνθρωποι

Η ενότητα καλύπτει την εμφάνιση του είδους **Homo sapiens**, την εξάπλωσή του σε όλες τις ηπείρους καθώς και τους κυριότερους τομείς των δραστηριοτήτων του.

4 ή 5 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την εξέλιξη του ανθρώπινου είδους στο είδος **Homo sapiens**, στο οποίο ανήκουμε και εμείς
- * την έννοια της **μετακίνησης**
- * για την εξάπλωση των σοφών ανθρώπων και στις δύο άλλες ηπείρους: **Αμερική και Αυστραλία**
- * για το **πέρασμα του Βερίγγειου Πορθμού** που καλυπτόταν από πάγους το 40.000 με 35.000 π.Χ.
- * για τα **ταξίδια** των σοφών ανθρώπων στο νερό που γίνονταν -όπως πιθανολογείται- **με μονόξυλα**.

Ο **χάρτης** να συνδυαστεί με τις σελίδες 28 και 29, οι οποίες δείχνουν τα μέρη στα οποία μετακινήθηκαν οι σοφοί άνθρωποι. Οι μετακινήσεις αυτές έγιναν κατά τη διάρκεια της Εποχής των Πάγων, σε πολύ βαριές κλιματολογικές συνθήκες.

Καθώς το επίπεδο της θάλασσας ήταν πολύ χαμηλότερο από όσο είναι σήμερα (85 μ. τουλάχιστον), άνθρωποι **πέρασαν το Βερίγγειο Πορθμό** και την Αλάσκα κι έφτασαν στη **Β. Αμερική**. Βρέθηκαν στο Τέξας υπολείμματα μιας «βιομηχανίας» κοπής πέτρας που χρονολογούνται πριν από 30.000 χρόνια. Οι **θαλάσσιες αποστάσεις** μεταξύ των ακτών της Νοτιοανατολικής Ασίας, της Ινδονησίας και της Αυστραλίας ήταν πολύ μικρότερες από τις σημερινές, γιατί κομμάτια γης κάλυπταν μέρος της θάλασσας.

Υλικά: Παγκόσμιος χάρτης, υδρόγειος σφαίρα

Οι σοφοί άνθρωποι

Επιτόλιος, εραΐς!

σοφός άνθρωπος
homo sapiens

Κάποτε, στην Εποχή των Πάγων, εμφανίστηκαν κάποιοι **πολύ έξυπνοι** άνθρωποι που σκέπτονταν όπως εμείς. Αυτοί ήταν οι **σοφοί άνθρωποι**.

Μετακινούνταν συνέχεια και γρήγορα. Άπλωθηκαν σε **πολλά μέρη της Γης**.

Ταξίδεψαν στο νερό κι έφτασαν στην **Αυστραλία**. Πέρασαν τους πάγους κοντά στο Βόρειο Πόλο κι έφτασαν στην **Αμερική**.

Αυστραλία
Αμερική

Αμερική
Ασία

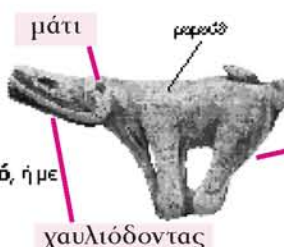
Ασία

μονόξυλο

Τα ταξίδια στο νερό

Οι σοφοί άνθρωποι ταξίδευαν στη θάλασσα με **μονόξυλα**, δηλαδή βάρκες από ένα μόνο **ξύλινο κορμό**, ή με **βάρκες** από ξύλα και δέρμα.

μάτι

μαρούθ

χαυλιόδοντας

26

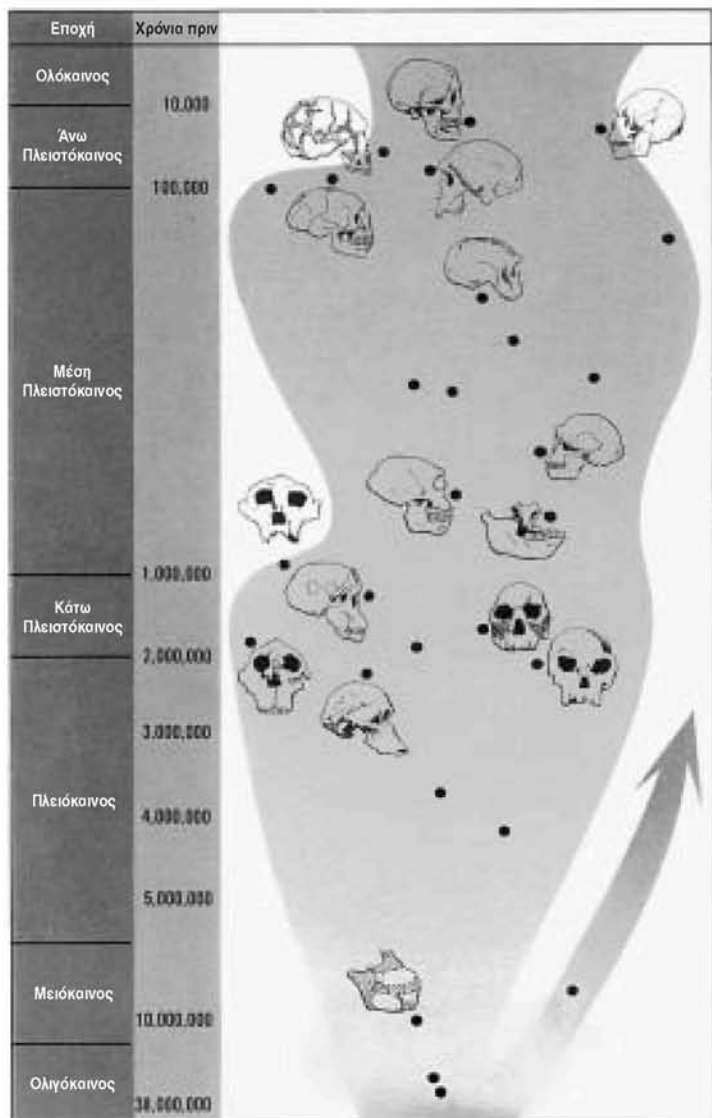
Ο διάδοχος του ανθρώπου του Νεάντερταλ διέφερε από αυτόν ως προς τη φυσική διάπλαση: Είχε μικρότερο πρόσωπο, υψηλότερο μέτωπο, ελαφρύτερο κρανίο και πιο ίσια άκρα. Ήταν ο **Homo sapiens sapiens**, η **οικογένεια στην οποία ανήκουμε**. Μέσα σε είκοσι περίπου χιλιάδες χρόνια, κατόρθωσε να εξαπλωθεί σε όλο τον κόσμο.

Στην Καφζέχ του Ισραήλ βρέθηκε ο **αρχαιότερος** σημερινός άνθρωπος. Ζούσε εκεί πριν από 92.000 χρόνια. Είναι προγενέστερος του Νεάντερταλ, οπότε ο σημερινός άνθρωπος δεν προήλθε απ' αυτόν.

Ξεκινώντας από τη Ν.Α. Ασία, άνθρωποι έφτασαν στην **Αυστραλία**, αυτήν τη φορά με τη βοήθεια **πλευόμενων**, όπως φαίνεται. Η ήπειρος αυτή ονομαζόταν Γη Σαχούλ και αποτελείτο τότε από την Αυστραλία, τη Νέα Γουινέα και την Τασμανία. Μεγάλες αποικίες δημιουργήθηκαν, απομονωμένες μεταξύ τους, πράγμα που εξηγεί την εμφάνιση και ύπαρξη των διάφορων φυλών.

Στυλιζαρισμένο μαρούθ οκαλιζόμενο σε οστό μαρούθ, ένα πραγματικό έργο τέχνης που ακολουθεί το φυσικό σχήμα του οστού. 12.000 π.Χ.

Η εμφάνιση του Homo sapiens είναι μνημειώδης: Εδώ επιτέλους μπορούμε να αναγνωρίσουμε τον άνθρωπο, όσο ατελής κι αν είναι σωματικά. Πρόκειται ωστόσο, για **εξελικτική διαδικασία** και όχι για σταθμό. Και επιπλέον δε συντελείται παντού με τον ίδιο ρυθμό. Για τη χρονολόγησή της, δε διαθέτουμε παρά ελάχιστα λείψανα πρώτων ανθρώπων, οι οποίοι ανήκουν σε τύπους που χαρακτηρίζονται Sapiens ή συνδέονται στενά μ' αυτούς. Ορισμένοι μπορεί να συνυπήρχαν για χιλιάδες χρόνια με πρωιμότερους ανθρωπίδες, που εξακολουθούσαν να επιβιώνουν.

Homo sapiens

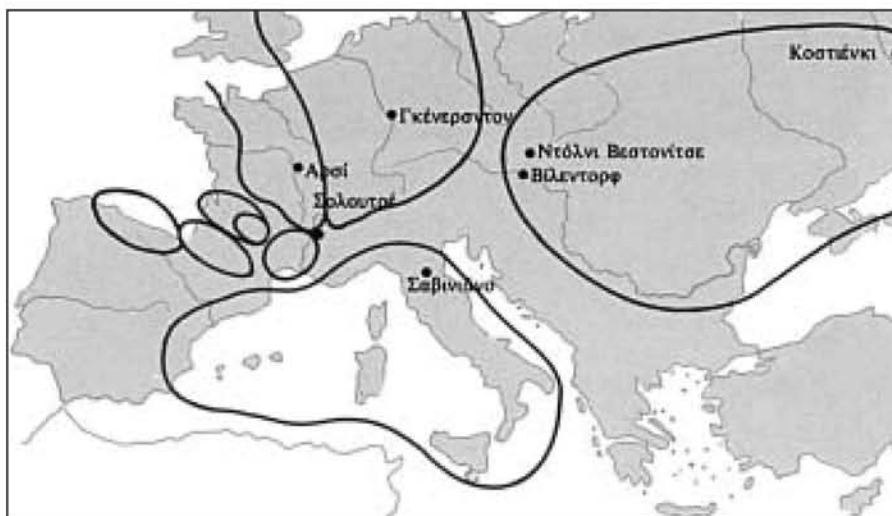
Ο άνθρωπος του Cro-Magnon

Τα λείψανά του βρέθηκαν το 1868 στην ομώνυμη σπηλιά κοντά στο χωριό Λεζ-Εϋζι-ντε-Ταγιάκ, στην κοιλάδα του ποταμού Βεζέρ (Vezere). Τα ευρήματα αποτελούνται απ' τους σκελετούς πέντε ατόμων. Χαρακτηριστικό αυτών των σκελετών είναι η μοντέρνα μορφολογία του κρανίου και το μεγάλο ύψος.

Ο άνθρωπος του Combe-Capelle βρέθηκε το 1929 σε μια σπηλιά στη Dordogne της Γαλλίας.

Θεωρείται ότι ανήκει σε μια απ' τις ομάδες της φυλής του Κρο-Μανιόν (Cro-Magnon). Διαφέρει απ' αυτόν ως προς το ύψος (1,75) και τα χαρακτηριστικά του κρανίου που είναι πιο βαριά και πιο αρχαϊκά. Ήταν μέσα σε τάφο κι είχε κοσμήματα από κοχύλια. Χρονολογείται 30.000 με 35.000 χρόνια πριν.

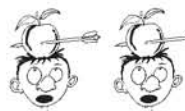
Γενικά, ο Homo sapiens (Σοφός άνθρωπος) εμφανίζεται στην Ευρώπη με την ομάδα των ανθρώπων του Combe-Capelle. Δε διαφέρει απ' τις σημερινές ανθρώπινες ράτσες. Με την εμφάνισή του αρχίζει και το πέρασμα σε πιο σύνθετες μορφές κοινωνικής οργάνωσης που κορυφώνεται με τη γέννηση των πρώτων γεωργικών πολιτισμών.

Σύγχρονος Homo sapiens

Ο συνδυασμός απολιθωμάτων και γενετικής έρευνας δείχνει ότι ο σύγχρονος ανατομικά Homo sapiens εμφανίστηκε πριν από 200.000 - 50.000 έτη.

Ένα σημαντικό στοιχείο της εμφάνισης του σύγχρονου Homo sapiens αφορά τους ανατομικούς χαρακτήρες (κρανίο, σκελετός) και τη συμπεριφορά, τα οποία μέχρι τότε εξελίσσονταν παράλληλα. Όμως, με την εμφάνιση του σύγχρονου Homo sapiens γίνεται αντιληπτό ότι οι μεν ανατομικές εξελικτικές μεταβολές σταματούν, η δε συμπεριφορά (κουλτούρα) επιταχύνεται με σημαντικά γοργό ρυθμό. Αυτό σημαίνει ότι ο εγκέφαλος του σύγχρονου ανθρώπου επιτρέπει την πλήρη ανάπτυξή του, επιτρέπει την ανάπτυξη κουλτούρας, η οποία και αναδεικνύεται ως το πρωταρχικό μέσο αντιμετώπισης των προβλημάτων της φύσης, με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να γίνει η κυρίαρχη μορφή του πλανήτη.

Οι μαθητές:

- * να κατανοήσουν τη συνέχιση της ζωής και τη δημιουργική εκμετάλλευση της αποκτημένης πείρας και των ανθρώπινων επιτευγμάτων
- * να μάθουν ότι η **βελτίωση της ζωής** οφείλεται στο εξυπνότερο μυαλό των σοφών ανθρώπων
- * να μάθουν ποια ήταν τα **καινούρια εργαλεία** που κατασκευάστηκαν και τι συνέπειες είχε αυτό για το κυνήγι και το ψάρεμα
- * να κατανοήσουν τη σχέση μεταξύ του είδους της κατοικίας και της συνεχούς μετακίνησης
- * να μάθουν για τη **βελτίωση των όρων** διαβίωσης στις κατοικίες των σοφών ανθρώπων.

Υλικά: ένα καντλήτι ως παράδειγμα καύσης λαδιού (αντί για λίπος), εικόνες ή βιβλία για τους Ινδιάνους (για τις σκηνές τους), σημερινά αγκίστρια.

Ο **τάρανδος** είναι ένα ζώο που έχει προσαρμοστεί να ζει σε κλίματα με χαμηλές θερμοκρασίες. Κατά τη διάρκεια της Παγετώδους του Βουρμ, μεγάλα κοπάδια από τάρανδους ζούσαν στις τούνδρες που απλώνονταν στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Εκλεκτό θήραμα των παλαιολιθικών κυνηγών, τον συναντάμε σε πολλές **γραφικές παραστάσεις** τους.

Οστέινα αγκίστρια της Μεσολιθικής περιόδου από το οπίλαιο του Κύκλωπα, στο νησί Γιούρα των Βόρειων Σποράδων. Η ανακάλυψη τα τελευταία χρόνια παλαιολιθικών λειψάνων στο νησιωτικό χώρο των Σποράδων προκάλεσε ιδιαίτερη έκπληξη. Δεδομένου ότι η θαλάσσια στάθμη ήταν χαμηλότερη κατά 100-120 μ., τα στοιχεία μαρτυρούν επικοινωνία μεταξύ των νησιών, συστηματικό ψάρεμα και πιθανόν κάποια πρωτόγονη ναυσιπλοΐα.

Διπρόσωπη **φυλλόσχημη αιχμή** από τη Θεσσαλία. Μέση παλαιολιθική, Μουσείο Βόλου.

«**Φύλλο δάφνης**» από τη Γαλλία (19.000 - 16.000 π.Χ.). Το «φύλλο δάφνης» χρησιμοποιούνταν για να κατασκευάζονται λόγχες και εγχειρίδια.

Τα λείψανα από **10.000 άλογα** βρέθηκαν στο βάθος του γκρεμού του **Σολουτρέ** (Solutré) στη Γαλλία. Φαίνεται ότι οι παλαιολιθικοί κυνηγοί τα έσπρωχναν προς τον γκρεμό, αναγκάζοντάς τα να πέσουν. Η **σολουτριάνη** κουλτούρα, η οποία χρονολογείται πριν 16.000 χρόνια περίπου, μας άφησε λίθινα εργαλεία καταπληκτικής τελειότητας. Οι λάμες από πυριτόλιθο απολεπίζονταν με μια σειρά από ακριβέστατα και παράλληλα χτυπήματα. Γεννήθηκαν μ' αυτό τον τρόπο οι αιχμές σε σχήμα «φύλλου ιτιάς» και «φύλλου δάφνης».

Οι **σοφοί άνθρωποι** κράτησαν τον τρόπο ζωής των προηγούμενων ανθρώπων φυλών. Ζούσαν και αυτοί στην **Εποχή των Πάγων**. Επειδή ήταν πολύ εξυπνοί, κατάφεραν να κάνουν τη ζωή τους **καλύτερη**.

Κυνήγι - Ψάρεμα

Οι άνθρωποι ήταν πάντα **τροφοσυλλέκτες**. Τώρα έφτιαξαν **καινούρια και καλύτερα εργαλεία** από πέτρα, κόκαλα και κέρατα. Σκέφτηκαν **καινούριους τρόπους** για να κυνηγούν και να ψαρεύουν. Είχαν **αγκίστρια**, τόξα και βέλη, **καμάκια**, τα πρώτα αληθινά **μαχαίρια**, πριόνια, τρυπάνια και λεπτές κοιλίες βελόνες.

καινούρια εργαλεία

καλύβες

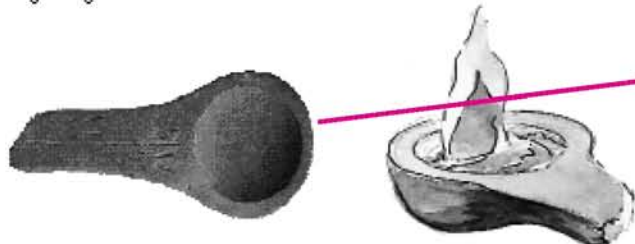
μετακίνηση

σηηλές

Κατοικία

Οι οικογένειες ζούσαν σε **καλύβες** φτιαγμένες από **κούκαλα μαμούθ** ή κλάδια και δέρματα. Αυτές τις καλύβες μπορούσαν να τις **κουβαλούν εύκολα** μαζί τους, όταν ακολουθούσαν μεγάλα κοπάδια ζώων.

Όταν κατοικούσαν σε **σηηλές**, έφτιαχναν **φράχτες** από ξύλα ή πέτρες, έστρωναν πλάκες στην είσοδο και έπαρναν **φως** από το λίπος των ζώων.

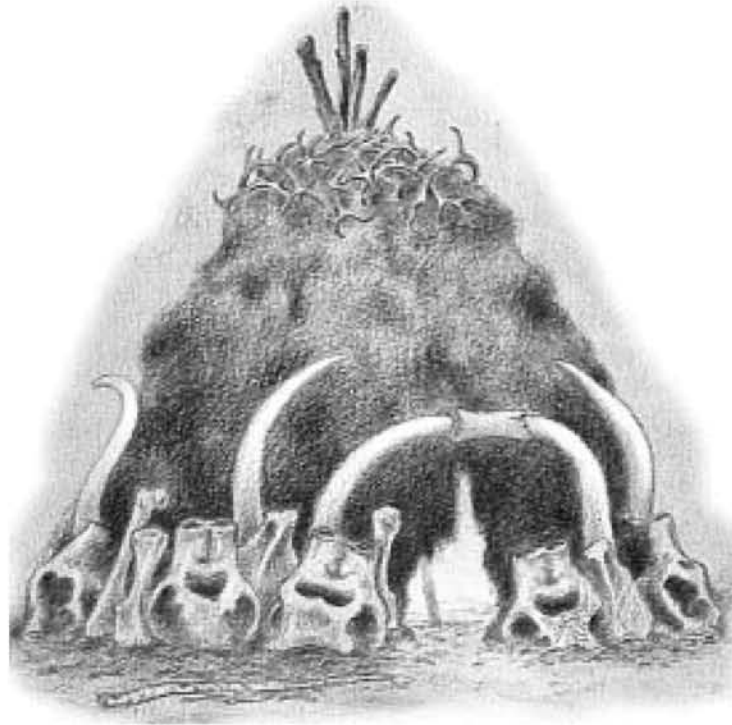
Στην επόμενη σελίδα ακολουθεί σχόλιο για τις **κατοικίες** των κυνηγών μαμούθ.

Διακοσμημένο λυχνάρι από το **Lascaux** (Γαλλία), εξαιρετικά σπάνιο εύρημα (περ. 25.000 π.Χ.). Μόλις 300 λυχνάρια έχουν βρεθεί από αυτή την εποχή κατά την οποία αναπτύχθηκε η **τέχνη των βραχογραφιών** κι έτσι ο φωτισμός των σπηλαίων παραμένει ένα πρόβλημα. Πιθανότατα ο πιο συνηθισμένος **φωτισμός** θα ήταν αναμμένοι πυρσοί και απλές επίπεδες πέτρες, πάνω στις οποίες θα καιγόταν ζωικό λίπος.

Οι **κυνηγοί των μαμούθ** της σιβηριανής τούνδρας δεν έπαιρναν απ' τα θηράματα μόνο την τροφή και τα δέρματα, αλλά και τα υλικά για να κατασκευάσουν τις **κατοικίες** τους. Η ανάγκη να προστατευτούν απ' το κρύο, το οποίο κατά τη διάρκεια του χειμώνα έφτανε τους 50 βαθμούς κάτω απ' το μηδέν, τα λίγα δέντρα και οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στο κόψιμό τους, ανάγκασαν τους πληθυσμούς αυτούς να **τελειοποιήσουν ένα μοναδικό σύστημα κατασκευής οικισμών**. Οι **οκπνές** αυτές ήταν αρκετά μεγάλες κι άνετες, ικανές να στεγάσουν ολόκληρες οικογένειες.

Ένας κύκλος από κρανία μαμούθ, με τους χαυλιόδοντες ακόμη στα φατνώματά τους, αποτελούσε την περίμετρο και τις πλευρές των οκπνών. Άλλα κόκαλα μπηγμένα στο έδαφος χρησίμευαν για υποστηρίγματα στους κεντρικούς πασσάλους. Η βάση των τοιχωμάτων ήταν φτιαγμένη απ' τα οστά της ωμοπλάτης, έτσι ώστε να επιτρέπει την κατασκευή μιας ομαλής επιφάνειας. Δέρματα και κλαδιά συμπλήρωναν την κάλυψη των τοιχωμάτων, στερεωμένα στην κορυφή με κέρατα τaráνδου. **Εστίες φωτιάς** βρίσκουμε και στο εσωτερικό και στο εξωτερικό των οκπνών.

Τα **βασικά εργαλεία** του *Homo sapiens* μπορεί να ήταν λίθινα αλλά είχαν κατασκευαστεί για να εξυπηρετούν συγκεκριμένους σκοπούς με πολύ **μεγαλύτερη ακρίβεια** από τα προγενέστερα εργαλεία. Διαφορετικός ήταν και ο τρόπος κατασκευής τους: Στηριζόταν στην απόσπαση παρασχίδων από προσεκτικά επιλεγμένες πέτρες. Η ποικιλία και η κατεργασία τους μας δίνουν μια ακόμα ένδειξη της προοδευτικής επιτάχυνσης της ανθρώπινης εξέλιξης. **Νέα υλικά** άρχισαν να χρησιμοποιούνται κατά την Άνω παλαιολιθική εποχή, όπως **τα οστά και τα κέρατα** που προστέθηκαν στο ξύλο και τον πυρόλιθο των πρωιμότερων εργαστηρίων και οπλουργείων. Τα νέα αυτά υλικά παρείχαν νέες δυνατότητες κατασκευής εργαλείων: Η **κοκάλινη βελόνα** ήταν μεγάλο βήμα για την κατασκευή ρούχων, τα μαλακότερα σφυριά επέτρεπαν σε επιδέξιους τεχνίτες να λαξεύουν τόσο λεπτές πυρολιθικές λεπίδες που φαίνεται να μην έχουν καμιά άμεση χρησιμότητα.

Τα **όπλα** βελτιώθηκαν εντυπωσιακά. Στην ίδια εποχή τοποθετείται η εφεύρεση και η διάδοση του **ακοντιο-εκτοξευτήρα**, του **τόξου**, του **βέλους** και του **οδοντωτού καρακιού**. Το τελευταίο δείχνει ότι το κυνήγι, επομένως και οι πηγές τροφής, έχουν επεκταθεί και στο νερό. Πολύ πριν, ίσως το 600.000 π.Χ., οι ανθρωπίδες στην Κίνα συνέλεξαν ως τροφή τα μαλάκια, πράγμα που χωρίς καμιά αμφιβολία θα πρέπει να γινόταν και αλλού. Με τα καμάκια αλλά ίσως και με άλλα εργαλεία, όπως τα δίχτυα και οι πετονιές, μπορούσαν τώρα να εκμεταλλεύονται νέες και πλουσιότερες **υδάτινες πηγές τροφής**, γεγονός που επέτρεψε την εγκατάσταση σε νέα μέρη. Επίσης, η εξέλιξη των όπλων υποδηλώνει **νέα επιτεύγματα** στο κυνήγι, που συνδέονταν πιθανόν με την επέκταση των δασών στις μεταπαγετωνικές φάσεις, καθώς και με μια νέα εξάρτηση από τις μετακινήσεις των τaráνδων και των άγριων κοπαδιών, για τις οποίες είναι πια γνωστά πολλά πράγματα.

Αυτή την εποχή, ο *Homo sapiens* μαθαίνει πολύ καλύτερα το υλικό που δουλεύει, γνωρίζει ότι για να έχει καλύτερη απόδοση πρέπει να χρησιμοποιεί πυρίτη καλής ποιότητας και τον ζεσταίνει πριν τον επεξεργαστεί. Η κατασκευή **λεπτοδουλεμένων αντικειμένων** υποδηλώνει ταλέντο και γνώση. **Η βιοτεχνία συναντιέται με την τέχνη.**

Τα λίθινα και οστέινα εργαλεία εξελίσσονται και αλλάζουν πολύ κατά τη διάρκεια 25.000 ετών. Οι προϊστοριολόγοι διακρίνουν **συγκεκριμένες τεχνοτροπίες**, χαρακτηριστικές κάθε εποχής, που η μια διαδεχόταν την άλλη. Έδωσαν σε κάθε περίοδο **το όνομα της περιοχής**, στην οποία βρέθηκαν τα ευρήματα για πρώτη φορά.

Ομάδες ανθρώπων, ακολουθώντας διαφορετικές παραδόσεις στην κατασκευή εργαλείων, είχαν κάποτε συνυπάρξει: έτσι αυτά τα ονόματα (Μαγδαλήνια, Ωρινιάκια...) προσδιορίζουν επίσης διαφορετικούς ανθρώπινους πολιτισμούς.

Μιλούν στη Γαλλία για την Ωρινιάκια (Ωρινιάκ, Άνω Γκαρόν), την Γκραβέτια (Λα Γκραβέι, Ντορντόν) ή για τη Μαγδαλήνια (Λα Μαντλέν, Ντορντόν) και στην Ουγγαρία για τη Ζελέτια περίοδο (Ζελέτα).

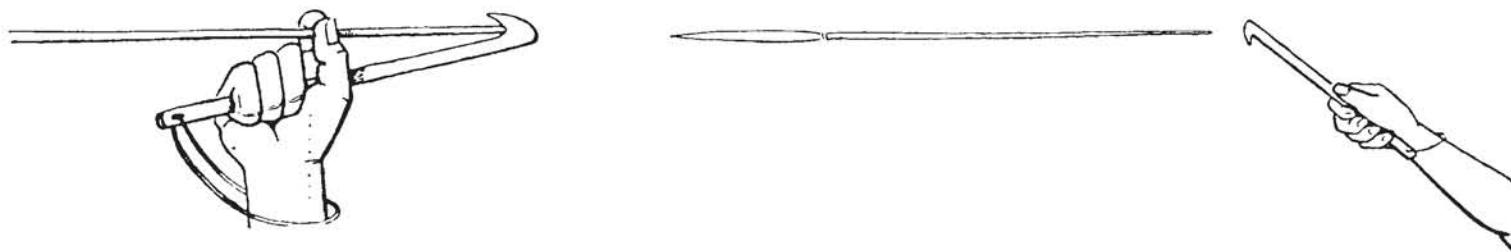
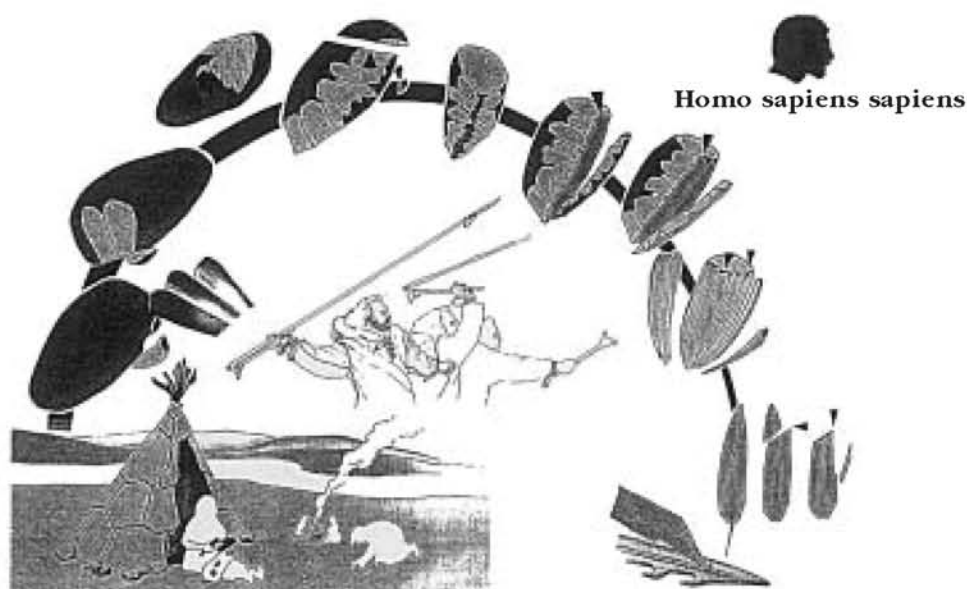
Αναλυτικά: **Σατελπερόνια περίοδος** 35.000 π.Χ.

Ωρινιάκια περίοδος 30.000 π.Χ.

Γκραβέτια περίοδος 26.000 π.Χ.

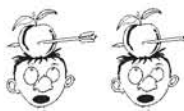
Σολούτρια περίοδος 28.000 - 16.000 π.Χ.

Μαγδαλήνια περίοδος 15.000 π.Χ. - 10.000 π.Χ.

Ο **εκτοξευτής** χρησιμοποιεί για να αυξάνει τη δύναμη και την ταχύτητα της προώθησης κατά τη ρίψη του ακοντίου. Η γωνία του στηρίζεται σε ακροστηρίγματα (αγκίστρι). Στις μέρες μας είναι **ακόμη σε χρήση** από κάποιες ομάδες κυνηγών-συλλεκτών στην **Αφρική** και στην **Αυστραλία**.

Οι σοφοί άνθρωποι απλώνονται σε πολλά μέρη της Γης

Ο παγκόσμιος αυτός χάρτης δείχνει με απλά σύμβολα την εξάπλωση των *Homo sapiens* κατά το 40.000 με 35.000 π.Χ. Τα κόκκινα βέλη δείχνουν τη μετακίνηση προς την Αμερική μέσω του Βερίγγειου Πορθμού και την κατοίκηση της Αυστραλίας. Ο χάρτης λειτουργεί ως βοηθητικό υλικό και σημείο αναφοράς για όλη την ενότητα.

Υλικά: παγκόσμιος χάρτης αναρτημένος στην τάξη, υδρόγειος σφαίρα (απαραίτητη)

Στις περιόδους τις πιο ψυχρές της τελευταίας Παγετώδους εποχής, ο **Βερίγγειος Πορθμός** αναδυόταν συχνά και κινούνταν ώπου σχημάτισε μια **γήινη γέφυρα** πλάτους 1.500 χλμ. την οποία οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν χωρίς να λογαριάζουν ότι περνούσαν σε άλλη ήπειρο. Όμως, αυτός ο αποικισμός δεν απέκλειε το πέρασμα με πλοίο: Ο **αποικισμός της Αυστραλίας** με το πέρασμα των πορθμών ανάμεσα στην ασιατική ήπειρο και τη Νέα Γουινέα, εδώ και 40.000 χρόνια, είναι βεβαιωμένος.

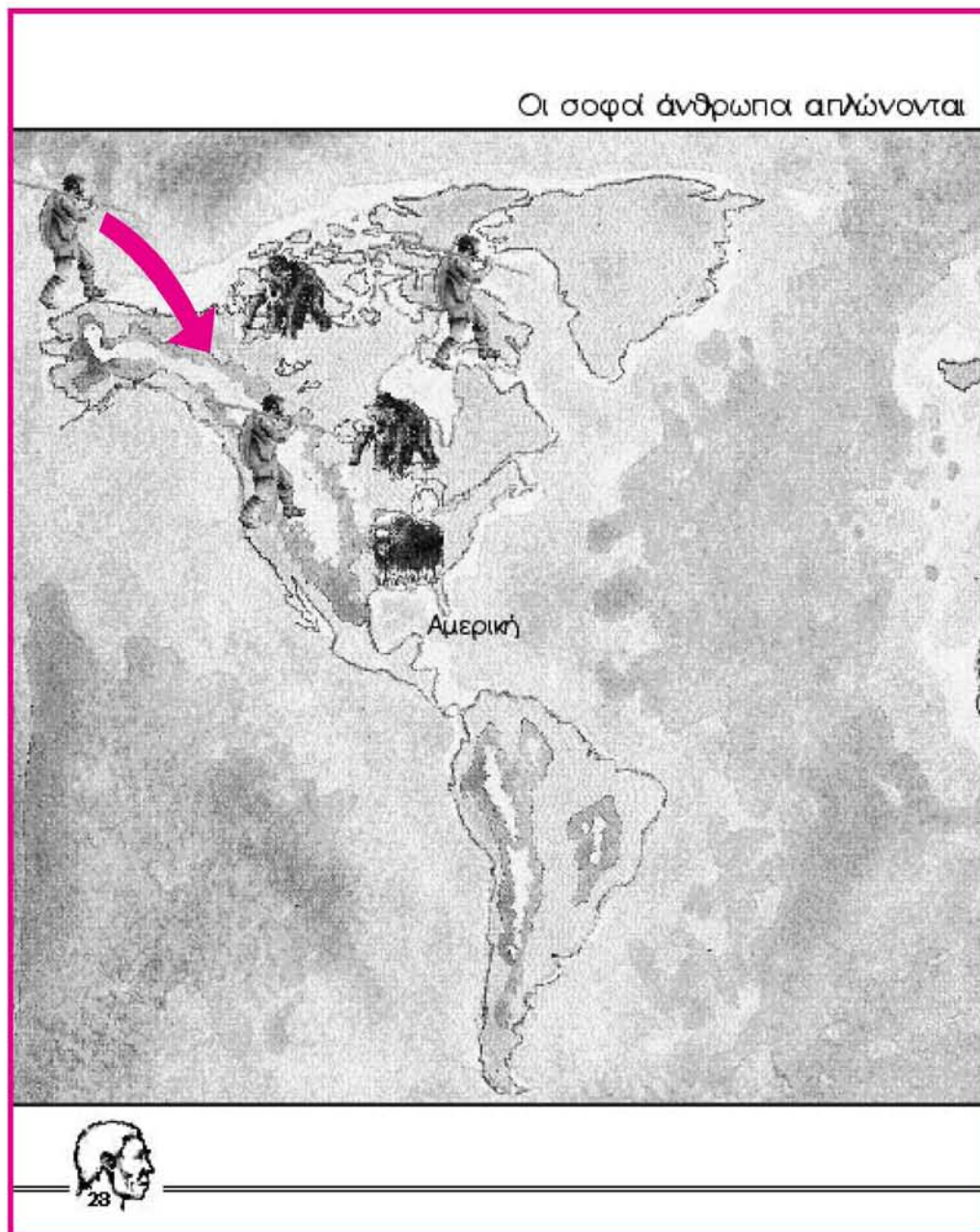
Ξεχωρίζουμε δύο **φάσεις στον αποικισμό της Αμερικής**: η «προβλητική» φάση (περιοχές Τέξας, Καλιφόρνιας, Νεβάδας, Κεντρικής Αμερικής, Βραζιλίας και Ολντ Κρόου στην Αλάσκα) είναι ακόμα λίγο γνωστή. Μερικές πρόσφατες και σωστά χρονολογημένες ανακαλύψεις ανθρώπινων οσκελετών (ο άνθρωπος του Χιμαλχουακάν στο Μεξικό είναι ηλικίας 28.000 ετών) και κατασκευών κυνηγών μαρτυρούν την παρουσία του ανθρώπου στην Αμερική πριν από το τέλος της τελευταίας περιόδου των παγετώνων. Εκείνη την εποχή, ο άνθρωπος είναι παρών σ' όλη την ήπειρο. Είναι η εποχή των κυνηγών μαμούθ, βισόνων και αλόγων στις πεδιάδες της Βόρειας Αμερικής. Κατασκευάζονται αιχμές βλητικών όπλων, τέλεια επεξεργασμένες. Όσον αφορά τις παραδόσεις της Αρκτικής, είναι μεταγενέστερες της Βούρμιας περιόδου των Παγετώνων (περιοχές των Ινουίτ).

Πάρα πολλά παραμένουν ακόμα άγνωστα σχετικά με την **ομαδική ζωή** του ανθρώπου της Άνω παλαιολιθικής εποχής. Είναι γνωστό όμως ότι οι ομάδες που συγκροτούσε ήταν πολυπληθέστερες από προηγούμενες εποχές και μονιμότερα εγκατεστημένες. Τα πρωιμότερα ευρήματα **κτιρίων** προέρχονται από κυνηγούς της Άνω παλαιολιθικής εποχής που ζούσαν στην περιοχή, η οποία καλύπτεται σήμερα από την Τσεχοσλοβακία και τη Νότια Ρωσία.

Υπήρχε πιθανότητα κάτι **σαν φυλή**, μολονότι είναι ουσιαστικά αδύνατο να μιλήσουμε για οργάνωση και ιεραρχική δομή.

Το μόνο σίγουρο είναι ότι στη διάρκεια της Παλαιολιθικής εποχής εξακολουθεί να υπάρχει **εξειδίκευση κατά φύλο**, καθώς το κυνήγι γίνεται πολυπλοκότερο και απαιτεί μεγαλύτερες δεξιότητες, ενώ οι οικισμοί προσφέρουν νέες δυνατότητες συλλογής φυτικών τροφών από τις γυναίκες.

Η φυλετική διαφορετικότητα των ανθρώπων της Παλαιολιθικής εποχής που πιστοποιούν οι ανακαλύψεις σε διαφορετικές ηπείρους δεν είναι ακόμα αποσαφηνισμένη. Κάποιοι ειδικοί δεν έπαψαν να πιστεύουν ότι άρχισε στην κατώτερη Παλαιολιθική με τις μεταβολές του είδους Όρθιος άνθρωπος (Homo Erectus).

Πάντως, ό,τι άλλο γνωρίζουμε για την Άνω παλαιολιθική εποχή εδραιώνει την αίσθηση ότι οι καθοριστικές **γενετικές μεταβολές** αποτελούν παρελθόν και η **εξέλιξη είναι τώρα διανοητικό και κοινωνικό φαινόμενο**. Η κατανομή των φυλών στον κόσμο, που θα διαρκέσει ως τη σύγχρονη εποχή, έχει ήδη συντελεστεί σε μεγάλο βαθμό, ως το τέλος της Άνω παλαιολιθικής εποχής. Οι γεωγραφικές και οι κλιματολογικές διαφοροποιήσεις επέφεραν **φυλετικές διαφοροποιήσεις** του Homo sapiens ως προς το χρώμα του δέρματος, τα χαρακτηριστικά των μαλλιών, το σχήμα του κρανίου και τη δομή του σκελετού του προσώπου. Στα πρωιμότερα λείψανα του Homo sapiens που έχουν βρεθεί στην Κίνα, διακρίνουμε μογγολοειδή χαρακτηριστικά.

Όλες οι **βασικές φυλετικές ομάδες** είχαν εγκατασταθεί μόνιμα γύρω στο **10.000 π.Χ.** Οι άνθρωποι άρχισαν να καταλαμβάνουν όλη τη γη στη διάρκεια της Παλαιολιθικής εποχής. Ο άνθρωπος εισχώρησε στις παρθένες ηπείρους. Παρά ταύτα, ο άνω παλαιολιθικός κόσμος εξακολουθούσε να είναι υπερβολικά αραιοκατοικημένος. Υπολογίζεται ότι στη Γαλλία, την εποχή του ανθρώπου του Νεάντερταλ, ζούσαν γύρω στα είκοσι χιλιάδες άτομα, και ίσως πενήντα χιλιάδες άτομα το έτος 20.000 π.Χ. Εκείνη την εποχή, ο παγκόσμιος πληθυσμός θα πρέπει να ήταν περίπου δέκα εκατομμύρια.

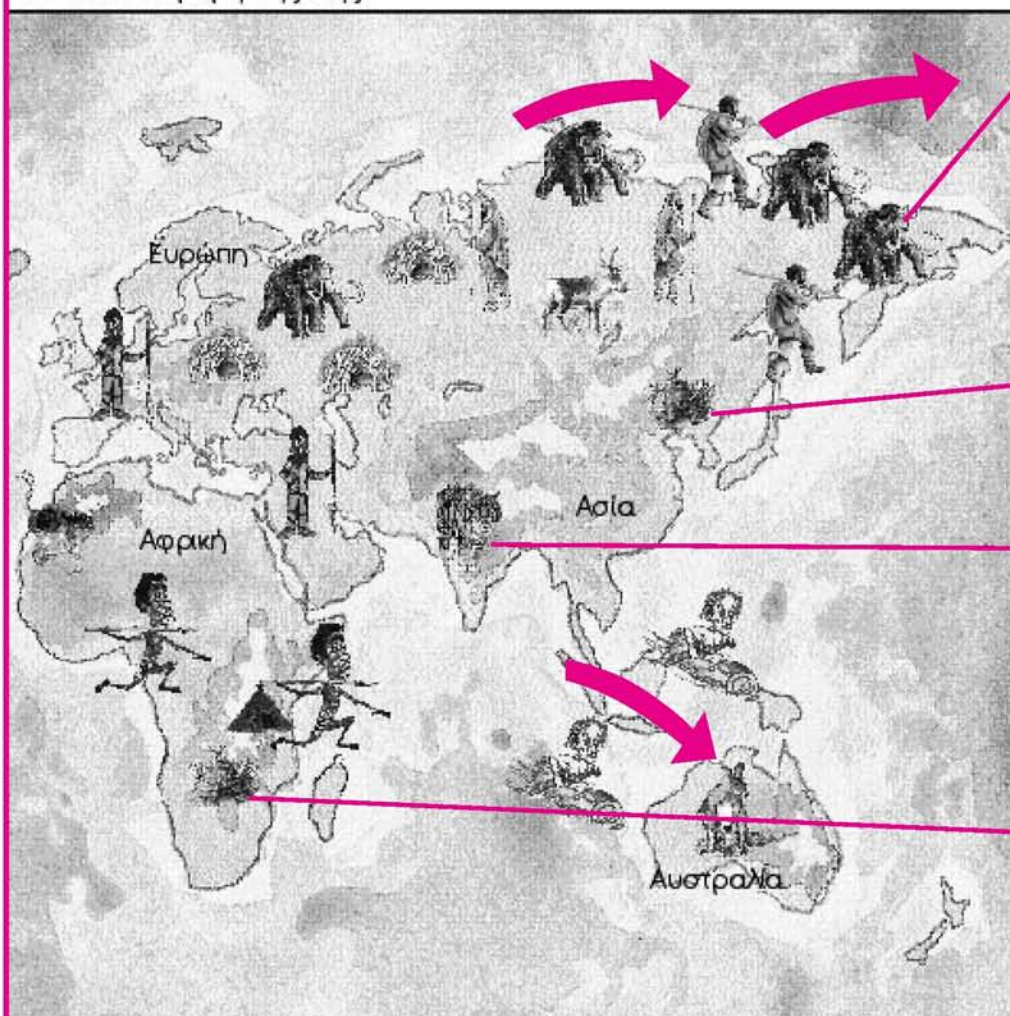
Οι άνθρωποι ζούσαν από το κυνήγι και την καρποσυλλογή και χρειάζονταν μεγάλη έκταση γης για να συντηρήσουν την οικογένειά τους.

Ο χάρτης μπορεί να συνδυαστεί με τη Μελέτη Περιβάλλοντος της Γ' Δημοτικού.

σε πολλά μέρη της Γης

Το **τριχωτό μαμούθ**, ένα είδος ελέφαντα, ήταν κοινό στην Ευρώπη και στην Ασία κατά τη διάρκεια της τέταρτης Παγετώδους. Το ύψος του έφτανε τα 3 μέτρα, είχε μεγάλους και κυρτούς χαυλιόδοντες. Το τρίχωμά του ήταν πυκνό, είχε μήκος 30 με 50 εκ. και κοκκινωπό χρώμα.

Καλύβα από κλαδιά στην περιοχή της Κίνας.

Τα διάφορα ζώα στο χάρτη είναι αντιπροσωπευτικά της περιοχής. Είναι είδη που ζούσαν από τότε και δεν έχουν εκλείψει.

Καλύβα από κλαδιά. Λόγω του κλίματος στην Αφρική, οι άνθρωποι δεν επεδίωξαν να κατασκευάσουν πολυπλοκότερες ή μονιμότερες κατοικίες.

Από το βοήθημα...

σελίδες 45 ως 49

σελίδα 46 του βοηθήματος

ταξιδ-
το ταξίδι
ταξιδεύω
ταξίδεψα
ο ταξιδιώτης
Καλό ταξίδι!

σελίδα 47 του βοηθήματος

Η σπηλιά του Δία

Για να σώσει το τελευταίο της παιδί **η** θεά **Ρέα** από τη μανία του άντρα της, του θεού Κρόνου, όταν γέννησε το μωρό, το έκρυψε σ' ένα σπήλαιο στην Κρήτη και στον Κρόνο έδωσε να καταπιεί μια πέτρα τυλιγμένη σε ρούχα μωρουδιακά!

Έτσι, το τελευταίο παιδί του Κρόνου και της Ρέας, ο Δίας ή Ζeus, μεγάλωσε μέσα στο "Ιδαίον άντρον" -σπηλιά στο βουνό Ίδη της Κρήτης- παρέα με τις Νύμφες.

Μύθος των Ελλήνων

ψαρ-

το ψάρεμα
το ψάρι
ψαρεύω
ο ψαράς
η ψαραγορά

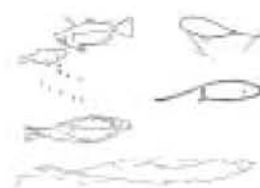
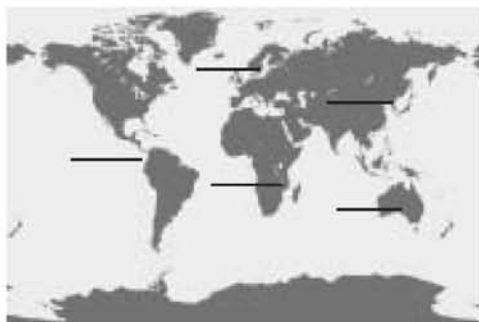

σελίδα 48 του βοηθήματος

Θυμάσαι τις πέντε ηπείρους;
Να τις γράψεις στα ελληνικά
και στη γλώσσα σου.

.....
.....
.....

Απεικονίσεις ψαριών στην τέχνη των σπηλαίων. Ύστερη παλαιολιθική εποχή (35.000-10.000 π.Χ.).

Σπήλαιο Niaux, Σπήλαιο Les Combarelles, Γαλλία.

Οστέινα εργαλεία της Ύστερης παλαιολιθικής εποχής (35.000-10.000 π.Χ.).

Η θεά του Ήλιου

Η Αματεράσου, η θεά του Ήλιου, μια μέρα θύμωσε με τον αδελφό της, το θεό της Καταιγίδας, και κρύφτηκε σε μια σπηλιά.

Τα πάντα σκοτείνιασαν.

Οι άλλοι θεοί, τότε, μαζεύτηκαν έξω από τη σπηλιά και κρέμασαν ένα κόσμημα και έναν καθρέφτη σ' ένα ιερό δέντρο.

Μια θεά άρχισε να χορεύει έναν αστείο χορό και τους έκανε όλους να γελάσουν.

Η Αματεράσου άκουσε αυτά που γίνονταν. Κρυφοκοίταξε έξω από τη σπηλιά και είδε το λαμπερό πρόσωπό της στον καθρέφτη. Βγήκε λίγο για να δει καλύτερα και τότε ένας θεός έκλεισε με ένα βράχο τη σπηλιά.

Έτσι, ο ήλιος έριξε ξανά τις φωτεινές του ακτίνες στη Γη.

Μύθος της Ιαπωνίας

Αναλυτικά για τους θεούς της Ιαπωνίας βλ. σελ.:178 του βιβλίου για το δάσκαλο.

Οι μαθητές να προσπαθήσουν να θυμηθούν και να γράφουν τι σημαίνουν κάποιες έννοιες του καινούριου λεξιλογίου, όπως: σοφός άνθρωπος, μετακίνηση, μονόξυλο, Βόρειος πόλος, απλώνομαι, νέα όπλα, άνετη ζωή.

Οστέινα εργαλεία της Ύστερης παλαιολιθικής.

Οι πρώτοι Αυστραλοί

Η υποενότητα αναφέρεται στην **εγκατάσταση πρώτων φυλών Homo sapiens** στην ήπειρο της Αυστραλίας και συνοπτικά περιγράφει την όλη τους εξέλιξη.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * την ερμηνεία του ονόματος **Aborigines** = Αβορίγινες
- * τα λίγα στοιχεία (εργαλεία, φωτιά, σπηλιές, καλύβες) που αφορούν τη ζωή και την εξέλιξή τους
- * την τεράστια σημασία των **παλαιότερων βραχογραφιών** στον κόσμο (που έχουν βρεθεί ως τώρα)
- * ότι αρκετές φυλές Αβορίγινων ζουν **ακόμα και σήμερα** με τον ίδιο τρόπο.

Να συνδυαστεί με το μύθο της σελίδας 16. Είναι ένας μύθος δημιουργίας των ιθαγενών της Αυστραλίας.

Υλικά: Εικόνες καγκουρό, παγκόσμιος χάρτης

Διαφημίσεις με φόντο το Άιερς Ροκ που αποτελεί και τώρα ιερό βράχο και χαρακτηριστικό σημείο της Αυστραλίας.

Βιντεοκασέτα του National Geographic Society για τους Αβορίγινες.

Αβορίγινες

Σε όλη τη μακρά ιστορία τους, οι Αβορίγινες δεν έχτισαν σπουδαία μνημεία αλλά έζησαν για περισσότερο από 40.000 χρόνια σε **πλήρη αρμονία με το περιβάλλον** τους. Δεν κατέστρεψαν τη γη ούτε την οδήγησαν σε παρακμή. Αυτό, λοιπόν, είναι το **μνημείο** τους. Ίσως αυτό να είναι και το σημαντικότερο απ' όλα. Μέσα από τις τελετές και την τήρηση των νόμων τους, οι Αβορίγινες διασφαλίζουν την ένωσή τους με τα ζωντανά πλάσματα. Όσο αυτοί φροντίζουν (όπως από παλιά φρόντιζαν) τον τόπο τους, **η δύναμη της ζωής** θα συνεχίσει να υπάρχει.

Οι πρώτοι Αυστραλοί

ο γερός βράχος Ουλαράου των Αβορίγινων (Uluru Rock)

Αβορίγινες, οι πρώτοι Αυστραλοί

βραχογραφίες

Μερικές **φυλές σοφών ανθρώπων** έφυγαν από την Ασία και με μονόξυλα και σχεδίες έφτασαν στην Αυστραλία.

Οι Αβορίγινες, έτσι ονομάστηκαν αυτοί οι άνθρωποι, πίστευαν ότι γεννήθηκαν από τη γη. Το όνομά τους σημαίνει: **«αυτοί που είναι από τις αρχές»**.

Στην αρχή έμεναν κοντά στη θάλασσα, **ψάρευαν** κι έφτιαχναν **απλούς φράχτες** από κλαδιά. Χρησιμοποιούσαν τη **φωτιά** κι έφτιαχναν **λεπτά πέτρινα εργαλεία**. Ήταν **κυνηγοί** και **τροφοσυλλέκτες**. Αργότερα πήγαν στις **πεδιάδες**, στα **βουνά** και στις **ερήμους** της Αυστραλίας.

Ζούσαν σε **καλύβες** και σε **σπηλιές**. Χάραζαν **ζωγραφίες** στα βράχια: τις **βραχογραφίες**.

Στην Αυστραλία έχουν βρεθεί μέχρι τώρα τα πιο παλιά χαράγματα πάνω σε βράχους.

Τα **παλαιότερα χαράγματα** στον κόσμο είναι απλά σχέδια που βρίσκονται στη Νότια Αυστραλία, στην περιοχή Παναράμιτι. Χρονολογούνται από το 45.000 π.Χ. και είναι ένα πρώιμο στάδιο της μακρίας παράδοσης **βραχογραφιών** των Αβορίγινων. Περιλαμβάνουν κύκλους, τελείες, τόξα και καμπύλες γραμμές.

Δύο πνεύματα με μορφή ανθρώπων από ζωγραφική σε φλοιό δέντρου.

Το στυλ ζωγραφικής των Αβορίγινων, όπως έχει μείνει ως σήμερα, χαρακτηρίζεται από την **τεχνοτροπία της «ακτινογραφίας»**, των ακτίνων Χ. Συνήθως ζωγραφίζουν πάνω σε ένα απλό κοκκινωπό φόντο. Μία «ακτινογραφική», απεικόνιση ενός ζώου, για παράδειγμα, θα έδειχνε εκτός από το πρόσωπο, τα πόδια και το δέρμα, τους πνεύμονες, την καρδιά και άλλα εσωτερικά όργανα.

Αυτή η τεχνοτροπία αντικατοπτρίζει την **πίστη** ότι στη ζωή υπάρχουν περισσότερα από αυτά που φαίνονται εξωτερικά. Η τέχνη αυτή συνεχίζεται **στις μέρες μας** ως ζωγραφική πάνω σε φλοιό δέντρων.

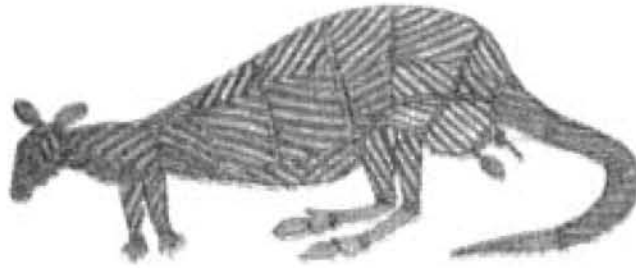
Αβορίγινες

Σ' έναν αρχαίο και μυστηριώδη τόπο αναπτύχθηκε ο πλέον μακραίωνος και **αδιάλειπτος πολιτισμός** στον κόσμο. Οι Αβορίγινες ζούσαν σε αρμονία με το περιβάλλον τους.

Γι' αυτούς ο άνθρωπος, τα ζώα, τα φυτά και η ίδια η γη ήταν όλα εκδηλώσεις μιας **ενιαίας δύναμης ζωής**. Προκειμένου να διατηρήσουν τη μυστική τους ένωση με τη φύση, οι άνθρωποι ισχυρίζονταν ότι έπρεπε να φροντίζουν τον τόπο. Αυτό γινόταν και ακόμη γίνεται μέσα από την **τέχνη** τους αλλά και με πολλούς άλλους ευρηματικούς τρόπους.

Κατασκήνωναν στις ακτές όπου συνέλεγαν και κατανάλωναν όστρακα και μαλάκια. Απλοί ανεμοφράχτες ή καλύβες ήταν οι κατοικίες τους, γι' αυτό και δεν υπάρχουν περισσότερα **ίχνη**, παρά συγκεντρώσεις οστράκων.

Όταν οι Ευρωπαίοι ήρθαν στην Αυστραλία¹, υπήρχαν περίπου 300.000 Αβορίγινες. Σήμερα έχουν μείνει λιγότεροι από 50.000, αλλά πολύ λίγοι ζουν τη νομαδική ζωή των προγόνων τους.

Ονειρόχρονος

Ο **κόσμος υπήρχε ανέκαθεν**. Αλλά παλιά, πριν από την **εποχή του Ονείρου**, δεν είχε μορφή. Αργότερα, στην αρχή της εποχής του Ονείρου, την εποχή της γένεσης, **πλάσματα-δημιουργοί** βγήκαν από τη θάλασσα για να δώσουν μορφή στη γη και να δημιουργήσουν τη ζωή.

Την εποχή του ονείρου, όταν οι άνθρωποι μπορούσαν να μεταμορφωθούν σε ζώα και τα ζώα σε ανθρώπους, τα πλάσματα-δημιουργοί διαμόρφωσαν τη γη.

Όταν ο Κίγγκα, ο τεράστιος **κροκόδειλος**, ήταν άνθρωπος, κάπκε κατά λάθος. Για να σωθεί, βούτηξε στο νερό και μεταμορφώθηκε σε κροκόδειλο. Μέχρι σήμερα η πλάτη του είναι καλυμμένη με εξογκώματα που μοιάζουν με φουσκάλες από κάψιμο. Έπειτα, ο Κίγγκα μεταμόρφωσε τον εαυτό του σε **πέτρα** και όλοι οι όγκοι και τα εξογκώματά του έγιναν μέρος του τοπίου.

Τα **φίδια**, με τις δυνατές τους περιελίξεις, δημιούργησαν πέτρινες αψίδες και μεγάλες εκτάσεις με λόφους.

Το προγονικό **καγκουρό**, φτιάχνοντας σωρούς από πέτρες και ανοίγοντας διάφορα κοιλώματα, έδωσε στους ανθρώπους διάφορες τελετές.

Η γη που δημιουργήθηκε μ' αυτό τον τρόπο είχε **αφθονία** και κάλυπτε όλες τις **υλικές** αλλά και **πνευματικές ανάγκες** των Αβορίγιων.

Αυτή η διαφορετική **αντίληψη για τη ζωή** διαπερνούσε όλη την κοινωνική οργάνωση, τις τελετουργίες, τους νόμους και τις παραδόσεις. Είχαν βαθιά **γνώση της φύσης**. Υπήρχαν προστάτες-φύλακες. Μέσα από διαφορετικές **μυήσεις**, οι σοφότεροι και οι μεγαλύτεροι στην ηλικία οδηγούσαν τους νεότερους. Οι μυημένοι ήταν οι φύλακες της γης. Με **μυστικές τελετουργίες** φρόντιζαν τη διατήρηση της πατρογονικής γης. Ζωγράφιζαν τα σώματά τους, χόρευαν, τραγουδούσαν...

Η ζωή ήταν ελεύθερη και καλή για τους Αβορίγινες. Η **κοινωνία** τους ήταν ακμαία και γεμάτη **αξίες**. Η συνοχή των νόμων και των παραδόσεων σμιλεύτηκε κατά τη διάρκεια περισσότερων από 40.000 χρόνων ιστορίας.

Για να διατηρήσουν **επαφή με τα πνεύματα** και τις δυνάμεις της εποχής του Ονείρου, επισκέπτονταν κάθε τόσο τους ιερούς τόπους. Υπήρχαν ειδικοί φύλακες γι' αυτό.

Ένας άλλος τρόπος που διατηρούσαν επαφή με τη δύναμη των πνευμάτων ήταν **οι κύκλοι των τραγουδιών**. Μετά το θάνατο, περίμεναν το πνεύμα τους να ενωθεί με τα πνεύματα της εποχής του Ονείρου.

Οι **καλλιτέχνες** κρατούσαν την ουσία της ζωής για τα διάφορα ζώα με την απεικόνισή τους. Έτσι διασφάλιζαν τη συνεχή αναπλήρωση του αριθμού τους. Τα ζώα που ζωγράφιζαν θα συνέχιζαν να υπάρχουν σε αφθονία.

¹Το 1606, πρώτοι κάποιοι Ολλανδοί εξερευνητές αποβιβάστηκαν στην ήπειρο αλλά δεν ενδιαφέρθηκαν για εγκατάσταση. Το 1770, ο θαλασσοπόρος James Cook ανακάλυψε την Αυστραλία αγγλική αποικία.

Ζωγραφική

Η ίδια η πράξη της ζωγραφικής ήταν **θρησκευτική** και πιθανόν συνοδευόταν από τραγούδι ή αποτελούσε μέρος μιας ευρύτερης **τελετουργίας**.

Οι βραχογραφίες χρησιμοποιούνταν άλλοτε για την καταγραφή ιστοριών, άλλοτε δήλωναν ιδιοκτησία, άλλοτε γίνονταν μόνο από γυναίκες ή από μεγαλύτερους στην ηλικία και με ανώτερη μόρφωση.

Η ίδια η διαδικασία της ζωγραφικής συνέδεε τον καλλιτέχνη με τη **δύναμη της εποχής του Ονείρου**. Αντλούσε αυτές τις δυνάμεις για να διασφαλίζει ότι τα ζώα που ζωγράφιζε θα υπήρχαν πάντα σε αφθονία.

Με τα **αποτυπώματα των χεριών** στους βράχους –ένα είδος υπογραφής– διεκδικούσαν μία θέση στο χώρο, περισσότερο πνευματική.

Στο εσωτερικό των βράχων **απεικονίζονται** κυνηγοί, ζώα και επικίνδυνα πνεύματα. Υπάρχουν αποτυπώματα από χέρια, χόρτα και άλλα αντικείμενα, που είναι και οι παλαιότερες εικόνες. Πολλές χιλιάδες χρόνια αργότερα εμφανίστηκαν καλοφτιαγμένες εικόνες ζώων. Τα καγκουρό και οι κροκόδειλοι απεικονίζονταν σε υπερφυσικό μέγεθος. Αργότερα εμφανίστηκαν εικόνες με λεπτές γραμμές που αναπαριστούσαν σκηνές ανθρώπινης δραστηριότητας.

Τα **χρώματα** που κυριαρχούν είναι το κόκκινο, το κίτρινο, το άσπρο, το μαύρο και το καφέ. Το κόκκινο χρώμα συμβολίζει το αίμα κι αυτό με τη σειρά του συμβολίζει τη **ζωή**.

Εμπόριο

Εμπορικές διαδρομές αναπτύχθηκαν στις αχανείς εκτάσεις της Αυστραλίας ανάμεσα στις πολλές και διαφορετικές φυλές των Αβορίγινων, διατηρώντας τις επαφές μεταξύ τους.

Δέν αντάλλαζαν μόνο αγαθά αλλά και **ιδέες** για τεχνολογικές επινοήσεις, τραγούδια, τελετές.

Λιθοτεχνία

30.000 χρόνια πριν, οι Αβορίγινες ανέπτυξαν την τεχνική να φτιάχνουν **λίθινους πελέκεις**. Τους **αντάλασσαν** όπως φαίνεται από το γεγονός ότι αρκετοί πελέκεις κατασκευασμένοι στα βόρεια της Αυστραλίας βρέθηκαν εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά.

Τα λίθινα εργαλεία που έχουν βρεθεί σηματοδοτούν μικρές αλλαγές στη διάρκεια χιλιάδων χρόνων. Πρόκειται κυρίως για μαχαίρια και ξέστρα που προφανώς χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή άλλων ξύλινων. **Ξύλινα εργαλεία** σπάνια διασώζονται· παρ' όλ' αυτά, ένα σημαντικό αρχαιολογικό εύρημα αποδεικνύει τη χρήση του **μπούμερανγκ** και του ακοντίου με αιχμή από το 10.000 π.Χ.

Μόλις 5.000 χρόνια πριν, σημειώθηκε μια ριζική εξέλιξη των λίθινων εργαλείων, τα οποία έγιναν μικρότερα, καλοφτιαγμένα, με λεπτοδουλεμένες αιχμές.

Ένα είδος σχεδίου στο βράχο, πολύ διαδεδομένο στην Αυστραλία, είναι αυτά τα απότυπώματα χεριών. Πιθανότατα γίνονται φυσώντας χρώμα (ίσως με το στόμα ή με κάποιο σωληνάκι από κούφιο καλάμι) γύρω από ένα τετνωμένο χέρι. Παρόμοια σχέδια έχουν βρεθεί και σε σπηλιές στην Ευρώπη και στην Αφρική. (Βλ. δραστηριότητα σελ.: 395 του βιβλίου για το δάσκαλο).

Τα αρχαιότερα σπράδια **καύσης νεκρών** έχουν βρεθεί στην Αυστραλία (26.000 χρόνια πριν). Η καύση δεν είναι η μόνη τελετουργία ταφής που εκτελούσαν κατά πάσα πιθανότητα οι Αβορίγινες. Έχει βρεθεί σκελετός άνδρα που είχε ραντιστεί με κόκκινη ώχρα. Κρανία από πολύ μεταγενέστερες εποχές φέρουν ίχνη και τρυπήματα που πιθανόν προέρχονται από **τελετές μύησης** ενηλικίωσης. Επίσης στολίδια από δόντια και νύχια. Ακόμη και σήμερα, πολλές φυλές που ζουν παραδοσιακά μεταφέρουν τα οστά των νεκρών σε ιερές σπηλιές.

Από το βοήθημα...

σελίδα 50 του βοηθήματος

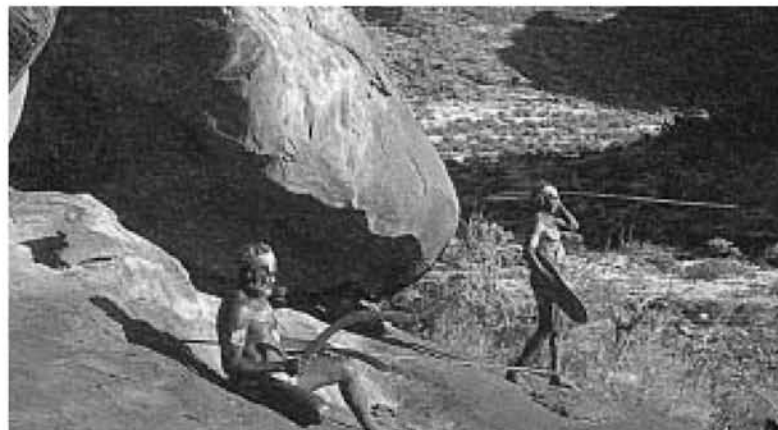
Οι σημερινοί Αβορίγινες δεν αποδίδουν τις εικόνες της **πρώτης ζωγραφικής** στους ίδιους. Λένε ότι αυτά είναι έργα φιλικών πνευμάτων και ότι, στο πέρασμα των αιώνων, αυτά δίδαξαν στους ανθρώπους τη ζωγραφική, αλλά με διαφορετική τεχνολογία κατά την οποία **παρουσιάζονται τα οστά και τα εσωτερικά όργανα των ζώων**. Αυτή είναι η **τεχνολογία των ακτίνων Χ**.

Πολλές σημαντικές εικόνες δεν φιλοτεχνήθηκαν ούτε από τους ανθρώπους ούτε από τα πνεύματα. Δημιουργήθηκαν όταν οι ήρωες της εποχής του Ονείρου πήραν οι ίδιοι θέση πάνω στους βράχους. Αυτές οι μορφές περιέχουν το πνεύμα και τη δύναμη της **εποχής του Ονείρου**. Ζωγραφίζοντας σ' αυτά τα ιερά μέρη, οι άνθρωποι μπορούσαν ν' **αντλήσουν δύναμη** από την εποχή του Ονείρου διασφαλίζοντας έτσι ότι η ζωή θα συνεχιζόταν με όλη της την αφθονία και την ποικιλία.

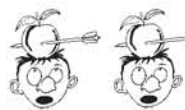
Σχηματίστηκαν έτσι μεγάλες παλαιολιθικές «πινακοθήκες», όπου γενιές και γενιές καλλιτεχνών ζωγράφιζαν αλληπάλληλα στρώματα σχεδίων. Δημιούργησαν μερικούς από τους μεγαλύτερους καλλιτεχνικούς θησαυρούς του κόσμου.

Βράχος + ζωγραφική ⇒ βράχος + γραφή
⇒ βραχογραφία

Η τέχνη και η θρησκεία των σοφών ανθρώπων

Οι μαθητές να μάθουν:

- * ότι μετά την εμφάνιση των σοφών ανθρώπων αναπτύχθηκε η **τέχνη** και δημιουργήθηκαν τα πρώτα έργα τέχνης
- * για τη **μαγεία** και τη **θρησκεία** των σοφών ανθρώπων και να προβληματιστούν για τους **λόγους** δημιουργίας των πρώτων έργων τέχνης
- * τον τρόπο δουλειάς και τα υλικά **ζωγραφικής**
- * για τα **χαραγμένα όπλα** και εργαλεία, τα **οκαλίσματα** και τα **κοσμήματα** των σοφών ανθρώπων.

Υλικά: κάρβουνα και άλλες χρωματιστές πέτρες

Γιατί οι σοφοί άνθρωποι του Cro-Magnon δημιούργησαν τις βραχογραφίες; Οι μαθητές καλούνται να χρησιμοποιήσουν τη φαντασία και τις αποκτηθείσες γνώσεις τους. Ο δάσκαλος μπορεί να **ομαδοποιήσει** τους λόγους σε κατηγορίες: καλλιτεχνικοί, θρησκευτικοί, εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί, οικονομικοί...

Ο διάκοσμος της κεντρικής αίθουσας του σπηλαίου **Lascaux, Γαλλία**.

Το **οκίτσο** κάτω δεξιά της βραχογραφίας δείχνει σε **τομή** τη θέση αυτής της αίθουσας.

Σε ορισμένα σπήλαια, όπως στο Lascaux, βρέθηκαν κομμάτια σχοινιού και τρύπες¹ μέσα στα τοιχώματα: Ξύλινα σανίδια και δοκάρια επέτρεπαν στους ενοίκους να φτάσουν στα ψηλότερα σημεία.

Η τέχνη και η θρησκεία των σοφών ανθρώπων

Οι σοφοί άνθρωποι δημιούργησαν τα **πρώτα έργα τέχνης**. Ήθελαν να **στολίσουν** απλά τις σπηλιές και τα όπλα τους; Ήθελαν να **μαγέψουν** τα ζώα που κυνηγούσαν; Ήταν αυτή η **αρχή της θρησκείας**; Ήσως για όλους αυτούς τους λόγους ή και για άλλους που **δε γνωρίζουμε**.

Στις σπηλιές **ζωγράφιζαν με μπογιές** από τη φύση και με χρώματα της γης. Έκαναν σκόνη από διάφορες **χρωματιστές πέτρες** ή **κάρβουνο** και την ανακάτευαν με νερό. Άλλες φορές **χάραζαν** τους **βράχους**.

Έργα τέχνης

Θρησκεία

Οκαλίζουν τον πηλό, το ελεφαντόδοντο, τα κέρατα, τα κόκαλα και τα δόντια των ζώων. Αρχίζουν να φτιάχνουν **κοσμήματα**.

Εκτός από τις βραχογραφίες, οι άνθρωποι **χάραζαν εκσόνες** ζώων ή σχέδια πάνω στα **όπλα** και τα **εργαλεία** τους.

Ιδιαίτερη σημασία φαίνεται να δόθηκε από τους παλαιολιθικούς στην **απεικόνιση των χεριών**. Τα χέρια είναι ακέραια, πολλές φορές όμως λείπουν ένα ή δύο δάκτυλα. Οι **τεχνικές** που χρησιμοποιήθηκαν επέτρεψαν την απεικόνιση θετικών και αρνητικών αποτυπωμάτων. Η πιο γνωστή σπηλιά είναι η Gargas στα Πυρηναία.

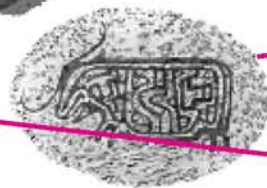
Βίσονας από το σπήλαιο της **Altamira, Ισπανία**.

Λίθινο μαχαίρι με οκαλίσμα ζώου.

Εγχάρακτο κόκαλο από τη Γαλλία. Απεικονίζει μία ανθρώπινη φιγούρα να κυνηγά βίσονες.

Βίσονας από τα σπήλαια της Μπιμπέκτα, **Ινδία**. Η τέχνη στα σπήλαια αυτά ανθούσε πριν από το 11.000 π.Χ. Οι ζωγραφιές είναι είτε αφηρημένα περιγράμματα είτε «γεμάτες» όπως αυτός ο βίσονας.

Περίγραμμα αλόγου σχεδιασμένο με κάρβουνο στο σπήλαιο Niaux, Γαλλία (13.000 π.Χ. περίπου).

¹ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΛΥΨΗΣ: Στις 12.9.1940, τέσσερις νεαροί από το χωριό Μαρτινιάκ στη Ντορντόν (Γαλλία) περπατούσαν με το σκύλο τους στα ριζά ενός γειτονικού λόφου. Διακρίνοντας μια φωλιά αλεπούς, βάλθηκαν να σκάβουν και ανακάλυψαν, κάτω από τα πεύκα και τις καστανιές, την είσοδο ενός σπηλαίου. Πρόκειται για το Λασκό.

Ιστορικό των ανακαλύψεων

Τα πρώτα έργα παλαιολιθικής τέχνης έγιναν γνωστά γύρω στα 1860, χάρη στις έρευνες των E. Lartet και Ch. Christy στη Ν. και ΝΔ Γαλλία. Πρόκειται για εγχάρακτα οστά και πλακίδια που βρέθηκαν μαζί με εργαλεία και κατάλοιπα δομών κατοίκησης.

Οι βραχογραφίες ήρθαν στο φως αργότερα, και συγκεκριμένα το 1879, χάρη στην παρατηρητικότητα της **μικρής κόρης** του Marcellino de Sautuola που εργαζόταν στο σπήλαιο της **Altamira**, στην Ισπανία, και αποκάλυψε το διάσημο ταβάνι με τους βίσονες. Η αυθεντικότητα των κινητών έργων τέχνης δεν έθεσε πρόβλημα, έντονες όμως ήταν οι αντιδράσεις των πιο διάσημων προϊστοριολόγων της εποχής όσον αφορά τις βραχογραφίες. Έτσι, έπρεπε να περιμένουμε, στην αρχή του 20ού αι., τις μελέτες του H. **Breuil** και τα γραπτά του E. **Cartailhac**, για να γίνει αποδεκτή η αρχαιότητα και η αυθεντικότητα της παλαιολιθικής τέχνης.

Τέχνη

Η πιο αξιοσημείωτη και αινιγματική **μαρτυρία** απ' όσες έχουν διασωθεί από τους ανθρώπους της Άνω παλαιολιθικής εποχής είναι η **τέχνη** τους.

Φτάνοντας στην πρώτη μεγάλη τέχνη, έχουμε ήδη αφήσει πίσω μας τους ανθρωπίδες και βρισκόμαστε μπροστά στην πρώτη αδιαφιλονίκητη μαρτυρία για τη **δύναμη του ανθρώπινου μυαλού**.

Ύστερη πλειστόκαινος εποχή

Ανώτερη παλαιολιθική περίοδος (35.000-10.000 π.Χ.)

Η **διάρκεια** της παλαιολιθικής τέχνης ταυτίζεται με αυτήν της Ύστερης παλαιολιθικής και η **αρχή** της συνδέεται με την εμφάνιση του Homo sapiens sapiens στην Ευρώπη γύρω στα 35.000 χρόνια π.Χ. και το ξεκίνημα μιας καινούργιας εποχής που χαρακτηρίζεται από πολλούς νεωτερισμούς. Το **τέλος** της συμπίπτει με το τέλος της Παλαιολιθικής στα 10.000 χρόνια π.Χ. Το απόγειό της τοποθετείται στη Μαγδαλénια φάση, μεταξύ 18.000 και 10.000 χρόνων π.Χ.

Η απομόνωση της τέχνης αυτής στο χώρο και το χρόνο πρέπει να μας κάνει να υποψιαζόμαστε πως υπάρχουν πολλά ακόμη που δεν έχουμε ανακαλύψει. Περιορισμένες είναι οι **γνώσεις μας** για τη χρονολόγηση της σπηλαιίας ζωγραφικής σε άλλα μέρη του κόσμου ή για τη μοναδικότητα των συνθηκών, χάρη στις οποίες διατηρήθηκαν στην Ευρώπη αντικείμενα που μπορεί να υπήρχαν παράλληλα και αλλού. Ούτε γνωρίζουμε φυσικά τι μπορεί να εξαφανίστηκε χωρίς να αφήσει ίχνη. Είναι πάρα πολλά αυτά που μπορεί να δημιουργήθηκαν με κινήσεις, ήχους ή φθαρτό υλικό, αλλά είναι αδύνατο να εξερευνηθούν.

Τα **έργα** της παλαιολιθικής τέχνης καταχωρίζονται σε δύο μεγάλες **κατηγορίες**:

1. Τα κινητά έργα τέχνης. Είναι τα αντικείμενα που μπορούν να υποστούν μετακίνηση και φέρουν στην επιφάνειά τους διακόσμηση. Σύμφωνα με την ταξινόμηση του A. Leroi-Gourhan, διακρίνουμε:

- Τα εργαλεία και τα όπλα. Η χρήση τους μπορεί να είναι πρόσκαιρη (οστέινες αιχμές και αγκίστρια) ή μεγαλύτερης διάρκειας (εκτοξευτήρες, διάτρητοι ράβδοι). Ανάλογη είναι και η διακόσμηση.
- Τα περιάπτα: αντικείμενα κόσμησης, δίσκοι.
- Τα πλακίδια με εγχαράξεις ζώων και τα ζωόμορφα και ανθρωπόμορφα, κυρίως γυναικεία, ειδώλια.

2. Η τέχνη των σπηλαίων. Περιλαμβάνει το σύνολο έργων -ζωγραφική, χαρακτική, γλυπτική- που εντοπίστηκαν στις εσωτερικές παρειές των σπηλαίων ή υπαίθρια στις βραχοσκεπές.

Από **γεωγραφική άποψη**, η παλαιολιθική τέχνη αναπτύχθηκε και εξαπλώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στον **ευρωπαϊκό χώρο**, με εντελώς όμως άνισο τρόπο. Στη ΝΔ Γαλλία και τη Β. Ισπανία παρουσιάζει εξαιρετική πυκνότητα. Αλλού, όπως στην Ιταλία, παρατηρείται εντελώς σποραδικά, ενώ σε μεγάλες περιοχές, όπως στη βαλκανική χερσόνησο, είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Η τελευταία περίπτωση μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα, γιατί η Ελλάδα αποτελεί τμήμα αυτής της ενότητας.

Οι λόγοι αυτής της απουσίας παραμένουν ακόμη άγνωστοι: Δεν αποκλείεται να υπήρχε εδώ κάποια άλλη μορφή τέχνης, μάλλον σε φθαρτά υπόβαθρα που δε διατηρήθηκαν ως σήμερα, ή απλώς τα κλασικά έργα τέχνης να μην έχουν ακόμη αποκαλυφθεί.

Παρατηρείται επίσης **αναντιστοιχία** στην κατανομή των κινητών έργων τέχνης και της τέχνης των σπηλαίων. Μόνο στη ΝΔ Γαλλία εντοπίστηκαν 150 σπήλαια με διάκοσμο: Lascaux, Font-de Gaume, Les Combarelles, για να αναφέρουμε τα πιο διάσημα. Όσο προχωράμε προς τα ανατολικά, η τέχνη των σπηλαίων σπανίζει και δύο μόνο σπηλιές, Cuciulat στη Ρουμανία και Καρόνα στους πρόποδες των Ουραλίων, περιέχουν βραχογραφίες. Αντίθετα, τα κινητά έργα τέχνης, και κυρίως τα ειδώλια, αφθονούν στην Ανατολική Ευρώπη και κυρίως στη Σιβηρία, ενώ σπανίζουν στη Δύση.

Η **κατανομή** αυτή προφανώς σχετίζεται με την **έκφραση πολιτισμικών διαφοροποιήσεων** κατά περιοχές, φαινόμενο γνωστό και σε άλλους τομείς της Παλαιολιθικής.

Στυλιστική εξέλιξη κατά A. Leroi-Gourhan

Πρώτη περίοδος

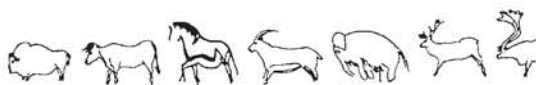
Δεύτερη περίοδος

Τρίτη περίοδος

Τέταρτη περίοδος

Η εξέλιξη αυτή περιλαμβάνει τέσσερα στάδια ή περιόδους:

Πρώτη περίοδος: πριν 22 χιλιάδες χρόνια.

Μερικές πλάκες από πέτρα με ανάγλυφα στοιχεία, σύμβολα γυναικείας μορφής και περιγράμματα ζώων.

Δεύτερη περίοδος: πριν 22-17 χιλιάδες χρόνια. Λεπτομέρειες επιτρέπουν την αναγνώριση ζώων, αλλά υπάρχουν και απλά περιγράμματα ανάμεσα σ' αυτές τις λεπτομερείς εικόνες. Τα περιγράμματα αυτά εικονίζουν αυτιά, ουρές, κέρατα, χαυλιόδοντες και προβιές. Η ανθρώπινη μορφή αναπαριστάται κυρίως στα γυναικεία ειδώλια που αφθονούν αυτή την εποχή.

Τρίτη περίοδος: πριν 17-13 χιλιάδες χρόνια. Τα ωραιότερα έργα προέρχονται οίγουρα απ' αυτή την περίοδο. Οι διαστάσεις και τα χρώματα των διαφόρων ζώων αναπαριστώνται με ακρίβεια.

Τέταρτη περίοδος: η τελευταία, πριν 13-10 χιλιάδες χρόνια. Τα πιο βαθιά σπήλαια διακοσμούνται με εικόνες ζώων που έχουν τέλειες αναλογίες και, συχνά, βρίσκονται σε κίνηση. Σ' αυτά τα έργα τέχνης μπορεί κανείς να κατανοήσει τη σημασία της τελετουργίας που προηγείτο του κυνηγιού. Ορισμένα έχουν συμβολική σημασία για κάθε φυλή. Οι ανθρώπινες μορφές είναι σπάνιες.

Τεχνικές και χρώματα

Ο παλαιολιθικός καλλιτέχνης χρησιμοποίησε όλες σχεδόν τις **τεχνικές**, δηλαδή το σχέδιο, τη ζωγραφική, την εγχάραξη, το πελέκημα, τον ψεκασμό, το πρόπλασμα και, τέλος, την ανάγλυφη ή ολόγλυφη επεξεργασία του έργου. Χρησιμοποίησε επίσης **φυσικά μεταλλικά χρώματα**, και συγκεκριμένα τις σιδηρούχες ώχρες για το κόκκινο, το καφέ και το κίτρινο χρώμα, τα οξειδία του μαγγανίου για το μαύρο, καθώς και αιθάλη, ξυλοκάρβουνο κ.λπ. Το πράσινο και το γαλάζιο λείπουν εντελώς από την παλαιολιθική τέχνη.

Τα χρώματα απλώνονταν αμέσως στην επιφάνεια των τοιχωμάτων, όπως τα κραγιόνια. Κομμένα σε κομμάτια ή τριμμένα σε σκόνη, απλώνονταν πάνω στα τοιχώματα με τη βοήθεια ενός κούφτου κόκαλου. Ανακατεμένα με λίπος ζώων, απλώνονταν με «πινέλα» από τρίχωμα ζώων ή αλογότριχα.

Ερμηνεία

Η ερμηνεία της παλαιολιθικής τέχνης αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα **προβλήματα** της προϊστορικής αρχαιολογίας. Κατά καιρούς έχουν διατυπωθεί **πολλές θεωρίες**, από τις οποίες οι σημαντικότερες είναι οι εξής:

Η θεωρία σύμφωνα με την οποία η παλαιολιθική τέχνη είναι αποτέλεσμα γνήσιας **καλλιτεχνικής διάθεσης** του ανθρώπου σε μια εποχή ευημερίας. Δηλαδή η τέχνη για την τέχνη. Η θεωρία αυτή, που διατυπώθηκε το 19ο αι., έχει σήμερα εγκαταλειφθεί.

Η θεωρία του **H. Breuil**, σύμφωνα με την οποία η παλαιολιθική τέχνη έχει **μαγικοθρησκευτικό χαρακτήρα**. Πιο συγκεκριμένα, η παλαιολιθική τέχνη εξυπηρετούσε σκοπούς της συμπαθητικής μαγείας και της μαγείας της γονιμότητας. Μέσα από την αναπαράσταση των ζώων ο άνθρωπος προσπάθησε να επηρεάσει την πορεία του κυνηγιού και της αναπαραγωγής. Η ερμηνεία αυτή ερμηνεύεται από τις έννοιες του **τοτεμισμού** και του φετιχισμού, που αναπτύχθηκαν στα πλαίσια των εθνολογικών ερευνών στην αρχή του 20ού αι.

Η θεωρία του **A. Leroi-Gourhan** και της A. Laming Emperaire, σύμφωνα με την οποία τα σπήλαια με τις βραχογραφίες είναι **οργανωμένα ιερά**. Οι παραστάσεις εντάσσονται σε ένα γενικότερο σύνολο και έχουν **συμβολικό χαρακτήρα**. Οι μορφές των ζώων συμβολίζουν ανθρώπινες μορφές και είναι πολύ πιθανό οι άνδρες να αποδίδονται με τα άλογα και οι γυναίκες με τους βίσονες. Το σχήμα αυτό επαναλαμβάνεται σε όλα σχεδόν τα σπήλαια.

Συμπερασματικά, **η σημασία** αυτών των παραστάσεων, ιδιαίτερα στις πολυσύνθετες σειρές ζωγραφικών εικόνων στα σπήλαια, έχει φέρει σε αμνηστία τους αρχαιολόγους. Προφανώς, πολλά από τα ζώα που είχαν παρατηρηθεί τόσο προσεκτικά κατείχαν κεντρική θέση σε μια οικονομία που στηριζόταν στο κυνήγι. Επίσης, στα σπήλαια της Γαλλίας τουλάχιστον, φαίνεται πολύ πιθανό να υπάρχει μια συνειδητή τάξη στη σειρά με την οποία παρουσιάζονται. Είναι όμως ακόμα πολύ δύσκολο να αποδείξουμε αυτή την υπόθεση. Οποιοδήποτε, η τέχνη της Άνω παλαιολιθικής εποχής επωμίζεται μεγάλο μέρος του φορτίου που αργότερα θα σήκωνε η γραφή, αλλά **η σημασία** των μηνυμάτων της εξακολουθεί να παραμένει **ασαφής**.

Είναι πολύ πιθανό, τελικά, οι ζωγραφιές να συνδέονταν με θρησκευτικές ή μαγικές τελετουργίες, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Το γεγονός ότι επιλέγονται τόσο απόμακρες και **δυσπρόσιτες γωνιές** στα σπήλαια για να χαραχτούν οι ζωγραφιές αποτελεί από μόνο του ισχυρή ένδειξη ότι κάποια **ειδική ιεροτελεστία** συνδεόταν με τη δημιουργία ή την ενατένισή τους. (Στις σκοτεινές αυτές γωνιές των σπηλαίων ήταν, φυσικά, απαραίτητος ο τεχνητός φωτισμός¹.) Η ταφή των ανθρώπων του Νεάντερταλ παραπέμπει στις απαρχές της θρησκείας που είναι περισσότερο έκδηλες στην ταφή των ανθρώπων της Άνω παλαιολιθικής εποχής, η οποία είναι συνήθως ιδιαίτερα επιμελημένη. Και είναι σχεδόν αδύνατο να μην βγάλουμε ορισμένα συμπεράσματα από αυτή την τέχνη, η οποία μας παρέχει, ίσως, τα πρώτα κατάλοιπα οργανωμένης θρησκείας που επιβίωσαν ως τις μέρες μας.

Η μελέτη της παλαιολιθικής τέχνης βρίσκεται **πάντα στην επικαιρότητα** και απασχολεί μεγάλο αριθμό ερευνητών. Η απουσία της στη χώρα μας, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, περιορίζει τις δυνατότητές μας για μια καλύτερη κατανόηση του παλαιολιθικού κόσμου.

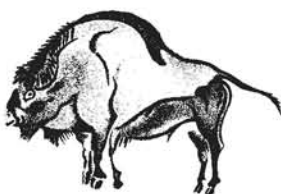
Εξαφάνιση

Η τελευταία φάση αυτής της τέχνης κράτησε γύρω στα **πέντε χιλιάδες χρόνια** – διάστημα εκπληκτικά μεγάλο για τη διατήρηση τόσο **σταθερού ύψους και περιεχομένου**. Αυτό μας δείχνει με πόσο **βραδύ ρυθμό** άλλαζε η παράδοση καθώς και τη γεωγραφική απομόνωση των προϊστορικών πολιτισμών.

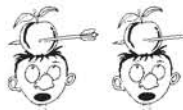
Η εποχή που επακολούθησε δεν έδωσε τίποτα που να προσεγγίζει το επίτευγμα αυτό σε έκταση ή σε ποιότητα – τα καλύτερα ευρήματα που διασώθηκαν είναι λίγα διακοσμημένα χαλίκια. Έπρεπε να περάσουν **έξι χιλιάδες χρόνια** για να έρθει η ώρα της επόμενης μεγάλης τέχνης.

Είναι, πραγματικά, εντυπωσιακή η αντίθεση ανάμεσα σε ό,τι υπήρχε και σε ό,τι ακολούθησε.

Η ξαφνική εξαφάνιση της τέχνης αυτής είναι **πραγματικό μυστήριο**. Δεν γνωρίζουμε ακριβείς χρονολογίες ή έστω την ακριβή σειρά των γεγονότων: Τίποτα δεν έληξε τη μια ή την άλλη χρονολογία. Απλώς, η καλλιτεχνική δραστηριότητα **έφθινε** προοδευτικά για μεγάλο διάστημα και ήρθε τελικά κάποια στιγμή που η τέχνη χάθηκε. Ορισμένοι ειδικοί το απέδωσαν στις **κλιματολογικές συνθήκες**. Καθώς υποχωρούσε η τελευταία εποχή των παγετώνων και οι τάρανδοι αναχωρούσαν χρόνο με το χρόνο, οι άνθρωποι αναζητούσαν μια **νέα τεχνική μαγείας** για να τους συγκρατήσουν στην περιοχή τους. Προοδευτικά, όμως, καθώς οι πάγοι έλιωναν, οι συνθήκες στις οποίες είχαν προσαρμοστεί με επιτυχία τη ζωή τους άλλαξαν. Μαζί τους χάθηκε και η ελπίδα να επηρεάσουν τη φύση. Ο *Homo sapiens* δεν ήταν ανίσχυρος: Είχε τη δύναμη να **προσαρμοστεί στη νέα πρόκληση** και το απέδειξε. Για ένα διάστημα, όμως, η πολιτιστική απογύμνωση, η εγκατάλειψη της πρώτης του τέχνης, ήταν μια από τις συνέπειες αυτής της προσαρμογής.

¹Ο φωτισμός γινόταν με λάμπες που έκαigan λίπος, φτιαγμένες από σκαλισμένες πέτρες που συχνά έφεραν ανάγλυφες διακοσμήσεις· σ' αυτές το ξύλο κυπαρισσιού καιγόταν χωρίς καπνό.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τα **γυναικεία ειδώλια** («Αφροδίτες»)
- * για την αρχή της **θρησκευτικής σκέψης**, για τον **ανιμισμό** (άνιμα = ψυχή)¹ και τη «μαγική» δύναμη της φύσης
- * για τη **θεά**, τη **Μητέρα-Φύση**, τη **Γη** που κυριαρχούσε ως θεότητα στα περισσότερα μέρη και να προβληματιστούν για τη σημασία των ειδωλίων σε κατάσταση εγκυμοσύνης
- * για την **κυρίαρχη θέση των γυναικών** και τη διαφορετική δομή της κοινωνίας (εποχή μητριαρχίας)
- * ένα μύθο των αρχαίων Ελλήνων για τη δημιουργία του κόσμου από τη Γη = Γαία (θηλυκή αρχή).

Η **Αφροδίτη του Willendorf** (Αυστρία), ύψους 110 χιλ. Είναι φτιαγμένη από ασβεστόλιθο και διατηρούνται πάνω της ίχνη κόκκινου χρώματος. 24.000-22.000 π.Χ., Μουσείο Φυσικής Ιστορίας, Βιέννη, Αυστρία.

Η Αφροδίτη του Willendorf, ένα γυναικείο παλαιολιθικό ειδώλιο περίπου 11 εκατοστών, κινεί ακόμη και σήμερα, περίπου έναν αιώνα μετά την ανακάλυψή του, το ενδιαφέρον του επιστημονικού και ευρύτερου κοινού. Είναι ένα από τα παλαιότερα δείγματα τέχνης και μια από τις παλαιότερες απεικονίσεις του ανθρώπου στην τέχνη. Χαρακτηρίζεται από μια **υπερβολή** στο πλάσιμο της ανατομίας της μορφής καθώς και από την **έλλειψη** κάθε χαρακτηριστικού στο πρόσωπο.

Είναι πιθανό το ειδώλιο να είναι **συμβολικό**, προστατευτικό ή αποτρεπτικό, άμεσα σχετιζόμενο με τη θέση της γυναίκας στο απώτερο παρελθόν. Μπορούμε να υποθέσουμε τη χρήση του ως φυλακτού με σκοπό την εξασφάλιση της ευγονίας, στοιχείο ιδιαίτερα σημαντικό για την εξασφάλιση της συνέχειας στην ομάδα των παλαιολιθικών κυνηγών-τροφοσυλλεκτών.

Από τότε που άρχισε η μελέτη του ειδωλίου, η **χρονολόγησή** του παρουσίασε αντικρουόμενες απόψεις. Σήμερα, με πολύ μεγαλύτερη ασφάλεια, μπορεί να τοποθετηθεί στα 24.000 με 22.000 χρόνια πριν. Όταν πρωτοανακαλύφθηκε το 1908, ονόμασαν το ειδώλιο αυτό «Αφροδίτη» ειρωνικά. Ο όρος αυτός έχει καθιερωθεί για όλα τα παλαιολιθικά γυναικεία ειδώλια.

«Ειδώλια
πρώτη θεά

ψυχή = πνεύμα

η δύναμη της ζωής
γυναίκες = αρχηγοί της
οικογένειας

Οι άνθρωποι σκάλιζαν ή έφτιαχναν **μικρά αγάλματα γυναικών** τα **ειδώλια**. Γιατί έφτιαχναν γυναίκες και μάλιστα γυναίκες που περίμεναν μωρό; Ήταν η εικόνα της **πρώτης θεάς**; Οι αρχαιολόγοι δεν ξέρουν σίγουρα. Όμως γνωρίζουν ότι τότε άρχισε η **θρησκευτική σκέψη** των ανθρώπων.

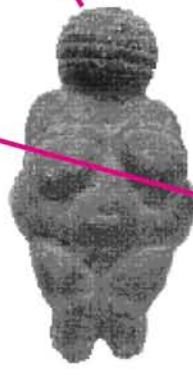
Οι άνθρωποι, δηλαδή, πίστευαν στο **πνεύμα**. Πίστευαν ότι όλα τα **πράγματα** στη φύση **έχουν ψυχή**. Πίστευαν ότι τα πνεύματα είχαν **δύναμη μαγισιάς**. Αλλά τη μεγαλύτερη δύναμη τη είχε η **Γη**, η **Μητέρα-Φύση** που γεννάει, δίνει ζωή.

Όπως η Γη έτσι και η **γυναίκα** είχε τη δύναμη να γεννάει παιδιά. Γι' αυτό οι γυναίκες ήταν οι **αρχηγοί της οικογένειας και της φυλής**. Τα παιδιά ήταν δικά τους. Οι άντρες-κυνηγοί κυνηγούσαν, αλλά την περισσότερη τροφή τη μαζεύαν οι γυναίκες και τα παιδιά.

Γαία και Ουρανός
Στην αρχή δεν υπήρχε τίποτα. Μόνο το Χάος. Ύστερα έγινε η Γη η Γαία. Το Χάος διαιρέθηκε κι έγινε η Άντρα και η Γη. γέννησε κι άδελφούς της, τον Ουρανό, τα Διότι και οι Εστιάδες.
Όταν ο Ουρανός πάλι κι η Γη μέσα στη γαλήνη και απέραντη αγκαλιά του, γαλήνη και οι μαργαρίτες τριτάτες, οι φοβερές κινέλες με το έλα μωρέ και οι τροφαντικοί δικαιοδότες με τα ατσάλε χέρια!

Λόγος των Ελλήνων

Γυναικεία κεφαλή

Βρέθηκε στο **Brassemprouy** (Λαντ, Γαλλία). Προτομή από χαυλιόδοντα μαμούθ, ύψους 36 χιλιοστών. Χαρακτηρίζεται από δήλωση των χαρακτηριστικών του προσώπου. Είναι το **πιο παλιό πρόσωπο της ανθρωπότητας** (23.000 π.Χ.). Φέρει κάλυμμα κεφαλής ή πρόκειται για επιμελημένη κόμμωση; Η κόμμωση, χωρισμένη σε ταινίες με κάθετες εγχάραιες, απηχεί τον αντίστοιχο τρόπο απόδοσης του άνω τμήματος της κεφαλής της «Αφροδίτης» του Willendorf.

Μαύρη Αφροδίτη, γυναικεία φιγούρα από την Κορσική.

Αφροδίτη της Parabita (Άνω παλαιολιθική, 15.000 π.Χ.). Ύψος 9 εκ. Από το σπήλαιο των Αφροδιτών στην Πούλια, Ιταλία. Σκαλισμένη σε οστό, έχει τα χέρια σε χαρακτηριστική στάση κάτω από την κοιλιά, όπως και τα άλλα παρόμοια ειδώλια από το ίδιο σπήλαιο. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο του Τάραντα, Ιταλία.

Γυναικείο ειδώλιο από τη θεό Lespugne, Γαλλία (χαυλιόδο-ντας μαμούθ).

Μύθος δημιουργίας των Ελλήνων που αναφέρεται στη **θεά Γη**, τη **Γαία**. Συνεκτικό του στοιχείο με την ενότητα είναι η θεά Γη. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί όπου χρειάζεται αναφορά στους Τιτάνες (π.χ. Προμηθέας) ή στους Κύκλωπες.

¹**Ανιμισμός:** Η πίστη ότι όλα τα πράγματα έχουν πνεύματα, οι δραστηριότητες των οποίων ευθύνονται για τα φυσικά φαινόμενα. Ένας τρόπος για να ελέγξει κανείς τον κόσμο είναι να συλλάβει τα πνεύματα φτιάχνοντας εικόνες τους, με άλλα λόγια κάνοντας **τέχνη**.

«Αφροδίτη»

Ο όρος αυτός, καθαρά **ειρωνικός**, ικανοποιούσε πλήρως ορισμένες αντιλήψεις και ιδέες σχετικά με την ιδέα του πρωτόγονου, με τη φύση της γυναίκας και με την αίσθηση του ωραίου. Η Αφροδίτη, σύμβολο του ερωτισμού και της ομορφιάς και, πάνω από όλα, θεά του έρωτα, εμφανίζεται στην τέχνη του **δυτικού πολιτισμού** (κλασικού / ρωμαϊκού και αναγεννησιακού) υπακούοντας σε συγκεκριμένα πρότυπα. Η παλαιολιθική «Αφροδίτη», αντιπαραβαλλόμενη με τις κλασικές Αφροδίτες, ξεχωρίζει σαφώς σε ό,τι αφορά τη νοοτροπία, τον τρόπο έκφρασης αλλά και τις αντιλήψεις για τη γυναίκα και τη θηλυκότητα που αντιπροσωπεύει. Ανήκει ολοφάνερα σε **διαφορετική αισθητική αντίληψη**. Συγκρινόμενη με τα δυτικά πρότυπα, αποτελεί την ενσάρκωση της άκομψης, απολίτιστης και «πρωτόγονης», όπως τη χαρακτήριζαν, αισθητικής. Στην υποτίμηση λοιπόν της παλαιολιθικής Αφροδίτης υπολανθάνει μια αντίστοιχη υποτίμηση του διαφορετικού και δυσερμήνευτου από το δυτικό πολιτισμό.

Η αίσθηση όμως της θηλυκότητας και της ομορφιάς, η οποία κυριαρχεί στο δυτικό πολιτισμό από την κλασική εποχή, είναι καθορισμένη σαφώς από **πατριαρχικές αντιλήψεις** και αποτελεί σχεδόν εξ ολοκλήρου ανδρική επινόηση, προσαρμοσμένη στις ανδρικές αντιλήψεις περί ωραίου και αισθησιακού. Στα πλαίσια λοιπόν αυτών των αντιλήψεων, η παλαιολιθική «Αφροδίτη», απεικόνιση μιας γυναικείας μορφής με τελείως διαφορετικά πρότυπα, δεν έχει κανένα ίχνος θηλυκότητας, όπως την ορίσαμε παραπάνω, και το όνομα της θεάς του Έρωτα τη χαρακτηρίζει με έναν τραγελαφικό τρόπο.

Συνδέει έτσι το «πρωτόγονο» και το «θηλυκό» με την έννοια του «απολίτιστου».

Σήμερα, πολύ συχνά το **όνομα «γυναίκα»** αντικαθιστά τον καθιερωμένο όρο Αφροδίτη για τα παλαιολιθικά νατουραλιστικά ειδώλια. Το όνομα Αφροδίτη, παρά τις όποιες αδυναμίες του, δεν παύει να είναι το καθιερωμένο και γι' αυτό πιο εύχρηστο, αν και ο όρος «Γυναίκα» προτείνεται ως **πιο δόκιμος**.

Ερμηνεία

Οι «Αφροδίτες» αποκαλύπτουν μια **αίσθηση της αφαίρεσης** και των ιδεατών μορφών, η οποία φαίνεται να σχετίζεται με την απαρχή της θρησκευτικής σκέψης.

Η ερμηνεία τους ως **σύμβολο γονιμότητας**, ή αλλιώς ως **μπτέρας-Θεάς**, είναι η επικρατέστερη και δίνει έμφαση στα στοιχεία, τα οποία τονίζουν την ανατομία, τη γονιμότητα και τη δυνατότητα τεκνοποίησης. Ανάλογη είναι εξάλλου και η ερμηνεία που προτείνεται και για τα μεταγενέστερα γυναικεία **ειδώλια της Νεολιθικής εποχής**, δεδομένου ότι και αυτά παρουσιάζουν εξαιρετικά ευτραφείς και «γόνιμες» γυναικείες μορφές.

Θεωρώντας ότι το πρόσωπο είναι δηλωτικό στοιχείο της ταυτότητας του ανθρώπου, η απουσία ατομικών χαρακτηριστικών στο πρόσωπο θα μπορούσε να καθιστά τα ειδώλια αυτά απρόσωπες σεξουαλικές εικόνες, ίσως συμβολικά φορτισμένες. Δεν είναι, λοιπόν, σημαντική η ταυτότητά τους αλλά ο όγκος και η φυσιολογία του σώματος, τα οποία τα φορτίζουν νοηματικά και συμβολικά. Η **έμφαση στη γονιμότητα** και τη δυνατότητα της γυναίκας να φέρει στον κόσμο παιδιά είναι ίσως η επικρατέστερη ερμηνεία για την αποκρυπτογράφηση του συμβολισμού τους.

Το **μικρό μέγεθος** τους θα βοηθούσε την εύκολη μεταφορά τους από τον έναν τόπο στον άλλον. Το ειδώλιο θα μπορούσε, λοιπόν, να ειδωθεί ως ένα από τα αντικείμενα τα οποία μετέφεραν μαζί τους οι γυναίκες της Παλαιολιθικής εποχής, ίσως ως ένα **φυλακτό** με προστατευτική και συγχρόνως αποτρεπτική δύναμη.

Μπτριαρχία στην Παλαιολιθική εποχή

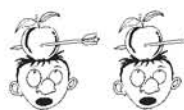
Οι **απεικονίσεις γυναικών** στην Παλαιολιθική εποχή είναι πολύ περισσότερες από τις απεικονίσεις των ανδρών. Και είναι χαρακτηριστικό ότι κανένα από τα ανδρικά ειδώλια της εποχής δεν παρουσιάζεται τόσο ογκώδες και σωματώδες. Αυτό οδήγησε τους ειδικούς να συμπεράνουν ότι η **θέση της γυναίκας** στην παλαιολιθική κοινωνία ήταν ξεχωριστή, σχετιζόμενη ίσως με μια **μπτριαρχική θρησκεία** ή κοινωνία, κεντρική θεά της οποίας ήταν η «**Μπτέρα-Γη**» ή η «**Θεά-Μπτέρα**», με απεικονίσεις της στην τέχνη, και κυρίως στην ειδωλοπλαστική. Η θέση της γυναίκας παρουσιαζόταν υπό αυτό το πρίσμα, αν όχι κυρίαρχη, τουλάχιστον **πολύ σημαντική**. Από τις απόψεις αυτές προέρχεται και η μεγάλη φιλολογία περί μπτριαρχίας και γυναικοκρατίας στην παλαιολιθική κοινωνία.

Είναι γεγονός ότι μια σειρά¹ γυναικείων ειδωλίων της Παλαιολιθικής εποχής, από τη δυτική Γαλλία έως τη δυτική Ρωσία, παρουσιάζουν παρόμοια σύλληψη και χαρακτηριστικά (μεγάλο στομάχι και στήθη, απρόσωπες κεφαλές και έλλειψη πελμάτων, ατροφικά άνω και κάτω άκρα, έμφαση στα γυναικεία όργανα).

Η **έμφαση που δίνεται στα γυναικεία σεξουαλικά όργανα** θεωρείται δηλωτική της δυνατότητας της γυναίκας να αναπαράγει τη ζωή. Φαίνεται δηλαδή ότι η γυναίκα νοείται ως μέτοχος θεϊκών και μαγικών δυνάμεων που την καθιστούν ικανή να δημιουργήσει ζωή, με το ρόλο του άνδρα να υποσκελίζεται εντελώς, σαν να ήταν ο ίδιος αμέτοχος ή σαν να μην ήταν ακόμη γνωστός ο ρόλος του στη διαδικασία αυτή. Τα ειδώλια παρουσιάζουν λοιπόν με σαφήνεια τη **διττή προσωπικότητα** και ιδιότητα της **παλαιολιθικής θεότητας**. Είναι ταυτόχρονα Θεά Μπτέρα και Θεά της Γονιμότητας, με κύριες ιδιότητές της τη μπτρότητα και τη γονιμότητα αντίστοιχα. Είναι επίσης **συμβολική απεικόνιση της γης** και το στοιχείο αυτό της προσδίδει και μια άλλη διάσταση. Την κάνει Μπτέρα-Γη με τη δυνατότητα, όχι μόνο να φέρει στον κόσμο τη ζωή, αλλά και να δεχθεί στους κόλπους της τη ζωή αυτή, όταν ο θάνατος θέσει σε αυτήν ένα τέλος. Ξαναγυρίζει λοιπόν η ζωή πίσω σε αυτήν μετά το θάνατο, μόνο όμως για να την αναδημιουργήσει αμέσως μετά. **Συμβολίζει, με άλλα λόγια, ταυτόχρονα τη ζωή και το θάνατο.**

¹Περίπου 200 ειδώλια έχουν βρεθεί σε πολύ συγκεκριμένες τοποθεσίες και όχι διάσπαρτα μέσα στα γεωγραφικά αυτά πλαίσια.

Οι μαθητές:

- * να εφαρμόσουν ό,τι έχουν μάθει για τη ζωγραφική, τα στολίδια και τα κοσμήματα των σοφών ανθρώπων
- * να γνωρίσουν ένα **μύθο δημιουργίας** του κόσμου των Ινδιάνων Σένεκα της Βόρειας Αμερικής.

Υλικά: χρωματιστά μολύβια ή κρομπογιές, λευκά φύλλα ή μπλοκ ζωγραφικής

Οι παλαιολιθικές **χάντρες** είναι μικροαντικείμενα σφαιρικού ή ημισφαιρικού σχήματος, δουλεμένα σε χαλιόδο-ντα, κόκαλο, κέρατο ελαφοειδών και σπάνια σε πέτρα. Η **διάτρηση** γινόταν με μεγάλη φροντίδα και ιδιαίτερη τεχνική. Στην Ωρινάκια συναντάμε τις χάντρες κατά χιλιάδες, σε συγκεκριμένες μάλιστα θέσεις βρέθηκαν χάντρες σε διάφορα στάδια κατασκευής, γεγονός που μας πληροφορεί για τις **τεχνικές** που χρησιμοποιήθηκαν. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα, οι χάντρες μοιούνται μορφές ή αφηρημένες απεικονίσεις της παλαιολιθικής τέχνης. Επιβεβαιώνεται έτσι ο **συμβολικός χαρακτήρας των αντικειμένων κόσμησης** καθώς και αυτός των έργων τέχνης.

Στον **ελλαδικό χώρο**, η κόσμηση δεν έχει ακόμα μελετηθεί. Από τη μνεία όμως που γίνεται στις δημοσιεύσεις, φαίνεται ότι διάτρητοι κυνόδοντες κόκκινου ελαφιού καθώς και όστρεα δεν απουσίαζαν από τις θέσεις της Ύστερης παλαιολιθικής, όπως π.χ. το Κλειδί της Ηπείρου.

Σκέψου ότι είσαι ένας Homo Sapiens. Τι θα ζωγράφες στη σπηλιά σου; Το χέρι σου; Ένα ζώο;

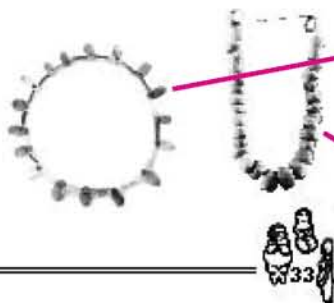

Ήθελε τον πατέρα σου;
 Ή το Πνεύμα-Ουρανό γέννησε μια
 κέρα, τον ήλιο ή τη Λυχνία-Γη. Ή τη
 γέννησε δάμα, το καλό και
 το κακό Πνεύμα. Μόλις γέννησε
 η δάμα και η μητέρα της την έβαλε
 μέσα στη γη. Μόλις όμως η Πνεύμα-
 Ουρανό είχε στο καλό Πνεύμα τα μάλα τα βρα
 τον πατέρα του για τα τον άσσο δάμα.
 τον έβαλε προς την Αμερική και τον είχε
 κτηνοκόμος να τον ήρε από τη σφαγή και τη
 θάλασσα και αέρας στο ηιο καλό βουκό. Σου θα
 έδω έτα πατόκομο η δάμα. Πως τον έει σφα ο
 γιος του. Μόλις είχε ο ήλιος τον καλό με τη
 Λυχνία-Γη γέννησε τον άσσο δάμα.

Μύθος των Ινδιάνων Σένεκα
 της Βόρειας Αμερικής

Σκέψου και ζωγράψε πώς φαντάζεσαι τα πρώτα
 κοσμήματα.
 Από τι ήταν φτιαγμένα;
 δόντια, κοχύλια, φρούτα, πέτρες, δέρμα...
 Πώς αλλοίως σκόλλαν το σώμα τους
 οι σοφοί άνθρωποι;

Στην **πρώτη άσκηση** ο δάσκα-
 λος θυμίζει στους μαθητές
 ποια χρώματα (γήινα) χρησιμο-
 ποιούσαν οι σοφοί άνθρωποι.

Στη **δεύτερη άσκηση** να
 χρησιμοποιηθούν λευκά
 χαρτιά και ό,τι άλλα υλι-
 κά σκεφτούν τα παιδιά.
 Μπορούν να οδηγηθούν
 σε κατασκευή collaz ή
 κατασκευή ανθρώπων
 φιγούρων με διάφορα
 στολίδια. (Μπορείτε να
 ανατρέξετε σε εικόνες
 Ινδιάνων για ιδέες.)

Επιφάνεια βράχου από το Λα-
 σκό.

Μύθος δημιουργίας που ανα-
 φέρεται σε **θηλυκή αρχή** του
 κόσμου.

Περιδέρατο από όστρακα και
 οστέινες χάντρες. 10.000 π.Χ.,
 Mugharet el-kebara, Ισραήλ.

Μεταγενέστερο περιδέρατο α-
 πό τα νησιά του Αιγαίου.

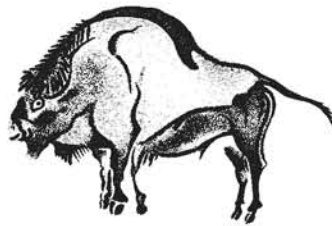
Από το βοήθημα...

σελίδες 51 ως 56

σελίδα 51 του βοηθήματος

ΤΕΧΝ-
η τέχνη
ο τεχνίτης
τεχνητός, -ή, -ό
η τεχνική
τεχνικός, -ή, -ό
ο καλλιτέχνης

Βίσονας από το σπήλαιο της Αλταμίρα στην Ισπανία.

Μία από τις ομορφότερες και σημαντικότερες ζωγραφισμένες σπηλιές στη βορειοανατολική Ισπανία. Ανακαλύφθηκε αρκετά νωρίς, το 1879. Είναι διάσημη για τα πολύχρωμα ζώα των βραχογραφιών που περιλαμβάνουν ελάφια, βίσονες και αγριογούρουνα. Κόκκινο, μαύρο και ένα φάσμα γήινων χρωμάτων κυριαρχούν. Οι ζωγράφοι ανήκαν στη Μαγδαληνική περίοδο.

σελίδα 52 του βοηθήματος

Η ζωή των σοφών ανθρώπων

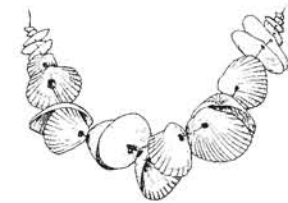
Οι σοφοί άνθρωποι είχαν μάθει να ζουν και να μετακινούνται μέσα στους πάγους.

Το χειμώνα, το κρύο έφτανε τους 50 βαθμούς κάτω από το μηδέν.

Χρησιμοποιούσαν όλα τα μέρη των ζώων που σκότωναν: τα κόκαλα, τα κέρατα, τα δόντια, τη γούνα και το δέρμα.

Με τα έντερα συγκρατούσαν τα λίθινα εργαλεία και όπλα στις λαβές τους. Η εφεύρεση της βελόνας με τρύπα ήταν πολύ σημαντική για το ράφιμο ζεστών ρούχων την εποχή αυτή.

Τρυπούσαν αχνβάδες από τη θάλασσα και τα ποτάμια και έφτιαχναν **κοσμήματα**. Ακόμη τρυπούσαν δόντια ζώων, όμορφες μικρές πέτρες και σπόρους για να στολίσουν.

Περιδέρατο από όστρεα, Μεγάλη Βρετανία.

Περιδέρατο από κυνόδοντες πολικής αλεπούς από τη θέση Dolni Vestonice, Τσεχοσλοβακία (Μοραβία).

Διάτρητο πλακίδιο από χαυλιόδοντα μαμούθ με σπειροειδή διάκοσμο και απεικονίσεις ερπετών από τη θέση Malta, Σιβηρία.

Διάτρητα δόντια, Γαλλία

Τα όστρεα εμφανίζονται λίγο αργότερα από τα δόντια. Η παρουσία τους είναι ενδεικτική μετακινήσεων, ανταλλαγών, ευρύτερων επαφών και δεσμών των παλαιολιθικών. Όσο πλησιάζει κανείς προς τον Ατλαντικό, τη Μεσόγειο ή τη Μαύρη Θάλασσα, τόσο αυξάνεται ο αριθμός των οστρέων στην κόσμηση.

Dolní Vestonice

Στο Ντόλνι Βεστόνιτσε (Dolní Vestonice) της Μοραβίας, βρέθηκε ένας οικισμός που χρονολογείται πριν **28.000 χρόνια** περίπου. Κοντά στον οικισμό, σ' ένα μέρος όπου πέταγαν τ' απορρίμμά τους, βρέθηκε μια μεγάλη ποσότητα από απολεπισμένους πυριτόλιθους, κόκαλα μαμούθ και αποφάγια.

Λίγο πιο κει, απομονωμένη απ' τις άλλες, βρέθηκε **μία σκηνή**, στο κέντρο της οποίας υπήρχε ένας **φούρνος** και μερικά **ειδώλια**. Τα ειδώλια αυτά είναι πλασμένα από πηλό ανάμεικτο με τριμμένο ελεφαντόδοντο¹ και απεικονίζουν διάφορα **ζώα** και **γυναικείες φιγούρες**. Ένα απ' αυτά είναι σε πολύ καλή κατάσταση. Το **στυλ** που έχει υιοθετήσει ο καλλιτέχνης αυτός μας κάνει να σκεφτούμε μια λατρεία της εγκυμοσύνης και της γονιμότητας, γιατί δείχνει μικρό ενδιαφέρον για το πρόσωπο και τα άκρα, ενώ τονίζει ιδιαίτερα το στήθος και την κοιλιά.

Τα παιδιά μπορούν να φέρουν αντίστοιχα υλικά (αχνηβάδες, κοχύλια, σπόρους, όσπρια κ.ά.) και να κατασκευάσουν παρόμοια κοσμήματα ή άλλα χειροτεχνήματα στα πλαίσια του μαθήματος της Αισθητικής Αγωγής.

Κοσμήματα

Η κόσμηση ανοίγει ευρείες προοπτικές στην έρευνα της τεχνολογίας του παλαιολιθικού, αλλά κυρίως σ' αυτήν των ιδεών και των διαπροσωπικών και κοινωνικών σχέσεων. Το **κόσμημα είναι σύμβολο** που εμπεριέχει μία ή περισσότερες έννοιες. Οι **έννοιες** αυτές γεννήθηκαν οίγουρα πολύ νωρίς, η έκφρασή τους όμως μέσα από το αντικείμενο εμφανίζεται στην αρχή της Ύστερης παλαιολιθικής, την ίδια περίπου εποχή με την **τέχνη**. Τα μηνύματα που μεταφέρονται παραμένουν ακόμη άγνωστα.

Η **αναγνώριση των αντικειμένων κόσμησης** δεν είναι εύκολη. Τις περισσότερες φορές επιβάλλεται, γιατί βρέθηκαν στις **ταφές**, δίπλα ή πάνω στον σκελετό. Αλλά και οι **χώροι κατοικίας** έδωσαν μεγάλο αριθμό ευρημάτων, υπό κατεργασία ακέρατων ή θραυσμάτων, που δεν αντιστοιχούσαν πάντα σε αυτά των ταφών.

Τα αντικείμενα κόσμησης ανήκουν σε περισσότερες και διαφορετικές **κατηγορίες**: δόντια ζώων και όστρεα, αφενός, μορφοποιημένα αντικείμενα, αφετέρου, από κόκαλο, κέρατο ελάφου, χαυλιόδοντα μαμούθ ή ορυκτές ύλες. Πρέπει όμως να χρησιμοποιήθηκαν και **φθαρτά υλικά**, όπως φλοιοί δέντρων, δέρματα, φτερά, λουλούδια.

Τα **δόντια των ζώων** είναι τα πιο παλιά αντικείμενα κόσμησης, ίσως γιατί προέρχονται από το οικείο περιβάλλον των παλαιολιθικών κυνηγών. Εμφανίζονται γύρω στα 35.000 χρόνια, με την εξάπλωση στην Ευρώπη της Ωρινάκας πολιτισμικής φάσης, η οποία φέρνει μαζί της την κόσμηση, την **τέχνη** και τις νέες τεχνικές κατεργασίας των σκληρών ζωικών υλών.

Ο άνθρωπος του Καβιγιόν είχε στο κεφάλι του ένα κάλυμμα από κοχύλια.

Σπήλαιο Grimaldi, Ιταλία.

¹Το πρώτο υλικό που έχει κατασκευαστεί από τον άνθρωπο είναι μίγμα από άργιλο και σκόνη οστών ή ελεφαντόδοντου.

η θρησκεία = η πίστη σε θεό, θεούς ή σε αόρατες δυνάμεις

η θρησκευτική σκέψη = όταν οι άνθρωποι πιστεύουν στο πνεύμα, σε αυτό που κανείς δεν μπορεί να δει, να πιάσει ή ν' ακούσει.

Η **Αφροδίτη του Willendorf** ανακαλύφθηκε το 1908 στα πλαίσια μιας ανασκαφής επτά θέσεων σε ανοικτό χώρο στη βόρεια όχθη του Δούναβη, κοντά στο Willendorf.

Το ειδώλιο είναι κατασκευασμένο από ένα συγκεκριμένο είδος μαλακού ασβεστόλιθου, το οποίο όμως δεν υπάρχει στην περιοχή και έτσι ο εντοπισμός της προέλευσής του δεν είναι εφικτός. Έτσι, δεν μπορούμε να διευκρινίσουμε αν το ειδώλιο προσκομίστηκε ως πρώτη ύλη ή αν εισήχθη έτοιμο, από ποιους και υπό ποιες συνθήκες.

Μορφολογικά, ανήκει στα λεγόμενα **νατουραλιστικά** παλαιολιθικά ειδώλια.

Τα μοναδικά ξεχωριστά ατομικά χαρακτηριστικά που μπορούμε να διακρίνουμε στη γυναίκα του Willendorf είναι η **περίτεχνη κόμμωσή** της και ο **υπέρογκος κορμός** της. Πρόκειται για μια γυναίκα εξαιρετικά **ευτραφή**, με τεράστιο πλαδαρό στομάχι που κρέμεται προς τα κάτω, χωρίς όμως, κατά περίεργο τρόπο, να κρύβει την ηβική της ζώνη. Δύο μεγάλοι όγκοι πάχους σχηματίζουν τους γλουτούς της και οι μηροί της είναι εξίσου παχείς και σε τέτοιο βαθμό, ώστε εφάπτονται μεταξύ τους έως τα γόνατα. Αντίθετα, τα χέρια της είναι ατροφικά, τυλιγμένα γύρω από τα μεγάλα στήθη της κρατώντας με τα πολύ σχηματικά αποδοσμένα δάκτυλά της το πάνω τμήμα τους. Μικρά χαράγματα πάνω στους καρπούς ίσως υποδηλώνουν ότι η θεά φορά βραχιόλια.

Η ηβική ζώνη της θεάς δείχνει να έχει σκοπίμως τονισθεί, εφόσον το μέγεθος της κοιλιάς της κανονικά θα έπρεπε να την υπερκαλύπτει. Το στοιχείο αυτό δίνει τη δυνατότητα μιας λεπτομερούς απόδοσης της περιοχής αυτής.

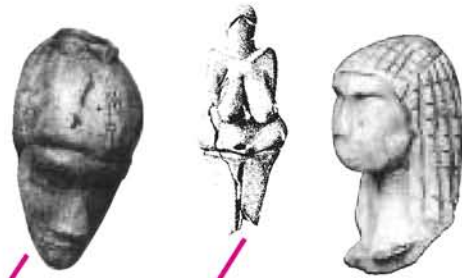
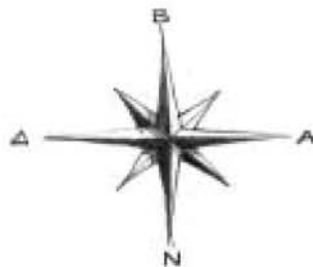
Τα στοιχεία αυτά δηλώνουν ότι το ειδώλιο έχει κάποιες αφηρημένες ή συμβολικές προεκτάσεις σχετιζόμενες καθαρά με το γυναικείο φύλο.

Το κεφάλι είναι ογκώδες αλλά χωρίς καμιά δήλωση χαρακτηριστικών στο πρόσωπο. Αντίθετα, η κόμμωση είναι ιδιαίτερα επιμελημένη, διατεταγμένη σε επτά οριζόντιους επάλληλους κύκλους.

Η ξεχωριστή σημασία που έχει δοθεί στην **απόδοση της κόμης**, τόσο στην Αφροδίτη του Willendorf όσο και σε άλλα παραδείγματα, π.χ. στη γυναικεία κεφαλή από τη θέση Brassemprouy, έχει γίνει αφορμή για μια σειρά υποθέσεων. Οι σημαντικότερες θεωρίες υποστηρίζουν ότι η ιδιαίτερα περίτεχνη **κόμμωση είναι φορέας ειδικών και συμβολικών νοημάτων**.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό σε ένα μεγάλο αριθμό από Αφροδίτες της Παλαιολιθικής εποχής είναι η ατροφική, ή απλώς τελείως σχηματική, **απεικόνιση των πελμάτων** και των κάτω άκρων.

η Ανατολή
η Δύση
ο Βορράς
ο Νότος

Η «**Αφροδίτη**» του **Vestonice**, **ψημένος πηλός**. Η εικονιζόμενη μορφή έχει τα χαρακτηριστικά της παχιάς ανατομίας και τα ασαφή χαρακτηριστικά για το πρόσωπο, πλην δύο εγχαράξεων στο μέρος που θα περιμέναμε φυσιοκρατικά τα μάτια και μιας πολύ πιο ασαφούς εγχάραξης στη θέση της μύτης.

Μικρή κεφαλή γυναίκας από χαυλιόδοντα μαμούθ.

Είναι περίπου πέντε εκ. και χαρακτηρίζεται για τη φυσιοκρατική απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου καθώς και για την ένδειξη κόμης. Από το **Dolni Vestonice** της Μοραβίας.

Λίγο έξω από τον οικισμό του Dolni Vestonice βρέθηκε μια ιδιόμορφη μικρή καλύβα, στο φούρνο-εστία της οποίας έψηναν πύλινα ειδώλια. Ανάμεσα στα εκατοντάδες σχήματα, βρέθηκαν και δύο που έμοιαζαν με πορτρέτα μιας γυναίκας που το πρόσωπό της κρεμούσε από τη μια μεριά. Μέσα στον περίβολο βρέθηκε ο **μοναχικός τάφος της γυναίκας**. Όταν ζούσε, το **πρόσωπό της** είχε υποστεί μερική παράλυση κι έτσι κρεμούσε από τη μια μεριά. Ήταν άραγε η υπεύθυνη του φούρνου, η καλλιτέχνης, η φαρμακοποιός ή κάποια μάγισσα που εξουσίαζε τη γη, τη φωτιά, το νερό; Γιατί ήταν η μόνη που τάφηκε στον οικισμό; Γιατί ήταν η μόνη που η μορφή της παραστάθηκε με πηλό;

Σημάδια των σοφών ανθρώπων σ' όλο τον κόσμο

Οι αρχαιολόγοι έχουν βρει παλιά σημάδια των σοφών ανθρώπων στη Σιβηρία, την Ουκρανία, τη Ρωσία, την Πολωνία, την Τσεχία, τη Σλοβακία και τη Μοραβία.

Πολύ σημαντικές σπηλιές βρέθηκαν στην Ισπανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ελλάδα. Ακόμη, στο Ισραήλ, το Λίβανο και το Αφγανιστάν.

Τα πρώτα τόξα μάλλον φτιάχτηκαν στην Αφρική.

Σημάδια από λίθινα εργαλεία κυνηγών έχουν βρεθεί στη Βόρεια και Νότια Αμερική.

Στην Αυστραλία ζούσαν οι Αβορίγινες.

Ο θεός Ήλιος

Ο Φρέιρ ήταν ο θεός Ήλιος των Σκανδιναβών. Ήταν και θεός της ειρήνης και της γονιμότητας. Οι γονείς του ήταν ο θεός της θάλασσας Νιορντ και η γυναίκα - γίγαντας Σκάντι. Σε ένα ταξίδι στον Κάτω Κόσμο είδε και **ερωτεύτηκε την Γκερντ**, μια γυναίκα - γίγαντα. Έστειλε τον **υπηρέτη** του με ένα **μαγικό σπαθί** για να πείσει την αγαπημένη του να τον παντρευτεί. Εκείνη δεν πείστηκε, μέχρι που ο υπηρέτης τη φόβισε με το σπαθί. Τότε η Γκερντ δέχτηκε να τον συναντήσει σε ένα δάσος και να γίνει γυναίκα του θεού Ήλιου. Το ταξίδι του Φρέιρ στο δάσος ήταν το ταξίδι του ήλιου στον ουρανό.

Μύθος της Σκανδιναβίας

Πριν από τη Νεολιθική επανάσταση...

Όσο θολή κι αν είναι η **εικόνα της γης** στο τέλος της Παλαιολιθικής εποχής, μας είναι, από πολλές και σημαντικές πλευρές, **οικεία**. Οι **γεωλογικές μεταβολές** δεν έχουν ακόμη ολοκληρωθεί (το κανάλι της Μάγχης, παραδείγματος χάριν, σχηματίστηκε μόλις το 7.000 π.Χ. περίπου), αλλά η εποχή αυτή διατηρεί σχετική τοπογραφική σταθερότητα. Η μορφή του σημερινού κόσμου, στις βασικές γραμμές του, είναι αυτή που ήταν και το 9.000 π.Χ. Ο κόσμος αυτός ήταν πια αδιαφιλονίκητος **κόσμος του Ανθρώπου**. Οι απόγονοι των πρωτευόντων, οι οποίοι κατέβηκαν από τα δέντρα χάρη στην ικανότητα που απέκτησαν να χρησιμοποιούν φυσικά υλικά για να κατασκευάζουν καταφύγια, να δαμάζουν τη φωτιά, να κυνηγούν και να εκμεταλλεύονται άλλα ζώα, είχαν από καιρό κατακτήσει ένα σημαντικό **βαθμό ανεξαρτησίας** απέναντι στους ρυθμούς της φύσης. Η κατάκτηση αυτή τους οδήγησε σε αρκετά υψηλό επίπεδο **κοινωνικής οργάνωσης**, που τους επέτρεπε να πραγματοποιούν αξιολογα **συλλογικά έργα**. Οι ανάγκες τους είχαν προκαλέσει οικονομικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα φύλα. Η αντιμετώπιση αυτών και άλλων αντικειμενικών προβλημάτων οδήγησε στη μεταβίβαση ιδεών με την **ομιλία**, στην επινόηση τελετουργικών πράξεων, στις βασικές έννοιες της **θρησκείας** και, τελικά, σε μια μεγάλη **τέχνη**. Ορισμένοι ισχυρίζονται, μάλιστα, ότι ο άνθρωπος της Άνω παλαιολιθικής εποχής διέθετε σεληνιακό ημερολόγιο. Ο άνθρωπος είναι ήδη ένα πλάσμα που έχει αποκτήσει την ικανότητα να διαμορφώνει έννοιες, αφήνοντας πίσω του την προϊστορία. Είναι προικισμένος με νοημοσύνη, με τη δύναμη της συγκεκριμενοποίησης και της αφαίρεσης. Δεν μπορούμε, λοιπόν, παρά να δεχτούμε ότι η νέα αυτή δύναμη οδηγεί τον άνθρωπο να πραγματοποιήσει το **τελευταίο και μεγαλύτερο βήμα** στην προϊστορία του: **την επινόηση της γεωργίας**.

Ανθρώπινες μορφές ζωγραφισμένες ή εγχάρακτες από σπήλαια.

8. Το τέλος των πάγων

Η ενότητα καλύπτει το τέλος της εποχής των πάγων, τις καινούριες κλιματολογικές συνθήκες και τις συνέπειές τους στη ζωή των ανθρώπων, σε συνδυασμό με μύθους της μεγάλης πλημμύρας από όλο τον κόσμο.

1 διδακτική ώρα

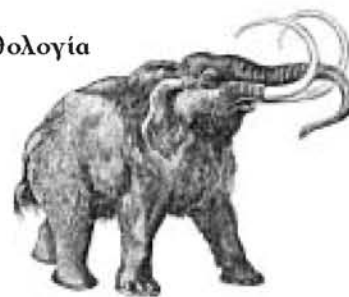
Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την αλλαγή του κλίματος της Γης
- * πώς έγιναν οι μεγάλες πλημμύρες – γεγονός που πέρασε στην παγκόσμια μυθολογία
- * για τα νέα φυτά και ζώα καθώς και τα νέα επιτεύγματα των ανθρώπων
- * για την εξημέρωση του σκύλου.

Μεσολιθική εποχή (10.000 π.Χ. περίπου - 8.000 π.Χ.)

Μεσολιθική ονομάζουμε τη μεταβατική περίοδο προς τη Νεολιθική εποχή και τη δημιουργία του σημερινού πολιτισμού. Λόγω της μεταβολής του κλίματος, η τεράστια ποσότητα νερού των παγετώνων απελευθερώθηκε. Η στάθμη της θάλασσας ανέβηκε, φτιάχνοντας σιγά σιγά το περίγραμμα των ακτών όπως το γνωρίζουμε σήμερα. Τα βρετανικά νησιά αποχωρίστηκαν από την υπόλοιπη Ευρώπη. Οι στέπες έδωσαν τη θέση τους στη βλάστηση των εύκρατων περιοχών. Τα μεγάλα ζώα που είχαν εξελιχθεί για να ζήσουν σε ψυχρό κλίμα, αποτραβήχτηκαν στο βορρά. Στα δάση, το ελάφι αντικατέστησε τον τάρανδο. Τα μαμούθ εξαφανίστηκαν.

Το περιβάλλον των ανθρώπων άλλαξε και οι νέες συνθήκες υπαγόρευαν αλλαγές στις συνήθειές τους.

Τα τριχωτά μαμούθ εξαφανίστηκαν. Ως πιθανότερη αιτία θεωρείται η εξόντωσή τους από τους Homo sapiens. Είναι ένα πρώτο δείγμα εντατικής χρήσης των πρώτων υλών.

Το μαμούθ εξαφανίστηκε και από την αμερικανική ήπειρο περίπου το 9.000 π.Χ.

Μύθος της μεγάλης πλημμύρας από τη Λιθουανία. Μπορεί να συνδυαστεί με τους άλλους μύθους (σελίδες 33 και 34, σελ. 49 και στο βοήθημα σελ. 60. Αναλυτικά βλ. βιβλίο για το δάσκαλο, Σουμερία, σελ. 132).

Ρύζι, άγριο μονόκοκκο σιτάρι, φρούτα και καρποί, ένας σημαντικός αριθμός νέων φυτών φύτευται φυσικά και πλουτίζει τη διατροφή των ανθρώπων. Επίσης, κριθάρι, κεχρί, κουκί κ.ά.

Καμάκια οστέινα με δόντια. Αίγυπτος. Γύρω στο 8.000 με 7.000 π.Χ., κοινότητες φαράδων χρησιμοποιούσαν καμάκια για να ψαρεύουν στο Νείλο και τις λίμνες της νότιας Σαχάρας.

Η αλλαγή του κλίματος έφερε πείνα σε ανθρώπους και ζώα. Και η πείνα έφερε ορδές πεινασμένων λύκων γύρω απ' τις φωτιές. Κάποια στιγμή οι άνθρωποι τους πρόσφεραν τροφή και αυτοί αντέδρασαν με ενθουσιασμό. Από τότε έμειναν στο πλευρό των ανθρώπων. Με τον καιρό οι άνθρωποι έμαθαν να εκπαιδεύουν και να ανατρέφουν τους λύκους δημιουργώντας τεχνητά ένα ζώο πιστό και χρήσιμο, το σκύλο.

Το τέλος των Πάγων

ζεστός καιρός

πλημμύρες

Στο μεταξύ ο καιρός της Γης άρχισε να γίνεται ζεστός και γι' αυτό οι πάγοι έλυσαν. Τα νερά από τους λικμένους πάγους πλημμύρισαν πολλά μέρη Άρχισε να βρέχει πολύ. Ήταν μια δύσκολη εποχή για τους ανθρώπους.

Τί μεγάλοι πλημμύρες! Αλλά το παράδοξο του σκεπτός ο Μεγάλος Θεός έβλεπε ανήσυχους στην ανθρώπινη μέση πόλη και τους ανθρώπους. Τότε λέγα και το λέγα, τα καταστρέφει η Πη και τους ανθρώπους. Μετά από σίκοι μετέωρα πλημμύρας άνω πλημμύρες έφταναν πάνω στη Πη. Κάθως ο Μεγάλος Θεός έβλεπε φασίγια έτα τσάφά έπασε στη γη. Μετά σε αυτό απήλυναν μερικοί άνθρωποι για τα σκεπτόν. Ένας ο Θεός τους έπλεξε με ένα μεγάλο υψώ. Ένας γέρος και μια γριά που έστ' απήλυναν στο τσάφά του φασίγια, σπύδιμα και έφταναν στην κορυφή ενός βουνού. Αλλά αυτούς γαστήθηκαν οι σπιά φάδες της Λιθουανίας.

Λέγος της Λιθουανίας

νέα φυτά και ζώα

τροφή

σκύλος

Με την αλλαγή του καιρού εμφανίστηκαν νέα φυτά και ζώα. Η γη πρασίνισε. Τα μεγάλα τριχωτά ζώα της Εποχής των Πάγων εξαφανίστηκαν. Οι άνθρωποι ανακάλυψαν νέους τρόπους για να βρίσκουν τροφή. Οι γυναίκες άρχισαν να ασχολούνται με τα χόρτα. Εφτιαξαν σκοινί και καλάθια από άχυρα. Τα γέμιζαν με καρπούς. Οι κυνηγοί χρησιμοποιούσαν το σκοινί για να φτιάξουν παγίδες για τα ζώα και πετονιές για το ψάρεμα. Μετά στην άμορφη φύση οι άνθρωποι βρήκαν τον πρώτο καλύτερο φίλο τους, το σκύλο.

34

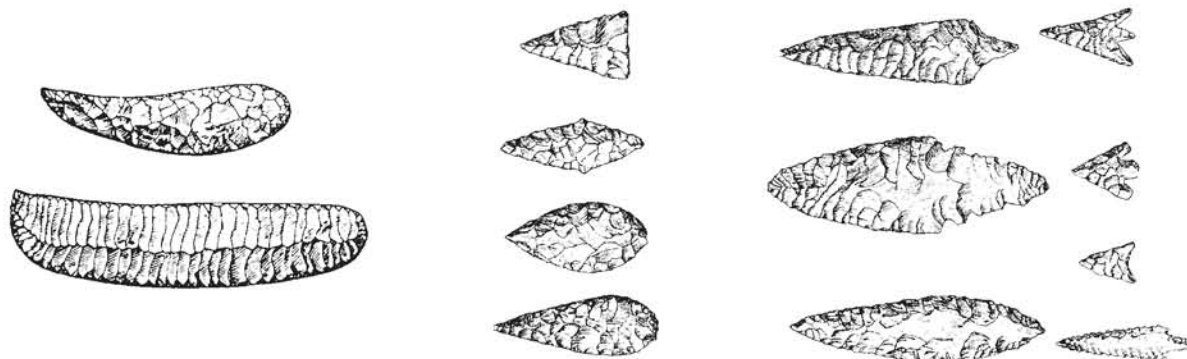

Μια αλλαγή του καιρού

Εξαιτίας μιας αλλαγής του καιρού, οι Homo sapiens αναγκάστηκαν να βρουν νέου είδους τροφή, νέα κοινωνική οργάνωση και νέους θεούς. Το τέλος του τελευταίου παγετώνα έφερε **πλημμύρες και πείνα**. Στη συνέχεια, όμως, οι άνθρωποι αναζήτησαν άλλους τρόπους να βρουν τροφή. Οι γυναίκες έμαθαν να υφαίνουν τα άχυρα και να φτιάχνουν **καλάθια** που ήταν γερά και μπορούσαν να μεταφέρουν ποσότητες καρπών. Έτσι, τους ήρθε η ιδέα να στρίβουν φυσικές ίνες και να φτιάχνουν **σκοινί**· μία μεγάλη, πραγματικά, εφεύρεση. Άρχισαν να χρησιμοποιούν το σκοινί για κυνηγετικές **παγίδες** και για **πετονιές** ψαρέματος. Τότε εφευρέθηκε και το **τόξο**. Οι άνθρωποι εκμεταλλεύτηκαν την ενέργεια που βρίσκεται σ' ένα λυγισμένο ξύλο. Μ' αυτό τον τρόπο απέφευγαν την άμεση επαφή με το θήραμά τους. Ήταν το πρώτο όπλο που μπορούσαν να ξαναγεμίσουν.

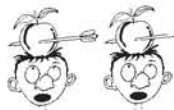
Ανακάλυψαν ακόμη **νέα είδη διατροφής**: Τα ευρήματα περιλαμβάνουν μεγάλες ποσότητες από όστρακα σαλιγκαριών και υπολείμματα ψαριών κατά μήκος των ακτών της Βόρειας Θάλασσας, καθώς επίσης όστρακα στρειδιών και άλλων θαλασσινών στις ακτές της Βορειοδυτικής Αμερικής και υπολείμματα ψαριών κατά μήκος της αφρικανικής ακτής.

Παντού, η «βιομηχανία» **επεξεργασίας πυρίτη** τελειοποιήθηκε. Εμφανίστηκαν μικροσκοπικά εργαλεία ή τμήματα πιο σύνθετων εργαλείων: βελόνες, αγκίστρια, κομμάτια από καμάκια. Αυτά τα μικροσκοπικά εργαλεία ονομάζονται **μικρόλιθοι**.

Η μετάβαση από το κλίμα του Πλειστόκαινου στο Ολόκαινο είχε εντονότερες συνέπειες στην **Παγετώδη ζώνη**. Σε μια περίοδο λοιπόν που στην Ανατολή διαπιστώνεται η μετάβαση προς τη Μεσολιθική εποχή (10.000 π.Χ.), **η Ευρώπη είναι ακόμα καθαρά παλαιολιθική**.

Ο αρχαίος ελληνικός μύθος για τη μεγάλη πλημμύρα. Ο μύθος να συζητηθεί **συνδυαστικά** με τους άλλους αντίστοιχους (ενότητα Σουμερίας, σελίδα 49, έπος του Γίλγαμές).

Ανάλυση του μύθου¹

«Πολλοί λαοί έχουν στην παράδοσή τους ιστορίες για έναν ή περισσότερους **κατακλυσμούς**, με εξαφάνιση του ανθρώπινου γένους και δημιουργία νέου από την αρχή. Στο σύγχρονο κόσμο, η πιο γνωστή εκδοχή από μια τέτοια παράδοση είναι ο **κατακλυσμός του Νώε** από την Παλαιά Διαθήκη (Γένεσις 6, 1-9, 29). Δε χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια για να διαπιστώσουμε ότι οι δύο ιστορίες κατακλυσμού ταυτίζονται απόλυτα στα βασικά συστατικά στοιχεία τους. Παρόμοιες ή ανάλογες εμπειρίες των λαών υποβαστάζουν, σε παγκόσμια κλίμακα, όχι μόνο την ανθρωπογονική ιδέα του κατακλυσμού αλλά και την κοσμογονική της «αναδυομένης» Γης από τη χαστική πρωταρχική πλημμύρα, από τα νερά του Ωκεανού. Με βοήθεια τις τοπικές εμπειρίες και τις σχετικές μνήμες των ανθρώπων, διαμορφώθηκαν και οι ποικίλες **εθνικές εκδοχές** αυτού του μύθου του κατακλυσμού. Στην **ελληνική εκδοχή**, με παραλλάσσουσες τοπικές παραδόσεις, επισημαίνουμε ίχνη της ιστορικής πορείας **ελληνικών φύλων** προς τους χώρους της οριστικής εγκατάστασής τους: Ήπειρος, Θεσσαλία, Λοκρίδα, Φωκίδα, Αττική, Αρκαδία. Ο μύθος του κατακλυσμού έχει συνδεθεί με **μαγικές τελετουργίες** γύρω από τη **σπορά** και την **αρχή του νέου χρόνου**, του ετήσιου κύκλου των εργασιών της κοινότητας. Έτσι, η σπορά εδώ θεολογείται με τη δημιουργία ενός **νέου λαού** από τα λιθάρια της γης και σύμφωνα με τις υποδείξεις του ίδιου του Δία. Σε άλλους μύθους, η σπορά έχει θεολογηθεί με τους Σπαρτούς, τους αυτόχθονες, τους **Γη-γενείς** και τους Γί-γαντες: μυθοπλασίες που, όπως είπαμε, έχουν αφετηρία την πρωταρχική διαπίστωση της γεννητικής δύναμης της γης. Και η επιχειρούμενη ετυμολογική σχέση **λιθάρια-λαοί** (λάες-λίθοι) δεν ξεκινά μόνο από λεκτικό ενδιαφέρον. Στην αρχέγονη γλώσσα του μύθου, ο **λίθος είναι ο σπόρος**: πετρωμένος καρπός, σπόρος, λιθάρι, χώμα, γη αποτελούν ενιαίο νόημα. Με τις καλλιέργειες συνδέονται ακόμα: α) η αναφορά στην καθιέρωση της λατρείας του Δία, β) η αναφορά στον **αριθμό 9** (εννιά μερόνυχτα έπλεε η κιβωτός: αστρονομική και ημερολογιακή σημασία του αριθμού), γ) τα ονόματα του **Δευκαλίωνα** και της **Πύρρας**. Του Δευκαλίωνα, από το δέυκος, το γλεύκος, είναι σχετικό με την αμπελοκαλλιέργεια. Της Πύρρας, που είναι υπόσταση της Δήμητρας, αναφέρεται στα σιτηρά. Από αυτά Πύρρα έλεγαν αρχικά τη **Θεσσαλία**, χώρα όπου τοποθετούσαν το μυθικό βασίλειο του Δευκαλίωνα και της Πύρρας. Από τις ανθρωπογονικές και τις αγροτικές παραστάσεις βγαίνει και ο **ρόλος του Δευκαλίωνα** ως ήρωα του πολιτισμού, πρώτου θνητού βασιλιά και γενάρχη. Εδώ αξίζει να προσέξουμε τη βούληση του μυθοπλάστη, να κάνει άμεσους απογόνους του Δευκαλίωνα και τον **Έλληνα** και τον **Γραικό**².

Πύρρα και Δευκαλίωνας

Οι άνθρωποι από τότε που ήρθαν πω φωτιά από τον Γραικό, ήταν κακοί και σκληροί.
Ο Δίας θύμωσε πολύ και αποφάσισε να εξορκίσει όλους τους ανθρώπους από τη Γη.
Από τότε από τότε ζουν οι Δευκαλίωνας και η Πύρρα.
Ο Δευκαλίωνας και η Πύρρα ήταν δίκαιοι άνθρωποι, σέβονταν τους θεούς και βοηθούσαν τους ανθρώπους.
Ο Δίας συμφώνησε με τον Δευκαλίωνα να φτιάξει μια μεγάλη βάρκα και να βάλει μέσα τη γυναίκα του και όλα τα ζώα από κάθε είδος ζώου.
Εί φοβόταν η Πύρρα, ο κατακλυσμός κρύβεται στην καρδιά της. Είναι οι άνθρωποι ηλίθιοι.
Μετά τον κατακλυσμό και βγήκαν στη στεριά, το ζευγάρι των ανθρώπων έζησε μια ζωή και ήταν πολύ αγαπητά.
Ο Δίας τους αγαπούσε και τους είχε να ρίχνουν πίσω τις πέτρες που θα σπαιτούσαν στο έδαφος τους. Από τις πέτρες που έριξε ο Δευκαλίωνας, έγιναν οι άντρες και από τις πέτρες της Πύρρας, οι γυναίκες.
Έτσι, δημιουργήθηκε το νέο είδος των ανθρώπων.
Λίθος των ανθρώπων.

¹Από το βιβλίο του Ι.Θ. Κακριδή «Ελληνική Μυθολογία».

²**Γραικός**: εγγονός του Δευκαλίωνα, γιος της κόρης του Πανδώρας και του Δία. Τα παιδιά της Πύρρας και του Δευκαλίωνα ήταν: ο **Έλληνας**, ο Αμφικτύοντας, η Πρωτογένεια, η Μελάνθεια, η Θυία και η Πανδώρα, που πήρε το όνομα της γιαγιάς της, της πρώτης γυναίκας. Για τον πρωτότοκο γιο τους, τον **Έλληνα**, το γενάρχη των Ελλήνων, είπαν πως στην πραγματικότητα δεν ήταν γιος του Δευκαλίωνα αλλά του ίδιου του Δία. Για την Πρωτογένεια πως ενώθηκε με τον Δία και γέννησε τον Αέθλιο. Για την Πανδώρα, πως ενώθηκε και αυτή με τον Δία και έφερε στον κόσμο τον **Γραικό**. Και για τη Θυία πως έκανε, πάλι από το σπέρμα του Δία, τον **Μάγνητα** και τον **Μακεδόνα**.

Οι μαθητές να μάθουν:

* για τη **χριστιανική χρονολόγηση** που χρησιμοποιούμε στο δυτικό κόσμο

* για την εμφάνιση και σημασία των **πρώτων πολιτισμών**, των πρώτων πόλεων, της γραφής και άλλων επιτευγμάτων.

Πολιτισμός

Στην Παλαιολιθική εποχή βρίσκουμε μερικά από τα **θεμελιώδη στοιχεία** πολιτισμού: τους οικισμούς με υπολογίσιμο μέγεθος, την ανάπτυξη της τεχνολογίας, την πρόοδο της γλώσσας και τη χαραυγή της τέχνης. Δεν αρκούσαν, όμως, μόνο αυτά. Πάνω απ' όλα έπρεπε να υπάρχει **δυνατότητα παραγωγής οικονομικού πλεονάσματος**. Ο **νεολιθικός τρόπος ζωής** αποτέλεσε το θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίχτηκε ο **πολιτισμός**.

Τα **ανθρώπινα επιτεύγματα** έχουν ουσιαστικά συσσωρευτικό χαρακτήρα. Στηρίζονται σε μια κληρονομιά η οποία, με τη σειρά της, συσσωρεύτηκε σαν ανατοκίζόμενο κεφάλαιο. Οι παλαιολιθικές κοινωνίες είχαν κληρονομήσει πολύ λιγότερα πλεονεκτήματα. Η περίοδος κατά την οποία ο **Homo sapiens** δημιούργησε **πολιτισμό** αντιστοιχεί στο ένα δέκατο της συνολικής ζωής του ή, αν θεωρήσουμε και τον άνθρωπο του Νεάντερταλ μέλος της οικογένειας, στο ένα εικοστό. Η υποχώρηση της τελευταίας εποχής των παγετώνων επέτρεψε, επιτέλους, να ολοκληρωθεί η μακρά πορεία προς τον πολιτισμό και να διαφανεί η **αρχή της ιστορίας**.

Η μεγάλη πλημμύρα
Στα παλαιά χρόνια δεν υπάρχει το φαινόμενο της
γρήγορης αύξησης με γρήγορα όλο και πιο
σφοδρά και άδικα στους ανθρώπους οι γειτονίες
σε τέτοιες και οι θάλασσες.
Η μεγάλη του άσους ήταν πολύ κακή. Για να
ανταπεριστεί να καλύψει τον άσους ο άσους της με
αυτήν μεγάλη γρήγορα άσους να πλημμυρίσει ο
ποταμός Μπορκασιό δίκαι τον ποταμό.
Αυτή λόγω άσους άσους
Ο άσους της για να τον πλημμυρίσει να
μετατρέπονται σε φαντασία
Αυτός της Κολομβίας

Μύθος για τη μεγάλη πλημμύρα από την **Κολομβία**, Αμερική.

τέλος των πάγων
10.000 π.Χ.
(πριν από τη γέννηση του Χριστού)

Αυτή η αποδοσία **αλλαγή** πρώτα στον καιρό, μετά στη φύση και στη ζωή των ανθρώπων έγινε **10.000 χρόνια πριν από τη γέννηση του Χριστού**, δηλαδή το **10.000 π.Χ.**

πολιτισμός

Από τότε άρχισαν να γίνονται όλες οι αποδοσίες **ανακαλύψεις** και **εφευρέσεις** και να **εμφανίζονται** οι πρώτοι ανθρώπινοι **πολιτισμοί**.

σημάδια των πρώτων πολιτισμών
πάλαι

Οι **αρχαιολόγοι** έχουν βρει μέχρι τώρα, και φάγουν συνέχεια, για **σημάδια** των πρώτων πολιτισμών.

Οι άνθρωποι αυτών των πολιτισμών έφτιαχναν **πόλεις**, πόλεις, αγάλματα και τάφους κι έγραφαν πάνω σε πηλό και σε χαρτί. Μπορούμε, λοιπόν, απ' αυτά να **μάθουμε** για την καθημερινή τους ζωή, για τα κατορθώματά τους, για το τι σκέφτονταν...

Η μισή αυτή σελίδα έχει την ίδια λειτουργία με τη σελίδα 25, ξεχωρίζει με το διαφορετικό χρώμα της και μπορεί να αποτελέσει αφορμή για τη **διδασκαλία της γραμμής του χρόνου** και μια συνεχή αναφορά στο θέμα της ιστορικής γραμμής. Είναι η πρώτη **εισαγωγική χρονολογία** στο βιβλίο του μαθητή - στα επόμενα μαθήματα θα χρησιμοποιούνται χρονολογίες και, κατά συνέπεια, η χρήση του **τρίπτυχου** θα είναι συχνή.

Επίσης, μπορεί να συνδυαστεί με την εισαγωγική σελίδα που παρουσιάζει πάλι τη **χριστιανική χρονολόγηση**. Αν υπάρχουν στην τάξη μαθητές μη χριστιανοί, μπορεί να γίνει αναφορά και σε **άλλους τρόπους χρονολόγησης** (μωαμεθανικό, βουδιστικό κ.λπ.). Στην ιστορική επιστήμη και αρχαιολογία χρησιμοποιούνται πάντα τα σύμβολα π.Χ. και μ.Χ.

Στο **βοήθημα** δίνονται αναλυτικά και στις δύο γλώσσες οι ορισμοί των εννοιών: **ανακάλυψη**, **εφεύρεση**, **πολιτισμός**.

Από το βοήθημα...

σελίδες 57 ως 62

σελίδα 59 του βοηθήματος

καλυπτ-
ανακαλύπτω = ξεσκεπάζω, βρίσκω
κάτι κρυμμένο
η ανακάλυψη
καλύπτω = σκεπάζω, κρύβω
η κάλυψη

σελίδα 60 του βοηθήματος

Ο γιατρός της πλημμύρας

Ένας γιατρός που ζούσε στους λόφους είχε τη δύναμη να φέρνει τη βροχή και να κάνει τα φυτά και τα ζώα πολλά. Μια φυλή που ήθελε τη δύναμή του, τον παγίδεψε. Κατάφερε, όμως, να ξεφύγει από τους εχθρούς του και όπου πατούσε στην εχθρική γη, πεταγόταν θαλασσινό νερό και έπνιγε τα πάντα.

Μύθος της Αυστραλίας

πνιγ-
πνίγομαι
πνίγω
πνιγμένος, -η, -ο
το πνίξιμο
ο πνιγμός

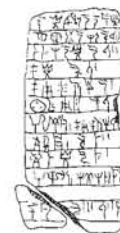
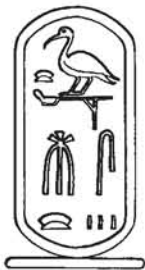
σελίδα 61 του βοηθήματος

ανακάλυψη = όταν βρίσκω ή φανερώνω κάποιον ή κάτι κρυμμένο.

εφεύρεση = όταν σκέφτομαι και φτιάχνω κάτι το καινούργιο, το νέο.

σελίδα 62 του βοηθήματος

πολιτισμός = όσα δημιουργεί ο άνθρωπος σε μια ορισμένη χώρα και εποχή
= τα υλικά και πνευματικά δημιουργήματα του ανθρώπου σε ορισμένη χώρα και εποχή.

Αν και δεν έχει γίνει λόγος ακόμη για γραφή, η οποία εμφανίστηκε αργότερα σε διάφορους πολιτισμούς, **πρώτες απόπειρες** γραφής παρατίθενται εδώ ως δείγμα πολιτισμού.

Γραφή από την Κίνα.

Σφηνοειδής γραφή από τη Σουμερία.

Ιερογλυφική γραφή από την Αίγυπτο, σφραγιδόλιθος από την Ινδία, ο δίσκος της Φαιστού από την Κρήτη, πινακίδα Γραμμικής Β από τις Μυκίνες.

9. Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη

Η ενότητα αναφέρεται στη «**νεολιθική επανάσταση**» που συντελέστηκε μετά το 10.000 π.Χ. με την εμφάνιση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.

2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για το πότε, πού και πώς αναπτύχθηκε η γεωργία
- * τη βαρύτητα του ρόλου των γυναικών στη διεργασία αυτή
- * για το πρώτο ψωμί.

Υλικά: παγκόσμιος χάρτης, σπόροι σιταριού, ψωμί

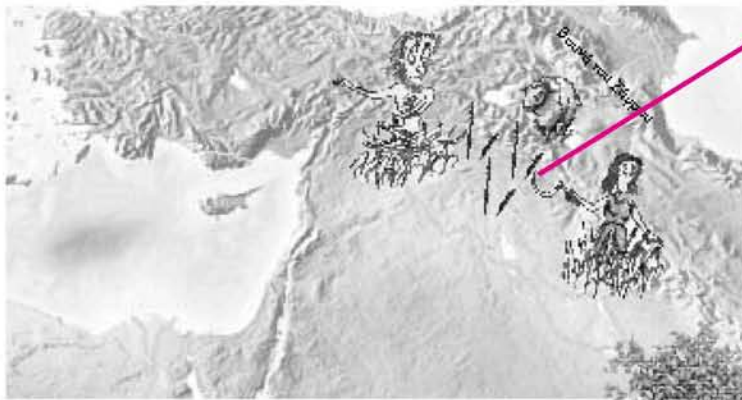
Η ενότητα μπορεί να συνδυαστεί με τη διδασκαλία της Μελέτης Περιβάλλοντος της Γ' τάξης (σελίδες 100-120).

Νεολιθική επανάσταση

Στη διάρκεια πέντε ή έξι χιλιάδων χρόνων συντελέστηκαν **βαρυσήμαντες αλλαγές**, σημαντικότερη από τις οποίες ήταν η **αύξηση των πηγών διατροφής**. Κανένας άλλος παράγοντας δεν έδωσε τόσο **ισχυρή ώθηση** στην εξέλιξη του ανθρώπου ούτε είχε τόσο εκτεταμένα αποτελέσματα, για όλη την περίοδο, από τους προϊστορικούς χρόνους ως τις αλλαγές που επέφερε η Βιομηχανική επανάσταση (1770 μ.Χ.).

Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη

Στους λόφους του Ζάγκρου στην **Ασία**, λίγο μετά το 10.000 π.Χ., έγινε η **μεγαλύτερη ανακάλυψη**.

Για πρώτη φορά, **οι γυναίκες** που ασχολούνταν με τα χόρτα και τα φυτά, **παρατήρησαν** τι έκαναν οι σπόροι και πώς φύτευαν τα φυτά. Έτσι, σκέφτηκαν ότι αν φύτευαν **λίγους σπόρους**, θα είχαν μετά πολλούς που θα έδιναν τροφή σε όλη την οικογένεια.

Ανακάλυψαν, λοιπόν, τη **γεωργία**, την **καλλιέργεια της γης**.

Προσπαθώντας να μαγειρέψουν τους **σπόρους του σιταριού**, βρήκαν ότι έπρεπε να τους χτυπήσουν, να τους ανακατέψουν με νερό και να τους ψήσουν. Έτσι φτιάχτηκε το **πρώτο ψωμί**.

σπόροι

γεωργία

σπάρι

ψωμί

37

Ο **χάρτης** δείχνει την περιοχή της **Μεσοποταμίας** και της **Ανατολίας**, την περιοχή όπου έχουν βρεθεί τα παλαιότερα δείγματα **καλλιέργειας της γης και κτηνοτροφίας**. Είναι η περιοχή επίσης, όπως φαίνεται και στη σελίδα 39, όπου αναπτύχθηκαν οι πρώτες μεγάλες πόλεις και οι πρώτοι πολιτισμοί.

Πιο συγκεκριμένα, **στους λόφους της οροσειράς του Ζάγκρου** -εκεί όπου εικονίζεται η γυναίκα και ο άντρας που θερίζουν- έγινε η αρχική παρατήρηση και καλλιέργεια του άγριου μονόκοκκου και δίκοκκου **σιταριού** και του άγριου κριθαριού. Επίσης, **το πρόβατο** που φαίνεται στο χάρτη δείχνει τους **ίδιους λόφους**, όπου οι πρώτοι βοσκοί **εξημέρωσαν** τα άγρια αιγοπρόβατα που αφθονούσαν εκεί.

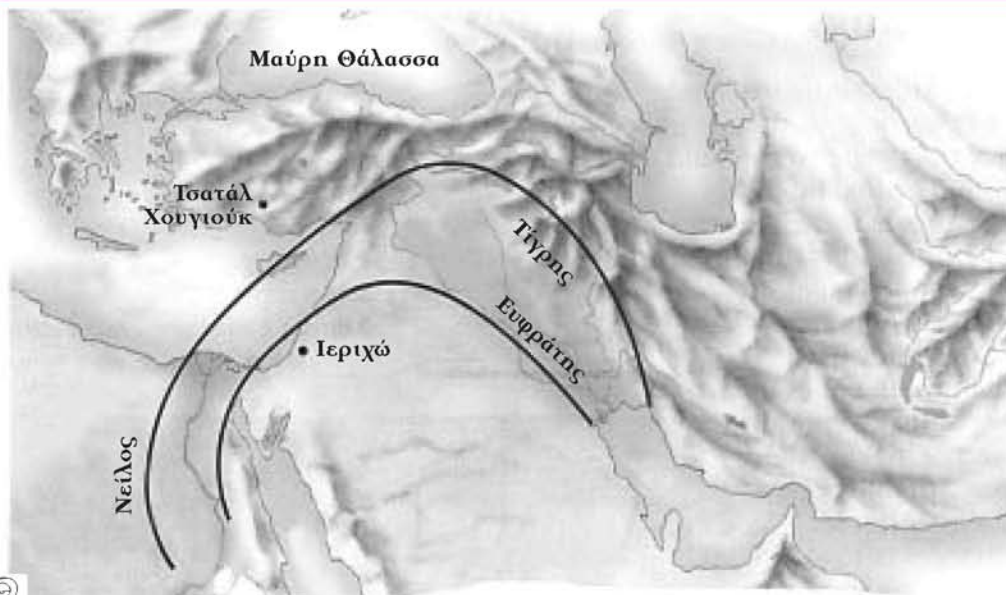
Οι γυναίκες άλεθαν τους σπόρους των σιτηρών για να φτιάξουν αλεύρι. Αυτό το **λίθινο γουδί** ήταν διαδεδομένο το 6.000 π.Χ. περίπου στις γεωργικές κοινότητες της Μεσοποταμίας και ανατολικής Ανατολίας. Κατόπιν, το ζυμάρι ανοιγόταν πάνω σε μια πέτρινη πλάκα και μετατρέποταν σε πλατιές πίτες **άζυμου ψωμιού**. Μία από τις θρεπτικότερες τροφές είχε δημιουργηθεί.

Νεολιθική εποχή

Ο όρος, στην αυστηρότερη έννοιά του, παραπέμπει σε έναν πολιτισμό όπου τα εργαλεία από λειασμένες ή τροχισμένες πέτρες αντικαθιστούν τα εργαλεία από πελεκημένες πέτρες.

Ο όρος πρέπει να καλύψει πάρα πολλές και διαφορετικές έννοιες, στην προσπάθεια να ταξινομηθεί μια σημαντική και πολύπλοκη αλλαγή που συντελέστηκε με πολλές τοπικές παραλλαγές.

Γόνιμη ημισέληνος

Έτσι ονομάζεται η περιοχή που απέκτησε ζωτική σημασία όχι τόσο εξαιτίας της χρονολογικής πρωτιάς αλλά περισσότερο χάρη στο γεγονός της ιστορικής επιβίωσης. Ένα εδαφικό τόξο εξαπλώνεται από την Αίγυπτο προς το Βορρά, διασχίζει την Παλαιστίνη και το Λεβάντε, και φτάνει, διαμέσου της Μικράς Ασίας, ως τους λόφους που βρίσκονται ανάμεσα στο Ιράν και τις νότιες ακτές της Κασπίας Θάλασσας, για να περιλάβει τις κοιλάδες των ποταμών της Μεσοποταμίας. Μεγάλο τμήμα αυτού του τόξου είναι σήμερα πολύ διαφορετικό από το μαγευτικό τοπίο της ίδιας περιοχής, τότε που το κλίμα ήταν πολύ καλύτερο. Άγριο κριθάρι κι ένα δημητριακό παρόμοιο με σιτάρι φύτευαν τότε στη νότια Τουρκία, ενώ ένα είδος άγριου σίτου ευδοκίμωσε στην κοιλάδα του Ιορδάνη. Έχει ανακαλυφθεί ότι στα εδάφη αυτά φύτευαν αγρωστώδη, που είναι οι πρόγονοι των μεταγενέστερων δημητριακών. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι, γύρω στο 9.500 π.Χ., θέριζαν άγρια αγρωστώδη στη Μικρά Ασία, όχι όμως ότι τα καλλιεργούσαν κιόλας. Η ραγδαία ανάπτυξη των δασών, που ακολούθησε την τελευταία εποχή των παγετώνων, φαίνεται ότι υπήρξε μια πρόκληση που οι άνθρωποι κατόρθωσαν να την αντιμετωπίσουν. Η δημογραφική πίεση ενδέχεται να ήταν κίνητρο για να διευρυνθεί ο ζωτικός χώρος με την εκχέρωση και το φύτεμα. Νέες τροφές και μέθοδοι καλλιέργειας φαίνεται πως διαδόθηκαν στην Ευρώπη από την περιοχή αυτή γύρω στο 6.000 π.Χ.

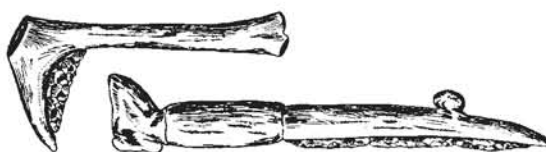

Η Νεολιθική εποχή δημιούργησε τις συνθήκες, οι οποίες επέτρεψαν την εμφάνιση του πολιτισμού. Η «Νεολιθική επανάσταση» είναι στην ουσία «γεωργική επανάσταση», γιατί η γεωργία ήταν η δύναμη που άλλαξε ριζικά τις συνθήκες της ανθρώπινης ύπαρξης. Η εμφάνιση της γεωργίας επέτρεψε την παραγωγή οικονομικού πλεονάσματος.

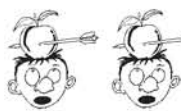
Όταν άρχισε η καλλιέργεια της γης, διαδόθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, της Ασίας και της βόρειας Αφρικής σαν κύμα που κάλυπτε αργά τη Γη.

Πώς εμφανίστηκε; Ορισμένες συνθήκες του περιβάλλοντος πρέπει να συνέβαλαν περισσότερο από άλλες. Ενώ κάποιοι άνθρωποι καταδίωκαν τα μεγάλα ζώα στις κοιλάδες που αποκαλύπτονταν καθώς έλιωναν οι πάγοι, άλλοι ανέπτυσαν τις αναγκαίες ικανότητες για να εκμεταλλευτούν τις νέες, εύφορες κοιλάδες των ποταμών και τους θαλάσσιους κολπίσκους, περιοχές πλούσιες σε φυτικές τροφές και ψάρια. Το ίδιο πρέπει να έγινε και με την καλλιέργεια της γης ή το σχηματισμό των κοπαδιών. Η γεωργία άρχισε σε περισσότερα από ένα μέρη και πήρε διαφορετικές μορφές.

Είναι πολύ πιθανό η πρωιμότερη γεωργία, που βασιζόταν στην καλλιέργεια πρωτόγονων μορφών κεχριού και ρυζιού, να άρχισε στη νοτιοανατολική Ασία γύρω στο 10.000 π.Χ.¹

¹Χάρη στις κατευθύνσεις προς τις οποίες στράφηκε η έρευνα αλλά και λόγω της ιστορικής συνέχειας, η περιοχή της Γόνιμης ημισέληνου θεωρείται σημαντικότερη ως προς την ανάπτυξη της γεωργίας.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τη λατρεία της **Μητέρας-Γης** που κυριαρχούσε τότε σε πολλά μέρη του κόσμου
- * για την ετυμολογική προέλευση της λέξης «**δημητριακά**»
- * για την **εξημέρωση** των πρώτων ζώων (άγριων αιγοπροβάτων) που συντελέστηκε στους λόφους του Ζάγρου
- * την έννοια της **νομάδας**
- * για τη δημιουργία των πρώτων **μόνιμων μεγαλύτερων οικισμών** ως αποτέλεσμα της γεωργίας και της κτηνοτροφίας.

Να τονιστεί η **αλυσίδα των επιτευγμάτων** και πώς το ένα οδήγησε στο άλλο. Αλλαγή στο κλίμα – αλλαγή στη φύση – γεωργία – μόνιμη κατοικία – κτηνοτροφία – πρώτα χωριά – ανάπτυξη πολιτισμού. Ακόμη: πώς ορισμένες φυλές που ασχολήθηκαν μόνο με την κτηνοτροφία παρέμειναν καθαρά νομαδικές.

Η μία και μεγάλη **Μητέρα-Θεά** της Νεολιθικής εποχής μεταβίβασε τα σύμβολά της κυρίως στη Δήμητρα, την Περσεφόνη αλλά και στις άλλες ολύμπιες θεές.

Η **Δήμητρα** ήταν μια πανάρχαια **χθόνια θεότητα της γονιμότητας**, για την οποία οι Έλληνες πίστευαν πως προστάτευε ιδιαίτερα τους δημητριακούς καρπούς. Το όνομά της είναι ελληνικό: **Δημήτηρ = γη μήτηρ** (το δη είναι συνώνυμο με το γη· το υποκοριστικό της είναι Δηώ). Το όνομα της κόρης της είναι: Περσεφόνη ή Φερσεφόνη ή Φερσεφασσα ή Πηριφώνα ή Πηρεφόνεια (βλ. βιβλίο για το δάσκαλο, σελ. 364 και 365).

Η **σύνδεση των δύο θεαίνων** (μητέρας και κόρης) πρέπει να ανάγεται στη Νεολιθική εποχή, ίσως στην 3η χιλιετία π.Χ. Από τις προσωνυμίες που έδιναν στη Δήμητρα στις διάφορες ελληνικές πολιτείες, πολλές φανερώνουν την κύρια φύση της: Καρποφόρος, Σιτώ, Μεγάλαρτος. Το ρήμα **δαματρίζω** σήμαινε στην Κύπρο **μαζεύω τα γεννήματα**. Η λέξη **δημητριακά** που κρατούμε ως σήμερα παράγεται από το όνομα της θεάς¹.

Οι Έλληνες συνέχισαν την παλιά **λατρεία της Μητέρας-Γης** που την παρουσία της πιστοποιούν πολυάριθμα **ειδώλια** και άλλες απεικονίσεις.

Αυτή η λατρεία κυριαρχούσε και στη θρησκευτική ζωή όλου του αιγαιακού κόσμου όπως και άλλων περιοχών. Κάτω από ποικίλες ονομασίες, η λατρεία της Μητέρας συνεχίστηκε και ως τους κλασικούς χρόνους.

Θρησκεία
Μητέρα-Γη

Οι άνθρωποι έβλεπαν τη **Μητέρα-Γη** να τους δίνει τροφή, να γεννάει τα φυτά. Πολλές φυλές ανθρώπων, σε πολλά μέρη του κόσμου, πίστευαν στη **Μητέρα-Γη** στη **Θεά της Γης**.

Οι Έλληνες ονόμαζαν τη θεά της γεωργίας **Δήμητρα**, δηλαδή **Μητέρα της Γης**. Το στήθος το κενάρισε τη θρύλη να ο κόσμος αν δημητριακά από το όνομα της θεάς.

Πάλινο ειδώλιο που απεικονίζει τη θηλυκή θεά της γονιμότητας. Η μεγάλη κοιλιά υποδηλώνει εγκυμοσύνη. Τσατάλ Χουγιούκ.

Πάλινο ειδώλιο καθισμένης γυναίκας που βρέθηκε κοντά στα Φάροαλα. Μέση νεολιθική περίοδος, Μουσείο Βόλου. Παριστάνεται σε βαθύ κάθισμα που φαίνεται ότι ταίριαζε στο γυναικείο φύλο.

πρόβατο κατοίκι
εξημέρωση προβάτων

νομάδες

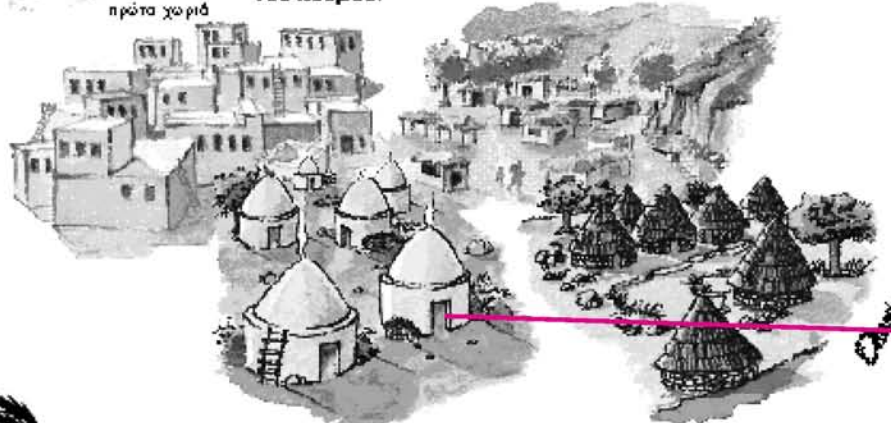
πρώτα χωριά

Στην ίδια περιοχή οι κυνηγοί προσπάθησαν να πιάσουν και να κρατήσουν κοντά τους ζωντανά τα **άγρια πρόβατα**. Έτσι, σιγά σιγά τα **εξημέρωσαν** και έγιναν οι **πρώτοι βοσκοί**.

Άρκετοι από αυτούς συνέχισαν να μετακινούνται για να βρίσκουν χορτάρι για τα **κοπάδια** τους. Αυτοί ονομάστηκαν **νομάδες**.

Άλλες φυλές ανθρώπων έφυγαν από τους λόφους και κατέβηκαν στις **πεδιάδες**. Άρχισαν να χτίζουν τους πρώτους μεγάλους οικισμούς, τα **πρώτα χωριά**.

Μετά το **9000 π.Χ.** οι άνθρωποι έχτιζαν **χωριά** σε διάφορα μέρη του κόσμου.

Τα σκίτσα έχουν βασιστεί σε αρχαιολογικά ευρήματα από διάφορα μέρη του κόσμου:

Ανατολία,
Μεσοποταμία,
Κύπρος,
Ελλάδα,
Κίνα.

Αναπαράσταση του νεολιθικού οικισμού της **Χοιροκοιτίας Κύπρου**.
(βλ. βιβλίο δασκάλου, σελ. 98)

¹Cereal στην αγγλική γλώσσα καθώς και σε λατινογενείς γλώσσες, από τη ρωμαϊκή **Ceres** (= Δήμητρα).

Θρησκεία

Η ζωή των γεωργών ενδυνάμωσε ιδιαίτερες **θρησκευτικές τάσεις**. Ο γεωργός, ρίχνοντας το σπόρο του στη γη, έπρεπε να περιμένει παθητικά και για καιρό το θερισμό του. Τέτοια ανήμπορη υπομονή ανάγκαζε βέβαια τον άνθρωπο να ικετεύει με περισσότερη θερμότητα εκείνα τα **στοιχεία της φύσης** από τα οποία εξαρτιόταν.

Ο κανονικός κύκλος των εποχών ενίσχυσε την πίστη σε μεγαλοδύναμους θεούς, δημιουργούς και ρυθμιστές. Βεβαίως, η γεωργία ξύπνησε ένα ολότελα νέο ενδιαφέρον για τον ήλιο, τη βροχή και τη γη.

Ο σταθερός, λοιπόν, δεσμός των θρησκευτικών παρορμήσεων Παλαιολιθικής και Νεολιθικής εποχής είναι ο πόθος και των δύο για **γονιμότητα**. Τα **ειδώλια της Μπτέρας-Θεάς**, οι σκαλιστοί φαλλοί συνεχίζουν να κυριαρχούν ως σύμβολα γονιμότητας. Υπάρχουν όμως κοντά σ' αυτά και μια λατρεία του πελέκεως, καθώς και μια πιο εξελιγμένη νεκρολατρεία.

Τίποτα δεν μπορεί να κλονίσει τη βουβή μαρτυρία χιλιάδων μικρών ομοιωμάτων της Μπτέρας-Θεάς από πηλό, κόκαλο και πέτρα· στην Ιερική, τη Μάλτα, την Κρήτη, τη Βρετανία και ως την Περσία.

Μεγάλη Μπτέρα

Η εθνολόγος **Μαρίζα Τζιμπούτας**, στο βιβλίο της *Sprache der Göttin*, διακρίνει τη συνέχεια της λατρείας της **Μπτέρας-Θεάς** από την Παλαιολιθική εποχή.

Την παρουσιάζει ως μορφή κοσμογονική, ένα **οικουμενικό σύμβολο γονιμότητας**, που συναντάται από τη Νεολιθική εποχή ως την Εποχή του χαλκού σε όλη την Ευρώπη, τη Μεσόγειο και την Ανατολία. Οι κοινωνίες αυτές, που οι θρησκείες τους βασίζονταν στη λατρεία της Μεγάλης-Θεάς, είχαν, με τρόπο συνεχόμενο και ως μια σχετικά πρόσφατη περίοδο, **μητριαρχικές μορφές εξουσίας**. Η μετέπειτα ιστορία μας έχει δείξει, ωστόσο, ότι η λατρεία της Μπτέρας μπορούσε να υπάρχει και σε ανδροκρατούμενες θρησκείες καθώς και σε κοινωνίες που χαρακτηρίζονταν από μεγάλο βαθμό μισογυνισμού.

Η Μ. Τζιμπούτας μελέτησε πολιτισμούς στην Ανατολία (Τσατάλ Χουγιούκ, βλ. σελ. 106 και 107 του βιβλίου δασκάλου), στην Ελλάδα (Σέσκλο και Δίμνη, σελ. 140 του βιβλίου δασκάλου), στη Μάλτα και στην Ευρώπη και **περιέγραψε τη θρησκεία της Μεγάλης Μπτέρας**.

Εδώ παραθέτουμε μία σειρά **συμβόλων** της λατρείας της Μεγάλης Μπτέρας:

Σύμβολα που δίνουν ζωή

Το V ως έβλημα της θεάς των πουλιών.

Διπλό ή τριπλό V.

Σταυρωτή ταινία ή X, παρόμοιο έμβλημα.

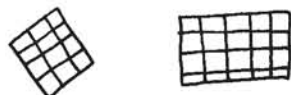
Ζικ-ζακ, ενωμένα V, υπηρετούν τη θεά στη ζωτική της λειτουργία.

Ελαττωμένο ζικ-ζακ.

Μαϊάνδρος, ανάπτυγμα του V ή X, με παρόμοια σημασία.

Δίχτυ, υπηρετεί τη θεά στη ζωτική της λειτουργία.

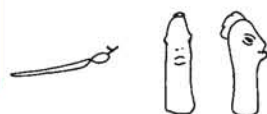
Ρεύματα, ποταμοί και παράλληλες γραμμές που συμβολίζουν το θεϊκό υγρό στο σώμα της θεάς.

Παράλληλες γραμμές που συμβολίζουν το θεϊκό υγρό στο σώμα της θεάς.

Τρεις γραμμές, τριπλή πηγή ζωής, τριπλή ουσία ζωής, δύναμη, ποιότητας.

Το φίδι, σύμβολο δύναμης της ζωής.

Ελικοειδής στροφή, ένα οριζόντια τυλιγμένο φίδι που συμβολίζει τις ημέρες του κύκλου του φεγγαριού.

Ένα φίδι τυλιγμένο προς τα πάνω, συμβολίζει την απογείωση της ζωής.

Ένα φίδι κουλουριασμένο, σπείρα, η κοσμική πηγή της ζωής.

Τα γυναικεία εξωτερικά γεννητικά όργανα συμβολίζουν τη ζωτική δύναμη της θεάς. Ακόμη παριστάνονται ως υπερφυσικά τρίγωνα με σύμβολα νερού (παράλληλες γραμμές) που συμβολίζουν τον κοσμικό κόλπο της θεάς ή την πηγή νερού της ζωής.

Παριστάνονται και ως σπόροι και βλαστοί, σύμβολα του βλαστού της ζωής.

Σε αυτή την κατηγορία συμβόλων ανήκουν και τα **γυναικεία ειδώλια** με τα υπερτονισμένα μέλη, ως σύμβολα της γέννησης.

Ανανέωση και αιώνια γη

Ρόμβος με μία ή περισσότερες τελείες, σύμβολο γονιμότητας.

Τρίγωνο με τελεία με παρόμοιο συμβολισμό.

Γουρούνα, ιερό ζώο της Μητέρας-Γης, συμβολίζει τη γονιμότητα.

Διπλά σχήματα, κυρίως οβάλ, ως έκφραση δύναμης.

Ψωμί, ως στοιχείο ιεροτελεστιών.

Θάνατος και αναγέννηση

Γυναικεία στήθη.

Γυναικεία μήτρα, σύμβολο αναγέννησης.

Κρανίο ταύρου (ή αγελάδας) με κέρατα, του οποίου το σχήμα μοιάζει με τη γυναικεία μήτρα, σύμβολο της αναγέννησης.

Πεταλούδα ως σύμβολο αναγέννησης επίσης.

Κλεφύδρα ή δύο τρίγωνα που εφάπτονται στην κορυφή.

Οστό, σύμβολο θανάτου. Εμφάνιση της θεάς του Θανάτου. Λευκό χρώμα, το χρώμα των οστών ως σύμβολο θανάτου.

Λυγό, παγκόσμιο σύμβολο αναγέννησης.

Γύπας, συμβολίζει την εμφάνιση της θεάς του θανάτου και της αναγέννησης.

Ενέργεια και αναδίπλωση (ανάπτυξη)

Πόδια πουλιού, εμφάνιση της θεάς του θανάτου και της αναγέννησης σε μορφή αρπακτικού πουλιού. Συμβολίζει την επαναγέννηση (θεωρία της ολότητας-Géalt).

Ελικοειδή σχήματα, σύμβολα ενέργειας και παρότρυνσης της ζωής.

Άγγιστρα, απλοποιημένα χωριστά ελικοειδή σχήματα ως σύμβολα ενέργειας και παρότρυνσης της ζωής.

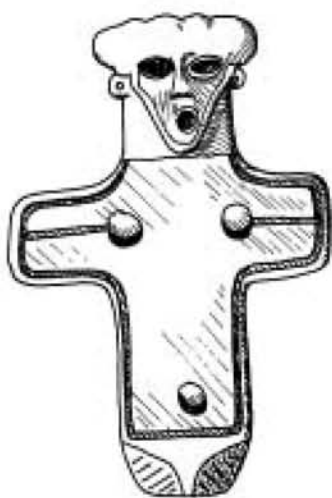

Κτηνοτροφία

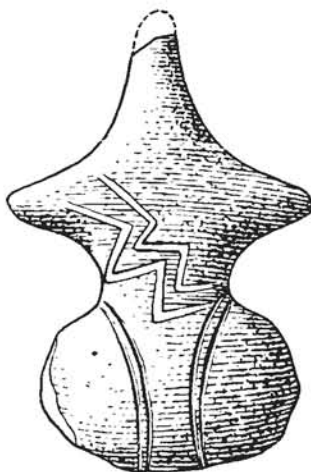
Το άλμα από τη συλλογή άγριων δημητριακών στην καλλιέργειά τους είναι μάλλον μεγαλύτερο από το άλμα που αντιπροσωπεύει η στροφή από το κυνήγι μεγάλων ζώων στη δημιουργία κοπαδιών και την κτηνοτροφία. Ουσιαστικά, όμως, η **εξημέρωση ζώων** θα πρέπει να θεωρηθεί εξίσου **βαρυσήμαντη εξέλιξη**. Τα πρώτα ίχνη συντήρησης κοπαδιών προέρχονται από το βόρειο Ιράκ και χρονολογούνται γύρω στο **9000 π.Χ.** Πρόκειται για **εξημερωμένα πρόβατα**. Τα αιγοπρόβατα σε άγρια μορφή αφθονούσαν ιδιαίτερα στη Μικρά Ασία αλλά και σε μια περιοχή που διατρέχει το μεγαλύτερο μέρος της Ασίας. Το ίδιο και οι χοίροι. Οι άνθρωποι έμαθαν πώς να επιλέγουν άγρια ζώα και να τα διασταυρώνουν σε συνθήκες αιχμαλωσίας, για να **δημιουργούν πιο εξημερωμένους τύπους** που να έχουν τα επιθυμητά από τον άνθρωπο χαρακτηριστικά. Χοίροι αναφέρονται στη Μικρά Ασία γύρω στο 7000 π.Χ.

Χάρη στη συστηματική εκμετάλλευση των ζώων, ο άνθρωπος απέκτησε **γνώσεις** που του επέτρεψαν να ελέγξει την αναπαραγωγή τους και να επιτύχει και άλλες οικονομικές και τεχνολογικές **καινοτομίες**. Η χρήση του δέρματος και του μαλλιού άνοιξε νέες δυνατότητες. Το άρμεγμα εγκαινίασε τη **γαλακτοκομία**. Η ιππασία και η χρήση των ζώων έλξεως θα έρχονταν αργότερα. Το ίδιο και η οικιακή ορνιθοτροφία.

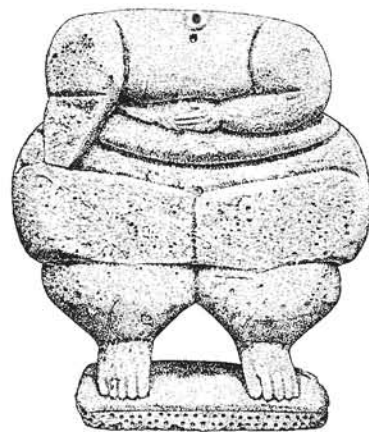
Ενώ ορισμένες ομάδες ανθρώπων ζούσαν **μόνιμα** σε μια περιοχή καλλιεργώντας δημητριακά, άλλες ομάδες ζούσαν **νομαδική ζωή**, όχι πια για να βρουν θηράματα ή πλούσιες περιοχές αλλά για να θρέψουν και να προφυλάξουν τα κοπάδια τους.

Ειδώλιο θεάς του πολιτισμού Τζομόν, Ιαπωνία.

Νεολιθικό ειδώλιο της Μητέρας-Θεάς από την Κνωσό, Κρήτη.

Ειδώλιο από ασβεστόλιθο της Μητέρας-Θεάς από τη Μάλτα.

Χοιροκοιτία

Ο νεολιθικός οικισμός της Χοιροκοιτίας ήταν χτισμένος κοντά στις **νότιες ακτές της Κύπρου**, μεταξύ Λάρνακας και Λεμεσού. Η γνωστότερη περίοδος είναι γνωστή ως «Πολιτισμός της Χοιροκοιτίας» και ανάγεται στις **αρχές της έκτης χιλιετίας**. Ήταν μια **μικρή πόλη**, ίσως 5000 περίπου κατοίκων, με μια κεντρική λιθόστρωτη οδό μήκους 185 μέτρων που χώριζε το συνοικισμό.

Τα **σπίτια** ήταν κτισμένα σε **σχήμα κυψέλης**, όπως τα σπίτια της πρώτης περιόδου στην Ιερική. Τοίχοι από πλίνθες ή λάσπη καλά παλαμιωμένη στηρίζονταν σε πέτρινα θεμέλια. Έμπαινε κανείς στα σπίτια αυτά από θύρες με ξύλινα πλαίσια· τα δάπεδα ήταν κάπως χαμηλότερα από την επιφάνεια του εδάφους και στο **κέντρο** τους είχαν **εστίες** κτισμένες με άργιλο.

Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό αρκετών από τα σπίτια αυτά ήταν πως ένα μέρος τους είχε και **επάνω πάτωμα**, κτισμένο κάτω από τη θολωτή στέγη και στηριγμένο σε στύλους. Μέσα σ' αυτούς τους στύλους ήταν αφημένα κοιλώματα και ντουλάπια.

Τα **αγγεία** ήταν κατασκευασμένα από λειασμένο λίθο.

Η σελίδα αυτή λειτουργεί ως **σελίδα αναφοράς**. Ο δάσκαλος μπορεί να τη χρησιμοποιήσει ανάλογα με τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα και τις **χώρες προέλευσης** των μαθητών.

Οι μαθητές να μάθουν:

* ότι σε διάφορα μέρη **εξημερώθηκαν** διάφορα ζώα

* για την ανάπτυξη της γεωργίας και τα **τρία πρώτα βασικά δημητριακά** που καλλιεργήθηκαν σε αντίστοιχες περιοχές.

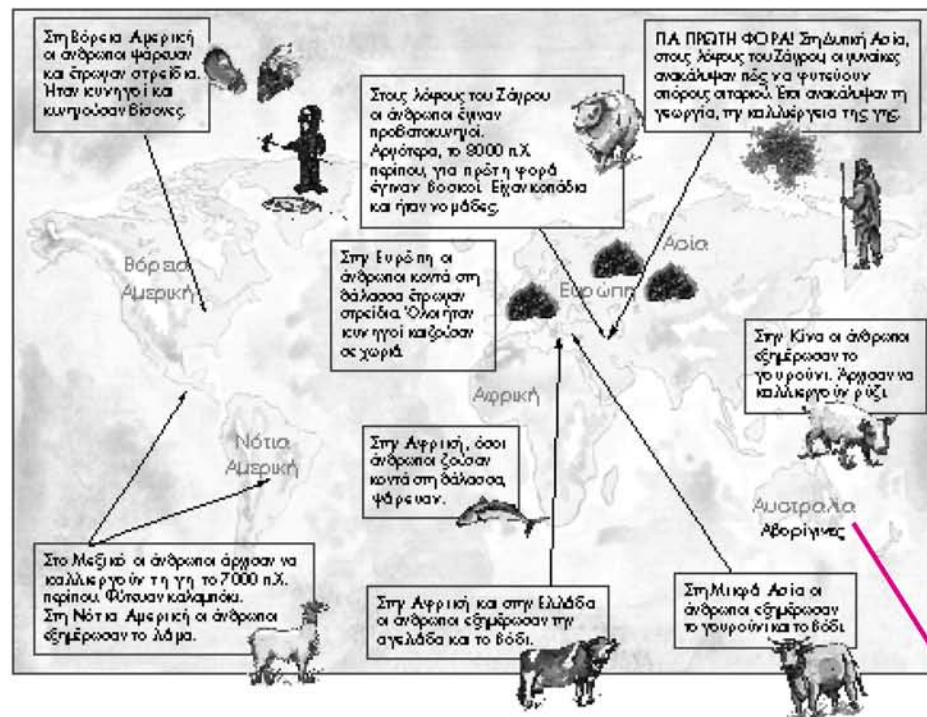
Η **νεολιθική φάση** της εξέλιξης του ανθρώπου δεν αρχίζει, δεν ανθίζει και δεν τερματίζεται ταυτόχρονα σε όλα τα μέρη. Σε κάποια μέρη μπορεί να διαρκεί χιλιετίες περισσότερο από ό,τι αλλού. Συνεπώς, αυτό που τη διακρίνει από τις προηγούμενες εποχές δεν είναι κάποια σαφής διαχωριστική γραμμή αλλά μια **μεταβατική εποχή πολιτιστικών αλλαγών**. Στο χρονικό πλαίσιο, εξάλλου, αυτής της εποχής δε φαίνεται να διαθέτουν όλες οι κοινωνίες το ίδιο φάσμα ικανοτήτων και πόρων: άλλες ανακαλύπτουν την αγγειοπλαστική και πώς να κατασκευάζουν λίθινα εργαλεία με λείανση, ενώ άλλες καταφέρνουν να εξημερώνουν άγρια ζώα και αρχίζουν να συλλέγουν ή να καλλιεργούν δημητριακά.

Την εποχή που εμφανίζεται ο γραπτός πολιτισμός δεν βρίσκονται όλες οι κοινωνίες στο ίδιο επίπεδο ανάπτυξης. Ωστόσο, η νεολιθική κουλτούρα είναι η μήτρα από την οποία γεννιέται ο **πολιτισμός**. Αυτό δε σημαίνει καθόλου, βέβαια, ότι οι θεμελιακές προϋποθέσεις του πολιτισμού περιορίζονται στην παραγωγή λίθινων εργαλείων εξαιρετικής κατεργασίας, τα οποία έδωσαν το όνομά τους στην εποχή αυτή.

Ο **χάρτης**, χρονολογικά, καλύπτει περίπου διάστημα 2000 χρόνων, από το 9000 π.Χ. ως και το 7000 π.Χ. Αναφέρεται μόνο σε **στοιχεία διατροφής** των ανθρώπων διαφόρων περιοχών και στην πρόοδο στους τομείς της γεωργίας και της κτηνοτροφίας. Βασίζεται σε αρχαιολογικά ευρήματα και ανθρωπολογικές μελέτες.

Πολλοί άνθρωποι σε όλη τη Γη **εξημερώσαν** διάφορα ζώα: την κότα, το πρόβατο, την κατσίκα, τον τάρσανδο, το γουρούνι, το λάμα, την αγελάδα, το βόδι, την καμήλα και το άλογο.

Σε πολλά μέρη της Γης, οι άνθρωποι **παρατήρησαν** τα φυτά, κατάλαβαν πώς μεγαλώνουν και δοκίμασαν να **φυτέψουν σπόρους**. Η **αρχή της γεωργίας** είχε γίνει.

καλαμπόκι

σιτάρι

ρύζι

39

Τα **πρόβατα** και τα **γίδια** είναι **άκακα** και **ακίνδυνα** ζώα που, όταν τα καταδιώκει κανείς, έχουν την τάση να συγκεντρώνονται αντί να διασκορπίζονται. Έτσι ήταν τα **πρώτα** που εξημερώθηκαν.

Η **γεωργία** εμφανίστηκε αργότερα και στην **Αμερική**, χωρίς να σημειωθεί εισαγωγή καλλιεργητικής τεχνικής από το εξωτερικό.

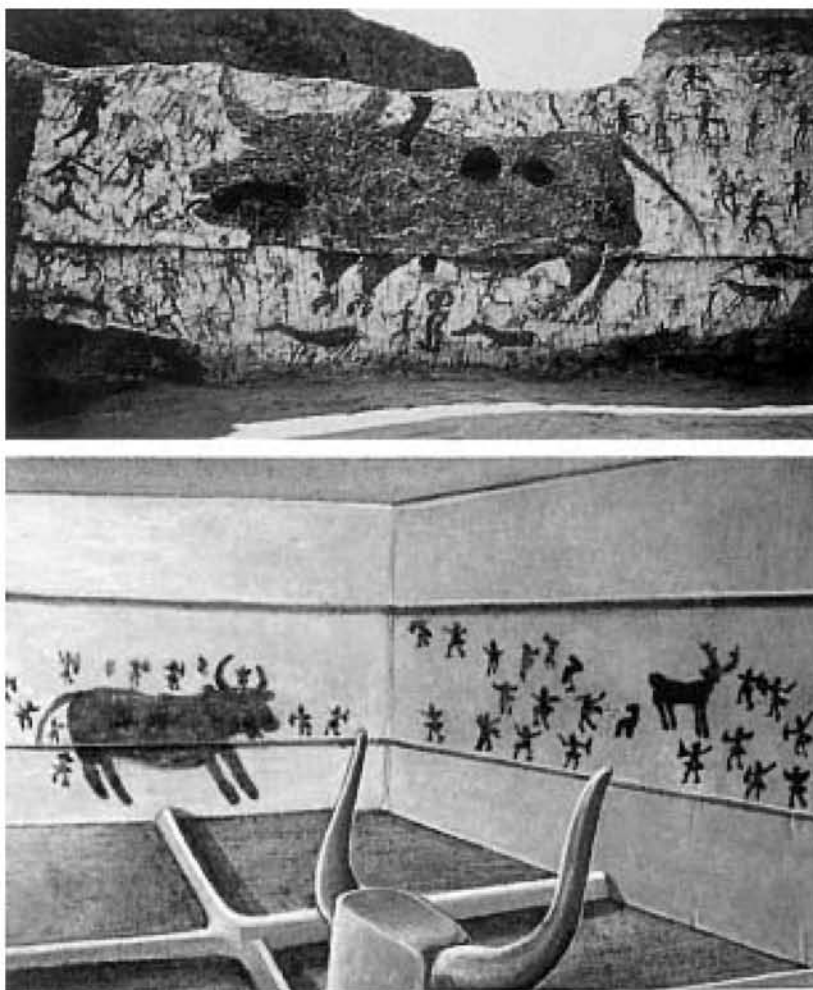
Η **εμφάνιση της γεωργίας** αποτελεί το μεγαλύτερο **μετασχηματισμό** που επέφερε ο άνθρωπος στο **περιβάλλον**. Σε μια κυνηγετική-τροφοσυλλεκτική κοινωνία απαιτούνταν χιλιάδες στρέμματα για τη συντήρηση μιας οικογένειας, ενώ στην πρωτόγονη γεωργική κοινωνία αρκούσαν μόλις εκατό στρέμματα. Χάρη στη **μεταβολή** αυτή, επιταχύνθηκε τρομερά ο **ρυθμός αύξησης του πληθυσμού**.

Στην **Αυστραλία** οι **Αβορίγινες**, από το 40.000 - 35.000 π.Χ., συνέχιζαν να ζουν με τον **ίδιο τρόπο ζωής** (θηρευτική και τροφοσυλλεκτική οικονομία).

Η εξημέρωση άγριων ζώων

Κανείς δε γνωρίζει πώς ο τρομερός **βούβαλος** –ο άγριος κερασφόρος πρόγονος του σημερινού βοδιού– εξημερώθηκε από το νεολιθικό άνθρωπο. Μερικοί ειδήμονες υποθέτουν ότι τα ζώα πάχυναν τρώγοντας τις καλαμιές στα θερισμένα πρώτα σιτοχώραφα και τους απορριπτόμενους φλοιούς των κόκκων, κι έτσι ολοένα μεγάλωνε η **εξάρτησή τους** από τη γεωργική δραστηριότητα του ανθρώπου. Άλλοι πιστεύουν ότι τα κοπάδια των κτηνοτρόφων σχηματίσθηκαν με το κυνήγι και ιδίως με τη **σύλληψη νεαρών ζώων** που οδηγούνταν σε βραχώδεις περικλειστές κοιλάδες ή σε οάσεις στις ερήμους, από τις οποίες η διαφυγή ήταν αδύνατη. Όπως και αν έγινε, οι νεολιθικές κοινωνίες συνήθως απαρτίζονταν από «**μικτούς**» γεωργούς, που καλλιεργούσαν δημητριακά και είχαν συνάμα οικόσιτα ζώα. Η εξειδίκευση, που μετέτρεψε ολόκληρες φυλές σε ποιμενικές δημιουργώντας τους ισχυρούς νομαδικούς λαούς, εμφανίστηκε αργότερα.

Ο ταύρος συνήθως παρουσιάζεται ως θήραμα. Εσωτερικό σπιτιού από το Catal Hüyük.

Ο νεολιθικός άνθρωπος

Στο τέλος της Άνω παλαιολιθικής εποχής, ο άνθρωπος ήταν από φυσική άποψη, σε μεγάλο βαθμό, έτσι όπως τον ξέρουμε. Επρόκειτο, βέβαια, να μεταβληθεί ακόμα ως προς το **ύψος** και το **βάρος**, και ιδιαίτερα στις περιοχές εκείνες του κόσμου όπου η **βελτίωση της διατροφής** και η **άνοδος του βιοτικού επιπέδου** είχε σαφή θετική επίδραση στο ανάστημα και στην προβλεπόμενη **διάρκεια της ζωής** του. Στην Παλαιολιθική εποχή ήταν μάλλον απίθανο ένας άντρας ή μια γυναίκα να φτάσουν τα σαράντα. Και αν ακόμα ζούσαν ως αυτή την ηλικία, η ζωή τους θα ήταν άθλια, αφού με τα δικά μας κριτήρια θα ήταν γερασμένοι και θα υπέφεραν από αρθρίτιδες, ρευματισμούς, κατάγματα από ατυχήματα ή χαλασμένα δόντια. Χρειάστηκε πολύς χρόνος για να βελτιωθεί η κατάσταση αυτή. Όσο βελτιωνόταν η διατροφή, μεταβαλλόταν και η **μορφή του ανθρώπινου προσώπου**.

Οι φυσικοί τύποι του ανθρώπου διέφεραν από **ήπειρο σε ήπειρο**. Δεν μπορούμε, όμως, να υποθέσουμε ότι διέφεραν και οι ικανότητές τους. Σε όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη του κόσμου, ο **Homo sapiens sapiens**, το υποείδος στο οποίο ανήκουν σήμερα όλοι οι άνθρωποι, ήταν **προικισμένος** με την ικανότητα να προσαρμόζει την κληρονομικότητά του στις όποιες κλιματολογικές και γεωγραφικές μεταβολές.

Αποδείχτηκε ικανός να μετασχηματίζει ριζικά τη συμπεριφορά και την οργάνωσή του.

Ο μύθος των αρχαίων Ελλήνων για τις εναλλαγές των εποχών.

Η Δήμητρα και η Περσεφόνη είναι, πιθανότατα, εξέλιξη της μεγάλης Μπτέρας-Γης η πρώτη και της βασίλισσας του Άδη η δεύτερη. Το όνομα της Περσεφόνης έχει βρεθεί σε πινακίδα της Γραμμικής Β' η θεά λατρευόταν ως χθόνια θεότητα.

Τον ιερό μύθο, που ιστορούσε διεξοδικά την αρπαγή της Περσεφόνης, τον δίνει ο ομηρικός Ύμνος στη Δήμητρα από το τέλος του 7ου αιώνα π.Χ., όταν η Ελευσίνα δεν είχε ακόμα ενσωματωθεί στο αθηναϊκό κράτος. Στον ιερό αυτό μύθο αναφέρονται συχνά –με μικροπαραλλαγές– οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι ποιητές και πεζογράφοι (Ησίοδος, Ευριπίδης, Καλλίμαχος, Διόδωρος, Οβίδιος).

Το θέμα της αρπαγής μιας κόρης την ώρα που μαζεύει λουλούδια το βρίσκουμε και στην παράδοση της Ωρείθυιας, της Ελένης και της Κρέουσας. Στο μύθο της Περσεφόνης συνδυάζεται με το θέμα της πονεμένης μπτέρας που της άρπαξαν τη μοναχοκόρη. Η Δήμητρα, όπως και η Νιόβη που έχασε όλα της τα παιδιά, είναι τα σύμβολα της mater dolorosa στην αρχαία ελληνική μυθολογία.

Χειμώνας ή καλοκαίρι;

Όταν λέγεται για την Κόρη πως κάθε χρόνο μένει οχτώ μήνες πάνω στη γη και τέσσερις στον Άδη, το πιο φυσικό είναι να υποθέσουμε πως, ως θεά της βλάστησης που είναι, έπρεπε να απουσιάζει από τον Απάνω Κόσμο τους μήνες του χειμώνα· αυτό πίστευαν άλλωστε και οι μεταγενέστεροι Έλληνες. Όμως, στην αρχαϊκή εποχή το ανέβασμα και το κατέβασμα της Περσεφόνης το χρονολογούσαν διαφορετικά. Καθώς τη θεωρούσαν θεά της βλάστησης των δημητριακών ειδικά καρπών, ήταν τους μήνες του καλοκαιριού που έπρεπε να βρίσκεται στον Άδη, αμέσως μετά τον αλωνισμό, τότε που τη γη την φάνει ο ήλιος και τα χωράφια μένουν χέρσα, στην Αττική τουλάχιστον, όπου πλάστηκε ο μύθος. Και στη Σικελία, ήταν τον Ιούνιο που γιόρταζαν την καταγωγή, το κατέβασμα της Κόρης. Η επιστροφή της στον Απάνω Κόσμο γινόταν τον Οκτώβριο, όταν οι χωρικοί έσπερναν, και με τις πρώτες φθινοπωρινές βροχές τα σπαρτά ανάδιναν γρήγορα και πρασίνιζαν τους κάμπους.

Η αρπαγή της Περσεφόνης

Η θεά Δήμητρα των Σαλαμινών, η θεά της γεωργίας, είχε μία κόρη, την Περσεφόνη. Μια μέρα, ενώ ποτίζεσε λαχάρια, άνοιξε η γη κάτω απ' τα πόδια της. Ο Πλούτωνας, ο θεός του κάτω κόσμου, τον κόσμο των Νεκρών, την άρπαξε. Ο Πλούτωνας είχε αρπάξει την Περσεφόνη και την ήδαζε για νύμφη τον Όταν η Δήμητρα κατάφερε δι' έλεος η κόρη της άρχισε να ποτίζει τα λαχάρια της. Αλλά την έβρισκε άνω, ποτίζα. Ο θεός Πλούτωνας της είπε την αλήθεια. Η Δήμητρα από τον κόπο της μεταμορφώθηκε σε γριά και πήγε να ζήσει στην Ελευσίνα, μία πόλη κοντά στην Αθήνα. Η γη άρχισε να παραξύνια και τα φυτά να ξεραίνονται. Ο πατέρας της θεάς και της αδελφής, ο Ζεύς, βλέποντας η γη έτσι άγρια, τον Πλούτωνα να αφήσει την Περσεφόνη, να γίνει η νύμφη της.

Ο Πλούτωνας το έδειχνε. Έτσι, η θεά, η οποία στο Πάριον Κόσμο, τις έδωσε τα φυτά στα σπέρμα, έπει την έρευνα για να την με τον κάτω κόσμο. Η Δήμητρα, σπασεί στο ήδαρ το χόρτο της κόρης της, έδειχνε τα μέτα η Περσεφόνη, κοντά της για τους οχτώ μήνες του χρόνου και τους άλλους τέσσερις τα ημερήσια στο Πάριον.

Λόγος των Σαλαμινών

Κάθε χρόνο, για οχτώ μήνες, η γη άγρια, ποτίζει και ξηραίνεται, επειδή η Δήμητρα είναι μερακιμένη· άνοιξη, καλοκαίρι, φθινόπωρο. Τέσσερις μήνες η γη παραξύνια, αφού η Δήμητρα μένει την κόρη της· χειμώνας.

Το σπυρί το ρόδι που δίνει ο Πλούτωνας στην Περσεφόνη τη δίνει μαγικά με τον Άδη. Σε πολλούς λαούς σήμερα υπάρχει η πίστη πως, αν κανείς γευτεί κάτι από τον Κάτω Κόσμο, δεν μπορεί πια να ξεφύγει απ' αυτόν.

Και το ρόδι όμως, αυτό καθαυτό, δε δείχνει να είναι χωρίς σημασία. Είναι ένας καρπός που οι αρχαίοι τον σέβονταν με το θάνατο: Πίστευαν πως η ροδιά είχε πρωτοφυτρώσει από το αίμα του Ζαγρέα Διόνυσου· στη Θήβα, στον τάφο του Μενοικέα, του γιου του Κρέοντα, που είχε αυτοκτονήσει, φύτευε μια ροδιά, και στον τάφο του Πολυνείκη, του γιου του Οιδίποδα, οι Ερινύες είχαν αφήσει να φυτρώσει μια ροδιά που οι καρποί της, όταν τους άνοιγες, έσταζαν αίμα.

Υπάρχει όμως και μια άλλη δυνατή ερμηνεία: Το ρόδι, με τα πολλά σπυριά που κλείνει, ήταν για τους αρχαίους σύμβολο ευγονίας, όπως και για μας σήμερα, ιερό στην Ήρα, τη θεά του γάμου, και την Αφροδίτη. Δίνοντας λοιπόν ο Πλούτωνας στην Περσεφόνη να φάει από το ρόδι, την έδενε μαζί του με τους δεσμούς του γάμου.

Από το βοήθημα...

σελίδες 63 ως 70

σελίδα 64 του βοηθήματος

Ειδώλιο της Μητέρας-Θεάς, ύψους 17 εκατ. από την περιοχή Βίντσα της Γιουγκοσλαβίας. Κόκκινος ψημένος πηλός, σώμα καθισμένο σε τρίποδα με τα χέρια στους γοφούς. Έχει στυλιζαρισμένο κεφάλι, τρυπημένα αυτιά, ώμους και αγκώνες και φέρει διακοσμήσεις. Οι πνευματικές και ίσως και αισθητικές αναζητήσεις της νεολιθικής κοινωνίας στην Ευρώπη καθρεπτίζονται σε παρόμοια ειδώλια. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

σελίδα 65 του βοηθήματος

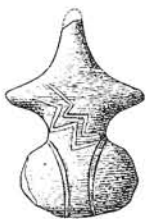
φυτ-
το φυτό
φυτρώνω
φυτεύω
φυτικός, -ή, -ό
το φύτεμα
η φυτεία
φυτοφάγος, -ος, -ο

ψωμ-
το ψωμί
το ψωμάκι
το ψωμοτύρι

σελίδα 66 του βοηθήματος

Πάλινο ειδώλιο της Μητέρας-Θεάς από την Κνωσό.

ημερ-
εξημερώνω
η εξημέρωση
ήμερος, -η, -ο
ημερώνω

σελίδα 67 του βοηθήματος

Τα **δημητριακά** ή **σιτηρά** είναι το σιτάρι, το κριθάρι, η βρώμη, το καλαμπόκι, το ρύζι και το κεχρί.

Ξέρεις τι είναι τα κορν φλέικς;

η θεά Δήμητρα

Ερυθρόμορφος σκύφος, περίπου 480 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Ο **Τριπτόλεμος** ξεκινά για το μεγάλο ταξίδι που του όρισαν οι **ελευσινιακές θεές**: να διαδώσει την καλλιέργεια των σιτηρών στους ανθρώπους. Καθισμένος στο φτερωτό του άρμα, με τη δέσμη των σταχυών στο ένα χέρι και τη φιάλη στο άλλο, ατενίζει την **Περσεφόνη** –δηλώνεται με επιγραφή– που στέκεται απέναντί του κρατώντας δάδα αναμμένη και την οينوχόη για τις οπονδές. Στάχια και δάδα, ιδιαίτερα σημαντικά στην τέλεση των μυστηρίων, κρατάει και η Δήμητρα, πίσω από τον Τριπτόλεμο.

Γράψε τις τέσσερις εποχές του χρόνου στα ελληνικά και στη γλώσσα σου και ζωγράψέ τις.

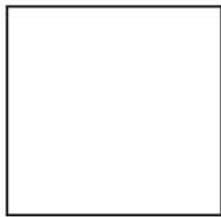
.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Το ρόδι

Χαρούμενο, κατακόκκινο, είναι η προσωποποίηση της δροσιάς και της ευφορίας. Αυτό το πανέμορφο **φρούτο** το έδιναν στη **νύφη** τη στιγμή που πατούσε το πόδι της στο νέο της σπιτικό να το σπάσει για να ξεχυθούν άφθονα τα καλούδια, η **αφθονία της ζωής**. Αυτό σπάζουν στα σπιτία την Πρωτοχρονιά για **γούρι**, για να πάνε καλά οι σοδειές, για υγεία.

Εντούτοις, το ρόδι το συναντάμε και στα **κόλλυβα**, γιατί είναι και το φρούτο του Κάτω Κόσμου. Ρόδι έδωσε ο Πλούτωνας στην Περσεφόνη και αυτή, μόλις το έφαγε, ξέχασε τη μάνα της, τη Δήμητρα, και τον Επάνω Κόσμο.

Punica granatum το επίσημο όνομα της ροδιάς, η αρχαία **Καρχηδόνα** στις ακτές της Βόρειας Αφρικής (σημερινή Τυνησία) είναι η πατρίδα της, απ' όπου εξαπλώθηκε σε όλες τις χώρες της Μεσογείου. Ένας μύθος θέλει το δέντρο να το φυτεύει στην Κύπρο η **θεά Αφροδίτη**. Το όνομα της θεάς του έρωτα δε συνδέεται χωρίς λόγο με το ρόδι, αφού ο χυμός του θεωρείται ότι έχει **αφροδισιακές ιδιότητες**.

Πολλές **ποικιλίες** της ροδιάς είναι γνωστές και όλες χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: Αυτές που έχουν γλυκό καρπό, άλλες που ο καρπός τους έχει γλυκώδη γεύση και, τέλος, οι ξινές.

Ο **χυμός του ροδιού** είναι πολύτιμος γιατί καθαρίζει το αίμα, σύμφωνα με τη λαϊκή θεραπευτική. Κόψτε τα ρόδια στη μέση και στύψτε τα στο στύψτη όπως τα πορτοκάλια.

Άρτυμα με ρόδι για σαλάτες

2 φλιτζανάκια χυμό ροδιού

1 φλιτζανάκι χυμό λεμονιού

1 πορτοκάλι, μόνο την φίχα φιλοκομμένη

3 κουταλιές γιαούρτι

αλάτι και φρεσκοτριμμένο πιπέρι

Ανακατέψτε όλα τα υλικά σε βαζάκι, αφήστε τα στο ψυγείο για 2-3 ώρες και μετά περιχύστε με το άρτυμα μια μεγάλη φρέσκια σαλάτα.

10. Τα πρώτα χωριά

Στην ενότητα παρουσιάζονται τα κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά **επιτεύγματα** των ανθρώπων ως εξέλιξη και συνέπεια των προηγούμενων αλλαγών στη ζωή τους. Είναι σημαντικό να κατανοήσουν τα παιδιά την **εξέλιξη** ως σειρά αλλαγών που η καθεμία συντελεί στην πραγμάτωση της άλλης: σαν **μία αλυσίδα καινούριων αναγκών** που πρέπει κάθε φορά να ικανοποιούνται.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τους λόγους που καθόριζαν το μέρος όπου θα χτίζονταν τα πρώτα χωριά
- * για τις πιο παλιές πόλεις που έχουν ως τώρα βρεθεί.

Υλικά: παγκόσμιος χάρτης ή χάρτης της περιοχής, διάφορα αντικείμενα για ανταλλαγή, πύλινα δοχεία.

Οι νεολιθικοί χωρικοί δεν άφησαν πίσω τους πυραμιδοειδείς τάφους, κολοσσιαίους ναούς: δεν άφησαν τίποτα παραπάνω από σωρούς λίθων. Εκατοντάδες από αυτούς τους **γύλοφους**, που στις αραβόφωνες περιοχές ονομάζονται «**τελλ**», βρίσκονταν διάσπαρτοι στο τοπίο της Γόνημης ημισελήνου, αδιατάρακτοι κατά κανόνα απ' όλους τους μεταγενέστερους πολιτισμούς που ακμάσανε και πέθαναν στην περιοχή αυτή.

Όταν είναι ουσιαστικά εξασφαλισμένο κάποιο **πλεόνασμα τροφής**, υπάρχουν οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία **μονιμότερων οικισμών**. Σε μικρότερες περιοχές μπορούσαν τώρα να ζήσουν μεγαλύτεροι πληθυσμοί και να δημιουργηθούν πραγματικά χωριά. Η κοινότητα μπορούσε τώρα να συντηρεί ευκολότερα τα μέλη της που δε συμμετείχαν στην παραγωγή τροφής αλλά ασκούσαν δικά τους επιτηδεύματα.

Τα πρώτα χωριά

Η γεωργία ανάγκασε τους ανθρώπους να μένουν **στον ίδιο τόπο όλο το χρόνο** και ίσως για όλη τους τη ζωή. Έτσι οι άνθρωποι έχτισαν **τα πρώτα χωριά** στα πιο **εύφορα μέρη**. Διάλεγαν μέρη που ήταν κοντά στο **νερό**. Έχτισαν στάβλους για τα ζώα και αποθήκες για το σιτάρι.

πρώτα χωριά
εύφορα μέρη

Σαγάρτες που θα χτίζαν το χωριό τους οι σοφοί άνθρωποι.

Τα μικρά χωριά σιγά σιγά μεγάλωναν και τότε χτίστηκαν οι **πρώτες πόλεις**.

Οι πιο παλιές πόλεις που έχουν βρεθεί μέχρι τώρα, είναι η **Ιερουσαλήμ** και η **Καίρο**.

41

Λύση της άσκησης

Αρκετές απαντήσεις μπορούν να γίνουν **δεκτές**: ένας οικισμός κοντά στο νερό, ένας οικισμός προς το λόφο, ένας οικισμός στην κορυφή του λόφου (αν και αυτό ανάγεται σε λίγο μεταγενέστερη εποχή, όταν άρχισαν οι επιθετικοί πόλεμοι). **Οι μαθητές πρέπει να αιτιολογήσουν** τη θέση που επέλεξαν.

Çatal Hüyük

Σκάλα που οδηγεί στο σπίτι από την τρύπα της οροφής.

Ο **σελιδοδείκτης** βασίζεται στα ευρήματα οικισμού από τη **Νέα Νικομήδεια** (Ελλάδα). Η στέγη ήταν κατασκευασμένη από άχυρο και οι τοίχοι σοβαντισμένοι με πηλό. Εσωτερικά υπήρχαν ξύλινα στηρίγματα.

Σatal Hüyük

Το Σatal Hüyük βρίσκεται στην **κοιλάδα του Ικονίου**, στη Νοτιοδυτική **Μικρά Ασία**.

Οι ανασκαφές που πραγματοποίησε εκεί ο Αμερικανός Αρχαιολόγος **Τζέιμς Μέλλαρτ** (James Mellaart) μεταξύ των ετών 1961-1963 έφεραν στο φως μια «πόλη», η οποία απλωνόταν σε μια έκταση 32 στρεμμάτων, αν και η συνολική έκταση του χώρου υπολογίζεται στα 320 στρέμματα. Κατά τον ανασκαφέα του, το Τσατάλ Χουγιούκ ήταν μια κοινότητα με εκτεταμένη οικονομική ανάπτυξη, τεχνική εξειδίκευση, πλούσια θρησκευτική ζωή, εκπληκτικά επιτεύγματα στην τέχνη και εντυπωσιακή κοινωνική οργάνωση. Ο Mellaart αναφέρεται σε **κώμη** και όχι σε πόλη, αφού το Τσατάλ Χουγιούκ μπορεί να χαρακτηριστεί ως **πρωτοαστικό φαινόμενο** και όχι ως άστυ.

Παρά το ότι η οικονομία του στηριζόταν στη **γεωργία** και στην **κτηνοτροφία** (το 90% των ζώων, κυρίως βοοειδών, ήταν εξημερωμένα), το Τσατάλ Χουγιούκ οφείλει τη μεγάλη του ανάπτυξη και τη μακροχρόνια ζωή του στην **εκμετάλλευση του χαλκού** και στο **εμπόριο του οφιδιανού**, του πολύτιμου ηφαιστειογενούς υλικού που προερχόταν από δύο γειτονικές περιοχές. Το απόγειο της ακμής του τοποθετείται μεταξύ **6250 και 5650 π.Χ.**, όταν ο πληθυσμός του υπολογίζεται ότι κυμαινόταν ανάμεσα στα **5.000 και στα 7.000 άτομα**. Ο οικισμός αυτός εγκαταλείφθηκε για κάποιο λόγο γύρω στα μέσα της 6ης χιλιετίας π.Χ.

Ο Mellaart αποκάλυψε 14 επάλληλα στρώματα οικισμών, με σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και ίχνη διευθέτησης αυλακιών για την παροχή νερού και για την άρδευση των καλλιεργείων. Οι **ορθογώνιες οικίες**, που την εποχή της ακμής του οικισμού υπολογίζονται στις 1.000, ήταν οικοδομημένες με **ωμές πλίνθους** καθορισμένου μεγέθους.

Ακόμη και τα θεμέλιά τους ήταν από πλίνθο. Οι οικίες είχαν τετράγωνη κάτοψη, ήταν ισόγειες και η έκτασή τους έφθανε τα 25 τετραγωνικά μέτρα. Η **διάταξη** στο εσωτερικό είναι σχεδόν παντού σταθερή: μία μεγάλη αίθουσα και ένας ή δύο μικρότεροι χώροι που χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες. Στον ανατολικό και στο νότιο τοίχο της μεγάλης αίθουσας υπήρχαν υπερυψωμένα πεζούλια. Τα **πεζούλια** του ανατολικού τοίχου χρησιμοποιούνταν ως κρεβάτια. Στο πεζούλι του νότιου τοίχου υπήρχε πάντα η **εστία** με τον φούρνο για το μαγείρεμα. Η εστία λειτουργούσε παράλληλα ως καπνοδόχος και ως **πόρτα εισόδου** στο σπίτι και ήταν προσιτή μόνο με **κινητές σκάλες**. **Δρόμοι** δεν υπήρχαν και η επικοινωνία γινόταν από τις ξύλινες **επίπεδες στέγες**. Η συγκεκριμένη διάταξη των οικιών και η είσοδος από τη στέγη προστάτευε τους κατοίκους από εχθρικές επιδρομές και προσέδιδε στο Τσατάλ Χουγιούκ την όψη ενός τειχιωμένου οικισμού.

Κάτω από τα πεζούλια της μεγάλης αίθουσας οι κάτοικοι κάθε σπιτιού **έθαβαν τους νεκρούς** της οικογένειάς τους (κυρίως γυναίκες και παιδιά). Συχνά, οι ταφές συνοδεύονταν από χρώματα: κόκκινη όχρα¹, γαλάζιο του λαζουρίτη, πράσινο του μαλαχίτη. Στα κτερίσματα (όταν υπήρχαν) που συνόδευαν ανδρικές ταφές περιλαμβάνονται όπλα και εργαλεία από πυριτόλιθο και οψιανό, ενώ σ' εκείνα που συνόδευαν γυναικείες και παιδικές ταφές υπάρχουν κοσμήματα από λίθους, όστρακα, πηλό, γύψο ή μέταλλο και κάτοπτρα από καλά γυαλισμένο οψιανό. Συχνά, οι σκελετοί ξεπερνούσαν τους τριάντα σε μία ταφή.

Οι κάτοικοι

Οι κάτοικοι του Τσατάλ Χουγιούκ ήταν σχετικά **ψηλοί** (1,70 μ. οι άνδρες, 1,56 μ. οι γυναίκες). Αν και φαίνεται ότι λίγο πριν από το θάνατό τους υπέφεραν από **αναιμία** που οφειλόταν σε ελονοσία, γενικά ήταν άτομα υγιή και το **διαιτολόγιό** τους περιελάμβανε δημητριακά, όσπρια, κρέας ήμερων αιγοπροβάτων και άγριων ζώων καθώς και άγριους καρπούς και φρούτα (μήλα, φιστίκια, κεράσια, αμύγδαλα, βελανίδια).

Ένα από τα ωραιότερα πηλίνα ειδώλια που βρέθηκαν στο Catal Hüyük. Απεικονίζει μια γυμνή γυναίκα, καθισμένη σε θρόνο, που γεννά και έχει τα χέρια της ακουμπισμένα πάνω σε λιοντάρια. Η υπέρτατη θεότητα στο Τσατάλ Χουγιούκ, όπως και σε ολόκληρη τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, ήταν η μεγάλη Μπτέρα-Θεά, ενώ ο αρσενικός πάρεδρος συχνά απεικονιζόταν συμβολικά. Η γυμνή Μπτέρα-Θεά υποδηλώνει τη γονιμοποιό δύναμη και τη συνεχή αναγέννηση της φύσης.

¹Στην Τσεχοσλοβακία όσο και στο Ιράκ, τελετουργικές ταφές με κάλυμμα κόκκινης όχρας σχετίζονται με τη λατρεία της μεγάλης θεάς Μπτέρας-Γης.

Οι κάτοικοι του Τσατάλ Χουγιούκ επεξεργάζονταν εξίσου καλά το **λίθο**, το **ξύλο** και το **οστό** για την κατασκευή εργαλείων, όπλων και κοσμημάτων. Εξαιρετικά ανεπτυγμένη επίσης ήταν η **καλαθοπλεκτική** και η **εριοργία**: Βρέθηκαν απανθρακωμένα κατάλοιπα μάλλινων και λινών υφασμάτων. Γύρω στο 6000 π.Χ., άρχισαν να κατασκευάζουν και **αγγεία** με στιλβωτή διακόσμηση.

Οι ταφές

Επειδή οι σκελετοί βρέθηκαν σε έντονα συνεσταλμένη στάση, ο Mellaart εξέφρασε την άποψη ότι η ταφή των σκελετών μέσα στο οπίτι ήταν δευτερογενής και ότι οι νεκροί αφήνονταν κατ' αρχάς στο ύπαιθρο για να τους κατασπαράξουν τα όρνεα ή να σαπίσουν. Έπειτα, τύλιγαν τα οστά με ρούχα και τα έθαβαν κάτω από τα πεζούλια. Είναι πιθανή η λατρεία των προγόνων ενώ οι διαδοχικές γενιές πρέπει να θάβονταν στα ίδια δωμάτια.

Ζωγραφική

Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η **ζωγραφική**, μια εξειδικευμένη τέχνη που συνδέεται άμεσα με τη θρησκεία και τους ιερούς χώρους. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα περισσότερα από τα σαράντα **ιερά** που αναγνωρίστηκαν στο Τσατάλ Χουγιούκ, οι τοίχοι ήταν κοσμημένοι με **τοιχογραφίες**: κόκκινο χρώμα και σκηνές ζωής στο δυτικό τοίχο που συμβόλιζε τη ζωή, μαύρο χρώμα και ακέφαλα σώματα κατασπαραγμένα από **όρνεα** στον ανατολικό τοίχο που συμβόλιζε το θάνατο.

Το καταπληκτικότερο καλλιτεχνικό εύρημα του Mellaart ήταν μια σειρά από **πύλινα ειδώλια της «Θεάς-Μπτέρας»**, όπως εκείνο στη σελίδα 38 του βιβλίου του μαθητή, που την παρουσίαζαν σε διάφορες ηλικίες και στάσεις. Ενώ διάφορα μέλη της ήταν εξογκωμένα, όλα τα ειδώλια ήταν πλασμένα σε νατουραλιστικό στυλ.

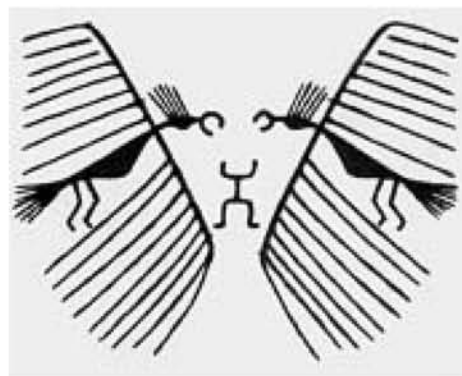
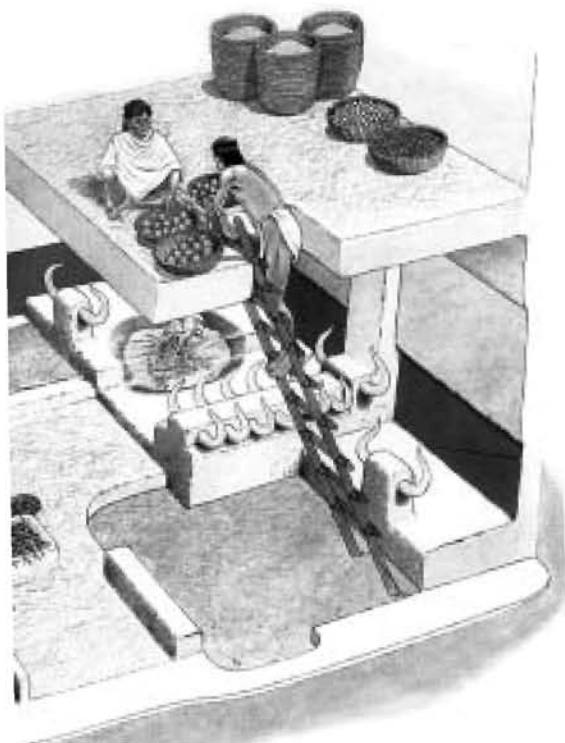
Θρησκεία - Οργάνωση

Η υπέρτατη **θεότητα** στο Τσατάλ Χουγιούκ –όπως και σε ολόκληρη τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου– ήταν η μεγάλη Μπτέρα-Θεά, ενώ ο αρσενικός σύντροφος συχνά απεικονιζόταν συμβολικά.

Η **γυνή Μπτέρα-Θεά** υποδηλώνει τη γονιμοποιό δύναμη και τη συνεχή αναγέννηση της φύσης.

Σημαντικό λατρευτικό στοιχείο επίσης ήταν τα **κέρατα ταύρου**¹. Σε αρκετά ιερά βρέθηκαν επάλληλα ζεύγη κεράτων σφηνωμένα σε πηλό ή στηριγμένα στον τοίχο. Οι **ταφές** που περιέκλειαν οι χώροι αυτοί ήταν κυρίως γυναικείες και –ίσως– ανήκαν σε **ίερες**. Πάντως, είναι εμφανής η απουσία αιματηρών θυσιών. Όλες οι προσφορές συνίσταντο σε τροφή, καρπούς, εργαλεία ή όπλα, χάνδρες από οφτιανό ή άλλο υλικό κ.λπ.

Οι οικίες και οι ταφές του Τσατάλ Χουγιούκ προδίδουν κάποια μορφή **ταξικής ιεράρχησης** της κοινότητας, αν και η ανίχνευση της πολιτικής εξουσίας είναι δύσκολη και παρακινδυνευμένη. Εντούτοις, ο Mellaart υποστήριξε ότι σημαντικό ρόλο στη ζωή της κοινότητας θα πρέπει να διαδραμάτιζε το **ιερατείο**, κάτι το οποίο συνέβαινε σε όλες τις κοινωνίες των αρχαίων πολιτισμών.

Η τοιχογραφία αυτή θεωρείται ότι απεικονίζει την έκθεση των ακέφαλων νεκρών σωμάτων στα όρνεα.

1. Το ζώο αυτό, σύμβολο δύναμης και ομορφιάς, κατείχε σημαντικό ρόλο στις δοξασίες πολλών αρχαίων λαών.

Τζάρμο ή Γιάρμο

Εντατικότητες και συστηματικές έρευνες για το νεολιθικό κόσμο άρχισαν μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Ένας χώρος πρόσφορος για την αναζήτηση τεκμηρίων μιας τέτοιας πρώτης μετάβασης ήταν οι λοφώδεις παρυφές της **Γόνιμης ημισελήνου**.

Αρχίζοντας το 1948, ο Ρόμπερτ Μπράιντγουντ του Πανεπιστημίου του Σικάγου διηύθυνε μια σειρά από αρχαιολογικές αποστολές στα ορεινά του Κουρδιστάν, στο Ιράκ και το Ιράν. Στη διάρκεια αρκετών ανασκαφικών περιόδων στο **Τζάρμο**, στα χλοερά **υψίπεδα του Βορείου Ιράκ**, αποκάλυψαν ένα **μόνιμο οικισμό** από **25 περίπου σπίτια** με τοίχους από λάσπη. Ήταν ένα τυπικό «τελλ» κατά το ότι οι κάτοικοί του, ποτέ περισσότεροι από 150, συνεχώς ξανάχτιζαν πάνω ακριβώς στα θρυμματισμένα καλύβια των προγόνων τους. Τούτο είχε δημιουργήσει πάνω από δέκα διάφορα στρώματα κατοικιών σε μια περίοδο 300 ίσως ετών. Στην τοποθεσία βρέθηκαν απανθρακωμένοι **κόκκοι από δύο τύπους καλλιεργημένου σιταριού** και από άγριο και καλλιεργημένο **κριθάρι**. Προφανώς, οι χωρικοί είχαν εξημερωμένες κατοίκες, σκυλιά, ίσως και πρόβατα, αλλά κυνηγούσαν ακόμη άγρια ζώα και συλλέγανε καρύδια, βελανίδια και άλλες άγριες τροφές. Μια και δεν είχαν μάθει ακόμα την κεραμική, χρησιμοποιούσαν **λίθινα σκεύη** και εργαλεία από λαξευτό πυρόλιθο (ανάμεσά τους και λεπίδες δρεπανιού). Οι μεταγενέστεροι κάτοικοι άρχισαν να κατασκευάζουν **κεραμικά** και άφησαν μικρά **πύλινα ειδώλια** ζώων και γυναικών (της μεγάλης Μπέρας-Θεάς).

Οι ερευνητές βρήκαν ενδείξεις για τη **διενέργεια εμπορίου** με άλλες προϊστορικές περιοχές. Υπήρχαν διακοσμητικά όστρακα από τον Περσικό κόλπο και εργαλεία κατασκευασμένα από οψιδιανό¹, που η πλησιέστερη πηγή του βρισκόταν εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά, στη Μικρά Ασία (8000 π.Χ. περίπου).

Ιεριχώ

Πριν από το **9000 π.Χ.**, υπήρχε ένα χωριό (ίσως και ένας βωμός) στην Ιεριχώ. Χίλια χρόνια αργότερα, είχε μεγαλώσει τόσο, που κάλυπτε μια περιοχή **τριάντα ως σαράντα στρεμμάτων**, με σπίτια χτισμένα με πλίνθους και πραγματικά **τείχη** ολόγυρα.

Η αιώνια άνοιξη που επικρατούσε στην Ιεριχώ συντηρούσε ό,τι αποτελεί ακόμα και σήμερα μια μεγάλη **όαση**. Αυτό ακριβώς εξηγεί, χωρίς αμφιβολία, γιατί άνθρωποι ζουν συνεχώς σ' αυτή την περιοχή εδώ και δέκα χιλιάδες περίπου χρόνια. Στους ύστερους προϊστορικούς χρόνους, γύρω από την περιοχή αυτή συγκεντρώνονταν αγρότες. Ο πληθυσμός της μπορεί να αριθμούσε τότε **δύο ή τρεις χιλιάδες κατοίκους**. Πριν από το 6000 π.Χ., είχε μεγάλες δεξαμενές νερού που μαρτυρούν την ικανοποίηση μεγάλων αναγκών, πιθανότατα **άρδευσης**, και ένα μεγάλο συμπαγή **πέτρινο πύργο**, ο οποίος ήταν μέρος τεχνητών οχυρωματικών έργων που συντηρούνταν και επισκευάζονταν για μεγάλο διάστημα. Είναι φανερό πως οι κάτοικοί της θεωρούσαν ότι είχαν κάτι που άξιζε να το υπερασπιστούν: **ιδιοκτησία**.

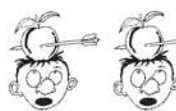
Τα **σπίτια** τους ήταν καλοσχεδιασμένα και ευρύχωρα, μερικά άνοιγαν σε αυλές, και τα δάπεδα και οι τοίχοι ήταν επιστρωμένοι με εξαιρετικά στιλβωμένο κονίαμα. Το **σιτάρι** ήταν μία από τις κύριες τροφές τους· το θέριζαν με καλοτροχισμένα δρεπάνια που αποκτούσαν μεγάλη στιλπνότητα από το πυρίτιο των σταχυών. Γνώριζαν την άρδευση, αοχολούνταν με το **εμπόριο** και συντηρούσαν διάφορες κατηγορίες **τεχνιτών**.

Μη γνωρίζοντας ακόμη να καμινεύουν κεραμικά, όπως οι πρώτοι κάτοικοι του Τζάρμο, χρησιμοποιούσαν λειασμένα ασβεστολιθικά πιάτα και κύπελλα. Προφανώς γύρω στα 8000-7000 π.Χ., είχαν ολοκληρώσει τη νεολιθική επανάσταση και προχώρησαν σε μια καλά οργανωμένη **αστική ζωή**.

Από το 1952, η Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή Ιεροσολύμων άρχισε να ανασκάπτει το πελώριο «τελλ» της αρχαίας Ιεριχούς. Κάτω από **19 στρώματα**, στο υπόστρωμα, τα ορύγματα της έφεραν στο φως αυτή τη σημαντική νεολιθική κόμη, ίσως το **παλαιότερο εμπορικό κέντρο** στο δρόμο από την Ασία προς την Αίγυπτο.

¹Οψιδιανός ή οψιανός = κερκσιγενές ή ηφαιστειογενές πέτρωμα γκριζόμαυρο, υαλώδες και πολύ σκληρό.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για το διαχωρισμό και την εξειδίκευση των **επαγγελμάτων**
- * την έννοια της βιοτεχνίας ή **οικοτεχνίας**
- * για την τέχνη της **αγγειοπλαστικής**
- * πώς η περίσσεια προϊόντων οδήγησε στην ανταλλαγή και, εξελικτικά, στο **εμπόριο**
- * για τη συνεισφορά του εμπορίου στις επαφές και τις **πολιτισμικές ανταλλαγές** μεταξύ των λαών.

Από πολύ πρώιμη χρονολογία παρατηρούνται αξιοσημείωτες **δυνατότητες επικοινωνίας** μεταξύ των ανθρώπων. Οι εξωτερικές επαφές ήταν ένας καθοριστικός παράγοντας που οδήγησε στην εμφάνιση των πρώτων πολιτισμών.

Πληθυσμιακή αύξηση, ευκολότερη επικοινωνία, εμφάνιση του εμπορίου: οι λόγοι που θα οδηγήσουν στην κατάρρευση των παγιωμένων τοπικών ιδιοτελειών της αρχής της Νεολιθικής εποχής. Οι αποκομμένες κοινωνίες με τις διαφοροποιήσεις τους, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί από την Άνω παλαιολιθική εποχή, σύντομα θα προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα.

Στο εσωτερικό των νέων αγροτικών κοινοτήτων υπήρξε πιθανότατα μεγαλύτερη **διαφοροποίηση ρόλων**. Ορισμένα άτομα θα πρέπει να διέθεταν περισσότερο **ελεύθερο χρόνο** (ενώ για άλλους, που συμμετείχαν ενεργά στην παραγωγή τροφής, ο ελεύθερος χρόνος μπορεί να μειώθηκε). Οποσδήποτε, όμως, είναι πολύ πιθανό ότι οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις έγιναν εμφανέστερες. Η εξέλιξη αυτή μπορεί να συνδέεται με νέες δυνατότητες, εφόσον υπήρχαν διαθέσιμα πλεονάσματα για άμεση **ανταλλαγή**, η οποία οδήγησε τελικά στο **εμπόριο**.

Εργαλεία

Πέτρες λειασμένες είναι σφηνωμένες μέσα σε θήκες κεράτων ελαφιού. Άλλες είναι στερεωμένες πάνω σε ξύλινες λαβές ή κολλημένες με κατράμι. Η **λείανση της πέτρας** έδωσε τη δυνατότητα στους νεολιθικούς τεχνίτες ν' ασχοληθούν με πετρώματα λιγότερο σκληρά από τον πυριτόλιθο. Οι ακονισμένες, λειασμένες πέτρες είχαν μεγαλύτερη αντίσταση στα χτυπήματα.

«επαγγέλματα
βιοτεχνία
ύφανση
λίθινα εργαλεία

Οι άνθρωποι τώρα για κατοικούσαν στα χωριά και τις πόλεις. Έμαθαν έτσι να έχουν **διαφορετικές ασχολίες**, να έχουν **επαγγέλματα**. Η τέχνη έγινε **βιοτεχνία**. Άλλοι άνθρωποι έφτιαχναν **υφάσματα** από το μαλλί των προβάτων, και άλλοι έφτιαχναν **πέτρινα και ξύλινα εργαλεία** για τους γεωργούς.

Σκίτσο πιθανού **νεολιθικού αργαλειού**. Ίσως να ήταν και σε οριζόντια θέση. Ο ρουχισμός θα πρέπει να ήταν περίτεχνος, γιατί η τέχνη της ύφανσης ήταν ανεπτυγμένη.

Πήλινη κουτάλα και δοχείο.

Πήλινο κύπελλο (ύψος 10,5 εκ.) από το συνοικισμό Τζάνη Μαγούλα (Σοφάδες). Είναι ο λεγόμενος «πυκνός ρυθμός»: πηλός βαθυκόκκινος, επίχρισμα λευκό και βαθιά κόκκινη γραφή. Η κλιμακωτή ή βαθμιδωτήκόσμηση είναι ίσως μίμηση υφαντών ή πλεκτών. Μουσείο Βόλου.

πηλός
αγγεία

Κάποιοι σκέφτηκαν να φτιάξουν πιάτα και ποτήρια από λάσπη, από **πηλό**. Τα **έψησαν** στη φωτιά, μέσα σε **φούρνους**. Αυτά ήταν τα **πήλινα αγγεία**. Η τέχνη αυτή ονομάστηκε **αγγειοπλαστική** και οι τεχνίτες **αγγειοπλάστες**.

Φιάλη του κλασικού «**ρυθμού Διμνίου**». Νεότερη νεολιθική. Σέσκλο, Μουσείο Βόλο.

Πήλινος πολύχρωμος αμφορέας από το Διμνί. Νεότερη νεολιθική. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

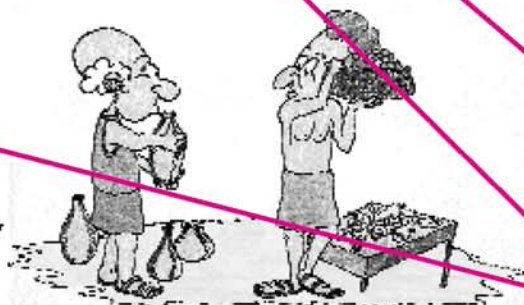
Υψηλής ποιότητας **πήλινο αγγείο** από την Ουκρανία. 4000 π.Χ. Φέρει ερυθρό γεωμετρικό σχέδιο.

ανταλλαγή
εμπόριο

Πολλές φορές οι άνθρωποι είχαν **περισσότερο** σπάρη, περισσότερα αγγεία, δέρματα ή φρούτα απ' όσα χρειαζόνταν. Σκέφτηκαν τότε να τα **ανταλλάξουν** με κάτι που δεν είχαν. Η ανταλλαγή πραγμάτων ήταν η **αρχή του εμπορίου**. Επειδή οι άνθρωποι δεν είχαν φτιάξει ακόμη τα χρήματα, **έκαναν εμπόριο**, δηλαδή έδιναν τα πράγματα που έφτιαχναν και έπαιρναν άλλα πράγματα.

Το **εμπόριο** βοηθάσε τους ανθρώπους από διαφορετικές φυλές να **συναντιούνται** και να **αυξήσουν** για τον τρόπο της ζωής τους.

Νεολιθικά διακοσμημένα αγγεία.

Αγγειοπλαστική

Η **άργιλος** είναι ένα υλικό που βρίσκεται και δουλεύεται εύκολα. Αυτό εξηγεί την καθημερινή χρήση των κεραμικών από την αρχή σχεδόν της Νεολιθικής εποχής. Κορδόνια από άργιλο φτιαγμένα με τα χέρια τυλίγονται σπειροειδώς. Αυτή η **τεχνική, η λεγόμενη του περιστεριού**, είναι η πιο συνηθισμένη. Το έτοιμο δοχείο το λειαίνουν μ' ένα χαλίκι για να εξομαλυνθεί η επιφάνειά του και να γίνει αδιάβροχη. Ο διάκοσμος γίνεται ίσως πριν, ίσως μετά το ψήσιμο. Όταν στεγνώσει, το δοχείο ψήνεται σε λάκκους σε θερμοκρασία 600-700°C περίπου (αργότερα). Ο φούρνος του κεραμίστα θα εφευρεθεί στο τέλος της Εποχής του χαλκού.

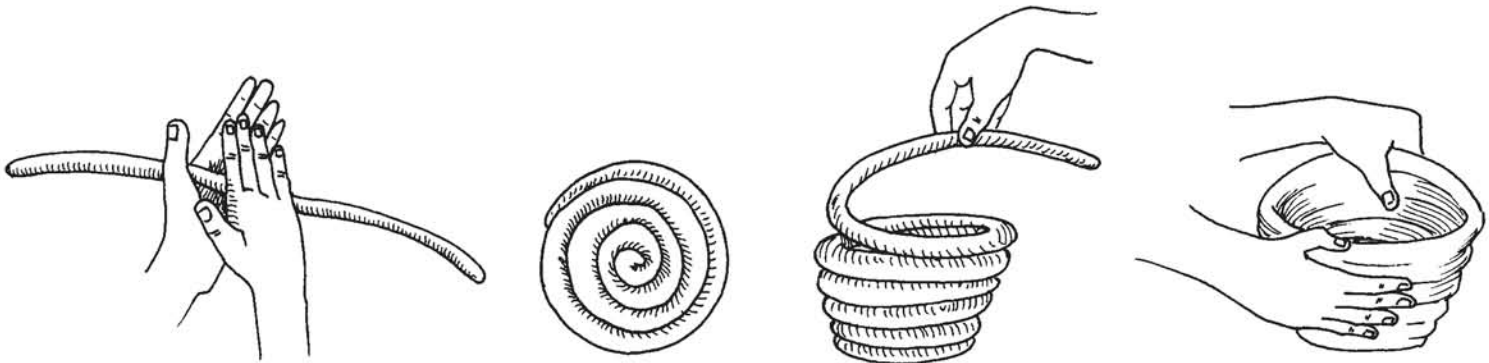
Τα **τσουκάλια από ψημένο πηλό** μπορούν να μπαίνουν στη φωτιά. Αυτός ο τρόπος αντικαθιστά την τεχνική της πυρωμένης πέτρας (βλ. Βιβλίο δασκάλου, σελ. 38 και βοήθημα, σελ. 30).

Κατασκευή πήλινων δοχείων

Πάνω σε μια επίπεδη στρογγυλή βάση από πηλό τοποθετούσαν λεπτές λωρίδες πηλού τη μία πάνω στην άλλη. Στη συνέχεια, λείαναν τα τοιχώματα του δοχείου.

Αυτή η τεχνική μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα παιδιά.

Τα πρώτα πήλινα αγγεία ήταν χοντροκομμένα και έσπαζαν εύκολα. Τα κεραμικά **θραύσματα** είναι το σημαντικότερο και πιο πλούσιο σε αριθμό είδος λείψανου αρχαίου πολιτισμού που μας χρησιμεύει ως διαγνωστικό στοιχείο. Εκτός από αγγεία, οι νεολιθικοί κεραμιστές κατασκεύαζαν και **ειδώλια** ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα. Τα **αγγεία** είναι λιτού σχήματος χωρίς βάση και λαβές στην αρχή. Το χρώμα είναι καστανοκόκκινο, αργότερα αποκτούν χρώματα και **ζωγραφική διακόσμηση** με πρόσθετο επίχρισμα. Με την πείρα που αποκτούν οι αγγειοπλάστες πλουτίζονται και τα σχήματα και κατασκευάζονται αγγεία με βάση. Με την εξέλιξη, τα αγγεία αποκτούν ερπίεστη διακόσμηση ή και εγχάρακτη.

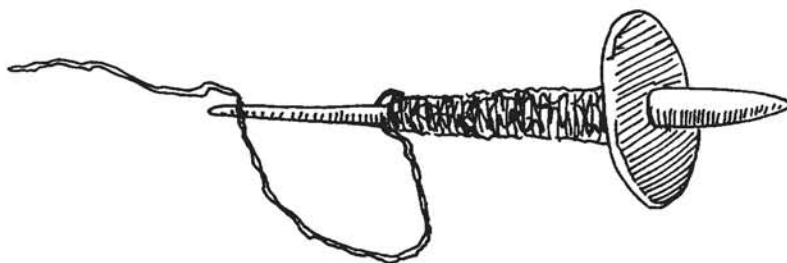
Ύφανση και καλαθοπλεκτική

Η καλαθοπλεκτική πρέπει να επινοήθηκε πριν από την υφαντική. Αναπτύχθηκε πρώτα στο Ιράκ, το Ιράν, στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Το δεύτερο **παλαιότερο δείγμα** προέρχεται από το Γιάρμω. Στην Αίγυπτο αναπτύχθηκαν και εξελίχθηκαν και άλλες μέθοδοι καλαθοπλεκτικής.

Στην Κίνα, και αργότερα και στο Πακιστάν (Ινδία), οι άνθρωποι ήταν πιθανόν υφαντές και συγχρόνως καλαθοποιοί.

Στην Ιερικώ, υπάρχουν σημάδια στο δάπεδο των σπιτιών από πλεγμένες ψάθες από το 7000 π.Χ.

Μερικοί από τους μεσολιθικούς λαούς της βόρειας Ευρώπης είχαν ψαράδικα δίχτυα και πλεκτές παγίδες για χέλια αλλά όχι και υφαντά προϊόντα. Στην Αυστρία, την Ελβετία και την Ιβηρική χερσόνησο οι άνθρωποι ήταν αρκετά επιτήδριοι στην καλαθοπλεκτική.

Το **λινάρι** και κάποια άγρια φυτά, καθώς και το **μαλλί** το οποίο, στην αρχή, το αποσπούσαν από τη ράχη των προβάτων όταν αυτά άλλαζαν τρίχωμα χωρίς να τα κουρεύουν, χρησιμοποιούνταν στην ύφανση των ρούχων. Το πρώτο μαλλί ήταν ακατέργαστο και πιθανόν δε βαφόταν. Το έγνεθαν και κατασκεύαζαν ένα μακρύ μονόκλωνο νήμα. Έχουν βρεθεί πολλά **σφοντύλια**, λίθινα και πήλινα, τα οποία βάραιναν το αδράχτι και βοηθούσαν στο γνέσιμο. Αργότερα υπήρχαν και βαφές - κυρίως φυτικές.

Οι μαθητές:

- * να κατανοήσουν τη μετάβαση από τη μητριαρχική οργάνωση της οικογένειας στην **πατριαρχική**
- * να μάθουν πώς διαμορφώθηκε η έννοια της **ιδιοκτησίας** και της υπεράσπισής της
- * να κατανοήσουν τις γενικότερες **κοινωνικές αλλαγές** που **επέφερε** η πατριαρχία
- * να επαναλάβουν τα σημαντικότερα **πρώτα επαγγέλματα**.

Πόλεμος

Τα γεωργικά και, γενικότερα, τα **οικονομικά πλεονάσματα** μπορεί να ενθάρρυναν το αρχαιότερο «άθλημα» του ανθρώπου μετά το κυνήγι: τον **πόλεμο**. Τα **λάφυρα** έκαναν δελεαστικότερες τις επιδρομές και τις κατακτήσεις. Εδώ θα πρέπει μάλλον να αναζητηθούν και οι ρίζες μιας σύγκρουσης, η οποία έμελλε να παραμείνει ζωντανή αιώνες ολόκληρους: πρόκειται για τη **σύγκρουση ανάμεσα στους νομάδες και στους μόνιμα εγκατεστημένους**.

Πάντως, τα αρχαιολογικά δεδομένα μαρτυρούν μία αρχικά **ειρηνική συνύπαρξη** και ανάπτυξη των μόνιμων οικισμών για χιλιάδες χρόνια. Δεν υπάρχουν αμυντικά τείχη ούτε ευρήματα που να υποδηλώνουν βίαιες συγκρούσεις. Η αντικατάσταση του κυνηγού-τροφοσυλλέκτη από το γεωργό δεν ήταν κατ' ανάγκη βίαιη διαδικασία. Αν και ο προϊστορικός κόσμος θα πρέπει να ήταν άνομος και βίαιος, υπήρχε ένας αντισταθμιστικός παράγοντας: Ο κόσμος δεν είχε ακόμα γεμίσει ανθρώπους. Μόνον ο αυξανόμενος με βραδύ ρυθμό πληθυσμός και η επιτακτική ανάγκη για νέους αγροτικούς πόρους αύξησαν το ενδεχόμενο ανταγωνισμών.

Λύση της άσκησης

Τα σκίτσα είναι ξεκάθαρα και αρκετά από αυτά έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες σελίδες. Τα **ονόματα των επαγγελμάτων** μπορούν να δοθούν ως **λεξιλόγιο**, μια αφορμή για σχηματισμό παραγώγων ή προτάσεων από τους μαθητές.

Όλες αυτές οι αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων έφεραν και μια **μεγάλη αλλαγή στην οικογένεια**.

Οι **άντρες** κατάλαβαν ότι τα παιδιά της οικογένειας ήταν δικά τους και έγιναν αυτοί οι **αρχηγοί** της οικογένειας και της φυλής. Επειδή οι οικογένειες και οι φυλές **ζούσαν σε χωριά και πόλεις**, οι άντρες έγιναν **οι αρχηγοί της πόλης**. Έτσι άρχισαν οι **μεγάλοι πόλεμοι**. Οι άντρες **πολεμούσαν για τα καλύτερα μέρη** και τις **πιο εύφορες** πεδιάδες.

άντρες =
αρχηγοί της οικογένειας

αρχηγοί της πόλης
πόλεμος

Γράψτε τα επαγγέλματα κάτω από τις εικόνες:
χτίστης, γεωργός, κυνηγός, βοσκός, κελυφόρας, αγγειοπλάστης, ψαράς, κτηνός

Οι μαθητές μπορούν να συγκρίνουν τα νεολιθικά επαγγέλματα με διάφορα επαγγέλματα, παλιά και σημερινά.

Χειρόμυλος σε χρήση.
Αιγυπτιακό αγαλματίδιο.

Η γυναίκα μετά τη Νεολιθική επανάσταση

Τα ειδώλια που έχουν φέρει στο φως οι ανασκαφές μαρτυρούν ότι ο ρόλος και η θέση της γυναίκας, ως προς το σεβασμό που της απονέμεται και το δέος που περιβάλλει την ικανότητά της για αναπαραγωγή ζωής, δεν είχαν αλλάξει από την παλαιολιθική περίοδο. Η τέχνη απεικόνιζε τη γυναίκα με όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν τη θηλυκή της δύναμη. Σφριγηλό στήθος, τονισμένη κοιλιά, παχουλοί γλουτοί και ισχυροί μηροί πλαισιώνουν το μέρος της μήτρας. Η θρησκεία και η λατρεία αφορούσαν το πρόσωπό της.

Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποσιωπήσουμε το γεγονός ότι οι νέες δραστηριότητες της οικονομίας που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν από δω και πέρα ενίσχυσαν και διεύρυναν το πεδίο δράσης του άνδρα, ανοίγοντας έτσι το δρόμο για την απομάκρυνσή του από τον οικογενειακό πυρήνα.

Ο γεωργός και ο βοσκός δεν κινδύνευαν πια από τη φύση αν δε γύριζαν στο σπίτι τους. Αν και η φύση είχε ημερέψει, η γυναίκα και τα παιδιά δεν μπορούσαν να τον ακολουθήσουν. Η μόνιμη πια εγκατάσταση στο σπίτι ήταν για αυτήν ο κύριος χώρος της δράσης της, η εστία της. Το απαιτούσε η ανάγκη των παιδιών.

Παράλληλα όμως η γυναίκα, συμβάλλοντας στο έργο της παραγωγής αγαθών, θα ασχοληθεί και θα αναπτύξει την οικιακή οικονομία. Ο αργαλειός, η κεραμική και η κατασκευή, οτιδήποτε δεν απαιτεί την απομάκρυνσή της από το σπίτι, αρχίσαν να την απασχολούν και πολύ γρήγορα πήραν τη μορφή βιοτεχνίας. Οι δραστηριότητες καθορίστηκαν σε αντρικές και γυναικείες, ενώ η οικονομία πέρασε στο στάδιο ανταλλαγής των προϊόντων.

Ενώ αναπτύσσονταν οι εμπορικές συναλλαγές και οι επαφές από τους άντρες-ναυτικούς, η γυναίκα παρέμεινε κοντά σ' αυτά που υπαγορεύει η οικιακή φροντίδα. Η θρησκευτική ζωή, η λατρεία και η φροντίδα των νεκρών ήταν χώροι της δικής της δικαιοδοσίας. Το πρόσωπό της δεν έπαψε να είναι ιερό. Ήταν η μεγάλη Μητέρα -η Γη- η Δέσποινα της φύσης, η Μεγάλη Θεά. Από αυτήν απορρέαν τα πάντα και σ' αυτήν κατέληγαν.

Ωστόσο, οι ραγδαία αυξανόμενες τεχνολογικές κατακτήσεις άνοιξαν καινούριους ορίζοντες. Τα χωριά και οι συνοικισμοί γρήγορα μετατρέπονταν σε αστικά κέντρα. Η εύκολη μετακίνηση ήταν απειλή, τα αγαθά και οι περιουσίες έπρεπε να διαφυλαχθούν, η ειρηνική διαβίωση να προστατευθεί. Αρχίσαν να διακρίνονται κοινοί στόχοι, κοινές επιδιώξεις, κοινά συμφέροντα. Ο δημόσιος βίος απαιτούσε συγκεκριμένες δραστηριότητες, ιεραρχημένα καθήκοντα. Γιατί τα ανέλαβαν οι άνδρες; Η εξουσία πού στηρίζεται; Στη δύναμη. Δύναμη τι είναι; Πηγή ζωής (η γυναίκα ως τώρα), πλούτος και γνώση, σωματική εξάσκηση; Ο άνδρας κάποια στιγμή διεκδίκησε την εξουσία έχοντας συσσωρεύσει τη γνώση, τον πλούτο και τη σωματική εξάσκηση που πηγάζουν από τις ποικίλες δραστηριότητες που είχε αναλάβει ως τότε για χάρη της γυναίκας. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο άνδρας κάποτε απέκτησε συνείδηση του εαυτού του και των δυνατοτήτων του ζώντας αναγκαστικά μακριά από τη γυναίκα. Μοιάζει να ανεξαρτητοποιείται και να λειτουργεί παράλληλα και για τον εαυτό του. Αντιπαρέβαλε την επίκτητη δύναμή του στη φυσική.

Άραγε ο μύθος για τον Ουρανό και τον Κρόνο, που και οι δύο καταβρόχθιζαν τα παιδιά τους φοβούμενοι μήπως χάσουν την εξουσία από αυτά, να συμβολίζει αυτή την καμπή της αλλαγής; Η μυθολογία μάς λέει ότι ο Ουρανός, ο πρώτος πατέρας, όταν γονιμοποίησε τη Γη, τη γυναίκα του, και κείνη γέννησε, κατάπιε τα παιδιά του.

Ο Ουρανός-άνδρας τα βάζει με τη Γη-γυναίκα, εξαφανίζοντας το έργο της που είναι και δικό του. Αν και ο Κρόνος έχει την εμπειρία από τον πατέρα του, δε συμμορφώνεται και επαναλαμβάνει τα ίδια έχοντας μεγάλη εμπιστοσύνη στη δύναμή του.

Και στις δύο περιπτώσεις, ο άνδρας βάζει στην κοιλιά του παιδιά, δηλαδή ψευτοεγκυμονεί. Θέλοντας να αποδείξει την απόλυτη δύναμη του αρσενικού, οικειοποιείται γυναικεία χαρακτηριστικά για να συναγωνισθεί τη γυναίκα. Διεκδικεί και αυτός μια θέση στο έργο της δημιουργίας και υπογραμμίζει έτσι τη συμμετοχή του.

Ο τουδαϊκός μύθος για τη δημιουργία του κόσμου σε ποια εποχή μπορεί να αναφέρεται; Ο Αδάμ και η Εύα στον Παράδεισο τι συμβολίζουν; Ποια πάλη και ποιος αγώνας κρύβεται μέσα στον καρπό - στο μήλο; Η Εύα, το αιθέριο πλάσμα, η πηγή του Παραδείσου, μεταμορφώνεται σε μια αφηρημένη ύπαρξη χωρίς σάρκα και οστά δικά της. Γίνεται το κακό. Από αυτήν τώρα πηγάζουν μόνο συμφορές. Και πώς να συντρίψουν αυτό το κακό πρόσωπο της φύσης, τη μαγευτική εικόνα της ζωής; Την καταπίνουν και την καταβροχθίζουν με την ενοχή.

Μήπως την ίδια εποχή ανοίγει και η Πανδώρα το κουτί που της έδωσαν να φυλάξει για να ξεπιδήσουν αργότερα όλα τα κακά από μέσα;

Υπάρχει άλλος μύθος για τη δημιουργία του κόσμου που να συνθλίβει τόσο άγρια τη γυναίκα;

Από το βοήθημα...

σελίδες 71 ως 76

σελίδα 72 του βοηθήματος

χωρ-
το χωριό
ο χώρος
ο χωρικός
ο χωριάτης
το χωράφι
η χώρα
χωρίζω
χωριστός, -ή, -ό

Το σκίτσο του **Τσατάλ Χουγιούκ** επαναλαμβάνεται στο βοήθημα, έτσι ώστε τα παιδιά -αν θέλουν- να ζωγραφίσουν σκαλίτσες, ανθρώπους να μπαίνουν ή να βγαίνουν, παιδιά που παίζουν (πού άραγε αφού δεν υπήρχαν δρόμοι;). Το χρώμα των σπιτιών είναι το χρώμα του χώματος, της λάσπης. Τα σπιτία δεν ήταν πολύ γερά και είχαν λίγα παράθυρα γιατί οι τοίχοι ήταν από λάσπη.

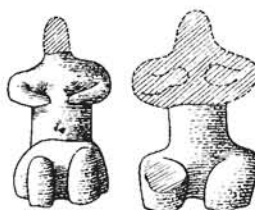

Αντίστοιχο κρανίο από την Ιορδανία (Ain Ghazal).

Αυτό το **κρανίο γυναίκας από την Ιεριχώ** καλύφτηκε με ασβεστοκονίαμα, με κοχύλια τοποθετημένα στις κόγχες των ματιών μετά το θάνατό της. Χρησιμοποιούνταν πιθανόν σε τελετουργίες. Οι προκεραμευτικοί κάτοικοι της Ιεριχούς, φαίνεται ότι είχαν ένα είδος λατρείας των προγόνων που περιλάμβανε την προσκύνηση κρανίων.

σελίδα 73 του βοηθήματος

αγγ-
το αγγείο
ο αγγειοπλάστης
η αγγειοπλαστική
ο αγγειογράφος
η αγγειογραφία

Νεολιθικά ειδώλια της Μπότερας Θεάς από την Κνωσό.

Αγγεία με το όνομα **Beaker** που χρησιμοποιούνταν μετά το 2500 π.Χ. σε όλη την Ευρώπη, από την Ισπανία ως την Πολωνία και από τη Σικελία ως τη Σκωτία. Πρόκειται για βαθιά σκεύη σε σχέση με τη διάμετρό τους, τα οποία συνήθως δεν είχαν χερούλι. Οι άνθρωποι που τα χρησιμοποιούσαν έχουν άγνωστες ρίζες, ήταν μάλλον έμποροι που διέσχισαν την Ευρώπη και εισήγαγαν πιθανόν τη χαλκουργία.

Αγγείο του πολιτισμού Τζομόν, Ιαπωνία.

Νεολιθική γραπτή κεραμική από την Ευρώπη.

εμπορ-
το **εμπόριο**
εμπορεύομαι
ο **έμπορος**
εμπορικός, -ή, -ό

Γραπτό κεραμικό της αρχής της Μέσης νεολιθικής, Σέοκλο.

Ο έμπορος Γιου-Κουνγκ

Μια φορά κι έναν καιρό, στην Κίνα ζούσε ο γέρος Γιου-Κουνγκ με την οικογένειά του σ' ένα μικρό χωριό πίσω από ένα **τεράστιο βουνό**. Ο Γιου-Κουνγκ ήταν **γεωργός** και κάθε πρωί έπρεπε να ξυπνάει νωρίς και να φέρνει **τα προϊόντα** του στην αγορά για να τα πουλήσει. Η αγορά ήταν μακριά και έπρεπε να ανεβεί όλο το βουνό για να φτάσει. Πάντα **έφτανε αργά** και **δεν πουλούσε τίποτα**, αφού όλοι είχαν πια αγοράσει αυτά που ήθελαν. Απογοητευμένος απ' όλα αυτά, μια μέρα αποφάσισε να φτιάξει ένα **άνοιγμα στο βουνό** για να πηγαίνει γρήγορα. Το τούνελ αυτό ονομάστηκε Γιου-Κουνγκ από το όνομά του.

Μύθος των Κινέζων

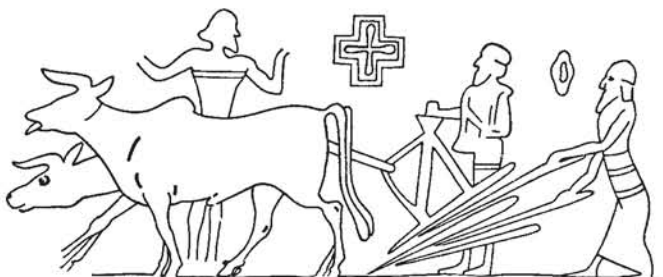
Ο μεγάλος πόλεμος

Πριν από πολύ καιρό, γινόταν ένας **μεγάλος πόλεμος** ανάμεσα σε δυο οικογένειες της Ιαπωνίας. Η τελική μάχη του πολέμου αυτού έγινε στη θάλασσα, κοντά στην πόλη Χιροσίμα. Η οικογένεια που νίκησε γιόρταζε το **θρίαμβό** της. Η νικημένη οικογένεια **αυτοκτόνησε** από την ντροπή της πέφτοντας στον ωκεανό. Λένε ότι δεν πνίγηκαν αλλά μεταμορφώθηκαν σε **καβούρια** που μπορείς να τα δεις μέχρι και σήμερα. Ξεχωρίζουν από το ιδιαίτερο χρώμα τους.

Μύθος της Ιαπωνίας

Βραχογραφία της Μεσολιθικής περιόδου από την ανατολική Ισπανία. Οι σκηνές και η τεχνοτροπία διαφέρουν από τις μεγαλειώδεις βραχογραφίες του τέλους της Παλαιολιθικής.

Μεσοποταμιακό άροτρο με σπορέα. Από κασσιτικό σφράγισμα που βρέθηκε στη Νιπούρ.

11. Άνθρωποι και μέταλλα

Η ενότητα αναφέρεται στην **ανακάλυψη της τέχνης των μετάλλων** και στη συστηματική χρησιμοποίησή τους έκτοτε.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- για την **τυχαία ανακάλυψη** των ιδιοτήτων των μετάλλων
- * τι σημαίνει γενικά **Εποχή του μετάλλου** και του χαλκού
- * ότι σε διάφορα μέρη της Γης η **Λίθινη εποχή** συνεχίστηκε.

Υλικά: δείγματα πετρωμάτων ή/και μεταλλευμάτων που συνήθως υπάρχουν στα σχολεία, μεταλλικά αντικείμενα, ιδιαίτερα χάλκινα και μπρούντζινα, βιβλία με ανάλογες εικόνες.

Χάλκινο μαχαίρι από τη Β. Αμερική.
Ο χαλκός προερχόταν από την περιοχή των Μεγάλων Λιμνών. 2000-1600 π.Χ.

Μπρούντζινη κόψη δρεπανιού.

Χάλκινη αιχμή τσεκουριού από την Ουγγαρία. Πρώιμη εποχή του χαλκού 2300 - 1800 π.Χ. Η αιχμή αυτή είναι από τα πιο απλά χάλκινα αντικείμενα της εποχής και βρέθηκε στην όχθη ενός ποταμού. Στην Ουγγαρία έχουν βρεθεί πολλά και πολύ περισσότερα διακοσμημένα όπλα (από το 2000 π.Χ. περίπου).

Το **σκίτσο** έχει στηριχθεί σε αρχαιολογικά στοιχεία και εισάγει την **έννοια της μήτρας**, του **καλουπιού** για το λωμένο μέταλλο. Μπορεί να χρησιμεύσει γενικότερα και για τη Μελέτη Περιβάλλοντος της Γ' τάξης.

Χάλκινος ταύρος από την Κρήτη.

Εγχειρίδιο, 2000 - 1600 π.Χ. Αυτό το διακοσμημένο χυτό εγχειρίδιο από την **Ιταλία** χρησίμευε ως αληθινό όπλο ή ήταν όπλο γοήτρου.

Χάλκινη αιχμή τσεκουριού από τη Σιβηρία (1200 - 1000 π.Χ.). Η χρήση του χαλκού εξαπλώθηκε από την περιοχή του **Καυκάσου** προς τη νότια Σιβηρία, όπου γύρω στο 1200 π.Χ. ανθούσε η παραγωγή χάλκινων αντικειμένων και όπλων.

Χάλκινη αιχμή ακοντίου από το Ουισκόνσιν (Wisconsin) στη Βόρειο Αμερική. Στην περιοχή των Μεγάλων Λιμνών, όπου βρίσκονται φυσικά κοιτάσματα χαλκού, τα χάλκινα εργαλεία και όπλα ήταν πολύ συνηθισμένα. 2000 - 1800 π.Χ. περίπου.

Ασημένιο εγχειρίδιο από το θολωτό τάφο της Κουμάσας στην πεδιάδα της Μεσαράς στην Κρήτη. Προανακτορικός μινωικός πολιτισμός, 2400-2100 π.Χ. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Άνθρωποι και μέταλλα

Γύρω στο 5000 π.Χ. κάποιοι αγγειοπλάστες που έψηναν τα αγγεία τους, είδαν κάτι παράξενο να στάζει από το φούρνο. Οι άνθρωποι είχαν ανακαλύψει το **λωμένο μέταλλο**.

Ήταν μια πολύ μεγάλη **ανακάλυψη** που άλλαξε τη ζωή των ανθρώπων. Άλλαξε και το όνομα της εποχής. Ήρθε η **Εποχή του Μετάλλου**.

Εποχή του Μετάλλου
Τα χρόνια που οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν εργαλεία από μέταλλο.

Εποχή του Χαλκού

χαλκός
Το πρώτο μέταλλο που βρήκαν, ήταν ο **χαλκός**. Πολλά εργαλεία και όπλα έγιναν **χάλκινα**. Ήταν καλύτερα και πιο γερά από τα πέτρινα και τα ξύλινα.

σε άλλα μέρη της Γης
Σε άλλα μέρη της Γης οι άνθρωποι ήταν ακόμα **κτηνογόι και τροφουσλλέκτες**. Χρησιμοποιούσαν **λίθινα εργαλεία** και ήταν **νομάδες**.

μέταλλο

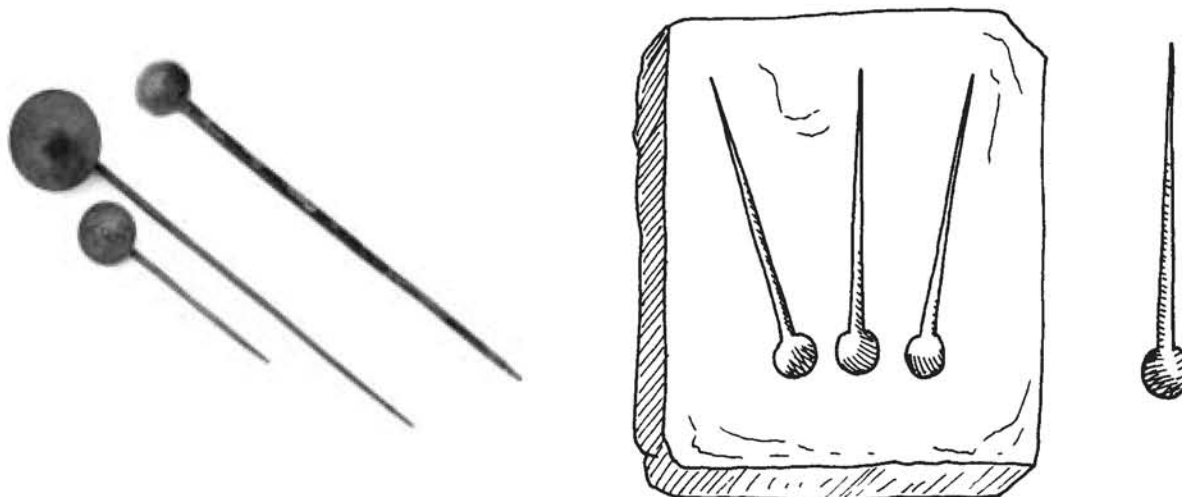
44

Μεταλλουργία

Οριομένοι ερευνητές είναι πεπεισμένοι ότι υπήρχε **σύνδεση μεταξύ της κεραμικής τέχνης και της μεταλλουργίας**. Η μεταλλουργία είναι πράγματι μια πολυχιδή δραστηριότητα που ξεκινά με την αναζήτηση **αυτοφυών μετάλλων**, π.χ. χρυσού και άλλων ορυκτών, στη Χερσόνησο του Σινά, στην Ανατολία, στην περιοχή της Βαλκανικής (στη Βουλγαρία και στη Σερβία), στις Άλπεις, στη νότια Γαλλία και τη νήσο Κορσική, στην Ισπανία, στην Ουαλία και την Ιρλανδία.

Μέταλλα και βράχοι λιγότερο ή περισσότερο πλούσιοι σε μέταλλευμα εξορύσσονταν με **αξίνες** από πέτρα και **φτυάρια** φτιαγμένα από τις διχοτομημένες πλευρές των ώμων των βοοειδών. Το **μέταλλευμα**, συνήθως σε μορφή οξειδίου, θρυμματιζόταν και έπειτα υποβαλλόταν σε **ειδική κατεργασία** σε έναν ειδικό κλίβανο τήξης που μπορούσε να θερμανθεί σε συνθήκες ατμόσφαιρας αναγωγής του μεταλλεύματος, σε θερμοκρασίες υψηλότερες των 1000°C (ο χαλκός τήκεται τους 1083°C).

Τα πρώτα μέταλλα

Τα **πρώτα χάλκινα** μικροαντικείμενα εμφανίστηκαν στις περιοχές μεταξύ της ανατολικής **Ανατολίας και του Ιράν**, την 8η και 7η χιλιετία π.Χ. Βρέθηκαν περίπου σαράντα τέτοια κομμάτια, στα οποία περιλαμβάνονται βέλος, αγκίστρια, ούρμα και χάντρες. Οι ενδείξεις έκθεσης των αντικειμένων αυτών σε υψηλές θερμοκρασίες ίσως υποδηλώνουν ότι η μεταλλουργική διαδικασία είχε φθάσει σε **προηγμένο στάδιο** και **εξαπλώθηκε** γρήγορα στην Ευρώπη, όπου τα πρώτα ίχνη της χρήσης της εντοπίστηκαν στη **Βουλγαρία** και την **Ελλάδα**.

Στη **νοτιοανατολική Ευρώπη**, γύρω στο 5000 π.Χ., χρησιμοποιούνταν μεταλλικά αντικείμενα.

Ο **χρυσός** και ο **χαλκός** ήταν τα πρώτα μέταλλα που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή εργαλείων, όπλων και κοσμημάτων με σφυροκόπημα, **χωρίς τήξη**. Αυτά τα μέταλλα εύκολα βρίσκονταν στις όχθες ποταμών και ρυακιών των Βαλκανικών βουνών. Όταν όμως **εξαντλήθηκαν, καινούριες πηγές** έπρεπε να βρεθούν, κι έτσι, ως το 4500 π.Χ., η **εξόρυξη μετάλλων** είχε αρχίσει.

Το παράδειγμα της **Τροίας Ι**, που βρίσκεται στη δυτική άκρη της **Ανατολίας**, απέναντι από την Ευρωπαϊκή ήπειρο, μας λέει πολλά για την υψηλή αξία του τοπικού χαλκού καθώς και του χρυσού και του αργύρου, και μαρτυρεί ταυτόχρονα επαφές με τη Βαλκανική, όπως κυρίως προκύπτει από τα κτερίσματα από τους τάφους στη **Βάρνα** που χρονολογούνται στις αρχές της 5ης χιλιετίας π.Χ.

Τα μεταλλεία χαλκού στη Σερβία λειτουργούσαν την ίδια περίοδο. Οι μεταλλωρύχοι εξόρυσσαν οξείδιο του χαλκού και ανθρακικά ορυκτά του χαλκού (αζουρίτη και μαλαχίτη). Η εξαπλώση των χάλκινων πελέκων δείχνει τη γνώση της μεταλλουργικής τεχνολογίας σ' αυτή την περιοχή, η οποία φαίνεται να ήταν τουλάχιστον τόσο δυναμική όσο η **Ανατολία** και η **Μεσοποταμία** (Σούσα). Μικρά αντικείμενα από μόλυβδο της ίδιας περιόδου βρέθηκαν στο **Catal Hüyük**.

Ο **μόλυβδος** ήταν ένα από τα πρώτα μέταλλα που χρησιμοποιήθηκαν στην **περιοχή του Αιγαίου**, ιδιαίτερα στη **Σίφνο**, και αντικείμενα από μόλυβδο από διαδοχικές περιόδους βρέθηκαν στη δυτική Ευρώπη, μέχρι και την Ισπανία. Τα κέντρα παραγωγής στην Εγγύς και Μέση Ανατολή αναπτύχθηκαν παράλληλα με την άνοδο των βασιλείων· οι τάφοι τους ήταν μεγαλοπρεπώς κτερισμένοι με αγγεία και κοσμήματα από ασήμι και χρυσό. Αυτό ισχύει για την **Ουρ** στη Μεσοποταμία, γύρω στο 3000 π.Χ., και λίγους αιώνες αργότερα για το **Alaca Hüyük** στην Ανατολία και το **Maikop** στο βόρειο **Καύκασο**.

Η μεταλλουργία και η χρυσοχοΐα την Εποχή του χαλκού

Ο ορείχαλκος είναι ένα κράμα που αποτελείται από χαλκό και ένα άλλο μέταλλο, αρσενικό, κασσίτερο ή μόλυβδο. Ο «κλασικός» ορείχαλκος περιέχει περίπου 10% κασσίτερο και αντιπροσωπεύει αφ' ενός μια τεχνολογική καινοτομία (είναι περισσότερο υγρός στο καλούπι του και σκληρότερος όταν κρύνει) και αφ' ετέρου θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα μεγάλο οικονομικό επίτευγμα, αφού ουσιαστικά δεν υπήρχε κασσίτερος στη Μεσοποταμία, την Αίγυπτο και τη Μεσόγειο (με εξαίρεση την ύπαρξη μικρών κοιτασμάτων στην Ανατολία, την Ιταλία και την Ισπανία) και, επομένως, έπρεπε να εισάγεται από μακρινές περιοχές. Από πού λοιπόν προερχόταν ο κασσίτερος για τα ορείχαλκινα αντικείμενα των μέσων της 3ης χιλιετίας που βρέθηκαν στους βασιλικούς τάφους στην Ουρ και στα Σούσα; Από πού προέρχονταν τα πρωιμότερα σημαντικά προϊόντα της χρυσοχοΐας – σύμβολα των πρώτων μεγάλων αυτοκρατοριών;

Η πιο δημοφιλής εκδοχή υποστηρίζει την προέλευσή τους από την Άπω Ανατολή. Υπήρχαν όμως ενδιάμεσα κέντρα κατεργασίας μετάλλων, όπως η Αίγυπτος. Το ενδιαφέρον των πολιτισμών της δυτικής Ευρώπης τονώθηκε μετά τον εντοπισμό εκτεταμένων κοιτασμάτων κασσιτερίτη (οξειδίου του κασσίτερου) στην Κορνουάλη, στην Αγγλία και τη νότια Βρετανία, στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. Η εξόρυξη κασσίτερου στις Κασσιτερίδες Νήσους έδωσε τη γονιμοποίηση ώθηση για την ανάπτυξη της μεταλλουργίας στη δυτική Ευρώπη και εν γένει στην ηπειρωτική Ευρώπη – περιοχές που πλέον άρχιζαν να συναγωνίζονται την Εγγύς και Μέση Ανατολή. Τότε ήταν που στην περιοχή της Μεσογείου αξιοποιήθηκε ο άφθονος χαλκός της Κύπρου, της «νήσου του χαλκού». Πάντως, επικρατεί και η άποψη ότι το ακατέργαστο υλικό, υπό μορφή τάλαντων, κυκλοφορούσε εύκολα για να τροφοδοτήσει άλλα κέντρα παραγωγής, όπου κατασκευάζονταν αντικείμενα επί παραγγελία. Και, σε μεγάλο βαθμό, το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και για τις εργασίες των χρυσοκόων.

Σε αυτή την περίοδο έχει αναπτυχθεί πλήρως το ευρύ φάσμα των τεχνικών, από το στάδιο της χύτευσης έως τη συγκόλληση. Οι χρυσοχόοι ανέπτυξαν δικές τους τεχνικές, όπως την κοκκίδωση ή τη συρματοτεχνική.

Τάλαντο χαλκού από την Κύμη Ευβοίας, Ελλάδα. 16^{ος}-15^{ος} αι. π.Χ.

Μεταλλουργία και συνέπειες

Η μεταλλουργία επέφερε αλλαγές εξίσου σημαντικές με τη γεωργία, αν και σε πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Βραχυπρόθεσμα, οι διαφοροποιήσεις που προκάλεσε ήταν λιγότερο άμεσες και θεμελιακές. Αυτό οφείλεται, πιθανότατα, στο γεγονός ότι τα πρώτα αποθέματα μεταλλεύματος που ανακαλύφθηκαν ήταν λιγοστά και διασκορπισμένα: για μεγάλο διάστημα δεν υπήρχε αρκετό μέταλλευμα σε κοντινές αποστάσεις.

Ανάμεσα στο 6000 και 7000 π.Χ., στο Τοατάλ Χουγιούκ της σημερινής Τουρκίας, η σφυρηλάτηση του χαλκού γινόταν χωρίς τη χρησιμοποίηση φωτιάς. Στην Ιβηρική χερσόνησο επίσης γινόταν σφυρηλάτηση μεταλλικών εργαλείων από το 5000 π.Χ.

Όταν ανακαλύφθηκε η δυνατότητα σύμμιξης του χαλκού με κασσίτερο για την παραγωγή ορείχαλκου, οι άνθρωποι απέκτησαν ένα μέταλλο που μπορούσαν εύκολα να το τήξουν και να το χύσουν σε καλούπια, κατασκευάζοντας πιο κοφτερά αντικείμενα. Πολλά πράγματα μπορούσαν τώρα να κατασκευάζονται από ορείχαλκο, γεγονός που είχε βαρυσήμαντες συνέπειες: Πρώτα πρώτα, οι μεταλλοφόρες περιοχές απέκτησαν μεγάλη σημασία, το εμπόριο γνώρισε νέα άνθηση και παράλληλα άνοιξαν νέες αγορές και νέοι δρόμοι επικοινωνίας.

Σίδηρος

Νέες επιπτώσεις προκάλεσε στη συνέχεια η εμφάνιση του σιδήρου, όταν σε ορισμένες περιοχές κάποιοι πολιτισμοί «έγραφαν» ήδη ιστορία. Η προφανής στρατιωτική σημασία του σιδήρου είναι ευνόητη. Εξίσου, όμως, σημαντική ήταν και η σημασία του για την κατασκευή γεωργικών εργαλείων.

Χάρη στο σίδηρο επεκτάθηκαν πάρα πολύ ο ζωτικός χώρος και τα καλλιεργήσιμα εδάφη. Με όση επιτυχία κι αν έκαψε ο νεολιθικός άνθρωπος δασώδεις και θαμνώδεις εκτάσεις, από κει κι ύστερα το μόνο που μπορούσε να κάνει ήταν να σκαλίζει απλώς τα σκληρά χώματα μ' ένα κέρατο ή μια ξύλινη σκαπάνη. Μόνο όταν άρχισε να χρησιμοποιεί εργαλεία από σίδηρο, μπόρεσε να οργώσει βαθιά και να ανασκάψει τα χωράφια του.

Θυμάσαι;

Επαναληπτική σελίδα όλων των ενοτήτων (Παλαιολιθική και Νεολιθική εποχή)

Αλληλοδιείσδυση και αλληλεπίδραση

Οι πρώτοι πολιτισμοί έκαναν την εμφάνισή τους σε **ορισμένες περιοχές**.

Στο παρελθόν, οι ιστορικοί συζητούσαν κατά πόσο οι **καινοτομίες** **διαδόθηκαν** από μία μόνο πηγή ή μήπως απλώς εμφανίστηκαν **αυτογενώς** και **ανεξάρτητα** σε διαφορετικά μέρη. Όμως, μπροστά σ' αυτό το τόσο πολύπλευρο θέμα, η συζήτηση αυτή μοιάζει περιττή σπατάλη χρόνου. Το να υποστηρίζει κανείς ότι σε ένα και μόνο μέρος έτυχε να υπάρχουν όλες οι συνθήκες για την εμφάνιση νέων φαινομένων τα οποία, ακολούθως, απλώς διαδόθηκαν και σε άλλα μέρη, είναι τόσο λίγο ευλογοφανές όσο και το να ισχυρίζεται ότι, σε τόσο διαφορετικές εδαφικές, κλιματολογικές και πολιτιστικές συνθήκες, μπόρεσαν να ξεπηδήσουν οι ίδιες ακριβώς καινοτομίες, ξανά και ξανά. Είναι πάντως γεγονός ότι στην **Εγγύς Ανατολή** παρατηρείται **σύγκλιση ορισμένων παραγόντων**, οι οποίοι τη μετέβλεσαν, κάποια κρίσιμη στιγμή, στο πιο συμπαγές, δραστήριο και σημαντικό **κέντρο εξέλιξης**. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι παρόμοιες επιμέρους εξελίξεις δεν συνέβησαν και αλλού: Η αγγειοπλαστική εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην **Ιαπωνία**, γύρω στο 10000 π.Χ., ενώ στην **Αμερική**, που βρισκόταν σε πλήρη απομόνωση από τον Παλιό Κόσμο, η γεωργία άρχισε να αναπτύσσεται ίσως από το 5000 ή το 7000 π.Χ.

Η πρώτη άσκηση **βαθμολογείται** -αν το επιλέξει ο δάσκαλος- με άριστα το 8.

Η δεύτερη και η τρίτη βαθμολογούνται αντίστοιχα με 6 βαθμούς.

Συνολικά, η σελίδα αυτή, με άριστα το 20, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως **επαναληπτικό διαγώνισμα**.

Θυμάσαι;

1. Σημείωσε τα λάθη που υπάρχουν στην εικόνα των ανθρώπων της Εποχής του Αβδον.

2. Γράψε Σ όταν η πρόταση είναι σωστή και Λ όταν είναι λάθος.

Σ Την Εποχή των Πάγων οι πρώτοι άνθρωποι έμαθαν να ανάβουν τη φωτιά.

Οι πρώτοι άνθρωποι έμεναν σε ένα σπήλι όλη τους τη ζωή.

Έφτιαχναν εργαλεία από χύμα και νερό, δηλαδή από πηλό.

Οι επιστήμονες που ψάχνουν τα παλιά σημάδια των ανθρώπων λέγονται αρχαιολόγοι και ανθρωπολόγοι.

Οι σκφοί άνθρωποι ζούσαν μόνο στην Αφρική.

Οι σκφοί άνθρωποι έφτιαχναν ειδήλια αντρών.

Μετά το τέλος των Πάγων οι άνθρωποι έγιναν βοσκοί και γεωργοί.

3. Σκέψου και γράψε:

Εποχή των Πάγων

Τα πρώτα χωριά

- Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη.
- Οι άνθρωποι μαθαίνουν ν' ανάβουν τη φωτιά.
- Οι άνθρωποι εξημερώνουν διάφορα ζώα.
- Οι άνθρωποι ζουν στις σπηλιές προστατευμένοι.
- Οι άνθρωποι φορούν δέρματα ζώων.
- Οι άνθρωποι κάνουν διάφορα επαγγέλματα.

Λύση της άσκησης 1

Τα λάθη είναι:

αεροπλάνο

τηλέφωνο

κουζίνα

κολόνες και ηλεκτρικά καλώδια

Super Market και το «όχημα» απ' έξω

τηλεόραση και remote control

ο σκοτωμένος δεινόσαυρος

ως θήραμα

τα μαγειρικά σκεύη

Λύση της άσκησης 2

Σ

Λ

Λ

Σ

Λ

Λ

Σ

Λύση της άσκησης 3

Εποχή των πάγων:

- Οι άνθρωποι μαθαίνουν ν' ανάβουν τη φωτιά.

- Οι άνθρωποι ζουν στις σπηλιές προστατευμένοι.

- Οι άνθρωποι φορούν δέρματα ζώων.

Τα πρώτα χωριά:

- Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη.

- Οι άνθρωποι εξημερώνουν διάφορα ζώα.

- Οι άνθρωποι κάνουν διάφορα επαγγέλματα.

Από το βοήθημα...

σελίδες 77 ως 80

σελίδα 78 του βοηθήματος

Ήφαιστος, ο θεός των μετάλλων

Ο Ήφαιστος ήταν γιος του Δία και της Ήρας. Όταν γεννήθηκε, ήταν τόσο άσχημος που η μητέρα του τον πέταξε από τον Όλυμπο στη θάλασσα. Έσπασε το πόδι του αλλά, ευτυχώς, τον έσωσαν οι θεές της θάλασσας.

Όταν μεγάλωσε, βρέθηκε στα παράλια του νησιού Λήμνος. Η φωτιά και η λάβα, που ήταν σκορπισμένες παντού στο νησί, μάγεψαν τον Ήφαιστο. Έμεινε στο νησί και έγινε ξακουστός μάστορας της φωτιάς και των μετάλλων. Κάθε μέταλλο στα χέρια του γινόταν έργο τέχνης.

Για να πάρει εκδίκηση από τη μητέρα του, της έστειλε ένα θρόνο ο οποίος, μόλις έκατσε πάνω του η ανυποψίαστη Ήρα, την παγίδεψε. Μόνο ο ίδιος ο Ήφαιστος μπορούσε να τη σώσει και ως αντάλλαγμα ζήτησε για γυναίκα του την όμορφη θεά Αφροδίτη.

Μύθος των Ελλήνων

μεταλλ-
το μέταλλο
μεταλλικός, -ή, -ο
το μεταλλείο
το μέταλλο
η μεταλλουργία

Αντικείμενα οχήματος διπλού πελέκεως από ορείχαλκο. Lundsbacke, Δανία. Πρώτη εποχή του χαλκού, 14ος αι. π.Χ., Εθνικό Μουσείο, Κοπεγχάγη.

Χρυσός διπλός πέλεκυς, ανάθημα στο ιερό οπύλαιο του Αρκαλοχωρίου, Κρήτη. Ύστερη εποχή του χαλκού, 15ος αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

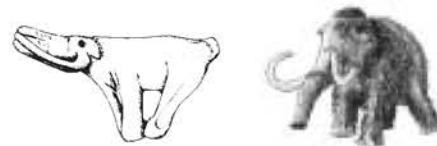
σελίδα 79 του βοηθήματος

Ξέρεις ποιοι άνθρωποι είναι ακόμη και τώρα τροφосуλλέκτες και κυνηγοί, και ζουν όπως στη Λίθινη εποχή; Σε ποια μέρη του κόσμου κατοικούν;

Διάφορα λίθινα εργαλεία και όπλα από τη Βόρειο Αμερική (10.000 π.Χ., ίσως και παλαιότερα).

Σκίτσο του σκαλισμένου μαμούθ από τη νοτιοδυτική Γαλλία.

σελίδα 80 του βοηθήματος

Η θεά του κόσμου

Η θεά που δημιούργησε τον κόσμο και τους ανθρώπους ήταν η θεά Κούμα. Με βοηθούς της το Φίδι του Νερού και το Τζάγκουαρ της Ζούγκλας έπλασε τους πρώτους ανθρώπους.

Μετά χάθηκε σε ένα παραδεισένιο μακρινό μέρος.

Μύθος της Βενεζουέλας

Η θεά-Μητέρα, χαραγμένη στο τοίχωμα ενός τύμβου (τάφου), Γαλλία. Μυστηριώδεις θηλυκές, κυρίως, μορφές απαντούν στη δυτική Ευρώπη, χαραγμένες πάνω σε μενίρ, σε ντολμέν και σε μνημεία.

Ο **δισέλιδος χάρτης** αναφέρεται σε μία γενική εικόνα των πέντε ηπείρων κατά το 5000 με 4000 π.Χ. περίπου. Αποτελεί την **εισαγωγή** για την αναλυτική μελέτη των **πρώτων σημαντικών πολιτισμών** που ακολουθεί. Η ενότητα χρησιμοποιεί ως **υλικό αναφοράς** και όχι ως διδακτέα ύλη.

15 λεπτά ως και 1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές:

- * να διαπιστώσουν την **εξάπλωση ανθρώπων** σε κάθε γωνιά της Γης.
- * να μάθουν τα διάφορα σημεία όπου αρχίζει η **αστικοποίηση** (χωριά και πόλεις) και όπου θ' αναπτυχθούν σημαντικοί **πολιτισμοί**.

Πρώτοι πολιτισμοί

Προχωρώντας από την **προϊστορία στην ιστορία**, διαπιστώνουμε την **απουσία σαφούς διαχωριστικής γραμμής**. Μεταξύ του 5000 και του 4000 π.Χ., στις αρχές των πρώτων πολιτισμών, διακρίνουμε έναν κόσμο ανθρώπων κοινωνιών περισσότερο **διαφοροποιημένων** από κάθε άλλη φορά, οι οποίες κατορθώνουν, περισσότερο από άλλοτε, να κυριαρχούν πάνω σε τόσο διαφορετικά περιβάλλοντα και να επιβιώνουν. Μερικές από τις κοινωνίες αυτές θα περάσουν στην **ιστορική περίοδο** με την **αρχή της γραφής**¹. Άλλες πάλι θα έχουν διαφορετική πορεία.

Οι Αϊνού της Βόρειας Ιαπωνίας εξαφανίστηκαν μόλις τον προηγούμενο αιώνα, παίρνοντας μαζί τους έναν τρόπο ζωής που λέγεται ότι έμεινε ουσιαστικά αμετάβλητος κατά τα τελευταία δεκαπέντε χιλιάδες χρόνια. Άγγλοι και Γάλλοι, που πήγαν στη Βόρειο Αμερική το δέκατο έκτο αιώνα, συνάντησαν κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες, οι οποίοι πρέπει να ζούσαν, σε μεγάλο βαθμό, όπως οι πρόγονοί τους πριν από δέκα χιλιάδες χρόνια. Για τους Εοκίμους και τους Αυστραλούς Αβορίγινες η προϊστορία κράτησε ως το δέκατο ένατο αιώνα.

Το αρχαιότερο ομοίωμα οικήματος από την Ελλάδα και την Ευρώπη γενικότερα, ο περίφημος πήλινος «οικίσκος της Κρανώνος», 5000 π.Χ., Πολιτισμός Σέσκλου, Μουσείο Βόλου.

Αιχμές Clovis, Κολοράντο Αμερικής, 9000-8000 π.Χ. περίπου.

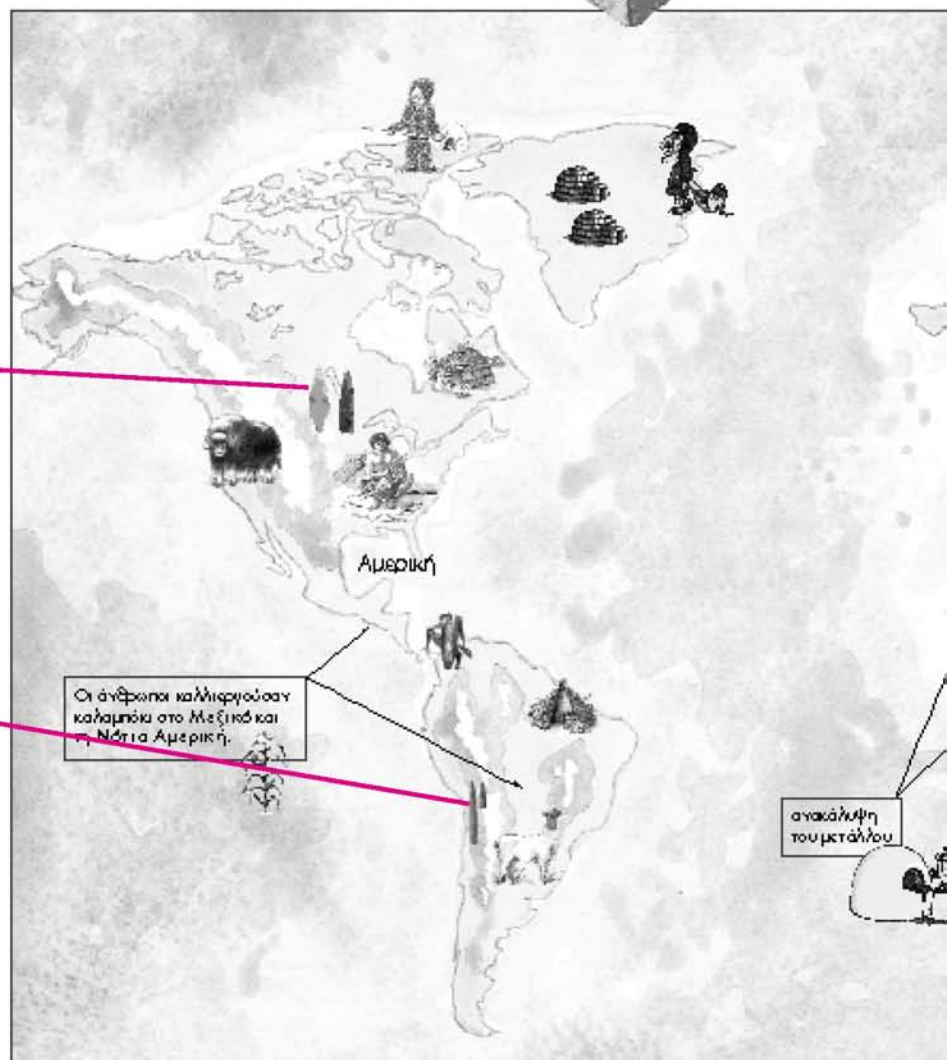
Λίθινες αιχμές διπλής όψης από το Monte Verde, Χιλή, 10.000 π.Χ. περίπου.

¹Η **ιστορία** διαχωρίζεται όταν αποκρυπτογραφείται η **γραφή ενός πολιτισμού**. Η αρχή της ελληνικής ιστορίας, για παράδειγμα, μετατοπίστηκε μερικούς αιώνες πίσω όταν ο Ventris και ο Chadwick αποκρυπτογράφησαν τη Γραμμική γραφή Β.

Χωριά και

πρώτες πόλεις

Ο δάσκαλος μπορεί επανειλημμένα να επιστρέψει σε αυτόν το χάρτη, όταν θα διδάσκει ενότιες όπως: οι Σουμέριοι, η Αίγυπτος, η Ιαπωνία, ο Νεολιθικός πολιτισμός της Ελλάδας, της Ευρώπης, η Ινδία, η Κίνα κ.ά.

Πόλεις - πολιτισμός

Όπως υπονοεί και η λέξη, ο «**πολιτισμός**» χαρακτηρίζεται κυρίως από τη **δημιουργία πόλεων**.

Όμως, θα ήταν πολύ δύσκολο και παρακινδυνευμένο να επιχειρήσει να σύρει κανείς τη **διαχωριστική γραμμή** στη στιγμή ακριβώς που μια κοινωνία ανθρώπων δημιουργεί «πολιτισμό».

Οι πρώτοι πολιτισμοί φαίνεται ότι έχουν ένα **κοινό θετικό χαρακτηριστικό**: Αλλάζουν την ανθρώπινη κλίμακα των πραγμάτων. Συνενώνουν τις συλλογικές προσπάθειες μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων από οποιαδήποτε προγενέστερη κοινωνία, κι αυτό επειδή ακριβώς δημιουργούν, συνήθως, μεγαλύτερες συγκεντρώσεις πληθυσμών.

Είναι λογικό, λοιπόν, να πούμε ότι η **πόλη**, περισσότερο από κάθε άλλο **θεσμό**, παρείχε το κρίσιμο μέγεθος που παράγει τον πολιτισμό και ευνόησε, περισσότερο από κάθε άλλο προγενέστερο περιβάλλον, τις **καινοτομίες**.

Πολιτισμός πιθανόν προέκυψε πάντοτε από τη σύγκλιση ενός αριθμού παραγόντων, οι οποίοι δημιουργούσαν, σε μια ορισμένη περιοχή, τις προϋποθέσεις για να εμφανιστεί κάτι αρκετά συμπαγές, ώστε να αναγνωριστεί αργότερα ως πολιτισμός.

Γύρω στο **5000 π.Χ.**, σε μια περιοχή του Παλαιού Κόσμου, υπήρχαν όλα τα **ουσιαστικά στοιχεία** της πολιτισμένης ζωής. Οι βαθύτερες ρίζες τους βρίσκονται εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια πίσω, σε εποχές κατά τις οποίες δέσποζε ο αργός ρυθμός της γενετικής εξέλιξης. Κατά την Άνω παλαιολιθική εποχή, ο **ρυθμός της αλλαγής** άρχισε να επιταχύνεται υπό την πίεση ενός σημαντικού παράγοντα, καθώς ο **τρόπος ζωής** αποκτούσε ολοένα και μεγαλύτερη σημασία.

Αυτό όμως δεν ήταν τίποτε μπροστά σε αυτό που θα επακολουθούσε. Ο πολιτισμός θα οδηγούσε σε εντελώς **νέα κλίμακα** τις συνειδητές προσπάθειες προς τον έλεγχο και την οργάνωση των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους. Ο πολιτισμός στηρίζεται στη βάση συσσωρευμένων πνευματικών και τεχνικών κατακτήσεων και η **ανατροφοδότηση** από τους ίδιους τους μετασχηματισμούς του επιταχύνει ακόμα περισσότερο τη διαδικασία των αλλαγών. Ανοίγει, έτσι, μια **νέα εποχή ταχύτερων εξελίξεων** σε κάθε πεδίο.

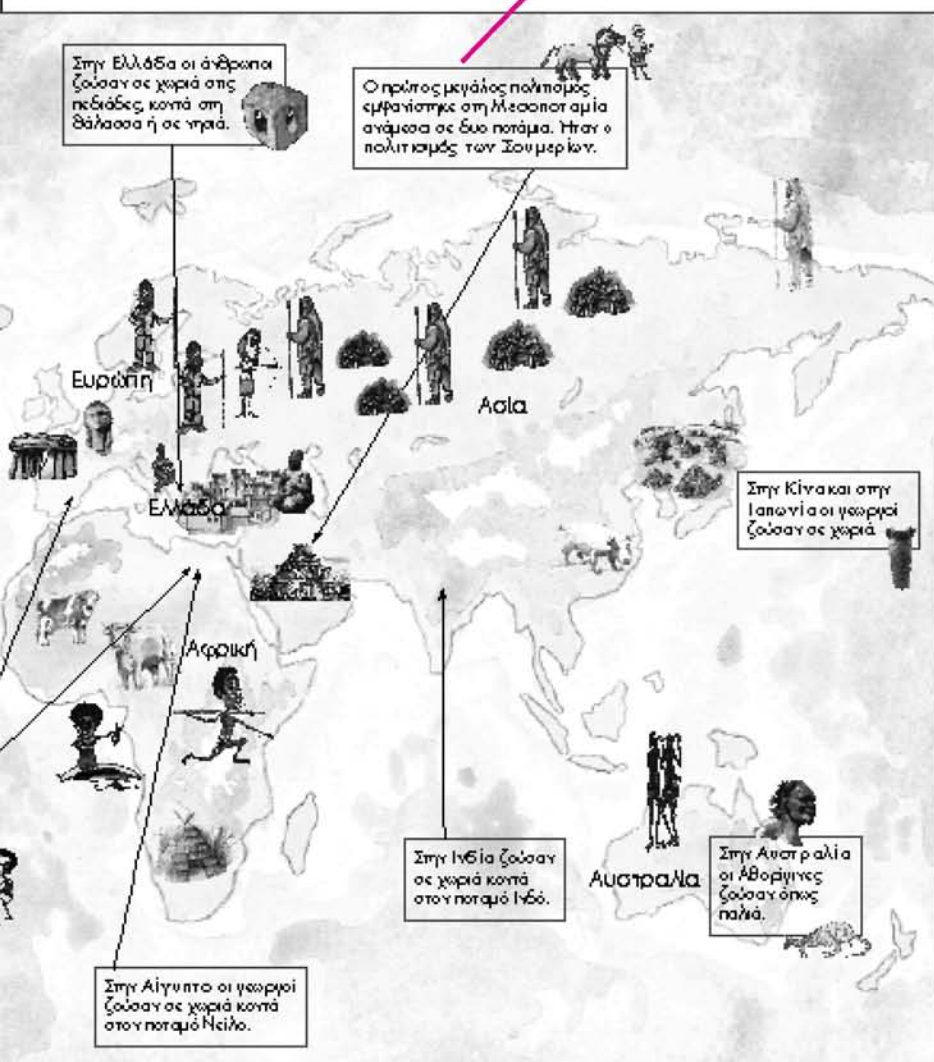

Ο **πολιτισμός** υπήρξε ο μεγαλύτερος παράγοντας επιτάχυνσης κάθε αλλαγής. Και οι αλλαγές πια είναι κυρίως δημιουργία των ανθρώπων.

Ξεχωρίζουν, λοιπόν, κάποιες περιπτώσεις κοινωνιών που θα ονομάσουμε **πρώτους πολιτισμούς**.

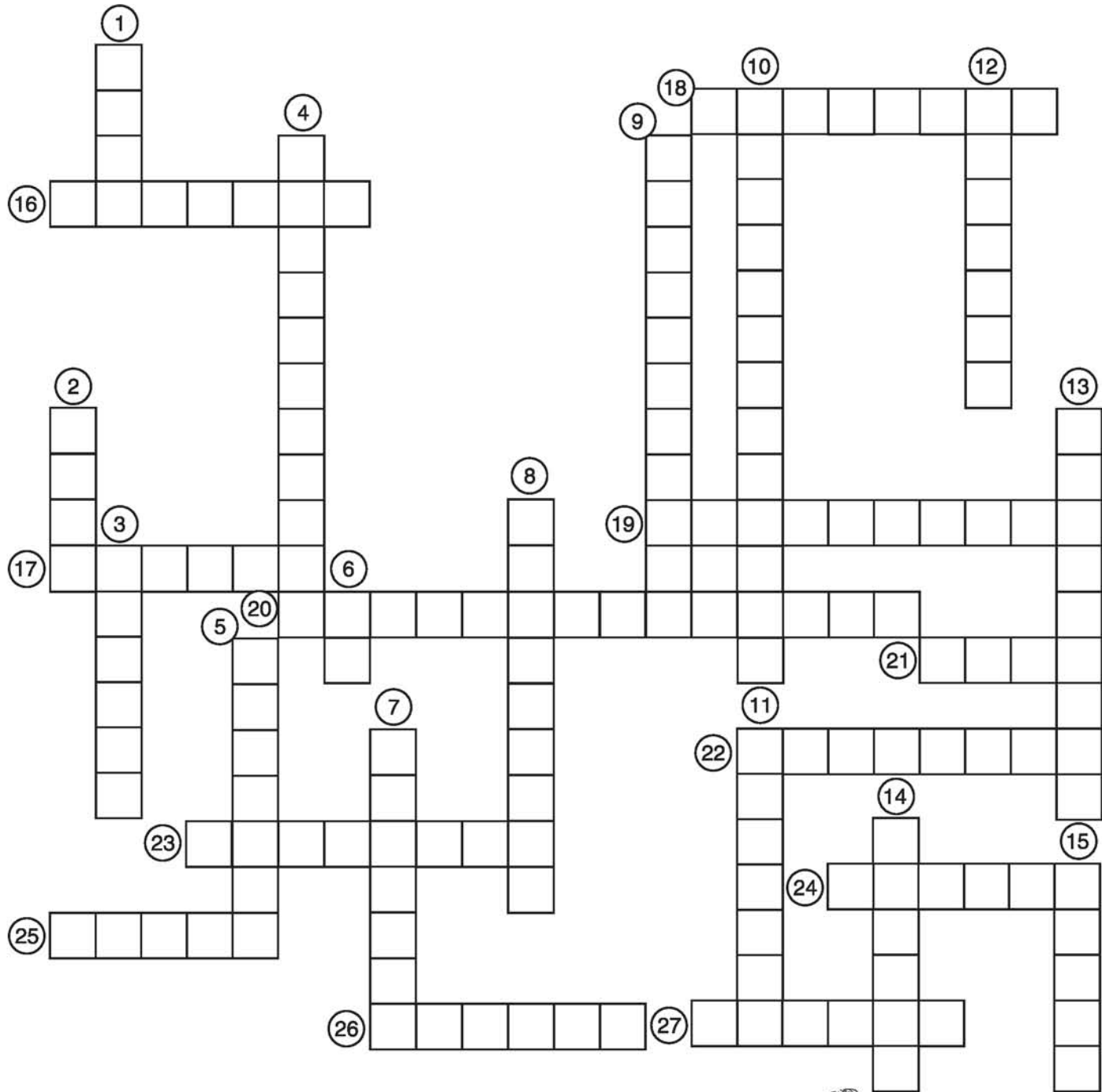
Ορισμένοι από τους πρώτους αυτούς πολιτισμούς εξακολουθούν να αποτελούν τα **πραγματικά θεμέλια του κόσμου μας**. Άλλοι, όμως, δεν ασκούν σήμερα παρά ελάχιστη ή και καμιά επιρροή, με εξαίρεση ίσως την επίδραση που έχουν στη φαντασία και τα συναισθήματά μας όταν παρατηρούμε τα ερείπιά τους που είναι ό,τι απέμεινε από τους πολιτισμούς αυτούς. Όμως, **όλοι μαζί καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τον πολιτισμικό χάρτη του κόσμου μας**.

πρώτες πόλεις

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

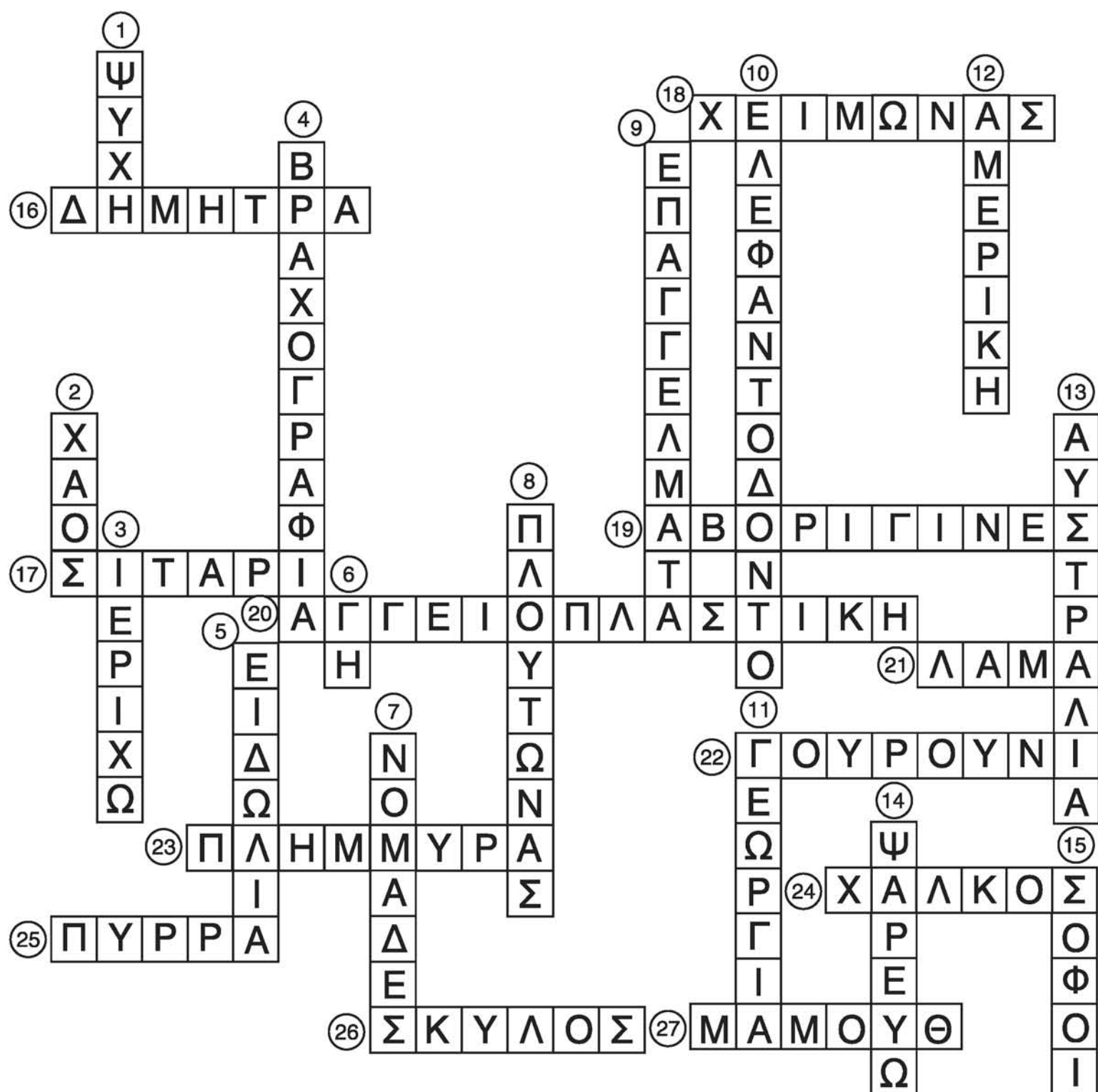

1. Οι άνθρωποι πίστευαν ότι όλα τα πράγματα στη φύση έχουν - - - - . (η)
2. Οι Έλληνες πίστευαν ότι αυτό υπήρχε στην αρχή. (το)
3. Μια από τις πιο παλιές πόλεις του κόσμου. (η)
4. Ζωγραφιά στα βράχια της Αυστραλίας. (η)
5. Μικρά πήλινα αγάλματα γυναικών. (τα)
6. Το απλό όνομα τη θεάς Γαίας. (η)
7. Βοσκοί που μετακινούνται από μέρος σε μέρος. (οι)
8. Ο θεός του Κάτω Κόσμου για τους Έλληνες. (ο)
9. Οι ασχολίες των ανθρώπων. (τα)
10. Υλικό από δόντια ελέφαντα. (το)
11. Η καλλιέργεια της γης. (η)
12. Οι άνθρωποι, κυνηγώντας ζώα, πέρασαν από την Ασία στην - - - - - . (η)
13. Μακρινό μέρος του κόσμου όπου έφτασαν οι άνθρωποι από τη θάλασσα. (η)
14. Πιάνω ψάρια.
15. Ήταν οι άνθρωποι που εμφανίστηκαν την Εποχή των πάγων.
16. Η θεά της γης για τους αρχαίους Έλληνες. (η)
17. Από το φυτό αυτό οι άνθρωποι έφτιαχναν το ψωμί. (το)
18. Εποχή που χάνεται η Περσεφόνη. (ο)
19. Οι πρώτοι Αυστραλοί. (οι)
20. Η τέχνη των ανθρώπων να φτιάχνουν πήλινα αγγεία. (η)
21. Ζώο της Νότιας Αμερικής. (το)
22. Ζώο που το εξημέρωσαν οι άνθρωποι στην Κίνα. (το)
23. Πολλή βροχή και νερό. (η)
24. Το πρώτο μέταλλο που βρήκαν οι άνθρωποι. (ο)
25. Η γυναίκα του Δευκαλίωνα. (η)
26. Πρώτος και καλός φίλος του ανθρώπου. (ο)
27. Τριχωτό ζώο που έμοιαζε στον ελέφαντα. (το)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 7 ως και 12 (ως τη σελ.: 42 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτισυπνηθεί από το δάσκαλο.

Λύση 2ου επαναληπτικού σταυρόλεξου

13. Σουμέριοι

Η αυγή των πολιτισμών

Η ενότητα καλύπτει την ιστορία της Σουμερίας, όπως αυτή προκύπτει μέσα από τους λαούς της περιοχής, την τροφή τους, την κατοικία, τους νόμους, τη διοίκηση, τη γραφή, τη θρησκεία, τους μύθους, τα έπη και τις ανακαλύψεις τους.

2 ή 3 διδακτικές ώρες

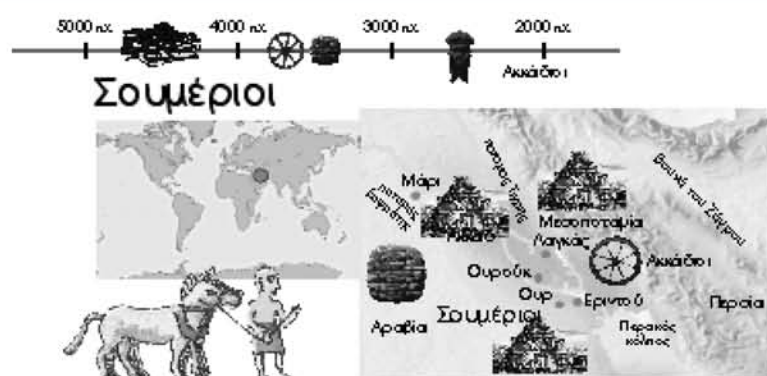
Οι μαθητές να μάθουν:

- ότι ο πολιτισμός των Σουμερίων ήταν από τους **πρώτους πολιτισμούς** των ανθρώπων
- να χρησιμοποιούν και να καταλαβαίνουν τον **παγκόσμιο χάρτη**, στον οποίο να βρίσκουν την περιοχή της Μεσοποταμίας και τους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη
- τον **ορισμό της λέξης Μεσοποταμία** ως την περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη
- ότι η **λάσπη** ήταν το πρωταρχικό στοιχείο για τη **δημιουργία του πολιτισμού** των Σουμερίων.

Ιστορική γραμμή

5000 π.Χ.	Μετανάστευση αγροτικών λαών στη Μεσοποταμία
4500 π.Χ.	Πρώτος ναός στην Εριντού
3500-3100 π.Χ.	Περίοδος Ουρούκ - Πρώτες πόλεις
3300-3000 π.Χ.	Γραφή σε πήλινες πινακίδες
2700 π.Χ.	Μεγάλη πλημμύρα καταστρέφει τη Μεσοποταμία.
2334-2279 π.Χ.	Ακκάδιοι - βασιλιάς Σαργών Α΄
2212-2096 π.Χ.	Αυτοκρατορία της Ουρ
Ακολουθεί στην επόμενη σελίδα αναλυτική ιστορική γραμμή της Μεσοποταμίας.	

Ακολουθεί στην επόμενη σελίδα αναλυτική ιστορική γραμμή της Μεσοποταμίας.

Η αγωγή των πολιτισμών

5000 γρόνια η Χ.

ποταμοί
Τήρης και Ευφράτης

Πέντε χιλιάδες χρόνια περίπου πριν από τη γέννηση του Χριστού, κάποιοι άνθρωποι άρχισαν να μετακινούνται σε ένα μέρος ανάμεσα στους **ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη**. Στην περιοχή δεν κατοικούσε κανείς, υπήρχε μόνο **λάσπη**. Αυτή η περιοχή ονομαζόταν **Μεσοποταμία**.

Αυτή η περιοχή ονομαζόταν **Μεσοποταμία**.

[illegible]

Πολιτικός έδα
 παρατηρείται με πρ
 αβίατα.
 διανομή (2011).
 Παραμία
 με Επικέντρωση

မိမိတို့
အားလုံး
အားလုံး

Πολύ σημαντική η ύπαρξη και χρήση παγκόσμιου χάρτη.

Αγαλμα γυναικείας φιγούρας με κεφάλι σαύρας από τη σουμεριακή πόλη Ουρ (σημερινό Ιράκ). Πολλά τέτοια αγαλματίδια φτιαγμένα από πηλό τοποθετούνταν σε σπηλιές ως προσφορές. Τα κεφάλια ερπετού ήταν χαρακτηριστικό της τέχνης των Σουμερίων.

Ο μύθος είναι ένας από τους **κοσμογονικούς** μύθους της Ιαπωνίας που αναφέρεται στο θεό Καρούι.

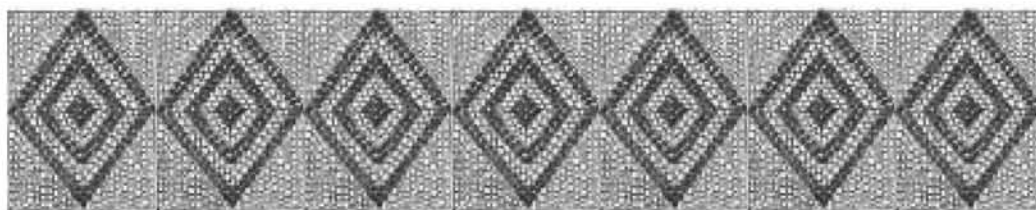
Κοινό στοιχείο μύθου - ενότητας: η **λάσπη** ως πρωταρχικό υλικό δημιουργίας.

Η σουσουράδα είναι πουλί που ζει σε όλη την Ασία και εμφανίζεται συχνά σε ιαπωνικούς μύθους. Τα φτερά της χρησιμοποιούνται στην Ιαπωνία για ξόρκια.

Συμμετοχή παροικία

Νοηματική ανάλυση και σύγκριση της παροιμίας με παροιμίες άλλων κρατών, π.χ. με την ελληνική παροιμία: «Λέγε πάντα την αλήθεια να 'χεις το Θεό βοήθεια».

Γενική ιστορική γραμμή της Μεσοποταμίας		
9000 π.Χ.	Ανατολή	Αρχίζει η γεωργία.
8000 π.Χ.	Ανατολή	Τελειοποιούνται τα πήλινα τούβλα.
7000 π.Χ.	Μεσοποταμία	Φτιάχνεται το πρώτο κανάλι άρδευσης.
7000 π.Χ.	Ανατολή	Αρχή της αγγειοπλαστικής.
6000 π.Χ.	Ανατολή	Πειραματισμοί με τη μεταλλουργία.
5900-4300 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Ανθίζει ο πολιτισμός Ουμπάιντ.
4300-3100 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Περίοδος Ουρούκ - Πρώτες πόλεις.
3300 π.Χ.	Μεσοποταμία	Ανακάλυψη της γραφής.
2750 π.Χ.	Μεσοποταμία	Ερχομός των Ακκαδίων στην περιοχή.
2600 π.Χ.	Μεσοποταμία	Χρήση του τροχού στις μεταφορές.
2600 π.Χ.	Ουρ	Η πόλη Ουρ γίνεται κέντρο πολιτισμού με βασιλιά το Σαργών Ι, ιδρυτή της Ακκαδικής δυναστείας.
2400 π.Χ.	Ακκάδ	Ο Σαργών Ι νικάει το βασίλειο του Κις και χτίζει μια νέα πόλη, την Ακκάδ.
2372 π.Χ.	Σουμερία-Ακκάδ	Ο Σαργών Ι δημιουργεί μια αυτοκρατορία στη Σουμερία και την Ακκάδ.
2255-2218 π.Χ.	Ακκάδ	Ο Νάραμ-Σιν, εγγονός του Σαργών Ι, γίνεται βασιλιάς και συνεχίζει την αυτοκρατορία.
2230 π.Χ.	Ακκάδ	Τέλος της Ακκαδικής δυναστείας.
2200 π.Χ.	Βόρεια Βαβυλωνία	Άγριες φυλές καταλαμβάνουν τη Βόρεια Βαβυλωνία.
2100 π.Χ.	Λαγκάς	Η πόλη της Λαγκάς ανθεί κάτω από τη βασιλεία του βασιλιά Γουδέα.
2100 π.Χ.	Ουρ	Η 3η δυναστεία της Ουρ δημιουργεί μια εκτεταμένη βαβυλωνιακή αυτοκρατορία. Οι Σουμέριοι αναγεννιούνται ως πολιτική δύναμη.
2100 π.Χ.	Ουρ	Χτίσιμο του ζιγκουράτ της Ουρ.
2000 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Η Ουρ και η αυτοκρατορία της καταρρέουν υπό την πίεση μιας άλλης ομάδας ανθρώπων που κινούνται προς τη Μεσοποταμία, των Αμοριτών.
2000 π.Χ.	Μεσοποταμία	Αμορίτες
2006-1894 π.Χ.	Βαβυλωνία	Περίοδος Ισίν-Λάρσα: Οι πόλεις Ισίν και Λάρσα γίνονται οι κυρίαρχες πόλεις.
1792-1760 π.Χ.	Βαβυλωνία	Ο Χαμμουραπί διοικεί.
1763 π.Χ.	Λάρσα	Η πόλη Λάρσα καταλαμβάνεται από τους Κασσίτες.
1757 π.Χ.	Μάρτι	Το βασιλικό παλάτι στο Μάρτι καταστρέφεται από τους Βαβυλώνιους.
1415-1155 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Οι εισβολείς Κασσίτες διοικούν τη Βαβυλώνα και το μεγαλύτερο μέρος της νότιας Μεσοποταμίας.
1000 π.Χ.	Ασσυρία	Η Ασσυρία γίνεται περισσότερο σημαντική και αρχίζει να σχηματίζει αυτοκρατορία.
612 π.Χ.	Ασσυρία	Η Ασσύριοι νικούνται από τους Μήδους και τους Βαβυλώνιους.
605-562 π.Χ.	Βαβυλώνα	Ο Ναβουχοδονόσορας ΙΙ διοικεί - Οι Κρεμαστοί Κήποι της Βαβυλώνας.
539 π.Χ.	Βαβυλώνα	Η Περσική αυτοκρατορία κυριεύει τη Βαβυλώνα.

Οι Σουμέριοι ήταν οι πραγματικοί **πρωτοπόροι του πολιτισμού**.

Οι άνθρωποι είχαν προηγουμένως εξημερώσει ζώα και φυτά και ζούσαν σε μικρά χωριά. Οι Σουμέριοι ήταν οι πρώτοι που ανέπτυξαν πόλεις, σύστημα γραφής, τροχοφόρα οχήματα κ.ά.

Ο σουμεριακός πολιτισμός ξεπήδησε από εδαφικά πλούσια περιοχή, γνωστή κι ως **εύφορη ημισέληνος**, ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη στη **Μεσοποταμία**. Αφού δεν υπήρχαν φυσικά εμπόδια για τις εμβολές, η περιοχή έγινε πατρίδα πληθώρας λαών.

Η **Μεσοποταμία** είναι ελληνική λέξη και σημαίνει «**ανάμεσα στα ποτάμια**». Είναι γνωστή, ανάλογα με την εποχή και τον πολιτισμό, ως Σουμερία, Ασσυρία, Βαβυλωνία, και εκτεινόταν στην περιοχή όπου βρίσκεται σήμερα το **Ιράκ**.

Ο ποταμός **Τίγρης** ήταν άγριος και γρήγορος. Στα σουμεριακά το όνομά του σήμαινε «γρήγορος σαν βέλος». Το βόρειο τμήμα του ποταμού ήταν εξαιρετικά δύσβατο.

Ο ποταμός **Ευφράτης** λεγόταν και «**γραμμή ζωής**». Τον χρησιμοποιούσαν ως δρόμο των πλοίων για να μεταφέρουν τα προϊόντα τους αλλά και για την άρδευση των χωραφιών.

Κατασκεύαζαν ένα δίκτυο αρδευτικών καναλιών που έπαιρνε νερό από τα δύο ποτάμια. Οι πλημμύρες των ποταμών γέμιζαν την περιοχή με λάσπη. Καλλιεργούσαν κριθάρι, λινάρι, φοινικόδεντρα και άλλα φυτά, ενώ έκτρεφαν γουρούνια, βόδια και πρόβατα.

Η ακριβής καταγωγή των Σουμερίων είναι άγνωστη. Εμφανίστηκαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας γύρω στο 4000 π.Χ. περίπου. Ήρθαν μάλλον από τις περιοχές της Μαύρης και της Κασπίας θάλασσας.

Η Σουμερία αποτελούνταν από **πόλεις-κράτη**, μερικές φορές εχθρικές και άλλες φιλικές μεταξύ τους. Οι Σουμέριοι πολεμούσαν με άρματα, προστατεύονταν με χάλκινα κράνη και εξοπλίζονταν με δόρατα.

Από τις πιο παλιές τους πόλεις ήταν η **Ουρούκ** που είχε οχύρωση φτιαγμένη από πλιοψημένα τούβλα. Τα απομεινάρια της πόλης αυτής έχουν βρεθεί στο σημερινό Ιράκ. Οι ανασκαφές στην Ουρούκ έφεραν στο φως μια **βιβλιοθήκη**, πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη σουμερική ιστορία.

Οι σουμερικές πόλεις ανάθρεψαν μερικούς από τους πιο λαμπρούς εφευρέτες της Ιστορίας. Η συνεισφορά άγνωστων Σουμερίων περιελάμβανε την πρώτη γραφή (ένα σύστημα εικονογραμμάτων), ένα σεληνιακό ημερολόγιο, τον τροχό και άλλα μεταλλικά αντικείμενα και τη δωδεκάδα ως μονάδα μέτρησης.

Το εμπόριο με ξένες χώρες ήταν ανθηρό, όπως προκύπτει από τις καταστάσεις που βρέθηκαν με τις μονάδες, τα σταθμά, τα ονόματα και τα επαγγέλματα των συναλλασσομένων.

Το κυριότερο χαρακτηριστικό της διοίκησης των Σουμερίων ήταν η γραφειοκρατία. Η τήρηση περιουσιακών αρχείων και το εμπόριο ανάγκαζαν τους Σουμέριους να κάνουν οχήματα πάνω σε πήλινες πινακίδες για να θυμούνται. Έτσι γεννήθηκε η **γραφή**.

Οι Σουμέριοι φαίνεται ότι ανέπτυξαν και μια από τις πρώτες μορφές μοναρχίας. Ο **βασιλιάς-ιερέας** ήταν στρατιωτικός αρχηγός, έλεγχε τις εμπορικές συναλλαγές και πρωτοστατούσε στις πιο σημαντικές θρησκευτικές τελετές. Είχε πολλούς υπαλλήλους που έλεγχαν και επιστατούσαν τις καλλιέργειες.

Οι ανασκαφές στην Ουρ έγιναν από το **Σερ Λέοναρντ Γούλι** (Sir Leonard Woolley, 1880-1960). Ήταν ένας από τους μεγαλύτερους Βρετανούς αρχαιολόγους του 20ού αιώνα. Από 27 χρονών εργάστηκε σε πολλές ανασκαφές.

Οι μαθητές να μάθουν:

- ότι οι **πρώτοι κάτοικοι** της Μεσοποταμίας ήταν οι Σουμέριοι
- τις **ασχολίες** των Σουμερίων
- για τη **γέννηση της γραφής** και, ειδικότερα, για τη σφηνοειδή γραφή
- για τον **τροχό** και το **αλέτρι**.

Η πρώτη **γραφή** των Σουμερίων ήταν **εικονιστική**. Τα πρώτα σύμβολα ονομάστηκαν **εικονογράμματα**. Μερικούς αιώνες αργότερα, οι εικόνες αυτές χρησιμοποιήθηκαν για να δείξουν τις φωνητικές αξίες της γλώσσας των Σουμερίων, π.χ. η εικόνα ενός βέλους χρησιμοποιήθηκε για να δείξει τη σουμεριακή λέξη **τι**, που σήμαινε βέλος, αλλά και το φθόγγο **τι** σε άλλες λέξεις.

Οι Σουμέριοι έγραφαν σε υγρό πηλό με μια γραφίδα από καλάμι με τριγωνική, **σφηνοειδή** απόληξη. Σιγά-σιγά απλοποίησαν τα εικονογράμματα, ώσπου έγιναν σημεία που σχεδιάζονταν εύκολα με την τριγωνική γραφίδα.

Οι Σουμέριοι δεν μπορούσαν να κρατήσουν προφορικά **κατάστιχα λογαριασμών**. Από αυτή την απλή αιτία γεννήθηκε η γραφή τους.

Οι «πινακίδες της Ουρούκ» είναι γεμάτες από καταλόγους σακίων σιτηρών και κεφαλιών ζώων. Τα πρώτα γραπτά σημάδια, λοιπόν, ήταν γεωργικοί λογαριασμοί.

Πινακίδα σφηνοειδούς γραφής. Ήταν μάλλον κάποιος κατάλογος σοδειάς. 3000 π.Χ., Περίοδος Τζαομάτ Ναορ, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Λευκή μαρμαρίνη μάσκα από ναό της Ουρούκ.

Ίσως ανήκε σε άγαλμα. Το πίσω μέρος ήταν επίπεδο και είχε τρύπες που υποδηλώνουν ότι ήταν ενωμένη με κάτι άλλο.

Μουσείο Βαγδάτης, Ιράκ.

Οι πρώτοι κάτοικοι που έμειναν εκεί όπου ο Ευφράτης αναγατούσε τη θάλασσα, ονομάστηκαν Σουμέριοι και η περιοχή **Σουμερία**. Ήταν γεωργοί και κατασκεύαζαν **κανάλια** για να ποτίζουν τα χωράφια τους.

Σιγά-σιγά οι Σουμέριοι άρχισαν να **ανταλλάζουν** τις σοδειές τους με άλλα προϊόντα που χρειαζόνταν: **ξύλα, πέτρες, μέταλλα**. Άρχισαν έτσι να κάνουν **εμπόριο**.

γεωργοί → έμποροι

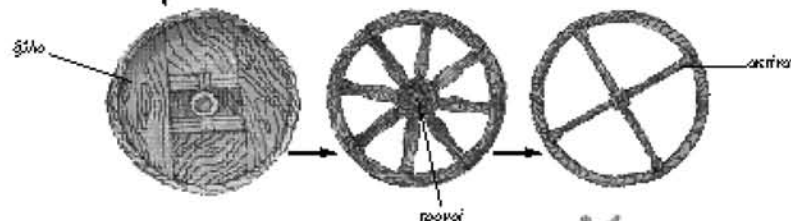
μάσκα

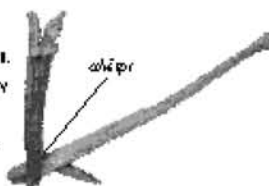
Για τις ανάγκες του εμπορίου χάραζαν **εικόνες** με μυτερό καλάμι, τη **σφήνα**, πάνω σε πλάκες από **μαλακό πηλό**. Αργότερα, οι εικόνες έγιναν **πιο απλές** και **πλαγιαστές**. Με τον καιρό οι εικόνες άλλαξαν τόσο, ώστε έμοιαζαν με **απλά σχήματα**. Αυτή ήταν η **πρώτη γραφή**, η **σφηνοειδής** γραφή.

σφηνοειδής γραφή

Οι Σουμέριοι έφτιαξαν πρώτοι τον **τροχό** (τη ρόδα) και το **αλέτρι**. Οι **πρώτοι** τροχοί κατασκευάστηκαν από ολόκληρα ξύλα και ήταν **βαριοί**. Οι ακτίνες μπήκαν αργότερα. Τα αλέτρια στην αρχή ήταν **ξύλινα** και αργότερα **μπρούντζινα**.

αλέτρι

Πινακίδα σφηνοειδούς γραφής. Η πλάκα αυτή χρονολογείται από το 2360 π.Χ. Ήταν μάλλον ένα οικονομικό ντοκουμέντο, με το οποίο κάποιοι χωρικοί προσέφεραν ή παραχωρούσαν τα γαϊδούρια τους στο βασιλιά.

Ο **τρόχος** μάλλον επινοήθηκε από διάφορους λαούς. Απεικόνιση από το Ιράκ δείχνει ένα όχημα με απλούς τροχούς.

Ο πρώτος τροχός ήταν μάλλον αυτός του **αγγειοπλάστη**, που τον χρησιμοποιούσε για να φτιάχνει στρογγυλά πλινθια δοχεία.

Οι τροχοί των Σουμερίων ήταν αρχικά φτιαγμένοι από ένα ενιαίο κομμάτι ξύλου. Αργότερα, οι τροχοί απέκτησαν ακτίνες.

Στην Κίνα και την Ανατολία (σημερινή Τουρκία) έφτιαχναν τροχούς από πέτρα.

Το **αλέτρι** εφευρέθηκε περίπου το 4000 π.Χ. και αντικατέστησε το ξύλο με το οποίο τρυπούσαν το έδαφος που θα καλλιεργούσαν. Η χρήση του οδήγησε σε μεγαλύτερη παραγωγικότητα και καλύτερο έλεγχο των καλλιεργειών.

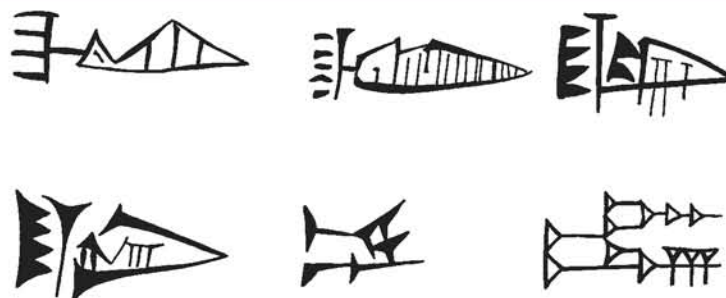

Χάρη στις πινακίδες που ανακαλύφθηκαν στα σχολεία των Σουμερίων, τα εγκατεστημένα μέσα στους ναούς, και που έχουν στη μια πλευρά το μοντέλο του δασκάλου και στην άλλη πλευρά το αντίγραφο, εκτελεσμένο από το μαθητή, μπόρεσαν οι επιστήμονες να περιγράψουν τις διαφορετικές φάσεις εξέλιξης της σφηνοειδούς γραφής.

Στην αρχή, οι **λογιστές** που χάραζαν τις επιγραφές χρησιμοποιούσαν πινακίδες από άργιλο, πάνω στις οποίες σχεδίαζαν τα πράγματα ή τα όντα που ήθελαν να παρουσιάσουν με τη βοήθεια γραφίδων, καλαμιών με αιχμηρή άκρη. Αυτές τις γραφίδες, προγόνους των δικών μας κονδυλοφόρων και στυλό, οι Σουμερίοι απέκτησαν τη συνήθεια να τις κόβουν λοξά και με αυτές να αποτυπώνουν στη νωπή άργιλο σημεία με τη μορφή «γωνιών» και γραμμών που συνέθεταν τα είδη των υποτιθέμενων «σφηνών», για να παραστήσουν τα πρωτόγονα σχέδια. Από δω προήλθε και η ονομασία «σφηνοειδής» γραφή.

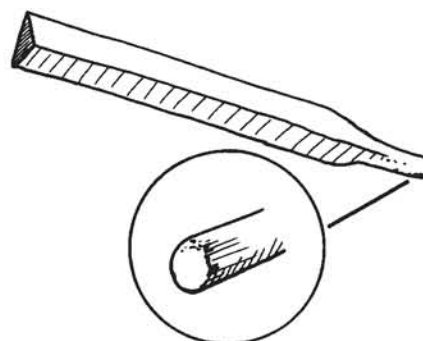
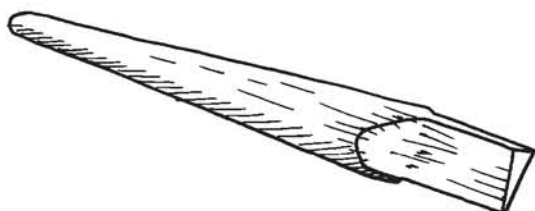
Σιγά σιγά τα σημεία αυτά της γραφής άρχισαν να παραπέμπουν σε ήχους λέξεων της ομιλούμενης γλώσσας. Παράλληλα με τη γραφή λοιπόν, οι Σουμερίοι χρησιμοποίησαν και αριθμούς, το αριθμητικό τους σύστημα.

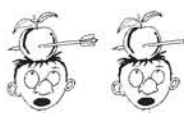

* Οι μαθητές μπορούν να σχεδιάσουν διαφορετικά είδη τροχών που έχουν δει και να περιγράψουν έτσι τις διαφορετικές χρήσεις του τροχού.

* Συζήτηση στην τάξη για τη χρησιμότητα του τροχού στη ζωή των ανθρώπων.

* Οι μαθητές μπορούν να κατασκευάσουν πινακίδες σφηνοειδούς γραφής από πηλό φυσικού χρώματος. Με μια ξύλινη γραφίδα (π.χ. καλαμάκι κομμένο λοξά για να κάνει μύτη ή ξυλάκι για σουβλάκια και ένα μολύβι τους με στρογγυλεμένη μύτη) προσπαθούν να σχεδιάσουν σύμβολα σφηνοειδούς γραφής από το βιβλίο ή ένα μήνυμα δικής τους έμπνευσης δοσμένο με εικονογράμματα σφηνοειδούς γραφής. Οι πινακίδες μπορούν να ψηθούν σε απλό φούρνο ή να στεγνώσουν σε σκιερό και ξηρό μέρος.

Οι μαθητές να μάθουν:

- τι είναι **πόλη-κράτος**
- για τις **πρώτες πόλεις** των Σουμερίων και πώς χτίστηκαν
- για τα **ζιγκουράτ** και τους σουμεριακούς **ναούς**
- για τη δύναμη των **ιερέων** και τη **διοίκηση** των πόλεων-κρατών

Οι μαθητές να ακούσουν τα ονόματα των πόλεων-κρατών της Σουμερίας και να τις δουν στο **χάρτη** της ενότητας

Το λάβαρο της Ουρ

Στην Ουρ οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν ένα ξύλινο σεντούκι (διαστάσεις 63X27 εκατοστά), που είναι γνωστό ως λάβαρο της Ουρ. Βρέθηκε σε έναν τάφο της πόλης και ήταν διακοσμημένο με ανθρώπινες μορφές, ζώα φτιαγμένα από όστρακα και λάπις λάζουλι¹.

Βασιλικό νεκροταφείο Ουρ, 2500 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο

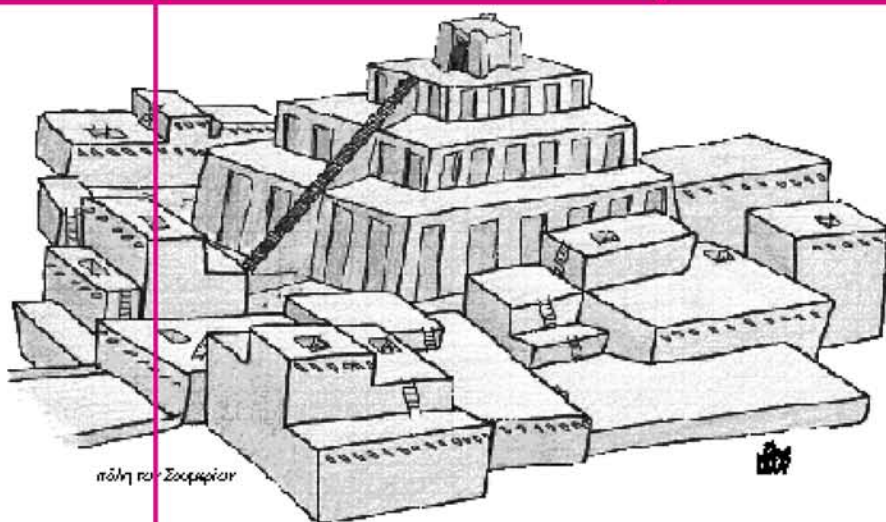
Οι Σουμεριοί έχτισαν πρώτα χωριά και μετά κωμοπόλεις και **πόλεις**. Θεωρούσαν πρώτη πόλη της περιοχής την Εριντού. Σύμφωνα με το βαβυλωνιακό «Επος της Δημιουργίας»: «Ένα χόρτο δεν πετάχτηκε / Ένα δέντρο δε φύτρωσε / Ένα σπίτι δε χτίστηκε / Όλες οι περιοχές ήταν θάλασσα / Τότε χτίστηκε η Εριντού». Στην περιοχή της Εριντού τοποθετείται «ο **κήπος της Εδέμ**».

Κάθε πόλη που χτίστηκε στη Μεσοποταμία κατά την περίοδο της Ουρούκ (4300 π.Χ. - 3100 π.Χ.) ήταν μια ανεξάρτητη **πόλη-κράτος**. Οι πόλεις-κράτη ήταν πολιτικά αυτόνομες αλλά είχαν **κοινή γλώσσα και θρησκεία**.

Το αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι οι πόλεις των Σουμερίων, στις αρχές της 3ης χιλιετίας, ήταν ατείχιστες και το πρώτο γνωστό τείχος είναι της Ουρούκ (2700 - 2650 π.Χ.). Η υιοθέτηση μεθόδων άρδευσης των περιοχών αυτών αύξησαν την παραγωγή τροφής αλλά και τον **πληθυσμό**. Το μεγαλύτερο δείγμα αστυφιλίας παρουσιάστηκε στην Ουρούκ, όπως διαπιστώνεται από την τεράστια αύξηση του μεγέθους των κτιρίων.

Η κυριότερη πόλη-κράτος, από το 2700 π.Χ. ως το 2300 π.Χ., ήταν η **Ουρ**². Άλλες πόλεις-κράτη ήταν: η Λαγκάς, η Νιππούρ³ και η Κις⁴.

Οι πόλεις-κράτη είχαν ναούς. Οι ιερείς των ναών απέκτησαν δύναμη και δρούσαν ως ηγεμόνες. Όλες σχεδόν οι πόλεις-κράτη διοικούσαν από έναν τέτοιο βασιλιά-ιερέα που τον διάλεγε ο λαός. Ορισμένοι απ' αυτούς έχτισαν μεγάλους πυργοναούς, τα **ζιγκουράτ**. Κάθε σουμεριακή πόλη αρχικά είχε έναν πλινθόκτιστο ναό που υψωνόταν σε ένα ψηλό επίπεδο. Με τον καιρό, ο ναός αυτός εξελίχθηκε σε ένα βαθμιδωτό οικοδόμημα, το ζιγκουράτ. Το πιο γνωστό ζιγκουράτ ήταν της Ουρ (2100 π.Χ.) που χτίστηκε από το βασιλιά Ουρ-Ναμμού (που βασίλευσε την περίοδο 2113-2095 π.Χ.) και ήταν αφιερωμένο στο σουμεριακό θεό του φεγγαριού, το Νάννα. Τα ζιγκουράτ ήταν πλινθόκτιστα βουνά φτιαγμένα από τον άνθρωπο, που έτειναν να πλησιάζουν το θεό.

πόλη των Σουμερίων

χτίζοντα
οι πρώτες πόλεις

πόλεις-κράτη

Από τα ποτάμια έπαρναν τη λάσπη και με αυτή έφτιαχναν **εργαλεία** και **τούβλα**. Έτσι άρχισαν να χτίζουν τις **πρώτες πόλεις**. Η πρώτη πόλη της Σουμερίας ήταν η **Εριντού**.

Οι πιο σημαντικές πόλεις ονομάστηκαν **πόλεις-κράτη** και άρχισαν με τον καιρό να εξουσιάζουν τις γύρω περιοχές.

Οι πιο σημαντικές και **πλούσιες** πόλεις-κράτη των Σουμερίων ήταν η **Ουρ** και η **Ουρούκ**.

το σεντούκι της πόλης Ουρ

ναοί

Επειδή οι πόλεις της Σουμερίας ήταν πλούσιες, άρχισαν να έρχονται κι άλλοι άνθρωποι από άλλα μέρη. Άρχισαν τότε να χτίζουν ναούς σαν **πύργους**, ψηλούς μέχρι τον ουρανό, τα **ζιγκουράτ**. Ο ναός ήταν το κέντρο της πόλης και οι **ιερείς** είχαν μεγάλη δύναμη.

¹λάπις λάζουλι = πολύτιμη πέτρα.

²Η Ουρ ήταν και η πατρίδα του Αβραάμ, του γενάρχη των Εβραίων.

³Νιππούρ = σημαντικό θρησκευτικό κέντρο της περιοχής.

⁴Κις = εξίσου μεγάλη με την Ουρούκ.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τη θρησκεία των Σουμερίων
- για τους θεούς και τις θεές τους
- γνωστούς μύθους της Σουμερίας
- για τη μεγάλη πλημμύρα και το «Έπος του Γιλγαμές».

Μικρό άγαλμα πιστής της Σουμερίας

Οι ναοί κυριαρχούσαν στη ζωή των πόλεων της Σουμερίας. Όχι μόνο αποτελούσαν σημεία θρησκευτικής έκφρασης αλλά και κατείχαν μεγάλα πλούτη και εκτάσεις γης.

Άνδρες και γυναίκες αφιέρωναν στους ναούς μικρά αγάλματα που παρίσταναν πιστούς ή πιστές σε στάση προσευχής. Με αυτά ήθελαν να δείξουν στους θεούς ότι συνέχιζαν ακατάπαυστα να προσεύχονται, ακόμα κι όταν αυτοί ήταν απόντες.

Αγαλματίδιο Σουμερίου

Ανδρική φιγούρα φτιαγμένη από γύψο, από το ναό στο Τελλ-Ασμάρ. Παριστάνει κάποιον Σουμερίο σε στάση προσευχής. Τα μαλλιά, το μουστάκι και η γενειάδα του ήταν μάλλον χρωματισμένα.

3000 π.Χ. περίπου, Μетроπολιτικό Μουσείο, Νέα Υόρκη.

Σουμερίος

Η θρησκεία των Σουμερίων είχε **πολλούς θεούς**. Ήταν **πολύ δυνατοί** και έμοιαζαν με **ανθρώπους**. Οι Σουμεριοί πίστευαν ότι οι θεοί δημιούργησαν τον κόσμο και τους ανθρώπους. Πίστευαν, επίσης, πως οι θεοί μετάνιωσαν για τη δημιουργία των ανθρώπων και έστειλαν μια **μεγάλη πλημμύρα** για να τους καταστρέψουν. **Μόνο ένας άνθρωπος** έζησε φτιάχνοντας μια βάρκα.

πολλοί θεοί

πιστή της Σουμερίας

Το Έπος* του Γιλγαμές

Ο Γιλγαμές ήταν ήρωας της πόλης Ουρούκ. Ήταν πιο δυνατός από όλους τους ανθρώπους. Ήταν δυνατός, γενναίος και σοφός. Η Σισί, η αδελφή του, ήθελε τον Γιλγαμές για άντρα της, όμως αυτός δεν ήθελε. Η αδελφή του έστειλε στον πατέρα του να καταστρέψει την Ουρούκ.

Ο Γιλγαμές ήλπιζε να σώσει τον πατέρα του, αλλά οι θεοί είχαν ήδη αποφασίσει να τον σκοτώσουν. Έτσι, ο πατέρας του πήγε στην Ουρούκ και είπε στον Γιλγαμές ότι οι θεοί είχαν αποφασίσει να τον σκοτώσουν. Ο Γιλγαμές ήλπιζε να σώσει τον πατέρα του, αλλά οι θεοί είχαν ήδη αποφασίσει να τον σκοτώσουν. Έτσι, ο πατέρας του πήγε στην Ουρούκ και είπε στον Γιλγαμές ότι οι θεοί είχαν αποφασίσει να τον σκοτώσουν.

* Έπος = ιστορία με ήρωες και καταράματα

Το **σύμπαν** για τους Σουμερίους είχε δυο ή τρία επίπεδα. Τα βασικότερα ήταν ο Ουρανός (Αν ή Ανού ή Άνου) και η Γη (Κι).

Οι θεοί τους ήταν **ανθρωπομορφικοί**.

Έμοιαζαν περισσότερο με υπεράνθρωπα όντα που ήταν απελευθερωμένα από τις δυστυχίες των ανθρώπων και ζούσαν αιώνια.

Οι **μύθοι της πλημμύρας** αποτελούν σημαντικό μέρος της μυθολογίας των πολιτισμών.

Στο σουμεριακό **έπος του Γιλγαμές**, ο κύριος χαρακτήρας είναι ο βασιλιάς Ουτναπίστιμ, ο οποίος βίωσε την πλημμύρα.

Το έπος του Γιλγαμές γράφτηκε γύρω στο 2000 π.Χ., σε σφηνοειδή γραφή, πάνω σε δώδεκα πήλινες πλάκες.

Το ηρωικό αυτό ποίημα πήρε το όνομά του από τον ήρωα **Γιλγαμές**, έναν τυραννικό βασιλιά της πόλης Ουρούκ (σμερινή πόλη Γουάρκα, Ιράκ). Ο βασιλιάς Γιλγαμές βασίλεψε γύρω στο 2700 π.Χ. περίπου στην Ουρούκ. Ο χαρακτήρας και τα κατορθώματά του διατηρήθηκαν μέσα σε μύθους και ιστορίες μέχρι σήμερα.

Εξακόσια χρόνια μετά το θάνατό του, κάποιος συγκέντρωσε όλους αυτούς τους μύθους και έγραψε ένα έπος, το γνωστό Έπος του Γιλγαμές, πάνω σε πήλινες πλάκες.

Το εκτενέστερο απόσπασμα αυτού του έπους βρέθηκε στα ερείπια της βιβλιοθήκης του Ασσυρμπανιπάλ (βασιλιά της Ασσυρίας κατά το 669 π.Χ.), στη Νινευή.

Στην επόμενη σελίδα υπάρχει αναλυτική αναφορά στο **μύθο** και σε άλλους μύθους σχετικούς με αυτόν.

Σύμφωνα με το μύθο του Γιλγαμές, οι θεοί αποκρίθηκαν στις προσευχές των κατοίκων της πόλης Ουρούκ και έστειλαν έναν άγριο άντρα, τον Ενκιντού, να προκαλέσει τον Γιλγαμές σε αγώνα πάλης. Όταν ο αγώνας τελείωσε χωρίς ξεκάθαρο νικητή, ο Γιλγαμές και ο Ενκιντού έγιναν στενοί φίλοι. Ταξίδεψαν μαζί και μοιράστηκαν πολλές περιπέτειες. Όταν οι δύο ταξιδιώτες επέστρεψαν στην Ουρούκ, η Ιστάρ, προστάτιδα θεά της πόλης, δώλωσε την αγάπη της στον ηρωικό Γιλγαμές. Εκείνος απέρριψε τον έρωτα της Ιστάρ και τότε εκείνη έστειλε τον ταύρο του ουρανού να καταστρέψει την πόλη. Ο Γιλγαμές και ο Ενκιντού όμως κατάφεραν να σκοτώσουν τον ταύρο. Οι θεοί, ως τιμωρία για τη συμμετοχή του, σκότωσαν τον Ενκιντού.

Μετά το θάνατο του φίλου του, ο Γιλγαμές άρχισε να ψάχνει για τον Ουτναπίστιμ, ένα σοφό άντρα που γνώριζε το μυστικό της αθανασίας. Όταν τελικά τον βρήκε, ο Ουτναπίστιμ είπε στον Γιλγαμές για τη «Μεγάλη Πλημμύρα». Μετά από πολλούς δισταγμούς, ο Ουτναπίστιμ του αποκάλυψε ότι το φυτό της αθανασίας βρίσκεται στη θάλασσα. Ο Γιλγαμές βούτηξε στη θάλασσα και βρήκε το φυτό. Του το έκλεψε όμως ένα ερπετό. Έτσι, ο Γιλγαμές επέστρεψε άπρακτος στην Ουρούκ, όπου έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του.

Πολλοί βιβλικοί συγγραφείς παρομοιάζουν τη φιλία των Γιλγαμές - Ενκιντού με τη φιλία του Δαβίδ και του Ιωνάθαν¹, ενώ αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς με τη φιλία του Αχιλλέα και του Πάτροκλου².

Η ιστορία της **πλημμύρας** είναι πασίγνωστη. Ο Πλάτωνας αναφέρει τη Μεγάλη Πλημμύρα και την πόλη της Ατλαντίδας στο έργο του *Κριτίας*. Συναντάται, επίσης, στο κεφάλαιο Γένεσις της Παλαιάς Διαθήκης και στο Πόπολ Βου, τον κοσμογονικό μύθο των Αζτέκων.

Μια παράδοση της Κεντρικής Αμερικής περιγράφει πως ο θεός Τεζκατιλπόκα αποφάσισε να καταστρέψει την ανθρωπότητα με μια πλημμύρα. Έσωσε μόνο έναν άνθρωπο, τον Τέζπι, ο οποίος ανέβηκε σε μια μεγάλη βάρκα με τη γυναίκα του, την οικογένειά του και πολλά ζώα και φυτά. Όταν η πλημμύρα σταμάτησε, ο Τέζπι έστειλε πρώτα ένα όρνιο που δε γύρισε και μετά πολλά πουλιά, τα οποία γύρισαν και του έφεραν έτοι το σημάδι της σωτηρίας τους.

Σε όλη τη Νότια και Βόρεια Αμερική υπάρχουν διάφορες εκδοχές της ίδιας ιστορίας, του τέλους της ανθρωπότητας από μια καταστροφική πλημμύρα.

Οι φυλές των Ινδιάνων έχουν παρόμοιους μύθους.

Οι Ινουίτ της Αλάσκας και οι Γιαμάνα της Γης του Πυρός³ έχουν ίδιους μύθους.

Στην Ινδία υπάρχει ο μύθος του βασιλιά Σαταβαράτα που ήθελε να διατηρηθεί νέος.

Στην Αφρική, στο νότιο Ειρηνικό ωκεανό και στην Ασία, συναντάμε μύθους της Μεγάλης Πλημμύρας.

Στη σκανδιναβική μυθολογία και τις παραδόσεις των Μάγια της Αμερικής, η «Κιβωτός» είναι ένα δέντρο: το Γίντγκραζιλ στη Βόρεια Ευρώπη και ένα δέντρο χωρίς όνομα στους Μάγια.

Ο Νώε της μυθολογίας των Εβραίων, στη Χαβάν ονομάζεται Νού-ου και στην Κίνα Νού-Γουα.

Μύθους για τη Μεγάλη Πλημμύρα έχουν όλοι σχεδόν οι λαοί. Μερικοί υπάρχουν στο βιβλίο και στο βοήθημα:

βιβλίο μαθητή

σελ. 34 Η μεγάλη πλημμύρα (Μύθος της Λιθουανίας)

σελ. 35 Πύρρα και Δευκαλίωνας (Μύθος των Ελλήνων)

σελ. 36 Η μεγάλη πλημμύρα (Μύθος της Κολομβίας)

βοήθημα

σελ. 60 Ο γιατρός της πλημμύρας (Μύθος της Αυστραλίας)

σελ. 89 Η μεγάλη πλημμύρα (Μύθος της Ινδίας)

σελ. 172 Η πλημμύρα και το λάμα (Μύθος των Ινκας, Νότια Αμερική)

Το πραγματικό γεγονός, στο οποίο αναφέρονται ή από το οποίο εμπνεύστηκαν όλοι αυτοί οι μύθοι, πιθανόν είναι μια μεγάλη πλημμύρα ή περισσότερες που έγιναν γύρω στο 10.000 π.Χ. περίπου.

¹Δαβίδ και Ιωνάθαν = ο Δαβίδ ήταν γνωστός βασιλιάς των Εβραίων και ο Ιωνάθαν ήταν ο γιος του βασιλιά Σαούλ. Η φιλία τους αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη.

²Αχιλλέας και Πάτροκλος = ομηρικοί ήρωες της Ιλιάδας.

³Γη του Πυρός (Tierra del Fuego) = το νοτιότερο κομμάτι της Νότιας Αμερικής.

Θεοί και θεές των Σουμερίων

Ο Ανού, ο θεός του ουρανού. Ήταν ο πρώτος και πιο σημαντικός θεός των Σουμερίων. Ήταν ο φύλακας του φωμιού και του νερού της ζωής.
Ο Έα (ή Ένκι), ο θεός της σοφίας και του νερού.
Ο Σιν, ο θεός της σελήνης.
Η Αρούρου, η θεά της δημιουργίας.
Η Ισάρ (ή Ιννάνα), η θεά του έρωτα αλλά και του πολέμου.
Ο Ενλίλ, ο θεός της γης και του αέρα.
Ο Σάμας, ο θεός-Ήλιος.

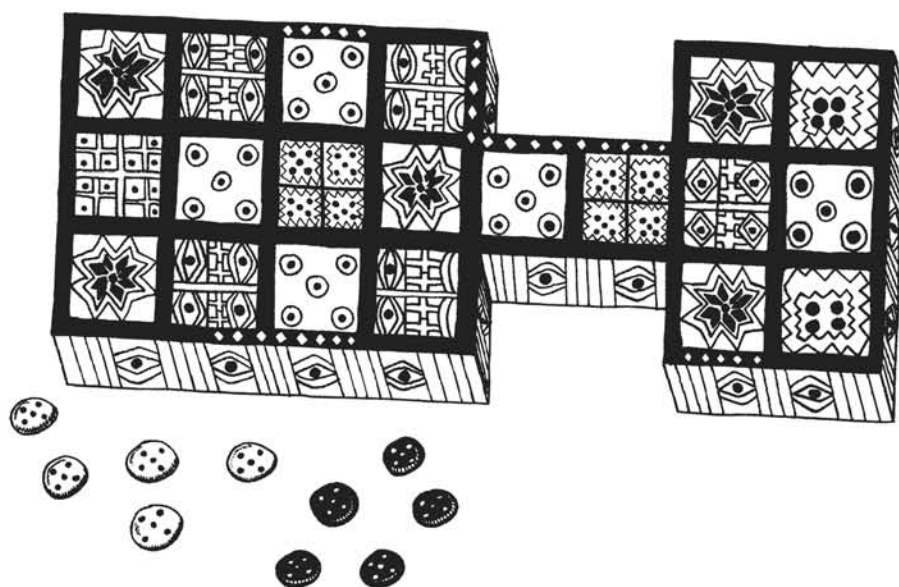

Το τάβλι

Ένα από τα πιο δημοφιλή επιτραπέζια παιχνίδια στην ιστορία, το τάβλι, έχει τις απαρχές του στη Μεσοποταμία.

Οι ανασκαφές στην Ουρ έδειξαν ότι μια πρωτόγονη μορφή του παιχνιδιού παιζόταν στη Σουμερία το 2600 π.Χ. περίπου.

Αργότερα έγινε δημοφιλές στην Ελλάδα, τη Ρώμη, την Περσία και την Άπω Ανατολή. Η ρωμαϊκή εκδοχή του παιχνιδιού λεγόταν tabula και έμοιαζε με το σημερινό τάβλι ή την ντάμα.

* Οι μαθητές μπορούν να κάνουν δραματοποίηση μιας δικής τους διασκευής του αποσπάσματος του Έπους του Γιλγαμές.

Μπορούν να προετοιμάσουν απλούς διαλόγους ή παντομίμα, κάποια υποτυπώδη κοστούμια, να αποφασίσουν με ποια μουσική θα συνοδεύσουν τη δραματοποίηση, κ.ά.

* Οι μαθητές μπορούν να γράψουν ένα δικό τους πρωτότυπο μύθο για τη Μεγάλη Πλημμύρα και να τον εικονογραφήσουν.

Βασικό στοιχείο του μύθου τους θα είναι ο άνθρωπος που σώζεται, ο «ήρωας», στον οποίο θα δώσουν ένα δικό τους πρωτότυπο όνομα.

* Οι μαθητές μπορούν να φέρουν γραμμένο στη γλώσσα τους ή/και στα ελληνικά έναν άλλο σχετικό μύθο από τη χώρα προέλευσής τους.

* Σχετική κινηματογραφική ταινία: «Το Έπος του Γιλγαμές» (Epic of Gilgamesh) (1981), Σκηνοθεσία: Stephen Quay, Timothy Quay.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τους **Ακκάδιους**, τους «διαδόχους» των Σουμερίων στην περιοχή της Μεσοποταμίας
- έναν ακόμα **μύθο** των Σουμερίων, με άλλους σουμεριακούς θεούς
- πώς **εξελίχθηκε η εικονιστική γραφή** στη **σφηνοειδή μορφή** της.

Οι Ακκάδιοι ήταν παρόντες στην περτοχή της Μεσοποταμίας από την εποχή που έφτασαν και οι Σουμέριοι. Ζούσαν μάλλον **ειρηνικά** μαζί τους.

Από το 2330 π.Χ. ως το 2275 π.Χ. περίπου, ο Σαργών ο Α', **βασιλιάς της πόλης Ακκάδ** (στα βόρεια της Συμερίας) δημιούργησε **μία αυτοκρατορία** από τη Συρία ως τον Περσικό κόλπο, ενώνοντας όλες τις συμεριακές πόλεις υπό την κυριαρχία του.

Ο Σαργών, πριν γίνει βασιλιάς, ήταν **κπηπουρός**. Έκανε κατακτήσεις με σκοπό να ελέγχει τους **εμπορικούς δρόμους της περιοχής**. Μία διήγηση αναφέρει ότι ο Σαργών είχε αφεθεί έκθετος όταν ήταν μωρό. Το στοιχείο αυτό συναντάται σε μυθικές διηγήσεις και για άλλους μεγάλους άντρες, όπως για τον Κύρο, το Μωυσή, τον Οιδίποδα, το Ρωμύλο και το Ρέμο, τον Περσέα, κ.ά.

Κεφάλι αρχηγού των Ακκαδίων που βρέθηκε στη Νινευί, 2000 π.Χ., Μетроπολιτικό Μουσείο, Νέα Υόρκη

Αγγείο πρώιμης αγγειοπλαστικής με αίγαγρο¹ και σχέδια
3500 π.Χ. περίπου

Το κράνος του βασιλιά της Ουρ Μεσκαλα-
ντού χρονολογείται γύρω στη 2η χιλιετία π.Χ.

Το είδος της κόμωσης που απεικονίζεται πάνω στο κράνος ήταν αντιπροσωπευτικό των Ακκαδίων.

АКЦИОНЕР

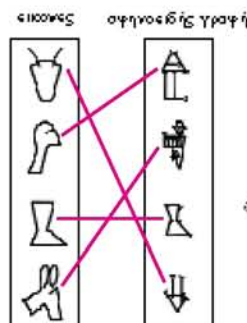
o Bostonský Zpravodaj A

To κυρι της ζωης
 ο Αρτσιμωφ ο πρῶτος βόλερ
 του Κομμοριου, ο βόλερ του
 παπαριου και φημινας του
 κυριου και του ροβερ της ζωης.
 Κι ονομα ο πρῶτος βόλερ της
 ζωης ο Αρτσιμωφ, αμεις τα
 ιδεατα σκαφς αρθροφινος του
 ροβερ της ζωης. Ήθελες να τους
 κωταλεις της αμεις φημινας
 και τους ιδεατα της τα
 αρθροφινος τους βόλερ.
 Ήθελες ο ιδιος αρθροφινος και να
 χησας τον Αρτσιμωφ το κυρι και το
 ροβερ του του αρθροφινος και
 χησας θαυι του κωταλεις τα
 ιδεατα τα αμεις.
 Αμεις του Κομμοριου

Ταίριασθε τις δυνάστας ἡλες.
Πῶς οἱ ἐπὶ τὸν ἔργον σχήματα
τῆς σφηνωθεῖσας γαστρί;

Μπρούντζινο κεφάλι (πιθανόν του ηγεμόνα των Ακκαδίων, Σαργών του Α') που βρέθηκε στη Νινευή.
2300 π.Χ., Μουσείο Βαγδάτης, Ιράκ.

Ο μύθος της Σουμερίας αναφέρεται στους θεούς των Σουμερίων, Άνου και Έα.

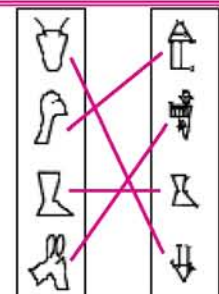
Ο Άνου, ο θεός του ουρανού, ήταν γιος του Ναμμού.

Ένας άλλος μύθος λέει ότι κέρδισε το βασίλειο του ουρανού ο Ένα παιχνίδι με ζάρτα που έπαιξε με τους γιους του, Έα και Ενλίλ. Ο Έα κέρδισε τη θάλασσα, ο Ενλίλ τη γη και ο Άνου τον ουρανό.

Ο Αντάπα ήταν γιος του Έα και τον θεωρούσαν οι Σουμέριοι τον **πρώτο άνθρωπο**.

Είχε μεγάλη δύναμη, σοφία
και ανακάλυψε τη γλώσσα.

Στην αρχαία ελληνική μυθολογία, ο κόσμος μοιράστηκε ανάμεσα στους θεούς Δία, Ποσειδώνα και Άδη. (Βλέπε μύθο Ατλαντίδας, βιβλίο μαθητή, σελ. 89 και βοήθημα σελ. 168-169.)

Λύση της άσκησης

Οι **Σουμέριοι** και οι **Ακκάδιοι**, αν και γείτονες γεωγραφικά, μιλούσαν δύο γλώσσες τόσο διαφορετικές, όσο τα ελληνικά και τα κινέζικα.

Οι Ακκάδιοι, πρόγονοι Αράβων και Εβραίων, κατάφεραν να κυριαρχήσουν σε όλη τη Μεσοποταμία. Σύντομα η επικράτησή τους ήταν τέτοια που, κατά το 2000 π.Χ., στη χώρα μιλούσαν μόνο ακκαδικά. Η σφηνοειδής γραφή έγινε τότε μια πραγματική γραφή, ικανή να μεταγράψει όχι μόνο την ακκαδική γλώσσα αλλά ακόμα και την αρχαία σουμεριακή που έγινε ιερή γλώσσα.

Αυτή η γραφή έγινε και η επίσημη του βασιλείου της Βαβυλώνας και αργότερα του βασιλείου της Ασσυρίας στο βορρά.

Τέχνη και αρχιτεκτονική της Μεσοποταμίας

Γενικά

Τα νοτιότερα τμήματα της περιοχής της Μεσοποταμίας ήταν μια **γόνιμη πεδιάδα**. Εκεί αναπτύχθηκαν οι πρώτες πόλεις του αρχαίου κόσμου και σ' αυτές τις πόλεις πρωτοεμφανίζεται το βασιλικό και το ιερατικό αξίωμα. Τα **αξιώματα** αυτά απαιτούσαν επιβλητικά **παλάτια** και **ναούς**, διακοσμημένα με τοιχογραφίες, ανάγλυφα και αγάλματα.

Το βασικότερο υλικό των κτιρίων στη Μεσοποταμία ήταν τα **τούβλα από λάσπη**. Τη λάσπη αυτή, που υπήρχε άφθονη στην περιοχή των ποταμών, τη χρησιμοποιούσαν και για την αγγειοπλαστική, τη γλυπτική και τις πλάκες γραφής. Ελάχιστα ξύλινα αντικείμενα έχουν σωθεί.

Ο βασάλτης, το αλάβαστρο και ο ψαμμίτης ήταν τα **πετρώματα** που χρησιμοποιούνταν στη γλυπτική.

Μέταλλα, όπως ο χαλκός, ο μπρούντζος, ο χρυσός και το ασήμι, όπως επίσης κοχύλια και πολύτιμες πέτρες, ήταν τα μέσα της διακόσμησης. **Πέτρες** όλων των ειδών (λάπις λάζουλι, αλάβαστρο, αιματίτης, στεατίτης, κ.ά.) χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή των κυλινδρικών σφραγιδόλιθων. Οι πέτρες ήταν σπάνιες στην περιοχή και κάποια είδη έπρεπε να εισάγονταν.

Περίοδοι της σουμεριακής τέχνης

Η μεσοποταμιακή τέχνη της Νεολιθικής και Χαλκολιθικής περιόδου (7000 π.Χ. - 3500 π.Χ.) περιλαμβάνει **γυναικείες φιγούρες** (αγαλματίδια μάλλον της Μπτέρας-Θεάς) και χρωματισμένα κεραμικά που βρέθηκαν στο βορρά.

Στο νότο, διακρίνουμε την περίοδο Ουρπάλιντ (5500 π.Χ. - 4000 π.Χ.) και την πρώτη και μέση περίοδο Ουρούκ (4000 π.Χ. - 3500 π.Χ.).

Ο πολιτισμός Ουρπάλιντ χαρακτηρίζεται από σκουρόχρωμη αγγειοπλαστική. Μεταγενέστερα δείγματα έχουν βρεθεί στην Ουρ, την Ουρούκ και την Εριντού.

Πολλά κτίρια από την Ουρούκ ήταν διακοσμημένα με πολύχρωμους κώνους που, ως σφίνες μέσα στους τοίχους, δημιουργούσαν γεωμετρικά σχήματα. Μια άλλη διακοσμητική τεχνική ήταν το «άσπρισμα», όπως στο Λευκό ναό της Ουρούκ. Ο ναός αυτός ήταν αφιερωμένος στο θεό Ανού και είχε ύψος 12 μέτρα, χτισμένος πάνω σε ψηλό επίπεδο. Ήταν ο προάγγελος των ζιγκουράτ, βαθμιδωτών ναών-πύργων που είχαν σκοπό να φέρουν το βασιλιά-ιερέα πιο κοντά στο θεό ή να παρέχουν ένα επίπεδο, όπου η θεότητα θα κατέβαινε για να επικοινωνήσει με τους πιστούς.

Κατά την ύστερη περίοδο της Ουρούκ, φτιάχτηκαν οι **κυλινδρικοί σφραγιδόλιθοι**. Αυτές οι μικρές ανάγλυφες πέτρες χρησιμοποιούνταν ως προσωπικές υπογραφές ή ταυτότητες σε γράμματα ή έγγραφα. Τις κυλούσαν πάνω σε υγρό πηλό και σχημάτιζαν έτσι ένα σχέδιο ή μια λατρευτική σκηνή σε μικρογραφία.

Οι πρώτοι σφραγιδόλιθοι είχαν διάφορα διακοσμητικά μοτίβα: ταύρους, ιερείς, βασιλείς, ζώα, σκηνές κυνηγιού κ.ά.

Η πρώτη ιστορική εποχή της κυριαρχίας των Σουμερίων εκτείνεται από το 3000 π.Χ. μέχρι το 2340 π.Χ. περίπου. Την περίοδο αυτή αναπτύσσεται ένας τύπος κτίσματος, ο ναός σε σχήμα ωσειδής (Ουρ, Ούμμα, Λαγκάς, Κις και άλλες πόλεις). Της ίδιας εποχής ήταν και το περίφημο **σεντούκι της Ουρ** (2700 π.Χ.), όπως και κάποιες χρυσές φιγούρες που παρίσταναν κατοίκους.

Ακκαδική τέχνη

Η σμητική φυλή των Ακκαδίων είχε αυξήσει τη δύναμή της κάτω από την εξουσία του βασιλιά Σαργών Α' (2335 π.Χ. - 2279 π.Χ.). Κατακτώντας τη Σουμερία ένωσαν όλη τη Μεσοποταμία. **Λίγα έργα** της ακκαδικής τέχνης έχουν σωθεί, αλλά ό,τι έχει επιζήσει είναι γεμάτο από ενέργεια, κυριαρχία και πνεύμα.

* Συζήτηση με τους μαθητές πάνω στις έννοιες «τέχνη της ζωής» και «το φωμί και το νερό της ζωής» που αναφέρονται στο μύθο.

* Οι μαθητές να γράφουν δύο παραγράφους που θα αρχίζουν ως εξής:

«Οι Σουμεριοί ήταν σαν εμάς, γιατί...»

και

«Οι Σουμεριοί ήταν διαφορετικοί από μας, γιατί...».

* Οι μαθητές να προσπαθήσουν να θυμηθούν και να γράφουν (μπορούν να βοηθηθούν από το δάσκαλο ή από το βιβλίο του μαθητή) τι σημαίνουν κάποιες έννοιες του καινούριου λεξιλογίου, όπως: **Μεσοποταμία, σφηνοειδής γραφή, πόλη-κράτος, Μεγάλη Πλημμύρα, ζιγκουράτ**.

Από το βοήθημα...

σελίδες 81 ως 90

σελίδα 82 του βοηθήματος

Ο ήρωας Γιλγαμές υπερσχύει ενός Λιονταριού

Ανάγλυφο από την πρόσοψη του δωματίου του θρόνου στο Παλάτι του Σαργών Β', στο Χορσαμπάντ, 713-706 π.Χ. περίπου, Μουσείο Λούβρο, Παρίσι.

σελίδα 83 του βοηθήματος

δημιουργ-
δημιουργώ
ο δημιουργός
η δημιουργία
το δημιούρημα

σελίδα 84 του βοηθήματος

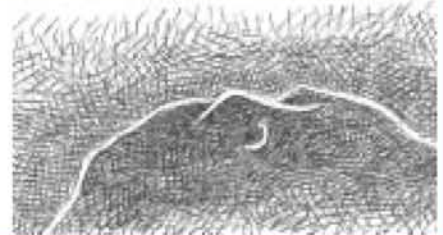
Η γέννηση της ζωής από το Τίποτα

Στην αρχή ήταν το Τίποτα, το Τε Που, που βαρέθηκε και διπλασιάστηκε από μόνο του δημιουργώντας τη Νύχτα και το Θάνατο.

Μετά γέννησε τη Γη και τον Ουρανό.

Η Γη και ο Ουρανός ζούσαν κολλημένοι μαζί για χρόνια. Τα παιδιά τους, όμως, χρειάζονταν χώρο. Ο μεγαλύτερος γιος τους, ο Τανέ, κατάφερε και τους ξεχώρισε.

Μύθος της φυλής Μαορί της Νέας Ζηλανδίας¹

Κοσμογονικός μύθος της φυλής των Μαορί από τη Νέα Ζηλανδία.

Οι Μαορί ήταν ιθαγενής φυλή από την Πολυνησία (μεγάλο σύμπλεγμα νησιών του Ειρηνικού ωκεανού) που ήρθε στη Νέα Ζηλανδία γύρω στο 800 μ.Χ. Απόγονοί τους ζουν μέχρι σήμερα σε όλη την Ωκεανία. Η μυθολογία τους είναι πλούσια και ο ήρωάς τους λέγεται Μάουι.

σελίδα 86 του βοηθήματος

Σφραγιδόλιθοι (κυλινδρικές σφραγίδες)

Οι πέτρινες **κυλινδρικές σφραγίδες** ήταν μικρές πέτρες στις οποίες είχαν χαράξει ένα **σχέδιο**. Οι Σουμερίοι κυλούσαν τις πέτρες αυτές πάνω σε **υγρό πηλό** και δημιουργούσαν έτσι το **αποτύπωμα** σαν ταινία.

Σφραγιδόλιθους χρησιμοποιούσαν οι **έμποροι** και σε άλλα μέρη.

Οι σφραγιδόλιθοι εμφανίστηκαν στην τέχνη της Μεσοποταμίας κατά την περίοδο Ουρούκ (3500-3100 π.Χ.) και σχεδόν μαζί με τις πλάκες της σφηνοειδούς γραφής. Χρησιμοποιούνταν κυρίως για πιστοποίηση κάποιου προσώπου σε γράμματα ή δημόσια έγγραφα (ήταν κάτι σαν τη σημερινή υπογραφή). Κυλούσαν τους κυλίνδρους αυτούς πάνω σε υγρό πηλό και αποτύπωναν το σχέδιο που είχαν χαραγμένο πάνω τους.

γραφ-
γράφω
η γραφή
ο γραφέας
το γραφείο
το γράψιμο
το γράμμα

¹ Νέα Ζηλανδία= νησιά κοντά στην Αυστραλία.

σελίδα 87 του βοηθήματος

Το σεντούκι της Ουρ

Το ξύλινο σεντούκι της Ουρ βρέθηκε σε έναν τάφο στην αρχαία πόλη Ουρ. Είχε πάνω του σχέδια ανθρώπων και ζώων από κοχύλια και πολύτιμες πέτρες.

Η πρώτη πλευρά του δείχνει μια μάχη.

1η σειρά: ο βασιλιάς (ο ψηλότερος) και ένας αιχμάλωτος

2η σειρά: ο βασιλιάς βλέπει τη μάχη

3η σειρά: άρματα με γαϊδούρια

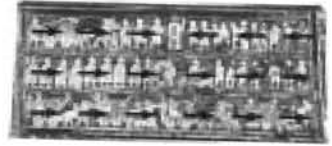
Η δεύτερη πλευρά του δείχνει μια εικόνα ειρήνης.

1η σειρά: ο βασιλιάς γιορτάζει τη νίκη του με μουσική

2η σειρά: άνθρωποι φέρνουν τρόφιμα στο βασιλιά

3η σειρά: στρατιώτες φέρνουν δώρα στο βασιλιά

Βλέπε και σελ. 130, βιβλίο για το δάσκαλο.

ζιγκουράτ, ναός σαν πύργος

σελίδα 88 του βοηθήματος

ο Γιλγαμές

ΠΙΣΤ-
πιστεύω
η πίστη
πιστός, -ή, -ό
ο πιστός
η πιστή
έμπιστος, -η, -ο
η εμπιστοσύνη

σελίδα 89 του βοηθήματος

Η μεγάλη πλημμύρα

Ο Μανού, ο **πρώτος άνθρωπος**, βρήκε μια μέρα στο νερό που πλενόταν ένα ψαράκι.

Τότε αυτό του μίλησε και ζήτησε από το Μανού να το προστατέψει από τα μεγαλύτερα ψάρια.

Έτσι κι έγινε.

Όταν το ψάρι μεγάλωσε αρκετά, είπε στο Μανού να φτιάξει μια **βάρκα** γιατί θα γινόταν **μεγάλη πλημμύρα**.

Ο Μανού έφτιαξε τη βάρκα και το ψάρι τον άφησε να τη δέσει πάνω του, ώστε να τη μεταφέρει μακριά σ' ένα βουνό. Έγινε φοβερή πλημμύρα και μόνο ο Μανού σώθηκε. Απ' αυτόν έγιναν **όλοι οι άνθρωποι**.

Μύθος της Ινδίας

Το έπος του Γιλγαμές

Ο μύθος ανήκει στην οικογένεια της παγκόσμιας μυθολογίας για τη Μεγάλη Πλημμύρα.

(Βλέπε και σελ. 131 και 132 του βιβλίου για το δάσκαλο.)

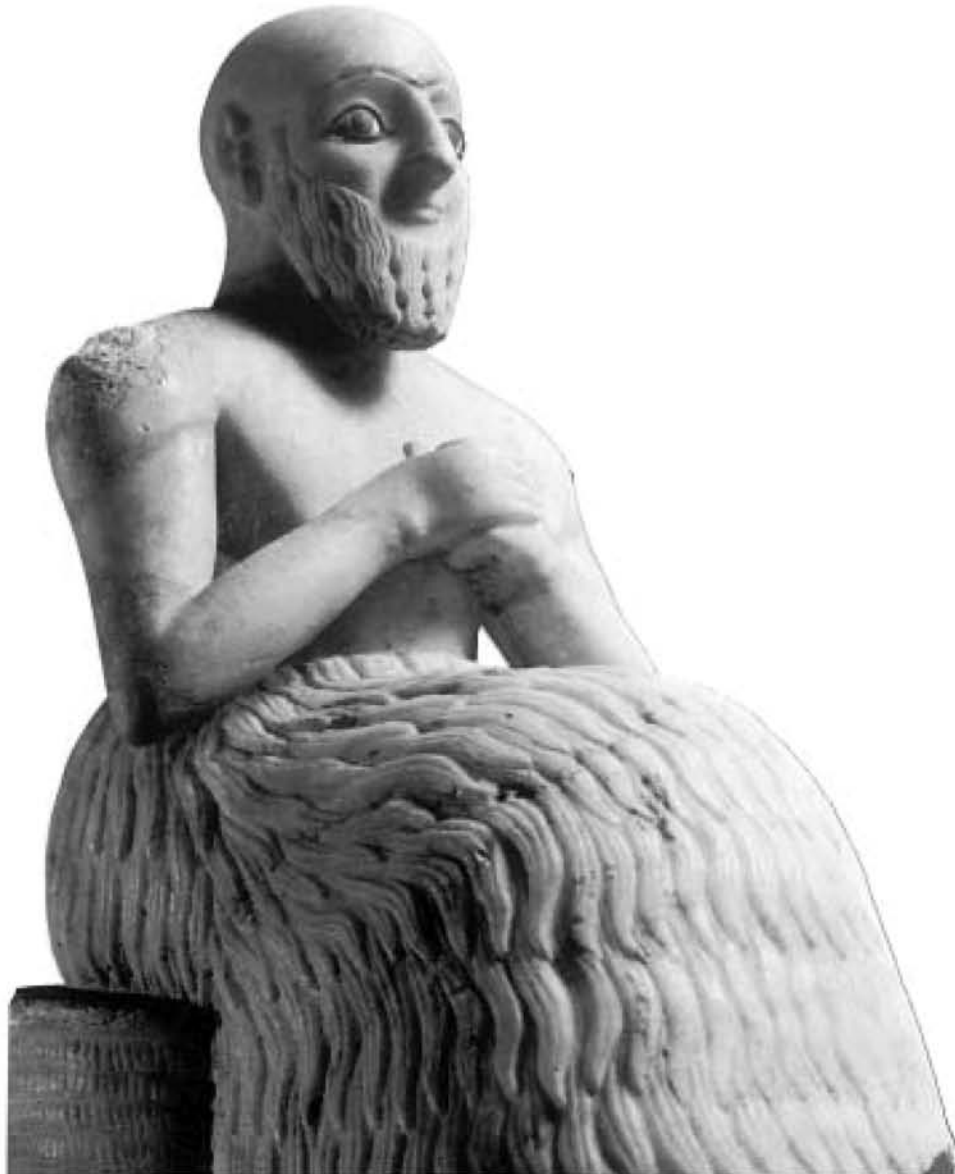

Σουμέριος πρίγκιπας

Ο πρίγκιπας Γουδέας της σουμεριακής πόλης Λαγκάς κρατάει ένα κύπελλο, από το οποίο ξεχειλίζει νερό, σύμβολο ειρήνης και αναγέννησης.

Ο Γουδέας ήταν αρχηγός της πόλης Λαγκάς και σύγχρονος του Ουρ-Ναμμού. Είναι γνωστός από είκοσι τουλάχιστον αγάλματά του φτιαγμένα από μαύρη πέτρα (δολομίτης).

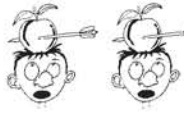

14. Τα πρώτα χωριά στην Ελλάδα

Η ενότητα παρουσιάζει συνοπτικά τη ζωή των ανθρώπων και τα επιτεύγματά τους κατά τη Νεολιθική εποχή στον ελλαδικό χώρο.

1 διδακτική ώρα

Η ενότητα μπορεί να συνδυαστεί με τις σελίδες 41, 42, 43 του βιβλίου μαθητή που αναφέρονται στη Νεολιθική εποχή γενικά.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * πόσο **παλιά** είναι τα πρώτα χωριά στην Ελλάδα
- * για το **πλήθος** τους
- * για τη **δομή** τους
- * για τον **τρόπο ζωής**, τον **πολιτισμό** και ειδικότερα την **τέχνη** (αγγεία-ειδώλια) των ανθρώπων της Νεολιθικής εποχής.

Χάρτης: Έγινε μια προσπάθεια να συμπεριληφθούν οι περισσότερες από τις ανασκαμμένες θέσεις.

Ο περίφημος πήλινος «οικίσκος της Κραννώνος» 5000 π.Χ., Πολιτισμός Σέσκλου, Μουσείο Βόλου.

Αναπαράσταση της ακρόπολης του Σέσκλου.

Αναπαράσταση της νεολιθικής ακρόπολης του Διμήνι.

Λίθινο ανθρωπόμορφο ειδώλιο (ύψ. 0,26 μ.). Μελία (Σακαλάρ) Λάρισας, Μουσείο Βόλου.

Πήλινος πολύχρωμος αμφορέας από το Διμήνι, Νεότερη νεολιθική, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Μαρμάρινο ειδώλιο από την περιοχή της Σπάρτης. Αν και υπάρχουν παρόμοια πήλινα ειδώλια της Μέσης νεολιθικής από την κυρίως Ελλάδα, αυτό το μοναδικό κομμάτι θεωρείται αξιοπρόσεκτο λόγω της δεξιοτεχνίας του καλλιτέχνη να αποδώσει στη σκληρή πέτρα λεπτομέρειες που επιτυγχάνονται με τον πηλό και να αποτυπώσει με ιδανικό τρόπο τη σύγχρονη αντίληψη για το γυναικείο παράστημα. Είναι το πληρέστερο και ενδεικτικότερο ειδώλιο σε μάρμαρο από όλη την Ελλάδα και χρονολογείται στην Πρώτη νεολιθική περίοδο. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Εξαιρετικής σημασίας ήταν τα ευρήματα των ανασκαφών στη **Νέα Νικομήδεια**, κοντά στη Βέροια. Χρονολογούνται περίπου στο 5600 π.Χ. και μας δίνουν πολλές πληροφορίες. **Πήλινο ειδώλιο** όρθιας γυναίκας από τη Νέα Νικομήδεια, Μουσείο Βέροιας.

Μεσολιθική εποχή. **Αγκίστρια ή πόρπες** από το Σέσκλο και το Σουφλί Μαγούλα, Μουσείο Βόλου. Πειραματικές προσπάθειες σε ένα στάδιο αρχόμενο νεολιθικό (Προκεραμική περίοδος).

Αναπαράσταση στείλεωσης **λίθινης αξίνας**, Μουσείο Βόλου.

Γραπτό αγγείο της Μέσης νεολιθικής (ύψ. 0,175 μ.) από το Σπήλαιο Φράγγθι Αργολίδας, Μουσείο Ναυπλίου.

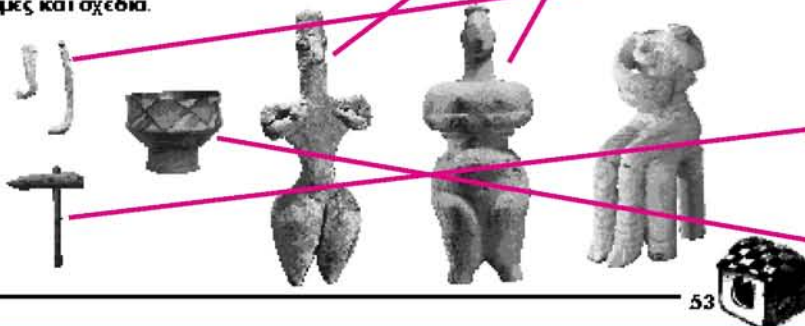
7000 π.Χ. 6000 π.Χ. 5000 π.Χ. 4000 π.Χ. 3000 π.Χ.
Σέσκλο Διμήνι

Τα πρώτα χωριά στην Ελλάδα

Μετά το 7000 π.Χ. στην **Ελλάδα** οι άνθρωποι άρχισαν να ζουν σε **χωριά**. Εχτιζαν τα σπίτια τους από **πέτρες, ξύλα και πλίνθους**, δηλαδή ή χωμάτινα τούβλα. Έφτιαχναν **δρομάκια** και μια μεγάλη **πλατεία**. Μερικές φορές έχτιζαν γύρω από τα χωριά μια **μάντρα** ή πιο πολλές.

Οι άνθρωποι ήταν κυνηγοί, γεωργοί, βοσκοί και τεχνίτες. Ύφαιναν **υφάσματα** και έφτιαχναν πολύ λεπτά και χρήσιμα **εργαλεία**.

Έφτιαχναν κι αυτοί **μικρά αγαλμάτια, τα ειδώλια**. Θάμαζαν τη **δύναμη της Γης και των γυναικών**. Έφτιαχναν αγγεία από ψημένο πηλό. Ζωγράφιζαν τα αγγεία και τα ειδώλια με γραμμές και σχέδια.

Πάλινο ειδώλιο «κουροτρόφου», δηλαδή γυναίκας με παιδί στην αγκαλιά, από το **Σέσκλο** (ΝΝ). Η γυναίκα κάθεται σε **θρονί** και το σύνολο είναι ζωγραφισμένο με παράλληλες γραμμές και σπείρες στις περιοχές της κοιλιάς και των νώτων. Το χρώμα των γραμμών είναι μαυριδερό κατά την τυπική τεχνική της φάσης του Πολιτισμού του Διμνίου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

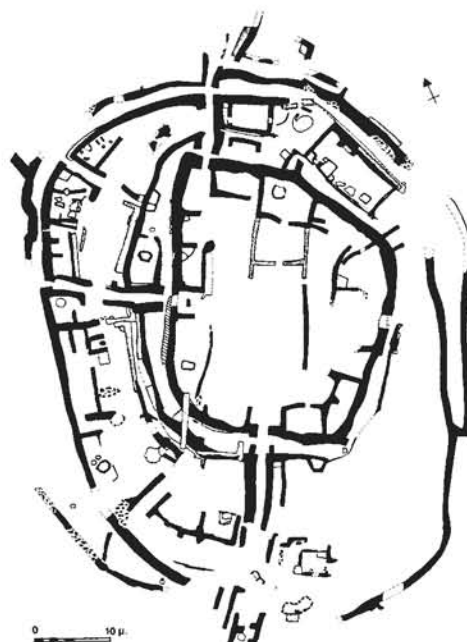
Σέσκλο

Σε ολόκληρο το **Θεσσαλικό κάμπο** έχουν βρεθεί 168 νεολιθικοί οικισμοί. Από αυτούς, οι σημαντικότεροι είναι το **Σέσκλο** και το **Διμήνι**, που βρίσκονται κοντά στο Βόλο. Το **Σέσκλο** είναι ένας από τους σπουδαιότερους νεολιθικούς οικισμούς της Ελλάδας. Υπολογίζεται ότι κατοικήθηκε από το **5250 έως το 4400 π.Χ.** Στην εποχή της ακμής του, είχε περίπου 4.000 κατοίκους. Στο κέντρο του οικισμού υπήρχε το σημαντικότερο κτίσμα, **«το μέγαρο»**, με πλακόστρωτη αυλή. Στη Θεσσαλία και στη Βαλκανική τα συστήματα προστασίας αποτελούνταν είτε από τάφρους είτε από πραγματικές οχυρώσεις.

Διμήνι

Πάνω σε ένα χαμηλό ύψωμα του εδάφους βλέπουμε **έξι αλληπάλληλους οχυρωματικούς περιβόλους** της Νεότερης νεολιθικής περιόδου κατά την οποία αναπτύχθηκε ο περίφημος **«Πολιτισμός του Διμνίου»**. Ο εσωτερικός και παχύτερος ήταν η κεντρική αυλή ενός μεγάρου, το οποίο δεσπόζει και είναι το μόνο αξιόλογο κτίσμα. Ο συνοικισμός πρέπει να ήταν γύρω από την ακρόπολη. Οι πύλες των λίθινων τειχών ήταν τοποθετημένες κατά σειρά, αλλά όχι την ίδια, ενώ ενδιάμεσα τοιχάκια έκλειναν τους στενούς διαδρόμους ανάμεσα στους περιβόλους, καθιστώντας δύσκολη την άλωση της ακρόπολης. Γενικά, η οχυρωματική εμπειρία των κατοίκων του Διμνίου φαίνεται αξιοθαύμαστη, ενώ η γενική διάταξη θυμίζει κάπως τις μυκηναϊκές ακρόπολεις.

Ανοιχτό παραμένει το θέμα του **μεγάρου** και ο προορισμός του. Το οίκημα είναι αρκετά ευρύχωρο (ολικό μήκος 11 μ. περίπου, πλάτος εσωτερικό 6 μ. περίπου) και αποτελεί τον ιδανικό τύπο του νεολιθικού μεγάρου (ανοιχτή στοά, εστίες, κίονες στο κύριο δώμα, κλειστός θάλαμος πίσω). Πιθανότατα αποτελούσε την **κατοικία του άρχοντος** αλλά ίσως ήταν και **θρησκευτικό κέντρο**. Τα λείψανα της εστίας στην αυλή ανήκαν πιθανότατα σε βωμό.

Χρήστος Τσουντας (1857-1934). Η μεγαλύτερη μορφή της πρωικής εποχής της αρχαιολογίας μας. Διαδέχθηκε το 1886 τον Σλήμαν στην έρευνα των Μυκηνών. Μεθοδικά, συστηματικά, αθόρυβα, αφοσιώθηκε στην ανασκαφή του απέραντου νεκροταφείου, των θολωτών τάφων, της ακρόπολης και των λειψάνων του ανακτόρου, των οικημάτων, των δρόμων και των υδραγωγείων. Στο εκπληκτικό ως σύνθεση και ύψος πρώτο μεγάλο έργο του **«Μυκῆναι και Μυκηναίος Πολιτισμός» (1893) έδωσε για πρώτη φορά τη γενική εικόνα του νέου πολιτισμού** συστηματοποιώντας ό,τι ασαφές είχε κληροδοτήσει ο Σλήμαν και ό,τι έφερε στο μεταξύ στο φως η έρευνα. Αργότερα, με τις ανασκαφές του στις Κυκλάδες και τις υποδειγματικές εκθέσεις του, **θεμελίωσε τον άγνωστο ως τότε «Κυκλαδικό πολιτισμό»**. Από τα πρώτα χρόνια του αιώνας μας αρχίζει τις ανασκαφές του στη Θεσσαλία. Το **Σέσκλο** και το **Διμήνι** υπήρξαν οι **μεγάλοι σταθμοί** της ερευνητικής του προσπάθειας που άνοιξαν νέους ορίζοντες στη μελέτη της ελληνικής προϊστορίας. Ονομαστό υπήρξε το βιβλίο του **«Αι προϊστορικά ακρόπολεις του Διμνίου και του Σέσκλου» (1909)**. Μεγάλος άνθρωπος και αληθινός επιστήμονας, υπήρξε σεμνός και μετρίοφρων.

Ιστορική γραμμή Νεολιθική εποχή

Στην Εγγύς Ανατολή, οι πρόσφατες έρευνες απέδειξαν ότι πρέπει να μιλάμε για μια αργή και προοδευτική διαδικασία, της οποίας οι διάφορες φάσεις εξελίχθηκαν από τη 10η ως την 6η χιλιετία: δημιουργία των πρώτων συνοικισμών, εξημέρωση φυτών και ζώων και, αργότερα, εμφάνιση νέων τεχνικών όπως είναι η λείανση της πέτρας και το πλάσιμο της κεραμικής. Πολύ έντονη αντίθεση υπάρχει μεταξύ αυτής της διαδικασίας και της αντίστοιχης εξέλιξης στο **Αιγαίο** και στα **Βαλκάνια**. Εκεί δε φαίνεται να υπάρχουν τέτοιες μεταβατικές φάσεις. Από τη στιγμή που δημιουργούν τα πρώτα τους χωριά, όλες οι ανθρώπινες ομάδες φαίνεται να κατέχουν ήδη τα **χαρακτηριστικά επιτεύγματα της Νεολιθικής**: μόνιμους οικισμούς, τροφοπαραγωγική οικονομία, τεχνικές του λειασμένου λίθου και της κεραμικής. Επειδή αυτά τα επιτεύγματα τοποθετούνται σε περιόδους μεταγενέστερες, είναι δύσκολο να αποφύγουμε το συμπέρασμα ότι οι τεχνικές αυτές γεννήθηκαν στην Εγγύς Ανατολή και ότι διαδόθηκαν από αυτόχθονες πληθυσμούς που, σε πρώτο στάδιο, εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλία και στις γειτονικές περιοχές. Η **φυσική ανθρωπολογία**, ωστόσο, δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να το αποδείξει. Η παρουσία πάντως πρωτότυπων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων σε διάφορους τομείς μας οδηγεί και σε μία άλλη υπόθεση: **Η εξέλιξη είχε τοπικό χαρακτήρα.**

6.900 και 6.400 π.Χ. αρχή της Νεολιθικής («κεραμική» φάση που ήδη αμφισβητείται)

6.600 - 5.800 π.Χ. Αρχαιότερη νεολιθική

5.900 / 5.800 - 4.800 π.Χ. Μέση νεολιθική

4.900 / 4.700 - 3.900 / 3.800 π.Χ. Νεότερη νεολιθική (πιθανόν ως το 3.000 π.Χ. περίπου, με παραδοσιακή χρονολόγηση).

Πολιτισμός Οικισμοί

Σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής περιόδου, η **ανάπτυξη της οικιστικής** χαρακτηρίζεται από μια συγκεντρωτική και **πυκνωτική τάση** που της δίνει ήδη καθαρά **μεσογειακό γνώρισμα**. Οι διαστάσεις των οικισμών ποικίλλουν: Σε ορισμένες, περιπτώσεις κερδίζουν σε μέγεθος, σε άλλες χάνουν, πιο συχνά όμως παραμένουν σταθερές και αρκετά περιορισμένες, έτσι ώστε να είναι υπερβολή να θεωρούμε ότι επρόκειτο για πόλεις.

Αρχαιότερη νεολιθική: Οι οικισμοί κτίζονται **κοντά σε ποτάμια** ή σε πηγές ή σε παραλίες (Λέρνα, Νέα Μάκρη), κατά κανόνα σε πεδινές ζώνες. Συμβαίνει ακόμη να επιλέγουν ένα χαμηλό λόφο ή βράχο στις παρυφές μιας πεδιάδας (Σέσκλο) ή μια παράκτια κοιλάδα (Κνωσός). Παντού, καθοριστικό στοιχείο είναι η γειτνίαση με **καλλιεργήσιμη γη** και νερό. Συνοικισμοί και χωριά οργανώνονται σε αραιή ή πυκνή διάταξη. **Έκταση:** Δεν ξεπερνούν τα 40 με 50 στρέμματα.

Μέση νεολιθική: Πολλοί οικισμοί παραμένουν στην ίδια θέση, ενώ άλλοι κτίζονται σε ανάλογες θέσεις. Για πρώτη φορά, εμφανίζονται **συστήματα προστασίας**, όπως τάφροι, οχυρωματικά έργα και τείχη (Διμήνι). **Έκταση:** 80 με 100 στρέμματα για χωριά με αραιή διάταξη.

Νεότερη νεολιθική: **Νέοι οικισμοί** εγκαθίστανται σε νέες τοποθεσίες (κοντά σε παραλίες, λίμνες, έλη ή ποτάμια). Παραμένουν μικροί σε έκταση, ενώ τα νέα κτίρια κτίζονται σε **πυκνή διάταξη**.

Κατοικία

Για την κατασκευή της κατοικίας του, ο νεολιθικός άνθρωπος χρησιμοποιεί **δέρματα, υφάσματα και ψάθες** που δεν άφησαν κανένα ίχνος. Ακόμη το **ξύλο** σε πολλαπλές εφαρμογές: ξυλοδεσιές, στέγη, δάπεδα, πάσσαλοι, δοκάρια, μέχρι και σανίδες. Η **πέτρα** είναι πάντοτε τοπικής προέλευσης. Σχιστόλιθοι, αβεστόλιθοι, χαλίκια, βότσαλα και φυσικές πλάκες. Το **αργιλώδες χώμα** είναι το πιο πολυχρησιμοποιημένο υλικό. Χρησιμοποιεί στην κατασκευή των **ωμοπλίνθων**, του αχυροπλού, των δαπέδων, επίσης ως **σοβάς**, ως κονίαμα και ως επικαλυπτικό υλικό.

Οι τεχνικές αυτές εφαρμόζονται ως σύνολο από την αρχή της νεολιθικής στο Αιγαίο, στη Θεσσαλία, στην Κρήτη, στην Πελοπόννησο και την Κεντρική Ελλάδα.

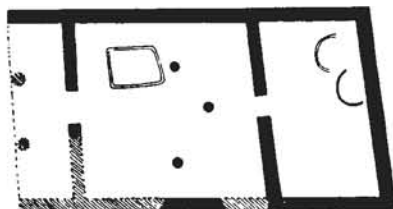
Στην Ευρώπη και τη Βαλκανική, τη Θράκη και εν μέρει τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, εφαρμόζεται η τεχνική του αχυροπλού, ενώ αργότερα αυτή υποχωρεί (κατά τη Νεότερη Νεολιθική) μπροστά στη γενικευμένη χρήση της **πλίνθου**.

Τα οπήλατα και τα βραχώδη σκέπαστρα δεν προτιμούνται στη διάρκεια της Νεολιθικής εποχής. Τις περισσότερες φορές, ο άνθρωπος ζει μέσα σε **κτισμένο σπίτι** που ο τύπος του ποικίλλει: Οι απλοί τύποι αντικαθίστανται σταδιακά από πιο σύνθετους και η εξέλιξη αυτή είναι πολύ πιο φανερή στην Κρήτη. Τα πιο απλά σπίτια είναι ημιπόγειες καλύβες (Αρχαιότερη νεολιθική). Τα **τετράπλευρα μικρά σπίτια** (4x5 μ. ως 10x10 μ.) είναι πολύ συχνά (βλ. σελιδοδείκτη στη σελ. 41 του βιβλίου του μαθητή-Νέα Νικομήδεια).

Από τους δύο κύριους τύπους οικιών, τον **καμπυλοειδή** και τον **παραλληλόγραμμο**, αγνοούμε ποια είναι η αρχαιότερη παραλλαγή. Ορισμένοι ειδικοί ισχυρίζονται ότι ο καμπυλοειδής επαναλαμβάνει, με τη χρήση στερεότερων υλικών, το σχήμα της στρογγυλής σκηνής-καλύβας των νομάδων.

Στη **Χοιροκοιτία** της Κύπρου, μια ολόκληρη πόλη περιλαμβάνει γύρω στα χίλια πέτρινα σπίτια με στρογγυλές κατόψεις, που χρονολογούνται περίπου στο 5700 π.Χ. (βλ. σελ. 38 του βιβλίου του μαθητή και σελ. 98 του βιβλίου δασκάλου).

Κατά τη Μέση νεολιθική και αργότερα, τα σπίτια αποκτούν **δύο ή τρία δωμάτια**. Ακόμη εμφανίζονται τα λεγόμενα «**μέγαρα**».

Σέσκλο - Κεντρικό μέγαρο (NN)

Όλα αυτά τα οικήματα έχουν ορισμένα στοιχεία **εσωτερικής διαρρύθμισης**: λάκκους για τη φύλαξη των τροφίμων σκαμμένους στο δάπεδο, κλειστές θήκες για αποθήκευση τροφίμων, εστίες τοποθετημένες άλλοτε σε αυλές ή στο κέντρο του κύριου δωματίου, εστίες σε κάθε δωμάτιο, φούρνους, έπιπλα, τραπέζια, κτιστά θρανία ή πεζούλια κατά μήκος ορισμένων τοίχων (χρησιμοποιούνται σαν καθίσματα και κρεβάτια), σκαμνιά, πύλινα λυχνάρια.

Ειδώλια

Μια σειρά **αντικειμένων από πηλό**, που απαντούν σε όλα τα νεολιθικά στρώματα, παριστάνουν σε μικρογραφία γνωστά **αντικείμενα ή όντα**. Τα **ομοιώματα κτιρίων** (βλ. ιστορική γραμμή) συναντώνται σε μικρό αριθμό από την Εγγύς Ανατολή μέχρι την Ευρώπη και είναι διαδεδομένα στη Θεσσαλία, Μακεδονία και Βαλκανική. Αν και χαρακτηρίζονται συνήθως ομοιώματα και **θυμίζουν ασφαλώς σπίτια**, έχουν κάποιες ιδιαιτερότητες που ξαφνιάζουν (έλλειψη πόρτας και ανοιγμάτων, κυκλικά ανοίγματα). **Άλλα αντικείμενα**, προχειροφτιαγμένα ομοιώματα, παριστάνουν εργαλεία, φούρνους, κιβώτια, καθίσματα, τραπέζια, αγγεία, τρόφιμα. Όμως, δε φαίνεται να αποσκοπούν στην ακριβή αναπαραγωγή του αντικειμένου. Τα **ζωόμορφα ειδώλια** (βλ. χάρτη) συναντώνται παντού σε όλη τη Νεολιθική και είναι κατασκευασμένα για να στέκονται. Παριστάνουν κατοικίδια ή σπανιότερα άγρια ζώα, αλλά είναι **πολύ σχηματικά** και δεν αναγνωρίζονται εύκολα.

Τι ήταν άραγε τα ομοιώματα; Οι μαθητές να σκεφτούν και ν' ανταλλάξουν απόψεις. Χρήσιμη θα ήταν η επίδειξη φωτογραφιών ή μία επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο (Αθήνα), στις αίθουσες της Νεολιθικής εποχής.

Υπάρχει όμως και **αντίλογος**: Όλα τα ειδώλια παρουσιάζουν ορισμένα **κοινά χαρακτηριστικά** (προχειροφτιαγμένα, μη αναγνωρίσιμα λόγω της σχηματικότητάς τους). Αυτά εξηγούνται αρκετά ικανοποιητικά αν επανεξεταστεί μια παλιά υπόθεση που τα θεωρεί **παιχνίδια**. Ωστόσο, μέχρι τώρα δεν έχουν βρεθεί ειδώλια ή ομοιώματα που να συνδέονται με **παιδικό τάφο**. Το ερώτημα αν τα ειδώλια έχουν **και άλλες ιδιότητες**, μυστικές, παιδαγωγικές ή και θρησκευτικές, παραμένει ανοιχτό.

Ανθρωπόμορφα ειδώλια

Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια, με ύψος που σπάνια ξεπερνά τα **15 εκατοστά**, είναι **πολύ διαδεδομένα**. Αντικατοπτρίζουν δύο βασικές τάσεις, τη **φυσιοκρατική** και τη **σχηματική**.

Οι μορφές: Όρθια ή καθιστά, γυναικεία, ανδρικά ή ακαθόριστου φύλου, σε σχήμα σταυρού ή βιολιού ή αχλαδιού. Συνήθως τους αποδίδεται **θρησκευτική αξία**: Θεωρείται ότι παριστάνουν τη **Μπτέρα-Θεά** που, όπως φαίνεται, λατρευόταν από τους προϊστορικούς λαούς στις πιο διαφορετικές περιοχές και από τις αρχαιότερες περιόδους. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στην **αριθμητική υπεροχή των γυναικείων ειδωλίων** και, κυρίως, στον υπερβολικό **τονισμό** των χαρακτηριστικών του φύλου που παραπέμπουν συμβολικά στη σημασία που απέδιδαν οι άνθρωποι στην **ανθρώπινη γονιμότητα** και σ' αυτήν των κοπαδιών και της γης.

Θρησκεία

Είναι γενικά αποδεκτό ότι τα **ειδώλια** από τη μια πλευρά και οι **ταφικές συνήθειες** από την άλλη επιδέχονται μία ή περισσότερες θρησκευτικές ερμηνείες. Το γεγονός αυτό δε σημαίνει ότι οι νεολιθικοί άνθρωποι δεν είχαν θρησκεία, αλλά ότι απλώς εμείς δεν έχουμε ακόμη **συγκεκριμένα στοιχεία** γι' αυτήν.

Οι άνθρωποι

Κυριαρχεί η άποψη ότι στους προϊστορικούς πληθυσμούς το ποσοστό θνησιμότητας ήταν μεγάλο και ότι η **μέση διάρκεια ζωής** έφτανε, το πολύ, τα **35 έτη**. Η ιστορική δημογραφία, όμως, τοποθετεί τη μέγιστη τιμή της θνησιμότητας ανάμεσα στα **60 και 69 έτη**. Οι λίγες οδοντοστοιχίες που έχουν μελετηθεί παρουσιάζουν συχνά τερηδόνα αλλά σπάνια σοβαρές οδοντικές βλάβες.

Αρθρικές παθήσεις και οστεοπόρωση είναι **ασθένειες** χαρακτηριστικές των πληθυσμών με μόνιμη εγκατάσταση (Νεολιθική εποχή) και πιθανόν σχετίζονται με την **ελκονοσία**. Για το μέγεθος και την **πυκνότητα** του πληθυσμού δεν μπορούν να γίνουν σοβαρές εκτιμήσεις.

Πρέπει να υπήρχε, όπως πιθανότατα και στο παρελθόν, **διάκριση στην εργασία** ανάλογα με το φύλο. Ακόμη διαφαίνονται και ορισμένες **κοινωνικές ανισότητες** στα ταφικά κτερίσματα που πάλι σχετίζονται με το φύλο (περισσότεροι οι πλούσιοι αντρικοί τάφοι παρά οι γυναικείοι).

Τρόπος ζωής

Ο τρόπος διαβίωσης των νεολιθικών πληθυσμών, ο οποίος βασίζεται στη **γεωργία** και την **κτηνοτροφία**, παρουσιάζει πολύ νωρίς χαρακτηριστικά που θα διατηρηθούν με **μεγάλη σταθερότητα** μέσα στο χρόνο.

Σιτάρι, κριθάρι και όσπρια αποτελούν τη βάση της φυτικής διατροφής, ενώ οι **άγριοι καρποί** αποτελούν συμπλήρωμα και συνεχίζουν να συλλέγονται (κράνα, μούρα, αχλάδια, δαμάσκηνα, σύκα, σταφύλια, κάστανα, βελανίδια, καρύδια, φουντούκια, αμύγδαλα, ψυστίκια).

Πιθανολογείται ότι ελληνικά χωριά παρασκεύαζαν **οίνο** κατά τη Νεολιθική περίοδο (όπως στα βουνά του Ζάγρου). Κουκούτσια από **άγριο σταφύλι** της Παλαιολιθικής/Μεσολιθικής περιόδου συνελέγησαν στο σπήλαιο Φράγχι της Αργολίδας. Παρόμοια ευρήματα έχουν εντοπιστεί σε διάφορες περιοχές ανά την Ελλάδα. Πιθανολογείται μια κοινή προέλευση της **αμπελουργίας** από την περιοχή του Ζάγρου ή του Καυκάσου, η οποία εξαπλώθηκε προς άλλα τμήματα της Εγγύς Ανατολής, της Ελλάδας και της Αιγύπτου κατά την Πρώιμη περίοδο του χαλκού (4000-2000 π.Χ.).

Τα **γεωργικά εργαλεία** είναι: σκαπάνες ή άροτρα λίθινα, οστέινα, από κέρατα ελαφιού, σύνθετα δρεπάνια (βλ. Βοήθημα σελ. 93).

Ως προς την κτηνοτροφία, τα **αιγοπρόβατα** κυριαρχούν, με το **βόδι** και το **χοίρο** να ακολουθούν. Το **κυνήγι** κατέχει σημαντική θέση: Ο λαγός και τα ελαφοειδή είναι περιζήτητα θηράματα. Το **ψάρεμα** επίσης: Με τα ψάρια, τα όστρεα και τα οστρακόδερμα παρέχεται ένα σημαντικό συμπλήρωμα τροφής.

Τα **όπλα** χωρίζονται σε όπλα χειρός και όπλα βολής. Τα πρώτα είναι πελέκεις, μαχαίρια κι εγχειρίδια. Τα δεύτερα αντιπροσωπεύονται από τις πολυάριθμες πύλινες σφαίρες -βλήματα σφεντόνας- που έχουν βρεθεί. Υπάρχουν ακόμη αιχμές από βέλη.

Για να προετοιμάσουν τα τρόφιμα, χρησιμοποιούν τα ίδια **εργαλεία** που έχουν και για άλλες χρήσεις. Ακόμη χρησιμοποιούν σουρωτήρια (ιθμούς), γουδιά, λίθινα τριβεία και ψούρνους.

Τα πολυάριθμα αποτυπώματα ψαθών στις βάσεις των αγγείων βεβαιώνουν την ύπαρξη της **υφασμένης ψάθας** και της ψάθας από σκοινί. Το **λινάρι** και το **μαλλί** είναι πιθανόν τα πιο γνωστά υλικά της υφαντικής.

Έχουν βρεθεί: σφοντύλια, πύλινα καρούλια (βλ. Βοήθημα σελ. 93), βαρίδια από αργαλειούς, σουβλιά και βελόνες.

Τα **πύλινα αγγεία** κατασκευάζονται με το χέρι: Είτε ζυμώνουν μέσα στην παλάμη τους έναν απλό βόλο πηλού είτε κατασκευάζουν το αγγείο πάνω σε μια βάση, επιθέτοντας, τη μια πάνω στην άλλη, στενές ταινίες πηλού. Τα πρόσθετα στοιχεία προσκολλώνται όταν αρχίζει να στεγνώνει ο πηλός. Ο γραπτός διάκοσμος γίνεται με πινέλο ή με το δάκτυλο. Τα αγγεία φίνονται σε σωρούς ή σε λάκκους, χωρίς κλίβανο.

Χρησιμοποιούνται και πολλά **σκεύη από οργανικά υλικά**, όπως το ξύλο, η πικροκολοκυθιά, ο φλοιός των δέντρων, η ψάθα, το δέρμα. Δε σώζονται φυσικά και έτοιμοι στρεβλώνεται η εικόνα που έχουμε για τον εξοπλισμό των νεολιθικών ανθρώπων.

Βασικοί τύποι σκευών: η φιάλη
ο κύαθος
ο πίθος
η πρόχους.

Τα αυτοφυή **μέταλλα** και τα μεταλλεύματα χρησιμοποιούνται ως υλικό της λιθοτεχνίας από την Αρχαιότερη νεολιθική στα Βαλκάνια και κατά τη Νεότερη νεολιθική στο Αιγαίο.

Η εμφάνιση αυτής καθεαυτής της **μεταλλουργίας** στη Νεότερη νεολιθική περίοδο είναι ένα εντελώς νέο φαινόμενο που στην κεντρική και νότια Ελλάδα φαίνεται να έχει δευτερεύουσα σημασία.

Το μόνο στοιχείο που έχουμε για την **αμφίεση**, πέρα από κάποια αποτυπώματα υφασμάτων, είναι οι οστέινες και χάλκινες περόνες. Η αγάπη, ωστόσο, για τα **κοσμήματα** μαρτυρείται από τα **βραχιόλια**, τα περιδέραια και τα περιπίτα. Κατά τη Μέση νεολιθική και Νεότερη νεολιθική χαρακτηριστικά είναι τα βραχιόλια πάνω από τον αγκώνα. Η κόσμηση έλκει τόσο τα παιδιά όσο και τους ενήλικες, άντρες και γυναίκες. Το πρώτο μεταλλικό αντικείμενο που βρέθηκε στην Ελλάδα -μια χάλκινη χάντρα- χρονολογείται γύρω στο 4700 π.Χ.

Ανταλλαγές

Η παρουσία στη Θεσσαλία, κατά τη Νεότερη νεολιθική, αγγείων παρόμοιων με αυτά από την ανατολική Μακεδονία προϋποθέτει κάποια **μορφή διακίνησης**. Ο **οψιανός της Μήλου** διακινείται ήδη από το 11.000 π.Χ. αλλά αγνοούμε τον τρόπο.

Τα παιδιά μπορούν να πλάσουν με πηλό ή πλαστελίνη παρόμοια **αγγεία** (βλ. δραστηριότητα στη σελ. 110 του βιβλίου δασκάλου). Ως βάση μπορεί να χρησιμοποιηθεί **ψάθα** (ένα ψάθινο σουπλά, για παράδειγμα) ή **φύλλα**, έτσι ώστε ν' αντιληφθούν τα αποτυπώματα που μένουν και τα οποία δίνουν χρήσιμες πληροφορίες στους αρχαιολόγους. Μπορούν επίσης να πλάσουν **ομοιώματα γνωστών αντικειμένων** τους ή ζώων ή ανθρώπων. Αν είναι από πηλό, μπορούν να τα ζωγραφίσουν με γραμμικά σχέδια, αφού στεγνώσουν.

Από το βοήθημα...

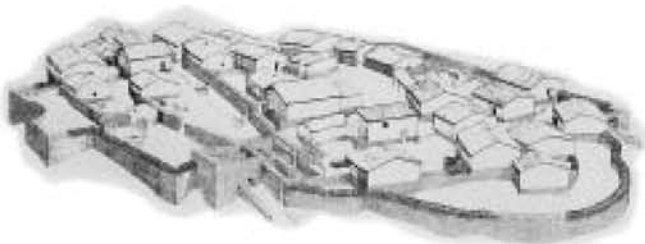
σελίδες 91 ως 94

σελίδα 92 του βοηθήματος

Εγγράρακτη παράσταση καθισμένης μορφής σε πλακαρό βότσαλο. Νεολιθική εποχή. Προέρχεται από τον οικισμό της Μαγούλας Καραμουρλάρ, ΒΔ του Βόλου. Μουσείο Βόλου.

σελίδα 93 του βοηθήματος

σχεδ-
το σχέδιο
σχεδιάζω
ο σχεδιασμός
ο σχεδιαστής
η σχεδιά

Ο νεολιθικός πολιτισμός στη Θεσσαλία ειδικά και στην Ελλάδα γενικότερα θεωρείται από τους σημαντικότερους εκφραστές της λατρείας της Μητέρας-Θεάς που κυριαρχούσε εκείνη την εποχή σε Ευρώπη, Ανατολία και Μεσόγειο, σύμφωνα με την ανθρωπολόγο Μαρίτα Γκιμπούτας. Τα περισσότερα σχέδια αποτελούν σύμβολα της θεάς (βλ. βιβλίο δασκάλου σελ. 96 και 97).

Αναπαράσταση εργαλείων Νεολιθικής εποχής. Μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε σφυγιά και καρούλια υφαντικής, ένα βέλος, λεπίδες, μία αξίνα, ένα πελέκι και ένα δρεπάνι. Μουσείο Βόλου.

15. Αίγυπτος

Οι ενόπτες καλύπτουν το **σημαντικότερο** κομμάτι της ιστορίας της Αιγύπτου, όπως αυτή φανερώνεται μέσα από τη γεωγραφική θέση και το ρόλο της στην ανάπτυξη πολιτισμού, μέσα από τους **λαούς της περιοχής** και τους **κατοίκους**, τις **ασχολίες** και τα **επαγγέλματά τους**, την **τροφή**, τα **είδη της κατοικίας**, τη **νομοθεσία** και τη **διοίκηση**, τη **γραφή**, τη **θρησκεία**, τους **μύθους**, τις **ανακαλύψεις** και τα **διάφορα επιτεύγματά τους**.

5 ή 6 διδακτικές ώρες

Το δώρο του Νείλου¹

Οι μαθητές να μάθουν:

- ότι ο **πολιτισμός** των Αιγυπτίων ήταν ένας από τους μεγαλύτερους πολιτισμούς της ανθρωπότητας
- ότι ο πολιτισμός της Αρχαίας Αιγύπτου αναπτύχθηκε στις όχθες του **ποταμού Νείλου**
- να χρησιμοποιούν και να καταλαβαίνουν τον **παγκόσμιο χάρτη**, στον οποίο να βρίσκουν την περιοχή της Αιγύπτου, την έρημο Σαχάρα και τον ποταμό Νείλο
- ότι το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών της Αιγύπτου, εκτός του ποταμού Νείλου, είναι **έρημος**.

Το μάτι του θεού Ωρου ή μάτι «ουζάτ»

Ο Ωρος ήταν γιος της θεάς Ίσιδας και του θεού Όσιρη.

Το μάτι του Ωρου αποσπάστηκε βίαια από το πρόσωπό του από το θεό της καταιγίδας Σεθ, αιώνιο εχθρό του πατέρα του. Είναι ένας συνδυασμός από ανθρώπινο και γερακίσιο μάτι και το είχαν οι αρχαίοι Αιγύπτιοι ως φυλαχτό κατά του τραυματισμού. Πίστευαν ότι προστάτευε ό,τι βρισκόταν πίσω του.

Όσις και Όσιρις
Όταν βασιλιάς της Αιγύπτου ήταν ο μεγάλος θεός Όσιρις, οι άνθρωποι ήταν χαρούμενοι και ηρεμούσαν καλά. Ο Όσιρις κατέβηκε στη γη μαζί με τη γυναίκα του, την Ίσιδα, έδωσε στους ανθρώπους το σιτάρι και τους διδάξε τη γεωργία. Ο αδελφός του Όσιρι, ο Σεθ, ζήλεσε την ειρήνη του αδελφού του. Μια μέρα ο Σεθ κάλεσε τον Όσιρι σε μια γιορτή. Δυστυχώς για τον χαρούμενο Όσιρι, ο Σεθ είχε ετοιμάσει ένα καπέλο από ποτάμι. Η Ίσιδα έβλεπε το σιτάρι και έφερε τον Όσιρι πίσω στην Αιγύπτο. Αλλά η φρόνιμη και χαρούμενη Ίσιδα, ο Σεθ, έφερε σε δύσκολη θέση τον Όσιρι. Η Ίσιδα πήρε ένορκους να τα μαζέψουν όλα για τα δαμάσκημα του αγροτικού Όσιρι. Η Ίσιδα γέννησε κρυφά το γιο της, τον Ωρο. Όταν ο Ωρος μεγάλωσε ποζάρισε με το Σεθ, τον πήρε και έγινε αυτός βασιλιάς. Λάτρευε της Αιγύπτου.

Στην Αίγυπτο οι άντρες φορούσαν κοντή φούστα και οι γυναίκες μακρύ φόρεμα. Τα παλιά δε φορούσαν καλόδουλο ρούχα. Στο καφάνι άντρες και γυναίκες φορούσαν περούνη απ' τη γασκαπύλη.

Ο Όσιρις ήταν ο υπέρτατος θεός των Αιγυπτίων με μεγάλη δύναμη. Ήταν ο μεγαλύτερος γιος της θεάς του ουρανού, Νουτ, και του θεού της γης, Γκεμπ. Μαζί με τη σύζυγό του, την Ίσιδα, και το γιο του, τον Ωρο, αποτελούσαν τη σημαντικότερη **τριάδα** του αιγυπτιακού πάνθεου.

Ο αδελφός του Σεθ (ή Σηθ) ζήλευε τον Όσιρι για τη δύναμή του και αποφάσισε να τον σκοτώσει.

Ο μύθος περιγράφει την **πανουργία** του Σεθ και πώς, τελικά, το καλό, αν και δύσκολα, κυριαρχεί στον κόσμο.

Μετά την αναμέτρηση του Όσιρι με το ζηλιάρη Σεθ ακολούθησε ο πόλεμος ανάμεσα στον Ωρο και τον κακό θείο του.

Οι άντρες φορούσαν **κοντή φούστα** (περίζωμα) και οι γυναίκες ένα **μακρύ φόρεμα** από λινό ύφασμα.

Αιγύπτιοι και Αιγύπτειες είχαν αδυναμία στα **κοσμήματα**, στο **βάψιμο** και τα **αρώματα**. Αντηλιακά λάδια και κρέμες ήταν απαραίτητα για την προστασία απ' τον καυτό ήλιο.

Τα χρώματα για τα μάτια, κυρίως πράσινο και μαύρο, ήταν πολύ χαρακτηριστικά.

¹Έτσι αποκαλούσε την Αίγυπτο ο Έλληνας ιστορικός Ηρόδοτος (484-425 π.Χ.).

Ο πολιτισμός της **Αιγύπτου** ήταν ο πρώτος της Αφρικής. Οι απαρχές του χρονολογούνται από το 4000 π.Χ. περίπου.

Στην Αίγυπτο, η **έρημος**, που ήταν άλλοτε ο τόπος κυνηγιού του παλαιολιθικού ανθρώπου, είχε από πολύ παλιά γίνει η ξεχασμένη χέρσα γη που βλέπουμε και σήμερα, ακατάλληλη να κατοικηθεί. Από το 5000 π.Χ. περίπου, ήρθαν άποικοι από την Παλαιστίνη και τη Συρία, νομάδες από τη Λιβύη και τη Νουβία, και αναπτύχθηκαν **μικρές πόλεις** στις όχθες του Νείλου. Οι κάτοικοι κατασκεύαζαν αρδευτικά κανάλια για το πότισμα των χωραφιών. Αργότερα, έφτασαν με πλοία έμποροι από το νότιο Ιράκ και εγκαταστάθηκαν εκεί.

Μετά από πολλούς αιώνες, το **3100 π.Χ.** περίπου, τα δυο βασίλεια της Άνω και Κάτω Αιγύπτου ενώθηκαν υπό την κυριαρχία του βασιλιά **Μήνη** (ή **Ναρμέρ**) με πρωτεύουσα την πόλη Μέμφιδα.

Η Αρχαία Αίγυπτος ήταν η πατρίδα του αιγυπτιακού πολιτισμού, ενός από τους μεγαλύτερους πολιτισμούς του κόσμου που πρωτοεμφανίστηκε γύρω στο 3100 π.Χ., άνθισε για πάνω από 2000 χρόνια, μέχρι το 1070 π.Χ., και τελείωσε γύρω στο 30 π.Χ. περίπου.

Αρχαίο βασίλειο

Πρωτεύουσα του αιγυπτιακού κράτους την περίοδο αυτή ήταν η Μέμφιδα. Οι Φαραώ κατόρθωσαν να επεκτείνουν την κυριαρχία τους προς τα ανατολικά, στη χερσόνησο του Σινά, και προς τα νότια.

Οι δυο πρώτες αιγυπτιακές δυναστείες διήρκεσαν από το 3100 ως το 2686 π.Χ.

Κατά την τρίτη δυναστεία (2613 π.Χ.) άρχισαν οι ταφές σε πυραμίδες.

Προς το τέλος της περιόδου ξέσπασαν εσωτερικές αναταραχές, που είχαν ως συνέπεια να εξασθενήσει η βασιλική εξουσία.

Μέσο βασίλειο

Την περίοδο αυτή, πρωτεύουσα του κράτους έγιναν οι Θήβες στην Άνω Αίγυπτο. Η Αίγυπτος έγινε και πάλι ισχυρό κράτος και οι Φαραώ φρόντισαν ιδιαίτερα για την εσωτερική οργάνωση. Βελτιώθηκαν οι καλλιέργειες και σημειώθηκε σημαντική ανάπτυξη του πολιτισμού.

Το 1680 π.Χ., ένας νομαδικός λαός που προερχόταν από την Ασία, οι Υξώς, κατέλαβαν τη χώρα και την κράτησαν εκατό περίπου χρόνια. Οι αρχηγοί τους έγιναν Φαραώ.

Νέο βασίλειο

Στα 1580 π.Χ., οι Αιγύπτιοι, με ηγέτες τους άρχοντες των Θηβών, κατόρθωσαν να διώξουν τους Υξώς. Κατέκτησαν πολλές περιοχές φτάνοντας ως τον ποταμό Ευφράτη και την Κύπρο. Αυτή είναι η περίοδος του εμπορίου και των μεγάλων έργων (ναοί και ανάκτορα).

Ο **αιγυπτιακός πολιτισμός** ήταν αξιοσημείωτος για τον **πλούτο** του και την **πνευματικότητά** του, που φαίνεται όχι μόνο στα μεγάλα μνημεία των Φαραώ αλλά και στο εξελιγμένο σύστημα διακυβέρνησης, στην εφεύρεση της αρδευσης και της εικονιστικής γραφής, στις αρχές της αστρονομίας, των μαθηματικών και της ιατρικής, στο πάνθεο και στις απόψεις περί μετά θάνατον ζωής και στη μεγάλη καλλιτεχνική ικανότητα.

Τόσο αξιοθαύμαστα είναι όλα αυτά, που ο Ηρόδοτος έγραφε παρατηρώντας την Αίγυπτο ότι «δεν υπάρχει χώρα που να περιέχει τόσα πολλά θαύματα και έργα που να αξίζουν περιγραφή».

Ιστορική γραμμή

Περίοδος	Σημαντικοί Φαραώ	Μνημεία και γεγονότα
Πρώτη δυναστική περίοδος 3100 - 2686 π.Χ.	* Μήνης (ή Ναρμέρ)	Ένωση της Αιγύπτου.
Αρχαίο βασίλειο 2686 - 2160 π.Χ.	* Ζοζέρ	Βαθμιδωτή Πυραμίδα της Σακκάρα.
	* Χοφούι (ή Χέοπας)	Μεγάλη Πυραμίδα της Γκίζας - Σφίγγα.
	* Χεφρήνης	Πρωτεύουσα η Μέμφιδα.
	* Μυκερίνος	
Πρώτη μεταβατική περίοδος 2160 - 2040 π.Χ.		Αντίπαλες οικογένειες μάχονται για την κυριαρχία στην Αίγυπτο - Παρακμή.
Μέσο βασίλειο 2040 - 1786 π.Χ.	* Αμενεμχάτ Α΄	Πρωτεύουσα οι Θήβες.
	* Σέσωστρις	Κατάκτηση της Νουβίας.
Δεύτερη μεταβατική περίοδος 1786 - 1567 π.Χ.		Οι Υξώς ελέγχουν την Αίγυπτο.
Νέο βασίλειο 1567 - 1085 π.Χ.	* Άρασις	Εκδίωξη των Υξώς.
	* Τούθμωσης	Κατάκτηση Συρίας και Παλαιστίνης.
	* Χατσεψούτ	Ναός στο Ντέιρ Ελ Μπάχρι.
	* Αμενχοτέπ Γ΄	Κολοσσιαία αγάλματα - Ναός στο Λούξορ.
	* Ακενατών	Θρησκευτική αναταραχή - Μονοθεϊσμός.
	* Τουταγχαμών	Αποκατάσταση της παλιάς θρησκείας.
	* Ραμοής Β΄	Πόλεμος με τους Χετταίους - Μάχη στο Καντές - Ναός στο Αμπύ Σιμπέλ.
Ύστερη δυναστική περίοδος 1085 - 332 π.Χ.	* Ραμοής Γ΄	
	Ασούριοι - Πέρσες - Μ. Αλέξανδρος - Πτολεμαίος - Κλεοπάτρα	

Οι μαθητές να μάθουν:

- γενικά για τον ποταμό **Νείλο** και τις ιδιαιτερότητές του
- πώς και γιατί ο **Νείλος** ήταν ο **ζωοδότης ποταμός** της Αιγύπτου.

Ο **Νείλος**, ο **μεγαλύτερος σε μήκος** ποταμός της γης, σχηματίζεται από το **Λευκό Νείλο** της **Ουγκάντα** και το **Γαλάζιο Νείλο** της **Αιθιοπίας**, που ενώνονται στο **Σουδάν**.

Η **έρημος**, την οποία ονόμαζαν «**Ερυθρά Γη**», ευνοούσε μόνο μικρές εγκαταστάσεις σε **ξεροπόταμους** και **οάσεις**. Οι Αιγύπτιοι ζούσαν στις **όχθες** του **Νείλου** ή **πλάι** σε **κανάλια** που **ξεκινούσαν** από τον ποταμό. Αυτή ήταν η «**Μαύρη Γη**» («**Κερίτ**») που πήρε το όνομά της από το **μαύρο** **λασπώδες έδαφος** στο οποίο οι **γεωργοί** **καλλιεργούσαν** τα **σπαρτά** τους.

Κάθε χρόνο και **σχεδόν** την **ίδια μέρα**, τη **15η Ιουλίου**, η **στάθμη** του ποταμού **ανέβαινε**. Μέχρι τον **Οκτώβριο** **πλημμύριζε** **σιγά σιγά** την **επίπεδη** **γη** της Αιγύπτου.

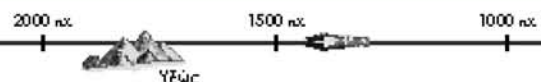
Οι **πλημμύρες** του **Νείλου** **σημάδευαν** την **έναρξη** της **χρονιάς** για τον Αιγύπτιο **γεωργό**, όταν ο **ποταμός**, **φουσκωμένος** από τα **νερά** του, **έφερε** **στρώματα** **λάσπης** στην Αίγυπτο. Το **ίδιο** το **νερό** **δεν** **είχε** **τόση** **σημασία**, **όση** το **παχύ** **στρώμα** **λάσπης** που **απλωνόταν** από την **πλημμύρα** στα **αμμώδη** **χωράφια**. Όταν τα **νερά** του **Νείλου** **υποχωρούσαν**, οι **αγρότες** **έσπερναν** **κριθάρια** και **σιτάρι**.

Κάθε χρόνο **μετρούσαν** την **άνοδο** της **στάθμης** του **νερού** με **πέτρινα** «**νειλόμετρα**».

Αιγύπτιος ευγενής που κυνηγάει πουλιά στα έλη με μπούμερανγκ. Τον **συντροφεύουν** η **γυναίκα** του, η **κόρη** του και η **γάτα** της **οικογένειας**.

Τοιχογραφία από **αιγυπτιακό τάφο** των **Θηβών**, **18η Δυναστεία**, περίπου **1400 π.Χ.**,

Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

ο ποταμός Νείλος

και το ποτάμι ήταν ο **ευκολότερος δρόμος** για να **μεταφέρουν** τα **διάφορα εμπορεύματα**.

Ο **ποταμός Νείλος** ήταν **γεμάτος ψάρια**, **πουλιά** και **ιπποπόταμους**. Με ένα **στραβό ξύλο**, το **μπούμερανγκ**, οι **κυνηγοί** **χτυπούσαν** στον **αέρα** **πάπιες** και **χήνες**.

Οι **γεωργοί** **χάρη** στο ποτάμι **έγιναν** **σιγά σιγά** **ναυτικοί**, **έμποροι**, **κυνηγοί** και **ψαράδες**.

Στην **Αφρική**, τα **παλιά χρόνια**, οι **άνθρωποι** **άρχισαν** να **χτίζουν** **μικρά χωριά** **γύρω** από το **μεγάλο ποτάμι**, το **Νείλο**.

Ήταν **γεωργοί** και **αγαπούσαν** το **ποτάμι** **γιατί** από αυτό **ζούσαν**. **Πολλές φορές** **όμως**, το **ποτάμι** **πλημμύριζε** και **κατέστρεφε** τα **χωράφια**.

Η **Αίγυπτος** **πλημμύριζε** για **πολλές εβδομάδες** **κάθε χρόνο**.

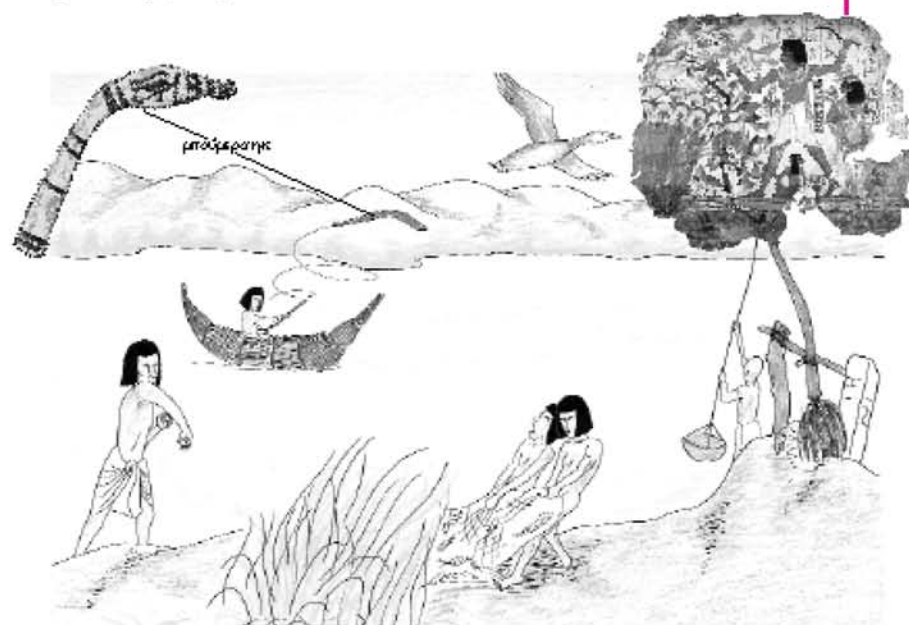
μικρά χωριά
μεγάλο ποτάμι ⇒
Νείλος
γεωργοί

πλημμύρα

εμπόριο

κυνήγι πουλιών με
μπούμερανγκ

ναυτικοί, έμποροι,
κυνηγοί, ψαράδες

Η **χρήση** του «**ιπτάμενου ξύλου**» είναι **γνωστή** από **βραχογραφίες** της **Νεολιθικής εποχής** (**5000 π.Χ.**). Ήταν **κυρίως όπλο** **κυνηγιού** για **λαγούς**, **πουλιά** και **άλλα μικρά ζώα**.

Το **μπούμερανγκ** ήταν ένα **λυγισμένο ξύλο** που **μπορούσε** να **πετάει** στον **αέρα** όταν το **έριχνε** κάποιος με **δύναμη**. Το **πετούσαν**, **στριφογύριζε** στον **αέρα** και **επέστρεφε** στον **ιδιοκτήτη**. Άλλες **φορές** το **χρησιμοποιούσαν** ως **μικρό ρόπαλο**.

Η **εφεύρεση** του **μπούμερανγκ** **αποδίδεται** στους **Αυστραλούς** αλλά η **χρήση** του **γενικεύτηκε**.

Στην **Αίγυπτο**, οι **ευγενείς Αιγύπτιοι** **χρησιμοποιούσαν** το **μπούμερανγκ** ως **όπλο κυνηγιού των πουλιών**. **Μπούμερανγκ** από **ελεφαντόδοντο** **βρέθηκαν** στον **τάφο** του **Τουταγχαμών** (**1340 π.Χ.**).

Μπούμερανγκ **έχουν βρεθεί** και στη **Μέση Ανατολή**, την **Ινδία**, την **Αμερική**, την **υπόλοιπη Αφρική** (**Καμερούν**, **Σουδάν**, **Γουινέα**, **Νιγηρία**, **Μαρόκο**, **Κανάρια νησιά**) και την **Ευρώπη** (στη **μινωική Κρήτη** **ονομαζόταν** **λαγόβολο**) στη **Σκανδιναβία**, στα **Ουράλια**, στην **Πολωνία** και στη **Γερμανία**.

Ο Νείλος ήταν **σημαντικός** για τους Αιγυπτίους για πολλούς λόγους: Έκανε το έδαφος εύφορο, έδινε νερό για **άρδευση**, ήταν τρόπος **μεταφοράς** για ανθρώπους και **εμπορεύματα**, και πρόσφερε **τροφή**.

Στα έλη του ποταμού οι Αιγύπτιοι κυνηγούσαν **αγριόπαπιες** και συνέλεγαν **λαχανικά** για τροφή, άνηθ λωτού για την παρασκευή αρωμάτων, και **παπύρους**, από τους βλαστούς των οποίων κατασκεύαζαν βάρκες, χαρτί, σανδάλια, σκοινιά και καλάθια.

Ο Νείλος ήταν επίσης **φυσικό σύνορο** προστασίας της περιοχής από επιθέσεις.

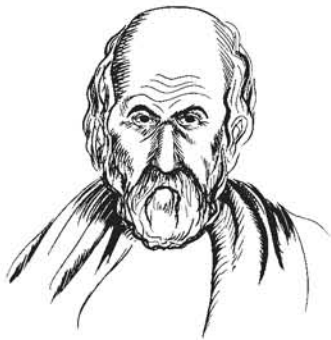
Ο Νείλος και τα κανάλια του αποτελούσαν τους κύριους δρόμους μεταφορών. Ο ποταμός ήταν πάντοτε **γεμάτος σκάφη** κάθε μεγέθους - από μικρές βάρκες μέχρι μεγάλα ξύλινα πλοία - με τα οποία μετακινούνταν οικογένειες, έμποροι, όσοι κατευθύνονταν προς τις παρόχθιες πόλεις ή τη Μεσόγειο και χτίστες που μετέφεραν ογκόλιθους και αγάλματα από τα λατομεία στους ναούς που χτίζονταν.

Στο Νείλο οι Αιγύπτιοι κυκλοφορούσαν με πλοίαρτα. Στα μακρινά ταξίδια οι πλούσιες οικογένειες έπαιρναν επιπλέον και μια μικρή βάρκα, στην οποία μαγείρευαν.

Επειδή οι όχθες του Νείλου ήταν κατελιμμένες συνεχώς από τα αρχαία χρόνια ως σήμερα, οι περισσότερες αρχαίες αιγυπτιακές πόλεις και τα χωριά βρίσκονται βαθιά σε αλληπάλληλα επίπεδα εδάφους και δεν μπορούν να ερευνηθούν αρχαιολογικά. Παρ' όλ' αυτά, τα απομεινάρια του χωριού Ντέρ-Ελ-Μεντίνα στις Θήβες και η βασιλική πρωτεύουσα Ακετατέν (γνωστή σήμερα ως Ελ-Αρμνά), ανάμεσα στις πόλεις Μέμφιδα και Θήβες, έχουν δώσει ένα σημαντικό αριθμό στοιχείων για τα **χωριά** και τις **πόλεις** της αρχαίας Αιγύπτου.

Οι περισσότερες κοινότητες φαίνεται ότι αναπτύχθηκαν χωρίς τυπικό σχέδιο και είχαν συχνά τείχη για προστασία. Περιείχαν διάφορες κοινωνικές τάξεις.

Περιοχές με μεγάλα αρχοντικά και ήσυχους κήπους έρχονταν σε αντίθεση με άλλες, στις οποίες ζούσαν φτωχότεροι άνθρωποι σε μικρότερες κατοικίες που ξεχωρίζαν μεταξύ τους με στενά δρομάκια.

Ο **Ηρόδοτος** (484-425 π.Χ.) ήταν Έλληνας ιστορικός, γνωστός κι ως «πατέρας της Ιστορίας».

Γεννήθηκε στην Αλικαρνασσό (σημερινό Μπόντρουμ, Τουρκία). Ταξίδεψε σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο και έγραψε την Ιστορία του. Το έργο του αυτό αργότερα χωρίστηκε σε εννιά βιβλία, στα οποία έδωσαν οι μαθητές του ως τίτλους τα ονόματα των εννιά Μουσών.

Οι μαθητές, αφού μελετήσουν καλά το χάρτη της Αιγύπτου και βρουν πού υπάρχουν βουνά και πεδιάδες, μπορούν να φτιάξουν ένα ομοίωμα της κοιλάδας του Νείλου με πλαστελίνη πάνω σε ένα σκληρό χαρτόνι, όπου θα διακρίνονται τα σημαντικότερα χιονισμένα βουνά της Ανατολικής Αφρικής και η Μεσόγειος θάλασσα. Έτσι θα γίνουν κατανοητά τα ονόματα της Άνω και Κάτω Αιγύπτου. (Ένα βέλος μπορεί να δείχνει την κατεύθυνση της ροής του ποταμού Νείλου.)

Οι μαθητές να μάθουν:

- τη σχέση ποταμού και Αιγυπτίων και τον τρόπο άρδευσης των χωραφιών τους
- για την ένωση της Αιγύπτου από το βασιλιά Μήνη (ή Ναρμέρ).

Γύρω στο 5000 π.Χ., νομάδες βοσκοί άρχισαν να εγκαθίστανται στις όχθες του Νείλου. Με την εγκατάστασή τους σε χωριά, μερικοί έγιναν γεωργοί (σιτάρι, κριθάρι) και άλλοι ασχολήθηκαν με την αγγειοπλαστική, άλλοι με το κυνήγι, άλλοι με τη διοίκηση, ενώ ορισμένοι έγιναν ιερείς.

Σταδιακά τα χωριά άρχισαν να συνεργάζονται, συνειδητοποιώντας πως η αλληλοβοήθεια για τον έλεγχο της ετήσιας πλημμύρας θα είχε ως αποτέλεσμα καλή σοδειά για όλους.

Στην αρχή, η περιοχή των 965 χιλιομέτρων κατά μήκος του Νείλου ήταν διαιρεμένη σε δύο χώρες, την Άνω και την Κάτω Αίγυπτο.

Η Κάτω Αίγυπτος ήταν κυρίως το Δέλτα του Νείλου. Ήταν περιοχή αραιοκατοικημένη και τη χρησιμοποιούσαν για βοσκή των κοπαδιών.

Η Άνω Αίγυπτος ήταν η συνέχεια του ποταμού και χωριζόταν σε τέσσερις μικρότερες περιοχές: τον ποταμό, την κοιλάδα με τις πλημμύρες, την άνω έρημο και την κάτω έρημο.

Η περιοχή κοντά στον πρώτο καταρράκτη του Νείλου λεγόταν Ελεφαντίνη.

Νότια της Ελεφαντίνης εκτεινόταν η Νουβία.

Η Άνω Αίγυπτος είχε σύμβολο το σπαθόχορτο¹ και προστάτιδα τη θεά των σιτηρών, ενώ η Κάτω Αίγυπτος είχε σύμβολο τη μέλισσα και προστάτιδα μια γυπόμορφη θεά.

Η πρωτεύουσα της Άνω Αιγύπτου ήταν η πόλη Θήβες και ο βασιλιάς της φορούσε λευκή κορόνα (στέμμα), ενώ η πρωτεύουσα της Κάτω Αιγύπτου ήταν η πόλη Μέμφιδα και ο βασιλιάς της φορούσε κόκκινη κορόνα.

Η ένωση της Αιγύπτου ήταν το μοναδικό σημαντικό γεγονός της αιγυπτιακής ιστορίας της εποχής του Αρχαίου βασιλείου.

Ο Μήνης (ή Ναρμέρ) θεωρήθηκε ο βασιλιάς της ένωσης της χώρας. Όλοι όμως οι βασιλιάδες των δύο πρώτων δυναστειών έπρεπε συνεχώς να πολεμούν εναντίον σημαντικών αντιπάλων κατά μήκος του Νείλου.

τοσαντούφ

Ο Νείλος πρόσφερε άφθονο νερό στους Αιγυπτίους. Με ένα ειδικό σύστημα, το **τοσαντούφ**, οι γεωργοί έπαιρναν νερό από το ποτάμι για να ποτίζουν τα χωράφια τους.

Οι σημαντικοί λαόετα χρησιμοποιούσαν αυτό το τοσαντούφ.

Πριν ξεχειλίσσει ο Νείλος, οι αγρότες έσκαβαν χαντάκια για να κατευθύνουν το νερό στα χωράφια τους.

Χρησιμοποιούσαν ένα έξυπνο μηχανήμα, το τοσαντούφ ή σα-ντούφ, για να βγάλουν το νερό απ' το ποτάμι και να το διοχετεύσουν στα χωράφια τους.

Το τοσαντούφ είχε ξύλο-μοχλό με κουβά στη μια πλευρά και αντίβαρο στην άλλη.

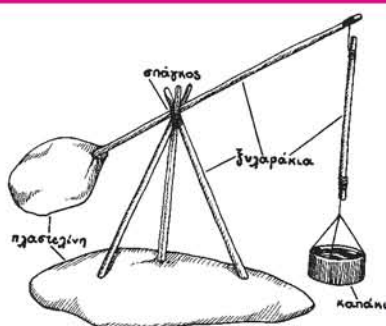
δύο περιοχές
δύο βασιλίδες
Άνω Αίγυπτος
Νοτιάδα
Κάτω Αίγυπτος
Δέλτα του Νείλου

Τα πρώτα χωριά της Αιγύπτου τα έχτισαν γεωργοί. Αυτά σιγά σιγά ενώθηκαν και έγιναν δύο **κράτη**, δύο **περιοχές** με δύο **βασιλίδες**: το κράτος της **Άνω** (=Πάνω) **Αιγύπτου** στο Νότιο (στην **πεδιάδα**), που ο βασιλιάς του φορούσε **άσπρη** κορόνα, και το κράτος της **Κάτω Αιγύπτου** στο Βορρά (στο **Δέλτα του ποταμού Νείλου**), που ο βασιλιάς του φορούσε **κόκκινη** κορόνα.

Νουβία
ένωση
Μέμφιδα
πρωτεύουσα

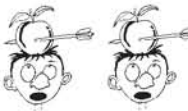
Πιο νότια ήταν η περιοχή της **Νουβίας**. Ο πιο γνωστός βασιλιάς ήταν ο **Μήνης**, που **ένωσε** τις **δύο περιοχές** και έκανε την πόλη **Μέμφιδα** **πρωτεύουσα** του βασιλείου του. Μετά το Μήνη, βασιλιάς έγινε ο **γιος** του και μετά ο **εγγονός** του. Αυτό συνεχίστηκε και για τα επόμενα χρόνια.

Οι μαθητές μπορούν να οκεφτούν και να κατασκευάσουν ένα δικό τους μικρό σα-ντούφ (ή τοσαντούφ) από άχρηστα υλικά (π.χ. καπάκια, οδοντογλυφίδες, ξυλάκια, σπάγκους, κ.ά.). Ως συνδετική ύλη μπορούν να χρησιμοποιήσουν πλαστελίνη, μπλου ταγκ, κόλλα ή σπάγκο.

¹σπαθόχορτο = φυτό με φύλλα σε σχήμα σπαθιού

Οι γοναίους δεν
μπορούσαν να
βγάλουν πορτί.
Εξ αυτού η
Χριστιανική
προπαγάνδα
αντί φασί
ποιήσε και
ψευδίστη
βελτίωση.

Οι φαραώ

Ο βασιλιάς της Αιγύπτου ονομαζόταν **φαραώ**. Οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι ο θεός **Ήλιος-Ρα** ήταν ο πρώτος βασιλιάς.

Ζοζέρ

Ο Ζοζέρ, που ήρθε στην εξουσία γύρω στο 2650 π.Χ., παρήγγειλε στο μεγάλο του αρχιτέκτονα Ιμχότεπ να χτίσει την **πρώτη πυραμίδα** στην έρημο. Πρόκειται για μια κατασκευή με βαθμιδωτές πλευρές, σαν σκαλοπάτια, και είναι ένα από τα πρώτα μεγάλα πέτρινα οικοδομήματα. Η πυραμίδα αυτή ήταν το πρώτο σύμβολο της βασιλικής δύναμης και της θεϊκής προέλευσης της βασιλείας.

Χέοπας

Ο Χέοπας βασίλεψε από το 2575 π.Χ. περίπου. Από τότε η Αίγυπτος γίνεται ένα αυστηρά συγκεντρωτικό κράτος. Ως σύμβολο της απόλυτης εξουσίας του ο Χέοπας έχτισε τη **Μεγάλη Πυραμίδα στην Γκίζα**. Είναι η μεγαλύτερη από όλες τις πυραμίδες και ίσως το σπουδαιότερο οικοδόμημα του αρχαίου κόσμου.

Χατσεψούτ

Η βασίλισσα Χατσεψούτ βασίλεψε στο διάστημα 1503 - 1482 π.Χ. Αρχικά, θα κυβερνούσε ως αντιβασιλίσα για λογαριασμό του ανήλικου θετού γιου της, Τούθμωσ Γ'. Όμως κατέλαβε την εξουσία για τον εαυτό της κι έγινε η **πρώτη γυναίκα ηγεμόνας** στην Αρχαία Αίγυπτο.

Τούθμωσ Γ'

Ο Τούθμωσ Γ' κυβέρνησε στο διάστημα 1504-1450 π.Χ. Με τις διαδοχικές **εκστρατείες** του διπλασίασε την έκταση της αιγυπτιακής αυτοκρατορίας.

Ακενατών

Ο Ακενατών βασίλεψε στο διάστημα 1379- 1362 π.Χ. Υποστήριζε τη **λατρεία ενός μοναδικού θεού**, του θεού Ήλιου Ατόν. Μαζί με τη σύζυγό του, τη βασίλισσα Νεφερτίτη, απαγόρευσαν όλους τους άλλους θεούς.

Το πραγματικό του όνομα ήταν Αμενχотеπ ο Δ'. Άλλαξε την πολυθεϊστική θρησκεία των Αιγυπτίων σε μονοθεϊστική με τη λατρεία του θεού Ατόν. Άλλαξε το όνομά του σε Ακενατών για να συνδεθεί με το θεό Ήλιο.

Τουταγχαμών

Ο Τουταγχαμών ήταν αδελφός του Ακενατών και βασίλεψε το διάστημα 1361 - 1352 π.Χ. Αυτός ήταν που αποκατέστησε τους υπόλοιπους αιγυπτιακούς θεούς μετά το θάνατο του Ακενατών.

Ο Τουταγχαμών βασίλεψε μόνο εννιά χρόνια και πέθανε, υπό μυστηριώδεις συνθήκες, στα δεκαοχτώ του χρόνια.

Η ανακάλυψη του τάφου του στις 26 Νοεμβρίου 1922 και τα σχεδόν 5.000 εκθαμβωτικά έργα τέχνης, που ήρθαν στο φως κατά τις ανασκαφές που κράτησαν δέκα χρόνια, προκάλεσαν αίσθηση.

Ο αρχαιολόγος Χάουαρντ Κάρτερ περιέγραψε την ανακάλυψη του **μοναδικού αυτού άθικτου τάφου** της Αιγύπτου ως εξής:

Με χέρια που έτρεμαν έκανα μια τρύπα στον τοίχο. Το σκοτάδι ήταν πηχτό. Αφού μεγάλωσα λίγο την τρύπα, έβαλα ένα κερί και κοίταξα μέσα στο θάλαμο. Στην αρχή δεν μπορούσα να δω τίποτα. Ο ζεστός αέρας που έβγαινε από το θάλαμο έκανε τη φλόγα να τρεμοπαίζει. Μόλις όμως τα μάτια μου συνήθισαν το φως, λεπτομέρειες από το εσωτερικό του θαλάμου άρχισαν να ξεπροβάλλουν σιγά σιγά μέσα από την ομίχλη. Παράξενα ζώα, αγάλματα και χρυσός, παντού η λάμψη του χρυσού. Έμεινα άφωνος από την κατάπληξη. Ο λόρδος Κάρναβον ρώτησε γεμάτος αγωνία: 'Μπορείς να δεις τίποτα;' Οι μόνες λέξεις που μπόρεσα να αρθρώσω ήταν: 'Ναι, υπέροχα πράγματα'.

Ραμσής Β'

Ο Ραμσής Β' ήταν φαραώ επί εβδομήντα έξι χρόνια, από το 1304 ως το 1237 π.Χ. περίπου. Έχτισε πολλά μνημεία και ναούς, τους οποίους διακόσμησε με **κολλοσιαία αγάλματα** του εαυτού του.

Το 1290 π.Χ., ο Ραμσής πολέμησε κατά της Συρίας, της Παλαιστίνης και των Χετταίων. Η τελική αναμέτρηση με τους Χετταίους έγινε το 1285 π.Χ. στο Καντές της Συρίας. (Βλέπε στο βοήθημα, σελ. 109.)

Χέοπας

Τούθμωσ Γ'

Ακενατών

Χατσεψούτ

Οι φαραώ κυβερνούσαν στην Αίγυπτο γύρω στα 3000 χρόνια. Ήταν ισχυροί και θεωρούνταν **θεοί-μόνάρχες**.

Ως ζωντανός θεός, ο φαραώ ζούσε αρκετά **απομονωμένος** από τους άλλους ανθρώπους.

Οι βασιλικές οικογένειες έκαναν γάμους μεταξύ τους για να μην έχουν επιρροή με «κοινούς» ανθρώπους. Παράδειγμα, ο Τούθμωσς ο ΙΙ γύρω στο 1500 π.Χ. παντρεύτηκε την αδελφή του, τη **Χατσεψούτ**.

Οι Αιγύπτιοι τιμούσαν τη μνήμη των φαραώ χαράζοντας επιγραφές σε **οβελίσκους**.

Οι οβελίσκοι είναι **πέτρινες στήλες** με τετράγωνη διατομή, που λεπταίνει προς τα πάνω.

Οι Αιγύπτιοι έστηναν ζεύγη οβελίσκων στις εισόδους των ναών. Στις τέσσερις πλευρές τους χάραζαν **ιερογλυφικά** με τα επιτεύγματα των φαραώ ή με αφιερώσεις στους θεούς. Η κορυφή είχε σχήμα πυραμίδας και συμβόλιζε το έδαφος όπου είχε σταθεί ο θεός Ήλιος όταν δημιουργούσε το σύμπαν.

Στη διάρκεια της βασιλείας του φαραώ **Ακενατών**, η Αίγυπτος εγκατέλειψε τον παραδοσιακό πολυθεϊσμό για τη λατρεία ενός μόνο θεού, του **Ατών**. Αυτό ήταν ένα επαναστατικό βήμα, προάγγελος του **εβραϊκού μονοθεϊσμού**. Υποστηρίζεται ότι απ' αυτόν πήραν οι Εβραίοι το θεό τους.

Ο Ακενατών ήταν γιος του φαραώ Αμενχοτέπ Γ'. Ανέβηκε στο θρόνο ως Αμενχοτέπ Δ' αλλά άλλαξε το όνομά του σε Ακενατών προς τιμή του Ατών. Έχτισε μια νέα πρωτεύουσα, την Ακενατών, όπου κυβέρνησε με τη γυναίκα του **Νεφερτίτη**.

Η νέα θρησκεία δεν κράτησε πολύ. Ο διάδοχός του, ο **Τουταγχαμών**, επέστρεψε στην παλιά πρωτεύουσα, τις Θήβες, και οι Αιγύπτιοι στράφηκαν ξανά στον πολυθεϊσμό.

Το 1922 ανακαλύφθηκε ο περίφημος τάφος του Τουταγχαμών στην **Κοιλάδα των βασιλέων**. Περιείχε πάμπολλα αντικείμενα, από έπιπλα και μουσικά όργανα μέχρι κοσμήματα, που υποτίθεται ότι θα χρησιμοποιούσε ο φαραώ στη μεταθανάτια ζωή. Πολλά είναι από **ατόφιο χρυσάφι** ή στολισμένα από φύλλα χρυσού. Το εσωτερικό φέρετρό του μικρού βασιλιά είναι φτιαγμένο από ενενήντα κιλά συμπαγή χρυσό.

Χεφρήνος

Ραμοΐς Β'

Τουταγχαμών

* Οι μαθητές μπορούν να φτιάξουν, να σχεδιάσουν ένα δικό τους αλφάβητο με εικόνες και να γράψουν μηνύματα με αυτό.

* Οι Αιγύπτειες νύφες για χιλιάδες χρόνια διακοσμούσαν τα χέρια τους με σχέδια από χρώμα χένα¹.

Τα παιδιά μπορούν να σχεδιάσουν το χέρι τους σε ένα χαρτί ή χαρτόνι, να το κόψουν και να το διακοσμήσουν με σχέδια της αρεσκείας τους.

¹χένα= είδος θάμνου της περιοχής από τη Β. Αφρική ως την Ινδία. Από τα φύλλα και τον φλοιό του παράγεται ένα κοκκινοκίτρινο χρώμα που χρησιμοποιείται για τη βαφή μαλλιών, χεριών, νυχιών κ.λπ.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τους Φαραώ και τα δημιουργήματά τους
- για σημαντικά μνημεία της Αρχαίας Αιγύπτου.

Οι τάφοι των ευγενών, συμπεριλαμβανομένων των πυραμίδων, χτίζονταν σε απόσταση από τις κατοικημένες περιοχές.

Το γεγονός ότι τα μεγάλα αιγυπτιακά μνημεία αυτής της περιόδου είναι τάφοι δείχνει τη σημασία που έδιναν οι Αιγύπτιοι στη μεταθανάτια ζωή.

Η διατήρηση του φυσικού σώματος ήταν σημαντική και οδήγησε στις πρώτες προσπάθειες **μυμιοποίησης** (ταρίχευσης).

Πλούσιοι Αιγύπτιοι επίσης διακοσμούσαν τους τάφους τους με ζωγραφισμένα αντίγραφα και αγάλματα του εαυτού τους. Αυτά είχαν συγκεκριμένα χρώματα: κίτρινο για τις γυναίκες και κόκκινο για τους άντρες.

Οι τάφοι των Αιγυπτίων δέχονταν αρχικά τις μούμιες των βασιλιάδων φαραώ μαζί με τα προσωπικά τους αντικείμενα. Οι πρώτοι αυτοί τάφοι πριν τις πυραμίδες λέγονταν **μασταμπά** και ήταν χτισμένοι οι μισοί μέσα στη γη.

Κολοσσιαίο άγαλμα του φαραώ Ακενατών, 1353-1337 π.Χ., Μουσείο Λούβρο, Παρίσι.

ο Ακενατών

Ο ναός του Ραμσή τον Δεύτερον στο Αμπύ Σιμπέλ είχε στην είσοδό του αγάλματα που φερόντο να είναι ύψους 20 μέτρα.

η Νεφερτίτη

ναός στο Λούξορ

Η Σφίγγα ήταν ένα τέρας με γυναικείο ή ανδρικό πρόσωπο, ανθρώπινη φωνή, σώμα λιονταριού και φαραώ ποσάκι. Για τους αιγυπτίους η Σφίγγα ήταν φύλακας.

Χρωματισμένη προτομή της βασίλισσας Νεφερτίτης, Εθνικό Μουσείο, Βερολίνο.

Η Σφίγγα είναι ένα τεράστιο πέτρινο άγαλμα στο δρόμο προς την Πυραμίδα του Χεφρήνου.

Στην Αίγυπτο εικονιζόταν με κεφάλι άνδρα και σώμα λιονταριού, συμβόλιζε τη δύναμη και το πνεύμα του φαραώ. Ήταν ένα ήσυχο πλάσμα που όμως αγρίευε όταν ο βασιλιάς απειλούνταν απ' τους εχθρούς του.

Στην ελληνική μυθολογία, η Σφίγγα ήταν γυναικείο τέρας που στάλθηκε από τους θεούς για να τιμωρήσει τους Θηβαίους. Βλέπε και το μύθο του Οιδίποδα (βοήθημα σελ. 101 και 102).

Η πιο γνωστή Σφίγγα είναι η **Μεγάλη Σφίγγα στην Γκίζα** με μήκος 73 μέτρα. Σκαλίστηκε για το φαραώ Χεφρήνα και φρουρούσε το δρόμο προς την πυραμίδα του.

Ο ναός του θεού Άμμωνα-Ρα στο Λούξορ, 1417-1379 π.Χ.

Ο ταφικός ναός της βασίλισσας Χατσεψούτ στο Ντέιρ-Ελ-Μπάχρι. Είναι μισός σκαλισμένος στο βράχο και μισός ελεύθερα χτισμένος. Έχει τρία επίπεδα και δύο ράμπες που οδηγούν στο ιερό, στο εσωτερικό του βράχου.

Ανάγλυφη πλάκα όπου εικονίζεται ο φαραώ Μυκερίνος με τη θεά-αγελάδα Άθωρ και έναν άλλο θεό.

μνημεία

Πολλά μνημεία της Αρχαίας Αιγύπτου, όπως οι τάφοι, οι ναοί και τα αγάλματα, υπάρχουν ακόμη δίπλα στο Νείλο.

ο ναός της Χατσεψούτ

η θεά Άθωρ

ο φαραώ Μυκερίνος

είδος θεός

¹φαρμίτης = πέτρωμα αποτελούμενο από συγκολλημένους κόκκους άμμου.

Μνημεία και πυραμίδες

Η κατασκευή των μεγάλων μνημείων της αρχαίας Αιγύπτου γινόταν συνήθως κατά τη διάρκεια της πλημμύρας του Νείλου, όταν η ενασχόληση με τη γεωργία ήταν αδύνατη. Δε χτίζονταν, όπως πολλοί πίστευαν, από ομάδες σκλάβων που δούλευαν κάτω από πίεση.

Οι **πυραμίδες** χτίζονταν όχι μόνο κατά διαταγή του φαραώ αλλά και από τη **μεγάλη πίστη** των Αιγυπτίων στη **μεταθανάτια ζωή**.

Μεγάλες ποσότητες πέτρας λαξεύονταν και μεταφέρονταν από ομάδες αντρών στο Νείλο και φορτώνονταν σε πλοία. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι χρειάζονταν είκοσι χρόνια για να χτιστεί μια πυραμίδα, πιθανόν με ομάδα 20.000 εργατών. Η κατασκευή τέτοιων μεγάλων μνημείων προϋπέθετε μεγάλη προσπάθεια.

Η εργασία στις πυραμίδες αποτελούσε κι ένα **είδος πληρωμής της φορολογίας**, κυρίως για τους φτωχότερους που δεν είχαν κάποιου είδους παραγωγή. Η κατασκευή των ναών, με τις τεράστιες κολόνες, τα αγάλματα και τους οβελίσκους από γρανίτη, λευκόλιθο ή πιο σπάνια από αλάβαστρο, ήταν επίσης μια αρκετά σκληρή εργασία. Η πέτρα σε κομμάτια που ζύγιζαν μέχρι και 800 τόνους λαξευόταν σε λατομεία, ούτως ώστε να γίνει πιο εύκολα η μεταφορά της, και έπαιρνε την τελική της μορφή στο μέρος όπου θα χτιζόταν ο ναός.

Η μορφή του τάφου ως **πυραμίδας** στην Αίγυπτο εφαρμόστηκε από την **Πρώτη δυναστεία** (2950-2770 π.Χ.) στην αργιλώδη αρχιτεκτονική των μασταμπά. Από αυτήν τη μορφή τάφου αναπτύχθηκε από την Τρίτη δυναστεία (2635-2620 π.Χ.) σταδιακά ο φαραωνικός τάφος.

Δημιουργήθηκε πρώτα η βαθμιδωτή πυραμίδα ή αλλιώς ο «μασταμπά με βαθμίδες». Η γεωμετρία της πυραμίδας στη συνέχεια τροποποιήθηκε, στην αρχή της Τέταρτης δυναστείας, για τον τάφο του φαραώ Σνοφρού, και εξελίχτηκε τότε στη γυρτή πυραμίδα.

Η πυραμίδα εξελίχτηκε σε γιγάντιο βασιλικό τάφο από τους διαδόχους του Σνοφρού, το Χέοπα, το Χεφρήνα και το Μυκερίνο.

Πυραμίδες ως βασιλικοί τάφοι χτίζονταν μέχρι το τέλος του Μέσου βασιλείου (1873 π.Χ.).

Εργασία των μαθητών (πρότζεκτ) στον ηλεκτρονικό υπολογιστή

Οι μαθητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν μια ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια ή ένα ηλεκτρονικό βιβλίο Ιστορίας (σε οπτικό δίσκο - CD-ROM) ώστε να ψάξουν πληροφορίες για το συγκεκριμένο πολιτισμό και τα χαρακτηριστικά του.

Ο δάσκαλος μπορεί να δείξει στα παιδιά πώς θα τυπώσουν με τον εκτυπωτή (printer) πάνω σε χαρτί ή διαφάνεια αυτά που βρήκαν.

Οι μαθητές μπορούν να δουλέψουν σε ομάδες χρησιμοποιώντας λογισμικό επεξεργαστή κειμένου (π.χ. Word, Text, WordPad, κ.ά.) για να παρουσιάσουν τα ευρήματά τους γραμμένα. Τα κείμενα μπορούν να παισιωθούν με φωτογραφίες από το βιβλίο του μαθητή ή άλλες πηγές (φωτοτυπία).

Αν υπάρχει σαρωτής (scanner), σύνδεση στο Διαδίκτυο (Internet) ή λογισμικό με σχέδια (clip arts), μπορούν με τη βοήθεια του δασκάλου να σώσουν και ναβάλουν στα κείμενά τους φωτογραφίες, δικά τους σχέδια ή μικρά έτοιμα σχέδια και καρικατούρες.

Τα δεδομένα αυτά (κείμενο, εικόνες) μπορούν να εισαχθούν - πάντα με τη βοήθεια των δασκάλων - σε λογισμικό παρουσίασης πολυμέσων (multi-media presentation, π.χ. PowerPoint) και να παισιωθούν με μερικά ψηφιακά αρχεία όπου τα παιδιά θα έχουν "γράψει" με το μικρόφωνο τις φωνές τους.

Επίσης, τα δεδομένα αυτά, όταν ολοκληρωθεί το εκπαιδευτικό σχέδιο, μπορούν να εισαχθούν σε σελίδες του Διαδικτύου (web sites).

Αυτή είναι ιδέα ενός φιλόδοξου εκπαιδευτικού σχεδίου σε ηλεκτρονική μορφή και οι μαθητές που θα χρησιμοποιήσουν για πρώτη φορά λογισμικό χρειάζονται μεγάλη βοήθεια και υποστήριξη από το δάσκαλο!

Η ζωή στην Αίγυπτο

Οι μαθητές να μάθουν:

- πώς ήταν τα **σπίτια** των αρχαίων Αιγυπτίων
- για την **καθημερινή ζωή** των αρχαίων Αιγυπτίων.

Το τυπικό **αιγυπτιακό σπίτι** ήταν χτισμένο από **τούβλα**, φτιαγμένα από πηλό και άχυρα, και οι τοίχοι του ήταν ασπρισμένοι για διακόσμηση αλλά και για λόγους υγιεινής. Τα πατώματα ήταν γενικά από συμπυκνωμένο πηλό καλυμμένο με **ψάθινα χαλιά** για να εμποδίζουν τη δημιουργία σκόνης. Τα συνηθισμένα σπίτια αποτελούνταν από 3 ως 7 δωμάτια, χώρους εργασίας στο ισόγειο και μια σκάλα που οδηγούσε σε ένα μικρό χώρο πάνω από τα υπνοδωμάτια, στη σκεπή, που τον χρησιμοποιούσαν ως κουζίνα. Τα **παράθυρα** ήταν συνήθως **μικρά** για να κρατούν το φως του ήλιου και το θερμό αέρα έξω από το σπίτι.

Τα σπίτια των πλουσίων ήταν πολυτελή με περισσότερα από 60 ή 70 δωμάτια και περιτειχισμένους κήπους γεμάτους με συκομουριές για σκιά. Αυτά τα σπίτια είχαν κι άλλους χώρους: εργασίας, καθιστικά στον πρώτο όροφο, πιθανόν και κάποιο χαρέμι, και υπνοδωμάτια στο δεύτερο όροφο. Το μπροστινό δωμάτιο έβλεπε κατευθείαν στο δρόμο και περιείχε σε μια γωνία ένα ιερό ή ένα κρεβάτι τοκετού. Το δεύτερο ή κύριο δωμάτιο ήταν ψηλότερο και είχε στον τοίχο μια κόγχη που χρησίμευε ως ιερό. Πίσω ήταν το υπνοδωμάτιο από τη μια μεριά και από την άλλη ένας διάδρομος-εργαστήριο, μια σκάλα προς την οροφή και μια σκεπαστή αυλή, η κουζίνα, μ' ένα πιθάρι για τη φύλαξη των σιτηρών και ένα πύλινο φούρνο για το ψήσιμο του ψωμιού.

Στο πίσω μέρος μερικών σπιτιών υπήρχε κατώγι όπου αποθήκευαν τα κεραμικά σκεύη. Οι τοίχοι και τα δάπεδα στα κεντρικά δωμάτια ήταν μερικές φορές σοβατισμένα και συχνά είχαν τοιχογραφίες.

Το μέγεθος και η εμφάνιση του σπιτιού στην αρχαία Αίγυπτο εξαρτιόνταν από τον πλούτο της οικογένειας και την τοποθεσία του κτιρίου.

σπίτι φτωχού Αιγυπτίου

Η ζωή στην Αίγυπτο

Οι **φτωχότεροι** Αιγύπτιοι ζούσαν σε σπίτια χτισμένα από **τούβλα** που τα είχαν ψήσει στον ήλιο. Είχαν τρία ή τέσσερα δωμάτια.

κατοικίες των Αιγυπτίων

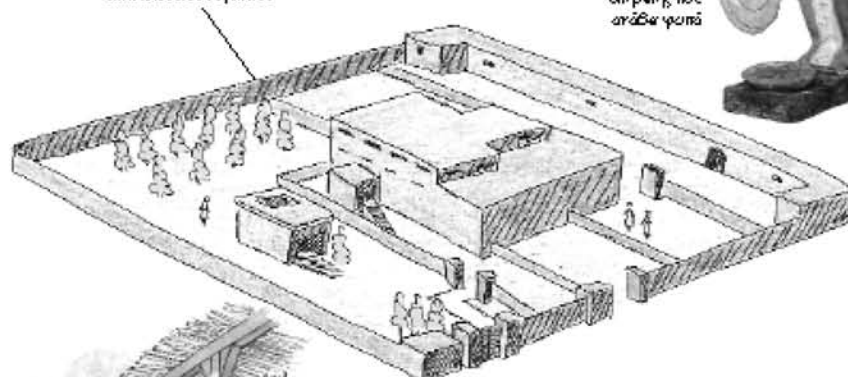
Οι πλούσιοι Αιγύπτιοι ζούσαν σε **μικρά** σπίτια.

Οι **πλούσιοι** είχαν **μεγάλα** σπίτια χτισμένα στη σκιά, με μεγάλους τοίχους γύρω τους.

Πίσω από το πλούσιο σπίτι ζούσαν οι **δούλοι**. Εκεί ήταν και οι **στάβλοι** με τα **άλογα**.

Οι πλούσιοι Αιγύπτιοι γίνονταν **γραφείς** και **κερείς**, ενώ οι φτωχοί γίνονταν **γεωργοί**, **κυνηγοί**, **αγγειοπλάστες** και **τεχνίτες**.

σπίτι πλούσιου Αιγυπτίου

επαγγέλματα

στάβλος με άλογα

Τα **λίγα έπιπλα** του σπιτιού ήταν απλά στο σχέδιο. Συνήθως είχαν χαμηλά ξύλινα σκαμνάκια με τρία ή τέσσερα πόδια.

Οι Αιγύπτιοι αγαπούσαν την οικογενειακή ζωή. Τους άρεσαν πολύ τα παιχνίδια: ζάρια, κότσια, ντάμα και «μεχέν», ένα παράξενο παιχνίδι που έμοιαζε κάπως με το «φιδάκι» που παίζουμε σήμερα.

Έκαναν γεύματα όπου μικρές ορχήστρες και χορεύτριες έπαιζαν για να διασκεδάσουν τους καλεσμένους. Οι μουσικοί έπαιζαν άρπα, λαούτο και φλογέρα. Οι τραγουδίστριες συνόδευαν τις μελωδίες με κρόταλα που τα έλεγαν σείστρα.

Υπηρέτης που ανάβει φωτιά

Η φωτιά, εκτός από το μαγείρεμα, πρόσφερε και το σημείο συγκέντρωσης και θέρμανσης των υπηρετών που μαζεύονταν και συζητούσαν.

Οι **στάβλοι** με τα άλογα βρίσκονταν στο πίσω μέρος του σπιτιού.

Τα **άλογα** τα έφεραν στην Αίγυπτο οι **Υξώς**¹ γύρω στο 1700 π.Χ. (βλέπε και σελ. 63 του βιβλίου μαθητή και αντίστοιχες σελίδες βιβλίου δασκάλου) και από τότε τα ζώα αυτά συνέβαλαν στην ανάπτυξη ισχύος και ευημερίας.

¹Υξώς ή Υκώς = νομαδική φυλή που εισέβαλε στην Αίγυπτο και την εξουσίασε για δύο περίπου αιώνες.

Κοινωνική δομή

Η **πυρηνική οικογένεια** (γονείς και παιδιά) ήταν η ιδρυτική κοινωνική μονάδα της αρχαίας Αιγύπτου.

Ο **πατέρας** ήταν υπεύθυνος για την οικονομική στήριξη της οικογένειας και η **μητέρα** επέβλεπε το νοικοκυριό και την ανατροφή των παιδιών. Παρόλο που τα Αιγυπτίόπουλα είχαν παιχνίδια, αφιέρωναν πολύ χρόνο στην προετοιμασία για την ενηλικίωση. Για παράδειγμα, τα παιδιά των αγροτών ακολουθούσαν τον πατέρα τους στο χωράφι ή τα παιδιά των τεχνιτών βοηθούσαν τους γονείς τους στο εργαστήριο. Τα πιο προνομιούχα παιδιά εκπαιδεύονταν για να γίνουν γραφείς ή στρατιωτικοί.

Η διαβάθμιση της αιγυπτιακής κοινωνίας παριστάνεται με το παρακάτω τριγωνικό σχήμα:

Οι **φαραώ** συχνά είχαν πολλές συζύγους αλλά μόνο μια από αυτές ήταν η βασίλισσα. Αν πέθαινε ο φαραώ και τα παιδιά του ήταν πολύ νέα, τότε αρχηγός γινόταν η βασίλισσα.

Κάθε περιοχή είχε τον κυβερνήτη της. Οι επικεφαλής των μεγάλων υπουργείων φρόντιζαν για την κεντρική διοίκηση, το στρατό, τα οικονομικά και την άρδευση των χωραφιών.

Ο αρχιγραφέας και το επιτελείο του αναλάμβαναν τη βασιλική αλληλογραφία.

Κάθε χωριό είχε τους **τεχνίτες** του. Οι τεχνίτες ζωγράφιζαν τους τάφους ή έφτιαχναν όπλα. Άλλοι ύφαιναν ωραία λινά υφάσματα. Ώριζαν τη μόδα και το ντύσιμο.

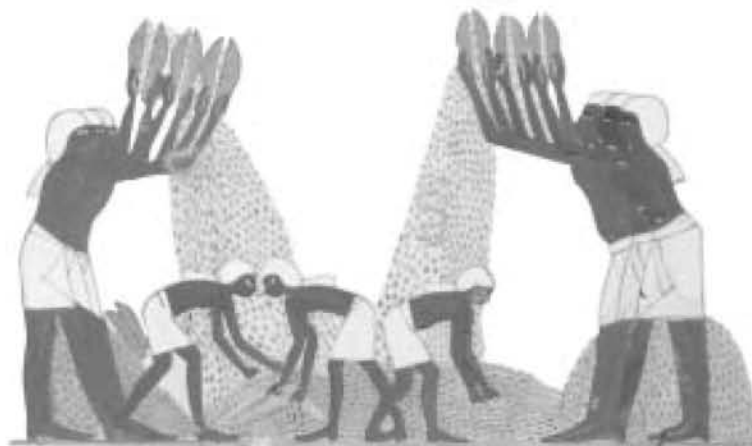
Στην Αίγυπτο, κατά τις πρώτες δυναστείες, μπορούμε ν' αναγνωρίσουμε μόνο δύο τάξεις, την κυβέρνηση και τον κυβερνούμενο. Ο **φαραώ**, ως θεός, ήταν ξεχωριστό ον, ασύγκριτα ανώτερο από κάθε θνητό. Από αυτόν **πήγαζαν** και όλοι οι **νόμοι του κράτους**. Αλλά, ο φαραώ, ως κυβερνήτης, είχε αναπόσπαστα δεμένη μαζί του μια τάξη αξιωματούχων στους οποίους θα μπορούσαν να ανατεθούν οι εκτελεστικές λειτουργίες της διοίκησης.

Μια επίσημη απογραφή της 18ης Δυναστείας διαιρούσε το λαό της Αιγύπτου σε «στρατιώτες, ιερείς, βασιλικούς δουλοπάροικους και όλους τους χειροτέχνες».

Υπήρχαν και **σκλάβοι**, αλλά ήταν ξένοι, αιχμάλωτοι πολέμου.

Στις προνομιούχες τάξεις ανήκαν οι **ευγενείς**, που ήταν σύμβουλοι του φαραώ, **αξιωματούχοι** της διοίκησης του αιγυπτιακού κράτους ή αξιωματικοί του στρατού, και οι **ιερείς**, που είχαν μεγάλη δύναμη. Επίσης, ήταν και οι **βασιλικοί υπάλληλοι**, που κατείχαν διάφορες θέσεις στη διοίκηση. Ανάμεσά τους ξεχώριζαν οι **γραφείς**.

Τις κατώτερες τάξεις αποτελούσαν οι **αγρότες**, οι **τεχνίτες** και οι **βιοτέχνες** των πόλεων, καθώς και οι **δούλοι**.

Η **διατροφή** των Αιγυπτίων διέφερε ανάλογα με την **κοινωνική τους θέση**. Η βασική τροφή των χωρικών ήταν τα **δημητριακά**, με τα οποία έφτιαχναν ψωμί που το έφηναν σε ανοιχτούς φούρνους. Με τη μαγιά του ψωμιού έφτιαχναν και **μπύρα**, το αγαπημένο τους ποτό.

Οι Αιγύπτιοι αγαπούσαν το καλό φαγητό και ποτό. Οι πιο πλούσιοι έπιναν κρασί.

Οι Αιγύπτιοι έτρωγαν φρούτα και λαχανικά, όπως σύκα, ντομάτες, κρεμμύδια, σκόρδα, κ.ά. Έτρωγαν όμως και κρέας, ιπποπόταμους, κουνέλια, γαζέλες, ψάρια, πουλιά, βοοειδή, στρουθοκαμήλους, κ.ά.

Το ψωμί, επίσης, τους ήταν πολύ αγαπητό.

Προετοιμάζαν το φαγητό τους με διάφορους τρόπους, όπως ψητό, βραστό, τηγανητό ή στο φούρνο. Το μαγείρεμα, τις περισσότερες φορές, γινόταν στις τάρατσες των οπιτιών γιατί ήταν επικίνδυνο να γίνει μέσα.

Η επεξεργασία του παπύρου

Το είδος αυτό γραφικής ύλης της Αιγύπτου προερχόταν από το φυτό πάπυρος που φύτρωνε στα έλη του Νείλου.

Αφού μάζευαν τους βλαστούς αυτού του φυτού, οι Αιγύπτιοι τους **καθάριζαν** από το εξωτερικό περίβλημα και **έκοβαν** τον πυρήνα σε λωρίδες.

Οι λωρίδες αυτές **μουσκεύονταν** σε νερό για να αποβάλουν εντελώς τα σάκχαρά τους. Στραγγίζονταν οι λωρίδες και τοποθετούνταν **σε μορφή πλέγματος** κάτω από ένα βαρύ αντικείμενο μέχρι να στεγνώσουν. Όσα σάκχαρα είχαν μείνει, κολλούσαν τις λωρίδες μεταξύ τους. Στο τέλος, **έτριβαν** με μια πέτρα ή ξύλο **την επιφάνεια** του χαρτιού για να γίνει απαλή. Τώρα, ήταν έτοιμο προς χρήση.

Χάρη στο φυτό αυτό, οι κάτοικοι της Κάτω (Βόρειας) Αιγύπτου προμηθεύονταν καύσιμη ύλη (από τις ρίζες), φάρμακα, ενδύματα, τρόφιμα (το στέλεχος), μελάνι, σχοινιά, καραβόπανα, καλάθια, κ.ά. Ακόμα και πλοία κατασκευάζονταν από κορμούς παπύρων τους οποίους ένωναν μεταξύ τους με σχοινιά από το ίδιο το φυτό. Δένοντάς το σφιχτά, προκαλούσαν την έκχυση μιας κολλώδους ουσίας, χάρη στην οποία επιτυγχάνονταν η αδιάβροχη συγκόλληση των κορμών του φυτού.

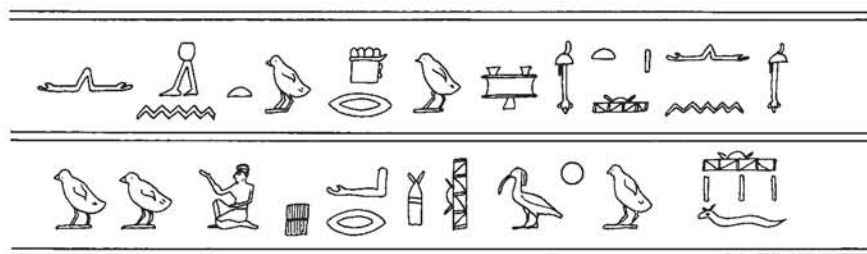
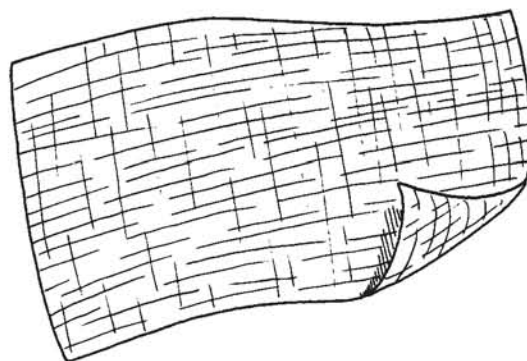
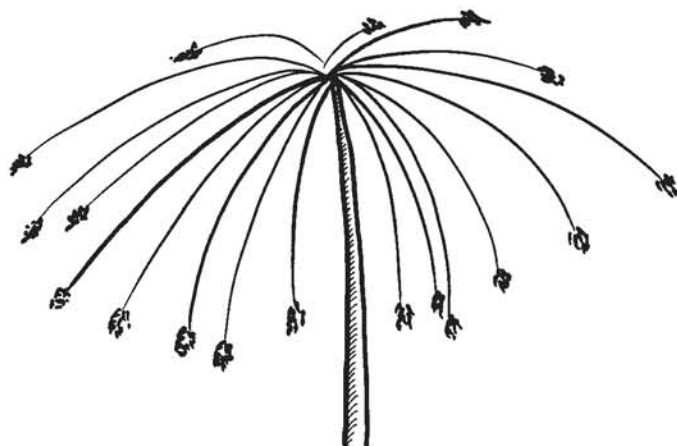
Λίγοι Αιγύπτιοι διάβαζαν κι έγραφαν, γι' αυτό και οι γραφείς ήταν επιφανή πρόσωπα. Ένα καθήκον τους ήταν η καταγραφή των φόρων.

Τα έσοδα από τους φόρους προορίζονταν για τη συντήρηση της αυλής του φαραώ και για τις ταφικές τελετές.

Οι **γραφείς** έγραφαν σε ξύλινες πινακίδες ή σε παπύρους με πινέλα ή πένες από καλάμι. Είχαν προνόμια, όπως απαλλαγή από τους φόρους και την εργασία στην ανέγερση μνημείων.

Οι γραφείς στέλνονταν σε όλη την Αίγυπτο για να επιβλέπουν τη συγκομιδή καθώς και την κατασκευή ναών. Άλλοτε συμμετείχαν σε εκστρατείες στην έρημο για ανεύρεση πολύτιμων υλικών.

Η ανάπτυξη της γραφής συνδέθηκε με την εμφάνιση και επέκταση των πρώτων πόλεων. Η ανάγκη για την ύπαρξη διοικητικών αρχείων έδωσε το ερέθισμα για την εμφάνιση των ιερογλυφικών.

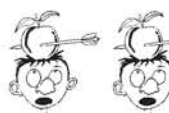
* Στο βιβλίο των μαθητών υπάρχει περιγραφή, μαζί με διαγράμματα, της διαδικασίας με την οποία οι Αιγύπτιοι έφτιαχναν τα φύλλα παπύρου.

Οι μαθητές μπορούν να μελετήσουν την περιγραφή και τα διαγράμματα προσεκτικά και στη συνέχεια να γράψουν ένα σύνολο από οδηγίες με τίτλο: «Πώς να φτιάξεις φύλλα από πάπυρο». Οι μαθητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν στις οδηγίες αυτές τα ρήματα σε προστακτική έγκλιση, π.χ. Καθάρισε τη φλούδα..., κ.λπ.

* Έρευνα από τους μαθητές:

«Τι άλλο έφτιαχναν οι αρχαίοι Αιγύπτιοι από το φυτό πάπυρος;»

* Να σκεφτούν και να συζητήσουν οι μαθητές σχετικά με τα επαγγέλματα της αρχαίας Αιγύπτου. Ποια επαγγέλματα ασκούσαν από παλιά οι άνθρωποι; Ποια από αυτά τα συναντάμε στους αρχαίους Αιγυπτίους; Ποια έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα και ποια όχι;

Οι μαθητές να μάθουν:

- για την αρχαία αιγυπτιακή γραφή, τα **ιερογλυφικά**
- για την πίστη τους στη **μεταθανάτια ζωή**
- για τη διαδικασία διατήρησης του σώματος του νεκρού, την **ταρίχευση** ή **μουμιοποίηση**
- για τις περίφημες **αιγυπτιακές μούμιες**
- για τους τάφους των φαραώ, τις **πυραμίδες**, ως ένα από τα **επτά θαύματα** του αρχαίου κόσμου.

Οι Αιγύπτιοι έτρεμαν στην ιδέα ότι μια μέρα ο κόσμος θα πάψει να υπάρχει.

Πίστευαν ότι η ζωή συνεχίζεται και μετά θάνατον και γι' αυτό διατηρούσαν τα σώματα των νεκρών με μια διαδικασία, τη **μουμιοποίηση** ή **ταρίχευση**. Η λέξη «**μούμια**» είναι αραβική και σημαίνει «σώμα διατηρημένο σε πίσσα».

Αφαιρούσαν τα εσωτερικά όργανα του νεκρού εκτός από την καρδιά.

Με ένα μαχαίρι από πυρόλιθο έκαναν μια τομή στην αριστερή πλευρά του σώματος κι έβγαζαν το συκώτι και τους πνεύμονες. Τα ξέραιναν και τα αποθήκευαν σε τέσσερα αγγεία, τα **κανωπικά αγγεία**. Ήταν διακοσμημένα με μορφές θεών ή με τη μορφή του νεκρού.

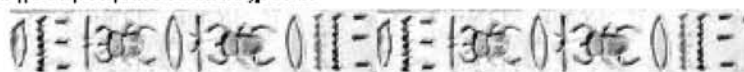
Έπλεναν το σώμα με μπαχαρικά και φοινικόκρασο και το σκέπαζαν με ένα ειδικό αλάτι, που το έλεγαν **νίτρο**, για να ξεραθεί. Παραγέμιζαν στη συνέχεια το σώμα με μπαχαρικά, φύλλα, πριονίδι ή και επιδέσμους για να επανέλθει στο παλιό του σχήμα και το κάλυπταν με ένα ρετινί για να γίνει αδιάβροχο.

Στο τέλος, τύλιγαν τη μούμια με **επιδέσμους** από χοντρό λινό ύφασμα και την τοποθετούσαν μέσα σε ξύλινο φέρετρο. Έτσι το σώμα θα διατηρούνταν και θα παρέμενε αναλλοίωτο.

Το πιο σημαντικό ήταν το «**κα**» ενός ανθρώπου, για το οποίο πίστευαν ότι είναι το διπλό πνεύμα του σώματος και μπορούσε να ξαναφέρει το σώμα στη ζωή. Ένα άλλο πνεύμα που επιζούσε ήταν το «**μπα**» του ανθρώπου, που είχε σώμα γερακιού και το κεφάλι του νεκρού.

Η συναρπαστική ιστορία της Αιγύπτου άρχισε με τη **γραφή** που ονομάστηκε **ιερογλυφική**, δηλαδή **ιερά σκαλισμάτα**. Έτσι την ονόμασε ένας σπουδαίος Έλληνας ιστορικός, ο **Ηρόδοτος**, όταν αυτός πήγε στην Αίγυπτο τα παλιά χρόνια.

γραφή
ιερογλυφική
= ιερά σκαλισμάτα

Η γραφή αυτή είχε, αντί για λέξεις, **εικόνες**. Οι Αιγύπτιοι, δηλαδή, ζωγράφιζαν ό,τι ήθελαν να πουν. Έγραφε καλά όποιος ήξερε να χρησιμοποιεί πάνω από **εφτακόσιες** εικόνες.

εικόνες

Οι Αιγύπτιοι είχαν **πολύ καλή οργάνωση** στη ζωή τους. Ό,τι έκαναν το έγραφαν.

Ο **θάνατος** για τους Αιγύπτιους δεν ήταν το τέλος της ζωής γιατί πίστευαν στην **αιώνια ζωή**. Πίστευαν ότι ο θάνατος ήταν μόνο μια πόρτα σε μια άλλη ζωή. Έπρεπε να κρατήσουν το σώμα του νεκρού όπως ήταν. Βρήκαν, λοιπόν, έναν τρόπο να κάνουν τα σώματα **μούμιες**.

θάνατος

αιώνια ζωή

μουμιοποίηση

Πίστευαν ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να πάρουν μαζί τους ό,τι χρειαζόνταν βάζοντάς τα μέσα στους **τάφους** τους.

Οι **πρώτοι τάφοι** των Αιγυπτίων ήταν **υπόγειοι** και φτιαγμένοι από τούβλα.

Μετά άρχισαν να χτίζουν μεγάλους βασιλικούς τάφους, τις περίφημες **πυραμίδες**, για τους φαραώ και τις οικογένειές τους.

πρώτοι τάφοι

πυραμίδες

Οι **πυραμίδες** της Αιγύπτου ήταν ένα από τα **επτά θαύματα του τότε κόσμου**. Τις **πυραμίδες** δεν τις **έχτισαν δούλοι**.

επτά θαύματα του κόσμου

κτλ. ανθρωπος φοβάται το χέρι, αλλά ο χέρι φοβάται τις πυραμίδες.
Αραβική Παροιμία

Το ημερολόγιο της Ελεφαντίνης¹

Χαράχτηκε γύρω στο 1450 π.Χ. σε ένα ναό στην Ελεφαντίνη. Αναφέρει τις **προσφορές** που έκαναν κάθε χρόνο οι Αιγύπτιοι στους θεούς, τη μέρα που έβγαινε το αστέρι Σόθις (Σείριος²).

Το φέρετρο μιας τέρειας που υπηρετούσε το θεό Άρμωνα. Είναι επιχρυσωμένο για να είναι εντυπωσιακότερο. Βρετανικό Μουσείο.

Θήκη μούμιας της Τακχεν-μές από το Ντίρ-Ελ-Μπάχι. 700 - 650 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο.

Κανωπικά αγγεία

Βρετανικό Μουσείο

Τα καλύμματα των κανωπικών αγγείων είχαν τη μορφή των γιών του θεού Ώρου.

Ο Ιομέτι, το ανθρώπινο κεφάλι, φύλαγε το συκώτι του νεκρού.

Ο Ντουαμουτάφ, το τσακάλι, φύλαγε το στομάχι.

Ο Κερπεσενουέφ, το γεράκι, φύλαγε τα έντερα.

Και ο Χάπι, ο πίθηκος, φύλαγε τους πνεύμονες.

Η παροιμία αυτή των Αράβων υποδηλώνει το δέος που προκαλούσαν και συνεχίζουν να προκαλούν οι Πυραμίδες της Αιγύπτου στους ανθρώπους. Γι' αυτό και θεωρήθηκαν ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου.

¹ Ελεφαντίνη Νήσος = ιστορικό νησάκι του Νείλου κοντά στον Ασουάν.

² Σείριος = το πιο λαμπρό αστέρι.

Οι μαθητές να μάθουν για τις **πυραμίδες**, τον τρόπο χτισίματός τους, τη **χρήση** τους.

Οι **Πυραμίδες** της Αιγύπτου ήταν ογκώδεις **βασιλικοί τάφοι**, χτισμένοι στην άκρη της ερήμου πάνω απ' την κοιλάδα του Νείλου. Ήταν τα ταφικά μνημεία των πρώτων φαραώ. Είχαν τετράγωνη βάση, τέσσερις κεκλιμένες τριγωνικές πλευρές κι έναν εσωτερικό ταφικό θάλαμο. Η κατασκευή τους απαιτούσε πολλά χρόνια. Αφού ολοκληρώνονταν οι ταφικές τελετουργίες, η πυραμίδα σφραγιζόταν ώστε να μην κλαπούν τα πολύτιμα κτερίσματα.

Η Τρίτη δυναστεία των Αιγυπτίων βασιλιάδων ξεκίνησε δυναμικά: Ο 2ος βασιλιάς της δυναστείας, ο Ζοζέρ, έγινε τόσο ισχυρός ώστε να ελέγχει όλη τη χώρα, που στο μεταξύ είχε αποκτήσει πολλά πλούτη από την εξέλιξη της γεωργίας. Αυτή η περίοδος, από το 2650 π.Χ.-2134 π.Χ., το Αρχαίο Βασίλειο, ήταν η πιο πλούσια και δημιουργική περίοδος της αιγυπτιακής ιστορίας. Αυτή την εποχή χτίστηκαν όλες οι πυραμίδες.

Η αύξηση του πληθυσμού και του πλούτου επέτρεψε στους βασιλιάδες να αποδώσουν ατέλειωτες ώρες εργασίας και μεγάλη ποσότητα υλικών σ' αυτά τα μνημεία.

Στην Αίγυπτο, οι πρώτες πυραμίδες χτίστηκαν γύρω στο 2630 π.Χ. Πιθανόν προήλθαν από το **μασταρνά**, έναν χαμηλό, παραλληλόγραμμο τάφο με επίπεδη οροφή, χτισμένο από τούβλα και αργότερα από πέτρες. Αυτοί σταδιακά αυξήθηκαν σε μέγεθος και πολυπλοκότητα και άρχισαν να μοιάζουν με μεγάλα σκαλοπάτια. Έτσι διαμορφώθηκε η **βαθμιδωτή πυραμίδα**. Το πρώτο τέτοιο μνημείο που χτίστηκε ήταν αυτό για τον ίδιο το Ζοζέρ. Η Πυραμίδα του Ζοζέρ ονομάστηκε βαθμιδωτή γιατί επρόκειτο για έξι βάσεις διαφόρων μεγεθών, η μια πάνω στην άλλη.

Η Πυραμίδα του Ζοζέρ με τις έξι βαθμίδες της (σκαλοπάτια) είναι το αρχαιότερο μεγάλο λίθινο κτίσμα που σώζεται. Ο Ζοζέρ ήταν αρχιερέας του θεού-Ήλιου και η πυραμίδα ήταν η σκάλα μέσω της οποίας θα ανέβαινε στη λέμβο του θεού-Ήλιου που διέπλεε τον ουρανό.

Αφού δεν υπήρχαν χείματα εκείνη την εποχή, οι άνθρωποι πλήρωναν τους **φάρους** στο βασίλειό, το **φαραώ**, με τη δουλειά τους. Χρησιμοποιούσαν **σκοινιά** από **πάπυρο** για να τραβούν τις πέτρες. Για να τις ανεβάσουν έκαναν **ράμπες** από χώμα.

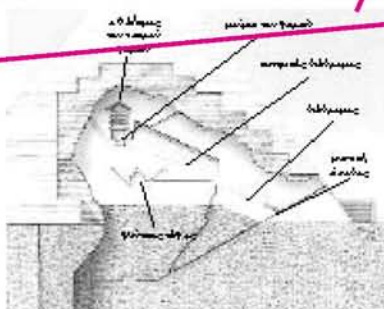
Οι **εργάτες** των πυραμίδων έκοβαν πρώτα ίσες τις πέτρες. Μετά, τις κουβαλούσαν με **βάρες** εκεί που έπρεπε. Τις έσερναν πάνω σε **χώμα** και **ξύλα** και τέλος, τις ανέβαζαν με **ράμπες** πάνω στις πυραμίδες.

χρυσή μάσκα

Τις βασιλικές μούμιες τις έβαζαν μέσα στις πυραμίδες με μια **χρυσή μάσκα** στο πρόσωπο του νεκρού φαραώ, που έδειχνε πώς έμοιαζε.

Η **είσοδος** στις πυραμίδες ήταν **μυστική**. Οι διάδρομοι, που οδηγούσαν στο δωμάτιο του νεκρού φαραώ, ήταν κλειστοί για τους κλέφτες.

Η Βαθμιδωτή Πυραμίδα του Ζοζέρ.

Το εσωτερικό μιας πυραμίδας
Λεπτομέρειες στην επόμενη σελίδα.

Η νεκρική μάσκα του νεαρού φαραώ Τουταγχαμών έχει τη μορφή του θεού Όσιρη. Είναι φτιαγμένη από φύλλα χρυσού. Έχει ύψος 54 εκατοστά και ζυγίζει πάνω από 10 κιλά.

Βαθμιδωτή πυραμίδα.

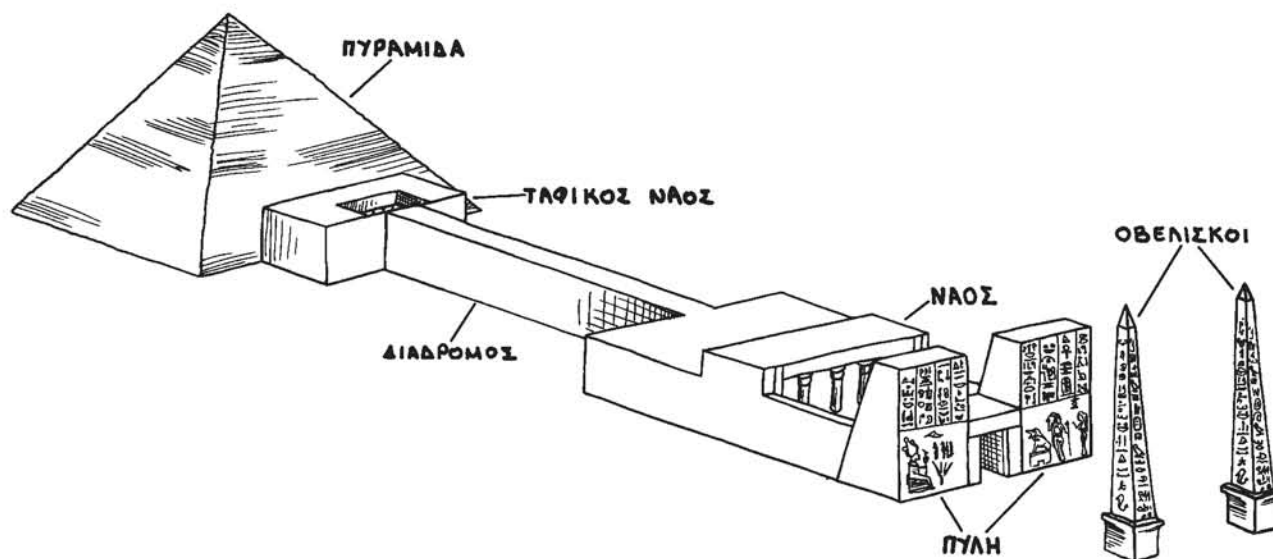

Οι πιο γνωστές πυραμίδες ήταν αυτές που χτίστηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου του Παλαιού Βασιλείου (2650 π.Χ. - 2150 π.Χ.) απέναντι από τη Μέμφιδα. Ήταν αυτές που είχαν τα σώματα των φαραώ Χέοπα, Χεφρήνου και Μυκερίνου στην **Γκίζα**, κοντά στο σημερινό Κάιρο.

Η μεγαλύτερη χτίστηκε στην Γκίζα για το βασιλιά **Χέοπα** (Χουφούι), περίπου το 2550 π.Χ., από κομμάτια ασβεστόλιθου που ζύγιζαν 2,5 τόνους το καθένα. Είχε ύψος 148 μ. και 2300 ογκόλιθους. Οι ασβεστόλιθοι προέρχονταν από τις γύρω περιοχές, τμήματα όμως στο εσωτερικό ήταν από γρανίτη της περιοχής του Ασουάν, 800 χλμ. μακριά, κατά μήκος του ποταμού Νείλου.

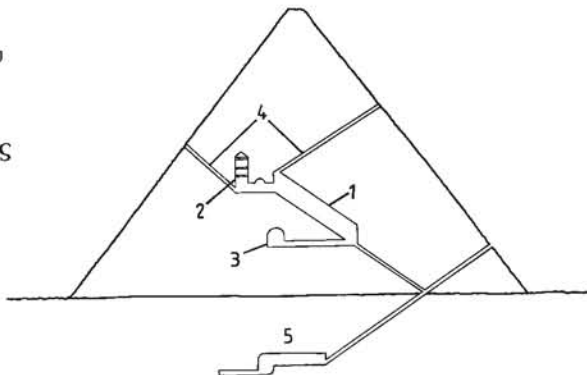
Οι πυραμίδες της αρχαίας Αιγύπτου ήταν συνήθως τμήμα ενός συνόλου κτιρίων γνωστού ως «**ταφικό σύμπλεγμα**». Ένα συνηθισμένο ταφικό σύμπλεγμα αποτελείτο από την κύρια πυραμίδα, μικρότερες πυραμίδες (για τις γυναίκες των φαραώ), ένα ταφικό ναό και ένα διάδρομο που έφτανε μέχρι το ποτάμι συνήθως ή σε κάποια πύλη με οβελίσκους.

Οι πυραμίδες χτίζονταν από αγρότες (αντιπροσώπευαν το 90% του πληθυσμού της Αιγύπτου) που δούλευαν κάτω από την επίβλεψη ικανών χτιστών. Αυτό ήταν ένα είδος πληρωμής των φόρων προς τους φαραώ.

Ο τρόπος που χτίζονταν οι πυραμίδες δεν είναι εντελώς επιβεβαιωμένος. Όταν διάλεγαν το μέρος όπου θα χτιζόταν η πυραμίδα -πάντα στη δυτική όχθη του Νείλου- γινόταν έλεγχος στο έδαφος. Ο προσανατολισμός της πυραμίδας γινόταν από αστρονόμους. Τότε άρχιζε το χτίσιμο. Οι ογκόλιθοι τοποθετούνταν στη σειρά και έφτιαχναν διάφορα επίπεδα, ενώ χτίζονταν και τα εσωτερικά μέρη της πυραμίδας. Στη συνέχεια, ράμπες βοηθούσαν την ανάβαση των ογκόλιθων. Ο τελευταίος ογκόλιθος γυαλιζόταν για να αντανακλά το φως του ήλιου και του φεγγαριού.

- 1 διάδρομος
- 2 ο θάλαμος του φαραώ (ταφικός θάλαμος)
- 3 Ο θάλαμος της βασίλισσας
- 4 αεραγωγοί
- 5 ψεύτικος θάλαμος

Το εσωτερικό των αιγυπτιακών πυραμίδων αποτελείτο από διαδρόμους που οδηγούσαν σε δωμάτια, χτισμένα είτε υπόγεια είτε βαθιά μέσα στην πυραμίδα. Σε ένα από αυτά τα δωμάτια βρισκόταν το σώμα του φαραώ με τα χιλιάδες κοσμήματα και δώρα. Οι διάδρομοι είχαν σχεδιαστεί πολύπλοκοι και κάποιοι οδηγούσαν σε αδιέξοδα. Αυτό γινόταν για να εμποδίσει τους διαρρήκτες που προσπαθούσαν να μπει μέσα στην πυραμίδα. Ο ταφικός θάλαμος για τον ίδιο λόγο ήταν σφραγισμένος με γρανίτη.

Η είσοδος της πυραμίδας ήταν επίσης κα-

λυμένη και ήταν συνήθως στη βόρεια πλευρά.

Οι αιγυπτιακές πυραμίδες δέχτηκαν πολλές επιθέσεις από τυμβωρύχους και έτσι άρχισαν από το 1570 π.Χ. να θάβουν τους νεκρούς φαραώ σε ειδικούς μυστικούς τάφους στην Κοιλάδα των Βασιλέων.

Οι μαθητές να μάθουν:

- σχετικά με την κατάκτηση της Αιγύπτου από το λαό των **Υξώς**
- για τη **θρησκεία** των αρχαίων Αιγυπτίων και το πάνθεό τους.

Το 1785 π.Χ. αναρχία επικρατούσε στην Αίγυπτο. Ένας λαός της Ασίας, οι **Υξώς**, ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στο Δέλτα του Νείλου. Πήραν τον έλεγχο της περιοχής από το 1650 π.Χ. μέχρι το 1550 π.Χ. περίπου, όταν ο Άμωσις τους νίκησε και τους έδιωξε.

Είναι δύσκολο να πει κανείς ποιοι ήταν αυτοί οι «Υξώς». Η παράδοση αναφέρει ότι ήταν Άραβες και Φοίνικες και ήρθαν από την Ανατολή.

Οι Υξώς διδάξαν τους Αιγυπτίους να χρησιμοποιούν το **άρμα με άλογα**, νεωτερισμός που έφερε επανάσταση στην στρατιωτική τακτική της Αιγύπτου.

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι **εξηγούσαν** κάθε περιστατικό ή **φαινόμενο** μέσω της σχέσης φυσικών και υπερφυσικών δυνάμεων.

Ανέπτυξαν, έτσι, έναν κόσμο από **θεούς** και **θεές**.

Πίστευαν ότι η γη ήταν μια μεγάλη πλάκα από πηλό που έπλεε σε μεγάλη ποσότητα νερού απ' όπου πήγαζε ο Νείλος.

Οι δυνάμεις της φύσης ήταν θεϊκοί απόγονοι του θεού δημιουργού.

Πριν ακόμη η Αίγυπτος ενωθεί σ' ένα ενιαίο κράτος, κάθε περιοχή είχε κι ένα δικό της τοπικό θεό-προστάτη. Οι θεοί αυτοί εξακολουθούν να λατρεύονται και μετά την ενοποίηση της χώρας. Η θρησκεία των Αιγυπτίων περιελάμβανε ένα πλήθος θεών, ήταν δηλαδή **πολυθεϊστική**.

Τους θεούς τους οι Αιγύπτιοι, όπως και οι περισσότεροι ανατολικοί λαοί, τους φαντάζονταν **τερατόμορφους**. Συνήθως τους παρίσταναν με σώμα ανθρώπου και κεφάλι ζώου.

Μετά τη δημιουργική περίοδο των πυραμίδων, άρχισε για τους Αιγυπτίους μια **σκληρή περίοδος** που πολέμησαν μεταξύ τους.

Οι Φαραώ άλλαζαν ο ένας μετά τον άλλο.

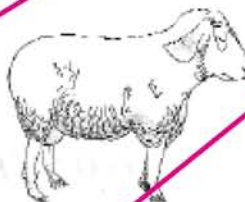
Οι Αιγύπτιοι είχαν όμως και μια **συνήθεια**: να σφηνώνουν τους διάφορους **γεγονοτικούς** λαούς - που ήταν **βόσκοι** - να έρχονται με τα κοπάδια τους στην περιοχή του Δέλτα του Νείλου για να τα βόσκουν.

Ένας τέτοιος λαός, οι **Υξώς**, βλέποντας πως η δύναμη των Φαραώ δεν ήταν πια μεγάλη, **κατέλαβαν** την Αίγυπτο.

Οι Αιγύπτιοι, τελικά, κατάφεραν να δώσουν τους Υξώς και να μεγαλώσουν ξανά τη δύναμή τους.

Το όνομα «Υξώς» σήμαινε «οι αρχηγοί της ερήμου» ή «βόσκοι-βασιλιάδες».

Ο θεός Άμμων-Ρα

Ο Άμμων-Ρα έγινε ο κύριος θεός του Νέου Βασιλείου της Αιγύπτου. Είχε αινιγματικό χαρακτήρα και το όνομά του σήμαινε και «κρυφός».

Η θεά-γάτα, Μπαστέτ

Η Μπαστέτ ήταν κόρη του θεού-Ηλίου, Ρα.

Οι γάτες ήταν τα ιερά ζώα της θεάς Μπαστέτ (ή Βαστίτ) και γίνονταν μούμιες όταν πέθαιναν. Πολλά μπρούτζινα αγάλματα από γάτες ήταν αφιερωμένα στο ναό της θεάς στο Δέλτα του Νείλου.

Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Ο θεός-τσακάλι, Ανουβης

Τα τσακάλια σύχναζαν στα νεκροταφεία και γι' αυτό συνδέονταν με τις κηδείες. Υπήρχε η αντίληψη ότι το τσακάλι προστάτευε το χώρο του νεκρού.

Ο σκαραβαίος (το σκαθάρι)

συμβόλιζε το θεό-Ηλιο. Το έντομο αυτό κυλάει ένα βόλο κοπριάς και οι Αιγύπτιοι φαντάζονταν ότι η κίνηση του ήλιου γινόταν με παρόμοιο τρόπο.

Η λύση της άσκησης στη σελ. 165.

Οι Αιγύπτιοι λατρεύαν **πολλούς θεούς και θεές**. Πίστευαν ότι οι θεοί θα έρχονταν στη γη. Για να τους πείσουν, έχτιζαν μεγάλους και όμορφους ναούς.

Πίστευαν επίσης ότι οι θεοί δημιουργήσαν **μόνο αυτούς** σε όλο τον κόσμο.

Λατρεύαν τα **ζώα σαν θεούς**: το **τσακάλι**, τη **γάτα**, το **γεράκι**, το **κρίνο**, τον **πυροπόταμο**, τον **κροκόδειλο**.

Οι Αιγύπτιοι πίστευαν πολύ στην τύχη και φορούσαν **φυλαχτά**.

Το πιο γνωστό αιγυπτιακό φυλαχτό ήταν ένα σκαθάρι, ο **σκαραβαίος**.

πολλοί θεοί και θεές

η θεά-γάτα

ο θεός-τσακάλι

σκαραβαίος

ο θεός Ηλιος Άμμων-Ρα

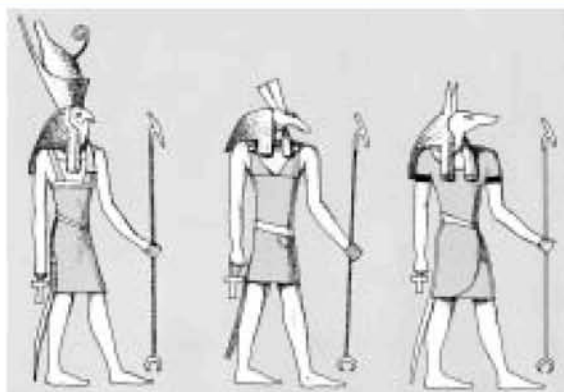
Στο γράφημα πάνω στον πίνακα ένα φυλαχτό της χείρας σου.

Θεοί και θεές των Αιγυπτίων

- ο **Ρα**, ο θεός-Ηλιος (σύμβολο: πλιακός δίσκος)
- ο **Όσιρης**, ο θεός των νεκρών
- ο **Θωθ**, με κεφάλι πουλιού Ίβις, ο θεός της σελήνης και της σοφίας
- ο **Όρος**, με κεφάλι γερακιού, γιος του Όσιρη και της Ίσιδας
- ο **Σομπέκ**, με κεφάλι κροκόδειλου, ο θεός του νερού
- ο **Χνουμ**, με κεφάλι κριαριού, ο θεός-δημιουργός
- ο **Σεθ**, ο θεός του κακού, αδελφός και δολοφόνος του Όσιρη
- η **Ίσιδα**, η θεά της μαγείας, σύζυγος του Όσιρη, μητέρα του Όρου. Είχε κέρατα αγελάδας και πλιακό δίσκο.
- η **Αθώρ**, με κεφάλι αγελάδας, η θεά του έρωτα
- η **Τεφνούτ**, η θεά της βροχής και της υγρασίας
- η **Νουτ**, η θεά του ουρανού
- ο **Χάπι**, ο θεός της πλημμύρας
- ο **Μπες**, ο θεός των παιδιών
- ο **Σεκμέτ**, με κεφάλι λιονταριού, ο θεός του πολέμου
- ο **Άνουβης**, με κεφάλι τσακαλιού, ο θεός του Κάτω Κόσμου και της ταρίχευσης
- ο **Γκεμπ**, ο θεός της γης
- ο **Φθα**, ο θεός-δημιουργός των πρώτων θεών
- η **Μπαστέτ**, η θεά-γάτα
- η **Μαάτ**, η θεά της αλήθειας, της αρμονίας και της δικαιοσύνης (με ένα φτερό στρουθοκαμήλου στο κεφάλι)

Θεότητες των
αρχαίων Αιγυπτίων

Η γάτα ως ιερό ζώο στην αρχαία Αίγυπτο

Η σχέση ανθρώπου και γάτας είναι από τις πιο παλιές και ξεκινάει από τα αρχαία χρόνια.

Ο προφήτης των Μουσουλμάνων, Μωάμεθ, λέγεται ότι κάποτε βρήκε μια γάτα να κοιμάται πάνω στη ρόμπα του. Προτίμησε να κόψει το κομμάτι του ρούχου του παρά να ενοχλήσει τη γάτα.

Τα στοιχεία της συμβίωσης ανθρώπων και γατών χρονολογούνται από το 6000 π.Χ., από ευρήματα στο νησί της Κύπρου, όπου αρχαιολόγοι βρήκαν οστά γάτας, ανθρώπων και ποντικών να είναι θαμμένα μαζί.

Οι γάτες αγαπήθηκαν ιδιαίτερα από τους ανθρώπους για τις ικανότητές τους στο κυνήγι των ποντικών, για την καθαριότητά τους, τη συμπεριφορά, την ομορφιά και το έντονο μητρικό τους ένστικτο.

Οι οικιακές γάτες στην Αίγυπτο υπήρξαν σύντροφοι των ανθρώπων από το 2000 π.Χ. περίπου. Προήλθαν μάλλον από την αφρικανική αγριόγατα και τη μικρή γάτα των βάλτων. Εικόνες που δείχνουν οικιακές γάτες έχουν βρεθεί στο Μεσαίο βασίλειο της Αιγύπτου αλλά οσkeletal που βρέθηκαν χρονολογούνται πιο παλιά.

Η θεά Μπαστ ή Μπαστέτ ή Βαστίτ είναι η θεά-γάτα που αντιπροσωπεύει την οικιακή γάτα. Η Μπαστέτ ήταν η θεά της γονιμότητας, της σελήνης και προστάτιδα των γατών. Μια επιγραφή στους Βασιλικούς Τάφους στις Θήβες έγραφε: «Εσύ είσαι η Μεγάλη Γάτα, η εκδικήτρια των θεών, η κριτής των λόγων, η αρχηγός των αρχηγών και των κυβερνώντων του Ιερού Κύκλου. Εσύ, πραγματικά, είσαι η Μεγάλη Γάτα».

* Σχετικές κινηματογραφικές ταινίες:

- «Η χώρα των φαραώ» (Land of the Pharaohs) (1955)
Σκηνοθεσία: Howard Hawks. Με τους Jack Hawkins και Joan Collins.
- «Ο Αιγύπτιος» (The Egyptian) (1954)
Σκηνοθεσία: Michael Curtiz. Με τους Jean Simmons, Victor Mature, Peter Ustinov.
- «Η πριγκίπισσα του Νείλου» (Princess of the Nile) (1954)
Διάρκεια: 71 λεπτά, Σκηνοθεσία: Harmon Jones. Με τους Dedra Paget και Jeffrey Hunter.

* Οι μαθητές μπορούν να ζωγραφίσουν κάποιους από τους θεούς ή τις θεές των αρχαίων Αιγυπτίων όπως τους/τις φαντάζονται.

Λύση της άσκησης

Αναφέρονται χαρακτηριστικά **φυλαχτά** από όλο τον κόσμο:

Μαορί και Πολυνησία: φυλαχτό tiki, μικρή πέτρινη ανθρώπινη φιγούρα που παριστάνει έναν πρόγονο.

Έλληνες: * ο σταυρός (και σε όλες τις χώρες όπου υπάρχουν χριστιανοί)

* το «μάτι» (και στην Τουρκία, στο Περού και στο Μεξικό), κρυστάλλινο ομοίωμα ματιού που προστατεύει από το κακό δαιμονικό «μάτι»-βλέμμα. Στους αρχαίους Έλληνες, ένα παρόμοιο φυλαχτό λεγόταν φυλακτήριο.

Εβραίοι: Τα tefillin ήταν κουτιά από δέρμα ζώου που περιείχαν κομμάτια από το ιερό βιβλίο των Εβραίων, την Τορά.

Ουγγαρία: ένα είδος μανιταριού.

Σε πολλούς λαούς, σύμβολο καλής τύχης είναι το **τετράφυλλο τριφύλλι**.

Τυχρό επίσης είναι το **πέταλο του αλόγου** στην Ευρώπη, την κεντρική και νότια Αμερική.

Στις φυλές **Γιορουνπά της Αφρικής** ως φυλαχτά χρησιμοποιούν τις εικόνες κάποιων πνευμάτων, των Orishas.

Στην **αρχαία Αίγυπτο**, εκτός από το σκαραβαίο, ένα άλλο φυλαχτό ήταν το **ανκ (ankh)**, σύμβολο του θεού Ra.

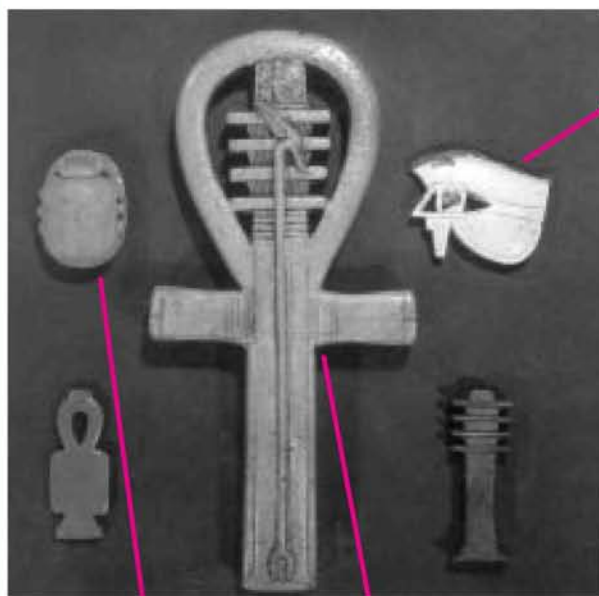
Στην **κοιλάδα του Ινδού** ποταμού είχαν ως φυλαχτά σχέδια ζώων από χαλκό.

Ένα κοινό φυλαχτό σε πολλούς λαούς και πολιτισμούς είναι αυτό που οι Ρωμαίοι ονόμαζαν «**το χέρι της δύναμης**»

(mano ranthea). Στους **Αραβες** και γενικά τους μουσουλμάνους ονομάζεται Hamsa και πίστευαν ότι ήταν το χέρι της Φάτιμα, κόρης του προφήτη Μωάμεθ. Στους **Εβραίους** ονομάζεται Hamesh.

Τα φυλαχτά των **γερμανικών φυλών** ονομάζονταν ρούνες (runes) και ήταν χαρακτήρες ενός αρχαίου αλφαβήτου των φυλών αυτών.

Άλλα φυλαχτά κοινά σε πολλούς λαούς είναι τα **κουδουνάκια** (σε σπίντια ή ζώα).

σκαραβαίος

ανκ

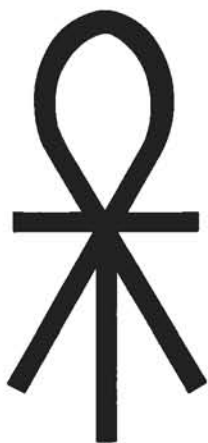
μάτι ουζάτ

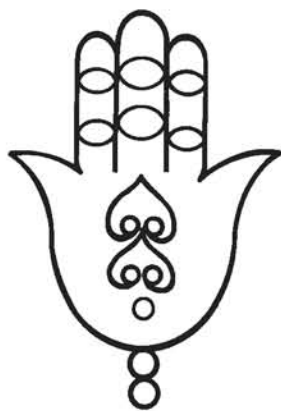
προϊστορικό φυλαχτό από την Ιαπωνία

διάφορα φυλαχτά σήμερα

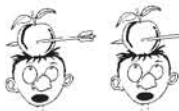

ανκ

χάμσα

Οι μαθητές:

- * να κάνουν **επανάληψη** της ενότητας και
- * να ξαναθυμηθούν τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν τον αιγυπτιακό πολιτισμό.

Ο Φλίντερς Πίτρι
(1853-1942) ήταν Άγγλος αρχαιολόγος που έκανε πολλές ανακαφές για σαράντα και πάνω χρόνια σε όλες τις περιοχές της Αιγύπτου, και κυρίως στις **πυραμίδες της Γκίζας**.

* Οι μαθητές να προσπαθήσουν να θυμηθούν και να γράψουν (μπορούν να βοηθηθούν από το δάσκαλο ή από το βιβλίο του μαθητή και το βοήθημα) τι σημαίνουν κάποιες έννοιες του καινούριου λεξιλογίου, όπως:

τερογλυφικά, πυραμίδες, πάπυρος, μούμια, ποταμός Νείλος.

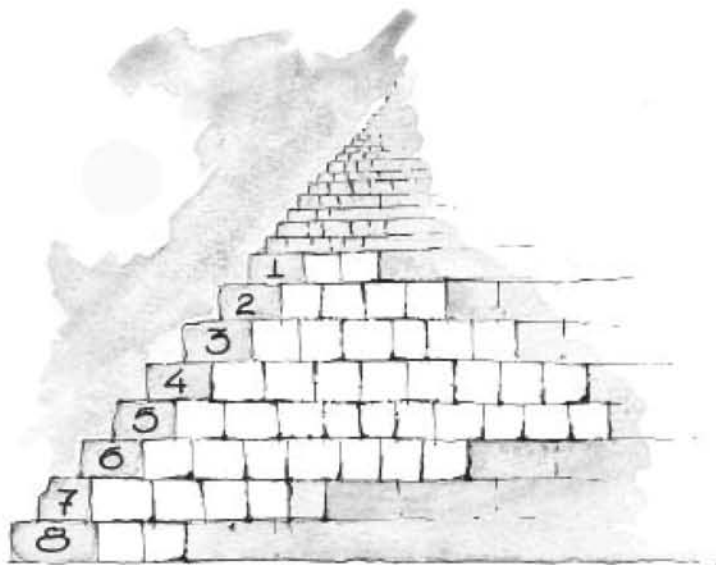
Οι μαθητές να ψάξουν να βρουν περισσότερες πληροφορίες ή στοιχεία για διάφορα θέματα που έχουν σχέση με την αρχαία Αίγυπτο. Η επιλογή θα είναι ελεύθερη από τους μαθητές και ανάλογη με το θέμα που τους ελκύει πιο πολύ.

Ενδεικτικά θέματα για διερεύνηση:

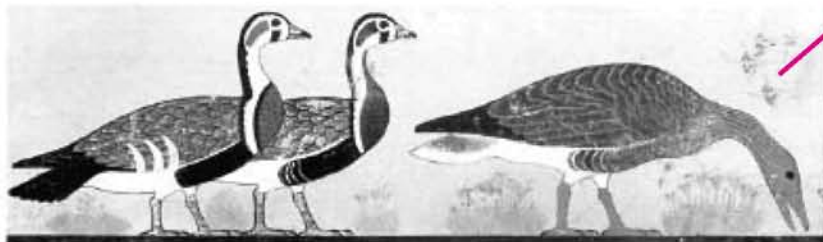
- Γιατί χτίστηκαν οι πυραμίδες;
- Πώς πέθανε ο Τουταγχαμών;
- Πώς ήταν η καθημερινή ζωή των παιδιών στην αρχαία Αίγυπτο;

Θυμάσαι;

1. Ο θεός Ήλιος των Αιγυπτίων.
2. Γιος της Ίσιδας και του Όσιρη.
3. Το ποτάμι που έδινε και δίνει ζωή στην Αίγυπτο.
4. Βασιλικός τάφος.
5. Ο αιγυπτιακός ήταν από τους μεγαλύτερους και αρχαιότερους στον κόσμο.
6. Φυτό από το οποίο οι Αιγύπτιοι έφτιαχναν χαρτί.
7. Λαός Βοσκών που κατέλαβε την Αίγυπτο.
8. Από τη συλλαβή αυτή αρχίζει το όνομα της μοναδικής γυναίκας-φαραώ.

Λύση της άσκησης

1. ΡΑ
2. ΩΡΟΣ
3. ΝΕΙΛΟΣ
4. ΠΥΡΑΜΙΔΑ
5. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
6. ΠΑΠΥΡΟΣ
7. ΥΞΩΣ
8. ΧΑ

Τοιχογραφία με πάπιες ή χήνες από τον τάφο του Ιτέτ
Αιγυπτιακό Μουσείο, Κάιρο.

Οι τοιχογραφίες των τάφων του Αρχαίου βασιλείου της Αιγύπτου (2650 - 2150 π.Χ.) δείχνουν πάπιες, χήνες και άλλα πουλιά, σημαντικά για τη διατροφή των Αιγυπτίων.

Οι πάπιες και οι χήνες εκτρέφονταν ειδικά για τους ευγενείς. Κάθε άνοιξη και φθινόπωρο, οι κυνηγοί έπαιναν χιλιάδες αποδημητικά υδρόβια πουλιά κατά μήκος της κοιλάδας του Νείλου.

Από το βοήθημα...

σελίδες 97 ως 110

σελίδα 96 του βοηθήματος

διδασκ-
διδάσκω
ο διδάσκαλος
η διδασκαλία
ο δάσκαλος
η δασκάλα

σελίδα 97 του βοηθήματος

Ο Χόνι και η ξερή γη

Πολλά χρόνια πριν, η γη ήταν **ξηρή**. Όλα ήταν ξερά και όλα διψούσαν για **βροχή**, τα φυτά, τα ζώα, οι άνθρωποι. Όλοι ανησυχούσαν.

Κάθε πρωί οι άνθρωποι κοίταζαν ψηλά στον ουρανό αλλά σύννεφα δεν έβλεπαν. Όλοι παρακαλούσαν για μια σταγόνα βροχής.

Ο Χόνι ήταν ένας ήσυχος άνθρωπος. Όλοι πίστευαν ότι αυτός μπορούσε να φέρει τη βροχή.

Πήγαν, λοιπόν, και του ζήτησαν να τους βοηθήσει.

Ο Χόνι πήρε ένα **ξύλο** και χάραξε έναν **κύκλο** γύρω του.

Μετά **προσευχήθηκε** στο θεό και η βροχή άρχισε να πέφτει με δύναμη στη **διψασμένη γη**.

Μύθος των Εβραίων

Η σημασία της βροχής, και γενικότερα του νερού, ήταν μεγάλη για όλους τους λαούς και πολιτισμούς της γης.

σελίδα 98 του βοηθήματος

Η στήλη του βασιλιά Μήνι (Ναρμέρ)

Δείχνει **νίκες** των Αιγυπτίων σε διάφορα μέρη και την **ένωση** της Αιγύπτου.

Στη μια πλευρά, ο βασιλιάς φοράει τη **Λευκή** Κορόνα της Άνω Αιγύπτου, ενώ, στην άλλη πλευρά, φοράει την **Κόκκινη** Κορόνα της Κάτω Αιγύπτου.

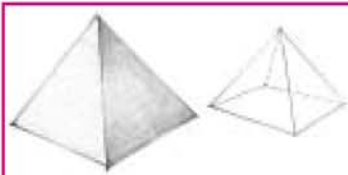
ενων-
ενώνω
ενώνομαι
ενωμένος, -η, -ο
η ένωση

σελίδα 99 του βοηθήματος

σελίδα 100 του βοηθήματος

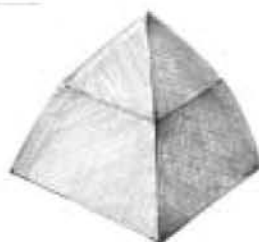

Η πυραμίδα είναι ένα **σχήμα** με βάση και πλευρές που συναντιούνται **στην κορυφή**.

Είδη πυραμίδων στην Αίγυπτοκαι ένας αιγυπτιακός ναός.

Βαθμιδωτή πυραμίδα

Πλάγια πυραμίδα

Μεγάλη πυραμίδα

Αιγυπτιακός ναός

σελίδες 101 και 102 του βοηθήματος

μνημ-
το **μνημείο**
η **μνήμη**
το **μνήμα**
το **μνημόσυνο**

Σφίγγα

Αγγειογραφία του 5ου αιώνα π.Χ.
με τον Οιδίποδα και τη Σφίγγα.

Οιδίποδας και Σφίγγα

Στην όμορφη πόλη της **Θήβας** ζούσε κάποτε ο **βασιλιάς Λάιος** με τη γυναίκα του, την **Ιοκάστη**.

Μια μέρα **ρώτησαν τους θεούς για την τύχη** του παιδιού τους. Οι θεοί απάντησαν ότι ο γιος τους θα **σκότωνε** το Λάιο και θα καθόταν στο θρόνο της Θήβας με γυναίκα τη μάνα του.

Το μήνυμα των θεών έκανε το Λάιο **να δέσει με σκοινί τα πόδια** του μικρού γιου του και να τον στείλει με ένα βοσκό ψηλά στο βουνό για να πεθάνει.

Το αγόρι όμως δεν πέθανε. Μεγάλωσε στο παλάτι του βασιλιά της **Κορίνθου** και πήρε το όνομα **Οιδίποδας**, «αυτός με τα πρησμένα πόδια», από τα σημάδια που είχε στα πόδια του.

Μια μέρα ο Οιδίποδας έμαθε ότι οι γονείς του δεν ήταν οι πραγματικοί.

Ταξιδεύοντας προς τη Θήβα, χωρίς να το γνωρίζει, σκότωσε τον πατέρα του, το Λάιο.

Στη συνέχεια συνάντησε τη **Σφίγγα**. Ήταν ένα τέρας με κεφάλι και στήθος γυναίκας, με φτερά αετού, πόδια λιονταριού και ουρά δράκοντα.

Καθόταν σ' ένα βράχο και ζητούσε από τους περαστικούς να λύσουν το ακόλουθο **αίνιγμα**: «Ποιο είναι το ζώο που έχει φωνή και περπατάει με τα τέσσερα, ύστερα με τα δύο και στο τέλος με τα τρία;» Όσοι δεν απαντούσαν τους

γκρέμιζε από το βράχο. Ο Οιδίποδας **έλυσε εύκολα το αίνιγμα** λέγοντας ότι το ζώο αυτό είναι **ο άνθρωπος**. Ακούγοντας την απάντηση στο αίνιγμά της, η Σφίγγα έπεσε από το βράχο και σκοτώθηκε. Έτσι η Θήβα γλίτωσε από το **φοβερό τέρας** και ο Οιδίποδας έγινε **βασιλιάς** της Θήβας.

Μύθος των Ελλήνων

Ο **Οιδίποδας** ήταν γιος του βασιλιά των Θηβών Λαίου και της Ιοκάστης. Ένας χρησμός του μαντείου των Δελφών είχε πει ότι το παιδί που θα έκαναν θα σκότωνε τον πατέρα του και θα παντρευόταν τη μητέρα του. Έτσι, όταν γεννήθηκε ο Οιδίποδας, οι γονείς του τον έδωσαν σε ένα βοσκό για να τον πάει στο βουνό Κιθαιρώνα και να τον αφήσει να πεθάνει. Ο βοσκός τον λυπήθηκε και τον έδωσε σ' έναν άλλο βοσκό, ο οποίος τον έδωσε στο βασιλιά της Κορίνθου Πόλυβο και τον ανάθρεψε.

Όταν ο Οιδίποδας μεγάλωσε, πήγε στο μαντείο των Δελφών και του είπαν τον ίδιο χρησμό. Επειδή νόμιζε ότι ο πατέρας του ήταν ο Πόλυβος, δεν ξαναγύρισε στην Κόρινθο αλλά πήγε προς τη Θήβα. Στο δρόμο το ακάθιστο, χωρίς να το γνωρίζει, με το Λαίο και τον σκότωσε.

Μετά το θάνατο του Λαίου, ο αδελφός της Ιοκάστης την έδινε για σύζυγο σε όποιον έλυε το **αίνιγμα της Σφίγγας** που μαστίζε την περιοχή. Ο Οιδίποδας το βρήκε και παντρεύτηκε, χωρίς να το ξέρει, τη μητέρα του. Απέκτησε τέσσερα παιδιά, τον Ετεοκλή, τον Πολυνείκη, την Αντιγόνη και την Ισμήνη.

Όταν μαθεύτηκε η αλήθεια, η Ιοκάστη αυτοκτόνησε και ο **Οιδίποδας αυτοτυφλώθηκε**.

Ο μύθος του Οιδίποδα έγινε το θέμα πολλών αρχαίων τραγωδιών.

σελίδα 103 του βοηθήματος

αγγειοπλάστης

γραφέας

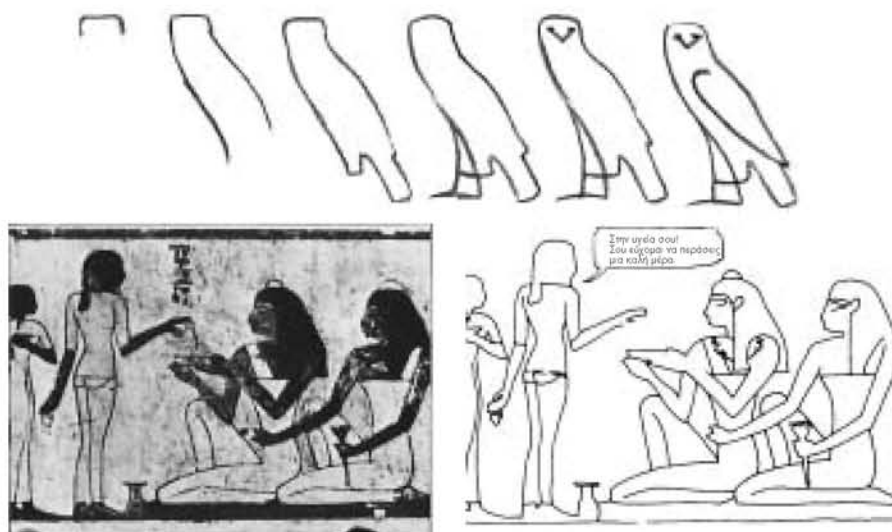

ιερέας

χτιζ-
χτισμένος, -η, -ο
χτίζω
το χτίσιμο
ο χτίστης
το κτίσμα

σελίδα 104 του βοηθήματος

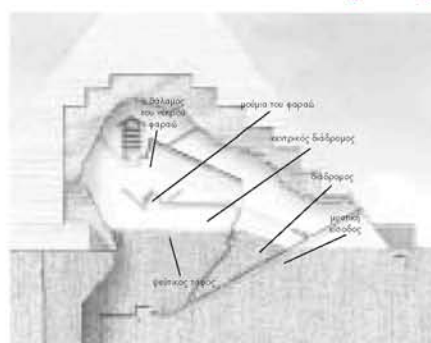
σελίδα 105 του βοηθήματος

σελίδα 106 του βοηθήματος

σελίδα 107 του βοηθήματος

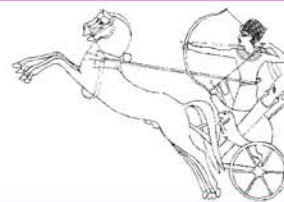
σελίδα 109 του βοηθήματος

Η μάχη στο Καντές

Τον πέμπτο χρόνο της βασιλείας του Φαραώ **Ραμσή Β'** έγινε η πιο γνωστή μάχη της ιστορίας της Αιγύπτου, η μάχη στο Καντές.

Ο Ραμσής νίκησε με το στρατό του τους γείτονες **Χετταίους** κοντά στο κάστρο του Καντές στη Βόρεια Συρία και τους **έδιωξε μακριά** απ' την Αίγυπτο.

Αυτά έγιναν τη ζεστή άνοιξη του 1285 π.Χ.

Το ψηλό κάστρο

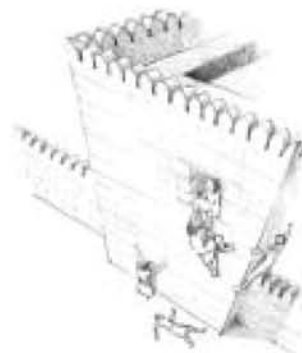
Ο πρίγκιπας, γιος του βασιλιά της Αιγύπτου, ταξίδευε πάνω στο άρμα του παρέα με το σκύλο του και είχαν πολλές περιπέτειες.

Κάποτε έφτασαν στην πόλη **Ναχαρίν**. Εκεί, ο πρίγκιπας είδε **τη μοναχοκόρη** του βασιλιά της πόλης να είναι **κλειδωμένη** από τον ίδιο τον πατέρα της σ' ένα **ψηλό κάστρο**. Υπήρχε ένα μόνο παράθυρο στην κορυφή του κάστρου. Ο βασιλιάς είχε πει πως **όποιος πηδούσε τόσο ψηλά** και έφτανε το παράθυρο θα κέρδιζε το χέρι της πριγκίπισσας.

Κάθε μέρα πριγκιπόπουλα από όλα τα μέρη πηδούσαν αλλά δεν έφταναν το παράθυρο.

Ο πρίγκιπας της Αιγύπτου **κατάφερε** και έφτασε το παράθυρο. Η πριγκίπισσα τον χαιρέτησε με ένα φιλί.

Μύθος της Αιγύπτου

σελίδα 110 του βοηθήματος

Γράψε ποιες λέξεις ανήκουν στην ίδια οικογένεια:

πολ -

πολιτισμός = όσα δημιουργεί ο άνθρωπος σε ορισμένη χώρα και εποχή.

Λύση της άσκησης

πόλη, πολίτης, πολιτισμός, πολιτική, μεγαλούπολη, μητρόπολη, κ.ά.

Η πέτρα της Ροζέττας

Το 1799 ένας στρατιώτης, σκάβοντας κοντά στο Δέλτα του Νείλου, στην πόλη Ροζέττα, βρήκε μια πέτρα που είχε γραμμένο **ένα κείμενο σε τριών ειδών γραφές**: ιερογλυφικά, ελληνικά και σε μια νεότερη αιγυπτιακή γραφή.

Ο Ζαν-Φρανσουά Σαμπογιόν αποκρυπτογράφησε τα ιερογλυφικά συγκρίνοντας τις τρεις γραφές.

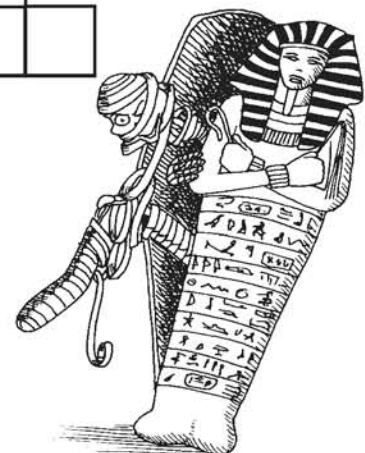
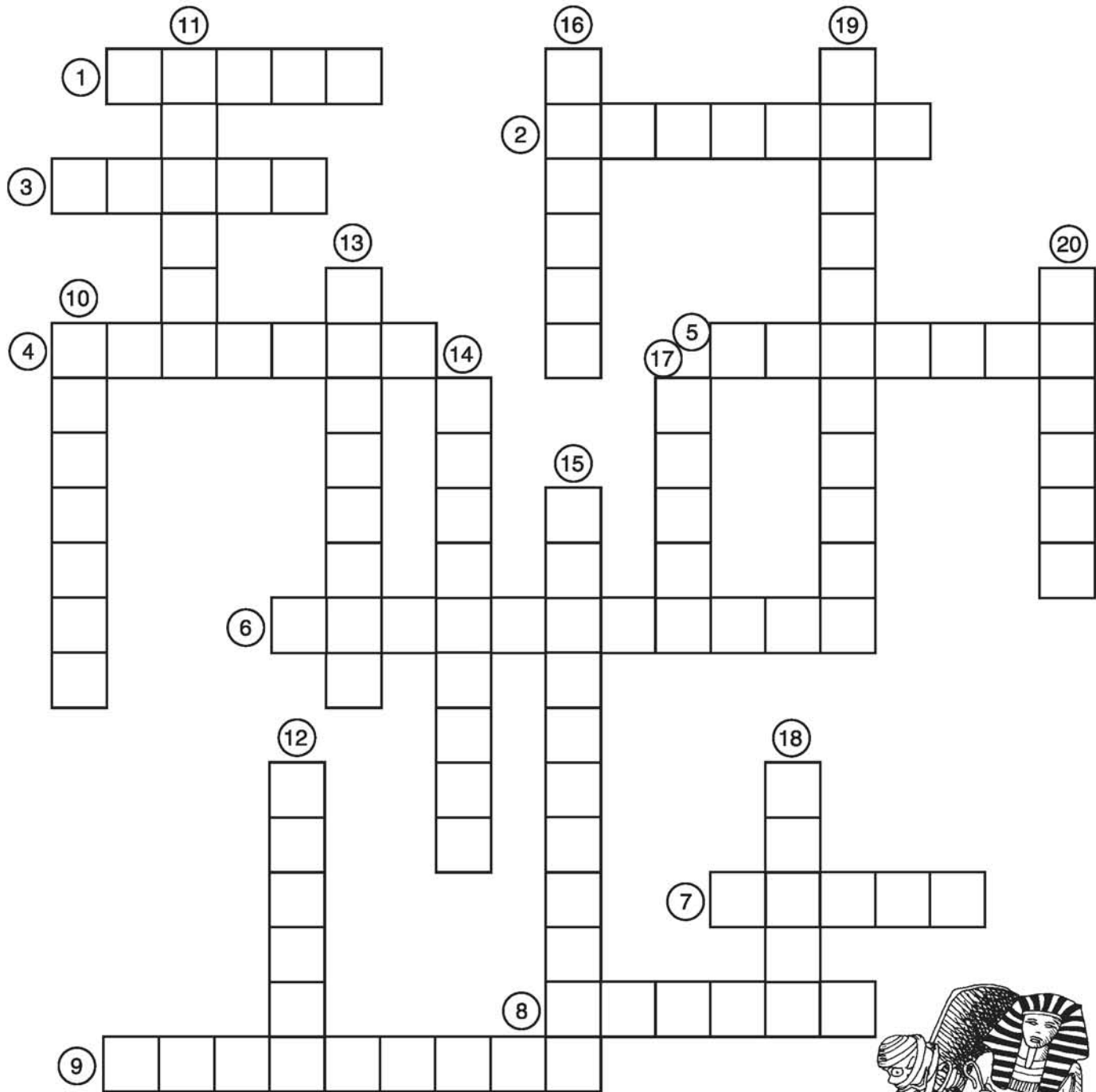
Η **πέτρα της Ροζέττας**, μια πλάκα από μαύρο βασάλτη που έφερε μια επιγραφή, ήταν το κλειδί για την αποκρυπτογράφηση των αιγυπτιακών ιερογλυφικών και, ακολούθως, για την ίδρυση και τη θεμελίωση της σύγχρονης Αιγυπτιολογίας. Αφού τη βρήκαν τα γαλλικά στρατεύματα το 1799 κοντά στην πόλη Ροζέττα της Κάτω Αιγύπτου, τώρα βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου. Στην πέτρα χαράχτηκε το 196 π.Χ. **ένα διάταγμα** που επαινούσε τον Αιγύπτιο βασιλέα Πτολεμαίο Ε'. Καθώς η επιγραφή εμφανίζεται σε **τρεις γραφές**: ιερογλυφική, δημοτική (νεότερη μορφή της ιερογλυφικής) και ελληνική, οι μελετητές κατάφεραν να αποκρυπτογραφήσουν την ιερογλυφική και δημοτική έκδοση αντιπαραβάλλοντάς τις με την ελληνική. Η **αποκρυπτογράφηση** ήταν κυρίως έργο του Βρετανού φυσικού Thomas Young και του Γάλλου αιγυπτιολόγου Jean Francois Champollion (1790-1832).

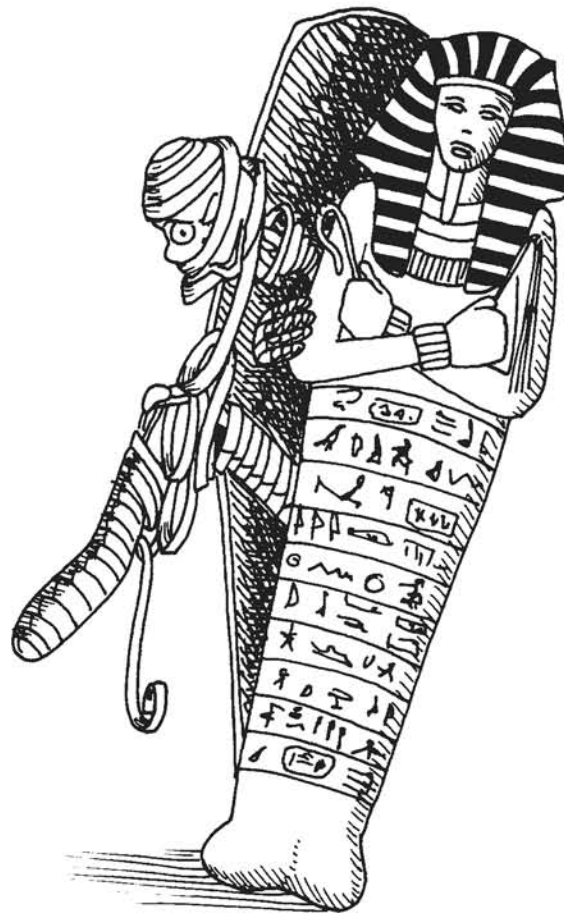

Jean Francois Champollion

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

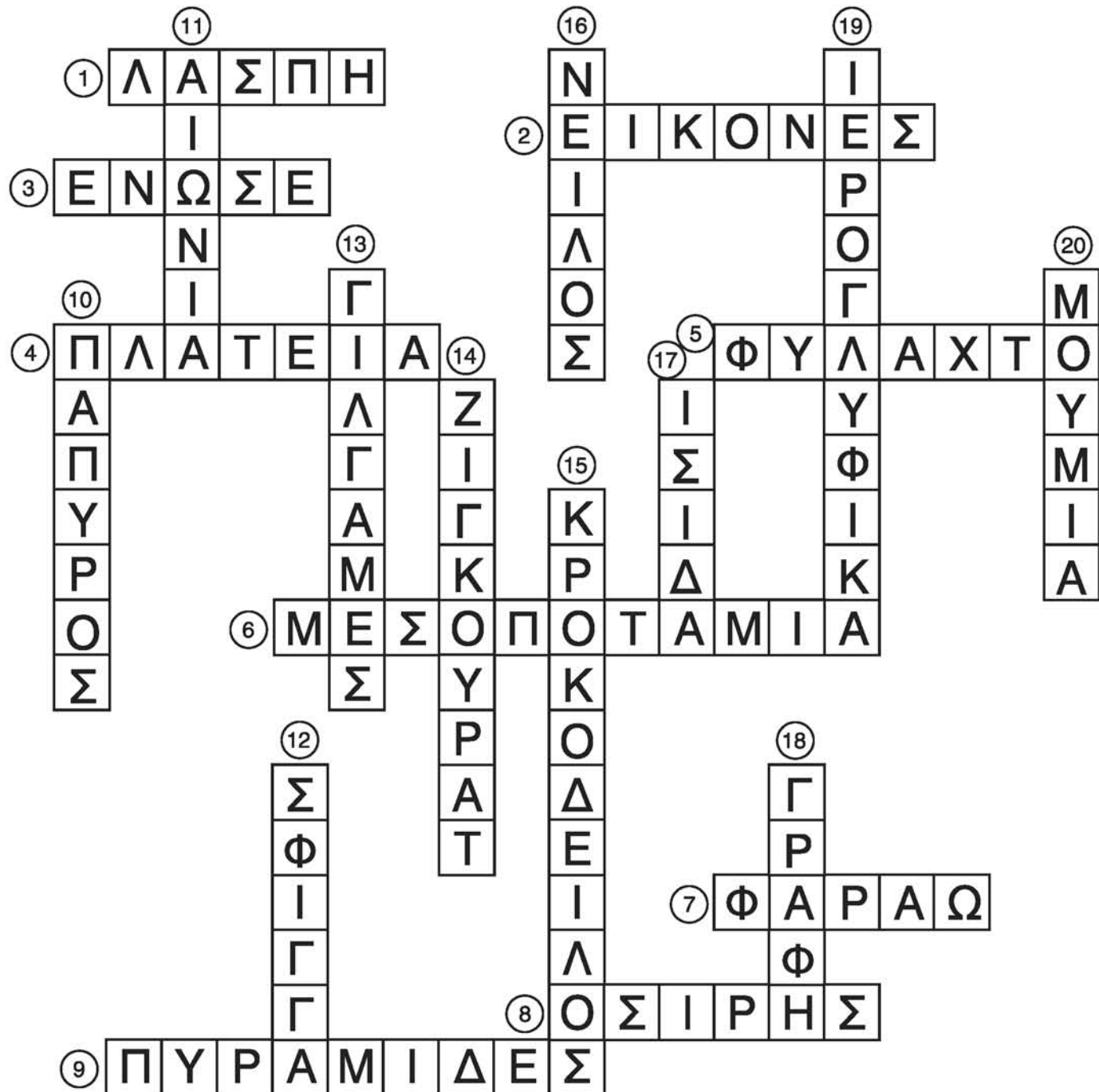

1. Σύμφωνα με τους Ιάπωνες, ο κόσμος ήταν γεμάτος από - - - - -. (η)
2. Είχε η γραφή των Αιγυπτίων αντί για λέξεις. (οι)
3. Ο βασιλιάς Μήνης - - - - τις δύο περιοχές της Αιγύπτου.
4. Τα πρώτα χωριά στην Ελλάδα είχαν δρομάκια και μια μεγάλη - - - - -. (η)
5. Ήταν ο σκαραβαίος στην αρχαία Αίγυπτο. (το)
6. Η περιοχή ανάμεσα στα ποτάμια Τίγρη και Ευφράτη. (η)
7. Οι Αιγύπτιοι βασιλιάδες. (οι)
8. Ο πιο γνωστός θεός των Αιγυπτίων. (ο)
9. Μεγάλοι βασιλικοί τάφοι των Αιγυπτίων. (οι)
10. Φυτό από το οποίο έφτιαχναν χαρτί οι Αιγύπτιοι. (ο)
11. Οι Αιγύπτιοι πίστευαν ότι είναι η ζωή των ανθρώπων.
12. Μυθικό πρόσωπο που εικονίζεται σε μεγάλο μνημείο της Αιγύπτου. (η)
13. Ο ήρωας της Μεγάλης Πλημμύρας των Σουμερίων. (ο)
14. Ψηλός πύργος-ναός των Σουμερίων. (το)
15. Ζώο που ζούσε στον ποταμό της Αιγύπτου αλλά υπάρχει και σε ένα μύθο από την Ιαπωνία. (ο)
16. Το μεγάλο ποτάμι της Αιγύπτου. (ο)
17. Η πιο γνωστή θεά των Αιγυπτίων. (η)
18. Η σφηνοειδής ήταν η πρώτη. (η)
19. Γραφή των Αιγυπτίων. (τα)
20. Διατηρημένο σώμα νεκρού στην αρχαία Αίγυπτο. (η)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 13 ως και 15 (ως τη σελ. 64 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτοτυπηθεί από το δάσκαλο.

Λύση 3ου επαναληπτικού σταυρόλεξου

16. Ιαπωνία

Η ενότητα καλύπτει τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε στην Ιαπωνία και σκιαγραφεί την ιστορία της περιοχής.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

- Οι μαθητές να μάθουν:**
- ότι ο πολιτισμός της Ιαπωνίας ήταν από τους πρώτους πολιτισμούς των ανθρώπων
 - ότι ο πολιτισμός αυτός ονομάστηκε **Τζομόν** από τα **σημάδια σκοινιού** που διακοσμούσαν τα αγγεία του
 - σχετικά με τις κατοικίες και την τροφή των πρώτων ανθρώπων της Ιαπωνίας.

Άνθρωποι ζούσαν στην Ιαπωνία από το 30000 π.Χ. Δεν είναι εντελώς βέβαιο από πού ήρθαν οι άνθρωποι που εγκαταστάθηκαν στην Ιαπωνία. Η Ιαπωνία δεν ήταν πάντα νησιωτική χώρα. Κατά τη διάρκεια της Εποχής των πάγων ήταν ενωμένη με τη χερσόνησο της Κορέας. Συγκεκριμένα, το νοτιότερο νησί, το Κιουσού, ήταν ενωμένο με την Κορέα, και το βορειότερο, το Χοκάιντο, με τη Σιβηρία.

Για χιλιάδες χρόνια, οι αλλαγές ήταν αργές στη ζωή των ανθρώπων που ζούσαν στα νησιά της Ιαπωνίας.

Γύρω στα 10000 π.Χ., οι κάτοικοι της Ιαπωνίας ήταν **κυνηγοί, τροφосуλλέκτες και ψαράδες**, και λέγονταν **Αϊνού**. Ανέπτυξαν ένα μοναδικό πολιτισμό που κράτησε για αρκετές χιλιάδες χρόνια, τον **πολιτισμό Τζομόν**.

Τζομόν σήμαινε «**αποτύπωμα σκοινιού**», αφού μ' αυτό διακοσμούσαν τα **πύλινα αγγεία** τους.

5000 π.Χ. 4000 π.Χ. 3000 π.Χ. 2000 π.Χ. 1000 π.Χ.

Αϊνού και πολιτισμός Τζομόν

Αγγείο Τζομόν (3000-2000 π.Χ.) με έντονα τα αποτυπώματα σκοινιού στη διακόσμηση του.
Μητροπολιτικό Μουσείο, Ν.Υόρκη.

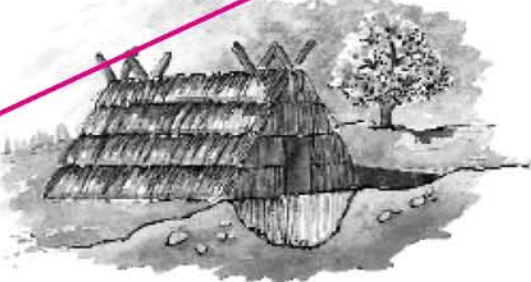
Ιαπωνία

Κίνα Κορέα Γιαμάι Αϊνού Ιαπωνία

Στην Ιαπωνία εμφανίστηκε ένας από τους πρώτους πολιτισμούς του ανθρώπου. Ονομάστηκε **Τζομόν** που σήμαινε «**σημάδι σκοινιού**». Οι Ιάπωνες στόλιζαν τα αγγεία τους με σημάδια σκοινιού. Οι Ιάπωνες ζούσαν σε **μικρούς οικισμούς** κοντά στη **θάλασσα** ή στα **ποτάμια**.

Εχτιζαν καλύβες που ήταν οι μικρές χωμένες στη γη. Είχαν σκεπές από κλαδιά και φύλλα.

Οι κάτοικοι που ζούσαν κοντά στη θάλασσα έτρωγαν μύδια και άλλα **θαλασσινά**, ενώ οι άλλοι κυνηγούσαν ζώα.

χτένια μύδια σπινέδια

Κωνικό δοχείο Τζομόν Ιαπωνία.

Αγγείο της Μέσης περιόδου Τζομόν
Βρέθηκε στο Μιγιανόμε, Ίνα, Ιαπωνία, Εθνικό Μουσείο, Τόκιο.

Τα θαλασσινά, κυρίως αυτά που έχουν κέλυφος, τρώγονταν από τους Τζομόν σε μεγάλες ποσότητες, όπως φαίνεται από τα ευρήματα σε πολλά χωριά τους.

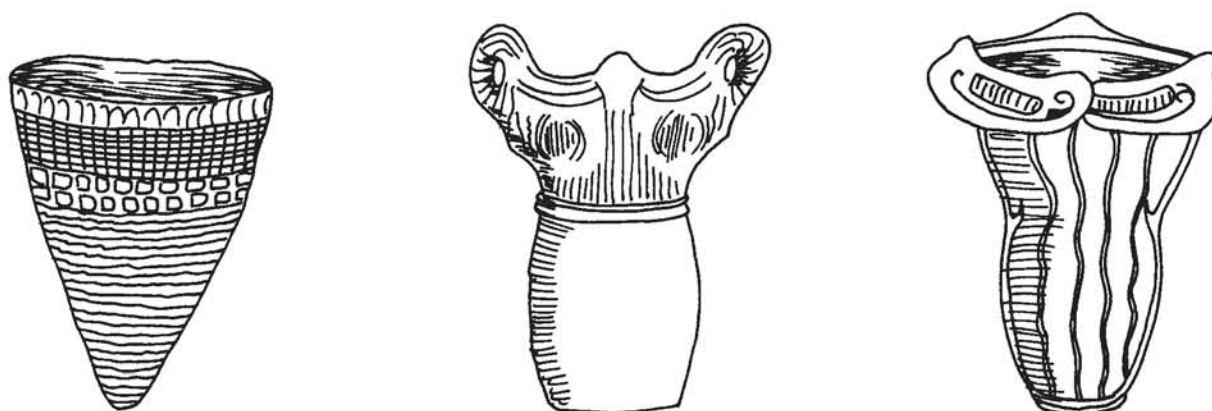
Τα κελύφη αυτά, που λέγονται και Καί Duka, είναι η απόδειξη ότι οι Τζομόν ζούσαν μια πολύ καλή ζωή γεμάτη απολαύσεις.

65

Ιστορική γραμμή

30000 π.Χ.	Πρώτοι κάτοικοι.
8000 π.Χ.	Αϊνού - πολιτισμός Τζομόν.
<p>Η περίοδος Τζομόν της Ιαπωνίας χωρίζεται σε έξι μικρότερες περιόδους:</p> <ul style="list-style-type: none"> * Προ-μορφική περίοδος Τζομόν (10500 π.Χ. - 8000 π.Χ.): Λίγα σπαρμένα κομμάτια αγγείων έχουν σωθεί μόνο από την περίοδο αυτή. Είναι τα πρώτα ευρήματα κεραμικών στον κόσμο. * Αρχική περίοδος Τζομόν (8000 π.Χ. - 5000 π.Χ.): Έχουν σωθεί ολοκληρωμένα δοχεία στα οποία μαγείρευαν. Πρώτα δείγματα διακόσμησης Τζομόν (αποτύπωμα σκοινιού). Οι άνθρωποι αυτής της περιόδου ζουν στα παράλια και τρέφονται κυρίως με θαλασσινά. * Πρώιμη περίοδος Τζομόν (5000 π.Χ. - 2500 π.Χ.): Η πιο ενδιαφέρουσα περίοδος Τζομόν. Αρχίζουν να φτιάχνουν τις πρώτες κατοικίες. Λόγω της υψηλής θερμοκρασίας χτίζουν τις καλύβες τους μισές μέσα στη γη. Εμφανίζονται οι πρώτες πόλεις. Οι άνθρωποι της Ιαπωνίας ζουν σε μεγάλες οικογένειες. Η κεραμική τους από απλά αγγεία περνάει και σε ανθρωπόμορφα ή ζωόμορφα αγγεία. * Μέση περίοδος Τζομόν (2500 π.Χ. - 1500 π.Χ.): Οι άνθρωποι προχωρούν στο εσωτερικό των νησιών, ζουν σε μεγάλα χωριά και γίνονται γεωργοί. * Ύστερη περίοδος Τζομόν (1500 π.Χ. - 1000 π.Χ.): Εμφάνιση της θρησκείας. * Τελική περίοδος Τζομόν (1000 π.Χ. - 300 π.Χ.). 	
300 π.Χ.	Έρχονται άποικοι από την Κίνα και την Κορέα - Πολιτισμός Γιαγίτσι.

- * Οι μαθητές μπορούν να παίξουν με πηλό και ένα κομμάτι σκοινιού. Μπορούν να φτιάξουν αγγεία και να τα διακοσμήσουν με την τεχνική των Τζομόν.
- * Οι μαθητές να δείξουν σε παγκόσμιο χάρτη την Ιαπωνία και να αναγνωρίσουν τα φυσικά χαρακτηριστικά της, π.χ. βουνά, νησιά, θάλασσες, κ.ά.
Παίρνοντας αφορμή από το χάρτη, ο δάσκαλος μπορεί να θέσει στους μαθητές ερωτήσεις, όπως π.χ. γιατί οι πρώτοι άνθρωποι της Ιαπωνίας ζούσαν κοντά στη θάλασσα ή στα ποτάμια.
- * Οι μαθητές μπορούν να συγκρίνουν τις πρώτες κατοικίες των Ιαπώνων με διάφορα είδη κατοικίας, παλιά και σημερινά.

Αγκίστρια των Τζομόν.

Οι μαθητές να μάθουν:

- τη δυνατή **σχέση** των κατοίκων της Ιαπωνίας με τη **θάλασσα**
- για τους πρώτους κατοίκους της Ιαπωνίας, τους **Αϊνού**, και τις **συνήθειές** τους
- για τη λατρεία της **θεάς του Ήλιου**, Αματεράσου.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι **πρώτοι κάτοικοι** της Ιαπωνίας, οι Αϊνού, αναμείχθηκαν με άλλες φυλές που ήρθαν από τη Μικρονησία και την ασιατική ήπειρο, και στο μακρινό παρελθόν σχημάτισαν βαθμιαία τον ιαπωνικό λαό.

Οι Αϊνού, οι πρώτοι κάτοικοι της Ιαπωνίας, ήταν απλωμένοι σ' όλα τα νησιά της Ιαπωνίας, αλλά με το πέρασμα των χρόνων μετακινήθηκαν και συγκεντρώθηκαν στο βορειότερο νησί της Ιαπωνίας, το Χοκάιντο.

Κοσμογονικός μύθος των Ελλήνων, όπου το νερό είναι η πρωταρχική δύναμη της δημιουργίας του κόσμου. Είναι από τη Θεογονία του Ησίοδου¹. Ο Ωκεανός ζευγαρώθηκε με την Τηθύ και από την ένωσή τους γεννήθηκαν οι ποταμοί και οι Ωκεανίδες, οι νύμφες των πηγών και των λιμνών, τρεις χιλιάδες γιοι και άλλες τόσες κόρες.

Σύμφωνα με την αρχαιότερη παράδοση, που μας αφηγείται και ο Όμηρος, πατέρας των θεών ήταν ο Ωκεανός, ο οποίος περικύκλωνε ολόκληρο το σύμπαν. Από το σμίξιμό του με τη σύζυγό του Τηθύ προήλθαν όλοι οι υπόλοιποι θεοί. Ο Ωκεανός παρουσιάζεται από τον Όμηρο σαν ένας ηλικιωμένος, ασπρομάλλης γέροντας, με γλυκό χαμόγελο, ήσυχος, που ποτέ δεν παίρνει μέρος στους καβγάδες των θεών και κατοικεί μακριά από τη Γη και τον Όλυμπο.

Πολύ πιο ολοκληρωμένος είναι ο μύθος που μας αφηγείται ο Ησίοδος στη "Θεογονία" του για την αρχή του κόσμου και την καταγωγή των θεών με το Χάος, τη Γη και τον Έρωτα.

Σε ραφωδίες του Ομήρου βρίσκουμε σκόρπια στοιχεία για τον κοσμογονικό αυτό μύθο των Ελλήνων: «Πάω εγώ να δω στα πέρατα της πολύτροφης Γης τον Ωκεανό, το γεννιήτορα των Θεών και τη μητέρα Τηθύν».

Ανάλογους μύθους είχαν οι Αιγύπτιοι και οι Βαβυλώνιοι.

λατρεία
φύσης, προγόνων, ηρώων

οι πρώτοι
κάτοικοι

66

Η **θάλασσα** ήταν στενά δεμένη με τη ζωή των ανθρώπων της Ιαπωνίας.

Λάτρευαν πολύ τη **φύση**, τους **προγόνους** και τους **ήρωές** τους.

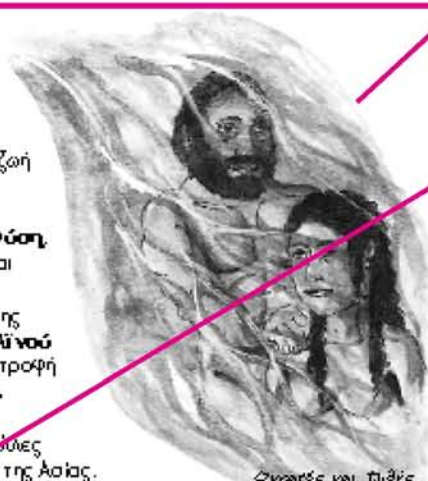
Οι πρώτοι κάτοικοι της Ιαπωνίας λέγονταν **Αϊνού** και αγαπημένη τους τροφή ήταν τα **βελανίδια**.

Οι Αϊνού αργότερα ανακατεύθηκαν με άλλες φυλές από περιοχές της Ασίας.

Οι κάτοικοι της Ιαπωνίας τότε ονομάστηκαν **Γιαγιάι**.

Η Αματεράσου, η **θεά του Ήλιου**, ήταν η σημαντικότερη θεά τους.

Η θρησκεία αυτή αργότερα ονομάστηκε **σίντο**, δηλαδή **δρόμος των θεών** ή αλλιώς **σιντοϊσμός**.

Σκουρές και τιθής
Ο κόσμος γεννήθηκε από τον
Σκουρές και τη Τιθής.
Ο Σκουρές ήταν ένα μεγάλο
και άγριο πλάσμα και η
Τιθής μια μικρή, άγρια, σκουρόχρωμη.
Ο Σκουρές και η Τιθής
γέννησαν τον Σκουρές και τη
Τιθής (Ταίτα) η οποία αργότερα άλλαξε
πατρίδα.

Λόγος του Σκουρές

Αματεράσου
η θεά του Ήλιου

Μορφή από άργιλο

(3000-2000 π.Χ.)

Μέση περίοδος Τζομόν
Βρέθηκε στην Καμικούρα-Γκόμα, Μισακά-Κο, Γιαμανάσι, Ιαπωνία.

Εθνικό Μουσείο, Τόκιο.

Ανθρωπόμορφο αγγείο Γιαγιάι

Οσαγκάτα, Ιαπωνία.

Εθνικό Μουσείο, Τόκιο.

Οι αρχαίοι Ιάπωνες λάτρευαν τη **θεά του Ήλιου** Αματεράσου, γεγονός που αντανακλά το μεγάλο βαθμό εξουσίας που διέθεταν οι γυναίκες στην πρώτη περίοδο του πολιτισμού.

Η Αματεράσου (Amaterasu) ήταν η θεά του Ήλιου αλλά λατρευόταν και ως **γενάρχη**ς του ιαπωνικού αυτοκρατορικού οίκου. Το όνομά της σημαίνει αυτήν που φωτίζει από τον ουρανό.

Ο καθρέφτης της θεάς συγκαταλέγεται στα αυτοκρατορικά σύμβολα της Ιαπωνίας.

Ο μύθος της Αματεράσου υπάρχει στο βοήθημα, σελ. 49.

¹Ησίοδος = Έλληνας επικός ποιητής από τη Βοιωτία που έζησε γύρω στο 700 π.Χ. περίπου. Θεωρείται ο πατέρας του διδακτικού έπους.

Λατρεία και διατροφή των Αϊνού

«Αϊνού» σημαίνει «άνθρωπος» και έτσι ονομάζονταν οι πρώτοι Ιάπωνες.

Οι πρώτοι κάτοικοι της Ιαπωνίας ονόμαζαν τα χρήσιμα σ' αυτούς πράγματα, αλλά και ό,τι ήταν πέρα από τον έλεγχό τους, **καμί**, δηλαδή θεούς. Στην καθημερινή τους ζωή προσεύχονταν και έκαναν διάφορες τελετές για τους θεούς τους.

Οι θεοί των Αϊνού ήταν κυρίως **θεοί της φύσης**, όπως η φωτιά, το νερό, ο άνεμος και ο κεραυνός, θεοί των ζώων, όπως η αρκούδα, η αλεπού, η κουκουβάγια, κ.ά., θεοί των φυτών, όπως μανιτάρια και αγριόπρασα, θεοί των πραγμάτων, όπως οι βάρκες και τα αγγεία, και τέλος θεοί που προστάτευαν σπίτια, βουνά ή λίμνες.

Οι Αϊνού έβραζαν το **κρέας** (κυρίως από κυνήγι), το ξέραιναν στον ήλιο και το κάπνιζαν σε τζάκια. Το καπνιστό κρέας τυλιγόταν σε φλοιούς δέντρων και αποθηκευόταν στα «που», ειδικές αποθήκες.

Τα **ψάρια** (σολομοί και πέστροφες) ανοίγονταν στη μέση και καπνίζονταν.

Τα βελανίδια και οι βολβοί ήταν πολύ σημαντικά στοιχεία της διατροφής των Αϊνού. Τα έτρωγαν αφού τα μούλιαζαν σε νερό.

Με το κρέας έκαναν σούπα. Οι Αϊνού σπάνια έτρωγαν ωμό κρέας. Το χειμώνα έτρωγαν παγωμένο σολομό. Έτρωγαν, επίσης, φρούτα. Οι «οπεσιαλιτέ» των Αϊνού ήταν οι κρεατόσουπες ή ψαρόσουπες με βλαστούς, φύλλα, ρίζες και πρασινάδες.

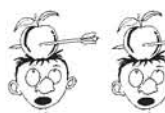

Ο μύθος της ιαπωνικής θεάς του Ήλιου, Αματεράσου.

- * Οι μαθητές, αφού μελετήσουν το μύθο της θεάς του Ήλιου, μπορούν να γράψουν ένα μικρό διάλογο εμπνευσμένο από το μύθο. Στη συνέχεια, τους ζητείται να τον δραματοποιήσουν μέσα στην τάξη σε επόμενο μάθημα.
- * Οι μαθητές ζωγραφίζουν μια σκηνή από τη ζωή των πρώτων Ιαπώνων όπως τη φαντάζονται.
- * Οι μαθητές μπορούν να κάνουν τους αρχαιολόγους και να καταγράψουν τα ευρήματά τους στην Ιαπωνία (από όσα έχουν στο βιβλίο τους ή ψάχνοντας σε άλλες πηγές). Η καταγραφή θα γίνει σε πίνακα της μορφής:

εύρημα	περιγραφή	σχόλια αρχαιολόγου

Οι μαθητές να μάθουν:

- κάποια εισαγωγικά στοιχεία για τους επόμενους κατοίκους της Ιαπωνίας, τους **Γιαγιά**
- για το φυτό **ρύζι** και τη μεγάλη σημασία που είχε στη διατροφή των κατοίκων της Ιαπωνίας
- για την **ενδυμασία** των κατοίκων της Ιαπωνίας
- πάλι, μέσω της άσκησης, για τα **αγγεία Τζομόν**.

Το ρύζι

Το ρύζι είναι δημητριακό. Ρύζι είναι το κοινό όνομα δεκαεννέα ειδών του φυτού. Το κοινό ρύζι είναι το μοναδικό είδος που είναι σημαντικό για τον άνθρωπο. Η καταγωγή του είναι από την νοτιοανατολική Ασία, όπου καλλιεργείται για περισσότερα από 7000 χρόνια.

Σημάδια της καλλιέργειας του ρυζιού έχουν βρεθεί στην Κίνα και χρονολογούνται από το 5000 π.Χ. περίπου και, σε ένα σπήλαιο στη βόρεια Ταϊλάνδη, από το 6000 π.Χ.

Το ρύζι για να αναπτυχθεί χρειάζεται θερμότητα και υγρασία. Σε ύψος φτάνει γύρω στο ένα μέτρο.

Οι σπόροι του ρυζιού χρησιμοποιούνται εκτεταμένα ως τροφή των ανθρώπων. Αποτελεί τη βασική τροφή του μισού πληθυσμού της ανθρώπινης φυλής. Καλλιεργείται στην Αφρική, στην Ασία και στη Νότια Αμερική. Οι Η.Π.Α., η Νότια Ευρώπη και άλλες περιοχές του κόσμου συμμετέχουν επίσης στην παγκόσμια παραγωγή ρυζιού.

Το επιστημονικό του όνομα είναι: *Oryza sativa*.

Γύρω στα **300 π.Χ.** ήρθαν στην Ιαπωνία νέες ιδέες από την **Ασία** (από την Κίνα και την Κορέα) για την **καλλιέργεια του ρυζιού** και τη χρήση του μετάλλου. Το ρύζι το φύτευαν σε **πλημμυρισμένα χωράφια**.

Για πολλά χρόνια πλήρωναν τους **φόρους** τους με ρύζι αντί για χρήματα.

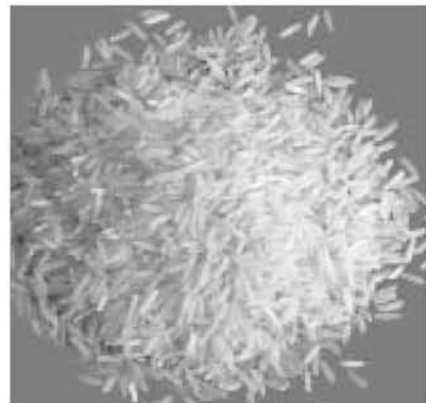
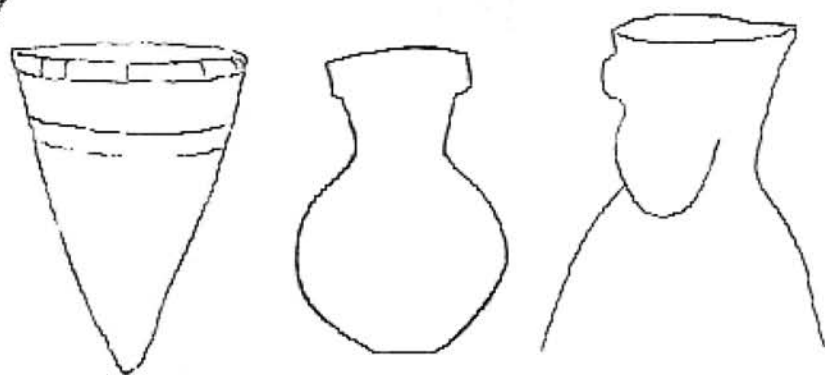

περίοδος Τζομόν

περίοδος Γιαγιά

Χρωμάτισε τα αγγεία της περιόδου Τζομόν και Γιαγιά.

Οι μαθητές μπορούν να φυτέψουν ρύζι, να παρατηρήσουν τα στάδια ανάπτυξης του φυτού και να τα καταγράψουν.

Λύση της άσκησης

Τα χρώματα που πρέπει να προταθούν εδώ στους μαθητές είναι χρώματα της γης (αποχρώσεις του καφέ, σκούρο κόκκινο, όχρα, κ.ά.).

Επίσης, η διακόσμηση με το αποτύπωμα σκουπίδιού πρέπει να είναι εμφανής.

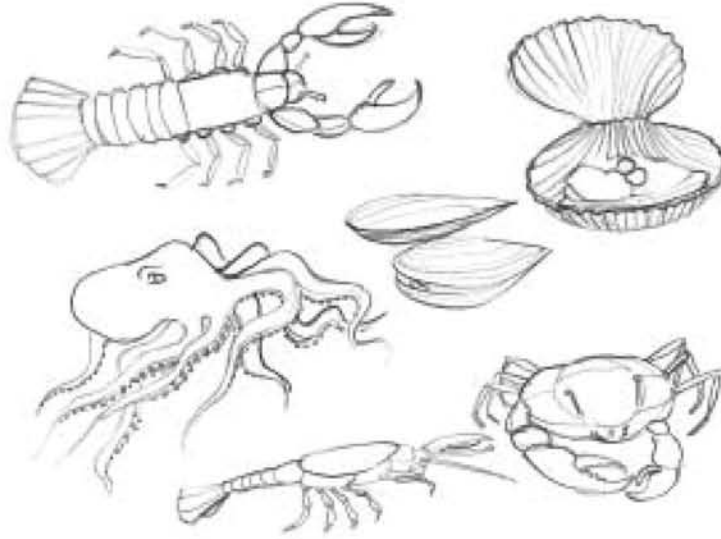
Από το βοήθημα...

σελίδες 111 ως 116

σελίδα 113 του βοηθήματος

Γράψε, αν ξέρεις, τα ονόματα των θαλασσινών και χρωμάτισέ τα!

τα θαλασσινά

το μύδι
το στρείδι
το χτένι
η αχινάδα
η γαρίδα
ο αστακός
το καλαμάρι
η σουπιά
το καβούρι

σελίδα 114 του βοηθήματος

Η κοπέλα που ήρθε από τον ουρανό

Μια φορά, ζούσε ένα **φτωχό ζευγάρι γέρον**. Ήθελαν να έχουν ένα παιδί αλλά ήταν άτυχοι.

Μια μέρα, ο γέρος πήγε στο δάσος να κόψει καλάμια **μπαμπού**. Μέσα σ' ένα καλάμι βρήκε **ένα κορίτσι** μαζί με χρυσά νομίσματα. Σκέφτηκε ότι το είχε στείλει ο θεός και το πήρε στο σπίτι. Μέσα σε λίγες μέρες το κορίτσι έγινε μια όμορφη κοπέλα. Η φήμη της ομορφιάς της ταξίδεψε σ' όλο τον κόσμο. Βλέποντάς την **ένας αυτοκράτορας** την ερωτεύτηκε και τη ζήτησε **σε γάμο**.

Η όμορφη κοπέλα του είπε πως, για να τον παντρευτεί, έπρεπε πρώτα να πολεμήσει με το δράκοντα του νερού, έπειτα να της φέρει το κόσμημα από την κορυφή του Μεγάλου Βουνού και, τέλος, να της φέρει ένα χρυσό μήλο.

Όταν ο αυτοκράτορας **τα κατάφερε** όλα αυτά, ήταν έτοιμος για το γάμο. Όμως, **ο ουρανός** ζήτησε πίσω την κοπέλα.

Έτσι κι έγινε. Η κοπέλα που ήρθε από τον ουρανό ξαναγύρισε εκεί αλλά **κανείς δεν την ξέχασε**.

Μύθος της Ιαπωνίας

σελίδα 115 του βοηθήματος

Η λατρεία της φύσης ήταν κομμάτι από τη ζωή και τον πολιτισμό των πρώτων κατοίκων της Ιαπωνίας. Τα βουνά και τα ηφαίστεια της Ιαπωνίας τα θεωρούσαν ιερά μέρη.

Το μαγευτικό ηφαίστειο Φουτζιγιάμα (Αιώνια Ζωή) κυριαρχεί στο τοπίο της ηπειρωτικής Ιαπωνίας. Προκαλούσε και προκαλεί δέος στους ανθρώπους και γι' αυτό λατρεύτηκε ως θεός.

Στις πλαγιές του υπάρχουν χιλιάδες ναοί και οι προσκυνητές σήμερα συνηθίζουν να φορούν λευκές ρόμπες και να σκαρφαλώνουν στο βουνό για να λατρέψουν τη θεά Σένγκεν-Σάμα, θεά του «ανατέλλοντος ηλίου».

θεά Σένγκεν-Σάμα

σελίδα 116 του βοηθήματος

Η ιστορία του ρυζιού

Από τα πολύ παλιά χρόνια, οι άνθρωποι καλλιεργούσαν το ρύζι στην **Ασία** και την **Αφρική**.

Στην **Κίνα** καλλιεργούσαν το ρύζι κοντά σε ποτάμια. Στην υπόλοιπη Ασία το ρύζι μεγάλωνε χωρίς πολύ νερό.

Οι μετακινήσεις των ανθρώπων προς την **Ινδία** έφεραν το ρύζι εκεί γύρω στο 2500 π.Χ. Άνθρωποι από τη Νότια Κίνα μετέφεραν το νέο τρόπο της καλλιέργειας του ρυζιού με πολύ νερό και σε άλλες περιοχές: **Φιλιππίνες** 2000 π.Χ., **Ινδονησία** 1500 π.Χ. και **Ιαπωνία** 100 π.Χ.

Από το **Μέγα Αλέξανδρο** ήρθε η καλλιέργεια του ρυζιού στην **Ελλάδα** και την **Ευρώπη**.

17. Η εποχή του μετάλλου στην Ελλάδα

Η ενότητα παρουσιάζει συνοπτικά την Πρώιμη και μέρος της Μέσης χαλκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο.

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τη χρήση των μετάλλων στην Ελλάδα
- * για τον πολιτισμό και το επίπεδο ζωής την εποχή αυτή
- * για σημαντικές τοποθεσίες, όπως είναι η Πολιόχνη, η Κύπρος, οι Κυκλάδες κ.ά.
- * για το μύθο του Ήφαιστου και το συσχετισμό του με το νησί της Λήμνου, το χώρο απ' όπου διαδόθηκε πιθανότατα η επεξεργασία των μετάλλων.

Ο Πρωτοελλαδικός πολιτισμός (μεσογειακός, παραλιακός και νησιωτικός) οφείλει πολλά στα προϋπάρχοντα νεολιθικά στοιχεία. Υπήρξαν ωστόσο και επιρροές ανατολικής προέλευσης. Το ιδιαίτερο χρώμα είναι, πάντως, **αιγαιακό**. Τα κοσμήματα δείχνουν ότι η μεταλλουργία βρισκόταν σε μεγάλη ακμή. Ο Όμηρος στην Οδύσσεια αλλά και, γενικά, η αρχαία ελληνική παράδοση συνέδεαν το νησί της Λήμνου με το θεό της μεταλλουργίας, τον Ήφαιστο.

Στο **χάρτη** συμπεριλαμβάνονται μερικές από τις σπουδαιότερες θέσεις της περιόδου αυτής. Έμφαση δίνεται στη Λήμνο και την Κύπρο ως νησιά που σχετίζονται με το μέταλλο και τη μεταλλουργία· ακόμη στην Κρήτη ως το χώρο όπου θα ακολουθήσει η άνθιση του Μινωικού πολιτισμού. Οι **Κυκλάδες** τονίζονται ιδιαίτερα γιατί ο χάρτης αφορά και την επόμενη σελίδα (69).

Η ενότητα μπορεί να συνδυαστεί με αυτήν που ακολουθεί, τον Κυκλαδικό πολιτισμό. Αποτελεί συνέχεια της ενότητας για τη Νεολιθική εποχή στην Ελλάδα (σελ. 53). Αναφορά μπορεί να γίνει ακόμη και στη σελίδα 44 (Ανθρωποι και μέταλλα).

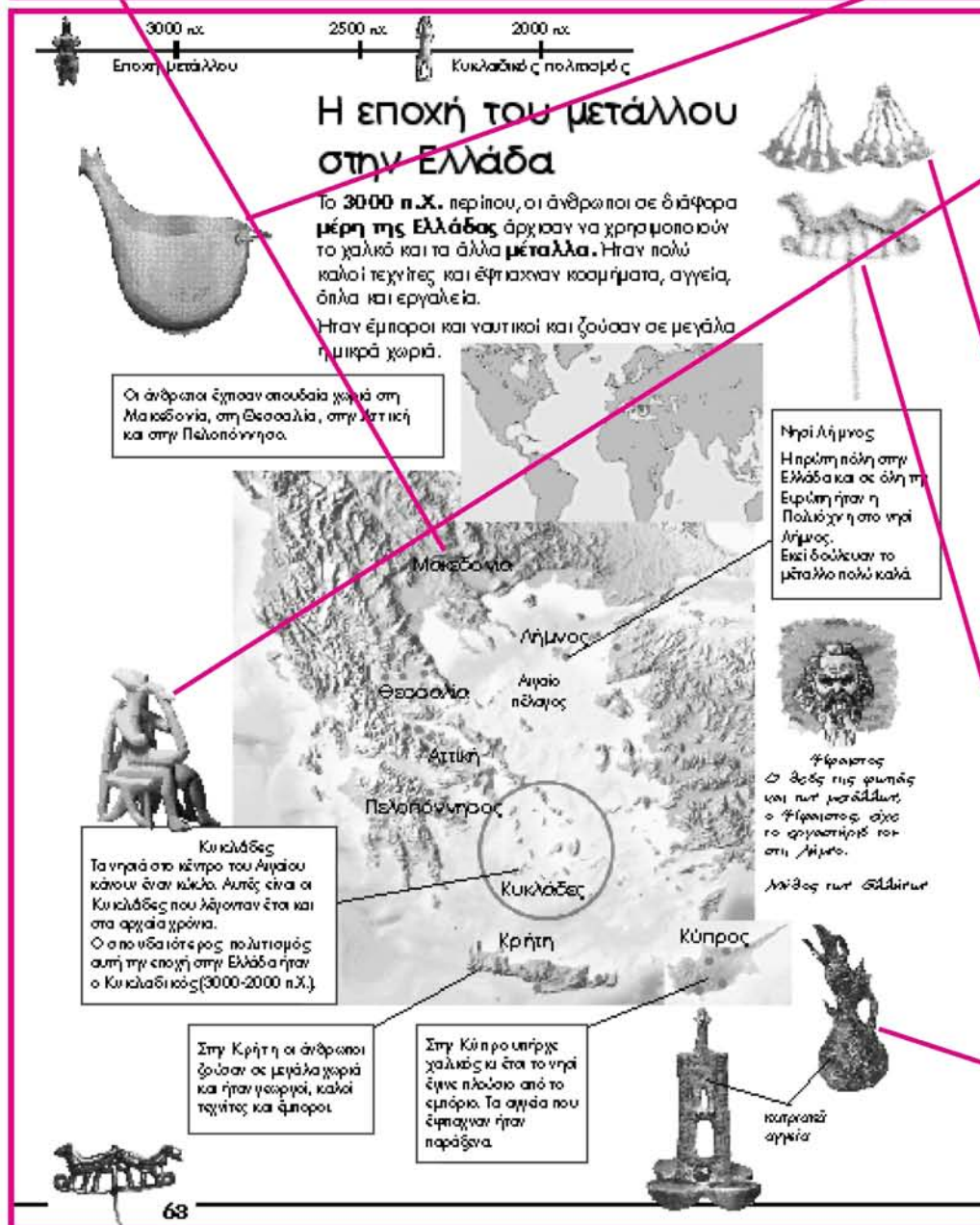
Ένα από τα σπάνια αριστουργήματα της πρωτοελλαδικής μεταλλοτεχνίας: **χρυσή «φιάλη» με προχοή**. Μουσείο Ισραήλ, Ιερουσαλήμ. Η επιτόπια κατεργασία των μετάλλων κατά την Πρωτοελλαδική περίοδο προϋποθέτει πρόοδο της τεχνολογίας, συλλογική δράση, αποθέματα, οργανωμένο εμπόριο.

Αριστούργημα πρωτοκυκλαδικής ειδωλοπλαστικής: **μαρμαρίνη καθιστή ανδρική μορφή** που παίζει άρπα από την **Κέρο**. Ο καλλιτέχνης έχει ξεπεράσει εδώ τις δεσμεύσεις του υλικού και κινείται στο χώρο των διαστάσεων. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Τα χρυσά αυτά **σκουλαρίκια** από την **Πολιόχνη** της Λήμνου βρέθηκαν κοντά στο χωριό Καρίνια. Μοιάζουν με αντίστοιχα που βρήκε ο Σλήμαν στην Τροία II. Είναι χαρακτηριστικά δείγματα τέχνης του ιδιόμορφου αυτού πολιτισμού. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Χρυσή καρφίτσα με πουλιά από την **Πολιόχνη**. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Η Κύπρος γνώρισε σημαντική ανάπτυξη μεταξύ του 3000 και του 2000 π.Χ. χάρη στα πλούσια σε **χαλκό** μεταλλεία της. **Οι φόρμες των αγγείων** της είναι από τις πιο πρωτότυπες στον κόσμο του Αιγαίου.

Πολιόχνη

Στο χώρο του Βορείου Αιγαίου άκμασε την εποχή αυτή ένας πολιτισμός «παρα-τρωικός». Η σύνδεση της Λήμνου και της Λέσβου με την Τρωάδα ήταν πολύ στενή.

Οι ανασκαφές στην Πολιόχνη αποκάλυψαν επιβλητικά λείψανα ενός **ιδιόμορφου πολιτισμού**. Υπάρχουν **έξι πόλεις**· από τη δεύτερη ήδη μιλάμε για αστική όψη και διπλάσιο μέγεθος από την Τροία. Η πέμπτη πόλη μας χάρισε πραγματικούς θησαυρούς, ανάλογους με τα ευρήματα του Σλήμαν από την Τροία. Τόση **ακμή** και τόσος **πλούτος** δεν μπορούν παρά να ερμηνευτούν με την απότομη ανάπτυξη της ναυτιλίας και του θαλασσινού εμπορίου. Σήμερα η Πολιόχνη είναι μισοβυθισμένη.

Ιστορική γραμμή

Η **Πρώτη εποχή του χαλκού**, που ακολουθεί τη μακρά Νεολιθική εποχή και καλύπτει χρονικά την **3η χιλιετία π.Χ.** (3000-2000 π.Χ.), είναι για ολόκληρο τον αιγαίο χώρο εποχή αποφασιστικών αλλαγών και ανακατατάξεων οικονομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού χαρακτήρα. Ανάμεσα σ' αυτές πρωταρχική θέση κατέχουν η εξάπλωση της χρήσης των μετάλλων, κυρίως του χαλκού, η εντατικοποίηση των δικτύων ανταλλαγών, η εμφάνιση οργανωμένων οικισμών και η ανάπτυξη της τέχνης. **Τέσσερα πολιτιστικά σύνολα**, που αντιστοιχούν σε χωριστές γεωγραφικές ενότητες, εμφανίστηκαν τότε στην ευρύτερη περιοχή του αιγαίου χώρου: ο **Προανακτορικός** πολιτισμός στην Κρήτη, ο **Πρωτοκυκλαδικός** πολιτισμός, ο **Πολιτισμός του βορειοανατολικού Αιγαίου** και της **Τροίας** και ο **Πρωτοελλαδικός** πολιτισμός.

Ο όρος «Εποχή του χαλκού» φαίνεται να εμπεριέχει την έννοια της διακοπής, τουλάχιστον όσον αφορά τις τεχνικές. Σήμερα, όμως, είναι γνωστό ότι η **μεταλλουργία** εμφανίστηκε στη Νεότερη νεολιθική και ότι ο ορείχαλκος δεν είναι το πρώτο κράμα που κατασκευάστηκε κατά την Εποχή του χαλκού.

Εξάλλου, οι **ενδείξεις συνέχειας κυριαρχούν**. Ο πολιτισμός εξελίσσεται σιγά σιγά και το αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης φαίνεται στην Κρήτη, κατά τη Μέση χαλκοκρατία, με τη δημιουργία των πρώτων ανακτόρων. Το πέρασμα λοιπόν στην Πρωτόχαλκη φάση χαρακτηρίζεται ως **μετάβαση**.

Πρώτη χαλκοκρατία

Πρωτόχαλκη Ι: 3300 ή 3100 π.Χ. - 2700 ή 2400 π.Χ.

Πρωτόχαλκη ΙΙ: 2750 ή 2400 ή 2350 - 2100 π.Χ.

Το τέλος της Πρώτης χαλκοκρατίας χαρακτηρίζεται από απότομη διακοπή και καταστροφές.

Μέση χαλκοκρατία: 2000 - 1650 π.Χ.

(Υστερη χαλκοκρατία: 1650 - 1100 π.Χ.)

2650 - 2000 π.Χ.: Πρωτοελλαδική ΙΙ ή Πρωτόχαλκη ΙΙ Πολιτισμός Οικισμοί

Ο αριθμός των οικισμών εμφανίζει την περίοδο αυτή εντυπωσιακή **αύξηση**. **Παραθαλάσσιες** αλλά και **μεσόγειες** τοποθεσίες επιλέγονται σχεδόν εξίσου συχνά για εγκατάσταση. Καθοριστικός παράγοντας για την επιλογή τους είναι η εξασφάλιση παραγωγικών πόρων, κυρίως η πρόσβαση σε **εύφορα εδάφη**.

Η καλύτερη οργάνωση της **γεωργίας** με την εισαγωγή τεχνολογικών καινοτομιών (π.χ. άροτρο) και νέων καλλιεργειών (ελιά, αμπέλι) επιτρέπει την αξιοποίηση εδαφών ανεκμετάλλευτων ως τότε. Στην περίπτωση των παραθαλάσσιων οικισμών πρωτεύοντα ρόλο παίζει η ανάπτυξη των **θαλάσσιων μεταφορών** εξαιτίας της προόδου στον τομέα της ναυπηγικής τεχνολογίας.

Οι οικισμοί κυμαίνονται από πολύ **μικροί** (με έκταση λίγων στρεμμάτων) έως **τεράστιοι** για τα δεδομένα της εποχής (πάνω από 200 στρέμματα). Οι περισσότεροι πάντως καλύπτουν έκταση από **10 ως 30 στρέμματα**. Τείνουν να υιοθετούν **πυκνή διάταξη**.

Απλοί **οχυρωματικοί περίβολοι** αποκαλύφθηκαν σε παραθαλάσσιους οικισμούς (Ασκηταριό, Ραφήνα, Μάνικα) και στη Θήβα, ενώ σύνθετο σύστημα οχύρωσης με διπλό περίβολο, πύργους και πύλες συναντάται στη Λέρνα. Οι περισσότεροι διαθέτουν **οδικό δίκτυο** από κύριους και δευτερεύοντες λιθόστρωτους δρόμους, μικρού συνήθως πλάτους, από 1 ως 2 μ. Τηρούνται επίσης συχνά στοιχειώδεις κανόνες **πολεοδομικής οργάνωσης**, όπως ο κοινός προσανατολισμός κτιομάτων, η διευθέτηση κτιομάτων σε οικοδομικά τετράγωνα κ.λπ.

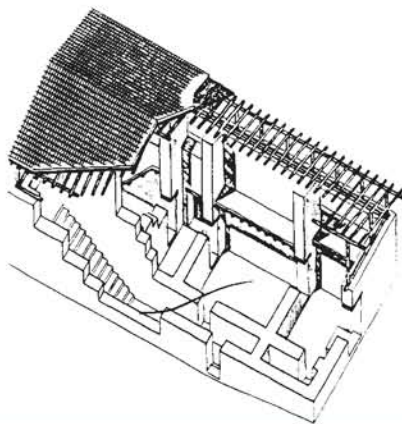

Κατοικία

Οι **τεχνικές δόμησης** παραμένουν αναλλοίωτες. Χρησιμοποιούνται ακόμη τα **ίδια υλικά** όπως και στη Νεολιθική περίοδο. Στο εξής, οι τοίχοι από ωμόπλινθους διαθέτουν συχνά **λιθόκτιστα θεμέλια** και αυτό το φαινόμενο είναι καινούριο.

Ορισμένα από τα κτίσματα καλύπτουν μια **επιφάνεια από 30 έως 50 τ.μ.**, εάν εξαιρεθούν τα κτίρια ειδικών λειτουργιών. Όσα από τα κτίσματα φαίνεται να ήταν κατοικίες, αποτελούνται από **δύο-τρία δωμάτια**. Υπάρχουν όμως και πολύ μεγαλύτερα κτιριακά συγκροτήματα με περισσότερα δωμάτια και σύνθετο σχέδιο.

Αυτά μπορούν να χαρακτηρισθούν ως **κτίσματα ειδικών ή κεντρικών λειτουργιών**, προορισμένα δηλαδή για λειτουργίες διοικητικές, θρησκευτικές ή οικονομικές. Εξέχουσα θέση ανάμεσά τους κατέχει μια σειρά κτιρίων με σχεδόν τυποποιημένο σχέδιο, που βρέθηκαν στη Λέρνα, στην Αίγινα και αλλού.

Αναπαράσταση της «Λευκής Οικίας» από την Κολόνα της Αίγινας.

Πρόκειται για **μνημειώδη κτίρια μεγάλων διαστάσεων** (25x12μ. στη Λέρνα), πιθανόν διώροφα και κατασκευασμένα με εξαιρετική επιμέλεια. Παρουσιάζουν πολύπλοκο σχέδιο. Το μέγεθος, η υψηλή κατασκευαστική τεχνολογία και η σύνθετη εσωτερική διαρρύθμιση φαίνεται πως υπαγορεύθηκαν από τη **λειτουργική τους υπόσταση** ως δημοσίων, ίσως διοικητικών, κτιρίων.

Ο **εσωτερικός εξοπλισμός** δεν παρουσιάζει καμία αλλαγή. Οι αποθηκευτικοί βόθροι είναι ιδιαίτερα συνηθισμένοι καθώς και οι αποθήκες. Τα **αποθηκευτικά αγγεία**, τοποθετημένα στη σειρά κατά μήκος των τοίχων, είναι μερικώς βυθισμένα ή πάνω σε βάση. Στο υπαίθρο, οι **κυκλικοί σιτοβολώνες** συμπληρώνουν τις ανάγκες αποθήκευσης. Κάθε δωμάτιο έχει συνήθως τη δική του εστία και ένα φούρνο.

Τα **πεζούλια και τα κτιστά θρανία** είναι πιο κοινά απ' ό,τι στη Νεολιθική και υπάρχουν και έξω από τις κατοικίες.

Από τα κινητά αντικείμενα που βρέθηκαν στους περισσότερους οικισμούς, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένα, όπως τα **πύλινα σκεύη υψηλού τεχνικού επιπέδου** –προϊόντα ειδικών αγγειοπλαστών–, οι **σφραγίδες** και τα αποτυπώματά τους σε πηλό (**σφραγίσματα**), τα τυποποιημένα λίθινα **εργαλεία και όπλα** από οψιδιανό της Μήλου ή άλλους εισαγόμενους λίθους (όπως ανδροίτη), και τα **χάλκινα αντικείμενα**.

Ταφικά έθιμα

Μερικοί τάφοι παιδιών αλλά και ενήλικων βρίσκονται ακόμη μέσα στις κατοικημένες ζώνες, η πλειονότητα όμως των τάφων βρίσκεται **έξω από τους οικισμούς**, μέσα σε σπήλαια ή συχνότερα στο υπαίθρο. Μετά το 2600 π.Χ., οι τάφοι είναι συγκεντρωμένοι σε πραγματικά **νεκροταφεία** που περιέχουν δεκάδες, ακόμη και εκατοντάδες τάφων. Ο νεκρός τοποθετείται στο ένα πλευρό, με διπλωμένα τα πόδια και με τα χέρια συχνά κοντά στο πρόσωπο. Ενταφιάζεται με τα ενδύματά του, τα κοσμήματα και λίγα φτωχά αντικείμενα.

Οι άνθρωποι

Οι εκτιμήσεις για το μέγεθος και την πυκνότητα του πληθυσμού είναι αναγκαστικά αυθαίρετες. Η κατάσταση της υγείας των πληθυσμών ελάχιστα διέφερε από τη Νεολιθική περίοδο. Η **διάρκεια ζωής** θεωρείται γενικώς ότι είναι μεγαλύτερη.

Η **κατανομή της εργασίας** ανάλογα με το φύλο δε φαίνεται να μεταβάλλεται. Οι **ανισότητες** εξακολουθούν να διαφαίνονται στα ταφικά κτερίσματα: στις Κυκλάδες, οι περισσότεροι τάφοι είτε δεν περιέχουν κτερίσματα είτε έχουν πολύ λίγα, ενώ λίγοι τάφοι περιέχουν σημαντικά περισσότερα. Οι ανισότητες αυτές έχουν σχέση και με το φύλο: λιγότεροι πλούσιοι τάφοι ανήκουν σε γυναίκες.

Ειδώλια

Αντίθετα από τη Νεολιθική περίοδο, τα ομοιώματα οπιτών είναι τώρα πολύ σπάνια, ενώ τα **μικρογραφικά αντικείμενα** είναι πάρα πολλά, ιδιαίτερα στην Πολιόχνη και τη Θερμή (Λέσβος). **Ομοιώματα πλοίων** εμφανίζονται τώρα στο βορειοανατολικό Αιγαίο, τις Κυκλάδες και την Κρήτη. Τα **ζωόμορφα ειδώλια** απαντούν κυρίως στην Κρήτη, την Πελοπόννησο και την Κεντρική Ελλάδα. Η απόδοση της μορφής ωστόσο είναι συχνά πιο σχηματική απ' ό,τι στη Νεολιθική και η αναγνώριση του ζώου πολύ δύσκολη.

Τα πύλινα **ανθρωπόμορφα** ειδώλια είναι πιο σπάνια. Τα περισσότερα παριστάνουν γυναίκες· τα **προβλήματα ερμηνείας** τίθενται και πάλι.

Αντίθετα, τα λίθινα ανθρωπόμορφα ειδώλια είναι πολυπληθέστερα απ' ό,τι στη Νεολιθική, ιδιαίτερα στη δυτική Ανατολία, το βορειοανατολικό Αιγαίο, τις Κυκλάδες, την Κρήτη και την Κεντρική Ελλάδα. Γενικά, τα ειδώλια απαντούν σε τάφους (βλ. σελίδα 197 του βιβλίου δασκάλου).

Σύμβολα

Πριν από την εμφάνιση, κατά τη Μεσοχαλκή περίοδο, της ιερογλυφικής γραφής (βλ. σελ. 254), **δύο σειρές συμβόλων**, οι οποίες δε συνδέονται απαραίτητα με αυτή, είναι σε χρήση κατά την Πρώιμη χαλκοκρατία. Πρόκειται κατ' αρχήν για **σημεία** (βέλος, επάλληλες γωνίες, τρίγωνο, σταυρός) που οι αγγειοπλάστες χαράζουν ή αποτυπώνουν πριν από το ψήσιμο πάνω σε **ορισμένα αγγεία**, ίσως για να ταυτίζουν την παραγωγή τους. Η δεύτερη σειρά αποτελείται από **σφραγίδες** που συχνά είναι γνωστές μόνο από τα αποτυπώματά τους. Από την Πρωτοχαλκή II φάση, αν και λιγοστές, μαρτυρούνται σαφώς στο βορειοανατολικό Αιγαίο, τις Κυκλάδες, την Κρήτη, την Πελοπόννησο και την Κεντρική Ελλάδα· συνηθίζονται στην Κρήτη κατά τη Μέση χαλκοκρατία. Απαντούν σε διάφορα σχήματα και φέρουν ένα εγχάρακτο γεωμετρικό θέμα. Μερικές χρησιμοποιούνται για να τυπώνουν διακοσμητικά σχήματα. Οι περισσότερες όμως χρησιμοποιούνται πάνω στον πηλό με τον οποίο σφραγίζονται κασέλες, πήθοι και πόρτες. **Οι σφραγίδες αντιστοιχούν πιθανότατα η καθεμιά σε ένα άτομο** και αντιπροσωπεύουν επομένως όχι μόνο ένα ούστημα σημείων με άγνωστο περιεχόμενο αλλά και **ένα μέσο οικονομικού ελέγχου** που θα γνωρίσει μοναδική επιτυχία στις επόμενες περιόδους.

Τρόπος ζωής

Γεωργία

Ο **τρόπος διαβίωσης** στηρίζεται πάντοτε στις ίδιες βάσεις αλλά διαφαίνονται τώρα στοιχεία διαφοροποίησης: **ουστηματοποίηση γεωργικής παραγωγής**, μετάβαση από τη σκαπάνη στο άροτρο, αύξηση καλλιεργούμενων εκτάσεων, διαφοροποίηση της καλλιέργειας που θα οδηγήσει στη **μεσογειακή πολυκαλλιέργεια** στις επόμενες περιόδους και κατασκευή μεγάλων **σιταποθηκών** για την αποθήκευση του γεωργικού πλεονάσματος. Το σιτάρι, το κριθάρι, ο αρακάς, τα μπιζέλια και οι φακές αποτελούν τις βασικές ψυτικές τροφές, που συμπληρώνονται από τους καρπούς που συλλέγονται. Αμπέλι και ελιά πιθανότατα τώρα εμφανίζονται.

Κτηνοτροφία και κυνήγι

Τα **αίγοπρόβατα** έχουν την πρώτη θέση στην Κρήτη, ενώ σ' όλη τη Βαλκανική την κατέχουν τα **βοοειδή**. Ο **χοίρος** κατέχει τη δεύτερη, ενώ εμφανίζεται ο **όνος** ή ένα συγγενές είδος. Συνεχίζεται η **αλιεία** ψαριών, κοχυλιών και οστρακοειδών. Το ίδιο και το κυνήγι. Τα **όπλα**, που είναι και **εργαλεία** όπως και τα όπλα μάχης, κατασκευάζονται τώρα όλο και συχνότερα από **μέταλλο**. Εμφανίζονται χάλκινα μαχαίρια με κυρτή κόψη και κοίλη ράχη. Οι σφεντόνες είναι ίσως λιγότερο διαδεδομένες απ' ό,τι στη Νεολιθική (λιγότερο πύλινα βλήματα αλλά περισσότερα λίθινα) ή απλώς αλλάζει το υλικό των βλημάτων.

Διατροφή

Το μαγείρεμα γίνεται στις **εστίες και τους φούρνους**, η προετοιμασία με παρόμοια σκεύη. Τα **γουδιά** και τα γουδοχέρια χρησιμεύουν και για το κοπάνισμα των χρωμάτων. Τα τρόφιμα διατηρούνται σε **κλειστά σκεύη**, σε αποθήκες και στους σιτοβολώνες.

Υφαντική

Στην καλαθοποιία και την υφαντική **οι ψάθες** και **οι όρθιοι αργαλειοί** συνεχίζουν να υπάρχουν. Επιβεβαιώνεται η χρήση του **λινού** ενώ διάφορα αντικείμενα (αγκίστρια, βελόνες, υφαντικά βάρη) γίνονται όλο και πιο συχνά από το χαλκό.

Αγγεία

Το πλάσιμο στο χέρι, με τη βοήθεια στενών ταινιών πηλού, αποτελεί πάντοτε τη βασική τεχνική. Βεβαιώνεται όμως και η χρήση **βραδυκίνητου τροχού**, ενώ αρχίζουν να χρησιμοποιούν και **κλίβανους** για το ψήσιμο. Τα λίθινα αγγεία είναι συνηθισμένα.

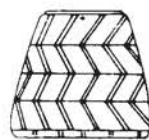
Η πιο διαδεδομένη (με εξαίρεση την Κρήτη) **διακόσμηση** είναι η εγχάρακτη και η ερπίεστη. Κύρια σχήματα:

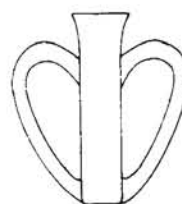
πρόχοι

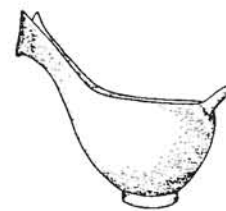
οφαιρική
πρόχους

πυξίδα
κωνική

δέπας
αμφικύπελλο

ραμφόστομη ψιάλη:
«σαλτσιέρα»

Μεταλλοτεχνία

Τα περισσότερα χάλκινα αντικείμενα κατασκευάζονται από **αυτοφύες μέταλλο** και η μεταλλουργία παίζει δευτερεύοντα ρόλο όπως και στη Νεολιθική εποχή. Ένα μόνο μεταλλείο χαλκού της Πρωτοχαιτικής II φάσης έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα, στην Κύθνο. Σε διάφορες θέσεις βρέθηκαν **μήτρες**.

Ός προς τα **κράματα** που χρησιμοποιούνται, είναι βέβαιο ότι στο Αιγαίο, όπως και στην Εγγύς Ανατολή, ο αρσενικούχος χαλκός χρησιμοποιούνταν πολύ περισσότερο από τον πραγματικό ορείχαλκο.

Οι **τεχνικές** είναι ίδιες όπως στη Νεολιθική: Τα αντικείμενα που χυτεύονται σε μήτρα τελειοποιούνται με σφυρηλάτηση. Γενικά όμως, η μεταλλουργία παραμένει αρκετά υποτονική.

Πρώιμη αστικοποίηση - Ανταλλαγές

Τα **χαρακτηριστικά** της αστικοποίησης γενικά: α) σχετίζονται με την οικονομική και κοινωνική οργάνωση (οργανοποίηση της γεωργικής παραγωγής, εξειδίκευση της εργασίας, εντατικοποίηση των εμπορικών συναλλαγών, δημιουργία μηχανισμού αναδιανομής προϊόντων, εμφάνιση ισχυρής κεντρικής εξουσίας, κοινωνική διαστρωμάτωση κ.ά.) και β) αναφέρονται στην πολεοδομική και αρχιτεκτονική μορφή του οικισμού.

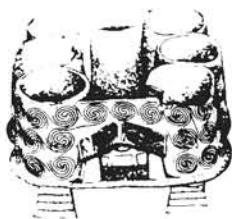
Αναλυτικότερα, για κάποια χαρακτηριστικά έχει γίνει ήδη λόγος. Η **εξειδίκευση της εργασίας**, δηλαδή η **ύπαρξη ειδικευμένων τεχνιτών** με πλήρη απασχόληση, συνάγεται κυρίως από τη συστηματική εκμετάλλευση πηγών πρώτων υλών (π.χ. ορυχείων οψιανού και ανδρείτη), την ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας σε κέντρα που διέθεταν προχωρημένη τεχνογνωσία, την τυποποίηση της παραγωγής ορισμένων κατηγοριών της κεραμικής και της λιθοτεχνίας, αλλά και την ύπαρξη αυτοτελών εργαστηρίων. Στενή σύνδεση με την εξειδίκευση παρουσιάζει λοιπόν το **εμπόριο**. Η τυποποίηση, και κατά συνέπεια η μαζικοποίηση της παραγωγής οσκευών και εργαλείων, προϋποθέτει **αναπτυγμένο δίκτυο ανταλλαγών**, σε διαπεριφερειακό επίπεδο, για να εξασφαλιστεί ο σταθερός εφοδιασμός των εργαστηρίων με πρώτες ύλες και να προωθηθούν τα τελικά προϊόντα σε μακρινές αγορές. **Έμμεση μαρτυρία** λειτουργίας ενός συστήματος διακίνησης προϊόντων αποτελούν επίσης τα **πολυάριθμα σφραγίσματα της Λέρνας** που ασφάλιζαν κιβώτια και δοχεία.

Πήλινα σφραγίσματα από την «Οικία των Κεράμων» στη Λέρνα.

Εύλογο είναι ότι υπήρχε σε αρκετούς οικισμούς κάποιου είδους **διοικητική οργάνωση**, με επικεφαλής ένα ή, το πιθανότερο, περισσότερα άτομα (ομάδα), **για το συντονισμό όλων των τομέων των παραγωγικών δραστηριοτήτων** και την επιβολή στοιχειωδών κανόνων κοινωνικής οργάνωσης. Η παρουσία αυτή αναγνωρίζεται, μεταξύ άλλων, στα **μνημειακά κτίρια** του τύπου της «Οικίας με διαδρόμους», πιθανή έδρα των ατόμων αυτών, και στην **κατασκευή έργων κοινής ωφέλειας**, όπως οι λιθόστρωτοι δρόμοι, οι οχυρώσεις και οι κοινοτικές αποθήκες.

Συμπερασματικά, η διαδικασία της **αστικοποίησης** φαίνεται να έχει αρχίσει και προχωρήσει ικανοποιητικά την εποχή αυτή. Στο στάδιο αυτό έχουν ήδη εμφανιστεί **σημαντικοί νεωτερισμοί** οι οποίοι αλληλοσυμπληρώνονται. Ωστόσο, αυτό δε φαίνεται να συνέβη παντού την εποχή αυτή. Αντιθέτως, η ανοδική πορεία του Πρωτοελλαδικού πολιτισμού προς την επίτευξη ενός υψηλού αστικού επιπέδου διακόπτεται απότομα στο τέλος της δεύτερης φάσης του. Στην επόμενη φάση, την ΠΕ ΙΙΙ (Πρωτοελλαδική ΙΙΙ) παρατηρείται αισθητή **οπισθοδρόμηση**, με συνέπεια η ηπειρωτική Ελλάδα να βρεθεί για μερικούς αιώνες στο περιθώριο των εξελίξεων που σημειώνονται σε άλλες περιοχές του Αιγαίου. Στις νότιες αυτές περιοχές, η νέα κατάσταση θα επιτρέψει ή θα ενθαρρύνει την ανάπτυξη των πόλεων και του ανακτορικού συστήματος.

Από το βοήθημα...

σελίδες 117 ως 120

σελίδα 118 του βοηθήματος

Θαυμάσια δείγματα μεταλλοτεχνίας του Πρωτοελλαδικού πολιτισμού. **Χρυσά αγγεία από την Εύβοια**, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα. Τα αγγεία αυτού του είδους σπανίζουν στην αρχική τους μορφή, γιατί, όπως όλα τα μετάλλινα αντικείμενα, ξαναχύνονταν σε νέα σχήματα, ανάλογα με τις ανάγκες και την πρόοδο της τεχνικής.

σελίδα 119 του βοηθήματος

Θυμάσαι το μύθο του Ήφαιστου;
Γιατί ο Ήφαιστος βρέθηκε στη Λήμνο;
Γιατί έφτιαξε εκεί το εργαστήριό του;

Ένα ζευγάρι **χρυσά ενώτια από την Τροία II** εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Καλλιπόλης (Canakkale). Η ομοιότητά τους με τα χρυσά του «θησαυρού του Πριάμου» φανερώνει ότι όλα ανήκουν σ' ένα κλειστό σύνολο που έτυχε να κατακερματισθεί. Οι ομοιότητες που εμφανίζουν και με τα χρυσά κοσμήματα που βρέθηκαν στην **Πολιόχνη** της Λήμνου αποδεικνύουν ότι οι πόλεις αυτές ανήκαν στον **ίδιο πολιτιστικό ορίζοντα**.

Βραχιόλι από παχύ ασημένιο σύρμα με οκτώ αλληπάλληλες σπειροειδείς περιελίξεις. Είναι ακέραιο με πολύ καλή διατήρηση. Βρέθηκε σε τάφο μαζί με ένα δεύτερο όμοιο βραχιόλι και άλλα χρυσά κοσμήματα. Τα βραχιόλια ήταν περασμένα από ένα στον κάθε βραχίονα νεκρής γυναίκας. Λευκάδα. Πρώιμη εποχή του χαλκού II, δεύτερο μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ασημένιο αγγείο της Πρωτοελλαδικής εποχής από την Εύβοια. Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

Ακέραιος χάλκινος πέλεκυς σε καλή κατάσταση που βρέθηκε μαζί με άλλα χάλκινα εργαλεία και όπλα, δηλαδή με ένα θησαυρό, μέσα σε κτίριο του τέταρτου οικισμού της **Πολιόχνης**. Μέσα 3^{ης} χιλιετίας π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Η Πολιόχνη

Η Πολιόχνη βρισκόταν στη Λήμνο. Ήταν η πρώτη πόλη που χτίστηκε στην Ευρώπη. Είχε χτιστεί με **σχέδιο** και είχε δρόμους στρωμένους με πέτρες. Υπήρχε ακόμη **σύστημα σωλήνων** για τα βρόμικα νερά σε όλη την πόλη. Οι αρχαιολόγοι έχουν βρει **πηγάδια** απ' όπου έπιναν νερό όλοι οι κάτοικοι.

Στην Πολιόχνη βρέθηκαν και **δυο πολύ σημαντικά κτίρια**. Το ένα ήταν **αποθήκη** για όλους τους κατοίκους της πόλης, όπου φύλαγαν τα γεωργικά προϊόντα που περίσσευαν. Το άλλο κτίριο ήταν στενόμακρο και είχε περίπου πενήντα πέτρινα καθίσματα. Φαίνεται ότι εκεί **μαζεύονταν οι κάτοικοι και έπαιρναν αποφάσεις** για την πόλη τους.

Γύρω από την πόλη ήταν χτισμένα **τείχη**.

Η Πολιόχνη ήταν το **πρώτο μέρος** στην Ελλάδα όπου οι άνθρωποι έμαθαν να λιώνουν τα **μέταλλα** και να κατασκευάζουν μεταλλικά αντικείμενα. Όμως στο νησί δεν υπήρχαν μέταλλα κι απ' αυτό φαίνεται ότι οι κάτοικοι της Λήμνου ήταν καλοί **ναυτικοί και έμποροι**.

Λιτά και καλλίγραμμα κοσμήματα από την Πολιόχνη που θυμίζουν αρχαϊκό ελληνικό ρυθμό. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Πολιόχνη

Τα νησιά **Λήμνος, Λέσβος, Χίος, Σάμος**, σε σύγκριση με τα νησιά των Κυκλάδων, διακρίνονται για το μεγαλύτερο **μέγεθος** και τις **καλλιτεργήσιμες εκτάσεις** τους. Η γειτνίαση με τη μικρασιατική στεριά εξασφάλιζε ακόμη περισσότερους πόρους στους νησιώτες, οι οποίοι από πολύ νωρίς μετέτρεψαν την παράκτια ζώνη σε ζωτικό τους χώρο.

Συνεπώς, η γεωμορφολογία και η γεωγραφική θέση των νησιών τα καθιστούσαν σχεδόν **αυτάρκη** από πλευράς αγροτικής οικονομίας. Από την άλλη μεριά, η μικρή απόστασή τους από τη μικρασιατική παραλία μετέτρεπε απ' ενός τη στενή θαλάσσια λουρίδα στον πλέον ασφαλή διάδρομο για τις **θαλάσσιες επικοινωνίες**, μεταξύ βόρειου και νότιου Αιγαίου, και απ' ετέρου τα ίδια τα νησιά σε καταφύγια και σταθμούς ανεφοδιασμού για τα πλοία της εποχής. Ίσως δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι περισσότεροι γνωστοί πρωτοχαλκοί οικισμοί των νησιών αυτών – Πολιόχνη στη Λήμνο, Θερμή στη Λέσβο, Εμποριός στη Χίο, Ηραίο στη Σάμο, Παλαμάρι στη Σκύρο – **αντίκριζαν την ασιατική ακτή** και όχι το ανοιχτό πέλαγος. Η ανάπτυξη δεν είχε προχωρήσει σε όλους το ίδιο.

Η **Πολιόχνη**, ακριβώς απέναντι από τον Ελλήσποντο, φαίνεται πως είχε την πρωτοπορία. Πολεοδομικός σχεδιασμός, λιθόστρωτοι δρόμοι, κοινοτικά πηγάδια για την ύδρευση του πληθυσμού, αμυντικά τείχη, αποχετευτικό δίκτυο είναι γνωστά από την καλύτερα διατηρημένη φάση της πόλης. Η **κοινοτική** όμως **αποθήκη** για τη φύλαξη του γεωργικού πλεονάσματος και ένας **στενόμακρος χώρος με δύο σειρές λίθινων βαθμίδων** σε κάθε μακριά πλευρά ανάγονται στην αρχή της πρωτοαστικής φάσης του οικισμού. Τόσο η σύλληψη και ο σχεδιασμός όσο και η εκτέλεση και η αποτελεσματική λειτουργία των **κοινωφελών αυτών έργων** προϋποθέτουν την ύπαρξη κεντρικού συντονιστικού οργάνου, ενός είδους κεντρικής εξουσίας. Ο στενόμακρος χώρος με τις λίθινες βαθμίδες, όπου μπορούσαν να καθίσουν πάνω από πενήντα άτομα, προφανώς ήταν **χώρος συναθροίσεων**. Η απουσία άλλου κτιρίου μέσα στον οικισμό, που θα μπορούσε να διεκδικήσει το ρόλο της έδρας του συντονιστικού οργάνου, της εξουσίας, οδήγησε τους Ιταλούς ανασκαφείς της Πολιόχνης να θεωρήσουν το χώρο αυτόν ως τον κατεχόμενη **τόπο συλλογικής λήψης αποφάσεων** και να τον ονομάσουν «**Βουλευτήριο**». Αν και η εμβρυακή αυτή εμφάνιση της αρχαίας ελληνικής αγοράς υποδηλώνει **ένα είδος πρώιμης δημοκρατίας**, η κοινωνική διαστρωμάτωση καθρεφτίζεται στην ποικιλία διαστάσεων και διαρρύθμισης των σπιτιών. Η παντελής απουσία πληροφοριών για τα ταφικά έθιμα της περιόδου δεν μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε αυτή την εικόνα και από τα νεκροταφεία.

Ορισμένα από τα **πρωτοαστικά χαρακτηριστικά της Πολιόχνης** – αμυντικό τείχος, λιθόστρωτοι δρόμοι, κοινοτικά πηγάδια, τεχνική εξειδίκευση και καταμερισμός εργασίας – αναγνωρίζονται και σε άλλους γνωστούς νησιωτικούς οικισμούς του βορειοανατολικού Αιγαίου. Η πρωτοπορία όμως της Πολιόχνης είναι αδιαμφισβήτητη. Η τεκμηριωμένη πρώιμη ανάπτυξη της **πυροτεχνολογίας**, και μάλιστα της **μεταλλουργίας**, υποδηλώνει πως το νησί της Λήμνου, χωρίς να διαθέτει το ίδιο μεταλλεύματα, έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην εισαγωγή χαλκού και τεχνολογίας από τον Εύξεινο Πόντο στο Αιγαίο. Χημικές και ισοτοπικές αναλύσεις των μεταλλινών αντικειμένων από την Πολιόχνη έχουν καταδείξει την εξωτική προέλευση των μετάλλων της, ενώ **πανάρχαιοι μεταλλουργικοί μύθοι**, όπως του Ήφαιστου, του Προμηθέα και των Αργοναυτών, συνδέουν άμεσα τη Λήμνο και το Αιγαίο με την περιοχή του Καυκάσου, όπου όντως η μεταλλουργία είχε αναπτυχθεί πολύ νωρίτερα από ό,τι στο Αιγαίο. Επομένως, μπορούμε να αποδώσουμε την πρώιμη αστικοποίηση της Πολιόχνης, η οποία δικαιολογημένα κρατεί τον τίτλο **της πρώτης πόλης της Ευρώπης**, στην εισαγωγή πρώιμης μεταλλουργικής τεχνολογίας και στη διακίνηση των προϊόντων της στο υπόλοιπο Αιγαίο, δυνατότητες που της εξασφάλισε η στρατηγικής σημασίας γεωγραφική της θέση.

Για λόγους που ακόμη μας διαφεύγουν, **οι νησιωτικοί οικισμοί του βορειοανατολικού Αιγαίου εγκαταλείφθηκαν** με το τέλος της **Πρώιμης εποχής του χαλκού** (3200-2000 π.Χ.). Οι γνώσεις μας για τις επόμενες περιόδους, τη Μέση (2000-1650 π.Χ.) και την Ύστερη χαλκοκρατία (1650-1100 π.Χ.) στα νησιά αυτά παραμένουν ακόμη ουσιαστικά ανύπαρκτες.

Τροία

Η **Τροία**, πόλη των μύθων και των θρύλων που όμως υπήρξε πράγματι, υμνήθηκε από τον **Όμηρο** αλλά και από τον **Βιργίλιο** στην Αινειάδα του. Η δύναμη των μύθων ξεπέρασε την πραγματικότητα και έκανε τους ανθρώπους του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης να θεωρούν την Τροία ως μια ανύπαρκτη, φανταστική πόλη, όπως είναι το αγγλοσαξονικό Κάμελοτ ή η σκανδιναβική Βαλχάλα.

Όμως, όλα ανατράπηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα, όταν ένας **ομηρολάτρης έμπορος** ξεκίνησε μια αποστολή στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, κοντά στην είσοδο του Ελλήσποντου. Αυτή ήταν η αρχή μιας έρευνας που διήρκεσε πολλά χρόνια και τελικά απέδειξε ότι όσα περιέγραψε ο Όμηρος είχαν ιστορική βάση.

Ο **Σλήμαν** πραγματοποίησε τέσσερις ανασκαφικές αποστολές στο λόφο Hisarlik από το **1870 ως το 1890**. Μετά το θάνατό του, τον διαδέχθηκε ο έως τότε συνεργάτης του **Wilhelm Dörpfeld**, που εργάστηκε εκεί το 1893 και το 1894. Μετά από ένα μεγάλο διάστημα σιωπής, οι ανασκαφές ξανάρχισαν από το Πανεπιστήμιο του Cincinnati, υπό την εποπτεία του **Carl Blegen** (1932-38). Τέλος, από το 1988 έως σήμερα, στην περιοχή της Τροίας πραγματοποιούνται εργασίες συντήρησης και ανάδειξης του χώρου.

Η Τροία είχε κτισθεί σε μια εξαιρετικά **ευνοϊκή τοποθεσία** με ιδιαίτερη στρατηγική σημασία. Το **Λιμάνι** της ήταν ασφαλές και πιθανόν τέλη λιμενισμού να υπήρχαν και τότε. Σίγουρα η πλούσια πόλη γινόταν συνεχώς πλουσιότερη. Οι **δύο ποταμοί** κοντά στην πόλη, ο Σκάμανδρος (σημερινός Menderes-cay) και ο Σιμόης (σημερινός Dumrek-su), προκάλεσαν με το πέρασμα των χρόνων προσχώσεις, έτσι ώστε σήμερα ο Ελλήσποντος να απέχει από το λόφο Hisarlik περίπου πέντε χιλιόμετρα.

Πριν από την έναρξη των ανασκαφών, ο **λόφος** έφθανε σε ύψος 33 μέτρων. Αποκαλύφθηκαν εννέα διαδοχικά στρώματα κατοίκησης, συνολικού ύψους 16 μέτρων. Οι Σλήμαν και Dörpfeld τα ονόμασαν «**εννέα πόλεις**» της **Τροίας** και τις διέκριναν με τους λατινικούς αριθμούς I-IX. Οι ανασκαφές μετέπειτα κατέγραψαν συνολικά 50 περίπου οικιστικές φάσεις που χρονολογούνται από το **3000 π.Χ. ως το 540 μ.Χ.**

Από τις εννέα πόλεις της Τροίας, οι πόλεις Τροία I-V αποδείχθηκε ότι χρονολογούνται στην Πρώιμη εποχή του χαλκού (περ. 3000-2000/1900 π.Χ.). Η αδιάσπαστη **πολιτιστική συγγένεια** που παρουσιάζουν αλλά και οι ομοιότητές τους με τους πολιτισμούς του βορειοανατολικού Αιγαίου, των Κυκλάδων, της μινωικής Κρήτης και της ηπειρωτικής Ελλάδας της ίδιας εποχής, οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι των περιοχών αυτών ήταν ενδεχομένως **συγγενικά φύλα**.

Βασισμένος στα σχέδια του W. Dörpfeld, ο καλλιτέχνης Christoph Haussner δημιούργησε αυτήν τη διαδοχή των εννέα πόλεων της Τροίας με εξαιρετικά παραστατικό τρόπο. Στο κάτωτο επίπεδο έχουμε την Τροία I της 3ης π.Χ. χιλιετίας και στο ανώτερο την Τροία IX του 6ου μ.Χ. αιώνα.

Κάτω από το στρώμα της **Τροίας I** υπάρχει παλαιότερη οικιστική φάση (3.500 π.Χ. περίπου). Η Τροία I (3000 με 2500 π.Χ.) καταστράφηκε από πυρκαγιά και από τα ευρήματα συνάγεται το συμπέρασμα ότι οι κάτοικοί της διατηρούσαν εμπορικές επαφές με τον κόσμο του Αιγαίου.

Τροία II (2500 ως 2300 π.Χ.). Ήταν πολύ **μεγαλύτερη** και πολύ **πλούσια** πόλη που διατηρούσε στενές εμπορικές σχέσεις με τα νησιά του Αιγαίου, ιδίως την **Πολιόχνη της Λήμνου** και τη **Θερμή της Λέσβου**. Πηγή πλούτου της Τροίας II ήταν κυρίως το **εμπόριο των μετάλλων**. Οι κάτοικοί της ασχολούνταν με την κεραμική και τα υπόλοιπα παραδοσιακά επαγγέλματα.

Αυτή την εποχή έκανε την εμφάνισή του ένας **νέος τύπος αγγείου** που συνδέθηκε άρρηκτα με την Τροία: το «**δέπας αμφικύπελλον**».

Η Τροία II **καταστράφηκε από πυρκαγιά**. Η καταστροφή ήταν τόσο ξαφνική, ώστε οι κάτοικοί της την εγκατέλειψαν αφήνοντας πίσω τους όλα τα πολύτιμα αντικείμενά τους. Σε αυτό το στρώμα εντόπισε ο Σλήμαν το μεγαλύτερο μέρος των «**θησαυρών**» του, μεταξύ αυτών και το «**θησαυρό του Πριάμου**». Γι' αυτό και για μεγάλο διάστημα πίστευε ότι ήταν η πλούσια πόλη του Πριάμου.

18. Κυκλάδες

Η ενότητα είναι συνέχεια της προηγούμενης (Πρώιμη χαλκοκρατία) και αναφέρεται αναλυτικά στον **Κυκλαδικό πολιτισμό** κατά την Πρωτοκυκλαδική περίοδο (3200 - 2000 π.Χ.).

1 διδακτική ώρα

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τα σπήτια και τους οικισμούς στις Κυκλάδες
- * για τους λόγους που οδήγησαν στην ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας και του εμπορίου
- * τις διαπολιτισμικές επαφές που είχαν οι Κυκλαδίτες ως συνέπεια της εμπορικής τους δραστηριότητας
- * για τη Μήλο και τον οψιδιανό (ή οψιδανό).

Πύλινο κυκλαδικό σκεύος σε σχήμα αρκούδας ή σκαντζόχοιρου που κρατάει λεκάνη με τα μπροστινά πόδια. Αξιοσημείωτη είναι η **φυσικότητα** και η πλαστική αξία της μορφής του ζώου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Πύλινο σκεύος, χαρακτηριστικό του πολιτισμού της Κέρου-Σύρου (ίσως πρόκειται για κάτοπτρο). Στο στολισμένο πυθμένα παριστάνεται, ανάμεσα σε σπειροειδή μοτίβα, η σχηματική μορφή ενός πλοίου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Χάρτης των Κυκλάδων. Τα **ονόματα των νησιών** στα οποία έχουν βρεθεί -ως τώρα- οικισμοί της εποχής αυτής δίνονται στο βοήθημα στην σελ. 123.

Αυτό το **μαρμάρινο κεφάλι** ανήκει σ' ένα γυμνό γυναικείο ειδώλιο με σταυρωμένα μπράτσα. Διακρίνονται ίχνη χρώματος. Αμοργός, 2500 π.Χ.

Κυκλάδες

Οι Κυκλαδίτες ζούσαν σε **μικρά χωριά** που στην αρχή ήταν χτισμένα κοντά στη θάλασσα. Αργότερα όμως, για ασφάλεια και προστασία, έχτισαν τα χωριά τους στις πλαγές λόφων και έφτιαχναν γύρω τους **τείχη**. Τα **σπήτια** ήταν μικρά, από πέτρες και λάσπη με στέγες από ξύλα και κλαδιά.

χωριά
3000 π.Χ.

τείχη
σπήτια

Κυκλαδικό κεφάλι

Κυκλάδες

Τα νησιά των Κυκλάδων **δεν είχαν** καλό χώμα κι **εύφορη γη**. Έτσι οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να είναι μόνο **γεωργοί** και **βοσκοί**. Ήταν **κυνηγοί** και **ψαράδες** και βέβαια, **ναυτικοί**. Με τα μικρά καράβια τους πήγαιναν σε άλλα νησιά, στην κυρίαρχη Ελλάδα, στη Μικρά Ασία και στην Κρήτη. Έτσι έγιναν καλοί **έμποροι**. Δεν είχαν χρήματα και έκαναν εμπόριο δίνοντας και παίρνοντας διάφορα προϊόντα. Στα ταξίδια τους **επικοινωνούσαν** με τα άλλα νησιά των Κυκλάδων, **αλλά γνώριζαν** κι άλλους πολιτισμούς.

ναυτικοί
καράβια
έμποροι
επικοινωνία

Ταξίδια και μεταφορές
Για την περίοδο αυτή (Πρώιμη χαλκοκρατία), υπάρχουν μερικά στοιχεία για τη **ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο**: Πρόκειται για **δεκαπέντε εγχάρακτες παραστάσεις πλοίων** σε τηγανόσχημα αγγεία των Κυκλάδων, και ιδίως της Σύρου. Απεικονίζουν όλες ένα **χαμηλό και μακρόστενο πλοίο-άριο, χωρίς ιστίο**, που πλέει με τη βοήθεια κωπηλατών, με υπερψωμένη την πλώρη, ενώ η πρύμνη φέρει ένα έμβλημα σε σχήμα ψαριού. Φαίνεται ότι αυτές οι μικρές πιράγκες δίνουν την εικόνα των πλοίων στην Πρώιμη χαλκοκρατία. Αν βασιστεί κανείς σ' αυτές τις παραστάσεις, τότε η εισαγωγή του ιστίου δεν πραγματοποιείται πριν από τη Μέση χαλκοκρατία.

καράβι

Η **Μήλος** είναι ένα από τα νησιά των Κυκλάδων. Εκεί υπήρχε μια **λαμπερή, μαύρη, σκληρή πέτρα**, ο **οψιδιανός**. Ήταν πολύ κοφτερή και οι Κυκλαδίτες έφτιαχναν απ' αυτήν όπλα και εργαλεία, ακόμα και ξυράφια για το ξύρισμα.

Στα εμπορικά τους ταξίδια **έδιναν κομμάτια από οψιδιανό** για να πάρουν άλλα προϊόντα.

Μήλος
οψιδιανός

εμπόριο

Ομοίωμα πλοίου από μόλυβδο. Νάξος, 3000 - 2600 π.Χ.

Πέτρωμα οψιδιανού.

Εργαλείο από οψιδιανό.

Οψιδιανός ή οψιανός (Μήλος)

Η Μήλος είναι **ηφαιστειογενές νησί**, γεμάτο θερμές πηγές, πλούσιο σε οψιανό, **μία μαύρη ηφαιστειογενή πέτρα**. Οψιδιανός συναντάται στο οπήλαιο Φράγγι από το τέλος της Παλαιολιθικής (περίπου 11000 π.Χ.). Σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής, βρίσκεται σε μια **ευρεία ζώνη** που περιλαμβάνει τις Κυκλάδες, ένα τμήμα της Δωδεκανήσου, την Κρήτη, την Πελοπόννησο, την Κεντρική Ελλάδα, τη Θεσσαλία και, σε πολύ μικρότερο βαθμό, τη νότια Μακεδονία. Η ζώνη αυτή τείνει να διευρυνθεί κατά τη Νεότερη νεολιθική. Η **εξόρυξη** γίνεται συχνά σε **υπόγειες σήραγγες**. Βρέθηκαν τμήματα στοών που ακολουθούν φλέβες καθώς και απολείψματα που αποδεικνύουν ότι μία πρώτη χοντρική επεξεργασία γινόταν επί τόπου. **Ο οψιδιανός ήταν ίσως αντικείμενο ανταλλαγής** αλλά μπορεί και να τον προμηθεύονταν κατευθείαν από το νησί.

Κατά την Πρώτη χαλκοκρατία, ο οψιδιανός γνωρίζει **μεγαλύτερη διάδοση**. Συνεχίζει να χρησιμοποιείται ευρέως στις Κυκλάδες, σε τμήμα της Δωδεκανήσου, στην Κρήτη, σε μεγάλο μέρος της Πελοποννήσου, στην κεντρική Ελλάδα και τη Θεσσαλία αλλά οψιανότερα στη νότια Μακεδονία. Κατά τη διάρκεια της περιόδου, εμφανίζεται και στο βορειοανατολικό Αιγαίο καθώς και στη Σάμο, την Κεφαλλονιά και τη Χαλκιδική.

Τα νησιά του Αιγαίου

Τα νησιά του Αιγαίου, μια κατακερματισμένη από το νερό στεριά, με **περιορισμένους φυσικούς πόρους**, δεν ευνόησαν τη συγκέντρωση μεγάλων πληθυσμών, όπως συνέβη στις εύφορες πεδινές εκτάσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Κρήτης. Υπήρχαν όμως οξεία **προβλήματα επισιτισμού και επιβίωσης** που απαιτούσαν διαρκή πάλη με τα στοιχεία της φύσης. Η αντιμετώπιση των εγγενών αυτών προβλημάτων συνέβαλε αφ' ενός στη διαμόρφωση του **λιτοδιαίτου χαρακτήρα των νησιωτών** και αφ' ετέρου στο να τους καταστήσει **επινοητικούς και εφευρετικούς**, ώστε να εκμεταλλεύονται στο έπακρο τους φυσικούς τους πόρους. Η ανακάλυψη, η εξόρυξη, η κατεργασία και η εκμετάλλευση **πετρωμάτων**, όπως ο οψιανός, το μάρμαρο, η σμύριδα, για την κατασκευή οσείων και εργαλείων, και η ανάπτυξη της **μεταλλουργίας**, της **ναυπηγικής τέχνης** και της **ναυσιπλοΐας** ανάγονται στην αρχή του αποικισμού των νησιών, στην 5η χιλιετία π.Χ. Χαρακτηρίζουν όμως τις νησιωτικές κοινωνίες κυρίως της 3ης χιλιετίας π.Χ.

Με τις ενασχολήσεις αυτές οι νησιώτες ανακάλυψαν **φυσικούς νόμους** και απέκτησαν **γνώσεις** φυσικής, χημείας, μετεωρολογίας, αστρονομίας κ.λπ. νωρίτερα από τους στεριανούς. Χάρη σ' αυτές τις εμπειρικές μεν, οπωσδήποτε όμως **επιστημονικές γνώσεις**, ανέπτυξαν τεχνολογία, τα προϊόντα της οποίας (μαζί με τις ναυτικές τους υπηρεσίες) μπόρεσαν να τα ανταλλάξουν με αγαθά από τις μεγάλες στεριές και να επιβιώσουν επάνω στα μικρά νησιά τους.

Η **τεχνική εξειδίκευση**, την οποία απαιτούσαν ασχολίες όπως ο εντοπισμός κοιτασμάτων, η εξόρυξη και εκκαμίνευση μεταλλευμάτων, η μεταλλουργία, η ναυπηγική, η ναυσιπλοΐα, ενδεχομένως η λιθογλυπτική κ.ά., οδήγησε σε **καταμερισμό της εργασίας**. Ανάλογα με τη σπουδαιότητα που η νησιωτική κοινωνία αναγνώριζε εκάστοτε σε κάθε εξειδικευμένη εργασία, αυτή προσέδιδε **κύρος** σε όσους την ασκούσαν, ώστε σταδιακά να δημιουργηθεί **κοινωνική διαστρωμάτωση**. Αυτής της διαστρωμάτωσης **ενδείξεις** έχουμε στο μέγεθος και τη διαρρύθμιση των σπιτιών, στην αρχιτεκτονική και στα κτερίσματα των τάφων.

Χάρτης με τις θέσεις των πρώτων αστικών κέντρων του Αιγαίου πολιτισμού:

1. Πολιόχνη, Λήμνος
2. Θερμή, Λέσβος
3. Εμποριός, Χίος
4. Ηραΐον, Σάμος
5. Αγ. Ειρήνη, Κέα
6. Χαλανδριανή / Καστρί, Σύρος
7. Παροιτιά, Πάρος
8. Γκρόττα, Νάξος
9. Πάνορμος, Νάξος
10. Σκάρκος, Ίος
11. Φυλακωπή, Μήλος
12. Ακρωτήρι, Θήρα
13. Κολόνα, Αίγινα
14. Παλαμάρι, Σκύρος

Πρωτοκυκλαδικός πολιτισμός

Γύρω από την **Αντίπαρο** υπάρχουν μικρά νησιά. Στη νησίδα **Σάλιανγκο** βρέθηκαν το 1964 τα παλαιότερα απομεινάρια ενός πολιτισμού σε προχωρημένη φάση (τέλη 5ης χιλιετίας π.Χ.). Η Πάρος και η Αντίπαρος ήταν κάποτε ένα νησί. Γύρω στα 3200 π.Χ. αναπτύσσεται ο πολιτισμός **Κεφάλας Κέας**. Ο **Πρωτοκυκλαδικός** πολιτισμός καλύπτει ολόκληρη την **3η χιλιετία π.Χ.** και εξελίσσεται παράλληλα με τον **Πρωτομινωικό** της Κρήτης και τον **Πρωτοελλαδικό** της ηπειρωτικής Ελλάδας. Σε όλα σχεδόν τα νησιά των **Κυκλάδων**, ακόμη και τα πιο μικρά, υπάρχουν ίχνη οικισμών της Πρώτης χαλκοκρατίας.

Η **κοινωνία** τους πρέπει να είναι **ιδιόρρυθμη, χωρίς κεντρική εξουσία**. Κάθε οικισμός αποτελεί μια **μικρή αυτόνομη κοινωνία** που απαρτίζεται από μερικές συγγενικές οικογένειες (γένη).

Για περισσότερες πληροφορίες βλ. σελ. 184 ως 187 (Πρώτη χαλκοκρατία γενικότερα).

Οι άνθρωποι

Είναι ανεξακρίβωτη η πληροφορία του **Θουκυδίδη** ότι οι νησιώτες ήταν **Κάρες** και **Λέλεγες**. Τα ανασκαφικά δεδομένα δείχνουν ένα **μικρόσωμο λαό** που ανήκει στο **μεσογειακό τύπο ανθρώπου**.

Πολιτισμός - Οικισμοί

Η **εξέλιξη** στις Κυκλάδες υπήρξε διαφορετική απ' ό,τι στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου.

Αν και δεν έχουμε αρχιτεκτονικά λείψανα από την **Πρωτοκυκλαδική Ι περίοδο (3200 - 2700 π.Χ.)**, οι πληροφορίες από τα διάσπαρτα νεκροταφεία είναι αρκετά ενδεικτικές. Με μια μόνο ταφή σε κάθε τάφο και με αριθμό 20-25 το πολύ τάφων σε κάθε νεκροταφείο, υπολογίζουμε ότι τα νεκροταφεία αυτά δεν πρέπει να εξυπηρετούσαν μεγάλες κοινότητες. Μάλλον εκάλυπταν τις ανάγκες **οικογενειών** ή -το πολύ- **γενών**, διάσπαρτων σε κάθε νησί, ανάλογα με την εκμεταλλεύσιμη στη διάθεσή τους γη. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι, από πλευράς οικιστικής ανάπτυξης, η Πρωτοκυκλαδική Ι είναι η περίοδος των **διάσπαρτων γεωργοκτηνοτροφικών εγκαταστάσεων**, των μεμονωμένων νοικοκυριών.

Κατά την **Πρωτοκυκλαδική ΙΙ περίοδο (2700 - 2300 π.Χ.)** μειώνεται το πλήθος των νεκροταφείων σε κάθε νησί, αυξάνεται το μέγεθός τους, ενώ κάθε τάφος χρησιμοποιείται για πολλαπλές ταφές. Αυτό σημαίνει **ύπαρξη οργανωμένων οικισμών**. Πράγματι, λείψανα οικισμών έχουν επισημανθεί σε αρκετές περιπτώσεις δίπλα σε ΠΚ ΙΙ νεκροταφεία. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι κατά την ΠΚ ΙΙ περίοδο τα σκόρπια νοικοκυριά **συνοικίστηκαν σε θέσεις** που, κατά κανόνα, συνδύαζαν την αγροτική οικονομία με **ασφαλές αγκυροβόλιο για πλοία**. Χαρακτηριστικός οικισμός αυτής της περιόδου είναι αυτός που τώρα ανασκάπτεται στη θέση **Σκάρκος**, δίπλα στο λιμάνι της Ίου. Αν και η έρευνα εκεί βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο, ορισμένα στοιχεία είναι ορατά: το συνεχές σύστημα δόμησης, η διαμόρφωση δρόμων, η για πρώτη φορά τεκμηριωμένη στο Αιγαίο της Πρώτης χαλκοκρατίας οικοδόμηση διώροφων σπιτιών, είναι λύσεις που οι πρωτοκυκλαδικές κοινωνίες έδωσαν στα προβλήματα που προκάλεσε ο συνοικισμός των νοικοκυριών. Παρόμοιοι **οικισμοί-κώμες** φαίνεται πως είχαν ήδη ιδρυθεί, την ίδια περίοδο, στην Γκρόττα της Νάξου, στην Παροικιά της Πάρου, στην Αγία Ειρήνη της Κέας, στο Ακρωτήρι της Θήρας, στη Φυλακωπή της Μήλου, στη Χαλανδριανή της Σύρου και αλλού.

Την **τεχνική εξειδίκευση** και τον **καταμερισμό της εργασίας** υποδηλώνει η ανάπτυξη της **μεταλλουργίας**, της **μαρμαρογλυπτικής** και κυρίως της **ναυπηγικής** και της **ναυσιπλοΐας**, για την οποία έχουμε άμεσες πληροφορίες από τις αναπαραστάσεις πλοίων σε κεραμικά και σε βραχογραφήματα της εποχής ή σε ομοιώματα από πέτρα ή μολύβι. Την **κοινωνική διαστρωμάτωση** της πρωτοκυκλαδικής ΙΙ κοινωνίας προδίδουν η κατασκευή των τάφων και τα **κτερίσματα** των νεκρών: Καλής κατασκευής και ευμεγέθεις τάφοι συνήθως δέχονταν νεκρούς που τους συνόδευαν αντικείμενα κύρους ή γοήτρου, όπως μαρμάρινα σκεύη και ειδώλια, μπρούντζινα εργαλεία, ασημένια διαδήματα.

Η εμφάνιση μικρών **οχυρωμένων οικισμών** προς το τέλος της περιόδου, όπως το Καστρί στη Σύρο και ο Πάνορμος στη Νάξο, δεν φαίνεται να αποτελεί δείγμα της ομαλής οικιστικής εξέλιξης στις Κυκλάδες. Μάλλον αποτέλεσαν **εσπευσμένη λύση** ανάγκης, καθώς δείχνει η μικρή διάρκεια ζωής τους -λιγότερο από μια γενιά- και η **βίαιη** εγκατάλειψή τους.

Οι πληροφορίες μας για τους οικισμούς της τελευταίας περιόδου της Πρώτης εποχής του χαλκού, της **Πρωτοκυκλαδικής ΙΙΙ (2300-2000 π.Χ.)**, είναι πολύ περιορισμένες.

Φαίνεται, όμως, ότι η **διαδικασία του συνοικισμού** συνεχίστηκε έτσι ώστε οι παράκτιοι οικισμοί να εξελιχθούν σε πραγματικές πόλεις, συχνά κοσμοπολίτικου χαρακτήρα, κατά την επόμενη περίοδο της Μέσης χαλκοκρατίας. Καλύτερα διατηρημένο δείγμα των μεσοκυκλαδικών πόλεων έχει διασωθεί στο **Ακρωτήρι της Θήρας** (βλ. σελ. 271 και 272 βιβλίο δασκάλου).

Πρωτοκυκλαδικός ΙΙ οικισμός του Σκάρκου στη νήσο Ίο.

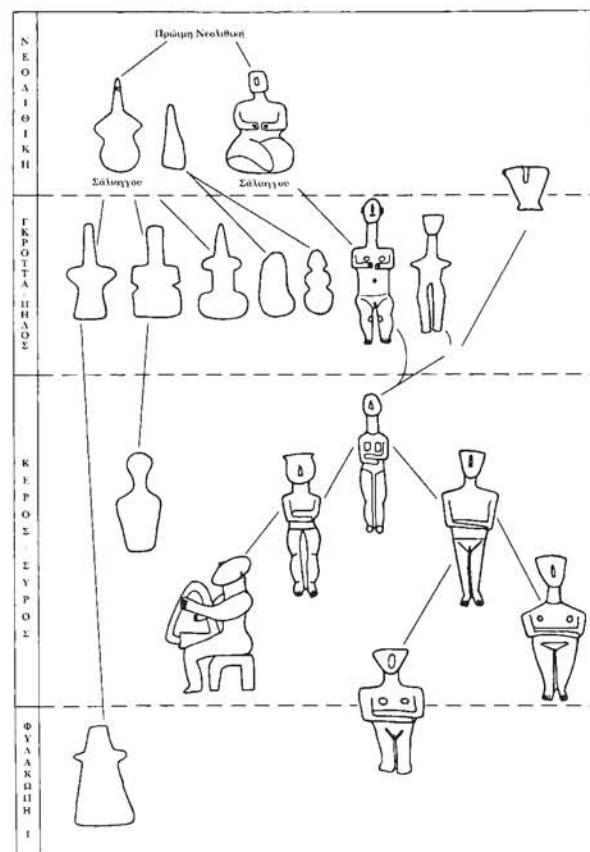

Οι μαθητές να μάθουν:

- * στοιχεία του πολιτισμικού επιπέδου διαβίωσης στις Κυκλάδες
- * για τα αγγεία και τα προβλήματα ερμηνείας που υπάρχουν
- * για την απουσία γραπτών πηγών
- * για τα κυκλαδικά ειδώλια.

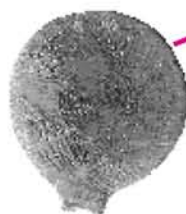
Δύο αξιόλογα δείγματα πρωτοκυκλαδικής κεραμικής τέχνης (Πολιτισμός Φυλακωπή Πόλις Ι): **πύλινος τριπλός λύχνος** με τρία υψηλά υποστηρίγματα, διακοσμημένος με γραπτά γεωμετρικά μοτίβα. Δεξιά: **πύλινος «κέρνος»**, τελετουργικό σκεύος για την τοποθέτηση διαφόρων προσφορών προς τη θεότητα (πιθανόν). Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Οι αρχαιολόγοι αναρωτιούνται για τη φύση και τη λειτουργία ορισμένων αντικειμένων. Τι ήταν τα πύλινα αγγεία που φέρουν ένα **πλήθος κύπελλα**; Συνδέονται με συγκεκριμένες **θρησκευτικές πρακτικές**; Ποιους θεούς επικαλούνταν οι Κυκλαδίτες; Μήπως ο πληθυσμός, υποταγμένος στα καπρίτσια της φύσης, έλπιζε να κατευνάσει μια φοβερή θεότητα, για την οποία δεν ξέρουμε τίποτα, και να ευνοήσει τις σοδειές βάζοντας σε κάθε κύπελλο τους πρώτους σπόρους στην αρχή του θερισμού;

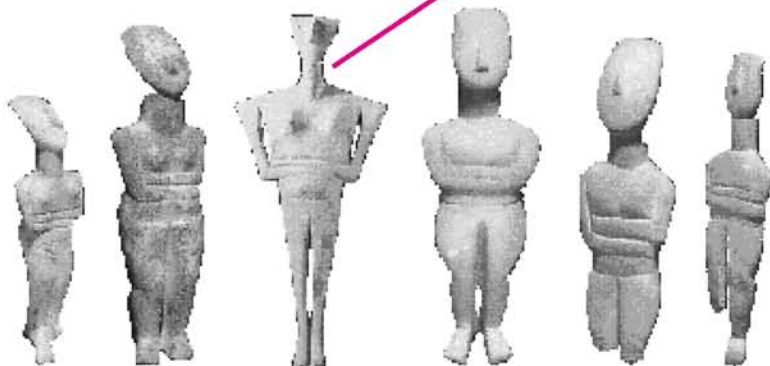
αγγεία
μέταλλο

Οι Κυκλαδίτες έφτιαχναν ακόμη όπλα, εργαλεία και αγγεία από **μέταλλο**. Μάζευαν χόρτα και **βότανα** που τα είχαν για **φάρμακα**. Φορούσαν κοσμήματα και έφτιαχναν **παρόξενα αγγεία** από **ηλό** και **μάρμαρο**. Οι αρχαιολόγοι δεν ξέρουν γιατί έφτιαχναν αυτά τα αγγεία με τα τόσα πολλά ποτηράκια. Ούτε μπορούν να εξηγήσουν και τα **αγγεία που μοιάζουν με τηγάνι**. Οι αρχαιολόγοι **δεν ξέρουν** πολλά πράγματα για τους **θεούς** των Κυκλαδίων.

όχι γραφή

Οι Κυκλαδίτες **δεν έγραφαν** - δεν έχουμε βρει σημάδια γραφής στις Κυκλάδες. Από τα διάφορα πράγματα της καθημερινής ζωής και από τα **ειδώλια** μαθαίνουμε για τον τρόπο που ζούσαν και την τέχνη τους.

μαρμάρια
ειδώλια

Τα **ειδώλια** ήταν μικρά αγάλματα από **μάρμαρο** των Κυκλαδίων. Τα νησιά είναι γεμάτα μάρμαρο και οι Κυκλαδίτες ήταν **θαυμάσιοι τεχνίτες**. Έφτιαχναν και λίγο μεγαλύτερα αγάλματα. Το πρόσωπο ήταν **ζωγραφισμένο**, τα χέρια ήταν σχεδόν πάντα **διπλωμένα**.

70

Τηγανόσχημο αγγείο από πηλό, 2800-2300 π.Χ., Συλλογή Γουλανδρή.

Γυναικεία μαρμάρινα ειδώλια, 2800 - 2300 π.Χ. Συλλογή Γουλανδρή. Το τρίτο από αριστερά είναι ένας κάπως ασυνήθιστος τύπος: **γυναικεία μορφή σε κατάσταση εγκυμοσύνης**. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Η παραγωγή μαρμαρίνων ειδωλίων παρουσιάζεται ιδιαίτερα έντονη κατά τις πρώιμες φάσεις της **Πρωτοκυκλαδικής περιόδου** αλλά εξαφανίζεται κατά την επόμενη Μεσοκυκλαδική. Δεν έγινε μέχρι τώρα δυνατό να προσδιοριστεί η **ακριβής προέλευση** του **λευκού μαρμάρου**, με το οποίο κατασκεύαζαν στις Κυκλάδες τα αγγεία και τα ειδώλια. Ο καλλιτέχνης, με ένα διαβήτη, έβρισκε τα αναγνωριστικά σημεία στον όγκο του μαρμάρου και στο τέλος έδινε στο σώμα τις **ιδανικές διαστάσεις**. Στα ειδώλια ξαναβρίσκουμε μία **γεωμετρία ισόπλευρων τριγώνων**, τετραγώνων, ακόμα και συμπληρωματικών γωνιών: **Γυναικείες μορφές**, κυρίως, παρουσιάζονται με σταυρωμένα χέρια και ενωμένα πόδια.

Αγγεία

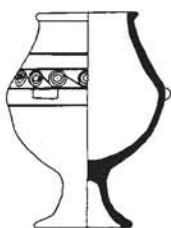
Κυριότερα σχήματα αγγείων ήταν:

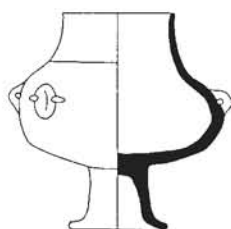
πυξίδα

«καντήλα»

κρατηρίσκοι με πόδι

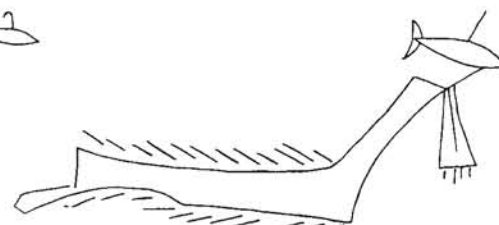
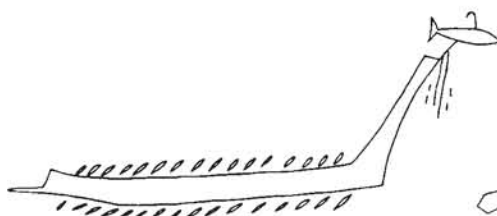

πρόχους

Ακόμη, μικρές πρόχοι, ψιάλες με πόδι, «σαλ-τοιέρες», ή ραμφόστομες ψιάλες, όπως αυτές της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Χαρακτηριστικό κυκλαδικό αντικείμενο είναι αυτό που ονομάζεται παραδοσιακά «**τηγανόσχημο**» λόγω του σχήματός του που θυμίζει το σύγχρονο μαγειρικό σκεύος. Μερικοί μελετητές το ερμήνευσαν ως δίσκο, καθρέφτη, τύμπανο, ακόμη και ως ειδώλιο. Καμία από τις υποθέσεις αυτές, ωστόσο, δεν ταιριάζει με το συγκεκριμένο σχήμα του αντικειμένου ούτε με τη θέση του διακόσμου και είναι πιθανό να πρόκειται **απλώς για καπάκι αγγείου ή πυξίδας**. Η εγχάρκτη **διακόσμηση** περιλαμβάνει παράλληλες γραμμές, ζιγκ-ζαγκ, γωνίες, σπείρες ή σπειροειδή κοσμήματα. Η ερπίεστη αποτελείται από ομόκεντρους κύκλους σε ζώνες και σπείρες. Συναντώνται επίσης, ιδιαίτερα στα τηγανόσχημα, **εικονιστικές παραστάσεις** (πλοία, ψάρια) και άλλα θέματα στα οποία αποδίδεται συχνά **συμβολική αξία**, όπως για παράδειγμα το τρίγωνο που εικονίζεται συχνά στη βάση της λαβής αυτών των αγγείων.

Οι μαθητές να μάθουν:

- περισσότερα στοιχεία για τα **κυκλαδικά ειδώλια** και τα είδη τους
- για τη **μετάβαση** από τον Πρωτοκυκλαδικό πολιτισμό στη Μέση χαλκοκρατία και την ανάπτυξη του Μινωικού πολιτισμού
- το μύθο σύμφωνα με τον οποίο εμφανίστηκε η **Δήλος** στις Κυκλάδες.

Στις **Κυκλάδες** προϋπήρξε μια μακριά και ιδιόρρυθμη νεολιθική παράδοση, στην οποία προφανώς οφειλόταν η **ιδιοτυπία του Κυκλαδικού πολιτισμού**.

Η **τέχνη** και η **ιδεολογική κατεύθυνση** στο Αιγαίο, στην Ελλάδα και στη Δύση, δεν έχουν ούτε το απάνθρωπο ούτε το υπεράνθρωπο στοιχείο της Ανατολής· αντίθετα, έχουν **ανθρώπινες διαστάσεις και περιεχόμενο**. Η ανατολική δεσποτεία και η θεοκρατία δε βρήκαν πρόσφορο έδαφος στον ελληνικό χώρο.

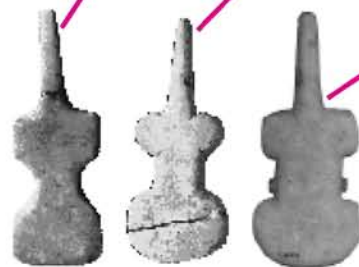
Γυναικείο ειδώλιο σε σχήμα βιολιού, 3200-2800 π.Χ., Συλλογή Γουλανδρή.

Μαρμάρινο ειδώλιο σε σχήμα βιολιού. Σχηματοποιημένη απόδοση του ανθρώπινου σώματος που θυμίζει κάπως νεολιθική τέχνη.

Βιολόσχημο ειδώλιο από την Κίρωλο. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.

Μαρμάρινο ειδώλιο γυναίκας. Ένα από τα πληρέστερα έργα της ιδιόμορφης ειδωλοπλαστικής των Κυκλάδων. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Τα ειδώλια ήταν πολύ **απλά** και **όμορφα**. Τα περισσότερα που έχουμε βρει, είναι **ειδώλια γυναικών**. Έφτιαχναν ακόμη ειδώλια **ανδρών**, ειδώλια σε **βιολί**

και ειδώλια **μουσικών**.

Ανδρική μορφή, ίσως πολεμιστή ή κυνηγού. Συλλογή Γουλανδρή, Αθήνα.

Μαρμάρινο ειδώλιο σπάνιου τύπου από την Κέρο. Παριστάνει ανδρική μορφή που παίζει **δίαυλο**. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Εξήγησις
Ο θεός **Πάρις**, ο βασιλεύς των θεών και των ανθρώπων, κάποτε αγάπησε μια φερόμενη θήνη, τη **Λητώ**. Η **Λητώ** γεννεία τον **Πάρι**, η θεά **Φωφά**, θύμωσε πολύ και άρχισε να κατηρά η **Λητώ**. Σωστή η ιστορία, τα γέννησε αλλά θα έβρισκε μέρος να σταθεί **εστιάς** τον κνημιόνι της **Φωφά**. Τότε έλα η **Λητώ** από τη θάλασσα στη μέση των **Κυκλάδων**, η **Λητώ**. Σωστή βρήκε καταφύγιο η **Λητώ** και γέννησε τα δίδυμα παιδιά τον **Πάρι**, το θεό **Απόλλωνα** και τη θεά **Άρτεμις**.

Λητός των δίδμων

καρδιά με μουστό

Πολύχρωμη παράσταση πλοίων σε μεσοελλαδικό αγγείο της Ιωλκού. Θαυμάσια παραδείγματα της φάσης αυτής έδωσαν οι **Μυκήνες**, η **Θήρα** και οι **Κυκλάδες** γενικότερα. Από ιστορική άποψη, σημασία έχει η παράσταση που δείχνει πολύκωπα πλοία στη σειρά. Μουσείο Βόλου.

Μικρό καθιστό ανδρικό ειδώλιο, 2800-2300 π.Χ.: «Ο γλεντζές», Συλλογή Γουλανδρή.

Λύση άσκησης

άσπρη πέτρα – μάρμαρο
μαύρα σκληρά εργαλεία – οψιδιανός
διπλωμένα χέρια – μαρμαρίνα ειδώλια
χόρτα και βότανα – φάρμακα
πρώτο μέταλλο – χαλκός
ένας κύκλος – Κυκλάδες
χρήματα – δεν είχαν
καλοί ναυτικοί – καλοί έμποροι

Ο **Κυκλαδικός πολιτισμός** ήταν δυνατός για **1000 περίπου χρόνια**. Μετά το 2000 π.Χ. η **Κρήτη** έγινε μεγάλη ναυτική δύναμη και οι **Κυκλάδες** έγιναν εμπορικά λιμάνια της Κρήτης.

Ταίριαζε:

• άσπρη πέτρα
• μαύρα σκληρά εργαλεία
• διπλωμένα χέρια
• χόρτα και βότανα
• πρώτο μέταλλο
• ένας κύκλος
• χρήματα
• καλοί ναυτικοί

• Κυκλάδες
• καλοί έμποροι
• χαλκός
• οψιδιανός
• μάρμαρο
• μαρμαρίνα ειδώλια
• φάρμακα
• δεν είχαν

Ειδώλια

Τα **λίθινα ανθρωπόμορφα** ειδώλια είναι πολυπληθέστατα κατά την Πρώιμη χαλκοκρατία.

Συχνά παίρνουν τη σχηματική μορφή **βιολιού** που κληρονόμησαν από τα πήλινα νεολιθικά ειδώλια (βλ. σελ. 142). Συμβαίνει επίσης, ιδιαίτερα στην Ανατολία και το βορειοανατολικό Αιγαίο, να είναι τόσο σχηματικά, ώστε η ταύτισή τους να είναι προβληματική, ενώ αλλού, κυρίως στις Κυκλάδες, τα ανατομικά τους χαρακτηριστικά αποδίδονται με περισσότερο φυσιοκρατικό τρόπο. Υπάρχει, πράγματι, σε όλη την περίοδο μια πλούσια σειρά από πραγματικά αγαλματίδια, **συνήθως από μάρμαρο**, που αποτελεί μία από τις πλέον **χαρακτηριστικές και γνωστές δημιουργίες** των Κυκλάδων, συναντώνται όμως και στο νοτιοανατολικό Αιγαίο και την Κρήτη. Με μέσο ύψος από 20 ως 30 εκατοστά, τα ειδώλια μπορούν να φθάσουν, σε σπάνιες περιπτώσεις, μέχρι και 1,50 μ.

Απαντούν πάντοτε σχεδόν **σε τάφους**, όπου σ' ένα μόνο νεκρό μπορούν να αντιστοιχούν πολλά ειδώλια. Συνήθως παριστάνουν μια **όρθια γυναικεία μορφή**, προφανώς γυμνή¹, **με τα χέρια σταυρωμένα ή διπλωμένα στο στήθος**. Οι **γραμμές** ωστόσο είναι **γεωμετρικές**, η μορφή επίπεδη και η ανατομία αποδίδεται σχηματικά. Μερικές φορές, τα διπλωμένα με απλή πλαστικότητα χαρακτηριστικά, οι εγχαράξεις, οι ενθέσεις ή τα ίχνη χρώματος υπογραμμίζουν ορισμένες λεπτομέρειες.

Άλλα αγαλματίδια, σπανιότερα, παριστάνουν μια **ανδρική μορφή**, άλλοτε όρθια, με ενδυμασία πολεμιστή ή κυνηγού, άλλοτε να παίζει διπλό αυλό, ή, άλλοτε πάλι, μια καθιστή μορφή με τα χέρια σταυρωμένα να κρατάει κύπελλο ή ακόμη και να παίζει άρπα, όπως τα γνωστά ειδώλια της Θήρας, της Κέρου και της Νάξου.

Η πολυμορφία των γνωστών ειδωλίων, ακόμη και των γυναικείων, κατέληξε στη δημιουργία **λεπτομερών τυπολογιών**, ενώ η κομψότητα ορισμένων μορφών υπέβαλε την ιδέα ότι φιλοτεχνήθηκαν από πραγματικούς **καλλιτέχνες** που μπορούν να ταυτιστούν από τα έργα τους (όπως π.χ. ο «καλλιτέχνης Γουλανδρή»).

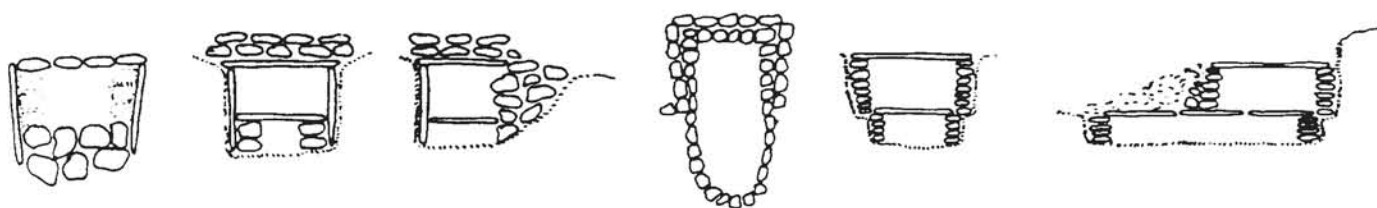
Η θρησκεία

Μια **θρησκευτική ερμηνεία** προτείνεται συχνά για τα λίθινα ειδώλια και αγαλματίδια: Όπως και με τα πήλινα ειδώλια, υποστηρίζεται από τους περισσότερους μελετητές ότι πρόκειται για **παραστάσεις της Μπτέρας-Θεάς** ή τουλάχιστον μιας **γυναικείας θεότητας**, ίσως αρωγού στον κάτω κόσμο, και τους αποδίδεται έτσι ένας ρόλος στις ταφικές συνήθειες. Η ερμηνεία αυτή, όμως, δεν εξηγεί την παρουσία των ανδρικών μορφών ούτε την παντελή απουσία ειδωλίων και αγαλματιδίων από τους περισσότερους τάφους και, πάνω απ' όλα, δε στηρίζεται σε κανένα επιχείρημα.

Τα ίδια ισχύουν εξάλλου και για την άλλη κλασική ερμηνεία που θέλει τα ειδώλια **συμβολικές συντρόφους** που προορίζονται να υπηρετούν το νεκρό στον κάτω κόσμο και ιδιαίτερα να ικανοποιούν τις ερωτικές του ανάγκες. Η άποψη αυτή βασίζεται σ' ένα **αιγυπτιακό έθιμο**, σύμφωνα με το οποίο τοποθετούσαν στους τάφους αγαλματίδια που απεικόνιζαν υπηρέτριες-παλλακίδες ή υπηρέτες-ερωμένους, και αυτό θα μπορούσε να δικαιολογήσει την παρουσία των ανδρικών μορφών. Η ερμηνεία αυτή, που όμως δεν εξηγεί την έντονη υπεροχή των γυναικείων μορφών, βασίζεται σε ιδιαίτερα επιφανειακούς συσχετισμούς.

Εξάλλου, υπάρχουν **ίχνη χρήσης**, και κυρίως θραύσης και επισκευής, που δείχνουν ότι τα ειδώλια δεν είχαν από την αρχή ταφική χρήση αλλά **ένα ρόλο ακόμη ανεξιχνίαστο**, ανάμεσα στα υπάρχοντα των ζωντανών. Ορισμένα έχουν βρεθεί και μέσα σε οικισμούς.

Οι άλλοι τομείς, στους οποίους αποδίδεται θρησκευτική σημασία, όπως τα **ταφικά έθιμα**, δεν προσφέρουν στην πραγματικότητα κανένα αποδεικτικό στοιχείο.

Κιβωτιόσχημοι και κτιστοί τάφοι από τις Κυκλάδες.

Ταφικά έθιμα και θρησκεία

Στις Κυκλάδες, οι **κτιστοί** και οι **κιβωτιόσχημοι τάφοι** είναι πιο συχνοί. Πολλές ενδείξεις αποδεικνύουν ότι υπάρχει πάντα η συνήθεια να παραμερίζουν τα οστά των παλαιότερων ταφών για να δημιουργήσουν χώρο για ένα νέο ενταφιασμό. Ο νεκρός ενταφιάζεται με τα ενδύματά του, τα κοσμήματα και με διάφορα αντικείμενα.

Από τη μελέτη των ταφικών εθίμων οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι επικρατούσε, πιθανότατα, **η πίστη για μεταθανάτια κατοικία**. Τοποθετούν στον τάφο τα **ατομικά αντικείμενα του νεκρού**, ίσως περισσότερο από φόβο μήπως επιστρέψει στο συνοικισμό για να τα διεκδικήσει. Στον ίδιο αυτό φόβο μπορεί να οφείλεται η ταφή του νεκρού σε τόσο στενό χώρο και **τόσο συσπειρωμένου**. Αυτό πάλι ίσως να εξηγείται από την ανάγκη για οικονομία χώρου.

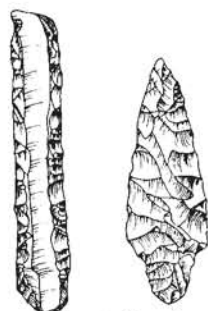
Γενικά, **δεν είμαστε** προς το παρόν **σε θέση να αναγνωρίσουμε τα χαρακτηριστικά της θρησκείας των Κυκλαδιδών**, ούτε και με βεβαιότητα να ερμηνεύσουμε το ρόλο των ειδωλίων.

¹ Στην πραγματικότητα, η εντύπωση αυτή μπορεί να οφείλεται απλώς στο γεγονός ότι τα χρώματα έχουν εξαφανιστεί.

Από το βοήθημα...

σελίδες 121 ως 126

σελίδα 122 του βοηθήματος

οψιδιανός

σελίδα 123 του βοηθήματος

Οι Κυκλάδες

ΚΟΙΝ-
η επικοινωνία
κοινός, -ή, -ό
το κοινό
η κοινωνία
η κοινότητα

Στα νησιά αυτά έχουν βρεθεί ως τώρα σημάδια του Κυκλαδικού πολιτισμού.

σελίδα 123 του βοηθήματος

Τα όπλα που χρησιμοποιούσαν οι Κυκλαδίτες ήταν: μικρό μαχαίρι, δόρυ, τόξο και σφεντόνα με μικρά θαλασσινά βότσαλα.

τηγαν-
το τηγάνι
τηγανίζω
τηγανητός, -ή, -ό
το τηγάνισμα
η τηγανιά
η τηγανίτα¹

Η σφεντόνα

Η σφεντόνα πρωτοχρησιμοποιήθηκε όταν η γραφή ήταν ακόμη άγνωστη. Ήδη από την 7η χιλιετία π.Χ. υπάρχουν σαφείς ενδείξεις της χρήσης αυτού του όπλου. Αρχαιολογικές ανασκαφές σε αγροκτηνοτροφικούς οικισμούς της **Νεολιθικής περιόδου** στην Εγγύς Ανατολή και τη νότια Βαλκανική έφεραν στο φως **μεγάλο αριθμό βλημάτων**, που αποτελούν την πρωιμότερη και, για την ώρα, μοναδική μαρτυρία των πολεμικών εφαρμογών της σφεντόνας την εποχή της δημιουργίας των πρώτων πόλεων και της ανάπτυξης οργανωμένης τροφωπαραγωγικής οικονομίας. Η σύγχρονη έρευνα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι **η εξάπλωση του νεολιθικού τρόπου ζωής συμπίπτει χρονολογικά με την ευρεία διάδοση της χρήσης της σφεντόνας**. Εξάλλου, δεν πρέπει να είναι απλή σύμπτωση ότι την ίδια εποχή **οι οικισμοί οχυρώνονται** με περιμετρικά τείχη ή τάφρους. Η μόνιμη εγκατάσταση με τις ολοένα αυξανόμενες τάσεις αστικοποίησης, η ανάπτυξη της επικοινωνίας και των ανταλλαγών, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και η αύξηση του μέσου όρου ζωής επέφεραν μοιραία την **ανάγκη καθορισμού και προστασίας της ιδιοκτησίας**.

Πήλινα ή λίθινα **βλήματα** δικωνικού, σφαιρικού ή ελλειψοειδούς σχήματος, που ζυγίζουν περίπου 30 γραμμάρια, τοποθετούνται σε **δερμάτινη ή πλεκτή θήκη**. Η θήκη διαθέτει δύο λουριά που κρατούνται από το δεξί χέρι και επιτρέπουν την **ορμητική περιστροφή** του βλήματος. Στη συνέχεια, αφήνοντας το ένα από τα λουριά, η ενέργεια από την περιστροφή μεταφέρεται στο βλήμα, που **εκσφενδονίζεται** με ταχύτητα πάνω από 100 χλμ. την ώρα.

Το **βελνεκές** τους μπορεί να πλησιάσει τα 500 μέτρα, είναι δηλαδή πολύ μεγαλύτερο από αυτό του βέλους ενός τόξου. Οι λαοί εκείνης της εποχής είχαν **γνώσεις βαλλιστικής** - χιλιετίες προτού ο Νεύτωνας διατυπώσει τους νόμους της βαρύτητας και της κίνησης των σωμάτων.

Αρχαιολογικά, η χρήση της σφεντόνας διαπιστώνεται δύσκολα: Ακόμη κι ένα απλό βότσαλο μπορεί να χρησιμεύσει ως βλήμα. Ένας μεγάλος αριθμός βοτσαλών που βρέθηκε στην περιοχή της εισόδου της μικρής πρωτοκυκλαδικής οχύρωσης «Κορφάρι των Αμυγδαλιών» στη **Νάξο** ερμηνεύτηκε από τον ανασκαφέα **Χρήστο Ντούμα**, σε συνδυασμό και με την καταστροφή και ερήμωση της θέσης στο δεύτερο μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ., ως αποτέλεσμα εχθρικής εισβολής. Ίσως κάτι παρόμοιο συνέβη και σ' έναν άλλο οχυρωμένο οικισμό της ίδιας εποχής, στο «Καστρί» της Σύρου.

¹τηγανίτα = πρόχειρο γλύκισμα με ζύμη στο τηγάνι.

Στο **Σέσκλο της Θεσσαλίας**, η ύπαρξη σωρών από πύλινα βλήματα σφεντόνας στα κατεστραμμένα σπίτια της ακρόπολης και της πόλης οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι το Σέσκλο καταστράφηκε από φωτιά και ακολούθως ερημώθηκε για αιώνες.

Στο περίφημο ασημένιο **Ρυτό της Πολιορκίας από τις Μυκάνες** είναι αποτυπωμένος εδώ και αιώνες ο δραματικός αγώνας κάποιων πολεμιστών που προστατεύουν την πόλη τους **με σφεντόνες και τόξα**. Στον οπλισμό των πολεμιστών του **Τρωικού πολέμου** η σφεντόνα περιέργως δεν κατέχει σημαντική θέση. Μια ή δυο φορές στο έπος γίνονται κάποιες δυσνόητες αναφορές, ενώ το όπλο που σε κρίσιμες στιγμές καθορίζει την έκβαση του πολέμου είναι το τόξο, ίσως η πρώτη μηχανή που εφευρέθηκε από τον άνθρωπο.

Με την πάροδο των αιώνων, ο βαρύς αμυντικός οπλισμός και η ανάπτυξη των οχυρωματικών συστημάτων επέβαλαν την **κατασκευή ισχυρότερων όπλων**.

σελίδα 125 του βοηθήματος

Ο αυλητής παίζει διπλό αυλό.

Ο αρπιστής παίζει άρπα.

σελίδα 126 του βοηθήματος

Γυναικεία ειδώλια: «Πριν και μετά τη γέννα», 2800-2300 π.Χ., Συλλογή Γουλανδρή.

Κεφάλι μεγάλου ειδωλίου από την Αμοργό, 2400-2200 π.Χ., Συλλογή Γουλανδρή.

19. Ευρώπη

Η ενότητα αναφέρεται περιληπτικά στους **κατοίκους και τους πολιτισμούς του ευρωπαϊκού χώρου** κατά τη Νεολιθική εποχή και την Εποχή του χαλκού. Έμφαση δίνεται στα **μεγαλιθικά μνημεία**.

2 διδακτικές ώρες

(Το βοήθημα παρέχει εκτενέστερες πληροφορίες για τους μεγάλιθους)

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την **εξέλιξη** από τον παλαιολιθικό τρόπο ζωής σε **νεολιθικές κοινωνίες** σε όλη την Ευρώπη
- * για την αρχή της **γεωργίας** και της **κτηνοτροφίας**
- * για την εκ νέου **κατοίκηση της Βρετανίας**
- * βασικά χαρακτηριστικά και **επιτεύγματα της ζωής** στην Ευρώπη.

Υλικά: χάρτης Ευρώπης, φωτογραφίες μεγαλιθικών μνημείων.

Αυτό το **σκίτσο** καθώς και τα **ειδώλια** στο χάρτη έχουν στόχο να συνδέσουν την ενότητα με την **παλαιολιθική Ευρώπη**, όπως την είδαν τα παιδιά στις ενότητες 7 ως 11 του βιβλίου του μαθητή.

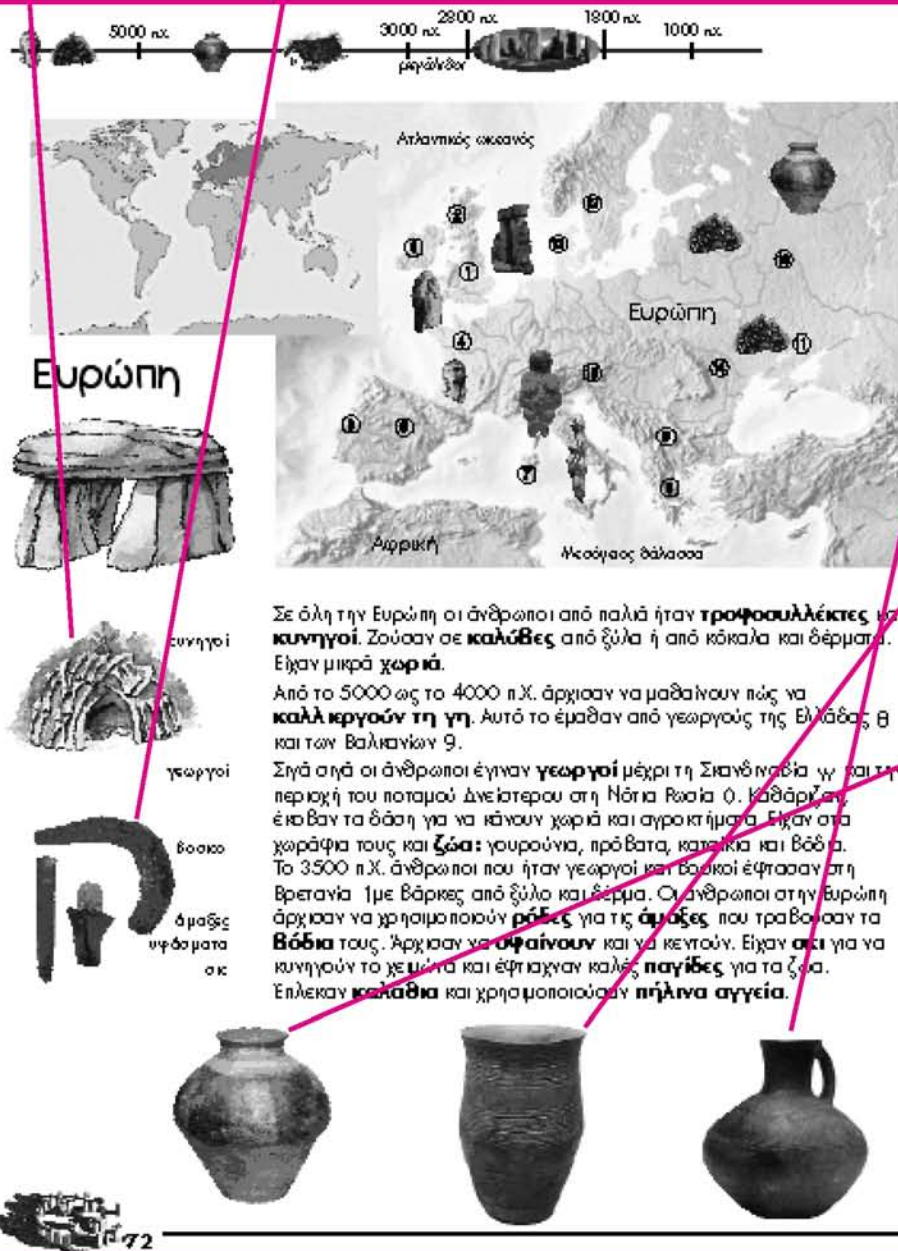
Ορειχάλκινο δρεπάνι και λίθινες λεπίδες σε κεράτινες βάσεις από **αλπικά χωριά** (2000-1400 π.Χ.). Αρκετές εκατοντάδες οικισμοί έχουν αναγνωρισθεί στην αλπική ζώνη της Ευρώπης (ανατολική Γαλλία, Ελβετία, βόρεια Ιταλία και Αυστρία). Τα χωριά αυτά βρίσκονταν κυρίως γύρω από τη λίμνη της Ζυρίχης, τη λίμνη Constance και Neuchâtel.

Πήλινο αγγείο από την περιοχή των **Άλπεων** με γεωμετρική διακόσμηση (2000-1600 π.Χ.). Άλλα ευρήματα και στοιχεία υποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι των αλπικών χωριών δε στηρίζονταν αποκλειστικά στην αγγειοπλαστική για τις καθημερινές τους ανάγκες. Χρησιμοποιούσαν επίσης **καλάθια** και **καλοφτιαγμένα στέρεα κύπελλα** και άλλα δοχεία από **κορμάτια ξύλου**.

Αγγείο Beaker από το Barnack (Cambridge shire, **Αγγλία**). Είδος αγγείου ιδιαίτερα διαδεδομένου στη Δυτική Ευρώπη γύρω στο 2400 π.Χ. Η διάδοσή του πιθανόν να οφείλεται και στο συνθητικό **περιεχόμενό του: υδρόμελο** ή κάποιο άλλο **ποτό** (ίχνη έχουν βρεθεί σε παρόμοιο αγγείο στη Σκωτία).

Αγγείο από τη νότια Ρωσία. (Βιβλίο δασκάλου σελ. 109)

Οι χιλιάδες **παραστάσεις** που χαράχτηκαν στους βράχους της **Νορβηγίας** και της **Σουηδίας** δείχνουν καθαρά ότι οι **κυνηγοί**, οπλισμένοι με τόξα και βέλη, **κινούνταν με χιονοπέδιλα**.

Ιστορική γραμμή

10000 π.Χ.	Άνω παλαιολιθική εποχή
8000 π.Χ.	Επι-παλαιολιθική εποχή
6500 π.Χ.	Μεσολιθική
5500 π.Χ.	Νεολιθική (όχι σε όλες τις περιοχές)
3000 π.Χ.	Μέση νεολιθική (Βόρεια Ευρώπη) Ύστερη νεολιθική (Κεντρική Ευρώπη)
2500 π.Χ.	Χαλκολιθική
2400-2200 π.Χ.	Πολιτισμός Bell Beaker (Κεντρική Ευρώπη)
2100 π.Χ.	Εποχή του χαλκού (Μετά το 1700 π.Χ. για τη Βόρεια Ευρώπη)
	(οι περίοδοι διαφέρουν σε κάθε περιοχή)

Στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο Παλαιό κόσμο

Οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν αναπτύχθηκαν αυστηρά σε διαδοχικά στάδια: Από το κυνηγετικό στο ποιμενικό, το αγροτικό και, τέλος, στο αστικό. Παρουσίασαν **ποικιλία προσαρμοστικών ικανοτήτων** ανάλογα με τα διαφορετικά οικολογικά περιβάλλοντα. Αυτή η **εθνογραφική ποικιλία** εκδηλώνεται –στη διάρκεια της ίδιας χρονικής περιόδου– μέσα από τη δημιουργία των **πόλεων-κρατών** στην Εγγύς Ανατολή, των **ανακτορικών κέντρων** του Αιγαίου, των **αγροτικών** κοινοτήτων στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη, μέσα από την επικράτηση των **ποιμενικών κοινωνιών** στην Ανατολική Ευρώπη, τη Σιβηρία καθώς επίσης και τη Σαχάρα, και μέσα από την εξάπλωση των **κυνηγετικών-κτηνοτροφικών** κοινωνιών στη Βόρεια Ευρώπη. Πρέπει να αντιληφθούμε ότι αυτές οι ευκόλως προσαρμοστικές οικονομίες **συνυπήρχαν** και δημιουργούσαν **σχέσεις** μεταξύ τους που συχνά εμπεριείχαν **εξάρτηση** μεγάλου βαθμού.

Για παράδειγμα, οι **μετακινήσεις των ποιμένων** επηρέαζαν τους πληθυσμούς των ανθρώπων μόνο στη διάρκεια ορισμένων εποχών του χρόνου και, εξαιτίας της επίδρασης των παραδοσιακών μορφών μετακίνησης, μόνο σε περιορισμένες εκτάσεις. Η **ποιμενική οικονομία** των βουνών που εισήχθη γύρω στα μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ. ανήκει σε αυτή την κατηγορία. Αντιστρόφως, οι **ημι-νομαδικές ομάδες τεχνιτών και πλανόδιων εμπόρων** εμφανίζονταν δίπλα στους αγροτικούς και αστικούς πολιτισμούς και ακολουθούσαν δικούς τους δρόμους. Οι **βιομηχανικές διαστάσεις** ορισμένων δραστηριοτήτων, όπως η εκμετάλλευση του πυριτόλιθου και των μεταλλευμάτων χαλκού, οδήγησαν στη συγκέντρωση **ειδικευμένων τεχνιτών**, οι οποίοι ξεδίπλωναν τις ικανότητές τους με σχετική ασφάλεια κοντά στους εμπόρους που είχαν αναλάβει την πώληση και διανομή των προϊόντων τους. Η **ισορροπία** μεταξύ των διαφόρων κοινοτήτων καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό και από την αριθμητική σχέση των πληθυσμών τους.

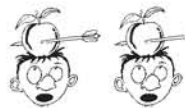

Οι **διάφορες περιοχές** της Ευρώπης, από τη Νεολιθική εποχή και μετά, χαρακτηρίζονταν από **κοινά πολιτισμικά στοιχεία** αλλά και **διαφορές**.

Η Βόρεια και Νότια Ευρώπη μοιράζονταν πολλά: το ήλεκτρο της Βαλτικής, για παράδειγμα, και πολυάριθμα σύμβολα, όπως το υδρόβιο πτηνό, τον ήλιο και το άρμα. Επίσης, η Δυτική και Ανατολική Ευρώπη μοιράζονταν τα άλογα και τον κασσίτερο. Πέρα όμως από αυτήν τη **σχετική ενότητα**, υπήρχαν οι κοινωνικές, θρησκευτικές και οικονομικές διαφορές, οι οποίες, κατά τη διάρκεια της Εποχής του χαλκού, χώριζαν τις **τρεις κύριες οικολογικές ζώνες της Ευρώπης**: την άνυδρη περιοχή της **Μεσογείου**, την καλυμμένη με δάση **Κεντρική Ευρώπη** και τον ψυχρό **Βορρά**, μια περιοχή με λίμνες, δάση και βουνά.

Ορειχάλκινο αγαλμάτιο νουράγκι (11ος-19ος αι. π.Χ.) από το ιερό της Serra Niedda, Σασσάρι, Ιταλία.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τις **κατοικίες** αλλά, κυρίως, για τους **τάφους** των κατοίκων της Ευρώπης
- * για τα **μεγαλιθικά μνημεία** και τα **προβλήματα** που υπάρχουν ως προς την ερμηνεία τους
- * για το γνωστότερο απ' όλα, το **Στόουνχεντζ** στη Βρετανία.

Το **αγροτικό σύστημα** της **Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης** ήταν **ευέλικτο**: Τα αγροκτήματα ήταν **καταμελημένα** σε **μεγάλες εκτάσεις**. Οι **κατοικίες** ήταν **κατασκευασμένες** από **ξύλο**, με **τοίχους** από **άχυρο** και **ππλό** και **αχυρένιες** **στεγές**, πράγμα που σήμαινε ότι, **κατά κανόνα**, **ανακατασκευάζονταν** στο **διάστημα** της **ζωής** **μίας γενιάς**. Ο **αγροτικός πολιτισμός** **παρείχε** **αυτάρκεια προϊόντων** και τη **δυνατότητα** της **συντήρησης** **οικόσιτων ζώων**. **Μεγαλύτερες** **αλλαγές** **κατά την πορεία** της **κοινωνικής ανάπτυξης** **μπορεί να οφείλονταν** σε **απότομες** **κλιματικές μεταβολές**.

Σε **κάθε περίπτωση**, **η γη** που **καλλιεργείτο** **χωρίς να οργώνεται**, **εξαντλούσε σταδιακά τα φυσικά της αποθέματα** κι αυτό **οδηγούσε σε μετανάστευση** των **οικισμών** **λίγο μακρύτερα**.

Μερική αναπαράσταση τύμβου. Ο τύμβος του Δυτικού Κένετ στο Γουιλτσίρ της Αγγλίας είναι ένας από τους εντυπωσιακότερους στην Ευρώπη.

Οι **τεράστιες πέτρες** που **σχημάτιζαν** τους **τοίχους** και την **οροφή** **υπάρχουν** **ακόμη**. Για την **κατασκευή** του **τύμβου** **χρειάστηκαν** **πάνω από 15.700 ώρες** **περίπου**. **Μάλλον προοριζόταν** για **πολλαπλές ταφές**. Όταν **ανασκάφηκε**, **βρέθηκαν** τα **οστά** **σαράντα έξι ανθρώπων**.

Τα **σπίτια** τους ήταν από **ξύλο**. Οι **Ευρωπαίοι όμως** **έφτιαχναν** τους **τάφους** τους από **μεγάλες πέτρες**. Αυτοί οι **τάφοι** είναι **πιο μεγάλοι** από τις **πυραμίδες** της **Αιγύπτου**. Ήταν **σκεπασμένοι με χώμα**. Οι **πιο παλαιοί** **βρέθηκαν** στη **Γαλλία** **4 (4000**

π.Χ.). Τάφοι **βρέθηκαν** και στη **Βρετανία** **1**, στην **Ιρλανδία** **3**, στην **Ισπανία** **5**, στη **Δανία** **ε** από το **3000 π.Χ.** **περίπου**, και σε **άλλα μέρη** της **Ευρώπης**.

Την **ίδια εποχή** οι **άνθρωποι** της **Ευρώπης** **άρχισαν** να **φτιάχνουν** **τεράστια μνημεία** από **μεγάλες πέτρες** **στημένες** στη **γη**. **Κοντά** στη **θάλασσα**, στην **Ισπανία** **5** και στη **Μάλτα** **7** **έστησαν** **όρθιες** **τεράστιες πέτρες**.

Αυτά τα **μνημεία** **άρχισαν** να τα **φτιάχνουν** σε **όλη την Ευρώπη**: **Γαλλία** **4**, **Βρετανία** **1**, **Ιρλανδία** **3**, **Πορτογαλία** **6**, **Σκωτία** **2**.

Λέγονται **μεγάλοι** δηλαδή **μεγάλοι λίθοι** (=πέτρες).

τάφοι

μνημεία

μεγάλοι

σειρές

κύκλοι

Στόουνχεντζ
Τι ήταν;

Τα **μνημεία** **οστά** ήταν **είτε** **σειρές** από **πέτρες** σαν **«δρόμοι»**, **είτε** **τεράστιοι κύκλοι**. Οι **όρθιες πέτρες** **λέγονταν** **μενίρ** και οι **πλαγιαστές** **ντολμέν**.

Πώς **κατάφεραν** οι **άνθρωποι** της **λιθινής εποχής** να **στήσουν** **πέτρες** που **ζυγίζαν** **τόσους πολλούς τόνους**; **Γιατί** **έφτιαξαν** αυτά τα **μεγαλιθικά μνημεία**;

Στο **Στόουνχεντζ** στη **Βρετανία** **1** **υπάρχει** **ένας** **μεγαλιθικός κύκλος** που **άρχισε** να **κατασκευάζεται** το **2800 π.Χ.** **Τι ήταν;** **Μαζεύονταν** **εκεί** οι **άνθρωποι** για **γιορτές**; Οι **αρχαιολόγοι** **δεν ξέρουν** **σήμερα**. Οι **πέτρες** **έχουν** **σχέση** με τις **ακτίνες** του **ήλιου** **κάποιας** **μέρας** του **χρόνου**.

Σειρές από **όρθιες** **μεγάλες πέτρες** (**μενίρ**) στο **Carnac** (**Γαλλία**). **Υπάρχουν** **1169 μενίρ**, από τα οποία **70** **σχηματίζουν** **ημικύκλιο** και **1099** **έχουν** **τοποθετηθεί** σε **11** **σειρές**.

Τα **μενίρ** είναι **πέτρες** **ανορθωμένες**, **μεμονωμένες** ή **συναρμολογημένες** (**ενός ύψους** που **ποικίλλει** από **1** **έως** **12 μ.**), των οποίων **η σημασία** **μας** είναι **ακόμα** **ελάχιστα γνωστή**. **Φαίνεται** **ότι** τα **κρομόλεχ** (**κύκλοι** από **μενίρ**) και οι **πέτρες** σε **σειρά** **χρησιμοποιούνταν** για **αστρονομικές παρατηρήσεις**.

Καρνάκ

Οι **άνθρωποι** της **Νεολιθικής εποχής** **χρησιμοποιούν** το **ορθογώνιο τρίγωνο** και μια **μονάδα** **μήκους** **0,829 μ.**, τη **«μεγαλιθική γιάρδα»**, για να **κατασκευάσουν** τις **σειρές** του **Μενέκ** στο **Καρνάκ** και για να **φτιάξουν** **ένα** **αστρονομικό παρατηρητήριο**(;).

Τα **ντολμέν** ήταν **ομαδικοί** **τάφοι**, **ίσως** το **νεκροταφείο** **κάποιου χωριού**.

Ένα από τα **πέντε** **«τρίλιθα»** του **Στόουνχεντζ**. Οι **λιθοξόοι** **εργάζονταν** **επί χρόνια** για να **λαξεύσουν** με **απλά λίθινα εργαλεία** **κάθε** **μεγάλο**. Με τον **καιρό**, ο **άνεμος** και η **βροχή** **πρόσθεσαν** τις **δικές** τους **διακοσμικές** **πινελιές**.

Οι μεγάλιθοι

Στη **Δυτική Ευρώπη**, από τη **νότια Ισπανία** έως τη **Σκανδιναβία** και από τα **βρετανικά νησιά** έως τη **νότια Ιταλία**, υπερμεγέθη μεγαλιθικά μνημεία χρονολογούνται από τη Νεολιθική εποχή. Ο όρος «**μεγάλιθος**» υιοθετήθηκε για να χαρακτηρίσει κατασκευές που γίνονταν κάποτε από **χοντρές πλάκες ή ξερολιθιά** (μικρές πέτρες συνδεδεμένες χωρίς λάσπη).

Πάντα «**φυτεμένοι**» μέσα σ' ένα πολύ ανοιχτό τοπίο όπου το δάσος είχε ξεχερωθεί, και συχνά πάνω στα ψηλόμετα, οι μεγάλιθοι διακρίνονται από μακριά. **Μοιάζουν να δεσπόζουν σε μια περιοχή**. Η τοποθέτησή τους αξιοποιούσε, μπορεί να σκεφτεί κανείς, την έκταση που ήλεγχε μια αγροτική κοινότητα.

Αγάλμα-μενίρ

Τα αγάλματα-μενίρ που **εικονίζουν κοντόχοντρα** άτομα οκαλιόμενα στην πέτρα φτάνουν το **μέγεθος ανθρώπου**. Τα συναντάμε από τη Μαύρη Θάλασσα έως τον Ατλαντικό αλλά κυρίως στη μεσημβρινή **Γαλλία**.

Στη Μάλτα έχουν ανακαλυφτεί γυναικείες αναπαραστάσεις, κάποτε κολοσσιαίες.

Η **Μάλτα** υπήρξε χώρος όπου η **Θεά-Μπτέρα** λατρεύτηκε ιδιαίτερα. Γενικά, στα **νησιά της Μεσογείου** οι μεγάλιθοι σχετίζονται με αυτήν τη λατρεία.

Στη Μάλτα υπάρχουν πολλά συγκροτήματα ναών, κατασκευασμένα με πολύ χοντρά μπλοκ, των οποίων το σχέδιο είναι χαρακτηριστικό.

Για πολύ καιρό οι **αρχαιολόγοι πίστευαν** ότι οι μεγάλιθοι ήταν εμπνευσμένοι από τις πυραμίδες της Αιγύπτου (3η χιλιετία) ή τους μυκηναϊκούς τάφους (μέσα 2ης χιλιετίας). Αλλά, στα χρόνια του 1960, έγιναν γνωστοί ως **οι πρώτες μαρτυρίες της μνημειακής αρχιτεκτονικής**: Οι πιο παλιοί χρονολογούνται από το **4000 π.Χ.**

Ντολμέν

Τα ντολμέν είναι **ταφικά μνημεία**. Οστά και προσφορές, κυρίως κεραμικά και πέτρινα αντικείμενα, ανακαλύφθηκαν σ' αυτά.

Ο **νεκρικός θάλαμος**, που μπορεί να είναι κυκλικός ή να έχει διάφορα σχήματα, και ο **διάδρομος εισόδου** αποτελούν την καρδιά του κτιρίου. Τα ντολμέν φτιάχνονται από ένα σωρό πετρών (λίθινος τύμβος) ή χώματος (τούμπα).

Στο **Νιούγκραντζ της Ιρλανδίας**, για παράδειγμα, η τούμπα έχει 80 μ. περίπου διάμετρο και ο νεκρικός θάλαμος 25 μ. μήκος.

Barnenez (Βρετάνη, Γαλλία)

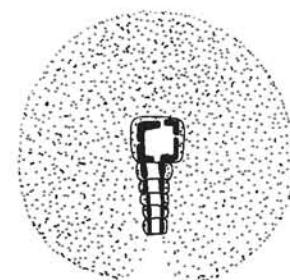
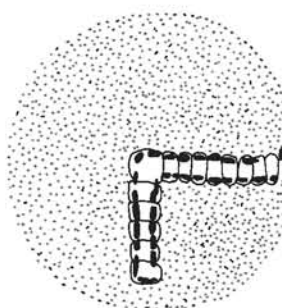
Έντεκα ντολμέν («**λιθοτράπεζες**» στα βρετόνικα) ήταν σκεπασμένα από ένα λίθινο τύμβο μήκους 90 μ. Φτιάχτηκαν σε δυο φάσεις: Το πρώτο σύμπλεγμα αποτελείται από πέντε

ντολμέν: Το καθένα έχει ένα διάδρομο που καταλήγει στη νεκρική κάμαρα. Η στέγη είναι φτιαγμένη από καλά τοποθετημένες μικρές πέτρες που φτιάχνουν έναν κωνικό θόλο ύψους 3,5 μ. Δυο ή τρεις αιώνες μετά, ένα δεύτερο μνημείο από έξι ντολμέν προστέθηκε πάνω από την πρώτη κατασκευή.

Στο σχεδιάγραμμα φαίνονται τα έντεκα μεσόστυλα που φτάνουν μέχρι τα δωμάτια των νεκρών, μικρούς χώρους σε κυκλικό σχήμα που τους σκεπάζουν θόλοι.

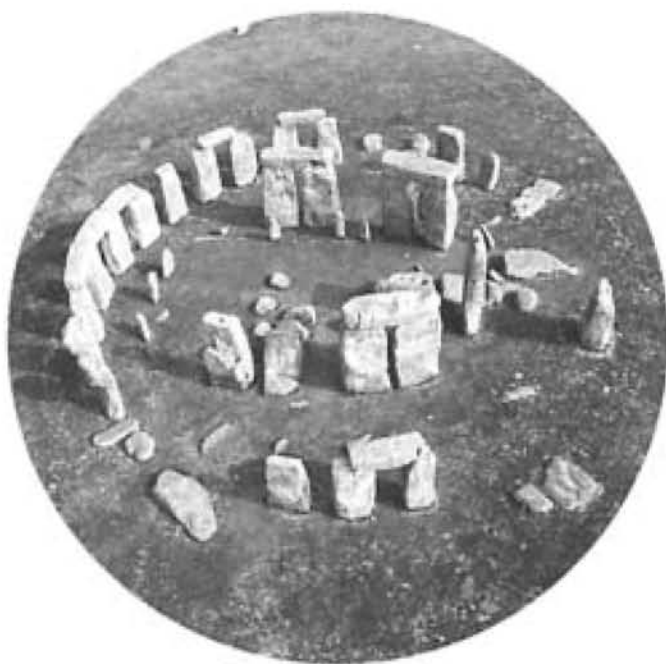
Άλλα γνωστά **ντολμέν στην Ευρώπη** είναι: Νιουγκράντζ στην Ιρλανδία, Δυτικό Κένετ στην Αγγλία, Άντο ντο Ντίλβα στην Πορτογαλία, Λος Μιλάρ στην Ισπανία, Λα Ρος-ο-Φε στη Γαλλία.

Τα **ταφικά αντικείμενα** που βρέθηκαν μέσα σε μεγαλιθικούς τάφους δε δείχνουν ιδιαίτερο πλούτο ούτε ότι υπήρξαν άνθρωποι πλουσιότεροι από άλλους.

Τότε, **ποιοι ήταν, λοιπόν, αυτοί οι άντρες** που η κοινότητά τους φαίνεται ότι τους ξεχώριζε έως το θάνατό τους; Το αίνιγμα παραμένει ακόμα και μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε.

Αυτοί που διπύθυναν την κατασκευή ενός μεγάλιθου έπρεπε να έχουν **πραγματικές τεχνικές ικανότητες**. Επίσης, μια **πθική και πνευματική δύναμη** για να διευθύνουν μια τόσο σημαντική εργασία.

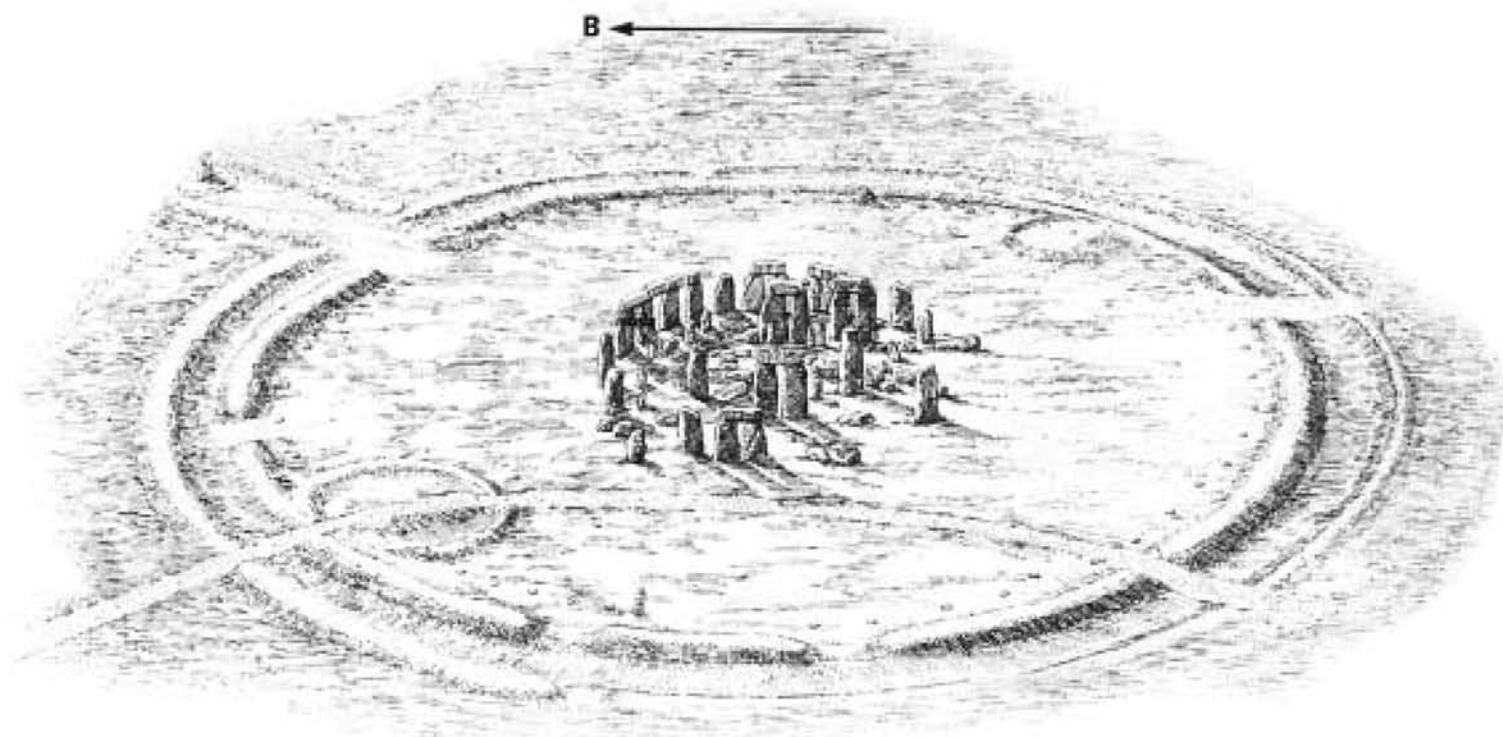
Stonehenge

Το 1965, ένας αστρονόμος τροφοδότησε με δεδομένα έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή IBM και συμπέρανε ότι το Στόουνχεντζ ήταν ένας **γίγαντιαίος «νεολιθικός υπολογιστής»** που προέβλεπε και ακολουθούσε την κίνηση του Ηλίου και της Σελήνης.

Η θεωρία ότι το Στόουνχεντζ ήταν **αστρονομικό παρατηρητήριο** έχει ακόμα αρκετούς θιασώτες. **Σύγχρονοι δρυϊδες** και οπαδοί των ποικίλων new age δοξασιών συρρέουν στο Στόουνχεντζ, αν και ένα προστατευτικό σχοινί τους κρατά σε απόσταση από το μνημείο.

Εδώ και αιώνες, επιστήμονες και μη προσπαθούν να **αποκρυπτογραφήσουν το μυστήριο** του Στόουνχεντζ.

Αναλυτικά βλ. στο βοήθημα σελ. 132 και 133.

Οι μαθητές:

- * ν' απορήσουν, ν' αναρωτηθούν και ν' αναλογιστούν το μέγεθος, τον τρόπο κατασκευής και τη χρήση του Στόουνχεντζ
- * να μάθουν για τη **μεγαλλουργία** στην Ευρώπη.

Η κατασκευή του **Stonehenge** απαιτούσε 1.500.000 μέρες εργασίας. Από τους 300.000 κατοίκους της Αγγλίας είχαν βοηθήσει οι 1.000.

Τις πέτρες τις έφερναν **από μακριά**: τους «δολερίτες» (βάρος 5 τόνοι) από απόσταση 210 χλμ., τους καφέ φαιμόλιθους (30-50 τ.) από 32 χλμ. μακριά.

Για τη **μεταφορά**: Δύο κορμοί δέντρων ήταν τοποθετημένοι σαν ράγες σιδηροδρόμου. Πάνω τους κυλούσαν άτροχα οχήματα. Κάθε μέρα, δεκαέξι άντρες μετέφεραν έναν τόνο σε απόσταση 1.500 μ.

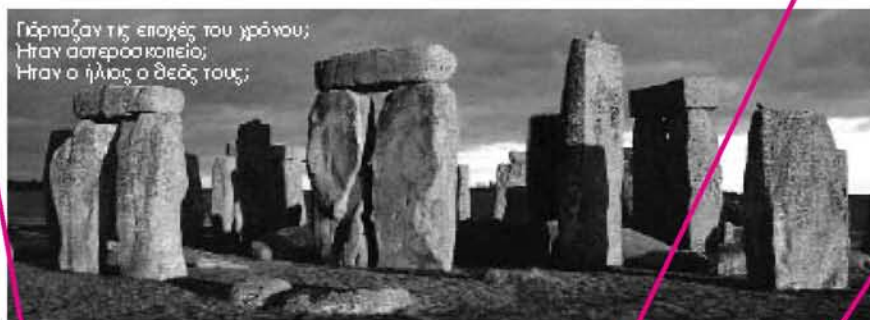
Η **λιθοστεφάνη** δεν είναι ούτε το αρχαιότερο ούτε το μεγαλύτερο τμήμα του μνημείου αλλά αποτελεί την τελική του διακόσμηση στο κέντρο ενός μεγάλου και αργά αναπτυσσόμενου **τελετουργικού περιβάλλου**.

Οι πέτρες **λεπταίνονταν με πελέκημα** και **οχίζονταν**: Χάραζαν ένα άνοιγμα και άναβαν φωτιά σ' όλο το μήκος της οχισμής, όπου μέσα έριχναν κρύο νερό. Έμενε μόνο να χτυπήσουν το σημείο εκείνο για να αποχωριστούν μεγάλα κομμάτια.

Για να **στήσουν** τα κομμάτια της πέτρας στη θέση τους, άνοιγαν μεγάλες τρύπες των οποίων η μια πλευρά ενισχυόταν με μικρές πέτρες. Με τη **βοήθεια μοχλών** ανασήκωναν την πέτρα, την ανέτρεπαν και χρειάζονταν 200 άνθρωποι για να της δώσουν την τελική της θέση.

Τέλος, για να **φτιάσουν την πέτρα που ενώνει** τις δυο πέτρες στην κορυφή τους (ζυγώματα), έφτιαχναν ξύλινους πύργους που τους αποτελούσαν τμήματα τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο, μέχρι να φτάσουν το ύψος της πέτρας. Χρησιμοποιούσαν **σχοινιά** από δέρμα ή φυτικές ίνες.

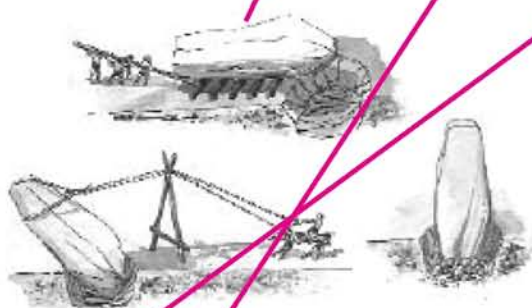
Γάρταζαν τις εποχές του χρόνου;
Ήταν αστροσκοπείο;
Ήταν ο ήλιος ο θεός τους;

Οι αρχαιολόγοι ξέρουν σίγουρα ότι οι πέτρες ήρθαν **από μακριά** και ότι **πολλοί άνθρωποι δούλεψαν όλοι μαζί** για να χτιστεί αυτό το **μεγαλιθικό μνημείο**.

Για όλους τους μεγαλιθούς οι αρχαιολόγοι έχουν τις **ίδιες απορίες**.

Στην Ισπανία 5 έφτιαχναν αντικείμενα από **χαλκό** και **χρυσό** από **πολύ παλιά** (από το 4500 π.Χ.). Στην αρχή χτυπούσαν τα μέταλλα, αλλά αργότερα έμαθαν να τα ζεσταίνουν και να τα λιώνουν. **Άνθρωποι που ταξίδευαν** στην Ευρώπη, έμαθαν στους άλλους το **λίκσιμο των μετάλλων**. Περίπου το 2000 π.Χ. τα όπλα, τα στολίσια, τα κοσμήματα και τα αντικείμενα που πρόσφεραν στους θεούς τους ήταν από μέταλλα. Χρησιμοποιούσαν όμως ακόμη και τα λίθινα εργαλεία.

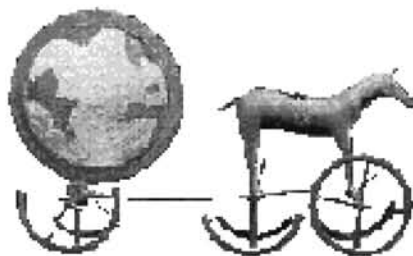
Χρυσό κύπελλο (8,3 εκατ. ύψος) (1700-1400 π.Χ. περίπου) που βρέθηκε σε τάφο της Πρώιμης εποχής του ορείχαλκου στην **Κορνουάλλη** (Μ. Βρετανία). Το σώμα είναι φτιαγμένο από **ένα μόνο φύλλο χρυσού**, ενώ το χερούλι είναι ξεχωριστό. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

Βελόνες

Λόγω της έλλειψης αρχαιολογικών δεδομένων οι γνώσεις μας για την **ένδυση** είναι αποσπασματικές. Ορισμένα **λείψανα υφασμάτων** μαρτυρούν την ανάπτυξη της **υφαντουργίας**. Όλοι οι λαοί της Ευρώπης είχαν πλούσια βοηθητικά αντικείμενα ένδυσης καθώς και **κοσμήματα** από ορείχαλκο και πολύτιμα μέταλλα.

Για τη στερέωση των ενδυμάτων χρησιμοποιούσαν **περόνες, πόρπες και ζώνες**, τα οποία, εκτός από λειτουργικό σκοπό, είχαν και διακοσμητικό ρόλο. Αυτές οι δύο **καρφίτσες** είχαν πλατύ κεφάλι επιδέξια διακοσμημένο (1200 π.Χ.).

Λατρευτικό άρμα του Ήλιου, Δανία.

Μακριά από την Ελλάδα, στις χώρες του Βορρά και της παγωμένης θάλασσας, εκεί όπου κατοικούσαν οι Υπερβόρειοι, στη χώρα των οποίων μετοικούσε και ο Απόλλωνας, επίσης θεός του φωτός, βρέθηκε το περίφημο ορειχάλκινο και επίχρυσο λατρευτικό άρμα του Trundholm (στο Zealand της σημερινής Δανίας), το οποίο αποτελείται από ένα άλογο που σύρει έναν πλιακό δίσκο. Θεωρείται ως το πιο όμορφο δείγμα γλυπτικής σε μέταλλο της Πρώτης εποχής του χαλκού στη Βόρεια Ευρώπη (14ος αιώνας π.Χ.), με πολλαπλό συμβολισμό. Το άρμα, ως μεταφορικό μέσο, υπήρξε μια εξέχουσα ανακάλυψη που έδωσε στον άνθρωπο τη δυνατότητα μακρινών ταξιδιών. Από την άλλη, η φωτιά, «δώρο των θεών», οδηγεί συνειρμικά στην πυροτεχνολογία και, μέσω αυτής, στη μεταλλοτεχνία, καίρια από κάθε άποψη βήματα του ανθρώπου για τη δημιουργία πολιτισμού. Και τα δύο αυτά στοιχεία ήταν φυσικό να ενσωματωθούν στη θρησκεία και να αποτελέσουν μέρος της λατρείας και της πίστης.

Το «Άρμα του Ήλιου» βρέθηκε το 1902 σ' έναν βάλτο στο Trundholm, όπου φαίνεται ότι αφέθηκε ως προσφορά, δεδομένου ότι από τον υψηλό βαθμό διατήρησής του προκύπτει ότι ήταν πιθανότατα ένα ιερό αντικείμενο που καταστράφηκε και αφιερώθηκε σκόπιμα (ίσως σε κάποια ιεροτελεστία).

Ναοί στην Ευρώπη

Η Ευρώπη τη Νεολιθική και την Εποχή του χαλκού δεν ήταν η γη των ναών.

Συγκριτικά με τις χώρες της Ασίας που βρίσκονταν ακριβώς νότια και ανατολικά, λίγα ευρωπαϊκά μνημεία μπορούν να συναγωνιστούν τους ναούς της φαραωνικής Αιγύπτου ή τα ζιγκουράτ της Μεσοποταμίας. Αυτό δε σημαίνει ότι η θρησκεία και το τελετουργικό δεν έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο στην κοινωνία της Ευρώπης κατά την Εποχή του χαλκού, όπως πράγματι συνέβαινε σε όλες τις προ-σύγχρονες κοινωνίες. Το τελετουργικό και η καθημερινότητα δεν ήταν διαχωρισμένα. Μια κοινωνία χωρίς ναούς δεν είναι απαραίτητα και μια κοινωνία χωρίς θρησκευτικές δοξασίες ή πρακτικές.

Και, βέβαια, υπήρχαν ειδικά θρησκευτικά κτίσματα-ναοί στην Ευρώπη. Στη Νότια Ευρώπη, στο χώρο του Αιγαίου, ο ρόλος του μεγάρου εμπεριέχει τις έννοιες της τελετουργίας και της εθιμοτυπίας. Ναοί-ιερά έχουν αποκαλυφθεί επίσης και σε υπαίθριες θέσεις.

Ένα παρόμοιο τελετουργικό-πρότυπο που εφαρμοζόταν στα λεγόμενα οικιακά ιερά ή στους ειδικούς χώρους λατρείας, στους «ναούς», υπήρχε και στην περιοχή των Βαλκανίων, στα βόρεια του Αιγαίου. Έχουμε ήδη σημειώσει ότι η μεγάλη κεντρική εστία –συχνά με πλούσια διακόσμηση– αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό του τυποποιημένου μεγάρου.

Στην Τρανσυλβανία έχουν βρεθεί παρόμοια κτίσματα και εστίες.

Δυτικότερα, στη βόρεια ζώνη των Άλπεων, σπανίζουν τα στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη ιερών ή «ναών». Πράγματι, οι βραχογραφίες της βόρειας Ιταλίας περιλαμβάνουν απεικονίσεις κτισμάτων, από τα οποία ορισμένα θεωρούνται ειδικά τελετουργικά κτίσματα ή ιερά.

Περισσότερο βάσιμες ενδείξεις για τις λατρευτικές κατασκευές της Εποχής του χαλκού προέρχονται από το Bargerosterveld στη βόρεια Ολλανδία. Εκεί υπήρχε ένα μικρό κτίσμα στο μέσο ενός βάλτου, 250 μέτρα από την πλησιέστερη στεγνή γη.

Η θέση της κατασκευής αυτής σ' ένα βάλτο είναι σημαντική. Είναι μέρος μιας αυξανόμενης ενασχόλησης με το υδάτινο περιβάλλον της Ύστερης εποχής του χαλκού και της Εποχής του σιδήρου στη Βόρεια Ευρώπη, στο οποίο ενδέχεται να αποθέταν θησαυρούς που μπορεί να περιελάμβαναν μέταλλα αντικείμενα, πλοία, ακόμα και ανθρώπινα σώματα. Αν αυτές οι αποθέσεις θεωρηθούν προσφορές στους θεούς, τότε οι θεοί και το νερό πρέπει να συνδέονταν.

Αν το ξύλο είναι το φυσικό οικοδομικό υλικό στο μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης, στη Δυτική Ευρώπη –κατά μήκος των ακτών του Ατλαντικού– κυριαρχεί ο λίθος. Εδώ, τα μεγαλύτερα προϊστορικά μνημεία λατρείας, οι μεγαλιθικοί τύμβοι, οι κύκλοι και οι παρατακτικά τοποθετημένοι όρθιοι λίθοι, ανήκουν στην περίοδο που προηγείται της Εποχής του χαλκού.

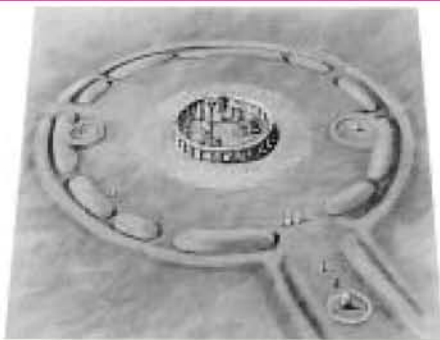
Ακόμα και οι εντυπωσιακές λίθινες κατασκευές του Στόουνχεντζ –που μέχρι πρόσφατα χρονολογούνταν στην Πρώτη εποχή του χαλκού– έχουν σήμερα τοποθετηθεί, βάσει των νέων δεδομένων, στην Ύστερη νεολιθική εποχή. Αλλά, αν οι λίθοι του Στόουνχεντζ μεταφέρθηκαν αρχικά και τοποθετήθηκαν μετά το 2550 π.Χ., ή κάπου εκεί, είναι προφανές ότι αυτό δε σημαίνει το τέλος της ιστορίας του Στόουνχεντζ. Συνεχίστηκαν οι μικρές επεμβάσεις στις λίθινες διατάξεις.

Έτσι, δεν πρέπει να υποθέσουμε ότι το Στόουνχεντζ, όπως και πολλά εξέχοντα μνημεία αυτού του τύπου, απλώς κτίστηκε και εγκαταλείφθηκε. **Παρέμεινε ένα κέντρο τελετουργικής σημασίας** για μεγάλο χρονικό διάστημα¹ μετά τη μεταφορά του τελευταίου από τους ψαμμιτικούς μονόλιθους από το Marlborough Downs, τριάντα χιλιόμετρα προς το Βορρά.

Η «**διαδρομή**» από το μέγαρο στο Στόουνχεντζ, σε σχέση με το χρόνο, τη γεωγραφική απόσταση και τις πολιτισμικές διαφορές, είναι **μεγάλη**. Σε ευρύτερη κλίμακα, μπορούμε ίσως να διακρίνουμε **δύο κύριες κατηγορίες ιερών ή λατρευτικών κέντρων στην Ευρώπη** κατά την Εποχή του χαλκού. Κατ' αρχήν, είναι τα **κτίσματα με στέγη** ως μια εξέλιξη του ρεύματος των οικιακών και εστιοκεντρικών λατρειών. Η συμβολική **σημασία της εστίας ως κέντρου** της κατοικίας είναι ένα από τα πρώτα συστατικά του μεταγενέστερου ευρωπαϊκού τελετουργικού.

Ο **δεύτερος τύπος** λατρευτικού κέντρου ομαδοποιεί κτίσματα, όπως το Στόουνχεντζ και το Bargerboosterveld, με τα **ιερά άλση και τις λίμνες** που αναφέρουν κλασικοί συγγραφείς: Αυτά είναι ουσιαστικά **υπαίθριοι χώροι**, μακριά από τους οργανωμένους οικισμούς, όπου οι άνθρωποι έρχονταν σε **επαφή με τα στοιχεία της φύσης**, όπως τον άνεμο και το νερό, ή (στην περίπτωση του Στόουνχεντζ) με τον ουρανό, τις εποχές και τις κινήσεις του ήλιου και της σελήνης.

Η **σπανιότητα** των σαφώς ταυτισμένων τελετουργικών ή θρησκευτικών κτισμάτων της Εποχής του χαλκού στην Ευρώπη μπορεί να **εξηγηθεί** με πολλούς τρόπους. Από τη μία πλευρά, οι τελετουργικές πράξεις μπορεί να πραγματοποιούνταν σε συνηθισμένες κατοικίες ή στο ύπαιθρο, σε άλση, σε λίμνες ή ποταμούς. Από την άλλη, υπάρχει η δυσκολία ασφαλούς ταύτισης των τελετουργικών κτισμάτων, ακόμα και όταν υπήρχαν τέτοια, δεδομένου ότι **η πραγματοποίηση τελετουργιών ήταν μέρος της καθημερινής ζωής** και οι κοινωνίες της Εποχής του χαλκού δεν ένιωθαν απαραίτητα την ανάγκη για αυτοτελή ιερά ή «ναούς». Όμως, **δεν υπάρχει αμφιβολία για την ύπαρξη τελετουργικών δραστηριοτήτων και θρησκευτικών δοξασιών**. Τα πολυάριθμα πολύτιμα αντικείμενα σε ποταμούς και έλη και οι χιλιάδες τύμβοι της Εποχής του χαλκού το αποδεικνύουν.

Μεταλλουργία

Η **μεταλλουργία** και η **χρυσοχοΐα** εμφανίστηκαν ταυτόχρονα στην Ευρώπη κατά τη Χαλκολιθική εποχή και την Εποχή του χαλκού. Και τα δύο επιτεύγματα άρχισαν σύντομα να παίζουν **σημαντικό ρόλο** στην ανάπτυξη των κοινωνιών με την όλο και εντονότερη **ιεραρχικά ταξική διαστρωμάτωση**, όπου τα αντικείμενα από μέταλλο –κυρίως όπλα, πελέκεις και εγχειρίδια– χρησιμοποιούνταν ως **σύμβολα δύναμης**. Από τη 2η χιλιετία π.Χ., αμυντικά όπλα, κράνη, θώρακες, κνημίδες και πολεμικά άρματα άρχισαν να εμφανίζονται σε τελετουργικές πομπές πριν από τη μάχη.

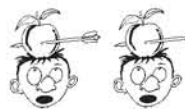
Ακόμα και οι **παλαιότερες ενδείξεις** της κατεργασίας των μετάλλων και της χρυσοχοΐας που έχουμε συγκεντρώσει στην Ευρώπη μέχρι σήμερα –όπως τα ευρήματα από τους τάφους της **Βάρνας** (Βουλγαρία) που χρονολογούνται γύρω στο **4300 π.Χ.**– αποτυπώνουν όλα τα βασικά χαρακτηριστικά της μεταλλουργίας. Αντιπροσωπεύονται τα δύο πιο σημαντικά μέταλλα, **ο χαλκός και ο χρυσός**, και ένας αριθμός άλλων πολύτιμων υλικών. Υπάρχουν αντικείμενα από χαλκό και χρυσό, **προϊόντα πυροτεχνολογίας**. Η **χρήση της φωτιάς** είχε κατακτηθεί πολύ νωρίτερα. Μόνο μετά την εμφάνιση του **κλιβάνου**, που χρησιμοποιήθηκε πρώτα από αγγειοπλάστες και έπειτα από μεταλλουργούς, ο έλεγχος της φωτιάς στην ύλη προς κατεργασία είχε αποφασιστικό ρόλο.

Κατά τη διάρκεια της τελικής Νεολιθικής εποχής για την Κεντρική και Δυτική Ευρώπη, δηλαδή **στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ.**, παράγονταν στις περιοχές αυτές, χωρίς υπερβολή, **τόνοι χάλκινων αντικειμένων** (σε μικρότερο βαθμό στη Δυτική Ευρώπη): Αυτό το γεγονός αποτελεί μια **πραγματική κορύφωση** στην εξέλιξη της μεταλλουργίας.

Τα εγχειρίδια και οι πελέκεις από χαλκό, τα πολύτιμα αντικείμενα και τα κοσμήματα από χρυσό και τα αγγεία από ασήμι θεωρούνταν από την κοινωνία **σύμβολα γοήτρου και προσωπικής ισχύος**, πράγμα που εκφράστηκε στους πλουσιοπάροχα κτερισμένους **ατομικούς τάφους**. Όμως, ο πρίγκιπας ή ο βασιλιάς που παρήγγελλε αυτά τα σύμβολα ισχύος και προστάτευε την παραγωγή τους δεν ήταν εξοικειωμένος με τα μυστικά των μεταλλουργών και των χρυσοχόων. Ήταν υποχρεωμένος να προσκαλεί αυτούς τους **ιδιαίτερα εξειδικευμένους τεχνίτες**, τους οποίους **γνωρίζουμε** όχι από τα εργαστήριά τους (κανένα από αυτά δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα) αλλά **από τους τάφους τους**, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι το **επάγγελμά** τους έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και είχε υψηλή συμβολική αξία.

Μεγάλη τόνωση του ενδιαφέροντος για τους πολιτισμούς της Δυτικής Ευρώπης δημιουργήθηκε με τον εντοπισμό **κασσίτερου** γύρω στο 2000 π.Χ. Το **κράμα** που δημιουργήθηκε ήταν ο **ορείχαλκος** (βλ. οδηγίες σελ. 42 β.Μ).

¹Χτιζόταν περίπου για χίλια χρόνια (2800-1800 π.Χ.).

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τις **καινούριες πολεμικές φυλές** που άλλαξαν τα δεδομένα στα χωριά της Ευρώπης
- * λίγα στοιχεία για την **κοινωνική διαστρωμάτωση**, τη θρησκεία και τον τρόπο ζωής
- * ότι οι κάτοικοι της Ευρώπης **δεν ανέπτυξαν σύστημα γραφής**.

Οι **δρυΐδες** ήταν **ισχυροί ιερείς** στην κέλτικη Γαλατία και στη Βρετανία. Τελούσαν **θρησκευτικές τελετές** στα μεγαλιθικά μνημεία που είχαν κατασκευαστεί αιώνες πριν. Τουλάχιστον έτσι μεταδίδει η λαϊκή παράδοση.

Οι **γνώσεις μας** για τους ιερείς αυτούς είναι **περιορισμένες**. Τελούσαν τελετές στα ξέφωτα των δασών, είχαν πολλές γνώσεις αστρονομίας, ιατρικής και άλλων σημερινών επιστημών· τις είχαν πιθανότατα κληρονομήσει από τους κατασκευαστές των μεγάλων δια της προφορικής οδού στο πέρασμα των αιώνων.

Αναπαράσταση αλπικού χωριού

Οι **λιμναίοι οικισμοί της Ελβετίας** ήταν μάλλον οι πιο μόνιμοι από τους περισσότερους δυτικούς νεολιθικούς πολιτισμούς. Σ' αυτούς έχουν παρατηρηθεί ίχνη που δείχνουν ότι η συλλογή κόπρου ήταν γνωστή στους γεωργούς. Τα σπιτικά ήταν κτισμένα σε μικρές ομάδες στις υγρές ή βαλτώδεις όχθες των λιμνών. Ήταν πάνω σε πασσάλους ή στηρίζονταν σε στύλους που ήταν χωμένοι βαθιά στο μαλακό υπέδαφος. Μερικά είχαν ξύλινα δάπεδα στηριγμένα σε δοκάρια, άλλα είχαν κομμάτια από φλοιό δέντρου και άλλα είχαν δάπεδο από άργιλο. Υπήρχαν επίσης εστίες από άργιλο.

Στις βαθιές κοινωνικές αλλαγές συνέβαλαν εξίσου αρκετές **πολιτισμικές καινοτομίες**, όπως η **εισαγωγή του αρότρου** και των βοδιών ως ζώων ζεύξης, η χρήση της κοπριάς για την ανανέωση της γονιμότητας του εδάφους καθώς και η εισαγωγή των **αλκοολούχων ποτών**, όπως το **υδρόμελο**, που το διαδέχτηκε σύντομα το **κρασί** στις νότιες περιοχές. Άλλοι τέτοιοι παράγοντες ήταν η εισαγωγή από την Ανατολή και **χρήση των αλόγων** για πολεμικούς σκοπούς αλλά και ως συμβόλου κοινωνικού κύρους και υπεροχής, και η αύξηση των αμυντικών και επιθετικών όπλων. Η εμφάνιση της γραφής στην ευρωπαϊκή ήπειρο έγινε μόνο στο χώρο του Αιγαίου, στην Ελλάδα, όπως αποδεικνύουν τα ως τώρα στοιχεία.

Στην Ουκρανία η είχαν από πολύ παλιά άλογα για να βοηθούν στις γεωργικές δουλειές.

Γύρω στο 2000 π.Χ. **καινούριες φυλές** ανθρώπων απλώθηκαν στην Ευρώπη. **Καβαλάρηδες και σκληροί πολεμιστές**. Φορούσαν **μεταλλικά στολίσια**. Τα όπλα τους ήταν το σκόντιο, το σπαθί και ο πέλεκυς.

Τα **χωριά** στην Ευρώπη για πολλές χιλιάδες χρόνια δεν είχαν μάντρες και τείχη γύρω τους. Μετά το 2000 π.Χ. περίπου, οι άνθρωποι άρχισαν να χτίζουν **τείχη** για προστασία. Οι μεγάλοι **τάφοι** άλλαξαν και χτίζονταν **μόνο για έναν άνθρωπο**, κάποιον σπουδαίο αρχηγό. Οι άνθρωποι ήταν **απλοί φτωχοί αγρότες**. **Λίγοι ήταν πλούσιοι πολεμιστές**.

Οι άνθρωποι στην Ευρώπη **δεν είχαν γραφή**. **Επειδή δεν έγραφαν**, δεν ξέραμε πολλά για τη θρησκεία, τις γιορτές και τις συνήθειές τους. Υπήρχαν οι σοφοί ιερείς, οι **δρυΐδες**, και οι τραγουδιστές, οι **Βάρδοι**.

Μετά το 1000 π.Χ. περίπου, ανάμεσα στους λαούς της Ευρώπης ξεχωρίζουν οι **Κέλτες**.

άλογα
φυλές πολεμιστών

τείχη στα χωριά

όχι γραφή

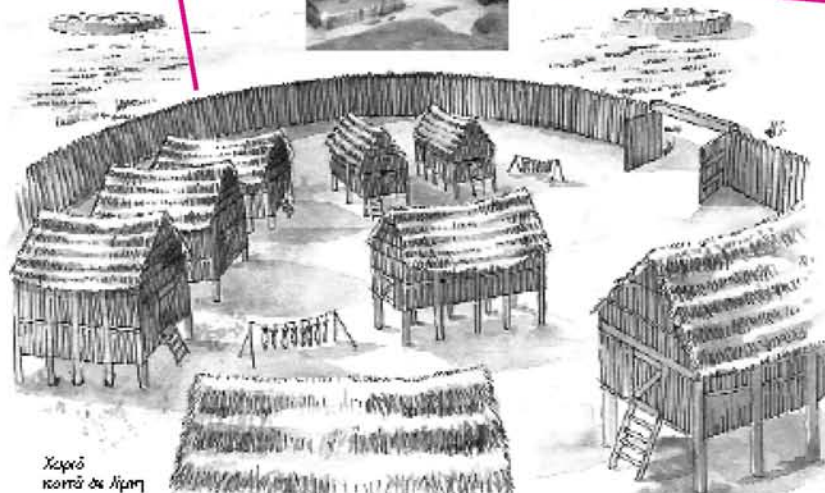

Ειδώλιο πολεμιστή από ορείχαλκο που γονατίζει. Δίπλα του βρισκόταν και δεύτερος ίδιος πολεμιστής. 10ος-9ος αι. π.Χ. Εθνικό Μουσείο, Κοπεγχάγη, Δανία.

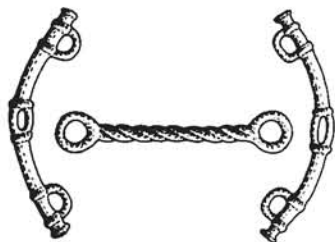
Πύλη οικισμού από το Dorset της Αγγλίας. Γύρω στο 2200 π.Χ., οι πρώτοι ειρηνικοί γεωργικοί οικισμοί άλλαξαν, άρχισαν να ανταγωνίζονται για τις καλύτερες περιοχές και πηγές. Έτσι άρχισαν να εμφανίζονται **τα πρώτα αμυντικά έργα**. Η πύλη αυτή είχε πλαίσιο από κορμούς με διάμετρο 1,5 μέτρα.

Το χωριό **Skara Brae** στις **Ορκάδες Νήσους, Σκωτία**. (Αναλυτικά για τους μαθητές βλ. βοήθημα σελ. 130.)

Χωριό
στη
Σκωτία

Χωριό
κοιτάει
από
λίμνη

Το άλογο

Δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί με βεβαιότητα **πού και πότε εξημερώθηκε το άλογο** για πρώτη φορά, αν και αυτό πιθανότερο είναι να συνέβη στα βοσκοτόπια της Ευρασίας προς τα τέλη της Εποχής του λίθου, κατά την 3η χιλιετία π.Χ. Το άλογο χρησιμοποιείτο ευρέως και στην Ευρώπη. Αν και αρχικά χρησιμοποιήθηκε για να καλύψει **διατροφικές ανάγκες**, οι ενδείξεις ύπαρξης προλήψεων για την κατανάλωση κρέατος αλόγου κατά την Ύστερη εποχή του χαλκού οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το άλογο γρήγορα απέκτησε μια ιδιαίτερη θέση μεταξύ των εξημερωμένων ζώων. Στην αρχή τα άλογα χρησιμοποιήθηκαν **για να σύρουν άμαξες**, ενώ αμφισβητούνται οι ασαφείς μαρτυρίες για άλογα με ιππέα. Τα **πρώτα τροχήλατα οχήματα** ήταν βαριές, τετράτροχες άμαξες με συμπαγείς τροχούς που σύρονταν από βόδια.

Οι πρώτες απεικονίσεις έφιππων ομάδων από τη Σουμερία (στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ.) δείχνουν άμαξες με **βαρείς τροχούς** και τέσσερα ιπποειδή με μακριά αυτιά ζευγμένα μπροστά από τις άμαξες. Αυτοί οι συμπαγείς τροχοί αντικαταστάθηκαν γρήγορα από ελαφρότερες φόρμες με ανοικτά τμήματα και τελικά (κοντά στα τέλη της 3ης χιλιετίας) από **ακτινωτούς τροχούς** που συνδύαζαν την επαρκή σταθερότητα με το ελάχιστο βάρος. Αυτή η εξέλιξη μπορεί να επήλθε στις στέπες της Ευρασίας και στην ανατολική Ανατολία περίπου την ίδια εποχή.

Με τη χρήση των αλόγων και των **ελαφρότερων αμαξών**, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα **αύξησης της ταχύτητας**, έγινε απαραίτητη η οδήγηση από κάποιο σημείο μέσα ή πάνω στην άμαξα. Η **εξέλιξη των διαφόρων συστημάτων ιπποσκευής** αντικατοπτρίζεται στα πολυάριθμα ευρήματα.

Η απόκτηση ενός **πολεμικού άρματος** ήταν ακριβή και χρονοβόρα υπόθεση.

Ενώ η χρήση των πολεμικών αρμάτων σε μονάδες ιππικού ήταν δυνατή στις ξηρές πεδιάδες της Εγγύς Ανατολής σε μεγάλη κλίμακα, τέτοιες ελαφρές, δίτροχες άμαξες (δίφροι) είχαν περιορισμένη χρήση **στην Ευρώπη** την Εποχή του χαλκού. Για τη **μεταφορά των αγαθών** όμως, λόγω των δύσκολων εδαφικών συνθηκών στις υγρές πεδινές περιοχές και στις δασώδεις πλαγιές, οι **συρόμενες από βόδια άμαξες** παρέμειναν το προτιμώμενο όχημα.

Ενδείξεις υπάρχουν για τη **χρησιμοποίηση των αλόγων** καθώς και των ακτινωτών τροχών και σε άλλες περιοχές της Ευρώπης. Ιδιαίτερα κατά την Ύστερη εποχή του χαλκού, **το άλογο και ο τροχός** απαντώνται συχνά ως **διακοσμητικά θέματα** σε αντικείμενα με λατρευτική σημασία και καθημερινά σκεύη. Ομάδες αλόγων που σύρουν δίτροχες και τετράτροχες άμαξες απεικονίζονται σε **βραχογραφίες** στη Βόρεια και Νότια Ευρώπη. Τέτοιες ελαφρότερες άμαξες χρησιμοποιούνταν πιθανόν **για λόγους γοήτρου** -συμβολίζοντας την επαφή με τον «πολιτισμένο κόσμο»- αλλά δεν εξυπηρετούσαν καμία πρακτική λειτουργία πέρα από το ρόλο τους στη σφαίρα της θρησκείας και της μυθολογίας. Οι Σουμερίοι είχαν ακούσει για τα «**άρματα των θεών**» και η **εικόνα του Ήλιου** που οδηγούσε μια ομάδα αλόγων είναι γνωστή από την **Ελληνική Μυθολογία**. Το «**Άρμα του Ήλιου**» από το Trundholm της **Δανίας** μπορεί ίσως να ενταχθεί στο ίδιο εννοιολογικό πλαίσιο. Οι λεγόμενοι «**τροχήλατοι λέβητες**» χρησιμοποιούνταν πιθανόν για τελετουργικούς σκοπούς.

Οι πρώτοι **πολεμιστές-ιππείς** εμφανίζονται κατά την 1η χιλιετία π.Χ.

Λατρευτική οκευφόρος άμαξα,
Ρουμανία, Ύστερη εποχή του χαλκού.

Πηγές

Τα περισσότερα από τα διαθέσιμα στοιχεία για το νεολιθικό πολιτισμό και τον πολιτισμό της Εποχής του χαλκού στην Ευρώπη είναι **προϊστορικά** - «**σιωπηλά**» **τεκμήρια** που πρέπει να διαβαστούν χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της αρχαιολογικής έρευνας. Ως επί το πλείστον, τέτοια τεχνουργήματα είτε αποκαλύπτονται στην πορεία των συστηματικών αρχαιολογικών ανασκαφών είτε εντοπίζονται με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας. Σε κάθε περίπτωση, **ο δυναμισμός του ευρωπαϊκού πολιτισμού** αυτήν τη χρονική περίοδο είναι δύσκολο να περιγραφεί βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων και μόνο.

Αριστοκράτες πολεμιστές

Από το τέλος της 3ης χιλιετίας π.Χ., η παρουσία του χαλκού, του κασσίτερου και του χρυσού ενθάρρυνε την ανάπτυξη της **μεταλλουργίας** στη **Δυτική Ευρώπη**, ιδιαίτερα στα Βρετανικά Νησιά και στη Βρετανία. Η **εκμετάλλευση των μεταλλείων** και ο έλεγχος της ανταλλαγής των προϊόντων συνέβαλαν στην ανάπτυξη κοινωνιών διοικούμενων από μία **ανώτερη τάξη ευγενών** που διέθεταν **αντικείμενα γούτρου** για να επιδείξουν την κοινωνική τους θέση.

Οι πρώτες «**αριστοκρατίες**» αναδύθηκαν μέσα από τις αγροτικές κοινωνίες της εποχής του πολιτισμού Beaker στη Μεγάλη Βρετανία. Οι **ατομικοί τάφοι** περιείχαν χάλκινα εγχειρίδια, κωδωνόσχημα κύπελλα (Bell Beaker) και κοσμήματα από ήλεκτρο. Η ανάπτυξη των **συμβόλων δύναμης** και των αντικειμένων γούτρου μαρτυρείται από πολλά ευρήματα. Την Πρώιμη εποχή του χαλκού σχηματίστηκαν πραγματικές **ηγεμονίες και στις δύο πλευρές της Μάγχης**, του Ουέσσεξ στη Μεγάλη Βρετανία και των αρμορικανικών τύμβων στη Βρετανία.

Όμως, η **άρχουσα τάξη** αυτής της κοινωνίας δεν αφορούσε μόνο τους άντρες: Ένας από τους τάφους στο Normanton ανήκει σε μια **πριγκίπισσα** που θάφτηκε με τα μάλλινα φορέματά της, τα ορείχαλκινα όπλα της και με δίσκους από ήλεκτρο δεμένους με χρυσό.

Στη **Βρετανία**, περίπου **τριάντα μεγάλοι ταφικοί τύμβοι** αποτελούν μαρτυρία για την κατανομή της εδαφικής επικράτειας μεταξύ των «**Αρμορικανών Πριγκίπων**». Οι εντυπωσιακοί τους τάφοι περιείχαν πελέκεις και εγχειρίδια από χαλκό και ορείχαλκο, κοσμήματα από ήλεκτρο και χρυσό, λεπτές αιχμές βελών από πυριτόλιθο, καθώς επίσης και αντικείμενα επίδειξης. Ορισμένα ευρήματα υποδεικνύουν κάποιους δεσμούς με την Ιβηρική χερσόνησο. Εκτός από τους μεγάλους κύριους τύμβους, έχουν βρεθεί **και πιο λιτοί τάφοι**, όπως και ομάδες νεκρικών θαλάμων, καθώς και εξαιρετικά φτωχές ταφικές θέσεις.

Οι ήδη υπάρχοντες μεγαλιθικοί τάφοι ξαναχρησιμοποιήθηκαν, μετατράπηκαν σε ατομικούς τάφους και, μερικές φορές, «**ανακαινίστηκαν**» ολοκληρωτικά και μεταμορφώθηκαν από τους ανθρώπους της **Εποχής του χαλκού**, οι οποίοι είχαν υιοθετήσει **έθιμα διαφορετικά** από εκείνα όπως της Μητέρας-Θεάς της Νεολιθικής εποχής, τα οποία υπάγονταν σε **λατρείες όπου ο ήλιος, το άλογο, ο τροχός και ο πολεμιστής έπαιζαν τον κεντρικό ρόλο**.

Από το βοήθημα..

σελίδες 127 ως 136

σελίδα 128 του βοηθήματος

Πήλινο ομοίωμα άμαξας από την Ουγγαρία, πολιτισμός Baden, 2400-2200 π.Χ. Το ομοίωμα αυτό προέρχεται από έναν κενό τάφο της περιοχής Budacalasz (Pest), όπου βρίσκονται πάνω από τριακόσιοι τριάντα τάφοι. Μουσείο Ferencz Karoly, Szentendre.

σελίδα 129 του βοηθήματος

παγιδ-
η παγίδα
παγιδεύω
παγιδευμένος, -η, -ο

Λίθινο κεφάλι από το Lepenski Vir της Σερβίας. Γύρω στην 7η χιλιετία π.Χ., ένα ασυνήθιστο μεσολιθικό χωριό βρισκόταν στις όχθες του Δούναβη. Αποτελούνταν από τραπεζοειδείς οικίες που κατοικούνταν από ψαράδες, κυνηγούς και συλλέκτες. Πολλές παρόμοιες κεφαλές έχουν βρεθεί που φέρουν χαρακτηριστικά «ψαριού». Ήταν τοποθετημένες κοντά στις εστίες μέσα στα σπίτια.

ΚΕΝΤ-
το κέντημα
κεντώ
η κεντήστρα
κεντητός, -ή, -ό

Από διάφορα πήλινα ειδώλια καθώς και από ταφικά μνημεία προέρχονται οι πληροφορίες για τα πολλά βοηθητικά αντικείμενα ένδυσης με τα κεντητά τους στοιχεία και τα επηραμμένα μικρά στολίδια.

Το χωριό Σκάρα Μπρε

Μια θύελλα, πριν από 150 χρόνια, σήκωσε την άμμο που σκέπαζε αυτό το χωριό με τα δέκα περίπου λίθινα σπίτια.

Το χωριό είχε χτιστεί το 3000 π.Χ. περίπου από πέτρες, γιατί σ' αυτό το νησάκι της Σκωτίας δεν υπάρχουν δέντρα.

Οι αρχαιολόγοι μπόρεσαν να μελετήσουν την καθημερινή ζωή εκείνων των ανθρώπων. Τα έπιπλά τους ήταν πέτρινα. Τα κρεβάτια είχαν μέσα άχυρο.

Οι κάτοικοι στο Σκάρα Μπρε ήταν γεωργοί, βοσκοί, κυνηγοί και ψαράδες.

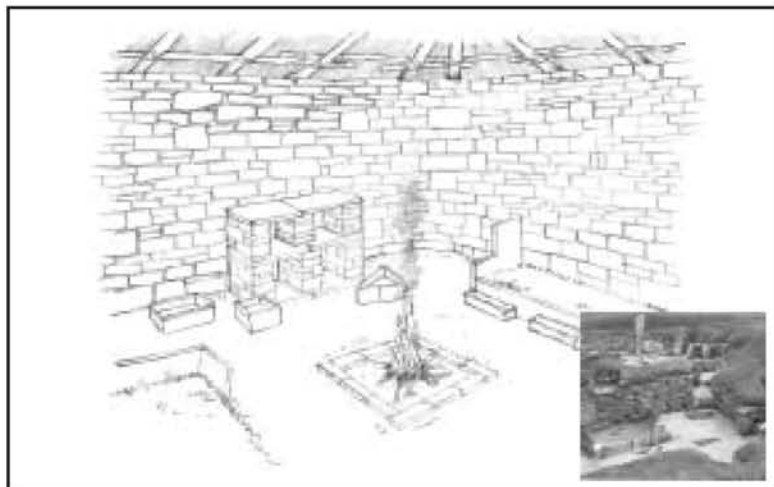
Χρωμάτισε την εικόνα.

Αν αυτό ήταν το κεντρικό δωμάτιο στο σπίτι σου, ποιο θα ήταν το κρεβάτι σου; Πού θα έβαζες τα παιχνίδια, τα βιβλία σου και την τηλεόραση;

Άσκηση: Τα παιδιά πρέπει να κατανοήσουν από το κείμενο ποια ήταν τα κρεβάτια. Βιβλία και τηλεόραση, φυσικά, δεν υπήρχαν. Είναι σημαντικό να καταλάβουν ότι τα υλικά στο χωριό αυτό ήταν η πέτρα, το κόκκαλο και ό,τι προερχόταν από τα ζώα.

Ξυλεία δεν υπήρχε.

Ο νεολιθικός οικισμός Σκάρα Μπρε (Skara Brae) βρίσκεται στις **Ορκάδες (Orkney) νήσους**, στ' ανοιχτά των ακτών της Σκωτίας. Ανακαλύφθηκε κατά τύχη το 1850, όταν μια καταιγίδα παρέσυρε μεγάλες ποσότητες άμμου από την ακτή, αποκαλύπτοντας τα κτίσματα που ήταν θαμμένα εκεί για αιώνες.

Οι μεγαλιθικοί τάφοι

Οι κάτοικοι της Ευρώπης έδιναν μεγάλη σημασία και φρόντιζαν τους νεκρούς τους. Λάτρευαν τους προγόνους και πίστευαν ότι μετά το θάνατο υπάρχει ζωή.

Στους πιο παλιούς τάφους από πέτρες θάβονταν πολλοί άνθρωποι. Οι συγγενείς έβαζαν τρόφιμα και ποτά ως προσφορές. Πάνω στους τεράστιους λίθους βρέθηκαν χαραγμένες εικόνες και σχήματα της Μητέρας-Θεάς.

Οι τάφοι έμοιαζαν αρκετά σε πολλά μέρη της Ευρώπης.

Σε ορισμένους τάφους βρέθηκαν και σχέδια τοκευριών.

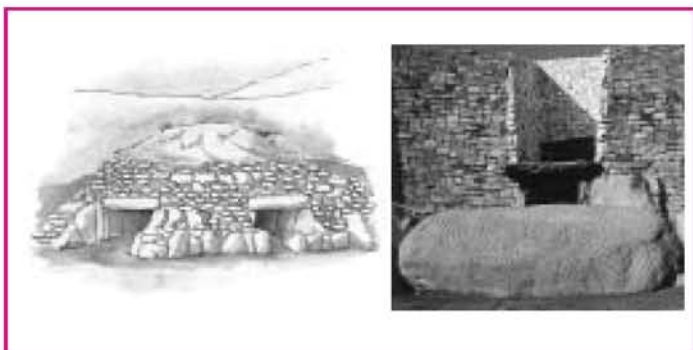
Οι μεγαλιθικοί τάφοι είχαν σχέση, λοιπόν, με τη θρησκεία και τις ιδέες των ανθρώπων της Ευρώπης εκείνη την εποχή. Οι αρχαιολόγοι δεν ξέρουν πολλά για τη θρησκεία και τα μνημεία τους.

**στην-
στήνω
στήνομαι
το στήσιμο
στημένος, -η, -ο
στητός, -ή, -ό**

Είσοδος μεγαλιθικού μνημείου.

Οι χαραγμένες **σπείρες** είναι χαρακτηριστικό σύμβολο της λατρείας της Θεάς-Μητέρας.

Naveta Es Tudons. Πρόκειται για ένα είδος **μεγαλιθικού ταφικού μνημείου**, χαρακτηριστικού του νησιού **Μινόρκα**, και χρονολογείται στην αρχή της Εποχής του χαλκού (2200 - 1500 π.Χ. περίπου). Το όνομα naveta σημαίνει βάρκα αναποδογυρισμένη και οφείλεται στο σχήμα του μνημείου.

Τεράστιες βαριές πέτρες!

Ξέρεις τι είναι ένας τόνος και πόσο ζυγίζει;

Ένας τόνος είναι χίλια κιλά. Ένας ελέφαντας ζυγίζει περίπου 5 τόνους.

Οι μεγάλοι στο Στόουνχετζ ζυγίζουν από 2 τόνους ως και 30 και 50 τόνους ο καθένας.

Πώς, λοιπόν, οι άνθρωποι εκείνοι με τα απλά ξύλινα και λίθινα εργαλεία τους λάζευαν αυτές τις πέτρες και μετά τις έστηναν όρθιες;

Οι επιστήμονες υπολογίζουν ότι 1.000 άνθρωποι χρειάστηκαν περίπου 1.500.000 (ένα και μισό εκατομμύριο) μέρες εργασίας για να γίνει αυτό το μεγαλιθικό μνημείο.

Ντολμέν από την Ιρλανδία. Παρόμοια υπάρχουν στην Ουαλία και στην Κορνουάλη. Ήταν **ταφικό μνημείο** και χρονολογείται από το 3800 π.Χ.

Αυτή η "οδός" είναι στην ίδια ευθεία με τις ακτίνες του ήλιου τη στιγμή της ανατολής στις 21 Ιουνίου.

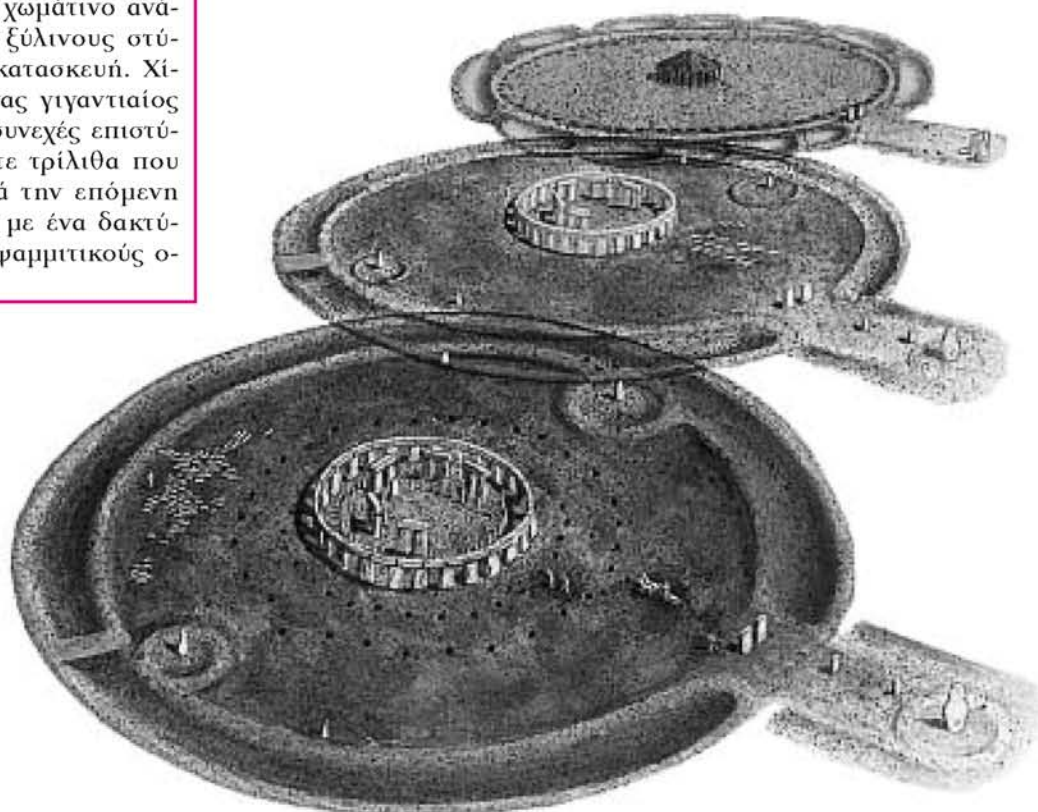
Αυτή η ημέρα είναι μοναδική: Έχουμε τη μεγαλύτερη μέρα και τη μικρότερη νύχτα του χρόνου.

Το θέμα του εαρινού ηλιοστασίου μπορεί να συνδυαστεί με τη Μελέτη Περιβάλλοντος. Είναι μία έννοια αρκετά δύσκολη για τα παιδιά αυτής της ηλικίας.

Τα διαδοχικά στάδια ενός θαύματος: Το Στόουνχετζ **εξελίχθηκε** σε μια περίοδο **1.600 χρόνων**. Αρχικά ήταν ένα κυκλικό χωμάτινο ανάχωμα (πάνω), με ένα δακτύλιο από ξύλινους στύλους και ίσως μια κεντρική ξύλινη κατασκευή. Χίλια χρόνια αργότερα, ανεγέρθηκε ένας γιγαντιαίος κύκλος από όρθιους μεγάλιθους με συνεχές επιστύλιο. Στο εσωτερικό υψώνονταν πέντε τρίλιθα που σχημάτιζαν ένα πέταλο (μέση). Κατά την επόμενη χιλιετία, το μνημείο ολοκληρώθηκε με ένα δακτύλιο κι ένα πέταλο από μικρότερους φαμνιτικούς ογκόλιθους (κάτω).

Αλλά δεν έγινε μεριάς.

Κάποιοι άρχισαν να το χτίζουν και άλλοι το συνέχισαν. Τελείωσε μετά από χίλια εξακόσια χρόνια περίπου.

Το μεγαλιθικό μνημείο στο Καρνάκ της Γαλλίας είχε 3.000 περίπου μεγάλιθους. Άλλοι σχημάτιζαν μισό κύκλο κι άλλοι μακριές σειρές. Οι αρχαιολόγοι έχουν βρει ότι οι πέτρες αυτές στήθηκαν με μαθηματικούς υπολογισμούς ή αστρολογικές μετρήσεις. Εκείνοι οι άνθρωποι πρέπει να ήξεραν πολλά για τ' αστέρια και τα μαθηματικά. Τι μπορεί να ήταν όλα αυτά τα μνημεία σε όλη την Ευρώπη;

==> Ένα μέρος συνάντησης ανθρώπων από μακρινά χωριά;

==> Είχαν χτιστεί για θρησκευτικούς σκοπούς;

==> Γίνονταν εκεί ταφικές τελετές, αφιερώσεις, γιορτές για τους προγόνους;

==> Γίνονταν ίσως θυσίες ζώων ή και ανθρώπων μέσα σ' αυτούς τους μυστηριώδεις κύκλους;

==> Ήταν ένα μεγαλιθικό παρατηρητήριο για να μελετούν τις κινήσεις των άστρων;

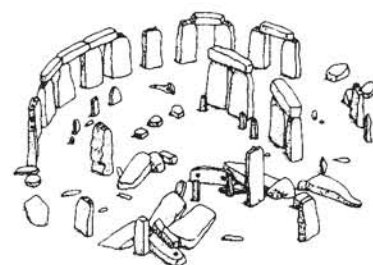
==> Ήταν ένα λίθινο «κομπιούτερ» που ακολουθούσε και προέβλεπε την κίνηση του ήλιου και της σελήνης;

==> Ήταν ένα ιερό κέντρο για να γίνονται γιορτές σχετικές με την αλλαγή των εποχών;

==> Μήπως γίνονταν εκεί τελετές όπου ιερείς ή άλλοι σοφοί άνθρωποι έκαναν προφητείες, προσπαθούσαν να ανακαλύψουν την αιτία κάποιας καταστροφής ή να ερευνήσουν το παρελθόν και το μέλλον;

Αυτό το **χαρακτικό** διαιωνίζει ένα **μεσαιωνικό μύθο**, σύμφωνα με τον οποίο το Στόουνχεντζ ήταν ένας **τόπος τελετών**, χτισμένος από δρυίδες. Όμως, σήμερα κανενός είδους γιορτή δεν ταραίζει τη γαλήνη των μεγάλιθων, καθώς ένα προστατευτικό σχοινί κρατά τους επισκέπτες σε απόσταση σεβασμού.

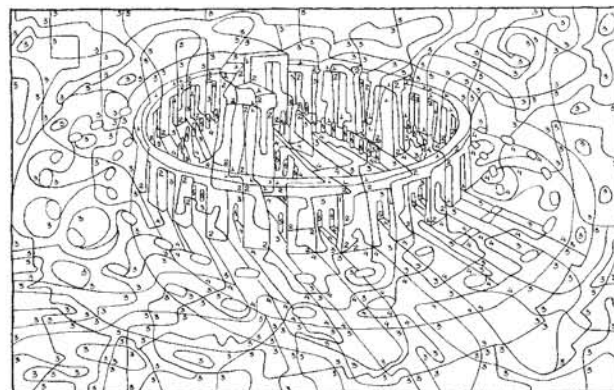
Ψαρμητικοί ογκόλιθοι οριοθετούν τον **εξωτερικό κύκλο** του Στόουνχεντζ. Λόγιοι του Μεσαίωνα θεωρούσαν αυτό το δαχτυλίδι των μεγάλιθων, που ζύγιζαν πολλούς τόνους, «θαύμα της Αγγλίας».

Χρωμάτισε το Στόουνχεντζ βάζοντας το χρώμα που ταιριάζει.

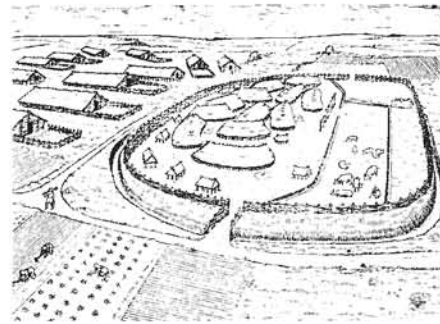
1 σκούρο καφέ 2 ανοιχτό καφέ 3 ανοιχτό πράσινο
4 σκούρο πράσινο 5 μπλε

Στη σελίδα 135 του βοηθήματος, η άσκηση χρωματισμού του Στόουνχεντζ καλύπτει όλη τη σελίδα.

πολεμ-
ο **πολεμιστής**
πολεμώ
ο **πόλεμος**
πολεμικός, -ή, -ό
η **πολεμίστρα**
τα **πολεμοφόδια**

Νεολιθικό χωριό
του δουνάβιου πο-
λιτισμού. **Κολω-
νία**, Λίντενταλ.

Θησαυρός από επτά ξίφη και μία αιχμή δόρατος. Βρέθηκε στη **Θουριγγία (Γερμανία)**, θαμμένος βαθιά στο έδαφος. Τα όπλα είχαν τοποθετηθεί όλα με τέτοιον τρόπο, ώστε οι αιχμές τους βρίσκονταν κοντά. Θα πρέπει να είχαν αποκρυβεί ως **σύνολο αφιερωμάτων** γύρω στα τέλη της Εποχής του χαλκού (9ο-8ο αι. π.Χ.). Σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του χαλκού τα όπλα προσφέρονταν ως **αναθήματα**· συχνά βυθίζονταν σε βαλτώδη ή υδάτινα περιβάλλοντα.

20. Ινουίτ, οι άνθρωποι των πάγων

Η ενότητα ασχολείται με τους **Ινουίτ**, πρώτους κατοίκους της Αμερικής, και τον πολιτισμό που ανέπτυξαν αυτοί οι άνθρωποι των πάγων.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- πώς οι πρώτοι κάτοικοι της Αμερικής **πέρασαν** στην ήπειρο από την Ασία
- πού ζουν σήμερα οι Ινουίτ και τι σημαίνει το όνομά τους
- για τα ζώα που ζούσαν και ζουν κοντά στους Ινουίτ και είχαν σχέση με την επιβίωσή τους: τη φώκια και το καριμπού.

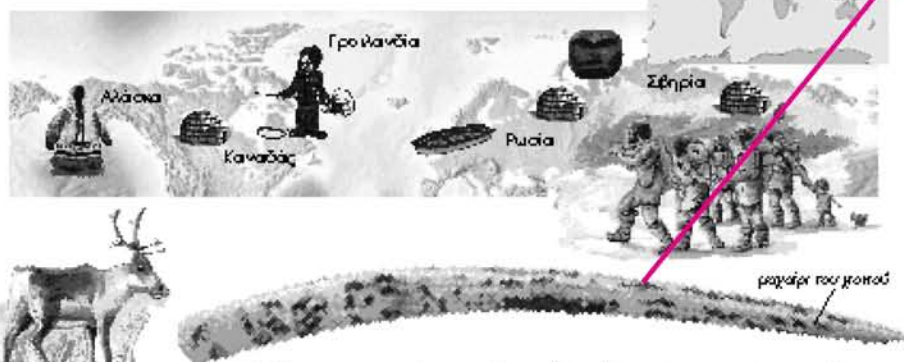
Οι **Ινουίτ** έφτασαν στην Αμερική αφού διέσχισαν κατά μήκος την ξηρά που ένωνε την Ασία και την Αμερική, εκεί που σήμερα είναι ο **Βερίγγειος πορθμός**. Έφτασαν έτσι στην Αλάσκα και από κει επεκτάθηκαν και στις άλλες αρκτικές περιοχές.

Οι Ινουίτ λέγονταν και **Εσκιμώοι**. Εσκιμώοι ονομάστηκαν από τους Ευρωπαίους. Η λέξη Eskimo σήμαινε στη γλώσσα των Ινδιάνων της Αμερικής «ο άνθρωπος που τρώει ωμό κρέας», αφού ήταν η αγαπημένη τους τροφή. Όταν σήμερα αναφέρονται στο λαό τους δε χρησιμοποιούν το όνομα Εσκιμώοι. Στον Καναδά αυτοαποκαλούνται Ινουίτ, στην Αλάσκα των Η.Π.Α. Ινουπιάτ και Γιούπικ. Στη Σιβηρία χρησιμοποιούν το όνομα Γιούιτ.

Οι Ινουίτ είχαν ανοιχτό καστανό δέρμα, ίσια μαύρα μαλλιά, σκούρα μάτια και πλατιά πρόσωπα με τονισμένα μάγουλα. Ήταν **νομάδες** και ζούσαν από το κυνήγι και τη συλλογή καρπών. Το καλοκαίρι έμεναν κοντά στην ακτή μαζεύοντας προμήθειες για το χειμώνα, ενώ τον υπόλοιπο χρόνο ταξίδευαν κυνηγώντας καριμπού, φώκιες, πολικές αρκούδες και ψάλινες.

Ινουίτ, οι άνθρωποι των πάγων

οι πρώτοι
Αμερικανοί

Ινουίτ
Εσκιμώοι

Άνθρωποι κατοικούσαν από τα πολύ παλιά χρόνια στα μέρη κοντά στο **Βόρειο Πόλο**. Τα μέρη αυτά ήταν όλα σκεπασμένα με **πάγους** και η ζωή των ανθρώπων ήταν **δύσκολη**. Πολύ χρόνια αργότερα, στο πιο μακρινό κομμάτι της Βόρειας Αμερικής ήρθαν κι άλλες φυλές ανθρώπων, οι φυλές των **Ινουίτ**. Αυτοί αργότερα ονομάστηκαν **Εσκιμώοι**, δηλαδή «οι άνθρωποι που τρώνε ωμό κρέας».

Μαχαίρι του χιονιού των Ινουίτ.

Το **καριμπού** είναι μεγάλος άγριος τάρανδος που ζει στην τούνδρα (βιότοπος με πολύ χαμηλή βλάστηση, κυρίως βρύα και λειχήνες) της Βόρειας Αμερικής. Έχει μεγάλα κλαδωτά κέρατα και ζει σε αγέλες μαζί με άλλα ζώα, όπως αγελάδες και ταύρους.

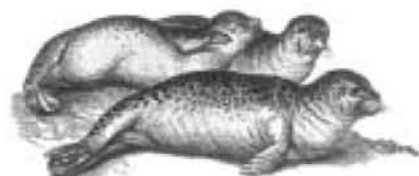
Το καριμπού ήταν το βασικότερο ζώο στη ζωή των Ινουίτ.

Η **φώκια** είναι ίσως το πιο ανθεκτικό θηλαστικό των αρκτικών περιοχών. Η φώκια βγαίνει συχνά από το νερό για να αναπαυτεί, να ξευγαρώσει και να γεννήσει.

Πουλιά του Βόρειου Πόλου.

Παράσταση με καριμπού από φίλντισι, Σιβηρία.

Σήμερα ζουν στη Ρωσία, τη Σιβηρία, την Αλάσκα των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, τον Καναδά και τη Γροιλανδία.

Οι μαθητές να μάθουν:

- τον **κοσμογονικό μύθο** της δημιουργίας των ανθρώπων από το δημιουργό-Κοράκι
- για την **οργάνωση της κοινωνίας** των Ινουίτ
- για τις **ασχολίες** τους
- για την **παγοκαλύβα** των Ινουίτ, το ιγκλού
- για τα **μεταφορικά** τους **μέσα**
- για τα **ρούχα** τους και την **τροφή** τους.

Η **κοινωνία των Ινουίτ** ήταν οργανωμένη σε μεγάλες οικογένειες και κάθε μέλος είχε ένα συγκεκριμένο ρόλο, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία και τη θέση του. Οι Ινουίτ έπρεπε συνέχεια να κυνηγούν. Έτσι δεν μπορούσαν να μένουν σε ένα μέρος μόνιμα. **Μετακινούνταν συνέχεια.**

Το καλοκαίρι ζούσαν σε σκηνές που έφτιαχναν από δέρματα και κόκαλα φάλαινας.

Το **χειμώνα** έφτιαχναν μια θολωτή κατοικία από κορμάτια παγωμένου χιονιού, το **ιγκλού**. Η λέξη ιγκλού προέρχεται από τη γλώσσα των Ινουίτ και σήμαινε «οπίτι».

Οι Ινουίτ ζούσαν -και ζουν- μέσα στα ιγγκλού για μεγάλο χρονικό διάστημα και για φως και θέρμανση χρησιμοποιούσαν λίπος φάλαινας ή άλλου ζώου.

Ο πατέρας-κοράκι, δημιουργός των πάντων για τους Ινουίτ, λέγεται και Του-λουνγκέροακ.

Ήταν αρχικά άνθρωπος αλλά, για να εξερευνήσει τον κόσμο, μεταμορφώθηκε σε κοράκι. Έφτιαξε τους ανθρώπους από πηλό και φύτεψε χόρτα και λουλούδια. Δίδαξε στους ανθρώπους το κυνήγι και το ψάρεμα, και έφτιαξε το φως και το σκοτάδι.

Τα σκυλιά χάσκι κατάγονται από τη Σιβηρία και έχουν πυκνό τρίχωμα. Μπορούν να φτάσουν μέχρι 70 εκ. ύψος και ήταν σημαντικό ζώο στη ζωή των Ινουίτ. Ήταν πολύ δυνατά ώστε να σέρνουν φορτίο και πολύ ικανά στο κυνήγι ζώων. Επίσης άντεχαν σε πολύ χαμηλές θερμοκρασίες.

Οι Ινουίτ, για να μετακινούνται πάνω στον πάγο, χρησιμοποιούσαν **έλκνηθρα** που τα έσερναν σκυλιά ή τάρανδοι. Στην αρχή τα έλκνηθρα φτιάχνονταν από κόκαλα ζώων και αργότερα από ούδηρο.

[illegible]

Andas nur Geknecht

Οι ηουίτ ζούσαν από
το κυνήγι των ζώων και
το ψάρεμα.

Έμεναν σε καλώς
φτιαγμένες από πάγο,
παγοκαλώς, τα
ηλεκτρού.

Ζούσαν σε ομάδες
από πολλές
οικογένειες.
Οι άντρες κυνηγούσαν,
οδηγούσαν τα
έλκηθρο και τις
βάρκες, και έχιζαν
τα ιγκλού.

ကျသော ဝိ

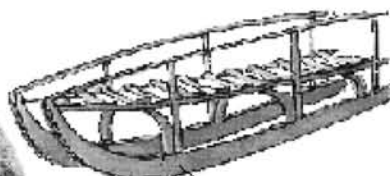
அருள்மொழி

ασχολίες των αντρών

acetylcholine

ασχολίες των γυναικών

မိမိတို့အား

Οι γυναίκες έφτιαχναν τα **ρουχά**
της οικογένειας και φρόντιζαν τα **παιδιά**.
Ήταν **ίσες** με τους άντρες και έπαρναν
μαζί τις αποφάσεις.

Διατροφή και ενδυμασία

Τα κρύα νερά των αρκτικών περιοχών πρόσφεραν στους Ινουίτ **μεγάλη ποικιλία τροφών**.

Ζούσαν τρώγοντας ψώκies, σολομούς, μπακαλιάρους, ψάλαινες, κ.ά.

Στην ξηρά τρέφονταν με καριμπού και χήνες το καλοκαίρι. Το χειμώνα κυνηγούσαν λευκές αρκούδες, αλεπούδες και λαγούς.

Τα αγαπημένα τους φαγητά ήταν η ψώκια, το καριμπού και το δέρμα της ψάλαινας.

Οι Ινουίτ χρησιμοποιούσαν κάθε μέρος των ζώων που έπιαναν ή σκότωναν: για τροφή, κατάλυμα, ρουχισμό, όπλα, εργαλεία, καύσιμα για φως και θέρμανση, και τέχνη.

Το **παρκά** ήταν ένα παραδοσιακό χειμωνιάτικο πανωφόρι των περιοχών του Βορείου Πόλου φτιαγμένο από **δέρμα τάρανδου**. Η κουκούλα ήταν απαραίτητη, γιατί οι Ινουίτ ήξεραν ότι από το κεφάλι χάνεται πολλή θερμότητα.

Για τον ίδιο λόγο, τα γάντια ήταν δερμάτινα και ραμμένα στα μανίκια του παρκά. Για κλωστή χρησιμοποιούσαν έντερα τάρανδου ή καριμπού.

Οι **μπότες** που φορούσαν ήταν από δέρμα ψώκιας.

Μερικές φορές, οι Ινουίτ στόλιζαν τα ρούχα τους με χάντρες ή κεντήματα.

Για την προστασία από τον ήλιο, έφτιαχναν **γυαλιά** από δέρμα ή ξύλο με δυο στενές σχισμές στη μέση για να βλέπουν.

Η κοινωνική ζωή των Ινουίτ

Οι Ινουίτ θεωρούνταν **μικρές ομάδες ανθρώπων** που ζούσαν σε μια γεωγραφική περιοχή. Η λέξη τους **μουίτ** σήμαινε «οι άνθρωποι από...» (μια συγκεκριμένη περιοχή).

Η κάθε ομάδα των Ινουίτ είχε εξήντα με τριακόσια άτομα.

Η μικρότερη μονάδα της κοινωνίας των Ινουίτ ήταν το **σπιτικό**.

Αυτό περιελάμβανε μια πυρηνική οικογένεια (γονείς και παιδιά) και άλλους συγγενείς, όπως παππούδες και νιόπαντρα παιδιά.

Οι συνοικισμοί είχαν συνήθως έναν **αρχηγό**, που έδινε συχνά συμβουλές, και ένα **σαμάνο**, που ήταν ειδικός σε θέματα θρησκείας.

Το ρόλο του **σαμάνου** τον ασκούσαν συνήθως άντρες αλλά μερικές φορές και γυναίκες.

* Οι μαθητές, με την καθοδήγηση του δασκάλου τους, μπορούν να φτιάξουν ένα ιγκλού από κύβους άσπρης ζάχαρης. Αυτό μπορεί να γίνει είτε χωρίς στήριγμα είτε με βάση το μισό μιας σκασμένης μπάλας. Οι κύβοι ενώνονται μεταξύ τους με κόλλα. Ως βάση της κατασκευής μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα σκληρό χαρτόνι ή ένα κομμάτι ξύλο (π.χ. κόντρα πλακέ ή άλλο).

* Οι μαθητές φαντάζονται ότι είναι παιδιά των Ινουίτ. Περιγράφουν σε ένα μικρό κείμενο μια μέρα της ζωής τους στο ιγκλού. Ο δάσκαλος μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές δίνοντάς τους και άλλες πληροφορίες για τη ζωή των Ινουίτ.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τα είδη βάρκας που χρησιμοποιούσαν οι Ινουίτ
- για την τέχνη και τη θρησκεία τους
- για τη Σέτνα, τη σημαντικότερη θεά τους, την «Κυρά της Θάλασσας».

Στη θάλασσα οι Ινουίτ χρησιμοποιούσαν το **καγιάκ** και το **ουμιάκ**.

Το καγιάκ ήταν τύπος **κανό**, ελαφριάς βάρκας, με σκελετό από ξύλο ή οστά φάλαινας και επένδυση από δέρμα φώκιας. Η επένδυση αυτή έκανε το καγιάκ κατάλληλο για το κυνήγι, γιατί ο κυνηγός μπορούσε να πλησιάσει το θήραμά του αθόρυβα, και το δέρμα της φώκιας το έκανε αδιάβροχο.

Το καγιάκ ήταν για ένα άτομο και είχε μόνο ένα άνοιγμα στην πάνω πλευρά του για να μπαίνει ο κυνηγός. Με τα καγιάκ οι Ινουίτ κυνηγούσαν φώκιες και φάλαινες.

Τα σύγχρονα καγιάκ είναι φτιαγμένα από πλαστικά υλικά και υαλοβάμβακα. Το μήκος τους κυμαίνεται από 2,5 μ. ως και 4 μ. περίπου.

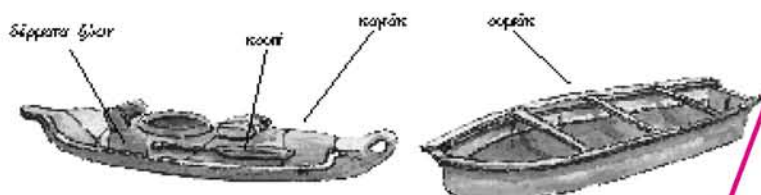
Το ουμιάκ ήταν μεγαλύτερη (9 μ.) και πιο ανοιχτή βάρκα, καλυμμένη κι αυτή με δέρμα. Το χρησιμοποιούσαν κι αυτό στο κυνήγι αλλά και για να μεταφέρουν ανθρώπους ή πράγματα.

Μάσκα των Ινουίτ

Τη μάσκα αυτή τη φορούσε σαμάνος¹ των Ινουίτ σε ιερές τελετές για τα πνεύματα της φύσης.

Μάσκα πνευμάτων των Ινουίτ

Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

δέρματα ζώων
ουμιάκ - καγιάκ

ψυχές ανθρώπων - ζώων
θάνατος
μεταθανάτια ζωή

Οι Ινουίτ ταξίδευαν με βάρκες καλυμμένες με δέρματα. Άλλες ήταν ανοιχτές, τα **ουμιάκ**, και άλλες κλειστές, τα **καγιάκ**. Οι Ινουίτ πίστευαν ότι ο άνεμος, ο ήλιος, τα νερά και το φεγγάρι ήταν **πνεύματα**. Το πιο σημαντικό πνεύμα για τους ανθρώπους των πάγων ήταν η θεά της θάλασσας, η **Σέτνα**. Η θεά εξουσίαζε τις φώκιες, τις φάλαινες και τα άλλα ζώα της θάλασσας. Η ίδια πίστευαν ότι ζούσε στο **Βυθό** της θάλασσας.

Οι Ινουίτ πίστευαν ότι οι άνθρωποι και τα ζώα έχουν **ψυχές** που ζουν κάπου μετά το θάνατο.

Τους **νακρούς** τους πύλιγαν με **δέρματα ζώων**. Ένω τους έβαζαν πέτρες και πράγματα για τη **ζωή μετά το θάνατο**.

Η απροσχητά των Εσκιμώων

- Ε _____ Το οδηγούσαν οι άντρες Ινουίτ.
Σ _____ Η θεά της θάλασσας.
Κ _____ Η κλειστή βάρκα των Ινουίτ.
Ι _____ Έτσι λεγόταν η παγοκαλώβα τους.
Μ _____ Ο Πρώτος άνθρωπος ήταν μέσα στο τσούφι της.
Ω _____ Έτσι έτρωγαν το κρέας.
Ο _____ Η ανοιχτή βάρκα των Ινουίτ.
Ι _____ ⇐ Οι Ινουίτ πίστευαν ότι το πουλί αυτό δημιουργήρε τον κόσμο.
(ανάποδα)

78

Οι Ινουίτ πίστευαν ότι **πνεύματα** εξουσίαζαν τον άνεμο, τον καιρό, τον ήλιο, τα νερά και το φεγγάρι.

Το πιο σημαντικό πνεύμα από όλα ήταν για τους Ινουίτ η **θεά Σέτνα**.

Η Σέτνα, η «Κυρά της θάλασσας», πίστευαν ότι **εξουσίαζε τα ζώα** που βρίσκονταν μέσα στη θάλασσα.

Η Σέτνα περιγράφεται ως τεράστιο και μοχθηρό ον, με απαίσια όψη, ένα χέρι και ακατάστατα μαλλιά, από τα οποία πέφτουν τα αμαρτήματα και οι κακές πράξεις των ανθρώπων. Από το δεξί της μάτι δε βλέπει, γιατί το σκεπάζουν μαύρες τρίχες, αλλά από το αριστερό παρακολουθεί ακατάπαυστα τις κινήσεις των θαλάσσιων θηλαστικών.

Οι Ινουίτ πίστευαν ότι η Σέτνα ζει απομονωμένη σε ένα υποθαλάσσιο πέτρινο ανάκτορο, τη θέση του οποίου γνωρίζουν μόνο οι μάγοι-σαμάνοι της φυλής που την επισκέπτονται στα εκοτατικά ταξίδια τους. Η Σέτνα φροντίζει να υπάρχει αφθονία θαλασσινής τροφής για τους ανθρώπους, τους οποίους όμως τιμωρεί ανελέπτα, όταν σκοτώνουν χωρίς λόγο τα θηράματά τους.

Μοιάζει με τη Γοργόνα ή τη Μέδουσα της ελληνικής μυθολογίας.

Στολίδι για τα μαλλιά από ελεφαντόδοντο από την **Αλάσκα**.

ΕΛΚΗΘΟΡ
ΣΕΤΝΑ
ΚΑΓΙΑΚ
ΙΓΚΛΟΥ
ΜΠΙΖΕΛΙΑ
ΩΜΟ
ΟΥΜΙΑΚ
ΙΚΑΡΟΚ

Λύση της άσκησης

¹σαμάν/σαμάνος = μάγος-ιερέας που έχει την ικανότητα να επικοινωνεί με τον κόσμο των πνευμάτων.

Από το βοήθημα...

σελίδες 137 ως 144

σελίδα 139 του βοηθήματος

παγ-
ο πάγος
το παγάκι
παγώνω
παγωμένος, -η, -ο
το πάγωμα
η παγωνιά
το παγωτό
το παγόβουνο

Ο Βαϊναμόινεν και η Λούχι

Ο θεός του τραγουδιού και της ποίησης Βαϊναμόινεν πολεμούσε συχνά με τη Λούχι, την πριγκίπισσα της Βόρειας Χώρας.

Η Λούχι ήταν η **μάγισσα του πάγου** και είχε τρομακτική όψη.

Είχε ζητήσει από το Βαϊναμόινεν να φτιάξει ένα **εργαλείο** που θα έκανε τη ζωή των ανθρώπων ευκολότερη στην **παγωμένη Βόρεια Χώρα**. Όταν, όμως, προσπάθησε να του το αρπάξει από τα χέρια, το εργαλείο έπεσε κι έγινε κομμάτια.

Έτσι, η ζωή στη χώρα των πάγων συνέχισε να είναι **πολύ δύσκολη**.

Μύθος της Φιλανδίας

σελίδα 140 του βοηθήματος

Τα παιδιά των Ινουίτ

Όταν ένα παιδί Ινουίτ μάθαινε να περπατάει, του δίνανε διάφορα **παιχνίδια**: μπάλες φτιαγμένες από δέρμα ταράνδου, μικρά τόξα και βέλη, κούκλες από δέρμα ή γούνα και ξύλινες σβούρες.

Τα παιδιά μάθαιναν μέσα από το παιχνίδι αλλά και ακούγοντας ή παρακολουθώντας τους μεγάλους.

Τα **αγόρια** ακολουθούσαν στο **κυνήγι** από πολύ νωρίς. Εκεί μάθαιναν πολλά χρήσιμα πράγματα. Μάθαιναν τις συνήθειες των ζώων και πώς να βρίσκουν το δρόμο τους στο χιόνι.

Τα **κορίτσια** έμεναν στην παγοκαλύβα, στο **ιγκλού**, και μάθαιναν τις δουλειές του σπιτιού. Μάθαιναν να μαγειρεύουν και να ράβουν δέρματα και γούνες.

σελίδα 141 του βοηθήματος

Σέτνα, η θεά της θάλασσας

Σε μια μακρινή **παγωμένη χώρα** του Βορρά ζούσε κάποτε ένα **όμορφο κορίτσι**, η Σέτνα, με τον πατέρα της κοντά στη θάλασσα.

Η Σέτνα ήταν περήφανη και ακατάδεχτη. Αρνιόταν να παντρευτεί κι έδιωχνε όλους τους νέους που τη ζητούσαν σε γάμο.

Μια μέρα, κάποιο **πνεύμα-πουλί**, για να τιμωρήσει τη Σέτνα, μεταμορφώθηκε σ' έναν ωραίο νέο και θέλησε να την παντρευτεί. Η Σέτνα πίστεψε τα όμορφα λόγια του και τον ακολούθησε στη μακρινή του χώρα. Γρήγορα, όμως, κατάλαβε ότι ο άντρας της δεν ήταν άνθρωπος αλλά πουλί.

Ο πατέρας της, ύστερα από περιπέτειες, κατάφερε να βρει τη Σέτνα και να την κρύψει στο **καγιάκ** του.

σελίδα 142 του βοηθήματος

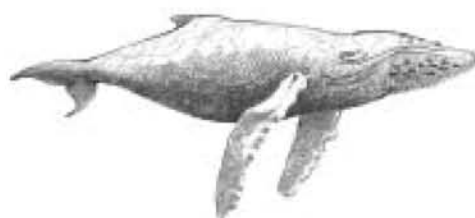

Το πουλί τους κυνήγησε και με τις τεράστιες φτερούγες του προκάλεσε μια επικίνδυνη **καταιγίδα**.

Πάνω στο φόβο του, ο πατέρας της Σέτνα την έσπρωξε από το καγιάκ για να σωθεί αυτός. Όμως η Σέτνα κρατήθηκε με τα χέρια της από τη μικρή βάρκα και μόνο όταν ο πατέρας της της έκοψε τα δάχτυλα αυτή έπεσε στο νερό.

Από τότε η Σέτνα ζει στο βυθό της θάλασσας με τις φώκιες, τις φάλαινες και τα άλλα θαλάσσια ζώα που δημιουργήθηκαν από τα δάχτυλά της. Είναι η **θεά της θάλασσας**.

Μύθος των Ινουίτ

σελίδα 143 του βοηθήματος

Να μια ακόμη ακροστιχίδα... πιο δύσκολη!!!

Η λέξη που θα σχηματιστεί σημαίνει: Κλειστή βάρκα των Ινουίτ.

Οι Ινουίτ το έτρωγαν ωμό.

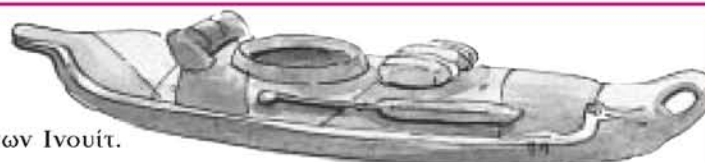
Και σ' αυτή την ήπειρο ζούσαν οι Ινουίτ.

Στους Ινουίτ ήταν ίσες με τους άντρες.

Παγοκαλύβα.

Δυνατός αέρας.

Πουλί των Ινουίτ που δημιούργησε τον πρώτο άνθρωπο.

Λύση της άσκησης:

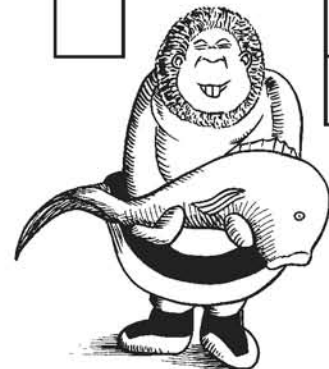
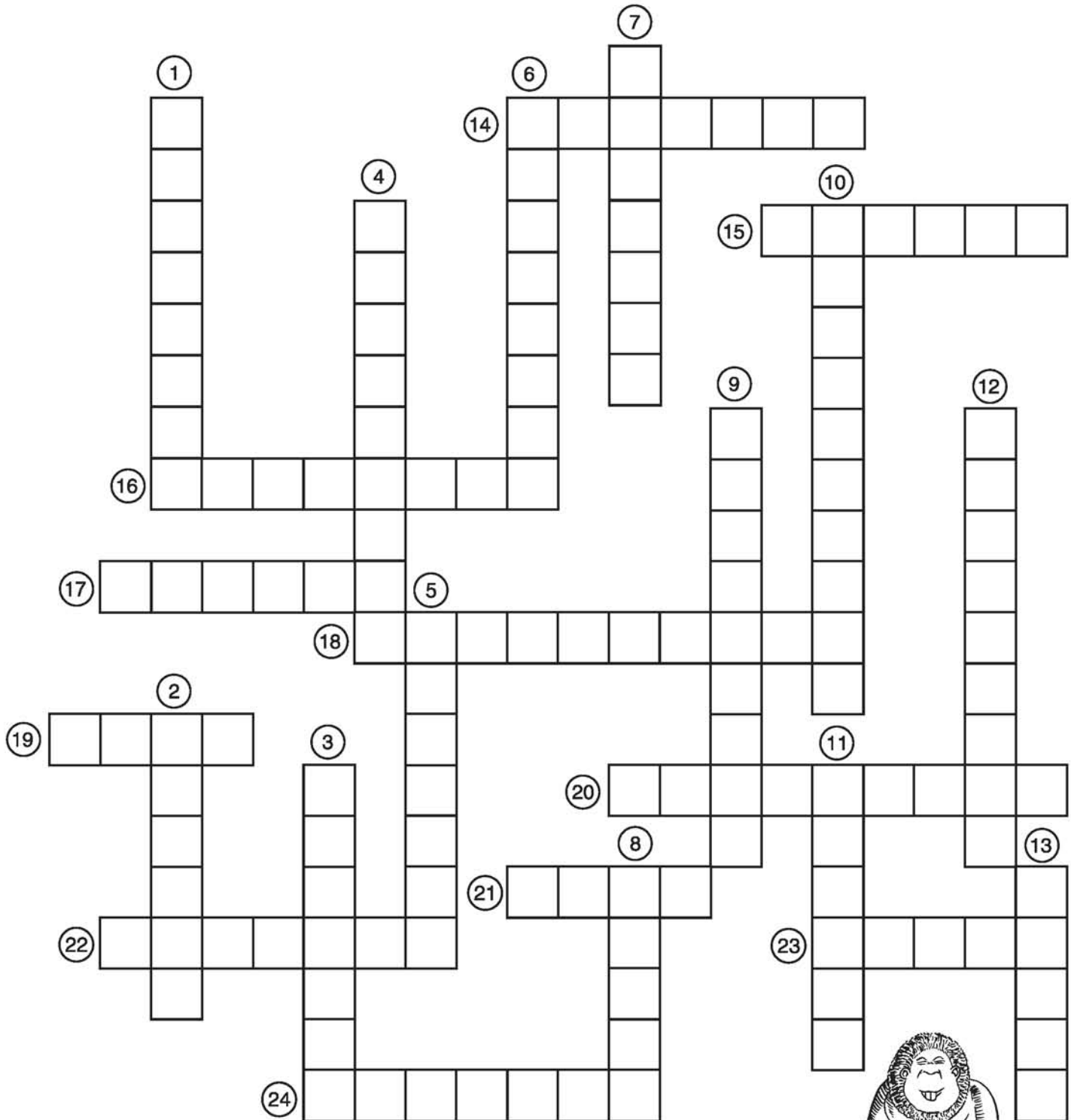
Κ	ΡΕΑΣ
Α	ΜΕΡΙΚΗ
Γ	ΥΝΑΙΚΕΣ
Ι	ΓΚΛΟΥ
Α	ΝΕΜΟΣ
Κ	ΟΡΑΚΙ

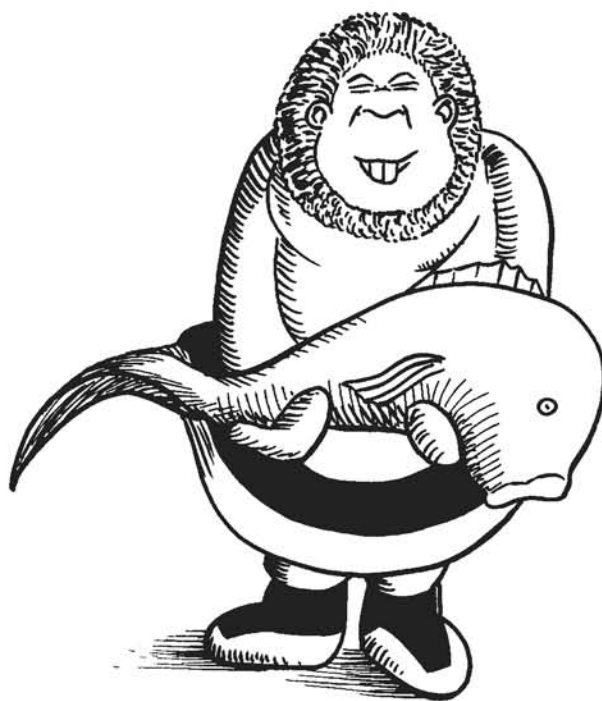

σύμβολο των Ινουίτ

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

1. Πόλη στο νησί Λήμνος, κέντρο μεταλλουργίας για την Ελλάδα. (η)
2. Πολλά αγγεία των νησιών της Ελλάδας έμοιαζαν με αυτό. Το βρίσκουμε στην κουζίνα. (το)
3. Ήταν οι πρώτες καλύβες της Ιαπωνίας - - - - - στη γη.
4. Τα έτρωγαν οι πρώτοι Ιάπωνες που ζούσαν κοντά στη θάλασσα. (τα)
5. Από αυτό το υλικό ήταν φτιαγμένα τα ειδώλια που βρέθηκαν στα νησιά της Ελλάδας. (το)
6. Νησιά του Αιγαίου που σχηματίζουν κύκλο και είχαν μεγάλο πολιτισμό. (οι)
7. Μεταφορικό μέσο των Ινουίτ. (το)
8. Η θεά της θάλασσας των Ινουίτ. (η)
9. Καρποί ενός δέντρου, αγαπημένη τροφή των πρώτων Ιαπώνων. (τα)
10. Παγωμένο νησί κοντά στον Βόρειο Πόλο στο οποίο ζούσαν Ινουίτ. (η)
11. Παγοκαλύβα. (το)
12. Μεγάλα μνημεία της Ευρώπης φτιαγμένα από τεράστιες πέτρες (=λίθους). (οι)
13. Στο νησί αυτό γεννήθηκαν, σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, ο θεός Απόλλωνας και η θεά Άρτεμη. (η)
14. Σε αυτές ζούσαν οι κάτοικοι της Ευρώπης τα παλιά χρόνια. (οι)
15. Έφτιαχναν τέτοια οι πρώτοι κάτοικοι της Ιαπωνίας. (τα)
16. Ο θεός των μετάλλων για τους Έλληνες. (ο)
17. Γνωστός πολιτισμός της Ιαπωνίας.
18. Οι Ινουίτ ήταν οι πρώτοι - - - - - . (λέξη που έχει σχέση με μια ήπειρο) (οι)
19. Η μητέρα του θεού Απόλλωνα και της θεάς Άρτεμης. (η)
20. Μαύρη, σκληρή και λαμπερή πέτρα της Σαντορίνης. (ο)
21. Τη λάτρευαν οι Ιάπωνες. (η)
22. Το Στόουνχεντζ είναι ένα - - - - - της Βρετανίας. (το)
23. Ήταν η θεά Τηθύς των Ελλήνων. (η)
24. Παγωμένη περιοχή της Ασίας στην οποία ζούσαν και ζουν Ινουίτ. (η)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 16 ως και 20 (ως τη σελ. 78 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτιστηθεί από το δάσκαλο.

21. Ο πολιτισμός της Κρήτης

Η ενότητα καλύπτει τις κύριες πτυχές του Μινωικού πολιτισμού με αναφορές στην αρχιτεκτονική των ανακτόρων, την τέχνη, τη γραφή, τη μινωική θαλασσοκρατία και το εμπόριο, τη θρησκεία και τη λατρεία και, τέλος, στην έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας και την καταστροφή που επήλθε.

5 διδακτικές ώρες

υλικά: χάρτης της Ελλάδας αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου. βιβλία, οδηγοί, καρτ-ποστάλ, slides που αναφέρονται στο Μινωικό πολιτισμό.

Οι μαθητές να μάθουν:

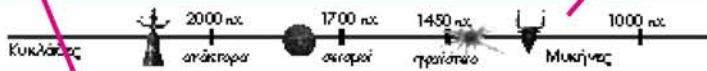
- τη θέση της Κρήτης στο νότιο μέρος της Ελλάδας
- το όνομα των παλιών κατοίκων που ονομάστηκαν **Μινώιτες** από το μυθικό βασιλιά **Μίνωα**
- το **μύθο της Ευρώπης** και πώς το όνομά της υιοθετήθηκε ως ονομασία ολόκληρης της ηπείρου
- για την πριν από το 2100 π.Χ. ζωή στην Κρήτη καθώς και για τις απαρχές της μετέπειτα ανακτορικής κοινωνίας.

Χάρτης της Ελλάδας: Η θέση της Κρήτης στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, κοντά στα κέντρα της Εγγύς Ανατολής. Το μέγεθός της δίνει την εντύπωση μικρής ηπείρου με την απαραίτητη επάρκεια αγαθών που ευνοεί μια εμπορική, κοινωνική, πολιτιστική άνοδο.

Χάρτης της Κρήτης όπου σημειώνονται τα τέσσερα μεγαλύτερα ανακτορικά κέντρα.

Στην ιστορική γραμμή σημειώνεται ο «προηγούμενος» Κυκλαδικός πολιτισμός και ο «επόμενος» Μυκηναϊκός. Ως χρονολογία της έκρηξης του ηφαιστείου της Θήρας λαμβάνεται η περισσότερη αποδεκτή εκδοχή (το 1450 π.Χ.). Στην επόμενη σελίδα ακολουθεί αναλυτική ιστορική γραμμή.

Χρυσές κεφαλές ταύρων με σχηματοποιημένα κέρατα. Εξαιρετο δείγμα της τεχνικής της **κοκκίδωσης**.

Ο πολιτισμός της Κρήτης

Από το **2500 π.Χ.** περίπου ως το **1500 π.Χ.**, για χίλια χρόνια, η **Κρήτη** ήταν κέντρο πολιτισμού. Η Κρήτη είναι το μεγαλύτερο ελληνικό νησί. Οι άνθρωποι που κατοικούσαν σ' αυτό ήταν οι **Μινώιτες**. Το όνομά τους το πήραν από το μυθικό βασιλιά της Κρήτης, το **Μίνωα**.

Κρήτη χίλια χρόνια πολιτισμού

Μινώιτες

Βασιλιάς Μίνωας

Καρικατούρα Μινώιτη, κύριο χαρακτηριστικό του η χαρούμενη διάθεση...

Ο μύθος για τους γιους της Ευρώπης και του Δία υπάρχει στο βοήθημα, σελίδα 148.

Δίας, Θηρύστη και Μίνωας
Στα παλιά της Ασίας ζούσε μια φαρμακική αγελάδα που είχε ένα μικρό θηρύστη. Το όνομά της σήμαινε "αυτή που έχει φάρμακο μέσα!".
Μια μέρα, εκεί που μαζεύει βοσκάνια μαζί με τις φίλες της κοντά στη θάλασσα, την ηλυσίασε ένας άτακτος άσπρος ταύρος. Ήταν καλός και γλυκός. Η Θηρύστη κάθισε στη ράχη του. Τότε την πήρε και κοίμησέ την η ήλιος στη Κρήτη. Ο ταύρος απέδωκε τότε ο θρόνος Δία, ο πατέρας των θεών και των ανθρώπων. Μαζί με την Θηρύστη έκατσε τρεις μήνες. Ο θάλαμος ήταν ο βασιλιάς της Κρήτης, ο Μίνωας.

Λόγος των Ελλήνων

Από τότε η "Ευρώπη" έμεινε γαυπάτα στην Ελλάδα και έδωσε το όνομά της σε όλη την ήπειρο, την Ευρώπη.

Στην Κρήτη, οι άνθρωποι ζούσαν στην αρχή, όπως σε όλη την Ελλάδα, σε **σπηλιές** και μετά σε **χωριά**.

Η γη ήταν εύφορη κι έτσι οι άνθρωποι έβγαζαν πολύ καλούς **γεωργούς** και **βοσκούς**. Ήταν επίσης **ψαράδες**, **τεχνίτες**, **ναυτικοί** και **εμπόροι**. Πολλά χωριά βρισκόνταν κοντά στη θάλασσα.

Αρχηγοί σε διάφορα μέρη ήταν οι **πρίγκιπες**. Ο πιο σπουδαίος ήταν ο **Μίνωας** που ζούσε στην **Κνωσό**.

χωριά

γεωργοί βοσκοί
ψαράδες ναυτικοί
τεχνίτες

πρίγκιπες
Κνωσός

Η λέξη «**μινωικός**» δηλώνει απλώς τον **πολιτισμό** που αναπτύχθηκε στην Κρήτη κατά την **Εποχή του χαλκού**.

Ο όρος προέρχεται από το **βασιλιά Μίνωα**, ο οποίος, αν και υμνείται στους μύθους, μπορεί να μην υπήρξε ποτέ. Πολύ αργότερα, οι Έλληνες πίστευαν -ή έλεγαν- ότι υπήρξε ένας **μεγάλος βασιλιάς** στην Κρήτη που ζούσε στην Κνωσό, συνδιαλεγόμενος με τους θεούς, και είχε παντρευτεί την **Πασιφάνη**, την κόρη του **Ήλιου**.

Δεν έχουμε όμως αποδείξεις ότι ο βασιλιάς Μίνωας είναι **υπαρκτό πρόσωπο**. Όπως υποδηλώνουν οι μύθοι, μπορεί να υπήρχαν **πολλοί** με αυτό το όνομα ή μπορεί το όνομα αυτό να ήταν **τίτλος** που αποδόθηκε σε πολλούς Κρήτες βασιλιάδες. Ο Μίνωας, όπως ο βασιλιάς Αρθούρος, είναι από εκείνες τις **συναρπαστικές μορφές** που παραμένουν στα όρια **μεταξύ ιστορίας και μυθολογίας**.

Ιστορική γραμμή

Κρήτη (Κνωσός) Αρχαιότερη νεολιθική	(6900 ως 5800 π.Χ.)
Κρήτη (Κνωσός) Μέση νεολιθική	(5900 ως 4800 π.Χ.) (εγγράφα αγγεία)
Νεότερη νεολιθική	(4800 ως 2750 π.Χ.) (Χαλκολιθική)
Πρώιμη χαλκοκρατία	
Πρωτομινωική περίοδος	2750 ή 2700 ως 2400-2100 π.Χ.
Μέση χαλκοκρατία	
Μεσομινωική περίοδος	2100 - 1600 π.Χ.
Μεσομινωική ΙΑ	2100 - 1900 π.Χ.
Μεσομινωική ΙΒ	1900 - 1800 π.Χ.
Μεσομινωική ΙΙ	1800 - 1700 π.Χ.
Μεσομινωική ΙΙΙ	1700 - 1600 π.Χ.
Ύστερη χαλκοκρατία	
Υστερομινωική Ι	1600/1550 - 1450 π.Χ.
Καταστροφή Κνωσού	1375 π.Χ. π.Χ.
Υστερομινωική Ι	1600/1550 - 1450 π.Χ.
Υστερομινωική ΙΙ	1450 - 1400 π.Χ.
Υστερομινωική ΙΙΙ	1400 - 1375 π.Χ.
Α	1375 - 1325 π.Χ.
Β	1325 - 1190 π.Χ.
Γ	1190 - 1050 π.Χ.

Μια άλλη χρονολόγηση, που έχει προταθεί από τον Ν. Πλάτωνα, βασίζεται στην εμφάνιση και εξέλιξη των ανακτόρων.

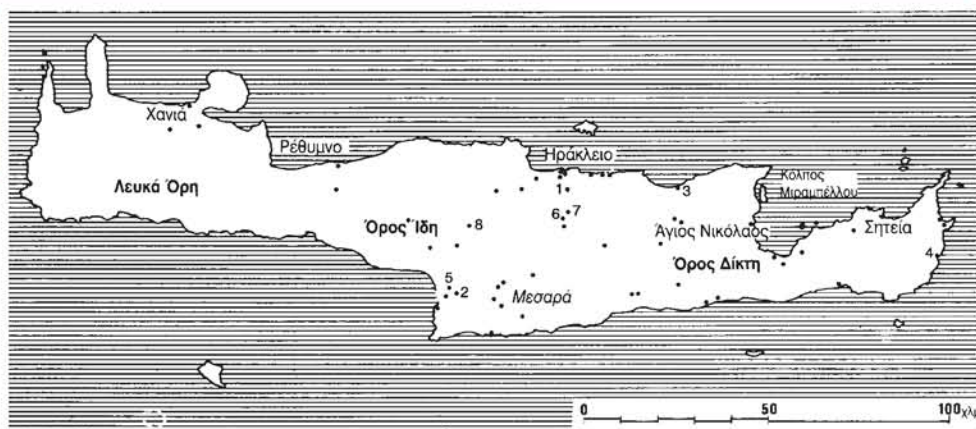
2600 π. Χ.	ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ Ι ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙ ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙ ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΑ	ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
2000 π. Χ.	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΒ ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΑ ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΒ	ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
1700 π. Χ.	ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΑ, Β ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΑ ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΒ ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
1400 π. Χ.	ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΑ ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΒ ΥΣΤΕΡΟΜΙΝΩΙΚΗ ΙΙΙΓ	ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
1100 π. Χ.		

* Η τάξη μπορεί να επισκεφθεί το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και η επίσκεψη να περιοριστεί μόνο στα εκθέματα από τη Σαντορίνη (ιδιαίτερα τα αγγεία και τις τοιχογραφίες ως ενδεικτικά του Μινωικού πολιτισμού).

Εδώ δίνεται ένας αναλυτικός χάρτης των θέσεων που έχουν ανασκαφεί ως τώρα στην Κρήτη και που χρονολογούνται στην Εποχή του χαλκού.

1. Κνωσός
2. Φαιστός
3. Μάλια
4. Ζάκρος
5. Αγία Τριάδα
6. Αρχάνες
7. Τύλισος
8. Ιδαίον Άντρον

Πρώιμη χαλκοκρατία (2700 - 2100 π.Χ.)

Κατοίκηση και οικοδόμηση

Το πέρασμα από τη Νεότερη νεολιθική στην Πρώιμη χαλκοκρατία ερμηνεύεται ως **μετάβαση**. Η οικιστική αλλάζει χαρακτήρα. Συχνά οι άνθρωποι επιλέγουν βράχους κοντά στη θάλασσα ή ακρωτήρια. Στην ενδοχώρα προτιμούν τις πεδινές εκτάσεις και τους χαμηλούς λόφους. Στη δυτική Κρήτη ένας οικισμός κτισμένος σε ύψωμα φαίνεται να λειτουργεί ως παρατηρητήριο, δεσπόζοντας στη γύρω περιοχή. **Τα χωριά έχουν πυκνή διάταξη**. Οι τεχνικές δόμησης και τα υλικά παραμένουν ίδια όπως και στη Νεολιθική εποχή. Αξιοσημείωτη είναι στην Κρήτη η ευρεία χρήση της βελανιδιάς, της ελιάς και των ρητινοφόρων, όπως το κυπαρίσσι, το πεύκο και το έλατο.

Ταφικά έθιμα

Η εμφάνιση στην Κρήτη **κτιστών τάφων** αποτελεί **καινοτομία**. Στο Ζάκρο και στην Αγία Φωτιά υπάρχουν αρκετά μεγάλα νεκροταφεία με απλούς λάκκους. Στη Μεσαρά εμφανίζεται ο κυκλικός κτιστός τάφος. Η ταφή είναι πάντοτε ομαδική.

Οι νεκροί ενταφιάζονται με τα ενδύματα και τα κοσμήματά τους. Στα **ταφικά κτερίσματα** περιλαμβάνονται εγχειρίδια, εργαλεία, αγγεία, ειδώλια, σφραγίδες.

Κοινωνία

Όσον αφορά τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις, οι **ανισότητες** εξακολουθούν να διαφαίνονται στα **ταφικά κτερίσματα**. **Εξειδικευμένοι τεχνίτες** θεωρούνται οι χύτες, οι χαλκουργοί, οι κατασκευαστές λίθινων αγγείων ή ειδωλίων, αλλά τίποτα δεν αποδεικνύει ότι αυτοί πράγματι ζούσαν από τα προϊόντα της εργασίας τους.

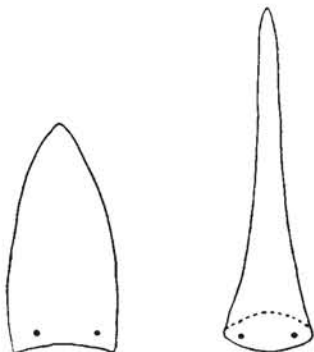
Μικροπλαστική

Ομοιώματα πλοίων εμφανίζονται και στην Κρήτη όπως και στο υπόλοιπο Αιγαίο. Επίσης, **ζώομορφα ειδώλια** με σχηματική απόδοση της μορφής καθώς και **ανθρωπόμορφα**, με τα περισσότερα απ' αυτά να παριστάνουν γυναίκες. Τα γνωστά κυκλαδικά ειδώλια συναντώνται και στην Κρήτη. Η **θρησκευτική τους σημασία** είναι παρόμοια (βλ. σελίδα 197 του βιβλίου δασκάλου).

Σύμβολα

Πριν από την εμφάνιση, στην επόμενη περίοδο, της ιερογλυφικής γραφής, δύο σειρές συμβόλων είναι σε χρήση κατά την Πρώτη χαλκοκρατία.

Κατ' αρχήν παρατηρούμε **σημεία** που οι αγγειοπλάστες χαράζουν σε ορισμένα **αγγεία** (βέλος, γωνίες, τρίγωνο, σταυρός) και έπειτα **σφραγίδες** που χρησιμοποιούνται κυρίως πάνω στον πηλό, με τον οποίο σφραγίζονται κασέλες, πίθοι και πόρτες. Φέρουν ένα εγχάρακτο γεωμετρικό θέμα.

Γεωργία - Κτηνοτροφία - Κυνήγι

Σιτάρι, κριθάρι, αρακάς, μπιζέλια, φακές αποτελούν τις βασικές φυτικές τροφές που συμπληρώνονται από τους καρπούς, των οποίων η ποικιλία είναι μεγάλη.

Φαίνεται ότι τώρα **καλλιεργούν αμπέλια**, ενώ η παρουσία της **ελιάς** επιβεβαιώνεται για πρώτη φορά με ασφάλεια.

Όπως και στη Νεολιθική εποχή, βασικό γνώρισμα είναι η υπεροχή των **αιγοπροβάτων** λόγω των τοπικών κλιματολογικών συνθηκών. Συνεχίζεται η **αλιεία** ψαριών, κοχυλίων και οστρακοειδών. Το κυνήγι φαίνεται να μειώνεται.

Τα όπλα, που είναι και **εργαλεία**, κατασκευάζονται όλο και συχνότερα από **μέταλλο**. Αρκετά είναι τα εγχειρίδια.

Λιθοτεχνία - Αγγειοπλαστική

Σημαντική είναι η παραγωγή **λίθινων αγγείων** στην Κρήτη που κατασκευάζονται με τη σμίλη. Στην αγγειοπλαστική βεβαιώνεται η χρήση του **βραδυκίνητου τροχού** (Μύρτος), ενώ η βασική τεχνική είναι η ίδια με αυτή της Νεολιθικής. Στην Κρήτη έχουν βρεθεί αγγεία ψημένα γύρω στους 900°C, θερμοκρασία που προϋποθέτει **ψήσιμο σε κλίβανο**.

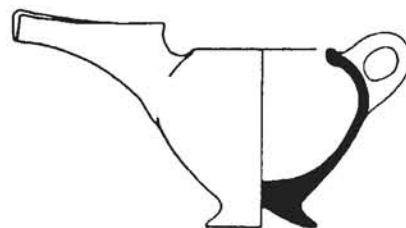
Η **διακόσμηση** είναι γραπτή και περιλαμβάνει ευθείες γραμμές, τρίγωνα και δικτυωτά θέματα. Επίσης παράλληλες γραμμές, διπλούς πελέκεις και ρόμβους.

«Διοσκοπότηρο» ρυθμού
Πύργου (Πρωτόχαλκη Ι)

πρόχους

τοαγίερα

Μεταλλουργία

Η μεταλλουργία είναι αρκετά **υποτονική** και η Κρήτη αποτελεί δευτερεύουσα εστία σε σχέση με το βορειοανατολικό Αιγαίο (βλέπε σελίδα 187). Συχνά εφαρμόζεται η **σφυρηλάτηση** σε ψυχρό μέταλλο.

Η αγάπη για τα **κοσμήματα** είναι μεγάλη: άνδρες, γυναίκες, παιδιά φέρουν χρυσές ή ασημένιες ταινίες ως διαδήματα (Μοχλός). Πολλά είναι τα περιδέρατα από χάνδρες (σφαιρικές, κυλινδρικές, λίθινες, μεταλλικές ή πήλινες).

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την **αύξηση της δύναμης** της μινωικής Κρήτης
- * για τις **εμπορικές σχέσεις** με άλλες περιοχές της Μεσογείου
- * για τη **χρήση των σφραγιδόλιθων**
- * για τα **ανάκτορα** που χτίστηκαν, **καταστράφηκαν** από σεισμούς το 1700 π.Χ. και **ξαναχτίστηκαν**.

Η ύπαρξη **μινωικού στόλου** μαρτυρείται κατά τη Μεσομινωική περίοδο από ένα **πλήθος παραστάσεων πλοίων** πάνω σε σφραγίδες, από τις οποίες γίνεται επιπλέον φανερό η **χρήση ιστίων**. Οι ελάχιστες μινωικές λίθινες **άγκυρες** που έχουν βρεθεί φαίνεται πως ήταν αναθηματικές και, για το λόγο αυτό, δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν στον εντοπισμό των θαλάσσιων δρόμων. Άγνωστη παραμένει, ακόμη, η **οργάνωση των λιμενικών εγκαταστάσεων**.

Ρυτό Αιγύπτου φαραώ. Από τα λόγια αυτά του Αμένοφν διαφαίνεται η δημοκρατικότητα του φαραώ αυτού σε αντίθεση με άλλους που ήταν απόλυτοι άρχοντες και κακομεταχειρίζονταν ξένους λαούς. Η παροιμία αποτελεί **στοιχείο διαπολιτισμικής προσέγγισης** και μπορεί ο δάσκαλος να τη χρησιμοποιήσει ως αφορμή για συζήτηση μέσα στην τάξη.

Ο χάρτης δείχνει τις χώρες με τις οποίες είχε εμπορικές συναλλαγές η Κρήτη.

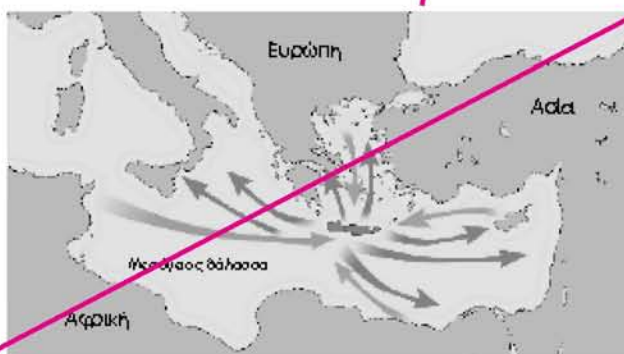
Δείχνει με τα μπλε βέλη τις **εξαγωγές**, ενώ με τα κόκκινα τις **εισαγωγές** προϊόντων και πρώτων υλών. (εισαγωγές: ελεφαντόδοντο, χαλκός, κασίτερος, άλλα μέταλλα, εξαγωγές: σιτάρι, κρασί, λάδι, αγγεία, εργαλεία)

δυνατή Κρήτη
"Και εγώ είμαι δικαίωμα στο
λάδι του σπαραγγιού σου!"
Μινωίτες, Αιγύπτιος

Το **2500 π.Χ.** περίπου, πολλά καράβια ταξίδευαν στο Αιγαίο πέλαγος. Σιγά σιγά η **Κρήτη έγινε πολύ δυνατή** και άρχισε να ελέγχει το εμπόριο και όλους τους θαλάσσιους δρόμους.

Ο **στόλος του Μίνωα** ταξίδευε στις Κυκλάδες, σε όλα τα νησιά του Αιγαίου, στη Μικρά Ασία, στην Αίγυπτο, στην Αραβία και σε άλλα μέρη της Μεσογείου.

εμπόριο

καινούριες γνώσεις

ανάκτορα = παλάτια

Το **εμπόριο** ήταν πολύ καλά **οργανωμένο**. Οι Μινωίτες έδιναν αργία και γεωργικά προϊόντα και έπαιρναν πολλά μέταλλα και ελεφαντόδοντο. Οι έμποροι σφράγιζαν τις συμφωνίες τους με σφραγίδες.

Όπου πήγαιναν οι Μινωίτες, **μάθαιναν καινούρια πράγματα** κι έτσι γίνονταν όλο και καλύτεροι.

Μετά το 2000 π.Χ. οι πρίγκιπες έχτισαν **μεγάλα παλάτια**. Τα πρώτα **ανάκτορα** χτίστηκαν στην **Κνωσό**, στη **Φαιστό** και στα **Μάλια**.

Είχαν πολλούς ορόφους και ήταν από πέτρα και ξύλο. Το 1700 π.Χ. καταστράφηκαν από μεγάλους **σεισμούς** και **ξαναχτίστηκαν**.

Χρυσό νεοανακτορικό βασιλικό δαχτυλίδι από τον τάφο των Ισοπάτων Κνωσού (Νεοανακτορική περίοδος). Η λατρευτική παράσταση εικονίζει **θεά** που κατεβαίνει από τον ουρανό («επιφάνεια» θεότητας), ενώ την επικαλούνται ιέρειες ή θεατές με υψωμένα χέρια. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Οι ιέρειες, με σχεδόν γυμνούς κορμούς και μακριές πλεξίδες, στρέφονται χορεύοντας προς τη θεότητα, ενώ γύρω της ξεφυτρώνουν κρίνα από τη γη.

Η **πλατιά διαδεδομένη αντίληψη** στους Μινωίτες ότι τα ανθρώπινα όντα, και μάλιστα τα μέλη της βασιλικής οικογένειας και του ιερατείου, μπορούσαν να **υποδυθούν** κατά τις τελετές **το ρόλο της θεότητας** και να δέχονται προσφορές και κύπελλα λατρείας, όπως δείχνουν ορισμένες παραστάσεις τοιχογραφιών και δαχτυλιδιών, δείχνει ίσως ότι το πολιτικό και θρησκευτικό σχήμα μέσα στο ίδιο τελετουργικό πλαίσιο αναπαρήγαγε **δομές** που κυριαρχούσαν στη θρησκευτικοπολιτική πρακτική της κοινότητας. Η προβολή του ανθρώπινου προσώπου ως εικόνας της θεότητας, την οποία το εκστατικό πλήθος των λατρευτών βλέπει και αναγνωρίζει («επιφάνεια» θεότητας), κυριαρχεί μέσα σ' έναν αδιαίρετο και ενιαίο κόσμο «προσώπων» ή οντοτήτων.

Το **ιερό στοιχείο**, με τη **βιωματική πρόσληψή** του (όπως δείχνει το πλήθος των θεατών-ιερείων εδώ με ανυψωμένα χέρια) και την **καθημερινή συμβολιστική παρουσία** του (ιερά κέρατα, διπλός πέλεκυς, ιερός κόμβος, σφραγιδόλιθοι κ.ά.), προωθούσαν **αντιλήψεις** και συμπεριφορές γενικά αποδεκτές, οι οποίες υποδεικνύουν μια **θρησκευτικότητα** που καθόριζε τη μινωική ζωή.

Οι σφραγίδες

Η **διάδοση** και η **ακριβής χρήση** των σφραγίδων παραμένουν ακόμη ως σήμερα **ανεξακρίβωτες**. Έχουν σωθεί πλήθος παραδείγματα, ενώ έχει βρεθεί στα Μάλια και ένα εργαστήριο ειδικευμένο στην κατασκευή πρισμάτων από στεατίτη. Η χρήση τους ήταν ευρέως διαδεδομένη στην Παλαιοανακτορική καθώς και στη Νεοανακτορική περίοδο.

Τα σχήματα είναι: διοκοειδή, πρίσματα με τρεις ή τέσσερις σκαλισμένες όψεις, ημικύλινδροι, σφραγίδια με στέλεχος. Κατά τη ΜΜ ΙΙ φάση (1800 - 1700 π.Χ.), εμφανίζονται και τα μεταλλικά σφραγιστικά δαχτυλίδια. Επίσης χρησιμοποιούνται σκληροί ημιπολύτιμοι λίθοι. Τα θέματα: περίτεχνα γεωμετρικά και φυτικά.

Πρωτοανακτορικές σφραγίδες

Εξωτερικές σχέσεις

Κατά την Πρώιμη χαλκοκρατία είναι αποδεδειγμένο ότι γίνονταν **ανταλλαγές** ανάμεσα στις περιοχές της Ελλάδας.

Αγγεία και ειδώλια κυκλαδικής προέλευσης στην Κρήτη μαρτυρούν απλές επιδράσεις ή και πραγματικές ανταλλαγές. Ελεφαντινόδοντο διακινείται ως την Τροία και την Κρήτη, υλικό που είναι πιθανότατα ασιατικής προέλευσης. Θραύσματα «σαλτιέρων» που βρέθηκαν στην Κρήτη αποδεικνύουν ότι τα αγγεία μεταφέρθηκαν από την Πελοπόννησο, την κεντρική Ελλάδα ή τις Κυκλάδες.

Ο **πρώτος μινωικός οικισμός** κοντά στον ελλαδικό χώρο φαίνεται πως ιδρύεται στα **Κύθηρα**, στις αρχές της Μεσομινωικής περιόδου. Τα Κύθηρα αποτελούν ένα σημαντικό σταθμό για τις επαφές της Κρήτης και της Πελοποννήσου. Η μινωική **κεραμική** εισάγεται σε σχετικά μεγάλες ποσότητες στην Αργολίδα, στη Λακωνία και γύρω από τον κόλπο του Σαρωνικού.

Αναπτύσσονται οι σχέσεις μεταξύ Κρήτης και δυτικών Κυκλάδων, οι οποίες αποτελούσαν γεφύρωμα προς την ανατολική Αττική και τη Θεσσαλία.

Οι σχέσεις με την **Κύπρο** είναι αρκετά χαλαρές, ενώ το νησί δείχνει να είναι και σταθμός στο δρόμο προς τη **συριακή ακτή**, με την οποία η Κρήτη διατηρούσε αναμφισβήτητες στενές σχέσεις. Συριακά εγχειρίδια και σφραγιστοκύλινδροι της Βαβυλώνας φθάνουν στην Κρήτη, ενώ μινωικά αγγεία εντοπίζονται στη Βηρυττό, τη Βύβλο και την Ουγκαρίτ. Ανατολικές πηγές αναφέρονται στο εμπόριο με τη Μεσοποταμία και τις σχέσεις με το βασίλειο της Βαβυλώνας.

Οι επαφές με την **Αίγυπτο** είναι πολύ πιο σημαντικές και άμεσες από όσο πιστεύαμε μέχρι σήμερα. Πέρα από τα διάφορα αντικείμενα (σκαραβαίοι, θραύσματα καμαραϊκής κεραμικής) που έχουν βρεθεί αντίστοιχα, αναγνωρίζουμε μια αιγυπτιακή έμπνευση σε έργα όπως το κόσμημα με τις μέλισσες. Η εξοικείωση αυτή με την αιγυπτιακή τέχνη προκύπτει, αν όχι από τακτικές εμπορικές σχέσεις, τουλάχιστον από διπλωματικές επαφές.

Μέση χαλκοκρατία

Μεσομινωική περίοδος 2100 - 1600 π.Χ.

Στα τέλη της Πρώιμης χαλκοκρατίας γίνεται αισθητή, στον τομέα της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής οργάνωσης, μία **σύγκλιση** που διαφαίνεται στις νέτιες περιοχές του Αιγαίου με τα εξής **χαρακτηριστικά**: ξεκίνημα της μεσογειακής πολυκαλλιέργειας, επιδείνωση των οικονομικών ανισοτήτων και συσσώρευση του δυναμικού αποθήκευσης, εμφάνιση ειδικευμένων τεχνιτών, πρόοδος των συστημάτων σημειογραφίας που θα διευκολύνει την οργάνωση και τον έλεγχο της οικονομίας. Αυτή η νέα κατάσταση πιθανόν θα επιτρέψει ή θα οδηγήσει στην **εγκαθίδρυση του ανακτορικού συστήματος** στην Κρήτη κατά τη διάρκεια της Μέσης χαλκοκρατίας.

Το ανακτορικό σύστημα θα διατηρηθεί στον αιγαιακό χώρο μέχρι το τέλος του 13ου αιώνα π.Χ. Στο διάστημα αυτό συντελείται μια πραγματική **μεταλλαγή του Πρωτομινωικού πολιτισμού**, οι αιτίες της οποίας είναι πολυσύνθετες και παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αδιευκρίνιστες. Οι σημαντικότερες εκδηλώσεις της είναι η **ανάπτυξη των πόλεων** και η **οικοδόμηση των ίδιων των ανακτόρων**.

Οικιστική ανάπτυξη

Με την έναρξη της ΜΜ περιόδου παρατηρείται μια **δημογραφική άνοδος**: Η διεύρυνση των παλαιών οικισμών και η δημιουργία νέων αξιοποιούν ουσιαστικότερα το χώρο. Παρατηρούνται **πληθυσμιακές μεταβολές** και μερικές φορές αλλάζει η θέση των οικισμών (σε πλαγιές κοντά σε εύφορες ζώνες αντί στην κορυφή λόφων).

Το σπουδαιότερο γεγονός είναι η **εμφάνιση πραγματικών πόλεων**. Οι **ανακτορικές πόλεις** της Κνωσού και των Μαλίων φτάνουν στη μέγιστη έκτασή τους. Γύρω από το ανάκτορο αναπτύσσονται διάφορες συνοικίες.

Τα παλαιά κρητικά ανάκτορα

Τα παλαιά κρητικά ανάκτορα φαίνεται ότι κτίστηκαν στη διάρκεια της ΜΜ ΙΑ φάσης (2100-1900 π.Χ.): Κνωσός, Φαιστός, Μάλια. Η περίπτωση της Ζάκρου είναι αρκετά ασαφής, ενώ στη δυτική Κρήτη αναμένεται να έρθουν στο φως νέες ανακτορικές θέσεις, ιδιαίτερα γύρω από τα Χανιά.

Έχει υποστηριχθεί ότι τα ανάκτορα εντάχθηκαν σ' έναν **πολεοδομικό ιστό που προϋπήρχε**. Στα Μάλια και στην Κνωσό, τα ανάκτορα κτίστηκαν πάνω σε κτίρια της Πρωτομινωικής περιόδου. **Οι αιτίες αυτής της εξέλιξης παραμένουν αδιευκρίνιστες**. Η γένεση του ανακτορικού συστήματος της Κρήτης δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των σχέσεων της με τους γειτονικούς πολιτισμούς. Σήμερα τονίζεται περισσότερο η πολιτισμική συνέχεια με τις αγροτικές κοινότητες της ΠΜ στις ανακτορικές πόλεις της ΜΜ.

Μένει, όμως, να προσδιοριστεί πώς η **σύγκλιση** ορισμένων οικονομικών και κοινωνικών **παραγόντων** προκάλεσε τη **δομική** αυτή **αλλαγή** της ίδρυσης των ανακτόρων.

Τα πρώτα αυτά κρητικά ανάκτορα είναι **ελάχιστα γνωστά**. Το γεγονός ότι **καταστρέφονται βίαια**, ορισμένες φορές μάλιστα επανειλημμένα, και αργότερα καλύπτονται από τα νεότερα, μας εμποδίζει να γνωρίσουμε το συνολικό σχεδιασμό τους. Είναι, ωστόσο, σχεδόν βέβαιο ότι όλα είχαν τη **χαρακτηριστική κεντρική ορθογώνια αυλή**, ενώ γύρω της ανεξακρίβωτη παραμένει η οργάνωση των κτιρίων.

Μάλια

Στα Μάλια, η αστική περιοχή απλώνεται από το ανάκτορο ως την πιθανή θέση του λιμανιού, ενώ οστεοφυλάκια και ταφικοί περίβολοι καταλαμβάνουν τη βραχώδη παραλιακή ζώνη. Είναι το **καλύτερα σωζόμενο παράδειγμα μιας παλαιοανακτορικής μινωικής πόλης**. Ένα σημαντικό τμήμα της δεν ξανακατοικήθηκε μετά την καταστροφή γύρω στα 1700 π.Χ.

Είναι δύσκολο να γίνει αντιληπτό το **αστικό οδικό δίκτυο**, το οποίο θα πρέπει να υπήρχε ήδη από την εποχή αυτή. **Οι πλατείες** ή οι αυλές διαφόρων οχημάτων φαίνεται ότι έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του χώρου. Γνωστό σε μεγαλύτερο βαθμό μας είναι το κεντρικό τμήμα της πόλης, δυτικά του ανακτόρου, όπου βρέθηκαν κυρίως «μεγάλα συγκροτήματα». Η παρουσία τους σε μικρή απόσταση από το ανάκτορο θέτει το πρόβλημα της **διοικητικής οργάνωσης** της πόλης. Ένα μεμονωμένο αστικό **ιερό** έχει αποκαλυφθεί κοντά σε μια συνοικία, ενώ στο κοινινό ύψωμα πρέπει να υπήρχε **ιερό κορυφής**.

Συμπερασματικά, από την εποχή αυτή μιλάμε για **πόλεις** οι οποίες διαδέχτηκαν τις πρωτοαστικές κοινότητες. Η οικονομική ανάπτυξη (στην περίπτωση της πόλης των Μαλίων πιθανότατα συνδέεται με την ίδρυση μόνιμων αγροτικών εγκαταστάσεων στο οροπέδιο του Λασιθίου), η εξειδικευμένη βιοτεχνία, οι εξωτερικές ανταλλαγές, η χρήση της γραφής, όλες αυτές οι παράμετροι, σε συνδυασμό με μια νέου είδους πολιτική οργάνωση, οδηγούν σε έναν καθαρά **αστικό πολιτισμό**.

Φαιστός

Στο παλαιό ανάκτορο της Φαιστού παρατηρούνται **πολλές οικοδομικές φάσεις** και η ιστορία του φαίνεται **πολυπλοκότερη** από εκείνη των άλλων ανακτόρων: ανοικοδόμηση ή μετατροπή στις αρχές της ΜΜΙΙ (1900 - 1700 π.Χ.), καταστροφή από σεισμό στη διάρκεια της ίδιας φάσης, καταστροφή από πυρκαγιά στα τέλη της ίδιας φάσης, νέα ανοικοδόμηση στις αρχές της ΜΜΙΙΙ (1700-1600 π.Χ.) πάνω στο ίδιο σχέδιο.

Νέες αρχιτεκτονικές μορφές

Δύο νέα στοιχεία χαρακτηρίζουν τα παλαιά ανάκτορα: η εμφάνιση της **μνημειώδους αρχιτεκτονικής** και η εισαγωγή ορισμένων **νέων αρχιτεκτονικών μορφών**. Συγκεκριμένα, εμφανίζονται λαξευμένοι λίθοι μεγάλων διαστάσεων, λίθινα πελεκητά πλαίσια γύρω από τις πόρτες και τα παράθυρα, κίονες ή ξύλινοι στύλοι πάνω σε λίθινες βάσεις, αυξανόμενο μέγεθος δωματίων, πολύθυρο, ουστοιχίες αποθηκών. Το **πολύθυρο** είναι ένα σύνολο δωματίων με πολλαπλά ανοίγματα, που αλλού αναφέρεται ως «μέγαρο κρητικού τύπου».

Στην **κατοικία** είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε τις μεταβολές. Γίνονται προσαρτήσεις πολλών μικρών δωματίων, ενώ, στο εξής, τα **ορθογώνια σπίτια των 80 τ.μ.** περίπου παρουσιάζουν μια σταθερή **ομοιομορφία**: Οργανώνονται σε **δύο επίπεδα με σκάλα**, πέντε ή έξι κύρια δωμάτια, αποθήκη, χώρους εργασίας, πύλινες κυκλικές εστίες με κοιλότητα στο κέντρο, θρανία ή κτιστά χαμηλά πεζούλια στη βάση των τοίχων. Χαρακτηριστικά είναι τα πλακόστρωτα δάπεδα αρμολογημένα με χρωματιστά κονιάματα (μωσαϊκό).

Καταστροφή

Μια **βίαιη καταστροφή** προσβάλλει, στα τέλη της ΜΜ ΙΙ φάσης, όχι μόνο τα ανάκτορα αλλά το σύνολο σχεδόν των οικισμών της Κρήτης. Είναι **γενική**, καταστρέφονται όχι μόνο ολόκληρες πόλεις αλλά και μεμονωμένοι οικισμοί και συνοδεύεται συχνά από πυρκαγιές. Οι **αιτίες** είναι δύσκολο να προσδιοριστούν και για την ερμηνεία της έχουν διατυπωθεί οι συνηθισμένες υποθέσεις. Αν και οι **σεισμοί** ήταν συχνοί, δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν αιτία όλων των καταστροφών και των πυρκαγιών που συνέβησαν στα τέλη της ΜΜΙΙ.

Υπάρχει πάντα η υπόθεση της **επίδρασης εξωτερικών παραγόντων** που δεν έχει τεκμηριωθεί αρχαιολογικά. Σύμφωνα με μια πιο ικανοποιητική υπόθεση, οι καταστροφές οφείλονται σε **εσωτερικές αναταραχές** που συνδέονται με ανταγωνισμούς μεταξύ των ανακτόρων.

Οι μαθητές να μάθουν:

* αναλυτικά για το **ανάκτορο της Κνωσού**

* για τα **άλλα ανάκτορα** (ομοιότητες κυρίως), αν υπάρχει χρόνος.

Η σελίδα αυτή πρέπει να συνδυαστεί με τα κείμενα από το βοήθημα (σελ. 152) για την Κνωσό και, φυσικά, με την επόμενη σελίδα.

* Μπορούν να διαβαστούν στην τάξη ή να δοθούν στους μαθητές ως εξωσχολικό διάβασμα τα βιβλία της σειράς «Οι 8 ιστορίες του πύλινου σφονδυλιού» της Μάνιας Δούκα, εκδόσεις Φυτράκη. Τα οκτώ μικρά βιβλία αναφέρονται σε ευρήματα από τον Κυκλαδικό, Μινωικό και Μυκηναϊκό πολιτισμό.

ΥΜΙ φάση - Νεοανακτορική περίοδος (1600-1500/1450 π.Χ.)

Τα νέα ανάκτορα

«Κανένα άλλο κτίριο στην ιστορία της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής δεν εξέφρασε βαθύτερα και ουσιαστικότερα τον πολιτισμό και τη σκέψη των κατοίκων του όπως το ανάκτορο της Κνωσού».

Ο λόφος και η κοιλάδα της Κνωσού κατοικούνται ήδη από την Αρχαιότερη νεολιθική περίοδο. Το μεγαλειώδες ανάκτορο του τέλους της ΜΜΠ φάσης και της αρχής της ΥΜΙ είναι ένα κτιριακό συγκρότημα που έχει υποστεί καταστροφές, πυρκαγιές, μετασκευές, μετατροπές και προσθήκες.

Η **ιστορία της αρχιτεκτονικής** του είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη. Ο **οικοδομικός όγκος** του είναι δύο φορές μεγαλύτερος από αυτόν του ανακτόρου των Μαλίων και της Φαιστού και τέσσερις φορές μεγαλύτερος από εκείνον της Ζάκρου (αναλυτικά: Κνωσός: 13.000 τ.μ. περίπου, Μάλια: 7.600 τ.μ., Φαιστός: 6.500 τ.μ., Ζάκρος: 2.800 τ.μ. περίπου). Οι **διαφορές διαστάσεων** πιθανότατα εκφράζουν κάποια ιεράρχηση. Επίσης, στα άλλα τρία ανάκτορα παρατηρούμε αυτή την περίοδο (ΥΜΙ: 1600 π.Χ.) μια προσπάθεια να δοθεί κάποια ομοιομορφία στις μετασκευές, η οποία θα πρέπει να είχε ως **πρότυπο το ανάκτορο της Κνωσού**.

Κνωσός

Το **ανάκτορο** της Κνωσού ήταν χτισμένο πάνω σ' ένα λόφο, δίπλα σε ένα ποτάμι. Είχε **πέντε ορόφους** και **1500 περίπου δωμάτια**. Ήμοιαζε με μικρή πόλη. Είχε μια **κεντρική αυλή** στρωμένη με πλάκες, **βασιλικά δωμάτια**, **μπάνια**, **σχολεία**, **εργαστήρια** και μεγάλες **αποθήκες**. Ένα άλλο δωμάτιο ήταν η **αβύσσος του θρόνου**. Μέσα στο παλάτι υπήρχαν και **ιερά**, δηλαδή δωμάτια για τη λατρεία της θεάς. Το ανάκτορο γέμιζε από το **φως του ήλιου**, ακόμα και στα χαμηλά δωμάτια. Είχε **γυάλινα παράθυρα** και τοίχους ειδικά χτισμένους για τους σεισμούς. Είχε **σύστημα σωλήνων** για το καθαρό νερό και άλλο σύστημα για τα βρώμικα νερά.

Γύρω από το κτιριακό συγκρότημα που βρίσκεται σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από τη θάλασσα, απλωνόταν μια **ατειχίστη πόλη 80.000 κατοίκων**. Αν υπολογισθούν μάλιστα και οι κάτοικοι της λιμενικής περιοχής, ο συνολικός πληθυσμός πρέπει να ξεπερνούσε τις 100.000. Ήταν το **μεγαλύτερο αστικό κέντρο** της ευρωπαϊκής ηπείρου της εποχής.

Η περιγραφή ανήκει στην ΥΜΙ μορφή του ανακτόρου. Μία **αναπαράσταση** καθώς και μια **φωτογραφία** μέρους του λόφου με τα ερείπια του ανακτόρου, έτσι ώστε τα παιδιά ν' αντιληφθούν το μέγεθος, το μεγαλείο, τη μεγαλοπρέπεια και την πολυπλοκότητά του. Διακρίνονται η **κεντρική αυλή** και οι δύο αναστηλωμένες πτέρυγες δυτικά και ανατολικά της κεντρικής αυλής.

Arthur John Evans (1851-1943). Ο Άγγλος αρχαιολόγος που **ανέστησε** τον άγνωστο, χαμένο, λαμπρό πολιτισμό της Κρήτης, το **Μινωικό**, όπως τον ονόμασε εύστοχα ο ίδιος. Αρχισε την ανασκαφική του δράση στην **Κνωσό το 1900** και τη συνέχισε ως το 1935, όταν έφυγε από την Κρήτη σε ηλικία 84 ετών. Ποτέ άλλοτε ένας άνθρωπος σε τόσο μικρό χώρο δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει ένα τόσο τεράστιο ανασκαφικό και ερμηνευτικό έργο. Με τον Έβανς αρχίζει ουσιαστικά η συστηματική, σε μεγάλη κλίμακα, **επιστημονική εξερεύνηση στο χώρο της αιγαιακής αρχαιολογίας**. Όσο σημαντικά είναι για τη γνώση του Μινωικού πολιτισμού τα θαυμάσια μνημεία που έφερε στο φως, άλλο τόσο σπουδαία για την ιστορική αναπαράσταση είναι τα **δημοσιεύματά του**, προπάντων το πολύτομο κλασικό έργο «Το ανάκτορο του Μίνως στην Κνωσό» και το «Scripta Minoa». Ένα τέτοιο τεράστιο έργο φυσικό ήταν να αποτελέσει στόχο επικρίσεων. Πολλές ακραίες θεωρίες του Έβανς έχουν από καιρό ανατραπεί ή εγκαταλειφθεί. Αλλά η συνεχιζόμενη κριτική αποκαλύπτει πόσο ζωντανό παραμένει το έργο του.

Κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά

Και τα τέσσερα ανάκτορα διαθέτουν ορισμένα **κοινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά** που μαρτυρούν τον **ίδιο τύπο λειτουργικής οργάνωσης**.

Επιγραμματικά:	κεντρική αυλή	ιερά - χώροι με λατρευτικό προορισμό
	δυτική αυλή	δεξαμενές καθαρμών
	εργαστήρια	piano nobile
	χώροι διαμονής («οικιακή πτέρυγα»)	αποθήκες
	αίθουσες υποδοχής	«κουλούρες»: σιτοβολώνες, ξενώνες
	διοικητικά «γραφεία»	
	αίθουσες συμποσίων - τραπεζαρίες	

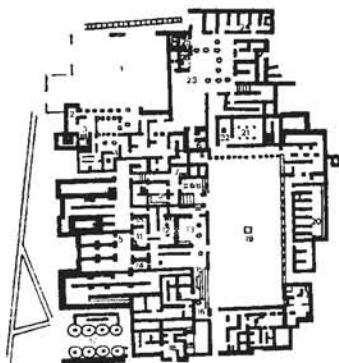
Κεντρική αυλή

Η **κεντρική και η δυτική αυλή** διαδραματίζουν πολύ **σημαντικό ρόλο** στη ζωή των ανακτόρων. Η πρώτη λειτουργεί ως πνεύμονας των πυκνότερων κτιρίων· από εκεί εξασφαλίζεται ο κύριος αερισμός των μεγάλων διαμερισμάτων και αυτή αποτελεί το σημείο κατάληξης των δρόμων που οδηγούν στο ανάκτορο και τον κυκλοφοριακό κόμβο μεταξύ των διαφόρων συγκροτημάτων.

Ο ρόλος της, ωστόσο, πρέπει να ξεπερνάει αυτόν ενός απλού χώρου κυκλοφορίας. Η διαμόρφωση των προσόψεων και των στοών που την πλαισιώνουν καθώς και η παρουσία ιδιαίτερων στοιχείων (πλακόστρωτα τμήματα, εσχάρες, αποθέτες, σφαίρα με κοιλότητα και θυσιαστικός λάκκος στα Μάλια) οδήγησαν στη σκέψη πως **ο χώρος αυτός προοριζόταν για θεάματα και θρησκευτικές τελετουργίες**, ορισμένες φορές μάλιστα για τα γνωστά «ταυροκαθάψια» που βλέπουμε συχνά στη μινωική εικονογραφία.

Η κεντρική αυλή έχει προσανατολισμό Β-Ν, εκτός από την αυλή στη Ζάκρος που έχει προσανατολισμό ΒΑ-ΝΔ. Τα μεγέθη: Κνωσός 53X28 μ., Φαιστός: 51,5X22,2 μ., Μάλια: 51,5X22,2 μ., Ζάκρος: 30X12 μ. Η **δυτική αυλή** εξασφαλίζει την κύρια προσπέλαση στα ανάκτορα.

Η **δυτική πτέρυγα**, επιβλητικότερη, με ιερά και επίσημες αίθουσες που βλέπουν στην κεντρική αυλή, έχει μια μνημειώδη οδοντωτή πρόσοψη στα δυτικά, μπροστά στην αυλή ή σε πλατεία. Αν και η θέση των υπόλοιπων πτερύγων των ανακτόρων καθορίζεται από τις επιτόπιες συνθήκες και ανάγκες, **τα ιερά** παρατηρούμε ότι βρίσκονται κατά κανόνα στη δυτική πτέρυγα. Αυτό ασφαλώς υπαγορευόταν από κάποιο **σοβαρό θρησκευτικό λόγο** (να αντικρίζουν τον ανατέλλοντα ήλιο;). Ο **όροφος - piano nobile** - η αποκατάσταση του οποίου είναι, δυστυχώς, συχνά υποθετική, περιλαμβάνει ορισμένους από τους πιο σημαντικούς χώρους: αίθουσες υποδοχής, εργαστήρια και το σύνολο των διοικητικών «γραφείων». Στο ισόγειο διακρίνονται με αρκετή ευκολία τα διάφορα λειτουργικά κτίρια (χώροι διαμονής, επίσημοι, αποθηκευτικοί, κοινοί) καθώς και χαρακτηριστικά αρχιτεκτονικά στοιχεία: πολύθυρο, δεξαμενές καθαρμών, αίθουσες με πεσσούς. Η **ακριβής λειτουργία**, όμως, των χώρων αυτών παραμένει άγνωστη.

Ανάκτορο Μελίων

Ανάκτορο Ζάκρου

Ο όρος «**οικιακή πτέρυγα**» που δόθηκε από τον Evans σε μία από τις **μνημειωδέστερες πτέρυγες** του ανακτόρου της Κνωσού είναι αρκετά ανεπιτυχής. Το πιθανότερο είναι ότι η πτέρυγα αυτή δεν περιλάμβανε απλώς τα διαμερίσματα του βασιλιά και της βασίλισσας αλλά κυρίως **χώρους υποδοχής, αίθουσες ακροάσεων και τελετουργιών**. Πάντως, και στα τέσσερα ανάκτορα είχε καταβληθεί ιδιαίτερη φροντίδα για την καλή τοποθέτηση των **βασιλικών διαμερισμάτων** στο πιο κατάλληλο σημείο από άποψη αερισμού, θέας, ευκολίας επικοινωνίας κ.λπ.

Οι «**καθαρήριες δεξαμενές**» φαίνεται ότι είχαν **θρησκευτική λειτουργία**. Οι δεξαμενές αυτές, διαμορφωμένες σε ημιυπόγειους χώρους, διατηρούσαν την ίδια καθορισμένη μορφή, τόσο στα ανάκτορα όσο και στα σπίτια που είχαν κτιστεί κατά το ανακτορικό πρότυπο: μικρά ορθογώνια δωμάτια στα οποία κατεβαίνει κανείς από σκάλα μερικών βαθμίδων, καμπτόμενη σε ορθή γωνία.

Στη βόρεια πτέρυγα των ανακτόρων εντοπίστηκαν **υπόστυλες αίθουσες μεγάλων διαστάσεων**. Ήταν πλαισιωμένες από σκάλες που οδηγούσαν στον πρώτο όροφο. Πιθανότατα πρόκειται για **μαγειρεία ή δευτερεύουσες τραπεζαρίες**, συνδεδεμένες με την κύρια αίθουσα συμποσίων που πρέπει να βρισκόταν ακριβώς από πάνω.

Ορισμένοι **χώροι με λατρευτικό προορισμό** παρουσιάζουν ποικιλία στην αρχιτεκτονική τους μορφή. Αξίζει να σημειώσουμε την παρουσία κρυπτών με πεσσούς στη δυτική πτέρυγα των Μελίων, της Φαιστού και της Κνωσού, οι οποίες φαίνονται να συνδέονται με αποθήκες και με υπερκείμενα, και εκεί, **ιερά ορόφου**.

Τα **συστήματα αποθηκών** είναι οργανωμένα ανάλογα με την αποστολή τους: οι αποθήκες των ιερών πλάι στα κύρια ιερά, οι βασιλικές αποθήκες όχι μακριά από τα βασιλικά εργαστήρια, οι αποθήκες των κοινών οκευών στους τομείς των υπηρεσιακών δωματίων.

Μεγάλες, κυκλικές, ημιυπόγειες κατασκευές, σε ορισμένες περιπτώσεις καλυμμένες στο εσωτερικό, δε θα μπορούσαν να είναι παρά **αποθήκες σιτηρών**. Στην Κνωσό, τρεις «**κουλούρες**» έχουν διατηρηθεί στη σειρά με προσανατολισμό Α-Δ στη νότια πλευρά της δυτικής αυλής. Στη Φαιστό τέσσερις και στα Μάλια οκτώ. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι η τοποθέτησή τους μπροστά στην κύρια πρόσοψη του ανακτόρου. Πέρα, λοιπόν, από την όποια **πρακτική τους χρήση**, θα πρέπει να είχαν και κάποια **συμβολική σημασία**.

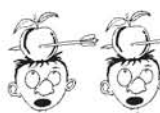
Κνωσός

Τα ανάκτορα της ΥΜ περιόδου συνθέτουν ένα **μνημειώδες, συμπαγές οικοδομικό σύνολο**, αποτελούμενο από συνεχείς κτιριακές μονάδες, όχι εστιασμένες γύρω από ένα «μέγαρο» ή κάποια βασιλική αίθουσα αλλά **γύρω από μια «αυλή»** που χρησιμοποιείται ως πλαίσιο ποικίλων τελετουργικών και δημοσίων εκδηλώσεων. Συμβολίζουν τις αντιλήψεις των Μινωιτών για τη διεύθυνση του χώρου και την **αποδοχή ενός ορισμένου θρησκευτικού, κοινωνικού και πολιτικού συστήματος**.

Η **αρχή** που κυριαρχεί στο σχεδιασμό δεν είναι κυρίως αισθητική αλλά **πρακτική**. Δε διαφαίνεται καμία προσπάθεια για συμμετρική διεύθυνση. Υπάρχει μια ιδιόμορφη ποικιλία, απόλυτα προσαρμοσμένη στην κλίση των Μινωιτών προς τη **γραφικότητα**.

Η διάσπαση των επιφανειών προσέδιδε την **εναλλαγή του φωτός και της σκιάς** στην πολυχρωμική όψη του συνόλου που την τόνιζε η άφθονη χρησιμοποίηση **ξύλοδομίας** έμπλεκτης μέσα στους τοίχους. Μικρότερες εισοχές ή εγχοπές στους τοίχους των προσόψεων δείχνουν τη θέση των μεγάλων διδύμων παραθύρων που φώτιζαν, παίρνοντας το φως από τη δυτική αυλή, τις μεγάλες αίθουσες των επάνω ορόφων. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι το άνισο ύψος των διαφόρων τμημάτων των πτερύγων συνέβαλλε στην **ποικιλία** της διαμόρφωσης των προσόψεων.

Για κάποιον ερχόμενο από το λιμάνι **ξένο επισκέπτη** της εποχής που αντίκριζε το ανάκτορο της Κνωσού από τις εισόδους της δυτικής αυλής, το **θέαμα θα ήταν επιβλητικό**. Ο όγκος, τα άνισα ύψη, οι ορθογώνιες μάζες (βλ. αναπαράσταση από σελ. 81 του βιβλίου μαθητή) των τμημάτων, η ποικιλία των επιφανειών θα καθιστούσαν **αδύνατο τον προσδιορισμό του πραγματικού μεγέθους του ανακτόρου**. Ιδιαίτερα για έναν άνθρωπο της εποχής εντελώς ασυνήθιστο να αντικρίζει μεγάλους οικοδομικούς όγκους, το ανάκτορο θα φάνταζε «**ατελείωτο**», σαν ένα κτιριακό σύνολο χωρίς όρια, χωρίς σύνορα, **ένα κατασκεύασμα που άγγιζε το μύθο!**

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για το λαβύρινθο και το ίδιο το ανάκτορο της Κνωσού
- * το μύθο του Μινώταυρου, του λαβύρινθου καθώς και για τον Δαίδαλο
- * για τις τοιχογραφίες που ζωγράφιζαν οι Μινωίτες.

Τέχνη

Οι Μινωίτες εκτιμούσαν βαθιά τα δώρα της φύσης και την απεικόνιζαν. Ο σκοπός του καλλιτέχνη είναι να δώσει την πιο ζωντανή μορφή της φύσης. Ο ίδιος βρίσκεται υπό την επήρεια της πρώτης ζωηρής εντύπωσης. Η κρητική ζωγραφική ονομάστηκε, μάλιστα, και προϊστορικός ιμπρεσιονισμός (αντικειμενική έκφραση των εξωτερικών εντυπώσεων).

Η τέχνη δεν είναι αυλική, δεν εμπνέεται από το αυλικό περιβάλλον, δεν απεικονίζει τη ζωή, τις ασχολίες και την πολεμική δραστηριότητα των μοναρχών, όπως στους ανατολικούς λαούς. **Ηρεμία, ειρήνη, ευθυμία, κομψότητα, χάρη, μέτρο, βαθιά θρησκευτικότητα και αγάπη για τη φύση κυριαρχούν.**

Αν θεωρήσουμε συνολικά τη μινωική τέχνη, θα δούμε παντού ποιητική πνοή και έντονη θρησκευτικότητα που προερχόταν από μια φιλοσοφική ερμηνεία του νοήματος της ζωής. Ο μινωικός άνθρωπος γνώριζε τα όρια των δυνατοτήτων του, γι' αυτό προσπάθησε να ταυτιστεί αρμονικά με τη φύση και με ένα είδος σοφίας. Σχεδόν ποτέ δεν ξεπέρασε τα όρια του μέτρου.

Μεταγενέστερο νόμισμα με απεικόνιση λαβύρινθου.

λαβύρινθος

Τα πολλά δωμάτια, οι διάδρομοι, οι σκάλες, οι κολώνες, οι αυλές και οι φωταγωγοί μπερδεύαν τους επισκέπτες.

Οι μύθοι για την Κρήτη και το Μινώταυρο μιλούσαν πάντα για το **Λαβύρινθο του Μίνωα.**

Μήπως αυτό το ίδιο το ανάκτορο της Κνωσού ήταν ο **Λαβύρινθος;**

Ο Μινώταυρος
ή γέννησε τον βασιλιά Μίνωα ή τον
ή γεννησε Πασφαί.
Μια μέρα βγήκε από τη θάλασσα
ένας άσπρος ταύρος που τον είχε
σταθεί ο θεός Ποσειδάωνας.
Ο Πασφαί, αγάπησε τον ταύρο και γέννησε ένα
τέρας που είχε κεφάλι ταύρου και σώμα ανθρώπου.
Αυτός ήταν ο Μινώταυρος και ο Μίνωας για να
μην τον αγριεύσει τον έβαλε μέσα στο Λαβύρινθο
ένας σφοδρός μηχανισμός, ο Δαίδαλος, είχε κάνει τα
σχέδια για το Λαβύρινθο.

Μύθος του Δαίδαλου

τοιχογραφίες

Πάνω στους τοίχους του ανακτόρου της Κνωσού, οι Μινωίτες είχαν ζωγραφίσει εικόνες από τη ζωή τους και τη φύση. Τα χρώματα ήταν φωτεινά και χαρούμενα.

Από τις τοιχογραφίες της Κνωσού, των άλλων παλατιών και μερικών σπηλιών μαθαίνουμε πολλά για τη ζωή στη Μινωική Κρήτη.

σχέδιο του ανακτόρου της Κνωσού-ταύριου

Οι «Γαλάζιες κυρίες», τοιχογραφία σε γαλάζιο βάθος. Είναι συμπληρωμένη σε πολλά μέρη με βάση άλλες τοιχογραφίες αλλά είναι μια σπουδαία έκφραση της τέχνης της εποχής εκείνης. Βρέθηκε στην ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου της Κνωσού. 15ος αι. π.Χ., Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Το «Γαλάζιο πουλί» από την οικία των τοιχογραφιών της Κνωσού (γύρω στο 1500 π.Χ.). Ίσως παρίστανε εξωτικό πουλί σε βασιλικούς κήπους. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Το «Μέγαρο της βασίλισσας» στην ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου της Κνωσού, μια αίθουσα μικρότερη από εκείνη του βασιλιά, το ίδιο όμως μεγαλόπρεπη, με δύο φωταγωγούς. Η γνωστή τοιχογραφία του ανατολικού τοίχου με τα δελφίνια, τα ψάρια και τους αχινοὺς ανήκει σε παλαιότερη περίοδο· στην τελευταία τη σκέπασαν με άλλη που παρίστανε διάζωμα με σπείρες. Σε παραστάδα του ανατολικού πολύθρου υπάρχει μια άλλη τοιχογραφία, μια κοπέλα που χορεύει. Αξιοπρόσεκτο είναι το ντύσιμό της με κοντομάνικο πουκάμισο (μπολερό) με χρωματιστά κεντήματα. Η πρωτότυπη τοιχογραφία βρίσκεται στο Μουσείο Ηρακλείου, στην Κρήτη.

Η μνημειακή αρχιτεκτονική

Ο μνημειακός χαρακτήρας της ανακτορικής αρχιτεκτονικής είναι εμφανής ήδη από τη ΜΜ περίοδο. Γίνεται, ωστόσο, εντονότερος στη Νεοανακτορική περίοδο, με συχνότερη χρήση υλικών όπως ο γυψόλιθος ή το αλάβαστρο για την επιστρώση δαπέδων ή τοίχων, με την αυξανόμενη χρήση ορθοστατών στις προσόψεις, την εναλλαγή κίωνων και πεσσών και, φυσικά, με τον πλούτο των τοιχογραφιών.

Η ανέγερση ενός σημαντικού αριθμού «**μικρών ανακτόρων**», **επαύλεων**, μεγάρων ή αγροικιών, που χτίζονταν για τη διαμονή των μελών της άρχουσας τάξης, αξιωματούχων ή τοπαρχών, χαρακτηρίζει την Κρήτη στην αρχή της ΥΜ περιόδου. Η **απομίμηση**, σε αρκετά μεγάλο βαθμό, ορισμένων χαρακτηριστικών των ανακτόρων είναι εμφανέστατη σε όλα τα παραπάνω οικοδομήματα.

Το **Μικρό ανάκτορο**, κτισμένο σε απόσταση 250 μ. περίπου από το ανάκτορο της Κνωσού, είχε έκταση 800 τ.μ. Είναι ένα **πολυτελές οικοδόμημα** που περιλαμβάνει πολύθυρο, περιστυλι αυλή, αίθουσες με πεσσούς και δεξαμενή καθαρμών.

Πολλά **πλούσια σπίτια** της πόλης **μιμούνται τις πτέρυγες** διαμονής και τελετουργιών του ανακτόρου. Το ίδιο παρατηρείται και στα Μάλια αλλά και στην Τύλισο, στο Νίρου Χάνι, στα Γουρνιά και στην Αγία Τριάδα.

Οι τοιχογραφίες

Η περίοδος των μεγάλων διακοσμητικών προγραμμάτων, τόσο στην Κρήτη όσο και στη Θήρα, είναι η **ΥΜΙΑ φάση** (1600-1450 π.Χ.). Από τα ανάκτορα των Μαλίων, της Φαιστού και της Ζάκρου δε σώζονται παρά ελάχιστα τμήματα ζωγραφικού διάκοσμου. Περισσότερο γνωστό είναι το πλούσιο πρόγραμμα των κνωσιακών τοιχογραφιών. Οι Γαλάζιες κυρίες, ο Κροκοσυλλέκτης χρονολογούνται στην ΥΜΙ φάση. Την εποχή αυτή, **στην Κνωσό** επικρατούσε μια «σχολή» ζωγράφων με ένα **συγκεκριμένο θεματολόγιο** (παραστάσεις τελετουργιών, «θρησκευτικά τοπία», εικόνες ι-δεώδους άνοιξης) που δεν άργησε να διαδοθεί κι αλλού. Η τέχνη της τοιχογραφίας συνδέεται στενά με την εξάπλω-ση της μνημειακής αρχιτεκτονικής. Ο μεγαλύτερος αριθμός μαρτυριών προέρχεται από **επαύλεις και πλούσιες οικίες** της ΥΜΙ φάσης, πέρα από τα μοναδικά δείγματα της **Θήρας**: Οικία των τοιχογραφιών, Νότια Οικία, Καραβάν σεράι. Ομάδες τεχνιτών από την Κνωσό εργάστηκαν πιθανότατα και σε γειτονικούς οικισμούς, στον Κατσαμπά, την Τύλισο.

Ένα μεγάλο μέρος της ανακτορικής παραγωγής είναι πολύ πιθανό να ανταποκρίνεται στις **ανάγκες μιας θρη-σκευίας** που φαίνεται να εμμένει στις **τελετουργικές εκδηλώσεις**. Ο ζωγραφικός διάκοσμος των ανακτόρων και των επαύλεων φαίνεται να πραγματοποιείται στα πλαίσια εικονογραφικών προγραμμάτων. Η πομπική τοιχογραφία της Κνωσού, άλλες μικρογραφικές τοιχογραφίες, οι ανάγλυφες του ανατολικού προθαλάμου της Κνωσού (βλέπε σελ. 84 του βιβλίου μαθητή: ο πρίγκιπας) θα πρέπει να παρουσίαζαν, όπως ακριβώς και οι τοιχογραφίες της Θήρας (Νηοπο-μπή, Πυγμάχοι, Ψαράδες), **τελετές**, των οποίων ο χώρος (αυλές ανακτόρων, ιερά;) αλλά και το ακριβές περιεχόμενο δεν μπορούν να προσδιοριστούν με βεβαιότητα.

Ήταν **γιορτές** για τη θάλασσα, για τη βλάστηση;

Άλλες τοιχογραφίες συνδέονται λιγότερο άμεσα με τη λατρεία, ίσως όμως να εί-ναι εξευμενιστικές παραστάσεις θεοφανείων. Είναι οι πολλές **φυσιοκρατικές σκηνές**, στις οποίες πίθηκοι, πουλιά και ανθρώπινα όντα εναρμονίζονται σε τοπία με άνθη, βράχια και πηγές, ιδανικά για την εμφάνιση της θεάς.

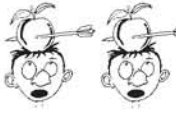
Φαίνεται, λοιπόν, ότι **οι μινωικές τοιχογραφίες συνδέονται συχνά με τη θρη-σκευία**, με αποτέλεσμα όλοι οι χώροι που διακοσμούνται με τοιχογραφίες να θεω-ρούνται ότι έχουν κάποια σχέση με τη λατρεία, δηλαδή είναι είτε σημεία εκκίνησης των πομπών είτε οκευθής λατρευτικού υλικού ή ιερά, χώροι τέλεσης των τελε-τουργιών.

Ο «ρυτοφόρος» από το Διάδρο-μο της πομπής στην είσοδο της δυτικής πτέρυγας του ανακτό-ρου της Κνωσού.

Η **τεχνική** των τοιχογραφιών είναι αυτή της νωπογραφίας (βλ. βοήθημα σελ. 155). Οι τεχνίτες χρησιμοποιούσαν όλα τα **βασικά και παραπληρωματικά χρώματα**, τα οποία κατα-σκεύαζαν από φυτά, ορυκτά και από το κο-χύλι της πορφύρας. Θα πρέπει να δούλευαν **με προσχέδιο** γιατί συχνά στις τοιχογραφίες συναντούμε εγχάρακτες λεπτές γραμμές που βοηθούσαν στο σχεδιασμό γεωμετρικών και άλλων κοσμημάτων.

Η ζωή στην Κρήτη

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τις **κοινωνικές τάξεις** στην Κρήτη και ιδιαίτερα αυτήν των πλουσίων σε σχέση με τις βίλλες που έχουν ανασκαφεί
- * για τη **ζωή** στην Κρήτη, τις ατελείστες πόλεις, την Pax Minoica
- * για τη **μεγάλη δύναμη της Κρήτης** και το πώς αυτή πέρασε στο μύθο του Μινώταυρου και του Θηούσα.

Ο Evans ονόμασε «**Μωσαϊκό της πόλης**» μικρά χρωματισμένα **πλακίδια φαγεντιανής** από το ανάκτορο της Κνωσού, την αρχαιότερη, ως τώρα, απεικόνιση πόλης. Τα σπίτια είναι διώροφα ή τριώροφα κατά κανόνα, ορισμένα πυργόσχημα (tower house), με εξωτερικό διάκοσμο, πολλά παράθυρα και επίπεδη στέγη η οποία ενίοτε κορυφώνεται σε δώμα.

Δε βρέθηκαν όμως μόνο τους. Από την ίδια σύνθεση προέρχονται και άλλα κομμάτια πλακιδίων με **στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος χώρου**, την πανίδα και τη χλωρίδα του, και ακόμη με ανδρικές μορφές που πιθανόν κρατούν τόξο, ακόντιο ή ράβδο στο χέρι. Οι κυματιστές γραμμές υποδηλώνουν μάλλον θάλασσα, στοιχείο που θα έδενε με την απεικόνιση πιθανών «ναυαγών» σε άλλα κομμάτια.

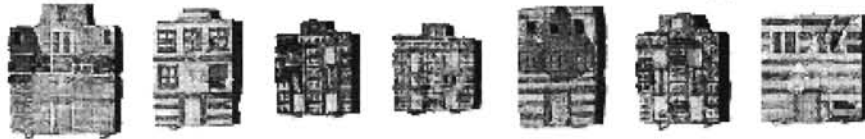
Με άλλα λόγια, παρά την αποσπασματικότητα των πλακιδίων, όλα συνηγορούν για μια **παράσταση γεμάτη αφηγηματικότητα**.

Δεχόμενοι ως πιθανότερη την εκδοχή να ήταν τα πλακίδια ένθετα σε κάποιο ξύλινο αντικείμενο –ίσως κασέλα– η εξέλιξη της αφήγησης θα γινόταν με τη **μορφή μιας μικρογραφικής ζωγραφικής ή ενός πίνακα «panel»**.

Η ενδεχόμενη **χρήση μήτρας** στην κατασκευή τους που θα επέτρεπε μια γρήγορη κατασκευή και την επανάληψη τύπων, οδηγεί στη σκέψη ότι τα εικονιζόμενα σπίτια ίσως να ήταν αρχικά πολύ περισσότερα – ίσως και μοιρασμένα σε παραπάνω από μια πόλεις. Αυτό ισχύει και για τα επεισόδια ανθρώπινης δράσης που διάνθιζαν τη σύνθεση.

Η ζωή στην Κρήτη

Ψω από το ανάκτορο της Κνωσού ήταν χτισμένη η **πόλη**. Πολλοί άνθρωποι, εκτός από το Μίνωα, ήταν πλούσιοι και τα **σπίτια** τους ήταν πολύ **όμορφα**. Είχαν δύο ή τρεις ορόφους και πλούσιες τοιχογραφίες. Είχαν κι αυτά μπάνια, σύστημα σωλήνων και παράθυρα στο πάνω μέρος.

Στην Κρήτη είχαν **δρόμους στρωμένους** που πήγαιναν στα λιμάνια, στα χωριά, στις πόλεις και στα παλάτια. **Τέλη** δεν είχαν χτίσει ποτέ. Ούτε γύρω από τις πόλεις και τα ανάκτορα.

Ζούσαν μια **ειρηνική, χαρούμενη ζωή** και δε φοβούνταν κανέναν εχθρό γιατί είχαν **μεγάλη δύναμη καραβιών** στη θάλασσα.

Η Κρήτη ήταν μια **μεγάλη δύναμη** που είχε καλές σχέσεις με όλους τους δυνατούς λαούς της Αιγύπτου και της Ανατολής.

δρόμοι
όχι τέλη
ειρήνη
δύναμη

Θηούσα και Μινώταυρος
κάθε χρόνο η βέβαιη
έπαινος τα στέλνει οπτά
κορίτσια και οπτά
αγόρια στο Μίνωα.
Ανέ δε γύριζε ποτέ
πίσω τα έβαζε στο
Λαβύρινθο και τα
έβλεπε ο Μινώταυρος.
Κάποια χρονιά ο
πρίγκιπας της Αθήνας
ο Θηούσας ζήτησε να
πιάσει ο ίδιος στην Κρήνη.
Κατάφερε να σκοτώσει
τον Μινώταυρο και με
τη βοήθεια της
Αριάδνης κέρδισε τον
Μίνωα, βγήκε από το
Λαβύρινθο. Πήρε την
Αριάδνη μαζί του και
έφυγε για την Αθήνα.
Μένος των Αθηνών

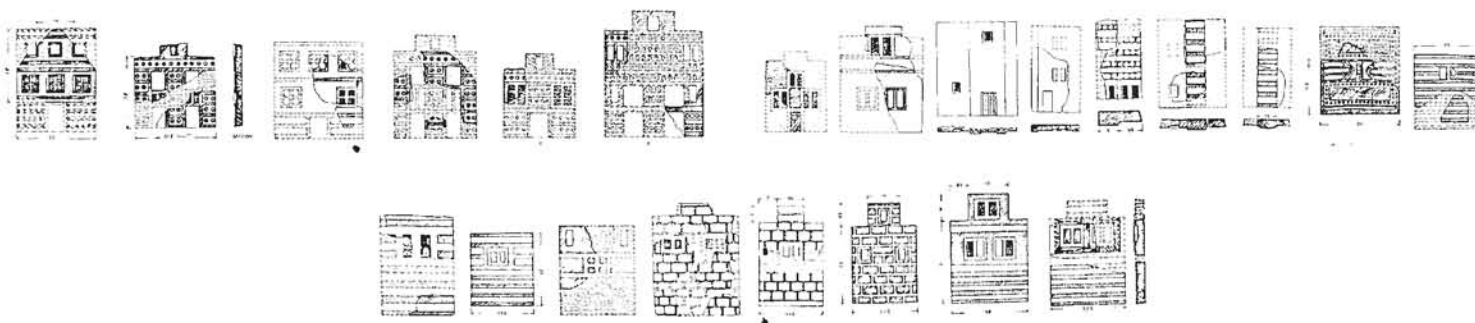
Μένος των Αθηνών

Μια από τις πόλεις που εικονίζονται στην «**Τοιχογραφία της νποπομπής**» από το Ακρωτήρι της Θήρας. Σχεδιαστική απόδοση.

«**Μωσαϊκό της πόλης**» (MM III A-1700 π.Χ. περίπου).

Για πρώτη φορά, στην αυγή της Νεοανακτορικής εποχής (17ος αι. π.Χ.), μέσα από τη νεωτεριστική επινοτικότητα ντόπιου καλλιτέχνη, ένας αφηγηματικός θεματικός κύκλος ανοίγει με την **πόλη** ως σταθερό πεδίο αναφοράς. Ο κύκλος αυτός γρήγορα διαδίδεται σε ποικίλες μορφές τέχνης, στις Κυκλάδες και τη μυκηναϊκή Ελλάδα, για να φτάσει στη μέγιστη αφηγηματικότητά του κατά την Υστερόχαλκη I περίοδο (16ος - πρώτο μισό του 15ου αι. π.Χ.) με την Τοιχογραφία της νποπομπής από τη Θήρα.

Καράβι του 1500 π.Χ.: λεπτομέρεια από την ίδια τοιχογραφία (Θήρα).

Σε μια τέτοια σύνθεση, λοιπόν, **η πόλη** διεκδικούσε γενναίο μέρος στον αφηγηματικό λόγο ως βασικό σκηνογραφικό ουσιαστικό. **Η εικόνα της πόλης** δρούσε ρυθμιστικά στο χώρο και το χρόνο.

Η διαφαινόμενη θεματική του «**Μωσαϊκού της πόλης**» δείχνει, για πρώτη φορά στο Αιγαίο, τη **διάσταση της ιστορικότητας**. Ο Μινωίτης καλλιτέχνης, αφηγούμενος, δεν επινόησε κάτι εκ του μηδενός αλλά, πιθανότατα, προσπάθησε να ακινητοποιήσει σε μια εικόνα ένα γεγονός οικείο, αναγνωρίσιμο από την ανακτορική αριστοκρατία, δηλαδή τους παραγγελιοδότες και αποδέκτες του έργου του. Έτσι, **η πόλη προβάλλει ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορικότητας**.

Ακόμη, με τα βασικά εικονιστικά στοιχεία που χρησιμοποίησε ο καλλιτέχνης, μπορούμε να μιλήσουμε για **πορτρέτο πόλης**. Τα ίδια αυτά στοιχεία θα χαρακτηρίσουν όλες σχεδόν τις αιγαιακές παραστάσεις πόλεων, με αποκορύφωμα τη μικρογραφική παράσταση στο Ακρωτήρι (βλ. σελ. 253, 271 και 272 του βιβλίου για το δάσκαλο). Αν στραφούμε για συγκριτικό υλικό στην τέχνη των μεγάλων αυλικών πολιτισμών της Αιγύπτου και της Ανατολής με τη μακραίωνη αφηγηματική παράδοση, δε θα συναντήσουμε παραστάσεις πόλεων προγενέστερες του Μωσαϊκού με το δικό του αφηγηματικό εύρος και, κυρίως, έναν τόσο μεγάλο **αριθμό ιδιωτικών σπιτιών, εμφαντικά διαφοροποιημένων**. Υπάρχουν, βέβαια, παραστάσεις πόλεων σε συνδυασμό με την εξιστόρηση στρατιωτικών επιχειρήσεων αλλά εικονίζονται μόνο τα τείχη τους και κάποια τετραγωνικά σχήματα. Μέσα από αυτήν τη σύγκριση προκύπτει το συμπέρασμα ότι **η εικαστική σύλληψη του πορτρέτου πόλης είναι μινωική**, χωρίς εξωτερικές επιρροές. Στον τρόπο μάλιστα που η ματιά του καλλιτέχνη πέφτει στο φυσικό κόσμο, και ειδικότερα στη **λεπτομερή καταγραφή ιδιωτικών σπιτιών**, τείνουμε ν' αναγνωρίσουμε **στοιχεία της αιγαιακής νοοτροπίας**, εξωστρεφούς και ευέλικτης, σφυρηλατημένης στο μέτρο του ανθρώπου, πάνω στον οποίο δε βάριε η σκιά του δεσποτισμού, όπως συνέβη στους άλλους σύγχρονους αυλικούς πολιτισμούς. Ενδεικτικός της ίδιας αυτής **νοοτροπίας** είναι, επίσης, **ο στενός πολεοδομικός συμψημμός πόλης και ανακτόρου**, η σχετική μνημειακότητα στην επίσημη αρχιτεκτονική και γενικότερα στην τέχνη καθώς και μια σαφής διακριτική εικονογραφία του ανώτατου άρχοντα.

Η αιγαιακή τέχνη έδωσε έμφαση στο πορτρέτο πόλης κι όχι στην ανάδειξη και προβολή της εικόνας του ανακτόρου ως κέντρου εξουσίας. Οι σχετικές παραστάσεις, μερικές μόνο δεκαετίες μετά το Μωσαϊκό πόλης, περιορίζονται ουσιαστικά σε λίγες μικρογραφικές τοιχογραφίες της Κνωσού. Αυτές εικονίζουν κάποια τμήματα των εξωτερικών όψεων του ανακτορικού συγκροτήματος ως σκηνικό σε θρησκευτικές γιορτές με μεγάλη κοσμοσυρροή.

Η θαλασσοκρατία του Μίνωα

Στρατιωτική κυριαρχία, πολιτική κηδεμονία, οικονομικός έλεγχος ή πολιτισμική επιβολή;

Μύθος ή πραγματικότητα; Η θαλασσοκρατία του Μίνωα αναφέρεται στα κείμενα του Ηρόδοτου και του Θουκυδίδη και, φυσικά, οι νεότερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις φαίνεται να επιβεβαιώνουν την ύπαρξή της. Ο Evans υποστήριξε ότι ο όρος αυτός δήλωνε μια πραγματική ναυτική αυτοκρατορία, ένα αποικιακό σύστημα.

Σήμερα επικρατεί μια **πιο απλή άποψη** και οι αρχαιολόγοι προσπαθούν, στηριζόμενοι και στα νέα δεδομένα από τις ανασκαφές της Κέας, της Μήλου και της Θήρας, να προσδιορίσουν τη φύση της μινωικής επιρροής στα διάφορα σημεία του χώρου του Αιγαίου γύρω στο 1600 π.Χ. (ΥΜ Ι φάση) (βλέπε σελ. 253 του βιβλίου δασκάλου).

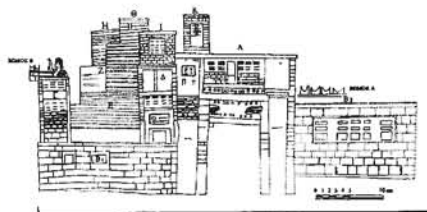
Ποια ήταν η φύση των πραγματικών αποικιών στο Αιγαίο; Μια ομάδα Μινωιτών μεταναστών ιδρύουν μια **καθαυτό αποικία** σε ένα ακατοίκητο τόπο: Κύθηρα, Ρόδο, Κω. Η ομάδα εγκαθίσταται εν μέσω του γηγενούς πληθυσμού: **εμπορείο**. Ακόμη διακρίνουμε το **προτεκτοράτο** που χαρακτηρίζεται από κάποια πολιτική κυριαρχία.

Η παρουσία μινωικών ευρημάτων σε έναν οικισμό δεν δηλώνει απαραίτητα άμεση μινωική παρουσία ή επίδραση.

Συμπερασματικά, ο λεγόμενος **μινωικός αποικισμός των Κυκλάδων** συνίσταται πιθανότατα σε έναν **έλεγχο** που άφηνε στα νησιά **κάποια πολιτική αυτονομία**, αλλά επέτρεπε στην Κρήτη, μέσω των αντιπροσώπων της, να διατηρεί ή να επαυξάνει τα εμπορικά της συμφέροντα.

Πολλοί είναι οι **λόγοι** στους οποίους έχει αποδοθεί η **πολύμορφη μινωική εξάπλωση** στο Αιγαίο: η ανάγκη στρατιωτικής άμυνας και η δημιουργία μιας ζώνης προστασίας γύρω από την Κρήτη, η δημογραφική άνοδος και η πιθανή αναζήτηση νέων καλλιεργήσιμων εδαφών, οι εμπορικές ανάγκες, οι μεταβολές των πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών.

Η **ανάγκη εισαγωγής μετάλλου** και απαραίτητων πρώτων υλών αναφέρεται συχνά ως αιτία. Ο έλεγχος των ανταλλαγών και πιθανόν η προσπάθεια να επωφεληθεί η Κρήτη από το **διαμετακομιστικό εμπόριο** συνέβαλαν ώστε να λειτουργήσουν οι **Μινωίτες ως μεσάζοντες** στις συναλλαγές με την Ανατολή, τη Συρία και την Αίγυπτο.

Οι νεοανακτορικές πόλεις

Με την ανοικοδόμηση των παλαιοανακτορικών οικισμών που είχαν καταστραφεί γύρω στα 1700, αρχίζει ένα νέο στάδιο της οικιστικής ανάπτυξης στην Κρήτη. Οι πόλεις της ΥΜΙ φάσης είναι **εκτεταμένες πόλεις με δίκτυο πλακόστρωτων δρόμων** που αναπτύσσονται κατά μήκος κεντρικών αρτηριών. Είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε την πυκνότητα της κατοίκησης και η περιορισμένη, ως τώρα, έκταση των ανασκαφών δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε την ακριβή οργάνωση των πόλεων αυτών. **Ανάκτορα ή μεγάλες επαύλεις** βρίσκονται συχνά στο κεντρικό τμήμα του οικισμού, γύρω από το οποίο απλώνονται οι

διάφορες συνοικίες· μοναδικοί ελεύθεροι χώροι είναι **οι πλατείες και οι αυλές**. Στη Ζάκρο και σε άλλες παράλιες πόλεις η διάταξη είναι διαφορετική: Το ανάκτορο βρίσκεται χαμηλότερα, κοντά στη θάλασσα.

Η σύγκλιση των βασικών οδικών αρτηριών προς το **ανάκτορο** –κομβικό σημείο αναφοράς– καταδειχνει το ρόλο του ως **ρυθμιστικού παράγοντα** στη βαθμιαία εξάπλωση της πόλης.

Συσπειρωμένα γύρω από τα ανάκτορα, τα επίλεκτα σπίτια της κοινωνικής ελίτ, και κατ' επέκταση ολόκληρη η πόλη, **καταργούν από χωροταξική, άρα και συμβολική, άποψη τις αυστηρές οριοθετήσεις ανάμεσα στην έδρα εξουσίας και στον περιβάλλοντα αυτήν πολεοδομικό ιστό**, σφιχτοδεμένα όλα πλέον σε ένα οργανικό σύνολο. Το ίδιο συμβαίνει και με μικρότερους αστικούς οικισμούς όπως τα **Τουρνιά**, τη μόνη ως τώρα ολοκληρωτικά σχεδόν ανασκαμμένη νεοανακτορική πόλη.

Κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Κατά την **Παλαιοανακτορική περίοδο**, η Κρήτη ήταν πιθανότατα χωρισμένη σε πολλές **επαρχίες**, με την καθιερωμένη εξαρτημένη από ένα ανάκτορο. Διάφορες αρχαιολογικές ενδείξεις, εφόσον δεν υπάρχουν αποκρυπτογραφημένα κείμενα, υποδηλώνουν την ύπαρξη αρκετά εκτεταμένων ανακτορικών εδαφών. Η έννοια της **ανακτορικής επικράτειας** ήταν μια πραγματικότητα νέα, διαφορετική από την προανακτορική περίοδο. Ωστόσο, η εσωτερική οργάνωση των διαφόρων περιοχών καθώς και **οι σχέσεις ανάμεσα στα ανακτορικά κέντρα**, στις δευτερεύουσες πόλεις και στους απομακρυσμένους αγροτικούς οικισμούς **δεν μπορούν να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη σαφήνεια**. Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν μόνο την ανάπτυξη μιας **διοίκησης** που θέτει σε λειτουργία **συστήματα οικονομικού ελέγχου**, όπως **αρχεία** με πινακίδες και σφραγίσματα αποθηκών.

Ανεξχνιάστη παραμένει **η ταυτότητα των ηγεμόνων των ανακτόρων**, όπως και στις μεταγενέστερες εποχές. Από ορισμένους μελετητές έχει αμφισβητηθεί το γεγονός ότι είχαν αρχικά συγκεντρώσει στα χέρια τους το σύνολο της πολιτικής εξουσίας. Μελετώντας το χώρο της «**Αγοράς**» στα Μάλια, διατύπωσαν την υποθεση ότι οι αντιπρόσωποι του Δήμου συσκέπονταν σε βουλευτήρια έξω από το χώρο των ανακτόρων και ότι υπήρχε στην Κρήτη **ένα είδος «πρώιμης δημοκρατίας»**¹. Σύμφωνα πάντα με την ίδια θεωρία, αυτή η ισορροπία πολιτικών εξουσιών θα διακοπεί προς όφελος των ανακτόρων, στα τέλη της Παλαιοανακτορικής περιόδου. Το πιο πιθανό είναι ότι στα κτιριακά αυτά συγκροτήματα είχαν την έδρα τους επίσημα πρόσωπα, όπως ανώτεροι λειτουργοί ή μέλη της κυβερνητικής ομάδας, στα οποία είχαν ανατεθεί διοικητικές ή άλλες υπηρεσίες, στα πλαίσια πάντοτε του ανακτορικού συστήματος.

Η **κοινωνία** που αναδεικνύεται είναι **ιεραρχημένη και πολυσύνθετη**. Υπάρχει μια **επίλεκτη κοινωνική τάξη** στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας, αυτή της βασιλικής οικογένειας και των υψηλά ιστάμενων αξιωματούχων. Επίσης, αυτή την περίοδο (Παλαιοανακτορική) είναι αναμφισβήτητη και η εμφάνιση μιας **τάξης ειδικευμένων τεχνιτών**, εξαρτημένης από την κεντρική εξουσία². Σε γενικές γραμμές, πάντως, οι κοινωνικές διακρίσεις δεν είναι πολύ έντονες.

Όμως, μετά τις καταστροφές του τέλους της ΜΜΠ (1700 π.Χ.), παρατηρείται μια διάσπαση ανάμεσα στην ανακτορική καλλιτεχνική παραγωγή και τα φτωχά κοινά προϊόντα, γεγονός που μπορεί να υποδηλώνει μια **αυξανόμενη κοινωνική** διαφοροποίηση μεταξύ της άρχουσας τάξης και του υπόλοιπου πληθυσμού. Η εξουσία των ανακτόρων φαίνεται ότι έχει ενισχυθεί.

¹Παρόμοια υπόθεση έχει διατυπωθεί και για την Πολιόχνη (βλ. σελ. 189 του βιβλίου δασκάλου).

²Τώρα δημιουργείται το Μωσαϊκό της πόλης.

Η εμφανέστερη καινοτομία στη διοικητική οργάνωση κατά την **Υστερομινωική Ι φάση** (1600-1450 π.Χ.) είναι η ύπαρξη του λεγόμενου **συστήματος των «επαύλεων» ή «επίλεκτων κατοικιών»**. Το σύστημα αυτό εισάγεται ίσως λίγο νωρίτερα αλλά τώρα φθάνει στην ακμή του με την ανέγερση των «επαύλεων», οι οποίες μισούνται στοιχεία της ανακτορικής αρχιτεκτονικής. Συγχρόνως, ένα νέο διοικητικό σύστημα εγκαθιδρύεται και μια **νέα κοινωνική ιεραρχία** εμφανίζεται.

Τα κτίρια που εντάσσονται στην κατηγορία των «**επίλεκτων κατοικιών**» βρίσκονται σε διάφορους χώρους, άλλοτε κοντά στα ανάκτορα, άλλοτε αποτελούν τα κύρια κτίρια δευτερευόντων πόλεων ή αγροτικών περιοχών κι άλλοτε είναι μεμονωμένα στην είσοδο μιας εύφορης κοιλάδας την οποία και ελέγχουν. Σε όλες τις περιπτώσεις, όμως, φαίνεται ότι ανήκουν σε εξέχοντα πρόσωπα μιας **ανώτερης και ομοιογενούς κοινωνικής τάξης**. Ο σημαντικός ρόλος τους στο αποκεντρωτικό διοικητικό μινωικό σύστημα έχει επιβεβαιωθεί από το γεγονός ότι τα περισσότερα σφραγίσματα και **αρχαιακά τεκμήρια** σε γραμμική γραφή Α προέρχονται ακριβώς από τα κτίρια αυτά (Αρχάνες, Αγία Τριάδα, Τύλιος, Οικία Α της Ζάκρου). Στην περίπτωση της επαύλης της Αγίας Τριάδας, έγινε δυνατό να καταμετρηθούν οι τεχνίτες και οι εργάτες που πρέπει να εργάστηκαν υπό τον έλεγχό της: γραφείς, σιδηρουργοί, κεραμοποιοί, ξυλουργοί, υφάντρες, μάγειροι, αγρότες. Οι αγροτικές επαύλεις φαίνεται ότι συνδέονται στενά με τη **γεωργική εκμετάλλευση**. Ακόμη, είναι πιθανόν από τα οικήματα αυτά να ελέγχονταν επίσης βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες.

Παρά την εξάρτηση που δείχνουν να έχουν τα κτίρια αυτού του τύπου από τα ανάκτορα, δεν έχει διευκρινιστεί αν στην ΥΜΙ φάση όπως και στην Παλαιοανακτορική περίοδο, η Κρήτη αποτελείται από ανεξάρτητες επικράτειες ελεγχόμενες καθεμιά από ένα ανάκτορο ή αν υπάρχει μια πολιτική ενότητα που ελέγχεται από το ανάκτορο της Κνωσού. Ορισμένα αρχαιολογικά δεδομένα επιτρέπουν να υποστηρίξουμε τον **πιθανό κυρίαρχο ρόλο της κνωσιακής εξουσίας**, χωρίς όμως να μπορούμε να καθορίσουμε ακριβώς το μέγεθός του. Η διαφαινόμενη παρακμή των ανακτόρων των Μαλίων και της Φαιστού θέτει το πρόβλημα των πολιτικών σχέσεών τους με το ανάκτορο της Κνωσού.

Όσο για το **ανάκτορο της Ζάκρου**, χαρακτηριστικές είναι τόσο οι περιορισμένες διαστάσεις του όσο και η ιδιαίτερη θέση του στην έξοδο μιας άγονης παραλιακής κοιλάδας: Πρόκειται μάλλον για ένα **λιμάνι** παρά για την έδρα μιας περιφέρειας.

Μπορούμε άραγε να υποθέσουμε ότι τα δευτερεύοντα ανάκτορα δεν αποτελούσαν παρά διαφορετικές κατοικίες του άνακτα της Κρήτης, όπως ακριβώς ο Αιγύπτιος φαραώ διέθετε πολλά ανάκτορα σε διάφορες πόλεις; Είναι πιθανόν η Κνωσός να μην ήταν σε θέση να ελέγχει, τουλάχιστον άμεσα, το σύνολο της Κρήτης και οι «επαύλεις» να διέθεταν κάποια **ανεξαρτησία**.

Οι κάτοχοι των «επίλεκτων κατοικιών», όποιες κι αν ήταν οι αρμοδιότητές τους, φαίνεται ότι ανήκαν στην ίδια κοινωνική τάξη, για την οποία χρησιμοποιήθηκε ο όρος **κρητική «αριστοκρατία»**. Την αποτελούσαν επίσημα πρόσωπα, αξιωματούχοι, τοπάρχες και διατηρούσε ίσως **ένα μέρος** της διοικητικής, οικονομικής και θρησκευτικής εξουσίας.

Τεχνίτες

Μεταξύ των «επαύλεων» και των κοινών κατοικιών, μια άλλη κατηγορία σπιτιών δηλώνει την **ύπαρξη μιας ενδιάμεσης τάξης**, η οποία τείνει να πλησιάζει την «αριστοκρατία». Αρχιτεκτονικές διαφορές και διαφοροποιήσεις του υλικού των σκευών υποδηλώνουν την εμφάνιση μιας **νέας κοινωνικής διαστρωμάτωσης** στη Νεοανακτορική περίοδο. Ήδη, έχει γίνει σαφές ότι η οικιστική οργάνωση, με την έλλειψη διαχωρισμού μεταξύ του ανακτόρου και των συνοικιών της πόλης, υποδηλώνει την **απουσία κοινωνικών εντάσεων**. Υπάρχει, ωστόσο, μια **βαθιά αλλαγή στην κοινωνία**.

Η απουσία άμεσων μαρτυριών για τη δομή της οικονομίας δεν μας επιτρέπει να διακρίνουμε την κοινωνική θέση των διάφορων ομάδων επαγγελματιών. **Ειδικευμένοι τεχνίτες** εργάζονται συγκεντρωμένοι κοντά στο ανάκτορο, στον ίδιο το χώρο του σπιτιού τους. Το εργασιακό καθεστώς τους παραμένει αδιευκρίνιστο, ενώ αγνοούμε σχεδόν τα πάντα για τη μη ανακτορική εξειδικευμένη βιοτεχνία.

«Βασιλιάς-ιερέας»

Τον όρο αυτό χρησιμοποίησε αρχικά ο **Evans** για τον **ηγεμόνα της Κνωσού**, θέλοντας να εκφράσει τη σημασία των θρησκευτικών και τελετουργικών καθηκόντων που έμοιαζαν να συνδέονται με το πρόσωπο του βασιλιά, αντιπροσώπου της θεάς-Μπτέρας πάνω στη γη. Το **πρόσωπο του βασιλιά της Κρήτης παραμένει άγνωστο**. Θα μπορούσαμε να το αναγνωρίσουμε στη μορφή από το «κύπελλο του αρχηγού» στην Αγία Τριάδα, είτε σ' εκείνην πάνω στο σφράγισμα του «Ηγεμόνα της πόλης» στα Χανιά [βλ. βοήθημα σελ. 151]. Σύμφωνα με μια υπόθεση, η εξουσία ήταν στα χέρια ενός **συμβουλίου ιερέων ή ιερειών**, ανάμεσα στους οποίους ο βασιλιάς θα ήταν πρώτος μεταξύ ίσων. Η μινωική εξουσία ήταν άραγε θεοκρατική με την καθαυτό έννοια του όρου; Ο βασιλιάς ήταν συγχρόνως και αρχιερέας μιας θρησκείας, στην οποία οι ιερείς έπαιζαν κυρίαρχο ρόλο; Η βασίλισσα ήταν και αρχιέρεια; Ταυτίζονταν τα βασιλικά αγαθά με τα αγαθά της θεότητας; Το μόνο που με βεβαιότητα διαπιστώνουμε είναι ότι στην ΥΜΙ φάση η **ενίσχυση της βασιλικής εξουσίας** φαίνεται να συνοδεύεται, σε όλα τα επίπεδα, από την **ενίσχυση της λατρείας**.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την **εμφάνιση**, την ενδυμασία και το στολισμό **ανδρών και γυναικών**
- * λεπτομέρειες για τη **θρησκεία** και τις λατρευτικές παραδόσεις
- * για την **κυριαρχία της θεάς-Μητέρας-Φύσης** καθώς και την ύπαρξη των **ιερείων**.

Οι Μινωίτες φαίνεται ότι ντύνονταν με **λιγοστά ρούχα**, ενώ οι γυναίκες απεικονίζονται συχνά **γυμνόστηθες** και οι άντρες χωρίς γένια. Το **ανδρικό περίζωμα** κρατά την απλότητά του με βασικό σκοπό να ευκολύνει την ευκινησία, υπογραμμίζοντας τη χάρη των δυναμικών μορφών με το υπερβολικό **σφίξιμο της μέσης** με μεταλλική κυρίως ζώνη.

Οι γυναίκες χρησιμοποιούσαν εξοπλισμένα στην εντέλεια **καλλωπιστήρια** για την περιποίηση τους. Μεταχειρίζονταν με εξαιρετική δεξιότητα ψιμίθια κάθε λογής για να τονίζουν το κόκκινο των χειλιών και το λευκό του προσώπου, σκοτεινό χρώμα για να μεγαλώνουν τα μάτια, τριχολαβίδες για τη λέπτυνση των φρυδιών. Οι γυαλιστεροί μπρούντζινοι καθρέπτες με τις περίτεχνες λαβές και οι κοσμηματοθήκες συμπλήρωναν τον εξοπλισμό των καλλωπιστηρίων. Έτσι, δεν είναι περίεργο ότι οι εργάτες των ανασκαφών στην Κνωσό, αντικρύζοντας την κομψή ιέρεια μιας τοιχογραφίας, την αποκάλεσαν «**Παριζιάνα**». Πολυποίκιλες και περίτεχνες ήταν και οι **κορμώσεις** των γυναικών. Κατάπληξη προξενούν τα **φορέματα** με το κομψό ανοικτό περικόρμιο, που αφήνε ελεύθερα ή σκεπασμένα μόνο με διάφανο τούλι τα στήθη, με τις περίτεχνες ζώνες, τους απανωτούς φραγπαλάδες, τη φούστα-περιοκελίδα με τη μεσαία ραφή. Μεγάλη ποικιλία υπήρχε στα **καλύμματα της κεφαλής**: μπερέδες με αγκράφες, τιάρες, ταινίες, διαδήματα. Οι κορμώσεις ήταν ψηλές, περίτεχνες, συνδυαζόμενες με τα καλύμματα και άλλα στολίσια (όπως δικτυωτά πλέγματα), ενώ ιδιαίτερη σημασία δινόταν στις μικρές μπούκλες που στεφάνωναν το μέτωπο ή κρέμονταν στο πλάι του προσώπου.

Η ερώτηση σκοπό έχει να οδηγήσει σε **συζήτηση** ώστε να δοθεί έμφαση και στην ήρεμη ειρηνική ζωή αλλά πιθανόν και στους συγχονούς σεισμούς που συντάραζαν την Κρήτη.

Απόσπασμα από την **τοιχογραφία της «Προσφοράς των σπονδών»**. Παριστάνει **ιέρεια** της θεότητας. Ενδεικτικός είναι ο κόμβος στα μαλλιά. Είναι η περίφημη «**Παριζιάνα**» της Κνωσού. 1500 - 1450 π.Χ.

Ανάγλυψη τοιχογραφία του «Πρίγκιπα με τα κρίνα» ή «Βασιλιά-Αρχιερέα». Φοράει το μινωικό περίζωμα και έχει στο κεφάλι περίτεχνο στέμμα από κρίνα και φτερά παγωνιού. Με το αριστερό του χέρι τραβούσε ίσως κάποιο ιερό ζώο. Ανάκτορο της Κνωσού, τέλος του 15ου αι. π.Χ.

Λύση της άσκησης

Κνωσός: εργαστήρια, λαβύρινθος, τοιχογραφίες, 5 όροφοι, αυλή στο κέντρο, μπάνια, πάνω παράθυρα, σωλήνες, σχολείο, ιερό.

άλλα πλούσια σπίτια: τοιχογραφίες, 2 όροφοι, μπάνια, πάνω παράθυρα, σωλήνες. Και στις «επαύσεις» υπήρχαν εργαστήρια αλλά δεν έχει γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο βιβλίο του μαθητή.

Στην πολύχρωμη **λίθινη σαρκοφάγο**, που βρέθηκε σε τάφο της **Αγίας Τριάδας**, έχουν απεικονισθεί χαρακτηριστικές σκηνές προσφορών, θυσίας και άλλων μινωικών λατρευτικών τελετών. Αυτή είναι η μια από τις μεγάλες πλευρές της σαρκοφάγου. Ιέρεια αδειάζει στο ιερό το αίμα της θυσίας του ταύρου, το οποίο μεταφέρει με κάδους μια άλλη ιέρεια, ενώ ένας μουσικός παίζει επτάχορδη λύρα. Τρεις άνδρες με δέρματα ζώων προσφέρουν δύο μόσχους και ένα ομοίωμα πλοίου στο νεκρό που στέκεται δεξιά. 1400 π.Χ. - ΥΜ III Α περίοδος.

Οι γυναίκες να ζούσαν στην Κνωσό: Γιατί;

Οι **Μινωίτες** ήταν λεπτοί, με στενή μέση. Δεν άφηναν γένια. Είχαν μακριά σκούρα μαλλιά και φορούσαν κορμώση.

Οι **γυναίκες** ήταν πολύ **κορμώσες** και ντύνονταν με στυλ. Φορούσαν κορμώση, βάφονταν στο πρόσωπο και έκαναν παράξενα χτενίσματα. Όλοι φορούσαν μια **στενή ζώνη** στη μέση.

Ταίριαζε:

Κνωσός *

άλλα πλούσια σπίτια *

εργαστήρια
λαβύρινθος
τοιχογραφίες
5 όροφοι
αυλή στο κέντρο
μπάνια
πάνω παράθυρα
σωλήνες
σχολείο
ιερό

Στην Κρήτη οι ναοί και τα αγάλματα δεν ήταν τεράστια. Λάτρευαν τη **Μητέρα-Φύση**. Οι πιστοί πήγαιναν σε σπηλιές στις κορυφές των βουνών ή σε ιερά δωμάτια των παλατιών. Υπήρχαν **ιέρεις** που φρόντιζαν για τις **προσφορές** και τις **θυσίες**. Οι πιστοί πρόσφεραν στη θεά μικρά εκδόλια, ζώα και διπλούς πελέκειες.

Λεπτομέρειες από τη Σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, πλευρά Α, Β.

Σαρκοφάγος της Αγίας Τριάδας

Κατά μία άλλη εκδοχή, ο κρατήρας περιέχει κρασί και νερό. Οι διπλοί πελέκεις αποτελούν το **θεϊκό στοιχείο**, ενώ τα πουλιά πάνω στους πελέκεις πιθανόν υποδηλώνουν **θεοφάνεια**, την άφιξη της θεότητας δια του ήχου της λύρας.

Η φιγούρα στα δεξιά πρέπει να είναι η **ψυχή του νεκρού** όπως φαίνεται από την ακινησία των χειρών και την όλη στάση του. Στέκεται πίσω από ένα ιερό κλαδί που συμβολίζει ίσως την ανάσταση. Οι ιερείς τού προσφέρουν ένα καράβι για να ταξιδέψει.

Αιγυπτιακές επιδράσεις – είτε από επίδραση της Αιγύπτου είτε από κοινή καταγωγή των ιδεών και παράλληλη εξέλιξη – διαφαίνονται στις παραστάσεις αυτές, συγκεκριμένα στην προσφορά του καραβιού, στα δέρματα ζώων που φορεί ο νεκρός, στους ιερείς που δείχνουν κάποια σχέση με ζωόμορφους δαίμονες και στο στήσιμο του νεκρού. Σε αιγυπτιακή επίδραση οφείλονται ίσως και οι **ζυγαριές** που βρίσκονται κάποτε σε τάφους. Οι άνθρωποι της μινωικής Κρήτης πίστευαν στην **επιβίωση της ψυχής** έξω από τον τάφο και χωριστά από το σώμα όπως και επίσης στην ανταπόδοση. Αυτό δείχνουν οι **μύθοι** του δικαστή Μίνωα και των Ηλυσιών πεδίων που έσωσε ο Όμηρος και που πιθανότατα είναι μινωικοί. Η χρήση του **γαλάζιου χρώματος** σε ορισμένους **τάφους** γύρω στο 1400 π.Χ. συμβολίζει, κατά τον Έβανς, τον ουρανό όπου πήγε η ψυχή του δικαιωμένου νεκρού.

Η θρησκεία

Από τη Νεότερη νεολιθική εποχή στην Κρήτη υπάρχουν γυναικεία ειδώλια και έτσι υποθέτουμε ότι κι εδώ λατρευόταν η **Μπτέρα-Θεά**. Οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν και για την Πρώιμη χαλκοκρατία. Στην Κρήτη απαντώνται τα αντίστοιχα ειδώλια όπως και στις Κυκλάδες.

Παλαιοανακτορική περίοδος

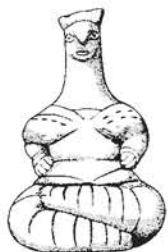
Η εμφάνιση του **ανακτορικού συστήματος** συνοδεύεται από πολύ σημαντικές **αλλαγές**, αν όχι στις δοξασίες, τουλάχιστον στις μορφές της θρησκευτικής ζωής. Από τις αρχές της ΜΜ περιόδου, οι λατρευτικές εκδηλώσεις τελούνται σε χώρους που είναι πιο σαφείς από πριν.

Εμφανίζονται τα **ιερά κορυφές** που είναι ιδιαίτερα πολυάριθμα στην ανατολική Κρήτη. Πρόκειται για υπαίθριους χώρους που διαμορφώνονται στις κορυφές λόφων ή βουνών και, αρχικά, περιβάλλονται από έναν απλό περίβολο. Σε τέτοιου είδους ιερά, όπως του **Πετσοφά** ή του όρους Γιούχτα, κοντά στην Κνωσό, βρέθηκαν πολλά ανθρωπίμορφα και ζωόμορφα **ειδώλια**, αφιερώματα σε σχήμα μελών του σώματος πιθανότατα για θεραπευτικό σκοπό (χέρια, πόδια), όπως επίσης και υπολείμματα από **τελετουργικές φωτιές**. Εκεί συγκεντρωνόταν ο πληθυσμός των γύρω πόλεων και χωριών. Η λατρεία στα ιερά κορυφές φαίνεται πως συνδεόταν με την **ανάπτυξη της ποιμενικής και αγροτικής οικονομίας**. Ακόμη, φαίνεται ότι έπαιξε ένα **σημαντικό ρόλο** στη διαμόρφωση της έννοιας της επικράτειας, την εποχή ακριβώς της γένεσης του ανακτορικού συστήματος.

Τα **σπηλαιο**, που χρησιμοποιούνταν παλαιότερα ως καταφύγια ή χώροι για την ταφή των νεκρών, μετατρέπονται ορισμένες φορές και αυτά σε τόπους λατρείας: Υπάρχουν κάποια παραδείγματα: η **σπηλιά των Καμαρών**, κοντά στη Φαιστό, όπου βρέθηκαν πολλά **αγγεία** – από τη σπηλιά αυτή πήρε το όνομά της η πολύχρωμη μινωική κεραμική – και μία σπηλιά κοντά στο Λασιόθι. Λίγα μόνο κτιστά ιερά, αστικά ή ανακτορικά, είναι γνωστά από την περίοδο αυτή. Οι διάφοροι χώροι λατρείας της Παλαιοανακτορικής περιόδου χαρακτηρίζονται συνήθως από την παρουσία ορισμένων ευρημάτων που θεωρούμε ότι έχουν θρησκευτική σημασία: πύλινες ή λίθινες τράπεζες προσφορών, φυσικά όστρακα ή απομιμήσεις αυτών, κέρατα, διπλοί πελέκεις κ.λπ. Συχνά, παρόμοια αντικείμενα βρίσκονται και στους οικισμούς, στις νεκροπόλεις ή στα ιερά κορυφές. Είναι αδύνατον όμως να εξακριβωθεί **αν λατρευόταν η ίδια θεότητα** με διαφορετικές μορφές (πιο αποδεκτή αντίληψη) ή **πολλές διαφορετικές θεότητες**. Από σφραγίδες και ειδώλια γνωρίζουμε τη «**θεά με ανασκωμένα χέρια**» αλλά δεν έχουμε πληροφορίες για τις πιθανές ιδιότητές της.

Δύο **λίθινες άγκυρες** από τα Μάλια, πιθανότατα αφιερωματικές, υποδηλώνουν την **ύπαρξη λατρείας** που συνδέεται με τη **θάλασσα** και η οποία μας είναι άγνωστη ως σήμερα από τις εικονιστικές μαρτυρίες.

Στα πλαίσια του ανακτορικού συστήματος, ίσως η **οργάνωση επίσημου ιερατείου** και θεοκρατικής διοίκησης να μπορούσε να συνδεθεί με την εμφάνιση νέου τύπου ιερών και την εξαπλωση της **λατρείας των νεκρών**. Η παρουσία λογιστικών αρχείων κοντά σε εργαστήρια που φαίνεται ότι κατασκεύαζαν ιερά αντικείμενα στα Μάλια μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η **θρησκευτική διοίκηση** είχε το δικό της χώρο και τη δική της οικονομική δραστηριότητα, όπως στους ναούς της Ανατολής.

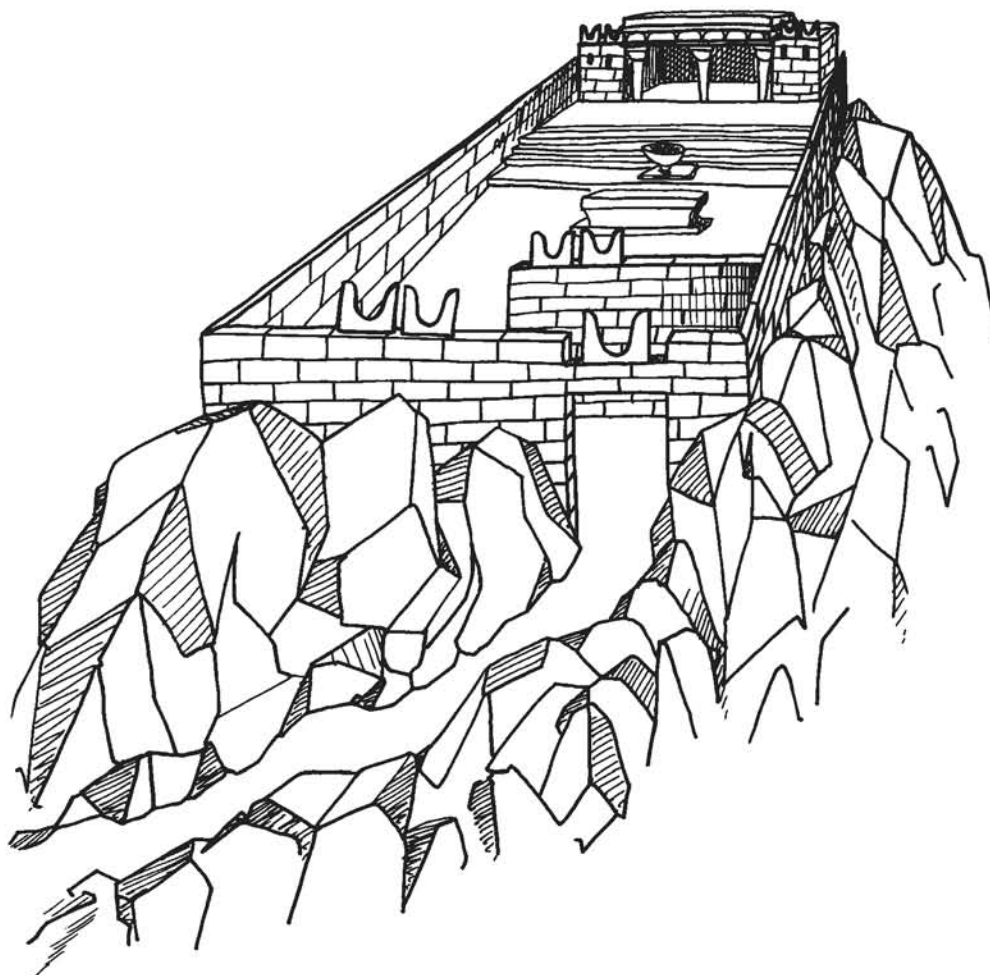

Η αρχή μιας νέας εποχής

Κατά τη ΜΜΙΙΙ φάση, παρατηρείται μία ώθησις στην **αρχιτεκτονική των ιερών κορυφής** που δηλώνει τη θεομοθέτηση αυτής της μορφής λατρείας κάτω από τον ανακτορικό έλεγχο. Ένας καθορισμένος **αρχιτεκτονικός διάκοσμος** πρέπει να συνδεόταν με τα ιερά. Συχνά παριστάνονται **με τριμερείς προσόψεις**, το κεντρικό τμήμα των οποίων είναι υπερυψωμένο με κέρατα καθιερώσεως στημένα και ορισμένες φορές με ιστία. Ιερά κορυφής παριστάνονται σε έργα τέχνης της περιόδου. Τράπεζες προσφορών με επιγραφές γραμμικής Α που βρέθηκαν σε διάφορα ιερά κορυφής υποδεικνύουν ότι αυτά ήταν **χώροι τέλεσης μιας επίσημης λατρείας**.

Κατά την ΥΜΙ φάση, τα ιερά σπήλαια μοιάζουν ν' αποκτούν μια νέα σημαντική θέση. Τα ευρήματα σε ορισμένα από αυτά παραβάλλονται με εκείνα των ιερών κορυφής (Αρκαλοχώρι, σπήλαιο Ίδης, σπήλαιο Ειλειθυίας). Κεραμική, ειδώλια ζώων και ανθρώπων καθώς και χάλκινα αντικείμενα. Επίσης, έχουν βρεθεί οστά ζώων, κυρίως ελαφιών, βοδιών και κατοικιών που πιθανότατα συνδέονται με κάποια μορφή θυσίας. Στα ιερά κορυφής, στα παχιά στρώματα στάχτης που προέρχονται από τις τελετουργικές φωτιές, δεν έχουν βρεθεί οστά ζώων. Αντιθέτως, ο αριθμός των πήλινων ειδωλίων σε μορφή ζώων είναι μεγάλος. Την περίοδο αυτή αναπτύσσονται και υπαίθρια ιερά σε κοιλάδες.

Ο πιο συχνός **τύπος ιερού** είναι αυτός με τα **πλευρικά θρανία**. Ωστόσο, και άλλοι χώροι μπορούν να συσχετιστούν με τη λατρεία. Πρόκειται για τις **δεξαμενές καθαρμών** που απαντούν και στα τέσσερα ανάκτορα, στις περισσότερες «επαύλεις» και σε ορισμένες πλούσιες κατοικίες. Η συχνή **παρουσία ρυτών** οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για χώρους τελετουργικών εκδηλώσεων. Αξίζει να σημειωθεί το πλήθος των δωματίων που συνδέονται με τη θρησκεία στους χώρους των ανακτόρων· κυρίως δε στην Κνωσό. Ο μεγάλος αριθμός και η **σπουδαιότητα** αυτών των δωματίων θα μπορούσαν να δηλώνουν την ύπαρξη ενός πολύπλοκου **τελετουργικού τυπικού**.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τα ιερά σύμβολα και τα ιερά ζώα της θρησκείας αλλά και του Μίνωα
- * για τα ταυροκαθάψια, ως μια σημαντική γιορτή ή/και αγώνα.

Ο διπλός πέλεκυς που σίγουρα ήταν είδος εργαλείου έχει βρεθεί σε χάλκινα δείγματα αλλά και σε μινιατούρες από χρυσό, ασήμι, μόλυβδο, στεατίτη, πηλό ή από χαλκό σε πολύ ευαίσθητη μορφή. Σίγουρα πρόκειται, λοιπόν, για αντικείμενα με **συμβολική, τελετουργική χρήση**. Σε εικονιστικές παραστάσεις τούς συναντούμε ανάμεσα σε κέρατα καθιερώσεως, ενώ ποτέ δεν τους κρατά αρσενική φιγούρα, ιερέας ή θεότητα. Στην Ανατολή θεωρούνται σύμβολα αρσενικών θεών, πράγμα που στη μινωική Κρήτη δείχνει να μη συμβαίνει. Η πιο αποδεκτή ερμηνεία είναι ότι είχαν **θυσιαστική λειτουργία**.

Χρυσοί διακόσμητοι διπλοί πελέκες, σύμβολα της μινωικής θρησκείας, αφιερώματα στο ιερό σπήλαιο του Αρκαλοχωρίου. Τα αντικείμενα καταπλακώθηκαν από τους βράχους της οροφής του σπηλαίου που γκρεμίσθηκε στο σεισμό του 1600 π.Χ. περίπου. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

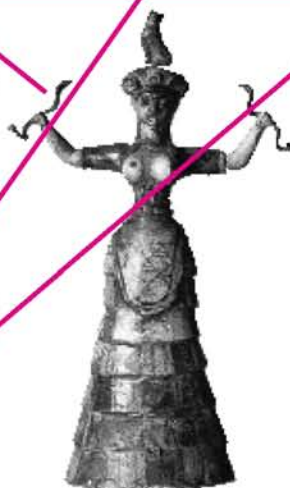
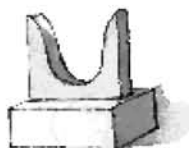
Η μικρότερη «θέα των όψεων», ειδώλιο από φαγεντιανή που βρέθηκε στις κρύπτες του κεντρικού ιερού του ανακτόρου της Κνωσού. Κρατάει στα χέρια της δύο ιερά φίδια, ενώ στο κεφάλι της κάθεται ένα αιλουροειδές - σημάδι δύναμης και μεγαλείου της θεάς. 1600 π.Χ. περίπου.

Θαυμάσιο ρυτό από στεατίτη σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Τα κέρατα ήταν επίχρυσα, τα μάτια από ορεία κρύσταλλο και το ρύγχος από σεντέφι. Μικρό ανάκτορο Κνωσού, 16ος αιώνας π.Χ. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

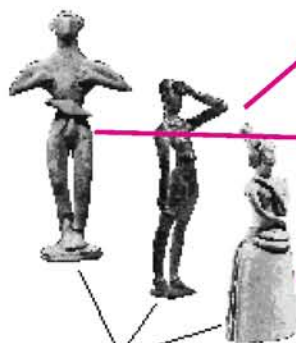
Χάλκινο νεοανακτορικό ειδώλιο που παριστάνει νέο στην καθιερωμένη λατρευτική στάση, με τεταμένο σώμα, με το δεξί χέρι στο μέτωπο και το αριστερό άκαμπτο, σφιγμένο στο μπρό. Είναι πιθανόν η **στάση χαιρετισμού ή ικεσίας**. Ο νέος φοράει τη μινωική ζώνη, περιδέριο και βραχιόλια στους καρπούς και στους αστραγάλους. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

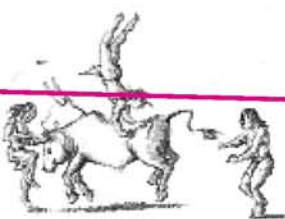
Ο διπλός πέλεκυς δηλαδή διπλό τσεκούρι, ήταν **ιερό σημάδι** για τους Μινωίτες και υπήρχε σε πολλά μέρη. Οι **γυναίκες-ιέρειες** ήταν περισσότερες από τους άντρες, γιατί η πιο σημαντική θεά ήταν η μεγάλη Μητέρα, η Φύση. Ιερά ζώα της θεάς ήταν το **φίδι** και ο **ταύρος**. Παντού στην Κρήτη υπήρχε το ιερό σημάδι, τα **κέρατα του ταύρου**. Αυτά ήταν και το **σημάδι του Μίνωα** και της δύναμής του.

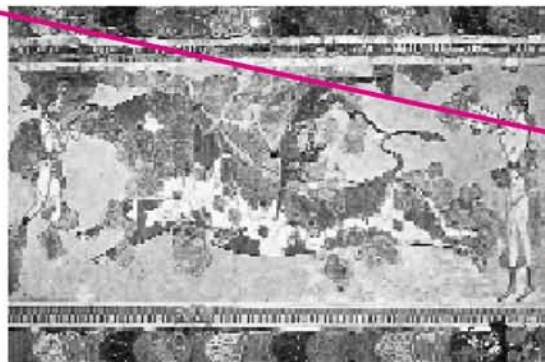
Το ειδώλιο της θεάς των φίδων έφθνη σε ιερό δωμάτιο του ανακτόρου της Κνωσού.

«Ειδώλια στήν»

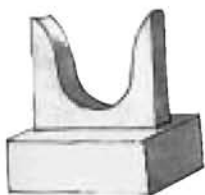
Στη Μινωική Κρήτη η μεγάλη τους γιορτή ήταν τα **ταυροκαθάψια**. Νέοι και νέες έκαναν **ακροβατικές ασκήσεις** πάνω σε ταύρους που κινούνταν. Στο τέλος γινόταν η **θυσία** του ταύρου. Η λατρεία της θεάς και του ταύρου ήταν στιγμή **χαράς** και **διασκέδασης**. Όλος ο κόσμος έβλεπε και χειροκροτούσε.

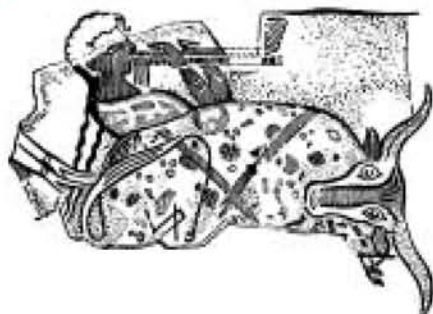
Πάλινο ειδώλιο ενός λατρευτή (πιστού) της θεότητας με εγχειρίδιο σε **στάση προσευχής**. Από το ιερό **κορυφής του Πετσοφά** της ανατολικής Κρήτης. Τέλος της Προανακτορικής περιόδου και αρχή της Παλιονακτορικής, γύρω στο 2000 π.Χ. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Πάλινο ειδώλιο γυμνόστηθης γυναίκας σε στάση **προσευχής**. Χαρακτηριστική είναι η ενδυμασία και η κόμμωση. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

«Ταυροκαθάψια», τοιχογραφία από την ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου της Κνωσού (βλ. βοήθημα σελ. 161 και 162).

Τα «**κέρατα καθιερώσεως**» συναντώνται ως τρισδιάστατα αντικείμενα από λίθο ή πηλό που στολίζουν διάφορους χώρους ή σε εικονιστικές παραστάσεις κάθε μορφής. Στους τελετουργικούς χώρους χρησιμεύουν πιθανότατα ως βάση για να τοποθετηθούν διπλοί πελέκες, ρυτά αγγεία ή κλαδιά ενώ, ως **αρχιτεκτονικό στοιχείο**, στεφανώνουν βωμούς και οροφές. **Η σημασία τους είναι άγνωστη**. Θεωρούνται συνήθεστερα στυλιζαρισμένα κέρατα ταύρου.

Λεπτομέρεια από την άλλη μεγάλη πλευρά της **σαρκοφάγου της Αγίας Τριάδας**. Παριστάνεται **θυσία ταύρου προς τιμήν του νεκρού, της θεότητας**. Ο ταύρος είναι δεμένος πάνω σε τραπέζι, έχει θυσιαστεί, ενώ το αίμα του στάζει και συλλέγεται μέσα σε αγγείο κάτω από το τραπέζι. Το κωνικό αγγείο είναι πιθανότατα ρυτό από το οποίο το αίμα θα περάσει στη γη και θα απορροφηθεί. Δύο άλλα ζώα¹ περιμένουν τη σειρά τους. Μουσικός παίζει διπλό αυλό και οδηγεί πομπή ιερών. Στη δεξιά άκρη ιέρεια προσφέρει σπονδές και καρπούς σε βωμό μπροστά στον περίβολο ιερού δέντρου που στεφανώνεται με κέρατα. Φαίνεται ο κάλαθος² γεμάτος φρούτα

Η **πρώτη ιέρεια** της πομπής στ' αριστερά του ταύρου έχει τεντωμένα τα χέρια της μπροστά **με τις παλάμες προς τα κάτω**, όπως και η ιέρεια στο βωμό. Η στάση των χεριών και η τελική κατάληξη του συλλεγόμενου αίματος υποδηλώνουν ό-

τι πρόκειται για **θυσία σε χθόνια θεότητα**. Πιθανόν η θυσία συνδέεται με τις ταφικές τελετουργίες για το νεκρό της μπροστινής πλευράς της σαρκοφάγου. Κατά μία άλλη εκδοχή, πρόκειται για θυσία στο θεό της βλάστησης που πεθαίνει κι ανασταίνεται και στη σχέση αυτού με το νεκρό.

Στη στενή πλευρά εικονίζεται άρμα που το σέρνουν φτερωτοί γρύπες, πάνω στο οποίο στέκονται **δυο θεές**· έρχονται για να παρασταθούν στο νεκρό και να τον συνοδέψουν. Η άλλη στενή πλευρά εικονίζει πάλι **άρμα** που το σέρνουν δύο αγρίμια και έχει παρόμοια σημασία.

Έχουν όλες οι σκηνές της σαρκοφάγου κοινό θέμα ή στόχο; Ή μήπως η **θυσία του ταύρου** δε σχετίζεται με τις ταφικές τελετουργίες της μπροστινής πλευράς; Πολλοί μελετητές θεωρούν ότι υπερτερεί η λατρεία της θεότητας και θεωρούν τη φιγούρα του νεκρού θεό· άλλοι θεοποιημένο νεκρό. Άλλοι θεωρούν ότι όλες οι παραστάσεις της σαρκοφάγου έχουν σχέση με **τελετουργίες ταφής**. Σε κάθε περίπτωση, η **λίθινη αυτή σαρκοφάγος είναι ένα μοναδικό στο είδος του εύρημα στο αιγαιακό χώρο**.

Θυσιασμένος σαν τον ταύρο της σαρκοφάγου;

Ένας πολύ σημαντικός μινωικός οικισμός βρέθηκε στις **Αρχάνες**, 15 χλμ. νότια του Ηρακλείου. Το καλοκαίρι του 1979, στην περιοχή **Ανεμόσπηλια**, 4 χλμ. από τις Αρχάνες, στο **βουνό Γιούχτα**, ένα εύρημα προκάλεσε παγκόσμιο ενδιαφέρον και μας υπενθύμισε πως ένα και μόνο εύρημα μπορεί να προκαλέσει μία ξαφνική και δραματική αλλαγή στις θεωρίες μας για το παρελθόν.

Οι αρχαιολόγοι γνώριζαν από τα αρχαία κείμενα ότι -κάτω από **εξαιρετικές περιπτώσεις**, πολύ σπάνια, και μόνο για το γενικό καλό- γίνονταν στην Ελλάδα και **ανθρωποθυσίες**.

Στο τέμενος στα Ανεμόσπηλια **φαίνεται ότι βρέθηκαν οι αποδείξεις**. Στο δυτικό δωμάτιο, ένα από τα τέσσερα του οικήματος, βρέθηκε ο **σκελετός** από άνδρα 18 χρονών που ήταν δεμένος πάνω σε μία επίπεδη πλατφόρμα στο κέντρο του δωματίου, **πλαγιστός** στη δεξιά πλευρά, μ' έναν τρόπο που θυμίζει τη στάση του ταύρου από τη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας.

Ανάμεσα στα οστά βρέθηκε ένα χάλκινο εγχειρίδιο 40 εκ. Πολύ κοντά στο βωμό ή τράπεζα βρέθηκε **δοχείο** που πιθανόν προοριζόταν να συλλέγει το αίμα. Τα οστά του νέου είχαν χάσει το χρώμα τους με τέτοιο τρόπο, ώστε θεωρείται ότι πέθανε από αιμορραγία. Ήταν ήδη νεκρός όταν ο μεγάλος σεισμός, στα τέλη της ΜΜΠ φάσης, γκρέμισε το κτίριο.

Βρέθηκαν ακόμα και οι σκελετοί των **τριών ιερέων** (δύο αντρών και μιας γυναίκας) που έκαναν τη θυσία.

Ο **λόγος της θυσίας** ήταν η αποτροπή ενός **μεγάλου σεισμού**, κάτι που όμως τελικά δεν απέφυγαν. Το ιερό κατέρρευσε και καταπλάκωσε ιερείς και θύμα, ενώ η φωτιά από τα λυχνάρια ολοκλήρωσε την καταστροφή.

Πρόκειται πιθανότατα για τον ίδιο σεισμό που κατέστρεψε τα παλαιά ανάκτορα της Κνωσού και της Φαιστού.

Η ανθρωποθυσία στα Ανεμόσπηλια δεν αλλάζει την εικόνα της ηρεμίας, της γαλήνης και της αρμονίας που έχουμε για τα μινωικά χρόνια, αποδεικνύει όμως την **αδυναμία** και την **απόγνωση** του ανθρώπου μπροστά στις φυσικές καταστροφές.

Πρέπει ν' αναφερθεί εδώ ότι πολλοί ερευνητές έχουν διατυπώσει αντίθετες απόψεις και **ερμηνεύουν διαφορετικά** τα ευρήματα από τα Ανεμόσπηλια.

¹αγρίμι = ο κρητικός (ibex) αίγαγρος

²κάλαθος = αγγείο σε σχήμα καλαθιού

Θεά-Μπτέρα

Κυρίαρχη θεότητα είναι η **Θεά Μπτέρα** που απεικονίζεται με διάφορα σύμβολα και παριστάνεται στις διάφορες μορφές της. Ως **Θεά με ψίδια**, η χθόνια θεότητα απουσιάζει από παραστάσεις σε σφραγίδες και η λατρεία της σχετίζεται με οικιακά ή ανακτορικά ιερά. Ως «**πόντια θηρών**» παριστάνεται με τα λιοντάρια και τα αγρίμια. Ως **ουράνια θεά** παριστάνεται με τα πουλιά και τα αστέρια και λατρεύεται στα ιερά κορυφής αλλά και στα οικιακά ιερά. Ο διαχωρισμός ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες συμβόλων δεν είναι πάντοτε σαφής και σήμερα δεν είμαστε ακόμη σε θέση να απαντήσουμε αν πρόκειται για διαφορετικές όψεις της ίδιας «**μεγάλης θεάς**» ή αν πρόκειται για έναν πραγματικό πολυθεϊσμό.

Μαζί με τη γυναικεία θεότητα, φαίνεται να λατρεύεται, **στη μορφή του ταύρου**, ο δυνατός γονιμοποιός θεός και το **νεαρό ζευγάρι** του αγοριού και της κόρης, που πεθαίνουν ή χάνονται το φθινόπωρο και ξαναγυρίζουν την άνοιξη στο φως και τη ζωή, αντιπροσωπεύει την περιοδική μορφή της φύσης. Πλάι τους ένας ολόκληρος εξωτικός, τετατόμορφος (γρύπας) κόσμος, ευκολύνει την **επικοινωνία του ανθρώπου με το θείο**.

Το **θρησκευτικό στοιχείο** φαίνεται να ήταν **κυρίαρχο** στο μινωικό κόσμο, πράγμα που σημαίνει ότι θα κατείχε αντίστοιχη θέση και στο κοινωνικο-πολιτικό πεδίο. Ο Μινώιτης πίστευε **βαθιά στη θεοποιημένη φύση**. Το θρησκευτικό στοιχείο ως **κυρίαρχη ιδιαιτερότητα** των σχημάτων αντίληψης, σκέψης και πολιτικής πρακτικής φαίνεται να αποτελούσε **το μέσο** με το οποίο οι Μινώιτες αντιλαμβάνονταν, σκέπτονταν και δρούσαν στην οικονομική, πολιτική, λειτουργική και συμβολική σφαίρα της **καθημερινής τους δραστηριότητας**. Καμιά πλευρά της ζωής δεν έμεινε χωρίς να ποτιστεί από το θρησκευτικό αυτό πνεύμα, φαινόμενο που είναι γνωστό και από άλλους ανατολικούς πολιτισμούς.

Ένα από τα βασικά στοιχεία της **πολιτικής οργάνωσης** ήταν ο στενός δεσμός της με τη **θρησκεία**. Αυτή η υπόθεση μας αναγάγει στην αρχή μιας **θεοκρατικής διακυβέρνησης**, όπου ο βασιλιάς-βασιλίσα ήταν πολιτική και συνάμα θρησκευτική οντότητα. Η παραγωγή σχημάτων πολιτικής και κοινωνικής πρακτικής ήταν το αποτέλεσμα δομών που καθορίζονταν από τις θρησκευτικές σχέσεις. Η **σχέση των ομάδων και των τάξεων** που διαμόρφωναν τον κοινωνικό σχηματισμό στην Κρήτη ήταν ίσως το αποτέλεσμα της διαδικασίας παραγωγής αναπαραστάσεων της θρησκείας, η οποία έθιγε όλους τους τομείς της δημόσιας και ιδιωτικής δραστηριότητας. Το **θρησκευτικό σύστημα** προσπαθούσε να αναπαραγάγει **αποδεκτές σχέσεις και δομές κυριαρχίας** μεταξύ των ομάδων και των τάξεων. Η μακριά **ειρηνική διαβίωση** ίσως ήταν **αποτέλεσμα** αυτής της αναπαραγωγής. Το σχήμα της ιεραρχίας, οφειλόμενο στην πυραμοειδή, κλιμακωτή οργάνωση, στην κορυφή του οποίου βρισκόταν η μεγάλη Θεά-Μπτέρα και ο νεαρός εραστής της, ενίσχυσε την αντίληψη της πυραμιδικής οργάνωσης της κοσμικής πολιτικής εξουσίας.

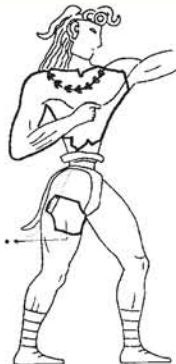
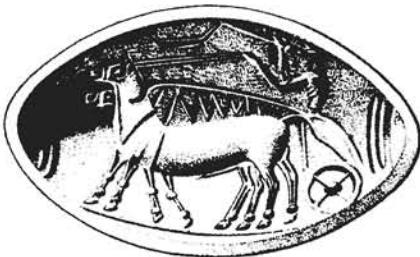
Η έννοια της βασιλείας στο **πρόσωπο του Μίνωα** ήταν πολύ διαφορετική απ' ό,τι αργότερα. Ως **θρησκευτικό σύμβολο** πέρασε και στον Όμηρο: «Μίνως εννέωρος βασιλεύε. Διός μεγάλου σοριστής», ενώ και οι συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές δομές εστιάζονταν γύρω από πλαίσια ποικίλων, θρησκευτικών τελετουργικών εκδηλώσεων. Αν η γλωσσική μορφή «Μίνως» αποτελούσε **τίτλο** και σήμαινε το **μακάριο**, τότε το θρησκευτικομαγικό σχήμα του πύτη-αρχηγού στην Κρήτη θα δικαιολογούσε δύο πράγματα: τη συνεπαγωγή για **ένα πρόσωπο αγαθό**, παντοδύναμο, θαυματουργικό, προστατευτικό, και ακόμη την τάση των ανθρώπων της εποχής να δημιουργούν **λιμάνια** με το όνομα Μινώας ως τόπους προστασίας και ανάπαυλας των πλοίων.

Αγωνίσματα

Στη μινωική Κρήτη τα **αθλητικά αγωνίσματα** αποτελούσαν τις πιο **δημοφιλείς εκδηλώσεις** της ζωής. Ήταν συνηθισμένο θέαμα και **συνδυάζονταν με τις ιερές λειτουργίες**. Τοιχογραφίες, ανάγλυφες παραστάσεις σε λίθινα αγγεία, θέματα σφραγιδολίθων και σφραγισμάτων μας ενημερώνουν σχετικά με τα **αγωνίσματα στίβου**, όπου κύριο στοιχείο ήταν η ευκίνησία και η επιδεξιότητα που προϋπέθετε πολύχρονη άσκηση· η πάλη, η πυγμαχία, το άλμα, ο δρόμος ήταν τα κυριότερα αθλήματα. Οι πυγμάχοι κατέβαιναν στο στίβο με ιδιαίτερο εξοπλισμό: περικεφαλαία, κεστούς (αθλητικά γάντια) στα χέρια, δερμάτινες γκέτες στα πόδια.

Η **χρησιμοποίηση αλόγου** σε **άρμα** συναντάται στην Κρήτη όχι πολύ μετά το 1600 π.Χ. Έχουμε πολύ πρώιμες παραστάσεις αρμάτων σε σφραγίδες, σφραγίσματα και σε τοιχογραφίες, πράγμα που αποδυναμώνει την εκδοχή η πρώτη εμφάνισή του να έγινε κατά τη Μυκηναϊκή εποχή.

Αλλά το **θεαματικότερο άθλημα** ήταν τα **ταυροκαθάψια** που συνδυάζονταν με θρησκευτικές τελετές. Στη σελίδα 85 του βιβλίου μαθητή εικονίζεται η περίφημη τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού. Επίκεντρο είναι ολοφάνερα ο ταύρος, ενώ **οι αθλητές** είναι φυσικά **άοπλοι**.

Ευτυχώς έχουν απεικονισθεί σε **απειράριθμες μικρογραφικές παραστάσεις** σφραγίδων και έχουν αποτελέσει ένα από τα κυριότερα τοιχογραφικά θέματα· έτσι μπορούμε να αναπλάσουμε **όλες τις φάσεις**, από την επικίνδυνη ανάρτηση από τα κέρατα και την απότομη εκτίναξη, στο διπλό κυβίστημα στον αέρα, επάνω από τη ράχη του γιγάντιου ζώου, ως το κατέβασμα που χρειαζόταν μοναδική επιδεξιότητα για να μη συντριβεί στο έδαφος ο ακροβάτης· γι' αυτό βοηθητικά πρόσωπα έσπευδαν να τον συγκρατήσουν στην πτώση του. Οι σημερινοί ταυρομάχοι βεβαιώνουν ότι τέτοιου είδους άλματα, ακόμα και με κοινούς ταύρους, θα σήμαιναν βέβαιο θάνατο· γεγονός όμως είναι ότι οι Μινώιτες τα πραγματοποιούσαν. Βέβαια, συχνά έπαιρναν μερικά προληπτικά μέτρα (πριόνισμα π.χ. των άκρων των κεράτων), όπως έχει αποδειχθεί από σχετικά ευρήματα.

Άλλοι μελετητές, όμως, αποδεικνύουν ότι **η άποψη** αυτή είναι οπωσδήποτε **λαθεμένη**.

Δεν ήταν δυνατό φυσιολογικά ένας αθλητής, όσο καλά εκπαιδευμένος κι αν ήταν, να εκτελεί ακροβατική περιστροφή πάνω από τα κέρατα ενός μαινόμενου ταύρου, και μάλιστα να καταλήγει στα χέρια ενός άλλου αθλητή που περίμενε πίσω από τον ταύρο. Αυτά που μας παριστάνει ο καλλιτέχνης οφείλονται στην αδυναμία του να αποδώσει τις **θέσεις προοπτικά**. Το άθλημα θα πρέπει να προέβλεπε κάτι άλλο: Παρόξυνση του ταύρου, ώστε να ορμήσει καταπάνω στον αθλητή· κι εκείνος, στην κρίσιμη στιγμή, πηδώντας ψηλά, ν' αφήσει τον ταύρο να περάσει από κάτω, χωρίς τον κίνδυνο επαφής – γι' αυτό κάνει το **πλάγιο άλμα** με ψαλίδι. Αλλιώς, η επαφή με σώμα που έτρεχε 50 χλμ. την ώρα θα ήταν δίχως άλλο μοιραία. Κάτι παρόμοιο κάνουν και σήμερα στη Νότια Γαλλία. Πρέπει να ήταν συναρπαστικό το θέαμα, αλλά το άθλημα **εξαιρετικά επικίνδυνο** για τους αγωνιζόμενους. Επιβεβαιώνεται πάντως η εντύπωση ότι οι Μινώιτες ήταν λαός πολιτισμένος, είχε αυτοκυριαρχία, χωρίς να υστερεί και σε θάρρος.

Το σημαντικό αυτό αγώνισμα ήταν φαίνεται **εξέλιξη του κυνηγιού** και της **σύλληψης άγριων ταύρων**, που πραγματοποιούνταν με πολλών ειδών τεχνάσματα, κυρίως όμως με την καταπληκτική δεξιότητα των ειδικών ταυραγρετών. Τέτοιες συλλήψεις ταύρων έχουν παρασταθεί συχνά στην τέχνη και αποτελούν τις πιο ενδιαφέρουσες κινητικές παραστάσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε μια τέτοια παράσταση επάνω σε πυξίδα από ελεφαντοστόυν, που βρέθηκε σε τάφο του Κατοαμπά, εικονίσθηκαν **ταυραγρέτες με δόρατα και υφάσματα** που ίσως έπαιξαν το **ρόλο των κόκκινων πανιών** των ισπανικών ταυρομαχιών. Η **σύλληψη** έπρεπε να γίνει χωρίς να πληγωθεί το ζώο· γι' αυτό συχνά χρησιμοποιούνταν οχρινένια δίχτυα, λάσα και σοφά στημένες παγίδες.

Σήμερα πιστεύεται ότι οι **ισπανικές** και **μεξικανικές** ταυρομαχίες και τα ροντέο ξεκίνησαν από τις μινωικές, αφού έχουν επισημανθεί τα ενδιάμεσα στάδια μεταφοράς των ταυρομαχιών στις **Βαlearίδες**. Άλλωστε, είναι γνωστές οι σχέσεις της Κρήτης με **την Ταρτησό**, τη σημερινή **Ιβηρική χερσόνησο**.

Γιορτές

Υπάρχουν **χωρία της Ιλιάδας** όπου γίνεται μνεία στην **κοινωνική ζωή της Κρήτης**, και μάλιστα της Κνωσού, στο θέατρο, τα συμπόσια, τα αθλητικά αγωνίσματα και φυσικά στις θρησκευτικές εκδηλώσεις. Οι **γιορτές** της οποράς, του τρύγου, του ανοίγματος των πιθαριών, γιορτές που συνοδεύονταν από σπονδές, τραγούδια και χορό είναι μερικές από αυτές. Παράλληλα, υπήρχαν και οι **εποχιακές λειτουργίες** που συνέβαλλαν στη **διαμόρφωση του θρησκευτικού συναισθήματος του λαού**. Σύμφωνα με μια πληροφορία του Διόδωρου του Σικελιώτη, αναπαρίσταναν κάθε χρόνο στις όχθες ενός ποταμού τους ιερούς γάμους της θεάς και του θεού και η μύηση αυτή γινόταν δημόσια.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τη θέση των γυναικών στη μινωική κοινωνία
- * για τον πολλαπλό και συγκεντρωτικό ρόλο του Μίνωα και του ανακτόρου της Κνωσού
- * για τα προϊόντα που κατασκευάζονταν στα εργαστήρια του ανακτόρου.

Μέρος των δυτικών αποθηκών του ανακτόρου της Κνωσού. Σώζονται δεκαοχτώ αποθήκες της Νεοανακτορικής περιόδου. Τα πιθάρια που σήμερα βλέπουμε χρησιμοποιούν για τη φύλαξη λαδιού και κρασιού, ίσως και δημητριακών. Οι αποθήκες και ο διάδρομος δεν είχαν παράθυρα ή φωταγωγούς, αλλά φωτίζονταν με **λύχνους λαδιού**. Στην τελική καταστροφή του ανακτόρου, το λάδι των αποθηκών άρπαξε φωτιά και σ' αυτήν οφείλεται το μαύρισμα των τοίχων.

Το ανάκτορο είχε πολλά συγκροτήματα αποθηκών, πράγμα που δηλώνει ότι ήταν η κορυφή μιας ανεπτυγμένης μορφής ανταλλαγής που βασιζόταν στην **αναδιανομή από το βασιλιά**. Μια πηγή της γνώσης μας για το τι προσπαθούσε να κάνει η **μινωική διοίκηση** είναι η μεγάλη **συλλογή από χιλιάδες δέλτους** που αποτελούν τις διοικητικές καταγραφές της. Οι δέλτοι αυτές υποδηλώνουν μια **αυστηρή ιεραρχία** και συστηματοποιημένη διοίκηση αλλά δε μας λένε πώς αυτό λειτουργούσε στην πράξη. Οι καταγραφές αυτές φανερώουν μια **εποπτεία** πολύ στενότερη και πιο προηγμένη από ό,τι γνώρισε ο μετέπειτα ελληνικός κόσμος.

Ένα αριστούργημα μινωικής τέχνης, **ρυτό από ορεία κρύσταλλο**, που βρέθηκε στο θησαυροφυλάκιο του ιερού του **ανακτόρου της Ζάκρου** μαζί με άλλα τελετουργικά σκεύη (1500 - 1450 π.Χ.). Ο κρυστάλλινος **τορνευτός δακτύλιος** του λαιμού έχει διακοσμηθεί με **επίχρυση φαγεντιανή**. Οι κρυστάλλινες πέρλες της λαβής συγκρατούνται με **ορειχάλκινο σύρμα** (που έχει δώσει το πρασινωπό χρώμα). Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Μεγάλος τρίτος **πίθος** από την Κνωσό, ανακτορικού ρυθμού.

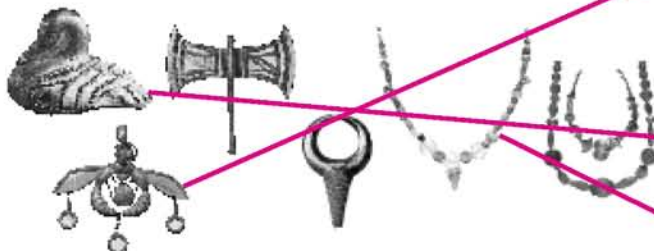
Στην Κρήτη έκαναν πολλές **γιορτές** και **αγώνες**. Σε όλα αυτά έπαιρναν μέρος και οι **γυναίκες**. Οι γυναίκες είχαν **απουδαία θέση** στην Κρήτη και έδιναν το όνομά τους στα παιδιά τους. Ο **Μίνωας** ήταν πάνω από όλους τους άλλους πρίγκιπες. Η **Κνωσός** ήταν το μεγαλύτερο **θησαυρικό και εμπορικό κέντρο**.

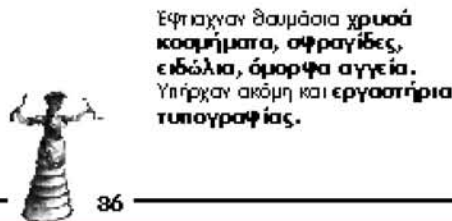
Ο Μίνωας ήταν ο πρώτος **ιερέας**, ο **δικαστής**, ο **Βασιλιάς** και ο **αρχηγός του στρατού**. Αυτός φρόντιζε να μαζεύονται οι **φάροι** από το λαό και να μπαίνουν στις αποθήκες της Κνωσού.

Στην Κνωσό υπήρχαν **μεγάλες αποθήκες** με **πιάτνια** γεμάτα λάδι, κρασί, ελιές και δημητριακά.

Ο Μίνωας αποφάσισε τι θα έφτιαχναν οι τεχνίτες στα εργαστήριά τους. Έφτιαχναν **υφάσματα** με σφραγίδα μια αράχνη.

Έφτιαχναν θαυμάσια **χρυσά κοσμήματα**, **σφραγίδες**, **ειδώλια**, **όμορφα αγγεία**. Υπήρχαν ακόμη και **εργαστήρια τυπογραφίας**.

Ο περίφημος **αλαβάστρινος θρόνος του Μίνωα ή της βασίλισσας-ιερείας**, όπως έχει υποστηριχθεί από άλλους. Το θρόνο πλατίζουν γρύπες, φανταστικά ιερά ζώα ανάμεσα σε λουλούδια παπύρου.

Πίθος διπλών πελέκεων ανακτορικού ρυθμού, γύρω στα 1400 π.Χ., ανάκτορο Κνωσού, Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Κυκλικός χορός στο ιερό αλώνι από το θολωτό τάφο του Καμνιάρη (Αγία Τριάδα). Ύψος 14 εκ., Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Χρυσό εξάρτημα περιδέρατου από τα Μάλια (1700 π.Χ.). Δύο σφήκες απομυζούν μια σταγόνα μέλι. Βασιλικό κόσμημα με λεπτότατη εργασία σερματοτεχνικής. Ο μικρός δίσκος στο κέντρο δείχνει πόσο οι Μινωίτες τελειοποίησαν **την τεχνική της κοκκιδώσεως**. Χρυσά περιδέρατα.

Χρυσή ψήφος περιδέρατου με μορφή πάπιας από την Κνωσό. **Περιδέρατο με ποικιλόμορφες χάντρες** φτιαγμένες από χρυσό, ορεία κρύσταλλο, αμέθυστο και σάρδιο.

Μια από τις χάντρες έχει μορφή **ταυροκεφαλής**. Είναι χαρακτηριστική η λεπτή κατεργασία του υλικού καθώς και η τάση για **πολύχρωμες συνθέσεις**. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

Η αίθουσα του θρόνου στην Κνωσό, κοντά στη βορειοδυτική γωνία της κεντρικής αυλής, είχε για ένα μεγάλο διάστημα θεωρηθεί κτίσμα της ΥΜΙ (μετά το 1450 π.Χ.) φάσης. Πρόσφατες, όμως, έρευνες απέδειξαν ότι στο χώρο αυτό προϋπήρχε ένα συγκρότημα λατρευτικού χαρακτήρα με δεξαμενή καθαρμών, προγενέστερο του 1500 π.Χ. Αν και η μορφή αυτού του συνόλου παραμένει μοναδική, αντίστοιχη λειτουργία αποδόθηκε σε εγκαταστάσεις των Μαλίων και της Φαιστού που βρίσκονται στην αντίστοιχη θέση.

Οι γυναίκες στην Κρήτη

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της μινωικής ζωής ήταν η **μεγάλη ελευθερία των γυναικών**, όχι μόνο με τη συμμετοχή σε κάθε εκδήλωση της κοινωνικής ζωής αλλά και με την **ανεξάρτητη εξέλιξή** τους, ώστε να αναπτύσσουν και να εκφράζουν απόλυτα τη δική τους προσωπικότητα. Έπαιρναν μέρος σε κάθε είδους εξωοικιακές ασχολίες, συμμετείχαν σε επικίνδυνα αγωνίσματα όπως τα ταυροκαθάψια, εξορμούσαν μαζί με τους άνδρες σε κυνηγετικές εκδρομές. Δε δίσταζαν να εγκαταλείψουν την περίτεχνη αμφίεσή τους για να φορέσουν το ανδρικό περίζωμα, που άφηνε ολότελα ελεύθερο το σώμα για τέτοιου είδους ασκήσεις. Δεν θα υστερούσαν καθόλου στα **αθλητικά αγωνίσματα** και φυσικά ήταν πρώτες στις **χορευτικές επιδείξεις**.

Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι γυναικείες μορφές κυριαρχούν (ή μία ίδια μορφή;) στο μινωικό πάνθεο, ορισμένοι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η κοινωνική οργάνωση ήταν **μητριαρχική**. Δεν είναι όμως τίποτα βέβαιο. Σίγουρο είναι ότι **η θέση της γυναίκας** στη μινωική ζωή και τέχνη ήταν υψηλή. Ο Πλάτωνας, πάντως, αναφέρει στην Πολιτεία του ότι οι άνθρωποι της Κρήτης αποκαλούσαν την πατρίδα τους (γη των πατέρων) **γη των μητέρων τους**. Στη **θρησκεία** και την οργάνωση του ιερατείου, τα μητριαρχικά στοιχεία δεν αμφισβητούνται.

Οικονομία

Πρωτομινωική - Μεσομινωική εποχή (ΠΜ - ΜΜ)

Στη Μεσομινωική περίοδο, όπως και στην Πρωτομινωική, η οικονομία στηριζόταν πιθανότατα στη **γεωργία** και την **κτηνοτροφία**. Οι αποθήκες και οι υπόγειοι σιτοβολώνες (κουλούρες) των παλαιών ανακτόρων της Φαιστού και της Κνωσού υποδηλώνουν την **ύπαρξη αγροτικών πλεονασμάτων**. Τα **ανάκτορα**, όμως, **επεμβαίνουν** με έναν νέο τρόπο στη βιοτεχνική παραγωγή και στις εμπορικές συναλλαγές μέσα στη δική τους επικράτεια.

Το μινωικό **οικονομικό μοντέλο** δεν είναι με βεβαιότητα καθορισμένο. Σε ανεξάρτητα κτίρια έχουν βρεθεί λογιστικά αρχεία. Η **έλλειψη αποκρυπτογραφημένων κειμένων** δεν επιτρέπει να καθοριστεί η θέση των διάφορων κοινωνικών ομάδων και ο ρόλος τους.

Σύμφωνα με την επικρατέστερη άποψη, από την Παλαιοανακτορική περίοδο, **το εξωτερικό εμπόριο ήταν μονοπώλιο** της κεντρικής εξουσίας, σύμφωνα με τα αιγυπτιακά πρότυπα. Το πρόβλημα της **πιθανής ύπαρξης εμπορών** παραμένει αναπάντητο. Τα **ανάκτορα** σίγουρα μπορούσαν να προμηθεύονται τις πρώτες ύλες και τα προϊόντα που ήταν απαραίτητα για την καθημερινή ζωή και τη δραστηριότητα των τεχνιτών, είτε από τις δικές τους πλουτοπαραγωγικές πηγές¹ είτε από εμπορικές συναλλαγές (ελεφαντόδοντο, ασήμι, μολύβι, χαλκός, κασσίτερος).

Καταστροφές του 1700 π.Χ.

Η νέα εποχή που αρχίζει με το τέλος της ΜΜ θέτει **νέα ζητήματα**: αυξανόμενος **συγκεντρωτισμός**, εμφάνιση του κρητικού **επεκτατισμού**, το πρόβλημα των σχέσεων της Κνωσού με τα άλλα ανάκτορα. Η **κνωσιακή ηγεμονία** αρχίζει να γίνεται φανερή.

Υστερομινωική εποχή (ΥΜ)

Υπάρχει μια καθοριστική διαφορά μεταξύ της Μεσομινωικής και της Υστερομινωικής περιόδου: Η ΜΜ ήταν η φάση των πραγματικών καινοτομιών, τεχνολογικών αλλά και πολιτικών, οικονομικών και θρησκευτικών, ενώ η ΥΜ είναι η περίοδος της **πραγμάτωσής** τους κάτω από **πρωτοφανείς συνθήκες ευημερίας**. Οι όροι που χρησιμοποιούνται συνήθως είναι χαρακτηριστικοί: «ζενίθ», «**απόγειο**» του **Μινωικού πολιτισμού**.

Η οικονομία στηρίζεται και πάλι στη **γεωργία** και την **κτηνοτροφία**, σε συνδυασμό με εκμετάλλευση του συνόλου σχεδόν της καλλιεργήσιμης γης. Η αξιοποίηση της υπαίθρου και η παράλληλη ανάπτυξη των πόλεων καθιστούν πολύ πιθανή την **αύξηση του πληθυσμού**. Ο τρόπος του διοικητικού ελέγχου (πινακίδες σε γραμμική Α και πάλινα σφραγίσματα) έχει αναγνωριστεί ικανοποιητικά, ενώ αρχαιακά τεκμήρια έχουν βρεθεί και σε δέκα περίπου επαύλεις εκτός από την Κνωσό.

Στο χώρο της **βιοτεχνίας**, η ανάπτυξη της **μεταλλοτεχνίας** είναι η πιο σημαντική. Από την ΥΜ Ι διοίκηση επινοήθηκαν πιθανόν τα **χάλκινα τάλαντα** με μορφή δέρματος βοδιού που βρέθηκαν στη Ζάκρο και πιστοποιούν την αυξανόμενη εισαγωγή πρώτων υλών. Τα μεταλλεία του Λαυρίου αποτελούσαν προμηθευτική πηγή για πολλά μέταλλα.

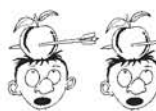
Πρόβλημα αποτελεί η ενδεχόμενη ύπαρξη μιας τάξης ημιανεξάρτητων εμπορών. Τελειοποιήθηκαν τα μεταλλικά εργαλεία. Κατασκευάστηκαν νέα όπλα: Τα αρχαιότερα γνωστά ξίφη στον αιγαιακό χώρο είναι τα «**ξίφη γοήτρου**» που βρέθηκαν στο ανάκτορο των Μαλίων.

Επίσης, από τα Μάλια προέρχεται ένας **νέος τύπος αιχμής δόρατος**, ο αμφίστομος.

Η πρόοδος αυτή οφείλεται στην τελειοποίηση ή τον καλύτερο **τεχνικό έλεγχο** των μεθόδων κατασκευής. Οι Μινωίτες χαλκουργοί ελέγχουν, στο εξής, στην εντέλεια τη **δοσολογία του κράματος χαλκού - κασσίτερου** και αλλάζουν τη σύνθεση ανάλογα με το αντικείμενο. Σημειώνεται πρόοδος στην **τεχνολογία της χύτευσης**: λίθινες μήτρες με λαβές, μέθοδος τήξεως του κεριού. Στη **χρυσοχοΐα** χρησιμοποιούνται στο εξής η ένθεση, η ουρματοτεχνική και η κοκκίδωση, καθώς και η επένδυση με χρυσό ή άργυρο.

¹Ο στεατίτης και ο οφίτης είναι πολύ κοινά ορυκτά στην Κρήτη, από τα οποία έχει κατασκευασθεί ικανός αριθμός σφραγίδων και αγγείων.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τις **γραφές των Μινωιτών**
- * για το αρχαιότερο ως τώρα δείγμα τυπογραφίας, το **δίσκο της Φαιστού**
- * για το πρόβλημα της **μη αποκρυπτογράφησης** ως τώρα της **γραμμικής Α'** και της κρητικής ιερογλυφικής γραφής
- * για τη **μινωική Θήρα**.

Ο **δίσκος της Φαιστού** αποτελεί μια μοναδική περίπτωση: Φέρει μια **επιγραφή από 242** σημεία, η οποία έχει συνταχτεί με συλλαβογραφικό σύστημα. Το κείμενο τυπώθηκε πάνω στις δύο όψεις του πάλινου δίσκου από την περιφέρεια προς το κέντρο, με κινητούς τύπους επαναλαμβανόμενους πολλές φορές. Κάθε τύπος έδινε ένα ιερογλυφικό σημείο (44 σημεία εμφανίζονται στη σελίδα του μαθητή) που τις περισσότερες φορές είναι εύκολο να προσδιοριστεί τι παρίστανε: ανθρώπινες μορφές, μέλη του σώματος, εργαλεία και όπλα, σκεύη, διάφορα ζώα και φυτά, πλοία κ.ά. Μπορεί κανείς να βεβαιώσει άφοβα ότι πρόκειται για την πρώτη εφεύρεση της **τυπογραφίας**, αφού στηρίζεται στην αρχή τύπωσης κινητών στοιχείων. Τα σημεία είναι χωρισμένα σε ομάδες, πιθανόν λέξεις ή σύνολα που σχηματίζουν φράσεις. Αυτές επαναλαμβάνονται σε ορισμένα μέρη ρυθμικά. Παρατηρήθηκε ότι υπάρχει κάποια αναλογική κατανομή σημείων και το κείμενο δείχνει σαν να ήταν ολόκληρο **ρυθμικά οργανωμένο**, σαν να είχε δηλαδή μέτρο. Σ' αυτή την περίπτωση, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο δίσκος αναγράφει ένα ποίημα ή ύμνο.

Ο δίσκος ανακαλύφθηκε το 1908, σ' ένα μικρό διαμέρισμα στο ΒΔ τομέα του ανακτόρου που χρησιμοποιήθηκε μόνο κατά την πρώτη Νεοανακτορική περίοδο (1700-1600 π.Χ.). Η θέση όπου βρέθηκε και η ιδιόρρυθμη μορφή του οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα τελετουργικό **ιερό αντικείμενο** (πιθανόν ο ύμνος ήταν για τη θεότητα). Αναρίθμητες συζητήσεις έχουν προκληθεί, αντίθετες απόψεις και **αμφισβητήσεις** έχουν διατυπωθεί, καθώς επίσης και πολλές προσπάθειες έχουν γίνει για να αποκρυπτογραφηθεί ή τουλάχιστον να γίνει κατανοητό στη γενική του μορφή το περιεχόμενο του μοναδικού αυτού μνημείου.

Οι Μινωίτες **είχαν γραφή**. Έγγραφαν πάνω σε μαλακό πηλό.

Μετά το 2000 π.Χ. άρχισαν να χρησιμοποιούν **εικόνες και σχέδια** για να γράψουν. Στη **Φαιστό** οι αρχαιολόγοι βρήκαν έναν **πηλίνο δίσκο** με την πρώτη γραφή της Κρήτης από το 1700 π.Χ.

Αυτός ο δίσκος έχει τις πιο παλιές τυπωμένες εικόνες. Κάθε σημάδι τυπώθηκε με σφραγίδα. Δυστυχώς, οι αρχαιολόγοι **δεν έχουν διαβάσει ακόμη το δίσκο της Φαιστού**.

Αργότερα οι Μινωίτες **χρησιμοποίησαν γραμμές** για να γράψουν. Αυτή η γραφή ονομάστηκε **γραμμική**. Οι αρχαιολόγοι βρήκαν πινακίδες από πηλό με μια πρώτη γραμμική γραφή που την είπαν **γραμμική Α**. Δυστυχώς, δεν έχει διαβαστεί ακόμη.

Βρήκαν ακόμη και άλλες πινακίδες με μια άλλη γραφή, τη **γραμμική Β**. Αυτή έχει διαβαστεί.

γραμμική γραφή Α και Β

Πήλινη πινακίδα με **γραμμική Α** από το αρχείο της Αγίας Τριάδας. Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη.

* Τα παιδιά μπορούν να φανταστούν τι σήμαινε το κάθε σημείο του δίσκου της Φαιστού, να πλάσουν ιστορίες ή έναν ύμνο για τη μινωική θεότητα. Ως περαιτέρω δραστηριότητα, με αφορμή το τυπωμένο σύμβολο, μπορούν να γίνουν αναφορές στην τυπογραφία, το τύπωμα σε χαρτί ή πηλό, την κατασκευή στένσιλ (σφραγίδων) από πατάτα ή καρότο κ.ά.

Το ηφαίστειο της Θήρας

Σε ένα νησί των Κυκλάδων, τη **Θήρα**, υπήρχε μια μεγάλη και πλούσια **μινωική πόλη**. Οι αρχαιολόγοι βρήκαν θαυμάσιες **τοιχογραφίες και αγγεία**, σπίτια και δρόμους που μοιάζουν με τα μινωικά.

Θήρα τοιχογραφίες αγγεία σπίτια και δρόμοι

Ζωφόρος της Νποπομπής. Αναλυτικά στην επόμενη σελίδα.

Κομμάτι από την περίφημη **Ζωφόρο της Νηοπομπής** από το **Δωμάτιο 5 της Αυτικής Οικίας του Ακρωτηρίου**. Ήταν τοποθετημένη πάνω από τα παράθυρα και είναι μια **μικρογραφική τοιχογραφία** από το ίδιο δωμάτιο όπου εικονίζονταν και οι δύο **ψάρια**.

δες (θεματικός σύνδεσμος τα ψάρια).

Μεγάλα **ιστιοφόρα** εικονίζονται να αποπλέουν από **ένα λιμάνι αριστερά σε άλλο λιμάνι δεξιά**. Πολλές συζητήσεις έχουν γίνει ως τώρα γι' αυτήν τη σκηνή με **απόψεις** που διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Άλλοι υποστηρίζουν πως οι δυο αυτές πόλεις - λιμάνια είναι μέσα στο Αιγαίο όπου κινείται και ο στόλος. Μερικοί μάλιστα φτάνουν να αναγνωρίζουν και συγκεκριμένες μινωικές πόλεις σ' αυτή τη μικρογραφία. Όμως, υπάρχουν ορισμένα στοιχεία ανεξάρτητα που είναι δύσκολο να αγνοηθούν. Κατ' αρχήν **η παράσταση είναι αφηγηματική**, άσχετα από το αν εικονίζει συγκεκριμένο γεγονός ή όχι. Δηλώνει καθαρά ότι τα πλοία ξεκινούν από τη μια πόλη και φτάνουν στο λιμάνι της άλλης δεξιά. Η αρχιτεκτονική και στις δυο πόλεις μοιάζει μ' αυτήν που βρίσκουμε στην ανασκαφή: πολυώροφα κτίρια χτισμένα με πελεκητές πέτρες και σε διαφορετικά επίπεδα. Το **μινωικό χαρακτήρα της δεξιάς πόλης** τον τονίζουν ιδιαίτερα τα διπλά κέρατα που στολίζουν ένα από τα κτίρια.

Η σκηνή όμως έχει **γιορταστικό χαρακτήρα**. Μια άλλη άποψη λοιπόν αναφέρει ότι πρόκειται για θρησκευτικό - στρατιωτικό φεστιβάλ και δίνει έμφαση στο **θρησκευτικό χαρακτήρα** της λιτανείας. Πάντως, ο σηματισμός του μεγάλου πλοίου, τα άνθη κρόκων που κρέμονται από τις γιρλάντες, τα πολυάριθμα δελφίνια που παιγνιδίζουν παραβγαίνοντας στο δρόμο με τα καράβια, επιβεβαιώνουν το γιορταστικό χαρακτήρα.

Οι κάτοικοι της αριστερής πολιτείας **αποχαιρετούν** το στόλο είτε ανεβασμένοι στα δωμάτια των σπιτιών τους είτε κατεβαίνοντας στην παραλία είτε ξεπροβοδίζοντάς τον μέσα στις βάρκες τους. Στο τέρμα του ταξιδιού, ο λαός βγαίνει για να καλωσορίσει το στόλο. Κι εδώ υπάρχουν άνθρωποι στα δώματα, στην παραλία, μέσα στις βάρκες, που βγαίνουν από το λιμάνι για να **προϋπαντήσουν** το στόλο.

Υπάρχει κάποια **ομοιογένεια στο χαρακτήρα των ιστιοφόρων** αυτής της τοιχογραφίας. Πρώτ' απ' όλα, φαίνεται πως οι επιβάτες των πλοίων είναι **πολεμιστές**. Έχουν κρεμάσει τα κράνη τους και έχουν τοποθετήσει τα δόρατά τους.

Με **πολεμιστές επιβάτες** τα πλοία αποκτούν χαρακτήρα πολεμικό. Ίσως αυτόν το χαρακτήρα θέλουν να υποδηλώσουν και τα **άγρια θηρία** που εικονίζονται άλλοτε σκαλιστά στην πρύμη κι άλλοτε ζωγραφιστά στα πλευρά των πλοίων. Υπονοούν οπωσδήποτε κάποια επιθετικότητα.

Η φύση εικονίζεται **άγρια** πάνω από την αριστερή πόλη. Όλη αυτή **η κίνηση**, όλη αυτή **η δράση**, δείχνει τη διάθεση του καλλιτέχνη να ζωγραφίσει όχι ένα ξερό τοπίο αλλά ένα **τοπίο άγριο** μεν και μακρινό, όμως **γεμάτο ζωή**. **Ελευθερία, νατουραλισμός** και μεγάλη ποικιλία στην απεικόνιση μιας αφηγηματικής σκηνής.

Αναφέρεται σε ένα **συγκεκριμένο γεγονός**; Πέρα από τον αφηγηματικό της χαρακτήρα, η τοιχογραφία αυτή είναι και **πλούσια πηγή** για μοναδικές **πληροφορίες**: γιατί, χάρη από την αρχιτεκτονική, τις πληροφορίες για τη χλωρίδα και την πανίδα, το ντύσιμο των ανθρώπων, έχουμε για πρώτη φορά πληροφορίες σχετικές με τη **ναυπηγική τέχνη** στο προϊστορικό Αιγαίο, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν τα διάφορα **μέρη του πλοίου** (αιρετά κατάρτια, πανιά, πηδάλια, κουπιά, καρίνες κ.λπ.). Επίσης, έμμεσα παίρνουμε μια ιδέα για τις **διαστάσεις** των πλοίων.

Σπουδαιότερη πληροφορία για την ιστορική σημασία της είναι ο **οπλισμός** που εικονίζεται πάνω στα πλοία. Όχι τόσο οι ασπίδες και τα δόρατα όσο κυρίως **τα κράνη**, μας κάνουν να σκεφτούμε πως οι πολεμιστές που τα χρησιμοποιούσαν μπορεί να ήταν Μυκηναίοι. Κράνη φτιαγμένα από χαλιδόδοντα κάπρων συνήθως κατατάσσονται στα εξαρτήματα της μυκηναϊκής πανοπλίας. Αν όμως οι πολεμιστές των μικρογραφιών της Θήρας είναι **Μυκηναίοι**, τότε οίγουρα πολλές απόψεις μας για την ιστορία του Αιγαίου γύρω στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. θα πρέπει να αλλάξουν. Ο **ρεαλισμός** που χαρακτηρίζει τις τοιχογραφίες της Σαντορίνης, πέρα από τις ποικίλες πληροφορίες που μας δίνει, μαρτυρεί επίσης πως οι καλλιτέχνες δε ζωγράφιζαν αφηρημένα. **Απεικόνιζαν συγκεκριμένες εμπειρίες τους**.

Ακρωτήρι, «μινωική πόλη»

Στις Κυκλάδες, **η έντονη μινωική επιρροή** εξισορροπείται από τη **δύναμη των τοπικών παραδόσεων**, οι οποίες δεν επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι οικισμοί όπως η Φυλακωπή της Μήλου ή το Ακρωτήρι της Θήρας ήταν απλώς κρητικές «αποικίες».

Ο πολιτισμός που έρχεται στο φως ανάμεσα στα ερείπια του Ακρωτηρίου μοιάζει να αποτελεί μια διασταύρωση, **ένα πάντρεμα της παλιάς πολιτιστικής παράδοσης των Κυκλάδων με τους νεωτερισμούς της μινωικής Κρήτης**. Η υστερομινωική πόλη του Ακρωτηρίου είχε κτιστεί πάνω στα ερείπια ενός μεσοκυκλαδικού συνοικισμού, από τον οποίο σώζονται αρκετά αρχιτεκτονικά και πλούσια κεραμικά λείψανα. Αλλά και από την προηγούμενη περίοδο, την Πρωτοκυκλαδική, υπάρχουν σαφείς κεραμικές μαρτυρίες. Έτσι, αποδεικνύεται πως η στρατηγική θέση του Ακρωτηρίου είχε εκτιμηθεί από την 3η χιλιετία π.Χ.

Πρόκειται, λοιπόν, για μια **κυκλαδική πόλη**, μια κοινωνία από **αυτόχθονες Κυκλαδίτες**, «εκμινωισμένη». Αν και η τέχνη και η αρχιτεκτονική έχουν πολλά από τα χαρακτηριστικά της μινωικής Κρήτης, παρ' όλα αυτά παρουσιάζουν και πολλές ιδιομορφίες και κάποια **ανεξαρτησία** από την Κρήτη. Την ανεξαρτησία αυτή τη βρίσκουμε πιο έντονη στην κεραμική.

Έτσι βλέπουμε, **παράλληλα με την οικονομική ανεξαρτησία, και μια καλλιτεχνική αυτονομία να συνυπάρχει στο Ακρωτήρι**. Και σ' αυτό φαίνεται πως **καθρεφτίζεται και μια σχετική τουλάχιστον πολιτική αυτονομία**. Το Ακρωτήρι δεν ήταν μινωική αποικία με την έννοια της εγκατάστασης πληθυσμού για την εξασφάλιση καλύτερων συνθηκών ζωής. Μάλλον θα πρέπει να το θεωρήσουμε σαν **εμπορικό σταθμό της Κρήτης**. Ήταν δηλαδή ένας σταθμός μινωικών πρακτόρων που εγκαταστάθηκαν εδώ για να εκμεταλλευτούν ή να χρησιμοποιήσουν τις οικονομικές δυνατότητες του τόπου και των κατοίκων του. Κάτι παρόμοιο με την αποικιοκρατία του προηγούμενου αιώνα.

Ίσως αυτό θα εννοεί ο Θουκυδίδης όταν γράφει πως ο Μίνωας αποίκισε τις Κυκλάδες στέλνοντας τους ίδιους τους γιους του ως αρχηγούς των αποστολών αυτών.

Συμπερασματικά, το Ακρωτήρι ήταν **μέσα στη σφαίρα της πολιτιστικής και θρησκευτικής επιρροής της Κρήτης**.

Αγγεία

Κατά την ΥΜΙ φάση, οι αγγειογράφοι επηρεάστηκαν φανερά από την τέχνη της τοιχογραφίας. Αναπτύσσονται τα θέματα «φυτικού ρυθμού» και «θαλάσσιου ρυθμού».

Στα πρώτα κυριαρχούν παραστάσεις λουλουδιών, φυτών ή βλαστών. Στα δεύτερα κυριαρχούν χταπόδια, δελφίνια, ναυτίλοι, αστερίες, κοράλια, προσαρμοσμένα σε ένα βραχώδες τοπίο εμπνευσμένο από τις τοιχογραφίες. Κύρια σχήματα:

ποτήρι

κύπελλα

πρόχους ΜΜ

ρυτό κωνικό

ρυτό σε σχήμα αυγού
στρουθοκαμήλου

ψευδόστομος αμφορέας

ψηλό
αλάβαστρο

πρόχους ΥΜ

Οι κρητικές γραφές

Οι τρεις πρωτοϊστορικές γραφές, που ονομάζουμε συμβατικά «κρητική ιερογλυφική», γραμμική γραφή Α και γραμμική γραφή Β, παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στα πλαίσια των πολιτισμών του Αιγαίου κατά τη Μέση και Ύστερη χαλκοκρατία. Στην Κρήτη, η εφαρμογή σχετικά πολύπλοκων οικονομικών συστημάτων, η συντήρηση και η πρόδός τους, από το τέλος κιόλας της 3ης χιλιετίας, συνδέονται με την υιοθέτηση μιας στοιχειώδους λογιστικής αρχικά και συνθετότερων οικονομικών αρχείων αργότερα. Σύμφωνα με τα ως τώρα στοιχεία που γνωρίζουμε, οι τεχνικές που αλλού βρίσκονταν σε στάδιο πολύ εξελιγμένο, στην Κρήτη προσαρμόστηκαν στις ιδιαίτερες ανάγκες των κατοίκων σύμφωνα με το δικό τους χαρακτήρα και την ιδιαιτερότητα. Οι Κρητικοί δε δανείστηκαν, δημιουργήσαν τα εργαλεία που τους ήταν απαραίτητα, όχι μόνο για την οικονομική διοίκηση αλλά και για τη διαχείριση της πολιτιστικής παράδοσης.

	1	10	100	1000	10000
Ιερ.		•	 2	◊	
A		•	○	⊙	
B		—	○	⊙	⊙

Τα σύμβολα των αριθμών στις κρητικές γραφές.

Λίθινη σφραγίδα με ιερογλυφική γραφή.

Τα ευρήματα

Το 95% των μαρτυριών που έχουν φτάσει ως εμάς αποτελείται από λογιστικά κείμενα πάνω σε ψηλό. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, όλες οι υπόλοιπες μαρτυρίες γραφής καταστράφηκαν επειδή είχαν αποτυπωθεί σε φθαρτά υλικά. Τα 270 περίπου αντικείμενα που φέρουν κρητική ιερογλυφική γραφή, τα 1.427 με γραμμική γραφή Α και τα 4.621 αρχαιολογικά κείμενα με γραμμική γραφή Β (βλ. σελ. 362 του βιβλίου δασκάλου) δεν αποτελούν παρά αμελητέο αριθμό μπροστά στον όγκο των γραπτών που θα πρέπει να υπήρχαν στη διάρκεια της 2ης χιλιετίας. Αν και το περιεχόμενό τους μας διαφεύγει, η ύπαρξή τους δεν μπορεί να αμφισβητηθεί.

Κατά την Πρώιμη χαλκοκρατία εμφανίζονται τα πρώτα σημεία πάνω σε αγγεία και σε σφραγίδες, άγνωστης σε μας σημασίας. Η χρήση τους συνεχίζεται στη διάρκεια της Μέσης και της Ύστερης χαλκοκρατίας. Τα σημεία των σφραγίδων παίρνουν μια μορφή συστήματος ήδη από την Προανακτορική περίοδο.

Πάντως, οι κρητικές σφραγίδες από μόνες τους δεν προσφέρονται για την ανάπτυξη μιας πραγματικής γραφής. Η γραμμική γραφή Α είναι ευρύτερα διαδεδομένη. Απαντάται σε πολλές θέσεις της Κρήτης αλλά και εκτός: Κέα, Μήλος, Θήρα, Τίρυνθα, Θάσος, Λακωνία, Κύθηρα. Οι τελευταίες μαρτυρίες συνδέονται στην πλειονότητά τους με το στρώμα καταστροφής του τέλους της ΥΜ Ι Β φάσης. Μία μόνο μαρτυρία θα μπορούσε να είναι μεταγενέστερη και σύγχρονη της γραμμικής Β της Κνωσού, η οποία έχει βρεθεί στην Ανεξερεύνητη Έπαυλη της Κνωσού χαραγμένη πάνω σε πιθάρι.

Λειτουργίες και φύση

Ο προορισμός της ιερογλυφικής γραφής είναι ορισμένες φορές διακοσμητικός, συχνότερα όμως διοικητικός και λογιστικός.

Και η γραμμική Α χρησιμοποιείται κυρίως στη διοίκηση και στη λογιστική. Όμως, υπάρχουν κάποια σοβαρά ιστορικά ερωτήματα. Γιατί η ιερογλυφική και η γραμμική Α συνυπάρχουν και χρησιμοποιούνται με κοινό, λογιστικό, προορισμό; Γιατί μόνο η ιερογλυφική γραφή είναι χαραγμένη πάνω σε σφραγίδες, ενώ δε φαίνεται να είναι ούτε η γραμμική Α ούτε η γραμμική Β, ακόμη κι όταν η χρήση της ιερογλυφικής σταματάει, όχι όμως και εκείνη των σφραγίδων; Γιατί άραγε η ιερογλυφική εξαφανίζεται κατά τη Νεοανακτορική περίοδο;

Τα τρία αυτά ερωτήματα συνδέονται με ένα γλωσσολογικό πρόβλημα: Η κρητική ιερογλυφική και η γραμμική Α αποδίδουν άραγε μια και μόνο γλώσσα ή δύο (ίσως και περισσότερες) διαφορετικές; Θεωρητικά, δεν αποκλείεται να υπήρχε μια γλώσσα «κοσμική» και μια «ιερή», οι οποίες θα μπορούσαν να έχουν κοινές ρίζες, ακόμη και κοινές λέξεις, αλλά να είναι το ίδιο διαφορετικές μεταξύ τους όπως τα ιταλικά με τα λατινικά. Όσο για τα δύο συστήματα γραφής (ιερογλυφική και γραμμική Α), τίποτα δε μας βεβαιώνει ότι αποδίδουν μάλλον μια κοινή γλώσσα κι όχι δύο διαφορετικές.

Αρχικά στην Κρήτη υπήρχαν αναμφίβολα δύο ή περισσότερα νεολιθικά γλωσσικά υποστρώματα. Στη συνέχεια, σε διάστημα μερικών εκατοντάδων χρόνων, μια γλώσσα είχε όλο το χρόνο, ακόμη και σε ένα νησί γεωγραφικά περιορισμένο, να χωριστεί σε περισσότερες.

Αγνοούμε ακόμη ποια ή ποιες είναι αυτές οι γλώσσες, όχι μόνο επειδή δεν είμαστε σε θέση να διαβάσουμε τις γραφές που την ή τις αποδίδουν, αλλά και επειδή δε γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα για τις γλώσσες που μιλιούνταν στον αιγαϊκό χώρο κατά τη διάρκεια της 3ης χιλιετίας και στο πρώτο μισό της 2ης.

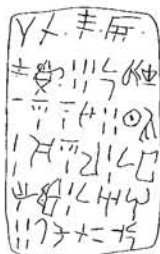
Ως προς τη φύση των τριών γραφών (ιερογλυφική, γραμμική Α και γραμμική Β), πρόκειται για συλλαβογραφίες ανοιχτού τύπου: Καθένα σημείο που εμφανίζεται σε μια ομάδα ή «λέξη» αντιπροσωπεύει μια απλή συλλαβή που αποτελείται από ένα σύμφωνο και ένα φωνήεν ή μονάχα από ένα φωνήεν. Τα παραπάνω ισχύουν χωρίς αμφιβολία για τη γραμμική Β, τη μοναδική γραφή που έχει αποκρυπτογραφηθεί. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι το ίδιο συμβαίνει στη γραμμική Α και πολύ πιθανόν στην ιερογλυφική επίσης: Εφόσον τα απαραίτητα σημεία για τη γραφή των «λέξεων» ανέρχονται περίπου σε 70 στη γραμμική Α και 90 στην ιερογλυφική, τα συστήματα δε θα μπορούσαν να είναι πολύ διαφορετικά από εκείνα της γραμμικής Β, στην οποία αριθμούνται 87 σημεία.

Μαζί με τα συλλαβικά σημεία (συλλαβογράμματα), οι τρεις γραφές περιέχουν αριθμογράμματα (για να σημειώνονται οι αριθμοί) και κλάσματα (σε ιερογλυφική και γραμμική Α) ή μετρογράμματα (που συμβολίζουν μονάδες μέτρησης σε γραμμική Β).

Επίσης, περιέχουν τα κοινώς λεγόμενα ιδεογράμματα, σημεία που αντιστοιχούν σε λέξεις και χρησιμοποιούνται για να απεικονίσουν συντομογραφικά τα ζωντανά πλάσματα ή τα προϊόντα. Εκτός από τα «απλά» ιδεογράμματα, η γραμμική Α περιλαμβάνει έναν απροσδιόριστο αριθμό συλλαβικών σημείων και συνδέσμων. Ο περιορισμένος αριθμός των κειμένων δε μας επιτρέπει να έχουμε μια σαφή ιδέα του συστήματος των ιδεογραμμάτων της ιερογλυφικής. Αναγνωρίζουμε μόνον αυτά που είναι κοινά και στις τρεις γραφές, για παράδειγμα τα ιδεογράμματα του κρασιού και των σύκων.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι και τα τρία συστήματα παρουσιάζουν πιθανότατα μια αρκετά μεγάλη συγγένεια ως προς τις αρχές που τα διέπουν· αλλά η ακριβής εφαρμογή των αρχών αυτών θα παραμένει αβέβαιη έως ότου μελετηθούν σε βάθος οι δύο πρώτες γραφές.

Ως προς την αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Α με τα 7.000 περίπου σημεία που έχουμε, μπορούμε με δυσκολία να κάνουμε κάποιες προσεγγίσεις. Έχουν γίνει διάφορες προσπάθειες και συνεχώς γίνονται κι άλλες. Όσο δε διαθέτουμε τουλάχιστον τρεις φορές περισσότερα σημεία –ο Ventris είχε 30.000 σημεία στη διάθεσή του όταν αποκρυπτογράφησε τη γραμμική Β– δεν μπορούμε να ελπίζουμε σε επιτυχία. Ως τώρα έχουμε φτάσει να διαβάσουμε 12 περίπου σημεία με κάποια βεβαιότητα.

Η συνέχεια των κρητικών γραφών

Η ιερογλυφική γραφή, από την οποία δεν πρέπει να προέρχεται η γραμμική Α, φαίνεται να εξαφανίζεται χωρίς συνέχεια. Από τη γραμμική Α, πιθανότατα, γεννιέται η γραμμική Β, ενώ στην Κύπρο η γραμμική Α ριζώνει, χωρίς να ξέρουμε με ποιον ακριβώς τρόπο. Η αρχαιότερη κυπριακή πινακίδα χρονολογείται περίπου στο 1500 π.Χ. και τα 21 διαφορετικά σημεία που φέρει είναι κατά πάσα πιθανότητα αιγαϊακού τύπου. Αυτή η κυπρομινωική γραφή απαντάται στην Κύπρο ως τα τέλη του 11ου αιώνα.

Δεν μπορούμε να τη διαβάσουμε, αποδίδει μια άγνωστη σε μας γλώσσα και είναι κάτα κάποιο τρόπο ο πρόγονος του κυπριακού συλλαβικού αλφαβήτου που χρησιμοποιείται για τη γραφή της ελληνικής στην Κύπρο από τον 11ο ως τον 3ο αιώνα π.Χ.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * αναλυτικά για την **έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας** καθώς και τα φυσικά φαινόμενα που προηγήθηκαν ή/και ακολούθησαν
- * για την **καταστροφή** του Μινωικού πολιτισμού.

Άκρως απαραίτητος ο **χάρτης της Ελλάδας** ή και της ανατολικής Μεσογείου. **Φωτογραφίες** από εκρήξεις ηφαιστείων και όποιο άλλο υλικό σχετικό με τα **ηφαιστεια** κρίνει ο εκπαιδευτικός. Φωτογραφίες της **καλντέρας** και του **νπιού της Σαντορίνης**, οδηγοί που αφορούν το νησί.

Τοιχογραφία από τη Δυτική Οικία του Ακρωτηρίου. Ο λεγόμενος «**ψαράς**» κατέχει τη στενή επιφάνεια ανάμεσα στο παράθυρο και τη γωνία του δωματίου. Ένας άλλος, όμοιος, εικονίζεται σε παρόμοιο χώρο διαγωνίως απέναντι. Τέτοια επιφάνεια -ανάμεσα σε δυο πόρτες- είχε καλύψει και η τοιχογραφία με τους δύο πυγμάχους.

Από τα κύρια γνωρίσματα της τέχνης του Ακρωτηρίου είναι ότι ο καλλιτέχνης έχει απόλυτα τον έλεγχο του χώρου, μέσα στον οποίο κινείται χωρίς ενδοιασμό. Βρίσκει πάντα κάποιο θέμα κατάλληλο για να γεμίσει την επιφάνεια που του προσφέρει η διαρρύθμιση του χώρου. Παραστάδες σε πόρτες και σε παράθυρα, μικρές επιφάνειες τοίχου ανάμεσα σε δυο ανοίγματα, ζώνες που υποχρεωτικά δημιουργούνται από ανοίγματα παραθύρων, μεγάλες, τέλος, επιφάνειες τοίχων βρίσκουν πάντα τη σύνθεση που ταιριάζει στο σχήμα και τις διαστάσεις.

Οι δύο **ψαράδες** δείχνουν με καμάρι τη συγκομιδή τους. Σύμφωνα με άλλη άποψη, πρόκειται για ειδικούς **υπηρέτες της θεότητας** γιατί φέρουν δύο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: κεφάλι εν μέρει ξυρισμένο και γυμνότητα. Οι μινωικοί άνδρες ποτέ δεν απεικονίζονται **γυμνοί**, εκτός αν πρόκειται για **πράξη λατρείας**: Τότε έπρεπε ο θεός να σε δει σε όλη σου την αγνότητα. Άρα, πιθανότατα οι τοιχογραφίες απεικονίζουν δύο πιστούς την ώρα που προσφέρουν ψάρια στη θεότητα. Στη γωνία που θα είχαν συναντηθεί, αν μπορούσαν να περπατήσουν, οι πιστοί, βρέθηκε μια **τράπεζα προσφορών** διακοσμημένη με ψάρια.

Οι άνθρωποι στη **Θήρα** ήταν γεωργοί, ψαράδες, ναυτικοί και έμποροι. Όμως αναγκάστηκαν να φύγουν από το νησί για να σωθούν.

το τέλος
το ηφαιστειο
1450 π.Χ.
η καταστροφή

οι ασκομοί
οι πυρκαγιές
τα σύννεφα στάχτης

Το 1450 π.Χ. περίπου, μια **τρομερή έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας** κατέστρεψε το μινωικό πολιτισμό.

Στην αρχή έγιναν **ψοβεροί ασκομοί** που έκαναν ζημιές και πυρκαγιές στο παλάτι της Κνωσού. Μετά, **σύννεφα στάχτης** σκέπασαν όλη τη Θήρα κι έκρυψαν τον ήλιο. Η μέρα έγινε νύχτα μέχρι την Κρήτη και την Αίγυπτο.

η έκρηξη
ο θόρυβος
η βύθιση
τα κύματα

Μετά έγινε η **έκρηξη**. Ο **θόρυβος** ήταν τρομερός. Θα πρέπει να ακούστηκε μέχρι την Αφρική. Το μισό νησί **βυθίστηκε** στη θάλασσα μαζί με το ηφαιστειο. Τα **τεράστια κύματα** που σηκώθηκαν, έφτασαν στην Κρήτη μέσα σε μισή ώρα και **κατέστρεψαν τα πάντα**.

33

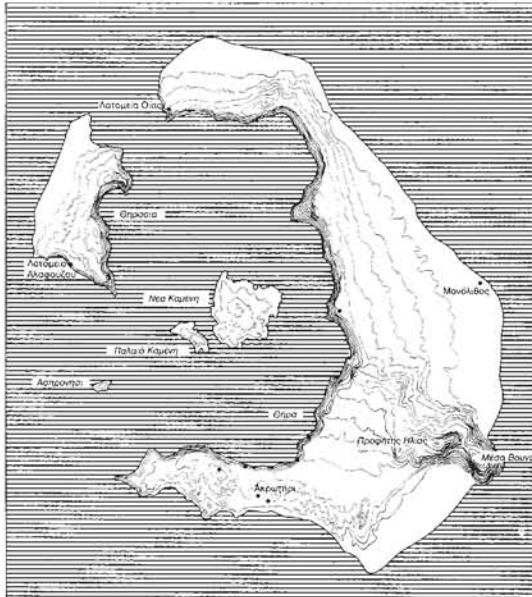
Τοιχογραφία της Άνοιξης με κρίνα

Στην εικόνα φαίνονται **κρίνα** που αναπτύσσονται μέσα σε ένα **βραχώδες τοπίο**. Τα χρώματα αποτελούν σχεδόν μια **ιμπρεσιονιστική απόδοση φωτός** που αντανακλάται πάνω στους βράχους. Τα κόκκινα και καφέ βράχια θυμίζουν τα τοπία του σημερινού Ακρωτηρίου. Τα κρίνα που φυτρώνουν μέσα σ' αυτούς τους βράχους δεν είναι στατικά. Ο καλλιτέχνης ήθελε με κάθε τρόπο να αποφύγει τη μονοτονία, έτσι τα έκανε να **λυγίζουν ελαφρά, δίνοντας την εντύπωση ότι φυσά αεράκι**. Τα κρίνα απεικονίζονται σε όλες τις φάσεις της ζωής τους: μπουμπούκια, λουλούδια που μόλις ανοίγουν, λουλούδια ορθάνοιχτα. **Χελιδόνια** φλερτάρουν στον αέρα, πράγμα που ζωντανεύει την εικόνα και συγχρόνως μας λέει και περί τίνος πρόκειται: ο ερχομός της Άνοιξης. Η διάθεση του καλλιτέχνη για **ποικιλία** είναι τέτοια που ακόμη και τα τοπία τα κάνει αφηγηματικά με την παράθεση ζώων. Το δωμάτιο έχει τρεις από τους τέσσερις τοίχους του καλυμμένους με την τοιχογραφία των κρίνων. Ο Θηραίος καλλιτέχνης δε διστάζει να ζωγραφίσει ολόκληρους «τυφλούς» τοίχους.

Προσπάθεια απόδοσης με τρόπο κατανοητό για τα παιδιά των παλιρροϊκών κυμάτων.

Τα παλιρροϊκά κύματα ξεκίνησαν από τη

Παλιρροϊκά κύματα

Θήρα μετά την **κατάρρευση του ηφαιστειακού κώνου** ή μετά από μια υποθαλάσσια έκρηξη [ανάλογα με το ποια θεωρία ακολουθούμε]. Οι πρόσφατες αμφισβητήσεις της θεωρίας του Σπ. Μαρινάτου (που ως πιο αποδεκτή έχει συμπεριληφθεί στο βιβλίο μαθητή) αναφέρονται στο γεγονός ότι η κατάρρευση του ηφαιστειακού κώνου θα πρέπει να ήταν **σταδιακή**, προκαλώντας παλιρροϊκά κύματα **μέσου μεγέθους, ύψους δηλαδή 8 ως 10 μ.** Η ιδέα της μονομίας κατάρρευσης τείνει να εγκαταλειφθεί. Ακόμη, επειδή τα κύματα αυτά δημιουργήθηκαν από έναν **καταποντισμό στο κεντρικό τμήμα** του αρχικού στρογγυλού νησιού, μπορούσαν να διαφύγουν μόνο από τα ρήγματα σε τρία σημεία: βόρεια - βορειοδυτικά μεταξύ Θήρας και Θηρασίας και δυτικά από τις δύο πλευρές της νησίδας Ασπρονήσι.

Επομένως, **οι δυτικές κυρίως περιοχές του Αιγαίου** (και η δυτική Κρήτη) ήταν εκείνες που επλήγησαν κυρίως. Επιπλέον, ένα παλιρροϊκό κύμα δε θα μπορούσε να υπερπηδήσει ένα νησί σαν την **Κρήτη** και να πλήξει τη νότια ακτή της. Θα μπορούσε, όμως, να είχε πλήξει τη **βόρεια**, ίσως και την **ανατολική ακτή**.

Στρογγύλη - Καλλίστη - Θήρα

Η Θήρα βρίσκεται στη νότια άκρη του Αιγαίου και αποτελεί **το νοτιότερο νησί των Κυκλάδων**. Η σημερινή της έκταση είναι 73 τ. χλμ. Το ίδιο το νησί **χρωστάει την ύπαρξή του στο ηφαίστειο**. Από αυτή την περιοχή περνάει η γραμμή πάνω στην οποία συναντιούνται δύο μεγάλες πλάκες του φλοιού της Γης: η αφρικανική και η πλάκα του Αιγαίου. Τρεις ασβεστολιθικοί βράχοι (υψώματα του Προφήτη Ηλία, του Γαβρίλου και του Μονόλιθου) κυκλώθηκαν από λάβες, ώσπου σιγά-σιγά ενώθηκαν δημιουργώντας τελικά ένα μεγάλο νησί.

Ο **Ηρόδοτος**, που μιλάει για την πρώιμη ιστορία της Θήρας, μας λέει πως η νήσος ονομαζόταν **Στρογγύλη** από το σχήμα της. Αργότερα, από την ομορφιά της, ονομάστηκε **Καλλίστη**. Τέλος, ονομάστηκε **«Θήρα»** από το όνομα του γιου του Αυτεσίωνα (Θηβαίου ήρωα και απόγονου του Κάδμου) που λεγότανε **Θήρας**.

Ο Θήρας υπήρξε αντιβασιλιάς της Σπάρτης και κηδεμόνας των διδυμών ανεψιών του, του Προκλή και του Ευρυσθένη. Έπειτα από την ενηλικίωσή τους, ο Θήρας, για λόγους γοήτρου, έφυγε από τη Σπάρτη, πήρε μαζί του μια ομάδα Ευγενών από τον Ορχομενό κι εγκαταστάθηκε στην Καλλίστη, που έτσι ονομάστηκε **«Θήρα»**.

Ιστορικά, η πρωιμότερη κεραμική που έχει βρεθεί στα βαθιά στρώματα των ορυχείων δε φαίνεται να είναι παλιότερη από τα μέσα της **3ης χιλιετίας π.Χ.** Ανήκει δηλαδή στη δεύτερη φάση του **Πρωτοκυκλαδικού πολιτισμού**, ο οποίος εκτείνεται από το 3200 περίπου ως το 2000 π.Χ.

Η μεγάλη **ανασκαφή του Ακρωτηρίου** βεβαιώνει πως και στην επόμενη περίοδο, τη Μεσοκυκλαδική (2000 - 1550 π.Χ.), η ανθρώπινη δραστηριότητα πάνω στο νησί δε σταμάτησε. Ίσως όμως, καθώς φαίνεται να συμβαίνει και στ' άλλα κυκλαδίτικα νησιά, ο πληθυσμός συγκεντρώθηκε **σε πόλεις** αντί να είναι σκορπισμένος σε μικρές κώμες. Από την **Ύστερη χαλκοκρατία**, μόνο η πρώτη φάση διατηρείται αλλά **σε μεγάλη ακμή**. Η έκρηξη του ηφαιστείου έθαψε ολόκληρο το νησί κάτω από παχύτατα στρώματα θηραϊκής γης. Καθώς ήταν φυσικό, κάθε ίχνος ανθρώπινης δραστηριότητας εξαφανίστηκε από το νησί για κάμποσους αιώνες.

Ό,τι απέμεινε μετά τον καταποντισμό είναι τα **σημερινά νησιά Σαντορίνη, Θηρασία και Ασπρονήσι**.

Το **ηφαίστειο** όμως δε σταμάτησε τη **δράση του**. Από καιρό σε καιρό ξυπνούσε φέρνοντας λάβες στην επιφάνεια από τα έγκατα της γης. Έτσι, με τον καιρό δημιουργήθηκαν τα δυο νησάκια στο κέντρο της καλντέρας, του τμήματος δηλαδή που γέμισε με θάλασσα μετά τον προϊστορικό καταποντισμό. Τα νησάκια αυτά είναι η **Παλαιά Καρένη**, η Ιερά των αρχαίων που γεννήθηκε στα 197 π.Χ., και η **Νέα Καρένη**, δημιούργημα νεότερο ύστερα από αλληπάλληλες εκρήξεις του ηφαιστείου. Πάνω στη Νέα Καρένη υπάρχει ο **κρατήρας** που ακόμη και σήμερα αναδίδει αέρια και ατμούς σε θερμοκρασία μέχρι 80°C.

Το **σημερινό έδαφος** της Θήρας αποτελείται από τεράστιες ποσότητες **θηραϊκής γης και ελαφρόπετρας**. Το πάχος του ποικίλλει από 0 ως 40 μέτρα. Το στρώμα αυτό αποτελούσε, πριν από την εισβολή του τουρισμού, τη βάση της οικονομίας του νησιού. Κάθε χρόνο εξαγονταν περίπου δύο εκατομμύρια τόνοι θηραϊκής γης.

Η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ δημιούργησε μεγάλη **ζήτηση θηραϊκής γης**, γιατί αυτή αποτελείται από θαυμάσια υλικά για υποβρύχιες κατασκευές. Έτσι, τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1860 εμφανίστηκαν τα πρώτα λείψανα προϊστορικών εγκαταστάσεων στο ορυχείο Αλαφούζου στη **Θηρασία** (βλ. χάρτη, σελίδα 260 του βιβλίου δασκάλου). Περιορισμένες ανασκαφές συνεχίστηκαν ως το 1967, οπότε και ο **καθηγητής Σπύρος Μαρινάτος** άρχισε τις ανασκαφές στο **Ακρωτήρι**, τις οποίες συνέχισε εντατικά ως την 1/10/1974, την ημέρα που έχασε τη ζωή του από ατύχημα μέσα στην ίδια την προϊστορική πόλη που έφερε στο φως.

Τις ανασκαφές συνεχίζει ο καθηγητής **Χρήστος Ντούμας** από το 1976.

Το ηφαίστειο της Θήρας

Τα περισσότερα μινωικά κέντρα καταστράφηκαν γύρω στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ.. Την ίδια περίπου περίοδο σημειώθηκε η πιο βίαιη έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας από την εποχή της Πλειστόκαινου. Ήταν λοιπόν επόμενο να γίνει ο **συσχετισμός των δύο αυτών σημαντικών γεγονότων** και να υποστηριχθεί η άποψη (από τον καθηγητή Σπ. Μαρινάτο) ότι η καταστροφή της Κρήτης ήταν αποτέλεσμα της έκρηξης. Ο Μαρινάτος θεώρησε επιβεβαίωση της θεωρίας του την ανακάλυψη της πόλης του Ακρωτηρίου. Αν και η **θεωρία του Μαρινάτου** συνέβαλε, αρχικά, στην προώθηση της ιστορικής σκέψης, σήμερα πλέον έχουν δημιουργηθεί **αμφιβολίες**.

Αναλυτικά:

α) Ένας προειδοποιητικός σεισμός;

Ο Μαρινάτος είχε την πεποίθηση ότι η πόλη είχε υποστεί μια πρώτη καταστροφή, πιθανότατα από ένα σεισμό. Κατόπιν ακολούθησε, πιθανόν, μια περίοδος ηρεμίας μερικών μηνών πριν από την έκρηξη.

Το σίγουρο είναι ότι οι κάτοικοι είχαν αναγκασθεί να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους από κάποιο προειδοποιητικό σημάδι της επερχόμενης καταστροφής. **Παντελής απουσία ανθρώπινων λειψάνων**, οσκελετών ζώων (εκτός από ένα γουρούνι), **απουσία αντικειμένων αξίας** (κοσμήματα, σφραγίδες, ορειχάλκινα, ακόμη και εργαλεία) μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι είχαν αφήσει τον καιρό στη διάθεσή τους για να οργανώσουν μια **μαζική μετανάστευση**.

Όμως **γιατί δε γύρισαν** να ξαναφτιάξουν την πόλη τους; Οι απόψεις διαφέρουν. Ο Χρ. Ντούμας υποστηρίζει ότι ορισμένες ομάδες επανήλθαν για επισκευές και άφησαν τα ίχνη τους πάνω στη στάχτη και στην ηφαιστειογενή ελαφρόπετρα, που σημαίνει ανθρώπινη παρουσία κατά την εποχή της έκρηξης. (Κατόρθωσαν να γλιτώσουν, αφού δε βρέθηκαν οι οσκελετοί τους.) **Άλλες ερμηνείες** όμως θεωρούν ότι η κατάσταση των ερειπίων θα ήταν τελικά η ίδια, αν η πόλη είχε καταστραφεί εξ αρχής και απευθείας από την έκρηξη. Έγινε, λοιπόν, η σεισμική δόνηση;

β) Η έκρηξη

Η έκρηξη ξεκίνησε με την **εκτόξευση** σε μεγάλο ύψος **κίσηρης και τέφρας**. Η κίσηρη έπεσε γρήγορα πάνω στο νησί (στρώμα πάχους 3 ως 5 εκ.), ενώ η τέφρα σχημάτισε **ένα τεράστιο νέφος** που απλώθηκε πάνω από τις Κυκλάδες (ίχνη της διαπιστώθηκαν στη Φυλακωπή της Μήλου) και μεταφέρθηκε από τον άνεμο. Μετά από μια περίοδο ηρεμίας (ίσως μερικών μηνών) η έκρηξη μπήκε στην **τελική της φάση**. Τεράστιες ποσότητες χονδρόκοκκης κίσηρης και στάχτης εκτοξεύτηκαν από τον κρατήρα. Πρόκειται για τεράστια **φλέγοντα νέφη** που στερεοποιούνται και πέφτουν πάνω στο νησί (7 μ. κοντά στο ηφαίστειο, 1 μ. ως 0,50 μ. στην πόλη του Ακρωτηρίου, την οποία καλύπτουν σαν χιόνι).

Στη συνέχεια, **τεράστιες ποσότητες διάπυρης μάζας** εκτοξεύτηκαν, ενώ ο ηφαιστειακός **κώνος** άρχισε να παρουσιάζει ρωγμές.

Εκτινάχθηκαν επίσης και τεράστιοι **ογκόλιθοι από βασάλτη**. Τέτοιοι ογκόλιθοι-βόμβες έφτασαν ως το Ακρωτήρι και έπληξαν πολλά από τα σπίτια- τους βρίσκουμε σήμερα μέσα στα ερείπια μάρτυρες για τη ζημιά που προξένησαν. Οι τεράστιες ποσότητες υλικού που εκτινάχτηκε από τα έγκατα της γης δημιούργησαν μεγάλο **κενό κάτω από τον κρατήρα**, ενώ στις παρυφές του συσσωρεύτηκε σημαντικό βάρος κίσηρης και τέφρας. Έτσι, ο ηφαιστειακός **κώνος άρχισε να καταρρέει** σταδιακά και η θάλασσα να εισβάλλει από τα ρήγματα που ανοίχτηκαν στα βόρεια και στα δυτικά. Τότε δημιουργήθηκαν τα **παλιρροϊκά κύματα**. Στη θέση του ηφαιστειακού κώνου σχηματίστηκε μια τεράστια κοιλότητα που οι γεωλόγοι ονομάζουν Καλντέρα (83 τ. χλμ.): η διάμετρός της είναι σήμερα 7 ως 11 χλμ. και το συνολικό βάθος της φτάνει τα 780 μ., από τα οποία τα 450 μ. βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Πόσο διήρκεσε η διαδικασία των καταποντισμών; Μέρη, βδομάδες, μήνες; Ήταν σταδιακή (και κατά πόσο) και αν ναι, τι ύψος είχαν τα παλιρροϊκά κύματα;

γ) Το ηφαίστειο Κρακατόα

Στα 1883, η έκρηξη του ηφαιστείου Κρακατόα, μεταξύ Σουμάτρας και Ιάβας στον Ειρηνικό Ωκεανό, πρόσφερε ένα **τεκμηριωμένο παράλληλο, ίδιου τύπου και έντασης**, στον Μαρινάτο και τους υποστηρικτές της άποψής του. Κι εκεί εμφανίστηκαν προειδοποιητικά σημάδια (για τρεις εβδομάδες) ισχνής ηφαιστειακής δραστηριότητας. Η καθαυτή έκρηξη διαρκεί πάνω από δύο μήνες και **οι φάσεις είναι παρόμοιες**: σύννεφο τέφρας ύψους 90 χλμ., κατάρρευση ηφαιστειακού κώνου (σε βάθος 200-300 μ.), σχηματισμός καλντέρας (33,5 τ. χλμ.) και δημιουργία παλιρροϊκού κύματος (Tsunami) ύψους 36 μ. Επειδή η καλντέρα της Θήρας έχει τέσσερις φορές μεγαλύτερο μέγεθος, συμπεραίνουμε λογικά ότι η έκρηξη της Θήρας ήταν πολύ πιο βίαιη και το παλιρροϊκό κύμα πολύ μεγαλύτερης έκτασης. Κατά συνέπεια, η θεομηνία έπληξε την Κρήτη και κατέστρεψε πόλεις, λιμάνια, ανάκτορα αλλά και το στόλο.

δ) Το χρονολογικό πρόβλημα

Οι παραδοσιακές συγκριτικές χρονολογίες τοποθετούν την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας γύρω στο 1450 π.Χ. με 1500 π.Χ.

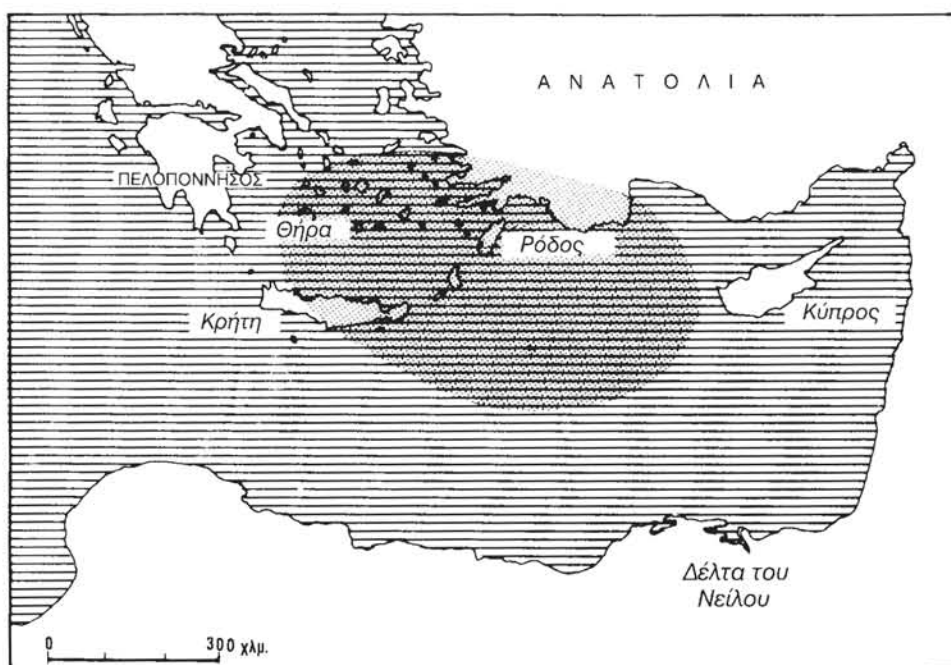
Η μελέτη της τεχνοτροπίας της κεραμικής και των εναποθέσεων τέφρας στα αντίστοιχα στρώματα των υπόλοιπων περιοχών που προσέβαλε το ηφαιστειακό νέφος τοποθετεί την έκρηξη γύρω στο 1500 π.Χ. Όμως, το Σεπτέμβριο του 1989, κατά τη διάρκεια του Τρίτου Διεθνούς Συνεδρίου «Η Θήρα και ο κόσμος του Αιγαίου», ανακοινώθηκαν τα αποτελέσματα της **ραδιοχρονολόγησης με -C14-** (ραδιενεργός άνθρακας 14) που υποδηλώνουν την περίοδο μεταξύ 1650 και 1620 π.Χ. Σύμφωνα ακόμη με **δενδροχρονολογήσεις** (μελέτη των δακτυλίων των δένδρων) στην Καλιφόρνια και την Ιρλανδία, ορισμένοι ερευνητές προτείνουν το έτος **1628 π.Χ.** Από την ανακάλυψη ηφαιστειακής τέφρας, προερχόμενης ίσως από τη Θήρα, σε στρώματα πάγου στη Γροιλανδία, προκύπτει μια ακόμη υψηλότερη χρονολογία, γύρω στο **1645 π.Χ.** Δηλαδή, 100 χρόνια νωρίτερα. Οποσδήποτε είναι απαραίτητο να περιμένουμε κάποιες επιβεβαιώσεις των πρώτων αυτών αποτελεσμάτων. Στην ουσία, **η χρονολογία της έκρηξης παραμένει απροσδιόριστη.**

ε) Τεκτονικοί σεισμοί - Σεισμοί ηφαιστειακής προέλευσης

Οι αντίθετοι της θεωρίας του Μαρινάτου μελετητές θεωρούν ότι υπάρχουν λίγες πιθανότητες ένας μοναδικός σεισμός να είχε τις ίδιες συνέπειες σε ολόκληρη την περιοχή, από τη Ζάκρο ως την Αρνισό (απόσταση 120 χλμ. περίπου). Ακόμα κι αν συνέβαινε, θα ήταν ανεξάρτητος από την έκρηξη στη Θήρα.

ζ) Τα αιγυπτιακά κείμενα

Το νέφος έφτασε άραγε μέχρι τις ακτές της ανατολικής Μεσογείου; Η **ανακάλυψη τέφρας στο Δέλτα του Νείλου** φαίνεται να το αποδεικνύει. Μια απήχηση του γεγονότος βρίσκουμε στα **αιγυπτιακά και εβραϊκά κείμενα** που αναφέρουν μια περίοδο κατά την οποία ο ήλιος είχε μείνει για καιρό αόρατος, καλυμμένος πίσω από πυκνά σύννεφα. Ο συσχετισμός δεν είναι ακόμη βέβαιος.

Εξάπλωση του νέφους της τέφρας.

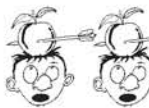
Τι συνέβη τελικά στην Κρήτη κατά την Υστερομινωική ΙΒ φάση;

Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες είναι σαφείς τουλάχιστον σε ένα σημείο: Οι καταστροφές έχουν προκληθεί από **πυρκαγιές**. Η διαπίστωση αυτή δεν αποκλείει βέβαια ότι η έκρηξη είχε ήδη προκαλέσει ορισμένες από αυτές (αν αποδειχθεί ότι είναι προγενέστερη).

Το **μυστήριο της καταστροφής** του Μινωικού πολιτισμού είναι βασανιστικό.

Τώρα πρόκειται για έναν ακόμα ισχυρότατο σεισμό ή μια σεισμική δραστηριότητα εκτεταμένη. Πάντως, η άποψη που συνδέει την καταστροφή με την **έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας** είναι η περισσότερο αποδεκτή. Ορισμένοι προτιμούν να αποδίδουν την καταστροφή αυτή σε κάποια **εξέγερση** εναντίον των αρχόντων που ζούσαν στα ανάκτορα. Άλλοι διακρίνουν τα σημάδια μιας νέας **εισβολής** ή υποθέτουν ότι έγινε κάποια μεγάλη **επιδρομή** από τη θάλασσα που συνοδεύτηκε από λαφυραγώγηση και αιχμαλωσία κατοίκων του νησιού, με αποτέλεσμα να καταστραφεί οριστικά η πολιτική εξουσία.

Καμιά από τις ερμηνείες αυτές δεν μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής. Μόνο υποθέσεις διατυπώνουμε. Η **υπόθεση** που παρουσιάζει τη **μικρότερη έλλειψη στοιχείων** είναι αυτή του καθηγητή Σ. Μαρινάτου, η οποία σχετίζεται με το ηφαιστειο της Θήρας.

Οι μαθητές:

- * να μάθουν για το σχήμα της Θήρας όπως είναι διαμορφωμένο μέχρι σήμερα
- * να μάθουν για μια από τις ερμηνείες του μύθου της Ατλαντίδας
- * να επαναλάβουν τα κύρια σημεία της ενότητας.

Το όνομα **Σαντορίνη**, ολοφάνερα σύγχρονο, προέρχεται από την εκκλιση του νησιού που τιμούσε την Αγία Ειρήνη, την «Αγία-Ρήνα» ή, όπως την καλούσαν οι ξένοι ναυτικοί, «**Santa-Irini**». Η ονομασία αυτή επικράτησε με τους γλωσσικούς τύπους «Santo-Rini» και «Σαντορίνη».

Αν και ο **χαρακτήρας** των τοιχογραφιών από τη Θήρα είναι **μινωικός**, η **ανεξαρτησία** του καλλιτέχνη από τις συμβατικότητες της κρητικής τέχνης είναι διάχυτη. **Ελευθερία στη σύλληψη**, ελευθερία στο σχέδιο, ελευθερία στη σύνθεση, ελευθερία στις κινήσεις είναι χαρακτηριστικά των τοιχογραφιών της Θήρας. Άνθρωποι, ζώα, φυτά αποδίδονται με πειστικότητα τέτοια που πλησιάζει το **νατουραλισμό**. Τα καθαρά διακοσμητικά θέματα (ρόδακες, ρομβοειδή μοτίβα) συναγωνίζονται σε ποικιλία και τελειότητα τις εικονιστικές σκηνές. Χρησιμοποιούνται κι αυτά για να καλύψουν κάθε είδους επιφάνεια. Ο «Έναστρος Ουρανός» σκεπάζει αρμονικά τις κυρίες μέσα στο Δωμάτιο των Γυναικών.

Οι δύο **νεαροί πυγμάχοι** προέρχονται από το ίδιο δωμάτιο με τις δύο αντιλόπες και υπάρχει θεματική σχέση ανάμεσα στις δύο αυτές συνθέσεις. Τα **παιδιά παίζουν ζωγρά** και **συναγωνίζονται ακριβώς όπως και οι αντιλόπες**. Φορώντας από ένα γάντι στο δεξί τους χέρι, εικονίζονται σε μια στιγμιαία φάση: Ο ένας έχει κιάλας τεντώσει το γαντοφορεμένο χέρι του σε προσπάθεια να χτυπήσει τον αντίπαλο. Εκείνος με τη σειρά του αποφεύγει το χτύπημα απωθώντας με το γυμνό του χέρι ενώ με το άλλο ετοιμάζεται να καταφέρει το δικό του χτύπημα. Κατά μια άποψη, απεικονίζεται **κάποια θρησκευτική γιορτή**. Οι δύο πυγμάχοι δεν είναι κοινά παιδιά αλλά υπηρέτες της θεότητας, επειδή τα κεφάλια τους είναι εν μέρει ξυρισμένα. Επίσης, το ένα από αυτά φοράει κοσμήματα. Στην αρχαιότητα, οι αθλητικοί αγώνες ήταν πάντα συνδεδεμένοι με κάποια θρησκευτική εκδήλωση. Η **ατμόσφαιρα είναι ανάλαφρη** και χαρούμενη και στις δύο συνθέσεις.

Σήμερα, η Θήρα λέγεται **Σαντορίνη** και δεν είναι πια στρογγυλή. Έχει σχήμα μισού φεγγαριού. Το ηφαίστειό της είναι ακόμη ενεργό.

Από τα παλιά χρόνια, αλλά και σήμερα, οι άνθρωποι σ' όλο τον κόσμο μιλούν για το **μύθο της Χαμένης Ατλαντίδας**. Η Ατλαντίδα ήταν μια ειρηνική χώρα όπου οι άνθρωποι ζούσαν ευτυχισμένοι. Κάποτε όμως, αυτή η χώρα βυθίστηκε στη θάλασσα.

Ήταν η Σαντορίνη άραγε η Χαμένη Ατλαντίδα; Μήπως η βύθιση του νησιού και η καταστροφή της Κρήτης οδήγησαν σ' αυτό το μύθο;

Κανείς πραγματικά δεν ξέρει... Κανείς δεν έχει βρει ακόμη τη Χαμένη Ατλαντίδα...

Βάλε ☒ σ' αυτά που έχουν σχέση με τη Μινωική Κρήτη.

- ☒ δίακος της Φαιστός
- ☒ κομψές γυναίκες
- ☐ κρογχιφικά
- ☐ εφεύρεση του τροχού
- ☒ διπλός πέλεκυς
- ☐ ρύζι
- ☐ μούμιας
- ☒ ακροβατικές ασκήσεις πάνω σε ταύρους
- ☒ έρηξη του ηφαιστείου της Θήρας
- ☐ μένιρ και ντολμέν
- ☒ μεγάλο παλάτι σαν λαβύρινθος

Βάλε το σωστό σφίγγει στη θέση που πρέπει. Με ποια σειρά έγιναν:

- ☐ σεισμοί
- ☒ καταστροφή της Κνωσού
- ☐ τεράστια κύματα
- ☒ έρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης
- ☒ βύθιση του νησιού

Στη μισοανασκαμμένη **Οικία των Γυναικών** υπάρχει ένα δωμάτιο που έχει όλα τα χαρακτηριστικά **οικιακού ιερού**. Ήταν διακοσμημένο με μια σκηνή λατρείας που περιελάμβανε ένα **όμιλο γυναικών** με αρχοντική εμφάνιση. Είναι ντυμένες με πλούσιες μινωικές ενδυμασίες, έχουν μακριά μαύρα μαλλιά, χρυσά σκουλαρίκια, βαμμένα χείλη και μάγουλα. Εικονίζονται σχεδόν σε **φυσικό μέγεθος** κάτω από τον **έναστρο ουρανό**.

Η σκηνή δεν είναι και τόσο ξεκάθαρη μια και πολλά κομμάτια της λείπουν. Σίγουρα όμως είναι η κίνηση μιας γυναίκας γυμνόστηνης. Μια άλλη μορφή βρισκόταν μπροστά στη γυμνόστηνη. Δυστυχώς, μόνο ένα τμήμα από τη φούστα της σώζεται. Μια **τρίτη γυναίκα** με σκεπασμένο το στήθος εικονίζεται σε αντίθετη κίνηση. Προτείνει τα χέρια της αλλά δε σκύβει. Όλες αυτές οι μορφές εικονίζονται κάτω από **τόξα που ορίζουν την ανώτερη επιφάνεια** του τοίχου γεμάτη από **γαλάζια άστρα**.

Πιθανότατα έφερναν δώρα σε κάποια καθήμενη θεά (;) ή σε κάποιο ιερό. Πίσω από τις γυναίκες υπήρχαν **φυτά παπύρου**, που ήταν **ιερά φυτά** της θεότητας. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Οι τοιχογραφίες της Θήρας

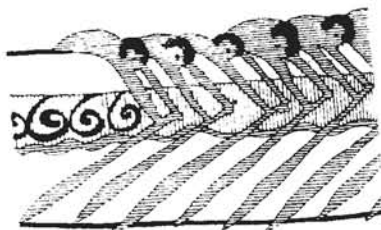
Η σημαντικότερη συμβολή του Ακρωτηρίου στη γνώση της προϊστορίας του Αιγαίου και της Ευρώπης γενικότερα είναι η **μνημειακή ζωγραφική του**. Οι τοιχογραφίες της Θήρας αποτελούν τα **παλαιότερα δείγματα** μεγάλης ζωγραφικής στον ευρωπαϊκό χώρο. Η τεχνική τους δεν είναι εκείνη του «φρέσκο». Φαίνεται πως ο καλλιτέχνης άρχιζε να ζωγραφίζει όταν ακόμη το κονίαμα του τοίχου ήταν **αρκετά νωπό**. Δε φρόντιζε όμως να διατηρήσει αυτή την υγρή κατάσταση. Έτσι ο τοίχος σιγά-σιγά **στεγνώνει** και στο τέλος τα σχέδια ζωγραφίζονταν πάνω σε εντελώς **στεγνή επιφάνεια**. Γι' αυτό το χρώμα συχνά ξεφλουδίζεται, αν δεν προλάβει ο σύγχρονος τεχνίτης να το στερεώσει με χημικά μέσα. Όπου, όμως, η ζωγραφική έγινε πάνω σε υγρή επιφάνεια, το χρώμα έχει ποτίσει σε αρκετό βάθος και δεν ξεφλουδίζεται.

Το κονίαμα του τοίχου που επρόκειτο να ζωγραφιστεί, τριβόταν όσο ήταν ακόμη υγρό, ώστε η επιφάνειά του να γίνει λεία και απαλή για το χρωστήρα του ζωγράφου. Τη **λείανση** αυτή φαίνεται πως την έκαναν με ειδικές πέτρες διαλεγμένες από τη θάλασσα.

Τα **χρώματα** που χρησιμοποιούσε ο προϊστορικός ζωγράφος στη Θήρα ήταν το κόκκινο, το μαύρο, το κίτρινο, το θαλασσί και το κρεμ. Το τελευταίο συνήθως χρoσίμευε για φόντο. Με τα χρώματα αυτά ο καλλιτέχνης ζωγράφιζε επιφάνειες ποικίλες τόσο στο σχήμα όσο και στις διαστάσεις.

Δείγματα από τοιχογραφίες υπάρχουν και στη **Φυλακωπή της Μήλου**, σύγχρονες των τοιχογραφιών της Θήρας.

Η τεχνική, τα θέματα και ο τρόπος απόδοσης μαρτυρούν μια έκδηλη **συγγένεια με τις μινωικές τοιχογραφίες**. Ωστόσο, στις κυκλαδικές τοιχογραφίες διακρίνουμε πρωτότυπα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν από τις κρητικές συνθέσεις: σε γενικές γραμμές, η τεχνική παρουσιάζει ορισμένες ατέλειες αλλά το θεματολόγιο είναι πλουσιότερο, η εκτέλεση έχει μεγαλύτερη δύναμη και αυθορμητισμό, ο ανεκδοτολογικός χαρακτήρας των λεπτομερειών ενισχύεται σε βάρος της στερεοτύπης απεικόνισης. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι στις Κυκλάδες, όπως και στις Μυκίνες, οι τοιχογραφίες δε συνδέονται αποκλειστικά με την ανακτορική αρχιτεκτονική - γεγονός που δικαιολογεί, ίσως, τη **μεγάλη εκφραστική ελευθερία** των τοιχογραφιών της Θήρας. Είναι επίσης **αμφίβολο** αν είχαν πάντοτε, όπως υποστηρίχθηκε, κάποια **θρησκευτική σημασία**.

Η Ατλαντίδα στη Θήρα;

Ο μύθος της Ατλαντίδας έχει άραγε τις ρίζες του στην ηφαιστειακή έκρηξη της Ύστερης χαλκοκρατίας; Κάποιοι το πιστεύουν. Γεγονός είναι ότι το θέμα έχει προκαλέσει **ατελείωτες συζητήσεις**.

Ο πρώτος αρχαίος συγγραφέας που αναφέρει την Ατλαντίδα είναι ο **Πλάτων**. Αρχικά, κάνει μια σύντομη περιγραφή της ιστορίας αυτής της ηπείρου στον **Τίμαιο**, ενώ αργότερα, στον **Κριτία**, δίνει μια αναλυτικότερη παραλλαγή.

Την ιστορία είχε αφηγηθεί στον Κριτία ο ομώνυμος προπάπος του που την είχε ακούσει από τον πατέρα του Δροπίδα και αυτός από το σοφό νομοθέτη Σόλωνα. Την αφηγήθηκαν στο σοφό Αθηναίο οι ιερείς της Σαΐδας γύρω στα 590 π.Χ., όταν ο **Σόλων επισκέφτηκε την Αίγυπτο**. Σύμφωνα με την αφήγηση αυτή, η Ατλαντίδα ήταν μια εκτεταμένη ηπειρωτική ήπειρος, της οποίας οι κάτοικοι είχαν αναπτύξει έναν εξαιρετικά υψηλής στάθμης πολιτισμό. Αποτελούσε ένα ισχυρό βασίλειο με ναυτική δύναμη.

Η **μοναδική ισχύς των βασιλέων της Ατλαντίδας** δεν περιοριζόταν μόνο στη δική τους ήπειρο αλλά εκτεινόταν και στα γύρω νησιά και έλεγχε τμήμα της Λιβύης ως την Αίγυπτο και τμήμα της Ευρώπης ως την Τυρρηνία (Ετρουρία στη Βόρεια Ιταλία).

Απαρτιζόταν από ένα **κεντρικό νησί**, όπου είχε την έδρα του ο βασιλιάς, το οποίο περιέκλειαν δύο κυκλικές οροσειρές, εναλλασσόμενες με τρεις θάλασσες. Ο άρχοντας είχε αξιωθεί να κατέχει μια εύφορη χώρα και να απολαμβάνει την ειρήνη και την ευημερία: ναοί, ανάκτορα, τεχνητά ποτάμια, γέφυρες, κρήνες, όλα ήταν υπέροχα.

Η **ειδυλλιακή αυτή κατάσταση** διήρκεσε όσο χρόνο επικρατούσε το θεϊκό στοιχείο στο χαρακτήρα των ηγεμόνων, δίνοντάς τους φυσική ευσέβεια προς τους νόμους και ιδιαίτερη προσήλωση στην αρετή. Όταν όμως κυριάρχησε το ανθρώπινο στοιχείο, αυτοί έγιναν **αρχομανείς** και φιλοχρήματοι.

Η Ατλαντίδα προσπάθησε να υποτάξει την Αίγυπτο και την Αιτική και ολόκληρη την περιοχή εντός των Ηρακλείων Στηλών (Γιβραλτάρ). Η Αθήνα, όμως, επικεφαλής των Ελλήνων, κατόρθωσε να διαλύσει τους εισβολείς και να ελευθερώσει τους λαούς που οι Ατλαντες είχαν κατακτήσει.

Ο Πλάτωνας αναφέρει ότι ο **Δίας** συγκέντρωσε όλους τους θεούς για να αποφασίσουν την τιμωρία της διεφθαρμένης αυτής φυλής. Πάντως, όποια κι αν ήταν η προβλεπόμενη τιμωρία, μεταβλήθηκε σε οριστικό αφανισμό. Ηφαιστειακές εκρήξεις, τρομεροί σεισμοί και κατακλυσμοί έπληξαν την περιοχή, ώστε μέσα σε μια μέρα και μια νύχτα όλοι οι πολεμιστές της Αθήνας πνίγηκαν και ολόκληρο το νησί της Ατλαντίδας εξαφανίστηκε στα βάθη της θάλασσας. Αυτά συνέβησαν **9000 χρόνια πριν από τον Σόλωνα** (δηλαδή το 9590 π.Χ. περίπου).

Μύθος και αληθινά γεγονότα

Η γοπευτική αυτή ιστορία αντιστοιχεί άραγε σε κάποιο **πραγματικό γεγονός**; Το ερώτημα είχε ήδη τεθεί από την αρχαιότητα. Εκτός από τον Αριστοτέλη, οι μαθητές του Πλάτωνα θεωρούσαν ότι η αφήγηση αντανάκλασε κάποια ιστορική αλήθεια. Από την εποχή της Αναγέννησης ως σήμερα, ο **εντοπισμός της Ατλαντίδας** έχει αναχθεί σε σοβαρότατο θέμα. Χιλιάδες σχετικές **μελέτες** έχουν γραφτεί. Το σημείο έχει αναζητηθεί άλλοτε προς το Μαρόκο, την Πορτογαλία, τον κόλπο της Γασκώνης, άλλοτε στη Βόρεια ή την Κεντρική Αμερική, στην Αρκτική ή στον Ινδικό Ωκεανό. **Ο χώρος του Αιγαίου έχει φυσικά τους υποστηρικτές του.**

Η **διόρθωση της χρονολογίας** από εννέα χιλιάδες σε εννιακόσια χρόνια πριν από τον Σόλωνα έγινε μερικώς αποδεκτή και η καταστροφή τοποθετείται γύρω στα 1500 π.Χ. Τότε συνέβη η μεγάλη προϊστορική έκρηξη του ηφαιστείου.

Η χρονολόγηση αυτή της έκρηξης οδήγησε πολλούς επιστήμονες στην πεποίθηση ότι η χαμένη Ατλαντίδα είναι η ίδια η **Σαντορίνη**. Σ' αυτό, βέβαια, βοήθησε η υψηλή στάθμη πολιτισμού που αποκαλύπτεται από τις ανασκαφές στο Ακρωτήρι.

Παρ' όλα αυτά, ούτε το μέγεθος του νησιού ούτε οι φάσεις της πολιτισμικής του εξέλιξης, ούτε ακόμη η επέκταση των διεθνών του σχέσεων είναι χαρακτηριστικά της παντοδύναμης Ατλαντίδας. Ο μόνος μεγάλος νησιωτικός πολιτισμός που ήκμαζε στη Μεσόγειο κατά την εποχή της έκρηξης ήταν ο **Μινωικός πολιτισμός της Κρήτης**. Μόνον η Κρήτη είχε επεκτείνει την επιρροή της με το εμπόριο και τη ναυτιλία σ' ολόκληρη την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Η Κρήτη, τέλος, ήρθε αντιμέτωπη με το μυκηναϊκό κόσμο στην ηπειρωτική Ελλάδα. Έτσι, αν θέλουμε να ταυτίσουμε έναν τόπο με την Ατλαντίδα, αυτός ο τόπος **πρέπει να είναι η Κρήτη**. Ορισμένα στοιχεία του μύθου, όπως η γεωγραφική θέση της Ατλαντίδας πέραν των Ηρακλείων Σηπλών (Γιβραλτάρ) και η έκτασή της, όσο η Λιβύη (Β. Αφρική) και η Ασία (Μικρά Ασία) μαζί, δε βοηθούν στην ταύτιση της χαμένης ηπείρου με την Κρήτη.

Ένα άλλο σοβαρό στοιχείο είναι ότι **η Κρήτη ποτέ δεν καταποντίστηκε**, ακόμη και στην περίπτωση που η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας μπορεί να της προκάλεσε σοβαρές καταστροφές. Στο σημείο αυτό, η ερμηνεία που έδωσε ο Μαρινάτος φαίνεται να είναι η πιο λογική. Οι Αιγύπτιοι ιερείς, αφηγούμενοι τα γεγονότα της ιστορίας του συμβάντος, δημιούργησαν **σύγχυση**. Την καταστροφή ενός πολιτισμού (του Μινωικού) την απέδωσαν στον καταποντισμό ενός νησιού, όπου ο πολιτισμός αυτός ανθούσε (Κρήτη), ενώ στην πραγματικότητα ήταν η Θήρα που καταποντίστηκε, κι αυτή όχι εντελώς. Εντούτοις, δεν είναι απίθανο ο **Πλάτων** να χρησιμοποιήσει τα πραγματικά αυτά γεγονότα **ως πυρήνα για το μύθο του περί Ατλαντίδας**.

Το έργο ενός φιλόσοφου

Στην πραγματικότητα, όλες αυτές οι θεωρίες συνιστούν σοβαρές επεμβάσεις στο περιεχόμενο του κειμένου του **Πλάτωνα**, ενίοτε, μάλιστα, το συμπληρώνουν ή και το αλλοιώνουν ακόμα. Κυρίως όμως παραβλέπουν κάτι πολύ σημαντικό, ότι η αφήγηση του μύθου δεν αναφέρεται σε κανένα έργο ιστορικού αλλά **ανήκει στο έργο ενός φιλόσοφου**. Είτε πρόκειται για μια **αλληγορία**, όπως πίστευαν οι Αλεξανδρινοί φιλόσοφοι, είτε για κάποιο πλάσμα της φαντασίας, όπως θεωρούσε ο Αριστοτέλης, ο μύθος της Ατλαντίδας συνδέεται με μια **σειρά παιδαγωγικών μύθων** που σκοπό έχουν να φωτίσουν τη σκέψη του φιλόσοφου και να ζωντανέψουν με παραστατικές εικόνες τη θεωρία του. Παρουσίασε στους συμπολίτες του ένα υπόδειγμα **ιδανικά οργανωμένης πολιτείας** που ήκμαζε και ευημερούσε όσον καιρό οι άνθρωποι σέβονταν και τηρούσαν τους νόμους και όσο λάτρευαν τους θεούς που τους είχαν χαρίσει αυτήν τη νομοθεσία. Όταν, όμως, οι άνθρωποι έγιναν **αλαζόνες** και έπαψαν να υπακούουν στους νόμους της χώρας τους, η οργή των θεών ήταν τέτοια, ώστε καταδικάστηκαν σε ολοκληρωτικό αφανισμό.

Έδωσε, δηλαδή, στις ιδέες που διατυπώνονται στην **Πολιτεία** το πλαίσιο του χώρου και του χρόνου.

Επομένως, **αναζητώντας κανείς την Ατλαντίδα, παρανοεί το κείμενο ενός φιλόσοφου για να ακολουθήσει μια χίμαιρα**. Μία χίμαιρα γοπευτική που συνεχίζει πάντα να μας έλκει. Ή μήπως όχι;

Από το βοήθημα...

σελίδες 145 ως 170

σελίδα 146 του βοηθήματος

Η Ευρώπη και ο Δίας ως ταύρος, ερυθρόμορφος κρατήρας.

σελίδα 147 του βοηθήματος

ευρω-
η Ευρώπη
ευρωπαϊκός, -ή, -ό
ο Ευρωπαίος
η Ευρωπαία
το ευρώ¹

Η μεγαλύτερη «Θεά των όψεων», ειδώλιο από φαγεντιανή. Στα απλωμένα χέρια της θεάς τυλίγεται το φίδι που φτάνει ως επάνω, στο ψηλό κάλυμμα του κεφαλιού της. Η θεά φορεί μακρύ φόρεμα με ποδιά και έχει το στήθος της γυμνό. Βρέθηκε στο θησαυροφυλάκιο του κεντρικού ιερού του ανακτόρου της Κνωσού και χρονολογείται γύρω στα 1600 π.Χ.

σελίδα 148 του βοηθήματος

Οι γιοι της Ευρώπης

Οι τρεις γιοι που έκανε η όμορφη πριγκίπισσα Ευρώπη με το θεό Δία ήταν ο **Μίνωας**, βασιλιάς της Κρήτης, ο **Σαρπηδόνας**, βασιλιάς της Λυκίας, και ο **Ραδάμανθης**, ένας πολύ σοφός και δίκαιος άντρας. Ο Μίνωας ήταν κι αυτός σοφός νομοθέτης και δίκαιος δικαστής. Μετά το θάνατό του έγινε μαζί με τον αδελφό του Ραδάμανθη δικαστής των ψυχών των ανθρώπων στον Κάτω Κόσμο.

Μύθος των Ελλήνων

Βασιλιάς ή Μίνωας;

Αν και οι αρχαιολόγοι δεν έχουν διαβάσει ακόμη τα γραπτά κείμενα από την Κρήτη, πιστεύουν ότι το όνομα **Μίνωας** ήταν ένας τίτλος για το βασιλιά της Κνωσού. Το όνομα, δηλαδή, του μυθικού γιου της Ευρώπης, το έπαιρναν μετά όλοι οι βασιλιάδες που ζούσαν στην Κνωσό.

Οι αρχαιολόγοι δεν ξέρουν σίγουρα τι ακριβώς ήταν ο **Μίνωας**, ούτε η γυναίκα του, η **βασιλίτσα Πασιφάνη**. Ήταν αυτός ο αρχηγός, ο βασιλιάς-ιερέας, ή μήπως υπήρχε μόνο η βασιλίτσα-ιέρεια;

σελίδα 149 του βοηθήματος

Ο χάλκινος γίγαντας

Ο βασιλιάς της Κρήτης Μίνωας ζήτησε κάποτε από το θεό Ήφαιστο να του φτιάξει **ένα χάλκινο γίγαντα** για φρουρό του παλατιού του. Ο Τάλως, αυτό ήταν το όνομα του χάλκινου γίγαντα, ήταν ο **ακοίμπος φρουρός** της Κρήτης. Τρεις φορές την ημέρα έκανε το γύρο του νησιού και το πρόσεχε. Όταν κάποτε η μάγισσα Μήδεια ήθελε να σταματήσει με το καράβι της στην Κρήτη, ο Τάλως την εμποδισε. Τότε, η **μάγισσα Μήδεια** κατάφερε με τα μαγικά της φάρμακα να κάνει τον Τάλω να βγάλει από τη χάλκινη φλέβα του το καρφί που τον κρατούσε όρθιο. Ο χάλκινος γίγαντας έπεσε και μαζί **έφυγε και η ζωή του**.

Μύθος των Ελλήνων

Ρυτό, 1500 π.Χ.

¹ευρώ = κοινό νόμισμα των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ελεφάντινη σφραγίδα με παράσταση αιγών από το Ταφικό κτίριο 6 στο Φουρνί.

Σχέδιο της σφραγιστικής επιφάνειας ελεφάντινης σφραγίδας με παραστάσεις ψαριών από το Θολωτό Τάφο Γ στο Φουρνί.

Ελεφάντινη σφραγίδα με ιερογλυφικά από το Ταφικό κτίριο 6 στο Φουρνί.

Αποτύπωμα σφραγιδόλιθου όπου απεικονίζεται σκηνή από ταυροκαθάψια.

Σχεδιαστική απόδοση του «Master Impression», πύλινου σφραγίσματος από τα Χανιά.

Κνωσός

Η Κνωσός ήταν σκεπασμένη με χώμα και πέτρες για χιλιάδες χρόνια. Φαινόταν σαν ένας λόφος.

Ένας Άγγλος αρχαιολόγος, που είχε μελετήσει πολλά αρχαία ελληνικά βιβλία, πίστευε ότι ο μυθικός βασιλιάς Μίνωας και το τεράστιο παλάτι του πραγματικά υπήρξαν. Έτσι έφτασε στην Κρήτη για να ψάξει για την Κνωσό.

Το 1899, ο Άρθουρ Έβανς ανακάλυψε το παλάτι της Κνωσού. Αρχισε τις ανασκαφές και τις συνέχισε για τριάντα έξι χρόνια.

Όταν βρήκε το σύστημα σωλήνων του νερού, ενθουσιάστηκε. Έκανε τότε μια δοκιμή. Έριξε νερό από τη μια μεριά της Κνωσού κι αυτό βγήκε από την άλλη! Το σύστημα λειτούργησε μετά από τρεις χιλιάδες χρόνια!!!

Δαίδαλος και Ίκαρος

Ο Δαίδαλος ήταν ένας Αθηναίος τεχνίτης με πολύ ταλέντο.

Όταν έμαθε τα μυστικά της τέχνης του στον ανιψιό του Τάλω, ο νέος έγινε τόσο καλός τεχνίτης που θα ξεπερνούσε σε φήμη και το θείο του.

Μόλις το διαπίστωσε αυτό ο Δαίδαλος, τυφλώθηκε από ζήλια και έσπρωξε τον Τάλω από έναν γκρεμό.

Μετά απ' αυτό, ο Δαίδαλος εξορίστηκε στην Κρήτη. Εκεί, κατασκεύασε ένα τεράστιο παλάτι με πολλούς και μπερδεμένους διαδρόμους, όπου ο βασιλιάς Μίνωας φυλάκιζε το Μινώταυρο.

Όταν όμως ο Θησέας σκότωσε το Μινώταυρο και κατάφερε να ξεφύγει από το Λαβύρινθο, ο Μίνωας έριξε το Δαίδαλο μαζί με το γιο του τον Ίκαρο στη φυλακή.

Μέσα στη φυλακή ήρθε στο Δαίδαλο η ιδέα των πτερών ως λύση για να δραπετεύσουν απ' την Κρήτη. Έφτιαξε δύο ζευγάρια φτερούγες και τα ένωσε με κερύ στους ώμους του Ίκαρου και τους δικούς του.

Από έναν ψηλό γκρεμό ξεκίνησαν το απίστευτο ταξίδι τους.

Ο νεαρός Ίκαρος όμως δεν άκουσε τον πατέρα του που του είχε πει να μην πετάει πολύ ψηλά, κοντά στον ήλιο, και λιώνει το κερύ.

Πέταξε πολύ ψηλά και πολύ κοντά στον ήλιο. Το κερύ των πτερών έλιωσε σαν βούτυρο και ο νεαρός Ίκαρος έπεσε και πνίγηκε στη θάλασσα.

Από τότε, το μέρος όπου έπεσε ονομάστηκε Ικάριο πέλαγος και το νησί, στο οποίο βγήκε το σώμα του Ίκαρου, Ικαρία.

Μύθος των Ελλήνων

Λάβρυς σήμαινε διπλός πέλεκυς, διπλό τσεκούρι.

Ο λαβύρινθος, λοιπόν, ήταν η χώρα με τα διπλά τσεκούρια.

μηχαν-

ο μηχανικός

η μηχανή

το μηχανήμα

το μηχανάκι

αμήχανος, -η, -ο

η αμηχανία

πολυμήχανος, -η, -ο

Πρόχους με διπλούς πελέκεις από την Αγία Τριάδα, 15ος αι. π.Χ.

Χρυσοί διπλοί πελέκεις από το σπήλαιο του Αρκαλοχωρίου, 16ος αι. π.Χ.

σελίδα 155 του βοηθήματος

Μινωική ζωγραφική

Στην Κρήτη, οι Μινωίτες ζωγράφοι ζωγράφιζαν τις τοιχογραφίες με μια δύσκολη αλλά πολύ καλή τεχνική.

Ο ζωγράφος έβαζε τα **βασικά χρώματα** της τοιχογραφίας πάνω σε **νωπό σοβά**. Ζωγράφιζε, δηλαδή, ενώ ο σοβάς ήταν ακόμη **βρεγμένος**. Τα χρώματα **στερεώνονταν** πολύ καλά όταν στεγνώνει ο τοίχος. Αυτή η τεχνική της **νωπογραφίας** βοήθησε να διατηρηθούν πολλές τοιχογραφίες ως σήμερα.

Μετά, ο ζωγράφος συμπλήρωνε τις λεπτομέρειες με κάποια άλλα χρώματα πάνω στο στεγνό τοίχο. Αυτές οι λεπτομέρειες δε σώθηκαν όλες.

Οι τοιχογραφίες απέπνεαν **κίνηση, αγάπη για τη φύση και τη ζωή, κομψότητα και χάρη**.

τοίχος + ζωγραφική => τοίχος + γραφή => τοιχογραφία
νωπός + ζωγραφική => νωπός + γραφή => νωπογραφία

Τμήμα από το διάζωμα με τις **πέρδικες** που στόλιζε τον ξενώνα της **Κνωσού** (16ος αι. π.Χ.).

Ανάκτορο Κνωσού. Τοιχογραφία της **χορεύτριας** από το διαμέρισμα της βασίλισσας.

σελίδα 156 του βοηθήματος

Τα σώματα των **αντρών** ήταν **κοκκινωπά** και των **γυναικών** **λευκά**. Τα πιο συνηθισμένα χρώματα ήταν το κόκκινο, το γαλάζιο, το πράσινο, το κίτρινο, το καφετί.

Πολλές φορές η τοιχογραφία ήταν και **ανάγλυφη**.

Πουθενά στην Κρήτη **δε βρέθηκαν επιγραφές** πάνω στις τοιχογραφίες και πουθενά δε ζωγράρισαν τα κατορθώματα των βασιλιάδων, τις νίκες τους ή άλλα σημαντικά γεγονότα, όπως συνήθιζαν στην Αίγυπτο και τη Μεσοποταμία.

Βόρεια πύλη του ανακτόρου της Κνωσού, υπόστυλη αίθουσα και η βεράντα της τοιχογραφίας του **ανάγλυφου ταύρου**.

σελίδα 157 του βοηθήματος

Το κουβάρι της Αριάδνης

Στην Κρήτη, η **κόρη του βασιλιά Μίνωα**, η Αριάδνη, **βοήθησε** το Θησέα να μπει στο Λαβύρινθο και να σκοτώσει το Μινώταυρο.

Ένα **κουβάρι από νήμα**, ο **μίτος**, ήταν η λύση για να μπορέσει να βγει ο Θησέας από το **Λαβύρινθο**. Όταν όλα τελείωσαν, ο Θησέας **ξεκίνησε** μαζί με την Αριάδνη **για την Αθήνα**, αφού της το είχε υποσχεθεί.

Τελικά όμως, ο Θησέας δεν κράτησε το λόγο του: **Άφησε την Αριάδνη να κοιμάται στη Νάξο** κι έφυγε.

Μύθος των Ελλήνων

Ο Αιγέας

Όταν ο Θησέας ξεκίνησε για το **μεγάλο και δύσκολο ταξίδι του στην Κρήτη**, ο πατέρας του, ο Αιγέας, του έδωσε **δύο χρωμάτων πανιά για το καράβι του**, μαύρα και λευκά.

Αν όλα πήγαιναν καλά, ο Θησέας θα έβαζε στη θέση των μαύρων πανιών τα λευκά.

Καθώς ο Θησέας **επέστρεφε** στην Αθήνα **χαρούμενος** για το κατόρθωμά του, **ξέχασε να αλλάξει τα πανιά του καραβιού**.

Αυτό είχε ακόμα τα **μελαγχολικά μαύρα πανιά** του πένθους κι **όχι τα λευκά πανιά της νίκης**.

Ο βασιλιάς Αιγέας περίμενε με αγωνία το Θησέα. Όταν είδε από μακριά τα μαύρα πανιά, **ρίχτηκε στη θάλασσα** και πνίγηκε.

Από τότε, η θάλασσα αυτή ονομάζεται **Αιγαίο πέλαγος** στη μνήμη του Αιγέα.

Μύθος των Ελλήνων

Ο Θησέας σκοτώνει το Μινώταυρο. Αγγείο, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Τύποι Μινωιτών.

Η θεά των μινώνων.
Τη στεφάνη της κεφαλής κοσμούν τρεις κάλυκες της παπαρούνας Μήκων η Υπνοφόρος. Το **όπιο** ήταν πιθανότατα ένα από τα προϊόντα που εξήγαγαν οι Μινωίτες.

Ψηλά στα βουνά

Το **βουνό Ίδη** είναι το πιο ψηλό βουνό της Κρήτης. Ήταν ιερό. Οι σπηλιές του ήταν ένας τόπος όπου οι Μινωίτες λάτρευαν τη **Μητέρα-Φύση**.

Ένας μύθος των Ελλήνων έλεγε ότι στο βουνό Ίδη ανατράφηκε το μωρό της Ρέας και του Κρόνου, ο **Δίας**.

Ο Κρόνος **κατάπινε** τα παιδιά του γιατί φοβόταν ότι κάποιο απ' αυτά θα του έπαιρνε την εξουσία.

Η Ρέα **έκρυψε το Δία** όταν ήταν μωρό σε μια σπηλιά στο ιερό βουνό Ίδη. Εκεί τον έτρεφε μια κατοίκα, η Αράλθεια.

Εκτός από τις σπηλιές, οι Μινωίτες λάτρευαν τη Μητέρα-Φύση στις **κορυφές βουνών και λόφων**. Πρόσφεραν καρπούς και πύλινα **ειδώλια**. Άναβαν **μεγάλες φωτιές** και έριχναν μέσα τις **προσφορές** τους. Παρακαλούσαν τη θεά να είναι καλή μαζί τους, να έχουν **καλή σοδειά** και να τους προστατεύει!

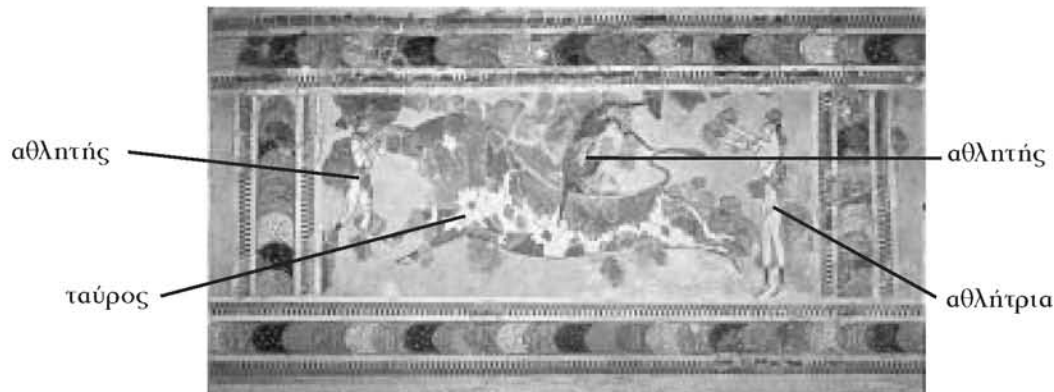

σελίδα 161 του βοηθήματος

Ένα από τα λαμπρότερα ευρήματα της Ζάκρου: θαυμαστής τέχνης ρυτό από σκοτεινό χλωρίτη σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Βρέθηκε στην αίθουσα των τελετών του ανακτόρου. Τα ένθετα κρυστάλλινα μάτια και τα επιχρυσωμένα κέρατα δεν υπήρχαν αλλά συμπληρώθηκαν.

Αρμονία και χάρη!

Η τοιχογραφία μάλλον δείχνει τις τρεις φάσεις της ακροβατικής άσκησης στα ταυροκαθάψια. Ένας ένας οι αθλητές περίμεναν ή έτρεχαν προς τον ταύρο.

Η άσκηση απαιτούσε δύναμη, συντονισμό, χάρη και αρμονία, αλλά ποτέ βία!

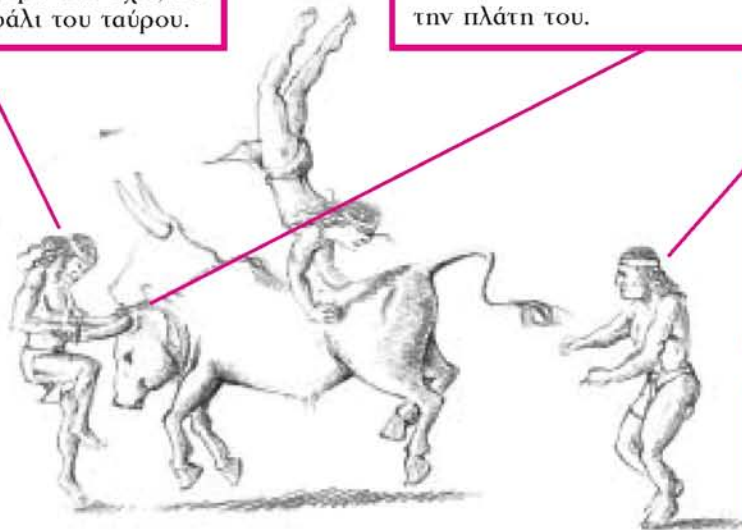
σελίδα 162 του βοηθήματος

Ο αριστερός αθλητής αρπάζει τα κέρατα και φαίνεται ότι, με τη φόρα που έχει, θα γυρίσει πάνω από το κεφάλι του ταύρου.

Το ζώο, με ένα τίναγμα του κεφαλιού του προς τα πάνω, βοηθά τον αθλητή να περάσει πάνω από την πλάτη του.

Ο δεξιός αθλητής που στέκεται όρθιος πίσω από τον ταύρο δείχνει πιθανόν ότι έχει μόλις προσγειωθεί. Πατάει στις μύτες των ποδιών και έχει σπκωμένα τα χέρια. Ίσως να περιμένει να πιάσει τον επόμενο αθλητή.

Τα νέα αυτά παιδιά αφηφούσαν το φόβο και τη δύναμη του ταύρου. Όλος ο κόσμος τους ζητωκραύγαζε!

Χρυσό σφραγιστικό δαχτυλίδι, Μουσείο Ασολότιαν, Οξφόρδη.

πιθάρι

Πίθος από τη θέση Καμπέρι Αρμύ.

Επιλογή κεραμικής από το ανατολικό δωμάτιο του ναού στα Ανεμόσπηλια.

Καμαραϊκό παλαιοανακτορικό αγγείο με διπλούς πελέκειες. Ανάκτορο Φαιστού, 18ος αι. π.Χ.

Καμαραϊκή κεραμική

Η λεγόμενη **καμαραϊκή κεραμική** πήρε το όνομά της από τη σπηλιά των **Καμαρών** στην πλαγιά του όρους **Γιούχτα**, όπου βρέθηκαν το 1895 τα πρώτα πολύχρωμα μινωικά αγγεία. Έχουν **έντονα χρώματα**: κόκκινο, κίτρινο και λευκό πάνω σε μαύρο φόντο. **Γεωμετρικά, με φυσιοκρατικά στοιχεία** (άνθη, πέταλα, χταπόδια), περιστροφικά θέματα, αρμονική προσαρμογή της διακόσμησης πάνω στο σχήμα του αγγείου, προσθήκη ανάγλυφων στοιχείων είναι τα **κύρια χαρακτηριστικά** των καμαραϊκών αγγείων. Στην καμαραϊκή κεραμική συνηθίζονται οι πρόχοι, τα κύπελλα, οι σκύφοι και τα πιθοειδή αγγεία.

γεφυρόστομος καμαραϊκός σκύφος

κύπελλα

γεφυρόστομη πρόχους

πρόχους

Διατροφή

Από μελέτες σε οσχετικό υλικό που έγιναν, διαπιστώθηκε **η υψηλή περιεκτικότητα κρέατος** στη διαίτα τόσο των πλουσίων όσο και των φτωχών. Ανακαλύφθηκε, επίσης, **η σχέση τους με την ελιά**, η χρήση του ελαιόλαδου, διαφόρων **αρωματικών φυτών** στην τροφή τους, η παραγωγή ιριδελαίου και άλλων πολύτιμων αρωματικών υλών. Θραύσματα από ελαιοπυρήνες που βρέθηκαν καρβουνιασμένα υποδεικνύουν τη χρήση τους ως καύσιμη ύλη που δε βγάζει καπνό και είναι υποπροϊόν της παραγωγής ελαιόλαδου.

Η χημική ανάλυση ενός μεγάλου δοχείου από τον Μύρτο της Κρήτης που χρονολογείται περίπου στο 2200 π.Χ. περίπου, φανέρωσε την ύπαρξη **κρασιού**. Στο εσωτερικό ενός τρίποδου δοχείου μαγειρικής από τη Μεσομινωική II περίοδο (1700 π.Χ.) πιστοποιήθηκε **ρετινωμένο κρασί**.

Ακόμη, έχει πιστοποιηθεί η χρήση δάφνης, λεβάντας, φασκόμυλου και άλλων αρωματικών φυτών, καθώς επίσης και η χρήση **βαρελιών από ξύλο βελανιδιάς** κατά την παραγωγή της ρετσίνας.

Κρίνοι, κρίκοι και πιθανόν φυτά κάπαρης εικονίζονται σε αυτό το πιθοειδές αγγείο της **ΥΜΙ** φάσης. Προέρχεται από το **Χαμαλεύρι Ρεθύμνου**, όπου έχουν βρεθεί πολλά ιδιόμορφα πύλινα σκεύη σε μια **υπαίθρια εργαστηριακή εγκατάσταση**. Το προϊόν που παρήγαγαν στο συγκεκριμένο χώρο είναι άγνωστο. Πιθανολογείται όμως ότι πρόκειται για **εργαστήριο αρωματοποίησης** τόσο οργανωμένο που οδηγεί στην υπόθεση της **βιοτεχνικής μονάδας** με σκοπό την **παραγωγή αρωματικών ελαίων**.

Μερικά σύμβολα της ιερογλυφικής γραφής της Κρήτης

Το σύμβολο αυτό είναι ένα καράβι με πολλά κουπιά.

Τα σύμβολα αυτά, ένα λιοντάρι και ένας αϊλουρος, ήταν μάλλον εμβλήματα του βασιλιά.

Το σύμβολο αυτό είναι η αράχνη της υφαντικής.

Το σύμβολο της μέλισσας παρέπεμπε στη μελισσοκομία.

Το σύμβολο αυτό είναι ένα λουλουδάκι, ο κρίκος, που δίνει ένα πολύ ζωηρό κίτρινο χρώμα στο φαγητό και στα υφάσματα.

Και σήμερα χρησιμοποιούμε τον κρίκο και τον ονομάζουμε ζαφορά.

Το σύμβολο αυτό είναι ένα κλαδί ελιάς που έδειχνε τη μεγάλη καλλιέργεια της ελιάς στην Κρήτη.

Ένα πάλινο ομοίωμα σπιτιού που βρέθηκε στις Αρχάνες επιβεβαιώνει, με μεγαλύτερη ακρίβεια από όση τα πλακίδια από φαγεντιανή του «μωσαϊκού της πόλης» της Κνωσού, τα **ιδιαιτέρως χαρακτηριστικά** και τη διάταξη σε ύψος των σπιτιών, με πρόθυλο στην είσοδο, απλοποιημένο πολύθυρο και κίονες. ΜΜΙΙΙ φάση - 1700 π.Χ. περίπου.

Πινακίδες με γραμμική γραφή Α.

Πινακίδα με γραμμική γραφή Α από την Κνωσό.

Πινακίδα με γραμμική γραφή Β από την Κνωσό. Είναι σημειωμένα πόσα ζώα είχε ο πρίγκιπας του παλατιού.

Επιγραφή γραμμικής Α γραφής από χρυσή κρητική περόνη. Υστερομινωική περίοδος, 1600-1450 π.Χ.

Πάλινη πινακίδα γραμμικής Α γραφής από την Αγία Τριάδα, Κρήτη. Ύστερη εποχή του Χαλκού.

Πάλινη πινακίδα γραμμικής Α γραφής από τη θέση Τζαμί, Κρήτη.

Πάλινη πινακίδα γραμμικής Β γραφής από την Κνωσό, 1450 π.Χ. περίπου. Είναι σημειωμένα πόσα ζώα είχε ο πρίγκιπας του παλατιού.

Τα σπίτια της Θήρας

Τα μινωικά σπίτια στη Θήρα είχαν δύο ορόφους και ξύλινα παράθυρα. Σε μια γωνία ενός δωματίου οι κάτοικοι είχαν φτιάξει **τουαλέτα**.

Οι τοίχοι των σπιτιών ήταν στολισμένοι με όμορφες **τοιχογραφίες** που μας δίνουν πολλές πληροφορίες για τη ζωή των ανθρώπων της μινωικής εποχής.

Τα δωμάτια ήταν ζωγραφισμένα γύρω γύρω από το πάτωμα ως το ταβάνι.

Τα πατώματα ήταν στρωμένα με γκριζες πλάκες και κόκκινους αρμούς¹ από λάσπη. Άλλα πατώματα ήταν στρωμένα με πολύχρωμα μωσαϊκά από πετρούλες και κοχύλια.

Οι σκάλες ήταν στρωμένες κι αυτές με πλάκες και οι τοίχοι τους ήταν ζωγραφισμένοι.

Οι κάτοικοι της Θήρας ζούσαν ήσυχα, ειρηνικά, πλούσια μέσα στα όμορφα, γεμάτα χρώματα και φαντασία, σπίτια τους!

Η ζωή στο Ακρωτήριο

Κοινωνική, οικονομική, πολιτική οργάνωση

Η υψηλή βαθμίδα πολιτισμού και οι ανέσεις των σπιτιών που αποκαλύπτει η σκαπάνη στο Ακρωτήριο προϋποθέτουν οικονομική άνεση. Τα δεδομένα της ανασκαφής μας δίνουν αρκετές πληροφορίες σχετικά με τις **ασχολίες των κατοίκων** του. Η γεωργία, η **κτηνοτροφία** και η **αλιεία** μαρτυρούνται πιο άμεσα, ενώ υπάρχουν ενδείξεις και για την ανάπτυξη της **βιοτεχνίας**. Η **ναυτιλία** επίσης πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οικονομία του νησιού στα προϊστορικά χρόνια.

Σημαντική θέση στην αγροτική οικονομία φαίνεται πως είχε η **καλλιέργεια του κριθαριού**. Απανθρακωμένοι κόκκοι και αλεύρι κριθαριού καθώς και ζωγραφισμένα στάχυα σε αγγεία το αποδεικνύουν. Πολύ διαδεδομένη ήταν και η καλλιέργεια διαφόρων **οσπρίων** (φάβας κυρίως).

Από μερικά κουκούτσια **σταφυλιών** προδίδεται και η **καλλιέργεια του αμπελιού**, πράγμα που επιβεβαιώνουν και οι παραστάσεις σταφυλιών πάνω σε αγγεία. Η **ελιά** ήταν επίσης γνωστή στη Θήρα. Το **σουσάμι** φαίνεται ότι παραγόταν στο Ακρωτήριο πριν από τη μνεία του στις πινακίδες της γραμμικής Β.

Οι τοιχογραφίες μας αποκαλύπτουν και μιαν άλλη αγροτική απασχόληση, τουλάχιστον του γυναικείου πληθυσμού. Είναι η **συλλογή του κρόκου** (ζαφοράς) που ακόμη και σήμερα στη γειτονική Ανάφη αποτελεί στοιχείο της οικονομίας του νησιού. Τέλος, τα βουνά με τα θυμάρια και τους θάμνους δεν έμεναν ανεκμετάλλευτα. Η ανακάλυψη μιας πύλινης κυψέλης μας βεβαιώνει πως και η μελισσοκομία είχε τη θέση της στο Ακρωτήριο.

Το διατολόγιο όμως των προϊστορικών κατοίκων της Θήρας δεν περιοριζόταν μόνο στα προϊόντα της γης. Υπολείμματα τροφών μέσα στα ερείπια βεβαιώνουν και την ανάπτυξη της **κτηνοτροφίας**: αιγοπρόβατα και χοιρινά. Τα ευρήματα επιβεβαιώνουν ακόμη την **κατανάλωση θαλασσινών** (πεταλίδες, αχινοί). Πιθανότατα τα **ψάρια** να τα διατηρούσαν παστά ή και λιαστά όπως και σήμερα.

Οπωσδήποτε, η **κεραμική** και η **λιθοξοϊκή** πρέπει να αποτελούσαν ειδικούς κλάδους της οικονομίας. Η ποικιλία των αγγείων και των σκευών μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν εξειδικευμένοι τεχνίτες, πιθανόν και συντεχνίες.

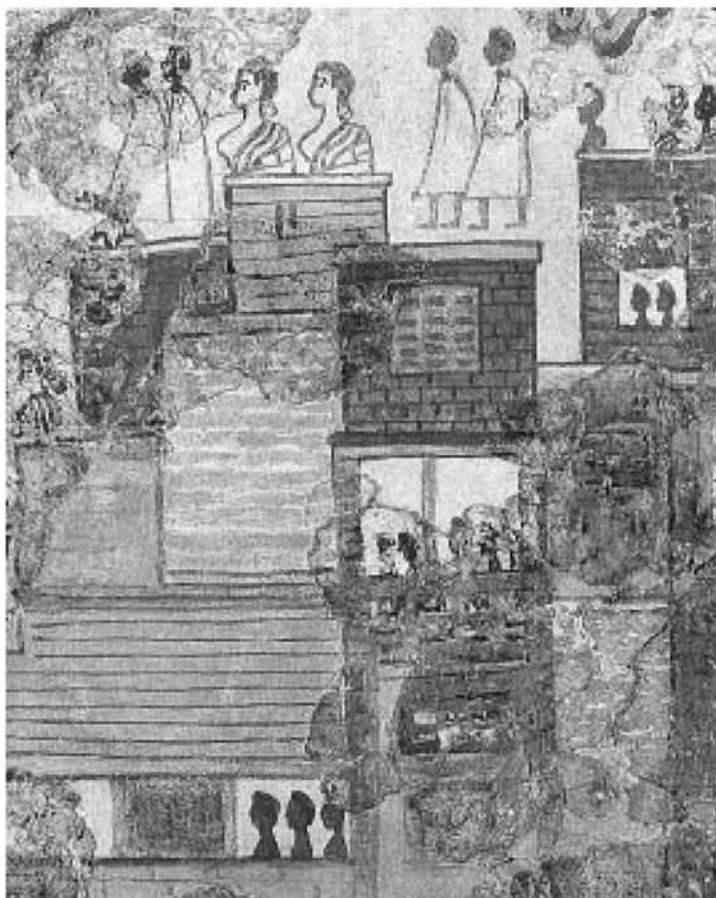
Η **υφαντουργία** ήταν κλάδος που φαίνεται ότι άκμαζε ως απασχόληση μέσα στο κάθε σπίτι. Ο **αργαλειός** θα αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος από την επίπλωση του κάθε σπιτιού. Παράλληλα όμως με την υφαντουργία, που την ασκούσαν σαν οικοτεχνία, υπήρχε και η **βαφή των υφασμάτων** ή των νημάτων. Έμμεσα τούτο μαρτυρείται από τα πολύχρωμα φορέματα των γυναικών που εικονίζονται στις τοιχογραφίες. Αλλά και αμεσότερες μαρτυρίες υπάρχουν: Τα θρυμματισμένα όστρακα πορφύρας που έχουν στρωθεί στο δάπεδο ορισμένων δωματίων πιθανότατα είναι το υποπροϊόν της κατεργασίας της πορφύρας για βαφή. Αλλά και ο κρόκος χρησιμοποιε ως καρίκευμα ή βαφή.

Άλλοι κλάδοι τεχνιτών που τα έργα τους τα θαυμάζουμε ως σήμερα ήταν οίγουρα οι **αρχιτέκτονες**, οι **μηχανικοί**, οι **χτίστες** και οι **ζωγράφοι** της Θήρας.

¹Ο αρμός = σύνδεση από λάσπη μεταξύ τούβλων ή πλακών στο χτίσιμο σπιτιού

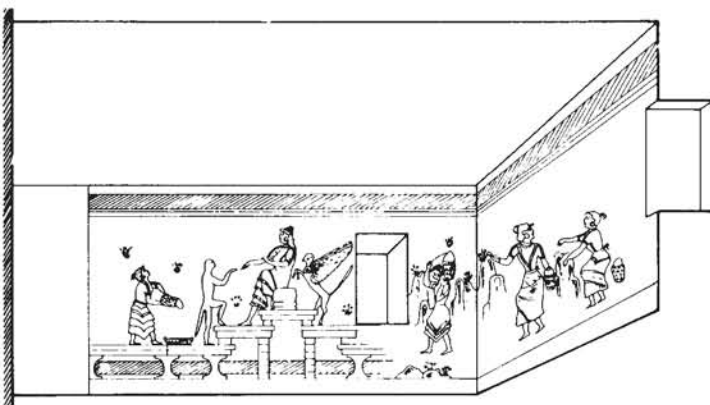

Το υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο που συναντά κανείς στο Ακρωτήριο δεν μπορούσε να είναι το αποτέλεσμα μιας αγροτικής ή έστω μικτής οικονομίας. Κάποια άλλη δραστηριότητα θα πρέπει να εξασφάλιζε τα μέσα για την πλούσια κατασκευή και επίπλωση των σπιτιών. Η τοιχογραφία των μικρογραφιών από τη Δυτική Οικία μας δίνει την πληροφορία για τη δραστηριότητα αυτή. Η **ναυτιλία** υπήρξε ανέκαθεν μια από τις κύριες ασχολίες του νησιωτικού πληθυσμού. Ειδικότερα στις Κυκλάδες, η ναυσιπλοΐα έχει αρχίσει τουλάχιστον από την έβδομη χιλιετία π.Χ. Οι υπερπόντιες σχέσεις της προϊστορικής Θήρας αποτελούν ενδείξεις για μια τέτοια ενασχόληση των κατοίκων της. Βέβαια, δεν έχουμε αποδείξεις ότι θηραϊκά προϊόντα εξαγόταν σε άλλους τόπους. Αυτό όμως δεν αποκλείει το ενδεχόμενο θηραϊκά καράβια να έκαναν το **διαμετακομιστικό εμπόριο** ανάμεσα σε άλλους τόπους της Μεσογείου (π.χ. ανάμεσα στην Κρήτη και την Αίγυπτο ή την Ανατολή). Κι όπως είναι γνωστό, τέτοιες ασχολίες φέρνουν γρήγορο πλουτισμό.

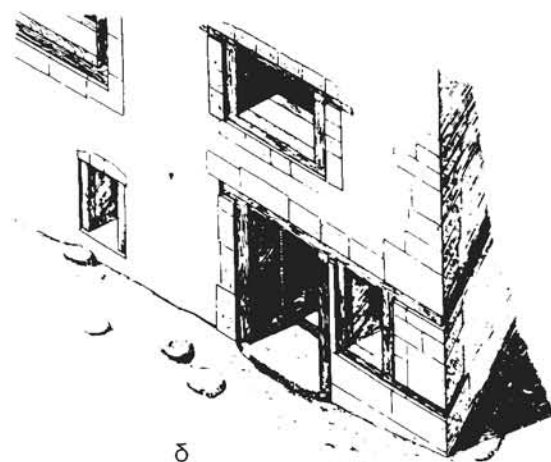

Η **οικονομία** του νησιού της Σαντορίνης γύρω στα 1500 π.Χ. απηχεί, κατά κάποιο τρόπο, και την **οργάνωση της αντίστοιχης κοινωνίας**. Η **πολεοδομία** και η **αρχιτεκτονική** του Ακρωτηρίου, όπως μας είναι ως τα σήμερα γνωστές, δεν είναι τέτοιες που να εξυπηρετούν τις ανάγκες κάποιας κεντρικής εξουσίας, κάποιου μονάρχη. Από την άλλη μεριά όμως, προδίδουν **οργάνωση και ύπαρξη ειδικών υπηρεσιών** για τις ανάγκες της κοινωνίας. Παραδείγματος χάριν, μια τέτοια υπηρεσία θα πρέπει να φρόντιζε για τη συντήρηση του αποχετευτικού δικτύου της πόλης. Τα μεγάλα και άνετα σπίτια καθώς και η μεγάλη διάδοση των τοιχογραφιών μαρτυρούν **διασπορά του πλούτου** σε περισσότερα μέλη της κοινωνίας. Έτσι, θα μπορούσε να υποστηριχτεί πως στο προϊστορικό Ακρωτήριο, από το 16ο κιόλας αι. π.Χ., έχει αρχίσει να δημιουργείται **ένα είδος αστικής κοινωνίας**, αποτέλεσμα, όπως και στα νεότερα χρόνια, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Βέβαια, μέσα σ' αυτή την κοινωνία εξακολουθούν να υπάρχουν και οι γεωργοί, οι κτηνοτρόφοι, οι βιοτέχνες κ.λπ.

Οικονομία και πολιτική οργάνωση είναι αλληλένδετες. Η **οικονομική ανεξαρτησία** συμβάλλει στην απόκτηση μεγαλύτερης **πολιτικής αυτονομίας**. Διέθετε μια τέτοια αυτονομία η πόλη του Ακρωτηρίου; Ποιοι αποτελούσαν την αστική τάξη; Πώς διαμορφωνόταν η κοινωνική ιεραρχία; Αυτόχθονες πλούσιοι Κυκλαδίτες, Μινωίτες και ιερείς ασκούσαν τη διοίκηση και ήταν υπεύθυνοι για την οικονομία και την ευημερία της πόλης; Οι απόψεις ποικίλουν.

Τοιχογραφία από τον πάνω όροφο της Ξεστής 3, Ακρωτήριο.

Η πρόσοψη της Δυτικής Οικίας. Τυπικό χαρακτηριστικό στην αρχιτεκτονική του Ακρωτηρίου είναι η θέση του παράθυρου δίπλα στην πόρτα.

ηφαιστ-
το ηφαίστειο
ο Ήφαιστος
ηφαιστειακός, -ή, -ό
ηφαιστειογενής, -ής, -ές

Η χαμένη Ατλαντίδα

Όταν οι θεοί μοίραζαν τον κόσμο, ο θεός Ποσειδώνας πήρε για τον εαυτό του ένα **τεράστιο** και **πανέμορφο νησί**.

Δεν υπήρχε ομορφότερο νησί σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Οι άνθρωποι του νησιού ήταν όμορφοι και έξυπνοι.

Ο θεός Ποσειδώνας είδε στο νησί μια **όμορφη κοπέλα**, την Κλειτώ, και την ερωτεύτηκε. Την έκανε γυναίκα του και απέκτησαν **δέκα γιους**.

βυδ-
ο βυδός
βυδίζω
βυδίζομαι
η βύδιση
το βύδισμα

Τοιχογραφία με **παράσταση νεαρής ιέρειας** από το δωμάτιο 4 της Δυτικής Οικίας στο Ακρωτήρι, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο πρώτος γιος ονομάστηκε **Άτλαντας** κι απ' αυτόν το νησί ονομάστηκε **Ατλαντίδα**.

Η ζήλια, όμως, έκανε τον Ποσειδώνα να φυλακίσει την όμορφη Κλειτώ σ' ένα παλάτι πάνω σ' ένα λόφο στο κέντρο του νησιού. Γύρω από το λόφο χάραξε **πέντε φαρδιά χαντάκια** και τα γέμισε με νερό της θάλασσας.

Οι γιοι του Ποσειδώνα έγιναν βασιλιάδες της Ατλαντίδας και η χώρα έγινε **πλούσια και δυνατή**.

Το νησί έγινε ομορφότερο με πλούσιους **καταπράσινους κήπους** και **όμορφες γέφυρες**.

Όλοι ζήλευαν τη δόξα και τα πλούτη της Ατλαντίδας.

Για πολλά χρόνια, η Ατλαντίδα ήταν το κέντρο του κόσμου.

Όμως, η μεγάλη αυτή δόξα της Ατλαντίδας έκανε τους κατοίκους της **εγωιστές και αλαζόνες**. Θέλησαν να κάνουν δικό τους όλο τον κόσμο.

Τότε οι θεοί αποφάσισαν να **τιμωρήσουν** τους εγωιστές αυτούς ανθρώπους.

Σεισμοί και πλημμύρες εξαφάνισαν στο βυθό της θάλασσας την όμορφη αλλά ασεβή πόλη σε μια μόνο νύχτα.

Μύθος των Ελλήνων

22. Ο πολιτισμός του Ινδού ποταμού

Σ' αυτή την ενότητα οι μαθητές γνωρίζουν τον **πολιτισμό** που αναπτύχθηκε στην **κοιλάδα του Ινδού ποταμού** (σημερινό **Πακιστάν**). Ανακαλύπτουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία της κοινωνίας και της περιόδου.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- να τοποθετούν γεωγραφικά μέσω του χάρτη την **περιοχή** της ενότητας
- για τη **μορφολογική σύσταση του εδάφους** της κοιλάδας του Ινδού ποταμού
- για την ανάπτυξη της **γεωργίας** και της **καλλιέργειας σιτηρών** στην περιοχή αυτή
- για τον **ελέφαντα** ως ζώο-βοηθό των κατοίκων της κοιλάδας του Ινδού.

Σχεδόν ταυτόχρονα με τους πολιτισμούς των Σουμερίων και των Αιγυπτίων, στην **κοιλάδα του Ινδού ποταμού** (σημερινό Πακιστάν) αναπτύχθηκε κι ένας άλλος πολιτισμός.

Το γόνιμο έδαφος της κοιλάδας ήταν σημαντικό στοιχείο για την ανάπτυξη και την επέκταση των πόλεων, περίπου το **2500 π.Χ.** Ανάμεσα στις μεγαλύτερες και γνωστότερες πόλεις ήταν η **Μοχέντζο Ντάρο** και η **Χαράππα**, με πληθυσμό περισσότερο από 40.000 κατοίκους.

Ιστορική γραμμή

3500-2800 π.Χ.	Πρώιμη περίοδος
2800-2500 π.Χ.	Ωριμη περίοδος

Ο πολιτισμός του Ινδού ποταμού

Στην πεδιάδα του **ποταμού Ινδού**, το χώμα ήταν **εύφορο** και τα **φύτα φύτρωναν εύκολα**. Γι' αυτό πολλοί **αγρότες** από άλλα μέρη πήγαν εκεί. Κατασκεύασαν **κανάλια** για να χρησιμοποιούν το νερό από τις **πλημμύρες** του ποταμού. Καλλιέργησαν **σιτάρι** και **κριθάρι**. Το ζώο που τους βοηθούσε στις δουλειές ήταν ο **ελέφαντας**.

Λιθινές και γυαλινές φερούσες, πολύχρωμα μωσαϊκά. Οι γυαλινές φερούσες κατασκευάζονται και κρημνίζονται.

Έργο που υφάστηκε στην πεδιάδα του Ινδού ποταμού.

Μάσκα από πηλό σε πόλη του Ινδού.

Σφραγιδόλιθος από στεατίτη¹ με μονόκερο, δοχείο και γραφή Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Πήλινος ταύρος από τη Μοχέντζο Ντάρο Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Ο ελέφαντας ήταν κατοικίδιο ζώο και φαίνεται ότι φορούσε περιλαίμιο. (Περισσότερα στοιχεία για τον ελέφαντα, βλέπε στην επόμενη σελίδα.)

Περιδέρατο από χρυσό και ημιπολύτιμους λίθους από τη Μοχέντζο Ντάρο. Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Κορμάτι από πήλινο αγγείο με διακόσμηση αίγαγρου από τη Μοχέντζο Ντάρο. Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Πήλινη φιγούρα από τη Μοχέντζο Ντάρο. Παριστάνει πιθανόν τη Θεά-Μπτέρα. Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

¹στεατίτης = το ορυκτό πυριτικό μαγνήσιο (ένωση πυριτίου-μαγνησίου).

Δεν έχει ακόμα διευκρινιστεί αν οι πόλεις του Ινδού ήταν αυτόνομες πόλεις-κράτη, όπως στη Μεσοποταμία, ή αν όλη η κοιλάδα ήταν ενωμένη κάτω από έναν αρχηγό, όπως στην Αίγυπτο, με **πολλά κοινά πολιτισμικά στοιχεία** (μετρικό σύστημα).

Οι εκλεπτυσμένες κοινωνίες της πεδιάδας του Καοχί (γειτονική πεδιάδα της περιοχής) αποτέλεσαν το προοίμιο για τον ουσιαστικό εποίκισμό της πεδιάδας του Ινδού και την πρώτη ακμή του πολιτισμού της Νότιας Ασίας (σημερινό Πακιστάν).

Οι παλιότερες πόλεις στην ινδική επικράτεια αναπτύχθηκαν περίπου το 2500 π.Χ. στα βορειοδυτικά, εκεί που ο ποταμός Ινδός και οι παραπόταμοί του διασχίζουν μια εκτεταμένη πεδιάδα ανάμεσα στην έρημο Ταρ και τα ορεινά του Βελουχιστάν.

Τα περισσότερα στοιχεία που έχουμε για τον πολιτισμό της κοιλάδας του Ινδού και την αρχαία Ινδία προέρχονται από αρχαιολογικά ευρήματα. Το 19ο αιώνα, ο Βρετανός αρχαιολόγος σερ **Αλεξάντερ Κάνινγκαμ** έκανε ανασκαφές σε πολλές αρχαίες τοποθεσίες. Επισκέφτηκε τη Χαράππα το 1853 και το 1873. Η πρώτη πραγματική ανασκαφή των πόλεων του Ινδού ποταμού άρχισε τις δεκαετίες του 1920-1930 από την Ινδική Αρχαιολογική Έρευνα, υπό τη διεύθυνση ενός άλλου Βρετανού αρχαιολόγου, του σερ **Τζον Μάρσαλ**. Ο Μάρσαλ και ο βοηθός του Ρ. Μπανερτζί ανακάλυψαν δύο μέχρι τότε άγνωστες τοποθεσίες του πολιτισμού του Ινδού που χρονολογούνταν στην τρίτη χιλιετία π.Χ.

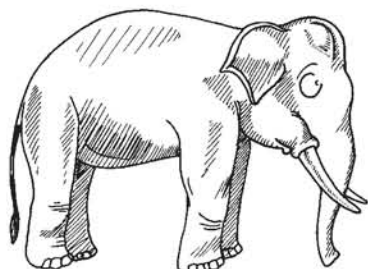

Αλεξάντερ Κάνινγκαμ

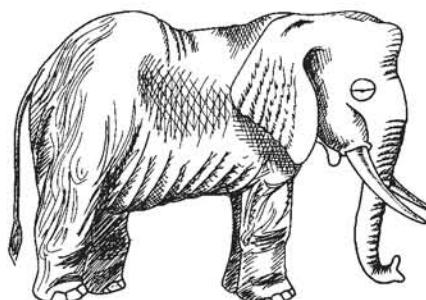

Ο ελέφαντας, το μεγαλύτερο θηλαστικό που ζει στην ξηρά, εμφανίστηκε κατά την Πλειστόκαινο εποχή (1,6 εκατ. χρόνια μέχρι 10000 χρόνια πριν) και κατέλαβε όλες τις περιοχές της γης εκτός της Αυστραλίας και της Ανταρκτικής. Το είδος του ελέφαντα που ζούσε και ζει στην Αφρική εμφανίστηκε στα νότια της Σαχάρας.

Τα δύο είδη ελέφαντα ξεχωρίζουν κυρίως από το μέγεθος των αυτιών τους. Ο ινδικός ελέφαντας έχει μικρά αυτιά ενώ ο αφρικανικός πολύ μεγαλύτερα. Ο ινδικός ελέφαντας ονομάζεται *Elephas maximus* και ο αφρικανικός *Loxodonta africana*.

Ινδικός ελέφαντας

Αφρικανικός ελέφαντας

* Μια κατάλληλη δραστηριότητα για την ενότητα αυτή είναι η σύγκριση Μεσοποταμίας - Αιγύπτου - κοιλάδας Ινδού ποταμού. Από συζήτηση μέσα στην τάξη με την καθοδήγηση του δασκάλου, οι μαθητές να φτάσουν στο συμπέρασμα ότι ο πολιτισμός εμφανίζεται στις όχθες ενός ποταμού που πλημμυρίζει.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τη θεά των σιτηρών των αρχαίων Ελλήνων, **Δήμητρα**
- για τις **πόλεις** της κοιλάδας του Ινδού ποταμού και **πώς ήταν χτισμένες**
- για τα **λουτρά** και τις **τουαλέτες** και πώς οι άνθρωποι ζούσαν στις πόλεις του Ινδού.

Εκατό οικισμοί είναι γνωστοί στην κοιλάδα του Ινδού. Οι περισσότεροι ήταν σημαντικές πόλεις, περιφραγμένες με αμυντικά τείχη. Οι μεγαλύτερες ήταν η **Χαράππα** και η **Μοχέντζο Ντάρο**.

Το σχέδιό τους, που επαναλαμβάνεται σε ορισμένους από τους μικρότερους οικισμούς, περιλαμβάνει έναν ανυψωμένο τύμβο ή **ακρόπολη** που δεσπόζει στον ευρύτερο χώρο των κατοικιών. Οι ακροπόλεις περιλάμβαναν οικήματα θρησκευτικού, τελετουργικού και διοικητικού χαρακτήρα, αλλά δε σώζονται λείψανα κανενός ανακτόρου.

Το σχέδιο της πόλης είχε δίκτυο σταυρωτών δρόμων.

Τα μεγαλύτερα σπίτια στη **Μοχέντζο Ντάρο** είχαν μια **σειρά δωμάτια**, διαταγμένα γύρω από μια ή περισσότερες α-κάλυπτες **αυλές** με σκαλοπάτια που οδηγούσαν στον επάνω όροφο ή σε μια επίπεδη στέγη. Οι περισσότεροι κάτοικοι ζούσαν σε κτίσματα του ενός δωματίου. Κάθε κατοικία διέθετε **λουτρό** και **αφοδευτήριο**, τα οποία συνδέονταν είτε με κεραμικά δοχεία είτε απευθείας στον αγωγό του δρόμου.

Πολλοί δρόμοι και δρομίσκοι είχαν αγωγούς, στεγασμένους με πλίνθους και με τακτά ανοίγματα για επιθεώρηση.

Βασιλεύς-αρχάς

Η θεά της γαιρικής
ή θεά της γαιρικής που
ελάττωσε την η θεά της
γαιρικής και τις γιες που
δία ζώη.
Έσπεσε σε ζώη η θεά της
γαιρικής και τις γιες που
δία ζώη.
Η θεά της γαιρικής και τις
γιες που διά ζώη.
Η θεά της γαιρικής και τις
γιες που διά ζώη.
Η θεά της γαιρικής και τις
γιες που διά ζώη.

Λούτρο που ελάττωσε

Ο μύθος για το πώς η θεά **Δήμητρα** δίδαξε τη γεωργία στους ανθρώπους συνδέεται εδώ με την καλλιέργεια των σιτηρών που ήταν διαδεδομένη στην κοιλάδα του Ινδού ποταμού.

Πέτρινο άγαλμα από στεατίτη που βρέθηκε στα ερείπια της Μοχέντζο Ντάρο.

Οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι μπορεί να αναπαριστά ένα θεό ή έναν ιερέα-βασιλιά. Οι γλύπτες του πολιτισμού του Ινδού, εκτός από πέτρα, χρησιμοποιούσαν και ψημένο πηλό (2000-1750 π.Χ.).

Οι ιερείς και η θρησκευτική ιδεολογία ήταν σημαντικά στοιχεία του πολιτισμού της κοιλάδας του Ινδού. Βρέθηκαν πολύ λίγα λατρευτικά αντικείμενα. Δε φαίνεται όμως να υπήρχαν ναοί και η λατρεία μάλλον έπαιρνε σαμανιστική μορφή.

Τα **μικρά χωριά** που έφτιαξαν οι αγρότες, έγιναν γρήγορα **μεγάλες πόλεις**.

Οι μεγαλύτερες ήταν η **Χαράππα** και η **Μοχέντζο Ντάρο**. Αυτές είχαν ναούς, **λουτρά**, παλάτια και αποθήκες. Οι πόλεις του Ινδού ήταν **χτισμένες με σχέδιο** και είχαν **ισίους δρόμους**.

Τα σπίτια είχαν **δύο ορόφους**. Τα μεγαλύτερα από αυτά είχαν μια **αυλή** στη μέση. Όλα ήταν χτισμένα με **ψημένα τούβλα**.

Οι κάτοικοι της **Μοχέντζο Ντάρο** έφτιαξαν τις **πρώτες τουαλέτες** και τα **πρώτα λουτρά** στα σπίτια τους.

μικρά χωριά
μεγάλες πόλεις

λουτρά
πόλεις με σχέδιο

δύο ορόφοι
αυλή ψημένα τούβλα

πρώτες τουαλέτες και
λουτρά

Έτσι ήταν οι πόλεις του Ινδού.

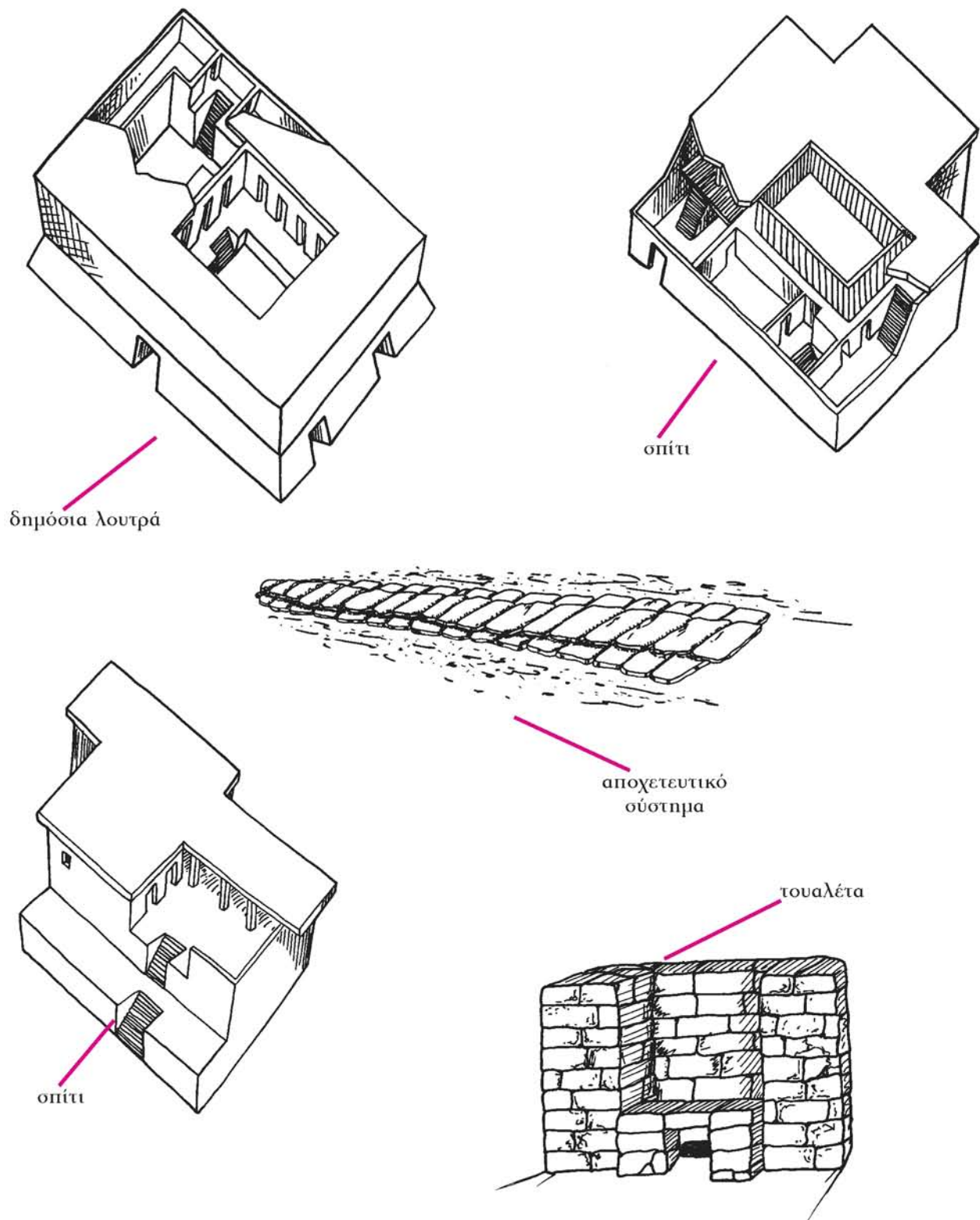
Μοχέντζο Ντάρο

Η **Μοχέντζο Ντάρο** ήταν μια από τις μεγαλύτερες πόλεις του Ινδού ποταμού. Στο σημείο αυτό της πόλης έγινε α-νασκαφή το 1920 και αποκαλύφθηκαν δύο λοφίσκοι. Στον πιο ψηλό από αυτούς ήταν χτισμένο το φρούριο, όπου στεγάζονταν διάφορα δημόσια κτίρια.

Οι **πόλεις** του Ινδού είχαν χτιστεί σύμφωνα με πολύ επιμελημένα σχέδια. Η πόλη χωριζόταν σε **δύο μέρη** - την κάτω πόλη, όπου ζούσαν οι περισσότεροι κάτοικοι, και την οχυρωμένη ακρόπολη, χτισμένη σε μια ανυψωμένη επιφάνεια από πλίνθους. Οι δρόμοι της κάτω πόλης ήταν σε δικτυωτό σχήμα με φαρδιές κύριες αρτηρίες που διακόπονταν από στενότερους δρόμους. Τα σπίτια ήταν χτισμένα από οπτόπλινθο (ψημένα πύλινα τούβλα) και είχαν αυλές. Κάθε σπίτι είχε λουτρό και ένα αποτελεσματικό σύστημα αποχέτευσης. Η ακρόπολη προστατευόταν από συμπαγή πλίνθινα τείχη. Πιστεύεται ότι ήταν το θρησκευτικό και διοικητικό κέντρο της πόλης. Στην ακρόπολη της Μοχέντζο Ντάρο στεγαζόταν επίσης και το **Μεγάλο Λουτρό**, που προοριζόταν για θρησκευτικές τελετές. Κάθε πόλη είχε τεράστιες σιταποθήκες όπου αποθήκευαν τα πολύτιμα δημητριακά.

Οι μαθητές μπορούν να περιγράψουν τις πόλεις της κοιλάδας του Ινδού και να κάνουν **συγκρίσεις** με τις σημερινές πόλεις.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τις εμπορικές συναλλαγές των πόλεων της κοιλάδας του Ινδού
- για το είδος γραφής της περιόδου και τους σφραγιδόλιθους του πολιτισμού αυτού.

Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού διακρινόταν από πολύ καλά οργανωμένο σύστημα **εμπορίου** και **μεταφορών**. Οι πόλεις ήταν κέντρα εμπορίου, το οποίο βασιζόταν στα **γεωργικά προϊόντα** που παράγονταν στις εύφορες πεδιάδες του ποταμού. Τα βασικά προϊόντα ήταν σιτάρι, κριθάρι, χουρμάδες και πεπόνια. Οι άνθρωποι ήταν αγρότες, έμποροι, αγγειοπλάστες, κατασκευαστές χαντρών, εργάτες μετάλλου, κ.ά.

Πολλές πάλινες μορφές έχουν βρεθεί στις όχθες του Ινδού. Κάποιες απεικονίζουν θεούς ή θεές και άλλες ήταν παιχνίδια.

Οι άνθρωποι του Ινδού αγαπούσαν τα **κοσμήματα** και χρησιμοποιούσαν μικροσκοπικά πάλινα ζώα για χάντρες.

Η ανακάλυψη σφραγίδων του Ινδού στη Μεσοποταμία, που χρησιμοποιούν για την ασφάλιση συσκευασμένων εμπορευμάτων, καθώς και κυλινδρικών σφραγίδων της Μεσοποταμίας στη Μοχέντζο Ντάρο φανερώνουν ότι ένα ζωτικό θαλάσσιο εμπόριο συνέδεε την κοιλάδα του Ινδού με τον Περσικό κόλπο και τη Μεσοποταμία.

Στη Μοχέντζο Ντάρο βρέθηκαν χιλιάδες **σφραγίδες** χαραγμένες με μορφές ζώων και σύμβολα μιας γραφής που δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Πολλές από αυτές τις σφραγίδες ήταν ξύλινες.

εμπορικό κέντρο
εργαστήρια
εμπόριο με τη
Μεσοποταμία

Η Μοχέντζο Ντάρο ήταν μεγάλο **εμπορικό κέντρο** με πολλά **εργαστήρια**.

Οι πόλεις του Ινδού αυτής της εποχής είχαν **μεγάλες εμπορικές ανταλλαγές** με τις πόλεις της **Μεσοποταμίας**.

Οι Ινδοί είχαν ένα **είδος γραφής** που ακόμα δεν καταφέραμε να **διαβάσουμε**.

παιχνίδια

Βάλε σε κύκλο όποια από τα παρακάτω είχαν σχέση με τη ζωή των Ινδών.

Λύση της άσκησης

92

Ανάγλυφος σφραγιδόλιθος από στεατίτη από τη Μοχέντζο Ντάρο.

Παριστάνει έναν ταύρο, ζώο ιερό στον πολιτισμό του Ινδού. Όταν φτιάχνονταν οι σφραγίδες, καλύπτονταν με ένα αλκαλικό διάλυμα, στο οποίο έβαζαν φωτιά, για να δημιουργηθεί έτσι ένα είδος λουστρίσματος.

Καραβάκι φυλαχτό.

Σύμβολα γραφής του πολιτισμού της κοιλάδας του Ινδού.

Πάλινο γλυπτό καρότσας με βάση που την τραβούν βόδια από τη Μοχέντζο Ντάρο. Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Πάλινα παιχνίδια από Μοχέντζο Ντάρο: ένα μικρό κλουβί με πουλί στην πόρτα και ένα ζώο με ρόδες και κεφάλι προβάτου. 3000 π.Χ. περίπου, Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Σφραγίδα από στεατίτη με βουβάλι και γράμματα. Έμβλημα της πόλης Χαράππα, Εθνικό Μουσείο, Νέο Δελχί.

Ανάμεσα στα πιο ενδιαφέροντα αρχαιολογικά ευρήματα του Ινδού ποταμού είναι οι μικροί **σφραγιδόλιθοι**. Τους σφραγιδόλιθους αυτούς τους χρησιμοποιούσαν οι έμποροι για να σφραγίζουν πακέτα με εμπορεύματα. Πολλοί απεικονίζουν ζώα, όπως μονόκερους, ταύρους, ελέφαντες και τίγρεις. Άλλοι απεικονίζουν θρησκευτικές σκηνές. Κάθε σφραγιδόλιθος είχε επίσης μια επιγραφή, πράγμα που δείχνει ότι ο πολιτισμός του Ινδού είχε το δικό του τύπο γραφής.

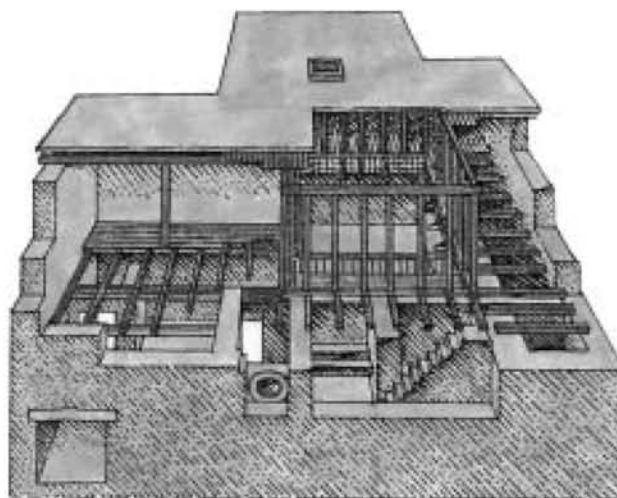

Ο πολιτισμός του Ινδού κατέρρευσε περίπου το 2000 π.Χ. για άγνωστους λόγους. Κανείς δεν είναι βέβαιος γιατί συνέβη αυτό. Οι πόλεις πιθανόν να καταστράφηκαν από συχνές φοβερές πλημμύρες ή από αλλαγή του ρου του ποταμού που επέφερε ξηρασία. Άλλη θεωρία είναι ότι τα κοπάδια των κατοίκων της κοιλάδας του Ινδού βοσκούσαν υπερβολικά τη γη, γεγονός που οδήγησε σε μικρότερες σοδειές και κάμψη του εμπορίου.

* Οι μαθητές μπορούν να χαράξουν σε ένα κομμάτι από κερί ή σαπούνι ένα σφραγιδόλιθο από τον πολιτισμό του Ινδού ποταμού ή να φτιάξουν κι έναν δικής τους έμπνευσης.

* Οι μαθητές να προσπαθήσουν να θυμηθούν και να γράψουν (μπορούν να βοηθηθούν από το δάσκαλο ή από το βιβλίο του μαθητή) τι σημαίνουν κάποιες έννοιες του καινούριου λεξιλογίου, όπως: **πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ποταμού, σφραγιδόλιθοι, πρώτες τουαλέτες.**

Αναπαράσταση σπιτιού της Μοχέντζο-Ντάρο.

Από το βοήθημα..

σελίδες 171 ως 174

σελίδα 172 του βοηθήματος

Γύρω στο 2000, οι άνθρωποι στην Ινδία καλλιεργούσαν **μήλα** και **μπανάνες**.

Η πλημμύρα και το λάμα

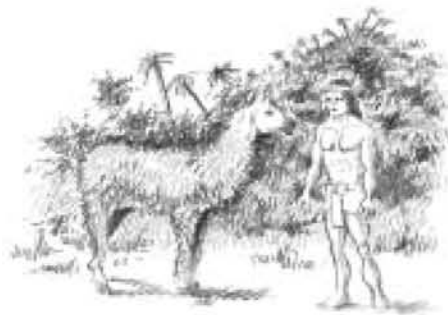
Μια μέρα ένας **βοσκός** πήγαινε **το λάμα** του στο μαντρί. Όμως, το λάμα δεν έτρωγε και δεν έπινε τίποτα.

Ο βοσκός το πλησίασε για να δει τι του συμβαίνει. Το λάμα, τότε, του μίλησε **με ανθρώπινη φωνή**. Του είπε ότι μια **τρομερή πλημμύρα** θα γινόταν στον κόσμο. Έπρεπε να πάει σ' ένα ψηλό βουνό.

Έτσι κι έγινε. Μια δυνατή βροχή άρχισε. Γρήγορα τα νερά ανέβηκαν κι έπνιξαν τα πάντα.

Μόνο ο βοσκός σώθηκε και απ' αυτόν έγιναν όλοι οι άνθρωποι.

Μύθος των Ίνκας¹

σελίδα 173 του βοηθήματος

Το μόνο που έχει απομείνει από τη **Μοχέντζο Ντάρο** είναι τα ερείπια στη δυτική όχθη του ποταμού Ινδού.

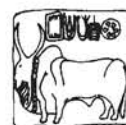
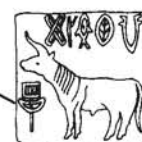
Δυτικά της πόλης βρισκόταν μια υπερυψωμένη **ακρόπολη** που προστάτευε μεγάλη **σιταποθήκη**. Μέσα στην ακρόπολη υπήρχε συγκρότημα λουτρών. Τα **λουτρά** ίσως να είχαν θρησκευτική σημασία ή να ήταν χώρος ξεκούρασης.

Τα σπίτια ήταν πλινθόκτιστα και είχαν πηγάδι, λουτρό και τουαλέτα.

σελίδα 174 του βοηθήματος

Γραφή και σφραγιδόλιθοι

Η **παράξενη γραφή** του πολιτισμού στον Ινδό ποταμό βρέθηκε πάνω σε όμορφους **σφραγιδόλιθους** με **πραγματικά** ζώα της περιοχής ή **μυθικά** ζώα.

Στη **Μοχέντζο Ντάρο** βρέθηκαν χιλιάδες **σφραγίδες** χαραγμένες με μορφές ζώων και σύμβολα μιας **γραφής** που δεν έχει ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Πολλές από αυτές τις σφραγίδες ήταν ξύλινες.

Η ανακάλυψη σφραγίδων του Ινδού στη Μεσοποταμία, που χρησίμευαν για την ασφάλιση συσκευασμένων εμπορευμάτων, καθώς και κυλινδρικών σφραγίδων της Μεσοποταμίας στη Μοχέντζο Ντάρο φανερώνουν ότι ένα **ζωτικό θαλάσσιο εμπόριο** συνέδεε την κοιλάδα του Ινδού με τον Περσικό κόλπο και τη Μεσοποταμία.

¹Ίνκας = λαός και πολιτισμός της Νότιας Αμερικής.

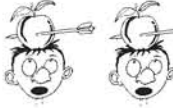
23. Κίνα

Στην ενότητα αυτή η έμφαση δίνεται στην **εξερεύνηση** και **μελέτη** της Κίνας, του πολιτισμού της και της τέχνης της, όπως αυτά διαμορφώθηκαν ως το 1000 π.Χ. περίπου.
Οι δύο υποενότητες εξετάζουν αντίστοιχα τους **πρώτους κατοίκους** Γιανγκ-Σάο και τη **δυναστεία Σανγκ**.

3 ή 4 διδακτικές ώρες

Οι πρώτοι κάτοικοι

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τους πρώτους κατοίκους της Κίνας, τους **Γιανγκ-Σάο**
- τις συνήθειες των πρώτων κατοίκων της Κίνας
- για τις **καλλιέργειές** τους
- τη **σημασία του ποταμού** στην ανάπτυξη του κινεζικού πολιτισμού.

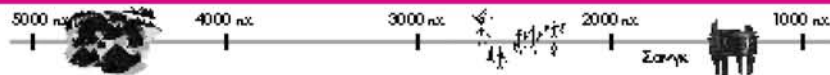
Η **μυθική περίοδος** της Κίνας αρχίζει το 3000 π.Χ. περίπου, μέσα από τους θρύλους των αυτοκρατόρων Φου-Χι, Σεν-Νουνγκ και Χουάνγκ-Τι.

Ο Φου-Χι κατέλυσε το καθεστώς της μητριαρχίας και επέβαλε την πατριαρχία. Ο Σεν-Νουνγκ ανέπτυξε την κτηνοτροφία και ο Χουάνγκ-Τι τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Επίσης, διαμόρφωσε θρησκεία και χρησιμοποίησε χρονολογικό σύστημα, μέτρα και σταθμά.

Ο ιδρυτής της πρώτης δυναστείας ήταν ο Γκι που, εκτός από αντιπλημμυρικά έργα, προχώρησε και στην πρώτη διοικητική οργάνωση του κράτους.

Οι μυθικοί αυτοκράτορες Χουάνγκ-Τι, Φου-Χι και Σεν-Νουνγκ.

Ταφικό αγγείο
Περιοχή Γκανσού, 2500 π.Χ., Δυτική Κίνα.
Διακοσμημένο με στριφογυριστά ζωγραφικά σχέδια.

Αγγείο Λέι
Δοχείο των Γιανγκ-Σάο από άσπρο πηλό.
Αν-Γιανγκ, Κίνα.
Πριν σκληρύνει ο πηλός, χαρασσόταν η διακόσμησή του.

Τελετουργικό δοχείο Γιανγκ-Σάο που παριστάνει κάποιον ιερέα-σαμάνο. Είναι γεμάτο με σχέδια ψιδιού.
2500 π.Χ.
Περιοχή Γκανσού, Κίνα.

Χωριό Γιανγκ-Σάο. Αυτά τα χωριά τα κυβερνούσαν συνήθως γυναίκες.

Η απέραντη χώρα της Ασίας απαντάται με πολλά ονόματα στην Ιστορία.
Το όνομά της έχει προέλθει από μια νεότερη δυναστεία, τους Τσιν ή Κιν.

Οι πρώτοι κάτοικοι

Η Κίνα είχε **κατοίκους** και **χωριά συνέχεια από πολύ παλιά**. Τα χωριά ήταν χτισμένα κοντά στον **Κίρινος ποταμό**, το **Χουάνγκ Χο**.

Οι πρώτοι κάτοικοι της Κίνας λέγονταν Γιανγκ-Σάο και ήταν περισσότερο **κτηνοτρόφοι** και **ψαράδες** παρά γεωργοί. Είχαν πέτρινα εργαλεία και μαζεύαν φρούτα. Αργότερα άρχισαν να καλλιεργούν σιτάρι, κριθάρι και **κεχρί**. Στη Νότια Κίνα άρχισαν να καλλιεργούν και το **ρύζι**.

5000 π.Χ.
Κίρινος ποταμός

Τα **σιτάρια** τους ήταν στρουγγυλά ή μακρόστενα με σκεπές από καλάμια και λάσπη. Στη μέση του χωριού υπήρχε μια **μεγαλύτερη καλύβα**, όπου μαζεύονταν όλοι οι χωρικοί για να συζητήσουν τα προβλήματα του χωριού.

Ιστορική γραμμή

6000 π.Χ. - 3000 π.Χ.	Νεολιθικοί οικισμοί, καλλιέργεια κεχριού - ρυζιού.
3000 π.Χ. - 1750 π.Χ.	Ο πολιτισμός των Γιανγκ-Σάο και η δυναστεία Χσία.
1750 π.Χ. - 1050 π.Χ.	Εποχή του σιδήρου στην Κίνα, δυναστεία Σανγκ.
1384 π.Χ.	Η Αν-Γιανγκ πρωτεύουσα των Σανγκ.
1050 π.Χ.	Η δυναστεία Τσου κυριαρχεί στην Κίνα.

Ο πολιτισμός στην Κίνα

Οι πρώτοι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν στις όχθες μεγάλων ποταμών: στο Νείλο, στον Τίγρη και τον Ευφράτη, στον Ινδό και στον Κίτρινο ποταμό.

Οι τρεις πολιτισμοί από αυτούς -ο αιγυπτιακός, ο σουμεριακός και ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού- ήταν σχετικά κοντά και αλληλοεπηρεάστηκαν. Ο πολιτισμός της Κίνας, όμως, ήταν αρκετά μακριά και αναπτύχθηκε σε πλήρη αυτονομία.

Οι πρώτοι πολιτισμοί στην Κίνα αναπτύχθηκαν στις όχθες τριών μεγάλων ποταμών: του Χουάνγκ-Χε (ο Κίτρινος ποταμός), του Τσανγκ-Γιανγκ (ο ποταμός Γιανγκ-Τσε) και του Ξι-Τζιανγκ (ο Δυτικός ποταμός). Η Κίνα χωριζόταν φυσικά σε δύο περιοχές: τις βόρειες πεδιάδες, στις οποίες κυριαρχούσε ο Κίτρινος ποταμός, και τις νότιες με τον ποταμό Γιανγκ-Τσε.

Σ' αυτές τις περιοχές των γόνιμων πεδιάδων αναπτύχθηκε ένας ξεχωριστός πολιτισμός των Κινέζων που δεν επηρεάστηκε ιδιαίτερα από γειτονικά πολιτισμικά κέντρα αφού, όπως ήδη αναφέραμε, η περιοχή ήταν απομονωμένη.

Ό,τι γνωρίζουμε για τα πρώτα χρόνια της ιστορίας της Κίνας είναι ένα μείγμα πραγματικότητας και μύθου.

Σε πολλούς νεολιθικούς οικισμούς στη βόρεια περιοχή καλλιεργούσαν κεχρί και κάποια λαχανικά, όπως το λάχανο. Είχαν το γουρούνι και το σκυλί ως οικόσιτα ζώα. Η διατροφή τους συμπληρωνόταν από το κυνήγι και το ψάρεμα.

Στις ανατολικές ακτές καλλιεργούσαν το ρύζι από το 5000 π.Χ. Οι τεχνίτες της ανατολικής ακτής της Κίνας εφύρταν τον τροχό του αγγειοπλάστη και έγιναν ειδικοί στην παραγωγή λεπτοκέλυφων κεραμικών δοχείων.

Στα βορειοδυτικά αναπτύχθηκε ο πρώτος πολιτισμός, ο πολιτισμός των παλιών κατοίκων, των Γιανγκ-Σάο. Είχαν τετράγωνα ή κυκλικά σπιτία, μερικώς χωμένα στη γη, με αχυρένιες σκεπές. Οι τάφοι ήταν μακριά από τους οικισμούς και οι άντρες θάβονταν χωριστά από τις γυναίκες. Έφτιαχναν όμορφα αγγεία διακοσμημένα με σχέδια ψαριών και ανθρώπων προσώπων.

Στο τέλος της Νεολιθικής εποχής, η χρήση του τροχού της αγγειοπλαστικής επεκτάθηκε και παρουσιάστηκε νέα μεγάλη ποικιλία αγγείων.

Στην Κίνα βρέθηκαν νεολιθικοί οικισμοί που χρονολογούνται από το 6000-5000 π.Χ. περίπου. Δείχνουν ότι οι άνθρωποι των πρώιμων πολιτισμών Τσου-Σαν και Πέι-Λι-Κανγκ του μέσου Κίτρινου ποταμού ζούσαν από το κυνήγι, το ψάρεμα και ήταν τροφοσυλλέκτες. Οι άνθρωποι Χσιεν-Τζεν-Τουνγκ του ποταμού Γιανγκ-Τσε είχαν επίσης τον ίδιο τρόπο ζωής.

Οι άνθρωποι του πρώιμου πολιτισμού Τα-Πεν-Κενγκ στην Ταϊβάν (5000-3000 π.Χ.) ζούσαν με τον ίδιο τρόπο αλλά καλλιεργούσαν και κάποιες ρίζες.

Οι πρώτοι πολιτισμοί των Γιανγκ-Σάο και των Τα-Γουέν-Κου εμφανίστηκαν στην Κίνα γύρω στα μέσα της Νεολιθικής εποχής (5000-3000 π.Χ.) στη Βόρεια Κίνα.

Ο πολιτισμός Λονγκ-Σαν αναπτύχθηκε μετά τον πολιτισμό των Γιανγκ-Σάο στη βόρεια Κίνα.

Ζούσαν σε χωριά που είχαν γύρω τους τείχη από λάσπη. Καλλιεργούσαν ρύζι, κεχρί και εκτρέφανε γουρούνια, πρόβατα, κατσίκες και βοοειδή. Είχαν κοινωνική οργάνωση αλλά και εμφύλιες διαμάχες. Στην τέχνη τους έφτιαχναν όμορφα μαύρα αγγεία.

Στην εποχή τους εμφανίστηκαν και τα πρώτα σημάδια γραφής.

Σύμφωνα με την παράδοση, η πρώτη δυναστεία ήταν οι Χσία. Ο πρώτος αυτοκράτορας των Χσία λεγόταν Γου και ήταν αυτός που δάμασε τα ποτάμια της περιοχής με ειδικά έργα που έφτιαξε. Οργάνωσε ένα ειδικό σύστημα άρδευσης των χωραφιών και μοίρασε τη γη στους κατοίκους. Η δυναστεία Χσία κυβέρνησε στην Κίνα από το 2205 π.Χ. ως το 1766 π.Χ. Ευρήματα των αρχαιολόγων δείχνουν ότι οι άνθρωποι είχαν οικόσιτα ζώα και καλλιεργούσαν κεχρί και σιτάρι. Επίσης, χρησιμοποιούσαν τον τροχό του αγγειοπλάστη, μπρούντζινα όπλα και πολεμικά άρματα.

Τους Χσία διαδέχτηκαν οι Σανγκ, η πρώτη ιστορική δυναστεία της Κίνας.

Το ρύζι

Τα πρώτα ίχνη του φυτού *oryza sativa* (επιστημονικό όνομα του ρυζιού) βρέθηκαν στην ανατολική **Κίνα** και στη **Βόρεια Ινδία**. Οι ρυζοκαλλιεργητές της Ασίας αναφέρονται ως «οι αγρότες των πενήντα αιώνων» και όχι άδικα. Από την Κίνα, το ρύζι διαδόθηκε στην Ινδία, στην Περσία, στη Συρία, στην Αίγυπτο και έπειτα ήρθε στην Ελλάδα, στην Ιταλία και στην Ισπανία.

Παρατηρώντας τον καρπό του ρυζιού μετά τη συγκομιδή, βλέπουμε τον κόκκο περιτυλιγμένο σε ένα φλοιό που τον κάνει να φαίνεται εξωτερικά δερματώδης. Μέσα από αυτά τα δύο λέπυρα του φλοιού, το χρώμα του μπορεί να είναι λευκό ή κοκκινωπό, λίγο θαμπό ή ημιδιάφανο. Ο κόκκος με το περίβλημα αυτό είναι γνωστός διεθνώς με το όνομα *paddy* (αναποφλοιωτό ρύζι). Ο φλοιός απομακρύνεται με ειδικές αποφλοιωτικές μηχανές. Το καστανό ή σκούρο ρύζι είναι αυτό που μένει μετά την αποφλοιώση και περιέχει στη σύστασή του πρωτεΐνη, μικρή ποσότητα λίπους, ενώ είναι πηγή θειαμίνης, νιασίνης, ριβοφλαβίνης, σιδήρου και ασβεστίου. Το λευκό ρύζι είναι εκείνο που του έχουν αφαιρέσει και το εσωτερικό περίβλημα του καρπού, αφήνοντάς το πολύ φτωχότερο σε θρεπτικά συστατικά. Όταν η κύρια διατροφή γίνεται με λευκό ρύζι, υπάρχει ο κίνδυνος της αρρώστιας μπέρι μπέρι που επέρχεται από αβιταμίνωση. Μια και η πλειοψηφία προτιμούσε το λευκό ρύζι, μπήκε σε εφαρμογή μια ειδική επεξεργασία, ώστε ως *parboiled rice* (=μισοβρασμένο ρύζι) να διατηρεί τα περισσότερα θρεπτικά συστατικά του και συνήθως να εμπλουτίζεται με επιπλέον βιταμίνες Β και σίδηρο.

Οι προτιμήσεις των ανθρώπων, ως προς τα χαρακτηριστικά του προϊόντος, ποικίλλουν. Έχει παρατηρηθεί ότι στις πιο αναπτυγμένες χώρες υπάρχει προτίμηση στο μακρύκοκκο ρύζι. Η ποιότητα χαρακτηρίζεται και από την όψη του. Η διαφάνεια δηλώνει το σπυρωτό και αμυλούχο, ενώ το ρύζι γλασέ με το λευκό της κιμωλίας την παρουσία δεξτρινών που διαλύονται με τη θερμότητα. Η ποιότητα που είναι γνωστή στο εμπόριο ως καρολίνα (από τα νησιά Καρολίνες που ήταν ο πρώτος τόπος παραγωγής του) αρχικά κατείχε τα πρωτεία στην απόδοση των συστατικών από τις άλλες ποιότητες. Όμως, αυτή η μεγάλη δυνατότητα βελτίωσης της θρεπτικής του αξίας είναι εκείνο που κάνει το ρύζι μοναδικό. Το γεγονός ότι είναι πηγή πρωτεΐνης συντείνει στο να θεωρηθεί και η καλύτερη ενεργειακή πηγή από όλα τα αμυλούχα, ιδιαίτερα από εκείνα που καταναλώνονται στις τροπικές περιοχές.

Ένα κινέζικο ρητό λέει: «Γεύμα χωρίς ρύζι είναι σαν μια όμορφη γυναίκα με ένα μάτι».

Το κεχρί

Δημητριακό με **μικρούς σπόρους** που χρησιμοποιείται για την παρασκευή χυλού και κάποιων ειδών ψωμιού ή ως τροφή πουλιών.

Το φυτό μπορεί να φτάσει σε ύψος και τα τρία μέτρα. Είναι εύκολη καλλιέργεια γιατί φυτρώνει και σε λιγότερο εύφορα εδάφη και είναι **ανθεκτικό στην ξηρασία**. Το επιστημονικό του όνομα είναι *panicum miliaceum*.

Ο **Γιόχαν Άντερσον (1874-1960)** ήταν Σουηδός αρχαιολόγος που εργάστηκε στην Κίνα. Σε νεαρή ηλικία ταξίδεψε στο Βόρειο και Νότιο Πόλο. Στην Κίνα **ανακάλυψε το χωριό των Γιανγκ-Σάο** στην επαρχία Χενάν.

* Οι μαθητές, με τη βοήθεια και την καθοδήγηση του δασκάλου τους, μελετούν το ρύζι και το κεχρί. Εικόνες, πραγματικό ρύζι σε σακουλάκια, το φυτό του ρυζιού και του κεχριού σε σκίτσο. Χωρίζεται η τάξη σε ομάδες των τεσσάρων. Δίνεται ένα δείγμα από κάθε είδος ρυζιού. Κάθε ομάδα γράφει τις παρατηρήσεις της σε σχέση με το μέγεθος του κόκκου, το χρώμα και άλλα χαρακτηριστικά. Κοινοποίηση των εργασιών των ομάδων και καταγραφή των σημαντικότερων παρατηρήσεων και στοιχείων για το ρύζι.

* Θέμα συζήτησης: Το ρύζι αποτελεί βασική τροφή σε πολλές χώρες σήμερα στην Ασία. Σε ποιες;

* Να φτιάξουν οι μαθητές ένα χωριό των Γιανγκ-Σάο από άχυρα, χόρτο πλεξίματος, ξυλάκια για σουβλάκια και άλλα υλικά.

Οι Σανγκ

Ο πολιτισμός Σανγκ ξεχώρισε στις **τέχνες** και τα **γράμματα**.

Τα **μπρούντζινα αντικείμενά** τους -συνήθως λατρευτικά σκεύη- ήταν τα ωραιότερα στον κόσμο.

Οι Σανγκ ανέπτυξαν **γραπτή γλώσσα** με περισσότερους από 2000 χαρακτήρες. Κάποιοι από αυτούς χρησιμοποιούνται ακόμη στην Κίνα, παρόλο που η προφορική γλώσσα άλλαξε.

Η δυναστεία Σανγκ διοίκησε τις περιοχές της βόρειας και κεντρικής Κίνας, δηλαδή την κοιλάδα του Κίτρινου ποταμού και τις περιοχές Χενάν, Χεμπέι και Σιαντόνγκ.

Από το 1384 π.Χ. περίπου, **πρωτεύουσα** της δυναστείας έγινε η πόλη **Αν-Γιανγκ** (στα βόρεια της περιοχής Χενάν).

Οι Σανγκ, συνεχίζοντας την **προγονολατρεία**, την έκαναν βασική θρησκεία τους. Είχαν και αρκετούς θεούς, ανάμεσα στους οποίους ξεχώριζε ο Σανγκ-Τι, «ο κύριος από ψηλά».

Οι Σανγκ πίστευαν στη **μεταθανάτια ζωή** και οι τάφοι τους ήταν γεμάτοι από όπλα και αντικείμενα του νεκρού.

Μερικές φορές θάβονταν και σκλάβοι μαζί τους.

Η οικονομία τους στηριζόταν κυρίως στη γεωργία. Καλλιεργούσαν κεχρί, σιτάρι, κριθάρι και ρύζι. Γουρούνια, σκυλιά, πρόβατα και βόδια ήταν τα ζώα τους. Το κυνήγι ήταν επίσης πηγή τροφής.

Οι Σανγκ είχαν **δυνατό στρατό** και έφτιαχναν χυτά όπλα από σίδηρο. Εκτός από τη μεταλλουργία, ασχολούνταν και με τη **σπρωτρωφία** και την επεξεργασία του μεταξιού. Έφτιαχναν ωραία μεταξωτά και λινά υφάσματα.

Έφτιαχναν επίσης, μαύρα και κόκκινα πάλινα αγγεία.

Η τεχνολογία των Σανγκ ήταν γενικά ένας συνδυασμός της Εποχής του χαλκού και της Εποχής του σιδήρου.

οι περιοχές της Κίνας

Η **δυναστεία Σανγκ** κυβέρνησε από το **1766 π.Χ. ως το 1122 π.Χ. ή το 1027 π.Χ.** Είναι η πρώτη ιστορική δυναστεία της Κίνας. Ο θρυλικός ιδρυτής της, ο Τανγκ, λέγεται ότι νίκησε τον τελευταίο αρχηγό των Χοία, τον Τσιχ.

Οι διάδοχοι του Τανγκ κυβέρνησαν σε μια πόλη-κράτος στη σημερινή περιοχή του Χενάν και είχαν επιρροή σε πολλές πόλεις-κράτη της Βόρειας Κίνας.

Η Τσενγκ-Τσου (Χενάν, Βόρεια Κίνα) ήταν η περιοχή της πρωτεύουσας των Σανγκ από το 15ο ως το 13ο αιώνα π.Χ. Στη συνέχεια, η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε στην πόλη Αν-Γιανγκ.

Οι Σανγκ πολεμούσαν με τους γειτονικούς λαούς και κυρίως με τους Τσου, οι οποίοι τελικά νίκησαν τον τελευταίο βασιλιά των Σανγκ, το Σου.

Από τα αρχαιολογικά ευρήματα στην πρωτεύουσα Αν-Γιανγκ φαίνεται ότι οι Σανγκ είχαν έναν πολύπλοκο αγροτικό πολιτισμό με χωρικούς και τεχνίτες, μια τάξη ιερέων, ευγενείς και ένα βασιλιά που ήταν επίσης ανώτατος ιερέας.

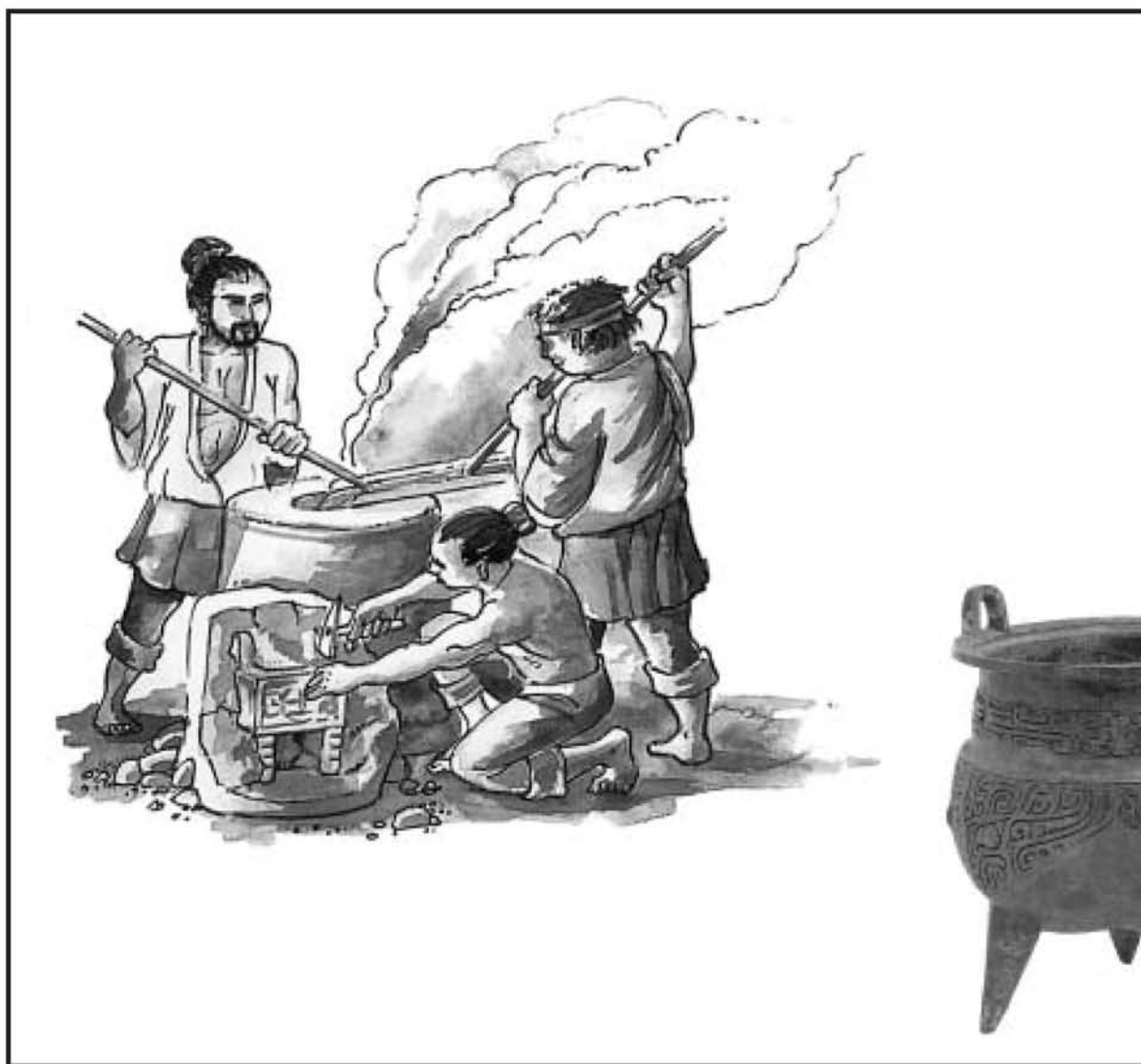
Η θρησκεία των Σανγκ χαρακτηριζόταν από λατρεία των προγόνων και θυσίες στις θεότητες της φύσης.

Σχήματα πάνω σε κόκαλα και σε μπρούντζινα αντικείμενα δείχνουν τα πρώιμα δείγματα της κινέζικης γραφής.

Οι Σανγκ ήταν μοναδικοί στο λιώσιμο και το καλούπωμα μπρούντζινων αντικειμένων, κυρίως χρηστικών δοχείων.

Οι εισβολείς από το Βορρά, που ενοχλούσαν συχνά τους Κινέζους, λέγονταν Ξιουνγκ-Νου (Ούνοι ή Μογγόλοι).

Ο τελευταίος βασιλιάς της δυναστείας Σανγκ, ο Ντι-Ξιν, νικήθηκε σε μάχη από τους Τσου, οι οποίοι έγιναν κυρίαρχοι.

Η πρωτεύουσα των Σανγκ άλλαξε πολλές φορές. Η τελευταία και πιο γνωστή ήταν η πόλη Αν-Γιανγκ.

Η Αν-Γιανγκ ήταν πόλη της περιοχής **Χενάν**. Ήταν από τα παλιά χρόνια **αγροτικό και εμπορικό κέντρο**. Υπήρξε η πρωτεύουσα του κράτους της δυναστείας Σανγκ και ένα από τα πρώτα κέντρα του κινέζικου πολιτισμού.

Οι ανασκαφές στην πόλη αυτή άρχισαν το 1928 από τον αρχαιολόγο Λι Τσι και αποκάλυψαν μια πλούσια συλλογή από αντικείμενα της δυναστείας Σανγκ, όπως αγγεία, οστά χρησμών, πετράδια, άρματα, μπρούντζινα αντικείμενα καθημερινής ή λατρευτικής χρήσης και κτίσματα.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τη **μεταλλουργική τέχνη** των Σανγκ και τα καταπληκτικά τους αγγεία
- * για την **τέχνη της σπρωτροφίας** και το μετάξι στην αρχαία Κίνα.

Από την εποχή της δυναστείας Σανγκ, οι Κινέζοι έφτιαχναν μεταλλικά δοχεία σε μεγάλη ποικιλία σχεδίων. Είχαν διακοσμήσεις με θέματα από ζώα αλλά και με αφηρημένα σχέδια. Τα δοχεία αυτά χρησιμοποιούνταν σε διάφορες τελετές ή για να μαγειρεύουν ή για αποθήκευση τροφών. Τα χρησιμοποιούσαν επίσης στις θυσίες των θεών.

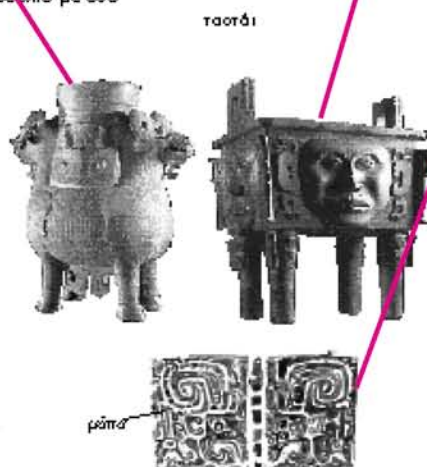
Μπρούντζινο δοχείο «Ζουν», μάλλον για κρασί, από τη Νότια Κίνα. Δυναστεία Σανγκ, 1700 π.Χ. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

Μπρούντζινο δοχείο «Φανγκ-Ντινγκ» της δυναστείας Σανγκ.

14ος - 12ος αιώνας π.Χ., Κίνα.

Το ανθρώπινο πρόσωπο ίσως φανερώνει ότι το χρησιμοποιούσαν σε ανθρωποθυσίες, παρόλο που η επιγραφή πάνω του λέει: «μεγάλοι σπόροι».

Πολλά σκεύη των Σανγκ είχαν το ίδιο σχέδιο: ένα πρόσωπο με δύο μάτια, το **τασάι**.

Το ιερό σχέδιο **τασάι** που το συναντάμε σε πολλά αγγεία των Σανγκ.

Το μετάξι

Στους αρχαίους Έλληνες η Κίνα ήταν γνωστή ως «**Χώρα των Σηρών**» ή «Σηρική χερσόνησος». Το μετάξι ήρθε στον ελλαδικό χώρο από Έλληνες μοναχούς την εποχή του Ιουστινιανού και η τέχνη του ονομάστηκε **σπρωτροφία**.

Στην πραγματικότητα, η τέχνη της μεταξουργίας διέρρευσε χάρη σε κάποιους ταξιδιώτες που αντάλασσαν τα εμπορεύματά τους σε μακρινές χώρες με άλλα, φέρνοντας πίσω ιδέες, γνώσεις και στοιχεία των πολιτισμών που γνώριζαν στα ταξίδια τους.

Ο λεγόμενος «δρόμος του μεταξιού» διέσχιζε την Ασία από την άκρη στην άκρη συνδέοντας την Κίνα και το Θιβέτ με την Περσία, την Αραβία, το Βυζάντιο και τις χώρες της Ευρώπης.

Οι αγροτικές κοινωνίες της Κίνας συνέχισαν να αναπτύσσουν αυτή την περίοδο νέες δεξιότητες, συμπεριλαμβανομένων της παραγωγής μεταξιού και γενικά της σπρωτροφίας.

Η παράδοση αναφέρει ότι το μετάξι ανακαλύφθηκε από την αυτοκράτειρα Χοι-Λινγκ-Σι, σύζυγο του γνωστού θρυλικού Κίτρινου Αυτοκράτορα, Χουάνγκ-Τι. Η αυτοκράτειρα ανακάλυψε ότι οι μεταξοκόλπκες έτρωγαν τα φύλλα της μουριάς. Έτσι, έβαλε και φύτεψαν πολλές μουριές ως τροφή για τα «θαυματοργά σκουλήκια».

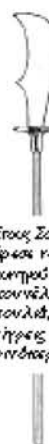
Το μετάξι που έβγαζαν οι Κινέζοι ήταν πολύτιμο και το κράτησαν μυστικό για 3000 χρόνια.

Οι Κινέζοι της δυναστείας των Σανγκ ασχολούνταν όπως και οι πρόγονοί τους με το **μετάξι**. Έφτιαχναν άμορφα **μεταξωτά υφάσματα**.

Αυτή την περίοδο δημιούργησαν και την **πρώτη κινέζικη γραφή** με εικόνες πάνω σε κέλυφος από χελώνα και σε κόκαλα ζώων.

Στους Σανγκ άρχισε να κυνηγούν πουλιά, ψαλίδι, γρήγορο και ρυθμικό.

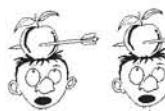
σπρωτροφία

95

- * Συζήτηση για την επεξεργασία του μεταξιού και τα στάδιά της.
- * Επίσκεψη, αν είναι δυνατόν, σε σπρωτροφείο.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για την **οιωνοσκοπία** των αρχαίων Κινέζων
- για την **κινέζικη γραφή**, όπως αυτή προήλθε από την οιωνοσκοπία
- τι πίστευαν οι Κινέζοι για τη **μεταθανάτια ζωή**
- σχετικά με το **τσάι** και το **μύθο** για το πώς αυτό βρέθηκε.

Για **πολεμικά θέματα** ο βασιλιάς ρωτούσε τα **προγονικά πνεύματα**. Ερωτήσεις γίνονταν επίσης για το **κυνήγι** ή τη **σοδειά**. Οι ερωτήσεις αυτές γράφονταν από ιερείς του βασιλιά πάνω σε **κόκαλα** ή **κελύφη από χελώνες** με ένα **καυτό ξύλο**.

Τα αρχαιότερα δείγματα κινέζικης γραφής έχουν βρεθεί πάνω σε **κόκαλα ζώων** ή σε **κελύφη χελωνών**. Η **οστεοσκοπία**, δηλαδή η ερμηνεία των σημαδιών πάνω σε οστά, ήταν διαδεδομένη στους Κινέζους ιερείς. Έγραφαν πάνω τους ερωτήσεις προς τα πνεύματα με κάποιο καυτό ξύλο. Τότε εμφανίζονταν κάποια ανοίγματα που εξηγούνταν από τους ιερείς ως απαντήσεις των πνευμάτων, τις οποίες έγραφαν αμέσως πάνω στα κόκαλα.

γραφή πάνω
σε κόκαλα ζώων

λατρεία των προγόνων

καύτος χελώνης

Πώς βρέθηκε το τσάι
Ένας γεωργός, ο Σι-Μονγκ, ανακάλυψε το φυτό
τσάι. Ο γεωργός είχε μια καιά και μπορούσε να
βλέπει τι γίνεται μέσα της και από τον άρωμα.
Μια φορά έφαγε κατά λάθος ένα διλημνικό φυτό
και αρρώστησε. Άρχισε τότε να κόβει κλαδιά και
να τα γίει καυτά. Βίλες ένα δέντρο με μικρά πράσινα φύλλα, τα
έφαγε και έγινε καλά. Έτσι, βρέθηκε το τσάι.

Λάθος των Κινέζων

Όταν ο βασιλιάς των Σανγκ ήθελε να μάθει πώς θα ήταν ο καρός,
οι σύμβουλοί του χάραζαν πάνω στα κόκαλα
με ένα **καυτό ξύλο** διάφορα
σχέδια. Μετά εξηγούσαν τα
χαραγμένα.

Οι Σανγκ λάτρευαν τους
προγόνους των βασιλιάδων
τους **σαν θεούς**.

Πίστευαν ότι υπάρχει **ζωή**
μετά το θάνατο. Έτσι,
έδωκαν τους νεκρούς μαζί με τα
πράγματά τους.

Οι Κινέζοι ήταν οι
πρώτοι που
ανακάλυψαν το
τσάι και άρχισαν
να το πίνουν.

Θ Δ Φ Ψ Ι Θ Δ Φ Ψ Ι

ΣΩΣΤΟ - ΛΑΘΟΣ

96

1. Οι πρώτοι κάτοικοι στη Βόρεια Κίνα καλλιεργούσαν ρύζι.
2. Η δυναστεία ήταν βασιλική οικογένεια.
3. Οι πρόγονοι των βασιλιάδων ήταν για τους Κινέζους θεοί.
4. Η πρώτη γραφή των Κινέζων είχε εικόνες.
5. Η σφαίρα ήταν η τέχνη των Κινέζων να βάζουν τις τροφές στη σειρά.
6. Το κεφί ήταν ζώο που αγαπούσαν να κυνηγούν οι Κινέζοι.
7. Το τσάι ήταν κινέζικο μεταξωτό ύφασμα.
8. Οι Κινέζοι στην αρχή έγραφαν πάνω σε ύφασμα.
9. Η πρωτεύουσα της δυναστείας Σανγκ ήταν η πόλη Αν-Σανγκ.
10. Οι Κινέζοι ήξεραν να χρησιμοποιούν το χαλκό.

Το τσάι

Το **τσάι** είναι το υγρό που καταναλώνεται περισσότερο στον κόσμο μετά το νερό.

Η καταγωγή του τσαγιού χρονολογείται γύρω στο 2700 π.Χ. στις ορεινές περιοχές Σε-τσουάν και Γιουνάν της μακρινής Κίνας.

Ένας μύθος λέει ότι ο Γιουνάν-Του, ένας αυταρχικός αυτοκράτορας, το **ανακάλυψε τυχαία**. Καθόταν κάτω από ένα τεϊόδεντρο σχεδιάζοντας μια πολεμική επίθεση, όταν φύλλα από το δέντρο έπεσαν σε ένα δοχείο όπου έβραζε νερό. Με μεγάλη έκπληξη και ικανοποίηση, συνειδητοποίησε ότι το ρόφημα που προέκυψε του ξεδιάλυσε το μυαλό και του πρόσφερε αίσθηση ηρεμίας. Έτσι το ονόμασε «**Τάι**», δηλαδή «**ειρήνη**» στα κινέζικα.

Από την Κίνα το τσάι εξαπλώθηκε σε **όλο τον κόσμο**.

Βλέπε και σελίδα 293 παρακάτω.

Σύμβολα κινέζικης γραφής.

Λύση της άσκησης

1. Λάθος
2. Σωστό
3. Σωστό
4. Σωστό
5. Λάθος
6. Λάθος
7. Λάθος
8. Λάθος
9. Λάθος
10. Σωστό

Η γραφή των Κινέζων

Η **κινέζικη γραφή** είναι μια μοναδική περίπτωση: Γεννημένη τη 2η χιλιετηρίδα π.Χ., κωδικοποιημένη γύρω στο 1500 π.Χ. και συστηματοποιημένη μεταξύ του 200 π.Χ. και του 200 μ.Χ., είναι σίγουρα η ίδια που διαβάζουν και γράφουν οι Κινέζοι σήμερα...

Στην Αίγυπτο σήμερα, καθώς και στη Μεσοποταμία (Ιράκ), η αραβική γραφή μέσα από τους αιώνες αντικατέστησε την ιερογλυφική και τη σφηνοειδή γραφή. Αλλά η κινέζικη γραφή είναι πάντα η κινέζικη γραφή. Βέβαια, ενώ οι κινέζικοι χαρακτήρες σχεδιάζονταν, ή καλύτερα, καλλιγραφούνταν παραδοσιακά με πινέλο και μελάνι της Κίνας, δηλαδή σινική μελάνη, οι Κινέζοι σήμερα χρησιμοποιούν πένες και στυλό. Όμως, η κινέζικη γραφή έμεινε πιστή στις ρίζες της.

Οι Κινέζοι, όπως και οι Αιγύπτιοι, αποδίδουν **μυθική γέννηση** στη γραφή τους.

Σύμφωνα με το μύθο, τρεις αυτοκράτορες έχουν σχέση με την προέλευση της γραφής.

Πολύ πιο φωτεινή είναι η ανακάλυψη που έγινε στη συνέχεια όταν πλημμύρισε ο Κίτρινος ποταμός (1898-1899), πράγμα το οποίο επέτρεψε να έρθουν στο φως κομμάτια από κελύφη χελώνας και ωμοπλάτες ελαφιού. Σ' αυτά τα κομμάτια εικονίζονται επιγραφές, οι πιο παλιές γνωστές μαρτυρίες της κινέζικης γραφής.

Οι ιερείς έγραφαν τις ερωτήσεις τους στη μια πλευρά του κελύφους της χελώνας, πλησίαζαν την άλλη πλευρά σε μια φωτιά αναμμένη προς τη δύση και η απάντηση στην ερώτηση προέκυπτε από τα ραγίσματα που προκαλούσε η θερμότητα. Οι χαρακτήρες της ερώτησης χαραζόνταν σε στίλβες από πάνω προς τα κάτω. Αυτοί οι χαρακτήρες, στην καταγωγή και στη σύνθεσή τους, είναι οι ίδιοι με τους χρησιμοποιούμενους ως τώρα.

Το εικονόγραμμα, στοιχείο-κλειδί όλων των γραφών, υπάρχει ακόμα και σήμερα στους κινέζικους χαρακτήρες.

Πολύ γρήγορα, τα εικονογράμματα στυλιζαρίστηκαν, όμως σώζονται ακόμα στους κινέζικους χαρακτήρες πολύ ορατά ίχνη πρωτόγονων εικονογραμμάτων που δίνουν σ' αυτή τη γραφή μια καλλιγραφία τελείως ποιητικής διάστασης, ιδιαίτερα φανερά στους συνδυασμούς μερικών χαρακτήρων. Για παράδειγμα, αν στο χαρακτήρα «αφτί» προσθέσουμε το χαρακτήρα «δράκος» παίρνουμε ένα σύνθετο χαρακτήρα που σημαίνει «κουφός»!

Το «**σινούργημα**», όμως, το πιο ενδιαφέρον της κινέζικης γλώσσας και γραφής, αποτελείται από αυτό: **ένας μόνο ήχος προφερόμενος μπορεί να σημαίνει, σύμφωνα με το σύστημα γραφής, πολλά πράγματα**. Έτσι, ο ήχος «σι» μπορεί να σημαίνει «γνωρίζω», «είμαι», «δύναμη», «κόσμος», «όρκος», «αφώνω», «θέτω», «υπόθεση», «αγαπώ», «βλέπω», «φροντίζω», «υπολογίζω», «περπατώ», «δοκιμάζω», «σπίτι», κ.ά.

☉ 日

ήλιος

山 山

βουνό

木 木

δέντρο

門 門

πόρτα

Μερικά εικονογράμματα που χρονολογούνται από τη γέννηση της κινέζικης γραφής έφτασαν ως τις μέρες μας.

Μεταξύ των παλιών μορφών, αριστερά, και των σημερινών, δεξιά, μεσολαβούν τριάντα αιώνες.

Οι κινέζικοι αριθμοί

Από την αρχή η κινεζική αριθμητική συσχετιζόταν με τα μαντεία. Οι αριθμοί που χρησιμοποιούνται σήμερα βρέθηκαν επάνω σε μαντικά οστά και κελύφη χελώνας, χρονολογούμενα από την περίοδο των Σανγκ, καθώς και επάνω σε ορειχάλκινα αντικείμενα και νομίσματα της περιόδου Τσου.

Δεν υπήρχε το 0, το οποίο δε χρησιμοποιήθηκε πριν από το 15ο αιώνα π.Χ. Χρησιμοποιούσαν αυστηρή δεκαδική σφαιρογραφία, πράγμα που καθιστά το κινεζικό αριθμητικό σύστημα τελείως ανεξάρτητο από εκείνο που χρησιμοποιήθηκε στη Μεσοποταμία. Είχαν υπολογίσει τον αριθμό π με πολύ υψηλό αριθμό ακρίβειας, δίνοντάς του ανώτερες και κατώτερες τιμές, όπως 3,1415927 και 3,1415926.

日
εξουσία, δύναμη

水
νερό

河
ποτάμι

言
λόγος

評
κριτικάρω

Στην κινέζικη γραφή τα «κλειδιά», -έτσι ονομάζονταν οι βασικοί χαρακτήρες του κινέζικου αλφάβητου- 214 στον αριθμό, τοποθετημένα δίπλα σε έναν άλλο χαρακτήρα καθόριζαν το νόημα.

Για παράδειγμα, το στοιχείο «εξουσία, δύναμη» (1) πριν από το στοιχείο «νερό» (2) σημαίνει «ποτάμι» (3), ενώ το ίδιο στοιχείο συνδυασμένο με το κλειδί «λόγος» (4) δίνει το ρήμα «κριτικάρω» (5).

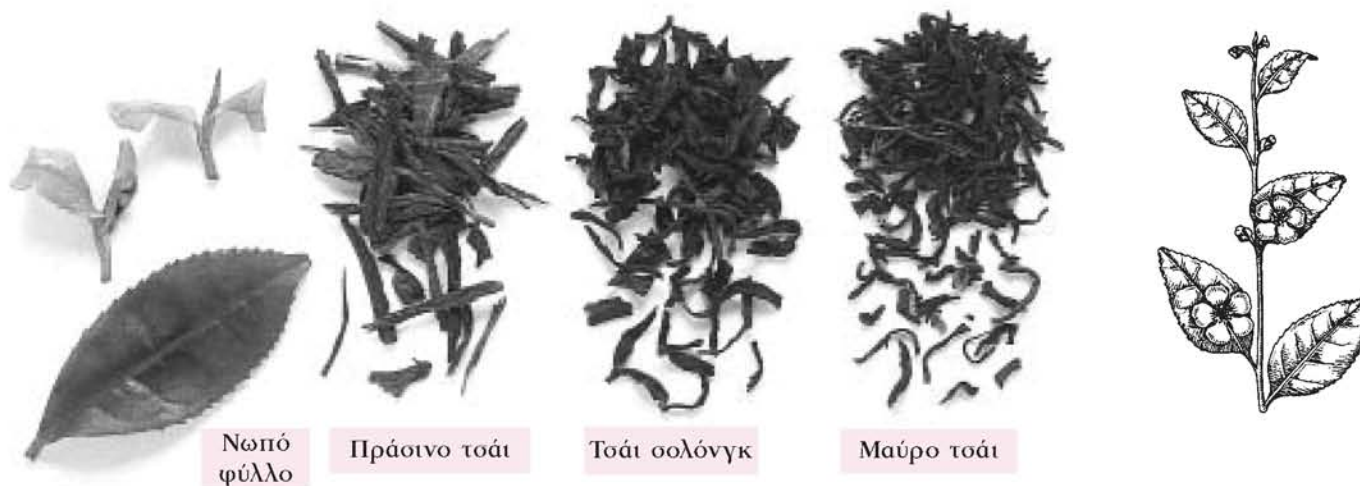

Το τσάι

Η ιστορία του τσαγιού ξεκίνησε περίπου 2.700 χρόνια πριν στην Κίνα, όταν ένα φύλλο του έπεσε τυχαία σ' ένα φλιτζάνι με βραστό νερό που ετοιμαζόταν να το πει ο αυτοκράτορας Τσεν Νουνγκ.

Από τότε, το τσάι κατέκτησε τους Κινέζους αλλά και όλους τους λαούς του κόσμου με τη λεπτή του γεύση και τις αναρίθμητες ποικιλίες του. Ο Κινέζος αυτοκράτορας Κιν (220-210 π.Χ.), φανατικός των ελιξήριων της αιώνιας ζωής, το απολάμβανε καθημερινά. Ήδη από το 15ο αιώνα π.Χ. το τσάι χρησιμοποιείται στην ιατρική για τις πολύτιμες φαρμακευτικές του ιδιότητες, ενώ παράλληλα χρησιμοποιείται και σε άλλες περιοχές της Άπω Ανατολής.

Μερικούς αιώνες αργότερα, το τσάι διαδίδεται και στην Ιαπωνία, από έναν βουδιστή μοναχό που παρατήρησε ότι το τσάι τον χαλάρωνε ενώ, ταυτόχρονα, κρατούσε το πνεύμα του σε εγρήγορση επιτρέποντάς του να διαλογίζεται για πάρα πολλές ώρες. Όλες οι ποικιλίες τσαγιού που γνωρίζουμε μέχρι σήμερα δημιουργήθηκαν κατά τη δυναστεία των Μινγκ (1368-1644 μ.Χ.), ενώ τότε εξαπλώθηκε και η χρήση της τσαγιέρας.

* Οι μαθητές μπορούν να φέρουν διάφορα είδη τσαγιού και, με τη βοήθεια του δασκάλου τους, να βράσουν τσάι και να πουν στην τάξη συζητώντας τις ιδιότητες του ροφήματος.

Από το βοήθημα..

σελίδες 175 ως 182

σελίδα 177 του βοηθήματος

Η ιστορία του κεχριού

Από τα αρχαία χρόνια, οι σπόροι του δημητριακού αυτού χρησιμοποιούνταν για **τροφή** των ανθρώπων και των ζώων. Η **καλλιέργειά** του ήταν γνωστή από τη Λίθινη εποχή στους λιμναίους οικισμούς της Ελβετίας και, από το 2700 π.Χ., στην Κίνα.

Στην Κίνα, το κεχρί και το ρύζι ήταν οι κυριότερες καλλιέργειες.

Η ιστορία του παγωτού

Η **Κίνα** ήταν η χώρα στην οποία φτιάχτηκε για **πρώτη φορά** το παγωτό. Αφού άρμεγαν τα ζώα, έβαζαν ρύζι μέσα στο γάλα, έκαναν ένα μαλακό μείγμα **και το σκέπαζαν με πάγο ή χιόνι**.

Ήταν το αγαπημένο πιάτο των Κινέζων αυτοκρατόρων.

σελίδα 179 του βοηθήματος

Το κινέζικο ημερολόγιο

Η μέτρηση του χρόνου ήταν σημαντική υπόθεση στην αρχαία Κίνα.

Το ημερολόγιο των Κινέζων ήταν μια από τις πιο ολοκληρωμένες μετρήσεις χρόνου μέσα στην ιστορία.

Το **κινέζικο ημερολόγιο** εμφανίστηκε από το 2600 π.Χ. περίπου και στηριζόταν στις **κινήσεις του ήλιου, της σελήνης και των πλανητών**.

Έτσι, η αρχή κάθε χρόνου δεν ήταν την ίδια μέρα αλλά άλλαζε κάθε χρόνο.

Ο χρόνος των Κινέζων χωριζόταν σε 24 περιόδους, από δύο εβδομάδες η καθεμιά.

Κάθε χρόνος είχε ως σύμβολό του ένα από τα **δώδεκα ιερά ζώα των Κινέζων**.

Τα ζώα του ημερολογίου ήταν: ο ποντικός, το βόδι, η τίγρη, ο λαγός, ο δράκοντας, το φίδι, το άλογο, το πρόβατο, η μαϊμού, ο κόκορας, ο σκύλος και το γουρούνι.

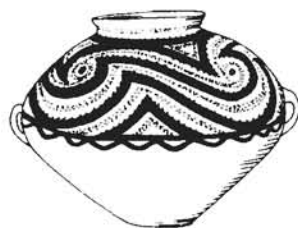
Το **κινέζικο ημερολόγιο** ξεκίνησε το 2600 π.Χ. περίπου, όταν το εφπύρε ο θρυλικός αυτοκράτορας της Κίνας Χουάνγκ-Τι. Αυτό το ημερολόγιο μετράει τα χρόνια με κύκλους των 60. Για παράδειγμα, το έτος 2000 του Γρηγοριανού Ημερολογίου είναι στο κινέζικο ημερολόγιο το 17ο έτος του 78ου κύκλου.

Κάθε κύκλος από αυτούς χωρίζεται σε κύκλους των δώδεκα χρόνων και κάθε έτος από αυτά παίρνει ένα σύμβολο ζώου. Τα δώδεκα ζώα είναι ο ποντικός, το βόδι, η τίγρη, ο λαγός, ο δράκοντας, το φίδι, το άλογο, το πρόβατο, η μαϊμού, ο κόκορας, ο σκύλος και το γουρούνι.

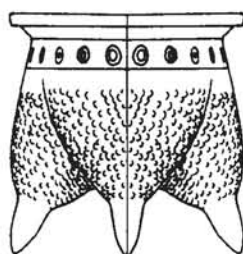
Το **κινέζικο έτος** αποτελείται από δώδεκα μήνες. Κάθε μήνας αρχίζει με τη νέα σελήνη και έχει 29 ή 30 μέρες.

Η **κινέζικη Πρωτοχρονιά** βασίζεται στο κινέζικο ημερολόγιο που ήταν ένα είδος σεληνιακού ημερολογίου, δηλαδή βασίζονταν στις κινήσεις της σελήνης κυρίως. Είναι το πιο σημαντικό επίτευγμα των Κινέζων. Τα χωριά και οι πόλεις στολίζονται με πολύχρωμα φανάρια και σημαίες, ενώ ετοιμάζονται πανέμορφα πυροτεχνήματα.

Άλλη μεγάλη γιορτή που στηρίζεται στο κινέζικο ημερολόγιο είναι ο αγώνας της βάρκας, του δράκου, που από τα παλιά χρόνια γινόταν την πέμπτη μέρα του πέμπτου μήνα του σεληνιακού ημερολογίου.

σκεύος Παν Σαν
Λιθινή εποχή

σκεύος Λι
Λιθινή εποχή και
Εποχή του σιδήρου

σκεύος Χου
δυναστεία Σανγκ

Λέξεις	Παλιά κινέζικη γραφή	Νέα κινέζικη γραφή
ήλιος	日	日
φεγγάρι	月	月
φωτεινό	明	明
πουλί	鳥	鳥
δέντρο	木	木

Βλέπε και σελίδα 292 του βιβλίου για το δάσκαλο.

Η ιστορία του τσαγιού

Το τσάι ανακαλύφθηκε το 2700 π.Χ. περίπου στην Κίνα. Οι μύθοι μιλάνε για κάποιο **σκληρό αυτοκράτορα** που **ανακάλυψε** το τσάι. Καθόταν κοντά σ' ένα δέντρο τσαγιού, όταν **έπεσαν τυχαία** κάποια **φύλλα** στο νερό που έβραζε.

Ο αυτοκράτορας, όταν το ήπιε, **ένιωσε** τέτοια ηρεμία που ονόμασε το φυτό **τσάι, δηλαδή ειρήνη**.

Οι άνθρωποι άρχισαν να καλλιεργούν το τσάι στην Ιαπωνία γύρω στο 800 π.Χ. κι από κει σε άλλες περιοχές.

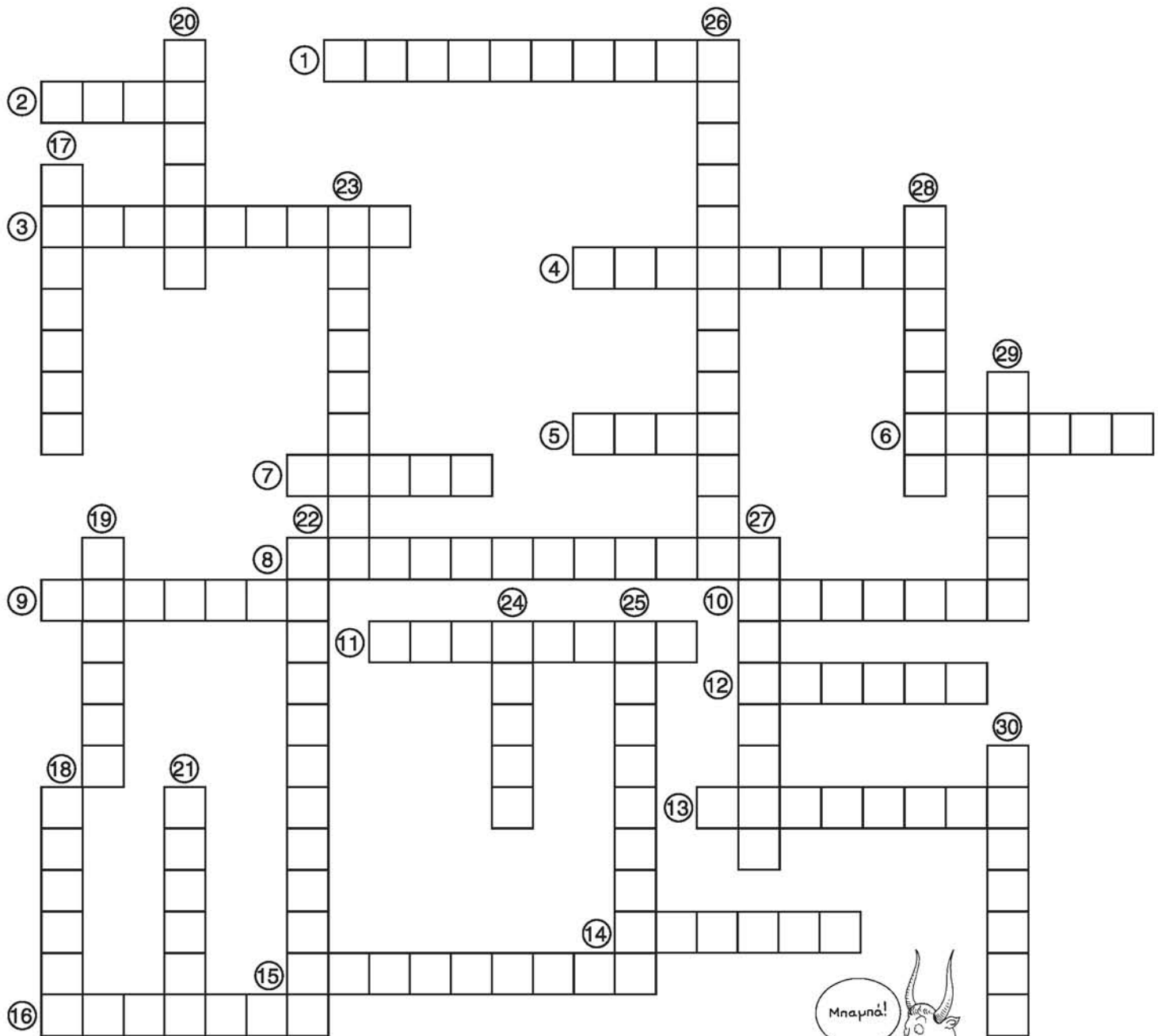
Στην Ευρώπη έμαθαν το τσάι πολλά χρόνια αργότερα.

Βλέπε σελίδα 291 και 293 του βιβλίου για το δάσκαλο.

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

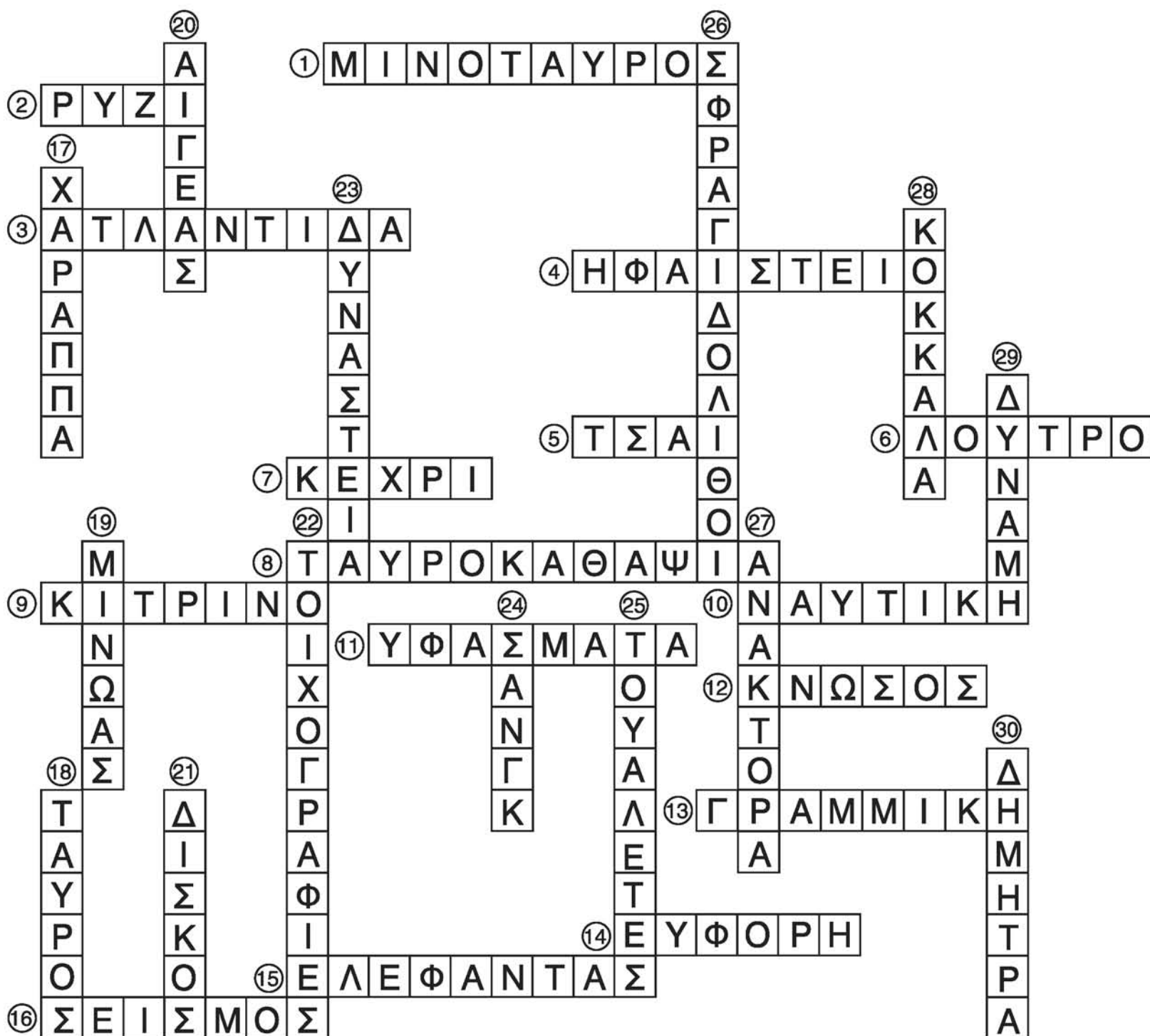

1. Ζούσε στο Λαβύρινθο. (ο)
2. Τροφή των Κινέζων. (το)
3. Χαμένη χώρα που ο μύθος της έχει σχέση με τη Θήρα (Σαντορίνη). (η)
4. Ένα τέτοιο κατέστρεψε τον πολιτισμό της Θήρας (Σαντορίνης). (το)
5. Το πίνουμε μέχρι σήμερα αλλά έχει έρδει από την Κίνα. (το)
6. Μέρος που χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι της κοιλάδας του Ινδού για την καθαριότητά τους. (το)
7. Δημητριακό που καλλιεργούσαν οι Κινέζοι. (το)
8. Γιορτή με ταύρους που γινόταν στην Κρήτη. (τα)
9. Τέτοιο χρώμα έχει ένας ποταμός της Κίνας.
10. και 29. Ήταν η Μινωική Κρήτη γιατί είχε πολλά καράβια. (δύο λέξεις-Βλέπε και 29.)
11. Έφτιαχναν οι Κινέζοι τέτοια από μετάξι. (τα)
12. Πόλη της Κρήτης, μινωικό κέντρο πολιτισμού. (η)
13. Είδος γραφής στην Κρήτη.
14. Ήταν η πεδιάδα του Ινδού ποταμού.
15. Αγαπημένο ζώο των Ινδών. (ο)
16. Ένας τέτοιος μάλλον κατέστρεψε τα παλάτια της Μινωικής Κρήτης. (ο)
17. Αρχαία πόλη στην κοιλάδα του Ινδού. (η)
18. Σε τέτοιο ζώο μεταμορφώθηκε ο Δίας για να κλέψει την Ευρώπη. (ο)
19. Μυθικός βασιλιάς της Κρήτης. (ο)
20. Ο πατέρας του Θησέα. Από αυτόν πήρε το όνομά του το Αιγαίο πέλαγος. (ο)
21. Βρέθηκε στη Φαιστό και έχει πάνω του την πρώτη γραφή της Κρήτης. (ο)
22. Ήταν γεμάτοι οι τοίχοι των μινωικών παλατιών με αυτές. (οι)
23. Βασιλική οικογένεια. (η)
24. Το όνομα της πρώτης οικογένειας βασιλιάδων στην Κίνα.
25. Τις έφτιαξαν πρώτοι οι κάτοικοι της κοιλάδας του Ινδού. (οι)
26. Έφτιαχναν τέτοιους από πηλό στον πολιτισμό του Ινδού ποταμού. Είχαν πάνω σχέδια ζώων και γράμματα. (οι)
27. Παλάτια του Μινωικού πολιτισμού. (τα)
28. Έγραφαν πάνω σε αυτά οι αρχαίοι Κινέζοι. (τα)
29. και 10. Ήταν η Μινωική Κρήτη γιατί είχε πολλά καράβια (δύο λέξεις-Βλέπε και 10.)
30. Η θεά της γεωργίας των Ελλήνων. (η)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 21 ως και 23 (ως τη σελ.: 96 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτιστηθεί από το δάσκαλο.

Λύση 5ου επαναληπτικού σταυρόλεξου

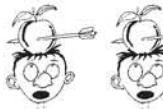

24. Η Βαβυλώνα του Χαμμουραπί

Η ενότητα ασχολείται με το σπουδαίο πολιτισμό που οι **Βαβυλώνιοι** ανέπτυξαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας κατά τη βασιλεία του νομοθέτη **Χαμμουραπί** και εξηγεί πώς η αναπτυσσόμενη κοινωνία της Βαβυλώνας επηρέασε την ανάπτυξη των μετέπειτα αυτοκρατοριών, Ασσυρίων και Περσών.

2 ή 3 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- ότι ο πολιτισμός των Βαβυλωνίων αναπτύχθηκε στην ίδια περιοχή με τον πολιτισμό των Σουμερίων
- για τις νέες πόλεις που χτίστηκαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας και, κυρίως, για τη δυνατότερη όλων, τη Βαβυλώνα.

Χρυσά κοσμήματα από το Ντιλμπάτ της Βαβυλώνας.
18ος - 16ος αιώνας π.Χ., Μπτρο-πολιτικό Μουσείο, Νέα Υόρκη.

Ιστορική γραμμή
Ακολουθεί στην επόμενη σελίδα ολοκληρωμένη ιστορική γραμμή της περιοχής.

Μετά την τελευταία σουμεριακή δυναστεία, το 2000 π.Χ. περίπου, η Μεσοποταμία πέρασε έναν αιώνα με διαμάχες και χάος. Η κατάρρευση της αυτοκρατορίας της Ουρ έγινε γύρω στο 2000 π.Χ.

Δημιουργήθηκαν νέες πόλεις-κράτη, από τις οποίες σημαντικότερες αποδείχτηκαν η Ασσούρ και η Βαβυλώνα.

Το 1900 π.Χ., ένας λαός, οι Αμορίτες, πήραν τον έλεγχο της περιοχής. Όπως οι Ακκάδιοι, έτσι κι αυτοί συγκέντρωσαν τη διοίκηση των πόλεων-κρατών της περιοχής στην πρωτεύουσά τους, τη Βαβυλώνα.

Γι' αυτό και η εποχή τους ονομάζεται Πρώιμη Βαβυλωνιακή περίοδος (1900-1600 π.Χ.).

Το 18ο αιώνα π.Χ., ο Χαμμουραπί, ηγεμόνας της πόλης Βαβυλώνας, υπέταξε ολόκληρη τη Μεσοποταμία και ίδρυσε το πρώτο βαβυλωνιακό κράτος.

Η Βαβυλώνα έγινε μεγάλη και ισχυρή πόλη και ολόκληρη η Μεσοποταμία ονομάζεται συχνά, από το όνομα αυτής της πόλης, Βαβυλωνία.

Ο Χαμμουραπί ήταν βασιλιάς της Βαβυλώνας από το 1792 ως το 1750 π.Χ.

Η σύντομη αυτοκρατορία που εγκαθίδρυσε ο Χαμμουραπί χρησίμευε ως πρότυπο, που όμως μόνο κατά διαστήματα πραγματοποιήθηκε, ενός μοναδικού μεσοποταμιακού βασιλείου με πρωτεύουσα τη Βαβυλώνα.

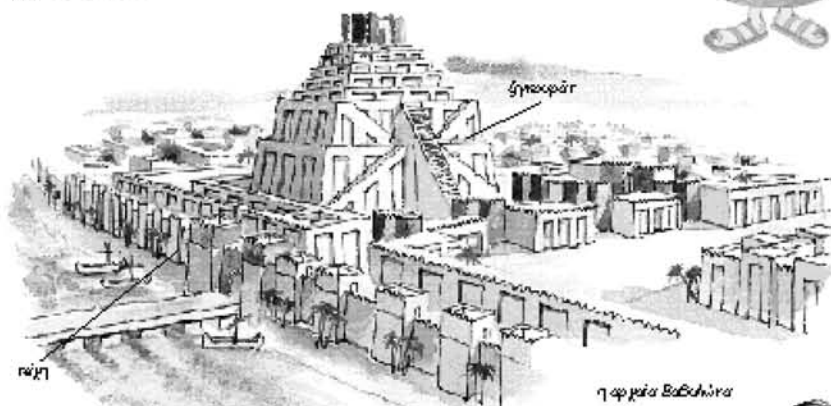
Μετά τους Ακκάδιους, στην περιοχή της Μεσοποταμίας ήρθαν και άλλοι λαοί που έφεραν αλλαγές. Οι πόλεις-κράτη της Σουμερίας δεν καταστράφηκαν. Δημιουργήθηκαν όμως κι άλλες μεγάλες πόλεις, όπως το Μάρι στον Ευφράτη και η Ασσούρ στον Τίγρη. Γύρω στο 2000 π.Χ., μια άλλη πόλη της περιοχής, η Βαβυλώνα, έγινε πολύ δυνατή. Η Βαβυλώνα ήταν μια μεγάλη άμορφη πόλη με ψηλά ζιγκουράτ, τείχη και κτίρια.

Η Βαβυλώνα του Χαμμουραπί

Βαβυλώνα Βαβυλώνιοι

η αρχαία Βαβυλώνα

Ιστορική γραμμή

9000 π.Χ.	Ανατολή	Αρχίζει η γεωργία.
8000 π.Χ.	Ανατολή	Τελειοποιούνται τα πήλινα τούβλα.
7000 π.Χ.	Μεσοποταμία	Φτιάχνεται το πρώτο κανάλι άρδευσης.
7000 π.Χ.	Ανατολή	Αρχή της αγγειοπλαστικής.
6000 π.Χ.	Ανατολή	Πειραματισμοί με τη μεταλλουργία.
5900-4300 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Ανθίζει ο πολιτισμός Ουρπάλιντ.
4300-3100 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Περίοδος Ουρούκ - Πρώτες πόλεις.
3300 π.Χ.	Μεσοποταμία	Ανακάλυψη της γραφής.
2750 π.Χ.	Μεσοποταμία	Ερχομός των Ακκαδίων στην περιοχή.
2600 π.Χ.	Μεσοποταμία	Χρήση του τροχού στις μεταφορές.
2600 π.Χ.	Ουρ	Η πόλη Ουρ γίνεται κέντρο πολιτισμού. Ο βασιλιάς Σαργών Ι είναι ο ιδρυτής της Ακκαδικής δυναστείας.
2400 π.Χ.	Ακκάδ	Ο Σαργών Ι νικάει το βασίλειο του Κις και χτίζει μια νέα πόλη, την Ακκάδ.
2372 π.Χ.	Σουμερία-Ακκάδ	Ο Σαργών Ι δημιουργεί μια αυτοκρατορία στη Σουμερία και την Ακκάδ.
2255-2218 π.Χ.	Ακκάδ	Ο Νάραμ-Σιν, γίνεται βασιλιάς στη θέση του παππού του.
2230 π.Χ.	Ακκάδ	Τέλος της Ακκαδικής δυναστείας.
2200 π.Χ.	Βόρεια Βαβυλωνία	Άγριες φυλές καταλαμβάνουν τη Βόρεια Βαβυλωνία.
2100 π.Χ.	Λαγκάς	Η πόλη της Λαγκάς ανθεί κάτω από τη βασιλεία του βασιλιά Γουδέα.
2100 π.Χ.	Ουρ	Η 3η δυναστεία της Ουρ δημιουργεί μια εκτεταμένη βαβυλωνιακή αυτοκρατορία. Οι Σουμέριοι αναγεννιούνται ως πολιτική δύναμη.
2100 π.Χ.	Ουρ	Χτίσιμο του ζιγκουράτ της Ουρ.
2000 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Η Ουρ και η αυτοκρατορία της καταρρέουν υπό την πίεση μιας άλλης ομάδας ανθρώπων που κινούνται προς τη Μεσοποταμία, των Αμοριτών.
2000 π.Χ.	Μεσοποταμία	Αμορίτες.
2006-1894 π.Χ.	Βαβυλωνία	Περίοδος Ισίν-Λάρσα: Οι πόλεις Ισίν και Λάρσα γίνονται οι κυρίαρχες πόλεις.
1792-1760 π.Χ.	Βαβυλωνία	Ο Χαμμουραπί διοικεί.
1763 π.Χ.	Λάρσα	Η πόλη Λάρσα καταλαμβάνεται από τους Κασσίτες.
1757 π.Χ.	Μάρτι	Το βασιλικό παλάτι στο Μάρτι καταστρέφεται από τους Βαβυλώνιους.
1415-1155 π.Χ.	Νότια Μεσοποταμία	Οι εισβολείς Κασσίτες διοικούν τη Βαβυλώνα και το μεγαλύτερο μέρος της νότιας Μεσοποταμίας.
1000 π.Χ.	Ασσυρία	Η Ασσυρία γίνεται περισσότερο σιμντική και αρχίζει να σχηματίζει αυτοκρατορία.
612 π.Χ.	Ασσυρία	Η Ασσύριοι νικούνται από τους Μήδους και τους Βαβυλώνιους.
605-562 π.Χ.	Βαβυλώνα	Ο Ναβουχοδονόσορας ΙΙ διοικεί. Οι Κρεαστοί Κήποι της Βαβυλώνας
539 π.Χ.	Βαβυλώνα	Η περσική αυτοκρατορία των Σασσανιδών κυριεύει τη Βαβυλώνα.

Η ευρύτερη περιοχή της Βαβυλώνας

Η Βαβυλώνα βρισκόταν στη Μεσοποταμία, στην περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Τίγρη και Ευφράτη.

Η βόρεια Μεσοποταμία αγκάλιαζε τους πρόποδες των βουνών της Ανατολίας. Αυτή ήταν η περιοχή της Ασσυρίας.

Στα δυτικά της Μεσοποταμίας απλωνόταν η Αραβική έρημος.

Στα ανατολικά της Μεσοποταμίας βρισκόταν η χώρα του Ελάμ. Το Ελάμ βρισκόταν εκεί που σήμερα βρίσκεται το δυτικό Ιράν, στα βουνά του Ζάγγου.

Η κεντρική και νότια Μεσοποταμία (η περιοχή νότια της σημερινής Βαγδάτης του Ιράκ) ονομαζόταν Βαβυλωνία, παρόλο που είχε κι άλλες πόλεις εκτός της Βαβυλώνας.

Η Βαβυλώνα είχε κατοικηθεί από το 4500 π.Χ. περίπου. Η θέση της ήταν πολύ σημαντική για το εμπόριο. Ως μεγάλη πόλη πρόσφερε ασφάλεια και ήταν πιο πλούσια από άλλες πόλεις. Η ύπαρξη πηλού και η κατασκευή τούβλων οδήγησαν στην ανάπτυξη του πολιτισμού της περιοχής.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τον **κώδικα νόμων του Χαμμουραπί**
- τι είναι ο **νόμος** και γιατί είναι απαραίτητος.

Οι Βαβυλώνιοι πίστευαν ότι ο **μονάρχης ήταν θεός** και είχε **θεϊκή καταγωγή**.

Ο Χαμμουραπί βρήκε νέους τρόπους για να διοικήσει το κράτος του και νέες πηγές εσόδων: τη φορολογία και την εθελοντική στράτευση. Η καινοτομία του, όμως, ήταν ο συγκεντρωτισμός. Ο βασιλιάς, για να πετύχει την κεντρική διακυβέρνηση όλων αυτών των πόλεων-κρατών, έφτιαξε ένα νέο σύστημα νόμων, κοινών για όλες αυτές τις πόλεις-κράτη.

Οι **νόμοι** αυτοί κυρίως ασχολούνταν με εγκλήματα κατά του κράτους. Ήταν **πολύ σκληροί** και σε παρά πολλά παραπτώματα η ποινή ήταν ο θάνατος.

Μια ομάδα από τους νόμους αυτούς γράφτηκε γύρω στο 1792-1750 π.Χ. από το βασιλιά Χαμμουραπί, τον πιο γνωστό από τους βασιλιάδες της Βαβυλώνας. Οι νόμοι αυτοί ονομάστηκαν «**Κώδικας του Χαμμουραπί**».

Οι αρχαίοι Βαβυλώνιοι της εποχής του Χαμμουραπί γνώριζαν πολλά για την **αστρολογία**. Αυτό συνέβαινε ίσως γιατί πίστευαν ότι, κοιτάζοντας τους πλανήτες και τα άστρα, μάθαιναν τι έκαναν οι θεοί.

Πύλινη πινακίδα που δείχνει το χάρτη της βαβυλωνιακής αυτοκρατορίας του 1750 π.Χ.

δικαιοσύνη

"Κώδικας του Χαμμουραπί"

Όταν βασιλιάς της πόλης έγινε ο **Χαμμουραπί**, κατέκτηρε την περιοχή των Σουμερίων και των Ακκαδίων και τις ένωσε όλες σε ένα **κράτος** με πρωτεύουσα, φυσικά, τη **Βαβυλώνα**.

Ο Χαμμουραπί ήταν **δίκαιος βασιλιάς** κι έφτιαξε νόμους. Οι νόμοι αυτοί γράφτηκαν πάνω σε **πέτρινες πλάκες** και ονομάστηκαν "**Κώδικας του Χαμμουραπί**".

Οι **νόμοι** ήταν πολλοί, αλλά αυτός που έμεινε γνωστός είναι ο νόμος "**οφθαλμόν αντί οφθαλμού**" (οφθαλμός έναντι). Σύμφωνα με το νόμο αυτό, όποιος έκανε μια αδικία έπρεπε να τιμωρηθεί με την ίδια αδικία. Ο Χαμμουραπί, εκτός από τους νόμους, έχτισε το ναό κοντά στο παλάτι, ώστε οι άνθρωποι να γυρίζουν ότι ο **θεός** κι ο **βασιλιάς** ήταν **ένα!**

ο Χαμμουραπί

Η στήλη βρίσκεται στο Μουσείο Λούβρο, στο Παρίσι, και χρονολογείται στα τέλη του 18ου αιώνα π.Χ.

Λύση της άσκησης

Στην άσκηση αυτή τα παιδιά καλούνται να παίξουν το ρόλο του νομοθέτη και δικαστή, και μάλιστα ενός νομοθέτη σκληρού, όπως ήταν ο Χαμμουραπί.

Πρώτα, τα παιδιά σε ομάδες αποφασίζουν ως ένορκοι την ετυμολογία για τους ενόχους των δύο περιπτώσεων.

Στη συνέχεια, ανακοινώνουν στην τάξη τα συμπεράσματά τους.

Ο δάσκαλος, μετά από σχετική συζήτηση με τα παιδιά, τονίζει τη σκληρότητα της νομοθεσίας του Χαμμουραπί και τους μιλά για τις πραγματικές τιμωρίες των ενόχων, όπως αυτές προβλέπονταν από τον Κώδικα του Χαμμουραπί. Οι απαντήσεις του δασκάλου δίνονται με χιουμοριστικό τρόπο, με φωτοαντίγραφο της επόμενης σελίδας, ώστε τα παιδιά να προσεγγίσουν με πιο ανάλαφρο τρόπο τα σκληρά και αντιδημοκρατικά μέτρα της νομοθεσίας αυτής.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης, μπορεί να γίνει και κάποια σύγκριση της νομοθεσίας του Χαμμουραπί με σύγχρονες νομοθεσίες, εφόσον γνωρίζουν κάτι σχετικό οι μαθητές.

Γινε ο Χαμμουραπί και...
λίστε μερικά από τα προβλήματά του:

* Τι έπρεπε να γίνει με έναν ξυλουργό που το σπίτι που έχτιζε, έπεφτε και σκότωνε τους ανθρώπους που ζούσαν μέσα;

* Τι έπρεπε να γίνει με ένα παιδί που χαστούκιζε τον πατέρα του;

¹Βασάλτης = σκληρό ηφαιστειογενές πέτρωμα με έντονο μαύρο χρώμα.

Από τη νομοθεσία του Χαμουραμπί

- Αν γίνει μια **κλοπή** και ο κλέφτης δεν πιαστεί, τότε ο ιδιοκτήτης πρέπει να κάνει, με όρκο στους θεούς, καταγραφή των ζημιών του και η πόλη ή ο κυβερνήτης της περιοχής, όπου έγινε η κλοπή, πρέπει να τον αποζημιώσει.
- Αν κάποιος βγάλει το **μάτι** ενός πολίτη, **να του βγάλουν** και το δικό του μάτι.
- Αν κάποιος **κλέψει** κάτι που ανήκει στο **ναό** ή στο **παλάτι**, θα πληρώσει **τριάντα φορές την αξία του**. Αν αυτό που έκλεψε ανήκει σε **ιδιώτη**, θα πληρώσει **δέκα φορές την αξία του**. Αν δεν έχει τίποτα να του πάρουν, θα θανατωθεί.

Οι τιμωρίες ήταν πολύ σκληρές γι' αυτούς που ανήκαν σε κατώτερη τάξη και λιγότερο σκληρές γι' αυτούς των υψηλότερων τάξεων.

Η Βαβυλώνα του Χαμμουραπί

Οι **Αμορίτες**, ένας σημιτικός¹ λαός από την Αραβική έρημο, εισέβαλαν στη Μεσοποταμία γύρω στο 2000 π.Χ. περίπου. Γρήγορα **αφομοίωσαν τον πολιτισμό των Σουμερίων** και ίδρυσαν δυναστείες σε όλες τις σημαντικές πόλεις της Μεσοποταμίας. Μια απ' αυτές τις δυναστείες ήταν της Βαβυλώνας.

Πριν από την εποχή αυτή, η **Βαβυλώνα** υπήρξε συγκριτικά μικρή και ασήμαντη πόλη, παρόλο που προϋπήρχε αρκετά χρόνια.

Ήταν μόνο κάτω από την κυριαρχία των Αμοριτών που η Βαβυλώνα έγινε σημαντική, και έτσι η δυναστεία τους θεωρείται η πρώτη δυναστεία.

Η περίοδος της βασιλείας του **Χαμμουραπί** έχει θεωρηθεί η σημαντικότερη περίοδος πολιτισμού της δυναστείας των Αμοριτών στη Βαβυλώνα. Κι αυτό γιατί, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, αναπτύχθηκαν οι **νόμοι** και καταγράφηκαν σε μια περίφημη στήλη, ένα κομμάτι βράχου. Επίσης, πολλοί ναοί ξαναχτίστηκαν στη νότια Μεσοποταμία.

Ο Χαμμουραπί αναπαλαίωσε το ζιγκουράτ της πόλης Κις.

Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Χαμμουραπί το **εμπόριο** άνθισε. Κι αυτό, γιατί ο Χαμμουραπί προστάτευε τους εμπόρους και έκανε ασφαλείς τους εμπορικούς δρόμους.

Ο Χαμμουραπί έκανε επίσημο θεό-προστάτη της πόλης της Βαβυλώνας το **θεό Μαρντούκ**.

Επίσης, έκανε πολλές κατακτήσεις. Το 1763 π.Χ. κατέλαβε τη σημαντική πόλη της Λάρσα και το 1761 π.Χ. το Μάρι, βόρεια της Βαβυλώνας. Όμως, η πολιτισμική προσφορά του Χαμμουραπί ήταν σαφώς μεγαλύτερη από τα στρατιωτικά του κατορθώματα.

Νόμοι

Οι τρεις γνωστότεροι **κώδικες νόμων** της εποχής αυτής (2500-1000 π.Χ.) ήταν του **Χαμμουραπί** (1792-1760 π.Χ.), του βασιλιά της Ουρ, **Ουρ-Ναρμού** (2113-2093 π.Χ.), και του **Μωυσή** (1200 π.Χ. περίπου), αρχηγού των Ισραηλιτών.

Στην αρχαία Βαβυλώνα, την εποχή του Χαμμουραπί (1792-1760 π.Χ.) υπήρχαν πολλές και ποικίλες τιμωρίες για τα εγκλήματα. Για τα περισσότερα **σοβαρά αδικήματα**, η τιμωρία ήταν ο **θάνατος**, ο πνιγμός ή το κάψιμο, και ο ακρωτηριασμός κυρίως των χεριών και των αυτιών. Τα ελαφρότερα αδικήματα τιμωρούνταν συνήθως με πρόστιμο.

Οι νόμοι του Χαμμουραπί προήλθαν από τους ήδη υπάρχοντες νόμους της Βαβυλώνας με λίγες νέες προσθήκες. Την εποχή του Χαμμουραπί καταγράφηκαν πάνω σε μια πέτρινη στήλη κάτω από μια ανάγλυφη παράσταση, όπου ο θεός Σαμάς δίνει τους νόμους στο Χαμμουραπί. Αυτό έγινε για να οέβονται οι άνθρωποι τους νόμους και να πιστεύουν ότι είναι δίκαιοι.

Με την πρώτη ματιά, οι τιμωρίες του Κώδικα του Χαμμουραπί φαίνονται τρομακτικές. Ήταν ευρέως γνωστό, όμως, ότι οι ακρωτηριασμοί και οι άλλες σωματικές ποινές ήταν η τελευταία απόφαση γι' αυτόν που δεν μπορούσε να πληρώσει το πρόστιμο.

Ένας από τους δύο πιο βασικούς στόχους του Χαμμουραπί ήταν ο κώδικας να αποτελέσει συγκεκριμένο **σύστημα νόμων** που θα ίσχυε σε όλη την αυτοκρατορία του. Η στήλη ήταν εμφανής σε όλη την πόλη και όλοι μπορούσαν να τη δουν. Βρέθηκε στα Σούσα, πρωτεύουσα των Ελαμιτών, καθώς αυτοί κατάφεραν να την αποσπάσουν ως λάφυρο.

* Σύγκριση τιμωρίας τότε και τώρα

* Ομάδες - Συγγραφή ενός κώδικα νόμων της τάξης

ανακοίνωση - συζήτηση - υιοθέτηση κοινών θέσεων - τελική καταγραφή του κώδικα

¹σημιτικός = που προέρχεται από τους Σημίτες. Οι Σημίτες ήταν λαοί λευκής φυλής της Αραβικής χερσονήσου.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τη **θρησκεία** των αρχαίων Βαβυλωνίων
- για το θεό **Μαρντούκ**, προστάτη της Βαβυλώνας
- για το **δράκοντα** ως σύμβολο
- το **μύθο της δημιουργίας** των Βαβυλωνίων
- για το **τέλος** της Βαβυλώνας.

Βαβυλωνιακή θρησκεία

Παρόλο που δε γνωρίζουμε πολλά για τη θρησκεία των Βαβυλωνίων, λέγεται ότι πιθανόν είχαν αυτούσια τη θρησκεία των Σουμερίων.

Εισήγαγαν κι ένα νέο θεό, το **Μαρντούκ**, που τον ανέβασαν στην πρώτη θέση της θεολογίας τους.

Ήταν ένας από τους κύριους θεούς-δημιουργούς. Ο Μαρντούκ ήταν γιος του Έα, του θεού της σοφίας.

Ο Μαρντούκ ήταν ο **θεός του πρωινού ήλιου**.

Οι μύθοι λένε ότι οι θεοί δέχτηκαν επίθεση από την Τιαμάτ, την οποία νίκησε ο Μαρντούκ και έγινε έτσι ο κυρίαρχος των θεών.

Η σύζυγος του Μαρντούκ λεγόταν Σαρπαντίτου και ο γιος του Ναμπού. Πήρε μέρος στη σημαντική αναμέτρηση (μάχη) ανάμεσα στους πρωταρχικούς θεούς-δημιουργούς, Απσού και Τιαμάτ, και τις νεότερες θεότητες, Έα και Ενλίλ.

Ο Ενλίλ υποσχέθηκε στο Μαρντούκ μεγάλη δύναμη με σκοπό να τον βοηθήσει εναντίον της θεάς Τιαμάτ. Η Τιαμάτ μεταμορφώθηκε σε ερπετό, κατάπιε το Μαρντούκ, ο οποίος έγινε αέρας.

Ο Μαρντούκ σκότωσε την Τιαμάτ δημιουργώντας τον Ουρανό και τη Γη από το σώμα της και έγινε ο κυριότερος θεός του βαβυλωνιακού πάνθεου.

Μπελ Μαρντούκ σήμαινε Μαρντούκ ο κυρίαρχος και ήταν ο αρχηγός των Βαβυλωνίων θεών. Επειδή ήταν προστάτης της Βαβυλώνας, δεν είχε μόνο ναό αφιερωμένο στο όνομά του αλλά και ένα τεράστιο ζιγκουράτ. Ο ιερός αριθμός του ήταν το δέκα και ο πλανήτης του ο Δίας.

Αργότερα θεωρήθηκε ο δημιουργός του κόσμου και των ανθρώπων. Στη Βαβυλώνα υπήρχε ένα άγαλμα του Μαρντούκ από γνήσιο χρυσάφι.

Οι Βαβυλώνιοι διατήρησαν τους θεούς των Σουμερίων, αλλά άρχισαν να πιστεύουν και σε ένα νέο θεό, το **Μαρντούκ**, τον προστάτη θεό της Βαβυλώνας.

Θεός Μαρντούκ

Ο Δράκοντας ήταν το μυστικό όπλο του θεού Μαρντούκ των Βαβυλωνίων.

Η δημιουργία
Ο Σαρατός δημιούργησε τη Γη.
Η Γη δημιούργησε το Γκιάμ.
Το Γκιάμ δημιούργησε το Σάμ και το Σάμ
δημιούργησε τη Λάσιμ.

Λάσιμ των Βαβυλωνίων

Ανάγλυφα τούβλα με στρώμα γυαλιού που σχηματίζουν τη μορφή φολιδωτού δράκου. Αυτός συμβόλιζε το θεό Μαρντούκ, δημιουργό του σύμπαντος και προστάτη της Βαβυλώνας.

Το **υδάτινο στοιχείο** ήταν πολύ βασικό στην κοσμογονία των λαών της Μεσοποταμίας αλλά και άλλων λαών που ανέπτυξαν πολιτισμό, αφού ήταν πηγή δημιουργίας (π.χ. ο πηλός χρησιμοποιούσε για το χτίσιμο των οπτιών).

Ο θεός-Ουρανός στους Βαβυλώνιους λεγόταν Αν και δημιούργησε τη θεά-Γη, την Κι. Από την ένωσή τους δημιουργήθηκε το νερό.

Ο μύθος αυτός είναι **μύθος δημιουργίας των Βαβυλωνίων** και συνδέεται και με το θεό Μαρντούκ, τον οποίο θεωρούσαν δημιουργό του σύμπαντος.

Η Βαβυλώνα έμεινε ένα ισχυρό **πολιτιστικό κέντρο** μέχρι το 300 π.Χ.

Χετταίος

Το **1595 π.Χ.** ένας γεγονικός λαός των Βαβυλωνίων, οι **Χετταίοι**, κυριέψαν την περιοχή. Το **1530 π.Χ.** περίπου, ήρθε στην περιοχή ένας άλλος λαός, οι **Κασσίτες**.

Εξαφανίστηκαν όμως γρήγορα και **περίεργα** χωρίς να αφήσουν σημάδια.

Χετταίοι

Κασσίτες

Ο δράκοντας στη μυθολογία

Ο δράκος ή δράκοντας ήταν ένα **μυθολογικό τέρας** που έμοιαζε με ερπετό, είχε συνήθως φτερά, μεγάλα και γαμφά νύχια, για ουρά ένα φίδι και από το στόμα έβγαζε φωτιά. Σε άλλες μυθολογίες η μορφή του διαφοροποιείται.

Στην αρχαία Μέση Ανατολή, ο δράκοντας συμβόλιζε το κακό και την καταστροφή [Μεσοποταμία, έπος Ενούμα Ελίσα, 2000 π.Χ., δρακόμορφη θεά Τιαμάτ].

Στην **αιγυπτιακή μυθολογία**, ο Άπωφισ, ο δράκοντας του σκοτούς, κάθε πρωί έβγαινε χαμένος από την αναμέτρηση με το θεό Ήλιο Ρα.

Στις ιερές γραφές των **Εβραίων**, ο δράκος συχνά αντιπροσώπευε το θάνατο και το κακό.

Από τους Εβραίους, οι **Χριστιανοί μετέπειτα** πήραν το δράκοντα ως σύμβολο αμαρτίας. Τον εικονίζουν να συνθλίβεται από αγίους ή μάρτυρες και δείχνουν έτσι τη νίκη κατά της αμαρτίας. Ο θρύλος του Αγίου Γεωργίου που σκοτώνει το δράκοντα πηγάζει από αυτήν ακριβώς τη δοξασία.

Στην **κλασική μυθολογία**, ο δράκοντας συνδέεται με την έννοια της περιφρούρησης: π.χ. ο δράκοντας του Λάδωνα φύλαγε τα χρυσά μήλα των Εσπερίδων, ο ακοίμητος δράκος του Χρυσόμαλλου Δέρατος, ο Τυφώνας, κ.ά.

Οι **Έλληνες** και οι **Ρωμαίοι** επίσης πίστευαν ότι οι δράκοντες είχαν την ικανότητα να καταλαβαίνουν και να μεταφέρουν στους θνητούς τα μυστικά της Γης. Ο δράκοντας κατείχε σημαντική θέση και στην παράδοση και μυθολογία της **Βόρειας Ευρώπης**.

Στο **μύθο των Νιμπελούνγκεν**¹, ο Ζίγκφριντ σκοτώνει ένα δράκο και γίνεται άτρωτος βουτώντας στο αίμα του.

Ένα από τα βασικά επεισόδια στο **μύθο του Μπιγκούλφ**² ασχολείται επίσης με τη μάχη εναντίον κάποιου δράκοντα. Οι αρχαίοι Νορβηγοί διακοσμούσαν τα αγγεία τους με εικόνες δράκων.

Για τους **Κέλτες** κατακτητές της Βρετανίας, ο δράκος ήταν σύμβολο εξουσίας και έμβλημα δύναμης.

Το ίδιο σήμαινε και για τους Ρωμαίους κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών κατακτήσεων τον 1ο αιώνα π.Χ.

Ο δράκοντας εμφανιζόταν ως σύμβολο πάνω στις **ασπίδες** των τευτονικών³ φυλών που αργότερα κατέλαβαν τη Βρετανία. Το σύμβολο της Ουαλίας, επίσης, είναι ένας κόκκινος δράκοντας. Ο μύθος του δράκοντα της λίμνης του Λοχ Νες στη Σκωτία αναφέρεται και αυτός σε παλιότερες δοξασίες για δράκοντες.

Στη μυθολογία διάφορων ανατολικών χωρών, όπως της **Ιαπωνίας** και της **Κίνας**, ο δράκοντας ήταν η υπέρτατη πνευματική δύναμη, το αρχαιότερο έμβλημα της ανατολικής μυθολογίας και το πιο όμορφο μοτίβο της τέχνης. Οι δράκοντες αντιπροσώπευαν την ουράνια και επίγεια δύναμη και σοφία. Άλλες φορές πάλι έφερναν πλούτη και καλή τύχη και, στην κινέζικη πίστη, βροχοπτώσεις για τις σοδειές. Η θεά της δημιουργίας των Κινέζων, η Σεν-Νουγκ, ήταν δράκοντας.

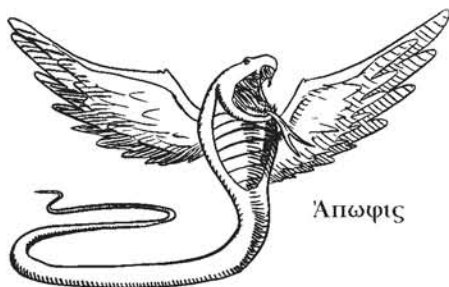
Στην **ινδική μυθολογία**, ο θεός Ίντρα, θεός του ουρανού και της βροχής, σκοτώνει τον Βίτρα, το δράκοντα των νεφών, για να απελευθερώσει τις βροχοπτώσεις.

Δράκοντες υπάρχουν σε όλες τις μυθολογίες και έχουν περάσει και στα παραμύθια και τις ιστορίες των λαών.

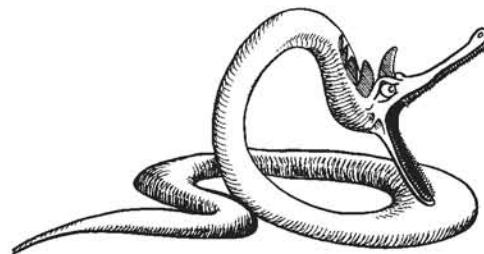
Ο Αριμάν, ο θεός του κακού στην αρχαία Περσία, μεταμορφώνονταν σε δράκοντα. Ο Αϊδο Ηwedo είναι ο δράκοντας στη μυθολογία της Δυτικής Αφρικής. Ο Βίδα και ο Ισα Β ere είναι και αυτοί δράκοντες των Αφρικανών. Ηοtu Ρuku είναι ο δράκοντας των Πολυνήσιων Ν. Ζηλανδίας.

Μαρντούκ

Άπωφισ

Τιαμάτ

Ο Άγιος Γεώργιος κι ο δράκος

δράκος της Κίνας

¹Μύθος των Νιμπελούνγκεν = Οι Νιμπελούνγκεν (Nibelungen) ήταν νάνοι της γερμανικής μυθολογίας, κάτοχοι αμύθητων θησαυρών στον Κάτω Κόσμο.

²Μύθος Μπιγκούλφ (Beowulf) = Θρύλος της Αγγλίας του 10^{ου} αιώνα μ.Χ. που αφηγείται τις περιπέτειες ενός μεγάλου Σκανδιναβού πολεμιστή του 6^{ου} αιώνα μ.Χ.

³τευτονικές φυλές = Αρχαίες γερμανικές φυλές.

Θεοί της Βαβυλώνας

Εκτός από το Μαρντούκ, άλλοι Βαβυλώνιοι θεοί ήταν:

ο **Ανού**, ο θεός των ουρανών,
η **Τιαμάτ**, η θεά-δράκοντας,
ο **Κιγκού**, ο σύζυγος της Τιαμάτ,
ο **Ενλίλ**, ο θεός των καταιγίδων και του καιρού,
ο **Ναρπού**, ο θεός της γραφής,
η **Ισάρ**, η θεά του έρωτα,
ο **Έα**, ο θεός της σοφίας,
ο **Ενούρτα**, ο θεός του πολέμου,
ο **Ανσάρ**, ο πατέρας των αιθέρων,
ο **Σαμάς**, ο θεός του ήλιου και της δικαιοσύνης,
και ο **Κισάρ**, ο θεός-πατέρας της γης.

Σκλάβοι

Στην αρχαία Βαβυλώνα ένα μεγάλο μέρος της εργασίας γινόταν από τους **σκλάβους**. Σκλάβους είχαν οι βασιλιάδες και οι ναοί. Κάποιος τεχνίτης ή κάποιος πλούσιος μπορούσε, επίσης, να έχει λίγους σκλάβους. Οι αγρότες μπορούσαν να έχουν περισσότερους για τη δουλειά τους.

Οι σκλάβοι ήταν σηματοδομένοι με ένα σημάδι και είχαν ξυρισμένο κεφάλι.

Ήταν συνήθως ξένοι αιχμάλωτοι πολέμου ή τα παιδιά τους.

Μόρφωση

Η μοναδική μόρφωση που μπορούσε να αποκτήσει ένας νεαρός Βαβυλώνιος ήταν να γίνει γραφέας. Μόνο οι πλούσιοι ή πολιτικά δυνατοί Βαβυλώνιοι έστελναν τα παιδιά τους να γίνουν γραφείς.

Την εποχή του Χαμμουραπί, η γλώσσα των Σουμερίων είχε αντικατασταθεί απ' την **ακκαδική**. Η σουμεριακή έμεινε μόνο για θρησκευτικούς λόγους. Έτσι, οι μαθητές έπρεπε να μαθαίνουν όχι μόνο τη γραφή, τη σφηνοειδή, αλλά και τη γλώσσα. Η μόρφωση των μαθητών ξεκινούσε σε ηλικία 8 ή 9 χρόνων.

Κάθε πρωί, οι μαθητές σηκώνονταν από το χάραμα για το σχολείο της γραφής. Ο δάσκαλος λεγόταν και «ειδικός» και γνώριζε συγκεκριμένες γνώσεις πάνω στη γραφή.

Οι μαθητές μερικές φορές απομνημόνευαν ολόκληρα κείμενα. Όποιοι μαθητές πετύχαιναν στις εξετάσεις γίνονταν τελικά γραφείς.

Οι Κασσίτες

Λίγα πράγματα είναι γνωστά σχετικά με τις ρίζες και την καταγωγή των Κασσιτών.

Οι **Κασσίτες** ήταν ένας μικρός λαός της Μεσοποταμίας που ζούσε κοντά στη Βαβυλώνα και είχε δική του γλώσσα. Ήρθε στο προσκήνιο όταν βασιλιάς της Βαβυλώνας ήταν ο Χαμμουραπί. Μέσα σε δύο αιώνες όμως, οι αρχικές εχθρικές συμπλοκές Βαβυλωνίων-Κασσιτών έγιναν **αρμονική συνύπαρξη**.

Οι Κασσίτες απλώθηκαν σε μεγάλη έκταση στην περιοχή και παρέμειναν μια νομαδική μειονότητα. Όταν η τοπική κυβέρνηση της Βαβυλώνας κατέρρευσε το 1595 π.Χ., οι Κασσίτες μπορούσαν να πάρουν την κυριαρχία. Η περιοχή αυτή έγινε η αυτοκρατορία τους με πρωτεύουσα τη Βαβυλώνα.

Η δυναστεία τους κράτησε για 450 χρόνια.

Οι **τέχνες**, η αρχιτεκτονική και η εργασία άνθισαν, και η Βαβυλώνα έγινε μια σημαντική παγκόσμια δύναμη, γνωστή για τα κοσμήματα, τα υφάσματα και την ιατρική της.

Η **θρησκεία** τροποποιήθηκε έτσι, ώστε να ταιριάζει στις νέες κοινωνικές και πολιτικές δομές που αναπτύχθηκαν.

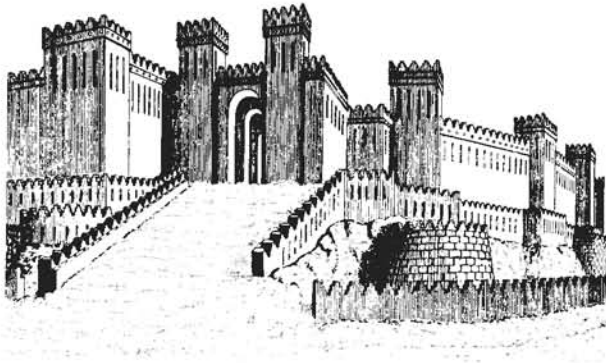
Οι **βασιλιάδες** παραχώρησαν τη γη στους πιο πιστούς υπηκόους τους και ενέγραψαν αυτές τις συμβάσεις πάνω σε χοντρά χαλίκια, τα κουντουρού. Τα κουντουρού ήταν υπό την προστασία των θεών. Καθώς η ανθρώπινη εικόνα δεν επαρκούσε πια για να μεταγράψει τη θεϊκή ουσία, κάθε θεότητα στο εξής απεικονιζόταν με το σύμβολό της και το σχετικό ζώο, σύμφωνα με τη θέση της στην ιεραρχία του πάνθεου και στον κόσμο.

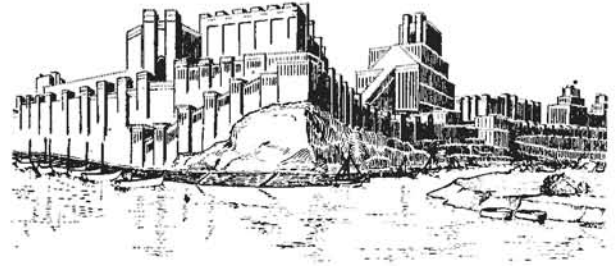
Από το βοήθημα...

σελίδες 183 ως 188

σελίδα 185 του βοηθήματος

η πόλη Ασσούρ

σελίδα 186 του βοηθήματος

Γεύμα με το δημιουργό

Ο δημιουργός Αμπάσι έφτιαξε **δυο ανθρώπους**, αποφάσισε όμως να μην τους βάλει να ζήσουν στη γη.

Η γυναίκα του δημιουργού, η Ατάι, τον έπεισε να τους αφήσει να ζήσουν στη γη.

Ο Αμπάσι, με σκοπό να ελέγχει τους ανθρώπους, τους διέταξε να **τρώνε μαζί του κάθε μέρα**. Αυτό το νόμο έπρεπε να τον τηρούν καθημερινά.

Όταν όμως οι άνθρωποι άρχισαν να βρίσκουν τροφή στη γη, σταμάτησαν να πηγαίνουν στο δημιουργό τους. Τότε αυτός, για να τους τιμωρήσει, τους έστειλε το **θάνατο** και τη **διχόνοια**.

Μύθος της Νιγηρίας¹

σελίδα 187 του βοηθήματος

Νόμοι του Χαμουραμπί

- * Αν κάποιος σπάσει τα δόντια κάποιου, τότε και τα δικά του δόντια πρέπει να σπάσουν.
- * Αν κάποιος ελεύθερος άνθρωπος χτυπήσει κάποιον άλλο ελεύθερο άνθρωπο, τότε θα πληρώσει δέκα νομίσματα (σέκελ).
- * Αν κάποιος δούλος χτυπήσει κάποιον ελεύθερο πολίτη, τότε το αυτί του δούλου θα πρέπει να κοπεί.

Όπως φαίνεται, οι νόμοι του Χαμουραμπί ήταν **διαφορετικοί για τους ελεύθερους πολίτες και τους δούλους!**

¹Νιγηρία = χώρα της Αφρικής.

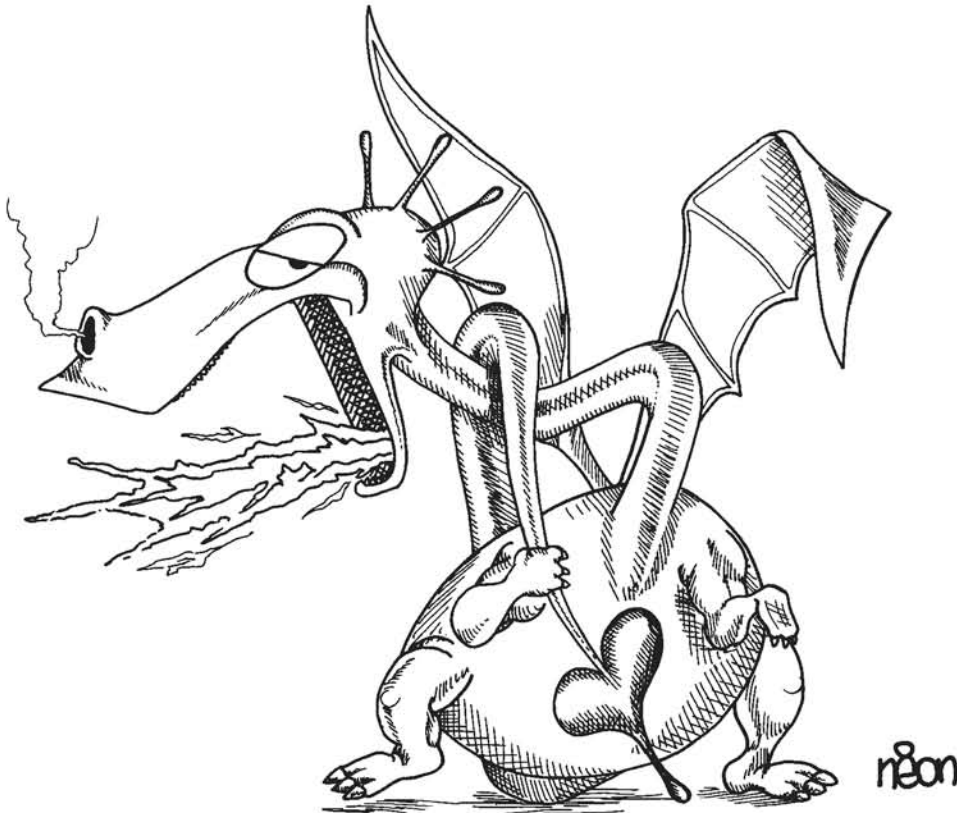
Η λατρεία του θεού Μαρντούκ

Στα χρόνια του Χαμμουραπί, οι ιερείς της Βαβυλώνας έδωσαν τόσο μεγάλη δόξα στο θεό Μαρντούκ, ώστε και «ο δίκαιος βασιλιάς» αναφέρεται σ' αυτόν στην αρχή των νόμων του.

Ο Μαρντούκ λατρευόταν στον κεντρικό ναό της Βαβυλώνας και ήταν ο εθνικός θεός τους.

Για το δράκοντα στις διάφορες μυθολογίες, βλέπε σελίδα 305 του βιβλίου για το δάσκαλο.

δημιουργ-
δημιουργώ
ο δημιουργός
το δημιούργημα
η δημιουργία
δημιουργικός, -ή, -ό
η δημιουργικότητα

25. Εβραίοι

Η ενότητα εξετάζει την **ιστορία των Εβραίων** όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσα από τις συνεχείς **μετακινήσεις** του νομαδικού αυτού λαού.

Οι δύο υποενότητες ονομάζονται «**η χώρα της υπόσχεσης**» και «**νομαδική ζωή**» και αναφέρονται αντίστοιχα στον τόπο, το χρόνο και τον τρόπο με τον οποίο ζούσαν οι Εβραίοι.

3 ή 4 διδακτικές ώρες

Η χώρα της υπόσχεσης

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τη **μετακίνηση** των Εβραίων από τη **Μεσοποταμία** στη **Χαναάν**
- για τη «**χώρα της υπόσχεσης**», τη **Χαναάν**
- τι είναι οι **νομάδες** και τι η **νομαδική φυλή**.

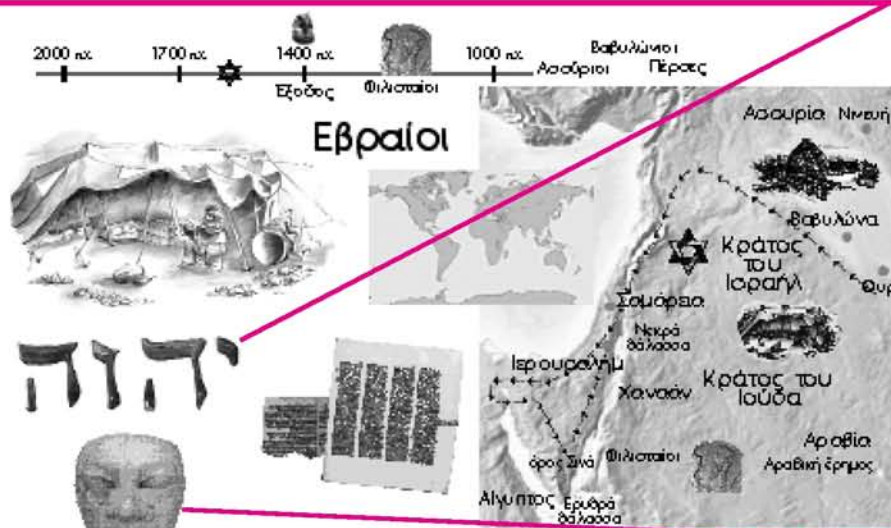

Οι Εβραίοι ήταν λαός **σημιτικής καταγωγής**. Σύμφωνα και με τις παραδόσεις που περιέχονται στη **Βίβλο**, αρχικά περιφέρονταν ως **νομάδες κτηνοτρόφοι**, οργανωμένοι σε φυλές. Στις περιπλανήσεις τους αυτές πέρασαν από τη «**γη Χαναάν**» (Παλαιστίνη) και έφτασαν ως την Αίγυπτο.

Γύρω στο **2000 π.Χ.**, ο Αβραάμ ξεκίνησε από την «**Ουρ της Χαλδαίας**» (στη Μεσοποταμία). Η φυλή του μετανάστευσε στη «**γη Χαναάν**» (Παλαιστίνη). Οι «**γιοι του Ισραήλ**», καταδιωκόμενοι, έφτασαν στην Αίγυπτο.

Ακολουθεί ολοκληρωμένη **ιστορική γραμμή**.

Το σύμβολο του Γιαχβέ.

Η χώρα της υπόσχεσης

Η ιστορία του λαού των Εβραίων ξεκινάει από πολύ παλιά, γύρω στο **2000 π.Χ.**, περίπου, από τον **Αβραάμ** που θεωρείται ο πατέρας των Εβραίων, ο **πατριάρχης** τους.

Ο Αβραάμ γεννήθηκε μάλλον στη **Σουμερία**, στην πόλη **Ουρ**.

Οι Εβραίοι ζούσαν σε **φυλές** και ήταν **νομάδες**. Τους έδεναν συνέχεια και άλλαζαν **πατρίδα**. Με τις **μετακινήσεις** τους έφτασαν μέχρι τον ποταμό **Ευφράτη** και στη συνέχεια στην περιοχή της **Χαναάν**, που την ονόμασαν «**Γη της Επιγγελίας**», δηλαδή **Χώρα της Υπόσχεσης**.

2000 π.Χ. Αβραάμ πατριάρχης των Εβραίων

νομαδική ζωή

μετακινήσεις

Χαναάν

Χώρα της Υπόσχεσης

100

Αβραάμ

Σύμφωνα με το βιβλίο της **Γένεσης** της Παλαιάς Διαθήκης, ο Αβραάμ υπάκουσε στο Θεό κι **εγκατέλειψε την πόλη Ουρ** όπου ζούσε. Μαζί με τη γυναίκα του τη **Σάρα** πήγε στη **Χαναάν**. Εκεί η **Σάρα** γέννησε τον **Ισαάκ**. Η πίστη του Αβραάμ βεβαιώθηκε όταν συμμορφώθηκε με την εντολή του Θεού να θυσιάσει τον **Ισαάκ**. Ο Θεός διέκοψε τη θυσία, ευλόγησε και τους δύο και υποσχέθηκε ότι θα γίνονταν οι ιδρυτές ενός μεγάλου έθνους.

Πορτρέτο Χανανίτη από ελεφαντόδοντο από την πόλη Λακίς.

Η περιοχή της **Παλαιστίνης** λεγόταν και **Χαναάν**. Πριν τους Παλαιστινίους και τους Εβραίους, στην περιοχή αυτή ζούσαν οι **Χανανίτες**. Ζούσαν σε πόλεις και η γνωστότερη ήταν η **Ιεριχώ**. Όταν οι Εβραίοι ήρθαν στη **Χαναάν** πολέμησαν με τους Χανανίτες και τους νίκησαν το **1125 π.Χ.**

Οι Εβραίοι όμως νικήθηκαν το **1050 π.Χ.** από έναν άλλο λαό που ζούσε στα παράλια της περιοχής, τους **Φιλισταίους**.

Κεραμικό αγγείο με αστέιο πρόσωπο από την **Ιεριχώ**, 6ος αιώνας π.Χ.

Ιστορική γραμμή

1900 π.Χ.	Ο Αβραάμ οδηγεί τους Εβραίους στη Χαναάν . Οι Πατριάρχες: Αβραάμ, Ισαάκ, Ιακώβ. Εγκατάσταση στη χώρα που σήμερα ονομάζεται Ισραήλ .
1700 π.Χ.	Ξηρασία στη Χαναάν - Οι Εβραίοι αναχωρούν για την Αίγυπτο όπου γίνονται σκλάβοι.
1700 - 1100 π.Χ.	Εξακόσια περίπου χρόνια σκλαβιάς των Εβραίων στην Αίγυπτο . Το 1400 π.Χ., ο Μωυσής οδηγεί τους Εβραίους έξω από την Αίγυπτο - « Έξοδος » - Σαραντα χρόνια περιπλάνησης στην έρημο - Οι δέκα Εντολές - Όρος Σινά.
1020 π.Χ.	Σαούλ, ο πρώτος βασιλιάς .
1000 π.Χ.	Ιερουσαλήμ , πρωτεύουσα.
960 π.Χ.	Χτίζεται ο ναός του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ.
922 π.Χ.	Τα δύο βασίλεια των Εβραίων χωρίζονται: basίλειο του Ιούδα και Βασίλειο του Ισραήλ .
722-720 π.Χ.	Το Ισραήλ καταλαμβάνεται από τους Ασσυρίους .
586 π.Χ.	« Βαβυλώνια αιχμαλωσία ».
536 - 142 π.Χ.	Περσική και Ελληνιστική περίοδος.
200 π.Χ.	Τα κείμενα της Νεκράς Θάλασσας .

Τα περισσότερα γεγονότα της ιστορίας των Εβραίων διαδραματίστηκαν σε μια περιοχή της ανατολικής Μεσογείου, γνωστή κι ως «**εύφορη ημισέληνος**» (είχε σχήμα τόξου που εκτεινόταν από την Αίγυπτο μέχρι τη Βαβυλώνα). Όταν ο Αβραάμ οδήγησε το λαό του στη Χαναάν, ονομάστηκαν «**Εβραίοι**» που σήμαινε «αυτοί που ήρθαν πέρα από το ποτάμι», τον Ευφράτη.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για την περίοδο που πέρασαν οι **Εβραίοι στην Αίγυπτο** και πώς έφυγαν από κει με αρχηγό το Μωυσή
- το **μύθο της Αιγύπτου**: «Η Ίσιδα και οι σκορπιοί».

Η παρουσία Εβραίων στην Αίγυπτο το 15ο με 14ο αιώνα π.Χ. επιβεβαιώνεται και από **αιγυπτιακά κείμενα**. Καταπιεζόμενοι από το Φαραώ, οι Εβραίοι έφυγαν από την Αίγυπτο με ηγέτη το Μωυσή γύρω στο 1400 π.Χ. Κατέκτησαν σιγά σιγά τη Χαναάν, τη «Γη της Επαγγελίας», όπου ίδρυσαν ένα βασίλειο.

Ο **μύθος της Ίσιδας** με τους σκορπιούς είναι γνωστός αιγυπτιακός μύθος και συνδέεται στο σημείο αυτό με την επαφή των Εβραίων και των Αιγυπτίων.

Είναι ευκαίρια οι μαθητές να θυμηθούν κάτι απ' αυτά που έμαθαν για την αρχαία Αίγυπτο και τους θεούς τους.

Ο μύθος με τους σκορπιούς αναφέρεται στη **γέννηση του θεού Ωρου**.

Η θεά Ίσιδα ήταν η θεά της μητρότητας και της καρποφορίας. Ήταν κόρη του θεού της γης, Γκέμπι, και της θεάς του ουρανού, Νουτ. Παντρεύτηκε το θεό Όσιρη και ήταν μητέρα του θεού Ωρου, προστάτη της ημέρας.

Στην Αίγυπτο ζούσαν πολλοί **σκορπιοί** και ήταν **ιερά ζώα**, προστάτες αλλά και τιμωροί.

Οι σκορπιοί είναι **έντομα** που ζουν κυρίως στην **έρημο** και σε περιοχές με **βάλτους**. Ανήκουν στην ίδια οικογένεια με τις αράχνες και λέγονται αραχνίδες. Ήταν από τους πρώτους οργανισμούς που εμφανίστηκαν στη Γη.

Πολλοί από αυτούς τους νομάδες αναγκάστηκαν από την **πείνα** να διασχίσουν την **έρημο** και να μπουκ στη χώρα των **Φαραώ**. Εκεί δεν ήταν λίγοι αυτοί που έγιναν **μεγάλοι και τραπεζίτες**. Το πέρασμα της έρημου έγινε το **1700 π.Χ.** περίπου.

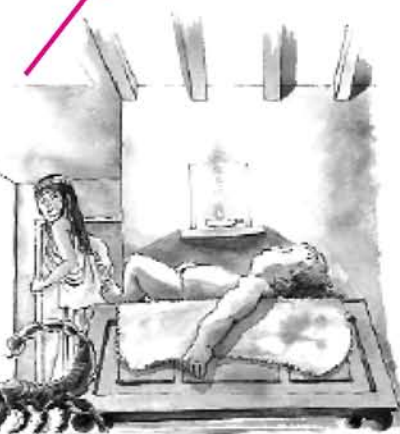
Η Ίσιδα και οι σκορπιοί
Είπα η θεά Ίσιδα γέννησε τον Ωρο,
κρυβόταν στους βάλτους του Νείλου.
Στα τις κρατούσαν απειροχρόνια
σκορπιοί. Αλλά η Ίσιδα απ' όλα
ήταν ασφαλείς και μετά η γεννημένη η
Ίσιδα με το μωρό.
Μα μέσα στα ηλιόσπασ βάλια η
συνέχεια στο σπίτι της ηλιόσπασ γυναικας, απή
έβλεπε γρήγορα ητ ήρτα της. Την ίδια στιγμή με
φωτιά γαδίσσα ηδωσφωρε στη θεά το σπίτι της.
Οι σκορπιοί αποφάσισαν να τιμωρήσουν ητ κακή
ηλιόσπα γυναικα. Έτσι απή απήσ ηλιόσπασ κρυφά
στο σπίτι της ηλιόσπασ γυναικας και τσέπησε το γιο
της.
Η ηλιόσπα γυναικα τότε άρχισε να φωνάζα βοιάδα
για το γιο της ητ ηδωσφωρε ηλιόσπασ στις έρημους
της ηδωσφωρε.
Η θεά Ίσιδα άκουσε τις κραυγές της μητέρας και
αποφάσισε να σώσει το παιδί. Απ' και η γυναικα της
απ' φοβάται άσχημα. Κράτησε το παιδί στα χέρια
της και απή κάποιες μαγικές λέξεις.
Το παιδί συνέχισε και η ματαίωμένη μητέρα έβλεπε
το ηλιότο της στη θεά Ίσιδα αλλά και στη φωτιά
γαδίσσα της.

Λάβρος των Αιγυπτίων

Σε αντίθεση με όλους τους γείτονές τους, οι Εβραίοι λάτρευαν **ένα και μοναδικό θεό** που τον ονόμαζαν **Υαχβέ**. Έτσι, η ιστορία τους έγινε μια **συνμαχία**, μια **συνφωνία**, μια **"Διαθήκη"** ανάμεσα στο μοναδικό αυτό θεό και τους ίδιους.

πείνα

πέρασμα στην Αίγυπτο

ένος και μοναδικός
θεός

Παλαιά Διαθήκη =
παλιά συμφωνία

Η ζωή τους συνεχίστηκε χωρίς αλλαγές.
Κάποτε ένας Φαραώ, ο **Ραμσής Β'**
(ο **δεύτερος**), άρχισε να τους δημιουργεί
μεγάλα προβλήματα και **αναγκάστηκαν**
να φύγουν από την Αίγυπτο.
Το ταξίδι αυτό των Εβραίων ονομάστηκε
Έξοδος (1400 π.Χ.).

Έξοδος από την
Αίγυπτο
1400 π.Χ.

Διαθήκη

101

Μία προσφορά των Εβραίων στον πολιτισμό ήταν η καθιέρωση της λατρείας του ενός θεού (**μονοθεϊσμός**). Αξιόλογο έργο της Εβραϊκής Γραμματείας είναι η **Παλαιά Διαθήκη**. Η Παλαιά Διαθήκη είναι το βιβλίο της ιστορίας του «λαού του Θεού».

Ο Μωυσής στο ποτάμι.

Νομαδική ζωή

Οι μαθητές να μάθουν:

- ότι οι Εβραίοι ήταν **νομάδες** και τι είναι η νομαδική ζωή
- στοιχεία της **διατροφής** των Εβραίων
- για την περίοδο που οι Εβραίοι έζησαν στην **έρημο** μετά την «Εξοδό» τους από την Αίγυπτο
- για τις **Δέκα Εντολές** και την **Κιβωτό της Διαθήκης**.

Μετά από τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς στην Αίγυπτο, οι Εβραίοι **οδηγήθηκαν στην ελευθερία από το Μωυσή**.

Περιπλανήθηκαν για **σαράντα χρόνια στην Αραβική έρημο**, όπου η ζωή τους ήταν πολύ δύσκολη. Εκεί πήραν τις **Δέκα Εντολές** και έδωσαν έτοιμη μορφή και περιεχόμενο στη μονοθεϊστική τους θρησκεία. Έγραψαν τις Δέκα Εντολές και την πίστη τους και έφτιαξαν έτοιμη την **Πεντάτευχο** (Τορά). Κάθε χρόνο οι Εβραίοι γιορτάζουν το **Πεσάχ** (σημαίνει Πέρασμα και αναφέρεται στο πέρασμα των Εβραίων από την Ερυθρά θάλασσα), το **Σιαβουότ** (Πεντηκοστή, αναφέρεται στις Δέκα Εντολές που έφερε ο Μωυσής από το όρος Σινά) και το **Σουκότ** (σημαίνει η γιορτή των σκηνών) για να θυμούνται τα γεγονότα αυτής της περιόδου.

Είναι δύσκολο να ξεχωρίσει κανείς την ιστορία των Εβραίων από τη θρησκεία τους. Περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο λαό, η θρησκεία των Εβραίων είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας και του πολιτισμού τους.

Η ζωή όσων ζουν σήμερα στην έρημο, όπως οι Βεδουίνοι, μοιάζει πολύ με τη ζωή της οικογένειας του Αβραάμ. Επειδή ταξιδεύουν συνεχώς για να βρουν νέα βοσκοτόπια για τα κοπάδια τους, τα πράγματά τους πρέπει να είναι ελαφρά και να μαζεύονται εύκολα. Σπίτια κατάλληλα γι' αυτού του είδους τη ζωή είναι οι **σκηνές** από μαλλί αγριοκάτσικου. Έτρωγαν ψωμί, πιθανόν άζυμο (χωρίς προζύμι), γάλα από κατσίκα ή προβατίνα, βούτυρο από ξινό γάλα και κρέας μοσχάρι.

Νομαδική ζωή

Με αρχηγό το **Μωυσή** έγιναν πάλι **βοσκοί** και γύριζαν από τόπο σε τόπο. Δεν είχαν σπίτια και κοιμόνταν σε **σκηνές**. Έπιναν **γάλα** από τις κατσίκες τους. Από το **μαλλί** των ζώων ύφαιναν τα υφάσματά τους. Έτρωγαν **ψωμί** σε διαφορετικές γεύσεις που το έφτιαχναν πάνω σε καυτές πέτρες. Το **κρέας** που έτρωγαν, ήταν συχνά **από κυνήγι**. Στα φαγητά τους επίσης χρησιμοποιούσαν **μπαχαρικά** και **λαχανικά**.

Ζωή σε σκηνές

Τα 40 χρόνια που έζησαν στην **έρημο του Σινά**, άρχισαν να **ξεχνάνε** τον ένα και μοναδικό θεό τους, μέχρι που ο **Μωυσής** τους έφερε τις **δέκα εντολές του θεού**, τους αγίους κανόνες του, χαραγμένες πάνω σε **πέτρινες πλάκες**. Αυτές τις φύλαγαν οι Εβραίοι πάντα μέσα σε ένα **πολύτιμο ξύλινο κιβώτιο**, την **Κιβωτό της Διαθήκης**.

Δέκα Εντολές

Μωυσής

Ο ελευθερωτής των Εβραίων από τη σκλαβιά της Αιγύπτου. Γεννήθηκε στην Αίγυπτο την περίοδο που ζούσαν οι Εβραίοι εκεί.

Η Παλαιά Διαθήκη αναφέρει ότι, για να σώσει το μικρό Μωυσή η μητέρα του, τον έβαλε σε ένα καλάθι και τον έριξε στο Νείλο. Η κόρη του φαραώ έσωσε το μωρό και το πήρε στο παλάτι.

Ως ενήλικος, ο Μωυσής σκότωσε έναν Αιγύπτιο επειδή είχε σκοτώσει κάποιον Εβραίο, και έτσι αναγκάστηκε να φύγει από την Αίγυπτο.

Έμεινε βοσκός μέχρι τα ογδόντα του χρόνια. Στη συνέχεια, επέστρεψε στην Αίγυπτο και οδήγησε τους ομοεθνείς του στην έρημο ώστε να ζήσουν ελεύθεροι.

Νομάδες

Οι **νομάδες** είναι ομάδες ανθρώπων που η ζωή τους απαιτεί πολλές μετακινήσεις από μέρος σε μέρος. Συνήθως ζούσαν και **ζουν σε σκηνές ή σε πρόχειρες καλύβες**. Από τα παλιά χρόνια υπήρχε η διάκριση μεταξύ των ανθρώπων σε σχέση με τη μόνιμη εγκατάσταση και τη νομαδική ζωή. Οι πιο γνωστοί νομάδες ήταν αυτοί της Μέσης Ανατολής.

Οι νομάδες συνήθως ζούσαν και ζουν σε **άγονες περιοχές**.

Η Βόρεια Αφρική, η Δυτική Αφρική και οι χώρες της Ανατολικής Αφρικής (Σουδάν, Αιθιοπία, Σομαλία, Κένυα και Τανζανία) είναι χώρες με πολλούς νομαδικούς λαούς. Από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και το Ιράν, το Πακιστάν και τη Βόρεια Ινδία μέχρι την Κίνα και τη Μογγολία, η νομαδική ζωή παραμένει μέχρι σήμερα τρόπος ζωής και επιβίωσης. Σε πολλές άγονες περιοχές της σοβιετικής και σιβηρικής τούνδρας ζουν επίσης πολλοί νομάδες. Άλλοι νομαδικοί λαοί ήταν και είναι οι Αβορίγινες της Αυστραλίας, οι Ινουίτ (Εοκιμώοι) της περιοχής του Βόρειου Πόλου, οι Σαν και οι Βουομάνοι («οι άνθρωποι των θάμνων») της Νότιας Αφρικής, οι διάφορες ομάδες των Πυγμαίων των τροπικών δασών της Κεντρικής Αφρικής και άλλες πολλές ομάδες της Νότιας και Νοτιοανατολικής Ασίας.

Οι Εβραίοι στην Αίγυπτο

Κάποτε, πολλοί Εβραίοι πήγαν να ζήσουν στην Αίγυπτο για να γλιτώσουν από την πείνα που μάστιζε τη χώρα τους. Εγκαταστάθηκαν στα βόρεια της χώρας, στο Γεσέμ, που βρίσκεται στο Δέλτα του Νείλου. Εκεί ο ποταμός, πριν εκβάλλει στη Μεσόγειο Θάλασσα, χωρίζεται σε πολλούς μικρότερους. Υπήρχε άφθονο νερό και έτσι οι Ισραηλίτες μπορούσαν να καλλιεργούν πολλά φυτά. Κάποτε ένας Αιγύπτιος μαθητής, σε ένα του γράμμα, περιέγραφε την άνετη ζωή τους ως εξής: «Η ύπαιθρος τους προμηθεύει τα πλούσια αγαθά της. Οι δεξαμενές τους είναι γεμάτες ψάρια, οι λιμνοθάλασσες κατάμεστες από πουλιά, τα λιβάδια τους καταπράσινα. Στις αποθήκες τους το κριθάρι και το σιτάρι φτάνουν ως τον ουρανό. Υπάρχουν κρεμμύδια για να νοστιμίζουν το φαγητό, ρόδια, μήλα, ελιές και σούκα από τους κήπους. Οι άνθρωποι χαίρονται να ζουν εκεί».

Οι άρχοντες της Αιγύπτου, οι Φαραώ, αποτελούσαν τον πυρήνα της αιγυπτιακής κοινωνίας. Ζούσαν με μεγάλη πολυτέλεια. Έχτισαν πλούσια παλάτια, ναούς και τάφους. Τους ενταφίαζαν σε γιγάντιες πέτρινες πυραμίδες μαζί με τους θησαυρούς τους.

Πολλοί Ισραηλίτες πλούτισαν και μερικοί, όπως ο **Ιωσήφ** που είχε πουληθεί σκλάβος, απέκτησαν μεγάλη επιρροή στην Αίγυπτο. Όμως, τριακόσια χρόνια αργότερα, η τύχη τους άλλαξε. Γύρω στα 1500 π.Χ., οι κυβερνήτες άρχισαν να διώκουν όσους είχαν έρθει από ξένες χώρες μαζί και τους Ισραηλίτες. Τότε έγιναν δούλοι και δούλευαν για άλλους.

Οι δούλοι εργάζονταν κυρίως στην οικοδόμηση κτιρίων, κατασκευάζοντας πλίνθους από λάσπη και άχυρα. Τα βασιλικά οικοδομήματα ήταν συνήθως πέτρινα. Οι πόλεις Πυθώμ και Ραμεσσή και η μεγάλη πόλη των Θηβών στο νότο μπορεί να χτίστηκαν από Ισραηλίτες δούλους. Η ικανότητα που είχαν οι χτίστες και οι τεχνίτες φαίνεται από τα εντυπωσιακά οικοδομήματα των Θηβών και άλλων πόλεων της Αιγύπτου.

Μεγάλος ηγέτης των Ισραηλιτών ήταν ο **Μωυσής**, που τον βρήκε μωρό η κόρη του Φαραώ. Μεγάλωσε στα μεγαλοπρεπή ανάκτορα του Φαραώ. Εκεί, όταν ήταν μικρός, θα έμαθε να διαβάζει και να γράφει ιερογλυφικά και θα έπαιρνε μέρος στα δημοφιλή αγωνίσματα της τοξοβολίας και της γυμναστικής.

Ο Μωυσής έφυγε από την Αίγυπτο όταν σκότωσε έναν Αιγύπτιο. Ξαναγύρισε όμως για να ελευθερώσει τους συμπατριώτες του, σύμφωνα με την εντολή του Θεού.

Από τη Χαναάν στην Αίγυπτο.

Τοιχογραφία από αιγυπτιακό τάφο στο Μπενί-Χασάν. Μια ομάδα ανθρώπων, πιθανόν Χαναναίοι, με τα υπάρχοντά τους, έρχονται στην Αίγυπτο.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για την πόλη της **Ιερουσαλήμ**
- για τους **Φιλισταίους** και τις διενέξεις τους με τους Εβραίους
- για τα δύο **κράτη** που δημιουργήθηκαν μετά τη διάσπαση των Εβραίων.

Μετά την «Εξοδό» τους από την Αίγυπτο, οι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν στην **Παλαιστίνη**, αφού επιβλήθηκαν στα άλλα σημιτικά φύλα που ζούσαν εκεί.

Οι **πόλεμοι με τους Φιλισταίους**, λαό εγκατεστημένο στα παράλια της Παλαιστίνης, υποχρέωσαν τις δώδεκα φυλές των Εβραίων να συνενωθούν σε ένα ενιαίο κράτος, με πρώτο βασιλιά το **Σαούλ**. Τον διαδέχτηκε ο **Δαβίδ** που έκανε πρωτεύουσα του κράτους του την Ιερουσαλήμ και αυτόν ο **Σολομών**, στην εποχή του οποίου (10ος αιώνας π.Χ.) το εβραϊκό κράτος έφτασε στη μεγαλύτερη ακμή του.

Μετά το θάνατο του βασιλιά Σολομώντα, στα 931 π.Χ., το βασίλειο διαιρέθηκε. Σχηματίστηκαν δύο **βασίλεια**: το βασίλειο του Ισραήλ στο βορρά με πρωτεύουσα τη Σαμάρεια και το βασίλειο του Ιούδα στο νότο με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ. Η διάσπαση αυτή εξασθένησε τους Εβραίους.

Για χίλια πεντακόσια αιματηρά χρόνια η Ιερουσαλήμ, «η ιερή πόλη», υπήρξε η σκηνή αγώνων ανάμεσα σε τρεις θρησκείες: τον Ιουδαϊσμό, το Χριστιανισμό και το Μουσουλμανισμό. Η Ιερουσαλήμ κατακτήθηκε έντεκα φορές και καταστράφηκε σε πέντε περιπτώσεις. Για τους Εβραίους είναι η πιο ιερή πόλη και η πρωτεύουσα του εβραϊκού κράτους.

Φιλισταίος πολεμιστής

Οι Φιλισταίοι φορούσαν στο κεφάλι περικεφαλαίες με φτερά.

Η πόλη της Ιερουσαλήμ όπως είναι σήμερα

Φιλισταίος

Αρχηγός των Εβραίων έγινε ο **Ιωσήφ** και πρωτεύουσά τους η πόλη **Ιερουσαλήμ** στη Χαναάν.

Ένας εχθρικός γειτονικός λαός, οι **Φιλισταίοι**, ονόμαζε την περιοχή της Χαναάν **Παλαιστίνη**. Η γη των Φιλισטיνών ήταν κοντά στη Μεσόγειο θάλασσα και γι' αυτό λέγονταν και «**λαός της θάλασσας**».

Οι Εβραίοι πολέμησαν και νίκησαν τους Φιλισταίους και το βασίλειό τους μεγάλωσε. Αργότερα το χώρισαν σε δύο **μικρότερα βασίλεια**: το βασίλειο του **Ισραήλ** με πρωτεύουσα τη **Σαμάρεια** και το βασίλειο του **Ιούδα** με πρωτεύουσα την **Ιερουσαλήμ**.

Φιλισταίοι

Βασίλεια
Ισραήλ-Σαμάρεια
Ιούδα-Ιερουσαλήμ

Χρωμάτισε την Ιερουσαλήμ

103

Οι **Φιλισταίοι** ήταν ένας από τους ναυτικούς λαούς του Αιγαίου και της Ανατολίας (στη σημερινή Τουρκία).

Στο διάστημα 1225-1050 π.Χ., επιτέθηκαν στην Αίγυπτο και τη Χαναάν. Είχαν σιδερένια όπλα και αυστηρή στρατιωτική πειθαρχία, κι έτσι η εκδίωξή τους ήταν δύσκολη. Ούτε ο βασιλιάς Σαούλ ούτε ο Εβραίος ήρωας Σαρψών μπόρεσαν να τους νικήσουν, πράγμα που τελικά πέτυχε ο βασιλιάς Δαβίδ.

Οι Φιλισταίοι ανήκαν στους λεγόμενους «**λαούς της θάλασσας**».

Η κίνηση των «λαών της θάλασσας» άρχισε στη Μικρά Ασία ή τουλάχιστον εκεί έγιναν αισθητοί. Μερικοί έρχονταν από τη θάλασσα περιπλέοντας τις ακτές. Άλλοι από τη στεριά με τα γυναικόπαιδά τους ταξιδεύοντας επάνω σε βαριές δίτροχες βοϊδάμαξες, έτοιμοι να εγκατασταθούν στην κατακτημένη γη. Απ' όπου κι αν περνούσαν, λεηλατούσαν, έκαigan και σκότωναν, κι όσοι γλίτωναν από το σπαθί τους, κατατάσσονταν στις γραμμές τους για να μεγαλώσουν τον αριθμό των μάχιμων ανδρών. «Οι λαοί της θάλασσας» κατέστρεψαν τη Χαττούσα των Χετταίων (Μ. Ασία) και άλλες πόλεις (Χαλέπι, Ουγκαρίτ, κ.ά.).

Λύση της άσκησης

Οι μαθητές μπορούν να πάρουν ιδέες για τα χρώματα που θα χρησιμοποιήσουν από τη φωτογραφία της Ιερουσαλήμ που υπάρχει στη σελίδα αυτή του βιβλίου τους.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τους βασιλιάδες των Εβραίων, Δαβίδ και Σολομώντα
- για το μεγάλο ναό του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ
- για την κατάκτηση των Εβραίων από τους Ασσυρίους το 721 π.Χ.

Δαβίδ και Σολομώντας

Ο Δαβίδ ήταν βασιλιάς του κράτους του Ιούδα και του Ισραήλ και ιδρυτής της ιουδαϊκής δυναστείας. Ήταν ο νεότερος γιος του Ιεσσαί, ενός βοσκού από τη Βηθλεέμ, όπου πέρασε τα νεανικά του χρόνια προσέχοντας τα κοπάδια του πατέρα του. Έγινε γνωστός για τις μουσικές του ικανότητες και το θάρρος του στη μονομαχία με το Φιλισταίο γίγαντα Γολιάθ. Καθώς μεγάλωνε η φήμη του, κατάφερε και μπήκε στην προσωπική φρουρά του βασιλιά Σαούλ, του πρώτου βασιλιά του Ισραήλ.

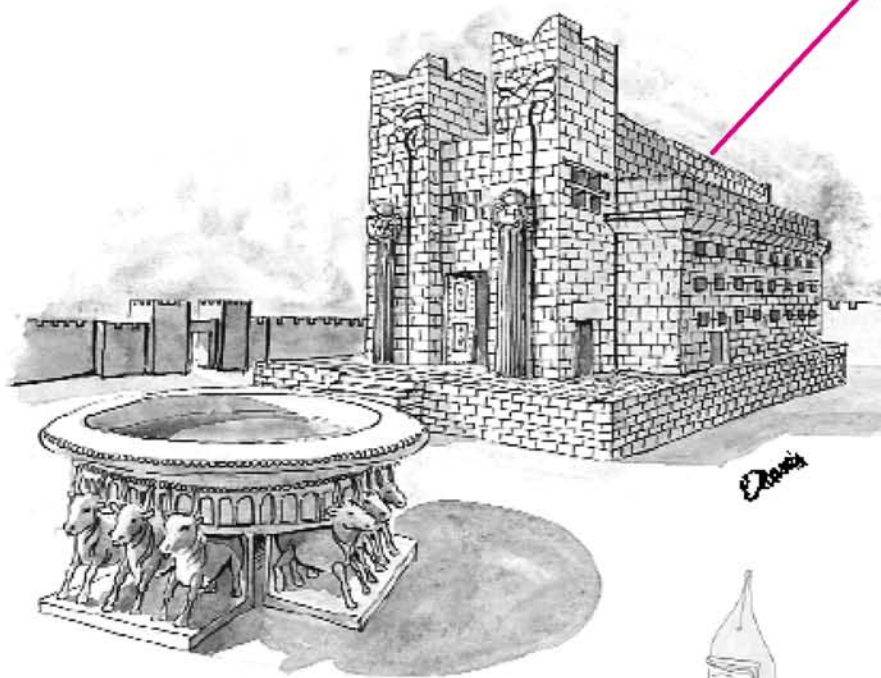
Αφού διακρίθηκε στους πολέμους κατά των Φιλισταίων, παντρεύτηκε την κόρη του Σαούλ. Επειδή όμως γινόταν εξαιρετικά δημοφιλής, προκάλεσε τη ζήλια του βασιλιά, ο οποίος τον έδιωξε από τη φρουρά. Ο Δαβίδ πέρασε την επόμενη περίοδο της ζωής του στην εξορία.

Το άστρο του Δαβίδ ως σύμβολο των Εβραίων προήλθε από το σύμβολο που είχε πάνω της η ασπίδα του.

Η βασιλεία του Σολομώντα (970-931 π.Χ.) σημάδεψε το απόγειο της ισχύος του Ισραήλ. Η Βίβλος τον παρουσιάζει σαν ένα σοφό βασιλιά και το Άσμα Ασμάτων αποδίδεται σ' αυτόν. Η βασίλισσα του Σαβά κάποτε τον επισκέφτηκε. Η οπάνια φιλοκαλία του διέφθιρε το λαό.

Βασιλιάδες
Δαβίδ
ο ναός του Σολομώντα

Το 1012 π.Χ. βασιλιάς των Εβραίων έγινε ο Δαβίδ και μετά από αυτόν ο γιος του, ο Σολομώντας.
Ο Σολομώντας ήταν σπουδαίος νομοθέτης και έχτισε ένα μεγάλο ναό στην Ιερουσαλήμ.

ο ναός του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ

Το 721 π.Χ. οι Ασσύριοι σκλάβωσαν πολλούς Εβραίους.

Ασσύριος

Σχέδιο ναού που θυμίζει εκείνον που ο Σολομών είχε οικοδομήσει στην Ιερουσαλήμ προς τιμήν του Γιαχβέ, του μοναδικού θεού που είχε αποκαλυφθεί στον Μωυσή πάνω στο όρος Σινά. Στο εσωτερικό όλα ήταν χρυσά: Οι τοίχοι και το δάπεδο, επενδυμένα με μοσχοβολούντα κέδρο, ήταν σκεπασμένα με χρυσάφι.

Προς το τέλος του 8ου αιώνα π.Χ., οι Ασσύριοι κυριέψαν το κράτος του Ισραήλ και το 587 π.Χ. οι Βαβυλώνιοι υπέταξαν το κράτος του Ιούδα και μετέφεραν τον εβραϊκό λαό αιχμάλωτο στη Βαβυλώνα. Όταν, τέλος, ο βασιλιάς των Περσών Κύρος υπέταξε τη Βαβυλώνα (538 π.Χ.), επέτρεψε στους Εβραίους να ξαναγυρίσουν στη χώρα τους, που ήταν όμως τώρα μια περσική επαρχία. Αργότερα ονομάστηκε Ιουδαία από τους Ρωμαίους.

Σφίγγα με φτερά

Ο βασιλιάς του Ισραήλ Αχάβ έκανε ένα «σπίτι από ελεφαντόδοντο» με Φοίνικες μαστόρους στην πρωτεύουσα Σαμάρεια, απ' όπου και αυτό το τμήμα επίπλου στο οποίο εικονίζεται μία σφίγγα.

Ο Ναός του Σολομώντα

Ο πρώτος μεγάλος αρχηγός του ισραηλιτικού λαού ήταν ο Αβραάμ. Όταν πέθανε, αρχηγός έγινε ο γιος του Ισαάκ, τον οποίο διαδέχτηκε ο γιος του, Ιακώβ. Αυτοί ονομάζονται **Πατριάρχες**, που σημαίνει αρχηγοί ή “πατέρες” μιας οικογένειας ή μιας φυλής. Οι δώδεκα γιοι του Ιακώβ -και ο Ιωσήφ- θεωρούνται επίσης Πατριάρχες ή πατέρες του Ισραήλ. Έζησαν 1.500 χρόνια πριν τον Ιησού.

Όσο ζούσε ο Αβραάμ, μεταξύ της οικογένειάς του και του Θεού αναπτύχθηκε σχέση εξαιρετικής εμπιστοσύνης. Η πρώτη αφορμή δόθηκε όταν η οικογένεια έφυγε από τη μεγάλη πόλη της Ουρ και, μαζί με τους υπηρέτες και τα ζώα, πήγε πρώτα στη Χαρράν και μετά στη Χαναάν. Όταν έφυγε από τη Χαρράν, ο Αβραάμ δεν ήξερε τι τον περίμενε. Ωστόσο, εμπιστεύτηκε το Θεό που του είπε να πάει στη Χαναάν και έκανε με την οικογένειά του αυτό το μεγάλο ταξίδι. Επειδή τον εμπιστεύτηκαν, ο Θεός έκανε μία συμφωνία με τον Αβραάμ και τους απογόνους του: Αυτοί να είναι ο λαός του κι εκείνος ο Θεός τους.

Αν και στη Χαναάν υπήρχαν πόλεις, οι οικογένειες του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ιακώβ μετακινούνταν, ζούσαν σε σκηνές και έβρισκαν τόπους ασφαλείς, με άφθονο νερό και χορτάρι για τα πρόβατα, τις κατοίκες και τα άλλα ζώα.

Πολλά χρόνια αργότερα, όταν οι Ισραηλίτες έπαψαν να μετακινούνται, ο βασιλιάς Δαβίδ αποφάσισε να οικοδομήσει ναό στην Ιερουσαλήμ όπου θα γινόταν η λατρεία του Θεού και θα φυλάσσονταν η **Κιβωτός της Διαθήκης**.

Όμως, ο γιος του Δαβίδ, ο Σολομώντας, έχτισε τελικά το ναό έχοντας ως πρότυπο τη **Σκηνή του Μαρτυρίου**. Όταν οι εργασίες τελείωσαν, το 950 π.Χ., ο βασιλιάς Σολομώντας με μεγαλοπρεπείς λατρευτικές τελετές αφιέρωσε το ναό στο Θεό.

Η **εβραϊκή λατρεία** ήταν βασικά μια προσέγγιση του Θεού με εξωτερικά στοιχεία: βωμός, μουσικά όργανα, ιερατείο και φυσικά το Ναό που υπήρξε συνέχεια της Σκηνής του Μαρτυρίου.

Ο Ναός του Σολομώντα ήταν τρισχεδής κατασκευή χωρισμένη: α) στον πρόναο (αϊλάν), όπου υπήρχαν το θυσιαστήριο, η “χάλκινη θάλασσα” (μια τεράστια λεκάνη) επάνω σε δέκα έδρανα, λουτήρες και πλήθος αποθηκών, β) στον κυρίως ναό (χεκάλ), όπου στην είσοδό του είχε δύο τεράστιους στύλους και μέσα την επτάφωτη λυχνία, χρυσό βωμό και τράπεζα με σκεύη και γ) στα άγια των αγίων (δαβίρ), όπου φυλάσσονταν η Κιβωτός της Διαθήκης, εντός της οποίας υπήρχαν οι Δέκα Εντολές, η στάμνα με το μάννα και η βλαστήσασα ράβδος του Ααρών.

Ο Ναός του Σολομώντα είχε διαστάσεις περίπου 27Χ9 μέτρα και τα περισσότερα τμήματά του ήταν επενδυμένα με χρυσό. Ήταν ένα τόσο **επιβλητικό οικοδόμημα** και εντυπωσιακό για την εποχή του επίτευγμά, ώστε η βασίλισσα του Σαβά έμεινε έκθαμβη.

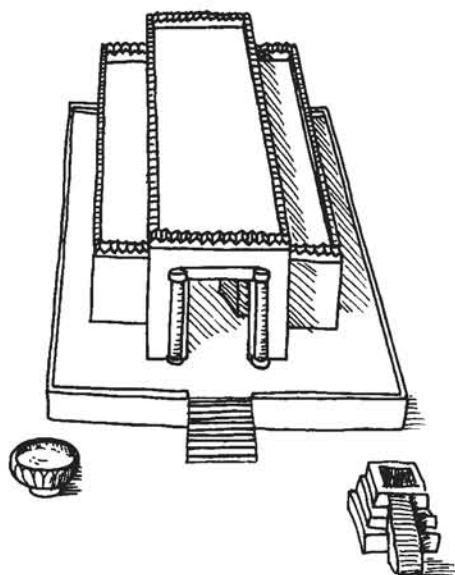
Στα 600 π.Χ., ο Ναβουχοδονόσορας κατέλαβε την Ιερουσαλήμ και οδήγησε στην αιχμαλωσία πλήθος λαού. Ήταν το άδοξο τέλος μιας μακράς αποστασίας εκ μέρους του Ισραήλ. Η Βίβλος περιγράφει γλαφυρά και πένθιμα το τραγικό τέλος.

Το Βαβυλωνιακό Χρονικό πιο ψυχρά γράφει: “Τη δεύτερη μέρα του μήνα Αντάρ, κατέλαβε την πόλη του Ιούδα (Ιερουσαλήμ), την οποία είχε πολιορκήσει. Συνέλαβε το βασιλιά της και διόρισε άλλον της επιλογής του. Πήρε λάφυρα και τα έστειλε στη Βαβυλώνα...”.

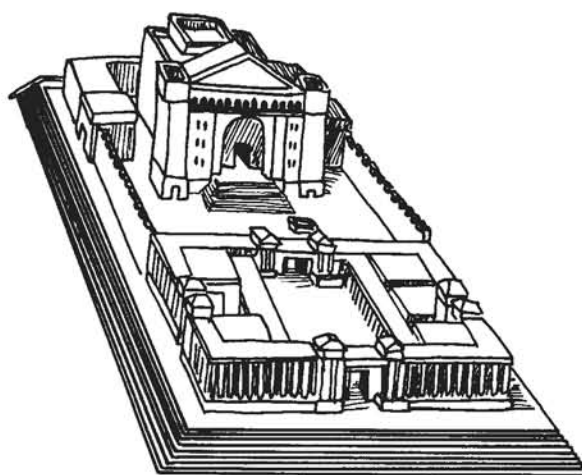
Ο περίλαμπρος Ναός του Σολομώντα κάπκε τότε σχεδόν ολόκληρος.

Το 515 π.Χ., στη θέση του **Ναού του Σολομώντα** χτίστηκε άλλος. Ο τελευταίος ναός ανοικοδομήθηκε το 9 π.Χ. από το βασιλιά Ηρώδη. Το 70 μ.Χ., οι Ρωμαίοι κατέστρεψαν ολοκληρωτικά το ναό.

Ο **Ναός του Ηρώδη** είχε, εκτός από την Αυλή των ιερέων, κι άλλες αυλές όπως την Αυλή των γυναικών και την Αυλή των μη Ιουδαίων (Εθνικών). Απαγορευόταν στις γυναίκες και στους Εθνικούς να πλησιάζουν περισσότερο στα άγια των αγίων. Αν και καθημερινά γίνονταν ακολουθίες και θυσίες, ο ναός γέμιζε στις γιορτές. Συνήθως, πηγαίνονταν στο ναό, ο κόσμος έφελνε τους ψαλμούς.

Ο Ναός του Σολομώντα.

Ο Ναός του Ηρώδη.

Οι μαθητές να μάθουν:

- τις αλληπάλληλες επιδρομές που δέχτηκαν οι Εβραίοι
- για την **Τορά**, το ιερό βιβλίο των Εβραίων.

Επίσης, με την επαναληπτική άσκηση θα ξαναθυμηθούν βασικά στοιχεία της ιστορίας και του πολιτισμού των Εβραίων.

Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ από τους Βαβυλώνιους το 587 π.Χ.
Χαλκογραφία του 17ου αιώνα μ.Χ.

Αργότερα, ο βασιλιάς των Βαβυλωνίων **Ναβουχοδονόσορας** κυριεύσε την **Ιερουσαλήμ**, κατέστρεψε το **Ναό του Σολομώντα** και κράτησε **δούλους** τους Εβραίους για **50 χρόνια** - **Βαβυλώνια Αιχμαλωσία** - μέχρι που ήρθαν οι **Πέρσες**.

ο βασιλιάς Σολομώντας

πιθάρ που βρέθηκε στη Νεκρά Θάλασσα

Η ιστορία των Εβραίων είναι γραμμένη στο ιερό τους βιβλίο, την **Τορά**.

Ταίριαζε:

Αίγυπτος
Γιαχβέ
Φύλαται
Χαναάν
Κιβωτός
σαράντα
Διαθήκη
Βαβυλώνια Αιχμαλωσία
Αβραάμ
Έξοδος

- η χώρα της Υπόσχεσης
- ο Πατριάρχης των Εβραίων
- ο ένας και μοναδικός θεός των Εβραίων
- τα χρόνια της ερήμου
- οι Εβραίοι δούλοι του Ναβουχοδονόσορα
- η φυγή των Εβραίων από την Αίγυπτο
- πολύτιμο ξύλινο κιβώτιο των Εβραίων
- η χώρα των Φαραώ
- λαός της θάλασσας
- συμφωνία

יהוה

Γιαχβέ

105

“Βαβυλώνια αιχμαλωσία”. Λίθινο ανάγλυφο από τη ρωμαϊκή αφίδα του Τίτου στη Ρώμη. 1ος αιώνας μ.Χ.

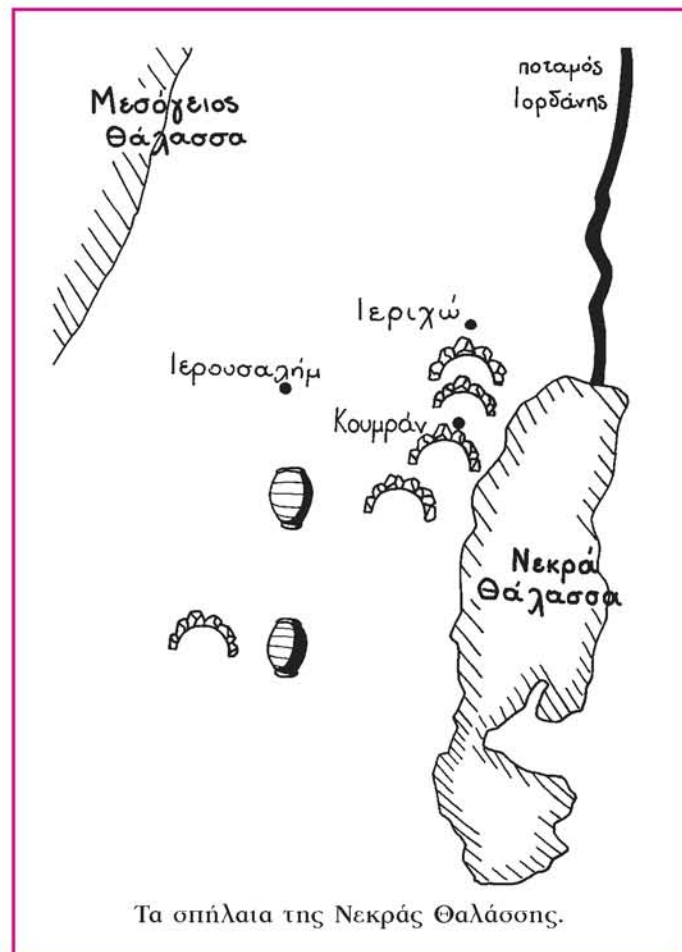
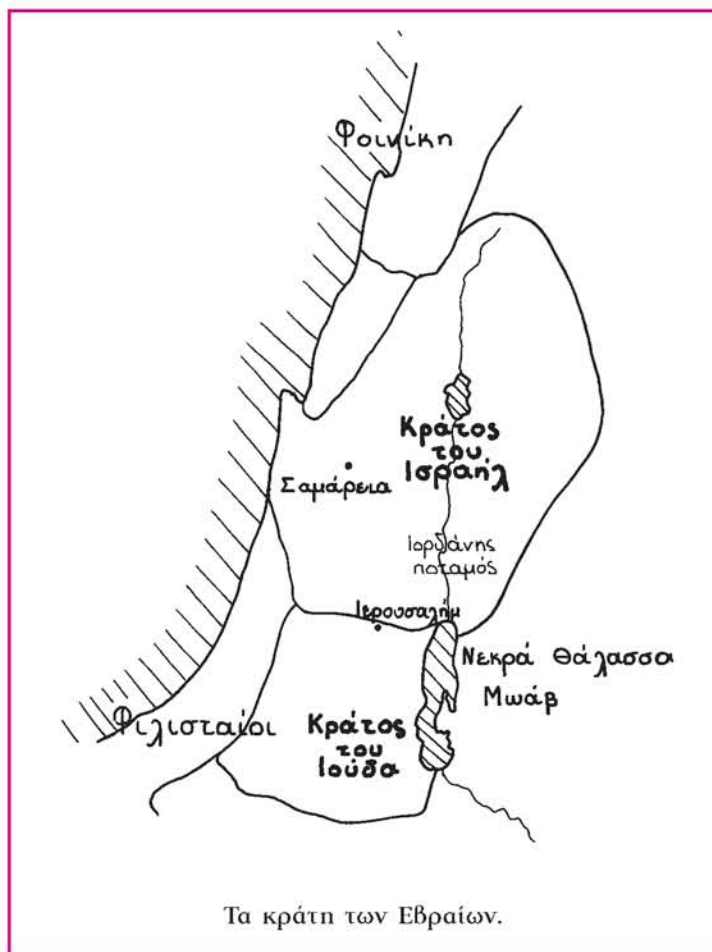
Τα χειρόγραφα της Νεκράς Θάλασσας

Μέσα σε μια σπηλιά κοντά στο Κουμράν, στις ακτές της Νεκράς Θάλασσας, ένας βοσκός ανακάλυψε, το 1947, κυλίνδρους περγαμινής διατηρημένους μέσα σε πιθάρια. Οι πιο παλιές γνωστές μαρτυρίες για τη Βίβλο είναι γραμμένες ανάμεσα στο 200 π.Χ. και το 70 μ.Χ. στα εβραϊκά και στα αραμαϊκά, τη γλώσσα που μιλούσε ο Ιησούς Χριστός, από την αίρεση της Νέας Διαθήκης, μιας κοινότητας των Εσσαίων.

Λύση της άσκησης

Αίγυπτος * η χώρα των Φαραώ
Γιαχβέ * ο ένας και μοναδικός θεός των Εβραίων
Φύλαται * λαός της θάλασσας
Χαναάν * η χώρα της υπόσχεσης
Κιβωτός * Πολύτιμο ξύλινο κιβώτιο των Εβραίων
σαράντα * Τα χρόνια της ερήμου
Διαθήκη * Συμφωνία
Βαβυλώνια Αιχμαλωσία * Οι Εβραίοι, δούλοι του Ναβουχοδονόσορα
Αβραάμ * Ο Πατριάρχης των Εβραίων
Έξοδος * Η φυγή των Εβραίων από την Αίγυπτο

Τα χειρόγραφα της Νεκράς Θάλασσης

Τα χειρόγραφα περιείχαν αποσπάσματα από όλα τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, εκτός από αυτό της Εσθήρ, και είχαν πιθανόν γραφτεί την εποχή του Ιησού. Ανήκαν στη μοναστική κοινότητα του Κουμράν και τα είχαν κρύψει στα οπήλαιο μέλη της εβραϊκής κοινότητας των Εσσαίων. Η ανακάλυψη επέδειξε με πόση ακρίβεια οι αντιγραφείς αντέγραφαν τα κείμενα αυτά διαμέσου των αιώνων.

Ο στίχος 105 του φαλμού 119 εξηγεί γιατί η Παλαιά Διαθήκη έχει τόσο σημασία για τους Εβραίους και για τους χριστιανούς. Ο συγγραφέας λέει στο Θεό: “Ο λόγος σου είναι λυχνάρι που φωτίζει τα βήματα και τα μονοπάτια μου”.

Τορά

Η Τορά είναι σημαντική για τους Εβραίους, επειδή περιέχει τους λόγους του Θεού που ο Μωυσής μετέφερε στους προγόνους τους. Γι' αυτό μερικές φορές αναφέρεται και ως “Τα Πέντε Βιβλία του Μωυσή”. Οι αφηγήσεις της, οι ωδές, οι προσευχές και οι εντολές της μιλούν για το Θεό, για το τι υπόσχεται και τι περιμένει από το λαό του.

Στην αρχή, το περιεχόμενο των βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης πρέπει να πέρασε από γενιά σε γενιά προφορικά.

Κάποτε καταγράφηκε στα εβραϊκά, πάνω σε περγαμνές.

Κάθε λέξη αντιγράφηκε με προσοχή και σεβασμό κι έφτασε ως εμάς.

Οι νεαροί Ιουδαίοι μελετούν την Τορά από πολύ νωρίς.

Όταν το αγόρι γίνεται “υιός της διδασχής”, είναι πια Εβραίος ενήλικος και μπορεί να διαβάσει Τορά στη συναγωγή. Το κορίτσι γίνεται “κόρη της διδασχής” στην ηλικία των δώδεκα.

Γιαχβέ

Η εβραϊκή λέξη YHWH ήταν το όνομα με το οποίο αποκαλύφθηκε ο Θεός στο Μωυσή. Προέρχεται από το εβραϊκό ρήμα “είμαι” και συνήθως γράφεται “Yahweh”. Σημαίνει “εκείνος που είναι πάντα εκεί”, “ο Ων”.

Από το βοήθημα...

σελίδες 189 ως 198

σελίδα 191 του βοηθήματος

η Γη της Επαγγελίας = η χώρα της υπόσχεσης = η χώρα που υποσχέθηκε ο Θεός στους Εβραίους

Η ζωή των Εβραίων

Οι Εβραίοι ζούσαν **νομαδική ζωή** πηγαίνοντας από τόπο σε τόπο. Κατοικούσαν μάλλον στα **περίχωρα** των μεγάλων πόλεων, σε **σκηνές** παρόμοιες με τις σκηνές των σημερινών ανθρώπων της ερήμου. Ταξίδευαν αναζητώντας **βοσκοτόπια** και νερό για τα κοπάδια τους. Τα όπλα και τα υπάρχοντά τους τα μετέφεραν με **καμήλες**.

σελίδα 192 του βοηθήματος

ερημ-
η **έρημος**
έρημος, -η, -ο
ερημώνω
ερημικός, -ή, -ό
η **ερημιά**

σελίδα 193 του βοηθήματος

σελίδα 194 του βοηθήματος

Η Κιβωτός της Διαθήκης

Οι Δέκα Εντολές γράφτηκαν πάνω σε δύο πέτρινες πλάκες και είχαν μεγάλη αξία για τους Εβραίους. Τις φύλαγαν μέσα σ' ένα χρυσό κιβώτιο, την «**Κιβωτό της Διαθήκης**». Η Κιβωτός ήταν σημαντική, γιατί τους θύμιζε τη συμφωνία τους με το **Γιαχβέ**, το **μοναδικό θεό τους**, πως θα είναι πάντα μαζί τους. Επειδή οι Εβραίοι ήταν νομάδες και άλλαζαν συχνά μέρος, έφτιαξαν μια φορητή σκηνή, τη «Σκηνή του Μαρτυρίου», για να φυλάγουν μέσα σ' αυτή την «Κιβωτό της Διαθήκης».

Το ψωμί των Εβραίων

Το ψωμί ήταν βασικό στοιχείο της διατροφής των Εβραίων. Το **προετοίμαζαν** και το **έψηναν καθημερινά**.

Οι γυναίκες χρησιμοποιούσαν χερόμυλους για να αλέθουν **σιτάρι** και **κριθάρι** και να βγάλουν **αλεύρι**. Στη συνέχεια, πρόσθεταν νερό στο αλεύρι και το ζύμωναν φτιάχνοντας το **ζυμάρι**. Τοποθετούσαν τη ζύμη σε ένα βαρύ **πάλινο ταψί** που το έβαζαν πάνω στη φωτιά.

Μερικές φορές οι γυναίκες πρόσθεταν ελαιόλαδο. Άλλες φορές, **με μέλι** έκαναν ένα είδος **γλυκού**.

Κριθαρένιες πίτες των Εβραίων

Υλικά

- 1 φλιτζάνι κριθάρι
- 1 φλιτζάνι φρέσκα πράσινα φα-
σολάκια
- 1 μικρό κρεμμύδι
- 1 μεγάλο αυγό
- μισό φλιτζάνι τριμμένο τυρί
- 1 φλιτζάνι τριμμένο ξερό ψωμί
ή φρυγανιά
- 4-6 κουταλιές ελαιόλαδο (λάδι
ελιάς)
- 2 κουταλάκια αλάτι
- λίγο πιπέρι
- 4 και μισό φλιτζάνια νερό

Προετοιμασία

- * Βράζετε δύο και μισό φλιτζάνια νερό. Βάζετε μέσα το κρι-
θάρι και ένα κουταλάκι αλάτι και βράζετε για 40 λεπτά.
- * Σουρώνετε και κρυώνετε το κριθάρι.
- * Κάνετε το ίδιο με τα φασολάκια με το υπόλοιπο νερό.
- * Ψιλοκόβετε τα φασολάκια μαζί με τα κρεμμύδια.
- * Ανακατεύετε μαζί: τα φασολάκια, το κρεμμύδι, το κριθάρι,
το αυγό, το τυρί και το πιπέρι.
- * Ζεσταίνετε το λάδι σ' ένα τηγάνι που δεν κολλάει.
- * Παίρνετε μια κουταλιά από το μίγμα, το σκεπάζετε με φρυ-
γανιά, το κάνετε επίπεδο και το τηγανίζετε μέχρι να πάρει έ-
να χρυσαφένιο χρώμα κι απ' τις δυο πλευρές.
- * Κάνετε το ίδιο και με τις υπόλοιπες πιτούλες.

Μερίδες έξι
Καλή όρεξη!

Δαβίδ

Ο Δαβίδ ήταν ο πιο αγαπητός βα-
σιλιάς των Εβραίων. Πριν γίνει βα-
σιλιάς, ήταν βοσκός.

Έπαιζε **άρπα** και έγραψε τους
«**Ψαλμούς**», ποιήματα για το θεό
του.

Έκανε την πόλη **Ιερουσαλήμ** κέ-
ντρο των Εβραίων.

Σολομώντας

Ο Σολομώντας ήταν γνωστός για
τη **σοφία** και τη **δικαιοσύνη** του.

Η εποχή της βασιλείας του ήταν ε-
ποχή ειρήνης και πλούτου.

Ο ναός του στην **Ιερουσαλήμ** χτί-
στηκε για να στεγάσει την **Κιβωτό**
της Διαθήκης.

Μενόρα

Η μενόρα ήταν ένα **κηροπήγιο** με **εφτά κεριά** που υπήρχε στο Ναό του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ.

Τορά

Η Τορά περιέχει τους **λόγους του θεού των Εβραίων**, Γιαχβέ, όπως τους μετέφερε ο Μωυσής.

Τα χειρόγραφα της Νεκράς Θάλασσας

Το 1947, ένα βοσκόπουλο βρήκε **αρχαίους παπύρους σε σπηλιές** κοντά στη Νεκρά Θάλασσα.

Οι πάπυροι αυτοί περιείχαν αποσπάσματα από τα βιβλία της ιστορίας του εβραϊκού λαού. Χρονολογούνται γύρω στο 200 π.Χ.

Τα χειρόγραφα βρέθηκαν μέσα σε **πιθάρια**.

26. Η αυτοκρατορία των Χετταίων

Η ενότητα μελετά τη χώρα και τον πολιτισμό των Χετταίων.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- σχετικά με την προέλευση των Χετταίων
- την οργάνωση της κοινωνίας των Χετταίων
- για τις πόλεις των Χετταίων και την πρωτεύουσά τους, τη Χαττούσα.

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. έφτασαν και εγκαταστάθηκαν στην ανατολική Μικρά Ασία οι Χετταίοι. Το πιθανότερο είναι ότι ήρθαν από την περιοχή του Καυκάσου και η μετανάστευσή τους έγινε μέσα από τις στέπες της βόρειας Μεσοποταμίας.

Το κράτος των Χετταίων, με την ισχυρά οχυρωμένη πρωτεύουσά του στο σημερινό Μπυγάζκοϊ (Χαττούσα), προήλθε από μια ομάδα πόλεων-κρατών που επέκτειναν σταδιακά τον έλεγχό τους δυτικά προς το Αιγαίο πέλαγος και νότια στη βόρεια Συρία.

Στην αρχή της εγκατάστασής τους οι Χετταίοι ήταν χωρισμένοι σε φυλές που συγκρούονταν μεταξύ τους. Αργότερα ενώθηκαν και σχημάτισαν ένα ισχυρό κράτος με πρωτεύουσα την πόλη Χαττούσα που βρισκόταν στις όχθες του ποταμού Άλν (στη σημερινή κεντρική Τουρκία). Η Χαττούσα υπήρχε από την Εποχή του χαλκού αλλά έγινε καστρόπολη¹ το 1500 π.Χ.

Η Αυτοκρατορία των Χετταίων

2000 π.Χ.
Χετταίοι (ή) Χεττίτες
(ή) Χιττίτες

Το 2000 π.Χ. περίπου, έφτασε στην περιοχή της Μικράς Ασίας ένας λαός που έρχονταν από τις παγωμένες πλαγιές του Καυκάσου. Αυτοί ήταν οι Χετταίοι.

Στην αρχή ήταν χωρισμένοι σε φυλές, αλλά αργότερα ενώθηκαν και έφτιαξαν ένα πολύ δυνατό κράτος με πρωτεύουσα την πόλη Χαττούσα.

νόμισμα

Ανάγλυφο της Γιαζιλικάγια²

Παριστάνει το Χετταίο βασιλιά Τουταλίγια (ο πιο κοντός άντρας) αγκαλιασμένο από το θεό Σιαρρούμα με την ψηλή κορόνα.

Το ιερό της Γιαζιλικάγια χτίστηκε το 13ο αιώνα π.Χ. με διαταγή του βασιλιά Χαττούσι-λη Γ', πατέρα του βασιλιά Τουταλίγια.

Πομπή θεών

Χαραγμένη στους βράχους του ιερού των Χετταίων Γιαζιλικάγια. Οι θεοί φορούν μυτερές κορόνες, φούστες και γυριστά υποδήματα.

13ος αιώνας π.Χ.

Νόμισμα από τη Χαττούσα.

Ανάγλυφο θεού-πολεμιστή από τη βασιλική πύλη της Χαττούσα

13ος αιώνας π.Χ.

Αρχαιολογικό Μουσείο, Άγκυρα.

Οι τρεις πύλες της Χαττούσα ήταν διακοσμημένες με μνημετικά ανάγλυφα που παρίσταναν στρατιώτες, λιοντάρια και Σφίγγες.

Η οχύρωση της Χαττούσα είχε μήκος έξι χιλιόμετρα περιμετρικά.

Οι ογκώδεις πύλες της ήταν διακοσμημένες με διάφορα σχέδια εμπνευσμένα από την αιγυπτιακή τέχνη.

Η πύλη της Χαττούσα

106

¹καστρόπολη = οχυρωμένη πόλη

²Γιαζιλικάγια = ιερός τόπος των Χετταίων

Ιστορική γραμμή

2000 π.Χ. - 1900 π.Χ.	Εμφάνιση και εγκατάσταση των Χετταίων στην Ανατολία.
1900 π.Χ. - 1600 π.Χ.	Επέκταση της δύναμης των Χετταίων.
1600 π.Χ. - 1300 π.Χ.	Κυριαρχία των Χετταίων στη Μέση Ανατολή.
1300 π.Χ. - 1200 π.Χ.	Ολοκληρωτικός έλεγχος της περιοχής του κράτους των Χετταίων από τους Ασσύριους.

Οι Χετταίοι

Οι Χετταίοι ήταν **αρχαίος λαός της Μικράς Ασίας** και της Μέσης Ανατολής. Κατοικούσαν στη **χώρα των Χάττι¹**, στο κεντρικό οροπέδιο της περιοχής όπου σήμερα βρίσκεται η **Ανατολία, η Τουρκία** και ένα τμήμα της Συρίας.

Η **προέλευση** των Χετταίων είναι **σχεδόν άγνωστη**. Ήρθαν στην περιοχή των Χάττι γύρω στο 1900 π.Χ. και μαζί τους έφεραν τη γλώσσα και τον πολιτισμό τους στους ντόπιους κατοίκους της περιοχής. Η πρώτη πόλη τους ονομαζόταν Νέσα (κοντά στη σημερινή πόλη Κεσερί της Τουρκίας). Γύρω στο 1800 π.Χ., κατέλαβαν μια πιο κεντρική περιοχή και ίδρυσαν την πόλη **Χαττούσα**, την πρωτεύουσά τους.

Το 17ο αιώνα π.Χ. ίδρυσαν το **Παλαιό χιττιτικό βασίλειο** με το βασιλιά Λαμπάρνα ή Ταμπάρνα (βασιλέψε 1680-1650 π.Χ.). Ο Λαμπάρνα κατέκτησε όλη την κεντρική Ανατολία και επέκτεινε την κυριαρχία του μέχρι τη Μεσόγειο θάλασσα. Οι διάδοχοί του απλώθηκαν μέχρι τη βόρεια Συρία.

Ο βασιλιάς **Μουρσίλις Α'** (βασιλέψε 1620-1590 π.Χ.) κυρίεψε την περιοχή του Αλέππο (Χαλέπι της βόρειας Συρίας) και πολιορκίασε τη Βαβυλώνα το 1595 π.Χ. Τη δολοφονία του Μουρσίλι ακολούθησε μια περίοδος αναταραχών και πολιτικής αδυναμίας που κατέληξε στη βασιλεία του σκληρού βασιλιά **Τελεπινού** (βασιλέψε 1525-1500 π.Χ.).

Γύρω στο 1450 π.Χ. ιδρύθηκε το **Νέο χιττιτικό κράτος**. Ο βασιλιάς του, **Σουπιλιουλιούμας**, βασιλέψε από το 1380 π.Χ. μέχρι το 1346 π.Χ. Αφού εξολόθρευσε τον κυριότερο εχθρό του βασιλείου του, τους **Μιτάννι²**, στη βόρεια Μεσοποταμία, έφτασε μέχρι τη Συρία. Εκεί, οι κατακτήσεις του έγιναν ευκολότερα, αφού η Αίγυπτος ήταν πολιτικά αδύναμη με ανίκανους φαραώ. Έτσι, η αυτοκρατορία των Χετταίων απλώθηκε σε μεγάλη έκταση. Μετά το θάνατο του Σουπιλιουλιούμα, οι Χετταίοι προσπαθούσαν να κρατήσουν την εδαφική τους κυριαρχία. Κατά τους 15ο και 14ο αιώνα π.Χ., έφτασαν δυτικά μέχρι το Αιγαίο πέλαγος και ανατολικά μέχρι την Αρμενία και τη Μεσοποταμία. Νότια έφτασαν μέχρι τη σημερινή Συρία και το Λίβανο.

Το δεύτερο μισό του 14ου αιώνα π.Χ., οι Χετταίοι **συγκρούστηκαν με τους Αιγυπτίους** στη **μάχη του Καντές** στη βόρεια Συρία. Ο βασιλιάς Χαττούσιλιν Γ' (βασιλέψε 1289-1265 π.Χ.) έκανε συμφωνία ειρήνης με το φαραώ Ραμσή Β' και τη σφράγισε με το γάμο της κόρης του με το φαραώ.

Η **πτώση της αυτοκρατορίας των Χετταίων το 1200 π.Χ.** ακολουθήθηκε από σύγχυση και συγκρούσεις. Μετά εμφανίστηκαν μερικές χιττιτικές πόλεις-κράτη, η πιο γνωστή από τις οποίες ήταν η Καρκεμίς.

Η κοινωνία των Χετταίων

Οι Χετταίοι ήταν μια **πατριαρχική αγροτική κοινωνία**. Ήταν κυρίως γεωργοί (σιτάρι, κριθάρι) και κτηνοτρόφοι. Εκτός από άλογα για πολεμική χρήση, εκτρέφανε στις μεγάλες πεδιάδες της χώρας τους κοπάδια από πρόβατα, βόδια, κατσίκες και γουρούνια. Ήταν, επίσης, περίφημοι μελισσοκόμοι.

Παράλληλα επιδόθηκαν στη **μεταλλουργία** και ήξεραν να επεξεργάζονται πολύ καλά το σίδηρο. Είχαν πλούσια κοιτάσματα σιδήρου, τα οποία **εξόρυσσαν** και **εμπορεύονταν** με τους Ασσύριους. Τα χρησιμοποιούσαν επίσης για την κατασκευή όπλων και ήταν ιδιαίτερα ικανοί στη χρήση του άρματος με τρεις άντρες. Η μεγαλύτερη πηγή πλούτου για τους Χετταίους ήταν η μεταλλουργία.

Τα πλούσια αρχεία της αυτοκρατορίας των Χετταίων μας δίνουν πολύ λεπτομερείς πληροφορίες για τη **λατρεία τους**. Οι θεοί, φυσικά, είχαν τους **ναούς** τους και τους **ιερείς** που τους υπηρετούσαν, και οι πόροι για τη συντήρησή τους προέρχονταν όχι από φορολογίες των πολιτών αλλά από το ταμείο του βασιλιά, τα έσοδα του παλατιού και τις διοικήσεις των δήμων. Για την καθημερινή συντήρηση του θεού, η προμήθεια ήταν ψωμί, κρασί και ζύθος (μπύρα). Πρόσφεραν στο θεό ό,τι του αναλογούσε σε φαγητό και ό,τι έμενε το έτρωγαν οι ιερείς μέσα στο ναό. Κάθε Χετταίος μπορούσε να ζητήσει να τρέφεται με έξοδα του θεού και γινόταν δεκτός στο ναό όπου θα μπορούσε να φάει και να πει.

Οι **κανόνες** που έπρεπε να ακολουθούν οι ιερείς **ήταν αυστηροί** και, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορούσε τη σωματική καθαριότητα και την πιστή τήρηση των ιεροτελεστιών, οι ποινές για την καταστρατήγηση των καθιερωμένων ήταν αυστηρές και για διάφορα αδικήματα έφθαναν ως την ποινή του θανάτου.

Ο κλήρος φαίνεται πως δεν ασκούσε καμιά άλλη εξουσία στο κράτος έξω από την ιερατική. Οι ιερείς ζούσαν σπίτι τους και όχι γύρω στο ναό, νυμφεύονταν και αποκτούσαν οικογένεια σαν τους πολίτες.

Αρχιερέας ήταν ο βασιλιάς. Δεν τον θεωρούσαν θεό, όπως τον Αιγύπτιο φαραώ, ούτε και αντιπρόσωπο του θεού πάνω στη γη, διορισμένο από εκείνον, όπως ήταν ο βασιλιάς της σουμερικής πόλης-κράτους. Ο βασιλιάς δρούσε ως αρχιερέας, ανώτατος στρατιωτικός διοικητής και αρχιδικαστής. Κατά το Παλαιό βασίλειο, τους βασιλείς τους βοηθούσε το **πάνκος**, ένα **συμβουλευτικό σώμα ευγενών** που αργότερα εξαφανίστηκε.

Η **μοναρχία** στους Χετταίους ήταν **αιρετή**. Ένας πρίγκιπας μπορούσε να υποδειχθεί από τον πατέρα του ως διάδοχός του αλλά, για να αναλάβει την εξουσία, χρειαζόταν η έγκριση της συνέλευσης που την αποτελούσαν η βασιλική οικογένεια, οι ευγενείς και οι πολέμαρχοι.

Τα πιο σημαντικά επιτεύγματα των Χετταίων ήταν στους τομείς της **νομοθεσίας** και της **διοίκησης**. Οι κώδικες των νόμων τους φανερώνουν μια δυνατή επίδραση από τους Βαβυλώνιους, δεν προέβλεπαν όμως θανατική ποινή. Για παράδειγμα, η ποινή για την κλοπή ήταν η αποκατάσταση του κλεμμένου αντικειμένου και κάποιο πρόστιμο.

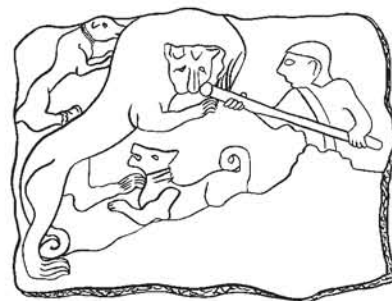
¹Ο πολιτισμός των Χάττι (2500 π.Χ. - 2000 π.Χ.) ήταν ο πρώτος πολιτισμός της Ανατολίας με επιρροές από τη Μεσοποταμία.

²Οι Μιτάννι ήταν λαός που κατείχε το βόρειο κομμάτι της Μεσοποταμίας.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τις χιτιτικές πόλεις και τα τείχη τους
- για την εμφάνιση των Χετταίων
- για το θεσμό του βασιλιά στους Χετταίους
- για το πολεμικό άρμα και πώς το χρησιμοποιούσαν οι Χετταίοι
- για την τέχνη και τη γραφή των Χετταίων.

Γύρω στα μέσα της 2ης χιλιετίας, οι Χετταίοι άπλωσαν την κυριαρχία τους σε ολόκληρη σχεδόν τη Μικρά Ασία καθώς και στη βόρεια Μεσοποταμία και στη Συρία.

Έντονη ήταν η διαμάχη Χετταίων και Αιγυπτίων για τον έλεγχο της ενδιάμεσης περιοχής τους, τη λεγόμενη **Λεβάντε** (η σημερινή περιοχή της Μέσης Ανατολής: Συρία, Λίβανος, Ισραήλ, Ιορδανία). Η διαμάχη αυτή επέφερε ανανέωση στον οπλισμό και την πολεμική τακτική των Χετταίων.

Μέσα από το **εμπόριο** και τις **κατακτήσεις**, ο πολιτισμός και η γλώσσα των γειτόνων τους πέρασε και στη δική τους κοινωνία.

Από την **τέχνη των Χετταίων** διατηρήθηκαν πολλά **ανάγλυφα** πάνω στους βράχους της αυτοκρατορίας τους. Παρίσταναν πολεμικές σκηνές, λιοντάρια, άρματα, εικόνες από τη θρησκευτική τους ζωή ή παραστάσεις με ζωόμορφους θεούς.

Χρυσή φτιγούρα Χετταίου βασιλιά, Δυτική Ανατολία.

Χετταίος βασιλιάς

Η **πρωτεύουσα** του κράτους των Χετταίων ήταν χτισμένη πάνω σε ένα βράχο και γύρω της είχε **ψηλά τείχη**.

Οι Χετταίοι ήταν κοντοί με πολλές τρίχες και γαμπή μύτη. Φορούσαν μιτότες και φούστες με ζώνη.

Ο βασιλιάς τους ήθελε να λέγεται "**Ήλιος**" και πίστευαν ότι γινόταν θεός όταν πέθαινε. Ένας από τους πρώτους βασιλιάδες των Χετταίων ήταν ο **Χαττούσιλης**.

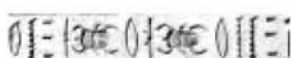
Χαττούσα

Ήταν πολεμικός λαός κι ανέβαιναν σε **πολεμικά άρματα** που τα έσερναν **άλογα**.

Η γραφή τους ήταν και **σφηνοειδής** και **κερογλυφική**.

Ανάγλυφο από την περιοχή της Μαλάτσα κοντά στη Χαττούσα, 1150 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο, Άγκυρα.
Ο Χετταίος βασιλιάς Σουλουμελής προσφέρει χοές στο θεό της καταιγίδας.

Το γρήγορο **πολεμικό άρμα**, γερά φτιαγμένο αλλά αρκετά ελαφρύ ώστε να μπορεί να μεταφέρεται από έναν άντρα, εμφανίστηκε στη Μέση Ανατολή το 1500 π.Χ. περίπου και η χρήση του διαδόθηκε σταδιακά σε όλη την περιοχή.

Το άρμα, που συρόταν από ένα ζευγάρι **άλογα** και μετέφερε **τοξότες** ντυμένους με ορειχάλκινες πανοπλίες και εφοδιασμένους με ισχυρά τόξα και βέλη, έγινε βασικό συστατικό των μεσανατολικών στρατών. Έπαιξε **σπουδαίο ρόλο** σε μεγάλα γεγονότα, όπως π.χ. στη μάχη του Καντές (1285 π.Χ.), ανάμεσα στο Χετταίο βασιλιά Μουβατάλλη και τον Αιγύπτιο φαραώ Ραμσή Β'.

Η **σφηνοειδής γραφή** ήταν ένας εύκολος τρόπος γραφής που τον χρησιμοποιούσαν πολλοί λαοί. Στο ανακτορικό αρχείο της Χαττούσα βρέθηκαν πάνω από 10.000 πλάκες με σφηνοειδή γραφή αλλά και **κερογλυφικά**, που φωτίζουν την ιστορία των Χετταίων.

Η θρησκεία των Χετταίων

Οι Χετταίοι λάτρευαν δικούς τους θεούς, με βασικότερο το θεό της καταιγίδας, τον Τεσούμπ, και σύμβολό του τον ταύρο.

Γνωστός ήταν επίσης ο **Τελεπινού ή Τελεπίνους**, ο ευγενής θεός της γης. Ήταν αγροτικός θεός, ο αγαπτός και πρωτότοκος γιος του θεού της καταιγίδας. Όργωνε κι έσπερνε τα χωράφια. Φρόντιζε για το πότισμά τους και αύξαινε τις σοδειές. Ήταν ο θεός της βλάστησης και των άγριων ζώων.

Ο Τελεπινού, σύμφωνα με τη χιτιτική μυθολογία, εξαφανίστηκε από τη γη, όπως ο Έλληνας **Άδωνης**, και έπρεπε οι άνθρωποι και οι άλλοι θεοί να ψάξουν να τον βρουν και να τον φέρουν πίσω, για να μπορέσει να συνεχιστεί η ζωή. Έναν παρόμοιο μύθο έχουν και οι **Ιάπωνες** με την εξαφάνιση της θεάς του φωτός, **Αματεράσου** (σελ. 66 του βιβλίου του μαθητή και σελ. 49 του βοηθήματος). Σχετικός ελληνικός μύθος είναι αυτός της αρπαγής της **Περσεφόνης** (σελ. 40 του βιβλίου του μαθητή).

Η **θεά-Μπτέρα των Χετταίων** λεγόταν Χαναχάνα ή Κουμπάμπα και η λατρεία της εξαπλώθηκε σε πολλά και μακρινά μέρη.

Στη θρησκεία των Χετταίων, βασική θέση κατείχε και η **πλιακή θεά Αρίνα**. Σύμβολά της ήταν το περιστέρι και η λέαινα. Η Αρίνα ήταν σύζυγος του θεού της καταιγίδας.

Γλώσσα

Οι Χετταίοι μιλούσαν μια **γλώσσα από την οικογένεια των «ινδοευρωπαϊκών γλωσσών»** (ελληνικά, λατινικά, γερμανικά, αγγλικά, περσικά και οι γλώσσες της Ινδίας).

Τα αρχεία τους, που βρέθηκαν στη Χαττούσα και χρονολογούνται από το 1650 π.Χ., το αποδεικνύουν.

Τα περισσότερα κείμενα, που αφορούν ιστορικά, πολιτικά και νομικά θέματα ή θέματα λογοτεχνίας και θρησκείας, γράφτηκαν πάνω σε πλίγιες πλάκες σε σφηνοειδή γραφή. Χρησιμοποιούσαν λοιπόν τη **σφηνοειδή γραφή**, που τη δανείστηκαν από τη Μεσοποταμία και την προσαρμοσαν στη γλώσσα τους.

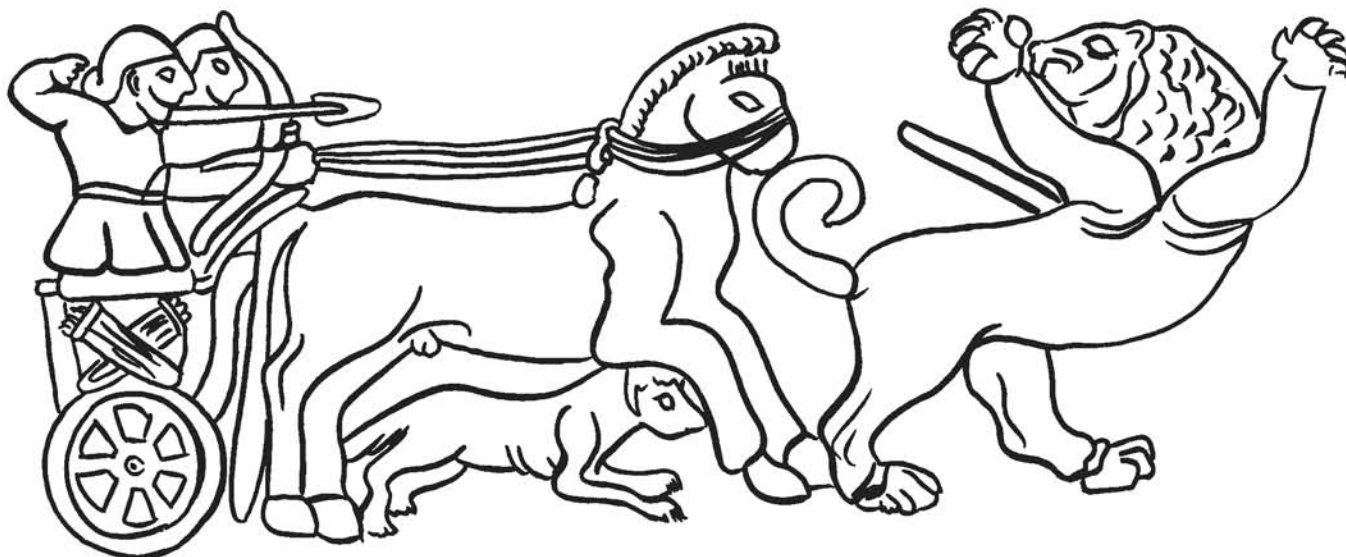

Αρχαιολόγοι και αρχαιολογικές ανασκαφές: **Hugo Winkler**, **Theodor Makridi** (1906-1912). **Otto Puchstein** και **Kurt Bittel** (1931-1939).

Τον Οκτώβριο του 1905, ο Hugo Winkler, ένας Γερμανός αρχαιολόγος, άρχισε τις ανασκαφές στην περιοχή Μπογιαζκόι, βόρεια της πόλης Άγκυρα της Τουρκίας.

Οι καιρικές συνθήκες ήταν απερίγραπτα αντίξοες. Στην αρχή βρήκε κομμάτια από τριάντα τέσσερις πλίγιες πινακίδες. Αυτή ήταν η αρχή για την ανακάλυψη της πρωτεύουσας των Χετταίων, Χαττούσα.

Στην περιοχή της Χαττούσα έχουν ανακαλυφτεί τέσσερις ναοί κι ένα βραχώδες ιερό. Σε ένα νεκροταφείο της εποχής βρέθηκαν τάφοι με αποτεφρωμένους νεκρούς (η αποτέφρωση νεκρών χαρακτηρίζεται πολύ πρόωμη για την εποχή). Τις ανασκαφές συνέχισε για χρόνια ο **Kurt Bittel** και αργότερα ο **Peter Neve**.

Από το βοήθημα..

σελίδες 199 ως 204

σελίδα 201 του βοηθήματος

Πώς σώθηκαν οι σοδειές

Όταν κάποτε ο **θεός της γεωργίας**, ο Τελεπινού, θύμωσε και **κρύφτηκε** σ' ένα μακρινό μέρος, οι σοδειές άρχισαν να παραζώνουν και να **ξεραίνονται**.

Οι άλλοι θεοί άρχισαν ν' ανησυχούν.

Τότε, η μητέρα-θεά Χαναχάνα έστειλε μια **μέλισσα** για να βρει το θεό.

Η μέλισσα βρήκε τον Τελεπινού να κοιμάται. Τον τσίμπησε κι αυτός ξύπνησε.

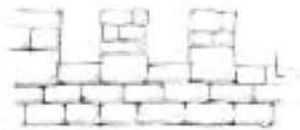
Γύρισε τότε **πίσω** και οι σοδειές άρχισαν να ζωντανεύουν.

Μύθος των Χετταίων

σελίδα 202 του βοηθήματος

το **τείχος** - τα **τείχη**
το **τείχος** της πόλης
τα **τείχη** της πόλης

Οικογένειες λέξεων

Με αφορμή τη λέξη «**τείχη**» του κειμένου, γίνεται αναφορά στις ομόηχες λέξεις «τοίχος», «τύχη», «να τύχει» και εξηγείται στους μαθητές η σημασία τους και η διαφορετική τους χρήση.

Οι μαθητές, στη συνέχεια, καλούνται να φτιάξουν προτάσεις ή μια ιστορία χρησιμοποιώντας τις λέξεις από τις οικογένειες αυτές.

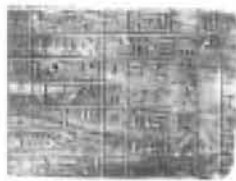
ο τοίχος - οι τοίχοι
ο τοίχος του σπιτιού
οι τοίχοι του σχολείου
το τοίχωμα
τοιχοκολλώ

σελίδα 203 του βοηθήματος

οφιννοειδής
γραφή

ιερογλυφικά

Ζωγράφησε την πύλη της Χατούσα.

Παραδείγματα αυτών των ειδών γραφής υπάρχουν στις ενότητες Σουμέριοι και Αίγυπτος του βιβλίου του μαθητή, σελίδα 49 και 61.

Οι μαθητές μπορούν να συμβουλευτούν τη φωτογραφία από τα σημερινά ερείπια της πύλης της Χατούσα που υπάρχει στο βιβλίο του μαθητή, σελ. 106.

27. Αραβία, η καλότυχη χώρα¹

Στην ενότητα αυτή εξετάζεται ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε στην περιοχή της Αραβίας και, πιο συγκεκριμένα, το κράτος του Σαβά στη νότια Αραβία.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- ότι στην περιοχή της Αραβίας ζούσαν πολλοί λαοί
- για την έρημο της Αραβίας και πόσο δύσκολες ήταν οι συνθήκες ζωής στην περιοχή
- για το κράτος του Σαβά και τη θρυλική του βασίλισσα.

Το βασίλειο του Σαβά στην Αραβία έφτασε στο απόγειό του γύρω στο 1000 π.Χ. Η συνάντηση της βασίλισσας του Σαβά με το βασιλιά των Εβραίων Σολομώντα αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη και στο Κοράνι².

2000 π.Χ. 1000 π.Χ.
Βασίλειο του Σαβά

Αραβία,
η καλότυχη χώρα

Στην περιοχή της Αραβίας ζούσαν από τα πολύ παλιά χρόνια **διάφοροι λαοί**.

κράτος του Σαβά

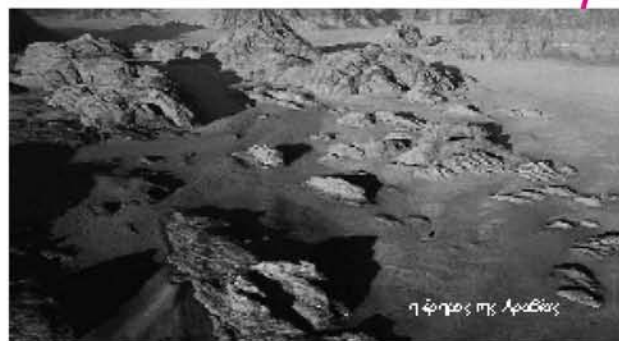
Το αρχαιότερο και δυνατότερο **κράτος** της περιοχής ήταν του Σαβά στο νότο.

Όλη η άλλη περιοχή ήταν **έρημος**.

έρημος

η βασίλισσα του Σαβά

η έρημος της Αραβίας

Η **Βασίλισσα του Σαβά** ήταν γκωστή και είχε σχέσεις με τους **Εβραίους** και τους **Ασσύριους**.

Η **έρημος της Αραβίας** καλύπτει ένα εκατομμύριο τετραγωνικά μίλια.

Είναι η τρίτη μεγαλύτερη έρημος στον κόσμο, μετά τη Σαχάρα και την έρημο της Αυστραλίας.

Οι θίνες της είναι τεράστιες και κινούνται από ένα βορειοδυτικό άνεμο, το Σιαμάλ.

Η **Βασίλισσα του Σαβά** αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη αλλά και στην ισλαμική παράδοση με το όνομα **Μπιλκίς**. Επίσης τη συναντάμε σ' έναν αιθιοπικό μύθο με το όνομα Μακέντα³, ως σύζυγο του βασιλιά Σολομώντα.

Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται ότι η βασίλισσα του Σαβά **επισκέφτηκε το παλάτι του βασιλιά Σολομώντα** στην Ιερουσαλήμ. Ελπίζοντας να τον εντυπωσιάσει με τα πλούτη της, έφτασε με ένα καραβάνι καμηλών φορτωμένο με μπαχαρικά, χρυσάφι και κοσμήματα.

Η ίδια εντυπωσιάστηκε από την οργάνωση του κράτους του Σολομώντα και τη σοφία του βασιλιά. Εντύπωση της έκανε επίσης η πίστη των Εβραίων σε ένα θεό, το Γιαχβέ.

103

¹Στα κείμενα των Σαβαίων η περιοχή αναφερόταν ως «η χώρα της αφθονίας και της ευημερίας». Από τους Ρωμαίους, όταν κατέλαβαν την περιοχή, μεταφράστηκε ως Felix Arabia, «ευτυχισμένη, καλότυχη Αραβία» για να δηλωθεί ο πλούτος της περιοχής, ο υψηλός βαθμός πολιτισμού και η ευχάριστη ζωή.

²Κοράνι = το ιερότερο κείμενο των Μουσουλμάνων.

³Ο αιθιοπικός θρύλος της Μακέντα σώθηκε μέσα από την προφορική παράδοση ανά τους αιώνες και μεταφράστηκε στα αγγλικά από το Sir E. A. Wallis Budge με τον τίτλο «Η βασίλισσα του Σαβά και ο μονάκριβος γιος της Μενιελέκ» (1922).

Η νοτιοδυτική περιοχή της Αραβικής χερσονήσου, που ήταν και η καλύτερα υδροδοτημένη, φιλοξενούσε δύο βασιλεια: το **βασιλείο των Μιναίων** (σημερινή **Υεμένη**) (1200-650 π.Χ.) και το **βασιλείο των Σαβαίων** ή του Σαβά (με πρωτεύουσα την πόλη **Μαρίμπ**, κέντρο του εμπορίου και των καραβανιών).

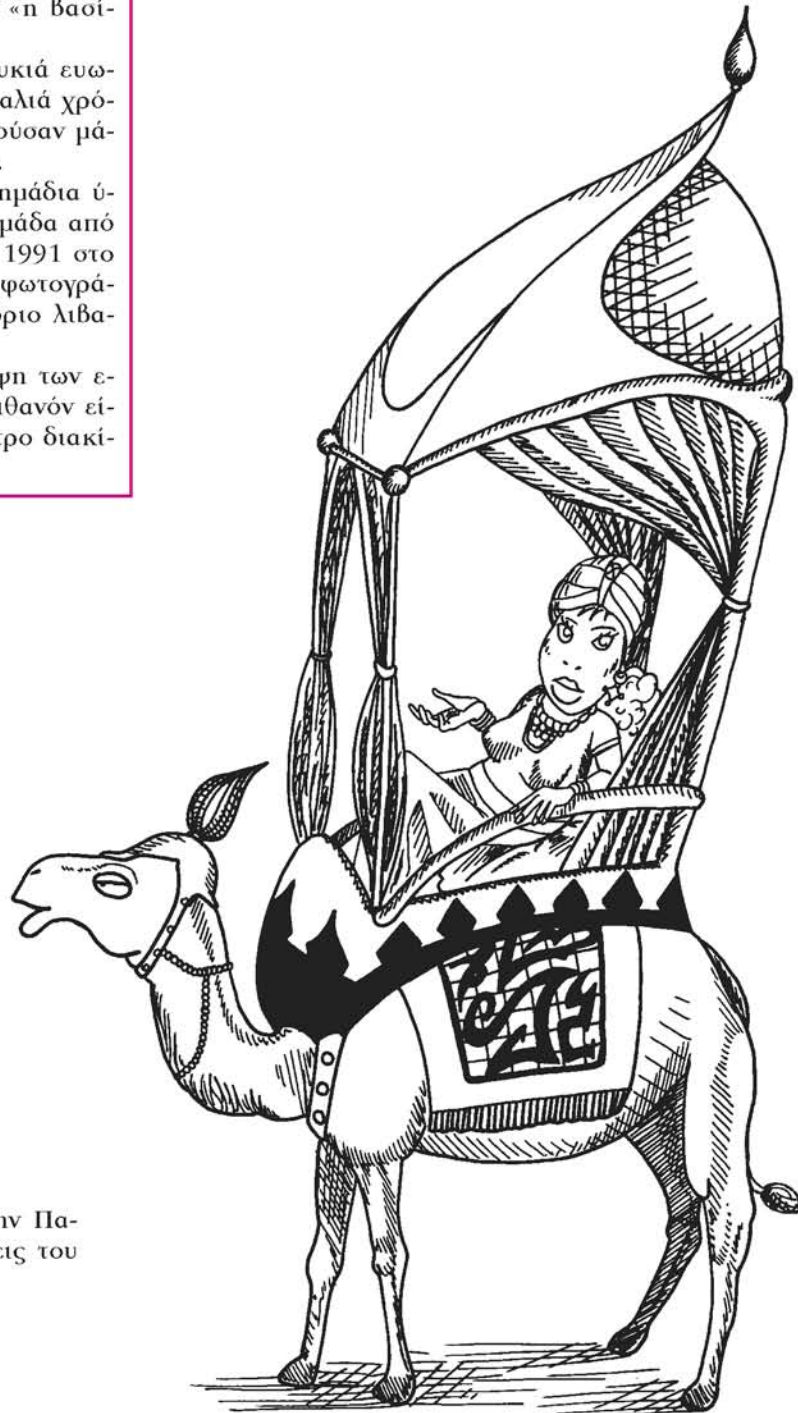

Στο Κοράνι αλλά και στις «**Νύχτες της Αραβίας**»¹ αναφέρεται μια πόλη της Αραβικής χερσονήσου, η Ουμπάρ, γνωστή ως «η βασίλισσα του εμπορίου του λιθανιού».

Το **λιβάνι** είναι ένα **ρετσίνι** με γλυκιά ευωδιά που το χρησιμοποιούσαν από τα παλιά χρόνια σε αρώματα και φάρμακα. Το θεωρούσαν μάλιστα **τόσο πολύτιμο όσο το χρυσάφι**.

Για πολλούς αιώνες δεν υπήρχαν σημάδια ύπαρξης της πόλης αυτής. Όμως, μια ομάδα από επιστήμονες άρχισε τις ανασκαφές το 1991 στο Ομάν, αφού καθόρισε με δορυφορική φωτογράφιση την περιοχή όπου γινόταν εμπόριο λιθανιού με καμήλες.

Το 1992 ανακοίνωσαν την ανακάλυψη των ερειπίων της πόλης Ουμπάρ. Η πόλη πιθανόν είχε χτιστεί γύρω στα 3000 π.Χ. ως κέντρο διακίνησης του λιθανιού.

Η βασίλισσα του Σαβά αναφέρεται στην Παλαιά Διαθήκη αλλά και στις παραδόσεις του Ισλάμ και της Αιθιοπίας.

Υπάρχει σχετική κινηματογραφική ταινία: «Ο Σολομώντας και η Βασίλισσα του Σαβά» (Solomon and Sheba) (1959), σκηνοθεσία: King Vidor, με τους Yul Brynner και Gina Lollobrigida.

¹«Νύχτες της Αραβίας» ή «Χίλιες και μία Νύχτες» = συλλογή από ιστορίες, μύθους και θρύλους της Αραβίας, της Περσίας και της Αιγύπτου που συγκεντρώθηκαν ανά τους αιώνες (ο Αλή Μπαμπά και οι σαράντα κλέφτες, Σεβάχ ο θαλασσινός, Αλαντίν, κ.ά.).

Οι μαθητές να μάθουν:

- για το εμπόριο του κράτους του Σαβά και τα καραβάνια με τις καμήλες
- το μύθο του Ισμαήλ
- για την κανέλα και άλλα μπαχαρικά
- για το λιβάνι, τη σμύρνα και τα ρετοίνια.

Τα πλούτη της Αραβίας οφείλονταν ολοκληρωτικά στην εκτροφή της **καμήλας** και στη μεταφορά **αρωμάτων** και άλλων σπάνιων προϊόντων στη Συρία και την Αίγυπτο με τις δρομάδες τους.

Νομάδες καθώς ήταν οι Βεδουίνοι, δεν υπάκουαν σε κανέναν και ήταν εχθροί των κατοίκων των πόλεων. Κανείς άλλος εκτός απ' αυτούς δε ρισκινδύνευε να περάσει από τους δύσκολους δρόμους των ερήμων. Είχαν έτσι το μονοπώλιο των εμπορικών μεταφορών αλλά δεν αναμείχθηκαν με τους λαούς που ζούσαν περιμετρικά της ερήμου.

Οι κάτοικοι της νότιας Αραβίας είχαν το **μονοπώλιο** δύο πολύ σπάνιων υλικών: του **λιβανιού** και της **σμύρνας**. Αυτά τα δύο ρετοίνια έβγαιναν μόνο στην περιοχή αυτή (σημερινή Υεμένη και Ομάν) και σε μερικές περιοχές της Αφρικής (βόρεια Σομαλία).

Ο εμπορικός δρόμος του λιβανιού οδηγούσε από τη νότια Αραβία στην Παλαιστίνη και κατά μήκος της Ερυθράς θάλασσας (συνολικά 3400 χιλιόμετρα). Δεν υπήρχε ναός ή πλούσιο σπίτι στη Βαβυλώνα, στην Αίγυπτο, την Ελλάδα, την Ιερουσαλήμ ή τη Ρώμη που να μη ζητούσε αυτά τα πολύτιμα ρετοίνια και να μην πλήρωνε, αν χρειαζόταν, το βάρος τους σε χρυσάφι.

Η **μύρρα** ή **σμύρνα** είναι αρωματικό ρετοίνι από το δέντρο *Commiphora* που φυτρώνει μόνο στην ακτή της Αραβίας και στη βόρεια ακτή της Σομαλίας (Αφρική). Η σμύρνα έχει ένα πικρό άρωμα και το χρώμα της είναι από κιτρινωπό-καφέ ως κοκκινωπό-καφέ.

Η πρωτεύουσα του κράτους του Σαβά, η Μαρίμπα, ήταν γεμάτη από πλούτη.
Οι κάτοικοι ήταν κυρίως **γεωργοί** και **έμποροι**.
Έκαναν εμπόριο μπαχαρικών, αρωμάτων και χρυσού με μεγάλα καραβάνια από καμήλες.

μπαχαρικά
αρώματα
χρυσάφι

Αγαλμα γυναίκας από τη Νότια Αραβία
Στα απλωμένα χέρια της μάλλον κρατούσε προσφορές.
Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

καραβάνι από καμήλες
στην έρημο

καμήλα

λιβάνι

Το λιβάνι και η σμύρνα ήταν δύο σπάνια ρετοίνια που έβγαιναν μόνο από δέντρα της Αραβίας. Ήταν πολύ απρόσιτα και χρησιμοποιούσαν όλοι οι λαοί τα άσχημα και ο αρωματικός καπνός ποτέ δεν ήταν σήμα για εύφορο έδαφος.

* το ρετοίνι = ουσία που εκκρίνεται και θροίται από διάφορα δέντρα ή ζώα.

Ιέρεις λέγονται αρωματικά φυτά, ρετοίνια ή μπαχαρικά της χώρας σου. Γράψε αν ξέρεις τα ονόματά τους και φέρε στην πόλη κάποια απ' αυτά ή φωτογραφίες τους.

Ο **Ισμαήλ** ήταν ο μεγαλύτερος γιος του Αβραάμ και θεωρείται ο **γενάρχης των φυλών της αραβικής ερήμου**.

Η ιστορία του είναι πλεγμένη με την ιστορία του Ισαάκ. Οι Άραβες τοποθετούν τη σκηνή της θυσίας στο βουνό Αραράτ κοντά στη Μέκκα, με θύμα όχι τον Ισαάκ αλλά τον Ισμαήλ.

Το **λιβάνι** είναι αρωματικό ρετοίνι που προέρχεται από το δέντρο *Boswellia genera*. Περιέχει αιθέρια έλαια που ελευθερώνονται ως άρωμα όταν καίγονται. Είναι ένα σκληρό, ημιδιαφανές κιτρινωπό υλικό. Χρησιμοποιείται και σήμερα ως τελετουργικό αρωματικό μέσο.

Λύση της άσκησης

Για τη λύση της άσκησης βλ. σελίδες 332 και 333.

Τα **ρετσίνια** είναι μια ομάδα από κολλώδεις ρευστές ουσίες που συνήθως σκληραίνουν όταν εκτεθούν στον αέρα.

Γνωστά ρετσίνια είναι: το κεχριμπάρι (ή ήλεκτρο) -είδος απολιθωμένου ρετσινιού- το λιβάνι, η ομύρνα, η μαστίχα (Χίος), το ρετσίνι του πεύκου, το βάλαμο, η κοπαΐμπα, «το αίμα του δράκου», κ.ά.

Η **κανέλα** είναι **μπαχαρικό** που βγαίνει από το τρίφιμο της φλούδας του κορμού του ομώνυμου δέντρου.

Τα πιο γνωστά είδη κανέλας σήμερα προέρχονται από τη Σρι-Λάνκα¹.

Το δέντρο της κανέλας φτάνει σε ύψος τα δώδεκα μέτρα. Μόλις η φλούδα του κορμού αρχίσει να σκουραίνει, αφαιρείται και νέα παίρνει τη θέση της παλιάς. Καθώς αφαιρείται η φλούδα και στεγνώνει, μαζεύεται σε ρολό.

Η κανέλα έχει ένα καφεκίτρινο χρώμα και χαρακτηριστικό άρωμα.

κανέλα

Η καμήλα

Η γνήσια **καμήλα** με τις δύο **καμπούρες** -η **βακτριανή**- ήταν ιθαγενής της κεντρικής Ασίας, από το Ιράν ως την έρημο Γκόμπι.

Το ζώο αυτό φαίνεται ότι εξημερώθηκε στη ζώνη της στέπας γύρω στο 2000 π.Χ.

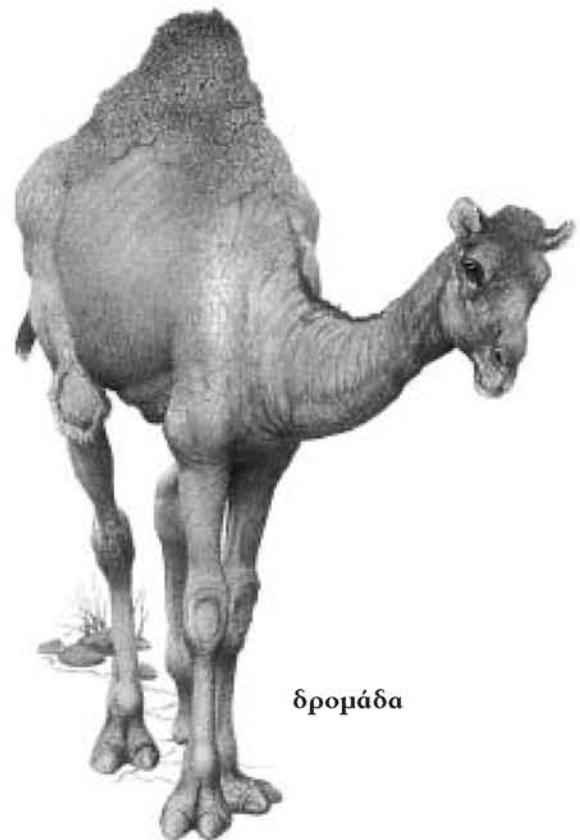
Το χρησιμοποιούσαν από πολύ νωρίς οι νομάδες της νοτιοανατολικής Ρωσίας, γιατί υπήρχαν πολλά ονόματα που τελείωναν σε -ούστρα που σήμαινε «κάτοχος καμήλας».

Η καμήλα με **μία καμπούρα** -η **δρομάδα**- είναι το είδος των νότιων περιοχών (Αίγυπτος, Αραβία κ.ά.).

Στην Αραβία από πολύ νωρίς οι καμήλες έγιναν κατοικίδια ζώα. Ακόμα νωρίτερα χρησιμοποιήθηκαν ως μεταφορικό μέσο και πρωτοστάτησαν στις εμπορικές συναλλαγές.

βακτριανή

δρομάδα

¹Σρι-Λάνκα = νησί στα νότια της Ινδίας, παλιότερα γνωστό ως Κεϋλάνη.

Λύση της άσκησης

Στην άσκηση αυτή οι μαθητές μπορούν να συμβουλευτούν τους γονείς τους και η συζήτηση να γίνει σε κάποια άλλη διδακτική ώρα.

Τα αρωματικά φυτά ή μπαχαρικά που μπορούν να αναφερθούν είναι:

Αρωματικά φυτά ή μπαχαρικά	Περιοχές καταγωγής	Χώρες παραγωγής	Χρήση
το θυμάρι	Ελλάδα	Ευρώπη και μεσογειακές χώρες	Στα ψητά κυρίως κρέατα.
το γαρύφαλλο	Ινδονησία	Μαδαγασκάρη, Βραζιλία, Ινδονησία, Σρι Λάνκα	Σε όλο τον κόσμο σε γλυκά και μπισκότα, στην Ινδονησία σε είδος τοιγάρων ως αρωματικό.
η μαντζουράνα	Μεσόγειος	μεσογειακές χώρες, Η.Π.Α., Γαλλία	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό στα φαγητά.
η κανέλα	Αραβία, Κίνα, Σρι Λάνκα και άλλες ασιατικές χώρες	Σρι Λάνκα, Βιετνάμ, Κίνα, Ινδονησία, Κεντρική Αμερική	Σε όλο τον κόσμο, σε γλυκά και μπισκότα αλλά και στη μαγειρική.
το πιπέρι	Ασία	Ινδία, Ινδονησία, Μαλαισία, Βραζιλία	Σε όλο τον κόσμο στη μαγειρική.
το δεντρολίβανο	Ελλάδα	μεσογειακές χώρες	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό στα φαγητά.
το εστραγκόν	Ρωσία, Ασία	Γαλλία	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό στα φαγητά. Αρωματίζουν επίσης με αυτό ξύδια ή λάδια.

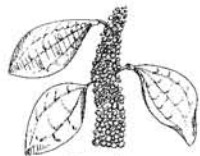
Θυμάρι

Κανέλα

Γαρύφαλλο

Πιπέρι

Μαντζουράνα

Δεντρολίβανο

Εστραγκόν

Πάπρικα

Αρωματικά φυτά ή μπαχαρικά	Περιοχές καταγωγής	Χώρες παραγωγής	Χρήση
η πάπρικα	Κεντρική Αμερική	Ουγγαρία, Ισπανία, Νότια Αμερική, Καλιφόρνια	Στην ουγγρική κουζίνα και σε φαγητά του Μαρόκου και της Ισπανίας.
η ρίγανη	Ελλάδα, Ρώμη	μεσογειακές χώρες	Στα φαγητά της μεσογειακής κουζίνας (ψητά κρέατα, φάρια, πίτσα, κ.ά.).
η ρόκα	μεσογειακές χώρες	μεσογειακές χώρες	Στα φαγητά της μεσογειακής κουζίνας (πίτες, ζυμαρικά, κ.ά.).
το κάρδαμο	Ινδία	Ινδία, Γουατεμάλα, Σρι Λάνκα	Στην Ινδία και στις σκανδιναβικές χώρες στα φαγητά. Στις αραβικές χώρες αρωματίζουν με αυτό τον καφέ.
ο άνιθος	Νότια Ρωσία, Μεσόγειος	Καλλιεργείται σε όλες τις χώρες με εύκρατο κλίμα.	Σε μεσογειακά, γερμανικά, ρωσικά και σκανδιναβικά «πιάτα».
ο δυόσμος	Ασία	Καλλιεργείται σε όλες τις χώρες με εύκρατο κλίμα.	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό στα φαγητά.
ο μαϊντανός	Ασία	Καλλιεργείται σε όλες τις χώρες με εύκρατο κλίμα.	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό στα φαγητά.

Τσίλι

Ρίγανη

Ρόκα

Κάρδαμο

Άνιθος

Δυόσμος

Μαϊντανός

Αρωματικά φυτά ή μπαχαρικά	Περιοχές καταγωγής	Χώρες παραγωγής	Χρήση
η μουστάρδα	Ελλάδα, Ρώμη	σε όλο τον κόσμο	Σε όλο τον κόσμο, συνοδεύει φαγητά.
το κύμινο	Μεσόγειος, Αίγυπτος	Ιράν, Ινδία	Στη μεξικάνικη και μεσογειακή «κουζίνα».
το σουσάμι	Κίνα	Αφρική, Κίνα, Ινδονησία	Στα γλυκά και τα ψωμιά σε όλο τον κόσμο, αλλά και στα φαγητά (κινέζικη κουζίνα).
ο κορίανδρος (ή το κόλιαντρο)	Ασία	Μαρόκο, Ρουμανία	Στην ινδική και μεξικάνικη «κουζίνα», στο ποτό τζιν, ως αρωματικό στα τοιγάρα και στα λουκάνικα.
η δάφνη	Ελλάδα	μεσογειακές χώρες	Στις μεσογειακές «κουζίνες» (σούπες, λαχανικά, κρέατα, όσπρια) και στη γαλλική κουζίνα (μπουγιαμπές= είδος παρόσουπας).
η βανίλια	Μεξικό	Μαδαγασκάρη, Ινδονησία, Μεξικό, Ταϊτή	Σε όλο τον κόσμο, ως αρωματικό σε γλυκά και ποτά (παγωτό, μπισκότα, κ.ά.).
ο κρόκος	Μεσόγειος, Ινδία	Μεσόγειος, Ινδία	Στη γαλλική, ισπανική (ή σαφράν ή ζαφορά), ιταλική αλλά και στην κουζίνα της Μέσης Ανατολής.

Βανίλια

Κρόκος

Μέντα

Γλυκάνισο

Μοσχοκάρυδο

Μουστάρδα

Αρωματικά φυτά ή μπαχαρικά	Περιοχές καταγωγής	Χώρες παραγωγής	Χρήση
η μέντα	Ασία	σε όλο τον κόσμο	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό.
το μοσχοκάρυδο	Ινδία, Αραβία, Ινδονησία	Ινδία, Αραβία, Ινδονησία, Νότια Αμερική	Σε όλο τον κόσμο ως αρωματικό στα γλυκά και τα φαγητά.
το γλυκάνισο	Μέση Ανατολή	Ισπανία, Μεξικό	Στην Ευρώπη σε γλυκά, μπισκότα, ψωμιά, στη Μ. Ανατολή και Ινδία σε σούπες και κρεατικά, και γενικά σε καραμέλες και ποτά (ούζο, παστίς, ρικάρ, σαμπούκα, κ.ά.).
το τσίλι	Κεντρική Αμερική	Κεντρική Αμερική, ασιατικές χώρες	Στη μεξικάνικη αλλά και σε άλλες ασιατικές «κουζίνες».
η πιπερόριζα (ή τζιντζερ)	Κίνα, Ινδία	Ινδία, Τζαμάικα	Σε όλες τις ασιατικές «κουζίνες». Επίσης στο gingerbread (χριστουγεννιάτικο γλυκό) και το gingerale (είδος μπίρας).
το σκόρδο	Κεντρική Ασία	σε όλο τον κόσμο	Σε όλο τον κόσμο, στη μαγειρική.
ο βασιλικός	Ινδία, Περσία, Μεσόγειος	μεσογειακές χώρες	Στη μαγειρική των μεσογειακών χωρών αλλά και κάποιων ασιατικών (Ταϊλάνδη).

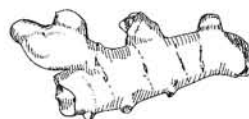
Κύμινο

Σουσάμι

Δάφνη

Πιπερόριζα

Σκόρδο

Βασιλικός

Από το βοήθημα...

σελίδες 205 ως 208

σελίδα 207 του βοηθήματος

Η βασίλισσα του Σαβά

Η χώρα του Σαβά βρισκόταν στη νοτιοδυτική Αραβία και πλούτιζε από το εμπόριο των μπαχαρικών, του χρυσού και των κοσμημάτων.

Η βασίλισσα του Σαβά, για να συναντήσει το βασιλιά Σολομώντα, κάλυψε απόσταση χιλίων εξακοσίων χιλιομέτρων. Ακολούθησε τη **Βασιλική οδό**, μεγάλο εμπορικό δρόμο που έλεγχαν οι Εβραίοι.

Με την επίσκεψή της αυτή, η βασίλισσα είχε σκοπό να κλείσει **εμπορική συμφωνία** με το βασιλιά Σολομώντα.

Γύρω στο 2000 π.Χ., οι άνθρωποι στην Αραβία καλλιεργούσαν ουκιάς για το νόστιμο καρπό τους.

σελίδα 208 του βοηθήματος

ρετοίνι

28. Φοίνικες

Η ενότητα ασχολείται με τον **πολιτισμό** που οι Φοίνικες ανέπτυξαν στην περιοχή του σημερινού Λιβάνου (Μέση Ανατολή), όπως αυτός αποκαλύπτεται μέσα από τις πόλεις τους, τη θρησκεία τους, τη **ναυτιλία**, το **εμπόριο** και τα άλλα επιτεύγματά τους (βαφή υφασμάτων και, κυρίως, το φοινικικό αλφάβητο).

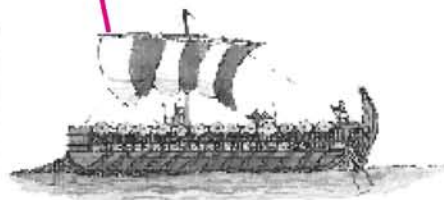
1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- πού βρισκόταν η αρχαία Φοινίκη
- με τι ασχολούνταν οι Φοίνικες
- τη σχέση του ονόματός τους με το κόκκινο χρώμα της πορφύρας
- για τη ναυτική ζωή των Φοινίκων.

φοινικικό πλοίο

Φοίνικες

Εκεί που σήμερα βρίσκεται η **Συρία** και ο **Λίβανος**, απέναντι από την Κύπρο, τα παλιά χρόνια ζούσαν πολλοί λαοί.

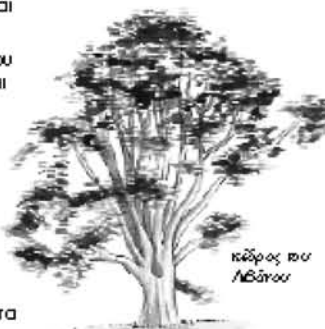
Καλλιεργούσαν **κέδρους**, **σπάρη** και **ελιές**.

Μετά το 2000 π.Χ. έχτισαν πόλεις που ήταν μεγάλα **λιμάνια**, τη **Βύβλο** και την **Ουγκαρίτ**.

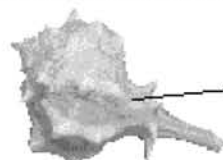
Αργότερα έκαναν κι άλλα κέντρα εμπορίου, την **Τύρο** και τη **Σιδώνα**.

Η περιοχή αυτή ονομάστηκε **Φοινίκη** από την ελληνική λέξη "**φοινός**" που σημαίνει **κόκκινος σαν αίμα**.

Σε αυτή την περιοχή οι άνθρωποι έφτιαχναν υπέροχα **υφάσματα** και τα έβαφαν με **κόκκινο χρώμα** που έβγαине από ένα κοχύλι, την **πορφύρα**.

κέδρος του Λιβάνου

πορφύρα

Οι Φοίνικες ήταν **λαός της θάλασσας** και δεν αγαπούσαν τον πόλεμο. Έγιναν γρήγορα **έμποροι** και **ναυτικοί** στη **Μεσόγειο θάλασσα**.

110

Οι Φοίνικες εγκαταστάθηκαν από την 3η χιλιετία π.Χ. στη στενή παραλιακή λουρίδα που βρίσκεται **ανάμεσα στο βουνό Λίβανος και στις ακτές της Ανατολικής Μεσογείου**.

Η χώρα δεν είχε τις μεγάλες πεδιάδες της Αιγύπτου ή της Μεσοποταμίας, γι' αυτό οι Φοίνικες δεν έγιναν γεωργικός λαός.

Έχτισαν τις πόλεις τους στις ακτές και επιδόθηκαν από πολύ νωρίς με επιτυχία στο **εμπόριο**, ιδιαίτερα το θαλάσσιο.

Οι Φοίνικες δεν αποτελούσαν ποτέ ένα ενιαίο κράτος. Κάθε πόλη-λιμάνι ήταν μια **χωριστή κρατική οντότητα**, που την κυβερνούσε ο βασιλιάς με ένα συμβούλιο από τους πιο πλούσιους εμπόρους. Ακόμη, κάθε πόλη-κράτος είχε και το δικό της προστάτη-θεό.

Από την τρίτη ακόμα χιλιετία ξεχώρισε η πόλη **Βύβλος**¹, που είχε πυκνές εμπορικές επαφές με την Αίγυπτο. Αργότερα, από τα μέσα περίπου της δεύτερης χιλιετίας, ηγετική θέση ανάμεσα στις φοινικικές πόλεις πήρε η **Σιδώνα** και στη συνέχεια, από το 1000 π.Χ. περίπου, η **Τύρος**. Την περίοδο αυτή το φοινικικό εμπόριο απλώθηκε σ' όλη τη Μεσόγειο. Χρησιμοποιώντας ξυλεία από τα δάση του Λιβάνου, οι Φοίνικες κατασκεύαζαν **πλοία** και επιδόθηκαν στα θαλάσσια ταξίδια με σκοπό το εμπόριο.

Σφίγγα σκαλιστή σε ελεφαντόδοντο για διακόσμηση επίπλου. Βρέθηκε στη Νιμρούντ.

¹**Βύβλος:** Περιοχή και αρχαία πόλη στα παράλια του σημερινού Λιβάνου, στα βόρεια της Βηρυτού. Οι Αιγύπτιοι την αποκαλούσαν «η χώρα του θεού». Οι Φοίνικες την έλεγαν Τζιμπέλ (Jbail) που σήμαινε «μικρό βουνό». Το όνομα Βύβλος της δόθηκε από τους Έλληνες γιατί ήταν η κυριότερη πόλη στην παραγωγή του παπύρου.

Ιστορική γραμμή

2500 π.Χ.	Πρώτοι οικισμοί στη Φοινίκη.
2000 π.Χ.	Φοινικικός πολιτισμός.
1800 π.Χ.- 1400 π.Χ.	Κατάληψη της Φοινίκης από τους Αιγυπτίους.
1400 π.Χ.	Ανεξαρτησία των Φοινίκων.
1100 π.Χ.	Εμπόριο και αποικισμός.
814 π.Χ.	Οι Φοίνικες ιδρύουν την Καρχηδόνα στη Βόρεια Αφρική.
8ος αιώνας π.Χ.	Ασσυριακή κυριαρχία στη Φοινίκη.
539 π.Χ.	Η Φοινίκη γίνεται κομμάτι της Περσικής Αυτοκρατορίας.
333 π.Χ.	Οι φοινικικές πόλεις καταλαμβάνονται από το Μ. Αλέξανδρο. Η Φοινίκη συμπεριλαμβάνεται στο βασίλειο των Σελευκιδών.
64 π.Χ.	Ρωμαϊκή κατάκτηση - Η Φοινίκη γίνεται η ρωμαϊκή επαρχία της Συρίας.

Ο **κέδρος** του Λιβάνου είναι ένα **ογκώδες**, με τετραγωνισμένη κορυφή **δέντρο**, του οποίου ο κορμός μπορεί να φτάσει σε τεράστιες διαστάσεις και έχει συχνά ανοιχτό καστανόγκριζο χρώμα. Τα **κουκουνάκια** του είναι αρσενικά και θηλυκά και έχουν διαφορετικό χρώμα, μήκος και σχήμα. Οι **βελόνες** του είναι κοντές, αιχμηρές και έχουν ένα ελαφρό πράσινο χρώμα.

Κέδρος

Ασχολίες των Φοινίκων

Σημαντική ανάπτυξη σημείωσε στην αρχαία Φοινίκη και η **βιοτεχνία**. Οι Φοίνικες φρόντιζαν να κατασκευάζουν αντικείμενα χρήσιμα για το εμπόριό τους, τα οποία πουλούσαν σε ξένες χώρες. Γνωστά ήταν τα ορειχάλκινα όπλα, τα υφάσματα, τα γυάλινα σκεύη - κατασκεύαζαν **γυαλί** από φιλή άμμο - και τα **πλοία** (ναυπηγική). Με κατάλληλη επεξεργασία, που μόνο αυτοί ήξεραν, έβγαζαν από ένα κοχύλι ωραίο κόκκινο χρώμα για βαφή υφασμάτων, την πορφύρα.

Ως το 1200 π.Χ. οι πιο πολλές πόλεις της Φοινίκης έστελναν **ξυλεία** από τα δάση του Λιβάνου, ελαιόλαδο και υφάσματα βαμμένα με την περίφημη βαφή πορφύρα.

Η **πορφύρα** ήταν ένα υγρό ζωηρού ερυθρού χρώματος που το έπαιρναν από έναν κοιλιακό αδένα του μύρηκα (ή *murex*), ενός **γαστερόποδου μαλακίου** με ωσειδές, αγκαθωτό όστρακο.

Οι επιτήδευτοι τεχνίτες των Φοινίκων, που δεν ήταν προικισμένοι με φαντασία, αντέγραφαν εύκολα τα σχέδια των Αιγυπτίων πελατών τους ή των Ασιατών γειτόνων τους, κατασκεύαζαν διάφορα αντικείμενα πολυτελείας από πολύτιμα μέταλλα, ιδιαίτερα από ελεφαντόδοντο, που πουλιούνταν σε πολύ υψηλές τιμές και ήταν περιζήτητα.

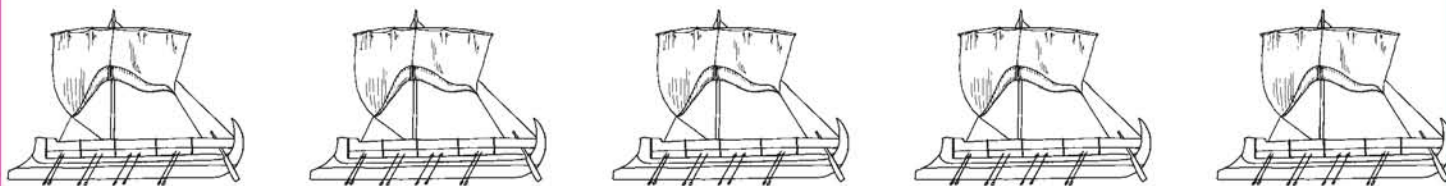

Λιμάνια της Ανατολής

Η ασιατική ακτή της Μεσογείου, προνομιάς λόγω της θέσης της στο σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, ήταν, κατά την αρχαιότητα, μια ζώνη διαμετακόμισης που προστάτευε μικρά βασίλεια με δυσανάλογους πολιτισμούς και λαούς ποικίλους. Το **Λιμάνι της Βύβλου**, στο Λίβανο, διατηρούσε με την Αίγυπτο προνομιακές σχέσεις γύρω στο 1800 π.Χ. Οι ηγεμόνες της πόλεως συνηθίζονται να θάβονται μαζί με τα χρυσά κοσμήματα, δώρα των φαραώ ή τοπικά αντίγραφα τους. Ο κυρίως ναός προστάτευε μια μεγάλη υψωμένη πέτρα που ονομαζόταν «μασεμπα», «οίκος του θεού» στη γλώσσα των Χαναναίων. Μέσα στην αυλή που περικύκλωνε το σηκό -την κεντρική αίθουσα όπου βρισκόταν το άγαλμα του Θεού- καμιά τριανταριά οβελίσκοι είχαν στηθεί από τους πιστούς για να διατηρούν τη θύμηση της αφοσίωσής τους.

Πιο βόρεια, το βασίλειο της **Ουγκαρίτ**, η σημερινή πόλη Ρας Σάμρα στη Συρία, βρισκόταν κι αυτό σε μεγάλη ακμή. Ένα μεγάλο παλάτι, με έκταση μεγαλύτερη από ένα εκτάριο, προσωπική κατοικία του βασιλιά και έδρα της διοίκησης, είχε χτιστεί γύρω στο 1300 π.Χ. Ο πλούτος της Ουγκαρίτ, χτισμένης σε εύφορη ακτή, οφειλόταν στη γεωγραφική της θέση, στη συμβολή στεριανών και θαλασσινών δρόμων μεταξύ του κόσμου του Αιγαίου και των ανατολικών περιοχών. Πλοία ξεκινούσαν για την Κύπρο, τη Μικρά Ασία, την Κρήτη και πιο νότια για την Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Οι εξαγωγές αφορούν αγροτικά προϊόντα (σιτηρά, λάδι ελιάς, κρασί) ή ξυλεία, μεταλλικά αντικείμενα, αλλά και αντικείμενα από ελεφαντοστό δουλεμένα στην Ουγκαρίτ. Οι ελέφαντες ζούσαν ακόμα εκείνη την εποχή σε μερικές περιοχές της Συρίας και έτσι εξηγείται η μεγάλη ποσότητα καλλιτεχνημάτων από ελεφαντοστό.

Ο λαός της Ουγκαρίτ και του λιμανιού της Μινέτ ελ-Μπέιντα ήταν κοσμοπολίτικος, οι διπλωματικές του σχέσεις και το εμπόριό του είχαν διεθνή χαρακτήρα. Οι χιλιάδες των επιγραφικών ντοκουμέντων, που έφεραν στο φως οι ανασκαφές, μας έμαθαν για τη χρήση οχτώ γλωσσών και πέντε συστημάτων γραφής που συνυπήρχαν στην πόλη. Σ' αυτό το πολύγλωσσο πλαίσιο διαμορφώθηκε ένα **σφηνοειδές αλφάβητο**, πρόγονος αυτού που οι Φοίνικες διέδωσαν αργότερα στον κόσμο. Το χρησιμοποιούσαν για να γράφουν στην τοπική γλώσσα δημόσια κείμενα, επιστολές απόρρητες, μύθους που διηγούνται τις περιπέτειες των ηρωικών βασιλιάδων, ή ακόμα μυθολογικές αφηγήσεις. Αυτά φέρνουν στη σκηνή τον Ελ, τον υπέρτατο θεό, δημιουργό των ανθρώπων και πατέρα των θεών, τη σύζυγό του Ασσεράτ, την «κυρά της θάλασσας», τον Βαάλ, τον νέο θεό, βασικό του Πανθέου, θεό της θύελλας και της γονιμότητας, της βλάστησης, τον επονομαζόμενο «καβαλάρη των νεφών» που φέρνει την ενεργητική βροχή, και την αδερφή του Ανάτ, θεά του έρωτα και του πολέμου. Όλοι τους είναι επιρρεπείς σε ανθρώπινα πάθη.

Η απασχόληση των Φοινίκων με τη θάλασσα τους έκανε **τολμηρούς θαλασσοπόρους**.

Η **θαλάσσια επικοινωνία** των Φοινίκων με την Αίγυπτο ήταν πολύ παλιά. Από την τρίτη χιλιετία ακόμη γίνονταν στη χώρα αυτή **εξαγωγές ξυλείας** από το Λίβανο. Φαίνεται όμως ότι η ναυτική τους επέκταση στη Μεσόγειο πραγματοποιήθηκε μετά την παρακμή των Μυκηναίων, δηλαδή προς το τέλος της 2ης χιλιετίας π.Χ. Από τότε οι Φοίνικες, χωρίς ανταγωνιστές, εμπορεύονταν με τα καράβια τους στην Ελλάδα και στις χώρες της Δυτικής Μεσογείου.

Ο πολιτισμός των Φοινίκων ήταν **ο μοναδικός ναυτικός πολιτισμός της Μεσογείου στα αρχαία χρόνια**.

Τα πλοία τους ήταν ειδικά φτιαγμένα για να διασχίζουν τη θάλασσα και οι Φοίνικες ταξίδευαν μέχρι την Ισπανία και τη Βόρεια Αφρική.

Οι Φοίνικες έγιναν οι μεγαλύτεροι έμποροι και ναυτικοί του αρχαίου κόσμου. Ο στόλος των παραλιακών πόλεων ταξίδευε στη Μεσόγειο και έφτανε μέχρι τον Ατλαντικό ωκεανό. Ίδρυσαν αποικίες σε πολλές περιοχές: στη γνωστή Καρχηδόνα στη βόρεια Αφρική, στη Ρόδο, στην Κύπρο, αλλά και στη νότια Ισπανία.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για το **εμπόριο** των Φοινίκων και τα λιμάνια τους
- για τη φοινικική **τέχνη**
- για τους **θεούς** που λάτρευαν οι Φοίνικες
- και για το φοινικικό **αλφάβητο**.

Οι Φοίνικες ζούσαν στις παράλιες **πόλεις-κράτη** και, ως τέλειοι έμποροι, είχαν αναπτύξει το **ναυτικό εμπόριο** που τους εξασφάλιζε τον πλούτο τους και την εξάπλωσή τους διαμέσου της Μεσογείου έως τον 1ο αιώνα π.Χ.

Η φήμη των ριψοκίνδυνων ναυτικών ήταν ο καλός πρεσβευτής των Φοινίκων εμπόρων στις συναλλαγές τους με τις άλλες χώρες. Διέθεταν εμπορικά πρακτορεία σ' όλες τις μεσογειακές ακτές και μετέφεραν πρώτες ύλες, όπως μέταλλα από την Ισπανία και την Κύπρο, λινάρι από την Αίγυπτο ή έτοιμα προϊόντα από την Ελλάδα (αγγεία, διακοσμητικά αντικείμενα, ποτήρια κ.ά.).

Φοινικικό λιμάνι

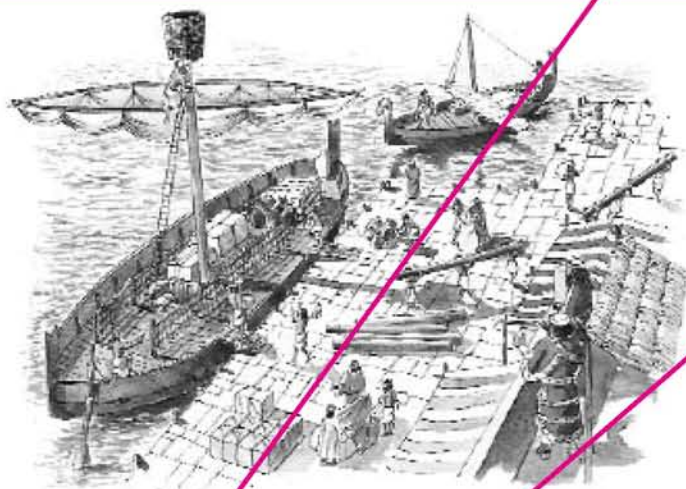
Βρίσκουμε μνεία των Φοινίκων σε κείμενα από το 1200 π.Χ. Αυτό το όνομα, δοσμένο από τους Έλληνες, πρέπει να σήμαινε «μαυροκόκκινοι» από την ονομασία του χρώματος του ηλιοκαμένου δέρματός τους και από την πορφύρα που κατασκεύαζαν για τη βαφή των ενδυμάτων. Ήταν εγκατεστημένοι κατά μήκος της ουρολιβανέζικης ακτής, σε λιμάνια όπως η **Βύβλος**, η **Τύρος** και η **Σιδώνα**.

Η κατασκευή γυαλιού ήταν μια από τις σπουδαιότερες βιομηχανίες των Φοινίκων. Με άμμο, σόδα και χρώματα σε υψηλές θερμοκρασίες έφτιαχναν το χρωματιστό γυαλί.

Τους **αμφορείς** αυτούς τους έφτιαχναν χύνοντας το λιωμένο χρωματισμένο γυαλί σε πύλινα καλούπια.

Ο **θεός του ουρανού των Φοινίκων, Βαάλ**, με κεραυνό σε **στήλη από την Ουγκαρίτ**. Το νερό που ρέει πίσω του και τα κέρατα στο κεφάλι του συμβολίζουν τη γονιμότητα.

Μουσείο Λούβρο, Παρίσι.

Εξέλιξη από χρωματιστό γυαλί

Χρυσή πλάκα με τη θεά Ασάρτη. Προέρχεται από ένα θησαυρό που βρέθηκε στο Τελ Ελ-Αζούλ. 16ος αιώνας π.Χ.

Νούβιος (Λιθίοπας) που δέχεται επίθεση από μια λιονταρίνα. **Φοινικικό διακοσμητικό επίπλου** από **ελεφαντόδοντο**. 8ος αιώνας π.Χ. Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο.

ο θεός Βαάλ

Ήταν εξαιρετικοί **τεχνίτες** κι έφτιαχναν όμορφα χάλκινα, ασμένια και χρυσά κοσμήματα. Έφτιαχναν επίσης ωραία αντικείμενα από **ελεφαντόδοντο**, **ξύλο** και **χρωματιστό γυαλί**.

Οι Φοίνικες πουλούσαν τα ξύλα από τους **κέδρους** που φυτρώναν στους λόφους της περιοχής.

η θεά Ασάρτη

Λάτρευαν τον πατέρα των θεών, τον **Βαάλ**, και τη γυναίκα του, την **Ασάρτη**.

Οι Φοίνικες δημιούργησαν ένα **αλφάβητο με 22 σύμβολα**, που είχε **μόνο σύμφωνα**. Ήταν πιο πρακτικός από τους άλλους τρόπους γραφής και έμοιαζε με τα αλφάβητα των Ελλήνων και των Ρωμαίων.

αλφάβητο

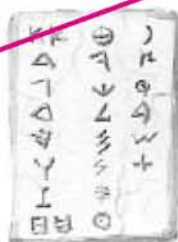
Σημαντική επινόηση των Φοινίκων ήταν το **αλφάβητο**, που το αποτελούσαν είκοσι δύο σύμβολα συμφώνων. Αυτό το αλφάβητο το πήραν οι Έλληνες και, αφού το τροποποίησαν, το μετέδωσαν στην Ιταλία από όπου διαδόθηκε αργότερα σε άλλες χώρες της Ευρώπης.

Η **επιγραφή** αυτή ανακαλύφθηκε στη Σαρδηνία και χρονολογείται από τον 9ο αιώνα π.Χ. Είναι μια μαρτυρία της εξάπλωσης του φοινικικού αλφάβητου, που εμφανίστηκε γύρω στο 1200 π.Χ.

Η παρακάτω φωνήεν γραφή χωρίς φωνήεντα, όπως έγραφαν οι Φοίνικες. Μπορείς να γράψεις τα φωνήεντα που λείπουν;

Τ_ Α_Φ_Β_Τ_ Τ_Υ_ Φ_Υ_Κ_Υ

Λύση της άσκησης

Το αλφάβητο των Φοινίκων.

Η θρησκεία των Φοινίκων

Η θρησκεία των Φοινίκων ήταν πολυθεϊστική. Κάθε πόλη είχε και το δικό της προστάτη. Οι πιο γνωστοί θεοί ήταν ο **Μελκάρτ**, ναυτικός θεός της Τύρου, η **Αστάρτη**, θεά της ομορφιάς και του έρωτα, ο **Άδωνις** στη Βύβλο και φυσικά, ο **Βάαλ**.

«**Βάαλ**» σήμαινε «κύριος» και ήταν ο παλιότερος τίτλος των θεών της γονιμότητας στη Συρία και στη Χαναάν. Ήταν ο πιο σημαντικός θεός των Χαναανιτών. Εικονιζόταν ως οπλισμένος νεαρός πολεμιστής και με κέρατα ταύρου να ξεπροβάλλουν από το κράνος του. Τη λατρεία του συνέχισαν οι Φοίνικες και τη μετέφεραν ως την Καρχηδόνα.

Ένας ποιητικός κύκλος διηγείται τις περιπέτειες του **Βάαλ, προστάτη των ναυτικών**. Ο θεός μπηγεί στο έδαφος το δόρυ του που επεκτείνεται από ένα κλαδί. Είναι η ουράνια βροχή που πέφτει μετά την αστραπή της καταιγίδας. Ύστερα οικοδομεί ένα παλάτι στο βουνό Σαφόν που δεσπόζει της Ουγκαρίτ και «ο **Βάαλ** δεν έχει σπίτι όπως οι άλλοι θεοί». Τέλος, αντιμετωπίζει το **Μοτ**, το θάνατο που τον σκοτώνει. Και ο υπέρτατος θεός πενθεί και η **Ανάτ**, αδελφή του **Βάαλ**, πάει να τον σώσει. Ο αφανισμός και η επιστροφή του Βάαλ συμβολίζουν τη διαδοχή των εποχών.

Η θεά **Αστάρτη** ήταν η χαναanaϊκή μορφή της θεάς **Ιστάρ** των Σουμερίων και Βαβυλωνίων. Ήταν η θεά της **γονιμότητας** και γι' αυτό πολλές φορές παριστανόταν γυμνή. Είχε, όμως, και πολεμικές ικανότητες και σε παραλιακές πόλεις της Φοινίκης, όπως στην Τύρο και τη Σιδόνα, ονομαζόταν «**Κυρά της θάλασσας**».

Οι Φοίνικες

Ο **Ηρόδοτος** πιστεύει ότι ο Κάδμος της Τύρου έφερε τους **Φοίνικες** «στο χώρο που σήμερα καλείται Βοιωτία». Μεταξύ άλλων, αυτοί οι Φοίνικες εισήγαγαν τη γραφή στην Ελλάδα, η οποία προηγουμένως ήταν αναλφάβητη. Στην αρχή, τα γράμματα ήταν τα ίδια που χρησιμοποιούσαν όλοι οι Φοίνικες αλλά, με το πέρασμα του χρόνου, δέχτηκαν μεταβολές στη μορφή τους. Ο Ηρόδοτος με περηφάνια προσθέτει ότι ο ίδιος προσωπικά είδε καδμειακή γραφή στο ναό του Ισμινίου Απόλλωνος στη Θήβα, επάνω σε τρεις τρίποδες.

Ο **Θουκυδίδης** φαίνεται ότι αποδέχεται παρόμοιες παραδόσεις. Πιστεύει ότι, πριν κυριαρχήσει ο Μίνωας στις θάλασσες, οι νησιώτες καταλογίζονταν ανάμεσα στους χειρότερους πειρατές και ότι οι περισσότεροι από αυτούς ήταν Κόρες ή Φοίνικες. Στη σύντομη περίληψη της ιστορίας της ελληνικής αποικίσεως της Σικελίας λέει ότι οι Φοίνικες είχαν εγκαταστήσει εμπορικούς σταθμούς σ' όλες τις ακτές, αλλά αποσύρθηκαν από την ανατολική πλευρά του νησιού όταν ήρθαν οι Έλληνες. Μεταγενέστερες πηγές δίνουν πολύ πρώιμες χρονολογίες για την ίδρυση των φοινικικών αποικιών της δυτικής Μεσογείου: Η Καρχηδόνα λέγεται ότι ιδρύθηκε το 1123 π.Χ., ο Κάδιξ το 1100 π.Χ. και η Ουτίκη το 1101 π.Χ.

Με αυτήν τη γενική εντύπωση για τη σπουδαιότητα των Φοινίκων στην Εποχή του Χαλκού φαίνεται ότι **οι αναφορές του Ομήρου** στους Φοίνικες συμπίπτουν με τα γεγονότα. Και στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια αναφέρονται ως ικανοί τεχνίτες και έμποροι.

Η **αρχαιότερη φοινικική επιγραφή** στη δύση βρέθηκε στη Νόρα, στη Σαρδηνία, και παρόλο που δεν βρέθηκε μόνιμος οικισμός στο νησί πριν από τον 7ο αιώνα, έγκυρη γνώμη προτιμά να χρονολογεί την επιγραφή της Νόρα πριν το 800. Τα μέταλλα, και πρωταρχικά ο χαλκός, θα πρέπει να προσέλκυαν τους Φοίνικες τόσο νωρίς. Ούτε είναι η καθυστέρημένη χρονολογία για την ίδρυση της Καρχηδόνας διεθνώς αποδεκτή. Ο **Cintas**, ο Γάλλος αρχαιολόγος με την ευρύτερη εμπειρία του φοινικικού υλικού, δέχεται τη χρονολογία που δόθηκε από την κύρια παράδοση, δηλ. το 814. Οι Φοίνικες του Ομήρου ταιριάζουν καλά στο 10ο και 9ο αιώνα. Το σχήμα όμως άλλαξε τον 8ο αιώνα, όταν οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν στην Αλ-Μίνα και, σε αντάλλαγμα για μέταλλα, υφάσματα και ανατολίτικα τεχνουργήματα, μπόρεσαν να εξαπλώσουν τη ζωγραφισμένη κεραμική τους και το λάδι τους, όπως είχαν κάνει και οι Μυκηναίοι πριν από αυτούς. Από το σημείο αυτό και μετά ήρθαν σ' επαφή με τις τέχνες της Βαβυλώνας, της Συρίας, της Φοινίκης και της Αιγύπτου. Η επίδραση της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας γίνεται αισθητή στ' αγάλματα και στ' ανάγλυφα, ενώ το ρεπερτόριο των αγγειοπλαστών πλουτίστηκε με μεγάλη ποικιλία ζώων, πραγματικών ή φανταστικών, και με διακοσμητικά θέματα από ανατολίτικα υφαντά και ανάγλυφα. Τα αυστηρά πειθαρχημένα γραμμικά σχέδια του γεωμετρικού ρυθμού βαθμυδόν υποχώρησαν μπροστά στα πιο ζωντανά και ποικίλα σχέδια των σκηνών με παραστάσεις. Οι Φοίνικες μάλιστα ήταν αυτοί που προμήθεψαν το ελεφαντόδοντο και τα πρότυπα, τα οποία οι Έλληνες τεχνίτες μετέφρασαν στη δική τους καλλιτεχνική γλώσσα.

Ένα πολύ σημαντικότερο χρέος που έχουν οι Έλληνες στους Φοίνικες ήταν το **αλφάβητό** τους. Και η μορφή και τα ονόματα των γραμμάτων των δύο αλφάβητων έχουν στενή αντιστοιχία και επειδή τα φοινικικά ονόματα προέρχονται από τα σχήματα των γραμμάτων άλεφ (κεφαλή βοδιού), μπεθ (σπίτι), γκίμελ (ακόντιο), οι αντίστοιχες ελληνικές λέξεις -άλφα, βήτα, γάμμα- δεν σημαίνουν τίποτε. Η σφειλή αναγνωρίστηκε δημόσια όταν οι Έλληνες ονόμασαν τα γράμματα «φοινικία» δηλ. πράγματα φοινικικά. Όπως συνέβη και με τ' ανατολίτικα σχέδια, οι Έλληνες υιοθέτησαν το πρότυπο για δική τους χρήση. Το φοινικικό αλφάβητο είναι ένα αλφάβητο συμφώνων. Για τα απαραίτητα γι' αυτούς φωνήεντα, οι Έλληνες χρησιμοποίησαν συμφωνικά σύμβολα για τα οποία δεν είχαν αντίστοιχο ήχο και αυτός ο λόγος προσέθεσε δύο διπλά σύμφωνα, χ και ψ. Σε κάποιες περιοχές, διάφορα γράμματα είχαν ελαφρώς διαφορετικές μορφές και τα δύο διπλά γράμματα χρησιμοποιήθηκαν κατά διαφορετικό τρόπο, οι βασικές αρχές όμως ήταν οι ίδιες σε όλο τον ελληνικό κόσμο. Οι Έλληνες με τη σειρά τους πέρασαν το τροποποιημένο αλφάβητο προς τ' ανατολικά, στη Φρυγία, και προς τα δυτικά, στους Ετρούσκους. Η χρονολογία κατά την οποία οι Έλληνες υιοθέτησαν το αλφάβητο αμφισβητείται ακόμη. Δεν είναι δυνατό να ήταν πριν από την ανανέωση των δεσμών τους με την Εγγύς Ανατολή και η μαρτυρία που προσφέρεται τώρα φαίνεται να τείνει σε μια χρονολογία κοντά στα μέσα του 8ου αιώνα. Το νέο αλφάβητο, τόσο πιο απλό και εύκαμπτο από το δυσκολομεταχειρίστο μυκηναϊκό συλλαβικό, επρόκειτο να παίξει ένα θεμελιώδη ρόλο στη φιλολογική και πολιτική εξέλιξη των Ελλήνων.

Από το βοήθημα...

σελίδες 209 ως 214

σελίδα 211 του βοηθήματος

Το καταραμένο τόξο

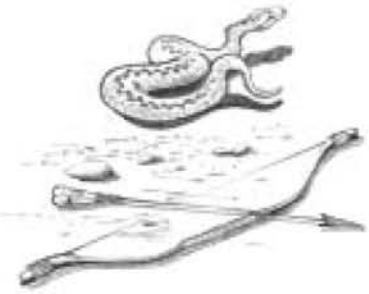
Ο βασιλιάς Ντανέλ δεν είχε γιο και παρακαλούσε το θεό να αποκτήσει έναν. Ο θεός τον λυπήθηκε και του χάρισε ένα γιο, που τον ονόμασε Ακάτ.

Ακάτ.

Όταν κάποτε ο βασιλιάς φιλοξένησε έναν **τεχνίτη**, εκείνος χάρισε στο μικρό Ακάτ ένα από τα μοναδικά **τόξα** του, φτιαγμένα ειδικά για τους θεούς.

Η θεά, τότε, για την οποία προοριζόταν το τόξο θύμωσε και αποφάσισε να πάρει αυτό που της ανήκε. Έστειλε ένα **δηλητηριώδες φίδι** να πάρει το τόξο. Το φίδι κατάφερε να σκοτώσει τον Ακάτ και **να πάρει το τόξο**. Όμως το έχασε στην απέραντη θάλασσα, αφού ήταν πια καταραμένο από το θάνατο του Ακάτ.

Μύθος των Φοινίκων

σελίδα 212 του βοηθήματος

Πλάκες με γράμματα του φοινικικού αλφαβήτου.

σελίδα 213 του βοηθήματος

Τα γράμματα των Φοινίκων βγήκαν από αυτά τα πράγματα:

σελίδα 214 του βοηθήματος

Αυτοί που ταξίδεψαν στον κόσμο

Μια μέρα, δύο άντρες αποφάσισαν να βρουν **πόσο μεγάλος είναι ο κόσμος**. Έτσι, ο καθένας με τη γυναίκα του πήρε **αντίθετη κατεύθυνση**.

Ταξίδεψαν για χρόνια στον πάγο με τα έλκνηρά τους, **οι οικογένειές τους μεγάλωσαν** κι αυτοί γέρασαν. Όμως, έπρεπε να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Τα παιδιά και τα εγγόνια τους βοηθούσαν. Οι οικογένειες μεγάλωναν κι άλλο κι έγιναν ολόκληρες φυλές.

Μια μέρα, **οι δυο φυλές συναντήθηκαν**. Οι παππούδες κατάλαβαν ότι ήρθαν εκεί απ' όπου ξεκίνησαν και πόσο μεγάλος ήταν ο κόσμος. Μετά και οι δυο πέθαναν ήσυχα.

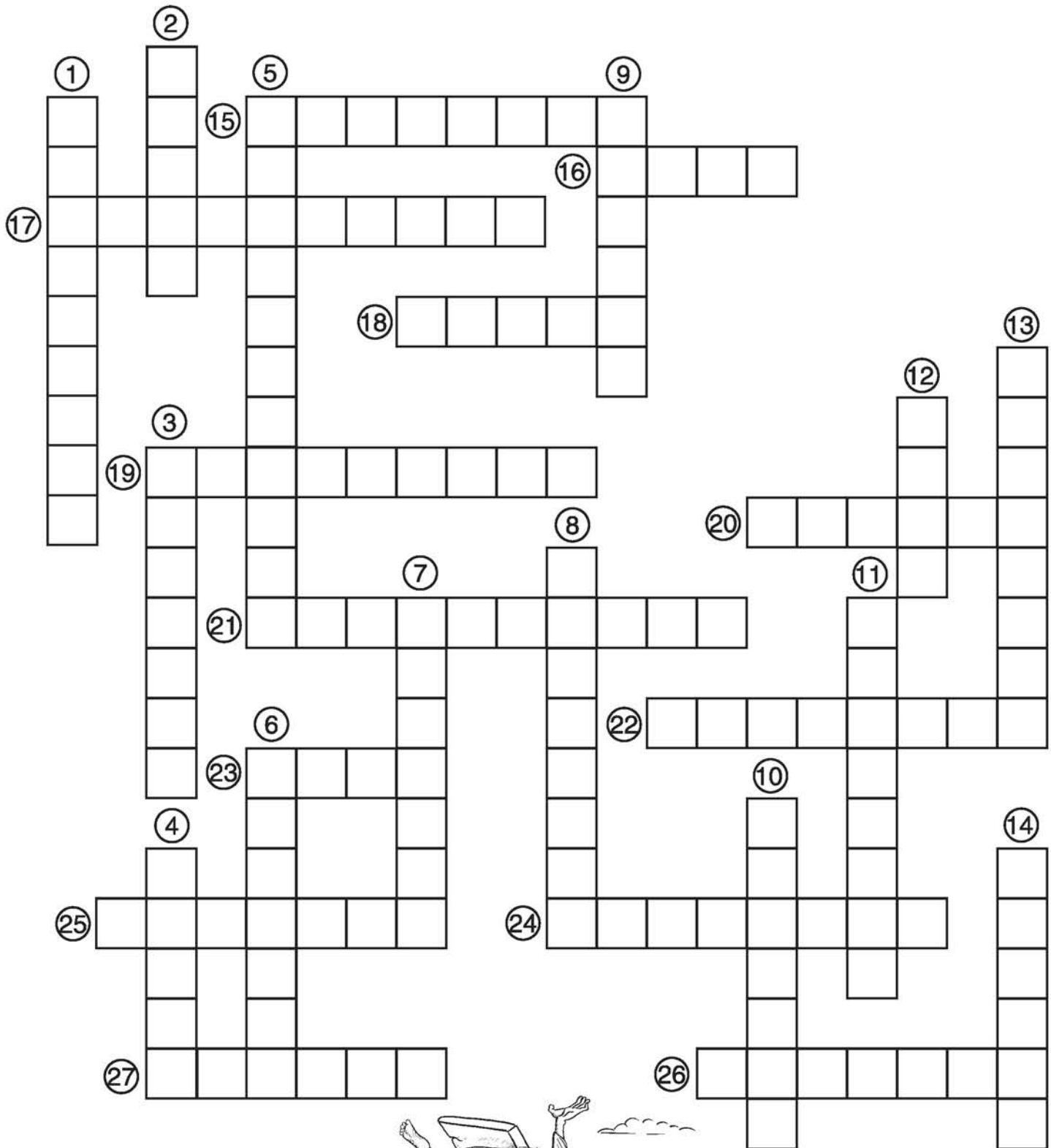
Μύθος των Ινουίτ

Γράψε τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου.

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

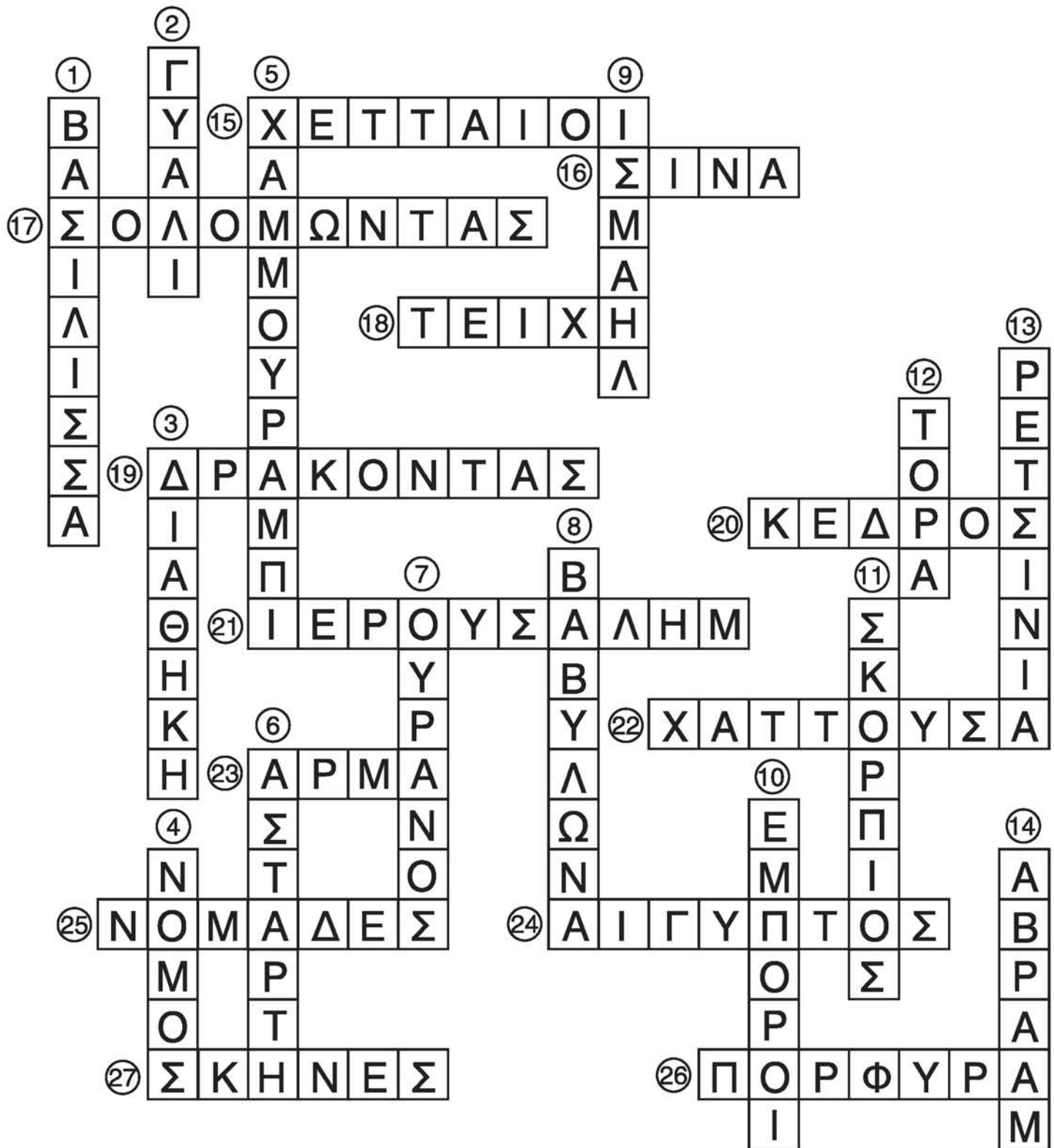

1. Η ----- του Σαβά : γνωστή γυναίκα της Αραβίας. (η)
2. Οι Φοίνικες χρησιμοποιούσαν χρωματιστό. (το)
3. Συμφωνία μεταξύ του θεού και των ανθρώπων για τους Εβραίους. (η)
4. Επίσημος κανόνας του κράτους. (ο)
5. Μεγάλος Βαβυλώνιος νομοθέτης. (ο)
6. Θεά των Φοινίκων, γυναίκα του θεού Βαάλ. (η)
7. Δημιούργησε τη Γη, σύμφωνα με ένα μύθο των Βαβυλωνίων. (ο)
8. Η πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας των Βαβυλωνίων. (η)
9. Γενάρχης των Αράβων. (ο)
10. Ήταν οι Άραβες και οι Φοίνικες. (οι)
11. Έντομο με δηλητήριο στο μύθο της Ίσιδας. (ο)
12. Το ιερό βιβλίο των Εβραίων. (η)
13. Είναι το λιβάνι και η σμύρνα. (τα)
14. Γενάρχης των Εβραίων. (ο)
15. Γείτονες των Βαβυλωνίων. (οι)
16. Ιερό βουνό των Εβραίων.
17. Δίκαιος βασιλιάς των Εβραίων. (το)
18. Είχαν οι πόλεις των Χετταίων ψηλά ----- . (τα)
19. Μυθικό ζώο με το οποίο παρίσταναν οι Βαβυλώνιοι το θεό Μαρντούκ. (ο)
20. Δέντρο της Φοινίκης. (ο)
21. Η ιερή πόλη των Εβραίων. (η)
22. Πρωτεύουσα του κράτους των Χετταίων. (η)
23. Πολεμική εφεύρεση των Χετταίων. (το)
24. Χώρα στην οποία πήγαν οι Εβραίοι ως εργάτες. (η)
25. Ήταν οι Εβραίοι γιατί μετακινούνταν.
26. Γνωστό κοχύλι από το οποίο οι Φοίνικες έβγαζαν μια κόκκινη βαφή. (η)
27. Μέσα σε αυτές ζούσαν οι Εβραίοι. (οι)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 24 ως και 28 (ως τη σελ.: 111 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτιστηθεί από το δάσκαλο.

Λύση του επαναληπτικού σταυρόλεξου

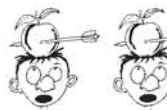

29. Οι πολύχρυσες Μυκήνες

Η ενότητα παρουσιάζει συνοπτικά την ιστορία των Αχαιών και του **Μυκηναικού πολιτισμού** συμπεριλαμβάνοντας στοιχεία για τις σχέσεις τους με άλλους λαούς, τα ομηρικά έπη και πολλούς από τους μύθους για ήρωες της εποχής.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για τη **μυθική αφορμή** του Τρωικού πολέμου
- * για τις φυλές των **Αχαιών και των Ιώνων**, τον πολεμικό τους χαρακτήρα και τις σχέσεις τους με τους παλαιούς κατοίκους του ελλαδικού χώρου και τους Μινωίτες
- * για τις πόλεις των Αχαιών, τις Μυκήνες και την **ονομασία του πολιτισμού** τους.

Κεφαλή πολεμιστή από ελεφαντόδοντο. 13ος ή 14ος αι π.Χ., ύψος 8,5 εκ. Φοράει κράνος με επένδυση δοντιών κάπρου (αγριογούρουνου) και παραγναθίδες. Ο κόμπος στην κορυφή είναι ίσως η βάση του λοφίου. Είναι πιθανόν ένθεμα κιβωτίου από ταφικό θάλαμο των Μυκηνών. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Οι μαθητές μπορούν να επισκεφθούν το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αλλά η επίσκεψη να περιοριστεί μόνο στην κεντρική αίθουσα με τα εκθέματα του Μυκηναικού πολιτισμού.

Εγχειρίδιο με ενθετική διακόσμηση. 16ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Χρυσό ποτήρι από το θολωτό τάφο του Βαφειού της Λακωνικής. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο Πάρις και η Ωραία Σέλη
Σε μια παραλία της Μικράς
Ασίας, κοντά στην ηδαι Τροία
ζούσε ο αρχηγός Πάρις.
Μία μέρα φάνηκε μακριά
του ένας θεός, η Ήρα,
η Αθηνά και η Αφροδίτη.
Το ζήτησαν να διαλέξει για τις
Αφροδίτη, για την
Αθηνά και την Ήρα.
Ο Πάρις έδωσε την Αφροδίτη για
την αγάπη της πιο όμορφη γυναίκα
του κόσμου της Ωραίας Σέλης της Σπάρτης.
Ο Πάρις πήγε στη Σπάρτη, έλατο την βασίλισσα
ο Μενέλαος. Η Ωραία Σέλη ήταν η γυναίκα του.
Ο Πάρις πήρ' έλκος και την έφερε στην Τροία.
Ο Μενέλαος πήγε τότε στις Αχαιές, στον
αδελφό του, το άτακτο βασίλειο, παραμένοντα
Σπάρτη να αφήνει αδιάφορο.

Λύκος των Σπάρτων

Οι πολύχρυσες Μυκήνες

Μερικοί από τους ανθρώπους που κατοικούσαν στην Ελλάδα, είχαν έρθει από το **Βορρά** το 2000 π.Χ. περίπου. Ήταν οι **Αχαιοί**, οι **Ίωνες** και άλλες φυλές. Ήταν γενναίοι **πολεμιστές με μπρούντζινα όπλα** και **γρήγορα άλογα**.

Οι πιο παλιοί κάτοικοι της Ελλάδας πρέπει να **ένιωσαν φόβο** βλέποντας τους πολεμιστές πάνω στα άλογά τους.

Οι Αχαιοί απλώθηκαν στο **κεντρικό** και **νότιο** τμήμα της Ελλάδας. Ήταν **γεωργοί** και **βοσκοί**. Γρήγορα **έμαθαν πολλά πράγματα** από τους πιο παλιούς κατοίκους και **έγιναν ναυτικοί**. Είχαν **σχέσεις με τη δυνατή Κρήτη** και έμαθαν πολλά από τους Μινωίτες. Μετά την καταστροφή του μινωικού πολιτισμού, οι **Αχαιοί έγιναν οι πιο δυνατοί Έλληνες**. Έχτισαν **πόλεις** και **έφτιαξαν γιγά τείχη** γύρω από αυτές.

Μυκήνες
πολιτισμός
μυκηναικός

Η πιο σημαντική πόλη ήταν οι **Μυκήνες** και ο βασιλιάς της ο πιο δυνατός. Από το όνομα της πόλης, ο **πολιτισμός των Αχαιών** ονομάστηκε **μυκηναικός**.

Ο **Πάρις** διαλέγει μία από τις τρεις θεές: Αθηνά, Αφροδίτη και Ήρα.

Η ενότητα αρχίζει με το **μύθο** που έφερε τον Πάρι, έναν πιθανότατα ελλινόφωνο πρίγκιπα από τη Μικρά Ασία, στη μυκηναική Σπάρτη για να κλέψει την Ωραία Ελένη.

Χαρακτηριστικές **καρικατούρες Μυκηναιών** βασισμένες στις τοιχογραφίες, τα ειδώλια και τους σφραγισμένους λίθους. Η οχήματα, ασπίδα και το κράνος με δόντια αγριόχοιρου περιγράφονται αναλυτικά στη σελ. 113 του βιβλίου του μαθητή.

Βασικό **χαρακτηριστικό** της Ελλάδας κατά τη μυκηναική περίοδο αλλά και για το μεγαλύτερο μέρος της πρώτης π.Χ. χιλιετίας ήταν ο **συνδυασμός της πολιτικής πολυδιάσπασης με την πολιτισμική και γλωσσική ενότητα**. Είναι όμως γενικά παραδεκτό ότι κατά τη Μυκηναική εποχή υπήρχαν **μεγαλύτερα κράτη** από εκείνα της μεταγενέστερης ιστορικής εποχής. Ένα ενιαίο αχαικό κράτος υπήρχε οπωσδήποτε στην **Αργολίδα**. Στο συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί η ύπαρξη επιβλητικών στρατιωτικών οδών που στηρίζονταν (εν μέρει) σε Κυκλώπεια τείχη και οδηγούσαν από τις Μυκήνες, που αποτελούσαν το κέντρο του κράτους, προς τον Ισθμό, την Τίρυνθα, το Άργος και το Ηραίο.

Μυκηνναϊκή εποχή

Η Εποχή του χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα διαιρείται σε τρεις μεγάλες περιόδους: την **Πρωτοελλαδική** (2.800-1.900 π.Χ.), τη **Μεσοελλαδική** (1.900-1.580 π.Χ.) και την **Υστεροελλαδική** (1.580-1.100 π.Χ.). Η **Υστεροελλαδική** εποχή ονομάστηκε και **Μυκηνναϊκή**, επειδή το βασίλειο των Μυκηνών ήταν τότε το πλουσιότερο και το ισχυρότερο, με τεράστια ακτινοβολία όχι μόνον στον ελληνικό χώρο αλλά σε ολόκληρη τη Μεσόγειο. Αυτή είναι η **εποχή των ηρώων και των ηρώων**, που θάμνωσαν τον κόσμο με τα υπεράνθρωπα κατορθώματά τους, του **Περσέα** που εξόντωσε την τρομερή Μέδουσα κι έχτισε τα Κυκλώπεια τείχη των Μυκηνών, του **Θησέα** που σκότωσε το Μινώταυρο της Κρήτης, του **Ηρακλή** που εκτέλεσε τους περίφημους 12 άθλους του και του **Ιάσονα**, που με το καράβι του «Αργώ» και τους Αργοναύτες έφτασε ως τον Εύξεινο Πόντο για να φέρει πίσω το «χρυσόμαλλο δέρας». Αυτή είναι η εποχή των ξακουσμένων βασιλιάδων, των «ποιμένων λαών» **Ατρέα και Αγαμέμνονα** των Μυκηνών, του πολυμήχανου **Οδυσσέα** της Ιθάκης, του σοφού **Νέστορα** της Πύλου, του τραγικού **Οιδίποδα** της Θήβας, του ξανθού **Μενέλαου** της Σπάρτης και της γυναίκας του, της Ωραίας Ελένης, που η ομορφιά της προκάλεσε τον **Τρωικό πόλεμο**.

Τα ανδραγαθήματά τους καθώς και τα πάθη τους και οι τραγικές τους περιπέτειες έγιναν **τραγούδια** που τα τραγουδούσαν οι αοιδοί στις αυλές των βασιλιάδων, έγιναν θαυμάσιες ζωγραφιές πάνω στα αρχαία βάζα, έγιναν υπέροχα έργα γλυπτικής που στόλιζαν τις ζωφόρους και τα αετώματα των αρχαίων ναών και, κυρίως, απαθανάτιστηκαν στα **έπη του Ομήρου, Ιλιάδα και Οδύσσεια**. Έτσι, οι παραδόσεις αυτής της πρωϊκής εποχής όχι μόνον αποτέλεσαν την πιο σημαντική **πνευματική τροφή των αρχαίων Ελλήνων** αλλά τροφοδότησαν για πολλούς αιώνες, και εξακολουθούν να τροφοδοτούν, τις **τέχνες και τα γράμματα** του λεγόμενου **δυτικού πολιτισμού**, αφού ενέπνευσαν όχι μόνον τους αρχαίους τραγικούς, Αισχύλο, Σοφοκλή και Ευριπίδη, αλλά και νεότερους ποιητές και συγγραφείς, από τον Σαίξπηρ, τον Ρασίν και τον Γκαίτε ως τον Ευγένιο Ο' Νιλ και τον Ζαν Πολ Σαρτρ.

Ύστερα από προσεκτική μελέτη των αρχαίων κειμένων και τις μακρόχρονες επίπονες προσπάθειες των αρχαιολόγων που πραγματοποιήσαν ανασκαφές στα διάφορα μυκηνναϊκά κέντρα, είμαστε σήμερα σε θέση να γνωρίζουμε ότι η Μυκηνναϊκή εποχή αποτελεί **συνέχεια της Μεσοελλαδικής** και ότι ο Μυκηνναϊκός πολιτισμός είναι **δημιούργημα της ηπειρωτικής Ελλάδας**, που όμως δέχτηκε **επιδράσεις** άλλων γειτονικών πολιτισμών, όπως του Μινωικού και του Κυκλαδικού. Και από το **1952**, όταν ο Άγγλος αρχιτέκτονας Μάικλ **Βέντρις**, με τη βοήθεια του καθηγητή Τζον **Τσάντγουικ**, αποκρυπτογράφησε τη γραφή των Μυκηνναίων, τη λεγόμενη **γραμμική Β**, δεν έμεινε πλέον καμία αμφιβολία ότι οι κάτοικοι της Ελλάδας την εποχή εκείνη ήταν Έλληνες. Ήταν χωρισμένοι σε **διάφορες φυλές** που κατά κανόνα έπαιρναν το **όνομα του γενάρχη τους** (**Ιων, Ίωνες** κ.λπ.) και κατέβηκαν στην κεντρική και νότια Ελλάδα σε διαδοχικά στάδια, φέρνοντας μαζί τους το **άλογο**. Και με το άλογο φαίνεται ότι επιβλήθηκαν γρήγορα στους παλιότερους κατοίκους, στους οποίους η **θέα των καβαλάρηδων** θα προξενούσε τον ίδιο φόβο που προξενούν σε μας τα τανκς, όταν εισβάλουν σε μία πόλη.

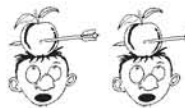

Οι πρώτοι που μετακινήθηκαν νότια ήταν οι **Ίωνες** και οι **Αιολείς** και ακολούθησαν οι **Αχαιοί**, που είναι οι κύριοι δημιουργοί του Μυκηνναϊκού πολιτισμού. Είναι οι ίδιοι που αναφέρονται ως «**Αχιγιάβα**» στα χετιτιτικά κείμενα και ως «**Ακαϊβάσα**» στα αιγυπτιακά. Ως **νομαδικές και κατακτητικές φυλές** που ήταν, είχαν στην αρχή πολιτισμό πολύ κατώτερο από εκείνον που υπήρχε πριν στον ελληνικό χώρο και η **οικονομία τους ήταν γεωργική και κτηνοτροφική**. Παράλληλα προς τις τρεις τελευταίες περιόδους του Μινωικού πολιτισμού (παλαιοανακτορικού, νεοανακτορικού και μετανακτορικού), οι Αχαιοί εδραιώνονταν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Περί τα **τέλη όμως του 15ου αι. π.Χ.**, αφού συμπλήρωσαν την κατάκτηση της ελληνικής χερσονήσου και σταθεροποιήθηκαν σ' αυτή, **στράφηκαν προς τη θάλασσα** κι ήρθαν σ' επαφή με τους **Κρήτες**, από τους οποίους διδάχτηκαν πάρα πολλά πράγματα. Κι αφού έμαθαν απ' αυτούς τη **ναυτική τέχνη**, σύντομα τους αντικατέστησαν στα λιμάνια που είχαν στη Μεσόγειο, κατέλασαν τη θαλασσοκρατορία του Μίνωα και τέλος, **περί το 1.400 π.Χ., κατέλαβαν την Κνωσό**. (Αυτά τα γεγονότα αποτυπώθηκαν τόσο γραφικά στο μύθο του Θησέα που σκότωσε το Μινώταυρο μέσα στο Λαβύρινθο της Κνωσού!)

Η προέλευση των Ελλήνων

Η προέλευση των Ελλήνων είναι ακόμη ένα **αμφιλεγόμενο θέμα**. Οι **διαμάχες** των εμπλεκόμενων επιστημόνων είναι συνεχείς. Η παλαιότερη άποψη –διατυπωμένη κυρίως από **γλωσσολόγους**– για την κοινή καταγωγή με την **ινδο-ευρωπαϊκή φυλή** και τους Αρίους που προήλθαν από κάποιο σημείο της Κεντρικής Ασίας αντιμετωπίζεται με **αυξανόμενο σκεπτικισμό**, καθώς δεν έχουν βρεθεί αρχαιολογικά ευρήματα που να την αποδεικνύουν. Σύμφωνα με αυτήν τη θεωρία, έγιναν διάφορες εισβολές **ινδο-ευρωπαϊκών φυλών** στον ελλαδικό χώρο, των Αχαιών και αργότερα των Δωριέων. **Νέες θεωρίες και πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα οδηγούν στην άποψη ότι οι Έλληνες είναι γηγενείς**. Το σίγουρο είναι πάντως ότι οι γνώσεις μας για την προϊστορική Ελλάδα καθώς και για τις μεταβάσεις από τη Νεολιθική εποχή στην Εποχή του χαλκού και μετέπειτα στην Αρχαϊκή είναι αρκετά **περιορισμένες**.

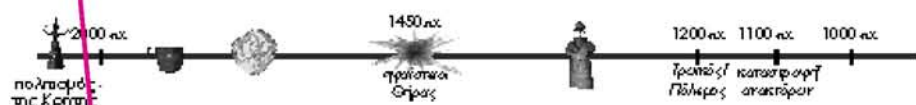
Οι μαθητές να μάθουν:

- * ποια ήταν τα κυριότερα μυκηναϊκά κέντρα (πόλεις)
- * την έννοια της ακρόπολης
- * τι σημαίνει άναξ και ανάκτορο
- * πώς ήταν χτισμένη η ακρόπολη των Μυκηνών και γιατί σε λόφο.

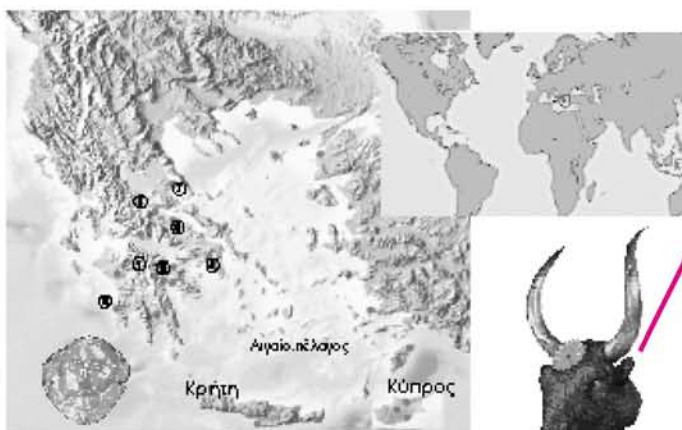
Ιστορική γραμμή

1600 - 1100 π.Χ.	Ύστερη εποχή του χαλκού - Πρωτοϊστορία
1600-1500 π.Χ.	Πρώτη υστεροελλαδική
1500-1425 π.Χ.	Μέση υστεροελλαδική
1425-1100 π.Χ.	Νεότερη υστεροελλαδική

Διάδημα από τον περίβολο Α, 16ος π.Χ. αι. Σύνθεση χρυσών ελασμάτων που ίσως κοσμούσαν τη σαρκοφάγο του βασιλικού νεκρού. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

1. Μυκήνες Π
2. Τίρυνθα Π
3. Πύλος Π
4. Αθήνα Π
5. Θήβα Π
6. Ορχομενός Π
7. Ιωλκός

Οι Μυκήνες ήταν χτισμένες σε λόφο. Στο πιο ψηλό σημείο της πόλης, στην άκρη της πόλης, βρισκόταν η ακρόπολη. Μέσα στα τείχη, στο ψηλότερο σημείο, ήταν το παλάτι, το ανάκτορο του άνακτα.

Λόφος Π
η ακρόπολη Π
ανάκτορο Π
άναξ = βασιλιάς

113

* Παγκόσμιος χάρτης με την Ελλάδα χρωματισμένη κόκκινη.

* Στο χάρτη της Ελλάδας σημειώνονται με κόκκινες τελείες τα επτά κυριότερα μυκηναϊκά κέντρα αλλά και άλλα σημεία, όπου έχουν βρεθεί σημαντικές εγκαταστάσεις των Αχαιών (Κύπρος, Κρήτη κ.ά.). Ο χάρτης να συνδυαστεί με την άσκηση στο βοήθημα σελ. 221.

Ρυτό¹ σε σχήμα κεφαλιού ταύρου με επιχρυσωμένα τα κέρατα και χρυσό ρόδακα στο μέτωπο. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Το σκίτσο έχει βασιστεί στα αρχαιολογικά ευρήματα πάνω στην ακρόπολη. Διακρίνεται η Πύλη των Λεόντων (είσοδος) και ο στρογγυλός ταφικός περίβολος. Η μελέτη της εικόνας μπορεί να συνδυαστεί με τη φωτογραφία της σελ. 114 και εκείνη της σελίδας 120. Επίσης στο βοήθημα σελ. 222.

Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι τα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα, όπου έχουν διαπιστωθεί ανασκαφικά ανακτορικές εγκαταστάσεις, αποτελούν συγχρόνως κέντρα σπουδαίων μυθολογικών κύκλων (Μυκήνες, Τίρυνθα, Πύλος, Αθήνα, Θήβα, Ορχομενός, Ιωλκός). Οι Μυκήνες υπήρξαν το μέγιστο κέντρο από την αυγή ακόμη των μυκηναϊκών χρόνων ως λίγο πριν από τη μοιραία πτώση του μυκηναϊκού κόσμου. Κατά τη Μυκηναϊκή εποχή γεννήθηκε η πόλις, η πόλη-κράτος. Η λέξη αυτή δείχνει την έκταση μιας πόλης κυριαρχημένης από μία ακρόπολη μέχρι και την ύπαιθρο που την έτρεφε. Σημαίνει επίσης την κοινότητα των κατοίκων της, με την πολιτική, την πολιτιστική και τη θρησκευτική έννοια.

¹ Αγγείο για σπονδές.

Μυκίνες

Καλύτερα από παντού αλλού η κρίσιμη φάση της **διαμόρφωσης του νέου πολιτισμού** (η μετάβαση από τη Μεσοελλαδική στην Υστεροελλαδική εποχή) **τεκμηριώνεται στις Μυκίνες** με τους μοναδικούς δύο περιβόλους των λακκοειδών τάφων¹, που βρέθηκαν ευτυχώς ασύλητοι και απέδωσαν θησαυρούς χρυσών και άλλων κτερισμάτων.

Η ακρόπολη (280 μ. υψόμετρο) είχε κτισθεί σε τοποθεσία που αποτελούσε σταυροδρόμι επικοινωνιών, επάνω σ' ένα ύψωμα-ψευδικό οχυρό. Βρίσκεται στην αργολική πεδιάδα, ανάμεσα σε δύο βραχώδη βουνά, τον Αγ. Ηλία (ύψ. 805 μ.) και τη Σάρρα (ύψ. 660 μ.).

Κατά την παράδοση, **οικιστής** της υπήρξε ο **Περσέας** που έζησε το 14ο αι. π.Χ. και ήταν γιος του Δία και μιας βασιλοπούλας του Άργους, της Δανάης. Ο μύθος του Περσέα βρίσκεται στο βοήθημα στις σελίδες 147 και 148.

Λέγεται ότι, καθώς έψαχνε για τόπο κατάλληλο να εγκαταστήσει το βασίλειό του, του έπεσε κάπου ο «**μύκης**» του ξίφους του². Το γεγονός αυτό το θεώρησε **θεϊκή υπόδειξη** ότι σ' εκείνο το σημείο έπρεπε να χτίσει τη νέα πόλη, τις «Μυκίνες». Κατά μία άλλη εκδοχή, έκοψε ένα «**μύκητα**» κι από κάτω βρήκε μια πηγή νερού όπου και ξεδίψασε. Στην πραγματικότητα, όπως απέδειξε η επιστήμη της Γλωσσολογίας, το όνομα **Μυκίνη είναι παλαιότερο**. Ο Περσέας και η γυναίκα του Ανδρομέδα απέκτησαν πολλά παιδιά κι έτσι δημιουργήθηκε **η δυναστεία των Περσειδών**, τελευταίος απόγονος της οποίας υπήρξε ο Ευρυσθέας που επέβαλε στον Ηρακλή τους «δώδεκα άθλους».

Ύστερα, το θρόνο των Μυκινών κατέλαβε ο **Ατρέας**. Αυτός και ο αδελφός του Θυέστης ήρθαν από τη δυτική Πελοπόννησο, φέρνοντας επάνω τους βαριά την κατάρα του πατέρα τους **Πέλοπα**, βασιλιά της Πίσας, επειδή είχαν δολοφονήσει τον ετεροθαλή αδελφό τους, Χρύσιππο. Μια **κατάρρα** που βάρυνε όχι μόνον αυτούς αλλά και τις τέσσερις γενεές των **Ατρείδων** που βασίλεψαν στις Μυκίνες. Η δυναστεία αυτή ανέδειξε ηγεμόνες πάρα πολύ δραστήριους, που κατέστησαν το βασίλειο των Μυκινών **ξακουσμένο και σεβαστό**. Από την άλλη πλευρά, την ταραχώδη ζωή των Ατρείδων στιγματίωσε η ακόρεστη δίψα για την εξουσία που τους οδήγησε σε στυγερά **εγκλήματα**, μοιχείες, αδελφοκτονίες, μητροκτονίες. Ίσως αυτά τα πάθη τους και οι εμφύλιοι σπαραγμοί να αποτέλεσαν κάποιες από τις αιτίες της κατάρρευσης των Μυκινών που επήλθε μετά από τη βασιλεία τους.

Τα δύο αδέλφια, **Ατρέας και Θυέστης**, αιματοκυλίστηκαν για το θρόνο. Η σύζυγος του Ατρέα, Αερόπη, τον απάτησε με το Θυέστη. Ο Ατρέας έσφαξε τα παιδιά του Θυέστη και του τα πρόσφερε ως δείπνο. Μέχρι και ο ήλιος εξαφανίστηκε για λίγο από τη φρίκη του! Οι γιοι του Ατρέα έφυγαν στη Σπάρτη, όπου παντρεύτηκαν τις κόρες του βασιλιά Τυνδάρεω, ο Αγαμέμνωνας την Κλυταιμνήστρα και ο Μενέλαος την Ελένη. Στη συνέχεια, οι πληροφορίες διχάζονται. Κατά μία εκδοχή, ο Ατρέας σκότωσε το Θυέστη. Κατά μία άλλη εκδοχή, ο Θυέστης διαδέχτηκε τον αδελφό του, έως ότου γύρισε ο Αγαμέμνωνας και του πήρε το θρόνο.

Στην εποχή του Αγαμέμνονα οι Μυκίνες έφτασαν στο απόγειο της δύναμης και της δόξας τους και άπλωσαν την κυριαρχία τους σε πολλά μέρη της νότιας Ελλάδας.

Αναλυτικά η ιστορική γραμμή:

Η **Πρώιμη μυκηνναϊκή** (1600/1580-1500 π.Χ.) αποτελεί προέκταση της Μεσοελλαδικής εποχής. Πολλά στοιχεία επιζούν αλλά είναι μία φάση γνωστή σχεδόν μόνο από τάφους.

Υπάρχουν κάποια **τεκμήρια αλλαγής**, ενώ η πίεση που ασκούσε στην ηπειρωτική Ελλάδα ο γειτονικός υψηλός πολιτισμός της Κρήτης και των Κυκλάδων δείχνει να καρποφορεί.

Μια ριζική πολιτιστική και οικονομική μεταβολή ετοιμάζεται.

Η **προέλευση των απροσδόκητων θησαυρών των λακκοειδών τάφων** των Μυκινών και, κυρίως, ο ρόλος και οι επιδράσεις της μινωικής Κρήτης αποτελούν προβλήματα που συζητούνται ακόμη.

Η **Μέση μυκηνναϊκή φάση** (1500-1425 π.Χ.) είναι η περίοδος κατά την οποία θεμελιώνεται οριστικά η δύναμη των Μυκινών, συντελείται το αμάλγαμα των διαφορετικών τάσεων, ώστε η εποχή να θεωρείται δικαιολογημένα «**κρητομυκηνναϊκή**». Η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας επηρεάζει τις εξελίξεις.

Στις **αρχές του 14ου αι. π.Χ.**, η μυκηνναϊκή Ελλάδα, απαλλαγμένη από το συναγωνισμό της Κρήτης, προχωρεί σε άμεση και συστηματική επαφή με τον ευρύτερο περίγυρό της και αναπτύσσει τις μονοπωλιακές τάσεις ενός ηγεμονικού συστήματος. Αυτή είναι η μεγάλη **ακμή του μυκηνναϊκού κόσμου** (1425-1200 π.Χ.).

¹ Κυκλικοί τοίχοι που περιβάλλουν τάφους επιφανών προσώπων.

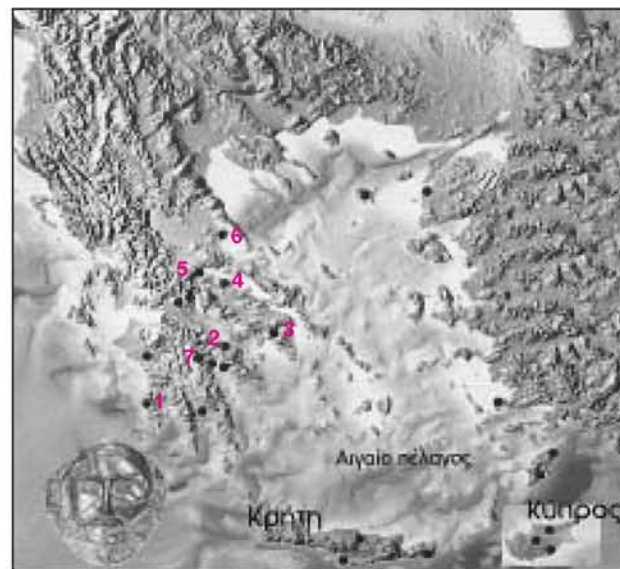
² Το κουμπί της θήκης που ασφαλίζε το ξίφος.

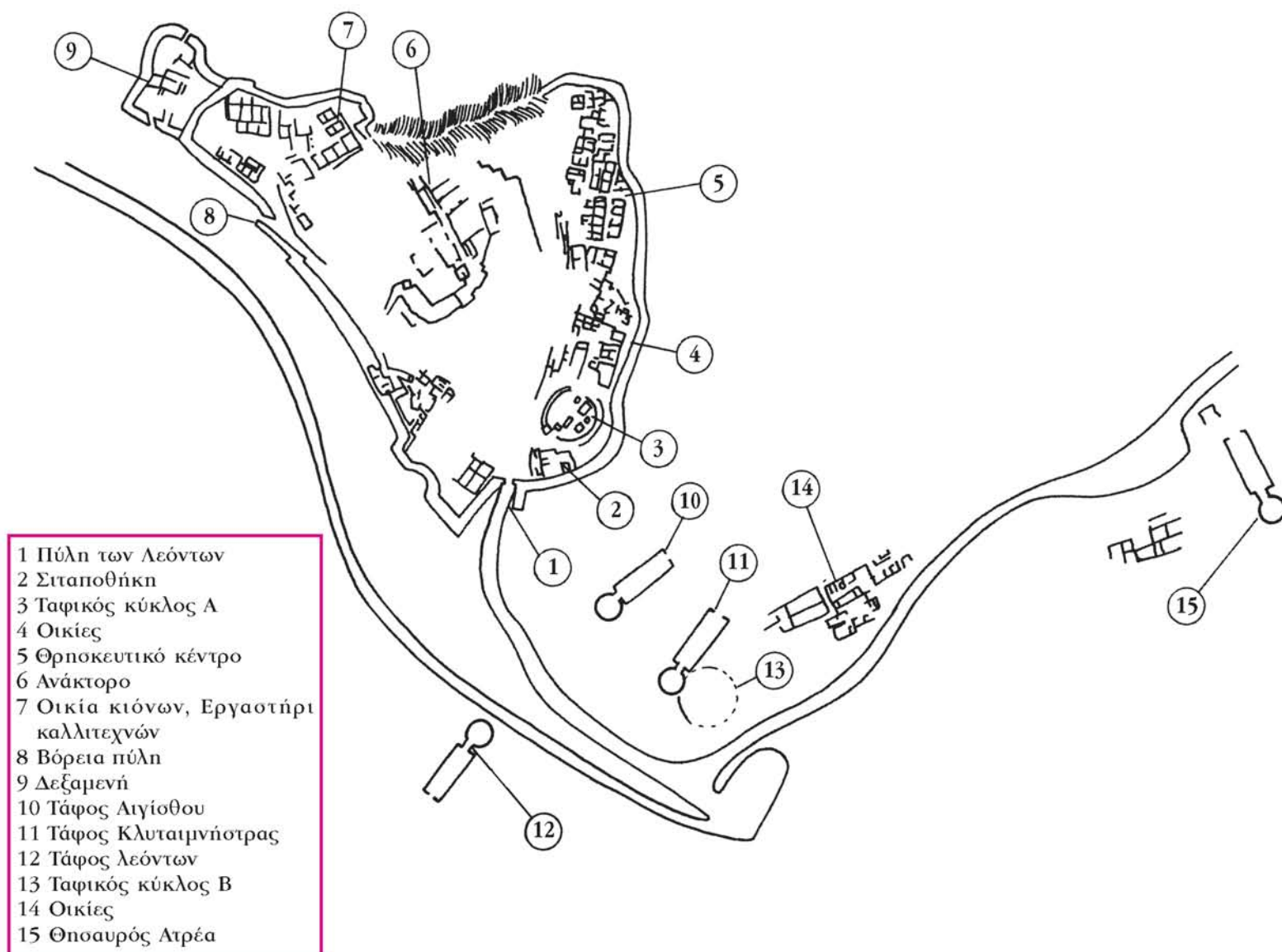
Τελευταία μυκηναϊκή περίοδος-Παρακμή. Την εποχή της τρωϊκής εκστρατείας και κατά τα πρώτα έτη του 12ου αι. π.Χ. συμβαίνουν σε διάφορα μικρά και μεγάλα κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας καταστροφές (πυρκαγιές). Στην Εγγύς Ανατολή συντελείται η κάθοδος των «Λαών της Θάλασσας», τα εμπορικά κέντρα αφανίζονται, η γέφυρα επικοινωνίας Αιγαίου-Ανατολής δεν υπάρχει πια. Στην ηπειρωτική Ελλάδα, τα ανάκτορα (όσα έχουν μείνει) δεν είναι σε θέση να συντονίσουν την παραγωγική και εμπορική δραστηριότητα και ο πληθυσμός αραιώνει. Αρχίζει η διασπορά. Οι εκπατριζόμενοι Αχαιοί ιδρύουν νέους συνοικισμούς στην Κρήτη, στη Ρόδο, στη Ν.Δ. Μικρά Ασία και στην Κύπρο. Η εσωτερική δομή αλλάζει. Μαρασμός και εγκατάλειψη στην ηπειρωτική μυκηναϊκή Ελλάδα, ενώ όμοροι και λιγότερο προνομιούχοι πληθυσμοί μετακινούνται από τα ορεινά προς τα μέρη που αφήνουν οι Αχαιοί.

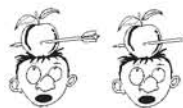
Υπομυκηναϊκή περίοδος (1150-1000 π.Χ.). Παρά την οριστική κατάλυση των βασιλείων γύρω στο 1130 π.Χ., τα πολιτιστικά στοιχεία της Ύστερης χαλκοκρατίας θα διατηρηθούν επί ένα ακόμη αιώνα. Γενικεύεται η χρήση του σιδήρου. Ακολουθεί η Πρωτογεωμετρική περίοδος. Ο ελλαδικός κόσμος καθώς και η ευρύτερη Ανατολική Μεσόγειος βρίσκονται σε μία καμπή της ιστορίας, στο μεταίχμιο δύο εποχών, της Χαλκοκρατίας και της νέας Εποχής του σιδήρου.

- 1. Πύλος.** Το δεύτερο μεγάλο κέντρο υπήρξε η Πύλος στην εύφορη Μεσσηνία. Το ανάκτορο του Νέστορα μαζί με μία σειρά πρώιμων, θολωτών ή θαλαμωτών τάφων και η πολύ πρώιμη εγκατάσταση της Περιστεριάς στην Κυπαρισσία είναι μερικά μόνο από τα σπουδαιότερα μνημεία που έδωσαν θησαυρούς εφάμιλλους των αργολικών.
- 2. Λακωνία.** Το ανάκτορο του Μενέλαου δεν έχει ανακαλυφθεί και η Λακωνία δεν έχει πλήρως ερευνηθεί. Θα έφθανε ίσως μόνο η παρουσία των δύο απaráμιλλων κυπέλλων του Βαφειού για να θεωρηθεί η περιοχή σπουδαίο μυκηναϊκό κέντρο.
- 3. Αθήνα.** Λιγοστά λείψανα του τείχους σώθηκαν στην Ακρόπολη των Αθηνών, ενώ αξιόλογα μνημεία της εποχής ανακαλύφθηκαν στην υπόλοιπη Αττική (Μενίδι, Σπάτα, Ελευσίνα, Θορικό, Μαραθώνα).
- 4. Θήβα.** Στη Βοιωτία το ανάκτορο του Κάδμου και η **Καδμεία**, η ακρόπολη των Θηβών, απέδωσαν παλαιότερα και πρόσφατα πλούσια ευρήματα, ενώ οι ανασκαφές συνεχίζονται (πλήθος πινακίδων γραμμικής γραφής Β).
- 5. «Ο θησαυρός του Μινύου»,** δηλαδή ο βασιλικός θολωτός τάφος στον **Ορχομενό**, μαρτυρεί ότι και εκεί υπήρχε ένα σπουδαίο μυκηναϊκό κέντρο.
- 6. Στη Θεσσαλία,** το ορμητήριο των Αργοναυτών, η **Ιωλκός**, αποτελεί ίσως το βορειότερο μυκηναϊκό ανακτορικό κέντρο.

Ο Περσέας θεωρείται ότι βασιλέψε το πρώτο μισό του 14ου αιώνα, γύρω στο 1400 με 1350 π.Χ. Οι ιστορικές πηγές αποδεικνύουν ότι ο λόφος των Μυκηνών είχε αρχίσει να ακμάζει από το 17ο αιώνα π.Χ.

Οι μαθητές να μάθουν:

- * για την **αρχιτεκτονική** των Μυκηνών, της Πύλου και άλλων μυκηναϊκών κέντρων
- * για τους μυθικούς **Κύκλωπες**, τα **Κυκλώπεια τείχη** και γιατί ονομάστηκαν έτσι
- * για την **Πύλη των Λεόντων**
- * για την ύπαρξη **εργαστηρίων** μέσα στην ακρόπολη και για τα αριστουργήματα που παράγονταν εκεί.

Το **μνημειακό ανακτορικό συγκρότημα των Μυκηνών**, παρ' όλες τις μετέπειτα προσθήκες, τις επισκευές, τις δύο πυρκαγιές που υπέστη στους ύστερους χρόνους της ζωής του (1200 π.Χ.), δίνει καθαρά στον επισκέπτη την εικόνα του **απλού, αρμονικού αλλά και μεγαλοπρεπούς ανακτόρου** που ο σχεδιασμός του ανήκει καθαρά στη σύλληψη των Αχαιών Ελλήνων, η οποία διαφέρει τελείως από τη μινωική αντίληψη για μια πολυδαίδαλη διαμόρφωση του χώρου.

Η εστία της μεγάλης αίθουσας του μεγάρου, όπως βρέθηκε κατά τις ανασκαφικές έρευνες που έφεραν στο φως το ανάκτορο της Πύλου. Στην περιφέρεια της εστίας έχει σχεδιασθεί φλογωτό κόσμημα.

Στα ανάκτορα των Μυκηναίων δυναστών ο μεγαλύτερος και πιο επιβλητικός χώρος ήταν η αίθουσα του θρόνου. Εδώ η αναπαράσταση της πολυκόσμητης αίθουσας του ανακτόρου της Πύλου. Στο κέντρο η μεγάλη κυκλική εστία κτισμένη ανάμεσα σε τέσσερις κίονες. Στη μέση της δεξιάς πλευράς της αίθουσας βρισκόταν ο θρόνος επάνω σε χαμηλό κτιστό βάθρο. Πλούσιες τοιχογραφίες στόλιζαν τους τοίχους. Ζωηρή διακόσμηση υπήρχε επίσης στην οροφή και στο δάπεδο.

Ευρύτατα διαδεδομένα και ποικίλων χρήσεων στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο ήταν τα **ευκίνητα ελαφρά μικρά άρματα με ένα ή δύο άλογα**. Τα χρησιμοποιούσαν για πολεμικούς σκοπούς, για τη μεταφορά των μαχητών στο σημείο της συγκέντρωσης, καθώς και για ταξίδια και κυνηγετικές εξορμήσεις. Δύο Μυκηναίοι πολεμιστές με άρμα από τοιχογραφία του ανακτόρου της Πύλου. Φορούν κοντό χιτώνα και προστατεύουν την κεφαλή τους με τα γνωστά κράνη που έχουν επένδυση από χαυλιόδοντες κάπρου. Το άρμα είναι ελαφρύς δίφρος.

εστία για τη φωτιά

.....τείχη

Κυκλώπεια τείχη

η Πύλη των Λεόντων
.....η Πύλη των
.....Λιονταριών

.....Οι Κίχωνες. Π
Οι Κίχωνες ήταν γίγαντες
με ένα μόνο κεφάλι μαζί
στο μώλο. Π
Οι Κίχωνες κρατούσαν Κίχωνες
ήταν παιδιά της Γης και
του Ουρανού. Π
Ήταν οι σθεναρότεροι Κίχωνες
και αυτοί έφτιαξαν τους
κρημνιστές και τις
κρημνιστές. Π
...Λίαντες των Σελήνης

Είχε **δύο ορόφους**. Π
Στο ισόγειο ήταν ένα
μεγάλο δωμάτιο, όπου
άναβαν τη φωτιά. Εκεί
καθόταν ο **ανακτορ**. Η
φωτιά έκαίγε στη μεγάλη
στρογγυλή **εστία**. Π
Στον πάνω όροφο ήταν τα
δωμάτια της
Βασιλικής οικογένειας.
Οι **τοιχοί** ήταν **ζωγραφισμένοι**. Πύρω από το ανάκτορο ήταν
χτισμένα **πλούσια σπίτια**. Ένας **φαρδύς δρόμος** οδηγούσε από την
πύλη στο ανάκτορο. Π

Τα **τείχη** της ακρόπολης ήταν **ψηλά** και **φαρδιά**, χτισμένα με
τεράστιες πέτρες. Οι άνθρωποι, πολλά χρόνια αργότερα, πίστεψαν
ότι τα τείχη αυτά τα είχαν χτίσει **Κύκλωπες**, και τα ονόμασαν
Κυκλώπεια.

Η **πύλη**, η μεγάλη και
φαρδιά πόρτα στα τείχη,
ήταν ξύλινη. Στο πάνω
μέρος της **δύο**
λιοντάρια στέκονταν το
ένα απέναντι στο άλλο. Π
Μέσα στην ακρόπολη
υπήρχαν διάφορα
εργαστήρια. Εκεί
δούλευαν **οι τεχνίτες**.
Οι Αχαιοί είχαν μάθει
πολλά από τους Μινωίτες,
και έφτιαχναν **όμορφα**
αντικείμενα.

Το **επιβλητικό ανάγλυφο της Πύλης των Λεόντων**, σύμβολο ισχύος των κρατιών βασιλέων των Μυκηνών. Δύο αντιμέτωποι ανορθωμένοι λέοντες ύψους τριών μέτρων, επάνω από το σγκώδες υπέρθυρο, προσδίδουν μεγαλοπρέπεια στην οχυρωμένη με κυκλώπειους προμαχώνες είσοδο της ακροπόλεως. Είναι το αρχαιότερο ελληνικό μνημειώδες γλυπτό. Είναι επίσης ένα από τα λιγοστά μυκηναϊκά μνημεία που γνώριζαν οι Έλληνες της κλασικής εποχής και χαρακτηρίζεται από δύο βασικά στοιχεία της μυκηναϊκής τέχνης που ήταν, αντίθετα από τους κανόνες της μινωικής: α) το **μνημειακό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής** με συμπαγείς όγκους και υπέρθυρα που στοιβάζονταν με τόλη ώστε να σχηματίζουν γερά τείχη και β) το **μνημειακό χαρακτήρα των γλυπτών** που εντυπωσιάζουν περισσότερο με το μέγεθός τους παρά με οποιοδήποτε άλλο χαρακτηριστικό τους.

Φιάλη σε σχήμα πάπιας από ορεία κρύσταλλο από τον τάφο Ο του ταφικού κύκλου Β των Μυκηνών. Δεύτερο μισό του 16ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.
Ένα από τα ωραιότερα έργα της μυκηναϊκής λιθοτεχνίας. Η **πλαστικότητα** της κεφαλής της πάπιας και η **ζωηρότητα** του ματιού, η **κίνηση** και η **χάρη** αποκαλύπτουν καλλιτεχνική ευαισθησία αλλά και πρόοδο της τεχνικής.

Οι Γίγαντες, οι Τιτάνες, οι **Κύκλωπες** και οι Εκατόγχειρες, όλοι παιδιά της Γης, σε αρχικές φάσεις της μυθολογίας ήταν πρόσωπα όχι και πολύ διαφορετικά μεταξύ τους.

Έχουμε να κάνουμε με **μυθοπλασίες** που δίνουν πρόσωπο σε άμεσα γνωστά φυσικά σώματα και φαινόμενα. Οι Κύκλωπες αρχικά δεν ήταν φιλικοί προς τον Δία, αλλά αυτός, αφού τους ελευθέρωσε, τους είχε βοηθούς και συνεργάτες. Στην ουσία εκείνοι ετοίμαζαν τ' αστροπελέκια του, ήταν όψεις ή υποστάσεις του ίδιου του Δία ως δαίμονα των καιρικών φαινομένων.

Μαζί με τους Τιτάνες και τους ολύμπιους Ήφαιστο και Αθηνά, ήταν θεότητες που **συνδόνταν με τη φωτιά** κι έτσι δικαιούνται τον τίτλο του φορέα πολιτισμού.

«εμέ δε πόντιον σκάφος
αίσσον πτεροίσι πορεύσει
ιππόβοτον Άργος, ίνα **τείχεα**
λάινα **Κυκλώπι** ουράνια νέμονται».
«κι εμένα
θα μ' οδηγήσει γοργοπτερούγο
καράβι απ' το πέλαγος ανάμεσα
προς τ' Άργος τ' αλογοτρόφον
όπου τα **ψηλά Κυκλώπεια κάστρα**
υψώνονται πετρόκτιστα ως
τα ουράνια».

(Ευριπίδη «Τρωάδες», Μτφρ. Αρ. Καμπάνη)

Κυκλώπεια τείχη

Η **ακρόπολη των Μυκηνών** έχει σχήμα σχεδόν τριγωνικό και εμβαδόν 30.000 τετρ. μ. Περιβάλλεται από **ισχυρά τείχη**, μήκους 900 μ., που ακολουθούν το σχήμα του εδάφους. Έχουν **πάχος** από 3 έως 7 μ., ενώ το ύψος τους υπολογίζεται σε 12 μ. Το σημερινό τους **ύψος** είναι περίπου 8 μ. Στο μεγαλύτερο μέρος τους αποτελούνται από τεράστιους, σχεδόν ακατέργαστους, **ογκόλιθους**, χωρίς συνδετικό υλικό, και από μικρότερους λίθους που γεμίζουν τα χάσματα μεταξύ των αρμών.

Σύμφωνα με το μύθο, χτίστηκαν από υπεράνθρωπους γίγαντες, τους **Κύκλωπες**, που είχε φέρει ο Περγέας από τη Λυκία, και γι' αυτό ονομάζονται **Κυκλώπεια τείχη**. Χρονολογούνται στο 14 αι. π.Χ., εκτός από την Πύλη των Λεόντων και το δυτικό μέρος των τειχών που αρχίζει από αυτή, που χτίστηκαν το 13ο αι. π.Χ. (1250 π.Χ.).

Γεγονός είναι ότι για την κατασκευή τους οι Μυκηνάιοι δεν πρέπει να χρησιμοποίησαν ανυψωτικές μηχανές, όπως τροχαλίες και βαρούλκα, αλλά πρέπει να ακολούθησαν την ίδια **μέθοδο** με τους Αιγυπτίους, όταν οι τελευταίοι έχτιζαν τις πυραμίδες. Δηλαδή κατασκεύαζαν πλαγιαστά επίπεδα από χώμα. Εκεί πάνω κυλούσαν τις πέτρες και, όταν το έργο τελείωνε, οι προσχώσεις καταστρέφονταν.

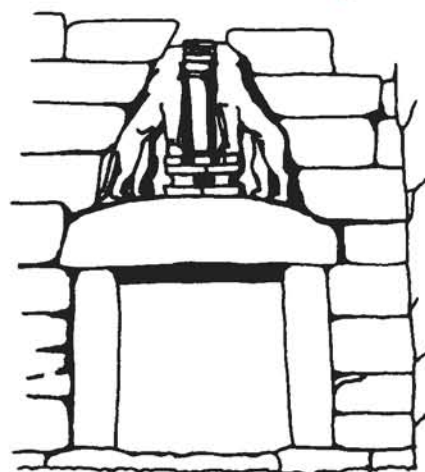

Η Ακρόπολη είχε **δύο πύλες**, μία δευτερεύουσα στη βόρεια πλευρά (No 8) και την κύρια μνημειακή είσοδο (No 1), την περίφημη **Πύλη των Λεόντων**. Δεξιά από την πύλη προεξέχει ένας ισχυρός πύργος που προστάτευε την είσοδο. Από κει ψηλά χτυπούσαν τους εχθρούς οι πολιορκούμενοι εκοφενδονίζοντας βέλη και δόρατα, κυρίως στο δεξί πλευρό του σώματός τους που δεν προστατευόταν από την ασπίδα. Η πύλη αποτελείται από δύο κάθετες μονολιθικές παραστάδες, ύψους 3,10 μ. και πλάτους 1,70 μ., και από το υπέρθυρο, του οποίου το βάρος υπολογίζεται σε περισσότερους από 12 τόνους. Στο κατώφλι διακρίνονται αυλακώσεις από τις οποίες διοχετεύονταν έξω τα νερά της βροχής. Έχει πλάτος 2,95 μ. και στενεύει στο υπέρθυρο (2,85 μ.). Πάνω από το υπέρθυρο υπάρχει η τριγωνική πλάκα από τινανόλιθο που καλύπτει το ανακουφιστικό τρίγωνο.

Το ανάγλυφο, που είναι από τα **αρχαιότερα σωζόμενα γλυπτά**, παριστάνει δύο **δυνατά λιοντάρια**, που συμβολίζουν προφανώς την ισχύ των Μυκηνών, να στέκουν αντιμέτωπα, δεξιά κι αριστερά από μία κολόνα, για την οποία έχουν διατυπωθεί διάφορες γνώμες, ότι αντιπροσωπεύει μία θεότητα ή ότι συμβολίζει το ανάκτορο κ.ά. Τα κεφάλια των λιονταριών ήταν ίσως από στεατίτη και καταστράφηκαν με τον καιρό.

Στην πύλη διακρίνονται οπές, όπου τοποθετούνταν οι στρόφιγγες, και στα πλάγια άλλες οπές, όπου ακουμπούσε η αμπάρα της πόρτας. Η πόρτα ήταν **δίφυλλη**, **ξύλινη** και σκεπασμένη με χάλκινα ελάσματα. Το κάθε φύλλο στηριζόταν σε δοκάρι που περιστρεφόταν. Με την περιστροφή το φύλλο γύριζε και έτσι ανοιγόκλεινε η πόρτα που ασφάλιζε με εσωτερική μπάρα.

Μετά την πύλη, αριστερά, υπάρχει ένα μικρό δωμάτιο. Άλλοι πιστεύουν ότι ήταν **ιερό θεότητας** που προστάτευε την είσοδο, άλλοι ότι ήταν φυλάκιο, ενώ άλλοι υποθέτουν ότι χρoσίμευε για σκύλους-φρουρούς της πύλης. Δεξιά από την πύλη υπάρχουν τα ερείπια ενός οικοδομήματος που ονομάστηκε «**σιταποθήκη**» (No 2), επειδή βρέθηκαν εκεί, μέσα σε αγγεία, λείψανα από απανθρακωμένα σιτηρά.

Ταφικός κύκλος Α

Μετά την είσοδο, στα δεξιά, βρίσκεται ο περίφημος **ταφικός κύκλος Α** (No 3) που ανακάλυψε ο **Σλίμαν το 1876**, από όπου προέρχονται και όλοι οι **εκπληκτικοί θησαυροί** που εκτίθενται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Το νεκροταφείο χρονολογείται στο **16ο αι. π.Χ.** και βρισκόταν αρχικά έξω από τα παλαιότερα τείχη. Αργότερα, το 13ο αι. π.Χ., χτίστηκε η Πύλη των Λεόντων και το δυτικό τμήμα των τειχών που βλέπουμε σήμερα. Έτσι το νεκροταφείο χωρίστηκε κι ένα μέρος του βρέθηκε μέσα στην Ακρόπολη. Τότε φαίνεται, για να δώσουν μνημειωδέστερη μορφή στο χώρο και να τιμήσουν τους προγόνους τους, κατασκεύασαν τον **περίβολο**, διαμέτρου 28 μ., που αποτελείται από δύο σειρές κάθετες πλάκες από φαρμίτη και κογγυλιάτη λίθο και μία είσοδο χωρίς πόρτα. Πέντε τάφοι ανακαλύφθηκαν από τον Σλίμαν και ένας από τον αρχαιολόγο Σταματάκη και μέσα σ' αυτούς βρέθηκαν δεκαεφτά σκελετοί ανδρών και γυναικών και δύο μικρών παιδιών. Είναι τάφοι τετράπλευροι, κάθετοι, λακκοειδείς, σκαμμένοι στο μαλακό βράχο. Επάνω στο λάκκο τοποθετούσαν ξύλινα δοκάρια, μετά έριχναν χώμα, κι επάνω σ' αυτό το μικρό τύμβο τοποθετούσαν στήλες με ανάγλυφες παραστάσεις.

Σ' αυτούς λοιπόν τους τάφους βρέθηκαν άφθονα **κτερίσματα**, πέντε χρυσές νεκρικές προσωπίδες, χρυσές ταινίες, κύπελλα χρυσά και ασημένια, πάμπολλα κοσμήματα, χάλκινα ξίφη με χρυσές λαβές, εγχειρίδια με εγχάρακτες παραστάσεις, όλα μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας. Το **βάρος του χρυσού** υπολογίστηκε σε **14 κιλά**. Δεν είναι όμως αυτοί οι τάφοι του Αγαμέμνονα, της Κασσάνδρας, των δύο παιδιών τους και των ακολουθών τους, όπως πίστεψε ο Σλίμαν που ονόμασε μία από τις προσωπίδες «προσωπίδα του Αγαμέμνονα», παρά το νεκροταφείο της δυναστείας που έζησε το 16 αι. π.Χ., πριν ακόμη και από τη δυναστεία των Περσείδων.

Νοτιότερα από τον περίβολο Α υπάρχει μία **συστάδα οικοδομημάτων** (No 4), στα οποία δόθηκαν συμβατικά ονόματα από τη θέση τους, τα ευρήματα ή τον αρχαιολόγο που τα ανέσκαψε και τα μελέτησε. Είναι η «οικία του κρατήρα των πολεμιστών», η «οικία της ανωφέρειας», η «οικία Γουέις», η «οικία Τσουντα» κ.λπ. Στη συνέχεια, βρίσκεται άλλο ένα περίπλοκο συγκρότημα που περιλαμβάνει την Οικία του Αρχιερέα (εκεί βρέθηκε η υπέροχη τοιχογραφία της «Μυκηναίας» που εκτίθεται στο Μουσείο της Αθήνας), κελιά για το προσωπικό, την «Πομπική Οδό», βωμούς και ιερά (No 5: Θρησκευτικό κέντρο – από σελ. 350).

Η ανωφερική οδός που αρχίζει από την Πύλη, καταλήγει στο **Ανάκτορο**, στην κορυφή του λόφου (No 6). Εκεί διακρίνονται τα ίχνη του πρόπυλου, ενός διαδρόμου και μιας οκάλας. Έπειτα φτάνει κανείς στην κύρια είσοδο και από ένα διάδρομο προχωρεί στη μεγάλη αυλή. Στα δυτικά της αυλής υπάρχει ένα δωμάτιο που χρησιμοποιε ως ξενώνας των επισήμων.

Το μέγαρο (μήκος 23 μ. και μέσο πλάτος 11,50 μ.)

Στα ανατολικά της υψωνόταν το **μέγαρο**, αποτελούμενο από μια ανοιχτή είσοδο με δύο κολόνες, τον πρόδομο και το δόμο, δηλαδή τη μεγάλη αίθουσα του παλατιού, μ' ένα μεγάλο **στρογγυλό τζάκι** στη μέση και τέσσερις κολόνες γύρω του, όπου ο βασιλιάς δεχόταν τους ξένους ή μελετούσε διάφορα προβλήματα με τους επιτελείς του καθισμένος στο **θρόνο** που θα υπήρχε στη νότια πλευρά του δόμου. Προς βορρά υπήρχε το λουτρό που δε φαίνεται τώρα, γιατί οι αρχαιολόγοι το κάλυψαν με χώμα για να προστατέψουν το ωραίο του κόκκινο δάπεδο. Τα τοιχώματα ήταν καλυμμένα με ασβεστοκονίαμα και διακοσμημένα με διάφορες **νωπογραφίες**. Πάνω από την εστία θα υπήρχε άνοιγμα, από το οποίο θα έβγαине ο καπνός και θα έμπαινε το φως της ημέρας. Δυστυχώς, σώζονται **πολύ λίγα λείψανα** από το περίφημο αυτό ανάκτορο, όπου διαδραματίστηκε η τραγική ιστορία των Ατρείδων.

Λίγο πιο ανατολικά υπάρχει ένα συγκρότημα οικοδομημάτων αποτελούμενο από την «**Οικία των κιόνων**» και το «**Εργαστήρι των καλλιτεχνών**» που ήταν παράρτημα των ανακτόρων (No 7).

Ο ΒΑ τομέας των τειχών είναι μεταγενέστερη προσθήκη (τέλη του 13ου αι. π.Χ.) κι έγινε κυρίως για να προστατευθεί η **πηγή του νερού**. Στο χώρο αυτό βρίσκονται δύο πολύ μικρές «**έξοδοι αιφνιδιασμού**», μία στο βόρειο και μία στο νότιο μέρος.

Λίγο αριστερά από τη βόρεια «έξοδο αιφνιδιασμού» (No 8) υπάρχει η είσοδος του **υδραγωγείου** της Ακρόπολης. Από κει ξεκινάει μία **υπόγεια διάβαση**, που περνάει κάτω από τα τείχη και, σε απόσταση 40 μ. περίπου, καταλήγει σε μία **δεξαμενή νερού**. Η δεξαμενή (No 9) τροφοδοτούνταν από μία πηγή, 300 μ. περίπου μακριά από την Ακρόπολη. Εντάσσεται στο ανακτορικό συγκρότημα και προοριζόταν για να εξασφαλίσει νερό σε περίπτωση πολιορκίας. Είναι ένα **μοναδικό έργο** που προκαλεί το **θαυμασμό** ακόμη και σήμερα. Πιστεύεται ότι η δεξαμενή είναι η «Περσεία Κρήνη» που αναφέρει ο Πausanias.

Η ζωή στις πόλεις των Αχαιών

Οι μαθητές να μάθουν:

- για την αγγειοπλαστική, μεταλλουργική και ζωγραφική τέχνη και τη χρυσοχοΐα των Αχαιών
- για τις επιρροές που δέχθηκαν από τη μινωική τέχνη αλλά και τον προσανατολισμό τους στον πολεμικό τρόπο ζωής
- λεπτομέρειες για την ενδυμασία και την πολεμική εξάρτηση των Αχαιών στρατιωτών.

Ο πλούτος, η μεγαλοπρέπεια, το μέγεθος και η ποικιλία των όπλων που βρέθηκαν στους βασιλικούς τάφους εκφράζουν το δυναμισμό αλλά και την παράδοση του πολεμικού ήθους του μυκηναϊκού κόσμου. **Χάλκινα εγχειρίδια** με ενθετική διακόσμηση από χρυσό, ασήμι και νίελο¹. Στο ένα εικονίζονται πάπυροι, πουλιά, ποτάμι, ψάρια και ένα αιλουροειδές που επιτίθεται. Από τον **ταφικό κύκλο Α των Μυκηνών**, β' μισό του 16ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Υψίποδη κύλικα, χαρακτηριστικό σχήμα μυκηναϊκού αγγείου, διακοσμημένη με ένα σχηματοποιημένο φυτικό θέμα (σουπιά).

Χρυσό ποτήρι από το θολωτό τάφο του Βαφειού της Λακωνικής με παράσταση συλλήψεως ταύρου. Διακρίνεται το ζώο που αιχμαλωτίζεται με οχρινένια δίχτυα στημένα ανάμεσα στα δέντρα. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Χρυσό κύπελλο από τις Μυκίνες με λαβές που καταλήγουν σε κεφαλές οκύλων. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Η ζωή στις πόλεις των Αχαιών

Έφτιαχναν **όμορφα πήλινα αγγεία** και τα σκόλιζαν με **σχέδια από τη φύση και τη θάλασσα**, όπως οι Μινωίτες. Βρήκαν **καπνύρια σχέδια αγγείων**. Έφτιαχναν ακόμη **κύπελλα** από **χρυσάφι** για τους άνακτες. Οι Αχαιοί ήξεραν να δουλεύουν **όλα τα μέταλλα** πολύ καλά.

Έφτιαχναν θαμνάσια **κοσμήματα**, σφραγίδες σε δαχτυλίδια, μασκές και στολίδια.

Στόλιζαν τα **όπλα** τους με εικόνες από τη **φύση** και το **κυνήγι**.

Στους τοίχους ζωγράφιζαν **εικόνες** από τη **ζωή** τους: το **κυνήγι**, τα **αγωνίσματα**, τον **πόλεμο**.

Τα πράγματα που έφτιαχναν, μας δείχνουν ότι ήταν **λαός πολεμιστών**.

Οι στρατιώτες φορούσαν **κράνος**, **πανοπλία** και **κνημίδες**.

Είχαν ασπίδα, σπαθί και δόρυ.

Οι **Αχαιοί**, πριν χτίσουν τις πόλεις τους, **πολέμησαν** με τους παλιούς κατοίκους.

τοιχογραφίες

λαός πολεμιστών

Αυτό το κράνος ήταν σπινελίο με δόντια από αγριογούρουνα.

πανοπλία

115

Κοσμήματα από το μυκηναϊκό νεκροταφείο των Δενδρών κοντά στην Ακρόπολη της Μιδέας στην Αργολίδα. Προέρχονται από την ανασκαφή του θολωτού τάφου και των πλούσιων θαλαμωτών τάφων. 15ος-14ος αι. π.Χ.

Οι ασπίδες, οκτώσχημες ή πυργωτές ημικυλινδρικές, ήταν τα κυριότερα αμυντικά όπλα των Μυκηναίων πολεμιστών. Εδώ: **Τοιχογραφία** με παράσταση κρεμασμένης σε τοίχο οκτώσχημης ασπίδας. Βρέθηκε το 1970 στις Μυκίνες, σε δωμάτιο κτισμένο πλάι στο τείχος. Πίσω διακρίνεται ταινία του τοίχου διακοσμημένη με οπείρες.

Βαρύτατες **χάλκινες πανοπλίες**, θώρακες και περικεφαλαίες συμπλήρωναν την άμυνα των Αχαιών μαχητών. Εδώ η **περίφηρη πανοπλία του τάφου των Δενδρών**. Αποτελείται από χάλκινες ζώνες σε σειρά που συναρθώνονται με τα ελάσματα του στήθους, το περιλαίμιο και τα επώμια. Μουσείο Ναυπλίου.

«Κρατήρας των πολεμιστών» 12ος αι. π.Χ.

¹νίελο = μεταλλικό κράμα από μόλυβδο, άργυρο, θειάφι και βόρακα που χρησιμοποιείται για το βαθύχρωμο τονισμό των εγχαράξεων.

Ο περίφημος «**κρατήρας των πολεμιστών**» βρέθηκε στα νότια του **ταφικού κύκλου Α**, προέρχεται από το 12ο αι. π.Χ. και είχε έλθει στο φως κατά την ανασκαφή του Σλίμαν. Το θέμα της εικονογραφικής παράστασης αντικατοπτρίζει το **κλίμα της αναταραχής** που επικρατούσε στο μυκηναϊκό κόσμο κατά το 12ο αι. π.Χ. Αποτελεί ένα πολύ εκφραστικό **δείγμα αφηγηματικής διακοσμητικής**. Στα αριστερά της σειράς των πολεμιστών, μια γυναίκα τους αποχαιρετάει. Οι πολεμιστές είναι οπλισμένοι με περικεφαλαία, ασπίδα και δόρυ και βρίσκονται σε κίνηση. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Μυκηναϊκή τέχνη

Στις αρχές του 14 αι. π.Χ., τα κρητικά πρότυπα είχαν ήδη αφομοιωθεί και μεταπλασθεί, τα μυστικά της τέχνης είχαν γίνει προ πολλού κτήμα των Μυκηναίων καλλιτεχνών και τα έργα τους είχαν αποκτήσει τη δική τους χαρακτηριστική φυσιογνωμία. Κύριο γνώρισμα της τέχνης τους είναι η **αδρότητα** και η **τεκτονική διάταξη των μορφών** καθώς και η σχετική **λιτότητα** των διακοσμητικών στοιχείων. **Δυναμισμός** και **ορμητικότητα** κυριαρχούν, σε αντίθεση με την κομψότητα και τη λεπτότητα της μινωικής τέχνης.

Κεραμική

Η μυκηναϊκή κεραμική, αφού υπέστη και στη συνέχεια αφομοίωσε τις μινωικές επιδράσεις, εξελίχθηκε αυτόνομα. Εμφανίστηκαν **νέα σχήματα**, όπως οι κύλικες, γεγονός που οφείλεται και στην πρόοδο του ψοίσματος των αγγείων. Οι Μυκηναίοι χρησιμοποιούσαν πλήθος αγγείων, λίγο πολύ τυποποιημένων, με μικρές παραλλαγές. Το επικρατέστερο σχήμα της μυκηναϊκής κεραμικής είναι ο λεγόμενος **ψευδόστομος αμφορέας** που κατάγεται από την Κρήτη. Το σχήμα εμφανίζεται σε όλα τα μεγέθη, από το μεγάλο χονδροειδή πιθαμφορέα (για την αποθήκευση λαδιού) ως το μικρό αγγείο για το αρωματικό λάδι.

Σχήματα και διάκοσμος ποικίλλουν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου.

Πρόχους

Πιθαμφορέας

Κρατήρας

Κύλικά

Κύαθος

Σκύφος

Κύπελλο τύπου Βαφειού

Αλάβαστρο

Ψευδόστομος αμφορέας

Ρυτό (καθαρά μινωικό είδος αγγείου)

Τα αγγεία, έργα επαγγελματιών τεχνιτών, **πλάθονταν στον τροχό** από **καθαρό πηλό** απαλλαγμένο από ξένα σώματα, και η επιφάνειά τους σκεπαζόταν συνήθως με μία στρώση λεπτού αραιού πηλού πιο ανοικτόχρωμου. Επάνω σ' αυτόν σχεδιαζόταν με **τρίχινο πινέλο** η διακόσμηση σε **βαφή** μαύρη, κόκκινη ή καστανή. Πολλά από τα αγγεία, και κυρίως τα οικιακά, έμεναν **άβαφα**.

Κατά το 13ο αι. π.Χ., η διακόσμηση και τα σχήματα **τυποποιήθηκαν** εντελώς εξαιτίας της **υπερπαραγωγής** για την εξυπηρέτηση της τοπικής κατανάλωσης αλλά και της συστηματικής εξαγωγής.

Το 12ο αι. π.Χ., κυριαρχεί η τάση της πολυμορφίας και των πολύπλοκων σχηματοποιημένων θεμάτων. Ο **μαρσμός** του Μυκηναϊκού πολιτισμού έφερε γρήγορα την **εξάντληση** της φαντασίας των αγγειοπλαστών και αγγειογράφων με αποτέλεσμα να επικρατήσει ο **απλούστερος διάκοσμος** με απλά μοτίβα (τόξα και κύκλους). Το κέντρο της κεραμικής περνά σιγά σιγά στην Αθήνα και τα εργαστήριά της.

Ζωγραφική

Από τη μυκηναϊκή ζωγραφική σώθηκαν μόνο **τοιχογραφίες** και **αγγειογραφίες**. Οι τοιχογραφίες, **φιλοτεχνημένες** σε **ασβεστοκονίαμα**, στόλιζαν τα ανάκτορα και τις σχετικά πολυτελέστερες ιδιωτικές κατοικίες. Απ' όλες τις τέχνες που οι Μυκηναίοι διδάχθηκαν από την Κρήτη, η τοιχογραφία έμεινε η πιο πιστή στα αρχικά μινωικά της πρότυπα, πρόσθεσαν απλώς μερικά **θέματα εμπνευσμένα από τις δικές τους τραχύτερες και πολεμικότερες συνήθειες**. Ο τρόπος απόδοσης των μορφών, η τεχνική, η στατικότητα και η ακαμψία χαρακτηρίζαν και τις μυκηναϊκές τοιχογραφίες. Τα θέματα χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες: η μία συνίσταται σε **σειρές γυναικών** που, σε φυσικό μέγεθος, προχωρούν σε πομπή κρατώντας διάφορα αντικείμενα, προσφορές σε κάποια θεότητα. Η δεύτερη αποτελείται από ποικίλες παραστάσεις εμπνευσμένες από την **καθημερινή ζωή και τις ασχολίες των Μυκηναίων**, ενώ περιλαμβάνει επίσης και ποικίλα αφηρημένα διακοσμητικά σχέδια. Η μέθοδος που χρησιμοποιούσαν λέγεται **fresco secco**.

Γλυπτική

Η τέχνη της γλυπτικής προέρχεται από τη **μινωική παράδοση** που ήταν κατά βάση **διακοσμητική και μικρογραφική**. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις είναι πολύ δύσκολο να ξεχωρίσουμε την ντόπια (ελλαδική) παραγωγή από τα αντικείμενα που έχουν εισαχθεί από την Κρήτη. Το μινωικό στοιχείο είναι πιο έκδηλο στη **μικρογλυπτική των σφραγιδόλιθων**. Οι περισσότερες παραστάσεις είναι πραγματικά αριστουργήματα μικρογραφικής τέχνης: σκηνές μάχης, κυνηγιού, πολυάρθρα θρησκευτικά θέματα, σκηνές συνδεόμενες με τον ιδιωτικό βίο της εποχής αλλά και από τον κόσμο των ζώων της ξηράς, της θάλασσας και του αέρα.

Μεταλλοτεχνία

Ο πιο γνωστός κλάδος τέχνης στην παλαιότερη μυκηναϊκή περίοδο είναι η **μεταλλοτεχνία**. Αυτό οφείλεται κυρίως στον πλούσιο εξοπλισμό των βασιλικών τάφων με μεταλλικά σκεύη, όπλα, εργαλεία και κοσμήματα.

Τα σκεύη και τα άλλα αντικείμενα από πολύτιμα μέταλλα ήταν τόσο άφθονα στους βασιλικούς τάφους των Μυκηνών ώστε φαίνεται απόλυτα δικαιολογημένη η φήμη της πόλης ως **«πολύχρυσος»**.

Ο μοναδικός πλούτος των πολύτιμων αυτών σκευών μας δίνει **μία εικόνα** της μεγαλοπρέπειας των βασιλικών συμποσίων αλλά και της υψηλής στάθμης της ζωής. Η έλαση, η έκκρουση, η χρυσοκόλληση, η εσωτερική επένδυση, η ενίσχυση ορισμένων τμημάτων, η χάραξη, η κοκκίδωση, η συρματοπλεκτική, η επικόσμηση, η ενθετική και εγκολλητική ήταν **μέθοδοι επεξεργασίας** γνωστές από αιώνες στην Κρήτη. Ιδιαίτερα κομψά είναι τα ποτήρια, οι κύλικες, τα πολλών ειδών κύπελλα και τα ποικίλα δοχεία του καλλωπιστηρίου. Στις πινακίδες της Πύλου αναγράφονται αρκετά χρυσά κύπελλα ή πιάτα· υπάρχει δε αναφορά για ένα κύπελλο ίδιου τύπου με αυτά που βρέθηκαν στο Βαφειό της Λακωνίας.

Τα χάλκινα μυκηναϊκά σκεύη είναι σχεδόν πανομοιότυπα με τα μινωικά. Αργότερα, κατά τη μέση περίοδο, μπορεί να γίνει λόγος για καθαρά **μυκηναϊκή χαλκοτεχνία**. Τότε παρουσιάζονται οι **οικοσκευές των χαλκωμάτων** - άφθονα σκεύη που είχε κάθε σπιτικό και που περνούσαν στις επόμενες γενιές. **Θησαυροί** τέτοιων σκευών ανακαλύφθηκαν κάτω από τα δάπεδα ή σε κρυφές σε διάφορα μέρη των σπιτιών για να σωθούν από κάποιον επικείμενο κίνδυνο.

Θα είχαν περισωθεί, επίσης, και περισσότερα **αργυρά σκεύη**, αν το μέταλλο δεν καταστρεφόταν τόσο εύκολα με την οξείδωση.

Γνωρίζουμε ότι στα μυκηναϊκά χρόνια ήταν σε χρήση **πέντε είδη μετάλλων: χρυσός, άργυρος, μόλυβδος, χαλκός και κασσίτερος**. Τα δύο τελευταία συνήθως τα χρησιμοποιούσαν όχι αμιγή αλλά σ' ένα κράμα, αυτό που λέγεται **ορείχαλκος**, με αναλογία κασσίτερου κάτι παραπάνω από δέκα-τοίς-εκατό και το υπόλοιπο χαλκό. Ο σίδηρος δεν ήταν άγνωστος αλλά τον μεταχειρίζονταν σπάνια· οι Μυκηναίοι δεν μπόρεσαν να αξιοποιήσουν τα σιδηρομεταλλεύματα της Ελλάδας, γιατί δεν είχαν αναπτύξει την κατάλληλη τεχνική δεξιότητα. Έτσι, ο ορείχαλκος κυρίως χρησίμευε σ' ό,τι μπορούσε να τους εξυπηρετεί το μέταλλο και μ' αυτόν κατασκεύαζαν τις αιχμές των όπλων και των εργαλείων τους· προτιμότερος για τέτοιες χρήσεις είναι καλής ποιότητας ορείχαλκος παρά κακοδουλεμένος σίδηρος. Μόνο με την πρόοδο της τεχνολογίας, που διαδόθηκε στην Ελλάδα μετά το τέλος της Μυκηναϊκής εποχής, μπόρεσαν να κατασκευαστούν καλά εργαλεία και όπλα από **σίδηρο**.

Τάλαντα χαλκού από τις Μυκήνες και την Πύλο.

Ορείχαλκος

Κι όμως, παρόλο που ο ορείχαλκος παίζει τόσο σπουδαίο ρόλο στη μυκηναϊκή Ελλάδα, θα πρέπει να ήταν πάντα ένα υλικό σχετικά **δυσεύρετο και δαπανηρό**. Γιατί, απ' όσο γνωρίζουμε, δεν υπάρχουν στο υπέδαφος της χώρας επαρκή αποθέματα των ορυκτών συστατικών αυτού του κράματος. Εύκολη **εξόρυξη χαλκού** γινόταν στην **Κύπρο**· φορτία από πλάκες χαλκού μεταφέρονταν με πλοία.

Η **προέλευση του κασσίτερου** είναι ένα πρόβλημα. Μια πιθανή πηγή του μπορεί να ήταν κάπου στη σημερινή Τσεχοσλοβακία, μια άλλη στην Ισπανία, ίσως ακόμη και στη Βρετανία. Ίσως όμως να εφοδιάζονταν από άλλες πηγές, εξα-

ντλημένες σήμερα, που θα ήταν λιγότερο αποδοτικές, αφού άλλωστε μικρές μόνο ποσότητες κασσίτερου ήταν αναγκαίες για το κράμα. Αν δεχτούμε την ιδέα ότι στην Ελλάδα γινόταν **εισαγωγή αυτών των δύο μετάλλων** από την Ανατολή και από τη Δύση, εξηγείται κιόλας γιατί η θέση της χώρας ευνοούσε την ανάπτυξη τέτοιου είδους μεταλλοτεχνίας.

Όλα όσα μας είναι γνωστά για την ορειχαλουργία προέρχονται από την **Πύλο**. Καταγραφές ορειχάλκινων αντικειμένων υπάρχουν και στην Κνωσό, αλλά μόνο στην Πύλο έχουμε κάποιες πληροφορίες και για **ορειχαλουργούς**. Εκεί βρίσκεται μια μεγάλη σειρά εγγράφων, στα οποία σημειώνονται οι τεχνίτες ορείχαλκου που εργάζονται σε διάφορες τοποθεσίες και η παρεχόμενη στον καθένα ποσότητα του μετάλλου. Καταφαίνεται **η φροντίδα του ανακτόρου** να παρακολουθεί τον ανελλιπή εφοδιασμό του σε μέταλλα και **οι ποσότητες** που παραλάμβαναν οι τεχνίτες για να εργαστούν στην παραγωγή ειδών μεταλλοτεχνίας **καταγράφονταν** με επιμέλεια στα αρχεία της Πύλου.

Ο ολικός **αριθμός των ορειχαλουργών** πρέπει να πλησίαζε τους 400. Είναι ένας εκπληκτικός αριθμός, γιατί δεν πρέπει βέβαια να φανταζόμαστε ότι κάθε μικρή κόμη είχε και το εργαστήριό της. Οι ορειχαλουργοί, όπως προκύπτει, βρίσκονται συγκεντρωμένοι σε ομάδες των 26 ή και παραπάνω· μερικές από τις ομάδες **υπηρετούν τη θεά Πότνια**. Ο τόπος της εργασίας τους βρίσκεται πολλές φορές σε κάποιες μεγάλες πόλεις, ποτέ όμως στην Πύλο. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από την ανάγκη να εγκαθιστούν τα μεταλλοτεχνικά εργαστήρια σε περιοχές με πλούσια αποθέματα καυσίμων, πιθανόν και σε μεγάλο υψόμετρο για να μην υπάρχει έλλειψη ανέμου. Είναι πιο εύκολο να μετακινείται το μέταλλο κοντά στο καύσιμο παρά να μεταφέρεται το καύσιμο στις πόλεις.

Ένα δυναμικό 400 εργατών θα πρέπει να ήταν σε θέση να **παράγει πολλούς τόνους έτοιμων ειδών** κάθε χρόνο, δηλαδή ποσότητα πολύ μεγαλύτερη απ' όσο θα έπρεπε να περιμένουμε ότι χρειαζόταν το βασίλειο. Επομένως, η Πύλος είχε πιθανότατα ένα **πλεόνασμα παραγωγής μεταλλικών ειδών** προορισμένο για **εξαγωγή** – δελεαστική, αλήθεια, θεωρία, για να εξηγήσουμε ως ένα βαθμό τον πλούτο του βασιλείου της Πύλου. Αλλά, αν πραγματικά συνέβαινε κάτι τέτοιο, τότε θα ήταν όλη της η οικονομία εξαρτημένη από το **θαλάσσιο εμπόριο**, αφού από τη θάλασσα έπρεπε να μεταφέρονται και οι εισαγόμενες πρώτες ύλες και τα εξαγόμενα προϊόντα. Γι' αυτό κάθε αποκοπή των εμπορικών δρόμων θα είχε καίριες επιπτώσεις για το βασίλειο.

Η μαρτυρία ωστόσο των εγγράφων είναι σαφής: Το μέταλλο βρισκόταν σε έλλειψη – γιατί αλλιώς δε θα ήταν αναγκαία όλη αυτή η λογιστική επιμέλεια για την καταγραφή του.

Άργυρος: Δεν είναι κάτι ασυνήθιστο στα αρχαιολογικά ευρήματα, όμως απουσιάζει, κατά περίεργο τρόπο, από τα γραπτά μνημεία. Αναφέρονται μόνο κάπου «ασημόδετοι» τροχοί αλλά αυτό είναι το μοναδικό παράδειγμα. Μία βέβαιη διατύπωση είναι αρνητική: Ο άργυρος δεν ήταν σε χρήση ως ανταλλακτικό μέσο, για να δίνει το μέτρο της αξίας των εμπορευμάτων. Θα πρέπει να ήταν πολύ **σπάνιο μέταλλο**.

Μόλυβδος: Ήταν οπωσδήποτε γνωστός. Τον μεταχειρίζονταν για ειδώλια και άλλα χυτευτά αντικείμενα.

Χρυσός: Ο χρυσός δπλώνεται στις πινακίδες ή με ένα ιδεόγραμμα ή με τη γνωστή λέξη χρυσός (**Ku-ru-so**).

Ο χρυσός δε χρησιμοποιείτο για στρατιωτικούς σκοπούς παρά μόνο ως **ανταλλακτικό μέσο**. Ήταν ένα είδος πάντα **δυσεύρετο**. Μόνο μικροποσότητες χρυσού παράγονταν, απ' ό,τι φαίνεται, μέσα στο βασίλειο κι αυτό που γενικά δεχόμαστε είναι ότι γινόταν εισαγωγή χρυσού.

Η οπλουργία

Η μεταλλοτεχνία της οπλουργίας σημείωσε εκπληκτική πρόοδο σε περιοχή που αναπτύχθηκε το αγωνιστικό πνεύμα. Τα φημισμένα **ξίφη** των βασιλικών τάφων έχουν κατακόσμητη λαβή σκεπασμένη από χρυσά ελάσματα. Συνήθως η λαβή καταλήγει σε σχήμα μήλου ή μανιταριού στο πάνω άκρο. Το **μήκος** συχνά ξεπερνά το **ένα μέτρο**. Μαζί με τα λαμπρά αυτά όπλα, που πιθανόν να προορίζονταν για επίδειξη μεγαλοπρέπειας και όχι για καθαρά πολεμική χρήση, χρησιμοποιούσαν **άλλα κοντύτερα** ως βοηθητικές παραξίφιδες ή και απλά εγχειρίδια. Με αυτά κτυπούσαν τον αντίπαλο όταν ο αγώνας γινόταν σώμα με σώμα, προσπαθώντας να τον πλήξουν στο λαιμό, πάνω από την ασπίδα.

Τα **εγχειρίδια**, ως **βασιλικά όπλα**, ήταν τα πιο κομψά απ' όλα και, όπως αποδείχθηκε, συχνά βρίσκονταν στα χέρια βασιλισσών και πριγκιπισσών. Σε μερικά από αυτά η μεταλλοτεχνία κατόρθωσε με την εγκολλητική τέχνη να γίνει πραγματική μεταλλοζωγραφική. Οι σκηνές, που συχνά απεικονίζουν αγωνιστικά θέματα ή εικόνες από τη φύση, καταπλήσσουν με το δυναμισμό, την κίνηση και τη χάρη τους.

Ανάμεσα στα **επιθετικά όπλα** ξεχωρίζουν τα κρητικής μορφής δόρατα και ακόντια. Σε πολλά από τα **βέλη** η αιχμή είναι από οφινάο ή πυριτόλιθο. Από τα αμυντικά όπλα των Μυκηναίων λίγα λείψανα σώθηκαν, γιατί τα πιο πολλά ήταν από φθαρτές ύλες. Στις παραστάσεις βρίσκουμε την **οκτώσχημη ασπίδα** και παράλληλα την ημικυλινδρική, που σαν πύργος – όπως περιγράφει το Έπος – σκέπαζε ολόκληρο το σώμα του πολεμιστή. **Οι πανοπλίες** στο τέλος των μέσων μυκηναικών χρόνων είχαν γίνει βαρύτερες και από χαλκό, όπως αποδείχθηκε από το χάλκινο θώρακα στον τάφο των Δενδρών. **Οι κνημίδες** ήταν δερμάτινες λωρίδες, όπως οι σημερινές γκέντες, ενώ αργότερα θα αντικατασταθούν από μονοκόμματα χάλκινες.

Η χρησιμοποίηση του **ευκίνητου ελαφρού άρματος** με ένα ή δύο άλογα βοηθούσε στη μεταφορά των αγωνιστών στο πεδίο του αγώνα, είτε ήταν κυνηγετικός είτε πολεμικός. Μόνο από τις παραστάσεις γνωρίζουμε το μυκηναικό άρμα.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τις ασχολίες και τα επαγγέλματα των Αχαιών
- για τη θέση των αντρών και των γυναικών στη μυκηναϊκή κοινωνία καθώς και λεπτομέρειες για το παρουσιαστικό τους
- για την οργάνωση και διοίκηση των πόλεων-κρατών
- για την ξεχωριστή θέση των «πολύχρυσων» Μυκηνών ανάμεσα στα άλλα αχαιικά βασίλεια.

Να θυμίσετε στους μαθητές ότι ο μύθος του Οιδίποδα αναλυτικά βρίσκεται στις σελίδες 101 και 102 του βοηθήματος.

Σημαντικά ονόματα αρχαιολόγων που ανέσκαψαν σπουδαία μυκηναϊκά κέντρα:

C.W. Blegen (Πύλος)
H. Schliemann
Χρήστος Τσούντας
Σταματάκης
Alan J.B. Wace
Γ. Μυλωνάς
T.L. Shear
Σπύρος Ιακωβίδης
Αραβαντινός (τρέχουσες ανασκαφές στη θηβαϊκή ακρόπολη).

Κάδμος ο Φοίνιξ

Η ίδρυση της Θήβας αποδίδεται στον Κάδμο, γιο του Αγήνορα, βασιλιά της Φοινίκης, ο οποίος ήρθε στην Ελλάδα αναζητώντας την αδελφή του Ευρώπη που είχε απαγάγει ο Δίας. Η ιστορική σημασία του μύθου αυτού έχει απασχολήσει έντονα τους ερευνητές. Το πρόβλημα της ανατολικής προέλευσης (;) ή επιρροής συζητείται ακόμη – ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη μας τα διάφορα αντικείμενα (κυρίως σφραγιδόλιθους) που έχουν βρεθεί στις ανασκαφές.

Μυκηναϊά δέσποινα που κρατά πυξίδα από τοιχογραφία της Τίρυνθας, 13ος αι. π.Χ.

άναξ = βασιλιάς

σύμβολοι

πόλεμοι

"πολύχρυσες Μυκήνες"

επαγγέλματα

γοργές

σοφός

ιστορίες και τραγούδια

Οι μύθοι των αρχαίων Ελλήνων λένε για την κατάρα που έδωσαν οι θεοί στους βασιλιάδες της Θήβας. Ο Οιδίποδας τα παλιά ποικιλάλληλα βασιλιάδες έπαιναν άπαθαν πράγματα γοργά.

Μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας το 1450 π.Χ., οι Αχαιοί πολέμησαν και πήραν και την Κρήτη. Όταν δεν πολέμησαν, πήγαν για κυνήγι και γυμνάζονταν σε αγωνίσματα.

Στο κυνήγι πήγαν και οι γυναίκες. Ήταν κομψές και ντύονταν όμορφα. Φορούσαν ωραία κοσμήματα και στολίδια. Όμως δεν είχαν την πρώτη θέση, όπως στην Κρήτη, γιατί οι Μυκηναίοι ήταν λαός πολεμιστών. Οι άντρες είχαν κοντά μαλλιά και γένια και ήταν ψηλοί.

Κάθε πόλη των Αχαιών είχε ένα βασιλιά, τον άνακτα. Αυτός ήταν αρχηγός του στρατού, ο πρώτος κρέας και ο δικαστής. Όμως είχε κοντά του ένα συμβούλιο από γέροντες σοφούς ανθρώπους που του έδιναν συμβουλές.

Κάθε πόλη ήταν ένα ξεχωριστό κράτος. Πολλές φορές πολεμούσαν μεταξύ τους.

Η πιο δυνατή πόλη ήταν οι Μυκήνες. Ο άνακτας των Μυκηνών ήταν πολύ πλούσιος. Είχε πολύ χρυσάφι και γι' αυτό οι Μυκήνες ονομάστηκαν «πολύχρυσες».

Οι απλοί φτωχοί Αχαιοί ζούσαν σε σπήλια έξω από την ακρόπολη και ήταν γεωργοί και βοσκοί. Πολλοί ήταν τεχνίτες, ναυπηγοί και έμποροι.

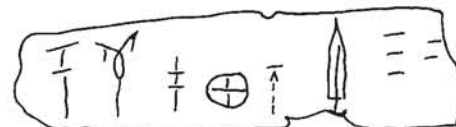
Στις γιορτές που γίνονταν στο ανάκτορο, τραγουδούσε ο σοφός. Έλεγε ιστορίες για πολέμους και γενναίους πολεμιστές. Αυτοί οι τραγουδιστές συνέχισαν να λένε τις ιστορίες τους πολλά χρόνια μετά.

Γενειοφόρες κεφαλές από χρυσό και μαύρο νίελο (από ένθεση κυπέλλου). Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Παράσταση από χάλκινο εγχειρίδιο με ερπίεστη διακόσμηση από χρυσό, ασήμι και νίελο και παράσταση κυνηγιού λιονταριών από τον τάφο IV του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών, β' μισό του 16ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Χρυσό κύπελλο με δύο λαβές που επιστέφονται από περιστέρια, γνωστό ως «Κύπελλο του Νέστορος», από τον τάφο IV του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών, β' μισό του 16ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ποιοι εχθροί;

Τα Κυκλώπεια τείχη, με τεράστιους ογκόλιθους που προστάτευαν τις ακροπόλεις των Αχαιών προκαλούν ένα εύλογο ερώτημα: **Από ποιους εχθρούς τις προστάτευαν;**

Η Ελλάδα τότε δεν αποτελούσε ένα βασίλειο με μία κεντρική εξουσία αλλά ήταν χωρισμένη σε ανεξάρτητα κρατίδια. Ο αρχηγός κάθε κρατιδίου ήταν ο «**άναξ**» και ζούσε μέσα στην οχυρωμένη ακρόπολη μαζί με μερικούς συγγενείς και αξιωματούχους. Ο λαός ζούσε σε **μικρές κώμες** στη γύρω περιοχή και κατέφευγε στην ακρόπολη μόνο σε ώρες κινδύνου.

Πολλοί ηγεμόνες, λιγότερο πλούσιοι και ισχυροί, υπάκουαν μέχρι ενός σημείου σ' έναν **ισχυρότερο** απ' αυτούς βασιλιά, αλλά διατηρούσαν την ανεξαρτησία τους. (Όλοι οι Έλληνες ακολούθησαν τον Αγαμέμνονα στην Τροία, αλλά ο Αχιλλέας των Μυρμιδόνων διαπληκτίστηκε μαζί του κι αποσύρθηκε από τη μάχη για ένα διάστημα.) Οι Αχαιοί ήταν **λαός φιλοπόλεμος** και δεν ήταν δυνατό να περάσει μεγάλες περιόδους πρεμίας. Φαίνεται λοιπόν ότι έρχονταν σε συμπλοκή μεταξύ τους κι αυτό πρέπει να συνέβαινε αρκετά συχνά. Επομένως, τα Κυκλώπεια τείχη δεν τους προστάτευαν μόνο από **επιδρομές ξένων δυνάμεων ή πειρατών** που λυμαίνονταν από τότε κιόλας τη Μεσόγειο, αλλά και από **άλλα ελληνικά βασίλεια**. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα έχουμε στους «**Επτά επί Θήβας**».

Η δομή της κοινωνίας

Ο αρχηγός κράτους στα μυκηναϊκά λεγόταν **Φάναξ (wa-na-ka)**. Στον Όμηρο –χωρίς το δίγαμμα πια– άναξ είναι ακριβώς μία από τις λέξεις που σημαίνουν τον άγνωστο άρχοντα. Στους Μυκηναίους λιγότερο τιμητική σημασία είχε η λέξη qa-si-re-u (**γΦασιλεύς**) που τελικά έγινε **βασιλεύς** και πήρε, σταδιακά, μεγαλύτερο βάρος στους επόμενους αιώνες. Οι Μυκηναίοι όμως ονόμαζαν έτσι **τον επικεφαλής οποιασδήποτε ομάδας**. Στον Όμηρο αναφέρεται ότι στην Ιθάκη υπήρχαν «**βασιλῆες πολλοί**», ενώ ο Αλκίνοος συγκαλεί γύρω τους άλλους «**δώδεκα βασιλῆας**» που υπήρχαν στο νησί των Φαιάκων.

Ο **wanax** ήταν στην **κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας**, ο αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, η ανώτατη δικαστική και οικονομική αρχή. Μετά το μονάρχη, ερχόταν ο στρατηγός, ο **πολέμαρχος** (lawagētes). Ο καθένας από τους δύο αυτούς αρχηγούς είχε δική του αυλή και προσωπικό, διέθετε γαίες και άλλα περιουσιακά στοιχεία.

ΛαΦαγέτας σημαίνει «ηγέτης του λαού», αλλά, επειδή λαός σήμαινε συχνά το μάχιμο εμπολέμο λαό, συμπεραίνεται ότι ο μυκηναϊκός τίτλος δήλωνε το αξίωμα του πολέμαρχου. (Υπάρχουν όμως και άλλες απόψεις ως προς το ποιος ακριβώς ήταν ο ρόλος του.)

Ο αρχηγός μιας κοινωνίας τέτοιου τύπου είχε ανάγκη από έναν **κύκλο ευγενών** για να τον εκπροσωπούν και να τον βοηθούν να επιβάλλει την εξουσία του σε όλο το βασίλειο. Αυτή την ανάγκη κάλυπτε η τάξη των αριστοκρατών. Ήταν όσοι έφεραν τον τίτλο **e-qe-ta [εκΦετας] επέτας**, δηλαδή «**κάποιος που έπεται**», ο **ακόλουθος**. Η θέση τους ήταν **υψηλή** και ακολουθούσαν τον άνακτα τόσο στην ειρήνη όσο και στον πόλεμο.

Τα μικρά κέντρα που εξαρτώνταν από την κεντρική εξουσία διοικούνταν από **συμβούλια προκρίτων** (γερουσία) και από τοπικούς άρχοντες όπως οι **korete** –μεταξύ τους ήταν και οι βασιλείς–, είδος κοινοταρχών ή και κατόχων μεγάλων εκτάσεων γης.

Η **ανασύνθεση της μυκηναϊκής ιεραρχίας εμφανίζει πολλά προβλήματα και ασάφειες**. Ένα πολυσυζητημένο θέμα είναι ποια ήταν ακριβώς η κοινωνική θέση του αξιώματος που έφερε ο **τελεστής**. Ήταν και αυτοί κάτοχοι μεγάλων εκτάσεων στην περιφέρεια.

Το πιο πιθανό είναι ότι οι τελεσταί και ο περιφερειακός κυβερνήτης βρίσκονταν στην ίδια σχέση μεταξύ τους, όπως οι ακόλουθοι με τον άνακτα. **Τα πολιτικά αξιώματα ίσως να μη διαχωρίζονταν από τα θρησκευτικά** σε μια τόσο πρώιμη εποχή, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η μεταγενέστερη λέξη **τελεστής** συνδέεται με τη **λατρεία** και τις **ιεροτελεστίες**.

Σε έγγραφο της Πύλου αναφέρεται επίσης ο **δάμος (da-mo)**. Μ' αυτήν τη λέξη, στο μεταγενέστερο τύπο της **δήμος**, θα δηλώνεται πάντα το **συλλογικό σώμα του λαού**. Από αυτήν τη λέξη, φυσικά, προήλθε ο όρος **δημοκρατία**. Αλλά και ειδικότερα, όπως και στην Αττική των κλασικών χρόνων **δήμος** λεγόταν και μια **περιφερειακή διοικητική υποδιαίρεση**, έτσι και το βασίλειο της Πύλου είχε δεκαέξι διοικητικές υποδιαίρεσεις [δάμοι].

Οι κατώτερες τάξεις

Από το είδος των καταγραφών που διαθέτουμε είναι πολύ δύσκολο να διαμορφώσουμε κάποια εικόνα για το λαϊκό πλήθος και να φανταστούμε πώς περνούσε ο **κοινός άνθρωπος** τη ζωή του. Διάφορα **επαγγέλματα** που αναφέρονται στις πινακίδες είναι: **βασιλικοί τεχνίτες** (ανάκτεροι), **κεραμείς** (ke-ra-me-we), **τοξοποιοί** (τοξουργοί), **σαμαράδες**, **χρυσουργοί** (ku-ru-so-wo-ko), **κωπηλάτες**, **άνδρες της ακτοφυλακής**, **οικοδόμοι τεχνίτες** (τοιχοδόμοι), **θηρευτές** (κυνηγέταις), **εριοργοί** (για γυναίκες), **λινεργάτριες**, **κλώστριες**, **νηματοουργοί**, **υφάντρες**.

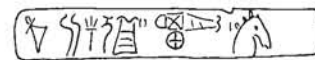
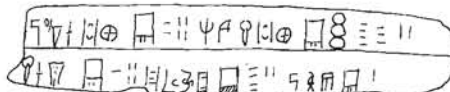
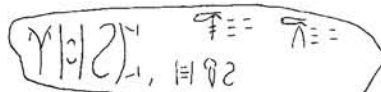
Σε όλα τα ως σήμερα γνωστά κείμενα της γραμμικής Β δεν υπάρχει ούτε η παραμικρή μνεία σε εμπόρους ή σε δραστηριότητες εμπόρων. Υπάρχουν ακόμη και οι μεγάλοι «**απόντες**» του καταλόγου των επαγγελματιών: πουθενά δεν υπάρχει η λέξη γεωργός ή άλλη που να δηλώνει πιο ειδικευμένη γεωργική δουλειά, όπως άλλωστε δεν υπάρχει και καμιά λέξη για τον γραφέα. Από την άλλη μεριά, το πλήθος των επαγγελματιών ειδικοτήτων που κατονομάζονται προϋποθέτει εντυπωσιακά **προχωρημένο καταμερισμό εργασίας**. Για παράδειγμα, υπήρχε και ο **κυανουργός**, ο τεχνίτης λαζουρίτη λίθου (του κυάνου) ή γυάλινων απομιμήσεών του.

Ένα ασυνήθιστο **επίπεδο πολυτέλειας** διαφαίνεται. Για μας ωστόσο αποτελεί ένα πρόβλημα το γεγονός ότι πολλές από τις μυκηναϊκές ονομασίες επαγγελματιών δε διασώθηκαν στην ελληνική των κλασικών χρόνων και γι' αυτό δεν είναι δυνατό η ερμηνεία τους.

Οι δούλοι

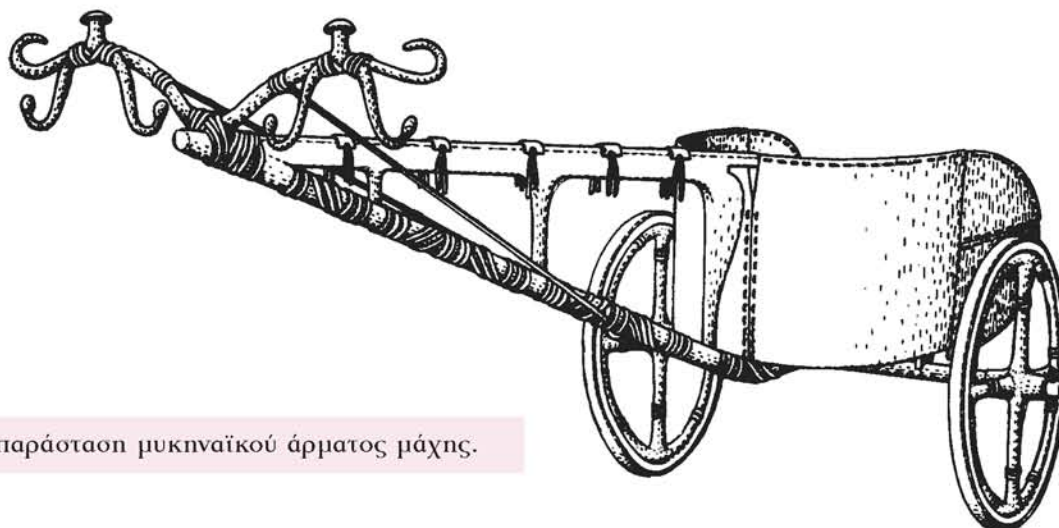
Στην πιο χαμηλή βαθμίδα της κοινωνικής κλίμακας βρίσκονταν οι δούλοι. Ο διαχωρισμός σε δούλους και σε ελεύθερους δεν είναι πάντα τόσο απόλυτος, ειδικά σε μια κοινωνία που διοικείται αυταρχικά από έναν μονάρχη. **Ελευθερία και δουλεία είναι σχετικές έννοιες** και, στη μυκηναϊκή ελληνική, **δόελος** (do-e-ro) και **δόελα** (do-e-ra) ίσως θα πρέπει να σημαίνει «αυτός που υπηρετεί». Είναι σαφές πάντως ότι υπήρχαν **πολυάριθμοι δούλοι** –κυρίως **δούλες**– και ότι η θέση τους ήταν πραγματικά ταπεινή. Πολλοί ήταν **δούλοι/ες θεού/θεάς**. Δεν είναι ξεκάθαρο τι σήμαινε αυτός ο χαρακτηρισμός.

Άνδρες και γυναίκες

Στη μυκηναϊκή τέχνη εικονίζονται γυναίκες (πιθανόν από οικογένειες των ιθυνόντων) σε σκηνές κυνηγιού, ενώ στους τάφους τους έχουν μικρά κομψά σπαθάκια. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι **οι γυναίκες μοιράζονταν με τους άνδρες διάφορες ασχολίες και ευθύνες**.

Οι Μυκηναίοι αγαπούν τους **αγώνες**, τη **μάχη** και την **άμιλλα**. Το ελαφρύ **άρμα** που σέρνει άλογο είναι το αγαπημένο τους παιχνίδι και το καλύτερό τους όπλο. Οι άνδρες έχουν **κοντά μαλλιά** για να μην εμποδίζονται οι κινήσεις τους στον αγώνα. Συγχρόνως, αφήνουν γενειάδα και μουστάκι σε ένδειξη **αρρενωπότητας**.

Αναπαράσταση μυκηναϊκού άρματος μάχης.

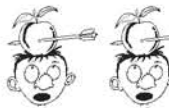
Carl Blegen. Αμερικανός αρχαιολόγος (1887-1971) που συνέβαλε καθοριστικά στη χρονολόγηση και στρωματογραφική μελέτη των επάλληλων πόλεων της Τροίας και ανακάλυψε ένα από τα σημαντικότερα μυκηναϊκά ανακτορικά κέντρα της Πελοποννήσου στον Επάνω Εγκλιανό, που ταυτίζεται με την ομηρική Πύλο.

Ο Μπλέγκεν έγινε μέλος της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών (ΑΣΚΣ) στην Αθήνα το 1910 και πραγματοποίησε πολλές ανασκαφές στην Πελοπόννησο, που έφεραν στο φως σημαντικότερους οικισμούς των προϊστορικών χρόνων.

Κατά το χρονικό διαστήμα 1927-1957, ο Μπλέγκεν ήταν καθηγητής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σινσινάτι στο Οχάιο και, παράλληλα, διευθυντής των ανασκαφών στον λόφο Χισαρλίκ (1932-1938), όπου βρισκόταν η αρχαία Τροία. Μαζί με την ομάδα του εισήγαγε νέες ανασκαφικές μεθόδους, με τη βοήθεια των οποίων πέτυχε τον σαφή καθορισμό των εννέα διαδοχικών στρωμάτων της Τροίας.

Εξακολουθώντας να ερευνά θέσεις που περιγράφονται από τον Όμηρο, ο Μπλέγκεν ξαναγύρισε στην Ελλάδα το 1939 και άρχισε να ερευνά για το ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο. Οι ανασκαφές που πραγματοποίησε στον Επάνω Εγκλιανό έφεραν στο φως ένα εκτεταμένο ανακτορικό συγκρότημα. Το σημαντικότερο όμως εύρημα υπήρξε το σύνολο των 1.000 και πλέον ενεπίγραφων πινακίδων που βρέθηκαν στο αρχείο του ανακτόρου και είναι γραμμένες με στοιχεία της γραμμικής γραφής Β.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τη γραμμική γραφή Β, τη γραφή των Μυκηνών και τη χρήση της από τους γραφείς των ανακτόρων
- για τις πολύ σημαντικές πάλινες πινακίδες με γραμμική Β
- για την παλαιότερη θρησκεία που διατήρησαν οι Μυκηναίοι (Μητέρα-Γη) και τους θεούς που εισήγαγαν, οι οποίοι θα συνεχίσουν να λατρεύονται στον ελλαδικό χώρο
- για τη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού, όπως διαφαίνεται από τη γραφή, τη θρησκεία, τη λατρεία και τη σημασία των χώρων-θέσεων.

Ο John Chadwick έγραψε το 1975 στα προλεγόμενα του βιβλίου του **Ο Μυκηναϊκός κόσμος**: «Το 1939 μάθαμε για πρώτη φορά ότι στα ανάκτορα των Μυκηνών χρησιμοποιούσαν τη γραφή. Και το 1952, πάλι, μάθαμε ότι αυτή η γραφή, όμοια με κείνη που χρησιμοποιούσαν από το 14ο αιώνα π.Χ. στην Κνωσό, καλύπτει μιαν **αρχαϊκή μορφή της ελληνικής γλώσσας**. Αποκρυπτογραφήθηκε από τον Michael Ventris και την εργασία της αποκρυπτογράφησης της περιγράφω σ' ένα μικρό βιβλίο μου με τίτλο **The Decipherment of Linear B** (Cambridge 1958).

Το περιεχόμενο των κειμένων των πινακίδων, σε πρώτη ματιά, είναι απελπιστικά **μονότονο**: μακροσκελείς κατάλογοι με ονόματα, καταγραφές για κοπάδια, για σιτηρά ή άλλα γεωργικά προϊόντα, κατάστιχα που τηρούσαν κάποιοι ανώνυμοι λογιστές. Η μονοτονία διακόπτεται κάποτε από τη ζωηρή περιγραφή ενός τραπέζιου ή ενός άρματος αλλά, στο μεγαλύτερο μέρος τους, οι πινακίδες είναι **στεγνά και ανέκφραστα έγγραφα**. Έτσι είναι προσιτά σε μας τα στοιχεία που κατέγραφαν υπάλληλοι και αξιωματούχοι τεσσάρων διαφορετικών βασιλικών οίκων. Ένα μεγάλο βήμα στην πρόοδο της ερμηνείας των πινακίδων συντελέστηκε όταν μπορέσαμε ν' αναγνωρίσουμε ότι υπήρχε μια χαρακτηριστική συνάφεια στο περιεχόμενο κειμένων που προέρχονταν από το ίδιο καλάθι πινακίδων – γιατί **οι πινακίδες αποθηκεύονταν τακτοποιημένες μέσα σε καλάθια**, σαν να λέμε σε **καρτελοθήκες**, ως την ώρα που ξέσπασε μια σαρωτική πυρκαγιά και γκρεμίστηκαν στο δάπεδο, ένας άμορφος σωρός. Κάτι που μας βοήθησε πολλές φορές στη συσχέτιση των κειμένων ήταν ότι ξεχωρίσαμε τον **ιδιαιτερό γραφικό χαρακτήρα πολλών γραφένων**».

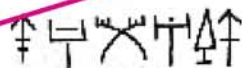
Πινακίδες γραφής γραμμικής Β.

Μέσα στα ανάκτορα κάποιοι υπάλληλοι **έγραφαν** πάνω σε **πινακίδες από πήλο** τα πιο σημαντικά πράγματα που γίνονταν. Έγραφαν ακόμη για τα προϊόντα που έστελνε ο βασιλιάς σε άλλα μέρη και για τα προϊόντα που έδιναν στο βασιλιά οι άνθρωποι. Έγραφαν και **μετρούσαν**. Αυτή η γραφή είναι η **γραμμική γραφή Β** και οι αρχαιολόγοι **ξέρουν να τη διαβάζουν**. Οι Άχαιοι έγραφαν με συλλυβάδες. Έχουμε βρει πολλές πινακίδες σε όλες τις πόλεις των Μυκηναίων και στην Κρήτη. Είναι **μαυρισμένες** γιατί **κάηκαν** από τις φωτιές που έκαψαν και τα ανάκτορα.

Γραφή
πάλινες
πινακίδες

ΠΙ-Ρ-ΠΟ-ΔΕ
Τρίποδες

ειδώλο
μαρτῆς

Οι Άχαιοι, εκτός από τη **Μητέρα-Γη**, λάτρευαν και άλλους **θεούς**. Λάτρευαν τον **πατέρα των θεών και των ανθρώπων**, το **Δία**, τον **Ποσειδώνα**, την **Ηρα** και τους άλλους θεούς του **Ολύμπου**. Δεν έχιζαν ναούς για τους θεούς. Για τη λατρεία των θεών τους πήγαν σε **κερά μέρη** ή μέσα στα ανάκτορα. Είχαν **μικρά κερά**.

Μητέρα-Γη

Δίας,
ο πατέρας των θεών
και των ανθρώπων

Οι **Μυκηναίοι** είχαν τους **ιδίους θεούς** που αργότερα λάτρευαν και οι υπόλοιποι Έλληνες. Στην **Αθήνα**, στη θέση του **μυκηναϊκού ανακτόρου**, έχιζαν αργότερα το **ναό της θεάς Αθηνάς**.

Πήλινο αναθηματικό ειδώλιο από τις Μυκήνες τύπου **Ψι**. Μικρά γυναικεία ειδώλια αυτού του τύπου είναι τυπικά της μυκηναϊκής θρησκείας κατά το **14ο και 13ο αι. π.Χ.** Συνόδευαν συνήθως τους νεκρούς στον τάφο ως κτερίσματα, σπανιότερα όμως τα ανέθεταν οι πιστοί και σε ιερά. Κρίνοντας οι αρχαιολόγοι από τη στάση των χεριών, που τα κάνει να θυμίζουν γράμματα του αλφάβητου, τα ονόμασαν συμβατικά **ειδώλια τύπου Ψι, Φι και Ταυ**. Η **ερμηνεία** για το τι ακριβώς παριστάνουν παραμένει προβληματική. Σύμφωνα όμως με την πιθανότερη εκδοχή, πρόκειται για **μυκηναϊκές θεότητες**.

Σκηνή θρησκευτική από **χρυσό δακτυλίδι της Τίρυνθας**. Η θεά κάθεται σε πτυσσόμενο κάθισμα και αναπαύεται σε υποπόδιο. Πίσω από τη θεά διακρίνεται ένα πουλί, ίσως γεράκι, και μπροστά θυμιατήριο. Τέσσερις δαίμονες πλησιάζουν κρατώντας πρόχους γεμάτες ίσως από την παραγωγή του νέου τρύγου. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Καρφίτσα με χρυσό επίθημα, βασιλικοί τάφοι Μυκηνών, **16ος αι. π.Χ.** Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα. Είναι από τα λιγυστά ολόχρυσα χυτά κοσμήματα. Η κοφτή πλάκα παρίστανε τη **θεά της βλάστησης**, η οποία κρατούσε στα χέρια περιδέρατα.

Έλληνες και ελληνική γλώσσα

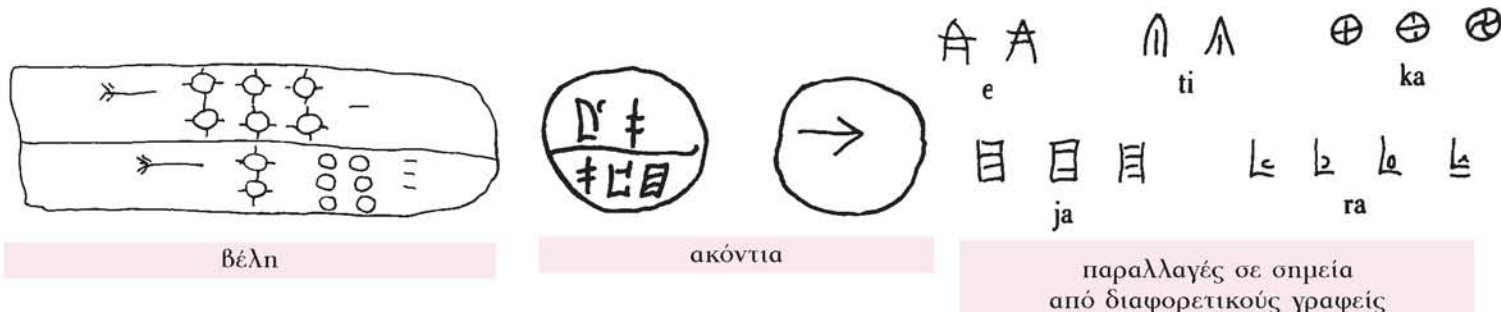
Όταν οι επιστήμονες φτάνουν στο **θέμα της ελληνικής γλώσσας** και της αρχικής της δημιουργίας, προκύπτουν διάφορα σοβαρά προβλήματα. Η προέλευση των Ελλήνων – ένα θέμα που έχουμε ήδη θίξει – αποτελεί σοβαρότατο πεδίο αντικρουόμενων απόψεων που πηγάζουν από **διαφορετικές επιστημονικές θεωρήσεις**.

Η καθιερωμένη άποψη ότι ελλινόφωνοι πολεμιστές απλώθηκαν στα Βαλκάνια σε διαδοχικά κύματα και υπέταξαν την Ελλάδα είναι πια **ξεπερασμένη**. Η καλύτερη υποστήριξή της ανάγεται στο διάσημο **Αυστριακό γλωσσολόγο Κρέτσεμερ (Paul Kretschmer)**, με εργασίες που δημοσίευσε στα τέλη κιόλας του περασμένου αιώνα. Η πιο παραδεκτή μορφή αυτής της θεωρίας διατείνεται ότι τρία ήταν τα κύματα των εισβολών. Τα γνωστά τους ονόματα –**Ίωνες, Αχαιοί και Δωριείς**– ανταποκρίνονται στην κλασική διάκριση διαλέκτων της αρχαίας ελληνικής. Χρονολόγηση αυτών των εισβολών επιχειρήθηκε αλλά **απέτυχε**. Ούτε τα αρχαιολογικά δεδομένα αλλά ούτε και η ίδια η προσπάθεια χρονολόγησης των τριών κυμάτων απέδειξαν την ορθότητα της θεωρίας.

Οι παλαιότεροι κάτοικοι της ηπειρωτικής Ελλάδας, οι Κρήτες, οι κάτοικοι των νησιών του Αιγαίου μιλούσαν μία ή κάποιες (;) γλώσσες. **Η γλώσσα των Κρητών** έχει διασωθεί σε **γραφτή μορφή**¹, μας είναι όμως ακόμη αδύνατο να την αποκρυπτογραφήσουμε και δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε την **ταυτότητά της με ασφαλή κριτήρια**. Όσο για τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, τα όποια ευρήματα δεν έχουν δημοσιευθεί ούτε έχουν γίνει αποδεκτά «επισημώς». Επομένως, το θέμα σταματά εδώ.

Ας δούμε τώρα τις μετακινήσεις αυτού του **πολεμικού λαού** που κατέχει το άλογο και που γύρω στο **2200 π.Χ.** αρχίζει να **μετακινείται** (από πού;) προς τα νότια και πιθανόν εγκαθίσταται αρχικά στην Κεντρική Ελλάδα και στη Βόρειο Πελοπόννησο. Εκτός από το άλογο φέρνει και μια **ιδιόμορφη αγγειοπλαστική τεχνική**.

Η **πρόσμιξη** με τους παλαιότερους κατοίκους, τα γλωσσικά δάνεια, οι διάφορες φωνολογικές ανακατατάξεις θα οδήγησαν πιθανόν σε κάποια γλώσσα, στη **γλώσσα** που θα καταγράψουν οι πινακίδες των ανακτόρων. Γύρω στα **1600 π.Χ.**, παρατηρείται αυξημένη **μινωική επίδραση** στην Ελλάδα. Πολλοί επιστήμονες θεωρούν ότι σ' αυτή την περίοδο εισάγεται η γραφή από τους Μινωίτες Κρήτες, ακριβώς για να χρησιμοποιηθεί στην καταγραφή λογαριασμών. Είναι η εποχή που σχηματίζονται τα **πιο ισχυρά βασίλεια**, ενοποιούνται μικρότερες κοινοτικές μονάδες και κάθε βασίλειο πια χρειάζεται πολλούς αξιωματούχους για τη διακυβέρνηση και τη διαχείριση της παραγωγής και του αυξημένου πλούτου του. Έτσι, δημιουργείται η ανάγκη για **λογιστικές καταγραφές**. Ένα **πρόσφατο εύρημα (το 1994)** κοντά στην Αρχαία Ολυμπία μεταθέτει πρωιμότερα, γύρω στο **1650 π.Χ.**, την **παλαιότερη μαρτυρία της γραμμικής Β** και ίσως αλλάζει κάποιες επιστημονικές θεωρίες. Συγκεκριμένα, βρέθηκε μια κροκάλα με χαραγμένα πάνω της οκτώ σύμβολα αυτής της γραφής.

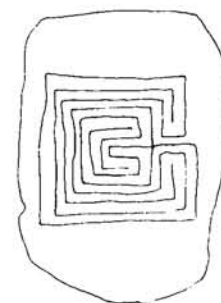
Πινακίδες γραμμικής Β

Η γραφή των πινακίδων είναι **συλλαβική**, δηλαδή **κάθε σύμβολο αποδίδει μια συλλαβή**. Εξαιτίας της γραμμικής μορφής των συμβόλων ονομάστηκε συμβατικά **γραμμική Β**, σε διάκριση από τη γραμμική Α της Κρήτης. Οι πινακίδες ήταν φτιαγμένες από **απλό πηλό**, που, για να ενισχύεται η ανθεκτικότητά του, πολλές φορές εφοδιαζόταν εσωτερικά με ένα αχυρένιο πλέγμα. Φυσικά το πλέγμα σήμερα έχει χαθεί. Τα γράμματα χαραζόνταν στον πηλό με μια **αιχμηρή γραφίδα** – ίσως ένα αγκάθι στερεωμένο πάνω σε κάποιον κοντυλοφόρο. Ύστερα, ο γραφέας άφηνε τον πηλό να στεγνώσει. Σε μερικές ώρες, ή έστω την άλλη μέρα, ο πηλός είχε γίνει τόσο ξερός, ώστε δεν μπορούσαν να προσθέσουν ή ν' απαλείψουν τίποτε από τη γραφή. Επομένως, δεν είχαν την ευχέρεια διορθώσεων όταν διαπίστωναν λάθη σ' ό,τι είχαν γράψει. Οι Ασσύριοι, που έγραφαν κι αυτοί σε πήλινες πινακίδες, έψηναν τον πηλό μετά το γράψιμο· αντίθετα στην Ελλάδα ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος το ψήσιμο. Αν **απρόοπτη πυρκαγιά** δεν κατέστρεφε τα κτίρια όπου φυλάγονταν αρχαία πινακίδων, αυτές θα είχαν γίνει από τότε θρύψαλα· η φωτιά όμως έψνε τον πηλό, και, κατά ειρωνεία της τύχης, τούτο συνετέλεσε στη **διάσωσή τους**. Το ψήσιμο έγινε βέβαια με τρόπο ακανόνιστο. Γι' αυτό και βλέπουμε τον πηλό να έχει πάρει ανόμοια χρώματα εδώ κι εκεί στην ίδια πινακίδα.

Οι γραμμένες πινακίδες αποθέτονταν μέσα σε **καλάθια** ή μπορεί και σε ξύλινα κιβώτια. Τα κιβώτια ή τα καλάθια θα ταξινομούσαν, όπως φαίνεται, πάνω σε ράφια στερεωμένα ολόγυρα στους τοίχους του εργαστηρίου. Κάθε καλάθι μπορούσε να αναγνωρίζεται με τη βοήθεια μιας «**ετικέτας**»: Ήταν ένα μικρό κομμάτι πηλού που το επικολλούσαν με πίεση, νωπό ακόμα, πάνω στην εξωτερική επιφάνεια του καλαθιού.

Υλικά = Βιβλία για τους θεούς του Ολύμπου. Κομμάτια πηλού και ξυλάκια ή κομμένα πλάγια καλαμάκια. Βλέπε σελ. 129 του βιβλίου για το δάσκαλο για περιγραφή ανάλογης δραστηριότητας.

¹Ιδεογράμματα, γραμμική Α

Δείγματα ιχνογραφημάτων από ανία.

Σε αντίθεση προς τη γραμμική Α των Μινωιτών, **η γνώση της γραφής** στα μυκηναϊκά χρόνια φαίνεται ότι ήταν προνόμιο λίγων σχετικά ατόμων, και πάντως μιας **ομάδας εξειδικευμένων γραφέων** που εργάζονταν στα αρχεία των ανακτορικών κέντρων για τις ανάγκες της εκεί γραφειοκρατίας. Και ίσως αυτός να ήταν και ο βασικός λόγος για την **εξαφάνιση του αγαθού της γραφής** μετά την πτώση των ανακτόρων γύρω στο 1200 π.Χ.

Το **ελληνικο-μυκηναϊκό λεξιλόγιο** πέρασε σχεδόν **αυτούσιο** στους ιστορικούς χρόνους, ενώ λίγες μόνο λέξεις φαίνεται πως εξαφανίστηκαν με την πάροδο των αιώνων ή άλλαξαν νόημα, όπως συμβαίνει συχνά με τη γλώσσα, ένα ζωντανό, εξελίξιμο οργανισμό. **Κύρια ονόματα**, π.χ. Αχιλλεύς, Αλεξάνδρα, Αλέξανδρος, Θεοδώρα κ.ά., μαρτυρούνται ήδη από τους μυκηναϊκούς χρόνους. Και είναι εκπληκτικό ότι από την εποχή των πινακίδων της γραμμικής Β γραφής έως τις μέρες μας, δηλαδή για παραπάνω στο **τρισήμισι χιλιάδες χρόνια**, έχουν μείνει **αμετάβλητες πολλές βασικές λέξεις και έννοιες**, όπως, για παράδειγμα, θέμις, διδάσκαλος, δήμος, άστυ, θεός, ιερέυς, ανάκτορο, οίνος, ελαία, δάφνη, κυπάρισσος, θάλασσα.

John Chadwick

Γεννήθηκε στο **Λονδίνο** το 1920 και το όνομά του έκανε το γύρο του κόσμου το 1952. Τη χρονιά εκείνη, ο Άγγλος αρχιτέκτων Michael Ventris και ο J. Chadwick δημοσίευσαν τη μελέτη τους «Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives» και με αυτή την εργασία **αποκρυπτογραφούσαν τη γραμμική γραφή Β**. Οι μελέτες του John Chadwick ξεπερνούν τις εκατό.

Είναι, μεταξύ άλλων, Μέλος της Βρετανικής Ακαδημίας, Επίτιμος Σύμβουλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών και Επίτιμος Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Michael Ventris

Γεννήθηκε το 1922 και από νωρίς μαγεύτηκε από τον κόσμο των Ελλήνων και των Ρωμαίων. **Μελέτησε τους κλασικούς** και σε ηλικία 14 χρονών, το 1936, παρακολούθησε μία **διάλεξη του Α. Έβανς** που εί-

χε ήδη ανασκάψει την Κνωσό. Ο νεαρός Ventris ένιωσε βαθύ ενδιαφέρον για τις πινακίδες της γραμμικής Β και αποφάσισε να τις αποκρυπτογραφήσει. Αν και οπούδασε αρχιτεκτονική, μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου, το 1949, αφιερώθηκε στη μελέτη των πινακίδων. Χρησιμοποιώντας **μεθόδους αποκρυπτογράφησης των εχθρικών μηνυμάτων** και κωδίκων κατά τη διάρκεια του πολέμου, μπόρεσε να καταλήξει σε μία **καταγραφή συλλαβών** (φωνήεντα με σύμφωνα), χωρίς να μπορεί να καταλάβει ακόμη ποια γλώσσα ήταν. Όταν δοκίμασε την ιδέα μιας αρχαϊκής **μορφής της ελληνικής**, είδε ότι οι πινακίδες αποκτούσαν νόημα.

Θρησκεία

Για να φωτίσουμε την ιστορία και, πιο συγκεκριμένα, τις **θρησκευτικές πεποιθήσεις του αιγαίου κόσμου** στη δεύτερη χιλιετία π.Χ., διακρίνουμε ότι, ενώ το τελικό προϊόν ήταν **ένα κράμα**, στις απαρχές του υπήρχαν οίγουρα δύο (ή τρεις) **χωριστές παραδόσεις**: η μινωική και η μυκηναϊκή της κυρίως Ελλάδας. Κι αυτή ακόμη η τελευταία μπορεί να μην ήταν ομοιογενής. Οι πρώτοι εκείνοι λαοί σχεδόν πάντα **έπαιρναν δάνεια από άλλα συστήματα θρησκειών**, τα αφομοίωναν στη δική τους θρησκεία, είτε συγχωνεύοντας την ξενική θεότητα με κάποια δική τους που είχε συναφείς ιδιότητες, προχωρώντας έτσι σε ένα **συγκριτισμό**, είτε **εντάσσοντας** στον υπάρχοντα κατάλογο των θεών τους και το νεόφερτο μέλος.

Μπορεί οι **Μυκηναίοι**, μαζί με τόσα άλλα στοιχεία, να υιοθέτησαν από τους Μινωίτες και κάποιες θρησκευτικές δοξασίες και λατρευτικές πρακτικές, ωστόσο είχαν τις δικές τους **πατρογονικές θεότητες**.

Η ανάλυση της ελληνικής θρησκείας των **κλασικών χρόνων** μας εξασφαλίζει έναν ευκολοδιάκριτο διαχωρισμό: είναι οι **ολύμπιοι θεοί**, και, πλάι σ' αυτούς, είναι **μια άλλη ομάδα**, όχι με ίδιες σαν κι εκείνους ευμενείς διαθέσεις: οι **χθόνιες θεότητες**, εγκατοίκες μέσα στη χθόνα, τη γη, όπως πιστευόνταν, ή βαθιά στα υποχθόνια. Ο τεχνικός όρος **χθόνιες** σημαίνει, λοιπόν, **θεότητες «της γης» ή «από τη γη»**. Μία υπόθεση βάσιμη λογικά είναι ότι το χθόνιο στοιχείο αντιπροσωπεύει τη θρησκεία των παλαιότερων κατοίκων και το ολύμπιο στοιχείο τη θρησκεία των νεοφερμένων Μυκηναίων. Αλλά κι αυτό μπορεί να αποτελεί μιαν **υπεραπλούστευση**. Συνήθως παραβλέπονται κάποια **γλωσσολογικά τεκμήρια** –λίγα άλλα ζωτικής σημασίας– που υπάρχουν γύρω από τούτο το θέμα.

Στο ολυμπιακό Δωδεκάθεο της παράδοσης ανήκαν οι θεοί **Ζεус, Ποσειδών, Ερμής, Άρης, Απόλλων, Ήφαιστος, Διόνυσος**, και οι θεές **Ήρα, Άρτεμις, Αφροδίτη, Αθηνά, Δήμητρα**. Είναι πιθανό να συμπεριλήφθηκε όψιμα σ' αυτόν το θεϊκό σύλλογο η **Δήμητρα**, ενώ, ως προς την αρχική προέλευσή της, είναι μία από τις εμφανίσεις της μεγάλης θεάς **Γης**. Άλλο τόσο όψιμη θεωρήθηκε και του **Διόνυσου** η εισδοχή – κι αυτό θεωρούνταν το πιθανότερο, ως την ώρα που δύο πινακίδες της Πύλου έφεραν πλήρη ανατροπή, γιατί ανακαλύφθηκε γραμμένο πάνω σ' αυτές το όνομα του Διόνυσου. Τα **γλωσσολογικά δεδομένα** που έχουμε ως τώρα αφορούν ακριβώς τα **ονόματα των θεών**. Αν η λατρεία αυτών των θεών ανάγεται σε χρόνους προγενέστερους από τη διασπορά των Ινδοευρωπαίων, τότε θα έπρεπε να περιμένουμε ότι τα ίδια ονόματα θεών θα εμφανίζονταν με ανάλογη μορφή και σε άλλες γλώσσες.

Στην πραγματικότητα όμως, **ένα μόνο όνομα** βρίσκουμε και αλλού, που το αντίστοιχό του στα ελληνικά είναι **Ζεус**. Προέρχεται από τον τύπο **oyeus**. Στις ινδικές Βέδες υπάρχει ο **Dyaus pitar-Ζευ-πάτερ** και στα λατινικά ο **Juppiter**. Η λέξη pitar, piter, pater = πατέρας έχει ενσωματωθεί. Πέρα όμως από το όνομα του Δία (Ζευ) που οίγουρα κατάγεται από μια ινδοευρωπαϊκή ρίζα, **οι ετυμολογικές προσεγγίσεις των ονομάτων των άλλων θεών είναι μεμονωμένες θεωρίες, όχι γενικά αποδεκτές**.

Γεγονός είναι ότι **600 χρόνια μεσολαβούν** από τότε που οι πρώτοι Ίωνες και Αχαιοί μετακινούνται προς την Πελοπόννησο και την Κεντρική Ελλάδα ως την εποχή της ακμής του μυκηναϊκού κόσμου. Στις πινακίδες, **οι θεοί** εμφανίζονται μόνο ως **αποδέκτες κάποιων προσφορών** που οι διοικητές των ανακτόρων προορίζουν γι' αυτούς. Συσχετίζοντας κάποια **κύρια ονόματα** που είναι γνωστά από την κλασική εποχή, αναγνωρίζουμε και κάποια ονόματα άλλων θεοτήτων, ίσως παλαιότερων ή μινωικών, καθώς και μερικών υποδεέστερων, των οποίων όμως η λατρεία φαίνεται ότι ατόνησε στους ιστορικούς χρόνους. Συχνά **κάποιες γυναικείες θεότητες** καταγράφονται στις πινακίδες με το λατρευτικό επίθετο **πότνια** (=σεβαστή Δέσποινα), το οποίο εμφανίζεται **και στα ομηρικά έπη** (π.χ. πότνια Αθηνά, πότνια Ήρα).

Αλλού όμως, αναφέρεται η **Πότνια** χωρίς να είναι επωνυμία – πρόκειται για το **όνομα κάποιας θεότητας**. Η λέξη πάντως είναι καθαρά ινδοευρωπαϊκής προέλευσης (Patni στα σανσκριτικά με την ίδια σημασία).

Πότνια ονομάζονταν από τους Έλληνες των κλασικών χρόνων δύο θεές, **η Δήμητρα και η κόρη της**. Βλέπουμε ότι οι Έλληνες με διάφορες μορφές συνέχιζαν την **παλαιότατη λατρεία της Μητέρας-Γης**. Πότνια ήταν η μυκηναϊκή ονομασία αυτής της θεϊκής μορφής. Στους αναθηματικούς καταλόγους των πινακίδων το όνομά της είναι βέβαιο ότι θα καταλάμβανε **εξέχουσα θέση**. Πράγματι, ούτε οι μισές από τις μαρτυρίες που υπάρχουν γι' αυτή δεν έχουν βρεθεί για οποιαδήποτε άλλη γυναικεία θεότητα. Ίσως να μπορούσαμε να ταυτίσουμε την Πότνια με την κλασική Δήμητρα.

Η πινακίδα V52 της Κνωσού με τα τέσσερα ονόματα ελληνικών θεοτήτων.

a-ta-na-po-ti-ni-ja I (...)

Αθανά πότνια (**Αθηνά δέσποινα**)

e-nu-wa-ri-jo I pa-ja-wo (...) po-se-da (...)

Ενυάλιος (πιθανότατα ο **Άρης**)

ΠαιαFων (Παιάν, δεύτερο όνομα του **Απόλλωνα**)

Ποσειδάων (**Ποσειδών**)

Πάντως, η μυκηναϊκή Ελλάδα είχε και άλλους θεούς, ίσως τοπικούς, ίσως προ-μυκηναϊκούς, κάποιους πολύ διαφορετικούς από τους μετέπειτα γνωστούς:

- η Πότνια
- ο Δίας
- η Δίφια
- ο Ποσειδών
- η Ποσειδάεια
- η Ήρα
- ο Δρίμτος
- η Θεϊκή Μπτέρα
- η Ερινύς
- η Άρτεμη
- ο Άρης Ενωάλιος
- ο Ήφαιστος
- ο Παιάφω (ίσως ο Απόλλων)
- ο Διόνυσος
- η Αθηνά
- ο Ερμής
- η Ιφιμέδεια
- η Πρέοφα = [re-re-swa] (ίσως η Περωεφώνη, βασίλισσα του Άδην)

Στις πινακίδες μνημονεύονται επίσης διάφοροι **ιεροί τόποι** και **ιερά θεοτήτων**. Στην περιοχή μάλιστα της Πύλου αναφέρουν οι πινακίδες με την ονομασία **Σφαγιάνα**, μια σημαντική τοποθεσία, όπου ήταν συγκεντρωμένα κατά το 13ο αι. π.Χ. **πολυάριθμα ιερά**. Μια ανάλογη συγκέντρωση ιερών, θεοτήτων και λατρειών εντοπίστηκε πρόσφατα με τις ανασκαφές μέσα στην ακρόπολη των Μυκηνών, στο λεγόμενο **Θρησκευτικό Κέντρο**.

Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι τέτοιου είδους θρησκευτικά κέντρα αποτελούσαν σημαντικούς τόπους κοινοτικής λατρείας και συρροής πιστών από τις γύρω περιοχές. Δεν είχαν βέβαια την ακτινοβολία των μεγάλων **πανελληνίων ιερών** (π.χ. Ολυμπίας, Δελφών) όπως τα γνωρίζουμε από τους ιστορικούς χρόνους, μπορούν όμως να θεωρηθούν μια **προδρομική μορφή** τους και επιπλέον μας επιτρέπουν να διαβλέψουμε συστηματοποίηση της λατρείας και του θρησκευτικού εορτολογίου.

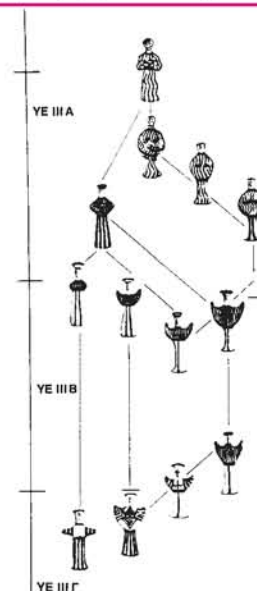
Αξίζει να σημειωθεί ότι σε πολλά από τα **μεγάλα ιερά των ιστορικών χρόνων**, όπως στους Δελφούς, τη Δήλο, την Ολυμπία, την Ελευσίνα κ.ά., ανιχνεύθηκε με τις ανασκαφές ένα **μυκηναϊκό παρελθόν**, ενώ σημαντικοί ναοί των ιστορικών χρόνων κτίστηκαν πάνω σε **μυκηναϊκά ανάκτορα**, όπως συνέβη στις ακροπόλεις της Αθήνας και των Μυκηνών (ναοί της Αθηνάς), καθώς και της Τίρυνθας (ναός της Ήρας). Το γεγονός αυτό υποδηλώνει κατά κάποιον τρόπο **συνέχιση της λατρείας θεοτήτων** στον ίδιο τόπο ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή. Στην περίπτωση μάλιστα της Αθηνάς πιστεύεται ότι κατά τους μυκηναϊκούς χρόνους η θεά προστάτευε τον ανώτατο άρχοντα, δηλαδή τον άνακτα, που έμενε στο ανάκτορο, καθώς και το γένος του, ενώ στην ιστορική εποχή, με την αλλαγή του πολιτειακού συστήματος, γίνεται η **προστάτιδα ολόκληρης της πόλης**.

Το πολυμελές καλά οργανωμένο και προφανώς **ισχυρό ιερατείο**, που μας παραδίδουν οι πινακίδες, εξαρτιόταν από τον ανώτατο πολιτικό άρχοντα, τον άνακτα, ο οποίος ίσως ασκούσε και θρησκευτική εξουσία. Και είναι ακόμη πιθανόν, παράλληλα με τα ιερά, να τελούνταν **λατρευτικές πράξεις** και μέσα στο ίδιο το ανάκτορο, ιδιαίτερα στο μέγαρο με τη μεγάλη κυκλική εστία, όπου ήταν στημένος και ο θρόνος. Ο σαφής **διαχωρισμός των δύο εξουσιών** (πολιτικής, θρησκευτικής) φαίνεται ότι έγινε αργότερα, στην ιστορική εποχή, με την ίδρυση των πόλεων-κρατών.

Ανεικονική θρησκεία ή ξόανα;

Αν οι **θεοί των Μυκηναίων** περιβάλλονταν με λατρευτικές ενδυμασίες, όπως οι θεοί των κλασικών χρόνων, δεν είναι εύκολο να το διακρίνουμε, είναι όμως πιθανό. Η χρήση λίθινων γλυπτών για λατρευτικές απεικονίσεις είναι άγνωστη, αλλά, όπως μαρτυρούν τα πολυάριθμα ευρήματα, η **απεικόνιση μορφών σε ψημένο πηλό (terracotta)** είχε **ευρύτατη διάδοση**. Ασφαλώς, όμως, ο επικρατέστερος τρόπος ήταν να κατασκευάζονται **ομοιώματα των λατρευτικών μορφών από ξύλο**, γι' αυτό φυσικά και δε διασώθηκαν. Στην κλασική εποχή, πολύ συχνά γινόταν λόγος για ξύλινα αγάλματα, τα γνωστά **ξόανα**, που τους απέδιδαν **αρχαιότητα καταγωγή**. Άραγε αποκλείεται μερικά απ' αυτά να μην προέρχονταν από την αρχαϊκή εποχή, όπως ήταν δεκτό στην κοινή αντίληψη, αλλά να ήταν στην πραγματικότητα **έργο Μυκηναίων**; Με επιμελημένη συντήρηση το ξύλο δεν αποκλείεται να αντέξει και χίλια χρόνια.

Οι μαθητές να μάθουν:

- για τα **ταφικά έθιμα**, τις μάσκες και τους θολωτούς τάφους των Αχαιών
- για τη **μυκηναϊκή Κύπρο** και τα σημαντικά ευρήματα του νησιού
- για τις εμπορικές και άλλες **σχέσεις** των Αχαιών με λαούς και πολιτισμούς της εποχής
- για την **αρχή του Τρωικού πολέμου**
- τι ήταν η **Τροία**: μια παλιά πόλη που είχε αναπτύξει σημαντικό – και παράλληλο με του αιγαιακού κόσμου – πολιτισμό.

Ονομασίες της Τροίας

Στον Όμηρο, η πόλη αναφέρεται κυρίως ως «**Ιλιον**»: Επομένως, η Ιλιάς δεν είναι παρά η ιστορία του Ιλίου. Η ονομασία αποδίδεται στον μυθικό **βασιλιά της πόλης Τλο**. Παράλληλα, όμως, αναφέρεται και ως «**Τροία**», ονομασία που προέρχεται είτε από τον βασιλιά Τρώα είτε από το λαό που κατοικούσε στην περιοχή, τους Τρώες. Οι δύο τύποι επαναλαμβάνονται και στα **λατινικά** ως «**Pilium**» (επίθ. iliensis, iliacus) και «**Troia**» (επίθ. troianus). Ορισμένοι ερευνητές τείνουν ν' αναγνωρίζουν το Ιλιον στην ακρόπολη της πόλης (η οποία αλλού αναφέρεται ως «**Πέργαμος**») και ν' αποδίδουν ως Τροία τον **ευρύτερο οικιστικό της χώρο**, μαζί με την κάτω πόλη. Ο διαχωρισμός αυτός όμως δεν τεκμηριώνεται επιστημονικά.

θάνατος
αγαπημένα πράγματα
θόλος
θολωτοί τάφοι

χρυσές μάσκες

Μυκηναίοι στην Κύπρο
Κύπρος

Τρωικός Πόλεμος

118

Οι Αχαιοί πίστευαν ότι, όταν **κάποιος πέθαινε**, συνέχισε να ζει **κάτω από τη γη**. Έβαζαν μαζί του στον τάφο **τα πράγματα** που είχε και **αγαπούσε**: τα όπλα, τα κοσμήματα, τα κύπελλα. Μερικοί τάφοι ήταν μεγάλοι, χτισμένοι με **τεράστιες πέτρες**, και είχαν **δόλο**.

Σήμερα, οι τάφοι αυτοί των **Μυκηναίων** είναι σαν λόφοι, σκεπασμένοι με χώμα. Μερικές φορές **σκέπαζαν το πρόσωπο** του βασιλιά ή κάποιου άλλου με μια **χρυσή μάσκα**.

Όταν οι Μυκηναίοι πήραν την **πρώτη θέση** από το Μίνωα, τα **καράβια** τους ταξίδευαν παντού **κάνοντας εμπόριο**. Έδιναν τα δικά τους προϊόντα και **έπαιρναν** μέταλλα, ελεφαντόδοντο και πολύτιμες πέτρες. Είχαν κι αυτοί **σχέσεις** με όλους τους **δυνατούς λαούς της Αιγύπτου και της Ανατολής**.

Στην **Κύπρο** ζούσαν **πολλοί Μυκηναίοι**, έμποροι και τεχνίτες. Η **ζωή στην Κύπρο** έμοιαζε πολύ με τη ζωή των Αχαιών στην Ελλάδα. Υπήρχαν **πόλεις με Κικλώπεια τείχη** και **θολωτούς τάφους**.

Τρωικός Πόλεμος

Το **1200 π.Χ.** περίπου, για πρώτη φορά, **όλοι οι Έλληνες** μαζεύτηκαν για να κάνουν μια **εκστρατεία**. Οι **Βασιλιάδες** από όλες τις μυκηναϊκές πόλεις πήγαν με το στρατό και τα καράβια τους στην Αχαιίδα για να ξεκινήσουν **όλοι μαζί** εναντίον της **Τροίας**. Η **Τροία** ήταν μια **παλιά πόλη** στην παραλία της Μικράς Ασίας, πολύ **δυνατή και πλούσια**. Ήταν χτισμένη σε ένα σημαντικό σημείο για το εμπόριο.

Νεκρικό προσωπείο (το επωνομαζόμενο του **Αγαμέμνονα**) από τον ταφικό περίβολο Α, Μυκήνες τέλος 16ου αι. π.Χ., χρυσός, διάμετρος 26,5 εκ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Μια ακόμη **χρυσή προσωπίδα** από βασιλικούς τάφους του ίδιου περιβόλου, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ο «**θησαυρός του Ατρέα**»: ο δρόμος και η είσοδος (στόμιο). Τομή του θολωτού τάφου.

Χάρτης της **Κύπρου** με σημειωμένα τα μεγαλύτερα γνωστά **μυκηναϊκά κέντρα**.

Πελώριο βασιλικό ξίφος του 16ου αι. π.Χ. από τη Σκόπελο. Η λαβή είναι επενδυμένη με διακοσμημένα ελάσματα χρυσού. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Μεγάλη ανάπτυξη είχε σημειώσει κατά το 14ο και 13ο αι. π.Χ. η **κυπρομυκηναϊκή μεταλλοτεχνία** (χρυσοχοΐα, ένθετη διακόσμηση, σφραγιδογλυφία).

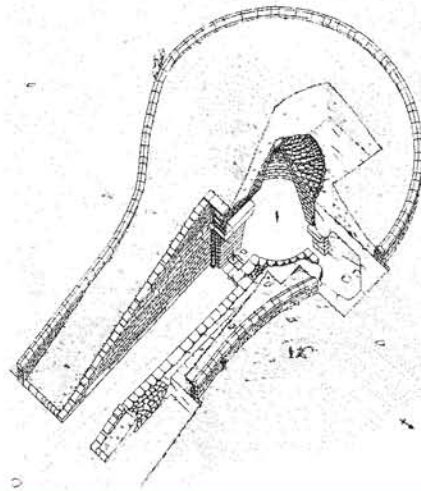
• **Ασημένιο κύπελλο** από την **Εγκωμή** με ημισφαιρικό σώμα και τριγωνική λαβή, διακοσμημένο εξωτερικά με ένθετα βουκράνια, άνθη λωτού και ρόδακες από χρυσό και νίελο. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Τάφοι

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι κατά τη μυκηναϊκή εποχή υπήρχε **φετιχισμός** τόσο στο ανώτερο όσο και στο κατώτερο κοινωνικό στρώμα. Τη **θεότητα** που ενεργούσε στα φετίχ και στα διάφορα σύμβολα τη φαντάζονταν προφανώς ανθρωπόμορφη. Παράλληλα, υπήρχε έντονα και η **λατρεία των προγόνων** και των ψυχών, κυρίως από το παλάτι και τους ευγενείς. Οι θολωτοί τάφοι πιθανότατα κτίσθηκαν ακριβώς γι' αυτό.

Ο ίδιος ο χώρος του **θόλου** προοριζόταν για τη λατρεία του νεκρού, ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις (όπως στον τάφο του Ατρέως και στον Ορχομενό) ο νεκρός θαβόταν στην αίθουσα που βρισκόταν δίπλα στο θόλο. **Χρυσές προσωπίδες** των λακκοειδών τάφων που αποδίδουν τα χαρακτηριστικά των παλαιών βασιλέων του 16ου αι. έχουν βεβαίως παράλληλα στην Αίγυπτο (πρβλ. τον τάφο του Τουτανχαμών), ωστόσο πρέπει να συσχετισθούν μάλλον με τις αντίστοιχες χρυσές προσωπίδες που βρέθηκαν στο Τρεμπένιστε, κοντά στη λίμνη της Αχρίδος (στην Ιλλυρία), σε τάφους του 6ου αι. π.Χ. Η συνήθεια να κατασκευάζονται στην Ιλλυρία νεκρικές προσωπίδες (που στην αρχή δεν ήταν φυσικά από χρυσό) προήλθε από τους Έλληνες. Το **ταφικό αυτό έθιμο**, αντίστοιχο με το οποίο δεν υπάρχει κανένα στην Κρήτη, είναι λοιπόν παλαιό ελληνικό.

Θησαυρός του Ατρέα (No 15 - σελ. 350)

Το μνημείο αυτό βρίσκεται αρκετά **έξω από την ακρόπολη**, στα αριστερά του δρόμου προς αυτήν. Ονομάστηκε έτσι γιατί, όταν ο **Πausanias** επισκέφτηκε τις Μυκήνες, νόμιζε ότι περιείχε τους θησαυρούς του Ατρέα και των γιών του. Η χρονολόγησή του απασχόλησε πολύ τους αρχαιολόγους, έως ότου νεότερες μελέτες απέδειξαν ότι χτίστηκε το **β' μισό του 13ου αι. π.Χ.** κι επομένως, κατά πάσα πιθανότητα, είναι ο οικογενειακός τάφος του Ατρέα και του Αγαμέμνονα. Είναι ο **μεγαλύτερος** και καλύτερα **διατηρημένος** από τους λεγόμενους θολωτούς ή κυψελοειδείς βασιλικούς τάφους, που βρέθηκαν άφθονοι στην Ελλάδα και χρονολογούνται από το 16ο αι. π.Χ. έως το τέλος της μυκηναϊκής εποχής. Εννιά απ' αυτούς βρίσκονται στην περιοχή γύρω από την Ακρόπολη των Μυκηνών. Με ελάχιστες εξαιρέσεις σ' όλη την Ελλάδα, οι τάφοι αυτοί βρέθηκαν **συλημένοι**.

Ο «**δρόμος**» του Τάφου του Ατρέα έχει πλάτος 6 μ. και μήκος 36 μ. Είναι σκαμμένος στο βράχο και οι πλευρές του είναι επενδυμένες με ορθογώνιους ογκόλιθους από αμυγδαλίτη λίθο τοποθετημένους σε οριζόντιες σειρές. Το **στόμιο** του τάφου έχει μήκος 5,40 μ. και πλάτος 2,70 μ. στο κατώφλι, ενώ στο υπέρθυρο στενεύει λίγο, πράγμα που κάνει την είσοδο πιο **επιβλητική**. Δεξιά και αριστερά απ' την είσοδο υπήρχαν δύο ηρμικόνες από πρασινωπή πέτρα, διακοσμημένοι με γλυπτές σπείρες. Επάνω από το στόμιο φαίνεται το **κουφιστικό τρίγωνο**, που ήταν αρχικά καλυμμένο με μία πλάκα διακοσμημένη κι αυτή με ανάγλυφες παραστάσεις, και είχε σκοπό να **ανακουφίζει** το υπέρθυρο από το υπερβολικό βάρος (τμήμα των ηρμικίωνων και άλλα κομμάτια απ' τη διακόσμηση βρίσκονται στο Εθν. Αρχ. Μουσείο της Αθήνας και στο Βρετανικό Μουσείο). Στο κατώφλι και στην οροφή διακρίνονται οπές όπου στηριζόταν η δίφυλλη ξύλινη πόρτα που θα έκλεινε μετά από κάθε ταφή, ενώ ο δρόμος γεμιζόταν με χώμα. Το πιο εκπληκτικό απ' όλα στον τάφο αυτό είναι το **υπέρθυρο**, αποτελούμενο από δύο τεράστιους ογκόλιθους, από τους οποίους ο εσωτερικός ζυγίζει 122 τόνους.

Ο θάλαμος είναι χτισμένος κατά τον **εκφορικό τρόπο**. Αποτελείται από πελεκημένους ορθογώνιους λίθους, τοποθετημένους παράλληλα σε 33 δρόμους. Κάθε δρόμος «εκφέρεται» προς το κέντρο κι έτσι δημιουργείται ο **θόλος**, ύψους 13,40 μ., που **μοιάζει με κυψέλη**. Η διάμετρος είναι 14,60 μ., πρόκειται δηλαδή για το μεγαλύτερο από τους θολωτούς τάφους της Αργολίδας. Στους τοίχους διακρίνονται μικρές τρύπες, στις οποίες ήταν εφαρμοσμένα χάλκινα κοσμήματα, κυρίως ρόδακες. Οι νεκροί τοποθετούνταν στο έδαφος μαζί με **πολύτιμα αντικείμενα** που αγαπούσαν όταν ήταν στη ζωή.

Δεξιά από την είσοδο υπήρχε ένα **πλευρικό δωμάτιο** λαξευμένο στο βράχο, παρόμοιο του οποίου υπάρχει και στο «Θησαυρό του Μινύα», στον Ορχομενό της Βοιωτίας. Οι άλλοι θολωτοί τάφοι δεν το έχουν. Έχει έκταση περίπου 6 τετραγωνικά μέτρα και ύψος 5 μ. και αρχικά ήταν κι αυτό ανάλογα διακοσμημένο. Δυστυχώς, το υπέροχο αυτό μνημείο βρέθηκε **συλημένο**.

Λίγο πιο πέρα βρίσκονται άλλοι δύο θολωτοί τάφοι που αποκαλούνται συμβατικά της **Κλυταιμνήστρας** (No.11) και του **Αίγισθου** (No.10). Ο πρώτος χρονολογείται στο 1220 και ο δεύτερος στο 1500 π.Χ. Ένας τρίτος θολωτός τάφος βρίσκεται αριστερά από το μονοπάτι προς την ακρόπολη και λέγεται τάφος των **Λεόντων** (No. 12).

Ταφικός κύκλος Β (Νο.13)

Έξω από την ακρόπολη, κοντά στον τάφο της Κλυταιμνήστρας, βρέθηκε ένας ακόμη ταφικός περίβολος κατά τις ανασκαφές των ετών 1952-55.

Το βασιλικό αυτό νεκροταφείο, που χρονολογείται στο 17ο αι. π.Χ. και στις αρχές του 16ου, περιβαλλόταν από τείχος διαμέτρου 27 μ. και περιείχε 24 τάφους (14 βασιλικούς), απ' τους οποίους μερικοί είναι κάθετοι λακκοειδείς, άλλοι σκαμμένοι στο βράχο, ενώ ένας είναι χτιστός με σαρωτική στέγη, που έγινε κατά απομίμηση συριακών τάφων. Στο νεκροταφείο αυτό βρέθηκαν πολλά κτερίσματα, κοσμήματα, αγγεία, ξίφη, ποτήρια χρυσά και ασημένια, και το υπέροχο αγγείο σε σχήμα πάπιας από ορεία κρύσταλλο. Ένας νεκρός έφερε προσωπίδα από ήλεκτρο (μίγμα χρυσού και αργύρου), ενώ ένας άλλος είχε ίχνη από χειρουργική επέμβαση στο κρανίο.

Οι μυκηναϊκοί τάφοι, από το 15ο αι. π.Χ. και μετά, παίρνουν τη μορφή των μεγάλων κτιστών θολωτών θαλάμων, που έχουμε ήδη αναφέρει για τα βασιλικά γένη, ή λαξευτών στο βράχο θαλάμων για τα υπόλοιπα γένη.

Στους λόφους των Μυκηνών έχουν ερευνηθεί πάρα πολλοί λαξευτοί τάφοι. Είναι οι λεγόμενοι θαλαμοειδείς τάφοι, τάφοι οικογενειακοί διαφόρων αστών. Είναι υπόγειοι θάλαμοι σκαλισμένοι στο βράχο και αποτελούνται από την είσοδο (ένα διάδρομο που λέγεται «δρόμος») και το θάλαμο που ήταν συνήθως τετράπλευρος αλλά συχνά και κυκλικός ή πεταλόσχημος. Το στόμιο κλείνονταν όχι με πόρτα αλλά με ξερολιθιά.

Ελληνική θαλασσοκρατία

Το μεγαλείο και την ακτινοβολία του ο μυκηναϊκός κόσμος την όφειλε πρώτιστα στην ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας που οργανώνονταν και ελέγχονταν κυρίως από τα ανάκτορα.

Οι Αχαιοί είχαν εξαπλωθεί ως τη Ρόδο και την Κύπρο, απ' την οποία προμηθεύονταν το χαλκό. Ίδρυσαν εμπορικούς σταθμούς στις ακτές της Μ. Ασίας καθώς και της Συρίας, απ' όπου έφερναν το ασήμι, έφτασαν στην Αδριατική για να εμπορευθούν το ήλεκτρο (κεχριμπάρι) που ερχόταν ως εκεί από τη Βαλτική, και στη Σικελία για το λιπαρίτη από τις Νήσους του Αιόλου (Λιπάρες). Παράλληλα, εξήγαγαν κρασί, λάδι, αγγεία και χάλκινα όπλα.

Σαρδηνία, Ισπανία, ως και Βρετανία, Εύξεινος Πόντος, Βαλκάνια, παραδουνάβιες περιοχές: Οι Μυκηναίοι έφτασαν μακρύτερα από τους Μινωίτες αφήνοντας σαφή στοιχεία της πολιτιστικής τους ταυτότητας σε όσα μέρη αξιώθηκαν να φτάσουν. Επίσης, κατά πάσα πιθανότητα, οι Αχαιοί πολέμησαν ως μισθοφόροι στο πλευρό των Αιγυπτίων εναντίον των Ασιατών εισβολέων Υξώς και γύρισαν πίσω φορτωμένοι με χρυσάφι, γιατί η Αίγυπτος ήταν τότε η μοναδική χώρα παραγωγής χρυσού. Από τους Αιγυπτίους διδάχθηκαν πολλά πράγματα και προσπάθησαν να τους μιμηθούν κάπως στα ταφικά τους έθιμα.

Δεν αρκέστηκαν όμως οι Αχαιοί στις ειρηνικές εμπορικές ανταλλαγές παρά ασκούσαν και πειρατεία, γιατί μαζί με τους άλλους «Λαούς της θάλασσας» που εισέβαλαν στην Αίγυπτο περί τα τέλη του 13ου αι. π.Χ., αναφέρονται στις αιγυπτιακές επιγραφές και οι «Ακαϊβάσα». Ύστερα, λοιπόν, απ' αυτές τις δραστηριότητες των τόσο τολμηρών, ικανών και ανήσυχων ανθρώπων, ουσωρεύθηκαν στις Μυκάνες τέτοια αμύθητα πλούτη, που αποτυπώθηκαν στη μνήμη πολλών γενεών έως την εποχή των μεγάλων ποιητών, οπότε και έψαλαν τη δόξα της «πολυχρύσοιο Μυκηνής».

Σε πινακίδες της γραμμικής Β από την Κνωσό και την Πύλο αναφέρεται το όνομα κάποιου (;) που κάνει μια συναλλαγή: (Κυ-ρι-γί-jo = Κύπριος). Πρόκειται για προσωπώνυμο ή δηλωτικό καταγωγής; Πιθανότατα το δεύτερο στοιχείο που θα αποδείκνυε ότι η Ελίσια της Παλαιάς Διαθήκης, η Αλάσια στις χετιτιτικές πινακίδες, η Χώρα του χαλκού στην αλληλογραφία του φαραώ Ακενατών ήταν γνωστή στους Αχαιούς ως Κύπρος.

Μυκηναϊκή Κύπρος

Γύρω στο 1400 π.Χ., οι Μυκηναίοι ίδρυσαν, όπως φαίνεται, στην Κύπρο τους πρώτους **εμπορικούς σταθμούς**, ενώ από το 13ο αι. π.Χ. και πέρα **αποικίζουν συστηματικά** το νησί που ήταν μέχρι τότε στραμμένο στην Ανατολή.

Με αυτές τις αποικίες περνά η Κύπρος στη σφαίρα επιρροής των Μυκηναίων και βαθμιαία **εξελληνίζεται**. Οι μυθικές παραδόσεις μιλούν για τους Έλληνες **οικιστές**, με πιο γνωστούς τον **Τεύκρο** από τη Σαλαμίνα, που ίδρυσε την ομώνυμη πόλη στην Κύπρο, και τον **Αγαπήνορα** από την Τεζέα της Αρκαδίας, ιδρυτή της Πάφου.

Η πιο δημιουργική και λαμπρή φάση της Κύπρου είναι η **Ύστερη χαλκοκρατία** (1550 ως 1050 π.Χ.). Η μόνιμη εγκατάσταση των **Αχαιών** σημειώθηκε μετά το 1230 π.Χ. και χαρακτηρίζεται από **νέες θέσεις πόλεων**, ανέγερση κυκλώπειων τειχών και αλλαγή του ρυθμού των αγγείων. Ακολουθεί τεράστια **εξέλιξη και ανάπτυξη** σε όλους τους τομείς που διακόπτεται εξαιτίας της εισβολής των «Λαών της θάλασσας».

Η **Έγκωμη**, το **Κίτιο** και άλλες κεντρικές πόλεις υφίστανται **καταστροφές** όπως και η Ουγκαρίτ στην απέναντι συριακή ακτή. Πινακίδες που έχουν βρεθεί στην Ουγκαρίτ αναφέρονται στην Κύπρο ως Αλασία και δίνουν πληροφορίες για εκείνη την ταραγμένη εποχή.

Μετά από εγκατάσταση νέων ομάδων **αποίκων** (από την Ελλάδα και από τη συροπαλαιστινιακή ακτή), η ζωή ξαναρχίζει και το εμπόριο ακμάζει - αλλά όχι με τον παλιό ρυθμό, αφού γύρω στο 1075 ή 1050, σημειώνεται νέα μεγάλη **καταστροφή** - πιθανόν από σεισμό. Η Έγκωμη, η μόνη πόλη που έχει ως τώρα συστηματικά ανασκαφεί, εγκαταλείπεται.

Στην Κύπρο, η συνάντηση της πλούσιας ανατολικής πολιτικής παράδοσης και του μυκηναϊκού κόσμου έδωσε έναν πολιτισμό ιδιότυπο, πολυεδρικό και πολύμορφο, γεμάτο ζωντάνια που εκφράστηκε σε όλους τους κλάδους της τέχνης.

«Προ γαρ των Τρωικών ουδέν φαίνεται πρότερον κοινή εργασαμένη η Ελλάς».

Θουκυδίδης

Τρωικός πόλεμος

Γύρω στο **1200 π.Χ.**, έγινε ένας **μεγάλος πόλεμος** που ένωσε για πρώτη φορά τους Έλληνες κάτω από την αρχιστρατηγία του Αγαμέμνονα. Ο **Τρωικός πόλεμος**, που είναι πλέον αδιαμφισβήτητο γεγονός το οποίο περιγράφει ο Όμηρος στην Ιλιάδα, είναι η **πρώτη σύγκρουση του ευρωπαϊκού κόσμου με τον ασιατικό**.

Ως **αφορμή** του πολέμου αναφέρεται η αρπαγή της συζύγου του Μενελάου, της Ωραίας Ελένης, από τον πρίγκιπα της Τροίας Πάρι, το γιο του βασιλιά Πριάμου. Να ήταν πράγματι αυτή η **αλήθεια**; Μήπως απ' την άλλη, η **Τροία** εμπόδιζε τους Αχαιούς να εξασφαλίσουν το **πέρασμα** από τα στενά του Ελλοσπόντου και τους δρόμους προς τα κέντρα του εμπορίου τους; Ή μήπως η Τροία αποτελούσε ορμητήριο βαρβάρων που λεηλατούσαν τα ανατολικά παράλια της Ελλάδας; Ένα είναι βέβαιο: ότι οι **Έλληνες δεν εγκαταστάθηκαν στην Τροία**. Την **κατέστρεψαν** και γύρισαν πίσω, εξουθενωμένοι και οι ίδιοι από το μακροχρόνιο πόλεμο.

Η πολιορκία κράτησε δέκα χρόνια.

Ο αρχιστράτηγος των Ελλήνων **Αγαμέμνονας** έφτασε στις Μυκίνες φορτωμένος λάφυρα και συνοδευόμενος από τη βασίλισσα της Τροίας **Κασσάνδρα** που του είχε χαρίσει ήδη δύο παιδιά. Εδώ όμως караδοκούσε ο θάνατος. Η **Κλυταιμνήστρα**, που συζούσε με τον εξάδελφο του Αγαμέμνονα, τον Αίγιοθο, το γιο του Θυέστη, δεν είχε συγχωρήσει στον Αγαμέμνονα το γεγονός ότι εκείνος είχε θυσιάσει την κόρη τους Ιφιγένεια, προκειμένου να εξασφαλίσει ευνοϊκό άνεμο για τα καράβια των Ελλήνων όταν έφευγαν για την Τροία. Αλλά ούτε και ο **Αίγιοθος** είχε ξεχάσει το μακελειό ανάμεσα στους πατεράδες τους. Έτσι, η βεντέτα συνεχίστηκε και ο μεγάλος πορθητής της Τροίας έπεσε λαβωμένος από το ξίφος του Αίγιου μαζί με την Κασσάνδρα και τα μικρά τους.

Η **τιμωρία** τους ήρθε οχτώ χρόνια αργότερα, όταν ο γιος του Αγαμέμνονα και της Κλυταιμνήστρας **Ορέστης**, που είχε ανατραφεί μακριά από τις Μυκίνες, επειδή ήταν επικίνδυνος για το παράνομο ζευγάρι, γύρισε και, με τη βοήθεια της αδελφής του Ηλέκτρας, εκτέλεσε τη μητέρα του και το θείο του, εκδικούμενος έτσι το φόνό του πατέρα του. Κι αφού αθώωθηκε για το φόνό της μητέρας του από το δικαστήριο που συγκάλεσε γι' αυτόν η θεά Αθηνά στον Άρειο Πάγο, ο Ορέστης γύρισε στις Μυκίνες, παντρεύτηκε την κόρη του θείου του Μενέλαου, την Ερμιόνη, κι απέκτησαν μαζί ένα γιο, τον **Τισσαμενό**, τον τελευταίο γόνο της τραγικής δυναστείας των Ατρειδών.

Τροία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί στη σελίδα 190 του βιβλίου δασκάλου, **οι εννέα πόλεις της Τροίας** διακρίνονται με τους αριθμούς I - IX. Οι **πόλεις VI και VII** χρονολογούνται στη Μέση και Ύστερη εποχή του χαλκού (περίπου 2000/1900-1100 π.Χ.) και ανήκουν σε έναν ισχυρό λαό, προερχόμενο από το Βορρά, για τον οποίο πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι ήταν συγγενικός με τα φύλα που την ίδια εποχή κατέβηκαν στο νότιο ελλαδικό χώρο. Χαρακτηριστικό του νέου αυτού λαού ήταν η **χρήση του αλόγου**, που τόσο συχνά συναντούμε στις περιγραφές του Ομήρου. Τέλος, οι πόλεις Τροία VIII - IX χρονολογούνται στους ιστορικούς χρόνους (700 π.Χ. - 540 μ.Χ.).

Τροία VI (1900 - 1275 π.Χ. περίπου): Η πόλη κατοικήθηκε από έναν ισχυρό λαό, ασκημένο στον πόλεμο, ικανό να εξασφαλίσει και να προστατεύσει τη θέση του. Έγινε επέκταση της ακρόπολης, νέα οχύρωση, αλλά η πόλη καταστράφηκε από έναν ισχυρότατο σεισμό. Ο **σεισμός** πέρασε στη μνήμη των Ελλήνων ως συνέπεια της οργής του Ποσειδώνα.

Για να τιμωρήσει τον Λαομέδοντα, ο οποίος δεν τήρησε την υπόσχεσή του, ο θεός έπληξε την πόλη με σεισμό, που στο μύθο έλαβε τη μορφή ενός **θαλάσσιου κήτους**. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο **Ποσειδώνας**, εκτός από θεός της θάλασσας, ήταν και εκείνος που προκαλούσε τους σεισμούς, γι' αυτό τον ονόμαζαν και «**Ενοσίχθων**».

Τροία VII (1275 ως 1250/1240 π.Χ.): Η Τροία αυτή είχε **μικρή διάρκεια ζωής** και καταστράφηκε από μεγάλη **πυρκαγιά**. Τα ευρήματα συμφωνούν σχεδόν απόλυτα με τους υπολογισμούς του Ηρόδοτου αλλά και με τα δεδομένα που προκύπτουν από τη μελέτη των χεττιτικών αρχείων. Η Τροία, που είχε δοκιμασθεί σκληρά από το σεισμό, δεν μπόρεσε ν' αντέξει την **πολιορκία** και λύγισε. **Οι Αχαιοί κατόρθωσαν να την καταλάβουν** με τη βοήθεια του συμμάχου τους, του θεού Ποσειδώνα, που έλαβε μέρος στον Τρωικό πόλεμο με τη μορφή του ιερού του ζώου, του αλόγου, του **Δούρειου Ίππου**.

Αναπαράσταση των οχυρώσεων και της ανατολικής πύλης της **Τροίας VII**. Η έλλειψη ελεύθερου χώρου, η τοποθέτηση μεγάλων αποθηκευτικών πύλων στο δάπεδο των οπτιών και η σύντομη διάρκεια ζωής της, οδήγησαν τον **C. Blegen** στην υπόθεση ότι η Τροία VII ήταν η **πόλη του Πριάμου**.

Ο «θησαυρός της Τροίας»

Ο «θησαυρός του Πριάμου», ή πιο σωστά ο «θησαυρός της Τροίας», είναι η πιο **διάσημη ομάδα** κοσμημάτων και πολύτιμων αντικειμένων της παγκόσμιας ιστορίας. Η διασημότητά του οφείλεται όχι μόνο στο ότι αποτέλεσε μια ανακάλυψη άνευ προηγουμένου (έως τότε) αλλά και στο ότι εξαφανίσθηκε από το προσκήνιο το ίδιο ξαφνικά όπως εμφανίσθηκε. Όταν ο Σλίμαν μετέφερε κρυφά τα περίπου 12.000 πολύτιμα αντικείμενα από την Τροία στην Αθήνα και κατόπιν –φανερά πια– στη Γερμανία, όπου τα δώρισε στο γερμανικό έθνος, φρόντισε ο ίδιος μαζί με τη γυναίκα του για την έκθεσή τους στο **Μουσείο του Βερολίνου**. Εκεί έμειναν έως το 1940, οπότε οι Γερμανοί τα συσκέυασαν σε κιβώτια και τα έκρυψαν, για να τα προφυλάξουν από τους βομβαρδισμούς. Το 1945, με την πτώση του Βερολίνου, τα κιβώτια αυτά εξαφανίσθηκαν. Υπήρχε η υπόνοια ότι τα πήραν οι **Σοβιετικοί στη Ρωσία** αλλά τίποτα δεν ήταν βέβαιο. Μόνο το 1993, σε επίσκεψή του στην Αθήνα, ο τότε Ρώσος πρόεδρος Μπόρις Γιέλτσιν παραδέχθηκε επίσημα ότι ο «θησαυρός του Πριάμου» βρισκόταν στην κατοχή του **Μουσείου Πούσκιν** και φυλασσόταν στη μονή του Ζαγκόρσκ. Από τότε, άρχισε ένας νέος «τρωικός πόλεμος» για την κυριότητα του μοναδικού αυτού θησαυρού.

* Στις σελίδες 119 και 120 του βιβλίου του μαθητή δίνεται ο Τρωικός πόλεμος ως μύθος, μια διήγηση όπως την περιγράφει ο Όμηρος. Ο δάσκαλος μπορεί να συζητήσει, με αφορμή το σχόλιο για την Τροία (της σελίδας 118), τις πραγματικές αιτίες και το χαρακτήρα αυτής της εκστρατείας.

Στο βοήθημα (σελ. 236) υπάρχει κείμενο με περισσότερες πληροφορίες για την **Τροία**. Επίσης στις σελίδες 243 ως 246 δίνεται η **Οδύσσεια** συνοπτικά και στη μητρική γλώσσα των παιδιών.

Heinrich Schliemann (1822-1890). Ο μεγάλος πρωτοπόρος Γερμανός ερευνητής της Τροίας και των Μυκηνών. Από παιδί ονειρευόταν να ξαναζωντανέψει τον Όμηρο ανακαλύπτοντας τον κόσμο της Ιλιάδος. Ακούραστος ταξιδευτής, πολυμαθής και πολύγλωσσος, έμαθε αρχαία και νέα ελληνικά, μελέτησε όψιμα αρχαιολογία και, αφού έφερε στο φως με τις ανασκαφές στο λόφο του Χισσαρλίκ τους «θησαυρούς του Πριάμου», κατέβηκε στις Μυκίνες. Το 1876, οδηγημένος από την παράδοση που είχε διασώσει ο περιηγητής Πausanias, ανακάλυψε πίσω από την Πύλη των Λεόντων τους περίφημους λακκοειδείς τάφους του πρώτου περιβόλου με τους γνωστούς θησαυρούς των χρυσών κτερισμάτων.

Άσχετα όμως από την ερμηνευτική και περά από όλες τις επικρίσεις που ακούστηκαν για την ανασκαφική του μέθοδο και τη «θησαυρομανία» του, γεγονός είναι ότι **ένας ολόκληρος κόσμος ανοίχθηκε** τότε για την αρχαιολογία, **ένας νέος πολιτισμός, ο μυκηναϊκός**, πρόβαλε στα έκθαμβα μάτια της οικουμένης. Το όνειρο του μεγάλου οραματιστή, που ξεπήδησε **από τους στίχους του Ομήρου**, είχε υλοποιηθεί. Ποτέ ίσως άλλοτε ο ενθουσιασμός και η πίστη ενός ανθρώπου δεν είχαν τόσο άμεσα δικαιωθεί και αποφέρει τόσο πλούσιους καρπούς.

Ο Γραμμάτις Πάριος

[illegible]

Ο Αρκατοφάνης με μίσημα τον κάδο του Αχαιοῦ βασιλέως κ' εἰς τὴν πόλιν ἤνευθε, ἀνέβη, καὶ ἀποπαύσας ἑαυτὸν τῆς τροφῆς, γὰρ καὶ ἐστὶν αὐτὸς ἐπὶ τροπῇ. Συναρπάζεικεν οὖν Ἀλκίδα καὶ οὐκ ἔλαττο ἀλκία καὶ ἀνὰ χεῖρας ἀναγκάσας.

[illegible]

Τα παιδιά μπορούν να διαβάσουν την Ιλιάδα και την Οδύσσεια από βιβλία διάφορων εκδοτικών οίκων -πιο απλά ή πιο δύσκολα, ανάλογα με το επίπεδό τους στη γλώσσα.

υλικά: χάρτης της περιοχής που να περιλαμβάνει την Τροία και την Ταυρίδα.

- βιβλία διάφορων εκδοτικών οίκων της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Ο Τρωικός πόλεμος

Διαφορετικά επιχειρήματα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η καταστροφή της Τροίας από τους Έλληνες είναι **ιστορικό γεγονός**, αν και δεν υπάρχουν αρκετές ενδείξεις που θα έπειθαν, πέραν κάθε αμφιβολίας, ότι επρόκειτο είτε για μια **εθνική επιχείρηση** στο απόγειο της δύναμης των Μυκηναίων είτε για μια **λυστρική επιδρομή** όταν πλέον είχε αρχίσει η **παρακμή**.

Ανθρωποθυσία - Η θυσία της Ιφιγένειας

Γύρω από μυκηναϊκούς τάφους βρέθηκαν σε μερικές περιπτώσεις και ανθρώπινα οστά, και αυτό ερμηνεύτηκε ως **σημάδι ανθρωποθυσιών. Δεν υπάρχουν αποδείξεις** για κάτι τέτοιο. Αν λάβουμε όμως υπόψη πόσο ήταν δεδομένες στους Έλληνες οι παραδόσεις που μιλούσαν για ανθρωποθυσίες, δε βρίσκουμε λόγο και να απορρίψουμε μια τέτοια ιδέα. Οι Έλληνες των κλασικών χρόνων αποδοκίμαζαν το έθιμο των ανθρωποθυσιών, ωστόσο τους ήταν πολύ γνώριμο από τον Όμηρο.

Μια πινακίδα από την Πύλο που δείχνει να είναι μια βιαστικά συνταγμένη **καταγραφή προσφορών**, αναφέρεται σε μια πρωτοφανή συλλογή ειδών –δεκατρία χρυσά αγγεία και δέκα ανθρώπινες υπάρξεις– που αφιερώνονται σε τρεις ομάδες θεών.

Είναι μια μεγάλη πινακίδα με γράμματα και από τις δύο όψεις και έχει ίχνη από **βιαστικό** οβήσιμο και ξαναγράψιμο. Είναι επίσης το κομμάτι με το πιο άσχημο γράψιμο. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι γράφτηκε κατά τις τελευταίες λίγες μέρες ή και ώρες της ζωής του ανακτόρου. Αν δοθεί αυτή η ερμηνεία, στην παραπάνω πινακίδα της Πύλου έχουμε κιόλας μίαν ακόμα επιβεβαίωση ότι, την εποχή που έγινε η τελετή, επικρατούσαν στη χώρα **έκτακτες περιστάσεις**, γιατί η τέλεση θυσιών με ανθρώπινα θύματα είναι απίθανο να προβλεπόταν από το θρησκευτικό εορτολόγιο ως τακτικό μέρος της λατρείας. Απίθανο είναι επίσης, ακόμη και για έναν πάμπλουτο βασιλιά, να αφιερώνει για θρησκευτικούς σκοπούς δεκατρία χρυσά αγγεία σε ένα τελετουργικό έθιμο κάθε χρονιά.

Κατά τη διάρκεια κάποιας ιερής τελετής που σημειώνεται, ακολουθεί η φράση [δώρα τε φέρει ro-re-na τε άγει], η οποία περιλαμβάνει μια χαρακτηριστική λέξη, ro-re-na, από αυτές που δεν έχουν διασωθεί στο μεταγενέστερο λεξιλόγιο της ελληνικής. Όμως, η διάκριση των ρημάτων [φέρει και άγει] υποδηλώνει ότι υπάρχουν δώρα άψυχα που προσφέρονται και άλλα (ro-re-na) που προσάγονται, δηλαδή που μπορούν να βαδίζουν και απλώς οδηγούνται.

Και η παράγραφος κλείνει με την ένδειξη: «στην Πότνια, αγγείο χρυσό I, γυναίκα I». Στη συνέχεια [στην ίδια όψη της πινακίδας], αναφέρονται άλλα τέσσερα ονόματα που ανήκουν κι αυτά, όπως δεχόμαστε, σε θεότητες· και οι τέσσερις παίρνουν από ένα χρυσό αγγείο η καθεμιά, οι δύο παίρνουν επιπλέον και από μια γυναίκα.

Στην άλλη όψη της πινακίδας υπάρχουν ανάλογες ενδείξεις που επαναλαμβάνονται στερεότυπα.

Σε δύο από τις θεότητες που το όνομά τους είναι αρσενικό, αντί για γυναίκα, προσφέρεται από ένας άντρας.

Αδύνατο να μην ενδώσουμε στο **συμπέρασμα** ότι η ανεξήγητη λέξη ro-re-na στις πρώτες γραμμές κάθε παραγράφου χρησιμοποιείται για τα ανθρώπινα όντα κι ότι αυτά τα ατυχή πλάσματα, όσο κι αν μας βρήκε το αποτροπιαστικό γεγονός απρόθυμους να το δεχτούμε αρχικά, είναι άνθρωποι προορισμένοι να σφαγιαστούν στις θυσίες. Η ίδια λέξη έχει βρεθεί τώρα και αλλού, σε πινακίδα της Θήβας.

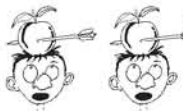

Wilhelm Dörpfeld: Βοηθός και συνεργάτης του Σλίμαν. Από το 1884 ως το 1885 συνέχισε ο ίδιος τις ανασκαφές στην Τίρυνθα και τις Μυκίνες.

Alan J.B. Wace (1879-1957). Διαπρεπής Άγγλος αρχαιολόγος που αφιέρωσε τη ζωή του στην **ανασκαφή των Μυκηνών**.

Υπήρξε ένας ακούρατος ερευνητής και πολυσύνθετος επιστήμων, ικανός να κινείται άνετα σε πολλούς κλάδους, από τη λαϊκή τέχνη και την κλασική φιλολογία ως την ερμηνευτική της προϊστορίας. Μαζί με τον Αμερικανό αρχαιολόγο Carl Blegen αποσαφήνισε οριστικά τη διαδοχή της εξέλιξης στο χώρο της Ελλαδικής Προϊστορίας, συνεχίζοντας και ολοκληρώνοντας το θεμελιακό έργο του Τσούντα. Για τον Wace, οι Μυκίνες δεν αποτελούσαν ένα νεκρό χώρο αλλά μια ζωντανή παρουσία που ξεκινούσε από το θρύλο και το έπος και συνεχιζόταν ως το σύγχρονο παρόν των Ελλήνων χωρικών. Μετρημένος στις κρίσεις του, **θετικότατος στην προσφορά του**, πίστεψε ωστόσο από πολύ νωρίς στην ελληνικότητα των Μυκηναίων και της γλώσσας τους και ευτύχησε να δει την πλήρη επαλήθευση των απόψεών του. Ανέσκαψε πολύ αλλά κατόρθωσε συγχρόνως να διδάξει και να δημοσιεύσει υποδειγματικά τα ευρήματα και τα πορίσματά του.

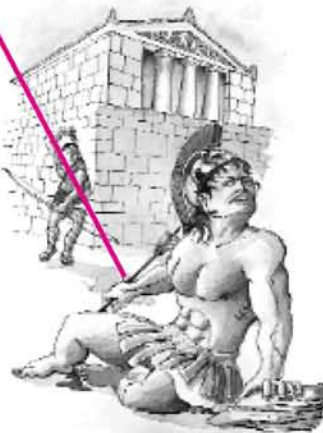

Οι μαθητές:

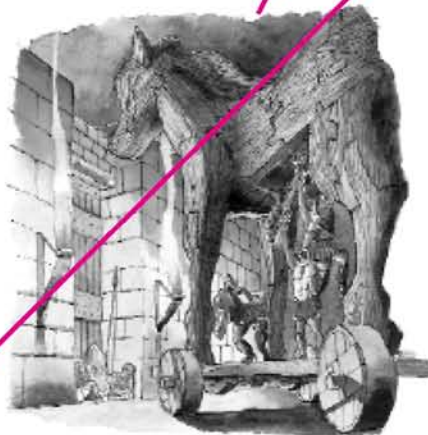
- * να μάθουν για το τέλος του Τρωικού πολέμου αλλά και το τέλος του ίδιου του Μυκηναϊκού πολιτισμού
- * να προβληματιστούν για τις αιτίες της καταστροφής του Μυκηναϊκού πολιτισμού
- * να νιώσουν την αίγλη των ηρώων του μυκηναϊκού κόσμου, η οποία πέρασε, μέσω των ομηρικών ποιημάτων, στην κλασική Ελλάδα, στην παιδεία και τον πολιτισμό της.

Ο Οδυσσεύς «μερίμνησε» ιδιαίτερα για το τέλος της Τροίας: Έκλεψε το παλλάδιο που προστάτευε την Τροία, έφερε στην Τρώαδα τον Φιλοκτήτη με τα φονικά όπλα του Ηρακλή και τον νεαρό γιο του Αχιλλέα, Νεοπτόλεμο (οι χρισμοί έλεγαν ότι η Τροία δεν θα κυριευόταν χωρίς τη σύμπραξη των δύο τελευταίων). Ο Οδυσσεύς εμπνεύστηκε την κατασκευή του Δούρειου Ίππου. Στην κοιλιά του ξύλινου αλόγου κρύφθηκαν 30 ήρωες, ενώ οι υπόλοιποι επιβιβάστηκαν στα πλοία τους και έφυγαν, αφού προηγουμένως έκαψαν το στρατόπεδό τους. Όταν οι Τρώες εξήλθαν από τα τείχη της πόλης τους, βρήκαν τον Σίνωνα, έναν υπηρέτη των Αχαιών που είχε δέχθεν λιποτακτίσει, ο οποίος τους παραπλάνησε λέγοντας ότι οι Αχαιοί είχαν εγκαταλείψει την Τρώαδα και επέστρεψαν στην Ελλάδα. Είπε επίσης ότι το ξύλινο άλογο ήταν αφιέρωμα στη θεά Αθηνά, της οποίας το ξόανο είχαν κλέψει και ότι έπρεπε να το οδηγήσουν μέσα στην πόλη για να τους εξασφαλίσει καλή τύχη. Στα λεγόμενα του Σίνωνα αντέδρασε ο ιερέας του Απόλλωνα Λαοκόων, που τους συμβούλευσε να κάψουν το άλογο. Τότε, δύο φίδια πρόβαλαν από τη θάλασσα, σταλμένα από το θεό Ποσειδώνα, τυλίχθηκαν γύρω από τον Λαοκόοντα και τους δυο γιους του και τους σκότωσαν. Οι Τρώες το θεώρησαν αυτό θεϊκό σημάδι και, παρά τις παρακλήσεις της μάντισσας Κασσάνδρας, οδήγησαν το Δούρειο Ίππο στην πόλη και οργάνωσαν μεγάλες γιορτές. Τη νύχτα, ο Σίνων άναψε φωτιές και ειδοποίησε τους Έλληνες, που είχαν κρυφθεί στην Τένεδο, να γυρίσουν πίσω. Οι Αχαιοί, που κρύβονταν στο εσωτερικό του τεράστιου αλόγου, άνοιξαν τις πύλες της Τροίας και σύντομα η πόλη έγινε παρανάλωμα του πυρός.

Ο Πάρης, γνωρίζοντας το μυστικό από θεϊκό στόμα, στοχεύει με τα βέλη του στη φτέρνα του Αχιλλέα, στο μόνο τρωτό σημείο του ήρωα.
«Αχιλλεύος πτέρνα»: Μπορούν να δοθούν παραδείγματα.

Το σήμα του το έλασε πίσω από το άρμα του και το πορτίς έβλεπε τα τείχη της Τροίας.
Ο Πάριος πήγε στον Αχιλλέα και τον παρακάλεσε να τον δώσει το σήμα του τρωτού γιου του. Ο Αχιλλεύς τον απήγαγε και τον έδωσε.
Ο Αχιλλεύς διαγύρισε στη μάχη αλλά χτυπήθηκε από τον Πάρι στο μόνο αδύνατο σημείο του σώματός του, στη φτέρνα, και σκοτώθηκε.
(«Αχιλλεύος πτέρνα» ή φτέρνα του Αχιλλέα = αδύνατο, τρωτό σημείο)

«Νόστιμα από το δάμαρ του Αχιλλέα, ο Οδυσσεύς συμβούλευσε τους Έλληνες να φτιάξουν ένα ξύλινο άλογο, να φέρει από μέσα και να το σπείρουν μπροστά στα τείχη της Τροίας. Το άλογο αυτό σφραγίστηκε με αίμα της Ήρας. Στην κοιλιά του κρύβονταν ολόκληροι Έλληνες, ενώ οι άλλοι κρύβονταν μακριά.
Οι Τρώες, που πίστευαν ότι οι Έλληνες έφεραν, έβλεπε το άλογο μέσα στην πόλη. Τη νύχτα όμως βγήκαν οι Έλληνες και κέρισαν την Τροία.

Λόγος του Σπύριου

καταστροφή
του μυκηναϊκού
πολιτισμού

σοδοί
μύθοι

Οι Αχαιοί νίκησαν μετά από δέκα χρόνια, κατέστρεψαν την Τροία και γύρισαν πίσω.

Όμως το ίδιο τέλος περίμενε κι αυτούς. Σας το 1100 π.Χ. τα μυκηναϊκά ανάκτορα κάηκαν, οι άνθρωποι έφυγαν και ο μυκηναϊκός πολιτισμός σταμάτησε να υπάρχει.

Γιατί; Από ποιους; Οι αρχαιολόγοι δεν είναι σίγουροι. Έμελλαν μόνο οι σοδοί να τραγουδούν για τα παλιά πολεμικά κατορθώματα και τους γενναίους άντρες που έζησαν στις «πολύχρυσες» Μυκίνες, στην Πύλο και την Ιωλκή...

Χρυσό τελετουργικό αγγείο για σπονδές (ρυτό) σε σχήμα λεοντοκεφαλής από τον τάφο IV του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών. Β' μισό του 16ου αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Η πολιορκία της Τροίας διήρκεσε δέκα χρόνια, αρκετά μεγάλο διάστημα κατά το οποίο στην κυρίως Ελλάδα δημιουργήθηκε ένα κενό εξουσίας. Εφόσον όλοι οι βασιλείς εκστράτευαν με σημαντικό αριθμό δυνάμεων, οι πολιτικοί τους αντίπαλοι βρήκαν την ευκαιρία να καταλάβουν την εξουσία: Αυτό συνέβη στις Μυκίνες με τον Αίγισθο, στην Ιθάκη με τους μνηστήρες της Πηνελόπης και αλλού. Αλλά και όταν επέστρεψαν (όσοι επέστρεψαν), είχαν ν' αντιμετωπίσουν αντίξοες καταστάσεις: Ο Αγαμέμνων φονεύθηκε, ο Μενέλαος αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει μισθοφόρους για ν' ανακαταλάβει την εξουσία, ο Νεοπτόλεμος (γιος του Αχιλλέα) έφυγε στην Ήπειρο όπου ίδρυσε νέο βασίλειο, το ίδιο έπραξαν ο Τεύκρος στη Σαλαμίνα της Κύπρου και ο Αγαπήνωρ στην Πάφο. Ο Ιδομενέας εξορίστηκε από την Κρήτη από κάποιον Λεύκο.

Ο περίβολος Α των λακοειδών βασιλικών τάφων που βρίσκεται στο εσωτερικό των τειχών των Μυκηνών. Δεκαεννέα νεκροί (και δύο νήπια) είχαν ενταφιασθεί σ' αυτό τον περίβολο.

120

Η καταστροφή

Γύρω στα 1250 π.Χ., οι **καταστροφές** που έπληξαν τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου υπήρξαν **ολοκληρωτικές**. Παντού παρατηρήθηκαν σεισμοί, πλημμύρες και καταστροφή των παράλιων πόλεων. Η πείνα θέρισε τους πληθυσμούς που –οργανωμένοι σε ορδές– ισοπέδωναν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους. Τα ονόματα των πληθυσμών αυτών, που συνοπτικά αποκαλέστηκαν «**Λαοί της Θάλασσας**», αναφέρονται στα αιγυπτιακά αρχεία: οι Teresh (Τυρρηνοί), οι Lukka (Λύκιοι), οι Sekelesh (Σικελιοί), οι Shardana (Σαρδηνιοί), οι Pelest (Φιλιστιαίοι), οι Denyen, οι Weshesh, οι Akaiwasha (που συνδέθηκαν με τους Αχαιοούς παρά το γεγονός ότι ασκούσαν την περιτομή). Όταν όλα σίγησαν, μια «**νέα τάξη πραγμάτων**» επικράτησε στην περιοχή. Στην ελληνική παράδοση, η καταστροφή των πόλεων στην κυρίως Ελλάδα αποτυπώθηκε ως συνέπεια της εισβολής των Δωριέων. Αποτέλεσμα των συνεχών μετακινήσεων ήταν η καταστροφή ενός αριθμού οικισμών όπως και η πλήρης κοινωνική και οικονομική ανατροπή των δεδομένων. Στην Ελλάδα και την Κύπρο διατηρήθηκαν ορισμένοι οικισμοί. Όμως, προς τα τέλη του 12ου αιώνα, όλοι σχεδόν οι οικισμοί της Εποχής του χαλκού είχαν καταστραφεί ή εγκαταλειφθεί, εκτός από την Αθήνα.

Οι **ανακατατάξεις** αυτές, που στα περισσότερα μέρη συνοδεύονταν από **καταστροφές οικισμών**, αποδόθηκαν αρχικά στους Δωριείς, για τους οποίους πίστευαν ότι τότε κατέβηκαν από το Βορρά στο χώρο του Αιγαίου. Η σύγχρονη έρευνα όμως έδειξε ότι **Δωριείς** κατοικούσαν σε **τμήμα της Κεντρικής Ελλάδας**, στη Δωρίδα, και πιθανόν και βορειότερα, **ήδη από το 13ο αιώνα**. Οι πηγές δεν τους αναφέρουν, επειδή οι περιοχές αυτές δεν διατηρούσαν προφανώς σχέσεις με τους Μυκηναίους. Είναι γεγονός ότι στην ορεινή Δωρίδα δεν έχουν μέχρι στιγμής αναγνωριστεί μυκηναϊκά κατάλοιπα, γεγονός που μάλλον οφείλεται στον ορεινό και απομονωμένο χαρακτήρα της χώρας.

Οι ανακατατάξεις, λοιπόν, που προκάλεσαν την πτώση του μυκηναϊκού κόσμου λίγο μετά το τέλος του Τρωικού πολέμου σχετίζονται τόσο με τους Λαούς της Θάλασσας και τις γενικότερες επιπτώσεις των επιδρομών τους στην Ανατολική Μεσόγειο και στο Αιγαίο (το κέντρο της οικονομικής ζωής της εποχής εκείνης) όσο και με τις **εσωτερικές μετακινήσεις πληθυσμών**, ακριβώς λόγω των οικονομικών και κοινωνικών μεταβολών.

Ο **Θουκυδίδης** αναφέρει ότι η **καταστροφή των Μυκηνών** έγινε ογδόντα χρόνια μετά την πτώση της Τροίας – όταν βασιλιάς ήταν ο Τισαμενός, γιος του Ορέστη. Ήταν συντριπτική κι έτσι τερμάτισε τον ηγετικό ρόλο των Μυκηνών. Αρκετοί από τους κατοίκους διασώθηκαν και συνέχισαν να ζουν εκεί, όμως η μεγάλη πόλη είχε καταντήσει ένα μικρό χωριό. Το 468 π.Χ. περίπου, οι **Αργείοι** κατέλαβαν τις Μυκίνες και κατέστρεψαν ακόμη μια φορά την περίφημη ακρόπολη. Διακόσια χρόνια αργότερα, στην **ελληνιστική περίοδο**, οι Αργείοι θα ξαναχτίσουν τα κατεστραμμένα τείχη, θα εγκαταστήσουν νέους κατοίκους και θα μετατρέψουν τις ερειπωμένες Μυκίνες σε οχυρωμένη «κώμη». Η πολίχνη αυτή διατηρήθηκε μέχρι τα χριστιανικά χρόνια.

Όταν ο **Παυσανίας** επισκέφτηκε τις Μυκίνες το 2ο αιώνα μ.Χ., τις βρήκε έρημες. Σωζόταν ακόμη η αρχαία ακρόπολη, τμήματα από το τείχος, η Πύλη των Λεόντων, η Περσεία Κρήνη, τα υπόγεια διαμερίσματα και οι τάφοι. Η πόλη εξακολούθησε να βρίσκεται σε παρακμή κατά τη βυζαντινή εποχή και το Μεσαίωνα. Στα χρόνια της **Τουρκοκρατίας** ξένοι περιηγητές επισκέπτονταν τις Μυκίνες, ενώ πολλοί Ευρωπαίοι προσπάθησαν να λεηλατήσουν τους θησαυρούς της. Για πολλούς αιώνες, η αργολική γη σκέπασε και προφύλαξε τους μυκηναϊκούς θησαυρούς μέσα στους τάφους, και ως το τέλος του περασμένου αιώνα κανείς δεν πίστευε στην ύπαρξη του Μυκηναϊκού πολιτισμού. Κανείς, εκτός από τον ονειροπόλο, πεισματάρη και γεμάτο πίστη και πάθος για τον κόσμο του Ομήρου, Γερμανό μεγαλέμπορο και ερασιτέχνη αρχαιολόγο, Σλίμαν.

Το 1836, η **Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία** είχε θέσει υπό τον έλεγχό της τις Μυκίνες, ενώ το 1876 ο Σλίμαν έκανε τις πρώτες ανασκαφές.

Ο μύθος του Ηρακλή και οι δώδεκα άθλοι που έκανε με εντολή του Ευρυσθέα. Τα νούμερα στην εικόνα αντιστοιχούν στους άθλους.

Ηρακλής, Τροία και Ηρακλείδες

Όταν ο βασιλιάς της Τροίας Λαομέδοντας αρνήθηκε να πληρώσει τον Απόλλωνα, τον Ποσειδώνα και ένα θνητό, τον Αιακό, που είχαν τειχίσει την πόλη του, οι θεοί τον τιμώρησαν. Έστειλαν ένα θαλάσσιο κήτος που κατασπάραξε ανθρώπους και κοπάδια. Η πόλη θα γλίτωνε τη συμφορά, αν ο βασιλιάς έδινε ως τροφή στο κήτος την κόρη του. Ο Λαομέδοντας όρισε αμοιβή για όποιον ήρωα σκότωνε το κήτος. Τον άθλο τον κατόρθωσε ο Ηρακλής αλλά ο Λαομέδοντας αρνήθηκε να πληρώσει και πάλι.

Τότε, ο Ηρακλής οργάνωσε εκστρατεία εναντίον της Τροίας παίρνοντας μαζί του πολλούς ήρωες της γενιάς του: τον Πηλέα, τον Λαέρτη, τον Τελαμόνα και άλλους. Οι ήρωες κυρίευσαν την Τροία, την κατέστρεψαν και σκότωσαν τον Λαομέδοντα και την οικογένειά του. Από τη σφαγή σώθηκαν μόνο η Ησιόνη και ο Ποδάρκης, ο γνωστός ως Πρίαμος (δηλαδή εξαγορασμένος), τον οποίο οι ήρωες ανέβασαν στο θρόνο της νέας πόλης.

Ο μύθος της κατάληψης της Τροίας από τον Ηρακλή και τους συντρόφους του και το γεγονός ότι ο Πρίαμος ανέβηκε στο θρόνο με τη βοήθεια των Ελλήνων πρώην φανερώσουν προφανώς τις φιλικές σχέσεις μεταξύ Τροίας, Θεσσαλίας και Άργους και, κατ' επέκταση, του βασιλιά της Τρωάδας με το βασιλιά των Αχαιών. Πολλοί πιστεύουν ότι η Τροία θα βρισκόταν ίσως στην ίδια μοίρα με τα άλλα βασίλεια έναντι του ηγέτη των Μυκηναιών, ο οποίος θα είχε τους υπόλοιπους ηγεμόνες ως υπόσπονδους. Υπό το πρίσμα αυτό, η Ιλιάδα είναι η ιστορία ενός βασιλιά και του στασιαστή υποτελούς του.

Ηρακλής

Ο Ηρακλής ήταν γιος του Ζεύα και της βασιλοπούλας Λαομέδους. Η Ήρα ποτέ δεν τον αγαπούσε και ήθελε το κακό του. Όταν ήταν ακόμα μικρός, ο Ηρακλής έπλεε με τα χέρια του στο μυαλό της Ήρας, που είχε στείλει τη Ήρα.

Όταν μεγάλωσε κι ήρθε η Ήρα να διαλέξει το έργο που θα ακολουθούσε στη ζωή του, διάλεξε το δύσκολο έργο της ληστείας κι έζη τον σκληρό έργο της Κούρας.

Ο Ηρακλής έγραψε τα κεία μύθους (μύθους, δύσκολα καταρτάματα για τα γίγνα δόξ).

Το έργο αυτό του το απέδωσε ο βασιλιάς της Τρωάδας και δόξος του, ο Σηροθέας.

Πρώτα έγραψε τα σπουδαία το άγχο Λαομέδους (1). Πήγε Λαομέδους, στη Λαομέδους έγραψε τη

φωλιά του Λαομέδους και το έγραψε με τα ίδια του τα χέρια. Πήρε το έργο του Λαομέδους, τη Λαομέδους

και τη φέρωσε καλύτερος αδελφός του Ηρακλή ήταν η Λαομέδους (2). Στα φέρω έγραψε με ποιά

καράδα του Ζεύα στη Λαομέδους. Όταν έγραψε στα καράδα του Ζεύα, έγραψε ένα έργο στη Λαομέδους

του Με τη Λαομέδους έγραψε τον στήθος του Ζεύα κατόρθωσε και στέφωσε το έργο. Στη συνέχεια

ο Ηρακλής έγραψε τη Λαομέδους (3). Το αργότερο του Ζεύα στο βουνό Σηροθέας της

Πελοποννήσου (4). Τα άγχο Λαομέδους του Λαομέδους (5) στη Λαομέδους της Τρωάδας, του Ζεύα της Κούρας (6)

και τα βέδια του Σηροθέα (7). Ο Ζεύας αδελφός του ήταν τα σπουδαία τα καράδα με τα σπέρματα

Λαομέδους του Ζεύα στη Λαομέδους (Σηροθέας έγραψε) (8).

Επίσης, έγραψε τη χρυσή ζώνη της Ήρας (9).
της βασιλοπούλας των Λαομέδους (10).
Ο Σηροθέας έγραψε μετά τον Ηρακλή τα
καθάρια του στήθους του βασιλιά Λαομέδους
(11), που δεν είχαν καθαριστεί ποτέ. Έγραψε τότε
ο Ηρακλής ένα ποίημα της Λαομέδους και με τα χέρια
τους καθάρια του βασιλιά του στήθους.
Ο στήθος αδελφός ήταν τα φέρω τα χρυσά μύδα των
Σηροθέα (12). Σε ένα κίον σε μικρό μέρος της
Λαομέδους κατόρθωσε, οι Σηροθέας φέρω με τη
χρυσά μύδα. Επίσης έγραψε τα μύδα από γίγαντες αδελφός.
Ο Ηρακλής με τη Λαομέδους του Σηροθέα κατόρθωσε και
ήρθε τα μύδα. Ο Λαομέδους (13) αδελφός του Ηρακλή ήταν τα φέρω
απὸ τον Ζεύα έγραψε τον Κέρβερο, όταν ποιά άγχο στέφω του φέρω της ηΐας του.

Λαομέδους των Σηροθέα

Ακόμη παρουσιάζουμε μια παρατήρηση βασισμένη στις περιγραφές του Ομήρου για τους διαπληκτισμούς για θέματα τακτικής ανάμεσα στον Αγαμέμνονα και ήρωες όπως ο Αχιλλέας, ο Οδυσσεύς ή ο Αίας.

Οι ήρωες αυτοί ανήκουν στον κύκλο που συνδεόταν με τον Ηρακλή: ο Πηλέας, ο Λαέρτης και ο Τελαμών (γονείς αντίστοιχα των πρώων) ήταν οι σύντροφοι του Ηρακλή στην πρώτη εκστρατεία εναντίον της Τροίας. Πολλοί ερευνητές, λοιπόν, αναγνωρίζουν στις διαμάχες αυτές την έριδα που υπήρχε μεταξύ των Ηρακλειδών και των νέων κυρίαρχων στην Πελοπόννησο, που στον μύθο αντιπροσωπεύονται από τους Ατρείδες, και συγκεκριμένα τον Αγαμέμνονα.

Είναι χαρακτηριστική η μοίρα που επιφυλάχθηκε στους απογόνους των συντρόφων του Ηρακλή που έλαβαν μέρος στον Τρωικό πόλεμο. Ο Πρωτεσίλαος σκοτώθηκε αμέσως μόλις πάτησε το πόδι του στην Τροία. Ο Φιλοκλήτης, που φύλαγε τα όπλα του Ηρακλή, ταλαιπωρήθηκε από το δάγκωμα του φιδιού, ο Αχιλλέας σκοτώθηκε, ο Αίας αυτοκτόνησε και ο Οδυσσεύς θα δεινοπαθούσε κατά την επιστροφή του. Αρκετοί θέλησαν ν' αποδώσουν τη μοίρα τους αυτή στη θεία δίκη: Επειδή στράφηκαν εναντίον του Πρίαμου, με τον οποίο τους έδεναν στενές φιλικές σχέσεις, τιμωρήθηκαν οκληρά.

Επαναληπτική σελίδα της ενότητας

Άσκηση 1: Μέσα από την άσκηση δίνεται η πληροφορία για τους εσωτερικούς διαδρόμους που υπήρχαν στα Κυκλώπεια τείχη.

Άσκηση 2: Να χρωματίσουν το περίγραμμα ακολουθώντας την τοιχογραφία. Προσοχή στα χρώματα που θα χρησιμοποιήσουν τα παιδιά. Συζήτηση μπορεί να γίνει για το τι ήταν αυτή η γυναίκα και τι κρατάει στο χέρι της.

Άσκηση 3: Η άσκηση ωθεί τα παιδιά να ανατρέξουν στα κείμενα, να αποφασίσουν μόνο τους χρησιμοποιώντας τις γνώσεις που έχουν ήδη αποκτήσει, να φανταστούν και να χρησιμοποιήσουν την κοινή λογική.

Η περίφημη «Μυκναία»: απόσπασμα πομπικής τοιχογραφίας που παριστάνει πιθανόν θεότητα, η οποία δέχεται προσφορές από λάτρισσες.

Αποτελούσε την **κεντρική μορφή** μιας θρησκευτικής σκηνής. Η θεά φέρει πλούσια ενδύματα και κοσμήματα και κρατά στο χέρι της περιδέρατα από πολύχρωμες χάντρες.

Ο μαύρος όγκος των μαλλιών διακόπτεται από ανοιχτόχρωμες ταινίες. Το πορτρέτο ήρθε στο φως το 1970. Ο άγνωστος καλλιτέχνης ξεπέρασε, με τη φυσικότητα της απόδοσης και το έξοχο σχέδιο, την κρητική παράδοση. Από το **Θρησκευτικό Κέντρο των Μυκνών**, 13ος αι. π.Χ.. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Θυμάσαι;

1. Γράψε τις λέξεις που ταιριάζουν:

Λόφους, ανάκτορο, Αχαιών, άναξ (άνακτας), τοιχογραφίες, Κυκλώπεια τείχη, πλούσια σπίτια, Τίρυνθα, Λεόντων

Λύση της άσκησης 1

Οι Μυκήνες και οι άλλες πόλεις των Αχαιών ήταν χτισμένες πάνω σε Λόφους. Τα ανάκτορα ήταν στο ψηλότερο σημείο. Οι τοίχοί τους είχαν τοιχογραφίες. Στο ανάκτορο ζούσε ο άναξ και η οικογένειά του. Πιο κάτω ήταν χτισμένα πλούσια σπίτια. Οι πόλεις είχαν γύρω τους Κυκλώπεια τείχη. Στην Τίρυνθα τα τείχη είχαν τούνελ. Η πιο γνωστή πύλη ήταν η Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες.

2. Χρωμάτισε τη Μυκναία.

3. Απάντησε με ΝΑΙ ή ΟΧΙ.

Χωρούσε μια άμαξα ή ένα άρμα να περάσει από την Πύλη των Λεόντων;

Ο άντρας που φορούσε την πανοπλία μπορούσε να τρέξει;

Έπινε κρασί στο χρυσό του κύπελλο ο βασιλιάς;

Η φοιτιά που έκαψε τις πινακίδες με τη γραφή, βοήθησε να ψηθούν, να γίνουν σκληρές και να υπάρχουν ως σήμερα;

Οι Αχαιοί κατάφεραν να νικήσουν το Μίνωα όταν αυτός ήταν πολύ δυνατός;

εσωτερικός διαδρόμος (τούνελ) στα Κυκλώπεια τείχη της Τίρυνθας

Ένας από τους εσωτερικούς διαδρόμους (σύριγγα) στο κυκλώπειο τείχος της Τίρυνθας. Οι εντυπωσιακές αυτές διαβάσεις έχουν πλάτος 1,65 και ύψος των καθέτων πλευρών 1,75 μ. Στο επάνω τμήμα τα τοιχώματα, κτισμένα με το απλό εκφορικό σύστημα, κλίνουν προς το εσωτερικό, στενεύουν και σχηματίζουν μια οξυκόρυφη καμάρα. Οι σύριγγες εξυπηρετούσαν τις αποθήκες της ακροπόλεως.

Χρυσή σφραγιστική ψήφος σε σχήμα πεπιεσμένου κυλίνδρου με **παράσταση** ήρωα που αγωνίζεται εναντίον λιονταριού. Βρέθηκε σε βασιλικό τάφο των πρώτων μυκναϊκών αιώνων. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Χρυσή ζυγαριά από τις **Μυκήνες**, 16ος αι. π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Λύση της άσκησης 3

ΝΑΙ
ΟΧΙ
ΝΑΙ
ΝΑΙ
ΟΧΙ

Μεγάλο (ύψους 35 εκ.) ειδώλιο τύπου Ψ που σχετίζεται με τη «Θεά με υψωμένα χέρια» της μυκηναϊκής και της μυκηναϊκής θρησκείας. Βρέθηκε στην **Κάτω Ακρόπολη της Τίρυνθας**, 12ος αιώνας π.Χ. Πιθανόν εικονίζει μια γυναικεία θεότητα που λατρευόταν στο μικρό ιερό της Τίρυνθας, όπου βρέθηκε μαζί με άλλα παρόμοια μεγάλα γυναικεία ειδώλια. Αρχαιολογικό Μουσείο, Ναύπλιο.

Τίρυνθα

Είκοσι περίπου χιλιόμετρα νοτιοανατολικά των Μυκηνών, σ' ένα χαμηλό λόφο μόλις 26 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, η **αρχαία Τίρυνθα** είναι μια **φυσικά οχυρή θέση** και ελέγχει μια μεγάλη έκταση της πεδιάδας καθώς και σημαντικές διαβάσεις προς το Άργος και τις Μυκίνες, το Ναύπλιο και την Επίδαυρο. Τα **τείχη** της, που κατασκευάστηκαν από μεγάλους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους, προκάλεσαν ήδη στην αρχαιότητα το θαυμασμό και την απορία. Έτσι δημιουργήθηκε ο **μύθος πως τα έκτισαν οι Κύκλωπες**, γίγαντες από τη Λυκία, για χάρη του ιδρυτή της Τίρυνθας, Αργείου πρίγκιπα Προίτου.

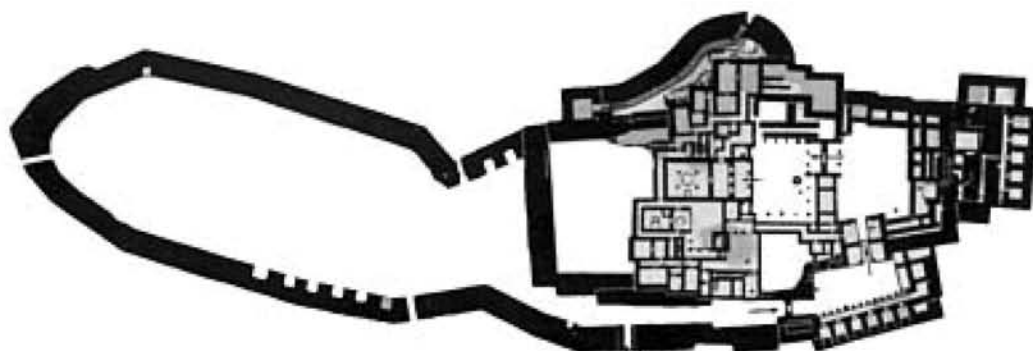
Η Τίρυνθα κατοικήθηκε για πρώτη φορά στη Νεολιθική εποχή (**5η-4η χιλιετία π.Χ.**), όπως μαρτυρούν τα λιγοστά κεραμικά ευρήματα, και παρέμεινε κατοικημένη μέχρι την εποχή που ολοκληρώθηκε η επιβλητική της οχύρωση.

Η μεγάλη **ακμή** ωστόσο της Τίρυνθας συνδέεται με τη Μυκηναϊκή εποχή (**1600 - 1050 π.Χ.**).

Στον ύστερο **13ο αι. π.Χ.**, η οχύρωση παίρνει την τελική της μορφή, αυτή που βλέπει σήμερα ο επισκέπτης. Τα τείχη περιβάλλουν ολόκληρο το λόφο και δημιουργούν μια **ενιαία οχύρωση** που ακολουθεί το φυσικό ανάγλυφο του εδάφους. Η τειχιωμένη έκταση ανέρχεται σε 20.000 τ.μ., το εύρος του τείχους φθάνει σε ορισμένα σημεία τα 8 μ. ενώ το ύψος του υπολογίζεται σε 13 μ. Στη βορειοδυτική πλευρά της κτίζονται δύο γαλαρίες που οδηγούν στις υπόγειες πηγές νερού έξω από την Ακρόπολη.

Στα νότια και ανατολικά της Άνω Ακρόπολης ανεγείρονται οι λεγόμενες «**Σύριγγες**», μακρόστενοι **διάδρομοι** με τοξωτή οξυκόρυφη στέγη που οδηγούν σε τετράγωνα δωμάτια του τείχους.

Η **καταστροφή των ανακτόρων στα τέλη του 13ου αι. π.Χ.** δεν προήλθε από ανθρώπινη επέμβαση αλλά από **αυξημένη σεισμική δραστηριότητα** γύρω στο 1200 π.Χ.

Από το βοήθημα...

σελίδες 215 ως 250

σελίδα 217 του βοηθήματος

η θεά Ήρα

η θεά Αθηνά

η θεά
Αφροδίτη

μορφ-
η ομορφιά
όμορφος, -η, -ο
ομορφαίνω
η μορφή

σελίδα 218 του βοηθήματος

Πήλινο άρμα με δύο άλογα (ίσως παιδικό παιχνίδι). Βρέθηκε σε θαλαμοειδή τάφο του Μεγάλου Μοναστηρίου (Θεσσαλία) και ανήκει στο 13 π.Χ. αιώνα. Μουσείο Βόλου.

σελίδα 219 του βοηθήματος

Ο βασιλιάς των Μυκηνών

Ο **Περσέας** ήταν γιος του **Δία** και της **Δανάης**, μιας πριγκιποπούλας του Άργους.

Μαζί με τη μητέρα του βρέθηκε στη **Σέριφο** μέσα σε μια ξύλινη κιβωτό.

Εκεί τους βρήκε ένας φαράς, αδελφός του **Πολυδέκτη**, βασιλιά του νησιού.

Όταν ο Πολυδέκτης κάποια φορά κάλεσε τον Περσέα και κάποιους άλλους και τους ρώτησε τι δώρο θα του έκαναν, μόνο ο Περσέας απάντησε ότι θα μπορούσε να φέρει ακόμη και **το κεφάλι της Μέδουσας**.

Η Μέδουσα ήταν ένα τέρας με απαίσια όψη και άσχημη φωνή. Τα μαλλιά της ήταν ζωντανά φίδια. Όποιος αντίκριζε **τα μάτια της** γινόταν αμέσως **πέτρα**! Ο Πολυδέκτης ζήτησε τότε από τον Περσέα να του φέρει το κεφάλι της Μέδουσας αλλιώς η μητέρα του θα έμενε για πάντα **σκλάβα** στα χέρια του βασιλιά.

Η θεά Αθηνά και ο θεός Ερμής βοήθησαν τον Περσέα να πετύχει το σκοπό του.

σελίδα 220 του βοηθήματος

Με ένα πονηρό σχέδιο, κατάφερε τις **Νύμφες**¹ να του δώσουν **πτερωτά σανδάλια**, ένα σάκο και την περικεφαλαία του **Άδν**², η οποία τον έκανε αόρατο.

Χρησιμοποιώντας τα πτερωτά του σανδάλια, **έκοψε το κεφάλι της Μέδουσας** χωρίς να την κοιτάξει κατευθείαν στα μάτια αλλά κοιτάζοντας το είδωλό της μέσα στην ασπίδα του.

Από το αίμα της Μέδουσας ξεπήδησε **ένα πτερωτό άλογο, ο Πήγασος**.

Ο Περσέας καβάλησε τον Πήγασο και ξεκίνησε το ταξίδι της επιστροφής.

Στη διάρκεια του ταξιδιού του, **έσωσε την Ανδρομέδα** από το στόμα ενός θαλάσσιου τέρατος και **επέστρεψαν μαζί** στη Σέριφο.

Εκεί έδειξε στο βασιλιά **Πολυδέκτη** το κεφάλι της Μέδουσας και **τον έκανε πέτρα!**

Καθώς ο Περσέας έψαχνε για τόπο κατάλληλο να φτιάξει το βασίλειό του, του έπεσε κάπου στην Πελοπόννησο το **κουμπί της θήκης του σπαθιού του, ο μύκης**. Το θεώρησε σημάδι των θεών και έχτισε εκεί μια νέα πόλη, τις **Μυκίνες**.

Από μέρη μακρινά, ο Περσέας έφερε υπεράνθρωπους γίγαντες, **τους Κύκλωπες**, για να χτίσουν τα μεγάλα **τείχη** της πόλης του, που από τότε ονομάστηκαν **Κυκλώπεια**.

Ο Περσέας και η Ανδρομέδα **έζησαν ειρηνικά** στις Μυκίνες και απέκτησαν πολλά παιδιά.

Μύθος των Ελλήνων

Σύμφωνα με άλλο μύθο, ο Περσέας έκοψε **ένα μανιτάρι, ένα μύκητα**, και **βρήκε μια πηγή**. Εκεί έχτισε και τη νέα πόλη που την ονόμασε **Μυκίνες**.

¹Νύμφες = θεές της φύσης

²ο θεός Άδν = Λέγεται και Πλούτωνας. Ήταν ο θεός του Κάτω Κόσμου.

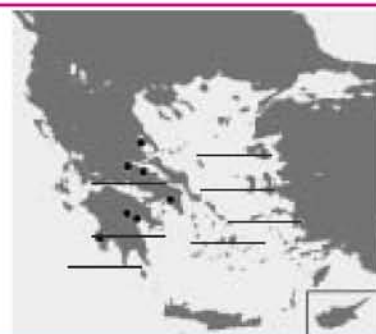
σελίδα 221 του βοηθήματος

Τα ονόματα των πιο σημαντικών πόλεων των Αχαιών ήταν:

1. **Μυκίνες**
2. **Τίρυνθα**
3. **Πύλος**
4. **Αθήνα**
5. **Θήβα**
6. **Ορχομενός**
7. **Ιωλκός**

Γράψε τα ονόματα στο χάρτη της Ελλάδας. Μπορείς να βλέπεις από το βιβλίο σου.

σελίδα 222 του βοηθήματος

σελίδα 223 του βοηθήματος

Οι κεραυνοί του Δία, του πατέρα των θεών και των ανθρώπων.

Η τρίαινα του θεού της θάλασσας, Ποσειδώνα.

σελίδα 224 του βοηθήματος

Αποθηκευτικός ψευδόστομος αμφορέας με επιγραφή της γραμμικής Β γραφής (αριστερά), Παλαιό Καδμείο, **Θήβα**, Ελλάδα. Ύστερη εποχή του χαλκού, 14ος - 13ος αι. π.Χ.

Μεγάλο πιθάρι που χρησιμοποιεiuε για την αποθήκευση λαδιού. Βρέθηκε μέσα στο ανάκτορο της **Πύλου**.

Χρυσά κύπελλα από την περιοχή της **Πύλου**.

σελίδα 225 του βοηθήματος

Μελέαγρος και Αταλάντη

Ο Μελέαγρος ήταν γιος του βασιλιά Οινέα και της βασίλισσας Αλθαίας.

Μετά τη γέννηση κάθε παιδιού έρχονταν οι **Μοίρες**¹ και **έλεγαν** στο νεογέννητο **το μέλλον του**. Η βασίλισσα Αλθαία κρύφτηκε και άκουσε μια από τις Μοίρες να λέει: «Ο Μελέαγρος θα πεθάνει όταν καεί **αυτό το κούτσουρο!**»

Η Αλθαία όρμησε στη φωτιά και έσβησε το κούτσουρο. Το τύλιξε καλά και το έκρυψε.

Τα χρόνια πέρασαν και ο Μελέαγρος έγινε ένα όμορφο παλικάρι.

¹Μοίρες = Ήταν θεές που πρόλεγαν την τύχη των ανθρώπων. Ήταν τρεις: η Κλωθώ, η Λάχεσις και η Άτροπος.

σελίδα 226 του βοηθήματος

Μια μέρα ο Οινέας έκανε **θυσίες** στους θεούς αλλά **ξέχασε** την **Άρτεμη**. Για να τον τιμωρήσει η θεά, έστειλε ένα **φοβερό αγριογούρουνο** που σκότωσε ανθρώπους, ζώα και κατέστρεφε τις σοδειές.

Όταν το αγριογούρουνο σκότωσε το βασιλιά Οινέα, ο Μελέαγρος αποφάσισε να κυνηγήσει και να σκοτώσει το φοβερό ζώο. Ανάμεσα στους κυνηγούς ήταν και μια κοπέλα, η **Αταλάντη**.

Πρώτη η Αταλάντη βρήκε και χτύπησε με το τόξο της το αγριογούρουνο. Το βέλος της πλήγωσε το ζώο και τότε ο Μελέαγρος βρήκε την ευκαιρία και το αποτελείωσε.

Στο γλέντι που ακολούθησε, ο Μελέαγρος, αναγνωρίζοντας το κατόρθωμα στην Αταλάντη, της έδωσε το καλύτερο κομμάτι του ζώου. Οι άλλοι θύμωσαν και **τοσκάθηκαν** με το Μελέαγρο. Πάνω στον τοσκάωμό, ο Μελέαγρος σκότωσε το θείο του.

Όταν η Αλθαία έμαθε το θάνατο του αδελφού της, έριξε το **κρυμμένο κούτσουρο** στη φωτιά και ο Μελέαγρος πέθανε.

σελίδα 227 του βοηθήματος

συμβουλ-
το **συμβούλιο**
συμβουλεύω
συμβουλεύομαι
η **συμβουλή**
ο **σύμβουλος**

Ο Οιδίποδας και η Σφίγγα,
αγγειογραφία του Δούρι-
δος, 5ος αιώνας π.Χ.

Σκηνή του ιδιωτικού βίου από τοιχογραφία του ανακτόρου της Πύλου. Μυκηνάιοι, με κοντούς χιτώνες, κυνηγούν οπλισμένοι, άλλοι με δόρατα και άλλοι με ασπίδες. Προχωρούν με χαρακτηριστικό επίσημο βάδισμα και τάξη. Ο ένας οδηγεί λαγωνικό. Το **κυνήγι** αποτελούσε ευκαιρία ευχάριας της άσκησης για τους Μυκηνάιους.

Ρεαλιστικές και ιδιαίτερα δραματικές **πολεμικές σκηνές** των **μυκναϊκών χρόνων** έχουν διασωθεί στις τοιχογραφίες του ανακτόρου της Πύλου. Πολεμιστές με περικεφαλαίες, περικνημίδες και περίζωμα, οπλισμένοι με εγχειρίδια ή δόρατα εκτελούν ομαδικώς άνδρες ντυμένους μόνο με δέρμα ζώου. 13ος αιώνας π.Χ.

σελίδα 228 του βοηθήματος

Οι Μυκηνάιοι

Μυκηνάιοι δεν ήταν μόνο οι Έλληνες που ζούσαν στις Μυκίνες.

Μυκηνάιους εννοούμε όλους τους **Αχαιούς** και τις άλλες φυλές που κατοικούσαν στην Ελλάδα.

Οι **Μυκηνές** ήταν η **δυνατότερη** και **πλουσιότερη πόλη των Αχαιών**.

Καλλιτεχνικά έργα, όπλα και αγγεία **εξάγονταν** και πήγαιναν σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο, σε τέτοια έκταση που μπορούμε να μιλάμε και για άλλες «**μυκναϊκές πόλεις**» στην Ελλάδα και την Κύπρο.

Το σπίτι του λαδέμπορου

Σε ένα από τα σπίτια που ήταν **χτισμένα στο λόφο των Μυκηνών**, υπήρχαν πολλά μεγάλα **αγγεία**. Αυτά τα αγγεία είχαν κάποτε **λάδι**. Οι αρχαιολόγοι ονόμασαν αυτό το σπίτι «**το σπίτι του λαδέμπορου**». Βρήκαν μέσα σ' αυτό πινακίδες που έδιναν πληροφορίες για το **ελαιόλαδο** και για διάφορα **αρωματικά βότανα**.

Φαίνεται ότι οι Μυκηνάιοι ήξεραν να φτιάχνουν **ωραία αρώματα** και ότι το σπίτι του λαδέμπορου ήταν **ένα εργαστήριο αρωματοποιών**.

Αγγείο από τον Ορχομενό, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Δεξιά από το δρόμο προς την ακρόπολη βρίσκονται ερείπια μιας **συστάδας οικοδομημάτων**. Οι αρχαιολόγοι τα ονόμασαν **Δυτική Οικία**, **Οικία των Σφιγγών**, **Οικία των Ασπίδων** και **Οικία του Λαδέμπορου**. Εκεί βρέθηκαν πολλοί **αμφορείς** που περιείχαν κάποτε λάδι, ελεφαντοστέινα πλακίδια με γλυπτές παραστάσεις σφιγγών και οχτώσχημων ασπίδων και **πινακίδες** με επιγραφές στη γραμμική Β που αναφέρονται σε ελαιόλαδο και σε αρωματικά βότανα. Φαίνεται πως η **Οικία του Λαδέμπορου** ήταν **εργαστήριο αρωμάτων**.

Σκηνές της καθημερινής ζωής απεικονίζονται στο περίφημο ρυτό από το Κίτιο. Επάνω στη σματωμένη επιφάνεια υπάρχει διακόσμηση σε τρεις ζώνες. Η πρώτη με παράσταση ταύρων σε καλπασμό και έναν αίγαγρο, η δεύτερη με σκηνή κυνηγιού και η τρίτη με σπείρες. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Αλάβαστρο, είδος αγγείου.

σελίδα 229 του βοηθήματος

τραγουδι-
τραγουδώ
το τραγούδι
ο τραγουδιστής

Παράσταση μουσικού με πεντάχορδη λύρα από την αίθουσα του θρόνου στο ανάκτορο της Πύλου.

Ο λυράρης που κάθεται σε βράχο φορεί μακρύ ένδυμα. Η λύρα, όμοια με την αντίστοιχη κρητική, έχει το σχήμα ανεστραμμένου πετάλου. Συνήθως είναι οκτάχορδη.

Για τη μουσική των Μυκηναίων υπάρχουν μαρτυρίες στις τοιχογραφίες. Η λύρα χρησιμοποιείται ήδη από τους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους.

Ο σπουδαιότερος ήρωας των Μυκηνών από την παλαιότερη μυθική γενιά είναι ο Περσέας. Ο πυρήνας του μύθου του είναι ο φόνος ενός τέρατος, της Γοργούς, και είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα λαϊκού μύθου που περιελήφθη στην ελληνική ηρωική μυθολογία. Σ' αυτό τον πυρήνα προστέθηκε, ήδη από τους μυκηναϊκούς χρόνους, η ιστορία της γέννησής του. Ο μύθος του Περσέα είναι ασυνήθιστα γεμάτος από λαϊκές διηγήσεις και αυτό, ως ένα σημείο, είναι απόδειξη μεγάλης παλαιότητας.

Περσέας και Ανδρομέδα

Η Ανδρομέδα ήταν η όμορφη κόρη της Κασσιόπης και του βασιλιά της Αιθιοπίας¹, Κηφέα.

Η Κασσιόπη περηφανευόταν πως αυτή και η κόρη της ήταν πιο όμορφες κι από τις Νηρηίδες, τις θαλάσσιες θεές του Ποσειδώνα.

Ο Ποσειδώνας, για να τιμωρήσει την Κασσιόπη, έστειλε ένα τέρας της θάλασσας να καταστρέψει την Αιθιοπία.

Οι θεοί συμβούλεψαν τον Κηφέα να θυσιάσει την κόρη του για να σώσει τη χώρα. Την έδωσε σ' ένα βράχο, όπου θα την έτρωγε το φοβερό τέρας.

Ο Περσέας, ένα βασιλόπουλο του Άργους, είδε την Ανδρομέδα καθώς έπλεε με το καράβι του κοντά στην ακτή. Την ερωτεύτηκε και κατάφερε να τη σώσει από το στόμα του τέρατος.

Μύθος των Ελλήνων

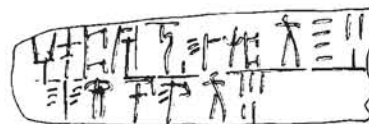

Αιθιοπία¹ = χώρα της Αφρικής.

σελίδα 230 του βοηθήματος

το βουνό Όλυμπος

Το Δωδεκάθεο του Ολύμπου

Όταν ο **Δίας**, πατέρας των θεών και των ανθρώπων, έγινε κυρίαρχος του κόσμου, έχτισε το παλάτι του στις κορυφές του Ολύμπου. Εκεί καθόταν στο θρόνο του και παρατηρούσε τα πάντα.

Κοντά του ζούσαν κάποια από τα αδέρφια του. Ο **Ποσειδώνας**, θεός της θάλασσας, η **Δήμητρα**, θεά της γεωργίας, και η **Εστία**, θεά του σπιτιού.

Ύστερα, ο Δίας παντρεύτηκε την **Ήρα**, θεά που προστάτευε το γάμο και την οικογένεια.

Από το κεφάλι του Δία γεννήθηκε η θεά της σοφίας, η **Αθηνά**, με τη βοήθεια του θεού Ηφαίστου. Ο **Ήφαιστος** ήταν ο προστάτης της φωτιάς και των μετάλλων.

Με άλλη σύζυγο, ο Δίας απέκτησε τον **Απόλλωνα**, θεό του φωτός και της μουσικής, και την **Άρτεμη**, θεά του κυνηγιού και των δασών.

Στον Όλυμπο ζούσαν ακόμη η **Αφροδίτη**, θεά του έρωτα και της ομορφιάς, ο **Άρης**, θεός του πολέμου, και ο αγγελιοφόρος των θεών, ο **Ερμής**.

Μύθος των Ελλήνων

Η αγάπη νικά το θάνατο

Ήταν ορισμένο από τους θεούς, ο **Άδμητος**, ένα βασιλόπουλο από τη Θεσσαλία, να πεθάνει νέος. Αρρώστησε βαριά και όλοι περίμεναν τη μοιραία στιγμή. Η αγαπημένη του γυναίκα, η **Άλκηστη**, ήταν απαρνηγόρητη.

Ο θεός Απόλλωνας, που ήταν φίλος του Άδμητου, κατάφερε και έπεισε τις Μοίρες να δεχτούν να πάρει κάποιος άλλος στη θέση του στον Κάτω Κόσμο. Όμως, ούτε οι γέροι γονείς του Άδμητου ήθελαν να θυσιάσουν για το γιο τους.

Μόνο η Άλκηστη θέλησε να πεθάνει στη θέση του άντρα της.

Όταν ο **Θάνατος** ήρθε για να πάρει το σώμα της Άλκηστης, βρέθηκε απέναντι στο γενναίο ήρωα **Ηρακλή**. Για να πάρει την Άλκηστη, έπρεπε να παλέψει με τον Ηρακλή.

Ο **Ηρακλής νίκησε το Θάνατο** και η Άλκηστη έμεινε κοντά στον αγαπημένο της Άδμητο.

Μύθος των Ελλήνων

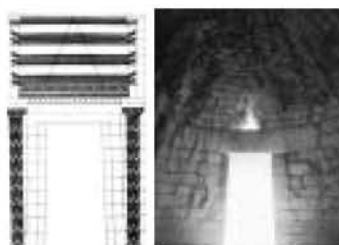

Τάφοι σαν κυψέλες!

Οι τάφοι αυτοί έμοιαζαν με **τεράστια κυψέλη μελισσών**.

Ενας από αυτούς ονομάστηκε «ο θησαυρός του βασιλιά Ατρέα». Μια από τις πέτρες που είναι πάνω από την πόρτα, το **υπέρθυρο**, ζυγίζει πάνω από εκατό τόνους.

Σε κάθε θολωτό τάφο θάβονταν τα μέλη μιας βασιλικής οικογένειας μαζί με τις **προσφορές προς το νεκρό, τα κτερίσματα**.

Απ' τον αφρό της θάλασσας

Στην αρχή του κόσμου, ο Κρόνος¹, για να προστατεύσει τη μητέρα του τη Γαία, χτύπησε με ένα δρεπάνι τον πατέρα του Ουρανό. Το αίμα που έσταξε στη θάλασσα κοντά στην Κύπρο δημιούργησε έναν **αφρό**, που σιγά σιγά πήρε τη **μορφή μιας όμορφης γυναίκας**. Αυτή ήταν η **Αφροδίτη**, η θεά της ομορφιάς και του έρωτα. Απ' τον αφρό της θάλασσας πήρε και τ' όνομά της.

Μύθος της Κύπρου

Η Αφροδίτη από το έργο «Γέννηση της Αφροδίτης» του Botticelli, Πινακοθήκη Uffizi της Φλωρεντίας, Ιταλία.

¹Κρόνος = γιος του Ουρανού και της Γαίας, πατέρας του Δία.

Το εμπόριο των Μυκναίων

Οι Μυκναίοι **έμποροι** έκαναν **εξαγωγές** κρασιών, αρωμάτων, μεταλλικών σκευών και αγγείων, ενώ έκαναν **εισαγωγές** μετάλλων. Σε διάφορους τόπους είχαν εγκαταστήσει **εμπορικούς σταθμούς** που αργότερα αναπτύχθηκαν σε **αποικίες** και σε σημαντικές μυκναϊκές πόλεις, όπως στην **Κύπρο**.

Η θεά της βλάστησης κάθεται κάτω από ένα δέντρο και δέχεται την προσφορά κρίνων.

Μυκναϊκές εκπολιτιστικές επιδράσεις είναι βεβαιωμένες σ' ολόκληρη τη συροπαλαιστινιακή ακτή. Στο περίφημο **ανάγλυφο σε ελεφαντοστόν που βρέθηκε στην Ουγκαρίτ** είναι ολοφάνερα τα χαρακτηριστικά της αιγαιακής τέχνης. Εικονίζει γυμνόστηθη θεά καθισμένη μπροστά σε βράχο. Πλαισιώνεται από δύο ανορθωμένους αίγαγρους και κρατεί στα χέρια φύλλα χλόης. Μουσείο Λούβρου, Παρίσι.

Δύο **κυπριακά λατρευτικά γλυπτά**. Αριστερά η **θεά της γονιμότητας**, πάλινο ειδώλιο από την Έγκωμη. Δεξιά, άγαλμα κερασφόρου θεού από χαλκό με ζώνη στη μέση και κωνικό κάλυμμα στο κεφάλι. Είναι ο αρκαδικός θεός **Απόλλων** ο Κεραιάτης. Μοναδικό δείγμα μεταλλοτεχνίας της μυκναϊκής περιόδου στην Κύπρο. Κυπριακό Μουσείο, Λευκωσία.

Τροία και Μυκίνες

Ο **Ερρίκος Σλίμαν** ήταν ένας **πλούσιος έμπορος** και ερασιτέχνης αρχαιολόγος. Όταν ήταν παιδί, διάβαζε τις ιστορίες του Τρωικού πολέμου και των γενναίων Αχαιών και Τρώων. Ονειρευόταν από τότε να βρει την Τροία. Πίστευε ότι πραγματικά υπήρχε αυτή η πόλη.

Το 1870 άρχισε να σκάβει σε ένα **λόφο** κοντά στα παράλια της Μικράς Ασίας. Ξεσκέπασε ολόκληρες σειρές τειχών και **βρήκε εννέα πόλεις χτισμένες τη μια πάνω στην άλλη**. Μία από αυτές ήταν και η Τροία του Τρωικού πολέμου που είχε καταστραφεί από φωτιά.

Ο Σλίμαν το 1874 συνέχισε τις **ανασκαφές στις Μυκίνες** όπου βρήκε διάφορους τάφους με χρυσές μάσκες και κοσμήματα.

Η Σοφία Εγκαστρώμενου - Σλίμαν φορά περήφανα τα κοσμήματα από τον «Θησαυρό του Πριάμου», που ανακάλυψε ο σύζυγός της στα ερείπια της Τροίας II (περίπου 2.500 ως 2.300 π.Χ.).

Ο Ερρίκος Σλίμαν σε ηλικία 55 χρόνων. Έργο του Sydney Hodges, Λονδίνο 1877.

σελίδα 236 του βοηθήματος

σελίδα 237 του βοηθήματος

Χρυσό «καλαθόσχημο» σκουλαρίκι από τις ανασκαφές της Τροίας. Χρονολογείται γύρω στο 2400 π.Χ. Τροία II, Μουσείο Πούσκιν.

Χρυσό ζεύγος ενωτίων, Τροία, Μ. Ασία. Πρώτη εποχή του χαλκού, Τροία II, περίπου 2300 π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Το **σκεύος** που ο Σλίμαν χαρακτήρισε ως «**δέπας αμφικύπελλον**» είναι ένα ποτήρι με ψηλό σώμα και δύο μεγάλες λαβές. Πολλά τέτοια αγγεία έχουν βρεθεί, εκτός από την Τροία, και σε θέσεις της κυρίως Ελλάδας. Ορισμένα δείγματα του είδους εκτίθενται και στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα.

Αναπαράσταση της Τροίας VI που θεωρείται η «ομηρική Τροία».

σελίδα 238 του βοηθήματος

Πήλινο γυναικείο ειδώλιο (ύψους 11εκ.) **τύπου Φ** από θαλαμωτό τάφο της Αργολίδας, 14ος αιώνας π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Πήλινο γυναικείο ειδώλιο τύπου Ψ από θαλαμωτό τάφο της Αργολίδας, 13ος αιώνας π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

Ειδώλιο τύπου Ψ από το ιερό με τα ειδώλια στην Κάτω Ακρόπολη της Τίρυνθας.

Πήλινο γυναικείο ειδώλιο κουροτρόφου του πρώτου τύπου Φ από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών, 14ος αιώνας π.Χ. Το βρέφος μόλις διακρίνεται από το σώμα του ειδωλίου. Τα ειδώλια αυτού του τύπου αποκαλούνται Κουροτρόφοι και παραπέμπουν στο αρχαιολογικό σύμβολο της μητέρας-τροφού και κατ' επέκταση στη μεγάλη Μητέρα-Θεά. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα.

στρα-
η **εκστρατεία**
εκστρατεύω
ο **στρατός**
ο **στρατιώτης**
στρατιωτικός, -ή, -ό

Ταυρίδα = η χώρα της φυλής των Ταύρων στον Εύξεινο Πόντο (Κριμαία, σημερινή Ουκρανία).

Η θεά Άρτεμι

Η φτέρνα του Αχιλλέα

Η **μπτέρα** του Αχιλλέα ήταν η Θέτιδα, μια από τις Νηρηίδες, τις θεότητες της θάλασσας.

Η Θέτιδα βούτηξε τον Αχιλλέα, όταν ήταν μωρό, **στα νερά της ιερής πηγής Στύγας** στην Πελοπόννησο, για να τον κάνει αθάνατο και ανίκητο.

Η **φτέρνα** του, όμως, απ' όπου τον κρατούσε, δε βαπτίστηκε στο μαγικό νερό. Έτσι, η φτέρνα του Αχιλλέα ήταν το αδύνατο σημείο του και αυτό του στοίχισε τη ζωή.

Μύθος των Ελλήνων

Στίχοι από το ποίημα του **Ομήρου «Ιλιάδα»**, όπου περιγράφεται ο **Τρωικός πόλεμος**. Το ποίημα γράφτηκε μερικές εκατοντάδες χρόνια αργότερα.

Αυτοί οι στίχοι περιγράφουν **πώς ορμούσε στη μάχη ο ήρωας Αχιλλέας**:

«Πώς η φωτιά μανιάζει σύφλογη μες τα βαθιά φαράγγια κάποιου βουνού ξερού, και καίγεται το σύμπυκνο ρουμάνι, κι ολούθε η ανεμική, ψυσώντας τη, κλωθογυρνάει τη φλόγα. Όμοια κι ο Αχιλλέας συνάρματος, ίδιος θεός echύμα...»

κυρ-
κυριεύω
η **κυριαρχία**
κυρίαρχος, -η, -ο
ο **κύριος**
κυρίως

Μέσα στη σύγχυση της μάχης και στο αίμα, οι Έλληνες μπαίνουν στο βασιλικό ανάκτορο όπου έχουν καταφύγει ο βασιλιάς Πρίαμος και η οικογένειά του. Ο ζωγράφος του Βρύγου απεικόνισε σε κύλικα την άλωση της Τροίας.

Ο Έλληνας Ακάμης αρπάζει την Πολυξένη, κόρη του Πριάμου. Ο Νεοπτόλεμος κουνάει το σπαραζόμενο πτώμα του Αστυάνακτα. Με το πτώμα του εγγονού σκοτώνει τον παππού Πρίαμο...

Ένας Τρώας πέφτει κάτω από τα χτυπήματα του Έλληνα Υπέρου. Η Κασσάνδρα, κόρη του Πριάμου, φεύγει προς τα αριστερά. Ένας Τρώας πεσμένος καταγής πεθαίνει. Η Ανδρομάχη, χήρα του Έκτορα, νύφη του Πριάμου, μάταια κλαίει ένα ξύλο για να προστατέψει τον γιο της Αστυάνακτα.

σελίδα 243 του βοηθήματος

Οι περιπέτειες του Οδυσσέα

Μετά την κατάκτηση της Τροίας από τους Αχαιοούς, οι θεοί τιμώρησαν τους Έλληνες, γιατί έκαψαν τους ναούς της Τροίας. Περισσότερο τιμωρήθηκε ο Οδυσσέας, που περιπλανήθηκε δέκα χρόνια σε άγνωστους τόπους, ώσπου να γυρίσει στην πατρίδα του, την Ιθάκη.

Οι άνεμοι έφεραν τα καράβια με τους συντρόφους του Οδυσσέα πρώτα στη χώρα των Κικόνων και από κει στη χώρα των Λωτοφάγων.

Όποιος έτρωγε τα φρούτα λωτούς ξεχνούσε τον τόπο του.

Από εκεί πήγαν στο νησί των Κυκλώπων. Ο Οδυσσέας με τους συντρόφους του βρέθηκαν στη σπηλιά του δυνατότερου Κύκλωπα, του Πολύφημου.

σελίδα 244 του βοηθήματος

Όταν γύρισε ο Πολύφημος με το κοπάδι του, άναψε στη μέση της σπηλιάς φωτιά και έκλεισε την είσοδό της με ένα τεράστιο βράχο. Είδε τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του, άρπαξε δύο και τους έφαγε.

Ο Οδυσσέας μέθυσε τον Πολύφημο, τον τύφλωσε και με πονηριά κατόρθωσε να βγει από τη σπηλιά με τους συντρόφους του.

Από κει ο Οδυσσέας και οι σύντροφοί του έφτασαν στο νησί του Αιόλου, θεού των ανέμων, ο οποίος έδωσε στον Οδυσσέα ένα ασκή με όλους τους ανέμους. Χαρούμενοι άνοιξαν πανιά για την Ιθάκη.

Λίγο πριν φτάσουν όμως, οι σύντροφοι του Οδυσσέα άνοιξαν το ασκή νομίζοντας ότι είχε μέσα χρυσάφι.

Οι δυνατοί άνεμοι τους έφεραν στη χώρα των Λαιστρυγόνων. Αυτοί βούλιαξαν όλα τα καράβια εκτός από αυτό του Οδυσσέα.

Ο Οδυσσέας, μαζί με τους λίγους συντρόφους του, έφτασε στο νησί της μάγισσας Κίρκης.

Η Κίρκη μεταμόρφωσε τους συντρόφους του Οδυσσέα σε γουρούνια. Ο Ερμής βοήθησε και λύθηκαν τα μάγια της Κίρκης, αλλά νέα εμπόδια εμφανίστηκαν μπροστά τους.

Θραύσμα από κρατήρα με παράσταση της τύφλωσης του Πολύφημου, Αρχαϊκή περίοδος, 7^{ος} π.Χ., Άργος.

σελίδα 245 του βοηθήματος

Για να γλιτώσουν από τις Σειρήνες, που μάγευαν τους περαστικούς με τα τραγούδια τους, έβαλαν στα αυτιά τους κεριά κι έδεσαν τον Οδυσσέα στο κατάρτι.

Μετά πέρασαν από το φοβερό στενό της Σκύλλας και της Χάρυβδης κι έφτασαν στο νησί του Ήλιου.

Οι σύντροφοί του έφαγαν τα βόδια του Ήλιου και ο θεός Ήλιος τους τιμώρησε πνιγοντάς τους στη φουρτουνιασμένη θάλασσα. Ο Οδυσσέας, μόνος πια, σώθηκε στο νησί της Καλυψώς.

Εκεί έμεινε για επτά χρόνια και ξεκίνησε για την Ιθάκη με μια σχεδία.

σελίδα 246 του βοηθήματος

Η επιστροφή του Οδυσσέα στην πατρίδα

Φεύγοντας ο Οδυσσέας από το νησί της Καλυψώς, μια φουρτούνα του Ποσειδώνα τον έριξε στο νησί των Φαιάκων. Εδώ τον συνάντησε η βασίλοπούλα Ναυσικά και τον οδήγησε στο παλάτι του πατέρα της, βασιλιά Αλκίνοου. Του έδωσαν ένα καράβι και πήγε στην Ιθάκη.

Επιτέλους, έφτασε στην ποθητή πατρίδα του.

Η Αθηνά τον μεταμόρφωσε σε γέροντα ζητιάνο, για να μην τον γνωρίσουν.

Πρώτα πήγε και βρήκε τον αγαπημένο του βοσκό Εύμαιο και εκεί φανερώθηκε στο γιο του Τηλέμαχο.

Από κει πήγε στο παλάτι. Το βρήκε γεμάτο μνηστήρες που ήθελαν να παντρευτούν τη γυναίκα του, την Πηνελόπη. Η Πηνελόπη στο μεταξύ, είχε ορίσει αγώνα τόξου. Όποιος θα τέντωνε το τόξο του Οδυσσέα και θα πετύχαινε το στόχο, θα γινόταν άντρας της και βασιλιάς της Ιθάκης.

Ο Οδυσσέας πήρε κι αυτός μέρος στον αγώνα, νίκησε και σκότωσε τους μνηστήρες.

Φανερώθηκε στην Πηνελόπη και στον πατέρα του, το Λαέρτη, και βασίλεψε από τότε ειρηνικά στην Ιθάκη μαζί με το γιο του Τηλέμαχο.

Μύθος των Ελλήνων

αθλ-
ο άθλος
το άθλημα
ο αθλητής
η αθλήτρια
αθλητικός, -ή, -ό
το πρωτάθλημα
ο πρωταθλητής

Οι Αμαζόνες

Οι Αμαζόνες ήταν φυλές γυναικών που αγαπούσαν τον πόλεμο και ζούσαν χωρίς άντρες.

Καβαλίκευαν με ευκολία τα άλογα και πολεμούσαν σκληρά με δυνατά όπλα. Η βασίλισσά τους, η Ιππολύτη, φορούσε μια μαγική ζώνη. Ο Ηρακλής κατάφερε να αιχμαλωτίσει την Ιππολύτη και, ως αντάλλαγμα για την ελευθερία της, του έδωσε τη μαγική ζώνη.

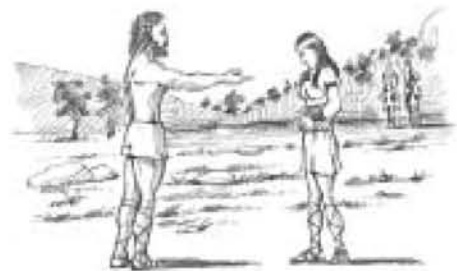
Μύθος των Ελλήνων

Άτλαντας και Εσπερίδες

Ο Άτλαντας ήταν ένας από τους Τιτάνες. Τιμωρήθηκε από το Δία για τη συμμετοχή του στη μάχη των Τιτάνων. Έπρεπε να βαστάει στην πλάτη του αιώνια τον Ουρανό και τη Γη στη χώρα των Εσπερίδων. Οι Εσπερίδες ήταν κόρες του Άτλαντα. Φύλαγαν τα χρυσά μήλα που η Γαία έφερε ως δώρο στο γάμο του Δία και της Ήρας.

Η απόκτηση των μήλων αυτών ήταν ένας από τους άθλους του Ηρακλή.

Μύθος των Ελλήνων

Μυκίνες

Οι Μυκίνες ήταν μια πόλη δυνατή, πλούσια και οχυρωμένη.

Το μέγεθος και η αντοχή των τειχών της πόλης δεν ήταν το μόνο πρόβλημα των εχθρών που θα έκαναν επίθεση στις Μυκίνες. Οι Μυκηνάιοι είχαν μια μυστική πηγή νερού πάνω στην ακρόπολη που τη χρησιμοποιούσαν σε περίπτωση πολιορκίας. Αυτό δεν το ήξεραν οι εχθροί.

Υπερμεγέθης γυναικεία μορφή, ίσως η Πότνια. Τοιχογραφία στην κατοικία της ακρόπολης των Μυκηνών.

Η βόρεια πύλη της ακρόπολης των Μυκηνών.

30. Η Αμερική από το 5000 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.

Στην περιληπτική αυτή ενότητα-χάρτη γίνεται η προσπάθεια να αναφερθούν τα σημαντικότερα επιτεύγματα του ανθρώπου και να γίνει γεωγραφική κατανομή των στοιχείων πολιτισμού, όπως αυτά αναπτύχθηκαν στην περιοχή της Αμερικής για το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο του 5000 π.Χ.-1200 π.Χ.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

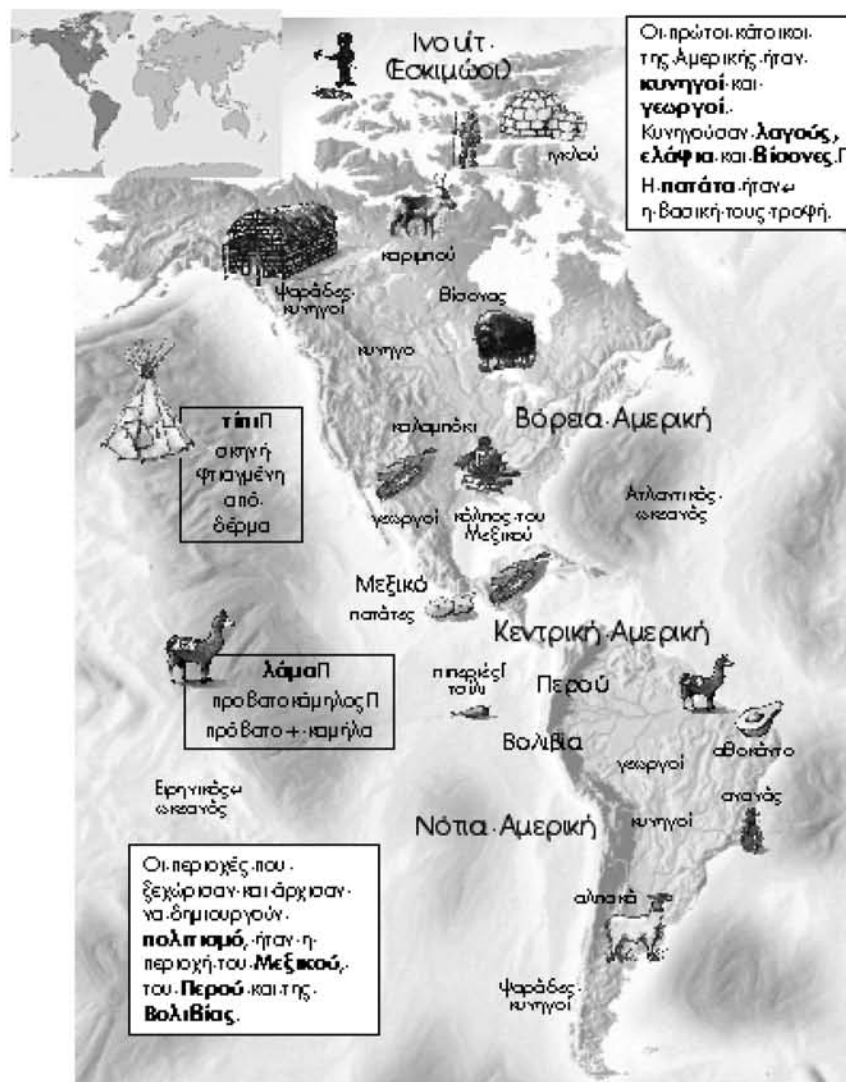
Οι μαθητές να μάθουν:

- σε ποια σημεία της Αμερικής ζούσαν οι άνθρωποι, πώς ζούσαν και πώς εξαπλώθηκαν
- πού αναπτύχθηκαν οι πρώτοι πολιτισμοί και ποια τα βασικά τους στοιχεία.

Σύμφωνα με αρχαιολογικά ευρήματα, η ανθρώπινη κατάκτηση της Βόρειας Αμερικής άρχισε γύρω στην Εποχή των πάγων. Άνθρωποι της μογγολικής φυλής πιστεύεται ότι μετανάστευσαν στην Αμερική από την Ασία (Σιβηρία) κατά κύματα μέσω μιας «γέφυρας» ξηράς, από το σημείο που σήμερα βρίσκεται ο **Βερίγγειος πορθμός**. Από κει η ανθρώπινη παρουσία επεκτάθηκε σιγά σιγά και στις υπόλοιπες περιοχές της Αμερικής. Οι πρώτοι κάτοικοι της Αμερικής ήταν άνθρωποι της Λίθινης εποχής που ζούσαν από το κυνήγι, το ψάρεμα και τη συλλογή καρπών. Κυνηγούσαν κυρίως ταράνδους και μαμούθ. Αυτοί ήταν οι πρόγονοι των **Ινδιάνων της Αμερικής**.

Η Αμερική από το 5000 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.

Το **καριμπού** είναι είδος ταράνδου της Βόρειας Αμερικής. Κέρατα έχουν και τα αρσενικά και τα θηλυκά καριμπού. Μπορούν να μετακινούνται στο μαλακό έδαφος ή στο χιόνι χωρίς να βυθίζονται. Τα καριμπού τρέφονται κυρίως με λειχήνες, μανιτάρια, ρίζες και φύκια. Ανήκουν στην οικογένεια Cervidae και το επιστημονικό τους όνομα είναι Rangifer tarandus.

Οι **Ινουίτ** στήριζαν τη διατροφή τους στα καριμπού.

Το **καλαμπόκι** είναι δημητριακό που ανθίζει μια φορά το χρόνο. Το θηλυκό άνθος του γίνεται καρπός, ενώ το αρσενικό βρίσκεται στην κορυφή του φυτού.

Καλλιεργήθηκε πρώτη φορά στην Αμερική και αποτέλεσε τη σταθερή σοδειά πολλών περιοχών για χρόνια. Υπάρχουν πολλά είδη του φυτού που σήμερα χρησιμοποιούνται ευρέως σε όλο τον κόσμο.

Οι άνθρωποι στην Αμερική

Τα στοιχεία για τη **μετανάστευση των ανθρώπων** προς την Αμερική είναι λιγοστά και συνήθως όχι τόσο ξεκάθαρα όσο θα ήθελαν οι αρχαιολόγοι. Τα ήδη υπάρχοντα ευρήματα δείχνουν ότι η μετανάστευση αυτή έγινε γύρω στο 35.000 π.Χ.

Ευρήματα από τους αρχαιολογικούς χώρους τοποθετούν την ημερομηνία αυτή αργότερα. Κοκάλινα εργαλεία από τον Καναδά χρονολογούνται γύρω στο 22000 π.Χ. Υπολείμματα φωτιάς από την κοιλάδα του Μεξικού, που χρονολογούνται στο 21000 π.Χ., και κάποια κομμάτια λίθινων εργαλείων που βρέθηκαν δίπλα σε εστίες φωτιάς υποδηλώνουν την παρουσία των ανθρώπων αυτή την εποχή. Σε ένα σπήλαιο στις Άνδεις του Περού, κοντά στο Αγιακούτσο, οι αρχαιολόγοι βρήκαν λίθινα εργαλεία και οστά σφαγμένων ζώων που χρονολογούνται από το 18000 π.Χ. Λίθινα εργαλεία από ένα σπήλαιο στο Αϊντάχο των Η.Π.Α. υπολογίζονται γύρω στο 12500 π.Χ.

Η **πολική περιοχή** πολιτισμού στην Αμερική απλωνόταν κατά μήκος των παραλίων της Αλάσκας και του βόρειου Καναδά. Επειδή οι χειμώνες ήταν μακρινοί και σκοτεινοί, η γεωργία στις περιοχές αυτές ήταν αδύνατη. Οι άνθρωποι ζούσαν από το φάρεμα και το κυνήγι της φώκιας, του καριμπού και της φάλαινας. Οι καλοκαιρινές κατοικίες ήταν συνήθως σκηνές. Οι χειμερινές ήταν στρογγυλές, καλά μονωμένες κατασκευές με δέρματα και τύρφη. Στον κεντρικό Καναδά, οι χειμερινές κατοικίες συχνά ήταν φτιαγμένες από κομμάτια πάγου. Η αρκτική περιοχή δεν κατοικήθηκε πριν το 2000 π.Χ. περίπου, μόλις έλιωσαν οι παγετώνες της περιοχής. Στην Αλάσκα, οι Ινουίτ ανέπτυξαν ιδιαίτερα ευφυείς τεχνολογίες για να αντεπεξέλθουν στις κλιματικές αντιξοότητες και τους ελλιπείς πόρους. Μακρινοί συγγενείς των Ινουίτ ήταν οι Αλεύτιοι, οι οποίοι από το 6000 π.Χ. παρέμειναν στην πατρίδα τους, τα Αλεύτια νησιά, φερώντας και κυνηγώντας θηλαστικά της θάλασσας.

Νοτιότερα, στην **περιοχή του σημερινού Καναδά**, οι άνθρωποι κυνηγούσαν άλκες (είδος τάρανδου), καριμπού και φάρευν. Ήταν νομάδες και ζούσαν σε σκηνές και σε καλύβες βυθισμένες στο χώμα. Για να μετακινούνται χρησιμοποιούσαν κανό τα καλοκαίρια και έλκηθρα το χειμώνα.

Η **νοτιοανατολική περιοχή της Βόρειας Αμερικής** περιελάμβανε τις ακτές του Ατλαντικού μέχρι το σημερινό Τέξας. Γύρω στο 3000 π.Χ., οι άνθρωποι άρχισαν να καλλιεργούν ντόπια είδη φυτών.

Η **περιοχή των ανατολικών δασών** περιελάμβανε τη σημερινή Μινεσότα, το Οντάριο και τη Βόρεια Καρολίνα. Οι κυνηγοί που ζούσαν εδώ χρησιμοποιούσαν ακόντια με χαρακτηριστικές αιχμές (μύτες) που έμειναν γνωστές ως αιχμές Κλόβις. Γύρω στο 7000 π.Χ., εμφανίστηκε μια πρώιμη μορφή πολιτισμού. Οι άνθρωποι ζούσαν τρώγοντας ελάφια, ψιστίκια και άγριους σπόρους.

Στη **νοτιοδυτική περιοχή της Βόρειας Αμερικής (σημερινές περιοχές: Αριζόνα, Νέο Μεξικό, Κολοράντο και βόρειο τμήμα του Μεξικού)**, οι άνθρωποι κυνηγούσαν μαμούθ και άλλα ζώα με ακόντια Κλόβις γύρω στο 9500 π.Χ. Όταν τελείωσε η Εποχή των πάγων (8000 π.Χ.), τα μαμούθ εξαφανίστηκαν και οι άνθρωποι άρχισαν να κυνηγούν βίσονες και μάζευαν καρπούς. Αργότερα (μέχρι και το 300 π.Χ.) συνήθιζαν να κυνηγούν ελάφια, πουλιά και άλλα μικρά ζώα, και να μαζεύουν καρπούς και σπόρους. Γύρω στο 3000 π.Χ., άρχισαν να καλλιεργούν το καλαμπόκι που για αιώνες ήταν μια από τις πιο βασικές τους τροφές.

Οι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν στο **Μεξικό** μετά το 1400 π.Χ. περίπου. Οι πολιτισμοί αυτοί προήλθαν από τους ανθρώπους που ζούσαν εκεί και καλλιεργούσαν κολοκύθες, φασόλια, καλαμπόκι και πιπεριές τσίλι. Γύρω στο 2000 π.Χ., οι Μεξικανοί άρχισαν να καλλιεργούν αβοκάντο, πιπεριές τσίλι και άλλα φρούτα και λαχανικά.

Η περιοχή πολιτισμού στο **βόρειο τμήμα της Νότιας Αμερικής** περιελάμβανε ζούγκλα, σαβάνες με χόρτο, τις Βόρειες Άνδεις, μερικές άγονες περιοχές και τα νησιά της Καραϊβικής.

Ευρήματα αποδεικνύουν την παρουσία κυνηγών στην περιοχή από το 9000 π.Χ. Αυτός ο τρόπος ζωής συνεχίστηκε μέχρι το 3000 π.Χ. Οι άνθρωποι άρχισαν να καλλιεργούν καλαμπόκι στην περιοχή του σημερινού κράτους του Ισημερινού και μανιόκα (ή κασσάβα) στη Βενεζουέλα. Επίσης άρχισαν να φτιάχνουν αγγεία.

Η **οροσειρά των Άνδεων** ήταν η πατρίδα των μεγάλων ντόπιων πολιτισμών της Αμερικής. Ανασκαφές που έγιναν στη σημερινή Χιλή μαρτυρούν την ανθρώπινη παρουσία στην περιοχή από το 11000 π.Χ. Στο Περού, ανασκαφές φανερώνουν ότι από το 7000 π.Χ. διάφορα είδη φασολιών και πιπεριάς καλλιεργούνταν από τους ανθρώπους. Λίγους αιώνες αργότερα, άρχισε και η εξημέρωση του ζώου λάμα. Γύρω στο 2000 π.Χ., άρχισε και η καλλιέργεια του καλαμπόκιου.

Μετά το 2000 π.Χ., οι άνθρωποι στα **χωριά του κεντρικού Περού** οργάνωσαν και έχτισαν μεγάλους ναούς από πέτρα και πηλό στα οροπέδια.

Ο **βίσονας** είναι μεγάλο θηλαστικό της Βόρειας Αμερικής που ονομάζεται συχνά και **βούβαλος**, αν και είναι διαφορετικά είδη ζώων. Χαρακτηριστικό του βίσονα είναι η καρπούρα που έχει στο πίσω μέρος του κεφαλιού και τα στριφογυριστά του κέρατα. Οι βίσονες ζουν σε κοπάδια και το μουγκρητό τους ακούγεται σε απόσταση μέχρι και 5 χιλιόμετρα. Ο βίσονας ανήκει στην οικογένεια Bovidae και το επιστημονικό του όνομα είναι Bison ή Bison bonasus.

Ο βίσονας προήλθε από την Ασία και πέρασε στην Αμερική μαζί με τον άνθρωπο από την «παγωμένη γέφυρα» του Βερίγγειου πορθμού.

Το **λάμα** ονομάζεται και **προβατοκάμπλος** γιατί έχει χαρακτηριστικά και από τα δύο αυτά ζώα. Ζει και εκτρέφεται αποκλειστικά στη Νότια Αμερική. Τα χρώματά του είναι το λευκό σε συνδυασμό με καφέ ή μαύρο. Οι άνθρωποι από τα παλιά χρόνια χρησιμοποιούσαν τα λάμα για τις μεταφορές τους. Αν όμως εκνευριστούν ή υπερφορτωθούν, τα λάμα κάθονται κάτω και αρνούνται να κινηθούν, συχνά φτύνοντας τον οδηγό τους. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν και χρησιμοποιούν επίσης το κρέας, το μαλλί και το γάλα των λάμα.

Το **αλπακά** είναι συγγενικό θηλαστικό του λάμα και κατοικεί κυρίως στις Άνδεις της Νότιας Αμερικής (Περού και Χιλή). Είναι ζώο μικρότερο από το λάμα και έχει μακρύτερο, πιο ανοιχτόχρωμο και απαλότερο τρίχωμα. Και στο αλπακά αρέσει να φτύνει όταν θέλει να αντιδράσει. Μαζί με την καμήλα και το λάμα ανήκει στην οικογένεια των Camelidae.

Το **αβοκάντο**, επίσης γνωστό ως «αχλάδι του αλιγάτορα» ή αχλάδι αβοκάντο, προέρχεται από την περιοχή του νότιου Μεξικού και των Άνδεων. Περιέχει πολλά λιπαρά και πρωτεΐνες. Ανήκει στην οικογένεια Lauraceae και το επιστημονικό του όνομα είναι *Persea americana*.

Ο **ανανάς** είναι ένα φυτό με άνθη και μοναδικά φύλλα που απορροφούν νερό. Φυτρώνει στις τροπικές και υποτροπικές περιοχές της Αμερικής αλλά υπάρχει κι ένα είδος ανανά της Αφρικής.

Ο γνωστός ανανάς έχει την πατρίδα του στα οροπέδια της Νότιας Αμερικής.

Το φυτό γίνεται μέχρι ένα μέτρο ψηλό και βγάζει όμορφα γαλάζια λουλούδια μόνο για μια μέρα. Κάθε λουλούδι γίνεται φρούτο που μοιάζει με μεγάλο κουκουναρί.

Ο ανανάς ανήκει στην οικογένεια Bromeliaceae και το επιστημονικό του όνομα είναι *Ananas comosus*.

Η **κολοκύθα της Αμερικής** είναι ένα λαχανικό του οποίου οι καρποί τρώγονται και πίνεται ο χυμός του. Υπάρχουν πολλά είδη κολοκύθας σε όλο τον κόσμο.

Ανήκουν στην οικογένεια Cucurbitaceae και το επιστημονικό τους όνομα είναι *Cucurbita*.

Η **πατάτα** είναι κόνδυλος που αποτελεί βασική τροφή σήμερα σε όλο τον κόσμο. Το βασικό συστατικό της πατάτας είναι το άμυλο που χρησιμοποιείται για την παραγωγή οινοπνεύματος. Οι πατάτες περιέχουν επίσης βιταμίνες και μέταλλα.

Το φυτό είχε την καταγωγή του στις περουβιανές Άνδεις και από κει απλώθηκε η καλλιέργειά του παντού.

Το φυτό της πατάτας ανήκει στην οικογένεια Solanaceae και το επιστημονικό του όνομα είναι *Solanum tuberosum*.

Η **πιπεριά** είναι το συνηθισμένο όνομα οικογένειας φυτών που περιλαμβάνει 14 γένη και περίπου 1950 είδη. Φυτρώνει κυρίως στις υγρές περιοχές.

Το φυτό από το οποίο βγαίνει το μπαχαρικό πιπέρι είναι ένα αναρριχητικό φυτό που κατάγεται από την Ινδία (οικογένεια Piperaceae, επιστημονικό όνομα *Piper nigrum*).

Οι πιπεριές τσίλι και οι γλυκές πιπεριές βγαίνουν από άλλο φυτό με το επιστημονικό όνομα *Capsicum* της οικογένειας Solanaceae.

Το **φασόλι** είναι το κοινό όνομα πολλών εδώδιμων φυτών. Τα φασόλια είναι τροφή πλούσια σε πρωτεΐνες. Αποτελούσαν και αποτελούν βασικό μέρος της διατροφής διαφόρων λαών.

Τα κόκκινα φασόλια, κυρίως, είχαν την καταγωγή τους στις χώρες της Αμερικής. Οικογένεια Fabaceae, επιστημονικό όνομα *Phaseolus*.

Ο **λαγός** και το **κουνέλι** ανήκουν στην ίδια οικογένεια θηλαστικών Leporidae. Οι λαγοί έχουν κυρίως καφετί προς γκριζό χρώμα με λευκή κοιλιά. Ο λαγός της Βόρειας Αμερικής είναι γνωστός και ως «λαγός με παγοπέδιλα». Είναι συνήθως λευκός και το επιστημονικό του όνομα είναι *Lepus americanus*.

Ο **ελάφι** είναι το κοινό όνομα ολόκληρης οικογένειας αρτιοδάκτυλων θηλαστικών (δηλαδή θηλαστικών με ζυγό αριθμό δακτύλων στα πόδια τους).

Τα είδη των ελαφιών είναι πολλά και συμπεριλαμβάνουν την άλκη (ή γουαπίτι ή κόκκινο ελάφι), τον τάρανδο, το πούντου της Νότιας Αμερικής, το ζαρκαδί, το καριμπού (βλέπε και σελ. 217) κ.ά.

Τα ελάφια εμφανίστηκαν στην Ασία πριν από 38 εκατομμύρια χρόνια και πέρασαν στην Αμερική όπως και ο άνθρωπος. Η οικογένεια των ελαφιών ονομάζεται Cervidae.

Το **τίπι** ήταν κωνικού σχήματος σκηνή που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι των πεδιάδων της Βόρειας Αμερικής ως κατοικία. Φτιαχνόταν από δέρματα βίσονα και είχε ύψος μέχρι και τρία μέτρα. Η κορυφή του ήταν ανοιχτή και χρησίμευε ως καμινάδα.

Το τίπι μαζευόταν γρήγορα και ήταν ελαφρύ για να μεταφέρεται εύκολα από τις νομαδικές φυλές της Βόρειας Αμερικής.

* Οι μαθητές μπορούν να φτιάξουν ένα τίπι σε φυσικό μέγεθος. Το τίπι να γίνει στην αυλή του σχολείου σε ειδική γωνιά.

* Οι μαθητές να φτιάξουν, με την καθοδήγηση του δασκάλου/-ας τους, μια μακέτα για τίπι με ύφασμα πάνω σε μια πλατιά ξύλινη επιφάνεια. Θα χρειαστούν κάποια μικρά καλάμια, ξυλαράκια, υφάσματα, κομμάτια δέρματος ή δερματίνες κ.ά.

Θα χρειαστούν:

Λινάτσα πλάτους 2μ. και μήκους 4,5μ. ή ένα παλιό σεντόνι ή κουβέρτα, μαρκαδόρο για σημάδεμα, σπάγγο, φαλίδι, ψηλά καλάμια, συρραπτικό ή βελόνα και κλωστή, λεπτό σχοινί, χρώματα, πινέλα, γερή κόλλα, αυτοκόλλητο βέλκρο, πηγάκια.

Οδηγίες

1. Κόψτε ένα κομμάτι σπάγγο 50 εκ. πιο κοντό από τα καλάμια σας και χρησιμοποιήστε το διαβήτη για να σχεδιάσετε ένα ημικύκλιο πάνω στο ύφασμα. Καρφιτωώστε ένα ημικύκλιο πάνω στο ύφασμα. Καρφιτωώστε το ένα άκρο του στη μέση του υφάσματος και δέστε στην άλλη άκρη του ένα μολύβι. Μετακινήστε κυκλικά το σπάγγο, σχηματίζοντας τόξο.
2. Κόψτε δύο συμμετρικά ημικυκλικά ανοίγματα για το άνοιγμα της εισόδου, όπως στην εικόνα. Κολλήστε ή ράψτε κομμάτια βέλκρο στο άνοιγμα, για να στερεωθεί το τίπι στα καλάμια.
3. Κόψτε τα φύλλα για την έξοδο του καπνού και ράψτε τα ή στερεώστε τα με συρραπτικό. Φτιάξτε μια μικρή τριγωνική τσέπη στην πάνω εσωτερική γωνία κάθε φύλλου.
4. Ζωγραφίστε το κάλυμμα. Με φαλίδι ανοίξτε τρύπες για πασσαλάκια γύρω από τη βάση.
5. Φτιάξτε το σκελετό του τίπι με τρία καλάμια. Δέστε τα μαζί, με τα πιο χοντρά άκρα στο πάνω μέρος.
6. Τυλίξτε με προσοχή το ύφασμα γύρω από το καλαμένιο τρίποδο και κλείστε το με τις λωρίδες βέλκρο.

* Οι μαθητές μπορούν να κάνουν σχετική έρευνα (αφού η ενότητα προσφέρεται) για τα ζώα και τα φυτά της Αμερικής. Η διδασκαλία της ενότητας αυτής μπορεί να συνδυαστεί με το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος.

* Οι μαθητές να ξαναμελετήσουν τις ενότητες:

«Οι σοφοί άνθρωποι» (σελίδες 26 μέχρι και 29),

«Χωριά και πρώτες πόλεις» (σελίδες 46 και 47) και

«Ινουίτ, οι άνθρωποι των πάγων» (σελίδες 76 μέχρι και 78), ή να γίνει συνδυαστική επαναληπτική διδασκαλία των εννοιών.

Από το βοήθημα..

σελίδες 251 ως 254

σελίδα 252 του βοηθήματος

Αιχμές Κλόβις, 9000 π.Χ.

σελίδα 253 του βοηθήματος

Η ιστορία της πιπεριάς

Οι άνθρωποι καλλιεργούσαν το φυτό πιπεριά στην Αμερική από το 7500 π.Χ. περίπου.

Οι ποικιλίες της ήταν πολλές, άλλες ήταν γλυκές και άλλες καυτερές, αλλά όλες πολύ νόστιμες!

Βλέπε στη σελίδα 391 του βιβλίου για το δάσκαλο.

σελίδα 254 του βοηθήματος

Πώς ο βάτραχος έφερε το θάνατο στον κόσμο

Οι άνθρωποι και τα άλλα ζώα περιγελοούσαν το βάτραχο για τη γύμνια του και το παράξενο σχήμα του κορμιού του.

Ο **βάτραχος** ήταν πολύ θυμωμένος με το δημιουργό, που τον είχε φτιάξει τόσο άσχημο.

Για εκδίκηση, ο βάτραχος έφτυνε **δηλητήριο** στο νερό που έπινε ο **Δημιουργός**. Όταν αυτός το κατάλαβε, ήταν πια αργά. Έπρεπε να πεθάνει.

Όλα όμως πάνω στον κόσμο ήταν παιδιά του Δημιουργού. Από δω και πέρα έπρεπε κι αυτά όλα κάποια μέρα να έχουν ένα τέλος. Έτσι ο βάτραχος έφερε το θάνατο στον κόσμο.

Μύθος των Ινδιάνων της Αμερικής

Κατοικίες των πρώτων κατοίκων της Αμερικής.

31. Η Αφρική από το 5000 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.

Στην περιληπτική αυτή ενότητα-χάρτη γίνεται η προσπάθεια να δοθεί γεωγραφική κατανομή των στοιχείων πολιτισμού όπως αυτά αναπτύχθηκαν στην περιοχή της Αφρικής για το συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο του 5000 π.Χ.-1200 π.Χ.

1 ή 2 διδακτικές ώρες

Οι μαθητές να μάθουν:

- σε ποια μέρη της Αφρικής αναπτύχθηκαν οι πρώτοι πολιτισμοί και ποια τα βασικά τους στοιχεία
- σε ποια μέρη της Αφρικής ζούσαν οι άνθρωποι και πώς.

Πολύ λίγα πράγματα είναι γνωστά για την υπόλοιπη, εκτός Αιγύπτου, **Αφρική πριν το 1500 π.Χ.**

Σήμερα ένα μεγάλο μέρος της Αφρικής είναι **έρημος**. Το 6000 π.Χ. όμως αυτή δεν υπήρχε.

Χαράγματα και ζωγραφική σε βράχους, αλλά και μέσα σε οπήλατα, φανερώουν ότι το κλίμα ήταν πολύ πιο υγρό από σήμερα. Για παράδειγμα, μια βραχογραφία δείχνει κυνηγούς σε ένα κανό να προσπαθούν να σκοτώσουν έναν υποπόταμο. Η περιοχή της Σαχάρας άρχισε να ξεραίνεται και να μετατρέπεται σε έρημο μετά το 3500 π.Χ. περίπου. Στην περιοχή της Σαχάρας οι άνθρωποι ήταν βοσκοί και είχαν κοπάδια από κατοίκες και πρόβατα. Αργότερα απέκτησαν κι άλλα είδη ζώων. Πήγαιναν από τη μια όαση στην άλλη για να βρουν νερό για τα ζώα τους.

Η Αφρική από το 5000 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.Π

မုဆိုးပျို. ငှာပျို

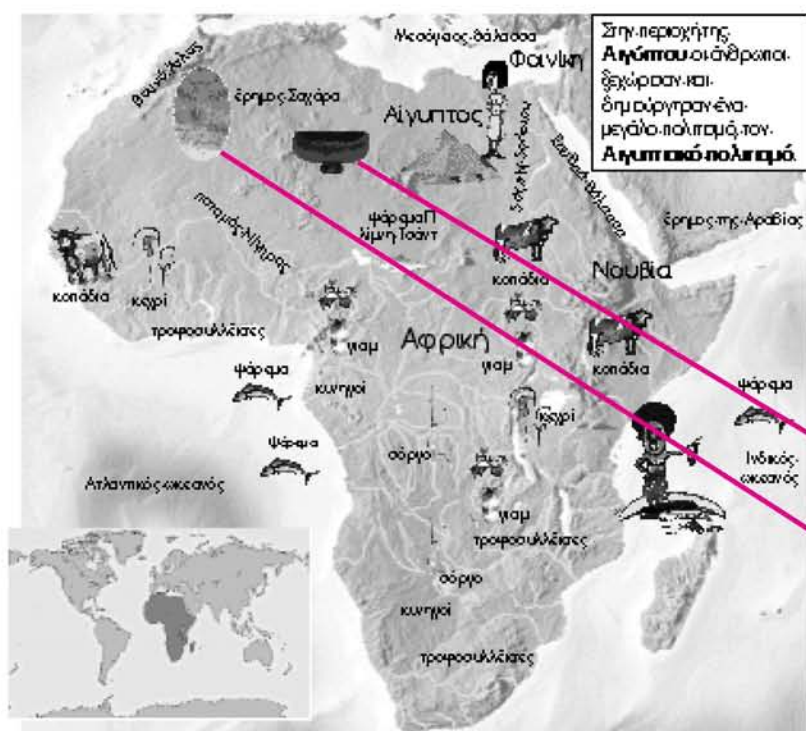
Έργος Σαγάρρα

βραχογραφία
litho-graphia

Μετά το 5000 π.Χ. στην Αφρική οι άνθρωποι ζούσαν σε μικρά χωριά. Ήταν τροφολέκτες και κυνηγοί. Όσοι ζούσαν κοντά στη θάλασσα και στις λίμνες ήταν Παράδες. Π

Στη Βόρεια Αφρική οι άνθρωποι εξημέρωσαν την **αγελάδα** και το **βόδι**. Π

Όταν η περιοχή σαχάρα άρχισε να γίνεται έρημος, οι άνθρωποι που ζούσαν εκεί έβγαζαν βομβόδες. Πήγαν να ζήσουν σε μέρη με νερό και φυτά. Είχαν κοπάδια με αγελάδες και κατσίκες. Ζωγράφιζαν στους βράχους ζωάκια που έβγαζαν τους ανθρώπους. Άρχότερα άρχισαν να φτιάχνουν λίθινα αγγεία.

124

Η Σαχάρα ήταν πολύ ξηρή για να επιτρέψει τη δημιουργία χωριών και πόλεων και γι' αυτό οι ομάδες των κυνηγών και των ζωοτρόφων μετακινήθηκαν σε ημι-άγονες περιοχές γύρω από αυτήν. Τα νομαδικά αυτά φύλα συνέχισαν να αφήνουν σημάδια της παρουσίας τους μέσα στις βραχογραφίες τους. Σε πολλές από αυτές εικονίζονται, εκτός από ζώα, και κάποιες λευκές φιγούρες μυστικιστικών και φανταστικών πλασμάτων, πιθανόν πνευμάτων ή δαιμόνων. Αυτό ήταν κοινό στοιχείο και στις βραχογραφίες της Αυστραλίας.

Οι εμπορικοί δρόμοι παρέμειναν και συνεχίστηκε η επικοινωνία της Βόρειας με τη νότια Αφρική. Έξω από την άγονη έρημο, οι αγρότες της Αφρικής ασχολούνταν με σπάνιες **καλλιέργειες φυτών** όπως το κεχρί, το σόργο¹ (σόργκουμ) και ένα είδος πατάτας, το γιαμ² (διοσκουρέα).

Πέτρινο αγγείο από την Κένυα.

Βραχογραφία από τη Σαχάρα που απεικονίζει πνεύμα. Περιοχή Τασοίλι.
4000 π.Χ. περίπου.

¹σόργο (σόργκουμ) sorghum = φυτό που μοιάζει με το κεχρί.

²γιαμ (διοσκουρέα) gam, dioscorea alata = κόνδυλος (πατάτα) του φυτού διοσκουρέα.

Η Αφρική γενικά θεωρείται ότι ήταν το **λίκνο της ανθρώπινης φυλής** και πρόσφατοι γενετικοί έλεγχοι έχουν αποδείξει τη θεωρία αυτή που πηγάζει από τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Πριν πέντε εκατομμύρια χρόνια περίπου, ένα είδος ανθρωποειδούς κατοικούσε στη νότια και ανατολική περιοχή της Αφρικής. Πριν ενάμισι εκατομμύριο χρόνια, αυτό το ανθρωποειδές εξελίχτηκε στις πιο προηγμένες μορφές του Homo habilis και Homo erectus.

Ο Homo sapiens εμφανίστηκε στην Αφρική πριν 200000 χρόνια. Τροφουλλέκτης και κατασκευαστής λίθινων εργαλείων, ο Homo sapiens άρχισε να ζει σε νομαδικές φυλές, οι οποίες αργότερα απλώθηκαν σε όλη την ήπειρο.

Ο **πρώτος πολιτισμός** στην Αφρική ξεκίνησε στην **κοιλάδα του Νείλου** γύρω στο 5000 π.Χ. Το βασίλειο της Αιγύπτου άνθισε επηρεάζοντας την περιοχή της Μεσογείου αλλά και τις άλλες αφρικανικές κοινωνίες.

Η Σαχάρα και μεγάλες περιοχές της νοτιότερης Αφρικής είναι οι δύο κυριότερες περιοχές της ηπείρου όπου έχουν βρεθεί αρκετές βραχογραφίες (**Ναρίμπια**).

Το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής που σήμερα καταλαμβάνει η έρημος Σαχάρα ήταν πιο γόνιμο στο παρελθόν και ζούσαν εκεί ελέφαντες, λιοντάρια, βουβάλια, στρουθοκάμηλοι και αντιλόπες, μαζί με τους ανθρώπους που απεικόνισαν πλευρές της ζωής τους στις βραχογραφίες. Οι κυριότερες ομάδες της τέχνης της Σαχάρας είναι τα χαράγματα στις περιοχές του Άτλαντα και του Φεζάν, και οι βραχογραφίες της περιοχής Τασσίλι. Τα πρώτα χαράγματα στους βράχους απεικονίζουν με ένα λεπτομερές και φυσικό στυλ άγρια ζώα, όπως ελέφαντες, ρινόκερους, καμηλοπαρδάλεις και βούβαλους. Οι άνθρωποι απεικονίζονται οπλισμένοι με ακόντια και τόξα.

Κατά τη διάρκεια της 3ης χιλιετίας π.Χ., το **basίλειο της Νουβίας** είχε ανθίσει παράλληλα με την Αίγυπτο και αργότερα, Νούβιοι βασιλιάδες, μιμούμενοι τους φαραώ της Αιγύπτου, έχτισαν πυραμίδες και έδωσαν στους θεούς τους παρόμοια μορφή.

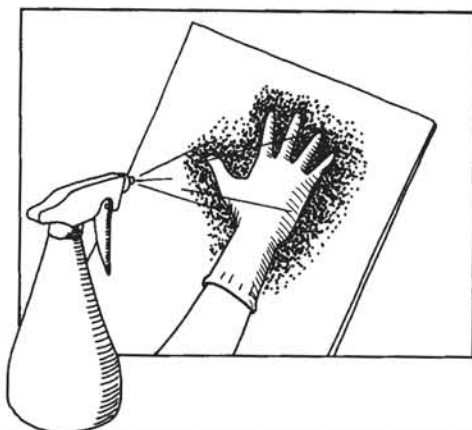
Η **Νουβία** ήταν πλούσια σε χρυσό, λίθους, ξυλεία και βοοειδή. Εξαιτίας της θέσης της στην Άνω Αίγυπτο ήταν μια πύλη εμπορίου με το εσωτερικό της Αφρικής.

Κατά τη διάρκεια της Νεολιθικής εποχής, στην τότε γόνιμη περιοχή της Σαχάρας, φυλές όπως οι Μπαφούρ (ζούσαν στη σημερινή Μαυριτανία) ασχολούνταν με τη γεωργία.

* Οι μαθητές μπορούν να φτιάξουν μια δική τους βραχογραφία. Μια ιδέα είναι να φορέσουν γάντια μιας χρήσης και με χρώμα σε σπρέι (μη τοξικό) ή διαλυμένη νερομπογιά σε δοχείο ψεκασμού (π.χ. για σιδέρωμα) να κάνουν το περίγραμμα των χεριών τους πάνω σε χαρτονάκια ή και σε μια μεγάλη πλατιά πέτρα.

1

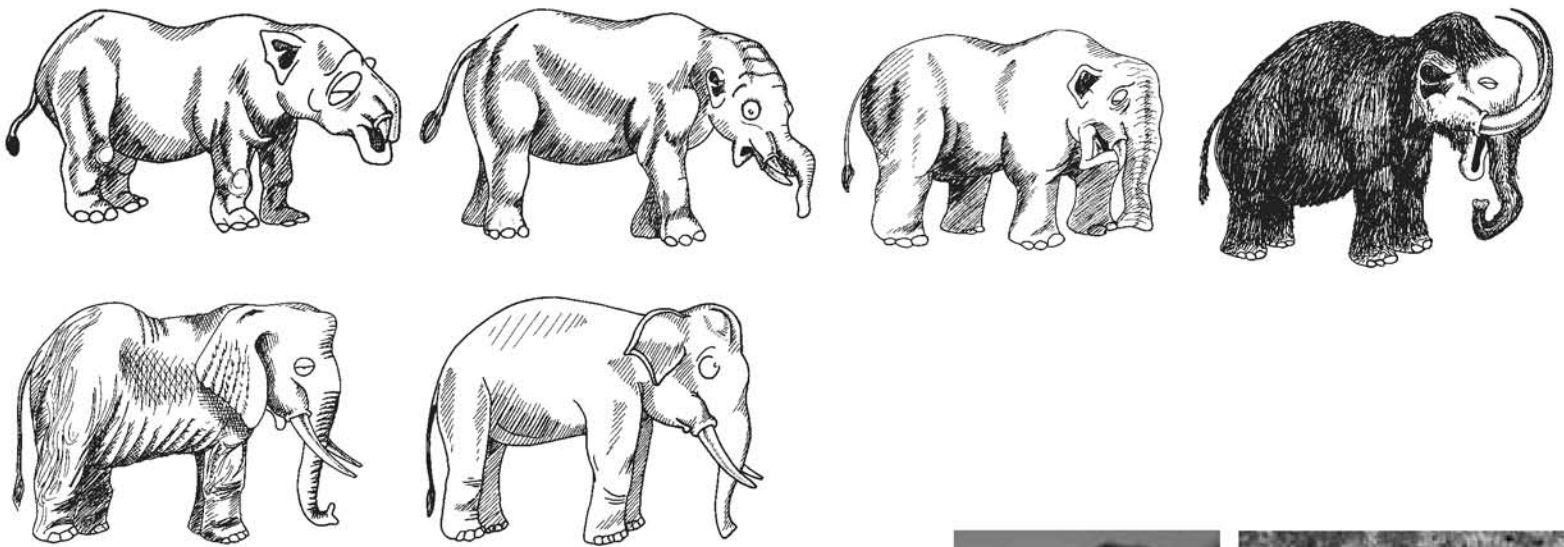
2

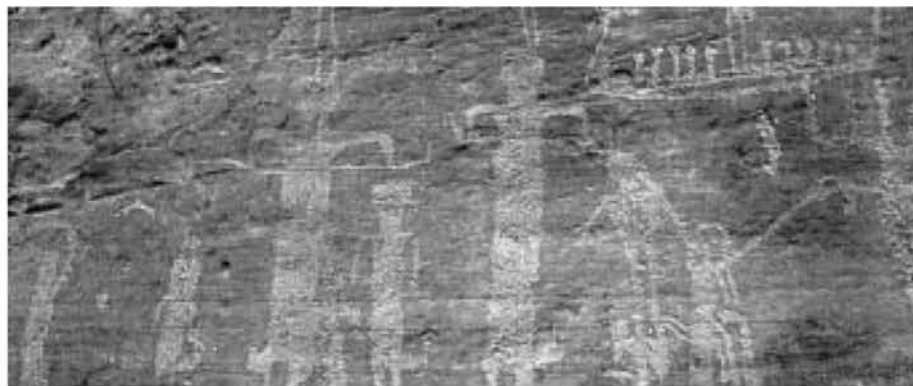

Ο **ελέφαντας**, το μεγαλύτερο θηλαστικό που ζει στην ξηρά, εμφανίστηκε κατά την Πλειστόκαινο εποχή (1,6 εκατ. χρόνια μέχρι 10000 χρόνια πριν) και κατέλαβε όλες τις περιοχές της Γης εκτός από την Αυστραλία και τη Ανταρκτική. Το είδος του ελέφαντα που ζούσε και ζει στην Αφρική εμφανίστηκε στα νότια της Σαχάρας.

Οι πρόγονοι του ελέφαντα

Τα δύο είδη ελέφαντα ξεχωρίζουν κυρίως από το μέγεθος των αυτιών τους. Ο ινδικός ελέφαντας έχει μικρά αυτιά, ενώ ο αφρικάνικος πολύ μεγαλύτερα. Ο ινδικός ελέφαντας ονομάζεται *Elephas maximus* και ο αφρικάνικος *Loxodonta africana*.

βραχογραφία από την Αφρική

Το **γιαμ** είναι φυτό που καλλιεργείται για τους κονδύλους του. Ήταν πολύ θρεπτική τροφή για τους ανθρώπους της Αφρικής και παραμένει μέχρι και σήμερα. Ανήκει στην οικογένεια *Dioscoreaceae* και το επιστημονικό του όνομα είναι *Dioscorea bulbifera*.

Το **σόργγο** είναι το κοινό όνομα ενός δημητριακού που μοιάζει με το καλαμπόκι και το κεχρί και η προέλευσή του είναι από την Αφρική. Φτάνει μέχρι τρία μέτρα ύψος και παράγει σπόρους. Είναι πολύ ανθεκτικό στην ξηρασία και οι κάτοικοι της Αφρικής το χρησιμοποιούσαν και το χρησιμοποιούν ως τροφή δική τους αλλά και των ζώων. Επίσης, από το φύλλωμά του έφτιαχναν σκούπες.

Το επιστημονικό όνομα του σόργγου είναι *Sorghum roaceae/gramineae*.

Το **κεχρί** είναι δημητριακό με μικρούς σπόρους που χρησιμοποιείται για την παρασκευή χυλού και κάποιων ειδών ψωμιού ή για τροφή πουλιών.

Το φυτό μπορεί να φτάσει σε ύψος και τα τρία μέτρα. Είναι εύκολη καλλιέργεια γιατί φυτρώνει και σε λιγότερο εύφορα εδάφη και είναι ανθεκτικό στην ξηρασία.

Το επιστημονικό όνομα του κεχριού είναι *Panicum miliaceum*.

Από το βοήθημα...

σελίδες 255 ως 259

σελίδα 256 του βοηθήματος

σελίδες 257 και 258 του βοηθήματος

Το μάτι του γίγαντα

Στα πολύ παλιά χρόνια, στην Αφρική η **πείνα** ήταν μεγάλη.

Μια μέρα, ένα μικρό **αγόρι** πήγε στη ζούγκλα μήπως και βρει κάτι να φάει. Ένας τεράστιος **γίγαντας** εμφανίστηκε τότε μπροστά του. Θα του πρόσφερε **τροφή**, αν γινόταν **υπηρέτης** του. Το παιδί δέχτηκε την προσφορά του γίγαντα.

Γίγαντας και παιδί ζούσαν μαζί για αρκετό καιρό. Ένα πράγμα δεν έπρεπε να πειράξει το παιδί στο σπίτι του γίγαντα, **το μαγικό νερό της αθανασίας** που ζωντάνευε τους νεκρούς.

Μια μέρα το παιδί θέλησε να γυρίσει στο σπίτι του. Ο γίγαντας τότε ζήτησε από το παιδί την **αδελφή** του ως υπηρέτρια. Έτσι κι έγινε. Η αδελφή του πήγε στο σπίτι του γίγαντα αλλά δεν την ξανείδαν από τότε.

Όταν πήγαν στο σπίτι του γίγαντα δεν τη βρήκαν. Κατάλαβαν ότι ο γίγαντας της είχε κάνει κακό. Το **βραχιόλι** της ήταν το σημάδι! Αφού σκότωσαν το γίγαντα, ζωντάνεψαν την κοπέλα με το μαγικό υγρό. Μια σταγόνα όμως έπεσε στο νεκρό σώμα του γίγαντα και ζωντάνεψε **μόνο το ένα μάτι του**.

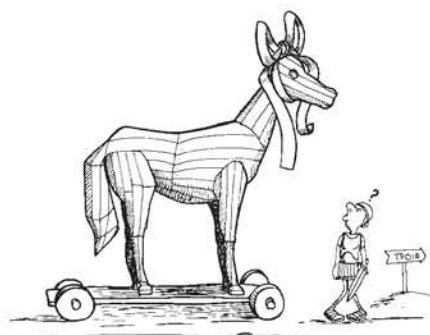
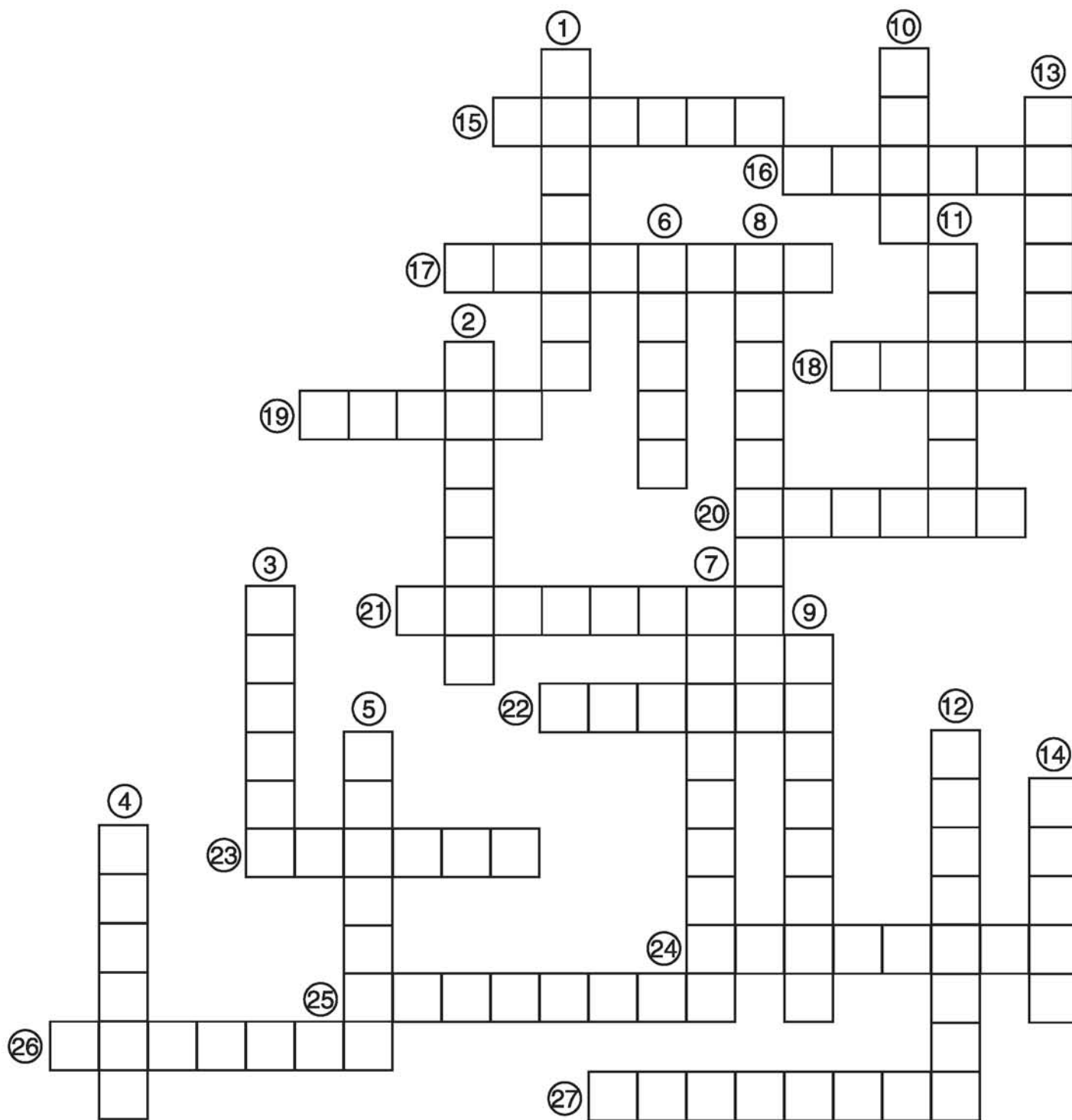
Οι άνθρωποι της ζούγκλας πιστεύουν ότι το πελώριο μάτι του γίγαντα ζει ακόμη και, κάθε φορά που ανοιγοκλείνει, κάποιος πεθαίνει.

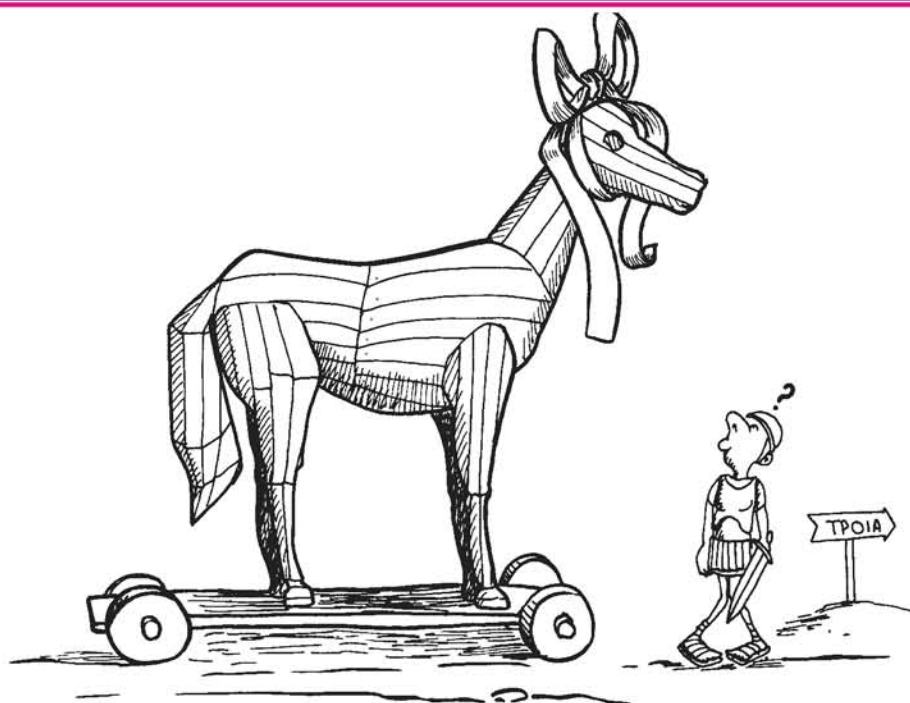
Μύθος της Δυτικής Αφρικής

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

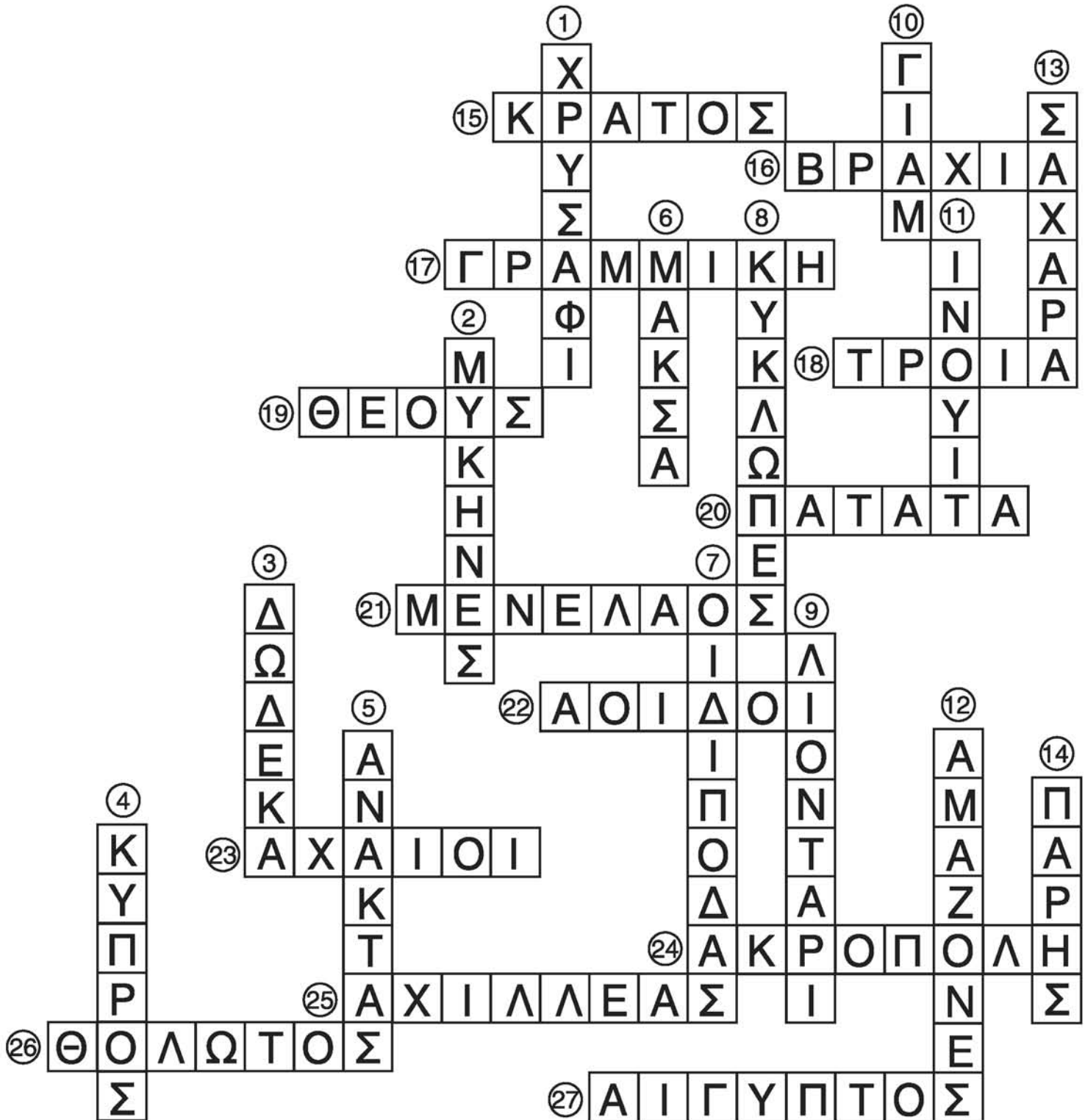

1. Από αυτό το υλικό ήταν φτιαγμένα τα κύπελλα των Μυκηναίων. (το)
2. Η σημαντικότερη πόλη των Αχαιών. (οι)
3. Τόσοι ήταν οι άθλοι του Ηρακλή.
4. Νησί στο οποίο υπήρχαν πολλές μυκηναϊκές πόλεις. (η)
5. Βασιλιάς για τους Αχαιούς. (ο)
6. Οι Αχαιοί την έβαζαν στο πρόσωπο του νεκρού. (η)
7. Βασιλιάς από τη Θήβα που έλυσε το αίνιγμα της Σφίγγας. (ο)
8. Πίστευαν ότι αυτοί είχαν χτίσει τα τείχη των Μυκηνών και γι' αυτό ήταν πελώρια. (οι)
9. Ζώο που ζούσε στην περιοχή της Νεμέας. (το)
10. Παράξενο φυτό της Αφρικής που μοιάζει με την πατάτα. (ο)
11. Οι πρώτοι Αμερικανοί. (οι)
12. Βασίλισσά τους ήταν η Ιππολύτη. (οι)
13. Γνωστή έρημος της Αφρικής. (η)
14. Πρίγκιπας της Τροίας που διάλεξε την ομορφότερη θεά. (ο)
15. Κάθε πόλη των Μυκηναίων ήταν και ξεχωριστό - - - - -. (το)
16. Στην Αφρική οι πρώτοι άνθρωποι ζωγράφιζαν πάνω σε αυτά. (τα)
17. Γραφή των Αχαιών με γραμμές. (η)
18. Δυνατή και πλούσια πόλη στη Μικρά Ασία. (η)
19. Είχαν πολλούς οι Αχαιοί. (τους)
20. Βασική τροφή των ανθρώπων της Αμερικής. (η)
21. Ο άντρας της Ωραίας Ελένης. (ο)
22. Τραγουδούσαν τα πολεμικά κατορθώματα. (οι)
23. Νίκησαν στον Τρωικό πόλεμο. (οι)
24. Βρισκόταν στην άκρη της μυκηναϊκής πόλης. (η)
25. Ήρωας του Τρωικού πολέμου. (ο)
26. Είδος μυκηναϊκού τάφου.
27. Περιοχή της Αφρικής που ανέπτυξε μεγάλο πολιτισμό. (η)

Επαναληπτικό σταυρόλεξο

Το επαναληπτικό αυτό σταυρόλεξο αναφέρεται στις ενότητες 29 ως και 31 (ως τη σελ. 124 του βιβλίου του μαθητή). Μπορεί να φωτοτυπηθεί από το δάσκαλο.

Λύση 7ου επαναληπτικού σταυρόλεξου

32. Με μια ματιά από το 35.000 π.Χ.

Αμερική

35000 π.Χ. Οι πρώτοι κάτοικοι της Αμερικής έρχονται από την Ασία.

25000 π.Χ. Άνθρωποι ζουν σε σπηλιές στη Βραζιλία.

5000 π.Χ. Καλλιέργεια καλαμποκιού στο Μεξικό.

3500 π.Χ. Καλλιέργεια πατάτας στη Νότια Αμερική.

3000 π.Χ. Η γεωργία αναπτύσσεται στο Μεξικό. Χτίζονται οι πρώτες παραλιακές πόλεις στο Περού.

2000 π.Χ. Το βαμβάκι καλλιεργείται στο Περού.

1500 π.Χ. Πρώτοι ναοί στο Μεξικό.

1200 π.Χ. Πολιτισμός των Ολμέκων στο Μεξικό.

Ευρώπη

30000 π.Χ. Οι Νεάντερταλ εξαφανίζονται.

25000 π.Χ. Η τέχνη των σπηλαίων ανθεί σε Ισπανία και Γαλλία.

5000 π.Χ. Η γέφυρα ξηράς ανάμεσα στη Βρετανία και τη Γαλλία εξαφανίζεται.

3000 π.Χ. Πολιτισμός Γουίντρινιλ Χιλ στη Βρετανία.

2700 π.Χ. Αρχίζει να χτίζεται το Στόουνχεντζ στη Βρετανία.

2500 π.Χ. Το χωριό Σκάρα Μπρε στη Σκωτία καταστρέφεται.

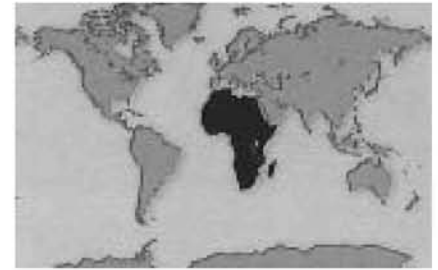
2000 π.Χ. Η Μινωική Κρήτη κυριαρχεί στη Μεσόγειο.

1900 π.Χ. Αναπτύσσεται ο πολιτισμός των Μυκηναίων στην Ελλάδα.

1100 π.Χ. Κάθοδος των Δωριέων.

Αφρική

30000 π.Χ. Οι Νεάντερταλ εξαφανίζονται.

15000 π.Χ. Τελευταία περίοδος βροχών στη Βόρεια Αφρική.

6000 π.Χ. Πρώτες βραχογραφίες.

5000 π.Χ. Αναπτύσσονται πολιτισμοί στο Φαγιούμ και στη Νουβία.

3100 π.Χ. Ένωση της Αιγύπτου από το βασιλιά Μήνη.

3000 π.Χ. Η περιοχή της Σαχάρας γίνεται έρημος.

2600 π.Χ. Βαθμιδωτή πυραμίδα.

2550 π.Χ. Χτίσιμο της Μεγάλης πυραμίδας του Χεόπα.

2000 π.Χ. Οι Μπαντού μετακινούνται από την Κεντρική Αφρική προς το νότο.

1600 π.Χ. Οι Υξώς καταλαμβάνουν την Αίγυπτο.

1550 π.Χ. Οι Εβραίοι έρχονται στην Αίγυπτο.

1200 π.Χ. Οι «Λαοί της Θάλασσας» επιτίθενται στην Αίγυπτο.

1070 π.Χ. Τέλος του Νέου Βασιλείου στην Αίγυπτο.

μέχρι το 1.000 π.Χ.

Ασία και Άπω Ανατολή

18000 π.Χ. Πρώτες βραχογραφίες.

4000 π.Χ. Οι Γιανγκ-Σάο στην Κίνα.

3500 π.Χ. Ο χαλκός χρησιμοποιείται στην Ταϊλάνδη.

2700 π.Χ. Ο «Κίτρινος Αυτοκράτορας» βασιλεύει στην Κίνα.

2600 π.Χ. Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού ποταμού.

2200 π.Χ. Ακμή του πολιτισμού Τζομόν στην Ιαπωνία.

1500 π.Χ. Τέλος του πολιτισμού του Ινδού.

Η δυναστεία Σανγκ στην Κίνα.

Μέση Ανατολή

10000 π.Χ. Αρχή της γεωργίας.

6000 π.Χ. Άνθιση της Τσατάλ Χουγιούκ στην Ανατολία.

3760 π.Χ. Χρήση του μπρούντζου.

3200 π.Χ. Σφηνοειδής γραφή.

3000 π.Χ. Χρησιμοποιούνται οχήματα με τροχούς.

2100 π.Χ. Ο Αβραάμ φεύγει από την Ουρ.

1595 π.Χ. Οι Χετταίοι καταλαμβάνουν τη Βαβυλώνα.

1100 π.Χ. Οι Ασσύριοι κυριεύουν τη Βαβυλώνα.

Ωκεανία

30000 π.Χ. Οι πρώτοι άνθρωποι φτάνουν στην Αυστραλία.

4000 π.Χ. Αποικισμός των νησιών του Ειρηνικού.

2000 π.Χ. Πρώτοι κάτοικοι στη Νέα Γουινέα.

1300 π.Χ. Οι πρώτοι κάτοικοι φτάνουν στα νησιά Φίτζι, Τόγκα και Σαμόα.

πηγές φωτογραφιών

- ◆ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970
- ◆ Margaret Oliphant, The Atlas of the Ancient World, Marshall Publishing, London 1997
- ◆ Ειρήνη Νάκου, Το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Dian Books, Αθήνα 1995
- ◆ Εθνικό Μουσείο, οδηγός μουσείου, εκδόσεις Κλειώ, Αθήνα 1981
- ◆ Chris Scarre, Timelines of the Ancient World, Dorling Kindersley, London 1993
- ◆ Θεοχάρη Ρ. Δημητρίου, Νεολιθικός Πολιτισμός, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1989
- ◆ Γιαλουράκη Σοφία, Τα κυκλαδικά ειδώλια ζωντανεύουν, Νέοι Ακρίτες, xx
- ◆ David M. Wilson, The Collections of the British Museum, οδηγός μουσείου, The Trustees of the British Museum, London 1989
- ◆ Colin Wilson, The Atlas of Holy & Sacred Sites, Dorling Kindersley, London, xx
- ◆ The Metropolitan Museum of Art Guide, οδηγός μουσείου, Νέα Υόρκη 1996
- ◆ Χιου Κόννορ - Τζο Φλέμινγκ, Ιστορία της Τέχνης, Υποδομή, 1991
- ◆ Le Louvre (Μουσείο Λούβρο), οδηγός μουσείου, Connaissance des artes, Paris 1997
- ◆ Art, A world history, Dorling Kindersley, London 1997
- ◆ Τα θαύματα του κόσμου, National Geographic, 1998
- ◆ Jonathan N. Tubb, Λαοί της Βίβλου, Ερευνητές, Αθήνα 1997
- ◆ Pam Harper, Writing Activity Book, British Museum Press, London 1996
- ◆ Barbara Taylor, Αρκτική και Ανταρκτική, Ερευνητές, Αθήνα 1997
- ◆ Σειρά Τα μουσεία του κόσμου, Εθνικό Μουσείο Τόκιο, Mondadori-Φυτράκης, Αθήνα 1970
- ◆ Σειρά Τα μάτια της ανακάλυψης, Οι πρώτοι άνθρωποι, Αστέρης Δεληθανάσης, Αθήνα 1989
- ◆ Cataloghi Marsilio, Homo, viaggio alle origini della storia, Βενετία 1985
- ◆ Σειρά Οι μικροί Άτλαντες, Άτλαντας των φυτών, Ερευνητές, Αθήνα 1995
- ◆ Περιοδικό Αρχαιολογία
- ◆ Περιοδικό CORPUS
- ◆ Περιοδικό VITA
- ◆ Περιοδικό Experiment
- ◆ Ιστορία της Ανθρωπότητας, UNESCO, Εκδόσεις Χ. Τεγόπουλος, Αθήνα 1970
- ◆ Georges Jean, Γραφή, η μνήμη των ανθρώπων, Ανακαλύψεις Δεληθανάση - Αρχαιολογία, Εκδόσεις Αστέρης Δεληθανάσης, Αθήνα 1991
- ◆ Κάρλο Ράνζι, Ο άνθρωπος 70 εκατομμύρια χρόνια, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα 1986
- ◆ Κωστή Δαβαρά, Το ανάκτορο της Ζάκρου, οδηγός ΥΠ.ΠΟ, Αθήνα 1989
- ◆ John Wilkes, Οι Ιλλυριοί, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1999
- ◆ Richard Craze, The Spice Companion, εκδόσεις Apple, London 1997
- ◆ Θεοί και ήρωες της εποχής του χαλκού, οδηγός 25ης Έκθεσης Τέχνης του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αθήνα 1995
- ◆ The British Museum, οδηγός, εκδόσεις BRITISH MUSEUM PRESS, London 1997
- ◆ Ευγενία Φακίνου, Ελληνικό πανόραμα, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1995
- ◆ Delano Ames, Greek Mythology, Εκδόσεις Paul Hamlyn, London 1963
- ◆ Philip Wilkinson, Illustrated Dictionary of Mythology, Dorling Kindersley, London 1998
- ◆ Warwick Bray-David Trump, Dictionary of Archaeology, εκδόσεις Penguin Books, London 1982
- ◆ Μάνια Δούκα, Η ιστορία του μικρού σπαθιού, Εκδόσεις Φυτράκη, Αθήνα 1998
- ◆ Βιβλιοθήκες, Τα λιμάνια της γνώσης, Κέντρο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων ΥΠ.ΠΟ, Αθήνα 1994
- ◆ Σειρά Ανακαλύψεις για νέους, Από τη μεγάλη έκρηξη στον έμφρονα άνθρωπο, Larousse-Δεληθανάσης, Αθήνα 1993
- ◆ Mark Lambert, Fossils, Kingfisher, London 1978
- ◆ Mike Corbishley, Prehistoric Britain, British Museum Press, London 1989
- ◆ Νίκου Παπαχατζή, Μυκήνες - Επίδαυρος - Τίρυνθα - Ναύπλιο, οδηγός, εκδόσεις Κλειώ, Αθήνα 1978
- ◆ Dixon Dougal, Earth Facts, The Apple Press, London 1993

- ◆ Δρόσου-Παναγιώτου Νίκη, Ολυμπία-Μυκήνες-Επίδαυρος-Κόρινθος, οδηγός, εκδόσεις Γνώση, 1991.
- ◆ Διονύσης Βαλάσης, Μια περιπέτεια χωρίς τέλος, Κέδρος, Αθήνα 1985
- ◆ Penelope Ody, Πλήρης Οδηγός Φαρμακευτικών βοτάνων, Εκδόσεις Γιαλλελής, Αθήνα 1994
- ◆ R. Treuil, P. Darcque, J.CL. Poursat, G. Touchais, Οι πολιτισμοί του Αιγαίου, εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1996
- ◆ Αντώνης Χουρδάκης, Η αγωγή στη μινωική Κρήτη, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1993
- ◆ John Chadwick, Ο μυκηναϊκός κόσμος, Gutenberg, Αθήνα 1999
- ◆ Kingfisher, History Encyclopedia, London 1992
- ◆ Σακελλαράκη Γ. και Ε. Κρήτη, Αρχάνες, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991
- ◆ Φωρ Π., Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη τη μινωική εποχή, 1500 προ Χριστού, Ωκεανός, Αθήνα 1976
- ◆ C. Long, The Ayia Triadha Sarcophagus Göteborg 1974
- ◆ Ντ. Κόνσολα, Η Πρώιμη Αστικοποίηση στους Πρωτοελλαδικούς Οικισμούς: Συστηματική Ανάλυση των Χαρακτηριστικών της, Αθήνα 1984
- ◆ Philip Whitefield, Η Εξέλιξη της Ζωής, xx
- ◆ Χ. Ντούμα, Το πρώιμο Αιγαίο και η συμβολή του στην ανάπτυξη της δυτικής σκέψης, Το Αιγαίο, Επίκεντρο Ελληνικού Πολιτισμού (Μέλισσα), Αθήνα 1992
- ◆ L. Bernado Brea, Greater than Troy and Older: Poliochni in Lemnos and the seven villages which make up its earlier history, Illustrated London News 234, 1959
- ◆ Anton Powell, The Greek World, Kingfisher History Library
- ◆ Lewis R. Binford, In Pursuit of the Past, Thames and Hudson, 1983
- ◆ J. M. Roberts, Παγκόσμια Ιστορία, Οδυσσέας 1999
- ◆ Χρήστος Ντούμας, Σαντορίνη, Οδηγός του νησιού και των αρχαιολογικών του θησαυρών, Εκδοτική Αθηνών, xx
- ◆ Σ. Λογιάδου - Πλάτωνος, Ναννώ Μαρινάτου, Κρήτη, εκδ. Μαθιουλάκης, Αθήνα 1984

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΜΑΘΗΣΗΣ ΣΤΑΘΕΡ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ
2^ο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης